ספר וישקוב

ספר וישקוב

הוצא ע"י אירגוני יוצאי וישקוב בישראל ובחוץ־לארץ
ארויסגעגעבן דורך די ווישקאווער לאנדסמאנשאפטן אין ישראל און אין אויסלאנד

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

WYSHKOW BOOK • ספר וישקוב

העורך: דוד שטוקפיש
רעדאַקטאָר: דוד שטאַקפיש

ועד הספר: ירחמיאל ווילנסקי, פנחס יחיאלי (שוּלץ), יעקב מיטלסבד, מנחם כספי, מנחם שטלונג
בוך־קאָמיטעט: ירחמיאל ווילענסקי, פּנחס יחיאלי (שולץ), יעקב מיטלסבאַד, מנחם כספי, מנחם שטעלונג

נדפס בישראל, 1964
Printed in Israel, 1964

„הדפוס החדש" בע"מ, תל־אביב, רח' המסגר

ספר וישקוב

ה ק ד מ ה

„ספר וישקוֹב" — הפרי הבשל של שמונה שנות כתיבה ועריכה, של מאמץ חברתי והתאזרות כספית — מוגש בזה לבני וישקוֹב. ב־356 עמודות הספר מסופרים במלל ובתמונה תולדותיה, התפתחותה וחורבנה של קהילה יהודית בפולין.

אנו, שארית־הפליטה של עיירה יהודית על גדות נהר בוג, איננו יכולים להעריך את הספר הזה כספר־יזכור רגיל, כי אם לראות בו מצבת־עד, על הקברות האלמוניים של יהודי וישקוֹב הידועים והיקרים לנו כל־כך, שניספו על קידוש־השם.

לכאורה, לא היתה וישקוֹב שונה מעיירות יהודיות אחרות בפולין הטרום־מלחמתית. אך אנו, שנולדנו ובגרנו בעיירה זו, יודעים, כי וישקוֹב הצטיינה בייחודה ובצביונה. וזאת לא בלבד בנופה, מראיה וגודלה, כי אם ביהודיה, יהודי שבת־ויומטוב ויהודי חולין, האדוקים בדתם והחופשיים בדעותיהם, מאמיני שיבת־ציון והאנטי־ציונים. במיוחד נחרת בלבנו הנוער היהודי הוישקוֹבאי שביקש לגאול תבל ומלואה, אך עמו הוא נעלם מעיניו, וכן הנוער היהודי ששאף לגאולה שלמה בהאמינו כי בזכות זו יגאלו עמים אחרים...

אולם כוונתו העיקרית של ספר וישקוֹב היא: להחיות את כל הדמויות המזהירות ולהעלותם לאור־היום ביגונם וששונם, במאוויהם ובמאבקיהם על קיומם העצמי ועל קיום האומה כולה, לספר כיצד הם עיצבו את החיים החברתיים, הדתיים והפוליטיים, ולהנציח לדורי־דורות את כליונם הטראגי בגיטאות ובונקרים, ביערות וב־דרכים בנוטלם את חלקם בגורל יהדות אירופה כולה, עליה גזרו הרוצחים־הנאצים השמדה ומוות.

הקורא ישפוט אם תפקידנו זה בוצע. לצערנו, חסרים בספר כמה סקירות ותיאורים על פעולתם של מפלגות מסויימות, חברות ואיר־גונים וכן שורה של שמות של עסקני ציבור, שללא ספק צריכים היו להיות מונצחים מעל דפי ספר־היזכור שלנו. אך האחריות למעוות זה אינה נושאת מערכת הספר, כי אם אלה מבין יוצאי־העיר שלא מצאו לנכון לתאר את אירגוניהם וחבריהם. כמו כן מבקשים אנו סליחת קוראינו על טעויות־הדפוס, ועל השיבושים בשמות, תאריכים ומאורעות שחלו בספר — דבר שאין למנעו בספר כזה.

*

„ספר וישקוֹב" מחולק למדורים הבאים:

א) תולדות העיירה, זכרונות כלליים ותיאורים.
ב) מפלגות, חברות, ארגונים ומוסדות.
ג) החיים הדתיים.
ד) אישים, עסקנים, דמויות וטיפוסים.

ה) חורבן וישקוֹב.
ו) בני־וישקוֹב בישראל ובעולם.
ז) יזכור.
ח) מילואים.

במידה שהחומר המצוי בידינו הניח, נשמר הסדר הכרונולוגי. אך מן הנמנע היה לשמור על שיבוץ החומר לפי מדוריו, לכן ימצא הקורא הרבה תיאורים על אודות מפלגות, חיי הדת ואישים — בתוך תיאורים כוללים וזכרונות. אולם בטוחים אנו, כי העבודות הגדולות והקטנות כאחד, המונות יותר ממאה, יתארו תמונה מלאה, אם לא מושלמת, של חיי עיירתנו.

אשר לחורבנה של וישקוֹב, אין בספר תיאורים מפורטים על כליונה של העיירה, כי כבר בימיה הראשונים של המלחמה הופצצה העיירה ועלתה באש. תושביה נפוצו לכל רוח, ורק מתי־מעט של שארית הפליטה הרגישו את היעוד הקדוש לתאר את דרך הגיהנום אותה עברו בנכר, בגיטאות זרים, במחנות־המוות או בחבורות הפרטיזנים.

קושי מיוחד היתה „בעית־השפות". בעוד שיוצאי־העיר בחוץ־לארץ תבעו מרבית הטקסט ביידיש, תבעו לעומתם הוישקוֹבאים בישראל, ששפה העברית תהיה המכרעת בספר. הפשרה שאפשר היה לנקוט בענין זה היתה: העבודות שנכתבו בעברית — הודפסו בספר בשפתן המקורית, נוסף על־כך תורגמו לעברית מספר עבודות בעלות חשיבות וערך מיוחדים.

*

ולסיום — תודתנו הלבבית והעמוקה נתונה לאירגוני יוצאי־וישקוֹב ולפרטים בניו־יורק, לוס־אנז'לס, ארגנטינה, אורוגוואי, צרפת ואחרון־אחרון — בישראל (עם מזכיר האירגון ה' ירחמיאל וילנסקי בראש) על עזרתם המוסרית והכספית הנאמנה והמסורה, שסייעה להוציא־לאור ספרנו זה.

תודה מיוחדת מביעים אנו לעורכו הנכבד של הספר, ה' דוד שטוקפיש, על עבודתו ללא־לאות באיסוף, מיון ועריכת החומר — מבחינה ספרותית וגראפית — של „ספר וישקוֹב". רב הוא חלקו של „הבחור הזעצער" ה' ישראל פרידמן, אשר יצק לתוך שורות העופרת חלק מנשמתו, כדי שהספר יקבל את צורתו הנאה והמשורפרת. כמו כן מובעת תודתנו הנאמנה לכל עובדי הדפוס ולמנהלת „הדפוס החדש" אומרים אנו „יישר כוחכם!" יהי שכרם — של כל אלה אשר סייעו לנו בעצה ובמעשה להוצאת „ספר וישקוֹב" — ההכרה שהודות למאמציהם הונצחה קהילה יהודית קטנה אך חשובה בפולין הטרום־מלחמתית.

מנחם שטלונג
יושב־ראש אירגון יוצאי וישקוֹב בישראל

תל־אביב, ינואר 1964

ה ק ד מ ה

„ספר וישקוֹב" — די צייטיקע פרוכט פון 8 יאָר שרייבערישע און רעדאקטאָרישע ארבעט, פון געזעלשאפטלעכן אַנשטרענג אוֹן פּינאַ־סיעלער מי — וועלט איצט איבערגעגעבן די בני ווישקאָוו. די 356 דאָפּלט־זייטן דערציילן אין וואָרט און אין בילד די געשיכטע, אנטוויקלונג און חורבן פון א יידישער קהילה אין פּוילן.

מיר, די שארית־הפּליטה פונעם יידישן שטעטל אויפן בוג, טאָרן נישט באטראכטן דעם ספר ווי סתּם א יזכור־בוך — נאָר זען אין אים די איין־אוֹן־אייניציקע דויערהאפטע מצבה אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון די אונדז טייערע, גוט־באקאנטע ווישקאָווער יידן, וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם.

אויסערלעך האָט ווישקאָוו זיך נישט אונטערשיידעט פון אנדערע, ענלעכע ישובים אין פּארמלחמהדיקן פּוילן. אָבער מיר, געבוירן און אויסגעוואקסן אין דעם שטעטל, ווייסן, אז ווישקאָוו האָט פּאָרט געהאט אין זיך עפּעס ספּעציפישס און אייגנאַרטיקס נישט נאָר אין דער לאנדשאפט, אויסזען און גרייס, נאָר דער עיקר האָבן זיך אויסגעטיילט אירע יידן — די שבת־יומטובדיקע און וואָכעדיקע, די פּרומע און פּריידענקער, די גלויביקע אין שיבת־ציון און די אַנטי־ציוניסטן. באזונדערס איז אונדז איינגעבאקן אין האַרצן די וויש־קאָווער יידישע יוגנט וואָס האָט געוואָלט באפרייען די גאנצע וועלט אוֹן ווי פארזען דאָס אייגענע פאַלק, ווי אויך די וואָס האָבן גע־שטרעבט צו דער גאולה שלימה אוֹן דערביי געטראכט, אז אין דעם זכות וועלן אויך אנדערע פעלקער דערלייזט ווערן···

די הויפּט־כוונה פון דעם „ספר וישקוֹב" איז: מחייה־מתים זיין די אלע ליכטיקע געשטאלטן, ארויסברענגען זיי אין זייערע ליידן אוֹן פּריידן, שילדערן זייערע שטרעבונגען אוֹן גראנגל פאר דער אייגענער עקזיסטענץ אוֹן פארן קיום האומה, דערציילן ווי אזוי זיי האָבן פאָרמירט דאָס געזעלשאפטלעכע, רעליגיעזע אוֹן פאליטישע לעבן אין ווישקאָוו אוֹן איבערגעבן לדור דורות דעם טראגישן אומקום זייערן אין די געטאָס, בונקערס, וועלדער אוֹן וועגן, טיילנדיק דעם גורל פון דעם אייראָפּעישן יידנטום, אויף וועלכן די נאצי־רוצחים האָבן ארויסגעטראָגן א טויט־אורטייל.

דער לייענער וועט משפּטן צי די דאָזיקע אויפגאבע איז דערפילט געוואָרן. ליידער, פעלן אין דעם בוך עטלעכע באשרייבונגען פון דער טעטיקייט פון געוויסע פארטיין, חברהס צי אָרגאניזאציעס, ווי אויך נעמען פון א ריי געזעלשאפטלעכע טוער וואָס האָבן זיכער באדארפט פאראייביקט ווערן אין אונדזער בוך־מאָנומענט. די שולד דערפאר טראָגט נישט די רעדאקציע, נאָר יענע לאנדסלייט, וועלכע האָבן נישט געפונען פאר נייטיק צו באשרייבן זייערע באוועגונגען אוֹן חברים. אויך בעטן מיר פארשטענדניש אוֹן מחילה פאר געוויסע דרוק־פעלערן, טעותים אין נעמען אוֹן געשעענישן — א זאך וואָס איז אוממעגלעך אויסצומיידן אין אזא בוך.

*

„ספר וישקוֹב" איז איינגעטיילט פאָלגנדיק:

א) געשיכטע פון שטעטל, אלגעמיינע זכרונות אוֹן שילדערונגען.
ב) פּארטייען, געזעלשאפטן, אָרגאניזאציעס אוֹן אינסטיטוציעס.
ג) דאָס רעליגיעזע לעבן.
ד) פּערזענלעכקייטן, עסקנים, געשטאלטן אוֹן טיפּן.
ה) חורבן ווישקאָוו.

ו) ווישקאַוועך אין ישראל און אין דער וועלט.
ז) יזכור־אַפּטיילונג.
ח) דערגענצונגען.

אויף וויפל דער פּראַנענער מאטעריאל האָט דערלויבט, איז אַפּגעהיטן געוואָרן די כראַנאָלאָגיע און אויך א געוויסער סדר. דער־פּאר איז אַבער געווען אוממעגלעך אויסצומיידן דאָס „אריינגנבענען" זיך פון „פּרעמדן" חומר אין די באזונדערע אַפּטיילונגען. אזוי ווען דער לייענער געפינען א סך אינפאָרמאציע וועגן די פּארטייען, רעליגיעזן לעבן און פּריזנלעכקייטן — אין די אלגעמיינע שילדערונגען און זכרונות. מיר זענען איבערצייגט, אז די איבער הונדערט גרעסערע און קלענערע ארבעטן וועלן געבן א גאנץ, הגם נישט פולקאָם בילד פון שטעטל.

בנוגע דעם חורבן ווישקאַוו זענען נישט פּאראן אין בוך קיין אויס־פירלעכע שילדערונגען וועגן אומקום פון שטעטל, ווייל ס׳איז באלד אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה באַמבארדירט און פארברענט געוואָרן, די איינוווינער זענען זיך צעלאָפן און בלויז געצייטלט פון דער שׂרית־הפּליטה האָבן געהאלטן פּאר זייער הייליקן חוב צו שילדערן דעם גהינום־וועג וועלכן זיי האָבן אדורכגעמאכט אין דער פּרעמד, אין אנדערע געטאָס, אין די טויט־לאגערן צי אין די פּאַרטי־זאנער־אַפּטיילונגען.

א באזונדער פּראָבלעם איז ביי אונדז געווען די א.ג. „שפּראכן־פראגע". בעת אונדזערע לאנדסלייט אין אויסלאנד האָבן פאַרלאַנגט מער יידיש, זענען די ווישקאַוועך אין ישראל געווען דערפּאר, אז עברית זאָל דאָמינירן אין בוך. די מעגלעכע פּשׂרה וואָס האָט זיך גענאָמען: די ארבעטן וואָס זענען געשריבן געוואָרן אין העברעיש — זענען אין אַריגינאל אריין אין בוך. דערצו זענען עטלעכע וויכטיקע ארבעטן איבערגעזעצט געוואָרן אויף עברית.

*

צום סוף — אונדזער ברודערלעכער הארציקער דאנק די ווישקאַוועך לאנדסמאנשאפטן־אַרגאניזאציעס און יחידים אין ניו־יאָרק, לאָס־אַנזשעלעס, אַרגענטינע, אורוגווי, פּראנקרייך און אחרון אחרון — אין ישראל (מיטן סעקרעטאר פון אירגון, ה׳ ירחמיאל וויל־ענסקי בראש), פאר זייער באמת גרויסער, מאַראלישער און מאטעריעלער הילף צום דערשיינען פון אונדזער בוך.

א באזונדערן דאנק קומט דעם חשובן רעדאקטאָר פון בוך, ה׳ דוד שטאַקפּיש, פאר זיין מיפּועלער ארבעט ביים איינזאַמלען, אַפּקלייבן און אויסרעדאגירן דעם מאטעריאל, ווי אויך ביים צונויפּשטעלן — ליטעראריש און גראפיש — דעם „ספר וישקוב". גרויס איז אויך דער פּארדינסט פון „הבחור הזעצער" ה׳ ישראל פרידמאן, וועלכער האָט אין די בליי־שורות אויך איריינגעגאָסן א שטיק פון זיין הארץ און נשמה, כדי אונדזער בוך זאָל ארויס־קומען וואָס שענער און בעסער. די דרוקקריי־ארבעטער, ווי דער דירעקציע פון „הדפוס החדש", קומט א יישר־כוח פאר זייער הילף. דער שכר פאר די אלע וואָס האָבן מיט ראַט און טאַט געהאָלפן ארויסגעבן דעם „ספר וישקוב", דארף זיין דער באווויסטזיין, אז א דאנק זייער מי, איז פאראייביקט געוואָרן א קליינע, נאָר וויכטיקע יידישע קהילה אין פוילן.

מנחם שטעלונג

תל־אביב, יאַנואַר 1964 — פאַרזיצער פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל

ערשטער טייל

חלק ראשון

א.

געשיכטע פון שטעטל, אלגעמיינע זכרונות און שילדערונגען

א.

קורות העיירה, זכרונות כלליים ותיאורים

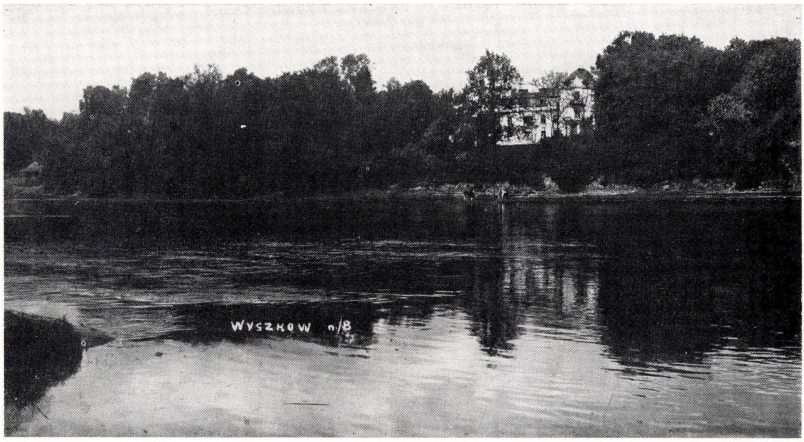

דער יחוס־בריוו פון ווישקאָוו

(צו דער געשיכטע פון שטעטל)

ד. שטאָקפיש
רמת־גן

ווי לאַנג עקזיסטירט ווישקאָוו? ווי אַזוי האָט זיך פאַרמירט די געשיכטע פון שטעטל?

נישט שווער צו ענטפערן אויף ביידע פראַגן. די פויילישע היסטאָריש ליטעראַטור, ווי אויך ענציקלאָפּעדיעס און לעק־סיקאָנען פון גרויסע אייראָפּעישע מדינות, האָבן דעם קליינעם שטעטל אויפן בוג געווידמעט זייער אַ סך אָרט, פאַרשונגען און גרעסערע אָפּהאַנדלונגען. די פאַראַנענע מאַטעריאַלן אין דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק אין ווארשע דערציילן בפרטיות די געשיכטע פון ווישקאָוו. הגם די יידן פון שטעטל ווערט נישט אָפּגעגעבן צופיל אָרט, איז אויך פון די ווינציקע אָנגאָבן צו דריגענען, אויף ווי ווייט אחינו בני ישראל זענען דאָ, פונקט ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון פוילן, געווען פאַרוואָרצלט אין משך פון יאָרהונדערטער. אָבער נישט אויף אַזוי־פיל, אַז די ווארצלען זאָלן קאָנען אויסטראָגן די פאַרשידענע רדיפות, נגישות און פאָגראָמען. אַז אַ ווידער־שטאַנדס־קראָפט האָבן יידן אויפן פויליש באָדן נישט באַזיצט. און ווישקאָוו איז נישט געווען קיין אויסנאַם.

די ערשטע דערמאָנונג וועגן ווישקאָוו

צום ערשטן מאָל ווערט ווישקאָוו דערמאָנט אין קאָנראַד־ס דאָקומענטן פון יאָר 1302. צווישן די אויסגערעכנטע דאָרט ביסקופישע גיטער, ווי: טוכלין, גורא, בעלינא און טורינא (טושין), געפינט זיך אויך — ווישקאָוו. (בראָניסלאָוו כלעבאָווסקי: דאָס שטעטל ווישקאָוו. געאָגראָפישער ווערטער־בוך פון קרוין־פוילן. 14־טער באַנד, וואַרשע, 1895, ז"ז 147—148).

ס'ווערט דאָרט דערציילט:

ווישקאָוו, אַ שטאָטישע זידלונג, פריער — אַ שטעטעלע אויפן רעכטן בערג פון טייך בוג, פּולטוסקער פאָווי־אַט, דער־וייטערט פון צפון־מזרח 27 קילאָמעטער פון סטראַצק און 45 קילאָמעטער פון יאַבלאָננע. ליגט עטלעכע קילאָמעטער נידעריקער פון קאָמיענטשיק, וואָס אויפן לינקן ברעג בוג. אַ באַן־סטאַנציע. פאַרמאָגט אַ געמויערט קלויסטער פון דער פאַראַפיע, אַן אָנפאָנג־שול, אַ גמינע־אָמט און אַ פאָסט־אָמט. אַריבער 150 הייזער און מער ווי דריי טויזנט איינוווינער, די מערהייט — יידן. אין יאָר 1827 זענען געווען 102 הייזער און 1283 איינוווינער, אין יאָר 1864 — 108 הייזער, צוויישן זיי — 8 געמויערטע. 2354 איינוווינער, צווישן זיי — 543 יידן. ליגט ביים שאָסיי וואָס פירט פון וואַרשע קיין ביאַלי־סטאָק. ס'בויט זיך איצט אַן אייזנבאַן־ליניע וואָס דאַרף באָהעפטן וואַרשע מיט אָסטראָלענקע און וועט אַדורכגיין דורך דער ווישקאָוער סטאַנציע. איבערן בוג וועט מען אויפ־בויען אַן אייזערנע בריק.

ווישקאָוו איז אַן אָלטערטימלעכע זידלונג און אייביק אייגנטום פון דער פלאָצקער קירכע.

דער מאָזאָוושער פירשט טרייד־דאָם האָט פאַרכאָפט ווייס־קאָוו, מיטן קלויסטער אויפן בוג און קאָמיאַן אויפן ווייסל, ווי אויך טאַרגאָוע נעבן קאָמיאַן וואָס הינטער וואַרשע.

די זין פון פירשט טרייטאַם — זשעמאָוויט און קאָזשימיעזש, האָבן די אַלע גיטער אומגעקערט די ביסקופּן.

דערפאַר האָבן די לעצטע צוריק אָפּגעגעבן די פירשטן דאָס דאָרף וויישקאָוו אויף 8 יאָר (לויטן אָקט פון יאָר 1347, צונויפגעשטעלט אין טשערוויגסק) און זיי פאַרפליכטן זיך נאָך דער צייט דאָס אומצוקערן דער קירכע („לאָאָטאָם עס אינפאָרמאָם"), לויטן מאָזאָוויש קאָדעקס 58 און 59.

די פלאָצקער ביסקופּן האָבן פון לאַנג דאָ אויסגעבויט זייער פאַלאַץ און אפט אין אים פאַרברענגט.

אין יאָר 1502 האָט דער ביסקופּ ווינצענטי פּשערעמבסקי באַשאָנקען די זידלונג מיט שטאָטישע (א. ג. כעלמינסקע) רעכט, וואָס האָבן באַפרייט די איינוווינער פון יעטוועדער צוואַנג־דינסט.

זיגמונט דער ערשטער האָט דערלויבט די וויישקאָווער אויפבויען אַ בריק איבערן בוג און נעמען אַן אָפּצאָל פֿאַרן אַדורכפֿאָרן די בריק. זיגמונט דער דריטער האָט אין יאָר 1599 געגעבן רעכט די אַרטיקע צענט.

דער זון פון דאָזיקן קעניג, קאַרל פערדינאַנד (ער איז געווען פלאָצקער ביסקופּ), האָט דאָ אויפגעבויט אַ באַקוועמעם פאַלאַץ און זיך באַזעצט אויף שטענדיק. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1655.

אין יאָר 1657 האָבן די שוועדן פאַרניכטעט דאָס שטעטל. די מגיפה וואָס איז דאָן אויסגעבראָכן, האָט פאַרענדיקט דעם חורבן.

סטאַניסלאָוו אוגוסט האָט דערפילט די ביטע פון פלאָצקער קער ביסקופּ מיכאל פּאָניאַטאָווסקי און לגמרי אָפּגעשאפט די אָפּהענגיקייט פון וויישקאָוו פון די ביסקופּן און אין יאָר 1781 איינגעפירט טאַרגן און יאָרידן. די מיעשטשאַנעס, שטיצנדיק זיך אויף די באַקומענע פריווילעגיעס, האָבן זיך מערער נישט געוואָלט אונטערוואַרפן די ביסקופּן. ביי די אָפּטע שטרייקן, וואָס זענען צוליב דעם אויסגעבראָכן צווישן די ביסקופּן און די מיעשטשאַנעס, האָבן תמיד פאַרמיטלט קאָמיסאַרן, באַשטימט דורכן קעניג.

דער „טיגאַדנק אילוסטראָוואַני" („אילוסטרירטע וואָך") פון יאָר 1876 דערציילט, אַז וויישקאָוו מיט דער גמינע און פאַראָפיע האָבן אַראָפּגאָס אַ שטח פון 16,628 מאָרג און 7,693 איינוווינער, צווישן זיי: 6 פראָוואָסלאָווניע, 21 פּראָטעסטאַנטן און 2,682 יידן, אינגעהויפט אין שטעטל גופא.

דער פאָלוואַרק וויישקאָוו, וואָס גייט אַריין אין באַשטאַנדטייל פון דער רעגירונגס־גיטער, האָט אין יאָר 1876 פאַראָפּגאָס אַ שטח פון 1,280 מאָרג; וואַלד — 20,654 מאָרג.

די גמינע וויישקאָוו גרענעצט זיך מיט די גמינעס: גרעמבקאָוו, אוכאָוונע, באַזשע און רוכנע. אין באַשטאַנדטייל פון דער גמינע גייען אַריין: דאָמברוזע, גראָדזישסק, מראָטשקי, אָשטושעוסע, פּיעזשטשאלי, פאָלקאָוו, פּרושעוו, פרושעוסקע וווּלקע, סוכאַדאָלי, וויטאַנקי, וויישקאָוו, זאָלעשע און זשאָמאָקי.

א דענקמאָל וואָס מען וויייסט נישט זיין באַדייט

אין יאָר 1886 דערציילט דער זעלבער „טיגאַדניק אילוסטראָוואַני" (באַנד 13, ז"ז 232) וועגן אַן אָבעליסק מיטן הערב פון די וואַזאָס אין וויישקאָוו.

קאַרל פערדינאַנד, דער פערטער זון פון קעניג זיגמונט דעם דריטן (וואַזאַ), פלאָצקער ביסקופּ, איז אין די לעצטע יאָרן זיינע געווען אַ מעלאַנכאָליקער. (יולי־אָן באַרטאָשע־

ווי־טש: פירשטן־ביסקופּן. וואַרשע, 1851). אַרומפאַרנדיק אין־בער זיינע גיטער, איז אים געפעלן געווארן די וואַלדיקע געגנט אויפן כייך בוג, דאָס שטעטל וויישקאָוו וואָס איז געלעגן נישט וויייט פון וואַרשע. דאָ האָט ער זיך אויסגעבויט אַ באַקוועמע וווינונג און זיך באַזעצט. דאָ איז ער געשטאָרבן אין יאָר 1655. זיין טויטער קערפּער איז צום ערשט אויבער־געפירט געווארן קיין וואַרשע און דערנאָך — קיין קראָקע, אין די קעניגלעכע קבֿרים אויפן וואַוועל.

וועג דער שוועדישער קעניג גוסטאַוו אַדאָלף האָט אָקר־פירט פוילן, איז וויישקאָוו, טראָץ דעם וואָס זי איז געווען באַפעסטיקט מיט אַ שוץ־מויער און וואַך־טורעמס, אינגאַנצן פאַרברענט געווארן.

נישט וויייט פון שטעטל, נעבן דעם אַמאָליקן טראַקט וואָס פירט פון וואַרשע קיין ליטע, שטייט אויף אַ גענוג פאַרמיקן פונדאַמענט, אַ נישט־גרויסער אָבעליסק פון גראָניט, היימישן מאַרמאָר. נישטאָ אויף אים קיין שום אויפשריפט, אויסער דעם קעניגלעכן הערב פון די וואַזאָס: אַ בינטל אויף אַלע פיר זיינען פּנעם דענקמאָל, אויסגעהאַקט מיט אַ גראָבער דאָלטאָע. אַ צוויייטער ענלעכער אָבעליסק, אויף מיטן הערב פון די וואַזאָס, איז געשטאַנען אויף דער אַנדער־רער זייט וויישקאָוו. דער שטיינהאָקער, אויסקריצנדיק אויף אים דעם הערב פון די וואַזאָס, האָט אויף אַ מאָדנעם אופּן, אפשר אומווויסנדיק, פאַראייניקט דעם פאָמיליע־נאָמען וואַזאַ מיט זייער הערב, אַז גיכער האָט עס די געשטאַלט פון אַ קריג מיט צוויי אויערן, איידער פון אַ בינטל.

מיט אַ 40 יאָר צוריק האָט דער פּראָבאָשטש אַוועק־געשטעלט אויפן פיעדעסטאָל בלויז דעם פיראַמידאַלן שפּיץ און אינדערמיט; אַריינגעזעצט אַ קאָמפּאָס מיטן הערב.

צוזאַמען מיטן שטעטל זענען אויך פאַרברענט געווארן אָלע אָקטן און שריפטלעכע באַווייזן לזכר די דענקמעלער וואָס מ'האָט אויפגעשטעלט.

די אָבעליסקן און אויפשריפטן זענען שטום און דערציילן גאָרנישט. בלויז פון די הערבן קאָן מען זיך אַנשטויס, אַז זיי זענען אויפגעשטעלט געווארן דורכן פירשטלעכן ביסקופּ פון דער פאָמיליע וואַזאַ. אַן אַרטיקע לעגענדע גיט אויבער, אַז דאָס איז אַן אַנדענק פון אַ צוזאַמענטרעף פון צוויי ברידער, קעניגלעכע זין, אויניער פון וואַרשע און דער אַנדע־רער פון דער דעמאָלטיקער ליטע. מען וווייסט אויך צו דערציילן וועגן פאַנאַטישע אוצרות וואָס זענען פאַרגראָבן זיך אויבן־גע־מויערט אין די אָבעליסקן און ווערן געהיטן דורך שדים. דאָס איז אויך געווען די סיבה פון פונאַנדערנעמען איינעם פון די דענקמעלער. מען האָט אָבער קיין שום באַהאַלטענעם אוצר ווי אויך דאָקומענט — נישט קיין שפּונען. זעט אויס, אַז די גרויסע רייכטימער וואָס דער קעניגלעכער ביסקופּ האָט פאַראָפּגאָס און געהאַלטן זיי אין איין פאַרמערן ביזן סוף פון זיין לעבן, האָבן צעשפּילט די פאַנטאַזיע ביי מענטשן וועגן איינגעמויערטע אוצרות.

דאָקעגן סעווערין פון וויישקאָוו, אין זיין „היסטאָריש־סקיצע פון דער שטאָט וויישקאָוו" (אַרויסגעגעבן דורך היפּא־ליט סקימבאַראָוויטש אין יאָר 1841, ז"ז 13—16, 25—32, 50—52), איז זיך אַזוי משער מכוח דעם באַדייט פון ביידע אָבעליסקן אין שטעטל:

„אָביסל הינטער דער שטאָט, נעבן דעם אַמאָליקן וואַרשעווער טראַקט, שטייט אַ דענקמאָל אין פּאָרם פון אַן אָבעליסק, 18 מעטער די הייך, פון גראָניט מאַרמאָר, אַן שום אויפשריפטן, נאָר מיטן הערב פון די וואַזאַס, דער אויבערשטער טייל איז שוין פאַרנישטעט דורך

צער צייט. א צווייטער דענקמאל, נאר מיט אן אנדערן ערעב פון די וואנ׳ס, איז געשטאנען פון דער צוויי־טער זייט שטאט. ער איז אבער אויף א בארבארישן אופן פארנישטעט געווארן דורך אן אומבאקאנטער האנט און זיינע רעשטלעך וואלגערן זיך נאך אלץ אויפן קלויסטער־בית־עולם.

דורך וועמען און ווען די דענקמעלער זענען אויפ־געשטעלט געווארן — וויסט קיינער נישט. קיין שום אקטן אין די קלויסטערס און שטאטישע אנשטאלטן זענען נישט געפונען געווארן.

נאר די לעגענדע דערציילט, אז די צוויי דענק־מעלער זענען אויפגעשטעלט געווארן נאך די צוויי גרויסע עפידעמיעס, וואס שיינט צו זיין העכסט וואר־שיינלעך, צוליב די דאפלטע צלמים וואס געפונען זיך אויף זייער שפיץ.״

„כסדרדיקער צופלוס פון

דער באפעלקערונג״

דער דערמאנטער סעווערין פון ווישקאוו הייבט אן זיין היסטארישן איבערבליק מיט א צישטע פון א ליד:

אונטער מיינע פיס, מיט געזילבערטע פערל / שווימט דער אלטער בוג, / ארום־אן־ארום מיט צשמייכלטן גרינס / איז באוואקסן דער ברעג.

„פשעגלאד וואר שאווי״, 10־טער העפט, 1890

און ווייטער:

אין פולטוסקער קריין, אויף ליטווישער ערד, אויף א הויכקייט, וואס ביי איר צופוסנס קאלערט זיינע ערנסטע שטראמען דער אלטער בוג — דער נאנגעס פון די אוראלטע סלאווון, ליגט דאס שטעטעלע ווישקאוו, וואס מיט איין אראם גרייכט עס ביזן סאמע טייך.

ווינצענטי פשערעמבסקי מיטן הערב „נאוויגא״, דער קרוין־קאנצלער און פלאצקער ביסקופ, האט אין פרייטיק פון דער וואך „וודיקא״, דערהויבן אין יאר 1502 דאס דארף ווישקאוו, וואס האט באלאגנט צו די ביסקופן, צו דער מדרגה פון א שטאט און זי באשאנקען מיט מאלגנדיקע פריווי־לעגיעס:

1. די שטאט זאל הייסן נישט אנדערש ווי ווישקאוו.
2. באפרייען די מיעשטשאנעס פון אלע צוואנגס־ארבעטן און פליכטן. זיי דארפן בלויז צאלן שטייערן.
3. דעם מאגיסטראט האט ער גענעבן די רעכט צו קאנטראלירן די מאסן און וואגן, מיט דער מעגלעכקייט צו באשטראפן פאר פעלשונגען, לויט די בעלמינער גענעצן — און די איינקונפטן דערפון באשטימט פאר עפנטלעכע באדער־פענישן.
4. א פרייען צוטריט פאר די מיעשטשאנעס אין די ביסקופישע וועלדער, צו נעמען גהילץ פאר זייערע און שטאטישע באדערפענישן.
5. צוגעטיילט דער שטאט לאנקעס.
6. פון די איינקונפטן פון באד, פון קליידער־געשעפטן ארום אדער אין דעם ראטהויז, פון שארפע גטראנקען אדער סחורות, האט ער יעדן דריטן גראשן באשטימט פאר דער שטאט.
7. דערלויבט די שטאטישע איינוווינער צו פאנגען מיט קליינע נעצן פיש אין טייך בוג.
8. די שטאט וויישקאוו האט עד אויסגענלייכט מיט די רעכטן פון דער שטאט פולטוסק, איבערלאנדזיק זיך די רעכט אליין צו באשטימען דעם בירגערמייסטער און די ראטמענער.

די ארויגינעלע אקטן פון די פריווילעגיעס זענען פאר־ברענט געווארן, נאר די קאפיעס האבן זיך געפונען אין די ביסקופישע ארכיוון.

די פריווילעגיעס פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן, געגעבן דער שטאט וויישקאוו אויפן פיאטרקאווער סיים אין יאר 1533, אלס גלייכבארעכטיקטע מיט אלע אנפאנג־שטעט, זענען דעם 6־טן יאנואר 1557 באשטעטיקט געווארן און וואלשע דורכן קעניג זיגמונט אוגוסט.

אין יאר 1528, אין דער צייט פון פיאטרקאווער סיים, האט די שטאט וויישקאוו באקומען פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן די דערלויבעניש צו בויען א בריק איבערן בוג, מיט דער רעכט צו נעמען אן אפצאל לטובת די פלאצקער ביס־קופן פארן אדורכפארן די בריק.

די צעשפרייטקייט פון אמאליקן וויישקאוו, ווי אויך אירע גרענעצן, זענען נישט באקאנט.

ערשט דער דעקרעט פון א „קאמיסיע פאר גוטער ארדע־נונג״ האט אין יאר 1775 אויף שטענדיק באשטימט 3 אקער־פעלדער צו 12 וואלאך בעלמינסקער מאס, ווי אויך 73 פלעצער צו 73 מארג.

די גרייס פון וויישקאוו איז, זעט אויס, א פיל פארגעמיקע, וויייל אויף די ארומיקע פעלדער קאן מען נאך היינט אנטרעפן פונדאמענטן פון מויערן און שוץ־טורעמס. די לעגענדע זאגט אויך, אז וויישקאוו האט געגרייכט ביזן דארף ריבינקא.

אין יאר 1841 איז וויישקאוו געווען א קליין שטעטעלע פון 95 הילצערנע און 8 געמויערטע הייזער, אין וועלכע ס׳האבן געווינט 1149 „קעפ״ — מער ווי א העלפט יידן. דער הערב איז אין דער פארם פון א דארפישער גראביע.

אמאל האט די שטאט באזיצט א ראטהויז, געבויט פון האלץ, וועלכן מ׳האט פונאנדערגענומען אין יאר 1806, כדי צו שטעלן א בריק פארן אריבערגיין פון מיליטער אויבערן בוג. אבער נאך דעם האט מען די בריק פארברענט.

דאס שטעטל פארמאגט נישט קיין שום פאבריקן. אינ־דערמיט פון וויישקאוו שניידט דורך א שאסיי, וואס פירט פון ווארשע קיין ביאליסטאק. דאס גאנצע שטעטל איז ברוקירט, וואס שטערט נישט, אז עס זאלן אויך זיין באלעטס. אין די פינצטערע נעצט איז עס באלויכטן מיט עטלעכע לאמטערנס.

א קליין טייכל, אויף וועלכן עס געפונען זיך צוויי בריקן, טיילט אפ וויישקאוו פונעם דארף נאדגושע. באלד נאכן בריק, אויפן ארט וווּ דאס טייכל פאלט אריין אין בוג, שטייט אויף א בארג איינער פון די עלטסטע קלויסטערס אין פוילן, וועלכער גרייכט נאך די ציינען פון באלעפלאוו כראברי, אדער זיין נאכפאלגער — און איז שוין צוויי מאל רעסטאווירט געווארן. דער איצטיקער, גמויערטער קלויס־טער, איז אגנעהויבן געווארן אין יאר 1790 און פארענדיקט אין יאר 1793, פארן גאלט פון קרישטאף הילארי שעמבעק, דעם פלאצקער ביסקופ.

די כאליערע, וואס האט אין די יארן 1581, 1634, 1708 און 1710 אויסגעליידיקט די פוילישע פראווינצן, האט אויך נישט אויסגעמיטן וויישקאוו. די לעצטע עפידעמיע אין די ציינטן פון לודוויג זאלוסקי, דעם פלאצקער ביסקופ (1722), האט אינגאנצן אויסגעליידיקט וויישקאוו פון מענטשן און בהמות.

און דא דערלויבט זיך דער היסטאריקער אויף א מיאוסן, אנטיסעמיטישן אויסברוך, באשולדיקנדיק די יידן אין דער אויסגעבראכענער מגיפה:

„די כאָליערע אין יאָר 1831 — שרייבט סעוערין פון ווישקאָוו — איז געווען אַ גאַנץ „לייכטע", אָבער שוין אין יאָר 1837 האָט זי אַרויסגעפרוסן אַ פאַנצ'יק, אינעהויפט אין שטעטל פול מיט יידן, וואָס האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט רייניקייט. ווען מען האָט די לעצטע אַרויסגעטריבן אין די וועלדער, האָט זיך די מגיפה אָפּגעשטעלט."

די הויפּט־פרנסה פון די איינווינער איז געווען פון ערד־אַרבעט, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ זייער נידעריקן ניוואָ. דאָקעגן דער טייך בוג, וואָס איז פאַרקערט־פּעק, האָט געגעבן גרויסן ריווח די איינווינער דורכן ביימער־ספּלאָוו פון די אַרומיקע וועלדער — קיין דאַנצ'יק, אָבער אויך דאָס האָט נישט באַווײַזן צו דערהייבן זייער אַרעמען לעבנס־ניוואָ.

דער כאַראַקטער פון די איינווינער צייכנט זיך נישט אויס מיט קיין שום ספּעציעלס, צוליבן כסדרדיקן צופלוס פון דער באַפעלקערונג, וואָס איז באַשטאַנען פון פאַרשידענע אַרמיינן. דאָס אָפּטע ביישן זיך פון די רעגירונגען אין פאַריקן און איצטיקן יאָרהונדערט, האָבן איבערגעלאָזן אויף דער שטאָט נישט־אָפּמעקבאַרע צייכנס.

נידעריקער פון פאַלווארק געפינט זיך אַ גרויסער זאַל־לאָגער, אויפגעבויט דורך דער פרייסישער רעגירונג, פול מיט בערלינקעס, וועלכע בראַנגען פון וויעליטשקע און טשענסטאָכאָוו זאַלץ, וואָס איז איצט אָזאַ לעבנסוויכטיקער פראָדוקט פאַר אַלע.

פרידלינג זשט דער טייך אויס זייער אָנגענעם מיט די טויזנטער אַדורכשווימענדיקע שיפלעך, אָנגעפולטע מיט גאַל־דענעם ווייץ פון וואַלין און טראָטוועס מיט האַלץ, וואָס איילן צום באַלטישן ים...

וויישקאָוו אין אַנדערע מקורות

אָזוי ווערט געשילדערט די געשיכטע פון שטעטל אין דער פּוילישער היסטאָריישער ליטעראַטור. אָבער אויך ערנסטע וויסנשאפטלעכע אויסאָבעס אין פאַרשידענע לענדער האָבן נישט פאַרזונן וויישקאָוו און פאַרעפנטלעכט אַ ריי סטאַטיס־טיש אָנגאָבן פון שטעטל אין פאַרשידענע צייטן. אין מיערס לעקסיקאָן, דערשינען אין יאָר 1930 אין לייפּציג (צוועלפטער באַנד, ז' 1631), ווערט געזאָגט: וויישקאָוו, אַ שטאָט אין דער פּילישער וואָיעוואָדעשאפט וואַרשע, קרייז פּולטוסק, אין יאָר 1921 — 9.084 איינווינער. אַ העלפט דערפון — יידן. געפונט זיך אויפן בוג און באַן־ליניע טלושטש—אָסטראָלענקע. גלאָז־אינדוסטריע.

אין פאַריזער „לאָרוס" (1939, באַנד 6, ז' 1631) ווערט די צאָל איינווינער פון וויישקאָוו אָנגעגעבן אויף 10,050, מיט פאַבריקן פון לאָנדווירטשאפטלעכע מכשירים און מאַשי־נען. אין ריטערס געאָגראַפיש־סטאַטיסטישן לעקסיקאָן, דער־שינען אין לייפּציג מיט הונדערט יאָר צורויק (ז' 883, פינפטע אויפלאָגע), געהערט נאָך וויישקאָוו צו רוסלאַנד און ליגט אין דער... פּלאָצקער גובערניע. די צאָל איינווינער — 1,290. און אין דעמזעלבן לעקסיקאָן, נאָר דערשינען אין יאָר 1910 (נייַנטע אויפלאָגע, באַנד 2, ז' 1302), באַלאַנגט וויישקאָוו צו דער לאָמזשער גובערניע.

מערער ידיעות וועגן יידן גיט אָן די „יעוורעיסקאַיא ענציקלאָפּעדיע" (פּינסקער באַנד, ז' 865, ס. פּעטערבורג): וויישקאָוו — אַ ישוב אין דער פּולטוסקער גובערניע. יידן האָבן דאָ נישט אָנגעטראָפן אויף וועלכע ס'איז שוועריקייטן ביים באַזעצן זיך. אין יאָר 1856 — 1.023 יידן, 512 קריסטן. אין יאָר 1897 — 5.038 איינווינער, פון זיי — 3.207 יידן.

אונדזער דענקמאָל

אַ נישקשהדיקער יחוס־בריוו פון אַ שטעטל. ליידער, איז די געשיכטע פון יידישן וויישקאָוו ברוטאַל און גרויזאָם איבערגעהאַקט געוואָרן אין די ערשטע טעג סעפ־טעמבער 1939, מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. זינט יענער דאָזיקע, איז עס פאַר יידן נישט מער קיין געשיכטע פון אַ ישוב, נאָר קנאות איבער אַן אויס־געהרגעטער יידישער קהילה. דער היסטאָריישער דענקמאָל פון וויישקאָוו זענען שוין נישט די אָבעליסקן פון ביידע זייטן שטעטל, וואָס מען וויסט נישט געווי לזכר וועמען מ'האָט זיי אויפגעשטעלט. אירצט אין יאָר 1964, אין דער גרעסטער שטאָט פון דער יידישער מדינה, אין תל־אָביב, האָבן מיר אויפגעשטעלט אַן אָנדערן „אָבעליסק" — „ספר וישקוב", צום אָנדענק פון אַן אָקטוון שפּעפּרישן יידישן קיבוץ, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט חסידישקייט און וועלטלעכקייט, מיט ציוניזם און סאָציאָליזם, מיט פאַלקסטימלעכקייט און גרויסלעכקייט אָקטיוויסט.

זאָל דאָס בוך־מצבה דינען אַלס דערמאָנונג די לעבּ־געבליבענע, אַרויסרופן בייַ זיי דערינערונגען און גערירטקייט, טיפן טרויער און אַ פאַרבאַרגענע טרער איבערן גורל פון אַ יידישן ישוב וואָס איז מער נישטאָ...

זכרונותי על וישקוב

מנחם כספי (סרברניק)
כפר־אונו

עיירתי וישקוב לא היתה יוצאת מגדר הרגיל. לא הת־בלטה בתולדותיה ואף לא הוציאה מתוכה אישים שרישומם ניכר. תמיד שקועה היתה בבעיות המייחדות חיי עיירה פרובינציאלית. הציר המרכזי בחיי העיירה היתה דמותו של הרב, השוחט או „מחלוקת לשם שמים". ראש־הקהל התקיף והנוער המתעורר שאין לו במה להיאחז ונשאר תלוי על בלימה.

כשאני שוקע בהרהורים ובהעלאת דמותה מתהום העבר ומנסה להיזכר ולהחיות את הכל, נמוג אט־אט ערפל השיכחה. העיר עצמה מתחילה להופיע כמו שהיתה, על סימטותיה, אנשיה, בעיותיהם, מלחמתם ומאבקם הקשה למען החיים. הנה פלוני, שבכל ימות השבוע אינו מנסה להביע דעה כשסתם יהודים משוחחים בעניני דיומא או מילי דבדי־חותא. הוא רק מרכין את ראשו ומהנהן בזקנו כאות הסכמה לכול. אבל ביום השוק עיניו מתיזות רשפי אש וכל כולו כפקעת חיה, הרגלים בתנועה עצומה והידים סופקות כדי לשכנע את זה או אחר, כאביר הלוחם בשדה קרב קשה.

עם דמדומי בוקר

מתעורר אני עם שחר בבוקר אביבי. העצים בלבלובם, וכל העיר עטופה בדומיה, רק מפעם לפעם מפסיק אותה

רעש גלגלי הברזל של העגלות הנוסעות על גושי האבן המרוצפים.

אני פוסע לי בניחותא ושואף את האויר הנקי והרענן, גן התפוחים („הסנטור סאד") קורץ אלי. אני קופץ לשדרה של עצים מקוטעים־למחצה. הלוחות של גדר גן התפוחים מהודקים אחד לשני. מהפש אני פירצה להתבשם מהריח ומהמראות, עד שאני מגיע לדוכן שם מוכרים את הפרי ומציץ להנאתי. מאחורי אחד „הדייגים", שקנו את הגן הזה, זקנו הארוך מתפתל על הבגד־דים עם האף הבשרי, מתקרב אלי ובקצה אצבעותיו תופס אותי באזני.

„יינגל", מה אתה מריח פה. לך ללמוד הגמרא שלך. משה הנפח מכה בקורנס, הגיצים מתיזים מרחוק ויחד עם הגיצים — המבט הער־מומי שלו. הפנים מכוסים פיח וברי־סי עיניו מתחיל לשחק מין ברק כזה, כאילו תנור שחור נפתח ומתוכו יוצאת להבה. לך מהר לחדר! אחרת תהיה כמוני, מרים את הקורנס ודופק עוד יותר בכוח. אני מרגיש עצמי מאושר שאלמד ולא אצטרך כל כך קשה לעבוד.

ל"ג בעומר מארש פון „מכבי" און „השומר הצעיר" — אויף דער בריק איבערן בוג
מצעד ל"ג בעומר של „מכבי" ו„השומר הצעיר" — על הגשר מעל נהר בוג

עובר אני ביעף את בית הלבנים האדומות, בו שוכנת המשטרה והדואר. מדי עוברי במקום הזה, תוקף אותי פחד מהול בסקרנות. רוצה אני להציץ בתוך השער העשוי כקשת, ולדעת את הסודות הכמוסים שם. רק פעם אחת הצלחתי להציץ פנימה, כשהביאו גוויית גוי שאיבד את עצמו לדעת. התאספו אז הרבה אנשים וגם אני נדחקתי לשם, אך מיד גירשו אותי וכעת פגה סקרנותי. ללמוד אני רוצה!

העגלות, עם בשר מבית־המטבחיים, רק הגיעו והאיטליזים נפתחים ברוב רעש. „יוס'ל קצב" הגבוה, פניו כחושים וחיוור־רים, גידים אדומים מתמתחים על פניו כעין־שתי־וערב, וכל פעם שעובר עם נתח בשר מקבל מכה. צועק לעומתו „יוסה ציבעס זין", גמיש כאילו על קפיצים ופניו ספק צוחקים ספק כועסים והעיניים תמיד בתנועה. הלו! לא לשוא אין לך שכל, כל פעם אתה נתקל במשקוף ומקבל מכות בראש, עד שאתה מאבד את השכל... אתה צוחק! היום רצו לשחוט בבית־המטבחיים, בהמה'לה יפה קניתי, באמת אַ „גאַלדענע מציאה". הם ביקשו להטריף אותה, מצאו בה משהו בריאה, הם לא רצו לנפח, רק אני, השוחטים והרב רעדנו כמו בשמונה־עשרה. אם היה זה טריף הייתי שוחט אותם. בקושי עשו כשר. והנה רמזו אלי באצבע: „ישיבה בחור מיינער", צאַצקע שלי, אתה הרי לומד מהגמרא הגדולה. תגיד, מה הם מטמטמים את המוח, „ד' שיינע יידן", נשואי פנים אלה, כשר — גלאט כשר. בחיי, אני לא מבין אותם, אם כשר — אז כשר בשביל כולם, ואם זה טריף, אז מה אני גוי? בקושי מתחמק אני מידם ומתקדם בזריזות לעבר ה„רינעק". רק הפיאות מתנפנפות לאחור.

ה„רינעק" הומה אנשים, עגלות וסחורות, הכל בערבוביה. הסוסים, שראשיהם בעגלות, מצליפים בזנביהם ומתמידים באוכל. הגויים, עם השוט בידם, מסלסלים את שפמם ומרחרחים איזה עסקים אפשר לעשות עם ה„וידעק". חיה מוכרת ידיה. פניה המחוספסים מכל מיני בוהקים ושומות נעשים אדומים.

הצעיף על ראשה מתנועע מעצמו כשרואה את בעלה הנמוך השמנמן בא, פניו הלבנבנים קורנים אור עם הטלית תחת בית השחי. לא יכולת לקצר היום את התפילה ולשוחח פחות? שכחת שהיום יום שוק? שים עין כבר על ה„לקחי־נער" הזה, והוא בא בלי אומר, נדחק בין הקונים והפה ממלמל: „בזיל הזול, זה מהמובחר, זו מציאה" — כאילו הוא עוד ממשיך בתפילה.

ה„רינעק"

אני מנסה במבט חטוף לסקור את „הרינעק", כיכר רחבת ידים זו בעלת אבנים מרוצפות בשוליים ומסביב מוקפת חנויות על הגויות. ביום רגיל נגרמת לך הנאה מרובה בטיילך בה. במבט אחד אתה מקיף את כל החנויות הרב־גוניות עם האנשים העומדים על סף חנותם, פיהם פעור לכל אירוע, לכל מלה, מוכנים להכנס לשיחה, אפילו הגוי קופצ'יק יכבד אותך בהרחת טבק. היום ב„ירידי" הכול מטלטל כמין ברוח. הכיכר מלאה דוכנים ושולחנות, ארגזים, קולבים עם בגדים, מגפים מבריקות, כובעים משונים וכל פעם מגיח מישהו עם משא על הכתף וכורע תחת כובדו, ובריצתו גורף גם אותך. אתה רק רואה פנים מעוותים, שרירי פנים מנופחים, ידים מופעלות ורגלים שתמיד מוכנות לקפיצה, קשקושי לשון ושפה מסורסת. בקושי פורץ אני לעצמי דרך אל גשר העץ, כדי לשאוף אויר, שם נשארתי נשען על המעקה ונרכן אל נהר בוג הזורם והולך בלי סוף, רוח קלילה מתגנבת מאחורי גבי ומחליקה על פני, לוהטות מקרני השמש המגיחות מתוך העבים הכבדים ומשתזרים עם זרמי המים המבזיקים כצבע כסף.

זרמי מים חדשים רצים, שוצפים וחוזר חלילה. מימי הבוג נישאים ממרחקים עם המיה חרישית של משאלות, זרועות נישואים והולכות למרחקים, גידים מתמשכים כראי

לטוש, ואני, הגשר, הכל נסחף, נגרף ונישא בזרם ככיסופי לבי. פתאום מתפתל שוט בצוארי ומשאיר בי כאבים צורבים, מלווה בקול צורמני: „היי, ז׳דעק עם הפיאות, לך מפה, לך לפלסטינע שלך״. כן, ללכת מפה לפלסטינא שלי, לבית המדרש, ללמוד. חטאתי.

„לך לך״

בית־הכנסת הקטן היה כבר ריק מאנשים, השמש הציפה אותו, הכל בפנים נראה באורו הבהיר. השעון התלוי על הקיר עם לוח המחוגים הכתוב באותיות עבריות, שעליו היתה גאוות בית־הכנסת, השולחנות הכבדים, הארוכים שהיו דבוקים לרצפה. קרני השמש כאלומות אש מאירות את ארון הקיר הלבן וכורם אור מכוון לאותיות הכתובות בשחור על רקע לבן — „חברת חוק לישראל״. לעת ערב נראית הפינה הזאת כפינה האפלולית ביותר. רואים רק אנשים המורכנים על הספרים העבים ומנעניעים בראשם לאות הסכמה לכל מלה היוצאת מפי הרבי בהתלהבות ובמתיקות. לא רואים קיר, לא בית, רק פקעת אנשים מסתופפים והרבי המלהיב. הדברים מתגלגלים בהלֵלה של פינה זו. הקירות הבהירים מתמזגים עם חלל בית הכנסת. נורות החשמל, במנורת שבעת הקנים בעמוד התפילה נראים כמקלות חיוורים, אפילו עגלת המתים ולוח־הטהרה שעומדים מאחורי בית־הכנסת שתמיד מטילים עליך אימה. בערב, יחד עם הצל, נדמה כאילו הנשמות המתות נאחזות עוד בעגלה, הן נמצאות מאחורי ארון־הקודש, מאחורי הקיר, באות לחטוף „קדושה״, קריאת־שמע לעילוי נשמתם. ביום — אור השמש מחליק על דפניה השחורים של העגלה המרובעת עם האותיות הגדולות והלבנות: „צדק לפניו יהלך״ ומחפש אני את עקבות האנשים המתפללים. בית־הכנסת הקטן („דאָס קלייניע בית המדרש״), צורתו ההי־צונית קווים ישרים, פשוטים ונקיים, טבוע כולו בלובן. היה זה בית־הכנסת של בעלי־המלאכה; חיטים, נפחים, נגרים. נשמעים בו צעדים של מגפים כבדות, שנכנסו למלחמת הקיום, מתקרבים בחפזה לבית־הכנסת, מתאבקים עם היום, עם התפילה. מסתלקים הם עם זריחת החמה, ליום של עבודות פרך. הבית אפוף מסתורין של בדידות, מחפש אתה את הצעדים הכבדים של אלה שבתפילותיהם החרישיות הכניסו צער ויגון ורישומם אין.

הגמרא הפתוחה קורצת אלי: „גא. התחל לשפוך לבך״: אמר אביי, אמר רבא. קול ערגה, והמיית לב ממלאים את חלל בית־הכנסת מקצה אחד עד קצהו השני. ההדים מתגלגלים ומתעלים. היצר הרע מסית ומדיח, הנה בית־הכנסת לפניך, שולחנות, ספסלים לדלג ולקפץ באין מפריע, לפזז, לכרכר, משולחן אחד למשנהו באין מעצור. הנה זליק פישר מופיע ביום־שוק — איך זה? צועק לעומתי: מיין „שמעדרעש״, מיין טיש, מיין זיידער, בית הכנסת שלי, השולחנות שלי, השעון שלי ואתה בא לקלקל! צא מפה! שוב לצאת. נכשלתי וחטאתי.

מתחמק אני ל„גרר שטיבל״. רק מעבר, מין מבוא סתום מפריד בין בית־הכנסת הקטן לבית חסידי גור, קירות מקולפים, חתיכות טיח שזורות עם קורי־עכביש והמדרגות הרעועות, שהן ספק מדרגות ספק גושי אדמה, ובהול האפל כבר נשמעים קולות הבוקעים ממנו. המתפללים מתהלכים הלוך ושוב, מפעם לפעם פורצים בצעקות ואי אפשר להבחין אם זה סיום התפילה או רק התחלתה. ההמולה היא פה גדולה. כל אלה שהתפללו ומתפללים עוד, כאילו קולותיהם מהדהדים בחלל, אבן מקיר זועק והכל מביע אמר.

שיחות חולין

מגדל זרומבר יושב, פניו חרושים קמטים, זקנו דליל, ועיניו המבטות נכחן, מפיקות חכמה וטוב־לב. מלמד הוא את בנו תורה, אך יודע כי זו ברכה לבטלה. מוחו הקטן של יוצא חלציו אינו קולט מאומה. שמואל המנקר, אי־שקט טבוע בו, פעם מפשיל ידיו לאחוריו ובאופן פתאו־מי מפעיל אותן בתנועה עצומה יחד עם הרגלים, הספיק להסתובב בכל פינה ולמשש כל ספר, העין נטתה הצדה וקרא ספר בקרן זוית. הוא החזיק את ה„תניא״ שעמד בקצה הארון, עלעל בו ובספר „שפת־אמת״ הכרסתני ובגמרא וסיפורי מעשיות, הפך בהם והפך בהם ולא מצא ענין בשום דבר. פניו צרות אבל מלאות, הטבע קימץ לו שערות בזקן, אי אפשר לקבוע כיוונו וצבע שלו, עיניו מביעות פקחות ולא אכיפתיות, מרץ ואזלת יד, רוצה להיאחז במשהו, ומרוב דברים הוא מתבלבל. התגלגל לשולחן של ר׳ מנדל. ר׳ מנדל נשם לרווחה. נו, אתה מקשיב, איך התורה חודרת לתכשיט שלי, קצת קשה, אמר בקולו הצרוד האופייני לו. מספרים על כפרי שהגיע לפסוק „שמש ביום לא יככה״ צעק: פוי, מלה מכוערת כזאת בתפילה לא יכולה להיות; צריכים להגיד „לא יבבה״. על המציאה הזאת קפץ שמואל המנקר: אני מכיר „בעלי עברי״ שבמקום למנצח היו אומרים לצמנח ועוד המון דוגמאות כאלו וסיפורים לאין ספור. הוא נעמד עם הרגל על הספסל והיד על הברך, קצה אצבעותיו מונחות בתוך זקנו המדובלל. הבחורים היו תמיד מסתודדים עם התפיליין של זרועותיהם. היתה להם הנאה מרובה לשוחח כששרוול אחד מופשל וחצי קפוטה על הכתף והתפיליין מבצבצים מעל הזרוע, כאבירים מיוחדים. שפע של מלל רבגוני, תמיד מוכנים לקבל עוד השראה. כששמואל ור׳ מנדל נפגשו היו מושכים תשומת לבם של הבחורים האלה, שהתאסף מסביב, השיחה התחילה להיות ערה. שמואל קיבל מתוך הרחבת הדעת משנה מרץ. נדחקתי גם כן להיות בין הנוכחים, שמואל הפעיל את הידים החזקות וחנן אותי בצביטה כהלכה, שאף פעם קשה היה לדעת אם מתוך חיבה או מתוך שנאה.

בית חסידים דגור
כמרכז העצבים של העיר

בית־החסידים דגור בצורתו החיצונית נראה דל, שני חדרים עזובים, החדר השני אפל למחצה. למרות שהיו בו חלונות, השמש אף פעם לא חדרה בו כהלכה ובאמצעו ארבעה עמודי עץ ממקלות פשוטים. בכל זאת היה בו קסם מיוחד. לא התבלטו בו אישים מיוחדים בעלי כוח

החלוץ הצעיר

השפעה ומשיכה חברתית. היה בו חתך של סוחרים עירניים, בעלי ידיעה שטחית בתורה, אבל אנשי מעשה, תמיד הרגישו במציאות ועירים להתרחשויות בעיר. מתוכם יצאו פרנסי העיר והחלטות חשובות. המעש של בית־החסידים היה קרן אור בשביל הנוער.

אגודת ישראל

כשנכנסתי להול האפל הזה תמיד נמשכתי למדרגות הלוליניות המביאות אותך לחדר עליה. בשני החדרים נמוכי התקרה היו שורות ספרים, ספרים היצוניים. כמה אני סקרני ומבקש לדעת מה מתרחש בעולם הגדול, מעבר לזה המסובב אותי. ושם אפשר להציץ בו. מטפס אני על המדרגות, אולי הדלת פתוחה. מתקימת שם אסיפה. יושב הראש מדבר מסעי־פים (פאראגרפים בלע"ז), בחורים עם רצון לפרוץ גדר, מדברים על תנועה הדשה, תורה בלבוש אירגון וסדר, לצקת את התורה לכלים חדשים. בעינים יוקדות ובהתלהבות מדברים על זה. הספריה פתוחה, טורים ארוכים של ספרים נוצצים לנגד עיני, בולע ספרי ליהמן, שהיא האהבה הטהורה, הטבע הבלתי אמצעי, השדות המוריקים. יש תנועות של חסי־דים המתנגדות לרעיון, פריצת גדר! הנוער יהא למאכלת אש!

המחלוקת בין חסידי גור ואלכסנדר

חסידי אלכסנדר עניים, מעוטי יכולת, אבל עתירי תורה. לא היה ביכולתם להחזיק אפילו חדר לתפילה והיו מיטלטלים ממקום למקום עד שמצאו מקום מנוחה על יד הבוג. חדר קטן וצר, אבל היתה נסוכה בו נעימות נפשית המתמזגת עם אידילית, שררה בו האחוה האנושית של אנשים מדוכאים פיזית אך חופשים ברוחם. בית החסידים היה מקום בריחה מהחיים מלאי הסבל. פה מצאו שלווה נפשית. התפילה התנהלה בשקט ובהתאפקות, ברוך נפשי. התפילות רפרפו בתוך ה„שטיבל", ליטפו, הרגיעו, ונמזגה הרמונית בלבבות. בשבת בבוקר היתה אופפת את השטיבל רוח טובה מהלימוד בגמרא שלפני התפילה ובמיוחד של בעריש כהן, זה היה מין ניגון מיוחד, חרישי, לא מרקיע שחקים, לא עצבות נפש, אלא אקורדים טבעיים של סם החיים ותענוג רוחני. בעריש כהן שעסק כל השבוע במסחר רישומו של המסחר לא היה ניכר בו, לא דיבור קולני ולא תנועות ידים, מתון, נעים־הליכות, דיבור שקט וטבעי. מראהו עורר נעימות, קמטי פניו השתפכו יחד עם הזקן הישר שכל שערותיו מצאו מקומם ולא הסתבכו אחד בשני. היה נוהג לבוא כל שבת בבוקר לפני התפילה ללמד גמרא. ניגונו העדין התמזג יחד עם שקשוק הנהר שנראה דרך החלון, יצרו מין צרוף נפלא של אדם ויקום. הוא היה אחד מאלה שהגורל הטיל עליהם לעמוד בפרץ ולהתבוע עלבונה של תורה, שהבחורים מתפרקים ממנה. עבירה גוררת עבירה והבחורים „יציצו ויפגרו". אם אין גדיים אין תיישים ונישאר בלי תורה ובלי דרך ארץ. מפורסם ביניהם ר' שמעון. כבר משעה שתים בלילה ואבא מאמץ את מוחו בלימוד תורה, מסתובב בבית הלוך ושוב, הידים באבנטו, פניו עייפים, אבל השפתים עוד מלחשות פסוקים וקטעי אמרות מהזוהר. „וכולהו עלמין הוחרבו מאי טעמא משום דאדם לא הותקן", האדם לא תיקן את עצמו בדמותו כצלם אלוהים. והם עוד מוסיפים להשחית אותו. וי לאותו בן שמושיבים אותו על פתחו של תרבות רעה. מה יעשה הבן שלא יחטא! וכך החליט לצאת בחרוף נפש כנגד הגיזרה זו. והתגלגלה המחלוקת.

הנוער פורץ לרחוב

קשה לקבוע מה קודם למה: העירנות — למחלוקת או המחלוקת — לעירנות. המדרגות הלולניות השבורות רעדו כל הזמן מהריצות של הבחורים מה„נערער שטיבל" למעלה ל„אגודת ישראל" וחזרה. היו אסיפות, ישיבות, בחרו במזכיר, ויכוח על מזכירות ומלוה מלכות. החדרים העלובים נמוכי התקרה שוקקים. מלאי חיים ותנועה, מרץ ולהט של נוער. פתאום נדם הרעש. התרוקן הנערער שטיבל, שכרגיל היה מלא ספרים קרועים. הנוער הרחיק צעדיו. היכן הם? הנוער נמשך לרחוב. בליל־שבת נהפך הקטע של רחוב קושצ'ושקו עד הגשר לטיילת, לא רואים חנויות, בתים. רק בחורים ובחורות. פנס החשמל מפיץ אורות קלושים על פניהם הזוהרים של הנוער. פה ושם פורץ ציחקוק וכעכוע של בחורה או דיבור קולני, נעמדים, ושוב הולכים ומטיילים בלי סוף. לאן הולכים? „אין גאס אריין", באים עד הגשר, מסתכלים בתהום החשוכה וחוזרים לטייל.

בשבת מתנוע הגשר לצעדי הנוער כעריסה של תינוק. אחדים נאחזים בספסלים העשויים בגשר ונהנים מזיו הנהר, אבל בדרך כלל עוברים את הגשר מהר, קסמי היער מושכים יותר. כשלבי הולם מושך אותי יוס'ל אחי בשרוולי, כמה זמן עוד תסתכל במים האינסופיים המפלסים להם דרך בין עמודי הגשר. מהר, צריכים להגיע לצד השני בגלל ה„עירוב" מכלונסאות ששמנו תחת הגשר בערב שבת. נעמדים לפוש קמעא, קרעי עבים מרחפים מעלינו אט אט ומתרחבים. אלומות קרני השמש נופלות על לובן הרקיע וחוזרות אלינו. עינים נפקחות לרווחה, המבט מרחיק לראות את השדות המתמשכים לאורך הנהר. השדות והנהר מתמזגים לאלפי גונים, היער משכר, מעורר רצונות רדומים, הנה זוג מתחבק, תמיד הייתי רואה אותם. היא, בת הנפח, היתה נראית כצוענית; הוא, נמוך ורחב גרם. היו צועדים אחד על יד השני בלי דברים ובאדישות. ביער קיבלו פניהם גון חי. מתחבקים ומהרים לעבי היער. בכל כיווני היער נערכים אסיפות... פגישות... ואני שוכב על האדמה התחתה מתחת לעצי מחט. העצים הזקופים מתרוממים אל על, ענפיהם מסתבכים אחד בשני. רוח חרישית העוברת ביעף מנענעת אותם, ההד מתגלגל למרחקים. קרן אור מתגנבת ומשאירה רסיסי שמש, ואני מלא כיסופים להתחבר עם החברה שהת־חבאו, בצל העצים. עוד מעט יצאו כולם מהמחבואים, יתאספו פה ואני אתם.

הספורט מאיץ בנו

התארגנו קבוצות ספורטיביות, הילדים מנסים להוציא מאמהותיהם את הגרושים, כדי להצטרף ולקנות כדור וחוזרים הביתה בלי נעלים ובלי סבלנות. מחכים לשבת אחרי הצהרים לרוץ ישר למגרש כדורגל על יד בית־הספר הפולני. בחירוף נפש עברנו הגדר. היהודים משחקים נגד הפולנים. ליזר „מסינג" הצבעי כולו מכופף, מסתכל איך בנו מסתבך עם „קרפ" הגוי, ממצמץ בשפתיו ועושה עם היד כאילו החזיק מברשת לצבוע. אברמ'ל השוער ידיו על המותנים, פניו מתוחים, כולו דרוך לזינוק ולתפוס את הכדור. אברמ'ל בן יעקב השוחט, שאביו ניסה בכל מיני דרכים להכניס בו תורה, אך לשוא. הוא נהפך עד מהרה אליל העיירה; כולו שחור, פניו הבעה גברית זוריזות, עיניו מרצדות במהירות אחרי הכדור, כל המבטים מופנים אליו, מתפללים שלא הגויים

ינצחו ח״ו את היהודים. הוא תפס את הכדור, כולם מודים לו במבטי הערצה. אני מסתכל לעניו, שיפנה מבטו גם אלי, סוף־סוף שכן שלו. הוא לא שם לב אלי כאילו אני לא קיים. הלואי ויכניסו לו ״גול״ ויתפוצץ, שלא יהיה יהיר כזה. שוב הגויים באו בסערה ובהבעת זלזול רוצים לבעוט ב״מושקה״ ואברמ׳ל יצא מהשער ואני מלוה אותו בחרדה ומתפלל. אני מוחל לו. אין דבר, העיקר שיצליח...

האשליה לרגע

בכביש שהוביל לסרוצק אחרי בית־הספר הפולני על יד גשר הרכבת, עמד בית בודד, הבית הקיצוני של העיר. שהיה תקוע בין שדרות עצים עבותים וגני תפוחים, שם התאספו להתארגן למצעד, בכביש. הבחורים עמדו בשורה שקועים במחשבות, פתאום התמתחו כמלקות, דרוכים להת־ מסרות פיזית ונפשית כאחד. דגל כחול־לבן הופיע. הפנים לא הביא ריישומים אישיים אלא התלכדות איתנה. הדגל עטף אותם והעבירם למושגי עולם אחרים, ובהמיית לבם שרו את ״התקוה״ — לארץ ישראל. ולעיני התגלה ארץ־ישראל אחרת, לא של עולם־הבא של משיח, אלא של תקוה וציפיות, ארץ ישראל ממש. כנראה התכוננו למצעד השלישי במאי, יום החוקה של פולין.

תכונה רבה היתה בעיר, לקראת היום הזה. ד״ר ליכר תרם 100 זל׳ לקישוט בית־המדרש הגדול וגם ״הגמינה״ הפרישה תקציב מסויים. בית־הכנסת הגדול היה בנין רחב־ידים ותפס כל פינת הרחוב. שלוש כניסות הובילו לשם. בפנים התרוממו אל על שני אריות מעשה ידי אמן. בכניסה היה נדמה לך שהם חיים ומסוגלים לבלוע את כולם. החלונות היו קמורים נוסח גותי. בבית־הכנסת היה מן הנעי־ מות וכשנכנסת לשם הרגשת עצמך חפשי. תמיד מצאת בו מנין. היה בו מהרגשה הביתית. בית־המדרש הגדול היה העורק המרכזי של העיר וכעת קישטו אותו בדגלים של נייר דק בכל מיני צבעים, ושרשראות חברו לנברשת הגדולה המלאה ציציות של זכוכית. ירק ונייר קישטו עמודי הבמה. שורים עם דגלי אדום־לבן. הכניסה הראשית שהיתה מול המשטרה היתה תמיד סגורה, כנראה מחשש עינא בישה מהשכנים ממול. הפעם קישטו אותה בירק עשוי כעין שער ועל ראשה התנוסס הנשר הפולני ומסביב לו מגן־דוד. מנורות חשמל בכל מיני צבעים. דומה כאילו נכנסו להתחרות הנשר היהודי של בית־המדרש — ״החי קל כנשר״ — עם הנשר הפולני החוצפני והדורסני. הסתכל אחד בשני במבטי אימים ומזדרים אט אט התרגלו ופרשו כנפיהם בריפוף כעין סוכת שלום, כאילו נמצאה הבנה משותפת בינינו ובין הגויים.

החגיגה ותוצאותיה

הכניסה הראשית של בית־הכנסת הגדול היתה פתוחה, הרחוב היה מלא אנשים, ילדי בית־הספר של ״פּוֹוושכנאַ שקוֹלאַ״ היו מסודרים בשישיות. כולם צהלו, השמש המאית שלטפה, נסכה בכולם חדווה ורצון חיים. מעולם לא היתה כמיהה כזו לבית־המדרש הגדול, וכשלא נתנו להיכנס, נדחקתי בין תלמידי בית־הספר הפולני. בתוך בית־הכנסת היה רעש והמולה, ד״ר ליכר נאם בפולנית, את ידיו הבשריות היה צמיד לגוף כאילו היה חייל. קולו צילצל כמקלט. הוא כולו גוף, סביב עיניו תפיחות. בעצם הופעתו היה מן היהירות. גם הדב שלנו הופיע, גבוה ותמיר וזקנו יורד על פי מידותיו, ששיווה לו הדרת פנים. בדיבורו הרחב והשבלוני עם הוספה ש״לא מן המנין״, שפולין תגדל ותתרחב לאורך ולרוחב, כאילו לא היו בה פוגרומים. הוא חרג בנושא הרצאתו, והקהל קיבל את דבריו במורת רוח, וכשנגמר עם ״יידן, זאָל לעבן מרשל פילסודסקי״, התערץ ההימנון הפולני ״ישצ׳ע פאָלסקאָ״ מפי ילדי בית־הספר שהתמזג עם ההללויות והתפי־ לות בתוך בית־המדרש והיוו מין צירוף משונה.

בחוץ — המצעד, תזמורת מכבי־האש ניגנה שירי־לכת צבאיים, בראש מכבי־האש הבורמיסטש פבלובסקי, הכומר, הגימנסיה ואחריהם ה״סוקול״ בחולצות אדומות, בשרוול אחד מועבר חבל שזור דרך הזרוע, מבטיחם עזים וחוצפה וגאווה פולנית. אי שקט שורר בנו, היכן הנציגות היהודית? היא הזדנבה בסוף המצעד, השיקסעס צוחקות ״זידק״, תראו! ה׳דגל שלנו, הכחול־לבן לא עורר בי התלהבות, מביישׁ היה, אנו צריכים שיינישא ברמה, בכוחות עצמנו.

״הבה נתחכמה לו״

טיסמות אנטישמיות ולאומניות צצו ככמהים ופטריות על הגדרות והקירות באותיות גדולות: ״פרעץ׳ זידאמר״. ״אַל תקנו אצל יהודים״. הילדים הפולנים מציקים לילדי היהודים בבית־הספר, חוזרים משם בוכים, גוי שיכור מגרש את הנוער מהגשר. אנחנו מלאי חרדה ותמהים, מדוע לא התנגדו. הולכים לטייל קמעה בשדרה, להתבשם מריח הערמונים שמתמשכים משני צידי השדרה, המתנועעים רכות לפי קצב הרוח הנוגעת בצמרת וזרעו צללים בין פסי אור, שחדרו דרך הענפים ויצרו מין משחק של אור וצל והרגיעו את ערגת נפשם ומורת רוחם החבויה בהם. פתאום — מהלומת מקל של ״גוי״ על ראשו של אחי צדוק, דם נשפך, גז הטעם לחיים. כאב לי הדבר והצטערתי שאני לא יודע את שפתו של הגוי, הייתי פונה אליו ושואלו: למה הוא מכה אדם שאינו מכיר אותו ואף לא עשה לו שום דבר רע? לשמע שעטת סוסים ונקישת גלגלים מרחוק היינו נדחקים הצדה, כדי להתרחק מהסוהר שלו, אבל הגוי עמד דרוך עם השוט ב״בָּטָם גי״ (״תן לו שוט״). בלילה חלמתי חלום בלהות — גויים רבים, כל אחד עם שוט בידו, ואני באמצע, והם צעקו: ״בטם גו, בטם גו, בטם גו״.

הדרכים התחילו להיות שוממים, אורבים לנו בכל דרך, יש רק הרבה התקהלויות ב״רינעק״, לחישות עוברות מפה לאוזן. לכל אחד הצי סיפור, מין כאב בלתי מוגמר, שהיה לו איזה שהוא ויכוח עם גוי, מה שאמר לו הגוי ומה שענה לו היהודי ואיך שהצליח ״לדקור״ אותו במלים חריפות. נקמת הנרדפים ברודפיהם. בדמיונם שוזרים הם את ההת־ נגדות. הפרנסה מתמעטת. מופיעים ״פיקטים״, יורדים לתוך חיינו. גוי שקונה אצל יהודי דומה כעושה פשע או טובה, ביהודים פועמת ההרגשה, שהם מנודים ואם נוהגים בהם אחרת, כאילו עושים אתם חסד. מתהלכים סיפורים איך ״ענדעפּקס״ באו להנויות בדלת האחורית, ומספרים על כך בסיפוק ובהרחבה. ה״רינעק״ נהיה דליל, כל פעם יצאו מהשורה בעלי דוכן ונהפכו לעניים ממש. ר׳ אישטה, יהודי גבוה ותמיר, זקנו הארוך והישר כאילו נשזרים מחוטי ברזל, אוסף כל הסחורה במטלית אחת, כדי להעביר אותה לדוכן ליום שוק. תמיד היה זקוק לעזרתם של בניו כדי להוציא את הסחורה של השוק ואף הוא עצמו היה שוקע תחת עומס הסחורה, אך כעת אין לו צורך להטות שכמו. ביד קמוצה סוחב צרורו על הכתף ובידו השניה הוא נושא אתו קדרת נחלים לוהטות לחמם את הידים, כי בין כך לא יהיה לו מה לעשות. כשהוא

לועס תחיכת־לחם נופל מבטו על הסחורה וטעם טפל בפיו. נדמה לו שהוא אוכל התיכת אריג, מכלה אותה. הסחורה מתמעטת ואוזלת. מופיע גימנזיסט, „פיקטניק", כובעו בעל הקצוות לחוץ על הראש ושמוט הצדה, הידים בכיסי מעילו, מעילו מהודק לגופו, מעשה אומץ ומרץ. „תראו", מראה עם היד בכיס המעיל ועם המעיל יחד. „ה.ז'דקי הזה, הוא הוציא קצת סחורה כדי לרמות אותנו, שיחשבו שהוא עני, שניתן לקנות אצלו. כל הסחורה מתחת לשולחן, הם מלאים כסף הודות לזה, שרימו את האחים שלנו, מחמם לו את הידים ולא עושה שום דבר. והאחים שלנו צריכים לעבוד בשדות ולהזיע בשביל ה.ז'דקעס' האלה". בניו שראו התקהלות כזאת רצו לזנק עליו, אבל אביהם עצר אותם. פניו החלקלקים של ה„עגדעק" לא היה בהם בטוי אנושי. עיניו הקטנות והאפורות ריצדו מכאן לכאן כחיה טרף. הפה נפתח וצחוק התגלגל ממנו. הפרצוף התאדם, על המצחיה המבהיקה התבזקו פתותי שלג וכיסו אותה בלובנם וגון פניו האדמדם נהפך מין לבן־אדום, צבע הדגל הפולני, דגל החירות. אף הגה, מזהיר איצ'ה את בניו, עוד יעלילו עלינו שאנחנו העלבנו את העם הפולני, כביכול. האנשים יושבים על יד הדוכנים, מחממים ידיהם ברמץ הנחלים ומסתכלים על קולבי נעלים, בגדים, כובעים דוממים, המצפים לקוניהם. השלג יורד לאט לאט ומכסה את השוק, הדוכנים, הסוחרים, הגויים, „הפיקטניקים", האווירה עכורה הכל עוצר־נשימה, מפעם לפעם עובר עורב. מוציא מין צווחה — קרא, קרא, קרא, עם טרפו ומטיל צל שחור.

תסיסה ומרדנות

הדור הצעיר ממורמר, ומאוכזב. ריקנות, חוסר מעש ואפס תקוה לתמורה כלשהי. מנסים לתלות תקוות בשינוי המשטר ובסוציאליזם, יורדים למחתרת, מתארגנים תאים וחולכים לכפרים לנהל תעמולה. הטרור ברחוב היהודי מתגבר, בכל נער יהודי רואים קומוניסט, בלילה מוצאים ממיטותיהם וישר ל„קרטוז ברזה". ביחוד אחזה ההתרגשות כשבטעות לקחו את נענקל ברשטין למאסר. יענקל בורשטין, בן הסנדלר, גאותה של המשפחה, למד הוראה, „בעל קורא" בחברה „חוק" שעל־יד בית־המדרש הגדול. כשהפשיטו אותו וראו את הטלית קטן, הם אמרו שאפילו יהודי עם טלית־קטן יכול להיות קומוניסט! אנו כמחוסרי מגן מצאנו משענת קנה־רצוץ בקומוניסטים, הסתכלנו עליהם כאנשים הלוחמים ליום יותר טוב.

תכונה רבת־חרדה היתה לקראת 1 במאי. בבוקר שאלו אחד את השני: מי נעצר? ועל כולם נפל הפחד, וב־1 במאי כל העיר נהפכה לזירת קרב. אנשים קמוצי־אגרוף, מקופחי חיים, גלים גלים זורמים אנשים העירה ובתוך ה„רינק" נעמד ארגז והקולות „ניעך זיעע", „פרץ" מתהדדים על כל מרחקי העיר ומי שהוא ממושקף עולה על הבמה ונואם, והמשטרה מהקצוות „לוקחת" אנשים לבית־סוהר.

ריח הפוגרום נישא באוויר

גלי השנאה סחבו את כל העם הפולני ואכלו כל חלקה טובה. יהודי העיירה נמצאים בתוך ים של שנאה עיורת, בודדים במלחמתם הנואשת, מקורות פרנסתם נתדלדלו. יבש מקור רוחם, פסקה מלחמת גור ואלכסנדר או חברת שומרי־שבת ומלחמות המפלגות. כולם יחד הרגישו כי הסכנה מתקרבת לכול, ללא יוצא מן הכלל. התקרב יום השנה של „הנס על הויסלה", הנצחון על הבולשביקים על־יד הויסלה ב־1920 כשכל הקרב היה על־יד העיירה. פשטו שמועות שהם מכינים משהו „שמח" בשביל היהודים, ב„רינעק" צריכה ההתאספות להעלות את המתח עם קצת דם יהודי. „הורא נא ז'ידוב". באתי הביתה מוארשה ומצאתי כולם אחוזים בהלה ופחד. באותה ציפור שנקלעה למקום צר ועוף דורס חג עליה, עוד מעט יסתער עליה, ימצוץ דמה, ירסק עצמותיה והציפור מפרפרת בכנפיה. מה אנו, מה הכוח שלנו בים של קרדומים וחרמשים ובתאוה לשפוך דם ולא מעט לביזה. ועולה בזכרוני שיר של ביאליק: „שמים, בקשו רחמים עלי! אם יש בכם אל, ולאל נתיב, אני — לבי מת ואין עוד תפילה בשפתי". מצאתי את אבי, כולו מורכן ושקוע בספרי הב"ד. פניו חיוורים, תש כוחו, מצחו מקומט כים סוער שגל רודף גל, והוא כן מחפש הנתיב לאלהים.

נחמה פורתא

חיים מאיר ליס האופה, המפרנס את עצמו ביגיע כפים, מאצילי הרוח, מאנשי חב"ד, לא פעם ארגן חוג ל„תניא" וכל פעם התפרק, אבל השפעתו לא נשארה בחלל ריק והיו נמשכים אחריו. גבוה, מכופף קמעא, ידים ארוכות לו הובקות עולם ומלואו, מכונס בתוך עצמו, דיבור איטי לו, מין צליל מיתר שפותח לבות אדם. קלסתר פנים לו של הוגה דעות, אינו נושא נאומים, אינו מטיף מוסר. הוא משתף אותך ברעיונות שלו, מעלה מנכבכי לבו הגות שכלית. לא זעם ולא רגש אלא מין שטף־דיבור שיש בו הכול. הרעיונות שלו הם באותה אמת־מידה שאין רוח מצויה ושאינה מצויה יכולות להפיל אותם. זריקות עידוד של חומר ורוח, הפועלות בלי משים. בדכדוכי נפש אלה התקרבנו אליו והוא השפיע עלינו כאילו ממקור חדש של אמונה. במוצאי־שבת היינו מתאספים אצלו לא לזמרת קולנית ולא לטישטוש המציאות המרה, אך היתה לנו הרגשה של ספוק וארגעה נפשית. במוצאי שבתות היה בית־המדרש הגדול מלא אנשים שדובבו ללבך והרגיעו מצבם ונפשם השבורה והשסועה באמירת תהלים של נעים זמירות יש־ראל. הרגשת פחד ואי־שקט פועמים כעין תחושה מוקדמת על מה שעתיד להתרחש.

הסוכה האחרונה

אחרי ראש השנה ויום כפור המתח ירד. התרוממות הנפש וההתכוננות לשיח ושיח ושיג עם ה' למה שצפוי עושה את הגוף לחידודין. פגה המתיחות אחרי התאמצות של תפילות וצום, בשרכם רגליהם מתחמקים אחד מהשני, אחרי שכבר נפגשו כל כך הרבה פעמים והחליפו ברכות לשנה טובה ויום כפור. אם באקראי נפגשים המבטים במפתן הכניסה של הבית, נדים ראשיהם אוטומאטית.

די קאַשטשושקאַ־נאַס רחוב קושצ'ושקו

ר׳ יענקל שוחט, בצעדים מהירים, מרוכז תמיד באותה כברת דרך. כשמגיע ליד הבית הוא נדחק מהר כאילו לא שם לב מה שמתרחש מסביב. ארשת פניו מביעה התבדלות: אנא, בבקשה, אני לא מתעסק אתכם ואף אתם אל תתעסקו אתי. הפעם בהתקרב סוכות בת צחוק מעושה מרחפת על פניו, כאילו אומר: סוכות בעולם. אך כתוב: „שבעת ימים תשבו בסוכות" בלשון רבים. איך שלא יהיה לא נימנע מהמגע ומוכרחים להשלים עם הגורל. נו, יש לדאוג לסוכה אך לוחות אין ואף אין מקום והזמן דוחק. ולעצמו ממלמל, וכשיהיו להם לוחות יש להם שכל להסתדר? האם יודעים ממה להתחיל? כל שנה עושים את הסוכה, אך כל שנה אותן הבעיות. מתרוצצים, מתווכחים. כשמישהו לוקח איזו קורה או משהו אחר לעשות, מיד מצטופפים כולם במקום ואחד מוציא מהשני ומתחילים להתכתש. ובאופן פתאומי עוזבים כולם ושום דבר לא זז עד שאני לא שם יד. עשיתי פעם נסיון להניחם לנפשם, שישברו את הראש לבדם. תמיד הם ממורמרים, שיש לי המקום הטוב בסוכה ורוטנים: הנה היחסן תפס את המקום החשוב ולוקח לו את המפתח של הסוכה ולא נותן להכנס מתי שרוצים, כדי שהבנים שלהם לא יוכלו להכנס ולשבור הכל. ומה, אם אשתי מכניסה לפעמים אווזים בתוך הסוכה בחול־המועד לפני השחיטה? הֶתֵנָטֵע שלא נוקף אפילו אצבע כשגומרים רק לכסות את הסכך וכבר הוא קופץ עם פמוטי הנחושת שלו ומציגם דוקא ממולי. כולם כך. אחרי שגומרים הם קמים לתחיה והתנועה חזקה. מה אתם רואים, רבונו של עולם בסוכה הזו? תראו איך שהם הדביקו את הלוחות עקום, לא יוצלחים כאלה לא ראיתי בחיי. פעם החלטתי לא להתערב, למה לי להתווכח אתם, זה ענין שלי? איזו שייכות יש לי להם? זה היה עסק ביש וכמעט שנשארנו בלי סוכה. וכשלא שמרתי עליהם דפקו על קיר ביתו של יוסקה הגנן, החלבן, והפילו את כל קדרות החרס שלו, שהוא תולה אותן בצדו השני של הקיר. ולמי באים? לר׳ יענקל שוחט, וחייבו אותי בתשלום הנזק. הייתי צריך להפשיל השרוולים ולהתחיל בעבודה. אברך המשי החותן של האמעריקאנקע, חופר את הגומות כדי לתקוע את הלוחות ור׳ ישראל וונדל עוזרים לו וכמה במאמץ רב הכנסתי אותם ובזעה רבה גמרו. האם להתחיל? מה אתה אומר, ר׳ שמעון? נתחיל לטפל בסוכה. בנוגע ללוחות, כבר תשיג מהשיער שלנו, ר׳ דוד גורני, הוא מתפלל ב„שטיבל" שלכם. והמקום בשביל הסוכה? שוב ויכוחים, קצת עבודה פה עם ר׳ משה זוזל הנפח שיתן את המקום בשביל הסוכה.

הבית, שהיינו גרים בו, היה שייך ליצחק אפשטיין, ובנוי רבדי עץ ועומד באורך המגרש הצר, כמו מין נקניק. זה היה מין מגרש־מעבר מרחוב לרחוב, מלא תנועה גם מהילדים שלמדו בבתי־הספר שהיו בבית הזה, וכשבנותיו של יענקל שוחט מוציאות את כסא הנוח שלהן ומתחילות לצחוק בקולותיהן הרעננים והעורגות־כמהות למשהו, עם רמזי עיניהן הלחות — ממלאות הן חיים ותנועה את כל החצר. פעם היה פה שטח רחב־ידים וליילדים היה מרחב לכל משחקיהם, עד שביום בהיר גידרו גדר והגדר התחילה לנוע קדימה מהדחיפה של ר׳ יצחק אפשטיין ואחורה מהדחיפה של ר׳ משה זוזל, עד שיצאו בעלי־הבתים — זה דחף הנה וזה הנה ואיש את רעהו, עד שהתחילו לעוף ניצוצות־אש כמו גיצים מהסדנא של

„מכבי״־ארקעסטער

תזמורת של „מכבי״

הנפח. ומאז היתה הגדר הלכה למשה זוזל, והסוכה איך שלא תחשוב מוכרחה היתה להיות דוקא במגרש שלו.

מדי שנה בשנה היו בוחרים בנציגים, נשואי פנים, לשכנע את ר׳ משה שירשה להקים את הסוכה בשטח שלו. הנציגים צריכים היו להצטייד בסבלנות רבה ובכושר מיקוח רב, כי ר׳ משה היה מחונן בכוח התמקחות, הן מתוך הרגל שהיה צריך יום־יום להתמקח עם האכרים על מחיר עגלות ואופנים ובספיקת־כפים לסימן ההסכם, גם בוויכוח בנוגע לעמידת הסוכה לא טמן ידיו בצלחת. הוא היה מלא אגדות וסיפורים, אגדות מהמדרש ועין־יעקב שהיה שומע אותן בערב בבית־המדרש הקטן ובהזדמנות זאת היתה לו פה האפשרות להוכיח ידענות בפסוקים וקטעי אמרות, שעת הכושר שר׳ משה ילמד אותם והם יקשיבו לו, די „שיינע יידן". וידו תמיד על העליונה. הוויכוח לא היה נגמר בפעם אחת. היה צריך ללכת ושוב לבוא עד שהיה מרגיש שעייף אותם מספיק או נמאס גם לו וברגע האחרון נתן את האישור המיוחל.

בשנה האחרונה שררה מין לא איכפתיות. בכל אחד חלפה המחשבה, הלוואי ויכולנו לדחות את ענין הסוכה לזמן בלתי מוגבל. איפה התתעוררות? הרצון, חדות המצוה? אבל הזמן לוחץ בכל הכובד. אין פנאי לחשוב, ההכרח מחייב, סוכה מוכרחה להיות בחצר ויהי מה. עם ר׳ שמעון, ועם הלוחות הסתדרנו, מוסיף ר׳ יענקל עם קולו הדקיק והערב. כל המחשבות על מצות הסוכה לפרטיה ודקדוקיה אי אפשר לקיים כל זמן שהסוכה אינה עומדת, והזמן מאיץ בנו. עם ר׳ משה זוזל עוד לא דברנו כרגיל שנה בשנה. הפעם ר׳ יענקל שוחט מוותר על שמינית שבשמינית הגאווה שלו, שתמיד היה מקפיד עליה... ר׳ ישראל ישים יד, יש לו קרשים בפנה מראש, ואולי משה יתן את המקום, איך לפעמים מצליחים לגמור. הלוחות היו כבר מונחים ונשענים על גדר העץ של המגרש של ר׳ משה. ר׳ משה עבר בחצר,

כובעו שמוט הצדה וכיסה חלקי פנים. במבט האלכסוני הערמומי פוזל לעבר הלוחות השעונים על הגדר ועשה עצמו כאילו לא ראה והדבר אינו נוגע לו.

נציגי תושבי הבית מכוונים צעדיהם לר' משה. נו, ר' משה, בעולם־הבא תשב בגן־עדן יחד עם כל הצדיקים ותלמידי החכמים. המגרש שלך קדוש כמו ירושלים, סופג תורה ומצוות. ר' משה עושה עצמו כלא שומע. ר' משה, הלוחות והכל מוכן לעשות הסוכה, רק המקום תן לנו. מה אתם רוצים ממני, אתם משלמים לי שכר־דירה? לכו לר' יצחק אפשטיין, הוא הבעל הבית שלכם, שידאג הוא לסוכה בשבילכם, עזבו אותי! אני לא מרשה כל השנים, וגם השנה לא. לא ולא. כמה שלא שידלו והוכיחו, לא עזר במאומה. הדיירים נזעקו לשעת חירום, מה נעשה בלי סוכה. התסתדרו והתרוצצו. היראים והשלמים שהציעו את המגרש של ר' יצקל הנפח, יהודי פשוט ולא יומרני ולא יסכסך עצמו עם תלמידי חכמים. במיטב המקום במגרש שלו תעשו את הסוכה, אבל זה לא פתרון, כי אין יציאה למגרש אלא רק דרך החלונות ויש צורך להוריד את האוכל עם חבלים כמו אצל רחב הזונה עם חוט השני. ר' יצחק אפשטיין — בעל־הבית — משפשף ידיו, מודד כל אחד מהצד, איך שהדיירים שלו נבוכים ורווח נחת, שיסבלו קצת, שיתרוצצו הלקחנעכ האלה, שירגישו קצת טעם כמו שאני הזעתי על הבית הזה.

במבט חטוף הוא מתבונן בבית הארוך הזה כמו הגלות, יושבים ולא זזים, עד שיוציא כסף מהם תצא הנשמה. יכלתם קצת להתפשר. אין מזל. הוא מדבר אתם על הוצאות ועל שכר־דירה והם מגלגלים עיניהם לשמים ומעמידים פנים של רחמנות. מה אפשר לעשות, יש חוקים להגנת הדייר, ועוד אני „פרעזעס" של ה„גמינע".

ר' יצחק — גבוה, תמיר, זקנו שחור ורחב־מידות, תקיף בדעתו, עז מרץ, מהיר החלטה, יודע לכלכל את מעשיו מבלי להתחשב מה שיגידו אחרים. הודות לתכונות אלו נבחר כיושב ראש ה„גמינע". הוא היה יוצא־נכנס במגיסטרט כחבר המועצה בו. הדיירים שלו היו ברובם יהודים יראי־שמים וכמעט כולם התעסקו בדברי קודש. פניהם הביעו רגש וסבל, אך ידעו להתעלות ולא להשבר. הוא היה בז להם בעמידתם הלא איכפתית. הדירה, שהיה גר בה, היתה תמיד מרוחקת מהדיירים שלו. כעת ניגש בסיפוק ובמרץ לסדר את הסוכה הקטנה שהיתה קבועה על הגג בשינוי־מה. הוא סידר את הלוחות בהבלטה יתירה כדי שירגישו בה, וצותק לעצמו — שיישארו פעם בלי סוכה. אט־אט ירד היום, החושך התחיל

ספארט־קלוב „מאַרגנשטערן"
מועדון לספורט „מורגנשטרן"

לתת אותותיו. כולם עמדו בפיות פעורים, באפס מעשה. באין דרך אחרת ניסו בכל מיני דרכים לפיוס את ר' משה, אך העלו חרס בידם. חלק גדול התקרב לסדנה של הנפח. החושך כיסה את כל הסביבה, את האנשים ואת הסדנה. רק הגיצים עפו לכל עבר ויצרו ספ מאיר, מופיע ונעלם וחוזר הלילה.

ר' שמעון, שקוע במחשבות, מכוון לבו לשמים, מפשפש במעשיו — מה הם הגורמים שהקשו את לב ר' משה יותר מכל שנה אחרת. הוא התקרב לר' משה כשהלה מרים את הקורנס, אבל נשמט מידיו, נבהל מהוד הסתכלותו של רבי שמעון. ר' משה, הרים ר' שמעון את קולו החרד והחודר: ר' משה, אתה יודע ללמוד משניות? כן, ר' שמעון, אני יודע, ענה משה הנפח. יש משנה במסכת ביכורים, אמר ר' שמעון, יהודי שהביא ביכורים לבית־המקדש, יצאה בת קול והכריזה שיזכה לשנה הבאה. נשאלת השאלה, מה עושים כשיהודי צריך למות? נכנסת בו רוח שטות והוא מתעקש לא להביא ביכורים. ר' משה, כל שנה אתה מרשה לנו להקים את הסוכה ואנו מכריזים שתזכה לשנה הבאה. ר' משה מי יודע מה עלול להתרחש. מיד אחזו חיל ורעדה בר' משה. הוא הפסיק את העבודה וקרא בכל הכוח: „יהודים, שכנים טובים! בואו! נקים את הסוכה. אולי אתם צריכים עצים קרשים? בואו! יחד נקים הסוכה!...

ואכן, זו היתה הסוכה האחרונה. גייסות היטלר הרסו, שרכו, הרגו והשמידו.

תפילה בצבור נוכח האימה הנאצית

היה זה ביום הבחירות לפרלמנט של גרמניה, במאי 1933, לפני עלות היטלר לשלטון. לפי החלטת הרבנות, נאמר באותו יום תהילים בציבור ותפילות אחרות. בית־המדרש הגדול של וישקוב היה מלא. כולם עזבו את עסקיהם, החנויות ובתי־מלאכה נסגרו. היתה תחושה משותפת לכולם, שבאותו יום נחרץ גורל לא רק של המדינה הגרמנית, אלא בראש וראשונה — של העם היהודי.

הקהל חיפש את מי שיהיה השליח־ציבור, שיתן בטוי למועקה הכבדה ששררה אז בבית־הכנסת. ועיניהם של כולם הופנו לפינה השמאלית שליד ארון הקודש, שם רגיל היה ר' שמעון סרביניק ללמוד ולהתפלל יום־יום, משעות המוקדמות. גם עיניו של הגבאי, שעמד על הדוכן, תרו: את מי לכבד בעליה לתורה...

אף פעם עיניו לא נתקלו בפינה הזו, איפוה שאבא התפלל, כי האיש לא ציפה לכיבוד. ענוותן וותרן היה, ודי שלא תהינה מזה שום תוצאות ממשיות מכל הבחינות.

הפעם לא בכיבודים עסקינן, אלא במי שיזעזע כל האנשים, שיעורר את הרגש והמצפון האנושי שיזעקו מרה.

אבי קם ממקומו ופניו לעבר הצבור, העיף מבט בעינים נוגות עצובות, כולו השתפכות נפש, ובצעדים אטיים התקרב לעמוד התפילה ובידיים החיוורות לפת את לוח העמוד וזעקה חרישית זועמות התגלגלה מתוך לבו: „למה רגשו גויים".

נרעדו הלבבות, נרעדו הקירות.

התרגשו האנשים.

והתפרצו בקריאה מרה:

„למה, למה, למה רגשו גויים?!..."

דאס שטעטל אין די יאָרן 1891–1913

מאקס טשעכאַנאָוו
ניו־יאָרק

איך האָב פֿאַרלאָזן ווישקאָוו אין יאָר 1913, אויפֿן וועג קיין אַמעריקע. די ווישקאָווער בעלי־חשבון, די סטאַטיסטיקער פון יענע צייטן, האָבן געשאַצט די יידישע באָפעלקערונג אין שטעטל אויף אַרום פּופּצן הונדערט משפחות. זיי האָבן געמאַכט דעם חשבון אויף אַזאַ אופֿן: דער גרויסער בית־המדרש האָט געהאַט 800 מתפּללים; דער נייער בית־המדרש — אַרום 200; דאָס גרעסטע חסידים־שטיבל — 200; אַלעסאַמענדער חסידים — 50; אמשנאָווער חסידים — אויך 50; דעמזעלבן עולם מתפּללים האָבן געהאַט די שטיב־לעך פון די אַטוואַצקער און ראַדזימינער חסידים; אין דאָס בית־המדרש (געווען לצים וואָס האָבן עס אויך גערופֿן „דער דייטשישער בית־המדרש", ווייל מען האָט דאָרט געזען אויך אַזעלכע וואָס האָבן געטראָגן „קורצע קליידער"), האָבן געדאָנונט אַרום 100 מתפּללים. אָחוץ דעם זענען געווען עטלעכע פּריוואַטע מנינים ביי אַ פּאָר גבירים און אַנדערע פֿרומע יידן. אַזוי האָט זיך אין יענע ווייטע צייטן איינגע־טיילט דאָס גאַנצע שטעטל. לאָמיר אַנעמען, אויס דרך־ארץ צו די אומגעקומענע בעלי־חשבון, די קדושים פון אונדזער שטעטל, אַז זייער סטאַטיסטיק איז געווען אַ ריכטיקע.

יידיש פֿרנסות

אַנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָט מען אויך גע־קאָנט איינטיילן די ווישקאָווער יידישע באָפעלקערונג אין צוויי באַזונדערע גרופּעס: מתגדים און חסידים. צו די מתגדים האָבן געהערט צוויי־דריטל פון די באַלעבאָטים. אין דריטל זענען געווען חסידים. סיי די מתגדים, סיי די חסידים, זענען געווען שטאַרק פֿרומע יידן. מיר ווייזט אויס, אַז דער חילוק צווישן די ווישקאָווער מתגדים און חסידים איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די ערשטע האָבן געדאָונט נוסח אשכנז און די צוויי־טע — נוסח ספרד.

לויט זייערע פֿרנסות, האָבן ווישקאָווער יידן, ווי ווייט איך געדענק, זיך איינגעטיילט אויף קרעמערס, שענקערס, קליינהענדלערס, אַ היבש צאָל האַלץ־סוחרים מיט זייערע אָנגעשטעלטע, קצבים, פישערס, בעלי־עגלות, טרעגערס, שניידערס, קאַמאַשנמאַכערס, שמידערס, גאַרבערס, קאַפּיטע־מאַכערס, בלעכערס, גלעזערס, טעפּערס, בעקערס, סטאָלערס, טאָקערס, השפּעטערס, זיידגערמאַכערס, שטריקמאַכערס, קופּער־שמידן, גאָלדשמידן, מאָלערס, און אַנדערע. איצט קומען די רבנים, שמשים, מלמדים, שוחטים, שדכנים, בדחנים, כלי־זמרים. געווען אויך אין שטעטל איין יידישער דאָקטער, אַ יידישער אָפּטייקער, אַ יידיש דענטיסטין, צוויי פּעלדשערס. מיר האָבן אויך געהאַט דריי פֿאַרקויפֿן פון סאָדע־וואַסער, דריי פֿאַבריקן פון לאָדעס (איי־קרעם), אַ פֿאַבריק פון וואָגן און אַ וואַרשאַט פון גפּעלאָכטענע שטולן. צו דעם דאַרף מען נאָך צורעכענען די אַרעמעלייט, בעשלער און גייער. איבער דער הייוור. איך גלויב, אַז דערמיט האָב איך אויס־גערעכנט אָבער דעמאָלטיקע יידישע פֿרנסות אין ווישקאָוו.

דעם אָלגעמיינעם עקאָנאָמישן צושטאַנד פון דער דעמאָל־טיקער יידישער באָפעלקערונג אין ווישקאָוו וועט זיין קרוב לאָמיר צו באַצייכענען אויף פֿאַלגענדן אופֿן: 1 פֿראָצענט גבירים; 9 פֿראָצענט נגידים; 40 פֿראָצענט באַלעבאָטים, וואָס האָבן געהאַט עסן צו דער זעט; 40 פֿראָצענט באַלע־באָטים, וואָס האָבן נישט געהאַט עסן צו דער זעט — און 10 פֿראָצענט עניים און אביונים.

וועט האָבן יידן זיך באָזעצט אין ווישקאָוו?

פֿאַר דער צייט וואָס איך האָב געלעבט אין ווישקאָוו, האָב איך די דאָזיקע פֿראָגע אָפּטמאָל געשטעלט צו אַ סך זקנים פון אונדזער שטעטל און האָב קיינמאָל, לייַדער, נישט באָקומען די ריכטיקע תשובה. איך גיי נישט אַרײַן אין די נישט־יידישע מקורות פון דער געשיכטע פון אונדזער שטעטל, ווי איך געדענק, איז קיין פּנקס פון אונדזער קהילה פון יענע יאָרן נישט געווען. אָלץ וואָס איך ווייס ווענן דעם עלטער פונעם יידישן ישוב אין אונדזער שטעטל, באַשטייט אין אַט־וואָס:

ווען איך בין אָלט געווען 11 יאָר, האָט מיך מײַן פֿאָטער ע"ה איינמאָל מיטגענומען אויף קבר־אבות אויפֿן ווישקאָווער בית־הקברות. דער טאַטע האָט מיר דאָן אָנגעוויזן אויף פּיר דורות קברים: דעם קבר פון זײַן טאַטן, דעם קבר פון זײַן זײדן, דעם קבר פון זײַן עלטער־זײדן און דעם קבר פון זײַן זײדנס זײדע. ווען איך האָב געפֿרעגט מײַן פֿאָטער ע"ה, צי ליגן נאָך אויף דעם בית־עולם ווער פון די פֿריער־דיקע דורות פון אונדזער משפּחה, האָט ער מיר געענטפֿערט, אַז יאָ. אָבער ער ווייסט נישט ווז זייערע קברים גע־פינען זיך.

איז נאָך געבליבן אַ זכר פון אייך, טייערע הייליקע קברים?...

ווישקאָווער רבנים

אין מיינע פֿריע קינדער־יאָרן זענען אין ווישקאָוו געווען אַ רב און אַ מורה־הוראה. דעם רב האָב איך גוט געקענט, מחמת מיר האָבן געווינען אויף דעמזעלבן הויף (דער „בית־המדרש הויף"). אַלס קינד בין איך געווען אַן אַרײַנגייער אין רב'ס הויז און האָב זיך געשפּילט מיט זיינע אייניקלעך. געדענק איך וואָס פֿאַראַ גוטמוטיקער מענטש דער רב איז געווען. אַן אמתער אוהב־ישראל און נוח לבריות. שטענדיק מיט אַ שמייכל אויף זיין אידילען פּנים. עס פֿלעגט טרעפֿן, אַז ער האָט עמעצן באַדאַרפט ערויסרופֿן פון בית־מדרש — האָט ער זיך געווענדעט צו מיר מיט דער בקשה איך זאָל עס טאָן. כאָטש איך בין געווען אַ קליין קינד און ער האָט מיך גוט געקענט, פֿלעגט ער תמיד זיך וועגן צו מיר אויף דעם איידילסטן אופֿן: „זיי אַזוי גוט", „זיי מיר מחל", „האָב נישט קיין פֿאַראיבל — איך בעט דיך, רוף אַרויס דעם־און־דעם פון בית־המדרש"...

דעם מורה־הוראה האָב איך נאָר געקענט פון אויסזן. ווייטער ווייס איך פון אים גאָרנישט. איינמאָל — איך געדענק נישט פֿאַרוואָס — איז אויסגעבראָכן אַ שׂראָפּע מחלוקה צווישן רב און מורה־הוראה. די מחלוקה האָט דערגרייכט אַזוי ווייט, אַז ס'איז געקומען צו געשלעגן צווישן ביידע. אַהנהענגער. חברה פון שטעטל האָבן די באַזונדערע צדדים געגעבן דאָן משונהדיקע צונעמען: דעם רב'ס אַנהענגער האָט מען גערופֿן „באַמבעניצעס". די פון מורה־הוראה'ס צד האָבן

געהייסן „שטאַרעפאַכעס". עס זענען אויך געווען אַזעלכע. וואס האבן זיך געהאלטן „נייטראַל" אין דער מלחמה און זיי האָט מען דערופן „טריילילוס". מיט וואס דערקלערן זיך אט די מאַדנע צונעמען — וועיס איך נישט.

וועגן יענער מחלוקה געדענק איך אויך, אז הושענה־רבא האבן א גרופּע „נייטראַלע" אַרויסגעגנבעט א ספר־תורה און זי אוועקגעפירט צו א באַאַמטן יידּ אין א דערבייאיק דערפאַל, וואס האָט געהייסן וויגאַדע. דאָרט האבן זיי געפראָווט די הקפות שמיני־עצרת און שמחת־תורה. דעמזעלבן שמיני־עצרת זענען דערפיר זענען פון דער פאַוויאַסאַווער שטאָט פולטוסק אַראָפגעקומען מיט זעלנער־אַרטילעריסטן, וואס זענען דעמאָלט איינגעשטאַנען אין ווישקאוו, האבן זיי צעטריבן אַלע מתפלל־לים פון גרויסן בית־המדרש.

דער סוף פון דער מחלוקה איז געווען, אז מען האָט דעם מורה־הוראה שפעטער אַרעסטירט. צווישן די יידן אין שטעטל האָט די געשיכטע געמאַכט א שטאַרקן רושם און א סך פון אונדזערע עלטערע לאַנדסלייט געדענקען זי נאָך ביזן היינטיקן טאָג. וואס ס'איז ווייטער עפּעס מיטן מורה־הוראה — וועיס איך נישט. איך וועיס נאָר, אז ווישקאווער יידן האבן זיך באַרויקט נאָך דער שטורמישער געשעענישּ.

מיט יאָרן שפּעטער, וען דער אַלטער רב ז"ל איז נפטר געוואָרן, האבן ווישקאווער יידן אויסגעקליבן פאַר זייער מרא דאתרא א גרויסן יחסן פון א רבי'שער משפּחה. מיט דעם נייעם רב האָבּ איך עפּעס א שוועריקייט און גאַנץ אומ־אַנגענעמען אינצידענט, וועלכן כ'געדענק ביז אינט.

איך האָבּ שוין דעמאָלט געהאָט אין ווישקאוו א בוכ־האַנדלונג, וווּ כ'האָבּ פאַרקויפט וואַרשעווער יידישע צייטונ־גען. באַלד ווי דער נייער רב איז אַנגעקומען אין שטעטל, האָט ער צעשיקט נאָך מיר כ'זאָל אים קומען זען. מיין פאַטער ע"ה, וועמען כ'האָבּ שטאַרק געשעצט און ליב געהאָט, איז באַשטאַנען אויף דעם, אז כ'זאָל דערפילן דעם רב'ס פאַרלאַנג. און נאָר צוליב אים האָבּ איך עס געטאָן.

ווען איך בין אַריינגעקומען צום רב, האָבּ איך אים אפּגעגעבן שלום־עליכם און געווונטשן מזל־טוב. איך האָבּ אים געפרעגט, נאָך וואס ער האָט מיך צעדונ־ט. ער האָט מיר גלייך געגנומען זאָגן מוסר, המלמיי איך האָבּ זיך געגנומען צו אזא פרנסה ווי האַנדלען מיט ביכער און צייטונגען. אויף דעם האָבּ איך געשטעלט דעם רב די קשיה, פאַרוואָס מעג זיינער א ידיד, א פרומער יידּ פלוני בן פלוני, יא פאַרקויפן ביכער און איך — נישט. אמת, מיט קיין צייטונגען האָט יענער פרומע יידּ נישט געהאַנדלט. אַנשטאָט א תשובה אויף דער דאָזיקער קשיה מיינער, האָט דער רב גענומען שריייען אויף מיר און א זאָג געטאָן בזה הלשון: „יעך הייס דיך, ליבערשט, האַנדלען מיט חזיר, ווי מיט ביכער"...

איך האָבּ געגנטפערט דעם רב, אז די דאָזיקע עצה זאָל ער בעסער נעבן זיין יידיד וואס האַנדלט מיט ביכער — און בין גלייך אוועקגעגאַנגען. מיין פאַטער ע"ה האָט מיר שפּעטער נעגעבן גערעכט. אויך ער איז נישט געווען איבעריק צופרידן דערפון וואס איך האָבּ זיך באַשעפטיקט מיט ביכער־האַנדל און צייטונגען — און האָט דאָס מיר גוטגעזאָגט. דאָך, האָט ער מיר דערקלערט, האָט דער רב נישט געהאָט קיין רעכט מיר צו הייסן האַנדלען מיט חזיר.

מיט יאָרן שפּעטער האבן מיר זיך אויסגעגליימט — דער רב און איך. נאָך דער עלטער וועלט־מלחמה האָט דער רב מיך מפייס געווען, אזש קיין אמעריקע. ער האָט מיר געשיקט א גרויסן הארציקן בריוו, אין וועלכן ר'האָט מיר אויך שטאַרק געדאַנקט פאַרן אַנטיילנעמען אין דער ווישקא־ווער חילף־ארבעט אין ניו־יאָרק.

ליידער, האבן יענעם רב, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן רבי, די נאַציס אומגעבראַכט — אים מיט זיין גאַנצער משפּחה. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ווישקאווער גבירים

אויף וויפל איך געדענק, זענען אין מיינע ציייטן געווען אין ווישקאוו אן ערך פופצן יידן, וועלכע מ'האָט געהאַלטן פאַר גבירים. ס'וועט נישט זיין איבערטריבן צו זאָגן, אז ס'איז א גרויסער ספק צי איינער פון זיי האָט פאַרמאָגט איבער הונדערט טויזנט רובל. דאָך האָט מען זיי אין שטעטל געהאַלטן פאַר גבירים.

מיט אויסערגעווייניקעכע מעשים לטובת הכלל האבן די ווישקאווער גבירים זיך נישט אויסגעצייכנט. בלויז וועגן אייניגע פון זיי האָט מען געקאָנט זאָגן, אז ער איז א גרויסער בעל־צדקה. אָבער אין דערזעלבער צייט האָט אויך ער זיך אויפגעפירט ווי א גרויסער תקיף. ער איז געווען פאַרמישט אין דער נישט־שיינער געשיכטע, וואס אין יאָר 1912 האָט דער באַרימטער שרייבשטשטעלער און פילאָזאָף, דער קדוש הלל צייטלין ז"ל, נישט געקאָנט קומען קיין ווישקאוו צום ליטעראַרישן אונזג, וועלכן די יוגנט אין שטעטל האָט איינגעאַרדנט. דער אונזג איז פאַרגעקומען אן דער באַטייליקונג פון צייטלינען — און דער פאַרטאַרבענער שריפטשטעלער ב. יאושזאן האָט דאַן אַנגעשריבן וועגן דער געשעעניש א בראשור מיטן נאָמען „מען שלעפט דעם רב אויף א קאַנצערט".

וועגן א צווייטן פון די ווישקאווער גבירים האָט מען דערציילט, אז זיין טאַכטער האָט אין די יאָרן 6—1905, נאָכן אונטערדריקן די רעוואָלוציע דורכן צאַר מיקאָלײַ דעם צוויטן, סימפּאַטיזירט מיט די אַרבעטער פון שטעטל און א טייל פון זיי געלערנט לייענען און שרייבן. אין שטעטל האָט מען דאַן געשמועסט, אז דאָס האָט זי געטאָן דערפאַר, ווייל איר פאַטער איז געוואָרן א יוּדל.

ווישקאווער יחסנים

א חורן גבירים, האבן מיר אויך געהאָט אין שטעטל יחסנים. געווען יידן, וואס האבן זיך איבערגענומען מיט פאַרשידענע יחוסן, אַזוי, א שטיגער, האבן אייניקע זיך געיחוסט מיט דעם, אז זיי זענען קרובים פונעם אמשינאַווער רבין. אַנדערע האבן שטאַלצירט, אז זיי קערן זיך אן מיטן יאַבלאָנער רבי, דער ערשטער חסידישער מנהיג וואס איז פון פּולין אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל און געבויט די קאַלאָניע בני־ברק, ביי וועלכער אויך ער אליין האָט גע־ארבעט. געווען אויך יידן וואס האבן זיך געיחוסט צו זאָגן, אז זיי זענען קרובים פון ר' משה־טוביה סטאַניסלאַווער (די שיינע פערזענלעכקייט, וואס איז באַשריבן געוואָרן אין „טאָג־מאַרגן־זשורנאַל" דורך דעם באַווסטן שריפטשטעלער י. י. טרונק).

אַנדערע, ווידער האבן זיך איבערגענומען מיטן יחוס פון א גאָר אַנדערער ריכטונג. געווען אַזעלכע וואס האבן תמיד דערמאָנט, אז נחום סאָקאָלאָוו איז פון זייער משפּחה. איך האָבּ אויך געקענט אַזעלכע, וואס האבן זיך בעיחוסט מיט זייער קרובהשאפט מיט דעם יידישן ביכער־פאַרלעגער און וואַרשע, ב. שימין. געווען נאָך א מין יחסנים, וועלכע מען

פלעגט טרעפן אין יעדן יידישן שטעטל, און וואס האבן באווירן מיט אלערליי כתב׳ן, אז זיי שטאמען פון דוד המלך, אדער גאר פון רמב״ם. און ווער האט זיי געקענט דאס אפלייקענען?...

געווען אויך אזעלכע, וואס האבן זיך איבערגענומען מיטן אייגענעם יחוס, „יחוס עצמי״. בקיצור — מיר האבן געהאט אלערליי יחסנים אין ווישקאוו...

ווישקאווער זקנים

איך געדענק נישט, אז אין מיין צייט זאלן האבן געווען אין ווישקאוו א סך זקנים אין גאר טיפן עלטער. דאך האבן עטלעכע פון זיי זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון.

וועגן איינעם אזא זקן האט מען געזאגט אין שטעטל, אז ער איז אלט א יאר ניינציק. אנדערע האבן געהאלטן, אז ער איז שוין באלד אריבער הונדערט. איך אליין בין נאך געווען צו יונג, כ׳זאל ריכטיק אפשאצן זיין עלטער. מיט יענעם זקן האט פאסירט א געשיכטע. אז ר׳איז אויף דער טיפער עלטער געווארן אן אלמן און האט א צווייט מאל חתונה געהאט מיט א יונג שיין מיידל. אין שטעטל איז ארומגענאנגן א מעשה, אז מען האט דעם אלטיטשקן חתן פראגן צו דער חופה.

א צווייטער זקן, גדעדנק איך, האט געהערט צו דער חברה משניות און איז געווען אנגעזעהן אין שטעטל. די חברה משניות פלעגט יעדן יאר מאכן א סעודה. פלעגט אויך טרעפן, אז צוויי מיטגלידער פון דער חברה האבן געבראכט זייערע סכסוכים אויסגוצלייכן ביי דער סעודה. דעמאלט האט די גאנצע חברה אויסגעקליבן יענעם זקן פארן ישוב־ראש. אז ער זאל פסקענען. און כאטש קיין צו גרויסער בן־תורה איז ער נישט געווען, האבן אים אלע געקוקט אין מויל אריין, און ווי אזוי ער האט ארויסגעטראגן דעם פסק־דין, אזוי איז געבליבן. די חברה משניות אין אונדזער שטעטל איז בכלל געווען באקאנט מיט דעם, וואס מען האט אפגעגעבן גרויס כבוד די זקנים.

ווישקאווער גבירים

אונדזער ווישקאוו האט אויך געהאט אירע גבורים, וואס האבן באווירן אמתע העלדישקייט וועג מ׳האט באדארפט באשיצן יידן.

פון מיינע פריסטע קינדער־יארן געדענק איך ווי צוויי ווישקאווער יידן האבן איינמאל צעטריבן א גאנצן יאריד מיט פוירערס. די סיבה פארוואס די צוויי יידן האבן געטאן אזא זאך, גדעדנק איך נישט. איך וויים נאר, אז ביידע זענען אזוינע פרומע, ארנטלעכע יידן. מסתמא האט פון דעם דאזיקן יאריד בעדראפט א גפאפר די שטעטלדיקע יידן.

איך גדעדנק אויך א געשיכטע ווי אונדזער א ווישקאווער יידישער יונגערמאן, וואס האט גערעדט אלס גוואדיסק אין צארס־מארמיי אין אין צעקומען אהיים אויף אורלויב, האט זיך אפגערעכנט מיט א פאליציאנט, א „סטאראשי סטראזשניק״. אין א שבת בייטאג האט מען אויפן ווישקאווער מארק־פלאץ געבראכט אויף א פערד־און־וואגן אן ארעסטירטן יידן, וואס איז געהיטן געווארן דורך א פרעמדן פאליציאנט. אנקומענדיק אויפן מארק, האט דער יידן געמאכט א געוואלד, אז מען זאל אים ראטעווען פון חילול־שבת. באלד איז זיך צוזאמענגעקומען א גרויסער עולם. אויך דער דעמאלטיקער ווישקאווער רב איז געקומען. דערווייל איז דער ארעסטירטער שוין איבערגעגעבן געווארן צום ווישקאווער „סטארשי סטראזש־ניק״. דער רב האט דעם „סטראזשניק״ געבעטן, ער זאל אים אויף זיין אחריות אנטרויען דעם ארעסטירטן יידן ביז נאך דער הבדלה. אבער דער „סטראזשניק״ האט אפגעזאגט דעם רב׳ס בקשה. דעמאלט האט זיך איינגעמישט אונדזער גוואר־דיסט און געזאגט, אז ער וויל נעמען דעם יידן צו זיך אויף זיין אחריות, ביז נאכן אנצינדן א ליכט. אבער אויך אים האט דער „סטראזשניק״ אפגעזאגט. אונדזער ווישקאווער יונגערמאן איז געווארן שטארק אין כעס און ביידע האבן זיך געמומען קריגן. א וואלד פאר א וואלד — און אונדזער גוואדיסט האט א כאפ געטאן דעם „סטאראשי סטראזשניק״ פאר א פוס, אים אויפגעהויבן און ארומגעדרייט איבערן קאפ דרייַ מאל ווי ער וואלט געשלאגן כפרות. דער עולם פון שטעטל וואס האט דאס צוגעזעהן, האט שטארק הנאה געהאט און געמאכט דעם יידישן גבור א הילכיקן „הוראי״. נאך דער דאזיקער פאסירונג, איז דער „סטאראשי סטראזש־ניק״ אנטלאפן פון ווישקאוו — און דאס שטעטל איז פטור געווארן פון דעם שונא־ישראל.

ווייטער גדעדנק איך, ווי אין א נאוועמבער־אוונט זענען אנגעקומען אין שטעטל ניי־צוגעומענע זעלבער, רעקרוטן, וואס האבן זיך אנגעשיכורט און אנגעהויבן שלאגן יידן. ס׳איז געווארן א געוואלד. יידישע קרעמער האבן פארמאכט די געשעפטן, איך זעלבסט האב אויך פארמאכט מיין פאטערס קראם. (איך בין שוין דעמאלט אלט פון עטליכע יאר א יאר עלף). אבער באלד זענען ארויס אין גאס צווייי יידישע בחורים און אנגעהויבן צוריקשלאגן די שיכורע פאליאקן. ס׳האט נישט לאנג גדעוויינרט און די קוליגאנעס האבן זיך אפגעטראגן, ווי דער פעפער וואקסט.

איינמאל — אין יאר 1907 איז עס געווען — האט זיך אין שטעטל פארשפרייט א קלאנג, אז צום קומענדיקן ווייש־קאווער יאריד גרייטן זיך די פאליאקן צו א פאגראם אויף די יידן. דאס איז געווען אין דער צייט, ווען א בלוטיקע פאגראם־כוואליע האט זיך פארשפרייט איבער א סך יידישע שטעט און שטעטלעך. אונדזער ווישקאוו האט געהאט א גוטע יידישע יוגנט און ארגאניזירט א זעלבסשוץ. מיטן דערנענ־טערן זיך פונעם יאריד־טאג, איז געוואקסן די שפאנונג. אבער די ווישקאווער יידישע זעלבסשוץ איז גרייט געווען אויף אלץ. יידן אין שטעטל האבן עס געוווסט. ווי נאר עטלעכע שיכורע פאליאקן האבן גענומען טומלען, האט א יידּ, גראד א געקומענער פון א צווייט שטעטל, זיך א וואלד גטאן אויף די כוליגאנעס און איינער אליין זיי צעטריבן. דאס שטעטל איז דאן ניצול געווארן פון א פאגראם. אגב, איז די ווישקאווער זעלבסשוץ, א גוט־ארגאניזירטע, געבליבן אן א שטאך ארבעט...

ווישקאווער רעוואלוציאנערן

אין דעם שטורעמדיקן יאר 1905, איז אויך אין ווישקאוו, ווי אין אנדערע שטעט און שטעטלעך אין דעמאלטיקן רוס־לאנד, ארייגגעדרונגען דער גייסט פון רעוואלוציע קעגן צארישן רעזשים. איך גדעדנק, ווי א גרופע יידן האבן צוזאמען מיט פאליאקן אדורכגעפירט אביבר די גאסן פון שטעטל א דעמאנסטראציע מיט פלאקאטן און אויפשריפטן קעגן די צארישע רדיפות. שפעטער זענען עטלעכע אנטייל־נעמער פון דער דעמאנסטראציע ארעסטירט און פארשיקט געווארן.

צווישן די ווישקאווער פוילישע רעוואלוציאנערן זענען

אויך געווען אַנטיסעמיטן. עטלעכע אַזעלכע יונגע פּאָליאָקן, וואָס האָבן געהערט (אַזוי, אַלנפאַלס, האָבן זיי געמאַכט דעם אַנשטעל), צו דער אינטעליגענץ פון שטעטל און זיך באַריימט מיט זייער „רעוואָלוציאָנערן פּאַטריאָטיזם". זענען איינמאָל אין אַ זומערדיקן שבת נאָכמיטאָג שענדלעך באַפאַלן אַ גרופּע יידישע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן רואיק שפּאַציירט אויבער דער הילצערנער בריק אויפן בוג. די פּאָליאָקן האָבן זיך באַגנוסט מיט אַזעלכע ווערטער און אויסדריקן אויפן אַדרעס פון די יידישע יינגלעך און מיידלעך און דערביי אָפּגעטאָן אַזעלכע מעשים, אַז ס'איז גאָרנישט נאָכצודערציילן.

געווען אויך אין שטעטל רעוואָלוציאָנערן־טפּשים, אַ ייִד, אַ בעל־מלאכה, האָט עפּעס געמאַכט אַ שפּאָס מיט אַנדערע יידישע אַרבעטער אויפן חשבון פון די דעמאָלטיקע גע־שענישן, איז זיי נישט געפּעלן געוואָרן זיינס אַ ווונדט, וואָס ר'האָט בעזאָגט, נו, האָבן די „פּראָלעטאַריער" אַזוי צעמזיקט דעם אָרעמען יידישן בעל־מלאכה, אַז ער איז קוים אַ לעבע־דיקער אַרויס פון זיינע הענט.

נאָך אַ פּאָל איז מיר פּאַרבליבן אין זכרון, זייער אַ שווע־רער פּאָל. געווען אין שטעטל אַ ייִד, אַ שנייידער פון פּרוינן־קלייד־ער. אַ בעל־מלאכה ווי אַלע אַנדערע פון זיין שניט. איך האָב נישט געווווסט, אַז ער זאָל זיך האָבן מיט עפּעס וואָס אויסגעצייכנט. האָט מען דעם דאָזיקן שניידער איינמאָל דערשאָסן און די מערדער נישט געכאַפּט. פּאַר מיינע צייטן איז דאָס געווען דער אייניקסטער יידישער מאָרד אין ווישקאָוו. מען האָט עשמועסט, אַז ער האָט געהאַט צו טאָן מיט די שטורמישע געשעענישן אין יענער תקופה.

ווישקאָווער סטראָזשניקעס

געווען סך־הכל עטלעכע געצייטלט סטראָזשניקעס אין ווישקאָוו, אָבער מיר האָבן זיך פון זיי גענוג אָנגעליגן. דאָס האָט שוין געהאַט צו טאָן מיטן נאָענטן צאַרישן רעזשים. און אונדזערע ווישקאָווער סטראָזשניקעס זענען נישט געווען קיין אויסנאַם.

איינמאָל אין אַ פּראָסטן ווינטער־אָוונט, אין יאָר 1908, בין איך, ווי געוויינלעך געווען אויפן ווישקאָווער וואָקזאָל און אָפּגעווארט דאָס פּעקל יידישע צייטונגען פון וואַרשע, וואָס איך פלעג יעדן טאָג באָקומען. מיטאָמאָל אין צו מיר צוגעשפּרונגען דער „סטאַרשי סטראָזשניק" און גענהייט מיט אים גיין. ער האָט מיך אָוועקגעפירט אויף א פּוסט פּעלד. ארומקוקנדיק זיך גוט, צי קיינער זעט אונדז נישט, האָט ער דאַן צו מיר גערעדט אַזעלכע ווערטער:

„איך וויס, אַז דיין בוכהאַנדלונג איז כשר. געווען שוין ביי דיר רעוויזאָרן און קאָנטראָליאָרן און זיי האָבן דיך איבערצייגט, אַז דו האָלטסט צום פּאַרקויפּן בלויז צענזו־רירטע ביכער. אָבער וויסן זאָלסטו, אַז ס'זענען פּאַראַן פּרומע יידן וואָס פּאַרלאַנגען פון מיר כ'זאָל דיר אַנטאָן צרות. און נאָך זאָלסטו וויסן, אַז מען קלויבט זיך צו מאַכן אַן איבער־פּאָל אויף דיין בוכהאַנדלונג און פּאַרנישן דיינע ביכער. פּאַרלאַנג איך פון דיר, אַז יעדן ערשטן פון חודש, לויטן רוסישן קאַלענדאַר, זאָלסטו מיך טרעפן אויף דעם פּלאַץ, ווו מיר זענען איצט — און מיר ברענגן דריי רובל. דאָס הייסט, איך וויל פון דיר דריי רובל א מאָנאַט, כדי אַכטונג געבן, אַז קיינער זאָל דיר נישט טשעפּען. און נאָך א זאָך פּאַרלאַנג איך פון דיר: דיין פּאַטער האָנדלט מיט יידישע לאָטעריע־צעטלעך וואָס זענען פּאַדאָבן. פּאַדער איך פון דיר, אַז זאָלסט מיר מיטברענגען א „לאָס" צו יעדער ציאונג, וועל איך אויך דיין פּאַטער צוריק־לאָזן".

אויף אַ ווייל האָב איך זיך פּאַרטראַכט, צי ער זאָגט אמת מיט דער געשיכטע וועגן געגרייטן אי־בערפּאַל אויף דער בוכהאַנדלונג. כ'האָב זיך אָבער גלייך באַרעכנט, אַז עס לוינט זיך נישט אָפּילו צו טראַכטן — און כ'האָב אָנגע־נומען אָלע זיינע באַדינגונגען. אָזוי האָב איך דעם „סטאַרשי סטראָזשניק" געצאָלט דריי רובל א חודש — ביז איך בין אָוועק פון ווישקאָוו.

א צווייטע געשיכטע האָב איך פון מיין בוכ־האַנדלונג, איינמאָל אין אַן אָונט, וועט ס'האָט זיך דאָרט געפונען א גרופּע בחורים און געלערנט העברעישע ליטע־ראָטור. מיר פלעגן זיך אָזוי פּאַרזאַמלען צווויי מאָל א וואָך. געלערנט האָט מיט אונדז אַן עלטערער קאָלעגע, א וווילי־קענער און באַלעזענער. מיטאָמאָל זענען אַריינגעקומען צווויי סטראָזשניקעס מיטן אויסריד, אַז זיי דאַרפן ביי מיר אַדורכ־פירן א רעוויזיע, וויייל מיר האָלטן אָפּ א געהיימע פּאַרוֹאָלונג „אַראָפּצוווּאָרפן דעם צאַר". איך האָב זיי גענומען דערקלערן וואָס מיר טוען דאָ און אין צווישנצייט האָבן מיינע חברים זיך אַרויסבאַקומען אינדרויסן. איינער פון די סטראָזשניקעס האָט זיי גענומען נאָכלויפן. אָבער מיינע חברים האָבן אינ־דרויסן, פּאַר דער טיר, אָפּגעטאָן אַזא שפּיצל. אַז איינער פון די סטראָזשניקעס איז אין אימפּעט פון לויפן אַריינגעפּאַלן אין א גרוב מיט קאַלך, וואָס איז געווען פאַרגרייט פּאַר א נייער געביידע. פּון האָט זיך געפּנדיקט מיט דעם, וואָס דער דאָזיקער סטראָזשניק איז שפּעטער צוריק־קומען צו מיר און געזאָגט, אַז עס דאַרף קאָסטן צווויי רובל צו ברענגן אין אַרדענונג זיינע מלבושים, וואָס זענען אויסגעשמירט געווארן מיטן קאַלך. ער האָט זיך אָנטשולדיקט וואָס ר'האָט אונדז געשטערט אין אַזא אומשולדיקער זאַך, ווי שטודירן העברעישע ליטעראָטור און צוגעזאָגט, אַז מער וועט ער אונדז נישט באַלעסטיקן, דערביי אָבער האָט ער פּאַרלאַנגט פּאַר זיך אין זיין חבר, דעם צוויישן סטראָזשניק, זעקס רובל — וועלן זיי מער נישט שטעפּען אין אויך נישט מאַכן קיין פּראָבלעם. דעם בעל־הבית פון דער נייער געביידע. צוליבן אפּענעם קאַלך־גרוב. נישט לאַנג טראַכטנדיק, האָב איך אים געגעבן די געפּאַדערטע סומע און ביידע סטראָזשניקעס זענען זיינס יענעם פּאָל געווען גאָר פּריינדלעך צו מיר.

דערמאָן איך זיך נאָך א פּאָסירונג:

איינמאָל, אין א שיינעם ווּאַרעמען טאָג, בין איך ג־נאַנגען שפּאַצירן מיט א מיידל (אגב — מיין איצטיקע פרוי). מיר זענען אַריבער די בריק און זיך אָוועקגעלאָזט אויפן לאַנדוועג שאַסיי. יונג זענען מיר געווען, די פּיס האָבן אַליין געטראָגן און די נאַטור איז דעמאָלט געווען אַזא שיינע און מחהדיקע. פון איין זייט שאָסיי איז זיך געפלאָסן דער טייך בוג און פון דער אַנדערער זייט האָט דאָס אויג גקוועריקט דער נאָר וואָס צעבליטער וואָלד אין פּרילינג, דער באַרימטער סקיסיוועד וואָלד אין אונדזער געגנט. אַליין נישט באַמערקן: דיק, זענען מיר אַריין טיפער אין וואָלד. פֿלוצים זענען פון א באַאַלעלעניש אַרויסגעשפּרונגען צוויי פּרעמדע, אומבאַ־קאַנטע סטראָזשניקעס, מיט בייטשן אין די הענט. זיי זענען צוגעלאָפן צו אונדז און איינער פון זיי האָט מיר דערלאַנגט א שמיץ איבערן אָקסל. אנשטאָט אַנטלויפן, בין איך צוג־נאַנגען נענטער צו די סטראָזשניקעס און געפרעגט פּאַרוואָס קומט מיר צו שלאָגן. מיר זענען דאָך פּרידלעכע שפּאַצירער. האָט מיר איינער פון זיי געענטפערט, אַז מער וועלן זיי נישט שלאָגן און צוגעגעבן, אַז אים געפעלט גלאָט די גע־

שיכטע, וואס א געשלאגענער יד אנטלויפט נישט. דאס זעט ער צום ערשטן מאל. אבער דערפאר ווילן זיי, די סטראזש־ניקעס, אז מיר זאלן זיי געבן צו „גריוועניקעס" און אויך סיגארעטן צו רויכערן.

איך האב ארויסגענומען א פעקל סיגארעטן און זיי האבן פאררויכערט. נאך צווייי סיגארעטן האב איך זיי ארונטער־געלייגט אונטער די אויערן אויף שפעטער. כ'האב זיי אויך געגעבן צוויי „גריוועניקעס", אזוי ווי זיי האבן פארלאנגט. זיי האבן אונדז געזאגט „א דאנק" און געהייסן זיך אומקערן אין שטאט, ווייל זיי לויערן דא אויף עמעצן און ס'קען זיין, אז ס'וועט זיי גאר אויסקומען צו שיסן, איז דערביבער גלייכער מיר זאלן אוועקגיין.

איך געדענק נאך זאכן

איך געדענק נאך אביסל זאכן פון אונדזער שטעטל, וואס איז שוין מער נישטא.

איך געדענק די וויישקאווער חברות פון יענע צייטן: א חברה קדישא, א חברה משניות, א חברה ש"ס, א חברה עין־יעקב, א חברה חיי אדם, א חברה תהילים, א חברה הכנסת כלה, א חברה ביקור חולים, א חברה גמילות חסדים, א חברה לינת הצדק, א חברה מתן בסתר.

איך געדענק, ווי אין וויישקאוו איז צום ערשטן מאל דורכגעפארן א באן און מיינע עלטערן האבן מיך געטראגן אויף די הענט אנצוקוקן דאס ווונדער.

איך געדענק, ווי וויישקאווער זענען נאכגעלאפן דעם ערשטן אויטאמאביל, וואס האט זיך באוויזן אין שטעטל.

איך געדענק, ווי מען האט אין וויישקאוו אינגעשטעלט גאז־לאמפן צו באלויכטן די גאסן.

איך געדענק, ווי מען האט אין וויישקאוו אדורכגעצויגן דעם ערשטן טעלעפאן קיין וואַרשע.

איך געדענק, ווי וויישקאווער יידן האבן עטלעכע מאל געווינען דאס גרויסע געווינס אויף די רבי'ש צו לאטעריע־צעטלען (געריר אן אלעקסאנדער).

איך געדענק, ווי אין וויישקאוו זענען אונטער מיין אנפירונג פארקויפט געווארן טעגלעך 75 קאפיעס פון יידישע צייטונגען — 60 פון וואַרשעווער „מאמענט" און 155 פון וואַרשעווער „היינט". איך האב אויך געהאט אין מיין בוכהאנדלונג אַרום 120 לייענער פון יידיש און העברעיש ביכער. אויך זענען געווען אין וויישקאוו צוויי אבאנענטן פון דער העברעישער צייטשריפט „הזמן", צוויי פון דער „הצפירה" און איינער פון „הצופה".

זיי אלע שטייען איצט ווי לעבעדיקע פאר מיינע אויגן, אט־א די געטרייע לייענער פונעם יידישן און העברעישן וואַרט, די אינטערגעבענע פרייַנד פון די גרויסע נאציאנאלע יידישע און העברעישע זשורנאלן. איך דערמאן זיך וועגן זיי און וועגן די אנדערע פון אונדזער שטעטל, ווו עס זענען פארבייגעלאפן צוויי־אין־צוואנציק יאר פון מיין אייגן לעבן — פארבייגעלאפן מרדכי טשעכאנאווי (איצט, אביסעלע פאר־קירצט — מאקס טשעכאנאוויצקי (איצט, אביסעלע פאר־קירצט — מאקס טשעכאנאוי).

...מיין שטעטעלע וויישקאוו — אן איבערגעריסן ליד פון א פארשוונדן יידיש לעבן.

30 יאָר געזעלשאפטלעך לעבן

(איבערבליק פון יאר 1909 ביזן יאר 1939)

יצחק בהרב
תל־אביב

ציוניסטישער אנהייב

דער אנהייב פון א קאנקרעטער ציוניסטישער ארבעט אין וויישקאוו איז פארגעקומען אין יאר 1916, א דאנק דער אקציע פאר די קרן־קימת־פושקעס, אז זיי זאלן זיך געפונען אין יעדער יידישער שטוב. דעם זעלבן יאר גרינדעט זיך אויך אפיציעל די ארטיקע ציוניסטישע ארגאניזאציע. אין פרעזידיום זענען דאן געווייזלט געווארן: אברהם־משה לעווין, משה אריאן, הענעך קאלוסקי. אין דער פארוואלטונג: איטשע שקארלאט, רפאל שקארלאט, משה־לייב קאן, איטשע בהרב, יוסף לאנדא.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע ווערט די דאמינירנדיקסטע אין וויישקאוו; די יוגנט שטראמט אין איר מאסנווייז. מיר פארמאגן דאן אפילו אן אייגענעם ציוניסטישן בית־המדרש, וואס אונדזער חבר, דער ציוניסט אליהו־מאיר גלדמאן, האט עס אפגעשריבן אויף די נעמען פון הענעך קאלוסקי, חיים־נתן וועגראוו, שמעיה ראפאפארט, איטשע בהרב. איך וועל דא דערמאנען נאר אנדערע פון אונדזערע דעמאלטיקע אקטי־ויסטן. זייער מעגלעך, אז איך האב געווייס נעמען דורכ־געלאזן, — עס איז שוין א געשיכטע פון העכער 40 יאר, — זאלן זיי דערביבער זיך נישט פילן געטראפן. עס געשעט פשוט בלא כוונה. דאס זענען די האַרציקע און טרייַע ציוניס־טישע טויבי: לייביש פשעטיצקי, מאיר אירליכט, משה נאַוואמינסקי, שלמה ראזנבערג, אברהם בראדאטש, יחזקאל יאגאדא, יצחק ניימאן, יעקב נייַמאן, פנחס פיינצייג, דוד טשערוואנאגורא, משה סאקאל, מאיר שטיגעל און אנדערע.

מיר זענען געווען פארטרעטן אין דער קהילה מיט איניקע דאזאראס און געהאט א גרויסע פארטרעטערשאפט אין שטאט־ראט. ווי די גרעסטע פארטיי, האבן מיר באקומען דעם איניציקן יידישן לאווניק אין מאגיסטראט, דעם ציוניסט חיים־נתן וועגראוו, וואס איז געווען א ווירדיקער פארטיי־דיקער פון די אינטערעסן פון דער וויישקאווער יידישער באפעלקערונג.

אין יאר 1926 איז דורך די ציוניסטן געשאפן געווארן דער ערשטער דערציאונגס־אנשטאלט, ווו מען האט שוין פון קינדווייז אן געפרוווט דערציען אין גייסט פון ציוניזם און ארץ־ישראל — דאס איז געווען דער „גן ילדים". דערבייַ זענען אויך ארגאניזירט עטלעכע פון די אלטערע יוגנט־ארגאניזאציעס, ווי: „בני עקיבא", „השומר הצעיר", „השחר", „החלוץ", „גורדוניה", „הנוער הציוני" און „השומר הצעיר". אלע האבן זיי געהאט זייערע לאקאלן, ווו מען האט זיך באטייליקט אין פאליטישע, קולטורעלע און חלוצישע ארבעט.

אין יאר 1919 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער ארבעטער־קלוב, וואס האט זיך באטייליקט אין דער פאליטישער ארבעט, אבער ניט לאנג. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1921 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער פאליטישער קלוב פון דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1922 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער קאמוניסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1923 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־דעמאקראטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1924 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער פאלקס־פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1925 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־רעפובליקאנער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1926 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־פאשיסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1927 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1928 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־קאמוניסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1929 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1930 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־פאשיסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1931 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1932 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־קאמוניסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1933 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1934 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־פאשיסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1935 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1936 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־קאמוניסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1937 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1938 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־פאשיסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

אין יאר 1939 איז אויפגעקומען אין וויישקאוו אויך דער ערשטער קלוב פון דער פוילישער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, וואס האט אויך נישט לאנג געלעבט. ער איז אויפגעלעזט געווארן דורך די פוילישע רשויות.

ארץ־ישראל. נישט געקוקט דערויף וואס מיר האבן פון א טייל יידן, אויך פון „אגודה", געהאט א קענערשאפט צו די ציוניסטישע קרנות, פלעגן מיר יעדעס יאר שאפן פאַרן קרן היסוד איינעק טויזנט דאלאר.

די איבערגעבענקייט איז געווען אין לשער. איך דערמאן זיך: ווען אין יאר 1929 איז מיר אויסגעקומען צוזאמען מיט דעם ח' שמעיה ראפאפארט צו באגלייטן דעם הרב קרן־היסוד־קאמפיין אין ווישקאוו, זענען מיר צום ערשטן אריין צום טרייען ציוניסט לייבוש פשעטיצקי. געריכט ביז טרערן, האט ער זיך אפגעגרופן: הזורעים בדמעה ברנה יקצורו — און האט געצייכנט אויף א סך מער ווי ער האט געקאנט. ער פלעגט יעדעס יאר העכערן זיין באשטייערונג. ער איז געווען דער ביישפיל און די אנדערע מנדבים האבן נאכגעגאנגען.

די נאדגוזשע נאס

רחוב נאַדנוז׳ה

איך וועל דא דערמאנען די ציוניסטישע פאַרוואלטונג פון די לעצטע צען יאר. דאס זענען געווען: הענעך קאַלוסקי, רפאל שקאַרלאַט, שמעיה ראפאפארט, איטשע בהרב, אברהם בראדאטש, חיים־נתן וועגראוו.

די ביבליאטעק

נאך אין יאר 1909 האט א גרופע אויפגעקלערטע יונגט אנגעהויבן טראכטן וועגן אויפשטעלן א ביבליאטעק, זענדיק אין דער זעויקער אינסטיטוציע א וויכטיקן קולטור־צענטער פאר דער שטאט. מען האט אנגעהויבן קלייבן געלט און גלייכצייטיק אראפגעבראכט פון וואַרשע א ביסל ביכער. עס האט זיך אבער גלייך געשטעלט די הארבע שאלה: ווו נעמט מען א לאקאל פאר דער ביבליאטעק?

גראד האט זיך דאן געמאכט א גוטע געלעגנהייט: עס איז אוועקגעפאלן קיין אמעריקע בערשטע סטגאל, וואס האט געווינט אויף דער „פשעדמיעשטשע" בייס קריסט פילדפקאוו־סקי. בערשטס פרוי, חוה, וואס האט ליב געהאט דאס ידישע בוך, האט מיט דער הסכמה פון דעם קריסט, א ליבעראלער מענטש, מסכים געווען איבערצוגעבן זייער דירה פאר דער ביבליאטעק.

נישט געקוקט דערויף וואס די ביבליאטעק האט זיך געפונען הינטער דער שטאט, האט זי יוגנט דארט געשטראמט מאסנווייז און געמאסן פון דער דאזיקער אינסטיטוציע. די ביכער זענען געטוישט געווארן צווייַ מאל אין וואך.

גאר גיך האט זיך ארויסגעוויזן, אז די ביבליאטעק קאן נישט אנטקעגנקומען די נאכפראגע פון די ליינער. די צאל ביכער איז געווען א קליינע. מען האט זיי שוין אלע געהאט אויסגעליינט און דער עולם האט פארלאַנגט נייע ביכער. אבער ווו נעמט מען געלט? איז עמעץ געפאלן אויף אן המצאה צו שאפן א דראמאטישע סעקציע און די הכנסה פון די פארשטעלונגען וועט גיין אויף אייגצוקויפן ביכער. א דאנק דעם איז טאקע די ביבליאטעק באַרייכערט געווארן מיט די ווערק פון גרויסע שרייבער.

אויך איז מיט אייגענע כוחות גע׳פערט געוואָרן א לעבע־דיקע קולטור־טעטיקייט און מ׳פלעגט אראפברענגען פרעלע־צענטן פון וואַרשע, ווי: דעם שרייבער ח. נאמבערג, דעם היסטאריקער ד״ר י. שיפער; דעם פירער פון ציוניזם יצחק גרינבוים און אנדערע פערזענלעכקייטן.

אין יאר 1916 איז פון וויישקאוו קיין רוסלאנד אוועק־געפארן יצחק עפשטיין, ווי: דעם שרייבער ח. נאמבערג. געבליבן זענען נאר זיין זון משה און זיין שוועסטער העניע — מיטגלידער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. האבן זיי אפגעגעבן דאס הויז אויף סטאדאלנע גאס פאר דער באוועגונג. ערשט איצט האט די ביבליאטעק זיך אנגעהויבן אנטוויקלען. עס איז געווארן באקוועם פאר די ביכער־שענק און פאַרן ספעציעלן ליינן־זאל, ווו די יוגנט האט געהאט א מעגלעכקייט צו פארטיפן זיך אין א צייטונג און אין א בוך.

אין יענער תקופה האט טאקע געבליט די קולטור־טעטיקייט. א ספעציעלער רעפערענטן־קרייז האט אנגעפירט מיט די קעסטל־אוונטן און צוגעגרייט רעפעראטן אינער ליטע־ראטישע און ציוניסטישע טעמעס: יצחק שקאַרלאַט, אירלידן (א סטודענט), יונגשטיין, שאפאר, שפירא.

אין דער פארוואלטונג האבן זיך דאן געפונען: רפאל שקאַרלאַט, משה־לייב קאן, יצחק שקאַרלאַט, אירלידן, יוסף לאנדא און אנדערע.

פאַרטייען, געזעלשאפטן, אינסטיטוציעס

איך וויל וויייטער דערציילן וועגן א ריי אנדערע אנרגא־ניזאציעס און אינסטיטוציעס, וואס זענען געווען טעטיק אין וויישקאוו.

שוין אין יאָר 1916 איז אין ווישקאָוו געווען אַ יידישע אַרבעטער־באַוועגונג אונטער דער אָנפירונג פון „בונד". בעת די עלטסטע שטאָראָסט־וואָלן האָבן זיי באָקומען 356 שטימען און 3 ראָטמענער. בראש פון דער באַוועגונג זענען געשטאַנען קולטורעל־אָנטוויקלטע יוגנטלעכע. איך וועל דאָ דערמאָנען די נעמען וואָס איך געדענק: דובאָנעק, ישראל גאָלדוואָסער, יחיאל בושאָוו, שמחה־יעקב וועניגראָוו (אַ ברודער פון אונ־דזער ציוניסטישן טוער), מאָטל רינעק, אברהם יעדוואב. זיי האָבן געפירט צווישן די אַרבעטער אַ קולטור־טעטיקייט, געגעבן לעקציעס, אַראָפגעבראַכט רעפערענטן פון דער פרעמד. אַרגאַניזירט פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. זיי האָבן אויך געהאָט אַ קאָאָפעראַטיוו.

אין די לעצטע יאָרן איז אין דער אָנפירונג פון „בונד" געווען דער ראָטמאַן שמחה־יעקב וועניגראָוו, אברהם יעדוואב און אברהם יאָגאָדאַ.

געווען ביי אונדז אַ חברה „אחיעזר", וואָס פלעגט זיך פאַרנעמען מיט געבן הילף אַרעמע קראַנקע — מיט אַ דאָק־טאָר ווי אויך מיט רעצעפטן. אָנגעפירט מיט דעם „אחיעזר" האָבן: משה־דוד יאָסקאָוויטש, משה בהרב, זיסקע־משה שטיינבערג, משה פּושעשטשעלענינער. די מערהייט פון זיי זענען היינט קדושים.

אין דעם זעלביקן יאָר האָט זיך געגרינדעט אַ ליי־קאָסט אונטערן באָקאָנטן ביי אונדז נאָמען „סאָוואָזשיסטווא". אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער אינסטיטוציע, וואָס פלעגט אָרויסגעבן הלוואות פאַר ווייניק־באַמיטלטע, האָבן: חיים־דוד גאָלדוואָסער, קערנער, אברהם־משה לעווין, מענדל שקאָרלאַט, דוד גורני — בראש איז געווען משה אַיאַן. פון דער דאָזי־קער קליינער „טאָוואָזישיסטווא" איז שפעטער אויסגעוואָקסן די גרויסע פאָלקסבאַנק, וואָס האָט באָקומען די הילף פון „דזשאָינט". בראש פון דער פאָלקסבאַנק, וואָס האָט מיט אירע הלוואות אויפגאָהאָלפן הונדערטער הענדלער און האַנטווערקער, זענען געשטאַנען די טרייע טוער: די האַנטווערקער משה־דוד יאָסקאָוויטש, יצחק כוישן, פישל בראַנשטיין, יעקב האָלצמאַן. בוכהאַלטער איז געווען משה אַיאַן און זיין גאָהילף — יעקב פּושעמיראָוער.

אין יאָר 1919 האָב איך התנה געהאַט מיט דער שכטער פון וואָלד־סוחר און טאָראָק־באַיצער יהושע סאָקאָל ע"ה. איך האָב דאָן געפּאָסט אַ קליין געשעפט אין רינעק. מיט דער צייט בין איך געווארן איינער פון די הורט־הענדלער און פון די בעציילטע, וואָס האָבן גהאַט די קאָנצעסיע צו פאַרקויפן טאַבאַק און פאַפּיראָסן. (די לעצטע צייט האָט די פוילישע רעגירונג באַגרענעצט די צאָל קאָנצעסיעס פאַר יידן צו פאַרקויפן טאַבאַק און פאַפּיראָסן. נאָר 3 יידן אין יעדער שטאָט האָבן גהאַט אַ רעכט אויף אָדעלכע קאָנ־צעסיעס. בין איך געווען איינער פון די דריי).

אין יענער צייט איז די שטייערן־טרוף געווען אַ גאָר שטאַרקע. דער פינאַנס־אָמט (אוחשאַנד סקאַרבאָווי) איז געווען אין פולטוסק, ווו עס איז געווסן די שאַצונגס־קאָמיסיע, וואָס האָט די סוחרים פּעשעלט די שטייערן ווי זיי האָבן פאַרשטאַנען. מצד די יידישע סוחרים פון ווישקאָוו (וואָס זענען, אגב, געווען די מערהייט), איז קיינער אין דער קא־מיסיע נישט געזעסן זיך, אַ ביי די דעמאָלטיקע באַציאונגען צו די יידן אין פוילן, האָט די דאָזיקע שאַצונגס־קאָמיסיע געפּעשעלט די יידישע סוחרים אומגעהויערע שטייערן. פלעגט געווען פרוווון לויפן קיין פולטוסק אפצושרייבן זיין פערזונלעכע עווילה.

דאָן האָב איך צוזאַמען מיט יצחק מאַנדרי, יוסף וועניגאַזש, שמואל עלבוים, יחיאל־מאיר רובין, אליהו־מאיר גאָלדמאַן, זיך דורכגערעדט מיט דעם סעקרעטאַר פון אונ־דזער קהילה, משה־יוסף אַבראָמטשיק, און עס איז געוואָרן געווארן אַן אַלגעמיינע פאַראַמלונג פון אַלע יידישע סוחרים אין ווישקאָוו. אויף דער פאַראַמלונג איז טאָקע געגרינדעט וואָלטונג, זיך דורכצערעדט מיט דעם סעקרעטאַר פון אונ־דזער קהילה, משה־יוסף אַבראָמטשיק, און עס איז געוואָרן געווארן אַ פאַרוואַלטונג פון די וויכטיקסטע סוחרים: איטשע בהרב — פאָרזיצער; יוסף וועניגאַזש — וויצע־פאָרזיצער; יצחק מאַנדרי — קאַסיר; אין דער פאָר־וואָלטונג: פנחס פינענק, שלום זיסמאַן, יצחק־בער ראַזענבערג, יחיאל־מאיר רובין, יעקב־אריה ראַבינאָוויטש. סעקרעטאַר איז געווארן דער קהילה־סעקרעטאַר משה־יוסף אַבראָמטשיק. מיר האָבן גלייך געמאַלדן אין פולטוסק צום שטייער־אָמט, אַז וועגן ענין פון די שטייערן פאַר די וויישקאָווער יידישע סוחרים, זאָל ער זיך וועגן צום סוחרים־פאַראיין. מיר האָבן אויף דער סטראָשאַצקע גאַס געדונגען אַ לאָקאַל. די סוחרים און האַנטווערקער האָבן שוין געהאַט אַן אַדרעס צו וועמען זיך צו וועגן קענן עווילות, קענן נישט־רייכטיקער שטייער־אויסמעסטונג, קענן דעם וואָס די סעקרעטאַראַרן פלעגן פאַר שטייערן אפשרייבן די שטויקע זאָכן אדער אַרבעטס־מכשירים.

דער סוחרים־פאַראיין האָט גלייך דעלעגירט קיין פול־טוסק זיין סעקרעטאַר אברהמטשיק און דערלייַדיקט פאר אַ סך יידן די שטייער־ענינים. נאָכדעם איז אינגעשטעלט געווארן, אַז ווען מען האָט גדאַרפט באַשטימען די שטייער־אויסמעסטונג, פלעגט יעדע בראַנזשע און פאַך שיקן פון זיך אַ פאַרשטייער אין דער שאַצונגס־קאָמיסיע. מיט זיי פלעגט שטענדיק מיטפאָרן אברהמטשיק, וואָס זייענדיק אויך דער סעקרעטאַר פון דער קהילה, האָט ער געקענט אַלע יידן און איז געווען דער, מיט וועמענס מיינונג מען האָט זיך טאָקע געריכטן. אין דער הינזיכט איז זייער פיל געטאָן געווארן. נישט איין יייד איז גערעטוועט געווארן פון פּושעט־רואיק.

איך בין אין משך פון 14 יאָר געווען דער פאָרזיצער פון סוחרים־פאַראיין. מיט דער צייט האָבן מיר צוגאַקומען דעם שייערן ייד (שפּעטערדיקן קדוש) ד"ר ב. לייכער, וואָס איז געווען דער יוריס־קאָנסול פון פאַראיין און האָט אַרויס־געווירן זייער אַ סך אינציאַטיוון ביים פאַרטיידיקן איר אינ־טערעסן פון יידישן האַנטווערקערטום און סוחרטום בכלל און פון יעדן יחיד בפרט.

איין פאַל וויל איך דערמאָנען. אין אַ סך שטעט פון פוילן האָט זיך אָנגעהויבן אַן אָקציע מצד די שונאי־ישראל, וואָס איז געדאָקט געווארן אונטער אַ מאָסקע פון „שענער" און „ריינער" נאָכן צד שטעט — די אַזוי גערופענע „אורבא־ניזאַציע". די דאָזיקע אָקציע האָט פאָקטיש בעטראָפן די יידן. גראָד איז זיי נישט גפּעלן געווארן די יידישע געגנט, די יידישע גאַסן, די יידישע הייזער, וועלכע זיי האָבן בא־שאָפן אראָפגעווערפן. איינע פון די אָקציעס איז אויך געווען אריבערבראָגן די האַנדלס־מערק פון דער שטאָט — וויייט הינטער דער שטאָט. דאָס איז געווען לגבי די יידן אַן אמתע גזירה. שטענדיק פלעגן די מערק פאַרקומען ביי די פון פרייער אויסגעבראָכענע מאַרק־האַלעס, ווו יידן האָבן בעווייזן און נעהאַט די געשעפטן. אריבערטראָגן די מערק און יאָרידן הינטער דער שטאָט האָט באָטייט, אַז די יידן וואָלטן געבליבן ממש אָן ברוט. דאָרטן וואָלטן זיך אויפגעשטעלט אין די נייע ערטער די פריש־געבאָקענע „סוחרים", סובסידירטע מצד די אַנטיסעמיטישע אָרגאַניזאַציעס. אויך וויישקאָוו האָט

געזאלט ארומגענומען ווערן פון דער דאזיקער גזירה. דער סטאראסטע האט שוין ארויסגעגעבן א טערמין פון אריבערטראגן דעם מאקפלאץ ווייט הינטער דער שטאט. דער סוחרים־פאראיין האט אינטערווענירט ביי דעם בירגערמייסטער וואלסקי, א ליבעראלער פאליאק. מיר האבן אים באווילגן, אז ער זאל צוואמען מיט א דעלעגאציע פון סוחרים־פאראיין

די „תרבות״־שול בית־הספר „תרבות״

פארן צום וואיוואדע אין ווארשע, כדי עס זאל בטל ווערן די גזירה. אויך דער מאגיסטראט איז געווען קעגן דער פארארדענונג פון סטאראסטע. בראש פון דער דאזיקער דעלעגאציע איז טאקע געשטאנען ד״ר לייכער. דאס איז געווען זיין פארדינסט וואס די פארארדענונג איז אפגערופן געווארן. מיר האבן דעם ד״ר לייכער באשטימט פאר א לעבנס־לעגנלעכן ערן־מיטגליד פון דעם סוחרים־פאראיין אין ווישקאוו.

דא וויל איך דערמאנען א צווייטן פאל פון דער פינצטערער צייט, ווען אין פוילן האט זיך פארשפרייט די אנטיסעמיטישע הצעה פון נישט קויפן ביי יידן, ווען פון דער סיים־טריבונע האט דער אינערן־מיניסטער סקלאד־קאווסקי דערקלערט, אז עס איז דערלויבט א ווירטשאפט־לעכער אנטי־יידישער באיקאט. זיין באקאנט ווערטל צו דערלויבן די דאזיקע אנטי־יידישע הצעה איז געווען: „אוושעם״ („אדרבה״). ביי דער מיטהילף פון די אפיציעלע פוילישע אינסטאנצן, האבן זיך אנגעהויבן מערן נייע סוחרים — פאליאקן, וואס האבן מיט מסחר קיין מאל נישט געהאט צו טאן. זייער אייניציקער ציל איז געווען: צעברעכן יידישע עקוויסטענצן. צו־הילף די דאזיקע „סוחרים״ זענען געקומען די „פיקעטן״ — באנדעס, אנגעפירט פון כוליגאנישע סטודענטן, וואס פלעגן דעמאנסטרירן איבער די גאסן מיט אנטי־יידישע לאזונגען און סלאגאנען „סווי דא סווינא״ (דאס הייסט: גייט נאר צו אייגענע, נישט צו קיין פרעמדע). פאליציי האט די דאזיקע דעמאנסטראציעס נישט געשטערט. עס האט געהייסן, אז דאס זענען פרידלעכע דעמאנסטראנטן, וואס פירן אויס דעם מיניסטערס לאזונג „אוושעם״. פאליציי האט נאר געהיט, אז די דאזיקע דעמאנסטראציעס זאלן נישט דערפרירן צו אורואנטורעס.

ביי איינער אזא ענדקיש־אנטיסעמיטישער דעמאנסטראציע, ווען די אויפגעהעצטע מאסע איז אדורך די שטאס מיט אירע לאזונגען, האבן זיי אפגעהאלטן וויערן א מיטינג אין מארק, נעבן דעם איינ־געשעפט פון פנחס פינצייג. דא האט עמעץ פון דער מאסע פראוואציירט א שאס פון א רעוואלווער. עס האבן זיך שוין געפונען עדות, וואס האבן גענוג. אז דאס האט מען געשאסן פון פנחס פינצייגס באלקאן. עס האבן זיך אנגעהויבן ווייניג די ערשטע סימנים פון א פאגראם. מען האט אנגעהויבן ראבירן די סחורות ביי די מארק־שטייערס.

אבער דער סוחרים־פאראיין מיטן ציוניסטישן לאוניק חיים־נתן וועכגראוו, איז געשטאנען אויף דער וואך. עס איז גלייך ארויס אין גאס דער בירגערמייסטער צוואמען מיט דער פאליציי און צוגעפארענע פאליציי פון פולטוסק, וואס דער בירגערמייסטער האט לויט אונדזער אינטערוועניע ארויסגערופן. מיר האבן דאן אפגעראטעוועט ווישקאוו פון א זיכערן פאגראם.

דער סוחרים־פאראיין האט געגרינדעט א סוחרים־באנק, פאפולער אונטערן נאמען „באנק קופיצקי״. די באנק האט דערלייזיקט אלע מעגלעכע ליי־ען האנדלס־אפעראציעס, געגעבן הלוואות, געבארגט אויף פראכטן פון סחורות, גע־האלפן בעת שטייערן. דאס פרעזידיום פון „באנק קופיצקי״ איז געווען: ד״ר לייכער, מרדכי־מענדל לעמבערג, אישטש בהרב; אין דער פארוואלטונג: יצחק־בער ראזענבערג, יצחק עפשטיין, שמואל עלבוים, יוסף וועניגזוש; קאסיר — יצחק מאנדרי. בוכהאלטער — משה־יוסף אבראמטשיק, געהילף — זונדל עלבוים. די באנק האט געפירט איר קאנסטרוקטיוויע טעטיקייט ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

עס איז אויך געווען אין וויישקאוו א „גמילות־חסדים־קאסע״. בראש פון דער קאסע זענען געשטאנען: ישראל־משה צעמבאל, משה שטערן, יעקב־דוד פוטשעטצקי; סעקרע־טאר — שייקע פאסטאלסקי; בוכהאלטער — יעקב יאקו־באוויטש. די „גמילות־חסדים־קאסע״ האט ווירטשאפטלעך גערעטעוועט א סך יידן. זייער פיל האנטווערקער אדער קלייניגענדלער האבן געהאט די מעגלעכקייט צו באקומען ביז 300 זלאטע הלוואות, מיט דער פריווילעגיע אויסצוצאלן די דאזיקע הלוואות צו 15 זלאטע א וואך.

עס איז ביי אונדז אויך געווען אן „אגודת האורטודוק־סים״, דאס מיינט — אן ארגאניזאציע פון „אגודת ישראל״,

א גרופע „החלוץ״־חברים קבוצת חברים מ„החלוץ״

ארום וועלכער עס האט זיך גרופירט דאס גאנצע פרום־רעליגיעז־טראדיציאנעלע יידנטום, זיי האבן געהאט זייערע פארשטייער אין דער קהילה און אויך אין מאגיסטראט. זיי האבן געשאפן א „בית־יעקב״ שול פאר מיידלעך. לערערינס האבן זיי געהאט פון צענטער. פון די ארטיקע אגודהניק פרויען־טוערינס האבן זיי געהאלפן צירל און הדסה ראזענבערג (היינט — אין מדינת ישראל). די פירער פון דער „אגודה״

זענען געווען: חיים־בנימין ווערניק, מרדכי ווינטער, ברוך ציוויאק, יעקב־משה פלאנטשאק, חיים־מאיר ליס.

געווען ביי אונדז אַ רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע מיט אַ גאָר היפשער ווירקונג. אין דער שפּיץ זענען געשטאַנען די פירער פון די רעוויזיאָניסטן אין ווישקאָוו: ליפע קערנער, דענטיסט (היינט אין ישראל) און מיין קוזין שטעלונג משה ע"ה.

עס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער ציוניסטישער פרויען־אָרגאַניזאַציע „וויצאָ", וואָס פלעגט מיטהעלפן אַלע ציוניסטישע אַקציעס. די טוערינס זענען געווען: ברכה קאָלוסקי (פרוי פון ד"ר לייכער), רבקה שקאָרלאַט, רחל יאָניש.

עס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער ציוניסטישער פּרויען־אָרגאַניזאַציע „מזרחי". זיי האָבן אָפּגילו געהאַט אַן אייגן גערער שטיבל. זיי האָבן אָנטייל גענומען אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס. זייער פאָרזיצעלטונג איז באַשטאַנען פון יעקב לעווין, יצחק־מאיר וויסאָצקי, משה אָסטרי, לעמל רובין.

עס האָבן געפירט אַ טעטיקייט די רעכטע פּועלי־ציון. זיי האָבן געשאַפן אין ווישקאָוו דעם „החלוץ" און אָנגעפירט מיט די הכשרה־קיבוצים. זיי האָבן געשיקט אַ סך חלוצים אין ישראל. געשיקט אָנדערע און אויך אַליין געפאָרן. זייערע אָנפירער: ישראל קאָלוסקי, שמעיה גורני, חיים־בנימין ברוק (אַלע דריי — איצט אין ישראל).

אונדזער ווישקאָווער „השומר הצעיר" האָט פאָרמאַגט אַ גרויסן לאָקאָל, אָן אייגענע ביבליאָטעק מיט אַ סך העברעישע ביכער, ווו די יוגנט האָט זיך געלערנט העברעיש און זיך געגרייט צו פאָרן אין ארץ־ישראל. די אָנפירער זענען געווען: חיים בהרב, פאָלעק גורני, לעווין, חנטשע שאָפירא. זייער פיל פון זיי זענען טאַקע היינט אין ישראל.

די לינקע פועלי־ציון האָבן פאָרמאַגט אַ „גענאָסאָפט אָונט־קורסן פאַר אַרבעטער". זיי האָבן געבראכט לערער פון ווארשע. זיירע אָנפירער זענען געווען: ישראל־משה צעמבאַל, יעקב שטעלונג, יעקב וואַלמאַן, זיי האָבן געהאַט פאָרשטייער אין אַלע אינסטיטוציעס.

עס איז אין ווישקאָוו אויך געווען אַ ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מכבי", מיט אַן אייגענעם אָרקעסטער. מיט ספּאָרט־איבונגען האָט אָנגעפירט ד"ר לייכער, דענטיסט לעשטשינסקי, דענטיסט פרוי גוטשטאַט. אַלע זענען זיי קדושים.

אין דער שטאָטישער „תלמוד־תורה" האָבן געלערנט די קינדער פון די ווייניק־פאָרמעגלעכע עלטערן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו צאָלן שכר־לימוד די פּריוואַטע מלמדים. די „תלמוד־תורה" האָט פאָרגומען 3 שטובן ביי דעם גרויסן בית־המדרש. דער בודזשעט איז צוזאַמענ־

גרופע „שבולים" פון „השומר הצעיר"
קבוצת „שבולים" של „השומר הצעיר"

געשטעלט געווארן מיט דער הילף פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. יעדער האָט געצאָלט וואָכן־געלט און די קהילה האָט געגעבן געהעריקע סובסידיעס. די אָנפירער־

„מכבי" וויזשקאָוו, 1931 „מכבי" וישקוב, 1931

שאַפט פון דער „תלמוד־תורה" איז געווען: מרדכי־מענדל אַלענבערג, יצחק עפשטיין, יצחק־בער ראָזנבערג.

די קהילה

די הויפּט־אינסטיטוציע פון אַלע ווישקאָווער יידן איז געווען די יידישע קהילה. צווישן די דאָזאָרעס — פאָרשטייער פון אַלע פאַרטייען, וואָס זענען אויסגעוויילט געווארן דורך אפיצירעלע וואַלן, אויפן יסוד פון אַ פראָפאָרציאָנעל סיסטעם. די קהילה האָט אָנגעפירט מיט אַלע רעליגיעזע התטרכותן פון דער יידישער באַפעלקערונג: ראַבינאַט, שחיטה, מקווה, בתי־מדרשים. אין קהילה־בודזשעט האָט אויך פאָרנומען אַ עהאָריק אָרט די סאַציאַלע הילף פאַר אָרעמע. דער בודזשעט האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט פון דעם עסאָג. וואָס יעדער קהילה־מיטגליד האָט בייגעטראָגן. פון דעם עסאָג און הכנסה פון דער שחיטה, זענען אויסגעהאַלטן געווארן אַלע אינסטיטוציעס פון דער קהילה. די קהילה האָט אויך געהאַט צו זאָגן אויף דער חברה קדישא.

אין דעם לעצטן פּעריאָד איז ראש־הקהל געווען יצחק עפשטיין; ערשטער וויצע־פאָרזיצער — העניך קאָלוסקי; צווייטער וויצע־פאָרזיצער — מרדכי־מענדל אַלעמבערג; סעק־רעטאַר — משה־יוסף אַבראַמטשיק. דער בודזשעט פון דער קהילה פלעגט דאָרפן באַשטעטיקט ווערן פון דעם סטאַראָסטע אין פולטוסק. איז אינטערעסאַנט דאָ צוצוגעבן אַ קליינעם פרט. מיר ציוניסטן האָבן אין בודזשעט אַריינגעפירט אַ פּאָ־זיציע פון הילף פאַר פיר חלוצים וואָס פאָרן קיין ארץ־ישראל. דער בודזשעט אַלס גאַנצער איז באַשטעטיקט געווארן. דער סטאַראָסטע האָט אָבער געשטראָכן די פאָזיציע פון הילף פאַר די חלוצים. פאַר אים איז ארץ־ישראל געווען אַ טריפּהבער ענין...

די ישיבה, בתי־מדרשים, שטיבלעך און מנינים

די ווישקאָווער ישיבה „בית־יוסף" האָט געהאַט אַ גוטן שם אויך אויסער דעם שטעטל. והראיה: פון די 250 תלמידים

וואס האבן דארט געלעבט, איז דער רוב געווען צוגעפארענע פון דער פרעמד. די ישיבה האט זיך צעפונען איבערן גרויסן בית־המדרש און איז צעפירט געווארן אין גייסט פון די מסורניקעס פון ר׳ יוסף סאלאנטער ז״ל, ר׳ שמעון חפץ, דער ראש־הישיבה, האט פאר זיך נאך־נישט באדארפט, ווייל זיין גאנצע שטרעבונג איז געווען צו דערציען די תלמידים צו תורה, זיי זאלן כסדר לערנען, בייטאג און ביינאכט. ער האט געוואגט די בחורים ווי אזוי צו לעבן אויף דער וועלט, כדי צו געניסן פון יענער וועלט.

רבי אין ישיבה איז געווען ר׳ אברהם ציטרין, וואס איז דערנאך געווארן אנערקענטער רב אין א גרויסער שטאט. אויסער דעם פלעגן אנדערע בעלי־תורה געבן א שיעור. צום ישיבה־קאמיטעט האבן געהערט: דער גערער חסיד ר׳ אברהם לערנער, דער חסיד ר׳ יעקב שמילקעס, ר׳ עלי ראזען, ר׳ בוטשע דער בעקער, זיין איידעם אלתר און אנדערע טייערע יידן, וואס האבן געגעבן אויף זיך די זאכ־ן פאר די בחורים צו זיכערן זיי א נאכטלאגער, עסן, קלאדע וועש און אנדערע הצטרכותן.

א ספעציעלער פרויען־קאמיטעט האט מיט התלהבות און ענערגיע בעהאלפן דער ישיבה און אירע תלמידים. בעת פאר די עלטערע בחורים האט עקזיסטירט א קיך, פלעגט מען די ינגערע איינאנדערגעבן ביי פארשידענע באלעבאטים, וווּ זיי האבן „געגעסן טעג״ און אויך געהאט ווו צו שלאפן. אונדזערע פרומע מאמעס האבן אלץ געטאן, כדי די תלמידים זאלן רואיג לערנען תורה און זיין באזאָרגט מיטן סאמע נייטיקן. די מיטגלידערינס פון דעם פרויען־קאמיטעט האט מען צערופן „די גבאיטעס פון דער ישיבה״. אייניקע פון זיי וויל איך דא דערמאנען: ריווטשע אסטראוויאק, חוה מארקוסאמער, ליבע רובין, דבורה די שטרייקרמאכערקע, רוזשקע מאלאטשע און אנדערע.

איינמאל נאך פסח זענען צו מיר אין געשעפט אריין די צוויי גבאיטעס חוה מארקוסכאמער און ריווטשע אסטראָוויאק און געבעטן ארט צום שלאפן פאר צוויי ישיבה־בחורים. איך אליין, וואס האב אמאל געלערנט אין דער מאקאוור ישיבה אין משך פון צוויי יאר, „געגעסן טעג״ און געשלאפן אויף פרעמדע עלעגערס, פילנדיק דעם טעם פון א ישיבה־בחור — האב באלד מסכים געווען אויף דער וועגדונג. ווי לאנג אין ווישקאוו ס׳האט עקזיסטירט די ישיבה, זענען ביי מיר נשלאפן צוויי תלמידים, פון וועלכע איינער האט ביי מיר נעגעסן יעדן שבת און אן אנדערער (נישט פון די וואס זענען ביי מיר נשלאפן) האט נעגעסן יעדן טאג.

אויסער דעם פרויען־קאמיטעט, זענען אויך א 20 יידן געווען פארנומען אין א ספעציעלן ישיבה־קאמיטעט. אויך זיי האבן אויף זיך פרייוויליק געפונען דעם עול צו באזאָרגן די ישיבה מיט אלעם נייטיקן, הגם אליין האט מען נישט געהאט צו עסן צו דער זעט... בייזיד קאמיטעטן האבן אויך געשאפן פאר די ישיבה־בחורים „טאשן־געלט״ — און אליין איז מען געווען נאר ווייט פון צו האבן פרנסה...

ווישקאוו האט פארמאגט 9 בתי־תפילות און 2 מנינים. פון זיי אלע האט זיך אויסגעטיילט דאס גרויסע בית־המדרש אויף דער וואשעווער גאס, וווּ ס׳האט זיך קאנצענטרירט כמעט דאס גאנצע רעליגיעזע לעבן פון דער שטאט: די קהילה, די תלמוד־תורה וואס האט פארנומען דריי גרויסע צימערן, די ישיבה אינדערהויך, די מקוה אויפן הויף, די הכנסת־אורחים, ווו יעדער פרעמדער האט געקאנט אריבער־נעכטיקן. אין דעם בית־המדרש האט מען גדאוונט אין דער פרי 8 מאל. עס זענען דארט געווען 14 ספר־תורות.

אלע דריי טישן זענען בין מנחה למעריב געווען באזעצט מיט לערנער. ביים טיש רעכטסן האט געלערנט ר׳ חיים־יהושע פרידמאן מיט דער חברה „עין־יעקב״. צו דער דאזיקער חברה האבן געהערט שניידערס, שוסטערס און אנדערע בעלי־מלאכות. זיי האבן אויפגעלייגט שער־אין־איין, די קאפיטע און אל, דעם זעג און האמער און געקומען באפרידיקן זייער גייסטיק באדערפענישן. גבאים פון דער חברה „עין־יעקב״ זענען געווען: ניסן בזשעזינסקי, יהודה־יוסף מאלטשיק, הערש־פייוול גערשקאוויטסקי, יעקב האלצמאן.

ביים טיש אין דער מיטן איז געזעסן די חברה „מסילת ישרים״, וווּ דער רבי איז געווען ר׳ שמעון סרבריק, די גבאים: פישל בראנשטיין, חיים מארצעווסקע, שמואל בראמא. דעם לינקן טיש האט פארנומען די חברה „משניות״.

גבאים אין דעם גרויסן בית־המדרש זענען געווען: יחיאל־מאיר דאמב, הערשל האלצמאן, און אין קאמיטע פון בית־המדרש: יעקב אייכענבוים, משה בהרב, שמואל־לייב האלאנד. געהאט האט דער בית־המדרש צוויי שמשים: איינעם האט מען גערופן שמואל, מיטן צונאמען „מווי״. ער האט געהאט א געהילף הערשל, באקאנט מיטן פאפולערן נאמען הערשענקע און זיין פרוי חינקעלע.

שמואל צונאמען „מווי׳ האט זיך גענומען דערפון, וואס ער איז שטענדיק געווען ביים רב. איינמאל זענען באַ אמטע געקומען צום רב עפעס פרעגן, דער רב האט נישט געקענט קיין פוילישׂ, האט ער דאך אין פוילישׂ געהייסן דעם שמש שמואל). הערשענקעס געהאלט איז געווען פון דעם וואס רעדט״). פון דאן איז געבליבן דער צונאמען „מווי״. זיין ארבעט איז באשאנען אין אויסקערן דעם בית־המדרש, אנצינדן די ליכט אויף שבת, צוגרייטן וואסער צום דוכענען, ברענגען די חופה מיט די שאנגען צו א התונה (דעם בעכער מיט דער פלאש וויין פלעגט טראגן דער הויפט־שמש שמואל. הערשענקעס געהאלט איז געווען פון דעם וואס ער פלעגט דאגערשטיק און פרייטיק ארומגיין אביבר די יידי־שע הייזער און זענען צו 5 אדער 10 גראשן. פון דעם האט ער געלעבט א גאנצע וואך און נאך שבת־געמאכט — און הערשענקע פלעגט טאקע מאכן שבת מיט פיש און פלייש...

הערשענקע האט נאך געהאט א צוגאב־מיסיע, ער פלעגט אלע פרייטיק ביינאכט, 4 אזייגער, זומער און ווינטער, אויפ־שטיין און אפילו אין דער סאמע ברענענדיקער קעלט, גיין אביבר די ווישקאווער גאסן און מיט א מאנאטאנעם, אבער ווונדערלעך זיסן ניגון אויסרופן: „יידעלעך, יידעלעך, הויבט זיך אויף לעבודת הבורא!״. און די יידן האבן אים נעפאלגט, פלעגן טאקע אויפשטיין און גיין אין בית־המדרש, כדי בצי־בור זאגן תהילים.

אזוי האט הערשענקע 25 יאר נאכאנאנד געווען די ווישקאווער יידן לעבודת הבורא. בייזעקע, נישט שטענדיק א זאטער און אן א וואראמען מלבוש, ביז ער האט זיך איין מאל שטארק פארקילט און ד״ר לייכער האט אים גע־הייסן זיך לייגן אין בעט און פארזאגט נישט צו גיין מער ווען צו תהילים... הערשענקע איז א צייט נישט געגאנגען וועקן. איז געקומען אונדזער א ווישקאווער יידּ צו אים, א שניידער, און אים געגעבן 150 זלאטעס פארן אפטרעטן אים די זכות צו גיין וועקן פרייטיק ביינאכט די יידן צו תהילים. הערשענקע האט פארקויפט די דאזיקע זכות, אבער דאס גאנצע שטעטל האט זיך אביבערציגט, אז דאס איז שוין נישט הערשענקעס „יידעלעך, יידעלעך...״.

א צייט שפעטער איז הערשענקען בעסער געווארן. ער

האָט אַנגעהויבן צוריק איינקאָסירן זיין „פענסיע" — דאָס וואָלכן־געלט פון 10 אין 5 גראָשן. ער האָט אָבער זייער שלעכט אויסגעזען. וועג מ׳האָט אים געפרעגט וואָס אים איז, האָט ער געענטפערט, אַז יעדער נאָכט הערט ער אַ קול פון הימל: „הערשל, הערשל, וואָס האָסטו געטאָן? וואָס פאַר

איסשע שקאַרלאַט — פון די ערשטע ציוניסטן אין שטאָט איצ׳ה שקרלט — מראשוני הציונים בעיר

אַן ענטפער וועסטו געבן אויף יענער וועלט, ווען מען וועט דיך פרעגן פאַרוואָס האָסטו פאַרקויפט אַזאַ מצווה... אוועק־געגעבן אַזאַ מצווה פאַר געלט?...

הערשענקע מיט כינקעלע האָבן צעוויינט, געוואָלדע־וועט — און די יידן אין ווייסקאָוו האָבן אָפּגעגעבן דעם שנייידער די 150 זלאָטעס. הערשענקע האָט צוריק באַקומען זיין רעכט צו וועקן די יידן לעבודת הבורא.

אָבער אין די פרייטיקדיקע נעכט איז שוין הערשענקע אַליין נישט געגאַנגען. מיט אים איז מיטגעגאַנגען זיין כינקעלע... זי האָט מורא געהאַט אים אינעברצולאָזן אַליין. זיין געוואָנג איז געווארן אַלץ שוואַכער און שוואַכער.

איין פרייטיק ביינאַכט איז שאָקע הערשענקע געפאַלן אויף זיין פּאַוויצע... בעתן וועקן לעבודת הבורא, זינגענדיק זיין לידל: „יידעלעך, יידעלעך, שטייט אויף..." — איז ער אַליין געפאַלן, זיך איינגעבראַכן...

דאָס קליינע בית־המדרש אויף דער סטראָשאַצקע גאַס האָט געהערט צו דער חברת תהילים, פאַרמאָגט 6 ספר־תורות און אויסער דעם דאָוונען עטלעכע מאָל אין טאָג, האָט מען אויף פיל געלערנט. בעיקר האָט מען עס „דאָס בית־המדרש פון דער חברה קדישא".

אויף דער וואָרשעווער גאַס האָט זיך אויך געפונען דאָס א. ג. ציוניסטישע בית־המדרש. וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון זיין אייגנטימער עלי־מאיר גאָלדמאַן ז״ל, וועלכער האָט דאָס איבערגעשריבן ביי זיין לעבן פאַר דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע, אויף די נעמען פון הענער קאָלוסקי, איטשע בהרב, שמעיה ראָפאַפּאָרט.

פון די שטיבלעך קומט אומבאַדינגט די בכורה דעם גערער שטיבל אויף דער סטראָשאַצקע גאַס, וואָס איז אויפ־געבויט געווארן דורכן גביר און חסיד ר׳ זכריה קאָפלאָוויטש. דאָרט האָט מען אַ גאַנצן טאָג געדאָונט און געלערנט. דורך די פענצטער האָט זיך געטראָגן דאָס שיינע קול פון די בחורים, וואָס האָבן געקענט אַ בלאַט גמרא מיט תוספת. יעדן פאַרנאַכט האָבן ביי אַ 60 יידן זיך אויסגעזעצט ביים לאָגן טיש אין ערשטן צימער און געלערנט דעם דף יומי. אין דער צווייטער שטוב זענען געזעסן עלטערע חסידים און סתם שיינע יידן, געשמועסט וועגן תורה, דערציילט מעשיות וועגן רבין. אייניקע נעמען פון זיי געדענק איך איצט: ברוך צייטאָג, איטשע־מאיר ציוויאַק, יהושע סאָקאָל (מיין שוועי), מאָטל בהרב (מיין פאָטער, אַ שוחט), יעקב שוחט בלומשטיין, אייזיק מלמד, יצחק מאַנדרי, חיים־הענך שטאָלונג — דער בעל־מוסף פון ראש־השנה און יום־כפור (איך קאָן עד היום נישט פאַרגעסן זיין מתיקותדיק און התלהבותדיק דאָוונען). יצחק־הערש בריאַלסקאַק, בעריש טשערוואַנאַגורע, שלום זיסמאַן, חיים־חייקל הילער, יצחק עפשטיין — דער פרעזעס פון דער קהילה.

אין צווייטער געערער שטיבל אויף דער וואַרשעווער גאַס האָבן געדאָונט די אַנהענגער פון „מזרחי" און פיל יונגעלייט, וואָס פלעגן פאַרן צום געערער רבין. זיי האָבן שוין דאָן פאַרשטאַנען, אַז מען קאָן פאַרן קיין גער און גלייכצייטיק ליב האָבן ארץ־ישראל... די גבאים פון דעם שטיבל זענען געווען: ר׳ משה אָסטער, חיים קרעמער, יעקב לעווין, יצחק־מאיר וויסאָצקי, לעמל רובין.

אין אַטוואָצקער שטיבל האָבן געדאָונט די... וואַרקער חסידים, וואָס פלעגן אויך אויסנוצן יעדער פריַיע צייט אויף צו לערנען גמרא מיט תוספות. ר׳ ברוך־מענדל בורשטיין זיך געשלייכט ביי די וועגט, כדי קיינעמען נישט אָנקוקן, צי אַנדערן. ער איז אומגעקומען אויף קידוש־השם, ווי אַנדערע מתפללים פון אַטוואָצקער שטיבל: ר׳ יצחק־בער ראָזענבערג, ר׳ פיניע פיעניק, משהלע פּשעשטשעלעניצע, יעקב־יוסף פּלאָנטשיק, ישראל־דוד קרישטאָל, יעקב מאַרקוסאָמער, מרדכי־מענדל האָלענבערג, כיל־מאיר רובין און פיל אַנדערע.

זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן אָליעקסאַנדער שטיבל מיט די טייערע חסידים און שיינע יידן, ווי דער תלמיד־חכם און למדן שמעון סרעבניק (חאַצקלס), די שיינע יידן און חסידים: ר׳ יחיאל שולץ, בעריש וואָלינסקי, זישע קאָלוסקי, מרדכי חנהס, פייוול שרון, וואָס זענען מיט זייערע פאַמיליעס אומגעקומען אויף קידוש־השם.

פון די אַנגעזעענע חסידים אין ראָדזימינער שטיבל געדענק איך: שמחה שנעק, וואָס פלעגט יעדן שבת נאָך דעם עסן שפּאַצירן אויף דער בריק און דערביי זאָגן 10 בלאַט גמרא אויסנווייניק; דוד־לייב דאָמב, בנימין בראָדע, יוסף וועננאָוו, שעפסיל באָרענשטיין און אַנד.

אין דער „פּשעדמיעשטשע" האָט זיך געפונען דער גרויסער מנין ביי ר׳ יאָסקע לאָכער. דאָ האָבן געדאָונט די יידן פון דער געגנט, אויך די פאָרענדזשער שוסטערס האָבן געהאַט זייערן אַ מנין, וווּ מ׳האָט געדאָונט מנחה־מעריב און אויך יעדן אינדערפרי. אויסער דעם האָבן דאָרט די טייערע בעלי־מלאכות געלערנט עין־יעקב. זיי האָבן מערער אינזינען געהאַט דאָס דאָוונען און לערנען, איידער די פרנסה...

מיין איבערבליק איבער די בתי־תפילה אין וווייסקאָוו וויל איך פאָרענדיקן מיטן אָמשינאָווער שטיבל און אירע טייערע חסידים: גדליהו שוחט טענטשע, צבי ראָזענבערג

(איצט אין ישראל), משה־יוסף אַבראַמטשיק, אברהמטשע האַלאַנד (פאר. שטאַטן).

די לעצטע רבנים אין ווישקאוו

די לעצטע גרויסע למדנים און רבנים, וואָס ווישקאוו האט פאַרמאַגט פאַרן חורבן, זענען געווען:

דער אַלטער רב ר' בן־ציון ראַזענבוים; זיין איידעם — דער מורה־הוראה, למדן און תלמיד־חכם ר' מענדעלע ברעסלער; דער גרויסער למדן און תלמיד־חכם ר' יעקב־אריה מאַרגענשטערן, דעם קאַצקערס אַן אייניקל, דעם לאַמאַזער רבינס זון, דעם אַמשינאַווער רבינס איידעם. נאָך דער פטירה פון ראַזימינער רבי ר' מענדעלע, איז ער געווארן ראַזימינער רבי ביזן טאָג פון דעם מלחמה־אויסברוך. זיין זון, דער למדן און חכם ר' דוד שלמה, איז געווארן ווישקאווער רב. דעם נאָמען פון לעצטן מורה־הוראה אין ווישקאוו געדענק איך נישט — אַבער אויך ער, ווי אַלע טהורים און קדושים אין שטעטל, זענען אומגעקומען.

איך האָב געפרוווט ארויסרופן פון מיין זכרון געוויסע געשטאַלטן פון אונדזער פאַרטיליקער הייליקער קהילה ווישקאוו. איך וויים, אַז דאָס איז נאָר אַ טייל; דאָס זענען נאָר ברעקלעך פון דעם וואָס אונדזער שטאָט האָט געהאט און פאַרמאָגט. איך האָב דערמאָנט די נאָמענט, די יעניקע וואָס איך האָב זיי געקענט, די יעניקע וואָס עס איז מיר אויס־געקומען צוזאַמען מיט זיי ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן מיטצוארבעטן אַדער זען זייער טעטיקייט. איך וויים, אַז כ'האָב אַ סך נעמען דורכגעלאָזט — זאָלן זיי אויף מיר קיין פאַראיבל נישט האָבן. זאָלן די שורות מיינע זיין אַ באַ־שיידענער קדיש לזכר די אַלע קדושים וטהורים, וואָס זענען צוזאַמען מיט זייערע קדיש־זאָגער אומגעקומען אויף קידוש־השם.

בלוטיקע „זאבאווע" פון פאַליאקן אין 1920

מרדכי וו. בערנשטיין
בוענאָס־אייראס

אין די באַשרייבונגען וועגן דעם נאַצי־חורבן אין פוילן; אין די פאַרשידענע זכרונות, גבית־עדותן און אַנדערע דאָקו־מענטן, וועלכע איבערגעגעבן וועגן דער האַלטונג פון דער פוילישער באַפעלקערונג בעת די נאַצישע רציחות איבער יידן. אין רוב פאַלן ווערט אונטערגעשטראָכן, אַז נישט נאָר האָבן זיך די פאַליאָקן פארהאַלטן פאַסיוו צו די נאַצישע אכזריותן, נאָר זענען אָפט געווען אַקטיוון מיטבאַטייליקער אין די דאָזיקע שוידערלעכע אַקטן לגבי יידן. נישט נאָר וואָס זיי האָבן זייער אָפט געדינט ווי דענונציאַנטן אין די שטעט און שטעטלעך, ווו זיי האָבן אַנגעווינן די דייטשן אויף די יידן און אויך זייער אָפט איבערגעגעבן די דייטשישע הענט אויסאַהאַלטענע יידן — נאָר האָבן אויך מיטגעאַרבעט ביים פיניקן די יידן; זיך באַטייליקט אין די רויבעריין סיי בעת די „אַקציעס" און „אויסזידלונגען" און סוף געווארן די „יורשים" פון דעם הפקר־געווארענעם האָב־און־גוטס.

פאַר די וואָס געדענקען, אַדער וויייסן וואָס די פאַליאָקן האָבן אָפגעטאָן אין דער „האַניק־צייט" ביים אויפקומען פון דער אומאָפהענגיקער פוילן, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז די דאָזיקע האַלטונג און האַנדלונג פון דער פוילישער באַפעלקערונג, יזדנפאַלס אין איר מערהייט — קיין איבער־ראַשונג. שוין דאָן, וועו די נייע פוילישע מלוכה האָט געשטעלט אירע ערשטע טריט, ביים געבורט פון דער נייער „זשעטשפאַספאליטאַ", האָבן די ווייַען געהאַט די יידן. זיי זענען עס אָפגענאַנגען אין בלוט, וועו די פוילישע מלוכה איז אויפגעשטעלט געווארן.

נישט דאָ איז דער פלאַץ וועגן דעם ענגויער צו דערציילן. וועגן דער דאָזיקער פאַרנעם־כוואַליע אין די יאָרן 1918—1919 זענען אין אַ ריי ווערק פאַראַן גענוע פרטים, מאַטעריאַלן און דאָקומענטן. דאָס קלאַסישסטע איז זיי אַרבעט פון באַקאַנטן טוער פון פוילי־ציון, לאַאַן כאַזאַנאָוויטש, וועלכער ברענגט די פאַקטן און דאָקומענטן פון אַגראַמען אין עקסצעסן אין 105 שטעט און שטעטלעך אין פוילן אין נאוועמבער־דעצעמבער 1918 *.

* L. Chazanowitsch: Die Polnische Judenpogrome im November und Dezember 1918. Tatsache und Dokumente. Stockholm, 1918.

צוויי באַזונדערעס שוידערלעכע הריגות, דורכגעפירט פון דעם נייעם פוילישן מיליטער, די שחיטות אין לעמבערג פון יענער צייט און די צעשיסונג אין פינסק אין ניסן תרע"ט (1919), ווערן באַשריבן אין ספעציעלע אַרבעטן.** אַבער מיר ריידן דאָ וועגן אַ צוויייטער כוואַליע פון אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען, וואָס זענען געקומען אין דער צייט פון דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע. אין דער דאָזיקער צייט האָט זיך אויבער פוילן פאַנאַנדערגעווויגט אַ וויסטע אַנטי־יידישע השפע. פון די אָפיציעלע מיליטעריש אָנפירער־דיקע קריייגן, פון נעגעראַל־שטאַב אין זיינע באַפעלן, ביז דער פוילישער אונטערוועלט, איז געלאַזן געווארן אין גאַנג דער בילבול, אַז יידן האָבן מיטגעאַרבעט מיט די באַלשעוויסטישע „רעוואָלאַמען"; אַז יידן האָבן שפּיצערט לטובת דער רויטער אַרמיי; אַז יידן האָבן געשאָסן צו די פוילישע מיליטער־אָפטיילונגען אאַז"וו.

עס איז שוין דאָן אין פוילן געווען אַ כמו יידישע רעפרעזענטאַנץ אין דער פּאַרס פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט, ווו עס זענען געזעסן די אויסגעווייַלטע יידישע דעפוטאַטן אין פוילישן סיים. דער דאָזיקער נאַציאָנאַל־ראַט האָט אַנגע־הויבן זאַמלען מאַטעריאַלן וועגן אַלע גרויליקאַטן; האָט עפּעס זיינע פאַרשטייער אין אַ ריי ערטער, ווו עס זענען פאַרגעקומען אַגראַמען אַדער אַנדערע אַרויסטרעטונגען קעגן יידן; האָט פובליקירט אַ סעריע מיט מאַטעריאַלן; אַריינ־געטראָגן אין סיים אינטערפעלאַציעס וכדומה.

די מאַטעריאַלן וועגן דער דאָזיקער בלוטיקער ציים האָט טאָקע די יידישע סיים־פראַקציע פובליקירט דאָן אין אַ ריי זעפּטן, ווו עס זענען פאַראַן אויטענטישע פאַקטן וועגן שחיטות אין הונדערטער שטעטלעך.***

** וועגן לעמבערג: Josef Bendoow; „Der Lemberger Judenpogrom" (November 1918 — Januar 1919), Wien. וועגן פינסק: אברהם־אשר פיינשטיין — „מגילת פורעניות", תל־אביב, תרפ"ט.

*** צווייי דעפּטן אונטערן נאָמען „Inwazja Bolszewicka a Żydzi" אַרויסגענעבן פון: Narodowy Klub Żydowski Posłów Sejmowych przy tymczasowej Żydowskiej Radzie Narodowej. ביידע דערשינען אין וואַרשע 1921.

דעם סענאַטאָרס גאָרטן

הגן של הסינטור

אין דער ערשטער זאַמלונג איז צווישן די מאַטעריאַלן פֿאַראַן אַ דרינגענדיקע אינטערפּעלאַציע, וואָס איז דעם 24־טן סעפּטעמבער 1920 אַריינגעשטאָנען געוואָרן אין פּוילישן פֿאַראַמענט דורך די יידישע דעפּוטאַטן: גרינבוים, פֿאָרב־שטיין, האַרטגלאָס און אַנדערע, וועגן דער פֿאַליטיק פון פֿאַראַלגן די יידן, וואָס ווערט געפֿירט דורך דער פּוילישער רעגירונג. אין דער אינטערפּעלאַציע ווערט דערציילט וועגן צענדליקער שטעטלעך וואָס זענען פֿאַרמאַכט געוואָרן און וועגן די הונדערטער רויב־ און שענדונג־פֿאַלן, וואָס די פּוילישע מיליטער־אָפּטיילונגען, בייַ דער מיטאַרבעט פון אָרטיקע פּוילישע גרופּן (אָפּיציעלע און ציווילע) האָבן דורכגעפֿירט.

צווישן די מאַטעריאַלן, וואָס איז בייגעלייגט געוואָרן וווי באַווייז־דאָקומענט, געפֿינען זיך צוויי דאָקומענטן פון ווישקאָוו. מיר ברענגען דאָ ווייטער די דאָזיקע דאָקומענטן אין דער יידישער איבערזעצונג, ווי זיי שטייַען אויף גיין. די דאָזיקע פּובליקאַציעס זענען היינט ממש אַ זעלטנהייט, דערייבער איז וויכטיק, אַז דאָס דאָזיקע קאַפּיטל זאָל נישט פֿעלן אין דעם „ספר וישקוב".

דער ערשטער דאָקומענט איז אַ פּראָטאָקאָל, צוגעשטעלט דורך יוסף גראָוויצקי, וועלכער איז געשיקט געוואָרן פון דער יידישער דעפּוטאַטן־פּראַקציע אין פּוילישן סיים קיין וווישקאָוו, כדי דאָרטן פעסטצושטעלן וואָס ס׳איז געשען. דער צווייטער דאָקומענט איז אַ דערקלערונג, וואָס עס איז געלונגען דאָן אָרויסצובאָקומען פון יידישע אָרעסטירטע.

לסוף ברענג איך אַ דריי דערקלערונגען צו די דאָזיקע דאָקומענטן, וואָס עס איז מיר געלונגען צו באָקומען בייַ איינעם פון די דריי יידן, וואָס זענען געפֿחמעט אויף דעם דאָקומענט נומער 2.

דאָקומענט נומער 1

צום

דעפּוטאַטן־קלוב פון דעם צייטווייליקן יידישן נאַציאָנאַל־ראַט אין שטאָט (וואַרשע)

אין הסכם מיט אייער אויפֿטראָג, האָב איך דעם 27־טן היינטיקן חודש (אויגוסט) באַזוכט וווישקאָוו און איך האָב דעם כבוד, מיט דעם, בייצוילייגן דעם באַריכט פון די געשענישן אין וווישקאָוו.

די אינפֿאָרמאַציעס זענען פון די ידיעות, וואָס איך האָב דערהאַלטן פון די באַשעדיקטע און פון פּאָקטן, וואָס איך בין דערביי געווען אָן עד־ראיה.

דעם 11־טן היינטיקן חודש, נאָך מיטאָג, איז אין וווישקאָוו אַריין דאָס באַלשעוויסטישע מיליטער. דאָס דאָזיקע מיליטער האָט זיך פֿאַרהאַלטן פֿאַרהעלטנסמעסיק רואיק, דער באַל־שעוויסטישער קאָמיסאַר האָט געשאָפּן אַ מילין, מיטן ציל אינצוהאַלטן די אָרדענונג אין שטאָט. די דאָזיקע מילין איז באַשטאַנען פון קריסטן און יידן.

דעם 18־טן היינטיקן חודש, אין אָוונט, האָבן די באַל־שעוויקעס פֿאַרלאָזן די שטאָט אין רעזולטאַט פון דער פּוי־לישער קאָנטר־אָפענסיווע, פֿאַרן פֿאַרלאָזן די שטאָט, האָבן די באַלשעוויסטישע זעלנער, ספּעציעל דער אַריגאָרד (די לעצטע אָפּטרעטנדיקע גרופּע), באַרויבט די געוועלבער און די הייזער, בעיקר — יידישע.

דעם זעלביקן אָוונט, וועו עס איז אַריינגעקומען דאָס פּוילישע מיליטער, זענען שוין געווען איינצלנע פֿאַלן פון רויבעריי. אויף מאַרגן פרי האָבן צווישן די זעלנער אָנגע־

הויבן קורסירן קלאָנגען, פֿאַרשפּרייטע דורך דער פּוילישער באַפֿעלקערונג, אַז פון די ייִדישע הייזער האָט מען געשאָסן אויפֿן פּוילישן מיליטער. אויפֿ גרונט פון די דאָזיקע קלאָנגען, זאָל מען האָבן אַרויסגענומען צום דערשיסן אַלע איינוווינער פון רייכמאַנס הויז (רינגע):

חיים־דוד גאָלדוואַסער, 60 יאָר אַלט, מיט דער פרוי און 3 טעכטער;

לייבע זונטשיין, 32 יאָר אַלט;

שמואל־לייב האָלאַנד, 26 יאָר אַלט, מיט דער פרוי און קינדער;

חייקל הילער, 40 יאָר אַלט, מיט דער פרוי;

אברהם רייכמאַן, 65 יאָר אַלט, מיט דער פרוי;

משה באַראַק, 32 יאָר אַלט, מיט דער פרוי;

אייזיק־מאיר קרישמאַל, 50 יאָר אַלט, מיט דער פרוי;

משה־מענדל גרינבערג;

יצחק־הערש ביאַליסטאָק (דער בלינדער), 60 יאָר אַלט, מיט זיין פרוי,

און אַנדערע ייִדישע איינוווינער פון דעם הויז.

אַלע אויבנדערמאַנטע האָט מען אויסגעשטעלט אויפֿן הויף, דערקלערנדיק זיי, אַז זיי וועלן דערשאָסן וועלן. אין גאַנצן הויז האָט מען דורכגעפירט רעווויזיעס, בעת וועלכע מען האָט צוגענומען בעלט, וועש, וועדטוואָכן און דאָס גלייכן.

אַ דאָנע די דערקלערונגען פון די פּוילישע שכנים, אַז די קלאָנגען וועגן שיסן דורך די פענצטער פון דאָזיקן הויז זענען נישט קיין באַשטעטיקטע — האָט מען זיי באַפֿרייט.

פֿאַרן פֿאַלאָן דורך די באַלשעוויקעס די שטאָט וויישקאָוו, האָבן עטלעכע הונדערט ייִדן, מורא האָבנדיק פֿאַר די מלחמה־טעטיקייטן, אָוועק דעם 17־טן היינטיקן חודש קיין אַסטראָוו. צווישׂ טעג שפּעטער נאָך זייער אָנקומען קיין אַסטראָוו, זענען אַהין אַריין די פּוילישע זעלנער. די וויישקאָ־ווער ייִדן זענען אָוועק צום מיליטעריש קאָמענדאַנט פון אַסטראָוו און צום אַרטיקן בירגערמייסטער מיט דער ביטע ער זאָל זיי געבן ריייזע־דערלויבעניש קיין וויישקאָוו; זיי האָבן אויך געבעטן אַ באַליציאַנט, וואָס זאָל זיי באַגלייטן. זיי האָבן מורא געהאַט אַליין צו גיין, ווייל זיי וועגן זענען פול געווען מיט מיליטערישע עשׂאָלאָנען. דער בירגערמייס־טער האָט זיי געגעבן פיר באַליציאַנטן, פֿאַר וואָס זיי האָבן אים איינגעצאָלט 7,300 מאַרק.

דינסטיק, דעם 24־טן, אין דער פרי, זענען זיי אָנגעקומען קיין וויישקאָוו. אין דאָרף קאָמיסאַרקע (7 ווייאָרסט פון וויישקאָוו) האָט שוין אויף זיי געוואַרט די באַליציי פון אַסטראָווער באַליציי, אין שטאָט אַריין. מען האָט די ייִדן אַריינגעפירט אין דער פּיינרלעשער־שאָפּ. גלייך איז אַהין געקומען דער צוויילער באַליאָק (ליסקעווסק) און זיי דער־קלערט, אַז זיי וועלן דערשאָסן וווערן ווי באַלשעוויקעס. אין אַ האַלבער שעה שפּעטער האָט מען זיי פון דער פּייער־לעשער־שאָפּע אָפּגעפירט אין דעם אָזוי גערופענעם „סענא־טאָרס גאָרטן".

אין דאָזיקן גאָרטן האָבן זיך שוין געפֿונען עטלעכע הונדערט ציווילע איינוווינער פון שטאָט (פֿאַליאָקן), אָבֿר, דער ערגסטער עלעמענט, בעיקר — יוגנטלעכע. דאָרטן האָט מען אויסגעשטעלט די געבראַכטע ייִדן, אין דער צאָל פון 200, צו פּיר אין אַ ריי אין דערביי זיי מערדערלעך געשלאָגן. די באַליציי האָט געהייסן דער יוגנט זי זאָל צווישן די ייִדן געפֿינען די באַלשעוויקעס. אין דער זעלבֿיקער צייט האָט מען אַרויסגערופן די שטאָטיש בירגער (קריסטן) זיי זאָלן אַרויסברענגען זיייערע תביעות צו די ייִדן־באַלשעוויקעס, צווישן וועלכע עס זענען אויך עטלעכן קנסים.

די ייענקע, אויף וועלכע מען האָט אָנגעוויזן, אַז דאָס זענען באַלשעוויקעס, האָט מען אַרויסגענומען פון דער ריינן אין זיי געשלאָגן מיט נאַהייקעס, שטעקנס אין דראָטן, צו וועלכע עס זענען געווען אָנגעבונדן שטיינער, ווי אויך — מיט ביקסן־קאַלבעס.

פון מאַגיסטראַט האָט מען געבראַכט טישן. ביי איינעם האָט זיך צוועצט דער סעקרעטאַר פון גמינע־גערישט, וואָיוווודזקי און צווויי מיליטער־לייט פון דעכערן ראָנג. פון דעם אָרט, וווּ עס זענען געשטאַנען די ריייען מיט די ייִדן, ביזן טיש, האָט זיך אויסגעשטעלט אַ צוויי־ריייעדיקער שפּא־לער פון ציווילע פּאַליאָקן און זעלנער. יעדער ייִד, וואָס איז אַדורך דורך דעם דאָזיקן שפּאַלער צום טיש, האָט אויפֿן וועג באַקומען פון בייַדע זייטן גרויזאַם געשלאָגן מיט שטעקנס, דראָטן, נאַהייקעס. ביקסן־קאַלבעס און אפֿילו מיט באַגאַזענן.

וועד עס איז צוגעקומען צום טיש, איז געוואָרן רעווי־דירט, אויסגעטאָן און מען האָט אים געלאָזן אין איין העמד. ביי די דאָזיקע רעווויזיעס האָט מען ביי די ייִדן צוגענומען אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט. נאָך דעם האָט מען זיי געהייסן אַרויפֿגיין אויף אַ טיש. שטייענדיק דאָרט, האָט מען זיי געהייסן אויסטרופֿן: „זאָל לעבן פּוילן! זאָל פֿגרן דער רב!". אויך האָט אַר געדאַרפט פֿרעגן דעם המון: „צי האָט וועד צו מיר אַ פֿרעטענסיע? צי האָב איך עמעצן וועג נישט איז געטאָן אַן עוולה?".

דערבייַ האָט מען זיי געשלאָגן אַן איבערריס.

פֿאַרשטייט זיך, אַז עמעצער פון המון פֿלעגט זיך שטענ־דיק אָפּרופֿן, אַז ער דערקענט, אַז דער דאָזיקער איז אַ באַל־שעוויק, אָדער אַז ער האָט וועמען באַעוולט.

שפּעטער האָט מען די דאָזיקע אַראָפּגעוואָרפן פון טיש אַזוי, אַז דער טיש האָט זיך איבערגעקערט אויף זיי אין זיי אוממעגלעך געמאַכט אויפצושטיין. וועג זיי זענען סוף־כל־סוף אויפֿגעשטאַנען, האָבן זיי ווידער געמוטן דורכגיין דעם שפּאַלער און דאָ האָט זיך איבערגעחזרט דאָס וווייטער־דיקע פּייניקן, בעת דער עקזעקוציע האָבן פיל ייִדן פֿאַרלאָרן דעם באַוווסטזיין.

איך האָב אַליין געזען, בעת מיין באַזוך, ייִדן מיט בלוטנדיקע וווּנדן; איך האָב אויך געזען פרויען, וועלכע זענען געוואָרן פֿאַרוווּנדעט וועג זיי האָבן, בעת דער עקזע־קוציע, געוואָלט זיך צובאַקומען צו זייערע בריידער און פֿאַטערס.

די עקזעקוציע האָט געדויערט פון 9 פרי ביז 3—4 נאָכ־מיטאָג און אַרויסגערופן גרויס אויפֿרעגונג אין טומל ביי דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אויך ביי אַ טייל פּאַליאָקן, אַז די זעלנער אין פּאַליציאַנטן זענען געווען עצווונגען, כדי אָפּצושטערעקן אין „באַראויקן" דעם עולם, צו שיסן עטלעכע מאָל אין דער לופֿט. מען האָט מיר דערציילט, אַז אייִדער עס האָט זיך אָנגעהויבן די עקזעקוציע, זענען איבער די הייזער אַרומגעגאַנגען פּאַליציאַנטן און זעלנער, וועלכע האָבן געוואָרפן די פּוילישע באַפֿעלקערונג זי זאָל קומען אין גאָרטן צו אַ „פּאַרוויילונג" („Zabawa").

בעת דער דאָזיקער „פּאַרוויילונג" זענען געווען אָנוועזנד, ווי איך האָב עס פֿעסטגעשטעלט:

דער בירגערמייסטער פון שטאָט סטאַניסלאַוו פֿאוולאָווסקי; דער שטאָטישער דאָקטער ריבקאַ; דער מיליטערישער דאָק־טער שאַרקיעוויטש; צווויי גלחים און פיל פון דער ארטיקער פּוילישער אינטעליגענץ.

נאָך דער עקזעקוציע האָט מען די פאַרוווּנדעטע און צעבלוטיקטע יידן אַריינגעפירט אין דעם שטאָטישן אַרעסט־הויז און אויפן וועג זיי ווידער געשלאָגן. דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט אין אַרעסטהויז גופא.

איצט געפינען זיך די יידן אין אַרעסטהויז. בעת מיין זיין אין ווישקאָוו, האָט זיך אָנגעהויבן אַ צייטווייליקע אויס־פאָרשונג אוּן מען האָט שוין באָפריַען עטלעכע יידן. אין די טעג וועט מען באָפריַען אַ גרעסערן טייל.

די אַרעסטירטע יידן פירט מען יעדן טאָג צו דער אַרבעט, ביים בריק פון טייך בוג. ביי דער אַרבעט שלאָגט מען זיי. עסן האָט מען זיי אָנגעהויבן צו געבן אַ טאָג פאַר מיין קומען, דאָס הייסט — פרייטיק דעם 27־טן היינטיקן חודש.

די בירגער־מיליץ, וואָס באָשטייט פון בלויז קריסטן (צווישן זיי געפינען זיך אויך אַזעלכע וואָס זענען געווען פאָליציאַנטן אין דער צייט פון דער באָלשעוויסטישער אינ־וואַזיע), היטן די אַרעסטירטע. ווי איך האָב פעסטגעשטעלט, לאָזן זיי אַריין צו זיי (אין אַרעסטהויז) די דורכגייענדיקע זעלנער, וועלכע שלאָגן זיי אוּן לאָזן זיך איבער זיי ווילגיין.

דער איצטיקער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט דאָס דאָזיקע פאַרוואַרט אוּן במשך די לעצטע צוויי טעג האָבן זיך אַזעלכע פאַלן נישט איבערגעחזרט.

די יידישע באָפעלקערונג אין שטאָט לעבט אין זייער שוועָרע באַדינגונגען. דאָס שלאָגן יידן אוּן אָפשניידן ביי זיי די בערד דורך פאַרבייגיגיענדיקע סאָלדאָטן איז אַ דערשיינונג וואָס מען באַמערקט אויף שריט אוּן טריט.

י. גראָוויצקי

וואַרשע, דעם 29־טן אויגוסט 1920.

דאָקומענט נומער 2

דערקלערונג

מיר, אונטן אונטערגעשריבענע: יצחק באָראַב, 29 יאָר אַלט; שלמה ראָזענבערג, 28 יאָר אַלט, אוּן יצחק נוימאַן, 23 יאָר אַלט, אינוווינער פון ווישקאָוו, דערקלערן דאָס וווייטערדיקע:

דינסטיק, דעם 17־טן היינטיקן חודש (אויגוסט), זענען מיר אָוועק קיין אָסטראָוו. מיר זענען דאָרטן געווען 2 טעג, נאָך דעם זענען אין אָסטראָוו אַריינגעקומען די פוילישע זעלנער. צוזאַמען מיט די אַנדערע פליטים פון ווישקאָוו, זענען מיר אָוועק צום מיליטערישן קאָמענדאַנט פון אָסטראָוו, צום בירגערמייסטער פון דער דאָזיקער שטאָט אוּן געבעטן, ער זאָל אונדז געבן אַ פאָליציאַנט, וועלכער זאָל אונדז אָוועקפירן קיין ווישקאָוו. מיר האָבן מורא געהאַט צו גיין אַן דער באָלשעוויטנע פון אַ פאָליציאַנט, ווייל די ווענן זענען איבערפולט מיט זעלנער. דער בירגערמייסטער האָט מסכים געווען אויף אונדזער וועגדונג אוּן אונדז געגעבן 4 פאָליציאַנטן, פאַר וואָס מיר האָבן באַצאָלט 7.300 מאַרק.

מאָנטיק, דעם 23־טן היינטיקן חודש, האָבן די פאָליציאַנטן אונדז אָפגעפירט קיין ווישקאָוו.

דינסטיק, דעם 24־טן היינטיקן חודש, אין דער פרי, זענען מיר אָנגעקומען קיין ווישקאָוו. שוין אין דערָך קאָמי־סאַרקע (7 וויאַרסט פון ווישקאָוו) האָבן אונדז אָפגעוואַרט 5 פאָליציאַנטן פון ווישקאָוו, וועלכע האָבן אונדז, צוזאַמען מיט די אָסטראָווער פאָליציאַנטן, אַריינגעפירט אין שטאָט אַריין. גייענדיק דורך דער שטאָט, האָט מען קיינעם נישט

Wyszków

Do

Klubu Poselskiego przy Tymcz. Żyd. Radzie Narod.

w Miejscu.

Zgodnie z poleceniem Sz. Panów zwiedziłem dn. 27-go b. m. miasto Wyszków i mam zaszczyt przy niniejszym złożyć sprawozdanie z wydarzeń w Wyszkowie.

Wiadomości moje czerpałem z informacji poszkodowanych i faktów, których byłem naocznym świadkiem.

Dnia 11 b. m. w południe wkroczyły do Wyszkowa wojska bolszewickie. Wojska te zachowywały się względnie spokojnie. Komisarz bolszewicki utworzył milicję w celu utrzymania porządku w mieście. Milicja ta składała się z chrześcijan i Żydów. Dn. 18 b. m. wieczorem opuścili bolszewicy miasto wskutek kontrofenzywy polskiej. Przed opuszczeniem miasta żołnierze bolszewiccy, szczególnie arjergarda, obrabowali sklepy i domy, przeważnie żydowskie. Tego samego wieczora, kiedy wkroczyły wojska polskie, były już pojedyńcze wypadki rabunku. Nazajutrz rano zaczęły pomiędzy żołnierzami krążyć pogłoski, rozpowszechniane przez ludność polską, że z domów żydowskich strzelano do wojska polskiego. Na skutek tych pogłosek miano rozstrzelać wszystkich mieszkańców domu REICHMANA (ulica Rynek): Chaima Dawida Goldwassera, lat 60, z żoną i 3 córkami, Lejba Zrecznego, lat 32, Szmula Lejba Hollanda, lat 36, z żoną i dziećmi, Chajkla Hillera, lat 40, z żoną. Abrama Reichmana, lat 65, z żoną. Mojsze Baraka, lat 32, z żoną. Ajzyka Majera Krystała, lat 50, z żoną, Mojsze Mendla Grinberga, Icka Hersza Białystoka (ślepy), lat 60, z żoną i jeszcze kilku mieszkańców (Żydów) tego domu. Wszystkich wyżej wymienionych ustawione na podwórzu, oświadczając, że będą rozstrzelani. W całym domu zarządzono rewizję, podczas której zabrano pieniądze, bieliznę, kosztowności i t. d.

Wskutek zaświadczenia sąsiadów polskich, iż pogłoski o tych dwóch dni wypadki te już się nie powtarzały.

Ludność żydowska w mieście żyje w warunkach bardzo ciężkich. Bicie i obcinanie bród Żydom przez przechodzących żołnierzy są to zjawiska, które można obserwować na każdym kroku.

(—) J. Grawicki.

Warszawa, dnia 29 sierpnia 1920.

My, niżej podpisani: Icek BARAB, lat 29, Szlojme ROZENBERG, lat 28 i Icek NEUMAN, lat 23, zam. w Wyszkowie, zeznajemy, co następuje:

We wtorek, dn. 17 b. m., udaliśmy się do Ostrowia. Byliśmy tam dwa dni, po upływie których wkroczyły do Ostrowia wojska polskie. Udaliśmy się wraz ze wszystkimi uciekinierami z Wyszkowa do Komendanta Wojskowego w Ostrowiu, do burmistrza tegoż miasta i prosiliśmy, żeby nam dali policjanta, któryby nas odprowadził do Wyszkowa. Baliśmy się chodzić bez policjanta, gdyż drogi były przepełnione żołnierzami. Burmistrz zgodził się na naszą propozycję i dał nam 4 policjantów, zaco zapłaciliśmy mu 7.300 mk.

W poniedziałek, dn. 23 b. m., policjanci zaprowadzili nas do Wyszkowa.

We wtorek, dn. 24 b. m., zrana przyszliśmy do Wyszkowa. Jeszcze w Komisarce (wieś o 7 w. od Wyszkowa) oczekiwało nas 5 policjantów z Wyszkowa, którzy razem z policjantami z Ostrowia wprowadzili nas do miasta. Po drodze przez miasto nie pozwolono nikomu podchodzić do nas ani wyglądać z okien. Strzelano na postrach do tych, którzy usiłowali porozumieć się z nami. Wprowadzili nas do szopy Straży Ogniowej, do której wszedł cywilny Polak Liskiewicz i oznajmił, że jesteśmy bolszewikami i jako tacy będziemy rozstrzelani. Po upływie pół godziny wprowadzili nas do „Ogrodu Senatorskiego".

W ogrodzie ustawili nas w czwórki, przytem bito nas bez litości. Było tam wielu żołnierzy i policjantów, jak również cywilnych mieszkańców miasta. Policja kazała chłopcom Polakom, którzy się zebrali w ogrodzie, rozpoznać między nami bolszewików, a ci rozkaz ten spełnili. Jednocześnie z miasta zawezwano

מאַטעריאַלן פון באריכטן צו דער „קאָלא" פון די יידישע סיום־דעפוטאַטן וועגן די בלוטיקע געשעענישן אין י. 1920
העתקים מן הדו"ח לחברי הפרלמנט היהודיים ב„סיום" הפולני על מאורעות הדמים בשנת 1920

דערלויבט צוגיין צו אונדז נאענט, אפילו נישט אריוסקוקן דורך די פענצטער. מען האט געשאסן, כדי אפצושטרעקן די, וועלכע האבן זיך באמיט מיט אונדז צו פארשטענדיקן. ארײנגעפירט האט מען אונדז אין דער שפּעט פון די פּייער־לעשער, וווהין עס איז אריין דער ציווילער פאליאק לי׳סקע־וו׳סש און דערקלערט, אז מיר זענען באלשעוויקעס און ווי אזעלכע וועלן מיר דערשאסן ווערן. אין א האלבער שעה שפּעטער האט מען אונדז אפגעפירט אין דעם „סענאטאר־פארק".

אין דעם פארק האט מען אונדז אויסגעשטעלט צו פיר אין א ריי, דערביי האט מען אונדז געשלאגן אן רחמנות. עס זענען דארטן געווען א סך זעלבער און פאליציאנטן, ווי אויך ציווילע איינוווינער פון שטאט. די פאליציי האט געהייסן די פוילישע יוגנט וואס האט זיך פארזאמלט אין גארטן, אז זיי זאלן צווישן די פארהאלטענע דערקענען די באלשעוויקעס. די יוגנטלעכע האבן דעם דאזיקן באפעל אויסגעפירט. אין דער זעלבער צייט האט מען ארויסגערופן פון שטאט די קריסטן, וועלכע זאלן ארויסהייבן זייערע פרעטענסיעס צו די יידן.

צווישן אונדז זענען אויך געווען זקנים. די, אויף וועמען די יוגנטלעכע האבן אנגעוויזן (אז זיי זענען באלשעוויקעס), האט מען ארויסגעפירט פון די רייען און געשלאגן מיט שטעקנס, נאהייקעס, דראטן צו וועלכע עס זענען געווען צוגעפעסטיקט שטיינער, און דאס גלייכן. די דאזיקע האט מען אויפגעשטעלט באזונדער. נאכדעם האט מען צעבראכט א טיש, בייַ וועלכן עס האבן זיך צוגעצויגן: דער סעקרעטאר פון גמינה־גרויכט, וואיוווודזקי אוון צווייַ עלטסטע מיליטער־לייט. פון דעם פלאץ ווו עס זענען געשטאנען די אפגעטיילטע יידן (די א״ג „באלשעוויקעס"), ביזן טיש, איז אויסגעשטעלט גענוגן א שפּאלער פון צווייַ רייען ציוויליסטן און זעלנער. יעדער פון אונדז, וועלכער איז דורכגעגאנגען דעם דאזיקן שפּאלער, האט באקומען געשלאגן אכזריותדיק — מיט שטעקנס, נאהייקעס און דראטן. וועו מיר זענען צוגעקומען צום טיש, האט מען אונדז רעווידירט, אויסגעטאן און איבערגעלאזן אין בלויזן העמד. מען האט אונדז באריבּט פון דעם אלעמען וואס מיר האבן באקומען מיט זיך. נאך דעם האט מען אונדז געהייסן ארויפגיין אויפן טיש, ווו מיר האבן פארמוזן שרייען: „זאל לעבן פוילן! זאל פּגרן דער רב!". פארשטייט זיך, אז צו יעדן פון אונדז האט עמעץ פון המון געהאט עפעס א פרעטענסיע און האט זיך דערמאנט אין כלומרשטע עוולות וואס מען האט אים צוגעלאן.

נאכדעם האט מען אונדז אראפגעווארפן פון טיש, איבער־דרייענדיק אים אזוי, אז ער זאל פאלן אויף אונדז. מען האט אונדז נישט געלאזט זיך אויפהויבן און אזוי ליגנדיק אויף דער ערד, האט מען אונדז ווידער געשלאגן מיט נאהייקעס און שטעקנס. וועו מיר האבן זיך ענדלעך אויפגעהויבן און ווידער דורכגעגאנגען פון שפּאלער, האט זיך איבערגעחזרט די פּריערדיקע עקזקוציע.

נאך דער דאזיקער עקזקוציע, פארבלוטיקט (א סך פון אונדז האבן פארלארן דעם באווסטזיין), זענען מיר געקומען צו די רייען און דא האט מען אונדז ווידער געשלאגן.

די דאזיקע עקזקוציע האט זיך געצויגן פון 9 פרי ביז 3 נאכמיטאג. 4 אזייגער האט מען אונדז אפגעפירט אין שטאטישן ארעסט. אויפן הויף פון ארעסטהויז האט מען גהייסן זיך אויסזעצן אויף „טערקיש", דאס הייסט — די פיס האלטן אונטער זיך. דער וואס האט עס נישט געקאנט טאן, האט מען געשלאגן מיט די קאלבעס פון די ביקסן. אזוי זענען מיר אויף „טערקיש" אפגעזעסן ביז 7 אזייגער. דערנאך האט מען אונדז ווידער אוועקגעפירט אין גארטן ארײן אויף אויבער נאכט.

אין דער צייט, וועו מען האט דורכגעפירט אין גארטן די עקזקוציע, האט זיך איבער דער שטאט געטראגן דאס געשריי פון די מאמעס, שוועסטער און אנדערע. כדי איינ־צושטילן דעם המון, האט מען געשאסן פון ביקסן אויף אפשרעקן.

בעת דער עקזקוציע זענען געווען אנווזנדג: דער בירגערמייסטער פון שטאט סטאניסלאוו פאוולאווסקי דער שטאטישער דאקטאר ריבקא; ד״ר סיאקעוויטש; א מילי־טערישער דאקטאר, דער גלח, די אזוי גערופענע שאבאטיש אינטעליגענץ. געשלאגן האט אונדז די שטאטישע פאליציי, מיטן קאמיסאר סטאזשינסקי בראש.

איצט זיצן מיר אין ארעסט. מיר זענען 200 פארשפארטע יידן. כסדר לאזט מען צו אונדז אריין זעלבער, וועלכע שלאגן אונדז און פיינקן אונדז.

דורכגעליינט:

איצעק בראבּ; שלמה ראזענבערג; איצעק נוימאן.

צוגאב־אויסקלערונגען

דער גורל האט געוואלט, אז אויבער פון די דריי יידן, וועלכע האבן אונטערגעשריבן די דערמאנטע גבית־עדות וועגן דער „זאבאווע" אין ווייסקאוו, יצחק בהרב (בראבּ, אדער ווי ער איז געווען באקאנט אין ווייסקאוו: איטשע־מאטל דעם שוחסט זון), זאל איבערלעבן די מלחמה. גראד דעם דאזיקן יצחק בהרב איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן אויף די נע־נד־וועגן אין סאמארקאנד און שפּעטער — אין בוענאס־איירעס. אנשטויסנדיק זיך אויף זיין נאמען אויפן דאקומענט, האב איך טאקע געקענט פעסטשטעלן, אז דאס איז דער זעלביקער. ביי אים האב איך באקומען די ווייטער־דיקע פרטים, וואס דערגאנצן דאס בילד פון יענע בלוטיקע פיין־טעג פאר די ווייסקאווער יידן.

ראשית ווערט אויפגעקלערט צו פראגע, ווי אזוי זענען הונדערטער יידן פון ווייסקאוו געקומען קיין אסטראווע.

נישט נאר פון ווישקאוו, נאר יונגפלייס פון א סך שטעט און שטעטלעך אין פוילן, האבן דאן, וועו די באלשעוויקעס זענען פאראטריבן געווארן, זיך געפונען מחוץ זייערע שטע־לעך. געשען איז עס נישט צוליב דעם, וואס יידן זענען געווען באלשעוויקעס און אפגעטראטן צוזאמען מיט דער רויטער ארמיי, (געווען אויך אזעלכע, אבער גאר א קליינע מינדערהייט), נאר יידן זענען געווען אנגעשראקן, טאקע פון די דראונגען פון פאליאקן, אז וועו „אונדזערע" (פס מיינט די פאליאקן) וועלן קומען, וועט מען זיך אפרעכענען מיט די יידן פאר זייער דינען די באלשעוויסטישער הערשאפט אין די „רעווקאמען" (רעוואלוציאנערע קאמיטעטן), פאליציי (אדער מיליץ), ווי אויך אין אנדערע אמטן, געווען, אין א גרויסער מאס, באטייליקט די פוילישע באפעלקערונג. לגבי די דאזיקע פאליאקן האט מען אבער, אין דער גרעס־טער מערהייט, נישט אנגענומען קיין שום רעפרעסיע־מיטלען.

זייער פיל יידן (יצחק בהרב בתוכם) האבן זיך אויס־באהאלטן בעת דער פוילישער הערשאפט, ווייל זיי האבן נישט געוואלט מאביליזירט ווערן אין דער פוילישער ארמיי. עס האט דאן בכלל נישט געברענט דער „פאטריאטיזם" לגבי

דער ארמיי, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט ווילדער שנאה און אנפאלן אויף יידן. טייל האבן זיך אויסבאהאלטן מחוץ זייערע שטעטלעך. ווען די פוילישע מאכט האט זיך סטאבי־ליזירט, האבן א טייל אנגעהויבן צוריקקומען אין זייערע היימשטעטלעך. אבר, איז לגבי די דאזיקע אויסבאהאלטענע ארויסגעגאנגען אן אמנעסטיע, וואס האט זיי באפרייט פון פארוורפ פון דעזערציע, אויב זיי ווילן זיך מעלדן צו די מיליטערישע קאמיסיעס.

די הונדערטער יידן פון ווישקאוו, וואס האבן זיך געפונען אין אסטראוו אלס פליטים, זענען בכלל ווייט געווען פון פאליטיק, שוין אפגעהרעדט פון האבן באלשעוויסטישע סימ־פאטיעס. דאס זענען געווען יונגעלייט און עלטערע, גע־שעפט פון סוחרישע קריינ־, וועלכע האבן אממיינטסן געליטן פון די „רויטע" קאנפיסקאטעס פון זייערע סחורות (אדער וועכטנס סחורות עס זענען נישט קאנפיסקירט ge־ווארן, האט מען סתם „אויסגעקויפט" פאר וועכטלאזע רובלעס). א גאר גרוייסער טייל פון זיי איז געווען באקאנט מיט זייערע ציוניסטישע סימפאטיעס, צווישן זיי — טאקע אקטיווע ציוניסטישע טוערס.

די גרופע, וואס האט זיך געווענדן צום אסטראוער בירגרמייסטער, אז ער זאל זיי גיבן באגלייטער צוריק־צוקערן זיך קיין ווישקאוו, איז באשטאנען פון א הונדערט מאן בערך. געהאלפן צו באקומען די דערלויבעניש האט טאקע דער ארטיקער ציוניסטישער טוער שולץ. דאס געלט, 7.300 מארק, וואס מען האט אינבערגעגעבן דעם בירגער־מייסטער, איז צוגוויפגעזאמלט געווארן ביי די דאזיקע פליטים.

די פערזאנען, וועלכע האבן אנגעשריבן די גבית־עדות פון ארעסטהויז, זענען (חוץ יצחק בהרב, וועלכער איז שוין אונדז באקאנט) אויך געווען:

שלמה ראזנבערג, דאן א בחור; זיין פאטער ר' יצחק־בער ראזנבערג איז געווען א שארפער ווארקער חסיד, געהאט א מאגאזאקטור־געוועלב. שלמה אליין איז געווען א ציוניסט. ער האט שפעטער חתונה געהאט מיט שמואל עלבערמס טאכ־טער מלכה, געווינט אין ווארשע, ווו ער האט געהאט א לעדער־געשעפט. אומגעקומען מיט דער משפחה, צוזאמען מיט אלע ווארשעווער יידן.

יצחק נוימאן, זיין פאטער, א גערער חסיד, האט געהאט א הורסאוניע פון זאלץ, הערינג און נאפט. דאן געווען א בחור. שפעטער חתונה געהאט מיט דער טאכטער פון ר' מענדל שקאלאט; נאך דער חתונה געהאט א הורט־סקלאד פון מעל. בעת דעם נאצישן אנגריף, אין יאר 1939, אנטלאפן מיט א סך יידן קיין ביאליסטאק. יצחק בהרב האט אים טאקע געטראפן אין ביאליסטאק צוואמען מיט זייז פרוי חנה און 2 קינדער. נוימאן האט, משמעות, געגומען א סאוויעטישן פאספארט אין אין געבליבן אויפן סאוויעטיש־אקופירטן געביט פון פוילן און אין מיט דער משפחה אומ־געבראכט געווארן דורך די דייטשן.

און איצט — עטלעכע וועכטער וועגן די פערזאנען, וואס ווערן דערמאנט אין דעם ראפארט פון יוסף גראוויצקי:

חיים־דוד גאלדוואסער, א גערער חסיד, געהאט דעם ספירס־מאנאפאל. משמעות געשטארבן בין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

שמואל־לייב האלאנד. געווען א פערדהענדלער. אומ־געקומען מיט דער משפחה בעת דער נאצישער הערשאפט, משמעות אין יאדעווע, ווואהין ער איז אנטלאפן פון ווישקאוו.

חייקל הילער. געווען דער פארטרעטער פון וואדשעווער יידישע צייטונגען. ער מיט דער פרוי אומגעקומען. א טייל פון זיינע קינדער זאלן זיך געפינען אין ישראל.

אברהם רייכמאן, פון פאד — א שניידער. געווען דער אייגנטימער פון הויז, פון וואנען מען האט ארויסגענומען די מענטשן. ער איז געווען א שטיקל צייט אין אמעריקע, דארטן „געמאכט א פאר דאלארן", צוריקgegקומען און געקויפט דאס הויז אויפן מארק.

משה באראן. עס דארף זיין באראב, ברודער פון יצחק בהרב, זון פון מאטל שוחט. געווען א זיינערמאכער. אומ־gekומען מיט דער משפחה אין וואדשעווער געטא.

איציק־מאיר קרישטאל, געהאט א געוועלב פון שאבאק. אומגעקומען.

משה־מענדל גרינבערג. געהאט א געשעפט פון אייזן־ וואגן. די לעצטע יארן געווינען אין אסטראלענקע.

יצחק־הערש ביאליסטאק, דער בליינדער. אומגעקומען מיט זיין פרוי אין ווישקאוו, איידער מ'האט אנgעהויבן די אלגע־מיינע אויסראטונגען.

אגב דארף צוגעגעבן ווערן, אז אין יענער צייט האט ווישקאוו געגעבן צווייי קרבנות ממש: אונטערן פארוורף פון „דעזערציע" זענען דערשאסן געווארן צוויי יידישע יונגע־לייט: אברהם־יצחק דער שניידער, פרידסק א זון. דעם נאמען פון צווייטן וועלן זיך אפשר דערמאנען אנדערע וויש־קאווער לאנדסלייט. דערווייסט האט מען זיך דערפון, וועג אין א געווען טאג, א וואך־צווייי נאך דער אויבן־gשילדער־טער „זאבאווע", האט דער שטאט־קאמענדאנט ארויסgעגרופן דעם מורה־הוראה ר' מענדל ברעסלער, אז ער זאל מיט די דאזיקע צוויי צום טויט פארארטיילטע דורכפירן די ווידוי־צערעמאניע. דערשאסן האט מען זיי הינטערן שטאט.

אגב, דעם דאזיקן חטא פון „דעזערציע" האבן עובר געווען א סך פאליאקן, אבער זיי האט מען אזוי נישט באשטראפט.

*

צום סוף: עטלעכע ביאגראפישע פרטים פון יוסף גרא־ווייצקי, וועלכער האט אנגעשריבן דעם ראפארט ווען מען מעשה ווישקאוו, לויט דעם „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור", באנד 2, ניו־יארק 1958.

געבוירן געווארן אין וואדשע דעם 8־טן נאוועמבער 1900, געשטארבן אין ישראל — דעצעמבער 1955. געהייסן לעצטנס יוסף ר ג ב. באקומען א יידישע און אלגעמיינע דערציאונג. געענדיקט קרינסקיס גימנאזיע אין וואדשע און שטודירט אין ווין מלוכה־וויסנשאפט. פון די יינגסטע יארן געווען אין דער ציוניסטישער באוועגונג. געווען פון די גרינדער און געזעראל־סעקרעטאר פון די צעירי־ציון אין פוילן. אין די יארן 1921—1932 — מיטגליד פון צענטראל־קאמיטעט און געזעראל־סעקרעטאר פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילן. געווען דעלעגאט צו אלע ציוניסטישע קאנגרעסן אין די דאזיקע יארן. 1928—1932 געווען מיטגליד פון קהילה־ראט אין וואדשע. 1932 עולה געווען קיין ישראל; געווען טעטיק אין דער יידישער אגענטור. פון 1948 ביז זיין טויט — געווען דירעקטאר פון פרעסע־דינסט פון דער ישראל־רעגירונג.

פּוילישׁ־באָלשעוויסטישער טעראָר אין 1920

י. מיטלסבאַך
פּתח־תּקווה

1.

דאָס הויז אויף דער פּולטוסקער גאַס אין ווישקאָוו, באַ־קאַנט אונטערן נאָמען „עפשטיינס האָטעל", האָט דערפּלעט א נישט־קליינע אויפגאַבע אין דער געשיכטע פונעם יידיש־געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין שטעטל. דער דאָזיקער האָטעל איז אַבער טרויעריק באַרימט געווארן אין יאָר 1920, ווען די באָלשעוויקעס האָבן פאָר דער קורצער צייט פון זייער הערשן אין ווישקאָוו, פאַרוואַנדלט דעם בנין אין זייער הויפּט־שטאַב, ווו ס׳האָט זיך אויף געפונען די קאָמענדאַטור, די „טשעקא" און אַנדערע אָמטן זייערע.

אַבער פאַר אַלעמען איז עפשטיינס האָטעל געווען באַקאַנט מיט דער ביבליאָטעק און ליינען־זאַל, ווו די יוגנט פלעגט זיך צוזאַמענקומען אין די אָוונטן. ווער עס איז געקומען טוישן א בוך, ווער ליינענען א ציישטונג (נישט יעדער האָט דאָס געקאָנט אַבאָנירן א ציישטונג און אויך נישט אַלע עלטערן האָבן דערלויבט זייער קינד ליינענען א ציישטונג).

פון צייט צו צייט פלעגן אין אינעם פון די לאָקאַלן פּאַרקומען פאַרלעזונגען און קעסטל־אָוונטן, ווו די רעפּעראַנטן זענען געווען אייגענע חברים: ישראל גאָלדוואַסער, יחיאל בושאָוו, יורמאַן, איטשע שקאַרלאַט, דער געלער אברהם פערדמאַן ז״ל, און אַנדערע. די לאָנגע ווינטערדיקע אָוונטן פלעגן מיר זיצן ביי די טישן — ווער ס׳האָט געלייענט א בוך אָדער א ציישטונג און ווער ס׳האָט אויף די קליינע טישלעך געשפּילט א שאַך.

א שטילקייט האָט געהערשט אין דעם זאַל, אַז מען האָט געקאָנט הערן דאָס זשומען פון א פליג. יעדער איז געווען פאַרטיפט אין דעם ספר אָדער ציישטונג. דאָס צימער איז געווארעמט געווארן דורך דעם גרויסן, ווייסן קאַכלאויוון, באַפּוצט מיט א גזימס פון צוויי לייבן, געפאַרבטע אויף גאָלד...

אונטער דעם זעלבן דאַך ווו ס׳האָט זיך געפונען די ביבליאָטעק און דער ליינען־זאַל, האָט א געווייסער טייל פון די באַזוכער געגלויבט, אַז פון מזרח ווען קומען די באַ־פרייאונג פאַר די אונטערדריקטע, און צווישן זיי — אויך פאַר די יידן.

2.

פון צייט צו צייט האָט זיך אויף געלאָזט הערן דאָס זאַרגלאָזע געלעכטער און געזאַנג. נאָר, ווי געזאַגט, איז אין א געווייסן טאָג דער גאַנצער בנין, צוזאַמען מיט זיינע קולטורעלע אינסטיטוציעס, פאַרוואַנדלט געווארן אין דער קאָמענדאַטור פון דער רויטער אַרמיי און „טשעקא". דאָרט האָט מען פאַרמשפט פיל אומשולדיקע מענטשן, וואָס זענען אַרויסגעפירט געווארן הינטער דער שטאָט און מיט ברוטאַלע מיטלען איז אויסגעפירט געווארן דער טויט־אורטייל. צוויישן די פאַרמשפטע האָבן זיך געפונען צוויי יידישע בחורים, וועלכע זענען געבראַכט געוואָרן דורך דער „טשעקא" פון ברייסק: אברהם־יוסף בן אליעזר מישאַריק, גובר פון דער ברייסקער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע; ישראל (סרוליק) שאַפּיראָ, סעקרעטאַר פון דער זעלבער אַרגאַניזאַציע. די צוויי בחורים האָט מען א פרייטיק נאַכמיטאָג אַרויסגעפירט הינטער דער שטאָט, ביי דער אייזערנער ברייק, און דאָרט האָט מען זיי דערמאָרדעט אויף אַן אַכזריותדיקן אופן: דעם גזבר האָבן זיי לעבעדיקערהייט דעם קאָפּ צעשפּליטערט און דעם סעקרעטאַר האָבן זיי אַראָפּגענומען די הויט פון די פינגער, ווי מען טוט אויס א הענטשקע. דער פאָל איז מיר באַקאַנט דערפאַר, ווייל כ׳בין אַרעטירט געוואָרן נאָכן פאַרטרייבן די באָלשעוויקעס, ווען אונדזער געגנט איז אפּגעריים געוואָרן. אין דער שטאָט אַסטראָוע זענען געווען פאַרזאַמלט טויזנטער פּליטים, וואָס האָבן געשטרעבט צו דערגרייכן קיין רוסלאַנד. נאָכן זיג פון דער פּוילישער אַרמיי, האָבן אַלע יידישע ייִנגלעלייט זיך באַדאַרפט מעלדן אין מאַגיסטראַט, כדי צוריק־געשיקט ווערן זיי ערע שטעט. אויך איך בין געווען צווישן אונדזערע וויישקאָווער, וואָס האָבן דעם באָפעל אויס־געפירט און זיך פאַרשריבן. מ׳האָט אונדז מיט א ציווילער וואַך געפֿירט ביז ווישקאָוו. דאָ איז באַשטימט געוואָרן דער גורל פון יעדן איינעם.

צענטלייקער ייִנגלייט זענען פאַרהאַלטן געוואָרן ביז א משפט. איך מיט אברהמל רובין (אלתר רובינס זון, דער גראַבינקער) זענען געווען נאָענטע חברים פון קינדווויי אויס — און איצט באַדאַרפט געמשפט ווערן דורך א פּעלד־געריכט, אין גימנאַזיום אין סענאַטאָרס גאָרטן. דאָרט בין איך פון אים געוואָר געוואָרן וועגן אורטייל אויבער די צוויי בריאָנסקער יידן, ווייל ער איז געווען אין דער מיליץ. רובין איז פאַרמשפט געוואָרן אויף 10 יאָר תפיסה. איך בין דאָן געווען מינדעריערעריק, האָט מען מיך אָוועקגעפירט קיין ווארשע. דאָס זעלבע געריכט האָט אויך געפּסקנט טויט־שטראָף דרייַ יונגלייט. דעם אוּרטייל האָט מען אויסגעפירט הינטער די פענסטער פון דער גימנאַזיע. די דריי פאַרמשפּטע זענען געווען: יעקב (ישראל שניידערס זון), וועלכער האָט געשנאַפּט פאַרן פּעלד־געריכט: „אַ ניע כצען שלוּשׁטיק" („כ׳וויל נישט דינען"). די אַנדערע צוויי זענען געבראַכט געוואָרן פון דעם שטעטל יאַדאָווע. איינעם פון זיי האָב איך

מצבה פון די צוויי בריאָנסקער קדושים, וועלכע זענען אומשולדיק דערשאָסן געוואָרן דורך די באָלשעוויקעס אין יאָר 1920. דער ערשטער רעכטס: חיים־נתן וועגנגראָוו ז״ל, וואָס א דאַנק זיין איניציאַטיוו זענען די נופּס פון די דערשאָסענע אויבערגעפירט גע־וואָרן פון קריסטלעכן אויפן יידישן בית־הקברות אין ווישקאָוו.

מצבת שני קדושי בריאנסק, שנורו על לא חמס בכפם ע״י הבולשביי־קים בשנת 1920. מימין: חיים־נתן ונגרוב ז״ל, שלפי יוזמתו הועברו גופות החללים מבית־הקברות הנוצרי לבית־עלמין יהודי בוישקוב.

פערזונלעך געקענט: ער האָט געהייסן יאָנקל זשעלעניק, דער אייניקיקער פון די אַלטע רעוואָלוציאָנערע קעמפער פון יאָר 1905. ער איז נישט איבעראַשט געוואָרן, ווען ר׳האָט באַקומען דעם טויט־אורטייל. די, וועלכע וואָס האָבן זיך מיט אים געפינען אין דעם זעלבן זאָל, האָט ער געזאָגט, אז ער וועט זיך נישט לאָזן פירן צו דער עקדה ווי אַ שעפּסלע. ווי נאָר מ׳האָט אים אַרויסגענומען פון צימער צום שיסן, האָט ער זיך גלייך אַ קער געגעבן אין דער זייט, ווי ער וואָלט געוואָלט אַנטלויפן. און אַזוי איז ער מיטן אויסגעשריי „איך האָב איבערגעלאָזט מיין איינציק טעכטערל״ — דער־שאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

3.

איידער די קריג מיט די באָלשעוויקעס איז אויסגעבראָכן, האָט ווישקאָוו געהאָט די ערע צו הערן אַ פאָרטראָג פון פּרץ מאַרקיש איבער ישו. צוליב דער באָלידיקער מסירה פון דער פרוי קאָזלאָווסקאַ, וועלכע האָט רעפּרעזענטירט דעם צענזאָר, האָט מען פאָרהאַלטן אַלע מענער, וועלכע האָבן בייגעווינט די פאָרלעזונג. אַ טייל פון די אַנווענדע איז געווען אָקטיוו אין פאָרשידענע אינסטיטוציעס און בייַ זיך געהאָט אומלעגאַלע שריפטן. ווער עס האָט נאָר געהאָט בייַ זיך רשימות פון פּרעזאָנען, האָט די רשימות צעקייט און אַראָפּגעשלינגען. איך האָב דאָן אויך געהאָט אַ רשימה פון די ליינער פון דער יוגנט־צייטונג „פּריע צוקונפט״ — און די לייסטע אויף שנעל צעקייט און אַראָפּגעשלינגען. יחיאל בוימאַזון איז איינגעפאַלן אַנצוטאָן מאַרקישן אַ דאָמען־מאַנטל און אים אַרויספירן דורך דער הינטער־טיר.

די דערמאָנטע קאָזלאָווסקאַ איז אויך געווען שולדיק אין שוועדן אורטייל איבער אברהם רובין. וועג מיר האָבן אַדורכ־געמאַכט די קאָנטראָל, וואָס איז פאַרגעקומען אין גאָרטן פון די פּייערלעשער־רעמיזע, האָט זי אַנגעוויזן אויף רובינען, אז ער האָט אַנטייל־גענומען אין דערשיסן פאָליאַקן וואָס זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן פּולישן צמענטאַזש.

א דערמאָנונג פון „יענעם יאָר״

ליבער וויגאָדאָ
תל־אביב

(לזכר מיין פאָטער ישראל, מיין מוסער חיה, מיין ברודער יהודה און דעם באַליבטן מענדל מורה־הוראה)

די באָלשעוויסטישע אינוואַזיע אין יאָר 1920 האָט דער־גרייכט אויך קיין ווישקאָוו. די ערשטע „ראַזוויעדקע״ (אויס־שפּיר־אָפּטיילונג) פון דער רויטער אַרמיי האָט זיך באַווייזן אויף דער קאָשטשושקע־גאַס, ווו מיר האָבן געווינט. גאָר נאָענט האָט זיך געפונען די פּוילישע זשאָנדאַרמעריע, וועלכע האָט באַווייזן צו אָנשלוסן ממש עטלעכע מינוט פאַרן אָנקום פון די באָלשעוויקעס. כדי צו פאַרדעקן די הרפה פון אָנט־לויפן, האָבן די פאָליאַקן געשלאָגן יעדן ייד וועלכן זיי האָבן געטראָפן אויפן וועג. האָבן יידן זיך פאַרשפּאַרט אין די הייזער. אין אָזאַ צייט האָט יעדער געהאַלטן פון „אשרי יושבי ביתך...״

אין יענע אומרואיקע טעג איז אין אונדזער שטוב גע־בוירן בעוואָרן מיין ברודער יהודה. מיין אָפּגעשוואָכטע מוטער איז נאָך געלעגן אין בעט און דער פאָטער איז געווען באַאָרעמט: ווי אַזוי יידישן דאָס קינד? איך און מיין יונגע־רער ברודער ראובן זענען דערפאָר געווען פריי פון די עלטערנס אויפזיכט. מיר האָבן געוואָלט וויסן וואָס טוט זיך אין דרויסן. דורך דער שפּאָרע פון דער קוים געעפנטער טיר, האָבן מיר עזינען ווי רוסישע זעלנער, באַוואָקסענע און שלעכט אָנגעטוענע, דערנענטערן זיך צו אונדזער שטוב מיט רשימות אין די הענט. מיר האָבן שנעל באַרמאַכט די טיר און באָלד געהערט אַ קלאָפּן. מיין פאָטער האָט געעפנט די טיר און זיי האָבן אים אפּגעראָטן אויף רוסיש וווּ איז דאָס הויז פון דער זשאָנדאַרמעריע. אויף דעם ענטפער, אז אַ ביסל וווייטער איז דאָס הויז וואָס זיי זוכן, האָבן זיי פאָרלאָזט אַז עמעץ פון די קינדער זאָל זיי באַגלייטן און וווייזן דאָס אָרט. נאָך אַ פאָרזיכערונג, אז ס׳וועט מיר גאָר־נישט געשען, האָט מיין פאָטער דערלויבט מיר מיטצוגיין מיט די זעלנער.

די גאַס איז געווען ליידיק און שטיל — ווי אויף אַ בית־הקברות. איך בין בשלום צוריקגעקומען אַהיים. דאָ האָט מען זיך געגרייט צו דער ברית־מילה פונעם ניי־געבוירענעם קינד. אמת, מיין פאָטער האָט נאָך נישט געוווסט פונואַנען וועט ער נעמען אַ מנין יידן. ביי דער אומזיכערער לאָגע אין שטעטל איז געווען קלאָר, אז נישט יעדער איינער וועט איצט וועלן אַרויסגיין אין גאַס, אפּילו אויף צו טאָן אזא מצווה. מיין מוטער האָט געעצהט צו וועגן זיך צו מענדל מורה־הוראה, וואָס האָט געווויזט נישט וווייט פון אונדז. ער האָט טאָקע גלייך מסכים געווען און באָפּוילן צוגרייטן אַלץ וואָס ס׳איז נייטיק — און אין זכות פון אברהם אבינו וועט דער אייבערשטער העלפן...

צומאָרגנס האָבן די פאָרבעטענע שכנים און געסט פאָר־געסן אין דער געשאָפענטער און אומזיכערער לאָגע אין שטעטל און געקומען צו אונדזער שמחה. מ׳האָט געשרונקען „לחיים״ און זיך געוווּנטשן מזל־טוב און — בעסערע צייטן. דער מורה־הוראה (ר׳ מענדל ברעסלאָר) איז געווען סנדק. אינמיטן דער שמחה האָבן זיך דערהערט שטאַרקע קלעפ אין טיר. פון יענער זייט האָט מען געשריגן אויף רוסיש: „עפּנט אויף!״ אָבער זענען געבליבן ווי פאַרשטיינערט. בלויז ר׳ מענדל איז געווען רואיק אויף זיין אָרט און האָלטנדיק דאָס קינד, האָט ער אָבער־מען באַרואיקט. מיין פאָטער האָט זיך נישט פאַרלוירן, נאָר צוגעגאַנגען צו דער טיר און זי געעפנט. צוויי אפּיצירן פון דער רויטער אַרמיי זענען אַריין אין שטוב און געפרעגט: „וואָס איז דאָ פאָר אַ פּראַזדניק? (יומטוב) ?״ מיין פאָטער האָט אָנגעווינן אויף דער קימפּאָטאַרין אין בעט און זיי דערקלערט, אז היינט, אויפן אכטן טאָג פון געבוירן אַ בן־זכר, פּראָווען מען בייַ יידן דעם ברית־מילה...

די אפּיצירן האָבן רואיק אויסגעהערט די אויפקלערונג, יעדן איינעם גוט אָנגעקוקט — און דערלויבט וווייטער אָנ־צוגיין מיט דער שמחה. אויך די האָלטונג פון די געסט האָט אַ סברה, געווירקט באַרואיקנדיק אויף די אפּיצירן. אָבער אָנווענדיקע האָבן פריי אפּגעעטעמט, וועג די רויטאַרמייער האָבן פאַרלאָזט די שטוב און דערנאָך געלויבט זייער פּינע האָלטונג און מענטשלעכע באַציאונג.

ווישקאָווער דערינערונגען

ישראל גראַנאַט
תל־אביב

1920

כ׳בין דאָן אַלט געווען 10 יאָר. וועז די רויטע אַרמיי איז אָפגעטראָטן פון ווארשע, זענען צוזאַמען מיט איר אַנט־לאָפן קיין מזרח אַ 400 יידישע יונגלייט, וועלכע האָבן נישט געווּאָלט אַרײַנפאַלן צו די פּאָליאַקן. ביי אסטראָוו־מאַזאָוויצק האָט מען אָבער אָלע געכאָפט און צוריקגעבראַכט קיין ווישקאָוו, ווו מ׳האָט זיי געפּירט אירבער דער שטאָט מיט אַ טריומפאָלער מינע. פּאַרשפּאַרט אין סענאַטאָרס גאַרטן און דאָרט זיי געפּייניקט.

כ׳בין געווען נייגעריק צו זען וואָס מ׳טוט מיט זיי. כ׳בין אַרויף אין דער וויבער־שול פון קליינעם בית־המדרש און פון דאָרט אַבסטעוווידט אַלץ וואָס ס׳איז פאַרגעקומען אין גאַרטן:

אָלע אַרעסטירטע זענען געווען אויסגעזעצט אויף דער ערד. אינמיטן איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש, צו וועלכן מ׳האָט לויט דער ריי, צוגעפּירט יעדן באַזונדער. די יידן זענען געשלאָגן געווארן פון ביידע זייטן — מיט דרעגגער און שטעקנס, וואָס פאָליאַקן האָבן אַנגעגרייט. נאָך דריי טעג אָפּהאַלטן אין אַרעסט, האָט מען זיי אָלע באַפרייט. מ׳האָט נאָר פאַרהאַלטן די דעזערטערן פון פּוילישן מיליטער, וועלכע מ׳האָט אָפּגעפּירט אין געריכט, ווו מ׳האָט זיי געפּרעגט צי זיי ווילן דינען אין דער אַרמיי. אָלע האָבן געענטפּערט „יאָ", נאָר איינער האָט געענטפּערט „ניין". דאָס איז געווען פּרידער אברהם, יצחק שניידערס זון. דאָס געריכט האָט אים פאַרמשפּט צום טויט און מ׳האָט אים דערשאָסן אין סענאַטאָרס גאַרטן און דאָרט באַגראָבן. ערשט אין אַכט טעג אַרום האָט אים די חברה קדישא צעבראַכט צו קבר־ישראל.

נאָך דריי יידן זענען דערהרגעט געווארן אויפן וועג פון אַסטראָוו. די באַלשעוויקעס האָבן זיי מיטגענומען אויפּרייס־מאַשערײַ, וואָס האָט אויפן וועג אויפגעריכט און אומגע־בראַכט די ווישקאָווער יידן:

רייכמאַן, זון פון אברהם־משה;
בראָק, זון פון נחום סטאָלער;
סאַנע שוסטער, חיה־נעשעס מאַן.

1924—1921

אין די ערשטע יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט זענען שטעטל אנשטאַנען פיל פּאָליטישע אַרגאַניזאַציעס. די אַרבעטער־יוגנט גרופירט זיך ביי לינקע פּועלי־ציון, ווו דער

פּאַרוואַלטונג פון דער פּאָלקס־שול צישו״א
ועד בית־הספר עממי של צש״א

אנפירער איז געווען צעמבאָל; ביים „בונד" — אונטער דער אנפירערשאַפט פון שמחה־יעקב וועגראָוו; ביי די קאָמוּ־ניסטן — אונטער דער אַנפירערשאַפט פון דובאַנעק. ס׳זענען אויך אַנטשטאַנען די פאַרטייען פון אַלגעמיינע ציוניסטן און רעכטע פועלי־ציון.

די אַרבעטער־יוגנט איז דער עיקר „געלאָפן" צו לינקע פועלי־ציון און קאָמוניסטן. דער פּריער דערמאָנטער דובאַנעק האָט דערנאָך געשפּילט אַן אַנגעזעענע ראָל אין דער וואָר־

פועלי־ציון אין 1919

שעווער קאָמוניסטישער אַרגאַניזאַציע, ווו ער האָט פאַרנומען אַ וויכטיקע פאָזיציע. אין יאָר 1940 וועט ער דורך די סאָוויעטן אַרעסטירט אין מאַנישעוויטש (אוקראינע). באַשולּ־דיקט אין טראָצקיזם — וועט ער פאַרמשפט צום טויט.

ווישקאָוו האָט אַרויסגעגעבן נאָך אַן אַנגעזעענעם טער פון דער קאָמוניסטישער באַוועגונג: חיים טרעמבלינסקי. אין יאָר 1939, ביים אויסברוך פון דער מלחמה, וועט ער באַפרייט. כ׳האָב זיך מיט אים געטראָפן אין ביאַליסטאָק, וואָרשיינלעך איז ער אין לעמבערג אַרעסטירט געווארן און מ׳וויסט נישט וועגן אים ביזן היינטיקן טאָג. מיר איז באַקאַנט, אַז טרעמבלינסקי איז געווען פון סטאָלינס פאַר־טרויאונגס־מענער אין פּוילן און ער האָט עס סטאָלינען מיט־געהאָלפן צו ליקווידירן אַ גאַנצע ריי זיינע קעגנער צווישן די פּוילישע קאָמוניסטן.

1930—1925

אויף דער שקאָלנע גאָס האָט עקזיסטירט אַ געזעלשאַפט אוונט־קורסן פאַר אַרבעטער, ווו ס׳האָבן זיך געלערנט יוגנט־לעכע, אפשטאַמיקע פון אַרבעטער־משפחות, וועלכע האָבן כּמעט נישט געהאַט קיין עלעמענטאַרע בילדונג. די קורסן זענען געפּירט געווארן אין 3 קלאַסן. איך האָב געלערנט אין דריטן קלאַס (פאַרגעשריטענע). די קורסן זענען געפּירט געווארן דורך די לערער:

ראָזענבלאָט — יידיש;
וויסטענצקי חנה — פּויליש;
גאָלדוואַסער ישראל — נאַטור־וויסנשאַפט.

די דאָזיקע אינסטיטוציע איז אויסגעהאַלטן געווארן דורך לינקע פּועלי־ציון און האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1928.

אין דעם זעלבן יאָר איז געגרינדעט געווארן אַ יידישע

שול־אַרגאַניזאַציע, אין וועלכער ס׳האָבן מיטגעאַרבעט: לינקע פועלי־ציון, בונד און קאָמוניסטן. די פאַרוואַלטונג איז באַ־שטאַנען פון די חברים:

פאַסטאַלסקי שייקע, רינעק מאָטל, רינעק הערשל, פאַכט נאָטע, צעמבאַל אהרון, צעמבאַל ישראל־משה און אַסטראָוויאַק בייניש.

ביי דער יידישער שול־אַרגאַניזאַציע האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז, אין וועלכן ס׳האָבן אָנטייל גענומען: שקאַרלאַט ישראל, פאַסטאַלסקי שייקע, יצחק שייגא, סאַפירשטיין מאָטל, קראזא חנה, מאַרקוסכאַמער משה און אַנדערע.

פון צייט צו צייט האָבן זיי געשפילט טעאַטער. דער איינקונפט איז געווען באַשטימט פאַר דער שול־אַרגאַניזאַציע.

דער יידישער ספאָרט־קלוב, ביי דער שול־אַרגאַניזאַציע, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ברוך כוטניצקי, האָט געפירט אַ לעבהאַפטע ספאָרט־טעטיקייט.

די שול־אַרגאַניזאַציע אין וויישקאָוו האָט עקזיסטירט ביז אַ 3 יאָר. צוליב די אינעלעכע פאַרטיי־רייסעריין, וועלכע האָבן נישט איינמאָל דערפירט צו דער אינטערוועניע פון די ארטיקע מאַס־אַרגאַניזאַציעס, און מיט דער הסכמה פון דער צישׂ״א אין וואַרשע, איז די שול אויפגעליידט געווארן אין יאָר 1930.

יענעם יאָר איז אָנטשטאַנען דער יידישער אַרבעטער

ארבעטער ספאָרט־קלוב „מאַרגנשטערן", 1925
מועדון לספורט „מורגנשטרן", 1925

ספאָרט־קלוב „שטערן", ווו איך בין געווען אַ מיטגלידד. געשפילט און געאיבט האָבן מיר נאָר אין שבת, ווייל דאָן זענען מיר געווען פריי. דערויף האָט די ארטיקע שומרי־שבת רעאַגירט זייער שארף און אויסגערופן אַ חרם. אין בית־המדרש איז געמאַלדן געווארן, אַז יעדן מחלל־שבת׳ניק וועט מען נאָכן טויט באַגראָבן הינטערן פאָרקן...

אין שטעטל האָט געאַרבעט אַלס בעקער אַ געוויסער חנא־יידל. ער איז געווען אַ מיטגליד אין „שטערן". איינמאָל אין אַ שבת, בעתן באָדן זיך אין טייך, איז ער דערטרונקען געווארן. אַזוי ווי ער איז געווען אַ מחלל־שבת׳ניק, האָט חברה קדישא באַשלאָסן אים צו באַגראָבן הינטערן פלויט. די גאַנצע שטעטלדיקע יוגנט, פון רעכטס ביז לינקס, האָט זיך אַרגאַניזירט און נישט געוואָלט דערלאָזן צו דער חרפה. ס׳איז אַראָפגעבראַכט געווארן פאַליציי פון פאָוויאַט און אונ־טער אַ שטאַרקער וואַך, איז דער באַשלוס פון דער חברה קדישא יא רעאַליזירט געווארן. מ׳האָט אים באַגראָבן הינטערן פלויט, אָבער דאָס איז געווען דער ערשטער און לעצטער פאַל אין וויישקאָוו.

1935—1930

אין דאָזיקן פעריאָד האָט געהערשט אַ שטאַרקע געזעל־שאַפטלעכע אויפלעבונג ביי דער יידישער יוגנט אין פויל, און במילא — אויך אין אונדזער שטעטל. צו יענער צייט האָב איך געאַרבעט אַלס נאָדל־אַרבעטער אין וואַרשע. איך פלעג זיך אפט אַראָפכאַפן קיין וויישקאָוו, ווו כ׳האָב צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע חברים, אַרגאַניזירט די ערשטע פאַראַמלונג פון די נאָדל־אַרבעטער, וואָס איז פאַרגעקומען אין וואַלד. ס׳זענען געווען אַנווענד ביי אַ 150 פערזאָן. אויף אָט דער פאַראַמלונג זענען אויסגעוויילט געווארן צוויי אינסטאַנצן: אַ פאַראיינס־פאַרוואַלטונג און אַ יוגנט־פאַרוואַלטונג. אין דער ערשטער אינסטאַנץ זענען אויסגעקליבן געווארן: גראַנאַס ישראל, טשערוואַנאַגורא יואל, פאַפאָווסקי אַלטער, מאַרקוס סימע, זוזעל שרה, גערשאַנאָוויטש שמחה און שערק פנחס.

אין דער יוגנט־פאַרוואַלטונג: שיקאָר יחיאל, גראַנעק חיים, זעלטמאַן יוסף, גורשטיין פייוול, קאַרטאָפעל, גרושקא, קאַן מנוחה.

די ערשטע אויפגאַבע איז געווען — רעגולירן דעם ארבעטס־טאָג. ביז דאָן האָט מען געאַרבעט אין די וואַרשטאַט פון פרי ביז נאַכט, אָן אַ חשבון. אַ דאָנק דער אַקציע פון פאַראיין, איז דער ארבעטס־טאָג איינגעשטעלט געווארן אויף 8 שעה.

די צוויישע אויפגאַבע איז געווען: קאַמף קעגן מיטל־אַלטערלעכן צעכן־געזעץ, וועלכער איז אין דער ערשטער ריי געווען געווענדעט קעגן יוגנטלעכן ארבעטער און אים פשוט פאַרשקלאַפט. צוליב דעם איז אויסגעבראָכן אַ שטרייק, וועלכער האָט געדויערט 4 וואָכן און זיך געענדיקט מיט אַ פולשטענדיקן זיג. אין רעזולטאַט דערפון, איז דער צעכן־געזעץ נישט געווען חל ביי אונדז אין שטעטל.

דער פאַראיין האָט געפירט אַ בריוויטע קולטורעלע טעטי־קייט צווישן דער ארבעטער־יוגנט. אַלע שבת זענען פאַרגע־קומען פאָרלעזונגען און רעפעראַטן. מ׳האָט איינגעאַרדנט קעסטל־שמועסן, ווו מ׳האָט בריוויק דיסקוטירט וועגן פאַר־שידענע פראַבלעמען. ס׳זענען אַרויסגעטרעטן חברים מיט פאַרשידענע מיינונגען.

אין וויישקאָוו האָבן עקזיסטירט כמעט אַלע פאַליטישע פאַרטייען: לינקע פועלי־ציון — בראש מיט וואַלמאַן און פאַפאָווסקי; פון בונד — אברהם יעדוואָב; פון די קאָמו־ניסטן — פרידער. געווען אויך טעטיק דער השומר־הצעיר און הפועל־המזרחי. דער החלוץ האָט געפירט זיין הכשרה־טעטיקייט.

דער אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג

כ׳בין דאָן געווען אין וואַרשע. דעם 5־טן סעפטעמבער 1939 בין איך אַנגעקומען קיין וויישקאָוו. די שטאָט וועכט אומאויפהערלעך באַמבאַרדירט. ס׳זענען שוין דאָ געהאַנגט. דער ערשטער קרבן איז געפאַלן חיים זילבערבערג, וועלן ער איז אַגענגען פון וואָקזאַל. ס׳ברעכט דאָן אויס אַ גרויסע פאַניק, ביי אַ 60 פראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג אַנטלויפט קיין יאַדאָוו און וועגראָוו. די אַנדערע איינוווינער האָבן זיך אַזוי לאַנג אויסבאַהאַלטן אין די קעלערס, ביז די דייטשישע אַרמיי האָט פארנומען די שטאָט. גלייך נאָכן אריינמארש פון די היטלעריסטן קיין וויישקאָוו, זענען אַלע יידן קאַנצענטרירט געווארן אויף די פארצעלעס, ווו מ׳האָט

וויסקאָוו אין ליידן און אין פרייַדן

מ. ראַבין
ניו־יאָרק

מיין אַרטיקל „וויסקאָוו אין ליידן און אין פרייַדן“ פֿרשטענדיקט נישט צו זיין אַן אָפּהאַנדלונג וועגן זיך צופֿרידן לעבן אין וויסקאָוו אין דער עפּאָכע צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמות. דאָס וויסקאָווער יידנטום, אַלס אַ טייל פונעם גאַנצן פוילישן יידנטום, איז אין די אַנטוויקלונגען פון ענדערונגען מיטגעגאַנגען מיטן יידישן שטראָם פון גאַנץ קאַנגרעס־פוילן.

1.

מיט דער דייטשישער אָקופּאַציע פון פוילן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אָפּגעשטאַרבן גרויסע טייל פון דעם אַלט־זיץ פון פוילן און שטאַרק געטראָפן אויך וויסקאָוו; דער האַנדל האָט זיך אָפּגעשטעלט, די פּויערים זענען נישט געקומען אין שטעטל. זיי האָבן נישט געהאַט וואָס צו קויפֿן און האָבן אויך מורא געהאַט צו ברענגען זייערע פּראָדוקטן צום פֿאַרקויפֿן, אַז די דייטשן זאָלן עס נישט צונעמען.

אָלץ איז פֿאַרבאַשט געוואָרן אַריינגעפּירן און אַרויספֿירן; אָלץ איז געווען טריף און האָט געהייסן „שמוגל“; די פּריזן האָבן זיך געהויבן. די, וואָס האָבן נאָך געהאַט אַ ביסל געלט, האָבן געקאָנט אַזאָלן די הויכע פּריזן און די וואָס האָבן נישט געהאַט פֿאַרוואָס — און מיט וואָס — צו שמוגלען. האָבן דורכגעמאַכט אַ ביטער לעבן. אונטערהונגערן איז געווען אַ געווייַנלעכע זאַך.

די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אויסצופֿאָרשן פּוילן. אָלץ, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ ווערט, האָבן זיי צונומען אַרויס־צינע קיין דייטשלאַנד. אָפּילו זשיווּיצע איז פֿאַר זיי אויך געווען אַ סחורה... ווי הייַשעריקן זענען זיי באָפֿאַלן דעם וויסקאָווער וואָלד, געמאַכט גרויסע וווּנדן אין אַ גרויסער צאָל ביימער, כדי אָפּצוציען די זשיווּיצע. דער וויסקאָווער וואָלד איז געשטאַנען אַ פֿאַרוווּנדעטער, אַן אָפּשטאַרבנדיקער, אַזוי, אַז שפּעטער האָט מען צעמוזט אויסהאַקן די אָפּגע־שטאָרבענע ביימער... נאָר דער וואָלד האָט ווי פֿאַרשווּוירן זיין יונגן דור, די יונגע ביימלעך, זיי זאָלן שנעל וואַקסן, ווייל דאָ מוז זיין אַ וואָלד. און אַ וווּנדער — וועלדער וואַקסן זענען אָוועק אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווי וועגנראָוו, יאַדאָוו און אַנדּ.

איך האָב זיך געראָטעוועט קיין רוסלאַנד, געווען אין סיביר, ווו אַ טייל פון די פֿאַרשיקטע וויסקאָווער איז אויס־געשטאַרבן:

אַלטמאַרק אָבע מיט זיין פרוי; צימעט דוד־יוסף; שמעון אַלטמאַרק מיט זיין פרוי; האַלאַנד בייניש מיט זיין פרוי.

נאָך דער באָפֿרייאונג פון סיביר זענען עטלעכע וויסקא־ווער יידן געשטאַרבן אין טורקעסטאַן פון פֿאַרשידענע עפּי־דעמיעס:

האַלאַנד פּייגע־צירל; קיריס שמעון; דאָבערעס; האַלאַנד שרה־רויזע; זוזעל אברהם.

פּיל וויסקאָווער יידן האָבן אָנטיילגענומען אין די פֿאַר־טיאָזנער־אַטריאַדן: פילער פּייוול; פילער רחל; נייַמאַן שמחה־משה; די פֿאַמיליע יאַנאָוויטש.

.2

דעם סענאַטאָרס גאָרטן האָבן די וויסקאָווער יידן גע־קאָנט זען דורך די שפּאַלטן פון דעם פֿאַרקן אָרום דעם גאָרטן און זיי האָבן געהאַט וועגן אים פֿאַרשידענע פֿאַנטאַזיעס: וועגן זיינע סאָרטן ביימער און בלומען, וואָס מען האָט זיי געוויס געבראַכט פון פֿאַרשידענע מדינות און זיי אין גאָרטן פֿאַרפלאַנצט; וועגן די פֿאַרשידענע פּייגל וואָס מען וויייס גאָרנישט זייערע נעמען און שפּרענגען דאָרט אָרום וויי אין גן־עדן התחתון. האָבן די דייטשן געפֿונט דעם פֿאָרקן, איינגעאָרדנט דאָרט זייער קאָמענדאַנטור און דער גאָרטן איז פֿאַר וויסקאָווער יידן געוואָרן אַ גהינום התחתון: אָהין זענען געגאַנגען יידן, מענער און וויַיבער, פֿאַרווייַנטע און פֿאַרקלאַמטע, אָפּבעטן די גזירות וואָס פֿלעגן יעדן טאָג אַרויסגעבן וועדן פון דער דייטשישער מאַכט.

אָבער אין דערוואָלבער צייט וואָס זיי האָבן באָהערשט פּוילן און זיי עקאָנאָמיש פֿאַרשקלאַפּט, האָבן די דייטשן געפֿונען פוילן אַזעלכע פֿאַליטישע פּריהייטן צו וועלכע מען איז פֿאַרן צאַריזם נישט געווען געווויינט: עס האָבן זיך געגרינדן פֿאַרטיין און געזעלשאַפֿטן אויף אַ לע־גאַלן אופן...

.3

וועגן די דייטשן האָבן זיך אָפּגעשטעלט מיט זייער פּראָנט ביי די פּינסקער זומפּן, האָבן זיי פון דאָרט עוואַקואירט אַ גרעסערע צאָל יידן און זיי געשיקט טיפֿער קיין פוילן. אַ טייל פון די עוואַקואירטע האָבן זיי פֿאַרשיקט קיין פולטוסק און וויסקאָוו. די דייטשן האָבן זיי גרופּן „פּליכטלינגע“, אַבער די יידן האָבן זיי גלייך באַצייכנט מיטן רייכטיקן נאָמען: „היימלאָזע“...

איך דערמאָן זיך דעם טאָג, וועג די היימלאָזע זענען

אומדערוואַרטעט געבראַכט געוואָרן קיין ווישקאָוו. ממש אין פֿאַרלויף פון מינוטן איז אַנגעוואַנט געוואָרן אין שטעטל, אַז מען האָט געבראַכט היימלאָזע יידן און מען זאָל פֿאַר זיי ברענגען עסן אין בית־המדרש אַריין. האָט מען געמוזט טראָגן עסן פון אַלע זייטן. די אָרעמסטע האָבן אָפּגעריסן פון זיערע בידנע מאָלצייטן און מען האָט אַנגעבראַכט אַזויפיל עסן, אַז מ׳האָט געקאָנט זאָט מאַכן נאַכאַמאָל אַזויפיל היימלאָזע. די ווישקאָווער יידן האָבן די היימלאָזע „אויסגעמאַסט״ אויף נאַכטלעגער און שפּעטער האָט מען זיי איינגעאַרדנט אין ווויגנונגען.

צווישן די היימלאָזע האָבן זיך געפונען עטלעכע אינטעליגענטע יונגעלייט. די היימלאָזע יידן, ווי בכלל פון ליטע און ווייסרוסלאַנד, זענען געגאַנגען אייראָפּעיש געקליידעט און ווישקאָווער יידן האָבן דערזען, אַז א ליטוואַק אין נישט קיין „צלם־קאַפּ״, אַז מען קאָן גיין אַנגעטאָן ווי א „דאַאַטש״ און גוט קאָנען א בלאַט גמרא...

ווישקאָווער בחורים זענען נאָך געגאַנגען דאָן כמעט אַלע לאַנג געקליידעט. די גרופּע אינטעליגענטע יונגעלייט האָבן דירעקט און אומדירעקט אַנגאַהויבן צו האָבן א געוויסע השפּעה אויף דער ווישקאָווער יוגנט. א פּאָר היימלאָזע האָבן געעפנט א מאָדערנעם חדר. כמעט ווי א שול. עטלעכע האָבן געגעבן לעקציעס אין די היזיער און ווישקאָווער יוגנט האָט ביסלעכווייַז אַנגענומען אינערלעך ווי אויסערלעך ווערן וועלטלעכער, רייפער. מען האָט איינגעאָרדנט קעסטל־אָונטן פּאָר פּרעזן און עטספּערס, מען האָט געגרינדעט א ביבליאָטעק, געמאַכט פּאָראָמלונגען פּאָר דער יוגנט, און ווי געווייַנלעך — ס׳האָבן זיך אַנגאַהויבן צו פּארטיין אין געוווסט געזעלשאפטן.

4.

דער ערשטער עפּנטלעכער אָרויסטריט איז געווען פון דער ספּאָרט־געזעלשאפט „מכבי״. מיידלעך אין ווייס־בלויע קלייַדונג און ינגלעך אין „מכבי״־היטעלעך האָבן אין א שיי־נעם זוניק טאָג ערגעץ אין א וואַרטן בעונמען מאַכן גימנאַס־טישע אויבונגען און דאָס שטעטל איז געלאָפן ווי אויף א בייז

„מכבי״־ספּאָרטלער אין ווישקאָווער וואַלד
ספּורטאַי „מכבי״ ביער וישקוב

ווונדער אַנקוק דעם אונ־ספּארמירטן יידישן חיל... זיך צוגעקוקט מיט גרויס אינטערעס צו זייער קלייַדונג און צו זייערע אויבונגען. נישט אַלע ינגלעך און מיידלעך, וואָס האָבן זיך באַווירן פּאָר דער עפּנטלעכקייט אין דער „מכבי״־קלייַדונג, האָבן רייזיקרט אַהיימצוגיין נעכטיקן, ווייל זיי האָבן געוווסט וואָס זיי דערוואַרטן אין דער היים פון זייערע עלטערן... אַבער ביסלעכווייַז האָבן זיך שטאַט־מאַמע צוגעוווינט צו דעם און באין־ברירה האָבן ווישקאָווער חסידישע יידן ענגומען ווערן טאָלעראַנטער צו דערשיינונגען פון דער נייער צייט.

אין וואַרשע האָבן ענגומען ווערן טעטיק די ביכער־פֿאַרלאָגן (קיין צענזור איז מער נישט געווען). מען האָט ענגומען אָרויסגעבן א סך ביכער. ס׳האָט אויפגעבליט א יידישע פּרעסע פון פֿארשידענע ריכטונגען. עטלעכע ווישקאָווער בחורים האָבן ענגומען ברענגען יעדן טאָג א גרע־סערע צאָל יידישע צייטונגען. וועג אייַנער האָט געקויפט א צייטונג, האָבן זי צען געלייענט, אַזוי, אַז אויך דער חסידישער עולם איז געוואָרן א צייטונגס־ליינער און אַנ־געהויבן צו ווערן פֿארבונדן מיט דער וועלט און צייט, און ביסלעכווייַז ענגומען אָרויסקריכן פון זייערע חסידישע ווייס־קאָווער ד׳ אמות...

די יוגנט האָט געלייענט א סך פּאַרטיי־ליטעראַטור און ביכער און די דיסקוסיעס איבער פֿארשידענע פראָגן האָבן פֿאַרנומען דעם גרעסטן פּלאַץ אין יוגנטלעכן לעבן. עס האָבן זיך געשאפן אַרגאַניזאַציעס פון כמעט אַלע פּאַרטייַען אין פּוילן. הגם קיין גרויסן יידישן פּראָלעטאַריאַט האָט ווישקאָוו נישט געהאַט, האָט דאָס נישט געשטערט צו גרינדן אַרגאַני־זאַציעס מיט פּראָגראַמען און נעמען פון די אַרבעטער־פּאַרטייַען אין פּוילן.

5.

מיט דער גרינדונג פון די פּאַרטייַען איז מיטאַמאָל אפּ־געווישט געוואָרן די מחיצה פון שטאָנדן, וואָס האָט יאָרנלאַנג אָנגעהאַלטן אין יידישן לעבן בכלל און אין די שטעטלעך בפרט. א באַלעבאַטיש קינד האָט זיך נישט געהערט מיט א קינד פון א בעל־מלאכה (א באַלעבאַטיש קינד האָט געהייסן יעדער, וועמענס טאַטע האָלט נישט קיין האַמער אַדער נאָדל אין האַנט. און אַזויווי דאָס זענען געווען די גרעסטע צאָל ווישקאָווער יידן, זענען במילא די באַלעבאַטישע קינדער געווען א רוב). זיך לערנען א מלאכה פּאָר אַזא קינד איז נישט געווען פּאַסיק, האָבן זיך די גרעסטע צאָל יוגנטלעכע אָרומגעדרייט ליידיק. אָבער דער איבערבליק איז געקומען מיטאַמאָל — הגם די פּסיכאָלאָגיע האָט זיך אַזוי שנעל נישט געענדערט. ס׳האָט זיך אָבער געענדערט די לאַנג און צייט. די ציוניסטישע עמיגראַציע־פּראַפּאַגאַנדע קיין ארץ־ישׂראל און די שטרעבונגען צו עמיגרירן אין אַנדערע לענדער בכלל, האָבן עקשערט די מלאכה. און אין אַנפֿאַנג האָט מען געקאָנט הערן פון טאַטע־מאַמע ווי א פּאַרענטפערונג: מיין זון אַדער טאָכטער דאַרף דעם פּאַך צוליב פּאָלעסטינע, אַרגענטינע, אַמעריקע... דאָס האָט געוואָלט הייסן, אַז וועג נישט צוליב די לענדער, וואָלטן זייערע קינדער קיין מלאכה נישט געדאַרפט לערנען... הגם די טויערן פון אַלע לענדער זענען נאָך געווען פֿארשלאָסן, האָט מען זיך שוין ענגומען לערנען א מלאכה, אַדער אַרומגעטראָגן זיך מיטן צדאָנק צו דערבערן א פּאַך.

6.

נאָך דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד (1918), וועו די דייטשן האָבן ענגומען לויפן פון פּוילן, האָבן אין א גע־ווייסן טאָג זיך באַווירן די ווישקאָווער גאָסן פּאָליאָקן מיט יעגער־ביקסן, ענגומען זוכן פּאַרבליבענע דייטשן, כדי זיי צו אַנטוואָפענען. און ווי תמיד, האָבן יידן דערפילט, אַז אַן

ענדערונג אין דער מאַכט, וועט אויסגיין צו זייערע קעפ... איז זיך ספּאָנטאַן צונויפגעקומען אַ טייל יידישע יוגנט אין אַ הויז אויף אויסטוואַרבעטן אַ פלאַן פֿאַר יידישער זעלבסטשוץ אין אַן עת־צרה. אָבער באַלד האָבן זיך באַ־ווּזן מודעות אין די גאַסן, אונטערגעשריבן פון דעם קאָמיטעט פֿאַר אַ געגרינדעטער פּוילישער מיליץ אין ווייַ־קאָוו, אַז פֿאַר יעדער גוואַלדטאַט וואָס וועט באַאַנטוען וועלן — וועט מען באַקומען טויזנט זלאָטי. און וויסקאוועך יידן האָבן זיך באַרואיקט.

מיט דער גרינדונג פון אַ פּוילישער מליטע, אין אַ־פֿאַנג — אַ האַלב־דעמאָקראַטישע, האָט זיך דאָס לעבן אין וויסקאוו כמעט גענומען נארמאַליזירן. אָבער באַלד איז פֿאַר־געקומען דער אַגראַם אין לעמבערג, וועגן וועלכן די פּוילישע רעגירונג האָט פֿאַרבאָטן צו שרייבן אין דער פרעסע. מען האָט זיך אָבער פֿאַרט דערוווסט אַלע פרטים, און די שטימונג אין שטעטל איז געווען אַ דערדריקטע.

שפּעטער, וועגן די פּוילישע רעגירונג האָט זיך גענומען פֿאַרבינדן מיט די וועלט־מלוכות און אויך אַמעריקע האָט זיך פֿאַראינטערעסירט מיט דער פֿאַליטישער לאַגע אין פּוילן, איז געקומען קיין פּוילן הענרי מארגענטוי, וואָס האָט דער אַמעריקאַנער רעגירונג באַדאַרפט אויך באריכטן וועגן אנטי־יידישע עקסצעסן. און וויייל וויסקאוו, הגם אַ קליינע ידישן מיט אַ קליינעם יידישן קיבוץ, איז געווען נאָענט צו וואַרשע און געהאַט גוטע שאַסיינע — איז מארגענטוי געקומען קיין וויסקאוו. ער איז פֿאַרפֿאָרן צום רב און דאָס נאָענצע שטעטל יידן איז זיך צונויפגעלאָפֿן, פּול געמאַכט דעם רב'ס הויז און דער עולם וואָס האָט נישט געקאָנט אריין, איז געבליבן וואַרטן אין גאַס בלויז אָנצוקוקן מארגענטוי־ען...

און יידן האָבן געקוקט אויף אים, ווי אויף אַן אַמע־ריקאַנער משה מאָנטעפֿיאָרע. כאָראַקטעריסטיש, אַז די יוגנט איז געשטאַנען פונווייטן, ווי זי וואָלט באַלד אָפּגעאָפּאַט, אַז נישט מארגענטוי וועט ברענגען די גאולה פֿאַר יידן אין פּוילן (ווי עס האָט טאָקע נאָכדעם פאַסירט, לויטן באריכט, וועלכן ער האָט אָפּגעגעבן דער אַמעריקאַנער רעגירונג).

7.

אין 1920 איז אויסגעבראָכן די באַלשעוויסטיש־פּוילישע מלחמה, און הגם יידן האָבן אין פֿראָפֿאָרץ געהאַט זייער אַנטיל אין פּוילישן מיליטער, האָט די דעמאָליטיקע פּוילישע רעגירונג צוקוקט מיט אומצוטרוי אויף אַלע יידן בכלל און אויף די יידישע סאָלדאַטן אין דער אַרמיי — בפרט. און אויידער די באַלשעוויסטישע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו וואַרשע, האָט מען אויף רעכטס און לינקס אַרעסטירט פיל יידן, אויך אַ סך יונגעלייט אין וויסקאוו — אַן וועלכער עס איז באַשולדיקונג.

די רוסישע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו וואַרשע, און הגם וויסקאוו איז נישט געווען קיין פעסטונג־שטאָט, איז זי צוליבן טייך בוג און די שאַסיינע געוואָרן אַ ציל־פונקט פֿאַר ביידע אַרמייען. וויסקאוו איז דאָן איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט. און כאָטש די שטאָט האָט אויסגערלעך נישט געליטן, וויייל די דעמאָליטיקע חיילות האָבן געקעמפט אַרמיי קעגן אַרמיי און נישט קעגן דער ציווילער באַפעלקערונג — איז אַבער וויסקאוו געוואָרן אינערלעך צעטריסלט צוליבן קריג.

באַלד נאָך דער מלחמה האָבן די וויסקאווער געגנומען פֿאַרנעמען נאָך אַן אַנגעזען אָרט אין די לאַנג ריייַן ביים אַמעריקאַנער קאָנסולאַט אין וואַרשע. ס'האָט אין אַנפֿאַנג פון די צוואַנציקער יאָרן זיך אַנגעהויבן די עמיגראַציע צום אַמעריקע. און אַז די קוואָטע האָט פֿאַרצוימט זעם וועג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, האָט מען גענומען פֿאַרן קיין דרום־אַמעריקע. היינט־צו־טאָג איז נישט קיין איין דרום־אַמעריקאַנער לאַנד, וווּ ס'זאָלן זיך נישט געפונען קיין וויייס קאָווער פון יענער עמיגראַציע, וואָס האָט דאָן שיטער גע־מאַכט די ריייַן פון דער יוגנט. אָבער אינגיכן איז אונטער־געוואָקסן אַ נייע יוגנט, וואָס האָט שוין געפונען כמעט אַלע לענדער פֿאַרשלאָסן. געבליבן איז נאָר אַ האַפֿענונג אויף ארץ־ישראל, צו וועלכער מען קאָן צוקומען דורך הכשרה, החלוץ און אַנדערע ציוניסטישע פֿאַרצווייגונגען — און די יוגנטלעכע האָבן דאָן פול גענאַכט די דערמאָנטע ארגאַ־ניזאַציעס.

8.

די יוגנט־ארגאַניזאַציעס האָבן טאָקע אריינגעברענגט אַ סך לעבן אין וויסקאוו — נישט אַזוי מיט זייערע פראָגראַ־מען, ווי מיט זייער זינגען און טאַנצן. און אַנשטאָט ווי אַמאָל, וווּ מען פלעגט הערן אַ שטיל זינגען פון אַ פאָלקס־ליד דורך עטלעכע מיידלעך, ביי פֿאַרמאַכטע פענצטער און לאָדן, איז איצט דאָס צוזאַמג אַרויס אויפן גאַס. כמעט יעדן אָוונט האָט מען נעקאָנט הערן ביז שפּעט אין דער נאַכט חלוצישע צוזאַמגענגן און טענץ.

אַ סך הייטערקייט פלעגט אַריינברענגען צווישן דער יוגנט דער אינגרינדעטער מכבי־ארקעסטער. ער פלעגט שפּילן ביי פֿאַרשידענע אונטערנעמונגען. אויך ביי די רעפּעטיציעס פלעגט אין דער שטילער וויסקאוועך נאָכט זיך גאַנץ אָפּט אַדורכריייסן ווי אַ שופר דאָס קול פון אַן אינסטרומענט... דער מכבי־ארקעסטער איז אַ צעוויטע צייט געווען אַן אינ־סטיטוציע פֿאַר זיך. און אין די האַניק־חדשים פון דער פּוילישער זעלבשטענדיקייט, וועלן דער 1־טע מאַי איז אַבער קיינע צוזאַמען פֿאַר אַ יומטוב און אין וויסקאוו האָט דעמאָ־סטרירט דער פּוילישער פֿראַלעאַריאַט, האָבן די יידישע ארבעטער־ארגאַניזאַציעס פֿאַרנומען אַן אַנגעזעוון אָרט אין דער מאַי־דעמאָנסטראַציע און מ'האָט אפילו אויסגעבראָכט דעם מכבי־ארקעסטער, הגם מכבי האָט צום 1־טן מאַי נישט געהאַט קיין שום שיכות.

די גרעסטע צאָל יוגנט האָט געהערט צו דער ציוניסטי־שער ארגאַניזאַציע. ס'האָבן אַבער אויך עקזיסטירט אַנדערע פֿאַרטייען און יעדע פון זיי פלעגט אַראָפּברענגען רעפּערענזן. כמעט אַלע גרעסערע פֿאַרטיי־לידערס פון וואַרשע האָבן גע־האַלטן רעפּעראַטן אין וויסקאוו. אויסער די פֿאַרטיי־רעדנער, פלעגן די ארגאַניזאַציעס אויך אַראָפּברענגען ליטעראַריש רעפּערענטן, צו וועמענס פֿאַרלעזונגען ס'פלעגן שוין אַלע זיין מחותנים, אויך פון אַנדערע פֿאַרטיייען.

אַ סך יומטוב פֿאַר דער יוגנט פלעגן אַריינברענגען די דראַמאַטישע קרייזן. יעדער גרעסערע ארגאַניזאַציע האָט גע־שטרעבט צו האָבן אַזאַ גרופּע. אַנפֿאַנג האָט מען געהאַט די אַמביצע אַליין צו רעזשיסירן גאַנץ ערנסטע פיעסן, אָבער שפּעטער האָט מען שוין אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע אַ פֿאַ־פעסיאָנעלן אַקטיאָר אויף אייניקע פעסטיוון און איינרעפּעטירן.

אַז מען פלעגט געבן אַ פֿאַרשטעלונג אין פּייערלעשער־זאָל, וואָס האָט גדזינט פֿאַר אַ טעאַטער, פלעגן טאָקע לאַנג־געקלייַדעטע יידן נישט קומען אין „טריאַטער", אָבער די יוגנט פלעגט אויספֿילן דעם זאָל ביזן לעצטן ווינקל. געווען

אויסנאמען, וועו אויך זיי זענען געקומען אין טעאטער.

איינמאל, וועו הזן סיראטא האט געגעבן א קאנצערט אין טעאטער־זאל, זענען געקומען אויך חסידישע יידן. נאך היינט זע איך פאר מיינע אויגן, ווי דער באריטטער חזן איז געשטאנען אויף דער בינע אין וויישקאווער טעאטער־זאל און טרויעריק געקוקט צום נידעריקן סופיט, צוליב וועלכן ער האט צום עדרשטן מאל זיך געמוטט אפזאגן פון דער אויבערשטער „צע"...

א צווייטער פאל איז געווען, וועו הלל צייטלין איז געקומען קיין ווישקאוו. די פערזוענלעכקייט פון הלל צייטלין האט אויך נעבראכט לאנג־נעקלייידעטע יידן אין טעאטער־זאל, וווּ ס'איז פארגעקומען זיין רעפעראט. מיט וואס פארא רעס־פעקט און ליבשאפט די וויישקאווער יוגנט פלעגט זיך באציען צו אן אנגעזעענעם ליטעראט, באווייזט דאס בילד, וואס איז אראפגענומען געווארן פנוף אזייגער פארטאג, נאכדעם ווי א גרופע וויישקאווער יוגנט איז כמעט א גאנצע נאכט נישט גשלאפן, כדי קאנען באגליטן הלל צייטלין צו דער באן קיין ווארשע — און ארייננעכאפט א בילד צוזאמען מיט אים. אט אזוי האט אונדזער יוגנט געלעבט מיטן ארעמען שפיין פארן גוף, אבער מיט א סך שפיין פארן גייסט.

.9

אויפן זעלבן אופן האבן אויך געלעבט די חסידישע יידן: זיי האבן אויך געהאט זייערע פארטייען און חברות. דער יודע ספר האט געפונען זיין גייסטיקע שפייז אין ספר און די וואס זענען נישט געווען אזוי נאענט מיטן ספר, האבן זיך צוגעהערט צו א פרק משניות. חוץ מזה האבן זיי אויך געהאט זייערע רעפערענטן — די דורכפארנדיקע מגידים און חזנים, מיט וועלכע ס'פלעגן אויך טרעפן קוריאזן. איינער אזא פלעגט איז געווען מיט א יידן, וואס האט זיך באווירן אין בית־המדרש און געזאלט האלטן א דרשה. פלוצים האט אייר־נער פון עולם א זאג געטאן, אז דער יידן איז גארנישט קיין מגיד, נאר דער מיסיאנער, וועמען ער האט געזען אין יאדעווע. אין שטעטל איז געווארן א טומל און חברה טרעפער האבן זיך שוין מכין געווען מקיים פסק זיין דעם „מיסיאנער". ער וואלט שוין קיין מאל נישט ארויס פון זייערע הענט.

וועו מען האט אבער באמערקט, אז א פאליציאנט (די קאמענדאנטור איז געווען אנטקעגן דעם בית־המדרש) האט זיך פארארינטערעסירט מיטן טומל, איז געווארן שטיל. מען האט דעם פאליציאנט פאררעדט די ציין און ס'איז געבליבן, אז מ'זאל דעם יידן אויסקפירן צום באן און זען ער זאל באלד אוועקפארן. אלע זיינע טענות, אז ס'איז א טעות, אז ער איז נישט, חלילה, קיין מיסיאנער, האט נישט געהאלפן און מען האט דעם יידן געפירט צום באן ווי א חתן צו דער חופה, מיט שומרים ביי דער זייט.

אין א פאר וואכן ארום איז דער יידן ווידער געקומען קיין ווישקאוו באלאדן מיט פעק בריוו פון רבנים, אז ער איז דער־און־דער מגיד. ער האט געהאלטן א דרשה, אז ס'האט געהאט אלע טעמים. און געלט האט ער באקומען מער ווי צען אנדערע מגידים, אויסצוקויפן זיך דעם חטא, וואס מ'האט אים אומזיסט מבייש געווען.

א צווייט מאל איז געווען א מעשה מיט א חזן. עס איז געקומען א ייד אנגעטאן האלב־דייטש האלב־ארטאדאקסיש, מיט א הדרת־פנים און זיך פארגעשטעלט אלס דער־און־דער אבער־קאנטאר פון א בערלינער שול, אן אנטלאפענער פון דייטשלאנד צוליבן היטלעריזם. מ'האט אים אויפגענומען בכבוד גדול, איינגעארדנט אין בית־המדרש א מעריב אויף בילעטן. דער בית־המדרש איז געווען געפאקט. מבינים האבן געוואגט, אז אזא נגינה איז נאך אין וויישקאוו נישט געהערט געווארן. מ'האט פארלאנגט איינצוארדענען א צווייטן מעריב. איז אבער מיטאמאל דער „קאנטאר" נעלם געווארן, ווען א וויישקאווער יונגערמאן האט אים צופעליק דערקאנט אלס שניידער פון א שטעטל נעבן ביאליסטאק...

.10

אט אזוי האבן די יידן אין וויישקאוו געלעבט זייער אייגנארטיק לעבן. א גרויסער טייל וויישקאווער האבן מיט די גופים גלעבט אין שטעטל און מיט די געדאנקען — איבער אלע ימים. כמעט יעדער האט געהאט א קינד, א טאטן, א מאן מעבר־לים און דער בריוו־טרעגער האט פארנומען א גאר וויכטיק ארט אינעם וויישקאווער יידישן לעבן. יעדן פרימארגן האט מען געזען בייים בית־המדרש, אנטקעגן דער פאסט, קופקעלעף יידן און וייבער, וואס וואלטן אומגעדולדיק אויפן בריוו־טרעגער. דער, וואס פלעגט דערהאלטן א בריוו, פלעגט מיט שמחה לויפן אהיים. און די, וואס האבן קיין בריוו נישט באקומען, פלעגן בלייבן שטיין טרויעריק, פאר־טראכטע...

אבער נישט נאר דער יחיד האט געלעבט מיט די גע־דאנקען מעבר לים. אויך די אויגן פונעם וויישקאווער כלל־טויער זענען געווען געווענדעט צו אמעריקע און שוין חוכה־צייט האט מען צענומען חשבונען מיט וויפל די וויישקאווער אין אמעריקע וועלן דאס יאר פאריטהעלפן דעם ניטשבאדערפ־טיקן שטעטל.

און וועמען צו העלפן אין וויישקאוו האט קיינמאל נישט געפעלט. העלפן פלעגט מען דארפן א גאנץ יאר, אמאל דעם, אמאל יענעם. וועגן דעם האבן בעוווסט יחידי סגולה, וואס פלעגן „שפיאירן" וווּ עס שטייט ווינטער אן אויוון קאלט, ווו דער דלות איז פארדעקט מיט א פלושענעם טישטעך און די טעפלעך אין קוך זענען ליידיק. אין וויישקאוו זענען געווען קלייבער פאר אזא מתן־בסתרדיקער צדקה. מ'האט די קלייבער קיינמאל נישט געפרעגט פאר וועמען; מ'האט געוווסט, אז מ'דארף געבן.

וויישקאוו האט אויך געהאט א סך פראפעסיאנעלע ארע־מעלייט (הייזער־גייער — שטעטלדיקע און דורכגיינדיקע), אפשר צען־פופצן א טאג. און מיטן ליידיקן פלעגט קיינער נישט אועקגיין, אפילו פון דעם ארעמסטן. צדקה איז געווען א טייל פון בודושעט ביים ארעמסטן.

.11

די וואלן צום שטאטראט האבן פארנומען א גרויסן פלאץ אין וויישקאווער יידישן לעבן, וויייל דער שטאטראט האט געדארפט באזארגן די לאקאלע נויטן אין שטעטל, ד.ה. אויך די יידישע אינטערעסן אין שטעטל. הגם, לויט די וואל־פארשריפטן, האבן יידן געקאנט האבן זייערס א מערהייט אין שטאטראט — האבן זיי עס אבער נישט אויסגענוצט, צוליב שלום־הענגן... די יידישע ראטמענער פלעגן זיין צוזאמענ־געשטעלט פון אלע גרעסערע פארטייען, און נאך אלע עמי־גראצ־יע־שטימונגען און דיסקרימינאציעס מצד די פוילישע רעכטע פארטייען, האבן יידן דאך זיך געפילט ווי תושבים פון דורות און געפארדערט, געמאנט און דעמאנסטרירט זייער רעכט. כאראקטעריסטיש, אז וועו מ'האט אין שטאטראט

אריינגעטראגן א פארשלאג צו אסיגנירן א געוויסע סומע געלט פאר ציוניסטישע צוועקן, איז דער פארשלאג נישט אנגענומען געווארן, ווייל... נישט אלע ראטמענער האבן דעם פארשלאג געשטיצט: אביסל — צוליב פארטיי־פאליטיק, אביסל — מה יאמרו הגוים...

וויטשקאוו איז געווען יידיש. אמת, יידן האבן באטראפן נישט מער ווי א העלפט פון דער באפעלקערונג, דאך האט זי אויסגעזען ווי זי וואלט געהאט 90 פראצענט יידן. דאס איז דערפאר, ווייל יידן האבן פארנומען דעם צענטער פון שטעטל. אן אויסנאם זענען געווען די מארק־טעג, ווען אין שטעטל פלעגן זיך צוזאמענקומען א סך מער קריסטן ווי יידן. אבער אפילו אין די מארק־טעג האט דער טומל פון די פוירערים אויפן „באבסקע בארג" נישט געקאנט פארשריינען דעם גמרא־ניגון פון דער ישיבה און די קלינגענדיקע קולעכ־לעך פון די קינדער אין תלמוד־תורה.

.12

דער פרילינג אין וויטשקאוו פלעגט אנקלאפן ביינאכט אין די לאדנס און אנזאגן וועגן זיין אנקום. אמאל — מיט א טראסק פונעם אייז אויפן בוג און מיט אן אפקלאנג פון דעם וואלד; און אמאל — מיטן קרעכצן פונעם אייז, וואס האט געקעמפט מיטן וואראמען פרילינג און נישט געוואלט זיך אונטערגעבן. און אז דאס אייז האט געריבן, האט דאס גאנצע שטעטל באלד געווויסט וועגן דער פשעשעניש — און עס פלעגט וועלן א חול־המועד־שטימונג. קרעמער פלעגן פארלאזן זייערע קרעמלעך, בעלי־מלאכות — זייערע וואר־שטאטן און זיך געלאזט צו דער הילצערנער בריק וווּ דאס אייז גייט...

דער וויטשקאווער יידּ, הגם לוישן אויסזען האט ער זיך נישט אונטערשיידט פון א ייד אין אן אנדער שטעטל, איז ער פארט געווען עפעס אנדערש... הגם ער איז געווען א שטעטלדיקער עלעמענט, און ווי אלע שטעטלדיקע — אפגאריזן פון דער נאטור, האט אים די פרעכטיקע וויטשקא־ווער לאנדשאפט ווי דערנענטערט צו דער נאטור. קיין בלימל ארום א יידיש הויז האט מען טאקע נישט געזען, א בלומען־טאפ אין א יידיש פענצטער — זעלטן, ווי ער וואלט גע־זאגט: וואס טויג מיר א בלום, אז כ׳האב דעם נאנצן וואלד...

נישט נאר די יוגנט האט גענאסן פון וואלד, נאר דער גאנצער כלל. שבת נאכמיטאג, אין די זומער־חדשים, פלעגט זיך אנהייבן א שפאציר אין וואלד ארויין. אנהויבנדיק פון דער גאנצער לענג בריק, האבן אויף דעם ראדזימינער און לאכאוועער שאסיי וווייט־וויים זיך געצויגן רייען מיט שפא־צירנדיקע יידן: יונג און אלט, מענער און פרויען.

דער וויטשקאווער וואלד האט זיך אנגענהערט געזונ דיס־קוסיעס וועגן ציוניזם, סאציאליזם און פארשידענע וועלט־פראבלעמען. דער וואלד האט אויך געזונ זיך אנגענהערט מיטן גזוּאנג פון פארשידענע פאלקס־לידער, ליבע־סערענאדעס און חסידישע ניגונים, אויך דברי תורה, כמעט יעדן זומער אין די לעצטע יאָרן פלעגט אן אנדערער רבי אנקומען אויף זומער־ווינונג אין וויטשקאווער וואלד חסידים פלעגן מיט א סך געוואנג פראווען ביים רבין שלוש־סעודות און מלוה־מלכה׳ס.

.13

א באזונדערן פלאץ האט פארנומען די וויטשקאווער „בנות־יעקב" מיידלעך. פון פארשידענע שיכטן פון די וויש־קאווער יידן פלעגן די ייִנגערע לערנען אין דער בית־יעקב שול נאך די שענהן פון די פוילישע פאלקס־שולן. און די עלטערע מיידלעך האבן געהאט א באזונדערע קלאס אין דער בית־יעקב שול. דער פראגראם פון דער בית־יעקב שול איז געווען אפהענגיק פון דער קוואליפיקאציע פון דער לערערין. גאנץ אפט האט דער בית־יעקב שול געהאט לערערינס פון גאר א הויכער גייסטיקער קוואליטעט. די בנות־יעקב פלעגן זיך אויסטיילן פון אנדערע מיידלעך מיט זייער סאלידער קליי־דונג, שטילערן ריידן און שמעווידקן בליק.

.14

אין די לעצטע יאָרן פאר דער לעצטער מלחמה, אין דער צייט פון דער „סטראגאן־עפאכע", וועגן מען האט די וויטשקאווער יידישע סטראגאנעס אראפגענומען פונעם „מזרח" פון דער בריק און זיי אראפגערוקט וווייטער אין מארק אריין. האבן די ענדעקעס קינצלעך געשאפן קריסטלעכע סוחרים מיט סטראגאנעס אויפן מארק. זיי האבן געבראכט פויערים, זיי געגעבן געלט און איבער נאכט זיי פארוואנדלט אין „סוחרים". די שטימונג איז אגוועון א געדריקטע, יידן האבן מורא געהאט פאָרן מארגנדיקן טאג — אבער אויך דעמאלט האבן יידן נישט פארלוירן זייער הומאר. די קריסט־לעכע און יידישע סטראגאנעס האבן זיך דאך געגרענעצט און דער קריסטלעכער נייער „סוחר" האט זיך צוגעלאט עפעס אויסלערנען פונעם יידישן סוחר... האט אמאל אזא נייער סוחר געפרעגט ביי זיין שכן, דעם יידישן הענדלער, פארווא ער, דער פאליאק, לייט נישט און דער ייד — יא, הגם ביידע באזיצן די זעלבע סחורות. האט אים דער ייד געענטפערט: „פאקע דערפאר לייזטו נישט, ווייל דו האסט די זעלבע סחורה וואס איך; ווען דו וואלטסט געהאט אזא סחורה וואס איך האב נישט, וואלט מען עס ביי דיר צע־קאפט"... פרעגט אים דער נייער סוחר: „וואס א שטיינער ראטסטו מיר צו ברענגען?" ענטפערט דער ייד: „ברענג, למשל, שקארפעטקעס מיט פינגער, וועל איך אליין עס אפ־קויפן ביי דיר און געבן א גוטן ריווח"... האט דער נייער סוחר צוגעפגעלייגט זיין טישל און געפארן קיין וואַרשע אייניקויפן ביי די נאלעווקער סוחרים שקארפעטקעס מיט פינגער. האבן די וואַרשעווער יידישע סוחרים פון אים נישט גאהוואקט, נאר גשיקט אייניער צום אנדערן, ביז דער לעצטער האט אים געזאגט, אז דאס אריטקל קאן ער באקומען נאר אויף מאראשאלקאווסקע, ביי די גרויסע קריסטלעכע סוחרים...

*

אזעלכע זענען מיינע ערינערונגען וועגן אמאליקן וויטשקאוו.

בילדלעך פון דעם שטעטל

אראנעק
נ.ד.יאַרק

הלל צייטלין קומט נישט קיין ווישקאוו

איידער פוילן איז געווארן זעלבשטענדיק, האבן שטלעכע באלעבאטישע בחורים און מיידלעך אין ווישקאוו זיך פאר־קוקט אויף דער גרויסער שטאט ווארשע און געוואלט ביי אונדז איינאדענען א ליטעראריש אוונט, מיטן אנטיל פון דעם בארימטן שרייבער און דענקער הלל צייטלין. זיי האבן טאקע צו אים געשריבן וועגן דעם.

ווען דער ווישקאווער רב, א קלוגער יידי, נאר פון אלטן שניט, האט זיך דערוווסט, אז די יוגנט פלאנט איינצוארדענען א פארוואלונג מיטן אנטיל פון א וואַרשעווער שרייבער, האט ער זיך אויף אן אמת דערשראקן: יידן זענען דאך אין גלות, „פאנית" קאן מיינען, אז מ׳בונטעוועט זיך קעגן מלכות. און אן דעם פעלן אויך נישט קיין צרות ביי יידן!

האט ער געלאזט צו זיך רופן די פני פון שטעטל, ביי אים אין שטוב האט מען זיך באראטן, ווי אזוי נישט דער־לאזן, אז די יוגנט זאל זיך פארזעמען מיט פארוואלונגען און ליטעראריש אוונטן, וועלכע קאנען נאך, חלילה, ברענ־גען אומגליק פארן כלל, און ס׳איז באשלאסן געווארן, אז מ׳זאל דעם נאענטסטן שבת אויסרופן אין די בתי מדרשים, אז די עלטערן זאלן זיין געווארנט און נישט לאזן זייערע קינדער זיך באשעפטיקן מיט אזעלכע ענינים...

אז די איניציאטארן פון ליטעראריש אוונט האבן דער־הערט, אז מ׳וויל זיי שטערן אין זייערע פלענער, זענען זיי געווארן נאך איינגעשפאנטער. וואס הייסט — האבן זיי געטענהט — מ׳לעבט שוין נישט אין די אלטע ציימן, פארוואס טארן זיי נישט זען און הערן זייער באליבטן שרייבער?!

אין שטעטל האט זיך אנגעהויבן א שארקע מחלוקת. די עלטערן האבן זיך באמיט מיט גוטן און בייזן איבערצו־צייגן זייערע קינדער, אז זיי גייען אין שלעכטע וועגן. אבער די יוגנט האט זיך געהאלטן ביי אירס. זיי האבן זיך געוואנדן צו דער מאכט וועגן א דערלויבעניש אויף דעם אוונט. אין שטעטל האט דאן גראד סטאציאנירט אן אפטיילונג דאנער קאזאקן. האט מען זיך פארשטענדיקט מיט זייערס אן אפיציר, אים געגעבן „אין האנט־אריין", ער זאל אויפן אוונט שיקן עטלעכע קאזאקן צו הינטן די ארדענונג, ווייל מ׳האט זיך געריכט, אז די פרומע וועלן אוודאי וועלן שטערן.

דער רב איז אויך נישט געזעסן מיט פארלייגטע הענט. דערווויסנדיק זיך, אז קאזאקן וועלן זיין ביים זאל און מ׳וועט נישט קענען אויפרייסן דעם געפלאנטן אוונט, האט ער דעפע־שירט צו הלל צייטלין קיין ווארשע און אים געבעטן, אז צוליב שלום־בית אין ווישקאוו און כדי אויסצומיידן איבערריקע צרות פארן כלל ישראל, זאל ער צום אוונט נישט קומען און בלייבן אין ווארשע.

הלל צייטלין, באקומענדיק די דעפעשע, האט פארשטאנען, אז ס׳איז גלייכער נישט צו קומען, ער האט גלייך געלאזט וויסן דער ווישקאווער יוגנט, אז ער רופט אפ זיין באזוך, אפשר וועט ער קומען א צוויי מאל.

די יוגנט האט צוריק דעפעשירט, אז ס׳איז נישטא וואס מורא צו האבן, ווייל קאזאקן וועלן אים באשיצן.

און דאס שטעטל האט זיך געגרייט צום ליטעראריש אוונט מיט דער גאנצער ענערגיע. אלע האבן זיך פארואמלט אין זאל, וואו־ערטנדיק געדולדיק אויפן אנקום פון רעדנער. ליידער, הלל צייטלין אין דאן נישט געקומען. אלע האבן אומזיסט געוואוט.

הלל צייטלין איז פונדעסטוועגן יא געקומען קיין ווישקאוו — נאר ערשט אין א צען יאר ארום...

אז מ׳וועט נישט דארפן קיין נדן,
איז ער מסכים מיטן פארטיי־פראגראם

ווען ס׳איז נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה באוווסט געווארן די נייעס, אז די בירגער פון פוילן האבן וואל־רעכט — איז געווארן ששון ושמחה אין שטעטל. אלע האבן זיך געפרייט. א קלייניקייט! פון איצט אן וועט מען קאנען ווייניג אייגענע מענטשן אין דער שטאט־פארוואלטונג!

יעדע פארטיי האט גערופן פארזאמלונגען און ארויס־גשטעלט אירע קאנדידאטן.

אין ווישקאוו איז געווארן לעבעדיק, ס׳האט זיך געטומלט. נאר איין פארטיי איז עפעס צוגעגאנגען שוועריקער דער ענין וואל.

די פרומע האבן ארויסגעשטעלט פאר א קאנדידאט דעם רב — א קלוגער יידי און א גוטער בעל־דרשן. די צייניסטן האבן ארויסגעשטעלט זייערן א פירער — א מענטש מיט א גשעליפענער צונג, א פלאמפיירדיקער רעדנער. די בונ־דיסטן האבן געהאט א ביסל צרות. זיי האבן נישט געקאנט געפונען קיין פאסיקן קאנדידאט. כמעט אלע זייערע מיט־גלידער זענען נאך געווען צו יונג אויף צו קאנדידירן און די וואס האבן שוין יא געמעגט — זענען געווען באלעבאטים פאר זיך. און ארויסגעשטעלן אויף דער קאנדידאטן־ליסטע א שניידער, סוסטער צי סטאלער־אייגנטימער — דאס האבן די ארבעטער נישט געוואלט. ס׳שיטט, ארויסגעשטעלן פאר זיינרן א קאנדידאט א... בלוזוזיגער!!...

נאך עטלעכע פארואמלונגען איז געבליבן, אז אלס זייער פארשטייער זאל קאנדידירן דער פעלדשער. ער איז כשר צו רעפרעזענטירן די ארבעטער; פר היילט אלעמען, פיל ארעמע היילט ער אפילו אומזיסט. דערצו איז ער א מענטש מיט וויסן. ער לייענט אפילו פוילישע צייטונגען. ס׳איז באשלאסן געווארן זיך אדורכצושמועסן מיטן פעלדשער.

אז דער קאמיטעט, וואס איז באשטאנען פון עטלעכע געזעלן, איז געקומען צום פעלדשער, איז ער פונקט געזעסן פאר דער שטוב און געלייענט א פוילישע בלאט, וואס ער האט אויסגעשריבן פון ווארשע. די געזעלן האבן דער־ציילט, אז זיי זענען געשיקט פון דער בונדישער פארטיי און ווילן, אז ער זאל מסכים זיין אויף זיערס א קאנדידאט צו די שטאטראט־וואלן.

דער פעלדשער האט זיי רואיק אויסגעהערט און דערנאך זיך אויסגעפרעגט פאר וואס קעמפט דער בונד, וואס איז זיין פראגראם? די יונגעלייט האבן אים ענטמען אויפקלערן, אז דער בונד קעמפט קעגן די ביידע הערשער, קעגן די באלעבאטים — די בלוטזויגער. דער בונד וויל, אז אלע זאלן זיין גלייך. ס׳זאל זיין א וועלט פון יושר און גערעכטיקייט, מ׳זאל אפשאפן דאס גלט.

דערהערנדיק אזא גדאנק, פרעגט דער פעלדשער:

— אַז מ׳וועט אָפשאַפן דאָס געלט, טאָ ווי אַזוי וועט מען קויפן וואָס מ׳דאַרף?

ענטפערן אים די יונגעלייט, אַז דאָס איז גאָנץ איינפאַך. דאָן וועלן אַלע אַרבעטן און וואָס יעדער איינער וועט דאַרפן — וועט ער באַקומען פריי. למשל: אַז איינער וועט דאַרפן אַ פאָר שיך, וועט ער אַריינגיין צו אַ שוסטער און ביי אים באַשטעלן שיך. און אַז דער שוסטער וועט דאַרפן ברויט, וועט ער אַריינגיין צום בעקער און ער וועט נעמען ברויט וויפל ער דאַרף. אַזוי אָרום וועט אימלעכער באַקומען אַלץ וואָס ער דאַרף.

— נו, און אַז איך וועל דאַרפן חתונה מאַכן מיינע טעכטער, וווּ וועל איך נעמען נדן, אויב מ׳וועט אָפשאַפן דאָס געלט? — פרעגט דער פעלדשער.

— מיידלער וועלן דעמאָלט נישט דאַרפן קיין נדן, מ׳וועט חתונה האָבן אַן נדן — האָבן דערקלערט די יונגעלייט.

— אויב אַזוי, אַז מ׳וועט נישט דאַרפן געבן קיין נדן — זאָגט דער פעלדשער — מעגט איר מיך אַרויפשטעלן אויף אייער קאַנדידאַטן־ליסטע. אייער פאַרטיי געפעלט מיר זייער...

פאַרדינט זיך אַ סאָמעטן היטעלע...

געווען אין ווייסקאָוו אַ חברה תהילים. זיי האָבן געהאַט אַן אייגן שילעכל, מיט אַ גבאי, שיינע יידן און עמך. ביי זיי האָט זיך געפירט ווי ביי יעדער חֶבְרה.

אברהם־ברוך דער שוסטער, איינער פון דער חברה, האָט שטאַרק געוואָלט האָבן אַ סאָמעטן היטעלע. אברהם־ברוך האָט עהאָט אַ קול־נגינה און אפט געדאַוונט פאַרן עמוד. אַבער פאַרדינען זיך אַ סאָמעטן היטעלע איז אים געווען שווער, ווייל ווייטער פון דאַוונען שבת ביים עמוד פון „פאַרנט״ — איז ער נישט געגאַנגען. בלויז ראש־חודש און חול־המועד האָט ער געקאָנט ווייזן זיין קנטשעניש. דאָן פלעגט ער „אַוועקלייגן״ אַ הלל, אַז ס׳איז זיך אַזש צעגאַנגען אין די ביינער. אַבער צו אַ שבוזדיק אַדער יומטובדיק דאַוונען איז עס נישט דערגאַנגען.

איינמאָל אַ שבת האָט אברהם־ברוך זיך אַנגענומען מיט מוט און פאַרמאָסטן צו דאַוונען גאָנץ שחרית. וואָס האָט ער געטאָן? ווי נאָר ר׳האָט געענדיקט דאָס דאַוונען „פון פאַרנט״, איז ער מיט אַ גשהויבענעם ניגון אינעם־רגאַנגען צום וויטערדיקן דאַוונען און געגעבן אַ זינג־אויף דעם „שוכן עד״. נאָר אין דער זעלבער מינוט איז צו צום עמוד אַ „שיינער באַלעבאָס״, וואָס האָט געהאָט אַ חוקה צו דאַוונען נען שבת ביים עמוד, אים אפגעשטופט פון אָרט און זיך געשטעלט אַליין דאַוונען.

עמך איז געווען געפלעפט פון אַזאַ חוצפה מצד דעם „שיינעם יידן״, ווען ס׳איז געקומען צו קריאת־התורה, האָט זיך אויפגעהויבן אַ טומל. עמך האָט געדודערט און נישט געלאָזט לייענען. ס׳האָבן זיך באַלד געשאָפן צוויי צדדים, מ׳האָט זיך געמוסן קריגן. ס׳איז שפעטער געקומען צו אַ דין־תורה.

אין רעזולטאַט פון דעם אַלעמען, האָט עמך באַשלאָסן אַליין צו ווערן באַלעבאָס פון שולעכל. אַז ס׳איז געקומען צו שמחת־תורה, האָט מען אברהם־ברוך׳ן אויסגעקליבן פאַר אַ גבאי פון דער חברה.

אַזוי איז אברהם־ברוך דער שוסטער דערהויבן געוואָרן. און אַז ס׳איז געקומען שבת בראשית, איז אברהם־ברוך אַרייַנגעקומען אין שולעכל אין אַ סאָמעטן היטל מיט אַ בריי־טער דענקע — און בעדאַוונט פאַרן עמוד גאָנץ שחרית.

אַבער אַ שוסטער איז ער!

אין ווייסקאָוו איז געווען צוטיק אַ חברה שוסטערס אונטערן נאָמען „מסילת ישרים״. זיי האָבן געהאַט אַן אייגן שולעכל מיט אַן אייגענעם גבאי און אייגענעם שמש. ס׳האָט זיך ביי זיי געפירט ווי אין אַנדערע חברות אין שטאָט. מ׳האָט געפראָווט שמחות, מ׳האָט זיך געמישט אין פאָליטיק און ס׳זענען פאַרגעקומען מחלוקתן, דערנאָך זיך איבערגע־בעטן — ווי ביי לייטן...

איינמאָל האָט אייגער פון די שוסטערס געלאָזט שרייבן אַ ספר־תורה. פונקט ווי ס׳פירט זיך ביי באַלעבאַטישע יידן. צום סיום־הספר, אַז די ספר־תורה איז פאַרטיק געוואָרן און מ׳האָט זי באַדאַרפט ברענגען אין שולעכל — האָט מען געמאַכט אַ גרויסע שמחה.

יענעם טאָג האָבן שוין די שוסטערס נישט געאַרבעט. זיי אַליין, מיט די ווייבער און קינדער, האָבן זיך אויסגע־פוצט אין די שבתדיקע מלבושים. די ספר־תורה האָט מען מיטן גאַנצן פאַראַד געטראָגן אי׳בערן מאַרק. פאַרויס איז געגאַנגען די שטאָטישע קאַפּעליע. די קלעזמערס האָבן גע־שפילט און עצימבלס און חברה שוסטערס האָט עמאַכט אָרום זיי אַ ריַדל, מ׳האָט געזונגען תהילות און תשבחות. שוסטערס האָבן געמאַנצט מיט אַזאַ אימפּעט און כוח, אַז די הייזלעך אין שטעטל האָבן עצייטערט. וואָס וועלן זיי זיך זשאַלעווען? זיי האָבן דען מורא, אַז די פאַדעשוועס וועלן זיך אָפּריסן? נישקשה — זיי וועלן דערנאָך צוקלאָפּן נייע.

און אַזוי ווי מ׳שאַנצט און מ׳אין פריילעך, שפּרינגט אַריין אין ראַד דער גוישער שוסטער פון שטאָט, כאָפּט אָרום די אַנדערע שוסטערס ביי די הענט — און כאָפּט אַ טענצל...

די שוסטערס זענען צומערשט מבולבל געוואָרן: אַ גוי אויף אַ הייליקער, יידישער שמחה?! דער גוי האָט דערפילט די צעמישונג און אַ גשפּרי געגעבן:

„ליידי, מענטשן, און אַז כ׳בין נישט קיין ייד — אַבער אַ שוסטער בין איך דאָך!...״

ביינינ טרעגער כאָפּט אַ דרימל אין מיטן גאַס... ביינינ השבל נדפּ ברחוב...

ראָמאנטיש, געזעלשאפטלעך, אידעאליסטיש

יחיאל בזשאזאַ
לאָס־אַנזשעלעס

כ׳וויס נישט געוי וויפל יידן ס׳האָבן געווויינט אין ווישקאָוו. געווויסע לאָנדסלייט שאָנן אַפ אַזוי הויך, ווי צען טויזנט נפשות. אָן אַנדערער אָלטער תושב זאָגט מיר, אַז ס׳האָבן דאָרט געלעבט אַ פופצן הונדערט יידישע פאַמיליעס. אָלץ וואָס איך וויים, אַז ס׳איז דאָרט געווען אַ גרויסער און קלייניער בית־המדרש, אַ ציוניסטיש שילעכל, דאָס גרויסע געערער שטיבל און פינף אַדער זעקס אַנדערע חסידישע שטיבלעך. דער קליינער בי״ע, ווי מ׳האָט אים גערופן, האָט געהאַט אַ שול בייַ זיך, אויסער נאָך אייניקע קלויזלעך און מנינים, צעווערפענע אויבערן שטעטל.

דאָס שטעטל איז געלעגן בייַם סאָמע ברעג פון וואָסער און אונדזער טייך בוג. האָט יעך אַ צוואַנציק וויאָרסט ווייטער פֿאַראייניקט מיטן טייך נאָרעוו — און צוזאַמען זענען זיי אַרייַנגעלאָפן אין דער ווייסל. אין די זומערדיקע חדשים פלעגט מען מיט וואָסער שיקן אַ סך האָלץ קיין דייטשלאַנד און אַ גרויסע צאָל יידישע פאַמיליעס האָבן דערבייַ געמאַכט אַ שיין לעבן. דער עהילץ־מסחר איז אויבערהויפט געווען בייַ אונדז אַ גרויסער ענין. די דאָנעס, יאָקובאָוויטשעס, די פאַמיליע שקאָרלאַט און סאָקאָל — מיט זייערע זעג־מילן, די אומצאָליקע „שרייבערלעך״ — וויסטינעצקי מיט די שרי־קעס, דער שוואַרצער יצחק מיט זיינע בנים און פערד און אַנדערע, וואָס האָבן געשלעפט די קלעצער פון טאָרטשאַק צום וואָסער; די יידישע פישער־לייט, וואָס האָבן געהאַלפן צוגייפשטעלן די טראָוועס און שפעטער זיי אַרויסגעפירט אינמיטן טייך.

מיין פאָטערס צוויי־שטאָקיקע קאָמיניצע איז געשטאַנען אויף אַ באַרג ביים ברעג פון טייך און איז געווען די סאָמע ערשטע הויז ביי דער הילצערנער בריק. פון קינדווייַז אָן

הלל צייטלין באַזוכט ווישקאָוו. **ערשטע ריי — פון רעכטס צו לינקס (שטייגן):** עפשטיין אלתר, עפשטיין צינאַמאָן דוד, נאָוואָמינסקי, האָלצמאַן משה, ניימאַן איטשע, עפשטיין הענדל, סענאָל יחיאל, ליכטענשטיין, הנה מלכה, אַרענשטיין שמואל־יעקי, עפשטיין משה. **צווייטע ריי:** פונס, לעווין שרה, רינעק יעקב, שקאָרלאַט רפאל, אַרענשטן פערל, פיינצאג פנחס, טיק, פיצענעק (לערערין), טשיזשעווער וועלוול. **דריטע ריי:** קירזשנער, שקאָרלאַט פּיסיע, קאָהן בלומע, שקאָרלאַט בלומע, שקאָרלאַט רבקה, גילבערט שלמה, צייטלין הלל, יונגשטיין (נאָלדמאַן), אייזענשטאָט פייגע, גראָסבאַרד מרים, אַרענשטיין פּעסיע, בהרב אישע. **לעצטע ריי:** בזשאָזאַ אַלטע, נאָוואָמינסקי חייה, שקאָרלאַט ברייגע, מאַנדרי הערשל (די אַנדערע נעמען — אומבאַקאַנט).

ביקורו של הלל צייטלין בווישקוב. **שורה ראשונה (עומדים):** אַפּשטיין אלתר, אַפּשטיין צינמן דוד, נוֹבוֹמינסקי, הולצמן משה, ניימן איצ׳ה, אַפּשטיין חונך, סגל יחיאל, ליכטנשטיין, הנה מלכה, אורנשטיין שמואל־אליהו, אַפּשטיין משה. **שורה שניה:** פונס, לוין שרה, רינק יעקב, שקרלט רפאל, אוֹרנשטיין פרל, פיינדג פנחס, טיק פיצניק (מורה), צ׳יז׳בר וולף. **שורה שלישית:** קירז׳נר, שקרלט פסיה, קוֹהן בלומה, שקרלט בלומה, שקרלט רבקה, גילברט שלמה, צייטלין הלל, יונגשטין (גולדמן), אייזנשטט פייגה, גרוֹסברד מרים, אורנשטיין פסיה, בהרב איצ׳ה. **שורה אחרונה:** בז׳וֹזה אלתה, נוֹבוֹמינסקי חייה, שקרלט ברייגה, מוֹנדרי הערשל. (יתר השמות — בלתי־ידועים).

פלעג איך מיט אינטערעס נאכפאלגן נאך אלץ וואס האט זיך אפגעשפילט אויפן טייך און אורום אים.

פון דער אנדערער זייט בריק האבן זיך אנגעפאנגען צינען פון רעכטס דער ראדזימינער שאסיי און לינקס — דער לאקעווער שאסיי, אבער דער עיקר: דארט האט זיך אויך אנגעפאנגען דער וואלד. אלט און יונג האבן ליב געהאט דעם וואלד, אמערסון — דאס יונגווארג, ווייל דארט פלעגט מען זיך שוין טרעפן מיט מיידלעך און שפאצירן צוואמען. דארט פלעגט מען זינגען אויפן קול הבערעישע און ייִדישע לידער. דיסקוטירן אינבער ייִדישע און וועלט־פראבלעמען — ביז אין דער שפעטער נאכט אריין.

נאכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און מיטן אנקומען פון דה היימלאזע פון פינסק און בריסק, האט זיך אונדזער געזעלשאפטלעכע ארבעט א שטארקן ריר געטאן. צווישן די פליכטלינגען האבן זיך געפונען א צאל אינטעלי־גענטע מענטשן, העברעישע לערער, דערפאהרענע געזעלשאפט־לעכע טוער און מיט זייער הילף האבן מיר גלייך ארגאניזירט א בריי־פארצווייגטע ליטעראריש־קולטורעלע טעטיקייט מיט קאנצערטן, רעפעראטן, קעסטל־שמועסן און אונט־קורסן פאר דערוואקסענע.

מיר האבן שוין פון פריער געהאט צוויי ביבליאטעקן. אין דער „גרויסער" איז געווען טעטיק פערל קופער. איך פלעג דארט זיין דער ביבליאטעקאר צוויי אונטן אין וואך. אין דער קליינער ביבליאטעק האט געארבעט בעלא טעף.

נאך דער מלחמה און מיטן אויפקום פון דער פוילישער מלוכה, איז אונדזער יוגנט געווארן אלץ מער באוווסטזיניק און אין רעזולטאט דערפון זיך צעטיילט אויף פארטיין און פארטייעלעך...

אין יענער צייט האבן מיר פרובירט גרינדן אן אלגעמיי־נעם פראפעסיאנעלן פאראיין. יצחק מארקוסאמער און איך האבן זיך אין דעם אקטיוו באטייליקט. מיר האבן אויך ארגאניזירט א קאנפעראנטיוו, וואס האט אין די ערשטע יארן געהאט צו פארצייכענען א דערפאלג. די דראמאטישע געזעל־שאפט איז אויך געווען געשפאלטן: אן אלגעמיינע און די ארבעטער דראמ־סעקציע. איך בין דאן געווען ששארק פאר־קאכט אין טעאטער און פלעג דעריבער מיטארבעטן מיט ביידע גרופן. פון צייט צו צייט פלעג איך מיט ביידע אנסאמבלען אויפפירן פיעסן. אינעם אלגעמיינעם דראמאטישן קרייז איז מלכה שקארלאט (מארקוס) געווען א „קראפט". איר ברודער איז באמת געווען א טאלאנט. אברהמל מארקוס־כאמער איז געווען דער טעטיקסטער מיטגליד אין דער ארבעטער דראמאטישער סעקציע און די רעפעטיציעס פלעגט מען אדורכפירן ביי אים אין הויז.

וואס איך האב דא געוואלט אריינברענגען:

מיר זענען פון אונדזער פריסטער יוגנט געווען ראמאנ־טיש, געזעלשאפטלעך און אידעאליסטיש...

צרור זכרונות מהימים ההם...

חיים לוין
גבעת־השלושה

כל כך הרבה מאורעות וגם שנים עברו עלי מאז שהייתי בווישקוב, שקשה לי לזכור תאריכים ופרטים. אני רק זוכר שחיינו שם היו מלאי תוכן עשיר ותנועה.

חייתי בווישקוב בשנים הכי טובות של האדם — בשנות הנעורים, עד היותי בן 24. מיום הולדתי כמעט שלא עזבתי את העיר.

אנסה להעלות משהו על הנייר מהשנים ההן.

בזמן מלחמת העולם הראשונה, הקימה קבוצת חברים (קלוסקי, מישלסבך, רוזנברג מנדל, שטלונג יעקב ועוד) את סניף „יוגנט" בעיר. זאת היתה התסתדרות נוער ציונית־סוציאליסטית (של מפלגת פועלי־ציון). הרבה כוחות השקענו בהסתדרות הזאת. פעולות הסברה ועבודה תרבותית ענפה, שיעורים, הרצאות, נשפים וספריה. העבודה היתה חצי לינגלית. אצל השלטון היינו תמיד חשודים. בכל זאת התחלנו גם לארגן את הנערים העובדים אצל בעלי המלאכה: חייטים, סנדלרים ונגרים, שלמדו מקצוע. היה נהוג אז, שמתלמד כזה היה עובד 3 שנים מבלי לקבל שכר ועוד ניצלו אותו לעבודות שרות בביתו הפרטי של „בעל המלאכה". היתה לנו עבודה קשה מאוד. גם ההורים של הנערים התנגדו לפעולתנו מתוך פחד מפני בעלי המלאכה, שמא יפטרו את הנערים. האסיפות הנוער הזה היו תמיד תחת כפת השמירים, בפינות נידחות של העיר, כדי להסתתר מעיני בעלי־המלאכה והמשטרה. בכל זאת הצלחנו הרבה פעמים להיטיב מצב נער זה או אחר. הנערים האלה היו אחר כך החברים בהסתדרות הנוער והמפלגות.

לכל הפעולות האלו התנדבנו מתוך רצון טוב, במטרה לעזור לנוער העובד הזה. לא פעם תרמנו מכספנו להוצאות.

באותו הזמן ההקימה בעיר גם הסתדרות נוער מה„בונד" — „צוקונפט". אתם היו לנו תמיד ויכוחים, כי הם התנגדו לציונות. אמנם, הוויכוחים העיקריים היו פומביים, אחרי נאו־מים של מרצים, שכל מפלגה היתה מזמינה מוואַרשה. אולם מלבד זה היינו ערים מאוד והיו אספות בלי סוף בקשר עם כל מאורע השוב ביהדות ובעולם.

היתה בעיר ספריה גדולה ביידיש ומקצת גם בעברית. על הספריה הזאת היתה גאוותנו. כולנו שאפנו ממנה דעת. הרבה ספרי מדע היו שם. והנה כשקמו מפלגות, כל אחת רצתה להשפיע על הספריה הזאת לפי השקפתה היא, ולהכניס שינויים לפי רוחה. זה גרם למריבות ולמי שהיו יותר קוראים בספריה הוא סחב אותה אליו. אספות הקוראים הכריעו לא פעם לצד אחר, למפלגה אחרת. עד שקמנו קבוצת חברים ששמנו לנו מטרה לקיים ספריה לשמה, בתור נכס תרבותי כללי ועיבדנו תקנון מיוחד בשביל אספת הקוראים. בתקנון היה סעיף, שלכל המפלגות יש ביאות כוח שווה ושאסור להעביר את הספריה לרשות מפלגה כלשהי. האספה אישרה את התקנון, ומאז התקיימה הספריה והתפתחה. שום ועד קהילה או מוסד אחר לא תמך בספריה הזאת. התשלום בעד הספרים היה כמעט סמלי ואת ההוצאות כיסינו מעריכת נשפים, הצגות וכו' ובעיקר בהתנדבות. בסוף מלחמת העולם הראשונה היא נהרסה קצת ע"י טילטולים וההרמות מצד השלטון הפולני, שהכל היה בעיניו „טרף" ואסור.

באותן השנים התקיים גם מועדון ברח' שקולנה, שקראנו לו „פאריין" (אגודה מקצועית). למעשה זה היה מקום לעבודה תרבותית ענפה ביידיש של יחידים, חברי מפלגות סוציאליסטיות, שיכלו לעבוד עבודה משותפת, שקטה, בלי

ויכוחים פוליטיים. במיוחד, זוכר אני את חברי השוב, ביניש אוסטרוביאק. אני הייתי ציוני והוא שמאלי, קומוניסט. ובכל זאת עשינו יחד כמעט את כל העבודה האינטנסיבית הזאת. יסדנו סניף צישׂ"א (צענטראלע יידישע שול־ארגאניזאציע). היו לנו קשרים הדוקים עם המרכז בוורשא. אירגננו בית־ספר יום, וגם ערב, לילדים עניים. רכשנו ספרים וכלי־כתיבה ושכרנו מורים. בית־הספר הזה התקיים כמה וכמה שנים והכספים בשבילו השגנו מתרומות חודשיות של חברים ומדמי כניסה להרצאות שנשאו הכנסה קלה. כל העבודה הארגונית היתה בהתנדבות והילדים לא שילמו כלום.

צריך לזכור שהשלטון העויין, בעיקר הפולני, לא נתן לנו מנוח. כל מרצה שהבאנו העירה היה חשוד בעיניהם. הצטרכנו להערים עליהם ולהסוות בכל מיני אופנים כדי שלא יפריעו לנו. פעם, בזמן הרצאה באותו "פאריין", ב־10 בלילה, הקיפה המשטרה את הבית והתחילה בחיפוש מדוקדק. זאת היתה תוצאה של איזה "מסירה". אמנם לא מצאו דברים חשודים מחוץ לספר סוציאליסטי אחד וניירות, ובהם טיוטה־תקנון לסניף "החלוץ" שהיה שמור אצלי. לפני החיפוש הסתרתי את המחברת באחד המקומות, אבל אחרי שעזבנו את האולם הם הפכו את הכל ומצאו אותה. למחרת, בהשתדלות הנכבדים, קיבלנו בחזרה את התקנון מידי המשטרה, כי הם כבר חשדו שמתקיים איזו ארגון בלתי ליגאלי. התקנון היה כתוב עברית וכשתירגמו להם זאת הרפו מאתנו.

אמנם החזיקו אותנו אז בלילה עד אור הבוקר כמעט, אבל זה לא מנע מאתנו להמשיך בימים הבאים את עבודתנו. העיירה היתה כמרקחה בגלל הענין הזה, ולכמה שבועות היינו מוכרחים להעביר את מקום בית־הספר לבית אחר.

בגלל דברים כגון אלו נאלצנו לסדר גם אסיפות אחד־במאי ביער... עם שרשרת סדרנים מסביב. כמובן שהשתתפו באסיפות אלו רק חברי מפלגות סוציאליסטיות.

כל המפלגות כמעט התקיימו וניהלו פעולות תחת מסווה איזה שהוא. רק הציונים הכלליים, "אגודה" התקיימו באופן ליגאלי, והיה מועדון פתוח. והיות שהמבוגרים ביניהם לא היו פעילים, אז אנחנו, הנוער החלוצי, השתמשנו הרבה במועדון הזה. אפילו את הספריה הגדולה העברנו לשם, כי זה היה המקום הבטוח ביותר.

זכורני אסיפה בבית אלי־מאיר גולדמן על "הכביש הוורשאי" (רח' קושצ'ושקו), בזמן שהצבא האדום היה בעיר, בסוף מלחמת העולם הראשונה. האסיפה נקראה ביוזמת הקו־מוניסטים, בהשתתפות קצין מהצבא שניהל את האסיפה. דרשו בשם השלטון, שכל המפלגות הסוציאליסטיות תתפרקנה. ה"בונד" הודיע אז שהוא מתפרק כי "הסוציאליזם כבר בא" והשאלה היהודית תיפתר. אנו, פועלי ציון, ידענו והרגשנו שאין זו אמת. הודענו, אחרי שיקולים וויכוחים, שאנו קשורים עם המרכז בוורשא וכשהצבא האדום יכנס בקרוב לוורשא ניתן תשובה כל ארצית, כי אנו רק סניף. תשובתנו נתקבלה אצלם באי אמון, אבל האסיפה התפזרה. הצבא היה בסביבתנו שבוע ימים וכשנסוג נסוגו אתו הרבה קומוניסטים. למחרת שמענו שהצבא הפולני שנכנס העירה ירה והרג 2 פולנים ויהודי מהקומוניסטים שנתפסו, בלי שום דין ומשפט.

מפלגת פועלי ציון המשיכה כמובן להתקיים, אבל ה"בונד" לא יכול היה הרבה זמן להרים ראש, כי הרי התפרקו...

מאז התגברה פעולתנו הציונית. אספנו כספים לקק"ל ולקפא"י (קופת פועלי ארץ־ישראל) דאז. הרחבנו את "החלוץ" וכו'. כשהתחולו הנגישות והרדיפות נגד המיעוט היהודי בפולין — החלה העלייה לארץ גם מוישקוב, כמובן מהדור הצעיר.

זכורני אמנם עליתו של יהודי מבוגר אחד לפני זה. וזה היה המקרה: יהודי ושמו רוזנצוויג, סנדלר פשוט, בא לאבא שלי בשנת 1920, כמדומני, ופנה אליו היות שידע אותו בתור עסקן ציוני וביקש לעזור לו לעלות ארצה.

אבי השתומם מאוד על היהודי הזה ושאל אותו איך הוא יסתדר בארץ עם משפחה גדולה? וגם מאורעות אירעו או בארץ ונסעו ארצה רק צעירים, אם בכלל נסעו, ולא מבוגרים. אבל היהודי הזה הודיע שהוא נוסע ירושלימה ולוקח אתו נשק — אקדח... הוא יאפה לחם ויכניס את הנשק בתוך ככר הלחם... אבא שלי, בראותו את התלהבותו של רוזנצוויג זה, עזר לו והמליץ עליו בפני מוסדות "המזרחי". והיהודי נסע ואחר כך העביר את משפחתו. ועד היום נמצא חלק ממנה בירושלים. זה היה המקרה היחידי בשנים ההן.

היהודים ברובם, או שהיו אדישים לציונות או שהתנגדו בגלל אדיקותם הדתית. לאבי היו הרבה ויכוחים עם היהודים האלו, עם החסידים והרב. הרבה פעמים נאם ב"בית המדרש" על נושאים ציוניים, מטעם "המזרחי". אצל החסידים והרב אמרו עליו, שהוא „אפיקורס", בגלל הציונות שלו. וכשאבי ז"ל נפטר, התנגדו הרב והחברא קדישא להעמיד מצבה על קברו משום שחרוט היה עליה „מגן דוד"... והיתה מריבה גדולה בעיר בין הציונים וה„מתנגדים". זה קרה בשנת 1926. אבל עוד לפני זה, ב־1924, עלו הראשונים מ„החלוץ" בוויש־קוב וזאת היתה שמחה גדולה אצלנו. הריקודים בתחנת הרכבת נמשכו הרבה זמן. וב־1925 עליתי גם אני.

דערמאָנונגען פון דער אלטער היים

משה סטאַליק
תל־אביב

אין מיין זכרון זע איך ווישקאָוו ווי אַ שטעטעלע פון גרויסן יידישן דלות און פריילעכע יומטובים. אויף די גאַסן — אַ לויפענישׂ און געשייל פון די מענטשן, וואָס יעדער איינער פון זיי איז פאַרנומען מיט זיינע געשעפטן, דאגות, צרות און האָפענונגען.

באָזונדערס האָבן זיך איינגעקריצט אין זכרון מיינע יונגט־יאָרן אין שטעטל, פון יאָר 1929 ביז 1939. דאָ האָב איך פאַרבראַכט מיט מיין טאַטע־מאַמע, שוועסטערס און ברודער, פעטערס און מומעס, קוזינען און קוזינעס, חברים

נישט תּמיד האָט ער פֿאַרשריבן די ריכטיקע רעצעפּט. און די פֿאַרשידענע סוחרים: בעריש ווייַלענסקי, יונה טאָוב, טשערוואָנאָגורא, פּשעטיצקי, קרישטאָל ברוך און אַנדערע. די בעלי־מלאכות זענען געווען פֿאַרטראָטן דורך כּמעט אַלע טראַדיציאָנעלע יידישע פּאַכן: שנײדערס, סוסטעריס, בעקערס, פֿריזיורערס, בעל־עגלות, וואָסער־טרעגערס. האַלץ־העקער, דאַראָשקאָוושעס און שפּיליטערס. עס שוועבן אויף אין זכרון די נעמען פון הײַם מאַרכעווקע, פון וואַרשעווער שניידערס — שוקרין, שעדלעצקי, זוועל, דער דאַראָשקאָוש אָסטראָוויאַק, דוד לירכטמאַן מיט זיינע זין, וועלכע זענען צוויי מאָל אין וואַר געפֿאַרן קיין וואַרשע ברענגען סחורות. און דער שאָקער פּשעשטעלינגער מיט זיין פּאַמיליע, וועלכע האָט אויך פֿאַר־קויפט... מילך.

און ווער קאָן פֿאַרגעסן די שניט־סוחרים, וואָס זענען יעדן דינסטיק און פֿרייטיק געשטאַנען אויפֿן מאַרק און די אַנדערע טעג אין וואָך — אַרומגעפֿאָרן אויף די יאָרידים. אין שטעטל זענען געווען אָ שם־דבר די בעקערס בוטשע סטאָליק, פּשעמיראָוויר, עלי־מאיר גאָלדמאַן, ליס ; די בעקערין די אלמנה, וואָס האָט געבאַקן שוואַרץ ברויט מיט בלעטער, גערופּן האָט מען זי „מוישעלינע". אויך אין רינעק איז געווען אָ בעקערין אַן אלמנה, וואָס האָט געבאַקן גערשטענע פּלעצ־לעך און בייגל.

שבת איז געווען אָ פֿאַרגניגן צו זען ווי אונדזערע פֿרויען און מיידלעך האָבן געטראָגן די שטאָלצטער אַהיים (דער טעם פון אָ ווייסקאָווער שאָלטן ליגט מיר נאָך היינט אין מויל...). מיר דערמאָנען זיך אויך דער הרב מאַרגשטערן, וועלכער האָט געווינט אין רינעק און דער מורה־הוראה פון דער אסטראָווער גאָס. ביי אים האָט מיין פֿאָטער צבי־יוסף סטוליק ע״ה געלערנט יעדן אָוונט אָ בלאַט גמרא.

און איצט — די קהילה בראש מיטן געראָר חסיד, פּרע־זעס עפּשטיין; די דיינים, שוחטים, שמשים, חזנים, מיטן הויפּט־חזן פון דער גרויסער שול, מלכיאל שוחט און זיין באַרימטער כּאָר. און די פֿאַרשידענע עסקנים פון דער הכנסת אורחים, הכנסת כלה, גמילת חסדים, חסד של אמת און פּיל פּיל אַנדערע, וואָס האָבן געאַרבעט מיט דער גרעסטער אינערגעזעבנקייט.

אין די אַנדערע שולן און שטיבלעך זענען די בעלי־תּפילות געווען: יאַנקל שוחט און איטשע־מאיר שוחט, חיים־הענעך שטעלונג (בעל־תּפילה אין גערער שטיבל) און די חזנים ביי די אַטוואַצקער, קאַצקער און ראַדזימינער חסידים. אויסער די מנינים, וווּ עס האָבן נישט געפּעלט קיין גבאים, שמשים און... קריגעריין. עס דערמאָנען זיך מיר די צוויי מלמדים, ביי וועלכע כ׳האָב געלערנט: דער לאַדושער און פֿארניאַרזש. דער לעצטער האָט געווינט ביי דער בלינדער פּייגע, וואָס האָט פֿאַרקויפט הייוון. דער דאָזיקער מלמד פּלעגט שלאָגן זיינע תּלמידים מיט אַ שטריק, אייגנגעוויקט אין וואַסער...

די יוגנט אין שטעטל, אין גרעסטן טייל — אָן אַרבעט־לעזעמנט, האָט נאָך דער אַרבעט אָקטיוו זיך באַטייליקט אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן און געווען טעטיק ביים בונד, קאָמוניסטן, אגודת ישראל. דער רוב האָט נעהערט צו די פֿאַרשידענע ציוניסטישע גרופּירונגען — אַלגעמיינע ציוניסטן, לינקע פּועלי־ציון, השומר הצעיר, החלוץ הצעיר, מזרחי, ליגע פֿאַר אַרבעטסזידיזן ארץ־ישראל. מ׳האָט זיך אויך פֿאַרנומען מיט ספּאָרט: „הפּועל" און „מכבי". אין יאָר 1934 איז געשאַפֿן געווארן אָ הכשרה־קיבוץ, וואָס איז געווען אָן אָפּטיילונג פון „גוש גרוחוב". דער שטאָלץ פון דער ציוניסטישער באַ־וועגונג אין שטאָט איז געווען — די גרויסע ביבליאָטעק.

דאָס איז ציוניסטישע לעבן אין שטעטל האָבן פֿאַרמירט די באַקאַנטע טויער: קאַלוסקי, לייביש פּשעטיצקי, יצחק בהרב, מאיר שטיגעל, ראובן לעווין, משה סטוליק, לאה הילער, לאה נודעל, בנימין־חיים ברוק, קוויאָטעק, אַלתה שטעכאַנ־נאָוויצקאָ. יוסף לעווינער און פיל פיל אַנדערע.

אין יאָר 1935 האָבן די יידישע קאָמוניסטן פֿארפֿירט אָ קאַמף קעגן הכשרה־קיבוץ אין וויישקאָוו. זיי האָבן נישט נאָר געהאַקט שוידן, נאָר אויך באַפֿאַלן אין גשלאָגן די קיבוץ־חברים. דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט אפֿילו באַקומען אָ דראָנגס־בריוון, וויייל ער האָט געוואָגט צו פֿארטיידיקן די חברים פון קיבוץ. אויף אָ געוויסע צייט האָט ער צוליב דעם געמוזט פֿארלאָזן די שטאָט...

דאָס זענען מיינע דערמאָנונגען פון וויישקאָוו.

א וויישקאָווער ניגון

א. פּאָט
ניו־יאָרק

איידער דער נאַצי־חורבן האָט זיך אַראָפּגעלאָזט איבער די יידן אין פּוילן, האָט וויישקאָוו פֿאַרנומען אָ גאָר חשובן אָרט צווישן די באַוווסטע ישובים. דער נאָמען וויישקאָוו וועט באַגלייט מיט אָ ניגון פון לישאַפֿט און בענקשאַפֿט נאָך יידיש־קולטורעלן אויפֿבלי. די איינגעוואָרצלטע ליבע איז קאַנצענטרירט אָרום דעם מאַרק־פּלאַץ, וואָס פֿאַרקערפֿערט אין זיך אָ טראַדיציע פון קאַמף אויפֿצוהאַלטן אָן אייגן פּנים, פֿאַרן קיום האומה. אינעם אָלטן און נייעם בית־המדרש האָבן יידן זיך אָנגעשטרענגט ביז מסירת־נפש, אָן דער נר ד׳ זאָל קיינמאָל נישט אויסגיין.

וויישקאָוו איז נישט אָפּגעשטאַנען פון דעם נייעם קולטור־גייסט פון דער צייט. דער ליינן־קריז, אייגענע טעאַטער־אויפֿפֿירונגען און וויכטיקע רעפּערטואַרן האָבן פֿאַרבונדן דעם יוגנטלעכן דור מיט די יידן פון די הפּצות ישראל. אינעם פּייערלעשטער־זאָל זענען אויפֿגעטרעטן אייגענע און איינגע־לאָדענע דער נאַצי־חורבן האָט זיך אַראָפּגעלאָזט איבער די יידן אין פּוילן, האָט וויישקאָוו פֿאַרנומען אָ גאָר חשובן אָרט צווישן די באַוווסטע ישובים. דער נאָמען וויישקאָוו וועט באַגלייט מיט אָ ניגון פון לישאַפֿט און בענקשאַפֿט נאָך יידיש־קולטורעלן אויפֿבלי. די איינגעוואָרצלטע ליבע איז קאַנצענטרירט אָרום דעם מאַרק־פּלאַץ, וואָס פֿאַרקערפֿערט אין זיך אָ טראַדיציע פון קאַמף אויפֿצוהאַלטן אָן אייגן פּנים, פֿאַרן קיום האומה. אינעם אָלטן און נייעם בית־המדרש האָבן יידן זיך אָנגעשטרענגט ביז מסירת־נפש, אָן דער נר ד׳ זאָל קיינמאָל נישט אויסגיין.

וויישקאָוו איז נישט אָפּגעשטאַנען פון דעם נייעם קולטור־גייסט פון דער צייט. דער ליינן־קריז, אייגענע טעאַטער־אויפֿפֿירונגען און וויכטיקע רעפּערטואַרן האָבן פֿאַרבונדן דעם יוגנטלעכן דור מיט די יידן פון די הפּצות ישראל. אינעם פּייערלעשטער־זאָל זענען אויפֿגעטרעטן אייגענע און איינגע־לאָדענע

חברות און פֿאַרטיידיגן — אַ נאַטירלעכער המשך פֿון דער שיינער חסידישער טראַדיציע, וואָס די וווישקאָווער יוגנט האָט געירשנט פֿון פֿריערדיקע דורות. מיט דער התלהבות און שבת־קודשדיקן אהבת האָט זיך אין גאָס גע־טראָגן דאָס לידּ פֿון באַרייאינג און נאַציאָנאַלער גאולה. מיטן גייסט פֿון פֿאַטישער התפעלות אין הארצן און מיט דער נייער התעוררות פֿון דער צייט, איז אַנטשטאַנען אַ קול־טורעלּ־חשיבותדיקע באַציאונג צו שפּראַך און פֿאָלק, צו די אַספּיראַציעס פֿון ייִנגן דור.

אין יענער צייט האָט די וווישקאָווער יוגנט אייגענלאַדן אויף אַ רעפּעראַט דעם גרויסן שריפטשטעלער און דענקער הלל צייטלין (פֿונעם וואַרשעווער „מאַמענט"). כאָטש דער עקסטרעמער לידּ חסידים אין שטעטל האָט אַרויסגעווייזן אַ שׂראָפּע קעגנערשאַפֿט צו דער אינדאַוגנג, איז דער רעפּעראַט פֿאַרזאַמלט געווארן אין אַן אמתער פֿאָלק־פֿאַרזאַמלונג. עס זענען געקומען יידן פֿון אַלע שאַטירונגען: קורץ־געקלּיידטע און ראַזירטע, מיט חסידישע מלבושים און בערד און פּיאות. דאָס תנאישע הדרת־פּנים און זיינע שווּאַרץ־דוידרײַנענדיקע אויגן האָבן געווּנען אַלעמענס אויפֿמערק־זאַמקייט און זיינע רייד האָבן אַריבערגעטראָגן צו דער פֿרעסטיקער פֿאַרזאַמלונג אַ זיכערקייט און גלויבן אין די אייגענע כוחות. דער גרויסער לימדן האָט געדעדט וועגן וועלט־לעכקייט אין גייסט פֿון דער אַלטער ידישער טראַדיציע. פֿון זיינע רייד האָט אַ געדעדט דער מאַרענרער סאַציאַלאַג — און דאָס מיט אַזאַ נאַענטקייט צום מדרש און משניות. ביי יענעם רעפּעראַט האָט וווישקאָוו דערפֿילט די גרויסע חשיבות און פֿאָטישע שפּעריישקייט וואָס איז פֿאַראַרגן אין יידיש־לשון. הלל צייטלין האָט אין זיך פֿאַראייניקט דאָן דעם גרויסן בעל־תורה און די פֿשטות פֿון פֿאָלק־מענטש.

נאָך דעם יומטובדיקן צוזאַמענקום, וואָס האָט זיך פֿאַר־צויגן ביז אין דער וווייטער נאַכט, האָט דער גאַסט פֿאַרשפּע־טיקט די באַן, וואָס האָט אים באַדאַרפט צוריקפֿירן קיין וואַרשע. קיינער האָט נישט געטראַכט וועגן שפּאַנ־צייט, ווייל ביי אַלעמען האָט געהערשט אַזא געהויבענע שבתדיקייט, ווען דער גאַסט האָט אויסגעפֿונען, אַז ער וועט ביז פֿאַרטאָג מוזן וואַרטן אויף אַ באַן, האָט אַ פֿאָר שׂרשט פֿונדאַנייַ זיך פֿאַרנומען צו ענטפֿערן אויף פֿראַגן פֿונעם פֿאַרזאַמלטן עולם. ווען דאָס שפּעטל איז שוין געווען פֿאַר־זונקען אין שלאָף הינטער די פֿאַרמאַכטע טירן און פֿאַר־ריגלטע לאָדנס, איז אַ גרופּע יונגע פֿאַרבליבן מיטן גאַסט. הלל צייטלין, אין באַגלייטונג פֿון דער גרופּע, האָט אויסגעזען ווי אַ צדיק מיט חסידים, וואָס אין אַרויס אין גאַס איינאַטעמען די פֿרישע לופֿט, וואָס האָט זיך געטראָגן פֿונעם דערפֿרישן־דיקן ווינטל, אונטער די טאַנצנדיקע שטערנדלעך אויפֿן טיף־בלויען פֿירוכת. ווען זיי זענען צוגעקומען צום וואַלד, האָט זיך גיעאָוועט אַ קלוגער אַלטיטשקער און האַרציק ארומגענומען דעם גאַסט. נערעדט האָט דער אַלטיטשקער מיט התפעלות וועגן צייטלינס למדנות און חריפות. דערווייל האָט חברה צעלייגט אַ פּייער און זיך ארומגעזעצט אויף אפּגעוועגט בייסער. דער אַלטיטשקער גופא איז געזעסן אויף אַ קעסטל, נאָענט צום שייטער. זיין פּנים האָט גע־לויכטן מיט מתיקותדיקער כּארטאָכטקייט אין דעם פּינצטערן וואַלד. ער האָט דערציילט, אַז מיט פּיל יאָרן צוריק, אין דער צייט פון רבי שלמהלע אייגער, דער דעמאַלט פֿאָלערער גאון, איז וווישקאָוו געווען געבענטשט מיט אַ ייד, וואָס כאָטש ער איז נישט געווען קיין בן־תורה, איז ער אָבער געווען איבערגעגעבן צו עבודת־הבורא אויף זיין אייגע־נעם שטייגער. ער איז גרייט געווען זיך מוסר־נפש זיין פּאַר קהל יעדע מינוט אין מעת־לעת. אָזא ייד איז געווען הערשע־לע וואָס־טרערגער. דעם שורש פון די היינטיקע לידער און ניגונים קאָן מען געפֿינען, אויב מ'וועט זוכן — אין הערשעלעס ניגון. „עורר־נא, קומר־נא, התעורר!" — האָט זיך געטראָגן מיט קרישטאַלענער קלאַרקייט און נחתדיקן ציטער איבער יידישע הייזער אין דער גאַסטפֿארטיקער שטילקייט פֿונעם ערב שבת־קודש. ס'איז געווען זיין מזמור, זיין שירה צום באַשעפער. מען דערציילט, אַז מיט די פּאָלעס, פֿאַרשטעקט הינטערן גאַרטל, פֿלעגט ער מיט דער לייכט־קייט פון אַ הירש זיך פֿארבייטראָגן די פֿאַרמאַכטע לאָדנס און מיט גרויס ליבשאַפֿט געוועקט די וווישקאָווער יידעלעך זיי זאָלן אויפֿשטיין צו תהילים און זינגען שירה צום בורא־עולם. פֿאַר אים איז דאָס געווען דאָס שענסטע געזאַנג, ס'איז געווען אַ מין באַהעפֿטן זיך מיט דער אייביקייט. „עורר־נא, קומר־נא", האָט אַריינגעדרינגען דורך די לאָדנס און ס'האָט אַ צי געמען נאָך נעגל־וואַסער. הערשעלעס ניגון איז פּול געווען מיט רחמים, וואָס דער יצר־הרע פון שלאָף האָט נישט געפֿאָגט גובר זיין. און דער ניגון האָט געפֿעפּט: „למה רגשו גויים"? — און טירן האָבן זיך געפֿעפּט, יידן זענען אויפֿגעשטאַנען צו תהילים. דאָס איז געווען זיין חלק אין עולם־הבא. ער איז געווען ארומגעגאַרטלט מיט קדושה, ווען ר'האָט געהערט אויף די גאַסן טריט פון יידן וואָס האָבן קוים די ערד באַרירט.

אין דער חשכות פון דער נאַר שפּעטער נאַכט, האָבן זיך פון בית־המדרש צוגעזיגן לאַנגע פֿאַסמעס ליכט. באַלד איז דאָס בית־התפילה פול געוואָרן מיט געזאַנג און דער למנצח בנגינות האָט זיך ווי הימלישע שירה געטראָגן אין דער פֿרימאַרגן־לופֿט. די מזמורים האָבן זיך אויסגעמישט מיטן בלעטער־גערוש פון וואַלד און אין ערשטן בליאַסק פון פֿרימאַרגן־ליכט האָבן די פֿייגל פֿארגעוועט דעם מזמור, גלייך די גאַנצע וועלט וואָלט געוונגען אַ שבח דעם בורא און דעם שבת־קודש. אַלץ האָט זיך האַרמאָניש צונויפֿגעגאָסן אין איין וווּנדערלעכן ניגון.

ווען ס'האָבן זיך באַוויזן די ערשטע שטראַלן פון זון־אויפֿגאַנג, איז הערשעלע שוין געשטאַנען אויבער דער בריק ביים טייך בוג. ער האָט געלויכטן, ווי גאָטט שכינה וואָלט געווען זיין בגד. עס האָט אויסגעזען ווי דער טייך, הימל און זון וואָלטן זיך ארומגענומען, געאַלדזט און געקושט. ער איז מיט יראת־הכבוד געשטאַנען ווי פֿארן כביכול. דער פֿרימאַרגן איז פול געווען מיט סודותדיקן גערויש, גלייך דער טייך וואָלט בעדאָוונט שחרית. אינמיטן טייך האָט זיך אויפֿ־גהויבן אַ וואַלן־זייל, וואָס האָט זיך קאַלירט אין רעגנבויגן־פֿארבן, אין פֿראָכט פון זון־אויפֿגאַנג. די פֿארבן האָבן זיך געבויטן רגעוויי, זיך בעצויגן צום הימל און אויפֿגעלייזט אין זוניקן ליכט־שטראָם. דער וואַלקן־זייל איז שנעלע געווען צום ענדאָאש וואָס האָט זיך פֿאַר משהן באַווּיזן אין מדבר, ווי ס'איז באַשריבן אין חומש. עס האָט אויסגעזען גלייך דאָס קדמון־פֿייער וואָלט דאָ געשוועבט איבערן טייך. אין די פֿייערדיקע וואַלקן־זיילן האָט הערשעלע געזען מלאכים פון אויפֿגאַנגס־שלאַנגען אין מעכטיק־שאַלנדיקע נגינות צום שבתדיקן אור־הבוקר.

מיט חדווה אין הארצן און יראת הכבוד איז ער געשטאַ־נען, ווי מיט שטייט אין די „ימים־נוראים און בקול דממה דקה, אויסגעזוגנגען „מזמור שיר ליום השבת" אויף זיין אייגענעם, אויסטערלישן שטייגער. הערשעלע איז גאָרנישט

געווען קיין בקי אין לשון־קודשדיקער עברי. האָט ער אָנגע־
הויבן זינגען מיט אַ באַנומענער התפעלות אויף פֿראָסט
מאַמע־לשון און ס׳האָט זיך באַקומען ספּאַנטאַנע פֿרעכטיקע
ייִדישע פֿאַעזיע. און אַזוי ווי ער צעגייט זיך אין זיין געזאַנג
און ריקודל, האָט ער דערפֿילט אַ האָנט אויף זיין פֿלייצע.
הערשעלע האָט אַ ציטער געגעבן, זיך אויסגעדרייט און
דערזען פֿאַר זיך אַן אימה: נישט קיין אָנדערן, ווי דעם
פּויזנער גאור אַליין רבי שלמהלע אייגער. ער האָט געווּסט,
אַז דער גאון, פֿאַרנדיק פון וואַרשע, האָט זיך אָפּגעשטעלט
אין ווישקאָוו. אָבער אַז ער, הערשעלע, זאָל שטיין פֿאַר אים
פּנים־אל־פּנים, דאָס האָט אים זיכער אַ היפּש ביסל צעטומלט
און דערשראָקן.

רבי שלמהלע אייגער האָט פֿאַרשטאַנען וואָס הערשעלע
פּילט, האָט ער אים אַרומגענומען און בארואיקט מיט רייד
און ווי צו זיינע גליייכן דערציילט וואָס ער האָט עזעון אין
וואַרשע, די רחבות און גדלות פון די דאָרטיקע רבנים. נאָר
הערשעלע האָט, וויזט אויס, זיך נישט איינגעהערט אין תוך
פון זיינע רייד. וויייל מיטאַמאָל האָט ער זיך אַ קער געטאָן
צו רבי שלמהלען און אים געפרעגט מיט אַ ציטערדיק קול:

— רבי, מעג מען רעדן צו גאָט אויף פֿראָסט ייִדיש?

רבי שלמהלע האָט אַ וויילע געשמייכלט און נאָכדעם אים
זייער ערנסט געענטפֿערט:

— דאָס לשון, וואָס קומט פון האָרצן, פֿאַרשטייט גאָט
אַפֿילו יאָ פֿראָסט, איז פֿאַראַן קדושה אין דער פֿראָסטקייט.
ווען אייַנער הייבט אויף די אויגן, קוקט און באַוווּנדערט
גאָסט באַאַמאָף און איז זיך מתדבק מיט דער יצירה דורכן
געזאַנג פון וויינט, דעם וואָלד און פון פעלד; וועז אַ ייִד
קאָן אַזוי זינגען מיט אַזאָ אהבת הכלל וועקן צו עבודת
הבורא, וועלט זיין לשון נישט נאָר קודש — ער וועלט
אַ מלי־יושר אויף דער זינדיקער ערד פֿאַר גאולה און
ביאת המשיח.

וועז הערשעלע האָט דערהערט אַזעלכע דיבורים פון דעם
גאון אַליין, האָט זיין פּנים אויסטערליש אויפגעלויכטן. אין
יענעם שבתדיקן פּרימאָרגן האָט מען גהערט און געזען
ווי דער מתנגדישער גאון־הדור האָט געלערנט אין וויי־
קאָוו וועגן דער קרובהמשפּט צווישן מתנגדות און חסידות.
אין יענעם פּרימאָרגן פֿאַר דעם שחריתדיקן דאָווענען, האָט
רבי שלמהלע אייגער פֿאַרבראַכט מיט הערשעלע וואָסער־
טרעגער און גערעדט תורה אויף פֿראָסט יידיש. ס׳איז געווּאָרן
דאָס לשון פּוי דער נשמה־יתירה און פון נאַציאָנאַלער
חשיבות.

*

אַזוי האָט די יוגנט אין וווישקאָוו פֿאַרבראַכט מיט הלל
צייטלין ביז כעלות השחר און אויסגעהערט ווי הערשעלעס
ניגון „עורר־נא. קומו־נא, התעוררו" איז אויסגעווּאָקסן צום
געזאַנג פֿאַר נאַציאָנאַלער באַפרייאונג...

די ווישקאָוער קאָפּעליע: דאָלעקע

יצחק מאַרקוסאַמער
לאָס־אַנזשעלעס

מיין היים איז שוין לאַנג אָפּגעברענט,
נאָר דער וועג בלאָזט דאָס אש מיר אין די אויגן,
א חלום נישט גענומען און נישט גענפֿלויגן,
פּירט מיך דורך שפּיגלעוועב־בריק צו מיין היים צוריק.
(נחום באַמזע)

...אַן אסיפה פון ווישקאָוער לאָנדסלייט, אז די צוויי ווישקאָוער „היסטאָריקער", ר׳ הערי און ר׳ חיים — איז ווי א חתונה אן כלי־זמרים...

זיצן זיי און שמועסן וועגן די יידן אין אַמאָליקן ווישקאָוו. צוויישן איין קרעכץ און א צוויישן דערמאָנען זיי דעם און יענעם, די און יענע חברות און ארגאַניזאַציעס, די בילד־רייכע נאַטור־לאַנדשאפטן אָרום אונדזער שיין שטעטל: דער סאָסנאָווער וואַלד, די גרינע לאַנקעס, דער ברייטער און טיפער טייך בוג, די גרויסע פּרוכט־סעדער מיט די באַשעמטע פלוימען, שפּל, באַרג. היינט די וווייסע און רויטע קאָרשן, וועלכע זענען געווען באַרימט וווייט־וויייט איבער די גרענעצן פון אונדזער שטעטל.

— היינט אונדזער יוגנט — כאָפּט אונטער ר׳ יצחק, איינער פון די לאַנדסלייט, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו דעם געשפּרעך. — „די ברויזנדיקע יוגנט", ווי אהרן איינהאָרן האָט אַנגעוּרופן די ווישקאָווער יוגנט, וועז עז האָט זיך בא־
קאַנט מיט זייערע אקטיוויסטן, זייענדיק אויף דאָטשע אין אונדזער שמעקדיזן סאָסנאָווער וואַלד.

— די ברויזנדיקע יוגנט — זאָגט ר׳ חיים — איז געווען ברויזנדיק, ווייל זיי האָבן געלעבט אין ארעמקייט. אוי, די ארעמקייט!

— אַבער דערפֿאַר, — זאָגט הערי, — וועז ס׳איז געקו־
מען זינגען מיט אַ באַנומענער התפּעלות אויף פֿראָסט הויבן
וועלט, האָט ער דערפֿילט אַ האָנט אויף זיין פּלייצע.
הערשעלע האָט אַ ציטער געגעבן, זיך אויסגעדרייט און
דערזען פֿאַר זיך אַן אימה: נישט קיין אָנדערן, ווי דעם
פּויזנער גאור אַליין רבי שלמהלע אייגער. ער האָט געווּסט,
אַז דער גאון, פֿאַרנדיק פון וואַרשע, האָט זיך אָפּגעשטעלט
אין ווישקאָוו. אָבער אַז ער, הערשעלע, זאָל שטיין פֿאַר אים
פּנים־אל־פּנים, דאָס האָט אים זיכער אַ היפּש ביסל צעטומלט
און דערשראָקן.

רבי שלמהלע אייגער האָט פֿאַרשטאַנען וואָס הערשעלע
פּילט, האָט ער אים אַרומגענומען און בארואיקט מיט רייד
און ווי צו זיינע גליייכן דערציילט וואָס ער האָט עזעון אין
וואַרשע, די רחבות און גדלות פון די דאָרטיקע רבנים. נאָר
הערשעלע האָט, וויזט אויס, זיך נישט איינגעהערט אין תוך
פון זיינע רייד. וויייל מיטאַמאָל האָט ער זיך אַ קער געטאָן
צו רבי שלמהלען און אים געפרעגט מיט אַ ציטערדיק קול:

— רבי, מעג מען רעדן צו גאָט אויף פֿראָסט יידיש?

רבי שלמהלע האָט אַ וויילע געשמייכלט און נאָכדעם אים
זייער ערנסט געענטפֿערט:

— דאָס לשון, וואָס קומט פון האָרצן, פֿאַרשטייט גאָט
אַפֿילו יאָ פֿראָסט, איז פֿאַראַן קדושה אין דער פֿראָסטקייט.
וועז אייַנער הייבט אויף די אויגן, קוקט און באַוווּנדערט
גאָסט באַאַמאָף און איז זיך מתדבק מיט דער יצירה דורכן
געזאַנג פון וויינט, דעם וואָלד און פון פעלד; וועז אַ ייִד
קאָן אַזוי זינגען מיט אַזאָ אהבת הכלל וועקן צו עבודת
הבורא, וועלט זיין לשון נישט נאָר קודש — ער וועלט
אַ מלי־יושר אויף דער זינדיקער ערד פֿאַר גאולה און
ביאת המשיח.

וועז הערשעלע האָט דערהערט אַזעלכע דיבורים פון דעם
גאון אַליין, האָט זיין פּנים אויסטערליש אויפגעלויכטן. אין
יענעם שבתדיקן פּרימאָרגן האָט מען גהערט און געזען
ווי דער מתנגדישער גאון־הדור האָט געלערנט אין וויי־
קאָוו וועגן דער קרובהמשפּט צווישן מתנגדות און חסידות.
אין יענעם פּרימאָרגן פֿאַר דעם שחריתדיקן דאָווענען, האָט
רבי שלמהלע אייגער פֿאַרבראַכט מיט הערשעלע וואָסער־
טרעגער און גערעדט תורה אויף פֿראָסט יידיש. ס׳איז געווּאָרן
דאָס לשון פּוי דער נשמה־יתירה און פון נאַציאָנאַלער
חשיבות.

*

אַזוי האָט די יוגנט אין וווישקאָוו פֿאַרבראַכט מיט הלל
צייטלין ביז כעלות השחר און אויסגעהערט ווי הערשעלעס
ניגון „עורר־נא. קומו־נא, התעוררו" איז אויסגעווּאָקסן צום
געזאַנג פֿאַר נאַציאָנאַלער באַפרייאונג...

די ווישקאָוער קאָפּעליע: דאָלעקע

יצחק מאַרקוסאַמער
לאָס־אַנזשעלעס

מיין היים איז שוין לאַנג אָפּגעברענט,
נאָר דער וועג בלאָזט דאָס אש מיר אין די אויגן,
א חלום נישט גענומען און נישט גענפֿלויגן,
פּירט מיך דורך שפּיגלעוועב־בריק צו מיין היים צוריק.
(נחום באַמזע)

...אַן אסיפה פון ווישקאָוער לאָנדסלייט, אז די צוויי ווישקאָוער „היסטאָריקער", ר׳ הערי און ר׳ חיים — איז ווי א חתונה אן כלי־זמרים...

זיצן זיי און שמועסן וועגן די יידן אין אַמאָליקן ווישקאָוו. צוויישן איין קרעכץ און א צוויישן דערמאָנען זיי דעם און יענעם, די און יענע חברות און ארגאַניזאַציעס, די בילד־רייכע נאַטור־לאַנדשאפטן אָרום אונדזער שיין שטעטל: דער סאָסנאָווער וואַלד, די גרינע לאַנקעס, דער ברייטער און טיפער טייך בוג, די גרויסע פּרוכט־סעדער מיט די באַשעמטע פלוימען, שפּל, באַרג. היינט די וווייסע און רויטע קאָרשן, וועלכע זענען געווען באַרימט וווייט־וויייט איבער די גרענעצן פון אונדזער שטעטל.

— היינט אונדזער יוגנט — כאָפּט אונטער ר׳ יצחק, איינער פון די לאַנדסלייט, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו דעם געשפּרעך. — „די ברויזנדיקע יוגנט", ווי אהרן איינהאָרן האָט אַנגעוּרופן די ווישקאָווער יוגנט, וועז עז האָט זיך בא־
קאַנט מיט זייערע אקטיוויסטן, זייענדיק אויף דאָטשע אין אונדזער שמעקדיזן סאָסנאָווער וואַלד.

— די ברויזנדיקע יוגנט — זאָגט ר׳ חיים — איז געווען ברויזנדיק, ווייל זיי האָבן געלעבט אין ארעמקייט. אוי, די ארעמקייט!

— אַבער דערפֿאַר, — זאָגט הערי, — וועז ס׳איז געקו־
מען זינגען מיט אַ באַנומענער התפּעלות אויף פֿראָסט הויבן

איסערן. אז ער פאַנגט אָן שפּילן, באקומען דאך אלע ווייבער די כאַלעריע.

— וואָס? — כאָפט זיך מעטש — איסערל? ער וועט נישט וועלן שפּילן אין דער קאָפּעליע? פון די פּאָר שטיקלעך פעטרעשקע און פּאַרפוילטע עפּל, וואָס זיין ווייב פּאַרקויפט אויפן סטראָגאָן, גיט זי אים יא פרנסה? פאָר א פּאָר קערבלעך וועט ער שפּילן! ער וועט? — גיט ער א פרעג שטילערהייט.

— און א באַס, א פויק און טאַקע א בדחן? — פרעגט נאַסעלע.

— א באַס — זאָגט מעטש — האָב איך: פאַלוכל.

— פאַלוכל? טאָטע, ער האָט דאך נישט קיין אויער!

— מאָכט נישט אויס — זאָגט מעטש. — איך וועל זיך נעמען צו אים. און א פויקער האָב איך אויך — יידל! יא, יידל האָט א פויק.

— וואָס? — שרייט נאַסעלע — יידל וואָס וואָלט די פלאָקעס? ווי איז מיר! וועט דאָס זיין א קאָפּעליע: יידל מיטן פויק און פאַלוכל מיטן באַס!

— און א בדחן האָב איך אויך — זאָגט מעטש. — אונדזער ינגל חיים־הענעכל. איכ׳ל אים גלייך שיקן קיין וואַרשע צום גרויסן יאַסעלעו, און אין איין טאָג מאָכט ער פון אים א בדחן.

כך הוה. אויף דער חתונה פון דער גראָבער דאָנטשיכע האָט געשפּילט די ווישקאָווער קאָפּעליע. איי, איז דאָס געווען א חתונה. מען איז געשטאַנען קעפ אויף קעפ, ממש דער־שטיקט צו וועלן. יונג און אַלט, יידן און גויים. מען איז געקומען נישט אזוי זען די חתן־כלה, ווי הערן די ניי־געשאַפענע קאָפּעליע.

מעטש, א ברייט־פּלייציקער הויכער יידּ, איז געשטאַנען א בלאָסער און גערעדט צו נאַסעלען:

— הער, מיין קינד, ווען דו שפּילסט, זאָלסטו שפּילן! דו ווייסט דאָך וואָס איך מיין. צימבל זיי אַריין אָן עפּקי מיט א בי. הערסט, דערלאָנג זיי, אז דער רוח זאָל זיי נעמען!

און צו פאַלוכן זאָגט ער:

— ס׳וועט א רוח אין דיין טאַנצ טאָן אַריין, אויב וועסט אַנהייבן מאכן קונצן מיט דיין באַס. קום אַריין גלייך מיט אלעמען און ענדיק מיט אלעמען. אַנישט וועט מען דיך ענדיקן באַלד נאָך דער חתונה...

און צו יידל פאַלקער זאָגט ער:

— דאָרטן, ווו דו וואַשסט די פלאָקעס און ווען דו זופסט פון דער פּלאָש — אַרט מיך נישט. אַבער אַז דו וועסט נעמען דא זופן פון דער פלאָש, וועל איך מאכן פון דיר א פלאָק. דו הערסט? איך מיין עס, ווי איך בין א קלעזמער!

און צו איסערן זאָגט ער:

— נישט געזאָרגט, איסערל, פּון וועט גיין. נאַסעלע וועט האַלטן אָן אויג אויף זיי. חיים־הענעכל, מיין יינגל (דא צעווייניגט ער זיך), גיי וויין זיי וואָס דו קאַנסט. פאַנג אָן דבר׳ן.

חיים־הענעכל טוט אָן זיין קאַפּל, שטעלט זיך אויף דער באַנק און הייבט אָן זאָגן תורה, שארפּע וועריטער אין גראַמען. די ווייבער וויישן זיך די אויגן, די כלה קוקט דעם בדחן גלייך אין די אויגן, איר מויל — אָפּן, זי לאַכט. חיים־הענעכל פאַרענדיקט זיין „זאָגעכץ" מיט די פאַלגענדיקע גראַמען:

„אוי, כלהש׳, כלהש׳, וויין, וויין,
ביי דיין מאַמען האָסטו א סך חן,
און וועסט דיין חתן וועט דיר אַנקוקן,
וועט ער אויך אויסברעכן אין א גרויס געוויין —
ונאמר: אמן!"

אַצינד גיט ער א געשריי:

— טאַטע, שפּילט אויף א פריילעכס! שפּילט אויף פאַר דער כלה א פריילעכס! אונטערפירערס! אונטער־פירערינס!

עס ווערט א טומל, מעטש מיט נאַסעלען פאַנגען אָן צו שפּילן און בעה מעשה טאַנצן זיי זיך אונטער. איסערל שפּילט אויפן פידעלע, אַבער די טענער זענען אזוי דין, אזוי לירעריש, ווי זיי וואַלטן זיך בעטן: לאָזט מיך אפ. פאַלוכל שלעפּט דעם באַס און גריילצט אונטער. יידל קלאַפּט אויפן פויק און מיט יעדער קיילכל שניי וואָס ער קריגט פון די וויסע חברהנקעס, גיט ער פאָר כעס אַן עקסטרא זעץ אין פויק, שריינענדיק צו זיי:

— ס׳וועט אייך טרעפן א נאַגלע כאָלערע, וועו מיר וועלן פאַרטיק ווערן...

עס איז שטאַרק פינצטער, ס׳בלאָזט א ווינטל, א דריבנער שניי פאַלט, די חופה־ליכטלעך, וואָס די מחותנים טראָגן צווישן די פינגער, לעשן זיך. אין מיטן־דערינען הערט זיך א געשריי: „עס ברענט, עס ברענט!" די פאַשטיילע ברענט ביי דער משגיעניר לאהלען. פון א ליכטל, וואָס זי האָט גטטראָגן. האָט זיך אנגעצונדן די פאַשטיילע. עס ווערט א סומאַטאַכע, יידל און פאַלוכל נוצן דערווייל אויס די גלעלעגהייט, כאָפן זיך אַריין אין קיך און מאַכן א „לחיים".

— איי, יידל, יידל, — זאָגט פאַלוכל, — וועו גאָט שיקט אונדזו צו כאַטש יעדע וואָך אזא פעטע חתונה!

— יא, — פאַנפּעט יידל, — די בולקעס, די פיש, די טייערע יוך מיט די מאַנדלען. איי, א רוח זאָל עס נעמען!

— וווייסטו וואָס? — זאָגט פאַלוכל, — לאָמיר זיך צע־טיילן: דיר א פאָר בולקעס, מיר א פאָר בולקעס. מיינע קינדער האָבן שוין לאַנג אפּילו נישט געזען אזעלכע בולקעס.

— לאָמיר לויפן, פאַלוכל! — שרייט יידל. — מען האָט שוין צעבראָכן דאָס קידוש־גלעזל, באַלד וועלן מיר דאַרפן אויפשפּילן דעם חופה־מארש.

פאַלוכל לויפט, שלעפּנדיק דעם גרויסן באַס, וואָס איז צווישי מאַל אזוי גרויס ווי ער. יידל, אנגעטאָן אין זיין פויק, קאָן אים קוים נאכלויפן. באַלד דערהערט זיך דער חופה־מארש און דער עולם לאזט זיך הוליען.

— יידן, וואָס האָבן בייגעווינט די חתונה, וועלן דאָס קיינמאל נישט פאַרגעסן — פאַרענדיקט ר׳ חיים זיינע זכרו־נות. — אָט אזא איז געווען די ווישקאָווער קאָפּעליע, וועלכע האָט אן שום מוזיקאַלישע ידיעות — פאַרט אַריינגעבראכט כרייד אויף די שמחות...

ד א ל ע ק ע ס

פאַר דעם וואָס איז נישט געווען אין ווישקאָוו בעת דער דייטשישער אקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה,

אמאטאָרן־קריייז חוג חובבי הבמה

א טאָג אין דעם שטעטל

משה פֿאַרבשטיין
לאָס־אַנדזשעלעס

וועג איך דערמאָן זיך אין ווייסקאָוו, וווּ ס׳האָבן דורות־לאַנג גלעבט אונדזערע נאָענטע און טייערע, שוועבן דורך פֿאַר מיינע אויגן פֿאַרשידענע טיפּן און גשעפֿטלעך, וואָס האָבן גביידעט דאָס ייִדישע. נאָכיאָנאַנד, פֿאַליטיש־גזעלשאַפֿטלעכע און קולטורעלע לעבן; ייִדן פון אַלע שיכטן, וואָס האָבן געפּירט דעם גראָנגל פֿאַרן טאָג־טעגלעכן קיום. דער קאָמף פֿאַר חיונה — וועג ביי ארבעט, וועג ביי מסחר און וועג ביי... אַרבעטלאָזיקייט. איז גיוועג אַ שווערער. בפרט פֿאַר ייִדן. דער ייִד אין דעם האַלב־פֿאַשיסטישן און אַנטיסעמיטישן פּויליז איז נישט צוגעלאָזט גיווארן אויף מלוכהשע צי מוניציפּאַלע אַמטן, אין קיין פֿאַבריקן, נאָר זיך געמוט צוגיופֿדרענגען אין די ספּעציפּיש־ייִדישע פֿאַכן אין בראַנזשעס. אין די לעצטע יאָרן פֿאַרן צווייטן וועלט־קריג האָט דער בויקאָט רואַנירט אויך דעם ייִדישן מסחר.

פֿאַרטאָג, וועג עס איז נאָך גיווען האַלב פּינצטער, פֿלעגן וויסקאָווער ייִדן אויפֿשטיין צו עבֿודת הבורא, אויפֿן רוף פון הערשינקע דעם באַהעלפֿער. א פּשוטער, טייערער ייִד איז דאָס גיווען, וואָס „האָט נישט עפּעס קיין גאַל״ אין זיך, נאָר תמיד שמח בחלקו. וועג צום גרויסן, וועג צום קליי־נעם בית־המדרש, האָבן ייִדן אָהין גאָענילט, אויף שנעל אָפּ־גזאָגט, צי מיט מנין, צי ביחידות. און עמעץ פֿלעגט נאָך „אַריינכאַפּן״ דעם יום־תּהילים. עטוואָס פֿאַרשפּעטיקטע האָבן יוגנטלעכע, איז דעמאָלט גיווען אַ הייסער דראַנג נאָך אַ קולטור־לעבן; וואָס מיר האָבן גפֿאַנג אין אונדזערע שטעטלעך. שפּעטער האָט זיך די לאַגע אַ סך פֿאַרבעסערט: עס זענען אויפֿגעבויט גיווארן עטלעכע הייזער. עס איז צוגעקומען אַ גיווענלבל, וואָס האָט פֿאַרקויפֿט עסנוואַרג און גאָנץ אפֿט — אויף בארג. אַבער הויפּטזעכלעך, וואָס עס האָט דערפֿרייט אונדזערע הערצער, איז גיווען: דאָס קומען דאָס דאָלעפֿט פון דעם האַרציקן קולטור־מענטש יונגשטיין, וואָס האָט באַקומען אַ שטעלע אַלס שרייבער ביים גפֿילי.

עס האָט זיך פֿאַר אונדז אַנגהויבן אַ ניי און אינטערע־סאַנט לעבן. א דאַנק יונגשטיינס איניציאַטיוו האָבן מיר אַנגע־הויבן אַרגאַניזירן קולטור־אָוונטן מיט גיוואָנט און פֿאַרלע־זונגען וועגן י. ל. פּרץ, שלום־עליכם, אברהם ריזין. די יאָנט האָבן שוין גיווארט אויף די צוזאַמענקונפֿטן. נאָך דער אַרבעט, אפֿגעגעסן דאָס אַרעמע מאַלצייט, קומט מען זיך צוזאַמען. אינדרויסן וועט צעלייגט אַ פּייער, מען יצעט זיך אויס אויף די אַנגעלייגטע קלעצער. פּרייער קומען רעדעס און דיסקוסיעס, שפּעטער — פֿאַרלעזונגען. און עס פֿאַרנע־דיקט זיך גיוויילעך מיט גיזאָנג. שאָלאָנטשרטש יונגען, וואָס קאָנען גאָנצע שטיקער „קאָלדוניע״ און „שולמית״ פֿון גאָלד־פֿאַדן, „דערלאָנגען״ פֿארשטעלונגען, מיטן הימל און שטערן אָלס דעם סופּיט פון טעאַטער; מיט דעם וואָלד אַרום — אָלס דעקאָראַציע און די טויזנטער פּייגל — אָלס ארקעסטער וואָס באַגלייט אונדזערע לידער.

די קולטור־אָוונטן און פֿאַרווייללונגען אין דער פּרעסט־קער אומגעבונג פון דער נאָטור, האָבן געגעבן מוט און כוחות אויסצוהאַלטן די שוועדע ארבעט. וואָס אונדז איז אויסגעקומען צו טאָן, כדי צו פֿאַרדינען פֿאַר זיך און אונ־דזערע פֿאַמיליעס, זיי זאָלן נישט ליידן קיין הונגער.

וועט דאָס וואַרט „דאָלעקעס״ קלינגען ווי אַ נאָמען פון דער הפטורה. ווייל אין יענער צייט איז דאָלעקעס אפֿילו קיין באַל־סטאַציע נישט גיווען. עס פלעגט זייער זעלטן טרעפֿן, אַז אייניער אין דולגאַשאָלדע האָט זיך גיקאָנט דערליבן דעם לוקסוס צו פֿאָרן מיט דורך באָן דורך דאָלעקעס. און וועג דאָס האָט שוין יאָ פֿאַסירט. פלעגט מען דעם פֿאַאָשיר אין איילענישע אַראָפֿלאָזן, און — אין עטלעכע סעקונדן איז שוין די באָן וויייטער גילאָפֿן אין דער ריכטונג פון אַסטראָלענקע.

וועג דער דייטשישער מיליטעריישער קנאפּל האָט זיך אַרויפֿגשטעלט אויף דער לעגנט, האָבן זיי פון דאָלעקעס גענאָמט אַ שליסל־באָוו, וווּאהין זיי האָבן צוזאַמענגעפּירט דאָס אַנגעריבטע רייכטום אין די שטעטלעך און דערפּער. און פון דאָנען האָט מען דאָס גילאָדן אין וואָגאָנעס און גשעפּטקען קיין דייטשלאַנד. פון דאָלעקעס זענען אפֿגעפֿאָרן טויזנטער וואָגאָנעס מיט אָלדאָס גוסט: האָלץ, קאָרן, וויייץ, יאָגאָדעס, לעבעדיקער אינוואָנטאַר און בכלל אַלץ אויף וואָס דער דייטש האָט גיקאָנט לייגן זיינע הענט.

די עטלעכע יידישע פֿאַמיליעס, וואָס זענען גיווארן קאַנ־צעסיאָנערן ביי די דייטשן, האָבן אַראָפֿגעבראַכט אַ שפּאָר ביטל יידישע אַרבעטער קיין דאָלעקעס. און אַזוי איז דאָס פֿאַרווארפֿענע דאָלעקעס אויפֿגעריכט גיווארן, זיך פֿאַר־וואָנדלט אין אַ גרויסער באַל־סטאַציע אין דער געגנט און יידישע יונגלייט האָבן גהאָט וווּ צו פֿאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט.

דאָס קאָפּיטל דאָלעקעס איז פון אַנפֿאַנג גיווען געגנ גענוג טרויעריק, דאָס עסן און שלאָפֿן — אומדערטרעגלעך, אַבער אויסער די פּיוישע באַקומעמלעכקייטן, האָט אונדז דער עיקר אינטערעסירט דאָס קולטורעלע אויסלעבן זיך. ביי אונדז,

זייטלעך פלייש אין די יאטקעס, כדי זיי דארט פערטלען און טרייבערן און צוגרייטן צום פארקויף.

ווער אין שול, ווער אין גימנאזיע, ווער אין די הדרים — יינגלעך און מיידלעך איילן זיך. ווער צום גלען הערשל און ווער צו שמעון מלמד, דעם עילוי און יראת־שמים. יידיש־

דער מארק־פלאץ נעבן דער בריק ה„ריינאק" ליד הגשר

געקלייידעט בחורים גייען אין בית־המדרש לערנען אַ בלאַט גמרא.

די סוחרים עפענען די געשעפטן, די שפּיליטערס וויידער איילן זיך צו די בריטשקעס פון די דאַנעס, וואָס האָבן די הויפּט־קאָנצעסיע צו פירן פאַסאַזשירן צום באָן וואָס פּאָרט קיין ווארשע, כדי דאָרט איינקויפן פּאַרשידענע סחורות פּאַרן שטעטל און זיי ברענגען פּאַר די הורט־סוחרים.

צווישן די קליינהענדלער און סוחרים באַמערקט זיך אַ באַזאַרגעוודיקייט פון שלעפּן דעם עול־פּרנסה. זיי מוזן אָפט אָנקומען צו אַ גמילות־חסד און זאָרגן דאָס אָפּגעבן צו דער צייט. פּאַראַן בעלי־יכולת וואָס העלפן זיי און זענען מקיים די מצווה עזור תעזור.

אין די פּאַרמיטאָג־שעהן זעט מען שוין יידישע יינגעלייט פוסט־און־פּאָסט שפּאַצירן איבער די ווייסקאָוואר גאַסן, אָן שום אויסזיכט אויף וועלכער סאָיז עקזיסטענץ אין דער צוקונפט. מען רעדט וועגן עמיגראַציע אָלס די איינציקע לייזונג — אָבער ווהין? אַבי אוועק פונדאַנען, ווו די אויגן ווילן טראָגן, חלוצים טרוימען צו פּאַרן אויף הכשרה און דערנאָך — קיין ארץ־ישראל, אַנדערע ווידער — קיין צפון־אַדער דרום־אַמעריקע. אַזוי זענען ווייסקאָוואר געווארן צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. נאָר דאָס איז געוואָגט געווארן כלפי די גלילקעכע, וואָס האָבן פּאַרמאָגט די נייטיקע פּאָפּירן און עלט. די איבעריקע פלעגן ווייטער מעסטן די ווייסקאָוואר גאַסן — פון בוג ביז פּשעדמיעשטשע. און דערנאָך פלעגט מען מידע און שמעווידיקע זיך אומקערן אַהיים, צו טאַטע־מאַמע, כדי אָפּעסן דאָס מאָלצייט.

אַזוי האָט געלעבט אַ טייל ווייסקאָוואר יידישע יוגנט.

אמת, עס זענען געווען אין ווישקאָוו פיל בתי־מדרשים, שטיבלעך און — — — קלויסטערס, נאָר דאָס האָט נישט געשטערט צו אַ פּריי לעבן. ווער געדענקט נישט די חסידים־שטיבלעך (ראַזימינער, אָטוואָצקער, אַלעקסאַנדער, אַמשינאַווער און איבערהויפּט די געוועלדישאפטלעכע אינסטיטוציעס, פּאָראייגען, פּאַראַיינען) ? די געוועלשאפטלעכע אינסטיטוציעס, פּאָראייגען, פּאַראַיינען, פּאַר־טיין פון אַלע ריכטונגען און שאַטירונגען און אויבנאַן — די ציוניסטישע באַוועגונג, די גרעסטע, רייכסטע און אָקטיוו־סטע פּאַרטיי?

ווער געדענקט נישט די בתי־מדרשים מיט די אַלטע, פאַרגעלטע ספרים, פון וועלכע מען האָט יום ולילה געלערנט? וויישקאָוו האָט אויך פאַרמאָגט אייגענע דראַמאַטישע סעקציעס צי אמאַטאָרן־טרופּעס, וואָס האָבן געשטעלט פאַר־שידענע פיעסן און גראָד זייער ערנסטע.

דאָס שטעטל האָט אויך פאַרמאָגט אַנטיסעמיטישע פאַר־טייען, וואָס האָבן שטענדיק געוואָלט אונדז שלעכטס טאָן. אין מיינסטע פאַלן איז עס זיי נישט געלונגען, צוליבן אנטשלאָסענעם ווידערשטאַנד מצד די יידן, דער עיקר — פון דער ארבעטער־באַוועגונג, וואָס האָט באַקעמפט די דמאָווסקים, סקלאָדקאָווסקים און אַנדערע שונאי־ישראל.

וויישקאָוו האָט אויך אַדורכגעלעבט פאַרשידענע אינ־וואָזיעס אין משך פון ביידע וועלט־מלחמות — רוסן, דייטשן, באַלשעוויקעס און צום לעצט — די נאַצי־רוצחים. די אַלע אינוואָזיעס האָבן תמיד גורם געווען פאַר יידן צרות, ביז די לעצטע היטלעריסטישע מגיפה האָט אַלץ פאַרניכטעט.

אויך די פאַליאַקן פון שטעטל האָבן באַווייזן, אַז אין דער מלאכה פון פאַרגיסן יידיש בלוט, שטייען זיי נישט אפּ פון די דייטשע מערדער. עס געדענקט זיך נאָך אַ פאַקט פון יאָר 1920, וועו מען האָט געבראַכט קיין וויישקאָוו די אָנט־לאָפענע יידן און אויך פון די ארומיקע שטעטלעך. מען האָט זיי צונויפגעגומען אין סענאַטאָרס גאָרטן, נעבן דעם פּייער־לעשער־זאָל. צוויי לאַנגע שורות פון צענדליקער פאַליאַקן, באַוואָפנטע מיט שטעקנס, האָבן זיך אויסגעשטעלט — און יידן האָבן גענומזט אַדורכגיין דורך דער „בראַנד". מיט סאַדיסטישער הנאה האָבן די כולי־גאַנעס געשלאָגן די אומ־גליקלעכע יידן. טייל זענען געוואָרן אינוואַלידן און ביי אַנדערע האָט עס גענומען טעג און וואָכן ביז זיי זענען געקומען צו זיך...

דראַמאַטישער קרייז חוג חובבי הבמה

זכרונות פון די יוגנט־יאָרן

שמואל ניעסטענפאַוועראַ
מאַנטעוויידעאָ

דזשיגאַן און שומאַכער „דרייען" אַ פילם אין ווישקאָוו

איך האָב געווויינט אין פישער־גאַסל, בייַ זעליק פישער — מיין פרויס זיידע.

איינמאָל, געדענק איך, איז געווארן אַ טומל אין גאַסל. צו מיין פענצטער קומט צו יאָסל בינדוסקיס פרוי, רחל, און שרייט אויס:

— שמואל, איר זיצט אין שטוב? אויפן מאַרק איז לעבעדיק. דאָס גאַנצע שטעטל איז דאָרט. מען מאַכט אַ פילם מיט יידישע ארטיסטן...

איך בין שנעל אויטן אויפן מאַרק און דאָרט געזען ווי פון חייהשטע שליזאָנערס רעסטאָראַן גייען אַרויס שיכור דזשיגאַן און שומאַכער. דער פאַטאָגראַף האָלט אין איין דרייען דעם אַפאַראַט און יעדע באַוועגונג פון די צוויי יידישע קאָמיקער ווערט פאַראייביקט אויף דער פילם־טאַשמע.

ביי דער בריק איז געשטאַנען אסתר־זעליקס מיט אברהמל פארעניאַזש, עלע שטוב, חיים דער פישער, עליע־מאיר בעקער מיט זייַ פרוי, עלקע־שאַשע די באַלעגאַלעטע, קנאסטער דער שפּילטער און דער אַלטער, שטומער בעקער, וועלכער האָט אַ צופרידענער געשמייכלט, אַז „זיין" ווישקאָוו האָט מען אויסגעקליבן צו דרייען אַ יידישן פילם...

דער פּאָליאַק זאָלערעק שפּילט יידישע מעלאָדיעס

איידער די צוויי־טע וועלט־מלחמה האָט זיך אַנגעהויבן, האָט מען שוין געפּילט זאַרג און אומרו בייַ דער יידישער באַפעלקערונג, אַן אַנזאַג פון אַנקומענדיקן שטורעם. די יידן אין ווישקאָוו, ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן, האָבן בויליטן פון אַנטיסעמיטיזם, עקאָנאָמישן בויקאָט און רדיפות.

עטלעכע טעג פאַרן 1־טן סעפּטעמבער 1939, האָט מען מאַביליזירט די רעזערוויסטן פון פוילישן מיליטער. אויך מיך האָט מען אויפגענאַדערט זיך צוצושטעלן צום 13־טן פאַלק אין פולטוסק. צוואַמען מיט פיל ווישקאָווער, בין איך אַנגעקומען פון ערשטן צוויוויסן געבן דער משפּחה. איך האָב אַנגענעבן דעם נאָמען פון נעכט זילבערמאַן־ניעסטענפאַווער...

זינט איך געפּין זיך אויף דער אורוגווייער ערד (נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה), באַגליטן מיך וואַלערעקס קלאַנגען און דערמאָנען אין געפּאַלענע חברים און אין דער אומגעבראַכטער יידישער באַפעלקערונג און אין דעם שטעטל, וווּ כ׳בין געבוירן און דערצויגן גרויסן.

זיי זענען געפאַלן אויף די מלאָווער פעלדער, בייַם שטעלן אַ ווידערשטאַנד דער היטלעריסטישער אַרמיי. באַזונדערס געדענק איך שלמה בורשטין, פעפּקע דעם שוסטערס זון.

פון די ווישקאָווער פאַליאָקן איז מיט אונדז געווען אין ערשטן באַטאַליאָן דער מוזיקער וואַלערעק. די דאָזיקע משפּחה איז גוט געווען באַקאַנט אין שטעטל, וויייל זיי האָבן געשפּילט אין אָרטיקן קינאָ, בייַ ס׳איז אויפגעקומען דער קלאַנג־פילם. אירצט, זיינדיק אויפן פראָנט, האָט וואַלערעק געהאַט מיט זיך זיין פידל.

איינמאָל, זיצנדיק אין די אָקאָפּעס, האָט ער אָרויסגענומען שפּילן... יידישע מעלאָדיעס. עס איז אַזוי גוט געווארן אויפן האַרץ, הערנדיק די היימישע יידישע ניגונים, די יידישע און פּוילישע זעלבער, וואָס האָבן זיך צוגעהערט צו די שיינע קלאַנגען, האָבן אין יענעם מאָמענט פאַרגעסן, אַז יעדע רגע דראָט דער טויט. און באמת: אין סאָמע עקסטאַז פון דעם דאָזיקן אַריגינעלן קאָנצערט אין די אָקאָפּעס, אין אַנגעפּלויגן אַן עסקאַדרע דייטשישע אַראָפּלאַנען און באָמבאַרדירט אונדזערע פאָזיציעס. פיל זענען דאָן אַנפּאַלן אין שלאַכט.

אַז עס האָט זיך באַרואיקט, האָט וואַלערעק ווידער גענומען שפּילן. דאָסמאָל — שאָפּענס טרויער־מאַרש...

אַן אַנדערש מאָל האָט וואַלערעק גענומען שפּילן ספּעציעלע מעלאָדיעס פאַר... די ווישקאָווער. „ווער ווייסט — האָט ער געזאָגט, — קאָן זיין, אַז אונדזער שטאָט איז חרוב און אירע אינוווינער ליגן אונטער די חורבות". בייַ יעדן פון אונדז איז פאַרגליווערט געווארן דאָס בלוט. מיר האָבן די ביקסן שטאַרקער געדריקט אין די הענט...

אין אַוונט האָט מען געוווסן די זעלבער צו רעגיסטרירן זיך אין „טויטן־בוך". אין פאָל פון אַן אומגליק, זאָל מען קאָנען צוויוויסן געבן דער משפּחה. איך האָב אַנגעגעבן דעם נאָמען פון נעכט זילבערמאַן־ניעסטענפאַווער.

זינט איך געפּין זיך אויף דער אורוגווייער ערד (נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה), באַגליטן מיך וואַלערעקס קלאַנגען און דערמאָנען אין געפּאַלענע חברים און אין דער אומגעבראַכטער יידישער באַפעלקערונג און אין דעם שטעטל, וווּ כ׳בין געבוירן און דערצויגן גרויסן.

די ביאַלאָסטאָקער גאַס רחוב ביאלוסטוצקה

אונדזער וואקזאל: דער ישוב פֿאַרעמבא

יעקב פֿאַלוך
בוענאָס־אייראס

א.

וויישקאוו האָט נישט פֿאַרמאָגט קיין סך פֿאַרווייטלונגס־ערטער, ווו די ארטיקע באָפעלקערונג זאָל זיך קאָנען אויסלעבן אָן פֿאַרבראָכנגען נאָך א טאָג ארבעט. די יידישע יוגנט, וועלכע האָט זיך געריכט צו א ניי לעבן, האָט פֿאַר א שפּאַציר־גאַנג אויסגענוצט די בריק איבערן בוג. דאָרט איז געווען דער זאַמל־פונקט, פון דאָרט האָבן זיך עהאָרעט פֿאַרשידענע דיסקוסיעס, סתם געשפּרעכן און געזאָנג.

געווען אַבער אין וויישקאוו נאָך אָן ארט, ווו מ׳האָט געקאָנט זיך אַנטטיקן מיט דער פּריישער לופט און גענישן פון דער שיינער לאַנדשאַפֿט: דער וואקזאל.

די שיינע און זיסע זכרונות פון אונדזער שטעטל קאָנ־צענטרירן זיך אַרום דעם וואקזאל. דאָרט זענען פֿאַרגעקומען די צוזאַמענטרעפן („ראַנדקעס״) צווישן ינגלעך און מיידלעך. ביי דער בריק האָט זיך יעדער איינער געפילט עמד־דיק, ווי ביי זיך אין דער היים. דאָרטגן האָט דער שפּאַציר צום וואקזאל געטראָגן א מער אינטעליגענטרן כאַראַקטער און געפּאַדערט א קאָרעקטע האַלטונג. ביים וואקזאל האָבן אונ־דזערע יוגנט־טרוימען געהאַט א מעגלעכקייט זיך אַרויסצו־רייסן פון דער טאָג־טעגלעכער וואַכעדיקייט, זיך אויפהייבן אויף א וויילע אויף א העכערער שטופּע פון חלומות וועגן א שיינער צוקונפֿט.

מ׳קאָן נישט זאָגן, אַז אונדזער שטעטל האָט געהאַט פֿאַר איר אונטערוואַקסנדיקער יוגנט אויסזיכט אויף בעסערע צייטן. דער אָלטער דור איז געווען ווי צוגעשמידט צום פֿלאָץ, נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו רירן זיך פון אָרט. אַבער די יוגנט, וואָס איז שוין אַרויס פון חדר און בית־המדרש און געהאַט א בריייערן קוק אויפן לעבן, האָט אין די ראַמען פונעם קליינעם שטעטל זיך געפילט ווי אין א קלעם. דעריבער האָט זיי בעצייגן וואָס מער זיך אַרויסצורייסן פון דער קליינשטעטלדיקער אַטמאָספער. האָבן טאָקע די שפּאַצירן צום וואקזאל זיך פֿאַרוואַנדלט אין א מין דערווייטערן זיך, זאָל זיין אויף עטלעכע שעה, פון דער טאָגטעגלעכער שטעטל־דיקער מרה־שחורה. דאָרט, אויף דער פּריישער לופט, האָט מען דערזען א פּנעמער צו דער גרויסער וועלט.

ב.

די סטאַנציע וויישקאוו האָט זיך געפונען נישט וויייט פון דער הויפּט־גאַס פון שטעטל, דעם פולטוסקער שאָסיי. דער וועג צום וואקזאל האָט געפירט דורך א שמאָלן און לאַנגן גאָרטן מיט צוויי אַסאָפֿאלטירטע וועגן, צום אַריינפאָר און אַרויספֿאָר. ביי די זייטן פון וועג זענען געשטאַנען, איינ־געגראָבן אין דער ערד, הילצערנע בענק מיט אָנלענס. די בענק, געפּאַרבט אויף גרין, האָבן געדינט אַלס אָפּרו־אָרט פֿאַר די באַן־באַאַמטע אין זייער פּריייער צייט. אויך פֿאַר אַנדערע איינווינער איז נישט געווען קיין פֿאַרבאַט צו גענישן פון דער פּריישער לופט און פון די בענק אויף דער אַלייע. נישט זעלטן פלעגט מען טרעפן מענטשן, ווי זיי כאַפּן א דרימל אויף די וואקזאל־בענק.

אין אָלגעמיין האָט די וואקזאל־גבויידע געמאַכט אוי־סערלעך א גוטן איינדרוק. זי האָט אויסגעזען ווי א קירכע. נאָר אַן דעם קלויסטער־טורעם מיטן גלאָק. שטיינערנע טרעפ האָבן געפירט צו די ברייטע איינגאַנגס־טירן מיט גרויסע שוויבן. דאָס האָט געשאַפֿן דעם איינדרוק, ווי מ׳וואָלט גע־שטאַנען פֿאַר א פּריצישן פּאַלאַץ.

דער וועג צום וואקזאל, נישט קיין צו לאַנגער, איז געווען א שיינער שפּאַציר־גאַנג. דאָך האָבן ביי א צען פֿאַמיליעס פון דאָראָשקאָשעס געצויגן דערפון פרנסה. די אויסגעדאַרטע פערד, שטענדיק איינגעשפּאַנט און גרייט צו פֿאָרן אויף יעטוועדן רוף, זענען געשטאַנען אינמיטן מאָרק. דער נעבעכדיקער אויסזען פון די פערד האָט מיט טויזנטער מיילער עשירקיין וועגן דער נויט פון זיי׳ערע אייגנטימער...

די דאָראָשקאָשעס פלעגן אפט גאַנצע טעג אפשטיין אַ פֿאַרדינסט. די פערד האָבן געהירשעט, זיך געבעטן אַביסל האָבער, זייערע באַלעבאָטים האָבן זיך אַרומגעדרייט איבערן שטעטל און אויסגעקוקט א פֿאַרדינסטל. זיי זענען געווען גרייט אויף יעטוועדער „יאָזדע״, ווי וויייט. פון גאָרנישט טאָן האָבן זיך די דאָראָשקאָשעס געהאַלטן אין איין וויצלען. ווי נאָר ס׳האָט זיך באָווייַן א פֿאַסאָשיר, האָט זיך פון אַלע זיימן אַנגעהויבן א רופערייַ, פון וועלכער דער פֿאַסאָשיר זעלבסט איז צעמישט געוואָרן. דערפֿאַר איז יעדע דאָראָשקע געווען פול, וועג ס׳זענען צוריקגעקומען פון וואָרשע און פון די דערבייאיקע שטעט און שטעטלעך סוחרים און שפּיל־טערס. יעדער האָט מיטגעברענגט זיינע פּעק מיט סחורה, קאַסטנס אַרומגעווייקלטע מיט אייזערנע רייפן.

ג.

אַנדערש האָט דער וואקזאל אויסגעזען פֿאַרטאָג. די לאַקלאַע פֿאַסאָראַנצען האָבן אויסגעפּועלט, אַז דער צוג זאָל וואַרטן אויף די פֿאַסאָשירן א קנאַצע נאָכט. אַנקומענדיק אין אָוונט, האָט דער לאַקאַמאָטיוו אויפגעהערט צו לאָזן רויך פון זיין קומען, איבער נאָכט זיך אָפּגערוט, אַנגענומענדיק כוחות צום מארגנדיקן טאָג. באַגינען האָבן זיך אַנגאָנהויבן זאַמלען די פֿאַסאָשירן קיין וואַרשע, אַדער ערגעץ אַנדערש. די פּוילישע פֿאַסאָשירן פלעגן זיך אויסצייכענען מיט זייער געמיטלעכקייט, רואיק וואַרטן אויפן מאָמענט, וונן זיי וועלן אינגשטייג אין צוג. דאָרטגן דער יידישע פֿאַסאָשירן זענען שטענדיק אַנגעקומען אין גרויס יאָגעניש. זיי האָט תמיד אויסגעפעלט א מינוט צו דער שעה. יידן און יידענעס זענען אין איילעניש, ממש מיט די לעצטע כוחות אין בעפֿלדער, אַריינגעפּאַלן אויפן וואקזאל און שווער סאָפּנדיק, קוים באַווייַן זיך אַדורכצושטופן צו דער קאַסע און קויפן דעם נייטיקן בילעט.

אין דער זעלבער צייט פלעגט דער קאַסיר, אַן אויסגע־פוצטער און אויסגערוטער, געלאָסן און פלעגמאַטיש זיך נעמען צו דער ארבעט הינטערן פֿאַרקראַטעוועטן פענצטערל, גלייך דער צוג וואָלט נאָך געשטאַנען עדעס וועיט. צו דער באַ־שטימטער מינוט איז דאָס פענצטערל געוואָרן אויפגעפענט, און ערשט דאַן האָט זיך אַנגענהויבן א שטופענישן און גע־דראַנג ביים קויפן די בילעטן. דערנאָך פלעגן יידן כאָפּן די פּעק און זעק און הענדלעם־פענדלעם זיך געלאָזט לויפן צום צוג, וואָס האָט שוין אַנגעהויבן צו שפּייַען מיט פּייער און רויך.

אין דער נאַכמיטאָג־שעהן איז דער ווייקאָוועד וואָקזאַל פול געווען מיט יידישער יוגנט. יעדער האָט דערוואַרט, אַז צו אים זאָל עמעץ קומען מיטן צוג פון וואַרשע. אייניקע שעה פֿאַרן אָנקומען פון צוג, האָט יונגוואַרג זיך פֿאַרזאַמלט אַרום דעם וואָקזאַל און זיך געוויילט אויף אַ פֿאַרשידן־אַרטיקן אופן.

איך געדענק אויך צייטן, וועו דער שפּאַציר צום וואָקזאַל איז געווען פֿאַרבונדן מיט געפֿאַרן. איבער פּוילן האָט זיך פֿונאַנדערגעגאַסן די אַנטיסעמיטישע כוואַליע. אונדזערע בחורים האָבן אַבער נישט אָפּגעטראָטן, נאָר גוט אָנגעבויקערט די בייגער פון די אָנפּאַלער. און גטאָן איז עס געווארן אַזוי, אַז זיי פֿאַליצייַ זאָל אונדז נישט כאַפּן. הגם נישט מיר, נאָר די ענדעקישע „העלדן" זענען געווען די אָנפּאַלער אויף אונדזערע מיידלעך און ייגלעך אָדער סתם יידן, איז שטענדיק געווען אַ געפּאָר, אַז די פֿאַליציי זאָל אַרעסטירן נאָר די באַפֿאַלענע. האָבן מיר אָנגענומען אַ טאַקטיק: שנעל און גוט זיי אָנגעשלאָגן און — באַלד זיך אָפּגעטראָגן.

די צייטן זענען געווארן אָלץ ערגערע. אויך איך האָב נאָך לאַנג וואָקלענישן באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן מיין געבורט־שטאָט (פֿאַרעמבע). נאָך סוכות האָב איך זיך געלאָזט צופּוס אויבער די צוויי נישט־ברוקירטע, בלאָטיקע עפּסלעך, צום אייניקן שאָסיי פון אונדזער ישוב, כדי אָנקומען צום אויטאָבוס, וואָס האָט קורסירט אויף דער ליניע ביאַליסטאָק—וואַרשע.

אויפן שאָסיי בין איך אַזוי אָפּגעשטאַנען אַ צוויי שעה. פון אויבן האָט דער הימל געפּינקלט מיט זיינע שטערן. ס׳האָט געבלאָזן אַ קיל האַרבסט־ווינטל, וואָס האָט זיך איינגעגעבן מין די בייגער. מיין וואַרטן אויפן אויטאָבוס איז אַבער געווען אומזיסט. ער איז נישט געקומען. איך האָב וואָס שנעלער זיך באַדאַרפט דערשלאָגן צום וויישקאָוועד וואָקזאָל. כ׳בין גלייך אָוועק צו אַ באָקאַנטן פויער, לאָזיק, וועלכער פֿלעגט מאָכן „יאַדעס" פֿאַר שלעכע זלאָטעס. אַ ציגאַר, אַ הערינג מיט אַ פּרישער בולקע. כ׳האָב אים געבעטן שפּאַנען די פערד און מיך צופירן צו דער באַן־סטאַציע פון וויישקאָוו.

דער וועג פונעם שאָסיי ביזן וואָקזאָל האָט געדויערט אַ היפּש שטיקל צייט, ווייל מ׳האָט באַדאַרפט פֿאָרן בייַ אַ 20 קילאָמעטער. איך און לאָזיק זענען דורכגעפֿאָרוירן געווארן. מיר האָבן געהאַפט צו דערוואַרטמען זיך אויפן וואָקזאָל. גרויס איז אַבער געווען אונדזער אַנטוישונג. וועו מיר זענען אָנגעקומען אויפן וואָקזאָל, איז נאָך געווען האַלב פּינצטער. אין אַ ווינקל אויף אַ באַנק איז בעלעגן אַ פויער און געשמאַק געשלאָפן. אין זאָל איז געווען קאַלט. מיר האָבן זיך געמוזט דערוואַרטמען מיט אַ שנעל לויפן אויבערן זאָל הין און צוריק און קלאָפן מיט די הענט. לאָזיק האָט געשאָלטן אויף וואָס דער איז וועלט שטייט.

ביסלעכווייז האָט דער וואַרטע־זאָל זיך אָנגעהויבן אָנפּילן מיט מענטשן, ס׳איז טאָקע געווארן וואַרעמער. צום לעצטן מאָל בין איך געווען אַן עדות פון יידישער איילענישן ביים אָנקומען צום צוג. האַלב־פֿאַרשלאָפענע מענטשן מיט גרויסע פּעק זענען אין געיעג אַריינגעפֿאַלן אין דער וואָקזאָל־ליכטקייט. צום לעצטן מאָל האָב איך זיך געזעגנט מיט די ליבע און באָקאַנטע פֿרעטער און אַוועק אין דער וויייטער אומבאָקאַנטקייט...

כ׳האָב פֿאַרלאָזט פּוילן!

דער ישוב פֿאַרעמבאַ

נישט נאָר אין די גרעסערע יידישע ישובים אין פּוילן, נאָר אויך אין די קלענערע און נאָר קליינע ערטער, האָט געשפּרודלט מיט אַ פֿולבלוטיק געזעלשאַפֿטלעך יידיש לעבן, כמעט אויף אַלע צעבטן.

זיין חותם אויפן שטעטל האָט דער עיקר געליגט דער רעליגיעזער טייל. די גייסטיקע שליטה האָבן געהאַט די קליינע און גרעסערע רבנים, יעדער אין זיין שטיבל, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון דער שטאָט, וווּ דער הייליקער צדיק האָט געפירט זיין טיש. ענגוג צו דערמאָנען דעם שבת קודש, וועו יידן האָבן זיך אויסגעטאָן פון דעם וואָכע־דיקן און זיך אויבערגעגעבן דער רוחניות, באַגלייט מיט התלהבותדיקע טענץ און געזאַנג, וואָס האָט אָפּגעהילכט ווייט־ווייט. ערשט די שלוש־סעודות מיט די מלווה־מלכות... ס׳האָט זיך אָלץ נישט געוואָלט שיידן מיט דער שבת־מלכה און צוריקגיין צו דער וואָכעדיקער גראָקייט מיט אירע צרות און דאָגות.

יידן זענען געווען באַשעפטיקט — ווער אויף דעם שוסטער־בענקעלע, בייַ דער שנייידער־מאַשין, אין קוזשניע און ווער בייַם קליינמאָנדל. יעדער האָט שווער געארבעט, כדי אַרויסצוגיין חיונה, אָבער נישט תמיד מיט דערפֿאָלג. יעדער האָט אויף זיין אופן געפּייערט די יום־טובים און שבתים.

א.

אין אונדזער שטעטעלע האָט אויך נישט געפּעלט דער יונגער, אויפגעקלערטער דור, מיט זיינע אַרגאַניזאַציעס, פֿאַרטיין און פֿאַרטיילעך, וואָס האָבן געוואָלט ראַשוועווע פּוילן, די וועלט, ארץ־ישראל. אויך מיר האָבן געהאַט פּערזאָן, וועו מ׳האָט פֿאַרגעסן אין די טאָג־טעגלעכע דאגות, זייענדיק פֿאַרטאָן אין כלל ענינים. דאָס זענען געווען צייטן פון קהילה־וואָלן, אָדער סיים־וואָלן, מחלוקתן וועגן אַ גבאי אין שול, אָדער אין שיבוק, צי ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַראָפּברענגען אַ נייעם שוחט און רב.

האָט מען וועגן אַזעלכע שטעטעלעך געהערט? האָט זיך עמעצער פֿאַראינטערעסירט מיט אַזעלכע קליינע ישובים אַרום וווישקאָוו, ווי: פֿאַרעמבאַ, דלוגאַשאַדלע און אַנדערע, מיט זייערע תושבים און דעם שפּרודלדיקן יידישן לעבן?

אָדער אפֿילו אַזעלכע יידיש־פוילישע דערפער, ווי: קאָמינטשטיק, בראָנשטשטיק, שטשאָנקא און פיל־פיל אַנדערע, וווּ ס׳האָבן געווויינט צו עטלעכע יידישע פאָמיליעס?

און ווער האָט געהערט פון אַזעלכע ערטער, ווי באצק אין אָסטראָווייעצק, וווּ ס׳האָט געפֿלאָסן אַ יידיש לעבן — אַן אָפּשפּיגלונג פונעם אַלגעמיין־יידישן לעבן אין פוילן? ענגוג געווען צו אַבסטראַוויירן די ארטיקע יונגט אין אַ שבת־דיקן טאָג, וועו מ׳איז געווען פריי פון די טאָג־טעגלעכע באַשעפטיקונגען און געהאַט דעריבער אַ מעגלעכקייט זיך אָפּצוגעבן דעם אַרגאַניזאַציאָנעלן לעבן אין די פיר וועגט פונעם פֿאַרטיי־לאָקאָל, וואָס איז געווען אייגן פֿאַר צוויי פֿאַליטישע ריכטונגען... אונטער אַ צעמיישטן דאַך האָבן זיי געפּירט דיסקוסיעס אַרום די זעלבע פּראָבלעמען, וואָס זענען געשטאַנען אויפן טאָג־אַרדענונג. דיסקוסיעס — שטורמישע, וואָס נישט איינמאָל פֿלעגן זיי זיך עבדיקן מיט ברוגזן.

וווילט זיך איצט דערמאָנען מיין געבורט־שטעטעלע פּאַרעמבאַ און אַרויסברענגען אייניקע אינטערעסאַנטע פרטים:

ס׳האָבן דאָרט געלעבט ביי אַ זעכציק יידישע פֿאָמיליעס. די איינציקע יידישע הויפּט־גאַס, נישט ברוקירט, איז אינמיטן

געווען אויבערגעשניטן דורך א האלב־שטיינערנעם, האלב־אייזערנעם צלם, וואס איז געשטאנען אויפן שייד־וועג, וועל־כער האט געפירט צו עטלעכע דערפער (אויך מיטן זעלבן נאמען), ווו ס׳האבן געווינט א קליינע צאל יידישע משפחות. דאס שטעטעלע האט פארמאגט א שיין און גרויס בית־המדרש, וואס איז אויך געווען א מקום פאר פארשידענע רייסעריינן צוליב פריוואטע אדער קהלישע ענינים. ס׳זענען אויך געווען צוויי באזונדערע שטיבלעך, וואס האבן נישט געהאט קיין באשטימטע רביים. פון די צווי חדרים האבן די מלמדים נישט געהאט קיין פרנסה. פארעמבא האט געהאט איר רב, א שוחט און א מקווה. ארום דעם ארטשיק שוחט, אן אלטער יידּ, וועלכן מ׳האט געוואלט אפזאגן פון פאסטן אין אויף זיין ארט אראפברענגען א יינגן שוחט, וואס זאל אויך זיין א בעל־תפילה, זענען פארגעקומען שארפע מחלוקתן.

ב.

דאס שטעטל האט אויך פארמאגט א גרויסן קלויסטער מיט, אמאל א גוטן, אמאל א שלעכטן גלח. אין פאסט־אמט האט מען פון די אמעריקאנער בריוו, וואס יידן פלעגן באקומען פון זייערע קרובים, נישט איינמאל ארויסגענומען די עטלעכע דאלארן, וואס מ׳פלעגט פון צייט צו צייט שיקן אלס א רעטונג אין זייער שלעכטער מאטעריעלער לאגע. געווען א טעלעפאן־פארבינדונג; אן אפטייקער, וואס פלעגט ארויסגעבן רעצעפטן אן א דאקטאר; צווי פעלדשערס, וואס האבן צווישן זיך נישט געלעבט בשלום. בירדע האבן געמוזט זיך צוהעלפן מיט פריזירעריי. געווען א פוילישער גמינע־אמט, אן ארטיקער ארעסט, וווּ צוואמען מיט שיכורים, זענען דארט אפגעקומען זייערע שטראפן אויך ארנטלעכע באלע־באטים פאר נישט האלטן ריין ביי זיך אין הויף; געווען א פאליציי־קאמיסאריאט מיט א קאמענדאנט, וועמען מ׳האט געקאנט אנטערקויפן. דער דאזיקער קאמענדאנט איז געווען מיט אלעמען אזוי באפרייענדט, אז ער פלעגט ביי פארבי־גייענדיקע יידן ארויסנעמען די פעדערן פון זייערע בערד. געווען א „פאזשארנע קאמאנדע", וואס האט נישט ארויי־גענומען אין אירע ריינען קיין יידן, נאר אפט ארויסגעלופן אן אלארם, כדי איבערצושרעקן די ארטיקע יידן... געווען אויך איינמאל אין חודש א יאריד, א שם־דבר אין דער גאנצער גענט. דאּ, ווי אין אנדערע יידישע ישובים אין פוילן, זענען פארגעקומען אנטי־יידישע עקסצעסן און פיקעטן פאר די יידישע געשעפטן. פארשטענדלעך, אז דער „גוטער" אפאליציי־קאמענדאנט האט זיך דאן אויסבאהאלטן. געווען אויך א פויליש „ספולקע", וואס האט געדופן די ארטיקע פויערים נישט צו קויפן ביי יידן.

און טראץ אלעמען — האט מען ווי ס׳איז געלעבט, דערצויגן קינדער, זיי תתנה געמאכט און דערלעבט א ביסל נחת. געווען אויך צייטן פון טרויער ביי יידן: אן אבל אין א יידישער שטוב, אדער סתם אן אומגליק. געווען א יידישע, פובלוטיקע יונגע מיט א סך א סך האפענונגען אויף א וועלט א שענערע, א בעסערע און א מער פריינדלעכע פאר יידן.

ג.

מיין קליינער ישוב האט פארמאגט די זעלבע גוטע און שלעכטע מעלות פון יעדער יידישן ישוב אין פוילן. מיר האבן זיך אקטיוו באטייליקט אין אלע געשעענישן — גרויסע ווי קליינע, ווירטשקע און אומווירטשקע, וואס האבן פון צייט צו צייט אויפגעשטורעמט די אלגעמיינע און יידישע עפנט־לעכע מיינונג. מיר האבן מיט שפאנונג נאכגעפאלגט נאך אלע ווירטשקע געשעענישן, געליינען מיט אינטערעס די באריכטן פון די סיים־זיצונגען, ווו מ׳האט באהאנדלט יידישע ענינים.

בעת דעם ביילים־פראצעס, אין יאר 1911, זענען מיר אלע געווען אונטערן שטארקן רושם פון די ארויסטרעטונגען פון ביידע צדדים. אין בית־המדרש, אין גאס, אין מרחץ, אין די היימען — אומעטום ווו יידן האבן זיך געטראפן, איז דער דאזיקער פראצעס געווען די טעמע פון טאג. שפעטער, אין יאר 1913, ווען ביילים איז באפריים געווארן, איז די פרייד ביי יידן געווען אין לשער. מיר האבן באקומען א וואגיק געווער קעגן אונדזערע שונאים.

אין דער זעלבער צייט איז געשען דער פאל מיטן גלח מאטשיוש, וואס איז דורכן גערייכט פארמשפט געווארן פארן ארויסגענעמען די ביריליאנטענע אויגן פון די הייליקע פיגורן אין קלויסטער. אז קריסטלעכע יינגלעך פלעגן אונדז נאכ־שרייען „ביילים" — פלעגן מיר ענטפערן: „ביילים זשיע — מאטשיוש גנעץ!..." („ביילים לעבט, מאטשיוש פוילט").

ד.

גרויס איז געווען אונדזער פרייד אין דער צייט פון דער באלפור־דעקלאראציע. יידן זענען גרייט געווען אלץ אויבערלאזן און פארן קיין ארץ־ישראל. די יוגנט איז גרייט געווען צו רעוואלוציאן פון די וואפענע היימען, כדי צוריק דערארבעטן די אלט־נייע הויזן.

אין פארעמבא איז געווען א ביבליאטעק פון עטלעכע הונדערט ביכער, וואס האט באדינט די יוגנט פון אלע ריכטונגען אין שטעטל און ארומיקע דערפער. זייער אפט זענען איינגעקארדנט געווארן פארשידענע ליטעראריש אונטן־קעטטל־שמועסן, קאנצערטן, דיסקוסיעס און וויסנשאפטלעכע לעקציעס. אויך דער שרייבער פון די שורות איז געווען איינער פון דיר דערפרענטן. די דאזיקע נוצלעכע אינסטיטוציע איז שפעטער גשפאלטן געווארן דורך די אנהענגער פון דער א. ג. לינקער ריכטונג.

מיטן אנטשטיין פון השומר־הצעיר, איז אונדזער יוגנט פארכאפט געווארן מיט דעם נייעם גדאנק. אלע אונטן־האבן מיר פארבראכט אין געזאנג, הארא־טענץ, ביים אויס־הערן רעפעראטן. דער לאקאל איז געווען באצירט מיט בלוי־וויים, אויף די וואנט זענען געהאנגען בילדער פון די פרא־מינענטע ציוניסטישע פירער.

ה.

ס׳זענען שוין ארויסגעגאנגען גרויסע פיל ביכער צעוויי־מעט אונדזער לעצטן חורבן. אבער בדרך כלל זענען אזעלכע קליינע ישובים, ווי אונדזערע שטעטלע פארעמבא, באוועלט געווארן, אין דער אמתן האט דאך אויך אין די קליינע שטעטלעך געשפארעט א יידיש־נאציאנאל לעבן, א דאנק וועלכן מיר האבן געקאנט אויסהאלטן אזא לאנגן גלות־זוגע. דארט, אין די קליינע ישובים, האט זיך קאנצענטרירט א באדייטנדיקער טייל פון דעם יידישן קיבוץ אין פוילן. נישטא די גענעריקע כוחות, וואס זאלן אויבערווייזן דער געשיכטע די הערישקייט פון דער יידישער יוגנט אין די קליינע ישובים אין זייער קאמף מיט די היטלעריסטישע מערדער. וויפל קאלעקטיוות העלדישקייט האט זיך אנטפלעקט אין די צייטן פון חורבן בית שלישי — און גראד אין די דאזיקע קליינע ישובים?

חבל על דאבדין, איר קליינע ישובים, מיט די טויזנטער און טויזנטער יידן. דערמאנט אייך ווער? וועט אייך די געשיכטע פארעיביקן?

מוישקוב עד קיבוץ דפנה

יהודה אילן
קיבוץ דפנה

שנות נעורי עברו עלי בין כותלי ה„חדר" והמשכם בישיבה של הרבי ברדזימין. מוצאי ממשפחה חסידית ענפה של הרבי מגזר וחינוכי היה יהודי מסורתי. משפחתי — משפחת אולשקר — התבלטה בפעילות בחיים הציבוריים של הקהילות היהודיות ופעלה רבות בענינים השונים של היהדות בווישקוב.

לדאבוני וצערי הרב לא זכיתי להכיר את האמא היקרה שלי, שיינה־פרומה־מלכה — אשה צדקנית, פקחית וטובת לב, כפי שסיפרו לי עליה. היה בה משילוב הכל: לפי השם שלה היתה יפה (שינה), אדוקה (פרומה) ומלכה ממש. כולם היבבוה והעריכו אותה מאד מאד. היא היתה בכל המקומות ונתנה ידה לעזרת חולים ונדכאים, והכנסת כלה. תמיד עזרה במתן בסתר לנצרכים — ופעם לפני פסח יצאה לאסוף תרומות ל„מעות חטים" ליהודים שאין להם לסדר את הפסח ואז התקררה. ביום א' דחול־המועד פסח נפטרה ואני אז רק בן 2, והיא היתה רק בת 32. חבל דאבדין ולא משתכחין.

כאמור, מוצאי ממשפחה חסידית ואבי, יצחק יוסף, לא חסך עמל וטרח כדי לחנכני בדרך ה„ישר", דרך בה הוא ואבות אבותיו הלכו בה. בישיבה למדתי בדבקות רבה ושקעתי בים של סוגיות תורה שבעל־פה. מנגד עיני לא מש הש"ס, הגמרא, בה אני הייתי שקוע יום ולילה. שנות בגרותי עברו בישיבה. אבל ביום בהיר אחד בקע זיק ניצוץ של חיים אחרים — חיים של דור הרואה את הנולד. דור הרואה את עתידו בארץ־ישראל, בארץ שירגיש את עצמו חופשי כמו עמים אחרים שחיים בארצות שלהם.

בעירנו, וישקוב, נוסדה אז הסתדרות „החלוץ". על אף חינוכי בישיבה ראיתי בעין חדה ב„החלוץ" את הדרך בה אני צריך ללכת, אבל זה לא היה פשוט כל כך בשבילי להגיע ל„החלוץ" משום שההורים שלי התנגדו בכל תוקף לדרך זו, ששם התאספו יחדיו בנים ובנות ולפי השקפתו של אבי נקרא דבר זה בפיו אפיקורסות־להכעיס. השקפתו של אבי היתה: ללכת בדרך של הדורות הקודמים, להיות יהודי אדוק בבית ואדם ברחוב ולא לצאת לתרבות־רעה. אמנם, אבי היה אדוק וחסיד גדול ויום־יום לפנות בוקר למד את הדף היומי, דף גמרא וגם למד פוסקים בין מנחה למעריב והיה מקובל בין היהדים החרדים, שמקומו ב„שטיבל" היה במזרח ומסר הרבה מזמני להיים ציבוריים. אבל יחד עם זה היה גם מקובל כלפי חוץ, אצל הגויים, כיהודי גאה ומסודר למופת, מפאת עסקו בסחר־עצים, חלקות יערות ושותף במנסרה, שעבדו שם עשרות רבות של פועלים והוא גם ניהל את הפנקסנות עם „פריצים" פולניים אצילים בעניני עסק, קנית חלקות יערות עבור המנסרה. אבא שלי (לא כמו שהיה בזמנו עם יהודים אחרים, חנפנים ומלחכי־פינכה של פריץ). בביקוריו אצל הפריצים, לא התחנף להם וידע להיות גאה ולהבליט את יהדותו וגם בלבושו האצילי היה יהודי במלוא מובן המלה. ב„שטיבל" היה בין המארגנים וגם גבאי, היה חבר במוסדות יהודיים רבים ופעל בהם רבות. בכל שבת היה מקובל על כל חסיד להזמין חסידים לביתו ל„קידוש".

הנוער הציוני אין 1918, צוזאמען מיט ד"ר גאָטליב
הנוער הציוני בשנת 1918, יחד עם ד"ר גוטליב

קידשו על כוסית י"ש עם עוגיות ושמחו את לבם בשבת־אחים לפני שהתפזרו כל אחד לביתו לסעודה. וכך באו גם אלינו החסידים ושתו „לחיים". בין כוסית לכוסית שרו ניגון חסידי נרגש ובהמשכו השתלבו כתף על שכם בריקוד חסידי נלהב. החיים היו מלאי התלהבות ומדי שנה בשנה נסע אבא לרבי מגזר לביקור ימים מספר. וכך רצה אבי לתת לי חינוך בו הוא התחנך, אבל, כפי שאמרתי כבר, התחילה התמרדות פנימית ודחפה אותי לצאת למרחב, לאוויר צח יותר ולא לשהות רוב שעות היום והלילה בין כותלי הישיבה.

בשקט „במחתרת" התחלתי לפעול ב„החלוץ". שם מצאתי פורקן למאווי וגם פגישות עליזות עם חברים ובעיקר עם חברות, שעד אז הייתי רחוק מהן. אמנם, גם בהיותי בישיבה הצצתי מעבר לחלון, לעבר הבנות שרבות מהן מצאו חן בעיני, אבל זה היה רק במחשבה, לא להראות את זה בגלוי והס מלהזכיר על פגישה עם בת — דבר שהיה אסור בתכלית האיסור. ב„החלוץ" התחלתי לפעול במלוא התלהבות. הפגישות שלי קיימתי, כמובן, בלי שההורים שלי ידעו, אך המשכתי יום־יום במשנה מרץ בלימודים בישיבה, כדי שלא לעורר חשד בלב ראשי־הישיבה או תלמידי ישיבה אחרים, שלבי כבר נמצא במקום אחר, ובחיים של הכנה לעתיד, להגיע סוף־סוף לארץ המקווה — ארץ־ישראל.

להסתדרות התמסרתי בעבודת ה„מחתרת" למען ארץ־ישראל ולא הגיע שמץ דבר לאוזניו של ראש הישיבה וגם

א גרופע פון החלוץ הצעיר — קבוצה של החלוץ הצעיר

לאבא שלי לא נודע דבר על החיים הכפולים שלי. בשנת 1923, בין פורים לפסח, נבחרתי עם מספר תלמידים מצטיינים בישיבה לנסוע לוורשה, לרבי מרדזימין, להבחן בסוגיות אותן למדנו במשך השנה. אבי היה מלא שמחה על שנבחרתי לנסוע לרבי לבחינות. הייתי אצל הרבי שבוע ימים והשמש שמר עלי כבבת עינו ואחר קיבל אותי הרבי סוף־סוף לבחינות ונבחנתי ב־20 עמוד ממסכת פסחים. ידעתי את 20 העמוד על־פה עם כל המפורשים מהרש"א, תוספות וכו' ויצאתי מהבחינות שארכו מספר שעות בהצלחה מלאה. הרבי נתן לי צביטה בלחי ואמר לי שאהיה מתמיד ותלמיד טוב. אבל באותו זמן חשבתי בלבי כבר אחרת, רעיונותי כבר היו רחוקים יותר מהדרך הזאת בה הלכתי עד אז. חזרתי הביתה וראש הישיבה מסר לאבא שלי על התוצאות של הבחינות הטובות ביותר ורווה הרבה "נחת" ממני. אבל אני התייצבתי אצל אבי והודעתי לו באופן סופי ומוחלט, שאינני יכול להמשיך הלאה בלימודי בישיבה בלי להודיע לו על מחשבותי בנוגע לדרך החדשה שלי. לא הועלו לו בקשותיו שאמשיך אחרי הציונים הטובים. אמרתי לו שברצוני לעזור לו במנסרה במדידות וכו'. אחרי ויכוחים רבים הסכים לדעותי, אבל ביקש ממני, כדי שלא אשכח את התלמוד, ללמוד ערב־ערב ב"שטיבל" דף גמרא. וכמובן עשיתי את זה זמן לא רב.

אז נפל הפור. ידידים טובים של אבא מסרו לו על יציאתי ל"תרבות־רעה" ומסרו לו פרטים על פגישותי ב"החלוץ". בשבת אחרי הסעודה הולך אני עם החברה ליער מעבר הגשר שגם אצל בעל־הבית שלי, ביקרו חיפשו וחיטטו בין מטלטלי, אבל לא מצאו שום דבר, גם לא אמרו לו סיבת החיפושים אצלי, אך בעל הבית התחיל לעקוב אחרי, עד שהגיע הדבר לאזניו מעובד שעבד אתי ורצה להגיע לדרגתי (אכל קורצא). הוא לפעמים עזר לי בלילות בהדפסה ולא עלה על דעתי שיעשה זאת. ואז בלי אומר ודברים לקחתי את המכונה שהיתה חבויה במקום נסתר, ומסרתי אותה לידי מי שקיבלתי אותו ממנו. באותו מעמד הגעתי למסקנה אחרי כל מיני מחשבות נוגות שהיו לי בענין זה, שגם ההנהלה ועבודתה לא מצאו חן בעיני ולא יכולתי להשלים עם דעותיהם. אחר־כך הודעתי באופן סופי ומוחלט שמפסיק אני את חברותי במפלגה ובבטחתי להם ששום דבר ממה שידוע לי לא ייצא לאויר העולם, ושהכול ישאר טמון בלבי. התיחסו אלי באופן יוצא מן הכלל והבינו אותי, אמנם רצו מאד לעזור לי להסתדר ולתת לי אמצעים לכך, אבל דחיתי את זה וכך שוב באתי חזרה לביתי, "החלוץ".

הרבה זמן כבר לא המשכתי בוורשה ועברתי לעירת סוקולי, שם חיתה משפחתי מצד אמי — ובלהיטות רבה התמסרתי לפעולות ציוניות ואיסוף כסף לקרנות ויחד עם זה התחלתי לחשוב על הגשמה עצמית שזאת היתה שאיפתי התמידית. בשנת 1933 החלטתי לצאת להכשרה ולהתכונן באופן סופי לעלות לארץ־ישראל. 5 שנים חייתי בהכשרה בקיבוץ בורוכוב בלודז' ובשנים ההן כמעט שלא נתקבלו סרטיפיקטים לעולים. בשביל למעלה מ־300 חברים נתקבלו 5 סרטיפיקטים, כך שלא היה סיכוי לעלות.

בשנים ההן התחילה ההעפלה, עליה ב', וזה היה כרוך בסכנות לא מעטות, אבל החלטתי היתה נחושה לעלות ויהי מה, אפילו שזה יעלה בסכנות רבות. אבל גם לעליה בלתי ליגלית היה תור. באחד הלילות בשנת 1938 הגיעה, באמצע השינה, לאוזני לחישה מהמזכיר לצאת בבוקר מוקדם הביתה ולהתכונן לעליה בלתי ליגלית ולא להיפרד מהחברים והידידים שהייתי עמם מספר שנים. מה לא עושים כדי שהכל "ידפוק" בסדר? נסעתי הביתה לסוקולי וגם שם לא סיפרתי לאף ידיד חוץ מהקרובים ביותר. כשיצאתי לדרך באו ללוות אותי רק בני המשפחה. ברכבת נסענו מוורשה דרך גרמניה הנאצית. שם בדקו אותנו וחיפשו אצלנו אם אין לנו כסף או דבר חשוד אחר. עברנו את הארץ הטמאה לאיטליה. ברכבת נסענו קרוב ל־3 ימים עד שהגענו לנמל באיטליה, שם עמדה כבר הספינה, ספינה בלי שם, עלינו עליה כשאנו מצטופפים כמו דגים מלוחים. הספינה היתה ל־40—50 איש, אך היינו שם 302 אנשים. קיצוב המים היה חמור, בלי להתרחץ וגם לשתות מעט. האוכל היה בכי רע, אבל מחשבותי היו רק להגיע לארץ היעודה וכל הקשיים והמכשולים היו קלים בעיני.

לות הקיץ כשגרתי במשרד בית־המסחר בו עבדתי. ביום באו אלי סטודנטים עם תיקים לבקרני על מנת למסור לי ספרי אמנות לקריאה ובהזדמנות זאת מסרתי להם לתיקיהם את חבילות החוברות שהדפסתי בלילה. החבאתי את חוברות התעמולה נגד המשטר מתחת ערימות עצים שהיו בשטח. כשנתיים בערך עבדתי ככה ולא הגיעה לבעל־הבית שלי שום ידיעה על פעולותי, במשך הזמן הייתי פטור מלהיפגש עם חברי המפלגה וגם פטור מביקורים בתאים של המחלקות השמאליות. כדי שלא יפול עלי חשד, ביקרתי באגודה של פקידים מהמקצוע שלי, שהיתה תחת השפעה קומוניסטית, אגודה עשירה ושם גם התקיימו שעורים ונאומים מחברי המפלגה הקומוניסטית, עד שפעם הקיפו את הבנין, חקרו את כולם שהיו באסיפה זאת ורשמו אותם בשמותיהם, כך שגם אצל בעל־הבית שלי, ביקרו חיפשו וחיטטו בין מטלטלי, אבל לא מצאו שום דבר, גם לא אמרו לו סיבת החיפושים אצלי, אך בעל הבית התחיל לעקוב אחרי, עד שהגיע הדבר לאזניו מעובד שעבד אתי ורצה להגיע לדרגתי (אכל קורצא). הוא לפעמים עזר לי בלילות בהדפסה ולא עלה על דעתי שיעשה זאת. ואז בלי אומר ודברים לקחתי את המכונה שהיתה חבויה במקום נסתר, ומסרתי אותה לידי מי שקיבלתי אותו ממנו. באותו מעמד הגעתי למסקנה אחרי כל מיני מחשבות נוגות שהיו לי בענין זה, שגם ההנהלה ועבודתה לא מצאו חן בעיני ולא יכולתי להשלים עם דעותיהם. אחר־כך הודעתי באופן סופי ומוחלט שמפסיק אני את חברותי במפלגה ובבטחתי להם ששום דבר ממה שידוע לי לא ייצא לאויר העולם, ושהכול ישאר טמון בלבי. התיחסו אלי באופן יוצא מן הכלל והבינו אותי, אמנם רצו מאד לעזור לי להסתדר ולתת לי אמצעים לכך, אבל דחיתי את זה וכך שוב באתי חזרה לביתי, "החלוץ".

הרבה זמן כבר לא המשכתי בוורשה ועברתי לעירת סוקולי, שם חיתה משפחתי מצד אמי — ובלהיטות רבה התמסרתי לפעולות ציוניות ואיסוף כסף לקרנות ויחד עם זה התחלתי לחשוב על הגשמה עצמית שזאת היתה שאיפתי התמידית. בשנת 1933 החלטתי לצאת להכשרה ולהתכונן באופן סופי לעלות לארץ־ישראל. 5 שנים חייתי בהכשרה בקיבוץ בורוכוב בלודז' ובשנים ההן כמעט שלא נתקבלו סרטיפיקטים לעולים. בשביל למעלה מ־300 חברים נתקבלו 5 סרטיפיקטים, כך שלא היה סיכוי לעלות.

בשנים ההן התחילה ההעפלה, עליה ב', וזה היה כרוך בסכנות לא מעטות, אבל החלטתי היתה נחושה לעלות ויהי מה, אפילו שזה יעלה בסכנות רבות. אבל גם לעליה בלתי ליגלית היה תור. באחד הלילות בשנת 1938 הגיעה, באמצע השינה, לאוזני לחישה מהמזכיר לצאת בבוקר מוקדם הביתה ולהתכונן לעליה בלתי ליגלית ולא להיפרד מהחברים והידידים שהייתי עמם מספר שנים. מה לא עושים כדי שהכל "ידפוק" בסדר? נסעתי הביתה לסוקולי וגם שם לא סיפרתי לאף ידיד חוץ מהקרובים ביותר. כשיצאתי לדרך באו ללוות אותי רק בני המשפחה. ברכבת נסענו מוורשה דרך גרמניה הנאצית. שם בדקו אותנו וחיפשו אצלנו אם אין לנו כסף או דבר חשוד אחר. עברנו את הארץ הטמאה לאיטליה. ברכבת נסענו קרוב ל־3 ימים עד שהגענו לנמל באיטליה, שם עמדה כבר הספינה, ספינה בלי שם, עלינו עליה כשאנו מצטופפים כמו דגים מלוחים. הספינה היתה ל־40—50 איש, אך היינו שם 302 אנשים. קיצוב המים היה חמור, בלי להתרחץ וגם לשתות מעט. האוכל היה בכי רע, אבל מחשבותי היו רק להגיע לארץ היעודה וכל הקשיים והמכשולים היו קלים בעיני.

אחרי 5 ימים של שהייה בים ראינו מרחוק את חופי הארץ, אבל אסור היה לנו להגיע לפני הזמן המיועד לכן שטנו בלב ים עד שהאניה קיבלה (באניה עבדו גם מספר ישראלים) איתות שיכולים להתקדם ובמהירות הבוק התקדמה האניה לעבר המולדת ונעמדה במרחק־מה משפת הים, מול חופי נתניה. בחשכת הלילה באו סירות עם חברי „הפועל"

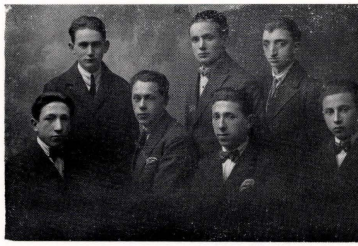

קאַמיטעט פון פועלי־ציון (צ. ס.) אין ווישקאַוו (עס שטייען פון רעכטס אויף לינקס): חיים־שלמה לעווין, טשעכאַנאָוויעצקי, לייבל ברעסלער, (עס זיצן): שלמה ניימאַרק, משה פּערלע, ישראל קאַלוסקי, חנא אַפּעלבוים.

ועד פועלי־ציון (צ. ס.) בוישקוב (עומדים — מימין לשמאל): חיים־שלמה לוין, צ'כנוביצקי, לייב ברסלר. (יושבים): שלמה ניימרק, משה פרלה, ישראל קאלוסקי, חנא אַפּלבוים.

ואנו קפצנו לתוכן. כשהגענו קרוב לחוף הורידו אותנו במים, המים הגיעו עד חצי הגוף ולמעלה, עם החבילות המעטות שהיו ברשותנו. הלכנו במים עד החוף ושם קיבלו אותנו ותיקי הישוב מה„הגנה" בסבר פנים יפות והאיצו בנו שנתקדם אל ההר וללכת מהר, ונוטרים יהודים בנשק ביד הלכו סביבנו. הלכנו שעות מספר ברגל עד קיבוץ מעברות ושם עשינו מנוחה בלי מורא ופחד, כי באנו לחוף מבטחים. סודרה לנו מסיבה יפה סביב שולחנות ערוכים. למרות שהיינו עייפים, רטובים, שבורים ורצוצים היינו שמחים שהגענו לחוף.

היו אלה שנות המאורעות של 1936—1939. הנהגים נסעו בתא משורין וגם האוטובוסים היו משורינים, כדי שלא יהדרו כדורי ערבים שירו מאחרבים. יום יום שמענו על התנפלויות ערבים על יהודים. באתי לקיבוץ נס ציונה (גבעת מיכאל), עבדתי בפרדס וגם בתורנות לילה בשמירה בעמדות נגד התנפלויות ערבים. העבודה בפרדסים היתה מפרכת, עבודות טוריה ועבודות אחרות היו ללא נשוא. הקיבוץ התקיים מעבודה שכירה בתקציב יומי של 28 מילימים (1000 מילימים ללירה). בדוחק קיימנו את עצמנו. אז, בלי דרישות מופרזות, מספיקים היו מיטה, מזרון ושמיכה, באוהל, בלי כסא ושולחן, שלא לדבר על ארון שגם לא היה צורך בו. מכיוון שלא היה לנו מה להכניס בו. אבל היו חיים טובים, חיים שמחים ורעננים, תמיד בשירה, בזמרה ובריקוד, עד שנת 1939. במשך השנים ההן חיפשה מחלקת ההתישבות של הסוכנות מקום ליישוב קבע עבור גבעת מיכאל והציעו את רוחמה (נולדה או בת וקראו לה רוחמה) ואח"כ הציעו קדש־נפתלי וגם מזה לא יצא כלום, עד שהגענו להתישבות באדמות דפנה שע"י נחל הדן. בתאריך 1.5.1939 עלינו למקום הזה בהכנות מוקדמות של חדשים מספר. בלילה גויסו אל־ף איש ממקומות שונים בארץ עם הרבה מכוניות ובמשך לילה העמידו את ישוב החדש — ישוב „חומה ומגדל", מספר צריפים ומרפאה, חדר אוכל, מקלחת. בבוקר עמד הישוב על תלו, כך שהבריטים לא יכלו להורידו, מפני שהיה חוק שאם מכסים בית עם גג, אסור להורידו. ששחים אלו היו אסורים להתייש־בות עבור יהודים והתחלנו בהתלהבות להכשיר את הקרקע שהיה שומם. השטחים היו מפוצלים ובכוחות משותפים בנינו משק למופת ולתפארת, ומי שמבקר בו כיום אינו יכול להאמין שבתקופה כה קצרה הגענו למה שהגענו.

בשנת 1.9.1939 פרצה מלחמת עולם השניה ואז כבר הייתי בדפנה, עבדנו במלוא המרץ להקים את הישוב החדש.

באותו זמן יצאתי מטעם הקיבוץ לעבוד בסדום, שם היתה פלוגה מקובצת מהקיבוץ המאוחד. בשנת 1941 נוסד הפלמ"ח (פלוגת המחץ של „ההגנה"). בהתחלת שנת 1942 התנדבתי לפלמ"ח — באותו זמן התגייסו רבים לבריגדה העברית וגם ממשקנו התנדבו לבריגדה. אני עם עוד מספר חברים יצאנו למחנות הפלמ"ח שהיו מפוזרים במשקי ההת־ישבות העובדת.

פלמ"ח, צבא בלי מדים חיילים־חלוצים, שהיו משלבים עבודה ואימונים בבסיסים של הקיבוצים, החיים במחנות אוהלים ומעבירים אותם לפי פקודה מקצה הארץ לקצה השני. פעולתנו ועבודתנו היו במחתרת. היינו צבא עברי שהיה מושתת על עבודה ואימונים במשקים, אך לא קיבלנו שכר בעד העבודה — קיבלנו מזון, לבוש דל ושיכון באוהלים ודמי־כיס. כולם היו מתנדבים מרצונם הטוב והחופשי. התאמנו בכל הכלים שהשגנו, בידינו היו רק כלים מעטים לפעולתנו. עברנו כמעט כל המקצועות, לא רק בנשק, גם עזרה ראשונה, חבלה, חתירה בים וכו', ועיקר העיקרים — להכיר את שבילי הארץ. מפעם לפעם יצאנו למסעות לשבועיים: הליכה ברגל

קאַמיטעט פון „החלוץ" (פון רעכטס): גראַסבאַרט ישראל, גורני שייקע, קאַלוסקי ישראל, עפשטיין מלכה, מיטלסבאַך יעקב, ברעסלער לייבל, לעווין חיים־שלמה.

ועד של „החלוץ" (מימין): גרוסברט ישראל, גורני שייקה, קאלוסקי ישראל, אַפשטיין מלכה, מיטלסבך יעקב, ברסלר לייב, לוין חיים־שלמה.

בדרך־לא־דרך ועברנו על פני מישורים וואדיות, עמקים, והרים. פעם הלכנו ברגל לירושלים, צפון ים המלח, יריחו, לאורכו של ים המלח, עין גדי, מצדה, סדום, מכתשים, מעלה עקרבים, דרך ערבה עד רביבים, ובפעם אחרת — לגליל המערבי, הרי אפרים ועוד.

*

לרכוש הכללי, נוסף לרכושי הפרטי — אשה ושלושה ילדים חמודים — „צברים"...

ב.

פארטייען, געזעלשאפטן, ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס

ב.

מפלגות, חברות, אירגונים ומוסדות

ייסוד אגודה ציונית בוישקוב

מרדכי קרוננברג
תל־אביב

בשנת 1910. התר״ע, בתשעה־באב אחרי־הצהרים, נקראו כל הנוער, חובשי בית־המדרש, לאסיפה ביער (בדרך לרדזימין), למטרות התארגנות למען ישוב ארץ־ישראל. בראש המארגנים עמדו ר׳ איצ׳ה שקרלט וישראל אסמאן.

ראשוני הפעילים היו:

ר׳ איצ״ה שקרלט, ישראל אסמאן, רפאל שקרלט, אברהם מרדכי אסתרזון, לייבל רוזנברג (לייבל יהושע חיימ״ס), חיים ביאליסטוק (בנו של ר׳ יצחק הירש ה„סגי נהור״), כעת: חיים ביאלאס, בלוס־אנג׳לס), יחיאל מאיר אַלטמאן (בעל חנות ברזל ואח״כ מגדולי הסיטונאים בעיר), יעקב יודל קאשע־מאַטער״ס, שמואל אלי׳ ארענשטיין (מימסדי כפר חסידים) וכותב שורות אלה — מרדכי קרוננברג (מרדכי, יהושע ווייגמאַכער״ס), ועוד אנשים, שאיני זוכר את שמותיהם.

באסיפת יסוד זו קרא לפנינו ר׳ איצ׳ה שקרלט את „בעיר ההרגה״ של המשורר ח. נ. ביאליק ואת הכרזת הד״ר צ׳לנוב

קורס פאר העברעיש, 1919 קורס לעברית, 1919

ציוניסטישער קאַמיטעט אין 1918 הוועד הציוני ב־1918

למען ה„קרן הקימת לישראל״. ישראל אסמאן הרצה לפנינו על חשיבות ההתארגנות לאגודות ציוניות ולשם הגשמה מעשית של הציונות בישוב ארץ־ישראל, אשר רק הנוער מוכשר לבנות שם עם חדש וחיים חדשים.

אסיפה זו השאירה עלינו רושם חזק ביותר. מיד החלונו בהתעמולה בעיר, למען הצטרפות לאגודה זו. והתוצאה — הרבה מהנוער, בחורות ובחורים, הצטרפו אלינו בהתלהבות גדולה.

בעזרת ישראל אסמאן נוסדו חוגים, למען הקרן הקימת, למען לימוד השפה העברית, יסוד בי״ס „תרבות״ בוויישקוב ומכירת שקלים לקונגרסים ציוניים, וגם להגשמה מעשית, לעליה מידית לארץ־ישראל, לבנית מושבות ועבודה מעשית בארץ־ישראל.

ואני, כותב שורות אלה, זכיתי להיות הראשון, שנשלח לארץ־ישראל מטעם אגודת הנוער, בשנת 1910.

די ערשטע חלוצים אין שטעטל

ישראל קאַלוסקי
תל־אביב

א.

די ערשטע יארן פון פּוילנס אומאַפּהענגיקייט זענען אין ווייַשקאָוו, ענווי ווי אין גאַנצן לאַנד, געשאַנען אונטערן צייכן פון אַ שטורעמדיקן באַרג־אַרויף אין דער פאַליטיש־געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער אַנטוויקלונג פון די יידן. אָבער פּאַרטייען, אַרגאַניזאַציעס און פּאַראיינען, וואָס זענען ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן אויסגעוואַקסן אין די קליינע און גרויסע ייִדישע ישובים אין פּוילן, האָבן אויך נישט אויס־געמיטן אונדזער ווייַשקאָוו. די יידישע באַפעלקערונג אין שטעטל האָט מיט טעמפּעראַמענט זיך אַריינגעוואַרפן אינעם צעברויזטן לעבן, זוכנדיק פאַר זיך אַ אידעישן וועג.

די פּאַרטייען האָבן זיך געטאָן ס׳זייערייקע: פּאַרוואַמ־לונגען, עפענטלעכע פּאַרעלעזונגען, קריייזן, פּראַפּאַגאַנדע־אַרבעט. אַרגאַניזירונג אדע״ל. גרויס איז געווען דער אויסוואָל פון פאַליטישע צי געזעלשאַפטלעכע אַדרעסן פאַר דער ווייַשקא־

ווער יידישער יוגנט. דער אידעישער געראַנגל האָט אַנגע־האַלטן נישט נאָר בייַ די שוין אַרגאַניזירטע, נאָר דער עיקר בייַ די וועלכע האָבן נאָך נישט געהאַט פאַרזוכט דעם טעם פון פּאַרטיאַרישקייט, הויפּטזעכלעך בייַ די בית־המדרש און ישיבה־בחורים, אַרבעטער־יוגנט און בייַם עלטערן דור. דער עיקר־פאַרמעסט איז אַנגעגאַנגען צווישן די ציוניסטישע און אַנטי־ציוניסטישע גרופירונגען. הגם די עצם ציוניסטישע באַוועגונג איז געווען געוג פאַרביק און צאַלרייך אין אירע פאַרשידנאַרטיקע פאַרמאַציעס, האָט פונדעסטוועגן געפעלט די אַרגאַניזאַציעלע ראַם פאַר פּראַקטישער טעטיקייט אין צוגרייטן די יוגנט צו עליה קיין ארץ־ישראל.

די ציוניסטישע יוגנט אין ווייַשקאָוו האָט דערבייבער גע־פילט אַ באַדערפענישּ אין אַ פּיאָנערישער, חלוצישער אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל אין שטעטל גופא זיך פאַרנעמען מיט פּראַדוקטיוויזירן די יונגעלייט, וואָס זענען געווען זייער

וועיט פון פּיזישער אַרבעט, אָדער בכלל נישט באַזיצט קיין פּאָר. אין יאָר 1922 זענען זיך צוזאַמענגעקומען עטלעכע יונגעלעכע, כדי גרינדן די ערשטע חלוצישע אַרגאַניזאַציע: ישעיהו גורנער (איצט אין תל־מונד), ישראל גראָסבאַרד (תל־אביב), שׂמה לעווין (קיבוץ גבעת־השלושה), אריה ברעסלער (עינת), יעקב מיטלסבאַך (פּתח־תקוה) און דער שרייבער פון די שורות. אונדזער ציל איז געווען אַ קלאָרער: אַנהייבן אַרבעטן אין וויישקאָוו, כדי אין ארץ־ישראל אַ קלאַסישע פּראָדוקטיוויע מענטשן.

ב.

איך בין דעמאָלט אָלט געווען 18 יאָר. מיין דערציאונג, ווי די גאַנצע אָטמאָספער אין אונדזער שטוב, איז געווען אַ דורכאויס ציוניסטישע. מיינע עלטערן האָבן נאָר געטרוימט וועגן ציון און פלעגן זיך איבערשרייבן אין באַקומען בריוו פון אַרטור רופין, מ. מ. אוסישקין און אַנדערע ציוניסטישע מנהיגים. אַ דאָנק דער דאָזיקער ציוניסטישער אָטמאָספער אין דער היים, איז מיר לייכט געווען דער וועג צו דער באַוועגונג, אַ וועג וועלכן פיל יונגעלעכע אין שטעטל האָבן געמוזט דורכמאַכן מיט פיל מכשולים.

זיינעדיק איינגעשטעלט אויף עליה און פֿאַרשטייענדיק די וויכטיקייט פון אַרבעט דאָרט, אין ארץ־ישראל, האָב איך צוזאַמען מיט שלמה לעווין און ישראל גראָסבאַרד זיך אַנגעהויבן לערנען שלאָסעריי אין די רעמאָנט־ווערשטאַטן פֿאַר לאַנדווירטשאַפטלעכע מאָשינען פון משה־דוד יאסקאָוויטש (איצט אין אַמעריקע). יאסקאָוויטשן האָבן אָלע געקענט אין שטעטל סיי צוליב זיין מאָדערנער קליידונג און לאַנגע וואָנצעס, און סיי צוליב זיינע ציוניסטישע איינשטעלונגען. צו די אָכט אַרבעטער, וועלכע ר׳האָט סטאָביל באַשעפטיקט אין זיין ווערשאַט, איז ער גרייט געווען צוצונעמען נאָך יונגעלעכע, וואָס זענען געווען איינגעשטעלט אויף עליה.

די באַוועגונג האָט אויך געזאָרגט פֿאַר אייגענע הכשרה־פונקטן, ספּעציעל פֿאַר מיידלעך, וועמענס טרוימען און האָפֿענונגען אויף עליה און פֿראַקטישע שטרעבונג צו פֿרא־דוקטיוויזאַציע, זענען נישט געווען קלענער ווי בייַ די יינגלעך. דערפֿאַר זענען גרויס געווען די אויפֿגאַבן פונעם ערשטן החלוץ־קאָמיטעט אין וויישקאָוו, צו וועלכן ס׳האָבן געהערט: חיים־שלמה לעווין, אריה ברעסלער, יעקב מיטלס־באַך, ישראל קאָלוסקי, ישעיהו גורנער, ישראל גראָסבאַרד און מלכה עפּשטיין.

אונדזער לאַגאַל איז געווען אַ בשותפותדיקער מיט דער פֿאַרטיי פּועלי־ציון (צ. ס.) און האָט זיך געפּונען אויף דער צענטראַלער שקאָלנע גאַס, אין הויז פון עלי־מאיר גאָלד־מאַן. די בריוו־טאָפּצווייגטע קולטור־טעטיקייט פון „החלוץ״ האָט אָרומגענומען קודם־כל לעקציעס פֿאַר דערלערנען עבֿרית אויף ספּעציעלע אָונט־קורסן, ידיעת הארץ („פֿאָלעסטינא־גראָפֿיע״) און אַקטועלע לעקציעס צי רעפֿעראַטן אויף פֿאַר־שידענע טעמעס, נישט אויסמיידדיק דערביי יידישע גע־שיכטע. אין אָנהייב איז נישט געווען צו מערקן אַ גרויסער וווקס פון דער אַרגאַניזאַציע, ווייל מיר זענען געקומען אַבי־סל צו שפּעט, ווען אין שטעטל האָט ממש געווימלט פון פֿאַרשידנאַרטיקע יוגנט־באַוועגונגען פון יעדער פֿאַרטיי. אויך האָט דערצו גורם געווען דער פֿאַקט, וואָס אין „החלוץ״ האָט מען אַנגענומען יוגנטלעכע אין עלטער פון 18 יאָר אָן, בעת די איבעריקע אַרגאַניזאַציעס האָבן 15־יאָריקע קינדער געגעבן די מעגלעכקייט צו ווערן זייערע מיטגלידער. אויך איז דעמאָלט די פּערספּעקטיוו אויף עליה געווען זייער אַ שוואַכע, בפרט פֿאַר אַזאַ אַרט ווי וויישקאָוו.

ג.

אין דער ערשטער תקופה פון החלוץ אין וויישקאָוו, האָט זיך געלאָזט פילן אַ שטאַרקע פֿליסיקייט צווישן דער מיט־גלידערשאַפֿט. דער אַרייַנגעקומענער עלעמענט, דער רוב חסידישע יינגעלייט, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געהאַט קיין טראַדיציע פון אַרגאַניזאַציע־אַנגעהערריקייט, איז נישט נוטה געווען צו פֿאַרבלייבן אין אַ באַוועגונג, וואָס האָט געפֿאַדערט פון יעדן אַנגענעמער אירן סיי פּיזישע אַרבעט און סיי עדוליד און אויסדויער מיטן וואָרטן אויפן סערטיפיקאַט. וואָס שייך די יינגעלייט פון בית־המדרש צי ישיבה, איז זייער באַלאַנגען צום החלוץ אין מיינסטע פֿאַלן געווען אומלעגאַל, אַנעם וויסן פון די עלטערן. דאָס שיקן אַזאַ בחור צו אַרבעט, וואָלט אים אינגאַנצן דעקאָנספּירירט פֿאַר טאָטע־מאַמע און די אַרגאַניזאַציע וואָלט צוליב דעם נעמאַס קאַלאַפֿאַלן שׂאָדן. אט־א די אַלע מאַמענטן האָבן גורם געווען דערצו, אַז אין סאַמע אָנהויב פון זיין קיום, האָט דער החלוץ נישט געהאַט קיין שטאַרקן דערפֿאָלג.

אין יאָר 1924 האָט דער וויישקאָווער החלוץ באַקומען דעם ערשטן סערטיפיקאַט. דער גורל האָט געוואָלט, אַז דאָס דאָזיקע ווערטפּולע פֿאַפּירל, וועלכן טויזנטער חלוצים אין פוילן האָבן אזוי באַלאַנגט, איז גראָד אַריינגעפֿאַלן צו מיר. אַ דאַנק דעם בין איך געווען דער ערשטער עולה פון החלוץ אין שטעטל און דער ערשטער, וואָס האָט זוכה געווען צו פֿאָרן לעגאַל קיין ארץ־ישראל זינט דעם פֿאַרנעמדיקן די וועלט־מלחמה פון 1914—1918. מיט גריריקטקייט דערמאָן איך זיך איצט, וויאַזוי ס׳האָב זוכה געווען צו דעם סערטיפיקאַט:

אין נאָוועמבער 1923 האָט דער מרכז פון החלוץ אין פּוילן באַקומען צוגעשיילט 35 סערטיפיקאַטן. דערווייסנדיק זיך דערפון, בין איך אַוועקגעפֿאָרן קיין וואַרשע צו אליהו דאַבקין און אים שטאַרק געבעטן ער זאָל מיר דערמעגלעכן עולה צו זיין. מיין מיטשומעסטער האָט אַבער נישט אַרויס־געווען קיין איבעריק חשק אַנטקעגנצוקומען מיין בקשה, אַנווייזנדיק דערביי אויף מיינע נישט אויסגעאַרבעטע הענט און יינגן עלטער, וואָס קוואַליפיצירן מיך נישט אָלס קאַנ־דידאַט אויף עליה. אינמיטן אונדזער געשפּרעך איז אַריינ־געקומען אין צימער אליהו גאָלאָמב, שפּעטערדיקער הויפּט־קאָמענדאַנט פון דער הגנה, וועלכער האָט דאָן געוויילט אין

א גרופּע חלוצים פון וויישקאָוו אין יפו, 1927
קבוצת חלוצים מוישקוב ביפו, 1927

פוילן אלס שליח פון ארץ־ישראלדיקן ישוב. גאלאמב האט מיט מיר פארפירט א געשפרעך אין עברית און נאך דעם העכער א שעה פון אויסטענהן זיך, האט ער מיך געזאגט מיט פאלגענדע ווערטער:

— פאר אלעמען קיין וויסקאוו און ארבעט זיך אויס א פאספארט...

ס'האט נאך גענומען א שטיקל צייט ביז כ'בין געווארן פוליטריק אויף ארויסצובאקומען אן אויסלענדישן פאספארט. אבער דער גליקלעכער מאמענט איז עקזומען — און כ'האב עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

ד.

צוליב פערזענלעכע סיבות און דער עיקר — צוליב געזונטסהייט־טעמים, בין איך נאך פיר יאר זיין אין לאנד, צוריקגעקומען קיין פוילן. אין וויסקאוו האב איך געטראפן א ברייט־פונאנדערגעוואקסענע ארגאניזאציע פון החלוץ, וואס האט געציילט פיל מיטגלידער און א גרעסערן אקטיוון טרייב איבערגעגעבענע חברים. צענטליקער חלוצים פון שטעטל האבן צו יענער צייט זיך געפונען אויף דיי וויכטיקסטע הכשרה־פונקטן אין שטענסטאכאוו, קלאסאוו, וולקאסלאווטש, מלאווע און אין א ריי ערטער אין דער וואר־שעווער געגנט. די באוועגונג האט באזיצט אן אייגענעם לאקאל, וועלכער איז פארווענדלט געווארן אין א וויכטיקן צענטער פאר אלע ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציעס אין וויסקאוו. דער החלוץ איז געווארן דער אלגעמיינער קאנאל, דורך וועלכן די מיט־גלידער פון די ציוניסטישע יוגנט־גרופירונגען האבן באקומען סערטיפיקאטן.

אין די יארן 1936—1935 האט אין וויסקאוו זיך געפונען א הכשרה־פונקט פון דער החלוץ־צענטראלע אין פוילן. קיין סטאבילע ארבעטס־פלעצער האט די הכשרה נישט באזיצט און זיך געמוזט צופרידנשטעלן מיט סאראדישע ארבעטן ביי אייזנבאן וועגן, האפן האלץ, טראגן וואסער אדגל. גרויס איז געווען די העצע פון די ארטיקע ידישע קאמוניסטן קעגן די וואס האבן נישט שווערער פראצע און ארעמען לעבן זיך בעגרייט צו עליה. און נאך גרעסער איז געווען דער טעראר: כסדרדיקע איבערפאלן אויפן לאקאל, אויף באזוכערע חברים און אויף די ארבעטס־ערטער. איינמאל האט מען אונדזערן א חלוץ אזוי צעשלאגן, אז מ'האט אים עמעטס אוועקפירן אין שפיטאל קיין וואר־שע.

די אטמאספער אין שטעטל איז געווען א געשפאנטע. די באוועגונג האט געפילט, אז מיט אייגענע כוחות וועלן מיר נישט זיין אימשטאנד זיך קעגנצושטעלן דעם יעוסעקישן טעראר און דערפאר איז מען געווען צעצווינגען אראפצו־ברענגען צוויי „באיווקזאשעס" פון וואר־שע — די באווסטע יידל פראגער און אריה טרעגער. מיר האבן אפילו פארויס־געזען די צוגעגרייטע פון באנוצן זיך מיט געוואר — און צו דעם צוזיך זענען ביי מיר אין שטוב געווען אויס־באהאלטן עטלעכע רעוואלווערן.

אויך די יידישע קאמוניסטן זענען נישט געשלאפן. זיי האבן געוווסט, אז מיט אייגענע כוחות וועט זיי נישט געלונגען צו צעברעכן דעם החלוץ און ליקווידירן דעם הכשרה־פונקט. דערפאר האבן זיי פון נאענטן דערפל בראנש־טשיק אראפגעבראכט א גרופע פוילישע שוסטער־כאלופניקעס, וועלכע האבן געארבעט פאר די גרויסע שיך־געשעפטן אין וואר־שע. די דאזיקע זענען געווען קאמוניסטן און זיי האבן גהאלטן פאר א מצווה צו העלפן זייערע יידישע חברים אין שטעטל אין קאמף מיט דער „ציוניסטישער גע־פאר". א געווייסן זונטשידיקן אוונט איז דער החלוץ־לאקאל אויפן רינעק ארומגעשטעלט געווארן מיט בראנשטשיקער כאלופניקעס און ארטיקע יידישע קאמוניסטן. אין שטעטל האט זיך געפילט א פאראאם־שטימונג. די שלעגער האבן קיינעמען נישט ארויסגעלאזט צו ארבעטן. אין וויסקאוו פון לאקאל, אין אזא פאל האט פאליציי זיך נישט אריינצומישט. אדרבה, זיי וואלטן שטארק הנאה געהאט, ווען ס'וועט פארגאסן א ביסל יידיש און קאמוניסטיש בלוט.

אבער אונדזערע חברים האבן זיך נישט געלאזט פראווא־צירן. אונדזער האלטונג איז געווען א ווירדיקע, אן פחד, אן פאניק, אבער אויך נישט קיין ארויסרופערישע, כדי מען זאל אויף די החלוץ־חברים נישט קאנען אנווייזן ווי אויף די שולדיקע. אין עוועטועלע געשעענישן. אונדזער טאקטיק האט זיך דערנאך ארויסגעוויזן פאר א ריכטיקע. מאנטיק גאנץ פרי האבן די שוסטערס פון בראנשטשיק געמוזט אפפארן אהיים, צו זייער ארבעט. די באלאגערונג האבן שפעטער אדורכגעפירט די ארטיקע יעוסעקן, אבער שוין נישט מיט דעם אימפעט און חוצפה, ווען זייערע פוילישע חברים האבן זיך געפינען אין וויסקאוו. די א־בערוקע ציוניסטישע גרו־פירונגען האבן דערווען די צעפאר וואס דראט מצד די יידישע קאמוניסטן — און גאענינקט ארויסגעטרעטן קעגן דעם רויטן כוליגאניזם און שטארק.

ה.

מיט א צייט שפעטער איז ווידער נייטיק געווען צו פארזיכערן אלע יידישע כוחות. איינגעגרעבנט אויך די יעוו־סעקציע, ארטיקע פוילישע קאמוניסטן און פ.פ.ס. — קעגן דער גפאר פון די כוליגאניש־ענדציקישע און „נארא"־באנדעס מיט זייערע פיקטען ביי יידישע געשעפטן, אינדערפאלן אויף יידן־דורכגייער און וויסטער אנטיסעמיטישער הצעצ, וואס האט פארמסט די לופט אין שטעטל. עס איז געשאפן געווארן אן אלגעמיינער קאמיטעט צום קאמף קעגן פאשיזם און אנטיסעמיטיזם, וועלכער האט גפפירט זיין פרובטבארע טע־טיקייט אין משך פון א יאר צייט. דער קאמיטעט האט אפגעהאלטן זיינע זיצונגען אין גהיימ, וועלכע זענען אין רוב פארגעקומען ביי מיר אין שטוב, אלס פארזיצער פון אויבנדערמאנטן קאמיטעט. איך האב דעמאלט רעפרעזענטירט די פארטיי פועלי־ציון (צ.ס.) אין וויסקאוו און סיי די פוילישע פארשטייער (קאמוניסטן און פ.פ.ס.), ווי די יידישע פארטיינ, זענען געווען אייניק אין איבערגעבן די פרעזעסור פונעם קאמיטעט דעם פארשטייער פון פועלי־ציון (צ.ס.). מיר האבן געוואלט געלט, דער עיקר ביי רייכע יידן, ענערייט געווער און איינגעשטעלט ספעציעלע קאמפס־גרופן אויף אפצושלאגן עוועטועלע אנגריפן. געמיינזאמע פאטרולן פ־ן יידישע און פוילישע ארבעטער פלעגן אין די אונטן ארום־שפאצירן אינערן שטעטל, כדי נעבן פילן די אנטיסעמיטן וועגן קיום פון א שטארקן, געמיינזאמען, יידיש־פוילישן ווידערשטאנד. אויסער דעם איז געפירט געווארן אן אויפ־קלערונגס־ארבעט אין די ארומיקע דערפער און אין שטעטל גופא. צוויי קאמוניסטן זענען דערפאר אפילו פארמשפט געווארן אויף תפיסה. אין דער דאזיקער וועגנדערבאראר סאלידאריטעט־אקציע האבן זיך באזונדערס אויסגעצייכנט די צוויי פוילישע ארבעטער־טויער: ציטרינעק (פון פ.פ.ס. — פוילישע קאמוניסטן) און דראזדאווסקי (פון פ.פ.ס. — פוילישע סאציאליסטישע פארטיי).

ו.

צום סוף — עטלעכע דערינערונגען וועגן דער פּועלי־ציון־פּאַרטיי און איר יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פּרייהייט", וווּ ס׳איז מיר אויסגעקומען צו זיין טעטיק אין משך פון אַ קורצער צייט.

די פּועלי־ציון־באַוועגונג אין פּוילן האָט געהאַט געשלאָגן טיפּע וואָרצלען צווישן יידישן ישוב און אויך נישט אויס־געמיטן אונדזער שטעטל, איך געדענק, אַז שוין אין יאָר 1917 (כ׳בין דעמאָלט אַלט געווען 12 יאָר), איז פון זיך זעלבסט אויסגעוואַקסן אַ שטאַרקע יוגנט־אַרגאַניזאַציע בייַ דער פּאַרטיי און די עלטערע חברים זענען ממש אינערהאַלב געווארן פון אָזא אַנטוויקלונג. מיר האָבן צו יענער צייט זיך געקאַנט דערלויבן אַראָפּברענגען פון וואַרשע אַ ספּעציעלן מדריך, דעם לערער פרייַנט. ביז דער שפּאָלטונג (אין יאָר 1920) האָט די אַרגאַניזאַציע געהאַט צו פאַרצייכענען אַ כסדר־דיקן באַראָרוף. דער לאָקאַל אויף קאָשטשושקע־גאַס, אין הויז פון אברהם־יאָסל יאָסקאָוויטש, האָט געשפּרודלט מיט לעבנס־פרייד און אומאויפהערלעכן יוגנטלעכן געזאַנג. די אָקטיוויסטע טוער פון דער באַוועגונג זענען געווען: יעקב שטעלונג, לאה מאַלטשע (זיין שפּעטערדיקע פרוי), מענדל ראָזענבערג, בזשעזשינסקי, חיים־שלמה לעווין, יעקב מיטלסבאַך און איך.

אויף אוונט־קורסן זענען וויישקאָווער יידישע יונגעלייט געזעסן און גלעלערנט עבֿרית, אַלגעמיינע בילדונג, גרעצ׳ס געשיכטע פון יידישן פאָלק. אַ בכבודיק אָרט אין דער קולטור־ארבעט האָבן פאַרנומען די רעפעראַטן פון די סאַמע אַנגע־זענטסטע פרעלעגענטן פון וואַרשע — שרייבער, זשורנאַליסטן, פּאַרטיי־טער. דער שיינער וויישקאָווער וואַלד און די אָרומיקע געגנט, זענען געווען אַ פּיין דאָטשע־אָרט פאַר וואַרשעווער יידן, באַזונדערס פאַר עסקנים, וועלכע פלעגן די הייסע זומער־חדשים פאַרברענגען אין שטעטל. האָט מען דערריבער אויס־גענוצט זייער ווייניק אין וויישקאָוו און אונדזער יוגנט האָט זיך געקוויקט מיט די פּאָרלעזונגען פון אַ פּרץ מאַרקיש, אלתר קאַציזנע, דער טונקעלער, גאָטליב און פיל אַנדערע.

ז.

אין יאָר 1921 זענען די באָלשעוויקעס אַריין קיין וויישקאָוו און דאָרט נעהערשט גאַנצע אכט טעג. דאָס איז געווען די תקופה פונעם „האָניק־חודש פון דער וועלט־רעוואָלוציע", ווי מיר פלעגן עס באַצייכענען. יידישע קאָמוניסטן זענען דעמאָלט געווען „אויפן פערד". דער רוב יידישע פאַרטייען האָבן דעמאָלט מיט זיי סימפּאַטיזירט — אַביסל אויס מורא, אַביסל אויס דרך־ארץ... כמעט אַלע אַרבעטער־פאַרטייען האָבן צו יענער צייט באַקומען רחבותדיקע לאָקאַלן מיט אַ סך צימערן. אין משך פון דער וואָך רוסישער הערשאפט אין וויישקאָוו, זענען די לאָקאַלן געווען אינערפולט, ספּעציעל דער קלוב פון פּועלי־ציון, ווייל דאָס האָט באַדאַרפט שאָפן אַ געוויסע לעגאַליטעט פאַר אַגענטעריקייט צו דער אַרבעטער־באַוועגונג. יעדן אוונט פלעגן פאַרקומען ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס מיטן אַנטייל פון „פּאַליטרוקן" פון דער רויטער ארמיי און קאָמוניסטישער יוגנט, וועלכע האָבן פאַרגעליגט זיך אַנגושליסן אין זייער לאָגער. דער רוב יידישע יוגנט האָט אַבער באַשלאָסן נישט אידענטיפיצירן זיך מיט די קאָמוניסטן, נאָר בלייבן טריי דער ציוניסטישער אידעאָלאָגיע.

נאָכן פאַרטרייבן די באָלשעוויקעס פון וויישקאָוו, איז די קאָמוניסטישע יוגנט אַראָפּ אין אונטערגרונט און די רעאַקציע האָט געהערשט מיט אַ שטאַרקער האַנט. פיל אָקטיוויסטן זענען פאַרשפּאַרט געווארן אין תּפיסה. די באַוועגונג איז געווארן אָפּגעשוואַכט. אַ גרויסער טייל איז גלייך נאָך דער שפּאָלטונג פון פּועלי־ציון אין וויישקאָוו (פאַרגעקומען סוף 1921) אָוועק צו די לינקע פּועלי־ציון, דער קלענערער טייל איז געבליבן ביי די רעכטע. די איבעריקע — נישט אַהער, נישט אַהין.

ערשט מיט 2 יאָר שפּעטער האָט די אַרגאַניזאַציע באַקומען דעם נאָמען „פּרייהייט" און איינגעשריבן אַ הערלעך בלעטל אין דער גשיכטע פון ציוניסטישער טעטיקייט אין וויישקאָוו. די „פּרייהייט" האָט אַדורכגעמאַכט פאַרשידענע יריידות און עליות. באַוונדערט שוואַך אין גווארן די באַווע־גונג, ווען דער רוב טוער האָבן זיך געלאָזט אויף עמיגראַציע קיין אַמעריקע און אין די לאַטיין־אַמעריקאַנער לענדער.

די טעטיקייט פון „פּרייהייט" איז סיי אַרגאַניזאַציאַל ווי אידעאָלאָגיש געווען ענג פאַרבונדן מיט דער אַרבעט פונעם „החלוץ". פיל טוער, צווישן זיי אויך איך, האָבן נישט געזען קיין שום סתירה אין דער אָקטיוואַר אַרבעט צווישן ביידע באַוועגונגען, נאָר גראַד אַ האַרמאָנישע גאַנצקייט.

אין יאָר 1936 בין איך צוואַמען מיט מיין פרוי און זון עולה געווען (צום צווייטן מאָל) קיין ארץ־ישראל.

דאָס זיין אָפּגעריסן פון דער באַוועגונג אין משך פון יאָרן צוליב דער עליה צווי מאָל, דערמעגלעכט מיר נישט ארויסצובערענגען דאָס גאַנצע בילד פונעם הויפּטישן קאָפּיטל יידישע געשיכטע אין וויישקאָוו, וואָס טראָגט דעם נאָמען „חלוצישע באַוועגונג". מיט די בעסטע וויל פּראָמעטן פון די אויבנדערמאָנטע זכרונות האָב איך געוואָלט פאַרצייכענען דעם בראשית און שפּעטערדיקע אַנטוויקלונג פון אַן אידעא־ליסטישער און שפּעריישער יידישער יוגנט אין אַ קליינעם יידישן ישוב אין פוילן, וואָס האָט אַבער געגעבן איר וואָגיקן צושטייער צו חלוצישער וויזיע און טאָ סיי אין פוילן, סיי אין ארץ־ישראל.

אַ גרופּע ספּאָרטלער פון „מאַרגנשטערן"
קבוצת ספורטאים מ„מורגנשטרן"

לינקע פועלי־ציון און איר יוגנט

יעקב שטעלונג
בוענאס־איירעס

1.

1917. העכער דריי יאָר ווי אויף די אייראָפעישע שלאַכט־פעלדער גייט אַן אַ בלוטיקער קריג. מיליאָנען טויטע און פאַרוווּנדעטע. אינעם א. ג. הינטערלאַנד, אין די שטעט און שטעטלעך אין פוילן — הונגער און נויט, טיפוס און כוואַליעס פליטים. די מאַכט טוישט זיך אַלעמאָל. פונדעסט־ווייניקער האָפט מען, אַז צו דער שחיטה וועט נעמען אַ סוף. ווייל איז דער שיעור צו ליידן?

און ווי אַזוי אויסדריקן די דאָזיקע בענקשאפט, אויב נישט דורך אידעאָלן און אַרגאַניזאַציעס? ווו גענפינען אַ טרייסט און באַרואיקונג, אויב נישט אין דעם פאַרטיי־קלוב, אין אַ גזעלשאַפט מיט אַ געמיינזאַמען ציל? דאָס יאָר 1917 איז טאַקע געווען דער פאַרגרייער פונעם שפעטערן דיקן „שטורעם־און־דראַנג־פעריאָד" אין די גרויסע שטעט, און אויך אין די קלענערע ישובים.

דעריבער איז זיך נישט צו וווּנדערן, וואָס שוין אין יאָר 1917 איז אין וווישקאָוו געשאפן געווארן אַן אַרבעטער־הויז, וועלכע די חברים יורמאַן, צעמבאל, דערגיטש, רחל מאַלינע און אַנדערע האָבן געוואָלט נישט נאָר שיין באָפוצן, נאָר אויך אים אויספילן מיט אידעישן אינהאַלט. און לויט זייער טיפסטער איבערצייגונג, האָט נאָר דער באַראַכטוויטשער אידעאַל געקאָנט זיין דער סאַמע פאַסיקסטער פאַרן וווישקאָ־ווער אַרבעטער און פאָלקס־מענטש. ווי דער שטייגער, האָט מען אויפגעשטעלט קריין פאַר זעלבסטבילדונג, מען האָט פאַראשפּרייט ליטעראַטור און געשרויבט ווען א בעסער לעבן אין אַ באַפרייטער וועלט און אין אַן אויסגעליזטער ארץ־ישראל...

באַגלייך מיט די פאַרטיין, וואָס האָבן קאָנצענטרירט אַרום זיך אויך עלטערע מענטשן, האָט די שטעטלדיקע יוגנט אָנגעהויבן זוכן אירע אידעאָלן. צו יענער צייט האָט די בונדישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט" שוין גהאַט א שטאַר־קע השפּעה אין וווישקאָוו. זייער לאָקאַל איז געווען דער זאַמלפונקט פאַר די יונגעלייט אין שטעטל. א סברה, אַז די „צוקונפט" וואָלט פאַרבליבן די איינציקע אָרגאַניזאַציע אין וווישקאָוו אויף לאַנגע יאָרן, ווען נישט זייער קעגנערשאפט צום ציוניזם און צו ארץ־ישראל. דאָס נעגירן דורך זיי דעם נאַציאָנאַל־באפרייערישן געדאַנק, האָט גורם געווען דערצו, אַז א טייל יוגנט, אַריינגערעכנט זייערע אייגענע מיטגלידער, האָבן אָנגעהויבן זיך בונטעווען קעגן אָזא איינשטעלונג. דעריבער האָב איך צוואַמען מיט בנימין טיק, צוניפגערופן א באַראַטונג פון די אומצופרידענע מיטן בונדישן פראַקאַם. אויב דער זכרון פאַרפירט מיך נישט, האָבן אין יענעם ערשטן צוואַמענטרעף זיך באַטיילט: קאַלוסקי, ח. ש. לעווין, י. מיטלסבאַך, מ. בושאָוו. איך האָב דאָן אַרויסגעבראַכט מיינע ספקות בנוגע דעם פראַגראַם פון „צוקונפט", וואָס געפעלן געפעלט ער מיר יא, נאָר פאַרוואָס אָן דעם וואָרט

פועלי־ציון יוגנט אין וווישקאָוו

נוער של פועלי־ציון בוישקוב

פֿאַלעסטינע... אַזוייוויי אין ווישקאוו געפינט זיך אַן עלטערער חבר (געמיינט — יורמאַנען), זאָלן מיר זיך צו אים וועגן, אפשר וועט ער אונדז דערקלערן די אַלע פראַגן וואָס מאַטערן די יונגע מוחות.

אויף דער דאָזיקער אסיפה האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויך די חברים קאַלוסקי און לעווין האָבן געהאַט די זעלבע מיינונגען, אָבער נישט פֿאַרמאַגט גענוג איניציאַטיוו. אירצט האָבן זיי זיך אַנגעכאַפּט אינעם געדאַנק וועגן אויפשטעלן אין ווישקאוו א יונגט־אַראַגאַניזאַציע וואס זאָל אין איר פֿראַגראַם אויך האָבן א פונקט וואָס הייסט ארץ־ישראל... זיי האָבן אָבער פֿאַרגעלייגט, אַז בנוגע „אויפקלערונג" דארף מען זיך וועגדן צום חבר סעגאַל. (איר דאַרפט וויסן זיין, אַז בעת יורמאַן האָט געהערט צו פועלי־ציון, האָט סעגאַל זיך געהאַלטן אידעאַלאַגיש נאָענט צו די צעירי־ציון). פֿאַר־שטייט זיך, אַז נישט איינמאָל האָט מען זיך געטראָפן מיט די צוויי יידן, טעג און נעכט דיסקוטירט און זיך אויפגע־קלערט — ביז די אַנטשיידונג איז געקומען: בעת קאַלוסקי, לעווין און מיטלסבאַך האָבן זיך אַרויסגעוואָגט פֿאַר צעירי־ציון, האָט בושאַא, טיק און איך באַשלאָסן צו גיין מיטן חבר יורמאַן (ד. ה. — מיט פועלי־ציון).

אָבער ביידע גרופּעס זענען צוגוט אַרגאַניזאַציאַנעל שוואַך און געהאַט ווייניק מענטשן. טוען האָט זיך געוואָלט א סך, דער עיקר — נישט דערלאַנגן, אַז די אַנטי־ציוניסטישע „צוקונפט" זאָל פֿאַרכאַפּן דאָס שטעטל. איז מען געקומען צו א הסכם, אַז ביידע גרופּעס, הגם אידעיש נישט איינשטי־מיקע, זאָלן אַנהייבן פירן א געמיינזאַמע ארבעט, קודם־כל — די וועריבר־אַקציע און דערנאָך — זאָלן פֿאַרקומען געהיימע וואָלן, וואס וועלן אַנטשיידן מיט וועמען צו גיין. דערווייל איז יעדע גרופּע געשטאַנען אין ענגן קאָנטאַקט מיט איר עלטערן חבר, וואס האָט זיי מדריך געווען. ביידע צדדים האָבן זיך געגרייט צום קאַמף.

אין ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס זענען אויסגעארבעט געווארן די כללים פון די וואָלן, וויאַזוי פירן די אַגיטאַציע, ווען און ווו אַפּצוגעבן די שטימצעטלען אאז"ו. מיר האָבן דעמאָלט געווויזן אין כעלפֿנאַוסקיס הויז, וואס האָט געשמט מיטן בריין טוויר. אַזוייוויי אין טאָג פון די וואָלן זענען קיינער פון מיינע משפחה־מיטגלידער נישט געווען אין דער היים, האָט מען דאָס אויסגענוצט און דעם גרויסן בריין סוויר פֿאַרקלעפט מיט וואָל־ליסטערשטר פון ביידע גרופּעס. דער אַפּמאַך האָט געלויטעט, אַז די וואָלן וועלן זיין אַנטשיי־דיקע, קיינער טאָר נישט אַראָפֿרייסן קיין אויפרוף, אַדער שטערן דער שריפטלעכער און מינדלעכער אַגיטאַציע. פון־דעסטוועגן האָט אייניער פון די צעירי־ציון חברים נישט גע־

רעפֿערענטן־קרייז פון פועלי־ציון חוג מרצים של פועלי־ציון

קאָנט זיך איינהאַלטן און אַראָפּגעריסן א פלאַקאַט פון צד שכנגד. אזא עוולה האָב איך נישט געקאָנט פֿאַרטראָגן און דעם, וואס האָט געבראכן אונדזער אפמאך, האָב איך דער־לאָנגט א פאָטש. מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אז מיר זענען דעמאָלט אלע נעווען א 15 יאָר און די אלע ענינים האָט מען גענומען שטאַרק ערנסט — און די נטיה צו דערלאַנגען פעטש האָט גשטאַמט פון דער חסידישער סביבה, ווו מיר זענען אויסגעוואקסן.

און דער ר'עזולטאַט פון די וואָלן? א מערהייט האָט באַקומען פועלי־ציון! דאָס האָט אונדז געגעבן מוט און מיט באַגייסון שוונג זענען מיר צוגעטרעטן צו דער ארבעט.

זעלבסטבילדונגס־קרייז פון פועלי־ציון
חוג לחשתלמות עצמית של פועלי־ציון

2.

ביי דערגיטשן אין הויז האָט מען אָפּגעדונגען א קליין צימערל, פֿאַרלויפיק — אויף א סעקרעטאַריאַט. די ארבעט און די צאָל מיטגלידער זענען זיך פונאַנדערגעוואקסן. דאָס צימערל איז געווארן צו ענג אויף צו באַדינען די גרויסע באַדערפענישן. א פריוואָטע שטוב האָט שוין נישט געטויגט. מען דאַרף דינגען א לאָקאַל. א פאָסיק דירה פאר דעם צוועק האָבן מיר באַקומען אויף קאָשטשטשק 5. באַלד דער־נאָך איז דאָרט געבוירן געווארן א ביבליאָטעק מיט סאָציא־ליסטישע ביכער און בראשורן. עס זענען אויך געפירט געווארן קורסן פאר ליינענען און שרייבן. שמועסן אויף פאָליטישע און ליטעראַרישע טעמעס. דערביי האָבן מיר אויך געגאַרט פאר א בופעט, ווו מען האָט געקאָנט טרינקען א גלעזל טיי און עפּעס צובייסן.

ווישקאווער יוגנט האָט אַנגעהויבן שטראָמען אין לאָקאַל צוליבן דורשט נאָך אַלגעמיינעם וויסן און דעם אינטערעס נאכצופאָלגן די אקטועלע פאָליטישע געשעענישן אין דער וועלט און אויף דער יידישער גאס. יעדער אוונט איז דער לאָקאַל געווען פול. אין שטעטל האָט מען געווויסט, אַז די יוגנט פון קאָשטשטשק 5 איז שווער בייצוקומען אין א דיס־קוסיע. קיין סך עלטערע חברים האָבן מיר נישט געהאַט, ווייל פיל האָבן זיך באַמיט ארויסצודרייען פון דער דאָזיקער דינסט — צוליבן אומווילן צו קעמפן קעגן די באַל־שעוויקעס און אויך צוליב אַנדערע מאָטיוון.

די גאַנצע לאָסט פון דער פֿאַרטיאישער ארבעט איז דעריבער געפֿאַלן אויף די חברים יורמאַן און צעמבאַל (דער לעצטער איז געהאַט צוריקגעקומען פון דער רוסישער גע־פֿאַנגענשאפט, נאָכן פֿאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה) און אויף עטלעכע יוגנטלעכע.

עס איז איינגעשטעלט געווארן א קאָנטאַקט מיט דער

יוגנט־צענטראַלע אין ווארשע, וואס איז צו יענער צייט אַנגעפירט געווארן דורך דעם לערער אברהם פריינט. איך דערמאָן זיך מיט אַ וואָסער ציטער מיר האָבן געזומען אין האָנט די ערשטע אויסגאָבע פון דער „יוגנט" — „דער יינגער קעמפער", וואס איז געווען העקטאָגראַפירט. די באָוועגונג האָט זיך אַנגעריים צום ערשטן „יוגנט"־צוזאַמענפאָר.

3.

אין יאָר 1919 איז אין ווארשע פאָרגעקומען דער ערשטער לאָנד־צוזאַמענפאָר פון דער פועלי־ציוניסטישער יוגנט. וויי־קאָוו האָט שוין דעמאָלט געהאָט די רעכט צו שיקן אירס אַ דעלעגאַציע פון צוזאַמענפאָר איז געווען האָלב־לעגאַל, האָט דער שרייבער פון די שורות געמוזט זיך באַנוצן מיט אַ פסעוודאָנים, כדי קאָנגרעס רעפרעזענטירן זיין ארגאַני־זאַציע אין ווארשע. פון שטעלונג איז געווארן... חייט.

דערווייל האָט זיך אַנגעהויבן אַ נייע מלחמה — צווישן פּוילן און סאָוויעט־רוסלאַנד. מיטן דערנענטערן זיך פון די באָלשעוויקעס, האָבן זיך אַנגעהויבן רדיפות קעגן די ארבעטער־ארגאַניזאַציעס. באָזונדערס קעגן די יידישע. אונ־דזער לאָקאַל איז געשלאָסן געווארן און דערמיט איז אויך אָפּגעשטעלט געווארן יעטוועדע ארגאַניזאַציאַלע און קול־טורעלע טעטיקייט. אַבער דאָס האָט אונדז נישט אָפּגעהאַלטן פון ארויסגעבן אַן אומלעגאַלן אויפרוף, ווו עס איז באַלויכט

„בארַאַבאָוו־גרופּע" בײַ פּועלי־ציון, צו דער באַפרייונג פון ח' צעמבאל (16.7.21)
„חוג ע"ש בורוכוב" בפועלי־ציון — לשחרורו של הח' צמבאל (16.7.1921)

געווארן די אַלגעמיינע סיטואַציע און די יוגנט איז געראָפן געווארן צו וואָכנאַמקייט.

אין זייער מאַרש אויף וואַרשע, האָבן די באָלשעוויקעס פאַרנומען ווייסקאָוו. זיי האָבן דערלויבט באַנייען אונדזער ארבעט און דער רעזולטאַט האָט אונדז אַפּילו אויסגעטיילט אַ לאָקאַל — אַ געווינענע אַנפאַנגס־שול אויף דער קאַש־טשעשקע גאַס.

די דאָזיקע גוטע באַציאונג האָט אַבער לאַנג נישט גע־דויערט. אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג איז דערשינען אַ דעלעגאַציע פון רעזולטאַם און גיפעדערט... זיך אויפלייגן און אַרײַנטרעטן אין דער קאָמוניסטישער פאַרטיי. אין יענער צייט האָט זיך באַטייליקט די חברטע דזשאַנעק פון „בונד", וואס האָט זיך שוין געהאַט אויפגעלייזט און דער רוב זיינע מיטגלידער זענען טאָקע אַריבער צו דיי קאָמוניסטן. מיר אַבער האָבן נישט אַרויסגעווינען אַזאַ איילענישן. דער ענטפער איז געווען: מיר ווארטן אויף אַנווייזונגען פון צענטראַל־קאָמיטעט אין ווארשע. דערביי האָבן מיר זיי דער־מאָנט, אַז אויך אין ראָטנפאַרבאַנד איז פועלי־ציון אַ לעגאַלע פאַרטיי. אינטערעסאַנט, דער סאָוויעטישער קאָמיסאַר האָט מסכים געווען מיט אונדזער שטאַנדפונקט, בעת די חברטע דזשאַנעק האָט געפאָדערט שוין זיך אויפלייזן. מען האָט איר נישט צוליב געטאָן...

אין משך פון די אַכט טעג, וואָס די באַלשעוויקעס האָבן זיך געפונען אין ווייסקאָוו, האָבן מיר מיט זיי מיטגעארבעט און אָפּילו געהאָלפן שאָפן די בירגער־מיליץ.

4.

ווי נאָר די פאָליאַקן זענען צוריק געווארן די באַלעאָטים אין שטאָט, האָבן זיך אַנגעהויבן רעפרעסיעס קעגן די, וואס האָבן מיטגעארבעט אַדער סימפּאַטיזירט מיט די באָלשעוויקעס. באָזונדערס האָבן זיי גערודפט די יידן. אין סנאַטאָרס גאַרטן האָט פונקציאָנירט אַ שטאַנד־גריכט. די פּוילישע פרעסע האָט דאָן באַצייכנט אונדזער שטעטל „די רוסיע וויסקאָוו". דאָס שטאַנד־גריכט האָט זיך אָפּילו נישט אָפּגעהאַלטן פון ארויסגאָסן אַ טויט־אורטייל איבערן יוגנטלעכן רובין — און נאָר אַ דאַנק זיין יונגיטשקן עלטער, איז דער פסק־דין פאַרביטן געווארן אויף צען יאָר תפיסה.

די פאָליאַקן האָבן אויך מיך פאַרשפאַרט אין תפיסה. נאָכן אָפּ־זיצן אַ זעקס חדשים אינעם באַרימטן „10־טן פאַווילאָן", אין דער וואַרשעווער טורמע אויף דזשיקע, אין מלאָ־ווע און אין פולטוסק — האָט מען מיך אַרויס־געלאָזט קעגן קויצע ביז אַ נייעם פראָצעס. אומקערנדיק זיך אין שטעטל, האָב איך שוין געטראָפן אַ באַגייטע טעטיקייט און אַ שטאַרק אויסגעוואַקסענע יוגנט־ארגאַניזאַציע, וואס האָט זיך גרופירט אויף קאָשטשושקע. 5. מיר זענען געווארן דער גרעסטער ארגאַניזירטער כוח אין שטעטל — ביז דער שפּאָל־טונג אין יאָר 1921.

5.

דער ריס אין דער פועלי־ציון באַוועגונג אין וועלט־מאָשטאָב, האָט אויך נישט אויסגעמיטן ווישקאָוו. נאָך לאַנגע און שטורמישע דיסקוסיעס האָבן מיר אויף אַ שבת צונויפ־געפונען אַ מאָסווקע אין וואָלד, מיטן אַנשטיל פון צ.ק.־פאַרשטייער ח' קאַראָל. נאָך אַ לענגערן מיינונגס־אויסטויש און אַן אָפּשטימונג, האָט בלויז אַ קליינע גרופע (קאָלוסקי, לעווין, מיטלסבאַך און ראָזענבערג) פאַרלאָזט די פאַרוואַלונג. אינטערעסאַנט, אַז דאָס זענען געווען די זעלבע חברים, וואס

זיך גרופירט אויף קאָשטשושקע 5. מיר זענען געווארן דער גרעסטער ארגאַניזירטער כוח אין שטעטל — ביז דער שפּאָל־טונג אין יאָר 1921.

5.

דער ריס אין דער פועלי־ציון באַוועגונג אין וועלט־מאָשטאָב, האָט אויך נישט אויסגעמיטן ווישקאָוו. נאָך לאַנגע און שטורמישע דיסקוסיעס האָבן מיר אויף אַ שבת צונויפ־געפונען אַ מאָסווקע אין וואָלד, מיטן אַנשטיל פון צ.ק.־פאַרשטייער ח' קאַראָל. נאָך אַ לענגערן מיינונגס־אויסטויש און אַן אָפּשטימונג, האָט בלויז אַ קליינע גרופע (קאָלוסקי, לעווין, מיטלסבאַך און ראָזענבערג) פאַרלאָזט די פאַרוואַלונג. אינטערעסאַנט, אַז דאָס זענען געווען די זעלבע חברים, וואס

נאָך אין יאָר 1917 האָבן זיי זיך אַרײַנגעטרט אויף צעירי־ציון. אײַצט זענען זיי אַוועק צו די רעכטע פּועלי־ציון.

בײַ לינקע פּועלי־ציון איז אויסגעקליבן געווארן אַ נייער קאָמיטעט (יוסף צעמבאַל, בוטשעוינסקי, מ. בושאַוּ, משה סאָקאָל און איך). די גרויסע צאָל מיטגלידער איז אײַנגעטיילט געווארן אין קריײַז, וואָס האָבן געהאַט זייערע צוואַמענקונפטן אין די ווײַנונגען פון באַזונדערע חברים, ווײַל די נייע מאַכט האָט אונדז שיקאַנירט. אין לאָקאַל איז שווער געווען צו פירן די פאַליטיש־אויפקלערעריש אַרבעט. אַמײַנסטן איז אויסגענוצט געווארן די ווײַנונג פון דער מוטער פון חבר צעמבאַל — און דערפאַר האָט מען די פועלי־ציוניסטן אין שטאָט גערופן „צעמבאַליסטן"...

סוף 1921 האָבן עטלעכע חברים זיך צוריקגעקערט פון מיליטער־דינסט, וואָס האָט אַריינגעברענגט גרויס אויפלעבונג אין דער פאַרטיי. דער נײַ־דערווײַלטער קאָמיטעט האָט גע־זאָרגט צו פאַרשפּרייטן די וואָרשעווער „אַרבעטער־צייטונג", אָקטיוו מיטגעאַרבעט אין דער אַלגעמיינער שטאָטישער ביבליאָטעק און דערבײַ נישט פאַרנאָכלעסיקט די טעטיקייט פון דער „יוגנט"־אַרגאַניזאַציע.

6.

אין יאָר 1923 האָט אונדז באַזוכט ד״ר אײַזנשטאָט פון וואָרשע, כדי העלפן אויפשטעלן אַן אפּטיילונג פון דער „געזעלשאַפט אונטערשטיצונג פון אַרבעטער". אמת, דער דאָזיקער קער נאָכמען האָט אין אַ געוויסער מאָס געדינט אָלס שילד פאַר פועלי־ציון צו פירן איר פאַרטייאישע און פאָליטישע טעטיקייט, אָבער נישט ווייניקער האָט דער דאָזיקער נאָמען אויך פאַרפליכטעט צו פירן ממשותדיק קורסן פאַר יוגנט־לעכע אַרבעטער, וואָס האָבן נישט געקאָנט אַנשרייבן אַן אות. באַזונדערס אין ווישקאָוו איז גרויס געווען די צאָל אַנאַלפאַ־בעטן, ווי נאָר מיר האָבן געפּונען די קורסן, האָבן זיך פאַר־שריבן אַ הונדערט פופּציק יוגנטלעכע. די ערשטע לערער זענען געווען: פאַר פּרילים — די פּריילינס וויסטינעצקאַ און מאַלאָווּאַנטשיק; פאַר ייִדיש — ח׳ זאר, געשיקט פון דער צענטראַלע. אויף די קורסן האָט מען גלעלערנט לייענען, שרייבן, רעכענען, ייִדישע גע־שיכטע, ליטעראַטור, פאָליטישע עקאָנאָמיע און ארץ־ישראל־קענטעניש. אין דער ערשטער פאַרוואַלטונג זענען אויסגע־ווײַלט געווארן: ישראל און אהרון צעמבאַל, אברהם פא־פּאווסקי. נאָך דעם ווי די אינ־סטיטוציע איז זיך פונאַנדער־געווואָקסן און זי האָט שוין געצײַלט פופּציק דערוואַקסענע, אָקטיווע מיטגלידער, זענען פאַרגעקומען וואָלן צו אַ נייער פאַרוואַלטונג, אין וועלכער עס זענען אויסגעקליבן געווארן: א. צעמבאל — פאַרזיצער, וויס־טינעצקאַ — סעקרעטאַרין, משה סאָקאָל — קאַסיר, ישראל צעמ־באל, חנה שקאָרלאַט, חמה־נעשע כיילעס, א. פּאָפּאווסקי און וועלוול פאָפּאווסקי. דערנאָך האָבן גלעלערנט אויף די קורסן די לערערס: זאר, ליסמאַן, פּלוסקאַלאָווסקי און צוקער (אַלע גשיקט פון דער צענטראַלע).

אַ דאַנק דער גרויסער אונט־קורסן, האָבן מיר אויך אָנגעהויבן פירן אַ בריייטע קולטור־טעטיקייט. די ביבליאָטעק און לייען־זאַל האָבן דערגענצט די אַרבעט פון די קורסן גופא. אָלס ביבליאָטעקאַרן האָבן אַמטירט: וועלוול רווזש, א. צעמבאל, יאַנקל שטעלונג, מ. יאַזשעמסקי, וועלוול פאָפּאוו־סקי, וועלוול נאָוואַגראָדסקי. צוליב דער פאַרגרעסערטער טעטיקייט האָט מען געמוזט דינגען אַ נייעם לאָקאַל, ווו ס׳איז אויך געווען אַ גרויסער זאַל מיט אַ בינע. דאָס איז געווען דער גרעסטער פאַרטיי־לאָקאַל אין שטאָט, ווו יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס האָט מען אַדורכגעפירט פאָליטישע און ליטעראַרישע אונטערנעמונגען, קעסטל־שמועסן און רעפע־ראַטן מיטן אַנטיל פון אַרטיקע רעדנער און פון וואָרשע: ד״ר אייזענשטאָט, י. זרובבל, נ. בוקסבוים, י. פּעטערזיל, וואָל, יוסף ראַזען, יצחק לעוו, ד״ר רפאל מאָהלער, ד״ר עמנואל רינגעלבלום, דער לערער בראַמאַכער, ח. גלאָט, לוינפער, ז. סענגאַלאָוויטש, ד״ר י. קרוק, יואל מאַסטבוים, לעצ פינקעלשטיין, שלמה מענדעלסאָן, ד״ר ווייניריך, ד״ר קראָסוצקי, מינע אַבעלמאָן און אַנד.

אונדזער געזעלשאַפט איז געווען די ערשטע, וואָס האָט פאַרבעטן גאַנצע טרופּעס צו שפּילן אין ווישקאָוו טעאַטער, און גראָד פרייטיק־צו־נאַכטס, הגם עס איז צוליב דעם אויס־געקומען צו פירן אַ ביטערע מלחמה מיט די שומרי־שבת. מיר האָבן אויך פון צייט צו צייט אַראָפּגעבראַכט רעציטא־טאָרן פון וואָרשע.

אויפן חשבון פון פועלי־ציון און פון דער געזעלשאַפט אָוונט־קורסן דאָרף אויך פאַרשריבן וועלן דאָס גרינדן דעם אַרבעטער ספּאָרט־קלוב „גוויאַזדא" — שטערן", וואָס האָט גע־צייטלט עטלעכע הונדערט מיטגלידער און פאַרמאָגט טעקניק פאַר גימנאַסטיק, פוטבאָל און פּינג־פאָנג און אַרגאַניזירט אויספלוגן אין די אַרומיקע שטעטלעך. ווי: רוזשאָן, פּולטוסק, יאַדאָוו, באַצק. מיט די גימנאַסטישע איבונגען האָט אַנגעפירט אהרון צעמבאַל.

א טייל פועלי־ציון חברים אין ווישקאָוו — חלק ממפלגת פועלי־ציון בוישקוב

אויף אונדזער אינ־ציאטיוו איז אין וויי־קאוו געגרינדעט גע־ווארן א פאלקס־שול אין פארשטענדיקונג מיט דער צענטראלער יידי־שער שול־ארגאניזאציע (צווישׂ"א) אין ווארשע. די פארוואלטונג איז גע־וען א צווישנפארטיאי־ש — און פועלי־ציון איז דארט געווען רעפרע־זענטירט דורך די חב־רים: ישראל־משה צעמ־באל, אהרון צעמבאל, יאנקל בראנשטיין און וועלוול רוזשע און אנ־דערע.

7.

חוג של „יוגנט" עם מדריכיו

„יוגנט"־קריז מיט זיינע אינסטרוקטארן

אין לאקאל פון דער צוזעלשאפט אוונט־קורסן האט זיך אויך גרופירט די פועלי־ציון פארטיי און איר „יוגנט". די צוויי באוועגונגען האבן געפירט א אינטענסיווע פאליטישע אויפקלערונג, באזונדערס צווישן דער יוגנט. די יוגנט־קריזן האבן געטראגן די נעמען פון בראנדאוו, שורעק און מארקס. געלערנט האט מען: פאליטישע עקאנאמיע, היסטאריישער מאטעריאליזם, ערפורטער פראגראם, בראנדאוס „קלאסן־אינטערעסן און די נאציאנאלע פראגע", ווי אויך אקטועלע פאליטישע און געזעלשאפטלעכע פראבלעמען. אויף די אינער־לעכע קריזן האט מען זיך אריינסגעהאלפן מיט אייגענע רעפערענטן, די חברים: יוסף צעמבאל (ביז זיין אפפארן אין די פאר. שטאטן), משה סאקאל, ישראל־משה צעמבאל, יאנקל שטאלונג, אהרון צעמבאל, יאנקל וואלמאן, משה יאזשעמסקי און פייוול ערנשטיין. א באזונדערן ארט האבן פארנומען די בראנדאוי־אקאדעמיעס, וואס פלעגן יעדעס יאר איינגעארדנט ווערן אין חודש דעצעמבער, מיטן אנטייל פון א רעדנער פון ווארשע. די צענטראלע פלענום אויך צושיקן רעפערענט צו אפנעמלונגען. אונזער אויפגאבע איז אויך צוזאמען צו פארשפרייטן די פרעסע און אויסגאבן, וואס זענען דערוויינען אין ווארשע.

דער איינציקער פראפעסיאנעלער פאראיין אין ווייי־קאוו — פון די נאדל־ארבעטער — איז געווען צוזאמענ־געשטעלט פון אלע פאליטישע ריכטונגען. די פועלי־ציון־חברים אין דער פארוואלטונג פון פאראיין: ב. ישמח, ו. רוזשע, ו. נאוואגראדזקי און פייוול ערנשטיין, ווועלכע האבן דארט אקטיוו מיטגעארבעט.

מיט גרויס מי איז געלונגען צו ארגאניזירן די טרעגער־ארבעטער. דאס איז געווען א דורכאוס רעליגיעזער עלעמענט און דערביי זיך באציונג מיט אומצוטרוי צו די פארטייען, וואס האבן זיי געוואלט צונויפברענגען אין א פראפעסיאנעלן פאראיין. נאך דעם ווי דער טראנספארט־פאראיין איז שוין יא געשאפן געווארן, האט דארט בעארבעט אלס טעכנישער סעקרעטאר — אן באלוינונג! — דער חבר שטאלונג.

באזונדערס אקטיוו איז פועלי־ציון געווען ביי די וואל־קאמפאניעס צום פוילישן פארלאמענט (סיים). א דאנק דער הויז־אגיטאציע, וואס מיר האבן געפירט אין די שטיבן, האבן מיר שטענדיק באקומען עטלעכע הונדערט שטימען. די עפנטלעכע מיטינגען האבן אויך צוגעציען פיל מענטשן. ביי די לעצטע סיים־וואלן האט דער צ.ק. באשטימט, אז מיר זאלן ארייננעמען די ראיאן־ליסטע פון פועלי־ציון — און מיר האבן די דאזיקע אנווייזונג אויסגעפירט מיט כבוד.

א באזונדערן דערפאלג האבן מיר געהאט ביי די וואלן צום וויישקאווער שטאטראט. די 226 באקומענע שטימען אויף דער ליסטע נומער 2 (לינקע פועלי־ציון) האט געגעבן עפעס מער ווי איין ראטמאן (ישראל־משה צעמבאל). פארטרויענס־מאן פון דער ליסטע איז געווען אהרון צעמבאל.

ביי די שפעטערדיקע וואלן איז ווידער דער זעלבער חבר געווייזלט גענוארן אלס ראטמאן. אויפן צווייטן ארט האט קאנדידירט דער שרייבער פון די שורות. פארטרויאונגס־מאן — משה קנאסטער. פאר די אכט יאר צייט וואס פועלי־ציון איז געווען פארטרעטן אין שטאטראט און זיך באטייליקט אין די ארבעטן פון עטלעכע שטאטישע קאמיסיעס (ווי פאר ארבעטלאזע און אנד.), האבן מיר שטענדיק פארטיידיקט און זיך אפגעשטעלט, נישט שרעקנדיק זיך פאר די שיקאנעס מצד דער סאנאציע און אנדערע אנטיסעמיטן.

8.

צום ערשטן פרא־פאלעסטינער ארבעטער־קאנגרעס האט די וויישקאווער פועלי־ציון ארגאניזאציע אדורכגעפירט א גרויסע אויפקלערונגס־ארבעט. און דער רעזולטאט? העכער 600 שטימען און צען דעלעגאטן: צעמבאל אהרון, צעמבאל ישראל־משה, שטאלונג יאנקל, קנאסטער משה, יאזשעמסקי משה, פאפאווסקי וועלוול, ישמח ברוך, בראנשטיין יאנקל, סטאראוויעצקי משה און רוזשע וועלוול. כדאי אונטערצו־שטרייכן, אז דער אויבנדערמאנטער קאנגרעס איז פארגעקומען אין זיצונגס־זאל פון וואשעווער שטאטראט. דאס איז געווען צום ערשטן מאל, אז א יידישער צוזאמענפאר זאל אפהאלטן זיינע זיצונגען אין דעם זאל.

די וואלן צום וועלט־קאנגרעס פונעם ארבעטנדיקן ארץ־

ישׂראל, וואָס איז אין יאָר 1927 פֿאַרגעקומען אין בערלין, האָבן דערפֿירט צו אַן איינצידעדנס מיט דער פּאָליצײ, וועלכע האָט פֿאַרחתמעט די אורנע אינמיטן ציילן די שטימען. ערשט נאָך אַן אינטערוועניע בײַם סטאַראָסטע אין פּולטוסק, האָט מען דערלויבט צוריק עפֿענען די אורנע און דאָן פֿאַר־ענדיקט דאָס ציילן די שטימען. ווי געזאָגט, האָבן מיר דאָן פֿאַרנומען דאָס ערשטע אָרט.

די פֿאַרטיי האָט אויך אַרויסגעשטעלט אירע קאַנדידאַטן צו די קהילה־וואָלן, מיט די חברים י. מ. צעמבאַל און דוד שרעדני בראש. פֿאַרטרויאונגס־מאַן — י. שטעלונג. אינטערע־סאַנט, אַז גראַד אויף דעם דאָזיקן געביט האָבן מיר געהאַט אויסצושטיין פֿאַרשידענע רעפֿערסיעס און אָפּילו מאַכינאַציעס מצד דער אגודה, וואָס האָט אַמיינטשן מורא געהאַט פֿאַרן דערפֿאָלג פֿון אונדזער ליסטע. צוליב זייערע האַנדלונגען, האָט מען אָפּילו איינמאָל אָפּגעלייגט די קהילה־וואָלן אויף עטלעכע חדשים שפּעטער, ביז זיי האָבן באַווײַזן צוצוגרייטן וויילער־ליסטעס מיט פיל נעמען פֿון... פֿאַרשטאַרבענע. א דאַנק דעם איז זיי גלאַנגען צו זיכערן א ווייטערדיקע ממשלה אין דער קהילה. טראָץ דעם אָלעמען, האָט אונדזער ליסטע באַקומען מערער שטימען ווי די האַנטוועקער און די אָלגעמיינע ציוניסטן.

עטלעכע יאָר פֿאַרן אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן רדיפות און נגישות מצד די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען קעגן דער יידישער באַפֿעלקערונג און באַזונדערס קעגן פּועלי־ציון. דאָס איז געווען א בייזער אָנצוג פֿון ווייטגיייענדיקע געוענדערטע באַציאונגען כלפי דער גרעסטער נאַציאָנאַלער מינדערהייט אין פּוילן, אין גייסט פֿון דער היטלעריסטישער פֿאָליטיק. דער עקאָנאָמישער באַישאָט האָט זיך גענדעקט פֿולשטענדיק מיט דער פֿאַליטישער עקס־טרעמיזאַציע — ביז ס'איז נעקומען דאָס בלוטיקע מלחמה־יאָר 1939 און חרוב געמאַכט דעם יידישן ישוב אין אונדזער שטעטל.

בשורות השומר הצעיר בוישקוב

לאה גולדשטיין
רמת־גן

היה זה באחת השבתות של חודש מאי 1927. שתי בנות באו בריצה והודיעו בשמחה שהוזמנו להשתתף באסיפת־קן, אשר מתקיימת ביער הסמוך מאחורי הגשר. למען האמת, לא התפעלתי מן הרעיון וכמובן — לא הצטרפתי. חשבתי את עצמי לילדה רציונית למדי, והעיקר בפעולות הקן היה — ריקודים ושירה שלא נמשכתי אחריהם. אבל מאום לא עזר לי. הבנות לא הרפו ממני וערב אחד הצליחו לקחת אותי לפגישה הראשונה של הקבוצה שנועדה להתקיים בקן.

התאספנו כ־14 בנות, כולן תלמידות בית־ספר עממי, חלקן בכיתה ז' וחלק גדול יותר — בכיתה ח'. הפגישה השאירה עלינו רושם רב. כראש קבוצה קיבלנו את חנה דוישטר ז"ל. כבר לאחר פגישה זו נוכחתי לדעת שבפעולות אלו יש תוכן רב. התחלנו לעבוד במרץ, נבחרו ועדות שונות. במלים אחרות — ניתן בנו האומץ ללמוד להיות עצמאיים. התחלנו להכין פעולות בעצמנו, כי חנה היתה עסוקה מאוד. היא למדה בביה"ס התיכון ושם התנגדו כמובן שתלמידים ישתייכו לתנועות נוער, ובעיקר — תנועת־נוער ציונית. כדי לבוא לקן, היה עליהם להסתתר ולהתחפש, שלא יכירו אותם, אחרת צפוייה היתה להם הרחקה מבית־הספר. בית־ספר זה היה פולני ותלמידים יהודים היו בו מעטים. ממילא לא היו מעוניינים לקבל אותם וכן שכר־הלימוד היה כל כך גבוה שמעטים יכלו להרשות לעצמם להמשיך בלימודים.

באין ברירה, היה רוב הנוער מוכרח להסתפק בלימודים עממיים ולהמשיך באופן עצמאי להשתלם, ואני יכולה להגיד בסיפוק רב, שרק תנועת השומר הצעיר האירה לנו את הדרך לכך. ומן השיירים והריקודים למראית עין, נטלנו על עצמנו עול כבד. הקן עבר משבר. הבוגרים מסיימי התיכון החליטו להמשיך בלימודים, חלק אחר לא חשב על הגשמה חלוצית, כי שערי הארץ היו סגורים. ובאין סיכוי לעלייה — עזבו את התנועה. בהגה הקן נשארו אלה, שרק לפני שנה ומחצה היו הצעירים. האחריות היתה גדולה, נשארו כמה קבוצות צעירות. ונשאלה השאלה: האם נוכל להמשיך? התלבטנו הרבה, חיפשנו פתרון, כי חבל היה להרוס מפעל נהדר כזה.

זוכרת אני שהוזמנתי לישיבת הנהגת הקן והודיעו לי שעלי לקבל את ניהול הגזברות. לא ידעתי אז במה הדברים אמורים, אך חיש מהר התברר לי הכול. החבורה המבוגרת החליטה להתפרק ולאט־לאט לצרף את הכוחות הצעירים, דבר שבזמנים רגילים לא היו עושים.

ביום בהיר אחד התבשרנו בתפקידים חדשים: כמה בנות צורפו למועצה פדגוגית וכמובן קיבלו קבוצות להדרכה. כל זה התקדם במהירות מסחררת. תוך 3 חודשים נשארנו הגדוד האחראי לכל הנעשה בקן. בתחילה היה מצב־רוח קשה. הרגשנו את עצמנו מיותמים, כל המדריכים והבוגרים עזבו אותנו, נשארנו כאילו בלי מצפן. כנראה שהמקרה הזה היה ידוע בהנהגה הראשית בווארשה והיא החישה עזרה לקן בווישקוב. שליחיה התחילו להגיע אלינו. הראשון היה יודקס, אחריו — יעקב פ., יהיאל ה. ועוד רבים. הביקורים האלה היו בשבילנו גורליים. אחרי שיחות ממושכות הגענו למסקנה, שיחד עם הקומץ המקומי יש לנו זכות קיום. וזה נתן לנו הרבה אומץ. ההנהגה הראשית הבטיחה לנו עזרה מכסימלית, היות שהמרחק מווארשה לווישקוב היה בסך־הכול כ־50 קילומטר. העידוד הזה הוסיף לנו כנפיים והחלטנו: אנו נמשיך!

די גרופע „שלהבת" פון השומר הצעיר, 1927
קבוצה „שלהבת" של השומר הצעיר, 1927

נאבקנו קשות עם התקציב, לא היו לנו הכנסות קבועות. הכול היה בנוי על מס חודשי, שכל קבוצה ופרט היו צריכים לתת מדי חודש בחודשו. יש להודות, שעמדנו בנסיון, הילדים ויתרו על הממתקים, חסכו כל פרוטה על־מנת לשלם את המס הדרוש.

ומילדים נעשינו למבוגרים. המבצע הראשון היה — לצאת למושבת־קיץ, למרות שלא היה לרשותנו הסכום הדרוש לכך. ההורים בעלי־האמצעים לא הסכימו שילדיהם ייצאו — והזמן היה קצר. עשינו קופה משותפת, קיבלנו על עצמנו ביצוע כל מיני עבודות, כגון: תיקון גרביים, עשיית שקיות מנייר והעיקר — אריזת סוכריות. סחבנו לקן שקים מלאים ושם התישבנו כל ערב ובמשך כמה שבועות עבדנו במרץ רב. הצלחנו לצבור סכום די הגון ויחד עם התסכולנות הפרטיים אורגנה בדלגוֹשודלה מושבת צופים מעשרים וכמה בנות. המושבה הזאת נתנה לנו הרבה חוויות ועוד יותר — עידוד. למדנו שהתנועה היא חזקה ויש טעם להיאבק למען קיומה גם בווישקוב. לאחר המושבה חזרנו לעבודה וללימודים יותר מבוגרים, יותר חזקים ויותר בטוחים בצדקת דרכנו.

התגברנו על הקשיים הראשונים, התאמנו ראשי קבוצות לכל קבוצה וגדוד, נכנסנו לעבודה סדירה. הבאנו אפילו מורה ללימוד השפה העברית (בעירנו לא היה קיים בית־ספר עברי). עלינו שלבים־שלבים, אבל בדרך נכונה ובטוחה. אחרי זמן קצר בא נציג ההנהגה הראשית לביקור כדי להעניק לחלק גדול מן הגדוד סמלי צופים בוגרים. היינו גאים מאוד על־כך... ואמנם הגיע לנו הדבר, אם אמנם הצלחנו לצאת מן המשבר.

במשך הזמן התעוררו בעיות חדשות. בעלת־הדירה לא רצתה להחזיק אותנו יותר. הגיעו אותה תלונות השכנים ואף היא עצמה היתה אנטישמית. נוסף לכך: השכן הקרוב היה פרופסור לתיאולוגיה בתיכון. השכנים (כולם פולנים) עשו כל המאמצים לנשל אותנו — ולבסוף הצליחו במזימתם. נשארנו בחוץ ללא כל אפשרות להשיג מקום כה יפה ונוח כמו הקן ברחוב קושצ'ושקו, אצל קופצ'יקובה.

במשך הקיץ המשכנו את עבודתנו בחיק הטבע. הרכוש הדל אוחסן בכל מיני בתים פרטיים. ביתנו, למרות התנגדותם של ההורים, היה לבסוף הבית היחידי אליו העברתי את ארכיון הקן. לא בנקל השלמנו עם אבדן הקן. לבסוף מצאנו בית אחר שנמצא בקצה הרחוב ומסביבו גינה קטנה. היו לנו 3 חדרים. אחד מהם — אולם גדול ובו יכלו לנגל 3—4 קבוצות את פעולותיהן — ואחת לא הפריעה לשניה. נוסף לזה היו הגינה והמרפסת. בגינה היה עץ גדול — עץ לילך שהצל לנו בימי חום. אהבתי את הקן הזה שהיה בית אמיתי לכל אחד מאתנו, בו מצאנו תוכן בחיים והרגשנו טוב מאוד. פה למדנו להכיר את האדם ולגלות את היפה והטוב שבו.

לבית הזה הקדשנו דאגה ומסירות. כל חודש היינו עושים נקיון יסודי. היו בו רצפות מעץ וכדי שלא יהיה אבק בזמן הריקודים, היינו מורחים אותם בשמן עם תוספת של נפט. הברקנו את החלונות, הדלתות והקירות קישטנו בכל מיני תמונות וויטראז'ים. היתה התחרות בין הקבוצות. אחרי נקיון כזה היינו מבלים שעות בקן ולהזין בו את ענייננו. היה זה חלק בלתי־נפרד ולא הרגשנו אפילו עד כמה התקשרנו לרעיון ולחיים החדשים.

והזמן עשה את שלו — מדאגות קטנות „עברנו" לדאגות גדולות. הקבוצה הבוגרת צריכה לצאת להכשרה. הכוחות מעטים והתפקידים מרובים. אני החלטתי הראשונה לצאת להכשרה. בבית לא ידעו כלום. ברור לי מראש, שלא אשיג את הסכמת ההורים. לאט־לאט ובשקט התכוננתי — וביום בהיר קיבלתי ידיעה לצאת להכשרה עונתית לחינ'ני. אחרי ויכוחים רבים שיהררו אותי מעבודת הקן. צעד זה צריך לשמש כדוגמה לרבים אחרים. אני עזבתי את הקן לשלושה חודשי קיץ.

אני יצאתי יחידה מגדודנו והגעתי למקום נידח וקטן, בו נמצאו 10 בחורים ו־2 בנות. הפגישה הראשונה עם המציאות היתה קשה. התברר, שתפקיד הבנות הוא רק — השרותים: בישול, כביסה, סידור הבית וכו'. ואני תיארתי לי אחרת את ההכשרה לקראת החיים... אבל חיש מהר קיבלתי את תפקידי בלי היסוסים ומצאתי גם תוכן באורח־חיים זה.

תקופת ההכשרה עברה. חזרתי הביתה ביתר מרץ ונכנסתי מחדש לתפקידים בקן. במשך הזמן השגנו איזה שהוא חדר שקשה היה לנו להגדיר אותו כקן. אחר כך החלפנו את המקום לדירה אחרת, עם שני חדרים, מחוץ לעיר. פה התחלנו לעצב אופי למקום, אבל את ההשראה שהיתה לנו ברחוב קושצ'ושקו לא יכולנו להחזיר לנו בשום מקום ואופן. השתדלנו להקים את הקן מחדש. עשינו תוכנית עבודה, צירפנו כוחות חדשים והתקדמנו.

כל שנה היינו יוצאים למושבות־קיץ מכל השכבות ונעשינו לקן נורמלי. הרגשנו בחוש שעלינו לעשות מאמצים כדי להגשים ולעלות לארץ־ישראל. כמובן, שלא מעט לעגו לנו, אבל הוכחנו שיש לנו השקפה נכונה על החיים. עבדנו רבות בשביל התנועה הציונית. הפצנו שקלים, אספנו כל חודש את התרומות למען הקרן הקימת לישראל. היינו מבקרים פי 3—4 פעמים בית אחד, עד שלא יכלו לסרב ותרמו את התרומה שבעצמם קבעו. וכך המשכנו שנים. את פעילי הקן הכירו בכל העיר. קודם כל השתדלנו ללבוש את המדים שלנו, שעליהם היתה גאוותנו: החולצה האפורה עם העניבה השחורה — ולטייל בחוצות העיר.

היינו ל„שם־דבר". מיטב הנוער התרכז בשורותינו ובכוחות משותפים יצקנו תוכן ציוני ומתקדם לרבים מאתנו.

האנטישמיות התחילה להתפשט. היו מקרים רבים שנוער יהודי פחד ללכת ברחובות שקטים וצדדיים. וכשהיינו מתאונ־נים במשטרה, היו אומרים לנו: „מי אמר לכם לטייל שם?!" זכורות לי היטב כמה עובדות שחויתי בעצמי: פעם לבשתי סוודר חדש, ורוד, שקיבלתי אותו מאחותי רחל"ה ז"ל. במצב רוח מרומם לבשתי אותו והלכתי לרבצ"ה אלשטן ז"ל להכין שעורים. ביתה היה באיזור של פולנים. דומני שהם היו המשפחה היהודית היחידה שגרה שם. פתאום הגיח איזה בחור צעיר, החזיק בידו קומקום מלא פיח ובמחירות נגש אלי — — — וכל הפיח השאיר על הסוודר החדש שלי. נשארתי המומה. כל חיי אזכור את המקרה הזה. הנער היה בריון ידוע שלא יכול היה לראות יהודי בדרכו... המקרה השני שנחרת בזכרוני היה ערב לפני עליתו של שמחה פ. ארצה. התאספנו במועדון של החלוץ, כדי להיפרד ולהגיד

דער גדוד „חביבי" גדוד „חביבי"

כמה מלים אהד לשני. המועדון היה בקצה רחוב סטודולנה. אחרי הברכות והאיחולים וכל הכרוך בזה, נפרדנו כל אחד לדרכו הביתה. כ־20 צעדים לפני ביתי הופיע אותו „שיגץ", נתן לי סטירה כל כך חזקה בעין, שהרגשתיה חודש ימים לאחר מכן. כמובן, שלמחרת לא יכולתי ללכת הרכבת. נשארתי בבית זמן רב, כי התביישתי לצאת לרחוב. העין קיבלה כל מיני צבעים...

ואז נולדה אצלי תחושה חדשה: לנוער היהודי אין עתיד בפולין. הזמנים באמת השתנו, כל האוכלוסיה היהודית התחילה להרגיש בזה יותר ויותר.

יצאתי בפעם השניה להכשרה לוולוצלבק והתחלתי באופן רציני להגשים את חלומותי. מהבית קיבלתי מכתבים וידיעות על כל סוגי פרעות: שליהודים אסור להעמיד דוכנים בחלק מסוים של העיר, אסור ליהודים למכור מיצרך מסוים. אסור להם לטייל בפארק הגדול. הגבלות על כל צעד ושעל.

חזרתי מההכשרה הביתה. העליה היתה אפסית. הייתי צריכה לחכות לתורי. לא יכולתי למצוא לי מקום בעיירתנו. לעבודת הקן לא יכולתי שוב לחזור, לא מצאתי כבר את הקשר. חוץ מזה — היו ממשיכים אחרים. במשך השנים החדרנו מסירות והכרה בלב החניכים שהמשיכו במסורת.

אחרי שנה עליתי ארצה. זה היה בשנת 1934. לאט־לאט הופיעו יתר הפעילות. היה זה רק חלק קטן יחסית מכל אלה שצריכים היו להגיע. רבים מאתנו לא תיארו לעצמם שהקיץ הקץ על יהדות פולין בפרט ועל יהדות אירופה — בכלל...

אין דער יוגנט־באוועגונג השומר הצעיר

בינע יאקובאָוויטש־טאַבאַק
רמת־גן

נאָך היינט קלינגט אין מיינע אויערן דאָס געזאַנג, וואָס האָט זיך געטראָגן איבער דער קאָשטשושקע־גאָס און די טענץ אין אונדזער קן אין ווישקאָוו. ס׳זענען שוין אַריבער פיל יאָרן, אָבער מיר דוכט זיך, אַז כ׳בין נאָך אַלץ דאָס יינגע ווישקאָווער מיידל פון „השומר הצעיר", וואָס טרוימט וועגן עליה קיין ארץ־ישראל. און ס׳איז נישט קיין וווּנדער: מיינע בעסטע און שענסטע יאָרן געהערן צו יענער תקופה, וועו כ׳בין געווען אין דער באָוועגונג.

ראָס פון קן השומר־הצעיר. מועצת קן השומר הצעיר

קיין ווישקאָוו בין איך געקומען מיט מיינע עלטערן אין יאָר 1922. מיין פאָטער איז געווען אַ ווישקאָווער.

נאָך די עלעמענטאַרע גרויסע שטעט, ווו מיר האָבן געווינט אין רוסלאַנד, האָט דאָס קליינע שטעטל מיר אויסגעזען פרעמד און אָפשטויסנדיק, אָבער נאָך אַ קורצער צייט, וועו איך האָב אָנגעהויבן צו באַזוכן די גימנאַזיע און זיך באַפרייַנ־דעט מיט די שילערין, בין איך מיט דער גאַנצער נשמה געוואָרן אַ ווישקאָווערין. שפעטער, אַז מען פלעגט מיך פרעגן פונואַנען איך שטאַם, האָב איך מיט שטאָלץ געענטפֿערט: פון ווישקאָוו!...

אויף דער הויפט־גאָס (די קאָשטשושקע־גאָס), אין אַ סאַל, איז געשטאַנען אַ וויייסער גרויסער בנין, אַרומגענומען מיט אַ מויער. דאָס איז געווען די גימנאַזיע. דער עיקר האָבן דאָ געלערנט יידיש מיידלעך. ווישקאָוו איז געווען אַ חסידיש שטעטל און אין גימנאַזיע האָט מען געמוזט לערנען אין שבת. דערפאַר האָבן וויניק יידיסיע עלטערן (בסך־הכל — 3) גשיקט אַהין זייערע קינדער.

די ווישקאָווער יוגנט האָט אַבער געזוכט וועגן, וויאַזוי זיך אויסצולעבן קולטורעל, פאָליטיש און געזעלשאַפטלעך. דערפאַר זענען אנשטאַנען פאַרשידענע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס.

אַ גרופע שילערינס פון 6־טן קלאַס גימנאַזיע: חנה יאַקובאָוויטש (היינט אין תל־מונד), פייגע און אסתר ראָסנער (היינט אין חיפה), רפאל גורני און חיים באָראַב (ביידע אין תל־מונד), אסתר בושאַזע און חנה דייטשער (ביידע אומ־געקומען ביי די דייטשן), בערל בושאַזע (היינט אין אַמע־ריקע), ווי אויך די שרייבערין פון די שורות — שאָפן די ערשטע קבוצה פון השומר־הצעיר אונטערן נאָמער „עבודה", וואָס ארגאַניזירט דעם קן. אָלס ראש־הקן וועלט אויסגע־וויילט רפאל גורני. אויך אַנדערע מיטגלידער פון „עבודה" זענען מיט דער צייט ראשי־קנים. איך פיר אַן מיטן קן „פרחים", צו וועלכע ס׳געהערן: חנה יאַקובאָוויטש, חנה שפירא, בינע האָלצמאַן, חיה ניימאַרק און חנה קאָוע. זיי אָלע זענען געווען גימנאַזיע־שילערינס, נאָר מיט איין קלאַס נידעריקער פון מיר.

מיר זענען געשטאַנען אין ענגן קאָנטאַקט מיט דער ההנהגה הראשית אין וואַרשע און פון דאָרט באָקומען אינ־סטרוקציעס בנוגע אונדזער וווייטערדיקער ארבעט. ס׳פלעגן אונדז אויך באַזוכן חברים פון דער צענטראָלע. דער וויישקא־ווער קן האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שיינער קולטורעלער

די קבוצה „גיבורים" קבוצת „גיבורים"

אַרבעט, מיט די עבֿרית־קורסן און מיט דער צונויפלעבונג פון איינעם מיטן צווייטן. די גימנאַזיסטינס האָבן זיך אַנגעהויבן חברן מיט די „שומרים" — פֿשוטע אַרבעטער־יינגלעך. עס איז אויך געווען אַ קבוצה פון בלויז יינגלעך אויפן נאָמען „הגיבורים" (דער ראש־הקבוצה איז געווען רפאל גורני). כ׳האָב נאָך אייניקע קבוצות, ווי „שיבולים" (ראש־קבוצה — פייגע ראָסנער); „חילות" (ראש־קבוצה — בערל בושאַוע).

אין וואָס איז באַשטאַנען אונדזער טעטיקייט?

די קבוצה „עבודה" פלעגט אויף אירע „זבֿורקעס" אויס־אַרבעטן אַ פּלאַן פון אַרבעט, צוגעפאַסט צו יעדער קבוצה. איינמאָל אין וואָך זענען פֿאַרעקומען צוזאַמענטרעפן פון יעדער קבוצה. מען פלעגט לערנען יידיש געשיכטע, סאָציאַלאָגיע, ליטעראַרישע שטופעס. איבער פֿאַרשידענע ביכער, איבערהויפט פון פרעצע און פריישמאַנס נאָוועלן. צו אַזא „זבֿורקע" פלעג איך זיך גרייטן ווי אַ לערער אין קלאַס. אויסערבעטן טעזן. אויך די מיידלעך פלעגן זיך צוגרייטן — און מיר האָבן הייס און געשמאַק דיסקוטירט די באַהאַנדלטע טעמעס.

מיר האָבן אויך איינגעאָרדנט משפּטים פֿאַר אַ גרעסערן פֿאָרום, פון עטלעכע גרופּן צוזאַמען. כ׳געדענק אַזאַ שפּנטלעכן משפּט איבער שילערס „רויבער", וואָס מיר האָבן אַדורכגעפירט צוזאַמען מיטן עלטערן גדוד. אַ דאָנק דער קולטור־טעטיקייט, האָבן מיר איינגעפלאַנצט אין דער יוגנט אַזא וויסן, וואָס די גימנאַזיע האָט זיי נישט געגעבן.

מיר פלעגן אפֿט איינאַרדענען אויספלוגן אין דעם נאָענטסטן וואַלד, וואָס האָט זיך געפונען אויף יענער זייט טייך. דער וועג אַהין האָט געפירט איבער אַ לאַנגער הילצערנער בריק. אַנקומענדיק אין וואַלד, האָבן מיר מיט געזאַנג אויפגעשטעלט פאַלאַטקעס, אַנגעצונדן פייערן און געטאַנצט אַ „האָרע".

אין מיין זכרון איז פֿאַרבליבן דער ערשטער ל״ג בעומר פון אַרגאַניזירט אונדזער קן. מיר האָבן אַדורכגעמאַרשירט אויבער די וויישקאָווער גאַסן, פאַרויס האָט מאַרשירט דער ראש־הקבוצה מיטן בלויז־וויסן פאָן, דאָן די אַנדערע קבוצות, אַנגעטאָן ווי סקויטן מיט די פאַרשידנקאָלירטע קראַוואַטן, וואָס האָבן באַצייכנט די גרופּן מיט די ראשי־קבוצות אין שפּיץ, דאָן די פּייקלער און טרומייטלער. מיר האָבן שיין מאַרשירט צום טאָקט און אונדזער געזאַנג האָט פֿאַרהילכט די גאַסן. דאָס גאַנצע שטעטל האָט באַווונדערט אונדזער „פֿאָראָד". אין אפֿילו די עלטערן, וואָס האָבן צוליב פּרומקייט געשטערט זייערע קינדער צו באַזוכן דעם קן, האָבן עטלעכע טרערן אין די אויגן פון פרייד און שטאָלץ, וואָס יידישע יוגנט מאַרשירט אזוי שיין אין דיסציפּלינירט.

טייערע, שיינע אומפֿאַרגעסענע יאָרן! כ׳זע אייך ווידער, מיינע ליבע און טייערע חברים און כ׳טאַנץ מיט אייך ווידער דעם „האָרע" און זינג מיט אייך ראָמאַנטישע לידער.

אַזוי האָט געלעבט און געאַטעמט דאָס שטעטעלע וויישקאָוו מיט איר יוגנט, פול מיט אידעאַלן און שטרעבונגען, פֿאַר אַ טרייערן און בעסערן מאָרגן, פֿאַר אַ פרייער עליה, באַגייסטערט און דערציגן דורכן „השומר־הצעיר".

מן הפעולות של השומר הדתי

מנחם נאַגל
בני־ברק

כחבר התנועה של אחד הזרמים בתוך הציונות הדתית, בתקופה הסרום מלחמתית, הנני רואה חובה לעצמי להזכיר את התנועה וחבריה אתם צעדתי שכם אחד במשך כל שנות נעורי במקום מגורי וישקוב.

הסתדרות הנוער הצופית היהודית „השומר הדתי", אשר אחת מסיסמותיה היה הרעיון הנעלה של שיבת העם למולדת ואשר חרתה על דגלה את הסיסמה „עם ישראל ברוח תורת ישראל וארץ ישראל" — היתה אחת התנועות שלא הסתפקה בסיסמאות ריקות, אלא השילה חובת הגשמה אישית על כל חבריה כפי שדרשה מכל הנוער היהודי המסורתי.

הסתדרות „השומר הדתי" נוסדה ע״י קומץ של בני נוער בעירנו. בין היוזמים הראשיים יש להזכיר במיוחד את שמעון פאזור (מזכיר הסניף של צעירי מזרחי והחלוץ המזרחי), שמואל חיים וואנסוור, משה שדלצקי, שלום קופלוביץ׳, יוסף קופלובין׳ (כולם ניספו), וייבדלו לחיים — שמואל זאטורסקי, מנחם ברונשטיין וכותב השורים האלה.

בראש פעולתנו, תוך כדי מאבק רעיוני שהיה, באנו במגע עם חוגי נוער שונים בעיר. לא פסחנו על חברי תנועות שונות, כגון: בית״ר, השומר הצעיר, בנות אגודת ישראל וצעירי אגודת ישראל. תוך תקופה קצרה השפעתנו גדלה והלכה — מחצי מניין בני נוער בתקופת היסוד הגענו במשך חדשים מועטים ל־40 אחים ואחיות, אשר התחירו אמונים לתנועה הציונית־דתית. יחד עם גידולנו המספרי נתרחבו תחומי הפעילות שלנו, היינו פעילים בוועדות שונות בעיר, קרן קיימת לישראל, קרן היסוד ובכל הקרנות הציוניים. ניהלנו פעולה תרבותית ענפה וכתוצאה ממנה הצטרפו אלינו בני נוער מזרמי הימין והשמאל גם יחד. מספר חברינו הוכפל במשך זמן קצר, רכשנו אהדה בכל החוגים. היו הרבה מקרים של עזיבות בקני בית״ר והשומר הצעיר. גם חברות מבנות אגודת ישראל עזבו את תנועת אגודת ישראל והצטרפו אלינו. סוד הצלחתנו היה: האווירה הציונית הדתית. משולבת עם אווירה מרוממת בדבר הגשמת הרעיון של שיבת ציון בדורנו

די אַנפירונג פון השומר הדתי, פון לינקס אויף רעכטס: משה שדלעצקי, מענדל נאַגעל, שמעון פאַזור, שמואל זאַטאַרסקי, שלום קאַפּלאַוויטש, חיים יאַאַדע.
ההנהגה של הקן השומר הדתי. משמאל לימין: משה שדלצקי, מנדל נאגל, שמעון פזור, שמואל זטורסקי, שלום קופלוביץ׳, חיים יאגודה.

אנו. נוסף לפעולה התרבותית, התנהלו כ״כ פעולות ספורי־טיביות, שילוב של ספרא וסייפא.

בגלל הצפיפות בקן, שלא יכול היה להכיל את כל חברי התנועה של „תורה ועבודה״, חילקנו את כל הקן לקבוצות. כל קבוצה ניהלה את פעולת התרבות שלה בקנה־מידה מוגבל, פרט לזאת התקיימו אסיפות כלליות ושיחות חופשיות של כל הקן בהדרכת המדריך שמואל חיים וואנסוור ושמעון פאזור. האמצעים הדלים לא הירשו בהתחלה רכישת אולם עצמאי ונדדנו ממקום למקום. בתקופה הראשונה התאספנו באולם המזרחי, בבית ויסטניצקי ז״ל, ברחוב קושצ׳ושקו, ומשם עברנו יחד עם התנועה המבוגרת למקום בית־הכנסת של אלי־מאיר גולדמן ז״ל. לעתים תכופות ניהלנו את אסיפו־תינו בחצר של זלמן פלנר ז״ל, עד שבסופו של הדבר הגענו בכוחות עצמנו ובעזרת תרומות החברים לאולם שלנו.

הפעולה הבאה היתה להלביש את חברי הקן בתילבושת אחידה בגווני הצופים ובפסי תכלת־לבן על הכובעים. במשך זמן קצר הצלחנו בפעולת התלבושת ובל״ג בעומר וכ׳ תמוז (יום הזכרון של תיאודור הרצל) הופענו באקדמיות בתל־בושתנו.

עם הלבשת חברי הקן נערכה מסיבה חגיגית לכבוד המאורע. עד אור הבוקר שרנו ורקדנו שירים וריקודים ארצישראליים. לרגל החגיגה ביקרו נציגי ההנהגה הראשית של השומר הדתי בפולין. כמה מאושרים היינו כששמענו שבחים רבים לזכות הקן שלנו. סניפי הסביבה הביטו עלינו ב„קנאה״ בגלל הצלחתנו האירגונית והמשמעת המופתית, כי רק שנתיים בערך אחרי יסוד הקן, בשלהי 5—1934, ערכנו כנס איזורי מכל קני השומר הדתי בסביבה, שהתקיים באולם שלנו המקושט בדגלי תכלת־לבן ותמונות של מנהיגי הציונות העולמית והמזרחי. בקיר הראשי בלטו במיוחד התמונות של מייסד המזרחי העולמי — הרב ריינס זצ״ל, ורבי צבי הירש קלישר, אליהו גוטמכר. מצד ימין ניראו תמונות של הרצל, ביאליק, סוקולוב ואוסישקין ודיאגרמות של ההתישבות היהודית החדשה בארץ ישראל.

כעבור זמן קצר אחרי הכינוס, נסענו לכינוס איזורי במאקוב־מאזוביצקי. שלחנו את צירינו שנבחרו באסיפה הכל־לית. מה מאושר הייתי, כשנודע לי על בחירתי כנציג הקן למחנה קיץ באחד היערות בסביבה, יחד עם מנהם רוזנברג.

כבוד היה לנו לקבל מההנהגה הראשית מוארשה את הכרטי־סים כחברי המחנה.

בשובנו מהכינוסים וממחנות קיץ, נגשנו בייתר מרץ לפעולה התנועתית, כי בכינוסים רכשנו הדרכה מעולה איך לנהל את פעולות הקן.

הנהגת הקן אירגנה חוגים חינוכיים לנושאים שונים: דברי ימי עולם, דברי ימי עם ישראל, תולדות הציונות, שיחות על נושאי טבע, צופיות ותנ״ך. פעם בשבוע נערך עיתון בעל־פה — הכניסה היתה חופשית. כ״כ ערכנו „תיבת נח״ וטיולים שונים בסביבה של הנהר בוג. לפעמים באו באורח אישי אלינו שליחי הארץ אשר תיארו בכבוד את צורת החיים בקיבוצי הפועל המזרחי. כל אחד מאתנו שאף בכל כוחותיו להגשים את האידיאל של תנועת „תורה ועבודה״, והנה התקרבה הסערה שהמיטה שואה על ישראל ולדאבוננו לא זכו בהגשמת הרעיון.

זוכר אני מאורע ידוע אחד, בעת הלווייה המרשאל פילסודסקי, שעברה מוארשה בדרכה לווילנה. אפילו אז קינאו בנו הצופים הפולניים. הם לא יכלו להאמין למראה עיניהם, כי נוער יהודי צועד בצעידה משמעתית ובתלבושת מסודרת למופת, כמו צופים אמיתיים. כמובן שזה חרה לצופים הפולניים. ברם אנחנו התגאינו בהתנהגותנו ובצורת הופעתנו.

לבי רק דואב שכל אלה שצעדו בשורותינו לא זכו לצעוד על אדמתנו בחגי העצמאות במדינת ישראל. המלחמה הפושעת הקיצה את הקץ המר על חלק הארי של היהדות באירופה ובתוכם על בני עירנו. לא ידוע לי כיצד ואיפה נהרגו ונשרפו האחים היקרים והאחיות היקרות. רק שרידים נשארו, מפוזרים בכל קצות תבל...

ידוע לי שמזכיר הקן של השומר הדתי בווישקוב, מנחם ברונשטיין, בי׳ בארה״ב. והייתר חיים בישראל: מנחם רוזנברג, שמואל ואטרסקי, פייוול אוסטרי, סימה מארחווקה, שרה הולנד, ברכהצ׳ה אוסטרוביק, פייה ברמה, מוטל פארבשטיין.

ובסוף יורשה נא לי להזכיר את חברי שניספו: שמעון פאזור — מזכיר המזרחי, שמואל חיים וואנסוור — חבר המזכירות של צעירי מזרחי והחלוץ המזרחי ומדריך הקן, משה שדלעקי, שלום קופלובירי, יוסף קופלובירי, חיים יאזודה, משה מאיר נולברוצקי.

יהי זכרם ברוך!

ערב די קהילה־וואלן אין יאָר 1931

ביי אונדז אין שטאָט רידערט זיך היינט מיט די דאָזאָר־וואָלן. אונדזער שטאָט ציילט ביז 800 פאַמיליעס. עס האָבן זיך געשאָפן זעקס ליסטעס:

1) אַ האַנטווערקער ליסטע (נומער 1), מיט ה׳ משה דוד יאַסקאָוויטש אין דער שפיץ.

2) ראַדזימינער חסידים — מיט חיים־יהושע פרישמאַן (מלמד) אין דער שפיץ.

3) האַנטווערקער ליסטע (נומער 2) מיט ישעיהו פאַס־טאַלסקין אין דער שפיץ.

4) ציונים — מיט די ה״ה חיים נתן וועגראָוו, יאַניש, שמעי׳ ראַפאַפארט.

5) פועלי־ציון — מיט ה׳ ישראל משה צעמבאַל אין דער שפיץ.

6) אגודה — מיט ה׳ חיים מאיר ליס.

די אָלע זעקס ליסטעס האָבן איינגעאָרדנט די וואָל־מיטינגען פונקט ווי אין אַלע גרויסע שטעט. קיין רעדנער ב״ה פעלן היינט ביי אונדז אויך נישט. דער עולם האָט זיך אויסגעלערנט רעדן און דעם זונטיק בייטאָג האָבן די גערער חסידים איינגעאָרדנט ביי זיך אין שטיבל אַ „וויצע״. האָבן גענומען עטלעכע פאַרטייען זיך ווייל, ביז מ׳האָט איינעם אַ בחור אַרייגעשטאָכן אַ מעסער אין האָנט...

וועגן רעזולטאַט פון די וואָלן וועל איך שרייבן באַ־זונדער.

(לויט אַ קאָרעספאָנדענץ פאַרעפנטלעכט אין דער וואָכנשריפט „דאָס ניי״ן בלאַט״ — ציימונג פאַר פראָגע און אומגעגנעט, נומער 4, ה׳ סיון תרצ״א, 21 מאַי 1931, — געחתמעט דורך אַ וויטשאָוונער.)

ווישקאָווער לייַ־קאַסע אין יאָר 1931

פאָוֹל א. קרעמער
ניו־יאָרק

(פונעם אָרטיקל „פאַראייניקטער ייישער רעליעף", דערשינען אין „דער לאָנדסמאַן" און אַרויסגעגעבן לכבוד דעם 40־יאָריקן יובל פון ווישקאָווער אונטער־שטיצונג־פאַראײַן — 1896—1936, ניו־יאָרק, 1936.)

פאַר מיר ליגט אַ פולשטענדיקער באַריכט פון דער ווישקאָווער לייַ־קאַסע פון יאָר 36־35. לויט דעם באַריכט, האָט די לייַ־קאַסע אַרויסגעגעבן אין יאָר 1935 הלוואות צו פאָלגנדע פאַלן:

41 שניידערס, 50 שוסטערס, 12 סטאָלערס, 6 קצבים, 102 — פון פאַרשידענע פאַכן.

און צו די פאָלגנדיקע סוחרים:

9 פון מאַנופאַקטור און גאָלאַנטעריע, 24 — לעדער־אויסאַרבייטונגען, 16 — שפייז־קרעמער, 79 — מאַרק־פאַרקויפער און גאַסן־הענדלער, 6 — דאַרפס־גייער און צו אַנדערע פאַרשידענע קלייניגקייטן — 170 הלוואות.

צוזאַמען האָבן פּינף הונדערט מיט צוויי און דרייסיק פערזאָן זיך באַנוצט מיט הלוואות פון דער ווישקאָווער לייַ־קאַסע אין יאָר 1935.

אין דעם זעלבן יאָר זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער ווישקאָווער לייַ־קאַסע פאָלגנדיקע הלוואות:

40	הלוואות צו	25	זלאָטעס
20	„	30	„
9	„	40	„
172	„	50	„
8	„	60	„
70	„	75	„
316	„	100	„
2	„	200	„
13	„	150	„
14	„	20	„

סך־הכל זענען דורכן יאָר צעטיילט געוואָרן הלוואות צו יחידים — פופציק טויזנט פינף הונדערט מיט ניין און צוואַנציק זלאָטעס.

נעמענדיק אין אַכט די נישט גאַנץ גרויסע יידישע באַפעלקערונג אין ווישקאָוו, גיבן די ציפערן אַ גענויעם באַגריף פון דער צרהדיקער יידישער לאָגע, און דער עיקר — ווי וויכטיק עס איז די לייַ־קאַסע פאַר דער אַרעמער יידישער באַפעלקערונג אין ווישקאָוו.

פאַרוואַלטונג פון דער גמילות־חסדים קאַסע, 1935. עס שטייען פון רעכטס: ברוך הוטניצקי, בעריש האַלדאַק, יעקב גמרא, זלמן פּעלענער, בראָמא. **זיצן:** יהודה יאָסל מאַלטשיק, משה־זעליק אוסטרי, שייקע פאַסטאַלסקי, יעקב־דוד פּשעטיצקי, ברוך ציוויאַק, יצחק באַבעק.

ועד קופת גמילות־חסד, 1935. עומדים מימין: ברוך הוטניצקי, בריש הולדק, יעקב גמרא, זלמן פלנר, בראמא. **יושבים:** יהודה־יוסל מאלצ'יק, משה־זליג אוסטרי, שייקה פוסטולסקי, יעקב־דוד פשטיצקי, ברוך ציביאק, יצחק באבק.

פּייערונג צום 5־יאריקן יובילעי פון דער גמילות־חסדים קאַסע, 1935. עס זיצן פון רעכטס: יאַסל פֿאַלאַצקער, יאַנקל יאַקובאָוויטש, ד״ר גוטשטאָט, ד״ר לייבער, דירעקטאָר גיטערמאַן (פון דער „דזשאָינט״־צענטראַלע), ישראל משה צעמבאל, מ. ז. אַסטרי, שייקע פֿאַסטאַלסקי, יעקל־דוד פּשעטיצקי, זונדל עלבוים, חיים יאַנאַסאָוויטש.

חגיגה לרגל 5 שנות קיומה של קופת גמילת־חסד, 1935. **יושבים מימין:** יוסל פּוֹלוֹצקר, ינקל יאקובוביץ, ד״ר גוטשטט, ד״ר לייכר, מנהל גיטרמן (ממרכז „דז׳וינט״), ישראל־משה צמבל, מ. ז. אוסטרי, שייקה פוסטולסקי, יאקל־דוד פשטיצקי, זונדל אלבוים, חיים יונאסוביץ.

גמילות־חסד קאסע ביים סאָציאליסטישן האנטווערקער פּאַראיין

י. מ. צעמבאַל
בוענאָס־איירעס

אין די ערשטע יאָרן פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט, וועו די פּאַראַרעמונג פון די יידישע מאַסן איז געווען גרויס און פֿאַר די געזעלשאַפֿטלעכע קיכן, וואָס האָבן אומזיסט געטיילט זופּ, זענען געשטאַנען לאַנגע ריינען פון מענטשן, וואָס האָבן זיך ענגייטיקט אין הילף — האָט דער „דזשאָינט״, די וויכטיקסטע הילפס־אינסטיטוציע פון אמעריקאַנער יידנטום פֿאַר די איראָפּעישע יידן, באַשלאָסן אויבערצוגיין אויף מער קאָנסטרוקטיווע וועגן פון שטיצן די יידישע באַפעלקערונג אין פוילן. אָנשטאָט איינמאָליקע, אָדער צייטווייליקע הילף אין דער פֿאָרם פון פּאַלקס־קיכן, פּראָדוקטן־פּאַרטיילונג, פּעקלעך מיט קליידונג אדג׳ל — איז באַשלאָסן געווארן צו עפענען אָנפּראָצענטיקע ליי־קאָאָפּעס, פּאַלקס־בענק צי גמילת־חסדים קאָאָפּס צו ערטיילן הלוואות אויף גינסטיקע באַדינגונגן פֿאַר נויטבאַדערפֿטיקע און זיי שטעלן אויף דיפּס. די כוונה איז געווען, אז די אומפּראָדוקטיווע עלעמענטן, וואָס זענען אויסגעשטעלט אויף צו נעמען שטרָאָפּ, זאָלן זיך אַרײַנפֿלעכטן אין קאָנסטרוקטיוון לעבן — אין מסחר, האַנט־ווערקעריי און קליינהאַנדל. דאָס איז געווען אייגנער פון די שענסטע און בעסטע אויפּטוען אין דער געשיכטע פון „דזשאָינט״: געצווונגענע סאָציאַלע פֿאַלן פֿאַרוואַנדלען אין פּראָדוקטיווע מענטשן.

צו יענער צייט האָבן אין גאַנץ פוילן, בתוכם אויך אין ווישקאָוו, זיך געשאַפֿן פֿאַרשידענע אינסטיטוציעס, ארגאַניזאציעס און געזעלשאַפֿטן מיטן ציל צו באַדינען נישט נאָר פֿאַרטיישיי־פֿאַליטיק, נאָר אויך מאָציאַל און מאַטעריעל — די פֿאַרשידענע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. ליידער, האָב איך נישט איצט די נייטיקע מאַטעריאַלן וועגן דעם אַלעמען, וויייל דער עצם־פּאָקס פון ארויסגעבן א יזכור־בוך, רעדט געגנט וועגן גורל פון וויישקאָוו. וועל איך דערביבער לויטן זכרון דערציילן די אַנטשטייאונג און אויפּטוען פון דער גמילת־חסד־קאָאָפּס ביים סאָציאַליסטישן האַנטווערקער־פֿאַראיין אין אונדזער שטעטל. אויסער דעם האָב איך פֿאַר־לאָזט ווישקאָוו אין יאָר 1936 און דער איינציקער זכר, וואָס האָט זיך דערהאַלטן ביי מיר ביז היינט: א קליינער לוח פון דער קאָאָפּס, ארויסגעגעבן אין יאָר 1933...

ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן איז אין וויישקאָוו אנטשטאַנען א האַנטווערקער־פֿאַראיין, אָלס לאָקאַלע אָפּטיי־לונג פון דער בירגערלעכער האַנטווערקער־צענטראַלע אין וואַרשע. בראש פון דער ניי־געגרינדעטער ארגאַניזאציע זענען געשטאַנען: אליהו־מאיר גאָלדבערג, א בעקער־אונטערנעמער, וואָס איז אָליין נישט געשטאַנען ביים אויוון, נאָר באַשעפּ־טיקט ארבעטער; משה־דוד יאָסקאָוויטש, א טעכניקער; א גאַווייסער כושאַן, פּישל בראַנשטיין א.א. זיי האָבן געדונגען א צימער ביי גאָלדמאַנען אין הויף, זיך איינגעשפּאַט

אַ סטעמפל אין באַקומענדיק פון „דזשאינט" עטלעכע הונדערט דאָלאָר — האָט מען געעפנט אַ קאָסע.

ליידער מוז געזאָגט ווערן, אַז די דאָזיקע נייע אינסטי־טוציע האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט גרויסער אַקטיווי־טעט און בריוו־פֿאַרמאַסטענע אַרבעטן. נאָכן אַרויסגעבן עטלעכע קלענערע הלוואות אין אומבאַדייטנדיקן טייל האָנט־ווערקער — האָט זיך כמעט אָפּגעשטעלט די טעטיקייט פון דער קאָסע. דאָס האָט דערפֿירט, אַז אויך דער „דזשאינט" האָט אָפּגעשטעלט די שטיצע. עס האָט אַזעלכע אַ געפֿאַר, אַז ווישקאָוו זאָל בלייבן אַן אַ מקור פון עפּעקטיווער און קאָנסטרוקטיווער הילף פֿאַר האָנטווערקער, קליינהענדלער און סתם נויטבאַדערפֿטיקע יידן.

ביי אַזעלכע באַדינגונגען איז נישט קיין וווּנדער, וואָס די וועגדונגען צו אונדזערע לאָנדסלייט אין ניו־יאָרק זענען געווען אָלץ אָפּטערע און שטאַרקערע. פון אַ צוויי טויזנט נפשות אין שטעטל, האָבן אַ העלפט געמוזט אָנקומען נאָך פּסח־שטיצע פון זיינערע לאָנדסלייט אויף יענער זייט אָקעאַן. אונדזערע ברידער אין ניו־יאָרק האָבן נישט געקרעגט קיין הילף. אויף יעדן פסח פֿלעגן זיי שיקן טויזנט דאָלאָר צום פֿאַרטיילן. דעור ווישקאָווער הילפס־פֿאַראיין אין די פֿאָר־שטאָנען האָבּ אויך געווווסט, אַז דער „דזשאינט" שטיצט אָנפֿראָצענטיק ליי־קאָסעס אין פוילן און האָט דערביבער זיך געווונדעט מיט אַן אָנפֿראָגע, פֿאַרוואָס עקזיסטירט נישט אין וויישקאָוו אַזאָ קאָסע. איז געקומען אַן ענטפער פון „דזשאינט", אַז זיי האָבן קיין וויישקאָוו יאָ געשיקט דאָלאָרן און אַז אַזאָ קאָסע איז דערפּעפּט געוואָרן, נאָר זי פירט נישט קיין טעטיקייט. די פֿאַליטיק פון „דזשאינט" איז אויך געווען, אַז די שטאָט גופא דאַרף שאָפֿן געלט פֿאַר אַ ליי־קאָסע. נאָך דעם ווי די נייטיקע סומע איז צונויפֿגעשטעלט געוואָרן אויפֿן אָרט, האָט דער „דזשאינט" זאָל אויך געבן זיינעם אַ גרע־סערן צושטייער.

וועגן אַ גרופּע האָנטווערקער אין וויישקאָוו פון פֿאַרשי־דענע ריכטונגען האָט זיך דערוווסט וועגן דעם, האָבן זיי אויף אַ צוזאַמענטרעף באַשלאָסן אַרויסצושיקן אַ דעלעגאַציע צום „דזשאינט" אין וואַרשע. אָבער דאָ האָט מען דערקלערט דער דעלעגאַציע, אַז כל־זמן די עקזיסטירנדיקע קאָסע וועט נישט ווערן רעאָרגאַניזירט — וועלן זיי גאָרנישט טאָן.

צוריקקומענדיק קיין וויישקאָוו, האָבן סיי די שליחים, סיי די אָנוונדערע האָנטווערקער, געבעטן די אָפֿרוואָלטונג פון דער קאָסע צו באַנייען די טעטיקייט; רופן אָן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, אויסווייזלן אַן אָנדערע פֿאַרוואָלטונג — אָבער אַן דערפֿאָלג. מען האָט דאָ דאָזיקע טויער געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז קאָטיוויוויטי פֿון דער קאָסע מיינט אויך — באַקומען פֿאַר־גרעסערטע שטיצע פון אונדזערע לאָנדסלייט אין אַמעריקע און פון „דזשאינט".

ליידער, ס׳איז נישט געלונגען צו קומען צו וועלכער ס׳איז פֿאַרשטענדיקונג. איצט האָבן אַלע געפֿילן, אַז ס׳איז נישטא קיין אָנדער אויסוועג, ווי גרינדן צו צוויי־טן האָנט־ווערקער־פֿאַראיין. אַ וועגדונג צו דער וואַרשעווער צענטראַלע פון סאָציאָליסטישן האָנטווערקער־פֿאַראיין האָט שנעל געגעבן רעזולטאַט: אין וויישקאָוו איז אָנטשטאַנען אַן אָפּטיילונג פון דאָזיקן פֿאַראיין.

אין דער ערשטער פֿאַרוואָלטונג זענען אויסגעקליבן געוואָרן: פֿאָסטאָלסקי, צעמבאָל, וועגנגראָוו, אָסטרי, מאָלטשיק, בראמע און אַנד.

די קאָסע איז געפּנט געוואָרן אין יאָר 1930. ביזן לעצטן מאָמענט זענען צעמאַכט געוואָרן באַמיאונגען צו אָקסיוויזירן דעם אָלטן פֿאַראיין — אָבער אָן דערפֿאָלג.

מיר האָבן אין וויישקאָוו גופא צוגוייפֿגעשטעלט אַ קליינעם קאָפּיטאָל און אָנגאַהיבן אָרויסגעבן די ערשטע הלוואות. די שפּעטערדיקע פֿאַרוואָלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף אַזאָ אופן: יצחק רייטשיק — פֿאָרזיצער, אַ פּשוטער יידּ, פון פֿאָאַ אַ שמיד; וויצע־פֿאָרזיצער — ישראל־משה צעמבאָל; סעקרעטאַר — שייקע פּאָסטאָלסקי; קאַסיר — משה־זעליק אָסטרי; פֿאָרוואָלטונגס־מיטגלידער: חיים יאָנאָסאָוויטש, יהודה־יאָסל מאָלטשיק, שמואל בראמע און אָנדערע. וועמענס נעמען כ׳קאָן זיך נישט איצט דערמאָנען. יעדער מיטגליד פון דער קאָסע האָט באַדאַרפט צאָלן אַ מינימום־אָפּצאָל פון 10 גראָשן אַ וואָך.

מיט אַ צייט שפּעטער האָבן מיר באָקומען געלט פון אונדזערע לאָנדסלייט אין אַמעריקע און אויך פון „דזשאינט" אין וואַרשע. פון טאָג צו טאָג האָט זיך פֿאַרגרעסערט די צאָל הלוואות־נעמער, צו וועלכע ס׳האָבן געהערט נישט נאָר האָנטווערקער, נאָר אויך קליינהענדלער. שטעגדיק האָט אויס־גפּאַצט־ווערקער, נאָר דער „דזשאינט" איז אויך געווען, אַז פּלעגן ערב פּסח און ערב ראש־השנה פֿאַרן קיין וואַרשע זיך אינקוימען דעם רוישטאָ און צוריקגעבן אויף אויס־צוואַרבעטן זייערע אַרטיקלען און פֿאַרקויפֿן אין די מערק־טעג — דינסטיק און פרייטיק.

איך וועל נישט פֿאַרגעסן די דינסטיקדיקע אָוונט, נאָך אַ מאַרק־טאָג, אַדער נאָך דעם יאָריד־טאָג (יעדן דינסטיק נאָכן ערשטן פון חודש פֿלעגט פֿאַרקומען אַ „יאָריד־טאָג"), ווען אונדזערע ידידשע האָנטווערקער זָון קליינעלע־לעך האָבן אויסגעצייליט און אויסגערעכנט דעם פּדיון פון טאָג און באַלאָגערט די קאָסע מען זאָל זיי אַרויסגעבן אַ דרינ־גענדיקע הלוואה, כדי צומאַרגנס, מיטוואָך, אַריינפֿאָרן קיין וואַרשע און וויידער זיך אויסשאָפן די נייטיקע סחורות אויף צו פירן דעם מסחר און מלאכה. אָבער נישט אויניר פֿלעגט פֿאַרלאָזן דעם לאָקאָל פון דער גמילת־חסד־קאָסע מיט אַנטוי־שונג און פֿאַרביטערונג, ווייל די פֿאַראַנטע קאָפּיטאָלן זענען נישט געווען אימשטאַנד צו באַדינען אָלע נויטבאַדערפֿטיקע. נישט ביי אייך איז האָבן זיך באַווירן טרערן אין די אויגן, ווייל פון אָזאַ קליינער הלוואה איז געווען אָפהענגיק זיין עקזיסטענץ...

די פֿאַרוואָלטונג האָט זיך טאָקע גערַאַנגלט מיט דעם דאָזיקן פֿראָבלעם — וויאָזוי פֿאַרגרעסערן דעם קאָפּיטאָל־פֿאַנד פון דער קאָסע? עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו וועגדן זיך צו די מער פֿאַרמעגלעכע יידן אין וויישקאָוו זיי זאָלן אויף עטלעכע חדשים אויסבאַרגן דער קאָסע געוויסע סומען געלט, אָן פּראָצענטן, כדי לינדערן די נויט פון די וואָס ווילן אַ הלוואה. טיילווייז איז דער דאָזיקער פּלאַן געלונגען. מיר שרייבן טיילווייז, ווייל די מערהייט רייכע יידן האָבן נישט געוואָלט אינפֿארטרויען זייער געלט דער קאָסע.

מיט אַ צייט שפּעטער בין איך אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרוואָלטונג. די שטרעבונג איז געווען, אַז אונדזער קאָסע זאָל באַדינען אָלע שיכטן פון דער

באפעלקערונג, באזונדערס די יידן אין שטעטל, וואס אַ קליינע הלוואה, אויף גינסטיקע באדינגונגען, איז עלול זיי צו שטעלן אויף די פיס. צו דעם צווועק איז צונויפגעקומען עטלעכע אַ בריוסע בראַנטוהג מיט פאַרשטייער פון אַלע שיכטן. אויך דער רב און דעלעגירטע פון די רעליגיעזע פארטיין האבן זיך באַטייליקט, הגם דער רוב פארוואלטונגס־מיטגלידער פון דער גמילת־חסד קאַסע ביים סאציאליסטישן האַנטווערקער־פאראיין זענען געווען וועלטלעכע יידן. מיר האבן אויף דער בראַנטוהג אינפארמירט וועגן דער טעטיקייט פון דער אינ־סטיטוציע און מיט ציפערן און פאקטן באווייזן ווער עס וועלן באדינט פון דער קאַסע, דערציילט וועגן די שווערקייטן און וועגן דער באציאונג פון די רייכע יידן.

דער בראַנטוהג, ווי אויך דער פאקט וואס אין דער פאר־וואלטונג זענען געווען פארטרעטן מענטשן פון אַנדערע שיכטן און גרופן, האט באווויזן די בראַנטוהג צו באציען זיך מיט מער ערנסטקייט צו אונדזער אינסטיטוציע. עס איז דאַן געגרינדעט געווארן אַ „גמילת־חסד פריינט פון דער גמילות־חסדים קאַסע". אלס פארזיצער פון דער געזעלשאפט איז אויסגעקליבן געווארן דער שטאט־דאקטאר ד"ר לייכער, וועל־כער איז צו יענער צייט געווען אויך פארזיצער פון דער קאַסע ביים סוהרים־פאראיין; ד"ר גוטשטאט — דענטיסט, יעקב יאקובאוויטש, יאסל פלאַצקער, יצחק עפשטיין — פרעזעס פון דער קהילה אאנ"ד. (ד"ר לייכער איז דערנאך געווען קאַמענדאַנט פון אויפשטאַנד אין טויטן־לאַגער טרעב־לינקע. יאַנקל וויערניק, באשרייבנדיק אין זיין בוך וועגן אויפשטאַנד אין טרעבלינקע, גיט אַן על־פי־טעות. אז ד"ר לייכער איז געקומען פון וועננראוו. קיין טרעבלינקע איז ער שאַקע געקומען פון וועגראוו, ווייל ווישקאוו איז באלד אין די ערשטע מלחמה־טעג פארניכטעט געווארן — אבער ד"ר לייכער איז אַ ווישקאווער).

דאס גרינדן אזא קאמיטעט האט אונדזער אינסטיטוציע צוגענעבן פיל חשיבות. אויך די רייכע יידן האבן אנגענהיבן ארויסווייזן מער אינטערעס און שיטצע דער קאַסע. עס זענען אדורכגעפירט געווארן נאך אקציעס אויף צו פארגרעסערן די פאנדן פון דער קאַסע. במילא האט אויך דער „דושאינט" פארגרעסערט ויינע סובוועניצן.

אין יאר 1935 האבן מיר אין שיכות מיט דער פינף־יאריקער עקזיסטענץ פון דער קאַסע אדורכגעפירט אַ גרויסע יובל־פייערונג, צו וועלכער עס איז אפילו געקומען דער געווראל־דירעקטאר פון „דושאינט" אין פוילן, ד"ר גיטערמאן. דאס האט אויך באווויזן דעם גוטן נאמען, וועלכן מיר האבן געהאט אין „דושאינט" און די באציאונג פון דער דאזיקער אינסטיטוציע צו אונדזער קאַסע. (ביי דער געלעגנהייט וויל איך דערציילן פאלגנדיק פאקט: איך בין געפארן קיין וואַרשע ברענגען דעם ד"ר גיטערמאן צו אונדזער פייערונג. צוריקפארנדיק קיין וויישקאוו, אין דעם זעלבן צוג, האט ער געהאט אַ פלאַץ אין עדשטן קלאַס, בעת איך בין געפארן מיטן דריטן קלאַס. אבער ווי נאר דער צוג האט געירט, איז ער געקומען צו מיר אין דריטן קלאַס און מיר האבן שוין אזוי אַ גאַנצן וועג געשמועסט וועגן אונדזערע ענינים).

די פייערונג איז פארגעקומען אין גרויסן סאַלאַן־זאל פון די פייערלעשער. נאַכן באריכט פונעם שרייבער פון די שורות אין באַגריסונג פון ד"ר לייכער, פריינט פון דער געזעלשאַפט גמילת־חסד קאַסע, האט דירעקטאר גיטערמאַן רעפערירט וועגן די הילפס־קאַסעס אין פוילן. נאך דער פייערונג האבן מיר צוגעגרייט אַ שיינעם אונט־ברויט פאר ביידע פארוואלטונגען און פאר די דעלעגאַטן פון יאדאוו, סעראַצק, דלוגאשאלדע, גאווראַראוע א.א. נאַכן מאלצייט האבן אלע באגלייט דעם דירי גיטערמאַן צום באן.

אויף צו גרינדן גמילת־חסדים־קאַסעס אין די אַרומיקע שטעטלעך, האט דער „דושאינט" אין וואַרשע באפלמעכטיקט אונדזער פארוואלטונג. די חברים פאסטאַלסקי, עלבוים און צעמבאַל האבן באַזוכט די אַרומיקע יידישע ישובים, אַרוים־גטעטרעטן אויף עפנטלעכע פאַראַמלונגען און פראקטיש גע־האלפן איינשטעלן זייער אַרבעט.

מיין באריכט וועט נישט זיין קיין פולקאַמער, ביזן טרויעריקן סוף פון יאר 1939, ווייל איך האב פאַרלאַזט ווישקאוו דעם 26־טן יאַנואַר 1936, עמיגרירנדיק קיין אַרגענ־טינע. אויסן גרופגענונגס־באַנקעט לכבוד מיין אַפּפאַר, האט דער פארזיצער, ד"ר לייכער, ווי פארגעפילט דאס קומענדיקע און אין זיין באגריסונגס־וואַרט דערקלערט צוו. אנד.:

„איך בין אייך מקנא וואס איר פארלאַזט פוילן. וועג איך וואלט געקאַנט, וואלט איך דאס זעלבע געטאַן..."

נאַכן אונטערטראַגן מיר אַ מתנה און אפשאַצן מיין טעטיקייט, איז געקומען אַ פארשלאַג כ'זאל בליבן ביי דער ארבעט און אז איך קאַסע איז גרייט מיר צו צאַלן אַ געהאַלט (די ביזיאַצטיקע ארבעט איז געטאן געווארן פרייוויליק). פאַרשטייט זיך, אז כ'האב דעם פארשלאַג נישט אנגענומען.

אויף וויפל איך געדענק, האבן אין אנהייב פון יאר 1936 באַקומען הלוואות ביי אַ 800 אמעריקעס. צו דער פארוואלטונג האבן דאַן געהערט: פארזיצער — י. מ. צעמבאל; סעקרע־טאר — שייקע פאסטאלסקי; קאסיר — יעקב־דוד פשעטיצקי; חיים יאנאסאוויטש, בינם בורשטין, יהודה־יאסל מאלטשיק, בעריש אלדאק, יאנקל וואלמאן א.א. בוכהאלטער איז געווען זינדל עלבוים און יעקב יאקובאוויטש — פרייוויליקער בוכ־האלטער.

צום געזעלשאפטלעכן קאמיטעט „פריינט פון דער קאַסע" האבן געהערט: פארזיצער — ד"ר לייכער, ד"ר גוטשטאט, יוסף פלאצקער, דוד שרעדני, משה שטערן, יצחק עפשטיין א.א. אויב עס איז ווער נישט דערמאנט געווארן, זאל ער דערין נישט זען קיין בייזווילליקייט, נאר פשוט — אַ נישט־גענוגקען, און דאַרף זיך נישט פילן דערפון גטראַפן.

שוין זייענדיק אין אַרגענטינע, בין איך ביזן יאר 1939 געשטאַנען אין אַ שטענדיקן בריוועכן קאנטאקט מיט ד"ר לייכער און מיט פאסטאלסקין, וועלכע האבן מיך אינפארמירט וועגן דער לויפנדיקער ארבעט פון דער קאַסע.

נאך מיין אפפאר איז אלס פארזיצער פון דער פארוואל־טונג דערוויילט געווארן ה' זשעפקא.

דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 איז אויף אייביק אפגע־שטעלט געווארן דאס ברויזנדיקע געזעלשאפטלעכע לעבן פונעם וויישקאווער יידנטום. דערמיט איז אויך פארענדיקט געווארן די קורצע, אבער פרוכטבארע טעטיקייט פון דער וויישקאווער אנפראצענטיקער ליי־קאַסע ביים סאציאליסטישן האנטווערקער־פאראיין.

ספּאָרט־קלובן און זעלבסטשוץ

ברוך ישמח
בוענאָס־אײַרעס

אין יאָר 1925 איז אין שטעטל געבוירן געווארן דער געדאַנק צו גרינדן אַ ספּאָרט־קלוב. פּאָרשטעגדלעך, אַז די נויטוועגדיקייט צו שאַפן אַזאַ קלוב איז געווען נאָך אַ ריינגלע אין דער קייט פֿון געזעלשאַפֿטלעכע אָקטיוויטעטן. ווי: פּרימאַרגן־שולן, אוונט־קורסן, פּראָפּעסיאָנעלע פֿאַראיינען. דאָ פֿרעשט אין געווען — די האַלץ־סעקציע, נאָכדעם האָט עס זיך אויסגעברייטערט אויף פיל אַנדערע פֿאָכן. ס׳איז אויך אַרײַן אין דער אָמביציע צו שאַפן ביבליאָטעקן. כמעט יעדע פּאָרטיי צי אַרגאַניזאַציע האָט אויף זיך געמוטן די איניציאַטיוו אויפצושטעלן אַן אייגענע ביבליאָטעק. פּאָרשטעגדלעך, אַז דער אויסווייל פֿון ביכער איז נישט געווען קיין גאָר גרויסער, אָבער מען האָט געליינט. יעדע ביבליאָטעק האָט אָוועקגעשטעלט אַלס ביבליאָטעקאַר איר בעסטן מענטש. ס׳איז אויך באַשטימט געווארן, אַז א ליינער טאָר נישט מער ווי 15 טעג האַלטן א בוך. וועג א ליינער האָט געבראַכט אַ בוך צום טויש — האָט דער ביבליאָטעקאַר עפּעס אַ רעכט אים צו עקזאַמינירן צי ער האָט דאָס בוך גאָר ליינט, און אויב יאָ — צי ער האָט עס פֿאַרשטאַנען. ס׳פֿלעגן אָפֿטמאָל זיך פּאָרפירן שאָרקע פֿון ליידנשאַפֿטלעכע דיסקוסיעס איבער די העלדן פון דעם אָדער יענעם בוך. די געפֿאָדערטע ביכער זענען דער עיקר געווען: פֿון שלום־עליכם, שלום אַש, י. ל. פּרץ, אברהם רייזען, פּרץ הירשביין, נאָמבערג. מיר, די יינגע ליינער, נאָר וואָס אַרויס פון חדר, האָבן ליב געהאַט דעם יידישן שרייבער.

אין צוויישן עטאַפּ זענען געפֿאָדערט געווארן די ווערק פון טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי און אַנדערע. פּאָרשטעגדלעך,

ספּאָרט־קלוב „מאַרגנשטערן״ מיטגליד הספּורט „מאָרגנשטערן״

אַז די ווערק זענען נישט געווען אין צופּיל עקזעמפּלאַרן. איז אויסגעקומען אין געוויסע פּאָכן צו וואַרטן לאַנגע וואָכן אויף צו קענען באַקומען דאָס געפֿאָדערטע בוך. דערבייַ האָט דער ביבליאָטעקאַר געהאַט אויסצושטיין פון אַלעמען, ווייל ער איז געווען דער שולדיקער...

איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אויף ביבליאָטעקן, ווייל אין די סטאַטוטן פון די דריי ספּאָרט־קלובן, וואָס האָבן זיך אין יענער צייט אַרגאַניזירט, איז די ערשטע אַרבעט געווען — שאַפן אַ ביבליאָטעק.

אַנגעפֿאַנגען האָט זיך די ספּאָרט־באַוועגונג מיט צוויי קלובן: „מכבי״, פון דעם בירגערלעכן עלעמענט פון שטאָט, מיט דער אָקטיוויטעט פון „החלוץ״ און „השומר הצעיר״; און דער פּאָראיניקטער ארבעטער ספּאָרט־קלוב „סקאַלא״. אַבער דער פּאָראיניקונג האָט לאַנג נישט געדויערט, בלויז געצייליטע וואָכן. די הויפּט־סיבה איז געווען — דער אידעאַלאַגישער מאַמענט. פון „סקאַלא״ איז אַרויסגעטרעטן די גאַנצע אַרגאַניזירטע באַוועגונג פון לינקע פּועלי־ציון און האָבן גלייך געשאַפן דעם דריטן ספּאָרט־קלוב — „גוויאַזדא״ („שטערן״). דאָס האָט זיך צעפּלאַקערט די אַמביציע צו וועלן אירערשטיגן אייגענ דעם צוויטן.

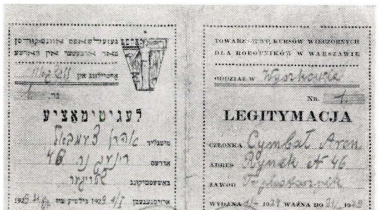

יעדער קלוב האָט געשאַפן א פוטבאל־מאַנשאַפט און אין שטעטל איז געווארן לעבעדיק צוליב די פּאָרט־עסטן. די ערשטע ציימן זענען די מעשטן געווען בלויז פון לאָקאַלן כאַראַקטער, די זיגן — פֿאַרשידענע. אירערשט צו זאָגן, אַז די אַמאַטיאָרן אין געווען אַנגעשטרענגט, ווייל א זיג אויף א מעטש — האָט אויך געמיינט „באַזיגן די אידעע״ פון דעם אַדער יענעם קלוב...

איך האָב שוין פריער באַמערקט די פֿאַליטישע אַנגעהויכקייט פון די קלובן „מכבי״ אין „גוויאַזדא״. דער קלוב „סקאַלא״ האָט געהערט צו די קאָמוניסטן, באַקאַנט אַלס יעוסעקציע. זיי האָבן אויך אַריינגעציגן א געוויסן עלעמענט פֿאַליטיש נישט דעציידירטע, אונטער דער לאָזונג „ביסטו אַן אַרבעטער, דאַן מוזטו געהערן צו דעם קלוב״. אַזוי אַרום איז כמעט יעדער קלוב פּאָרוואַנדלט געווארן אין א פּאָרטיי־פּעסטונג. הגם דער קאַמף צווישן די יידישע קלובן איז געווען א פֿאַרביסערטער, זענען דאָך געווען געוויסע מעגנשן מיט פּאָרשטענדעניש. וועג איינעם פון די קלובן איז אויס־געקומען אַריסצופּאָרן שפּילן א מעטש אין אַן אַנדערער שטאָט, האָבן זיי זיך אויסגעבאַרגט שפּילער. עס זענען אויך געווען מאַמענטן פון פּאָראָט. וועג, צום ביישפּיל, „גוויאַזדא״ האָט געדאַרפט שפּילן מיט א בירגערלעכן קלוב פון א צווייטער שטאָט און זיך געבאַרגט א שפּילער אַדער צוויי, האָבן די לעצטע ספּעציעל געשפּילט שוואַך, כדי זייער „אידעען־קלוב״ זאָל זיגן. אַנדערש אַבער איז געווען, וועג א פּוילישער קלוב האָט אַרויסגערופן צו א פּאָרמעטש. דאָן זענען „מכבי״ און „גוויאַזדא״ געווען אין פּולער פּאָרשטענדעניש צו שפּילן מיט דער גאַנצער ערנסטקייט און זיגן. ס׳איז אויך געווען א צייט, וועג צוויי קלובן האָבן געמאַכט אַן אָפּמאַך וועגן

געמיינזאם אַדורכפירן גימנאַסטישע איבונגען. דער איניציקער קלוב, וואָס האָט גוט אַרגאַניזירט אַ גאַנצע ריי ספּאָרט־סעקציעס, איז געווען „גוויאָזדאַ". זיי האָבן אָפּילו געהאַט אוניפאָרמען פאַר ידעדער סעקציע. אימפּאָנאַנט איז געווען, וויַ דער קלוב פֿלעגט דורכמאַרשירן פון זיין לאָקאַל דורך דער שטאָט, צו די פֿלעצער פון גימנאַסטיק. אונדזערע עלטערן זענען נישט געווען צופֿרידן. ס׳האָבן זיך שוין געפֿונען אַזעלכע וואָס האָבן זיך באַמיט צו פֿאַרשפּרייטן אַלערלייַ רכילות. אַבער ווען מיר האָבן זיי אויפֿגעקלערט די באַדייטונג פון אַן אַרגאַניזירטער זעלבסטשוץ און אז גימנאַסטיק מאַכט שטאַרק די מוסקולן, האָבן זיי טרויעריק געשוויגן.

צוויי מאַמענטן זענען געבליבן אין זכרון פון יענער שיינער עפּאָכע. איינער: וועג דער ספּאָרט־קלוב „גוויאָזדאַ" (כּמעט דער גאַנצער), אין באַשטאַנד פון דער מענער־סעקציע, פֿרויען־סעקציע און יוגנט־סעקציע, אַלע אין זייערע רעפּרע־זענטאַטיוון אוניפאָרמען און ספּאָרט־מכשירים, האָבן מארשירט פון צענטער שטאָט צום באַן און פון דאָרט געפֿאָרן ביז דער סטאַנציע פּאָפּלאָוועס און דערנאָך אין פֿילער אויסשטאַטונג אַריין אין שטעטל רוזשאַן. אונדזער אַריינקומען אין רוזשאַן האָט דאָרט געמאַכט אַ גאַנצע רעוואָלוציע. אַ פֿרום שטעטל, וואָס איז נישט געווינט צו זען אַזאַ מחנה יונגען, מיידן און קינדער, אַנגעטוענע ווי סאָלדאַטן — און זענען דאָך נישט קיין סאָלדאַטן. די יידן זענען גלאָפּן צו זייער רב פרעגן וואָס טאָן מיט אונדז. דער רב האָט געפּסקנט, אַזוויוויי ס׳איז ערב שבת. דאָרף אונדז די שטאָט שיין אויפֿנעמען. מיר האָבן זיך גוט געפֿילט יענעם שבת און זונטיק. מאָנטיק אוונט, וועג מיר זענען צוריקגעקומען, האָט אונדז אָפּגעווארט אַ גרויסע מאַסע מענטשן און דאָס אַריין־מארשירן אין שטאָט איז געווען אַ שיינע דעמאָנסטראַציע פון יידישן כוח און אַרגאַניזאַציע.

דער צווייטער מאָמענט איז געווען: דער 13־טער פֿולק זעלנער. וואָס איז אַזוי באַרימט געווען אין פֿולטוסק מיט זייער פוטבאָל־סעקציע, צוואַמענגעשטעלט פון אָפּיצירן, האָבן אַרויסגערופֿן דעם קלוב „גוויאָזדאַ" אויף אַ משטש קיין פֿולטוסק. די עלטערן פון אונדזערע שפּילערס האָבן זיי נישט געלאָזט פֿאַרן. דער פֿולק איז געווען באַקאַנט אַלס אַנטיסעמיטישער פון ערגסטן מין. וויסנדיק, אַז אונדזער חברה וועט זיי נישט לאָזן לייכט געווינען, איז פּשוט געווען אַ מורא פאַרן לעבן פון אונדזערע שפּילער. און דעם אַרויס־רוף האָט מען געמוזט אַנעמען. נאָך אַ ריי באַראַטונגען, אין וועלכע עס האָט אַנטיילגענומען דער גרעסטער טייל יידן פון שטאָט, איז באַשלאָסן געווארן צו פֿאָרן און זיי לאָזן געווינען, נאָר אויף אַ בכבודיקן אופן.

געווען אויך מאַמענטן, וועג די יידישע קלובן האָבן געהאַט געמיינזאַמע אויפֿגאַבן.

געווען אין ווישקאָוו אַ מאַדע (שווער פעסטצושטעלן פון וועלכע צייטן זי איז איינגעפּירט געווארן), אַז פרייטיק־צו־נאַכטס, נאָכן מאָלצייט, פֿלעגט כּמעט דאָס גאַנצע שטעטל יידישע יוגנט אַרויסגיין אויפֿן מאַרק און שפּאַצירן אַהין־און־צוריק אין פֿאַרלאָך און אין גרופּעס. מ׳האָט געשמועסט, דיסקוטירט, באַראַטן דעם אַדער יענעם. געווען געגנג צייט אויף דעם. דער שפּאַציר האָט געדויערט פון אַ זיבעגער 9 ביז 11 בייגאַכט. די גאַס פֿלעגט זיין פול מיט מענטשן. די געלעכטערס און פריידיקע שטימען האָבן געמאַכט אַנגענעם דעם שפּאַציר. וויזיט אויס, אַז דאָס האָבן אונדזערע פּוילישע שכנים נישט געקאָנט פֿאַרנעמען, און זיי האָבן געדינגען גאָסן־יונגען, זיי אַנגעשטרינגען און געשיקט אַראָפּ־טרייבן די יידן פון גאַס. וועג אַזאַ גוי האָט זיך באַווען צווישן די שפּאַצירנדיקע און געמוזט שרייען „זשידי דא פאַלעסטינע", איז אין גאַס געווארן א טומל, אַ געלויף,

אויספּלוג פון ווישקאָוער ספּאָרט־קלוב „שטערן" אין שטעטל רוזשאַן

טיול של מועדון הספורט הוישקובאי „שטרן" בעיירה רוז׳אן

מענטשן זענען געפּאַלן, איינער האָט געטרעפן אויפן צווייטן... אין איין עק שטאָט איז מען גלאָפּן און אין צווייטן עק שטאָט האָט מען געשריגן, אַז מען שעכט יידן. נאָך אַזאַ פּאָניק, איז דער מאָרק געוואָרן פּוסט און ליידיק. ס׳איז געוואָרן אַ מורא אַרויסצוגיין פון שטוב. די־אַ דערשיינונגען זענען געוואָרן אַלץ אָפטער. צו די גזלדונגען כוליגאַנעס זענען צוגעקומען פיל פריייוויליקע. זיי איז געפעלן געוואָרן דער שפיל. און די חוצפּה איז געוואָרן יעדעס מאָל גרעסער. פּאַר איין גוי אַנטלויפן טוינט יידן. זענען זיך צונויפגעקומען די אַנפירער פון די יידישע ספּאָרט־קלובן און באַשלאָסן צו שאַפן אַ זעלבסטשוץ. מען האָט אויסגעקליבן עזונטע און געוואַגטע בחורים, איינגעטיילט אין פּאָרלעך צו צוויי. די ערשטע אויפגאַבע איז געווען אַ סוף מאַכן צו דער פּאָניק, אָפשטעלן דאָס אַנטלויפן פּאַר איינעם, פּאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד און פּאַרהיטן קעגן מעגלעכע ערנסטע אַנפאַלן. און צווייטנס — נישט לאָזן אָפשאַפן דעם שיינעם מנהג פון צוזידיקע שפּאַציר. נישט קיין לייכטע אויפגאַבע איז עס געווען איבערצוצייגן די פּאַרשטייער פון קלוב „סקאַלא״, אַז די ערשטע ארבעט מוז זיין דאָס אַראָפּנעמען פון גאָס די געדונגענע שלעגער, מערסטנס — האָלץ־אַרבעטער, וואָס האָבן געהערט צום זעלבן פּראָפעסיאָנעלן פּאַראיין און זיי אויפֿ־קלערן, אַז פּאַר אַ ביסל בראָנפן דאַרפן זיי נישט פּאַרקויפן די אידעע. אויף דעם געביט האָבן מיר זייער וויניק אויפֿ־געפּאַסט. אָבער די שפּאַצירנדיקע יידן האָבן געווּסט, אַז צוויישן זיי זענען דאָ עזונטע העכט און מען גרייט אָפצושלאָגן יעטוועדן אַנגריף. ס׳זענען געווען פּאַלן, ווען מיר האָבן גע־לאָזט אונדזערע פויסטן אויף יענעם כוליגאַן, וואָס האָט זיך נישט געווּאָלט באַרויקן און גיין אַהיים. אונדזער טאַקטיק איז געווען: אין אַנהייב אים אַריינצומען אין אונדזער קלעם און בעסטן פאַל זאָל אויפהערן, ווייל היינט וועט אים די אַרבעט נישט געלונגען. אין געוויסע פאַלן איז אונדז געלונגען אויס־צומיידן אַ קאַמף, אין אַנדערע פאַלן האָבן מיר אים עמעוט מקיים־פסק זיין און גענבן צו פאַרזוכן דעם טעם פון רינשטאַק־וואַסער, וווּ מיר האָבן אים געלאָזט ליגן ער זאָל זיך אויס־ניכטערן.

די אַנטיסעמיטישע קליקע האָט אויך נישט געוואָלט. אויב ס׳זענען זיי וויניק געווען זייערע כוחות, האָבן זיי גענומען צוהילף פּאַליציי. הינטער זיי זענען שטענדיק געגאַנגען פּאַליציאַנטן, אָדער אָרום זענען זיי געווען די עדות־כטע און מיר — די שולדיקע. זיי האָבן אויף אַ גוט אַרגאַניזירטן אופן אַנגעהויבן אַ קאַמף קעגן אייניצלנע מענטשן פון דער פּאַרטיידיקונג, אויף וועלכע ס׳איז זיי אַנגעווייזן געוואָרן. און ס׳איז געקומען אַ וואַרענונג: אַדער פּאַרלאָזן די שטאָט, אַדער אַ מעסער אין רוקן. פיל פון די יונגע זענען זיך צעפאָרן, דער עיקר אין די לאַטיין־אַמעריקאַנער לענדער — דאָס אייניקע אָרט וווהין מען האָט געקאָנט אויסוואַנדערן אין די יאָרן 1929—1930.

די יידישע לאָגע איז געוואָרן ערגער; די זעלבסטשוץ האָט זיך געמוזט אויפלייזן. קעגן כוליגאַנעס האָבן מיר זיך געקאָנט פּאַרטיידיקן, אָבער קעגן דער פּאָליציי זענען מיר שוין געווען צו שוואַך. אָחוץ דעם האָט מען אונדז עדדרעט, אַז יעדער מין פּאַרטיידיקונג קאָן דערפירן צו אַ פּאָגראָם.

דער ספּאָרט־קלוב „מכבי״

ש. ש.
ניו־יאָרק

די נאַציאָנאַל־געשטימטע יוגנט איז וויסקאָנו האָט פּאַר־שטאַנען, אַז אויסער די אַלגעמיין־פּאָליטישע, דערציערישע און ציוניסטישע אַרבעט, איז אויך נייטיק אַריינצוציען דעם יינגערן דור אין אַן אייגענער ספּאָרט־געזעלשאַפט. צו דעם צוועק איז אין פּרילינג 1927 געגרינדעט געוואָרן דער ספּאָרט־קלוב „מכבי״, וווּ ס׳זענען אַריינגעטרעטן די יוגנט־לעכע, וואָס דער ציון־אידעאַל איז זיי געווען נאָענט צום האַרצן.

אונטערן פּאָרזיץ פון שאול שטיינבערג, איז אין הויז פון מענדל שטעלונג פּאָגרעסקומען די גרינדונגס־פּאַראַמלונג. דעם פּראָטאָקאָל האָט געפירט דער טעקרעטאַר בנימין בראָק, אויפ־וויפל איך געדענק, האָבן זיך דאָן באַטיילט: יצחק נאָדעל, אסתר קארנטע, מענדל ראָזענבערג, יהודה אלשאקער, פייגע בראָנשטיין, גיטעלע הילער, בלומע זוזעל, חוה עדעלמאַן, שאול גראָסבאַרד (אָלע איצט אין ישראל); דינע ראָזענשטיין (אין קאַסטערויקא); ישראל טענענבוים (אַרגענטינע); שרהשטע בושאַזע (אין קובא); און די קדושים שמשון אירליכט, ישראל מאַלינא, מיכאל האַלאַנד, זונדל עלבוים, אברהם באנאך, מייטשע פאניאטשיק, נחמה בלומשטיין, ישראל שקארלאַט (דער זון) און גיטעלע נייפאַרק, פון די פּאַר־שטאַרבענע — חנה יאָקובאָוויטש, פייוול גרינבערג, חוה קרישאַל. זאָלן מיר מוחל זיין די, וועלכע כ׳דערמאָן נישט צוליבן שוואַכן זכרון.

דער רוף פון דער גרינדונגס־פּאַראַמלונג איז אויפ־געקאַפט געוואָרן מיט באַגייסטערונג דורך פיל פון דער ווייטערע יידישער יוגנט. עס האָט נישט געמוטן קיין סך צייט און „מכבי״ איז זיך צעוואַקסן אין אַ גרויסן ספּאָרט־

פון רעכטס (מימין): ישראל טענענבוים, נאָלדמאַן, גורער, זעלטמאַן, מעסינג, ראָזענבערג, לעווינער, בלומשטיין, דאָמב, יאָאַדע, פּראָגער, מיאָרע, טאַנדעטשאַש, בושאַזע, עס זיצן (יושבים): אַלענבערג, ראָזענבערג, זעלטמאַן.

קלוב, וואָס האָט צענאָסן פון מאָראַלישער און פינאַנסיעלער שטיצע פון דעם רוב ציוניסטישע גרופירונגען אין שטאָט.

די חברים שמשון אירליכט און ישראל מאַלינא זענען באַשטימט געוואָרן אָלס אינסטרוקטאָרן און האָבן זייער אַרבעט אויסגעפירט מיט פיל ענטוזיאזם און איבערגעגעבנקייט. דעם חבר אירליכט געלונגט אויך אויפצושטעלן אַן אייגענעם כאָר,

לייכטאטלעטיקער פון „מכבי"
קבוצה לאתלטיקה קלה של „מכבי"

ערשטע רייִ (שורה ראשונה): מיכאל בראָמאָ, חנה יאָקובוויטש. נחמה בלומשטיין, בלומה זוזעל, ישראל מאַלינאָ, צווייטע רייִ (שורה שנייה): אברהם בהרב, שמשון אירילכיט, זונדל עלבוים, יאָן ווייִרניצקי (אָ פּאָלישׂ), פּאָרוזיצער פון ו.א.ק.ל.א.). טענעניבוים, דינה ראָזענשטיין, אסתר קארנעט, מירטשע פּאניאטשיק, פּייוול גרינבערג.

פוטבאָליסטן פון „מכבי" בעת זייער אַ מעטש מיט אָסטראָלענקא דזשגלני „מכבי" בעת משחק עם אוסטרולנקה

נעמט אָן אָקטיוון אָנטייל אין אָלע ראַיאָן־פּאַרמעסטונגען.

די לעבנגעבליבענע ווייסקאָווער יידן געדענקען נאָך היינט יענעם ל"ג־בעומר, ווען „מכבי" האָט מיט דער בלוי־ווייסער פּאָן זיך באָוויזן אויף די נאָסן פון שטעטל און מאַרשירט אונטער די קלאַנגען פון אָרקעסטער, וואָס האָט געשפּילט ציון־לידער. דער ענטוזיאַזם בייַ די יידן איז געווען אין לשער. אויך די קריסטלעכע באָפעלקערונג האָט נישט געקאָרגט קיין קאָמפּלימענטן פּאַר דעם שיינעם אויפטריט.

די טעטיקייט פון „מכבי" האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז צו ספּארט־איבונגען און פּאַרמעסטונגען. זייער אָפּט ווערן איינגעאָרדנט פּאַרלעזונגען, קאָנצערטן, אַקאַדעמיעס, בעלעס, פּאַרווייַלונגען. אויף אינערלעכע קריַיז אין גרופּן האָט מען גלעלערנט יידיש געשיכטע און ערטיילט לעקציעס וועגן אָנאַטאָמיע.

טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון איז די דערפּאָלגרייכע הרצל־אָקאַדעמיע אין כ' תמוז, וואָס איז פּאַרגעקומען אין גרעסטן זאָל פון שטאָט — אין זאָל פון די פּייערלעשער. כמעט אָלע שיכטן פון דער יידישער באָפעלקערונג האָבן זיך באָטייליקט אין דעם גלוגנגענעם אָוונט, מיטן אָנטייל פון אָרטיקע און פּרעמדע כוחות. פיל יידן זענען געבליבן אין דרויסן, צוליבן מאַנגל אין פּלאַץ.

אויך די פּאַרשידענע פּייערונגען, טאַנץ־אָוונטן און בעלער, אין פּאַרבינדונג מיט געווּוסע יידישע יומטובֿים, האָבן תמיד געהאַט גרויס דערפּאָלג און אַדורכגעגאַנגען אין אַ יומטוב־דיקער שטימונג.

בכלל האָט „מכבי" נישט אַדורכגעלאָזט די געלעגנהייט צו פּייערן די יידישע יומטובים. קלאָר, אַז אָלע הכנסות זענען געווען באַשטימט פּאַרן קרן קימת לישׂראל.

אַ דאַנק דער ספּארט־ און אָלגעמיינער טעטיקייט, אָנטוויקלט זיך דער קלוב זייער אינטענסיוו. עס שאַפן זיך נייַע סעקציעס. דאָס לעבן פון דער יידישער יוגנט באַקומט אַ גאָר אַנדערן אויסזען.

אונדזער ספּארט־קלוב איז אויך איינגעלאָדן געווּאָרן אויף פּאַרשידענע אונטערנעמונגען אין די אָרומיקע שטעטלעך.

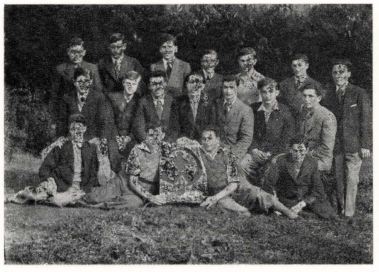

„הפּועל" ווישקאָוו, 1936 „הפּועל" וישקוב, 1936

ארבעטער ספּאָרט־קלוב „סקאלא"

מאיר־לייב האַלצמאַן
בוענאָס־איירעס

אומגעפער אין יאָר 1925 איז געגרינדעט געוואָרן דער אַרבעטער ספּאָרט־קלוב „סקאַלא". צו יענער צייט זענען אויך אַנטשטאַנען פּאָרשידענע געזעלשאַפטלעכע, קולטורעלע און ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס.

דריי מיטגלידער פון דער ציקליסטן־סעקציע (פון רעכטס): חיים אַיאַן, שיינע אַיאַן, מענדל שטעלונג,
שלושת חברי סקציית אופניים (מימין): חיים איון, שיינה איון, מנדל שטלונג.

„סקאַלא" איז געווען דער ערשטער אַרבעטער ספּאָרט־קלוב אין ווייסקאָוו און אַרומגענומען די מער באַוווסטזיניקע יוגנט, וועלכע האָט אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די איבונגען, פּאָרמעסטונגען און אויפטריטן פון קלוב.

פּאָרנאָכט, נאָך אַ שוועכן טאָג אַרבעט, זענען מיר זיך צונויפגעקומען אין וואַלד, אויף פּאָרשידענע ספּאָרט־איבונגען. מאָרשירט עטלעכע קילאָמעטער אויפן ראַדזימינער וועג, ביז קאָמענטשיק, זינגענדיק דערביי פּאָרשידענע לידער. אונדזערע אינסטרוקטאָרן האָבן געקענט די מלאכה, זיי האָבן געדינט אין פוילישן מיליטער.

מיר האָבן געפירט פּאָרשידענע קורסן אויף קולטורעלע און פּאָליטישע טעמעס. זומער 1926, וועו אַ צאָל חברים, געבוירענע אין יאָר 1905, האָבן זיך באַדאַרפט צושטעלן צום מיליטער־דינסט, האָבן מיר אויף ראָוועלע איינגעאָרדנט אַן אויספלוג קיין פולטוסק, אין די ספּאָרט־קליידער פון קלוב. מיר זענען גוט אויפגענומען געוואָרן דורך דער פולטוסקער יוגנט.

ביים קלוב איז געווען טעטיק אַ ציקליסטן־סעקציע, געגרינדעט און אָנגעפירט דורכן ח' מענדל שטעלונג. אָנגעטאָן אין וויסע היטלען מיט אַ גרינעם פּאָס און אַ שוואַרץ־לאַקירטן דאַשעק, זענען מיר אויף אַ דיסציפּלינירטן און רעפּרעזענטאַטיוון אופן געפאָרן אין זיך אויפן סעראָצקער שאָסיי. נאָכן פּאָרנדיקן די איבונגען, האָבן מיר שפּאַציר־מעסיק זיך אומגעקערט אין שטאָט אַרייַן דורך דער הילצער־נער בריק. בעת די יידן האָבן אויף אונדז געקוקט מיט שטאָלץ און פּרייד, האָבן די פּוילישע יוגנטלעכע אָפּן אַרויס־געווויזן זייער קנאה און אומצופרידנהייט מיט די יידישע ציקליסטן.

דאָס אַלץ האָט עקזיסטירט ביז די היטלער־בעסטיע איז באַפאַלן פוילן און אויך פּאָרניכטעט אונדזער היים־שטאָט ווישקאָוו.

מיטגלידס־קאָרטע פון „סקאַלא" פּנקס־חבר של „סקאלה"

אַרבעטער־יוגנט אויף אַ פּאַרזאַמלונג אין וואַלד, 1929

נוער עובד — באסיפה ביער, 1929

ג.

דאס רעליגיעזע לעבן

ג.

החיים הדתיים

רעליגיעזע אינסטיטוציעס און „שטיבלעך"

מאָטל וועננער
מאַנטעוויידעא

1.

ווי‌שקאָוו האָט געשמט אַלס יידישע און חסידישע שטאָט. דער דאָזיקער שם איז געווען פולקאָם בארעכטיקט. געמיש געווען צו כאָפן אַ בליק אויפן שטעטל, באַזונדערס אויפן רינעק און די הויפט־גאַסן, בעת די שבתים און יומטוב־טעג, כדי יעדער יידיש האָרץ זאָל זיך אָנפילן מיט שטאָלץ. אָלץ איז געשאָפן, די יידן, אָנגעטאָן אין די שענסטע און בעסטע בגדים, מיט די טלית־זעקלעך אונטערן אָרעם, שטראָמען אין גרויסן בית־המדרש, אין די חסידים־שטיבלעך און מנינים. דאָקעגן די שוין פאָרגעשריטענע יוגנט האָט זיך צעמיטלעך שפּאַצירט און געכאַפט אַ שמועס וועגן וועלטלעכע, פּוילישע און לאָקאַלע געשעענישן. אַז מ׳איז מיט דער באַן אָנגעקומען קיין ווי‌שקאָוו, האָבן דיך גלייך באַגעגנט יידישע דאָראָדי־קאָזשעס און פאָרגעלייגט זייער הילף.

דאָס שטעטל איז רייך געווען אין רעליגיעזע אינסטי־טוציעס. דעם אויבנאַן האָט פאָרנומען דאָס גרויסע בית־המדרש, וואָס האָט זיך געפונען אין א גרעסערן בנין מיט אַ הויף, דאָ איז אויך געווען די יידישע קהילה (פערזעס — יצחק עפשטיין), ווו צווישן אירע פילאַנטראָפּיק פונקציעס, האָט זי אויך דערלעדיקט דאָס אָרויסגעבן קוויטלעך צו שעכטן בהמות... אין דעם זעלבן הויז האָט זיך געפונען די תלמוד־תורה, אָנגעפירט דורך ר׳ ברוך ציוויאַק. די אָרעמע קינדער פון שטעטל האָבן דאָ געלערנט אין 4 גרופּן. אין בית־המדרש איז אַ גאַנצן טאָג און אין אָונט גרופּן אַ באַוועגונג. די מיטגלידער פון די פאָרשידענע חברות — עין־יעקב, חברה מדרש, חברה משניות און אַנדערע האָבן געלערנט פאָר זיך, אַדער מיט מלמדים.

גבאי פון גרויסן בית־המדרש איז געווען יחיאל־מאיר דאָמב. די שמשים: ר׳ טוביה, ר׳ שמואל און אַנד. געהילפט־שמש — ר׳ הערשינקע, וואָס פלעגט אויך וועקן צו סליחות. אין בית־המדרש איז געווען אַ גרויסע שאָפע מיט ספרים, פון וועלכע ס׳האָבן גענאָמען די לערנערס — פון יראי־תורה ביז פּשוטע בעל־מלאכות. די טישן זענען געווען פאָרטריפט פון די חלב־ליכט, לינקס, איז מען אויף טרעפ אַרויף אין דער ווייבער־שול, וואָס פלעגט יעדן שבת און יומטוב זיין פול.

א שטאָק העכער איז געווען די ישיבה בית יוסף. פון די אָפענע פענצטער אין זומער האָט זיך גענאָגן דאָס געשמאָקע לערנען פון די ישיבה־בחורים. זייער שפּראַך איז געווען אַ לימוישע און מ׳האָט דאָרט געלערנט פון אַ סך מוסר־ספרים. מנהל הישיבה איז געווען ר׳ שמעון חפץ, אַ שטרענג פרומער יידּ, אַ הדרת־פּנים, וועלכער האָט כסדר געפרוּפ צו התעוררות. צו תשובה טאָן. באַזונדערס אין אלול, דעם חודש פאָר ראש־השנה. ראש־הישיבה איז אַ שטיק צייט געווען ר׳ שמעון סרעברניק. ער האָט חתונה געהאָט אין ווי‌שקאָוו און געווארן אונדזער אַ תושב.

מיט דעם איז נאָך נישט געענדיקט די רשימה פון רעליגיעזע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער בית־המדרש־געביידע. אויפן הויף איז נאָך געווען די מקוה. די בעדערין האָט געהאַט די קאָנטראָל איבער אַלע יידישע ווייבער, צי זיי היטן אַפּ טהרת המשפחה. די בעדער ווידער האָבן צוגעשטעלט בעזעמלעך זיך אויסצושמייסן און געזאָרגט, אַז דאָס וואַסער אין מקווה זאָל שטענדיק זיין קאָכעדיק. דער לעצטער בעדער איז געווען יחיאל־מאיר ראַמפּע, ווען־כער איז אין די ערשטע טעג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן נעבן דער מקווה.

אָנטקעגן דער מקווה האָט זיך געפונען דאָס שחיטה־שטיבל פאָר עופות. יעדן ערב שבת און יומטוב, באַזונדערס ערב יום־כפור, איז דער הויף פול געווען מיט וויי‌בער, וואָס זענען געקומען מיט אַן עוף צום שעכטן. נישט איינמאָל האָט פאַסירט, אַז א געשאָכטענער האָן האָט מיט די לעצטע כוחות זיך אויפגעשטעלט און אַפילו אָנגעהויבן אַרומשפּאַצירן, פלאָטערנדיק מיט די פליגל...

אויף דעם זעלבן הויף זיך אויך געפונען די הכנסת־אורחים, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי צימערן — איינער פאָר מענער און איינער פאָר פרויען. דער אויפזיער איז געווען א קליין, גלי יידל, וואָס האָט געהאַט נאָך א באַשעפּ־טיקונג: שוסטערייַ. ער מיט זיין פאַמיליע האָבן געווינט אויפן אָרט. אָנטקעגן אים האָט געווינט דער שאַס־שמש שמואל מיטן צונאָמען „מווי" („רעד"), וויי‌ל דער רבי, נישט קענענדיק קיין פּוילישׁ, האָט אים אַמאָל געהייסן רעדן פאָר זיך, בעת א באַזוך פון א רעגירונגס־באַאַמטן. שמואל שמש האָט געהאַט נאָך א פרנסה: ביים אַריינגאַנג אין בית־המדרש־הויף האָט ער געהאַט א געשטעל, וווּ ר׳האָט פאַרקויפט געקאָכטע באַבאַ, באַניקערן, געפּעפּערטע אָרבעס, צוקערוואָרג און עפּל — אויפן מעסטל, אויפן קוורטל און אויפן שטיק... דער רוב קונים זיינען זענען געווען די ישיבה־בחורים און די יינגלעך פון תלמוד־תורה.

אין שכנות פון בית־המדרש־הויף איז געשטאַנען דאָס הויז פון ווי‌שקאָווער רב ר׳ יעקב־אריה מאַרגענשטערן. אין דעם לאַנגן הויף האָט מען יעדעס יאָר אין סוכות אויפגע־שטעלט א לאַנגע סוכה. ווי‌שקאָוו האָט זוכה געווען, אַז אונדזער רב זאָל וועלן דער ממלא מקום פון לאַקאַזער רבין און פון ראַדזימינער. אויף די יומטובים פלעגט קומען צו אים א גרויסער עולם חסידים און מ׳האָט זיך גענייטיקט אין א גרויסער סוכה. עס וועלט דערצייַלט, אַז ווען די ווי‌שקאָווער חסידים האָבן געוואָלט אויפשטעלן א עמעוערטע

פאָרוואָלטונג פון דער ווי‌שקאָווער תלמוד־תורה. פון רעכטס: מרדכי־מענדל דאָמב, יצחק עפשטיין, יצחק־בער ראַזענבערג, מרדכי־מענדל אָלעגבערג.
ועד תלמוד־תורה בוישקוב, מימין: מרדכי־מנדל דומב, יצחק אָפשטיין, יצחק־בר רוזענבערג, מרדכי־מנדל אולבערג.

סוכה, האט א רייכער ייד מנדר געווען דעם דאך, א צוויי־טער — די פענצטער, אן אנדערער ווידער — די וועגט, און נאך איינער — די פאדלאגע. אזוי ווי ס׳האט זיך נישט געפונען עמעצער, וואס זאל שפענדן דעם פונדאמענט — האט מען די סוכה נישט אויפגעבויט...

אויף דער סטראזשאצקא גאס האט זיך געפינען דאס א. ג. קליינע בית־המדרש, בשכנות מיט די שטאטישע פייער־לעשער. דא האט געהערשט א מנהג, וואס אין איינגעשטעלט

א שיעור אין דער תלמוד־תורה

געווארן דורך דער חברת תהילים, אז פאר יעדן דאווענען, האט מען בציבור געזאגט תהילים און ערשט דערנאך זיך געשטעלט מתפלל זיין. א גאנצן טאג האט דארט גלעלערנט אברהמקע מלמד מיט זיינע דרדקי־קינדער. צווישן מנחה און מעריב האט מיט דער חברת תהילים גלעלערנט ר׳ זישע קאלוסקי, וואס האט שטענדיק צוגעצויגן א גרויסן עולם.

אלע ערב ראש־חודש האט די חברה קדישא געזאגט יום־כיפור קטן. אין קליינעם בית־המדרש איז געווען א ווייבער־שול. דער גבאי איז געווען דער באגרעבער און דער שמש — דער קברן, וואס פלעגט יעדן טאג קלאפן מיט דער פושקע און בעצטען דארט ארייגווארפן עטלעכע גראשנס... ער האט די שווארצע עגלה געהאלטן אויפן בית־המדרש־הויף.

די מער פאלמעגלעכע יידן האבן געדאווענט אין עלי־מאירס בית־המדרש, אויף קאשטשושקע־גאס — אבער נאר שבת און יומטוב. פריער איז דארט געווען א הדר מתוקן, ווו מ׳האט אויך גלעלערנט העברעיש.

.2

א באזונדער קאפיטל זענען די חסידים־שטיבלעך אין ווישקאוו, וואס א גרויסער טייל פון די חסידים פלעגן אויף יום־טוב ארויספאלן צו זייערע רביים. פאלשטיין זיך, אז עס פלעגן אפט פארקומען מחלוקתן צוויישן די אלעקסאנדער און גערער חסידים. דאס גערער שטיבל, א שכן פון קליינעם בית־המדרש, האט געהאט אן אייגענע געבויידע מיט צוויי גרויסע צימערן און א היפשע צאל אנהענגער. יעדן טאג האבן דא גראדאונט עטלעכע מנינים. א גאנצן טאג האט מען גלעלערנט, קיין ספרים האבן נישט אויסגעפעלט. דארט האט אויך גלעלערנט דער ראזאלאווער מלמד מיט זיין הדר. דאקעגן אין די אוונטן האט דער לובאוויטשער חסיד ר׳ חיים ליס גלעלערנט א שיעור, בעת אן אנדערע גרופע האט גלעלערנט דעם דף יומי, וואס איז איינגעפירט געווארן דורכן ראש־הישיבה פון ישיבת חכמי לובלין, הרב ר׳ מאיר שאפירא.

דאס געדענק שטיבל האט אויך געשמט מיט די שיינע ניגונים, וואס פלעגן זיך דארט הערן, באזונדערס ווען מ׳האט גע־פראווען שלוש־סעודות.

איבערן גערער שטיבל האבן זיך געפונען די ארגאני־זאציעס אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל און פרחי אגודת ישראל. יעדע ארגאניזאציע האט געהאט איר צימער. אלע האבן פארמאגט א גרויסע ביבליאטעק און יעדן טאג האט מען דארט גלעליינט די טעגלעכע ארטיקלעך צייטונג, וואס איז דערשינען אין וואַרשע („טאגבלאט"). פועלי אגודת ישראל האט אויך געשיקט אירע בחורים אויף הכשרה און דערנאך — קיין ארץ־ישראל.

נאך א גערער שטיבל זיך געפונען אויף קאשטשושקע גאס, ביי שלום זיסמאן אויפן הויף. איך מיין, אז די שפאלטונג צווישן די גערער איז פארגעקומען צוליב ערנסטע חילוקי־דעות. די פון קאשטשושקע גאס זענען געווען מער פארגע־שריטן.

ביי ר׳ פייוועלע שראן אין הויז, אויף סענאטארסקע גאס, איז געווען אן אלעקסאנדער שטיבל מיט א קליינער צאל חסידים, נאר זיי האבן זיך געהאלטן ווי א משפחה. גלעלערנט האט מען א גאנצן טאג, אלע זענען געווען אנערקענטע לומדים.

פון די אנדערע שטיבלעך איז כדאי נאך אויסצורעכענען: דאס וואַרקער, אדער אטוואצקער שטיבל אין פישער־גאסל, אפן כמעט א גאנצן טאג, ווו מ׳האט כסדר גלעלערנט פון די ספרים, וואס האבן זיך דארט געפונען אין א גרויסער צאל. דאס אמשינאווער שטיבל אויפן רינעק, ביי פפפקע שוסטער. דא האבן גלעלערנט און געדאווונט שיינע באלעבאטים, טייערע יידן און לומדים. דאס ראדזימינער שטיבל, בשכנות מיטן רב אין דעם זעלבן הויז, האט געהאט א גרעסערע צאל חסידים, מיט וועלכע עס האט גלעלערנט ר׳ שמחה שנעק — אומגעקומען אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה.

ביי גדליה שוחט אויפן הויף האט זיך געפינען א בית־יעקב שול פאר מיידלעך פון פרומע עלטערן. פיל עסקנים, ווי: יעקב יוסף פלאנטשאק, בערשטע אלדאק, ברוך ציווי־צאק, חיים־בנימין וויינריך (געשטארבן אין ישראל אין יאר 1961) און אנדערע, האבן זיך מוסר־נפש געווען פאר דער אנט־וויקלונג פון דער דאזיקער שול.

.3

פון די געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אדרך מען דער־מאנען דעם סוחרים־פארבאנד אויף דער סטראזשאצקא גאס, אנטקעגן די פייערלעשער, ווו מ׳האט דיסקאנטירט וועקסלען. סעקרעטאר איז געווען משה־יוסף ארבאמטשיק, פרעזעס — זעלקע ראזענבערג. אויף אים פלעגט מען זאגן, אז דאס איז געווען א העכסט ארנטלעכער מענטש, א גרויסער בעל־צדקה. די גמילות־חסדים קאסע, די ביקור־חולים און אנדערע פיל־אנ־טראפיישע אינסטיטוציעס, האבן פיל עהאלפן לינדערן די נויט פון דער ארעמער באפעלקערונג און גלייכצייטיק ארייר־צעזויגן א גרויסע צאל אקטיוויסטן, באזונדערס צווישן די פרויען, צו ארבעטן לטובת הכלל.

די אלעקסאנדער חסידים האבן זיך קונה־שם געווען אין שטאט נישט נאר אלס לומדים, נאר אויך ווי מענטשן מיט אנטוויקלטע משפחה־עפילן, וועלכע האבן זיך מקריב געווען איינער פארן צווייטן און אויף אלע געביטן זיך געהאלפן בלב ובנפש. ליידער, כ׳עדענק נישט אלעמען, אבער יעדער פון זיי איז ווערט פארשריבן צו ווערן אין יזכור־בוך.

כ׳זועל זיך באמיען צו דערמאנען וויפל איך געדענק.

דעם ערשטן וועל איך פאראייביקן מיין פאטער יהושע ע״ה, „כי כבוד אב״. מיין פאטער איז געווען פון דור־דורות א וויישקאווער. זיין פאטער, יצחק־הערש וועגבער, א חסיד פון ראדזימינער רבין, האט געהאט א גרויסן חלק אין אויפבויען פון א סך רעליגיעזע אינסטיטוציעס. ביי זיך אין הויז איז געווען א הכנסת־אורחים פאר יורדים. אין דער סביבה האט זיך מיין פאטער דערצויגן. ער האט חתונה געהאט מיטן סטעדזינער רבס טאכטער, מיין מוטער ריווועלע ע״ה. ר׳ אליעזר הלוי אייבעשיץ איז געווען א רבי פון לעצטן אלעקסאנדער רבי ר׳ מנחם מענדל. ער האט מיטגענומען מיין פאטער קיין אלעקסאנדער צו לערנען חסידות. וויפל איך געדענק, זענען זיי אלע שבת, סיי זומער און סיי ווינטער אין דער פרי, נאך די מקוה, זיך צונויפגעקומען כמעט דער גרעסטער טייל אלעקסאנדער חסידים ביי אונדז אין שטוב, געטרונקען טיי פון דעם שבתדיקן קעסל, וועלכער איז צו־געגרייט געווארן פרייטיק פארנאכט. מען האט זיך פארציילט חסידישע מעשיות וועגן הפלפן אייניגער דעם צוזייטן. פון די ערשטע וואס זענען געקומען, איז געווען ר׳ בנימין בשבש. (אזוי האט מען אים גערופן, וויייל ער איז געווען א „כבד־פה״). ר׳ בנימין האט געווינט אנטקעגן דעם גרויסן בית־המדרש. ער איז געווען דער גבאי פון דער חברה משניות און דער ערשטער אויפצומאכן דעם גרויסן בית־המדרש. ר׳ בנימין האט אויפגעגעבן זיין לעצט געלט במתנות בסתר און דערצו געווען א גרויסער בעל הכנסת־אורחים. (זיין וויב האט מען גערופן באשע).

דער צווייטער איז געקומען ר׳ שמעון סרעבניק (שמעון מלמד). דער ייד האט באמת געלערנט יום ולילה, און אלץ — אויסנווייניק. דאס איז געווען א גרויסער ייד. פאר זיין פטירה האב איך אים געטראפן אין בי׳אליסטאק, אנשליפנדיק פון די דיישישע מערדערס. איין באק איז געווען פארבונדן. ער האט מיר דערציילט, אז די רוצחים האבן אים אויסגעריסן א האלבע בארד.

דערנאך איז אנגעקומען ר׳ מרדכי קופמאן (ר׳ מרדכי חנהס). ער איז שטענדיק געווען א רבי פון חברה מדרש און ראש־ישיבה פון דער חסידישער ישיבה. כמעט אלע שאלות ותשובות האט מען אים געפרעגט. ווען ר׳ מרדכי איז נפטר געווארן אין וואַרשע, האט מען אים געמאכט א הספד אין גרויסן בית־המדרש. ווי גרויס ארעמען ער איז געווען, האט ער אלץ געזארגט פאר יענעם. איך וויל אויך דערמאנען זיין זון ישראל, וועלכער איז באמת געווען אן איש תמים, אויך א גרויסער למדן. ער האט נאר געווינסט דעם וועג פון זיין שטוב ביז דעם אלעקסאנדער שטיבל. ער איז געווען א גרויסער יורא שמים.

שפעטער איז אנגעקומען דער כוהן פון די אלעקסאנדער חסידים, ר׳ בעריש ווילענסקי ע״ה. ער איז געווען א גרויסער תלמיד־חכם. זייער באליבט ביי דער גאנצער באפעלקערונג. מיט זיין אויסערלעכן אויסזען, פאטריארכאלישער בארד, געלאסענע טרעט און מיט זיין באנעמונג בכלל — האט ער גמאכט דעם איינדרוק פון א כוהן־גדול, וואס זארגט פארן כלל ישראל. זיין שטענדיק גשפרעך איז געווען: מען דארף העלפן דעם אדער יענעם. זיין פרוי ביילע, אן אשת־חיל, האט אים צוגעהאלפן אין זייער שניט־קראם. זי האט אויך געהאט א גרויסן חלק אין זיין מתן־בסתר צו העלפן יידן. אזוי זענען דערצויגן געווארן זייערע זין און טעכטער, אין וועלכער די גאנצע שטאט האט זיך גשפיגלט. זיי זענען ארויסגעוואקסן לומדים און גזעלשאפטלעכע טוערס — ביזן היינטיקן טאג.

דערנאך זענען געקומען זיישע קאלוסקי, מאטל קאווואלס, וואס האט מיט דער מתיקות פון זיין לערנען צוגעצויגן פיל יידן. ער האט גשלערנט אין א קליינעם בית־המדרש מיט די חברה תהילים. בשכינות איז געווען דאס געראר שטיבל. צו זיין לערנען זענען אנגעקומען פיל חסידים. איך וויל צוגעבן, אז דער וויישקאווער נגיד, דוד גורבער, האט אויף די עלטערע יארן זיך געזונמען ר׳ זישען צו לערנען און געווארן אן אריינגייער אין אלעקסאנדער שטיבל, געטאן פיל צדקה פאר יידן.

ס׳איז אויך אנגעקומען ר׳ פייוועלע שראג, אונדזער שכן, אויך א בן־בית, ר׳ שמעון סרעברעניקס א שוואגער. ר׳ פיי־וועלעס פרוי האט געהאט צו אים טענות, הלמאי ער גיט זיך נאר אפ מיט באזארגן אלע יידן, אויסער זיין שטוב. ער האט אריינגענומען צו זיך אין הויז די אלעקסאנדער חסידים און עס איז געווארן אן אלעקסאנדער שטיבל. ער האט אויך געזארגט פאר אלץ. דער גורל האט גווּאלט, אז דער ייד ר׳ פייוול זאל זיך אויסלעבן אלס א חסידישער ייד אפילו אין רוסלאנד. זיין זון איז געווען א הויכער באאמטער דארט, האט אים באזארגט מיט כשר עסן. ער האט אויך געהאלפן די זכיה צו קומען קיין ישראל און נפטר געווארן אין טיפן עלטער.

שפעטער איז אנגעקומען דער פארעמבער רב, וועלכער איז געווען מורה־הוראה אין ווישקאוו. ער פלעגט זאגן, אז די אויפגאבע פון חסידות איז — העלפן איינער דעם צוויטן, וועט דער אייבערשטער אויך העלפן. דער רבונו של עולם וויל נאר דאס גוטע הארץ.

עס איז אויך אנגעקומען דער לאנגער ליבל (כ׳געדענק נישט זיין פאמיליע־נאמען). מען האט אים גערופן דער וואַרשעווער עילוי. ער איז געווען א חסיד, א בטלן, נישט געטראכט וועגן פרנסה. זיין פרוי פלעגט פארן קיין וואַרשע צו פארקויפן עפשאכטענע עופות, בעת ער איז שטענדיק

א גרופע „צעירי אגודת ישראל", 1934
קבוצת „צעירי אגודת ישראל", 1934

געזעסן אין שטובל און געלערנט, געפֿאַרן צום רבין און געשמעקט אַ סך טאַבאַק.

דערנאָך איז אַנגעקומען ר׳ לייזער סאָפּירשטיין. ער האָט געווינט נעבן דער באַך־סטאציע, אַ שכן פון זלמן גראָסבאַרד. אים פֿלעגט מען רופן דער רבי פון די ווישקאָווער אַלעק־סאַנדער חסידים. ווען עס איז געווען אַ יומא דפגרה — אַ יום־טוב פון די חסידים, צי אַ יאָרצייט פון אַ רבין, אַ ראש־חודש, שושן־פורים, פֿלעגט מען גיין צו ר׳ לייזערן. געווען אַ גרויסער בעל־צדקה. מיין פֿאָטער ע״ה האָט מיר דערציילט, אַז פֿאַר זיין פּטירה האָט ער צונויפֿגערופן זיינע נאָענטסטע חסידים און געבעטן מיין פֿאָטער, וועלכער איז געווען שוחט, אַז ער זאָל שעכטן פֿאַר אים אַן עוף, כדי ער זאָל האָבן די מצוה פון כסי דם. דאָס הייסט, אַז מען טוט אַ מצוה פֿאַרן טויט, איז גלייך ווי ער וואָלט מקיים געווען די גאָנצע תורה. דערנאָך האָט ער זיך געהייסן מאַכן תשע קבים וואָסער צום טובלען זיך, באַפּוילן צו זאָגן מיט אים די גרויסע ווידוי מיט אַ פּרק משניות — און באַלד נפטר געוואָרן. אַ מערק־ווירדיקע זאַך: זיין פּרוי, די רביצין ווי מען האָט איר גערופֿן, איז געבאָרן אין זעלבן דרך.

מ׳דאַרף דאָ צוגעבן ר׳ יצחק־הירש ראָטבאַרד, ר׳ שלמה פּרידמאַן, ר׳ הענעך בזשאָזאָ, ר׳ יחיאל קאַלוסקי (אַ זון פון זיינע קאַלוסקי, געשטאַרבן אין עכו), ר׳ זלמן פּעלצער, ר׳ יחיאל שולץ און הערשל שולץ (דערנאָך זענען די שולצ׳ס אַוועק אין גערער שטיבל, ווען די אַלעקסאַנדער חסידים האָבן אין משך פון עטלעכע חדשים נישט געהאַט זייער שטיבל) און ר׳ בערל־דוד קוויאָטעק.

אַלע אַלעקסאַנדער חסידים זענען געווען לומדים מופלגים, געלערנט מיט חברות, געווען עזעלשאַפֿטלעכע עסקנים, גבאים, רביים א. א. וו.

ווען דער מורה־הוראה (געווענליך רב אין פֿאַרמבא) האָט געלעבט, פֿלעגט מען צו שלוש־סעודות זינגען זמירות ביי זיין טיש און הערן תורה. נאָך זיין טויט האָט מען געפֿאָלגט שלוש־סעודות אין שטיבל.

איך האָב פֿאַרציילט בלויז די חסידים, וועלכע כ׳געדענק.

וויקאָוו - א פֿרום שטעטל

וועלוול אַלענבערג
חיפה

וויקאָוו איז געווען אַ רעליגיעז־חסידישע שטאָט, וואָס איז אין פֿאַרלויף פֿון הונדערטער יאָרן באַהאַרשט געוואָרן פֿון פֿאַרשידענע „גוטע יידן״, „חסידישע הייף״ און זייערע מקורבים. ווי אין הונדערטער פֿוילישע שטעטלעך, זענען אויך דאָ פֿאַרשפּרייט געווען וווּנדער־מעשיות, אין וועלכע דאָס פֿאָלק האָט געזוכט טרייסט, האָפֿענונג און אַ דערעם פֿאַר זייערע ליידן און פּריידן. כ׳וועל זיך דאָ נישט אָפּשטעלן אויף די פֿאַרשידענע לעגענדעס, וואָס זענען געווען פֿאַרשפּרייט ביי יעדער גרופּע חסידים, וועגן דער גרויסקייט פֿון זייער רבין. אין יעדן חסידים־שטיבל פֿלעגט מען וועגן זיי דערציילן ביי די „שלוש סעודותן״, „מלוה־מלכה״ אדער יאָרצייטן פֿון רבין.

פֿון די אַנגעזעענסטע חסידים־שטיבלעך זענען געווען: די געלערי, אלעקסאַנדער, אטוואַצקער, אמשינאָווער און ראָזומינער. אויך האָט וויישקאָוו געהאַט אַן אייגענעם ר׳בין (אויף דעם פּולטוסקער שאפּע), וואָס פֿלעגט נעמען „קוויט־לעך״ און „פּדיונות״. ביי אים פֿלעגן דאָווענען ביי אַ צווייי מינינס יידן. ער איז געווען אַ רבי אַ וואַנדערער. ער מערסט צייט אין יאָר איז ער אַרומגעפֿאָרן.

די „חברא קדישא״ האָט געטראָגן אַ שטאָטיש כאַראַקטער און זיך נישט געמישט אין פֿאַליטישע פֿראָגן. די גבאים זענען געווען: בוטשע בעקער (סטאָליק) און משה־אהרן אלשאָקער. זיי האָבן געהאַט גרויס אַנזען און אַלעמענס אַנערקענונג.

פֿון די הויפּט „חברות״ זענען געווען: חברה ש״ס, חברה משניות, חברה תורה, חברה חוק לישראל, חברה מדרש, חברה מסילת ישרים, וואָס פֿלעגן דאָווענען אין גרויסן בית־המדרש. צו דער חברה תהילים האָט געהערט דער קליינער בית־המדרש. די דאָזיקע חברות פֿלעגן זיך „קויפן אַ רבין״ זענען געווען בעיקר: בוטשע בעקער (סטאָליק) און משה־אהרן אלשאָקער. זיי האָבן געהאַט גרויס אַנזען אַלעמענס אַנערקענונג.

פֿון די הויפּט „חברות״ זענען געווען: חברה ש״ס, חברה משניות, חברה תורה, חברה חוק לישראל, חברה מדרש, חברה מסילת ישרים, וואָס פֿלעגן דאָווענען אין גרויסן בית־המדרש. צו דער חברה תהילים האָט געהערט דער קליינער בית־המדרש. די דאָזיקע חברות פֿלעגן זיך „קויפן אַ רבין״ זענען געווען: בוטשע בעקער (סטאָליק) און משה־אהרן אלשאָקער. זיי האָבן געהאַט גרויס אַנזען אַלעמענס אַנערקענונג.

פֿון די הויפּט „חברות״ זענען געווען: חברה ש״ס, חברה משניות, חברה תורה, חברה חוק לישראל, חברה מדרש, חברה מסילת ישרים, וואָס פֿלעגן דאָווענען אין גרויסן בית־המדרש. צו דער חברה תהילים האָט געהערט דער קליינער בית־המדרש. די דאָזיקע חברות פֿלעגן זיך „קויפן אַ רבין״ זענען געווען: בוטשע בעקער (סטאָליק) און משה־אהרן אלשאָקער. זיי האָבן געהאַט גרויס אַנזען אַלעמענס אַנערקענונג.

זיי פֿלעגן העלפֿן אַ „געפֿאַלענעם״, אַ יורד מנכסיו, מיט אַן איינמאָליקער אָפּצאָל, כדי אים „שטעלן אויף די פֿיס״.

אַ גרויסע עזעדורונג איז אַנטשטאַנען מיט דער שאַפֿונג פֿון „ציוניסטישן בית־המדרש״ (געשאַנקען פֿון עלי־מאיר גאָלדמאַן), אונטער דער אַנפֿירערשאַפֿט פֿון הענעך קאַלוסקי, יעקב יאָקובאָוויטש, דוד גורני, לייביש פּשעטיצקי, איטשע בהרב, יעקב נייַמאַן און אַנדערע. זיי האָבן אַנגעפֿירט מיט די אָפּצאָגע פֿאַרן „קרן קימת״ און „קרן היסוד״, מיטגעהאָלפֿן שאָפֿן די אַרגאַניזאַציעס און קלובן: „החלוץ״, „השומר הצעיר״, „מכבי״, „גוויאָזדא״, בית״ר — און דערביי געהאַט גרויס אונטערשטיצונג פֿון דער באַפֿעלקערונג.

די יידישע קהילה איז באַשטאַנען פֿון פֿאַרשטייער פֿון אַלע קריינן: פֿרעזעס — יצחק עפּשטיין; ווינצע־פֿרעזעס — מרדכי־מענדל אַלענבערג; סעקרעטאַר — משה־יוסף אַבראָמ־טשיק. פֿאַרוואָלטונגס־מיטגלידער: יצחק־בער ראָזענבערג, יצחק מאַנדרי, שמואל עלבוים, בערטשע אַלדאָק, הענעך קאַלוסקי, דוד גורני און חיים־נתן וועגראָוו. די קהילה האָט נישט געזאָגרגט פֿאַר אַ יידיש שול־וועזן. אַלע קינדער האָבן באַקומען רעליגיעזע דערציאונג אין די חדרים, ביי פּריוואָטע מלמדים (אויך מיידלעך פֿלעגן לערנען ביי מלמדים). מיט דער גרינדונג פֿון דער „תרבות״־שול דורך די ציוניסטן, האָט די „אגודה״ בעגרינדעט אַ „בית יעקב״־שול. די דעגרונג פֿלעגט אויסהאַלטן די פֿאַלקס־שולן („פֿאַוושעכענע״) מיט יידיש לערער.

די אַרעמע פֿאַמיליעס, וואָס האָבן גענוּאַלט דערציען זייערע קינדער אין רעליגיעזן גייסט, האָט די שטאָט פֿאַר זיי באַצאָלט. בוטשע בעקער פֿלעגט אַליין זיין זייער גייסטיקער מנהיג. יעדעס שטיבל און חברה פֿלעגן וויילן גבאים, וועלכע האָבן געוואָרגט פֿאַרן בודזשעט, איינקאָסירט דעם חודש־אָפּצאָל, פֿאַרקויפט עליות לתורה, אויפֿגעשטעלט גמילות־חסד קאָסעס.

דער חסיד, היינט אין קאנאדע) און מענדל עפשטיין (היינט אין אמעריקע). אויף אויסצוהאלטן די לערער און מלמדים האט דער קאמיטעט איינקאסירט אן אפצאל ביי דער ידישער באפעלקערונג. פאר דער קיך ביי דער תלמוד־תורה און הלבשה פאר די ארעמע קינדער האבן געזארגט דער „דושאינס" און די ווישקאווער קאמיטעטן אין אמעריקע.

פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס איז געווען די אלגע־מיינע גמילות־חסד־קאסע (פרעזעס — שייקע פאסטאלסקי. געקומען אין ארץ־ישראל אין יאר 1943, נאך לאנגע וואנדע־רונגען אין רוסלאנד מיט זיין קאמיליע, און געשטארבן אין א צייט ארום. ער האט זיך באטייליקט אין דער גרינדונג פון „אירגון יוצאי וישקוב בישראל"). פארוואלטונגס־מיטגלידער: ברוך דאבריש, וו. גראבינא, הענער קאלוסקי, יעקב־דוד פשעטיצקי (פון די גרינדער פון „אירגון יוצאי וישקוב בישראל" און קאסירער ביזן יאר 1957), מרדכי־מענדל אלענבערג און אנד.

געווען אויך אין וויישקאוו א ישיבה „בית יוסף", א נאוואר־דאדקער ישיבה. מנהל איז געווען ר' שמעון חפץ. איבער 50 תלמידים פון וויישקאוו און אומגעגנט האבן בעלעריע אין דער דאזיקער ישיבה. די פרעמדע תלמידים פלעגן עסן „טעג" ביי די רייכע באלעבאטים. אבער די הויפט־שטיצע פאר דער ישיבה, תלמוד־תורה און די שטאטישע גמ"ח־קאסע איז געקומען פון אמעריקע. אויך פלעגט דער ווישקאווער קאמיטעט אין ניו־יארק, אונטער דער לייטונג פון פרוי רחל ראזזימענסקי, אריינשיקן יעדעס יאר 1,000 דאלאר אויף פסח. פון דעם — 100 דאלאר פאר דער תלמוד־תורה, 100 — פאר דער ישיבה און 100 פאר דער גמ"ח־קאסע. די איבעריקע 700 דאלאר האט מען פארטיילט דער ארעמער באפעלקערונג אויף יומטוב. צום קאמיטעט צו פארטיילן די שטיצע פון ניו־יארק האבן געהערט: איצל ראזזימינסקי, מרדכי־מענדל אלענבערג, יצחק־בער ראזענבערג און הענער קאלוסקי. די דאזיקע פסח־שטיצע האט געהאט א גרויסע באדייטונג פאר דער ארעמער באפעלקערונג.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האט אריינגעברענגט פיל אויפלעבונג אין שטאט. די יוגנט איז על פי רוב געווען ציוניסטיש. אבער אויך די חסידישע יידן האבן זיך גענומען גרייטן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, ספעציעל מיטן שטראם פון דער דריטער עליה (ישראל־יצחק טיק מיט זיין פאמיליע, די שענבערגס און אנד.). טיק איז געווען אן אטוואצקער חסיד און די אטוואצקער חסידים האבן מיט אים מיטגעשיקט ברייוולעך צום וואלקער רבין, צום קבר פון אלטן אטוואצקער רבי ר' מרדכי־מנחם קאליש זצ"ל אין טבריה, וואס פלעגן אים רופן דער רבי פון ארץ־ישראל, אינער פון די גרינדער פון אלגעמיינעם „כולל" אין יאר 1863.

די גרויסע ציוניסטישע אויפלעבונג, די חלוצישע באוועג־גונג און די דריטע עליה, האבן ארויסגענומען די הויפט־איניציאטיוו פון דער „אגודה". אויך דער „בונד" איז צו יענער צייט געווען א גרויסער כוח און זיין יוגנט פלעגט אויסוואנדערן אין די אמעריקאנער לענדער, אנשטאט קיין ארץ־ישראל.

נאך דער פטירה פון וויישקאווער מורה הוראה, וואס איז געווען א חסיד פון אלעקסאנדער רבין, האבן די גערער חסידים געוואלט אויפנעמען זייערס א חסיד אלס מורה־הוראה. האט זיך אנגעהויבן א שווערער קאמף ביים אויסווייל די פארשידענע קאנדידאטן, וואס האבן באדארפט האלטן דרשות. די אטוואצקער חסידים האבן ארויסגעשטעלט זייערס א קאנ־דידאט. די אלעקסאנדער האבן אונטערשיבט דעם קאנדידאט פון די אטוואצקער, און זייער מיינונג האט דעצידירט אויך אין אלע פראגן. די גערער האבן גאפערט א פארבייטערט קאמף קעגן דאזיקן קאנדידאט. האבן די אטוואצקער חסידים אויסגעוועקט די אפוזיציאנהייט פון גמיינ־פרעזעס יצחק עפשטיין (גערער חסיד), וועלן ער איז געפארן אויף קוראציע קיין טשעכאסלאוועקיי, און דער ווייצ־פרעזעס, מרדכי־מענדל אלענ־בערג (אטוואצקער חסיד), האט אדורכגעפירט די אפשטימונג פאר דעם אטוואצקער חסיד אלס מורה־הוראה — און באקומען די באשטעטיקונג פון דער מאכט.

אין דער זעלבער צייט האבן די אלעקסאנדער חסידים ארויסגעשטעלט זייערס א קאנדידאט אלס שוחט, ר' יהושע וועגנגרוזש — א באליבטער מענטש, וואס האט אויך געהאט די אונטערשטיצונג פון ציוניסטישן בית־המדרש. האבן דערפאר די גערער חסידים באשלאסן נישט צו דערלאזן ער זאל געווינען, וועדן. דער דאזיקער קאמף פון די אלעקסאנדער חסידים, וואס האט זיך געצויגן א לענגערע צייט, איז געווארן אונטערשטיצט פון די אטוואצקער חסידים אין פון מורה־הוראה. די אלע חסידישע מחלוקתן האבן געהאט טיפע אפקלאנגען...

מיינע קינדער זענען נישט קיין אפיקורסים...

פריידע קאפלאוויטש
בועאס־איירעס

געווידמעט דעם אנדענק פון מיינע עלטערן
און שוועסטער, אומגעבראכט דורך די נאצישע
רוצחים; דעם אנדענק פון מיין פעטער מענדל,
דער מורה־הוראה, געשטארבן אין יאר 1922.

1.

דאס האט פאסירט אין יאר 1916. איך געדענק ווי איצט: די יוגנט אין וויישקאוו האט אנגעהויבן ווערן פרייער, ארויס־געקראכן פון די ענגע ד' אמות, באפרייט זיך פון פאנאטיזם. עס אנטשטייען קלובן, ביבליאטעקן, פארשידענע ארגאני־זאציעס און פארטייען. צווישן די טויזנטער — אויך מיין שוועס־טער הינדע (אומגעבראכט דורך די נאציש רוצחים).

א געווינס טאג האט איינע פון די יוגנט־ארגאניזאציעס

די צופיל פֿאַנאַטישע. ער האָט אַבער געווווסט, אַז אויב מיר, קינדער, וועלן גיין הערן סיראַטאַן, וועלן אים די גרעסערע חסידים אַרויסטרייבן פון שטיבל און אפשר אויך — לייגן אין חרם... ער איז שנעל אַוועק אַהיים, ווו ר׳האָט געטראָפן די קינדער זיך גרייטן צום קאַנצערט. נאָך זיינע בקשות און רואיקע אויפקלערונגען, האָבן מיר באשלאָסן נישט אַנטאָן קיין צרות און עגמת־נפש דעם טאַטן. צו סיראַטאַן זענען מיר נישט געגאַנגען... גרויס איז געווען די פרייד פון אונדזער פאַטער. ער האָט געזאָגט:

— איצט וועל איך דערציילן אין שטיבל, אַז מיינע קינדער זענען נישט קיין אפיקורסים, מיט וועלכע דאָס שטעטל איז לעצטנס פארפליצט געוואָרן...

2.

עס דערמאָנט זיך מיר דער יום־כּפּור פון יאָר 1919. דאָס שטעטל האָט צו יענער צייט שוין פארמאַגט פארשידענע קולטור־אינסטיטוציעס און יוגנט־ארגאַניזאַציעס, צווישן זיי — די בונדישע „צוקונפט״. פאַר מוסף, וען פרומע און אפילו פרייזינגקערישע יידן האָבן פֿאַרפולט די שולן און אַלע בתי־מדרשים און שטיבלעך פון ווישקאָוו, האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אין דעם „צוקונפט״־לאָקאַל אויף רינעק האָט פּירא, מיט זיין בנעימותדיק געשטאַלט, האָט זיך גזעגנט צוליבן אומקערן זיך צו זיין פאַמיליע קיין פינסק. מיין קינדיש האַרץ האָט געפילט, אַז דאָס איז אַ געזאגענונג אויף שטענדיק... אין אַ צייט אַרום איז ער טאַקע געשטאָרבן.

א דאָנק אַזעלכע עלטערן און דערציער, איז אונדזער שטעטל געווען אַ גינסטיק פעלד פאַר ציוניסטישע טעטיקייטן. ס׳איז אנטשטאַנען דער ספּאָרט־קלוב „מכבי״, אַ דאָנק וועלכן מיר האָבן אין ל״ג בעומר מאַרשירט מיט דער בלוי־וויים־טער פֿאָן איבער די גאַסן סטאָדאָלנע, וואַנסקע, קאַשטשושקע, רינעק און די בריק — ביז סקושעוו. אין אונדזערע אויגן איז דאָס געווען... אַ מאַרש קיין ארץ־ישראל. אַזוי ווי כ׳בין געגאַנגען בראש פון דיר קינדער, האָט מיין מוטער מיך אויס־געפוצט אין אַ ווייס קלייד־לעלע, אַ בלויע באַנד און בלוי־ווייסע קרעלן.

די וועלטלעכע און נאַציאָנאַל־יידישע דערציונג אין חדר־מתוקן האָט געלאָזט קענטיקע שפּורן אויף דער גייסטיקער אַנטוויקלונג פון אַ טייל ווישקאָווער קינדער.

פּרויען־קאָמיטעט פון ווישקאָווער ביקור־חולים: עלקע נאָדמאָן, נחמה שטערן, די רביצין מאַרגנשטערן, פּינגע־מאַלע אַבראָמטשיק.

מען גזעזן אַ רויך פון קוימען. נישט אַנדערש, מען קאָכט דאָרט אין יום־כּפּור.

דאָס שטעטל האָט אויפגעשטורעמט. מיין פעטער מענדל און נאָך עטלעכע יידן זענען גלייך אַוועק אין בונדישן קלוב, כדי זיך אויבערצייגן צי האָבן טאַקע יידישע יונגעלייט צוגעלאָזט צו פֿאַרשוועכן דעם הייליקסטן טאָג. זיי האָבן דאָרט געטראָפן עטלעכע יונגטלעכע און זיי שטרענג אויסגעמוסרט פאַר אַזאַ האַנדלונג. באַזונדערס האָט ער גערעדט צום געווינען פון דעם עלטערן חבר שמיעטאַנקע (איצט — אין אַמעריקע). ער האָט פון זיי געפאָדערט נישט טאָן מער אַזעלכע זאַכן.

צומאָרגנס, וען כ׳בין געקומען צו מיין פעטער, האָט ער, דער שטענדיק צוריקגעהאַלטענער און שווייגער, זיך געווען־דעט צו מיר בזה הלשון:

— גייענדיק נעכטן אין „צוקונפט״־לאָקאַל זען צוי מען קאָכט דאָרט אין יום־כּפּור, האָב איך געהאָט אַ שווער נעמיט און אַ ביטער האַרץ, קוים, חלילה, טרעף איך דאָרט מיינע פֿילמענטשעס. גרויס איז אַבער געווען מיין פרייד אַריין־קומענדיק אין לאָקאַל, וועו איך האָב דאָרט קיינעמען פון אייך נישט גזעזן. איך בין שטאָלץ דערמיט וואָס מיינע פֿילמענטשעס האָבן מיך נישט פֿארשעמט...

דער ערשטער חדר מתוקן

פ. מ. ר.

וועו ס׳איז אין ווישקאָוו געשאַפֿן געוואָרן דער נייער דערציאונגס־אַנשטאַלט, דער א. ג. חדר־מתוקן, איז דערביי געווען די כוונה פון אונדזערע עלטערן נישט נאָר צו נעבן די יידישע קינדער אַ רעליגיעזע דערציונג, נאָר אויך אַנצינדן אַ פּייערל אין זייערע הערצער צו זיין שטאָלצע יידן, דורכ־געדרונגען מיט אהבת ישראל.

דער חדר־מתוקן האָט זיך געפונען אין קליינעם בנין אויף דער וואַנסקע גאַס (ביי רעסטאָן), ווו ס׳האָט אין פרילינג געשמעקט דאָס ביימער־בליענדע און וומער האָבן די עפּל מיט די רויטע פּלעקן געריייכט אונדזער אפעטיט.

דער ליבער לערער און אומפאַרגעסענער תושב, יצחק שקאַרלאַט ז״ל, האָט מיט אונדז געלערנט תנ״ך, דערוועקט ליבשאפט צו ארץ־ישראל און עם ישראל. עך פלעגט אונדז שטענדיק אַריינפירן עפעס אין אַ צויבערלאַנד, מיר האָבן געשווומבט ערגעץ אין די בלויע הימלען... מיט אפענע מיילער האָבן מיר אויפגעכאַפּט זיין אויסטייטש וועגן לערנען און פראַקטיצירן שיינע מידות, וואָס מיר האָבן באַקומען אויפן באַרג סיני, וועגן די העלדישע קעמפער פון תנ״ך און פון די אַלע וואָס האָבן אונדזער געשיכטע באַשיינט און באַרייכערט.

2.

ווער קאָן פֿאַרגעסן אונדזער טיערן לערער יוסף פעטשע־ניק, מיט זיין יידיש־אַריסטאָקראַטישער געשטאַלט, וועו זיין פערד־שוואַרצע טשופרינע פלעגט זיך באַוועגן אין ריטם פון דער הבערציעשע לידער, וואָס ער האָט געלערנט. יעדער וואַרט זיינס האָט געקלונגען מיט ליבשאפט און אינבערציגונג.

איך געדענק נישט קיין אומעטיקן טאָג אין פאַרלויף פֿן די עטלעכע יאָר לערנען אין חדר־מתוקן, אויסער איינעם, וואָס האָט אונדז דערמאָנט אין חרוב געוואָרענעם בית־המקדש. יענעם טאָג זענען טערען כסדר געוואָרן פון מיינע קינדערישע אויגן, באַזונדערס דאָן, וועו אונדזער טייערער לערער שא־

זכרונות של תלמיד ישיבת „דרכי נעם״

חיים אומיאל

1.

כשנה לפני פרוץ מלחמת עולם הראשונה, יצא קול־קורא של האדמו״ר מראדזימין, נשיא „כולל פולין״, על פתיחת ישיבת „דרכי נעם״ בוישקוב. לחניכיה הובטח: א) „חסכון־נדוניה״ במשך זמן הלימודים; ב) אם יעלו לארץ־ישראל, מובטחת להם משרה בירושלים, ב„כולל־פולין״. שליחים יצאו לעיירות פולניה לבשר את הבשורה המושכת — וילדי ישראל נהרו לישיבה בוישקוב.

באותה תקופה גרתי בז׳יראדוב. פעם הופיע אצלנו הרב מקלימנטוב, שמחה גילרנטר, בנאום לוהט בעיירתנו הידועה ממפעלי בדים שלה. הרב פנה לקהל השומעים במלים אלה: „הקול קול יעקב — והידים ידי עשו... בזמן שיגבר קולו של יעקב בתורה, תחלש ידו של עשו״. מי עוד כמונו, ילדי ז׳יראדוב, ידעו והרגישו את „ידו״ של עשו?! ונאחזו הורינו בהבטחות של הרב — ורשמו אותנו לישיבה.

בליל אביב אחד אנו יוצאים ב„אומניבוס״ רתום לסוסים, ההולך בקו ראדזימין—וישקוב. מגיעים לפנות בוקר על גשר העץ מעל הנהר בוג. כאן התחלת עיר יהודית — ותיקף פתרנו את החידה שבשאלה: למה קראו לגוי „קליפה״? מפני שהם יושבים מסביב לעיירה — אז הם הקליפה, והיהודים שבתוכה — הגרעין...

הישיבה שלנו היתה ברחוב פשדמישצ׳ה, בתוך גן פרי שהשומר שלו היה פולני שהקפיד מאד שלא ידבק בנו מאומה. לכן קראנו לעצי הגן „נרות חנוכה״... אפשר היה לראותם ולא להשתמש בהם — שעור מצויין לכבוש את הייצר. אבל חוץ מהגוי הזה ידיי עשו שלו, לא ראינו מן המין הזה בוישקוב. וחזרנו על דבריו של האדמו״ר מראדזימין: ע״י קול יעקב שלנו ייעלמו ידי עשו...

הפנימיה שלנו בישיבה היתה על טהרת הצנע. הילדים אכלו „ימים״, כלומר: כל יום אצל בעל־בית אחר. אני זוכר טוב את יום ג׳ בשבוע, שאכלנו כעשרה תלמידים אצל מר יוסף יעקובוביץ׳, סוחר יערות. אחרי סעודת ערב היה נותן לכל אחד ואחד „דידקה״ (3 קופייקות) כדמי־כיס.

בראש־חודש אלול נוסעים שוב ב„אומניבוס״ לבחינות אצל האדמו״ר מראדזימין. אחרי הבחינות — סעודת צהריים חגיגית עם חלוקת התעודות. בתום חלוקת התעודות ביקש האדמו״ר שאנחנו נברך אותו בבן זכר, יורש כסאו, והוא יברך אותנו: שלא נהיה חיילים בצבא הצאר הרוסי. כאן התפרצו הרבי והתלמידים, ואני בתוכם: יהי רצון שנהיה חיילים בצבא המשיח... ולא פעם, בעמדי ב„הגנה״, עם נשק ביד, מול הפורעים, חשבתי, שאולי נתקבלה אז תפילתנו. רק לאדמו״ר לא קם יורש...

2.

נזכרתי במעשה שהיה בימים ההם: בוישקוב היה יהודי אמיד והבית הכי גדול בשוק, שהרב מורגנשטרן היה גר בו, היה שלו. הבית הקיף שניים או שלושה רחובות. לימים חלה האיש שהיה חשוך בנים. השאיר צוואה להוריש את הבית לאדמו״ר מראדזימין. לבסוף החלים האיש ואשתו ילדה לו בן־זכר. האשה והילד הגישו תביעה לאדמו״ר להחזיר להם את הבית בנימוק, שהתנאי שבצוואה בוטל. התביעה נתגלגלה מערכאה אחת לשנייה — ודי בזיון וקצף...

3.

בשבת חזון לפני תפילת מנחה ישבנו אצל יעקב־דוד זאטורסקי, לא רחוק מבית־הכנסת, אכלנו חומוס ושתינו בירה. והנה — צעקות ופעמון־אזעקה של מכבי־אש, שבראשם היהודי היחיד במוסד זה — „פישקה עם הקישקה״ (עם צנור־גומי). הם רצו לעבר בית־הכנסת להציל נשים ממפולת בעזרת־הנשים. נפצעו אז קשה שלוש נשים — ואנחנו אחר־כך התלוצצנו „שלוש אמהות ניזוקות״, כי למדנו אז על „ארבעה אבות נזיקין״...

להציל את הפצועות הוזעק חובש העיירה המוכר לי מזה שעקר לי שן... מר ברל קרנר, אשר על דלתו היו תלויות שלוש צלחות נחושת באמצע השוק, עסק ב„מדיצינה״: היה עוקר שיניים, מגלח זקנים, מרכיב אבעבועות, חובש שברים, מרכך פצעים וכו׳. מרפאה פרטים בזויר אנפין...

די ישיבה „בית יוסף״

פאַול א. קרעמער
ניו־יאָרק

(פונעם זאַמלבוך „דער לאַנדסמאַן״, אַרויס־גענעבן צום 40־יאָריקן יובילי פון ווישקאָווער אונטערשטיצונג־פאַראיין. ניו־יאָרק — 1936)

אין דער ישיבה „בית־יוסף״ לערנען אַרום 84 בחורים, דער גרעסטער פראַצענט זענען ווישקאָווער, די איבעריקע — אַנגעפאָרענע פון שטעט און שטעטלעך אַרום ווישקאָוו.

הרב ר׳ שמעון ארי׳ חפץ, אַלס מנהל און ראש־ישיבה, פירט אַן מיט די לימודים מיט נאַך פיר רביים. זיי אַלע דאַרפן דאַך לעבן. די שכירות זייערע דורכן יאָר באַטרעפן צוואַמען זיבן טויזנט זעקס הונדערט און אַכציק זלאָטעס. דאָס מאַכט אויס פאַר יעדן מלמד באַזונדער פופצן הונדערט מיט זעקס און דרייסיק זלאָטעס יערלעך. אַ קיימא־לן פון דרייַ הונדערט און זיבן און דרייסיק זלאָטעס, פון שכר־לימוד דורכן יאָר — הונדערט און פופציק זלאָטעס; פון שכר־לימוד דורכן יאָר — הונדערט און צוויי־אַנציק זלאָטעס. פון זייַגער, מאַנטל 10 גראַשן, מאַנטל 5 גראַשן וועכנט־

לעך. פאראן אויך אזעלכע, וואס זענען קוים בכוח צו צאלן איין זלאטע, אדער נאר פופציק גראשן א חודש.

דער ווישקאווער פרוישן־פאראיין פון דער ישיבה שאפט יעדן יאר אומגעפער פופצן הונדערט זלאטעס.

אלץ צוזאמען האט די ישיבה „בית יוסף" א יערלעכע הכנסה פון 3370 זלאטעס.

לויט דעם חשבון סטייעט נישט פאר די ארעמע מלמדים נישט נאר זייער מאגערע, זעקס־דאלאדיקע שכירות, נאר אפילו האלב פון די קלאגנדיקע שכירות — אויך נישט.

טא פארט: ווי קומט מען אויס?

איז דער תירוץ: „כך היא דרכה של תורה. פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן". דאס הייסט: „אווי איז דער וועג צו לערנען תורה: עסן בראוט מיט זאלץ, טרונקען וואסער מיט א מאס און שלאפן אויף דער הוילער ערד"...

אבער ברויט מיט זאלץ דארף מען אויך האבן פאר וואס צו קויפן און אפילו אויף דער ערד צו שלאפן מוז אויך זיין אין א דירה, נישט אויף דער גאס.

ליגט טאקע א חוב קדוש אויף די ווישקאווער לאנדסלייט צו שטיצן דעם ווישקאווער אוהל תורה „בית יוסף" און זיי באזאלגן לכל הפחות מיט דעם נייטיקסטן, זיי זאלן נישט דארפן לעבן א חיי צער ביים לערנען תורה.

יידישע קייטן*

הרב שמעון ארי׳ חפץ
מנהל פון דער ישיבה „בית יוסף" אין ווישקאוו

אין גאלדענעם לאנד —
די ווישקאווער א דאנק;
פאר איינער נאבנעלע הערצער פול ליבע,
צו שטיצן די קינדער
וואס לערנען מיט פליים
אין ווישקאווער „בית־יוסף" ישיבה.

דער איינציקער שטראל
אין פינצטערע צייטן,
איז שטענדיק געווען אונדזער תורה.
מיט אמונה געפאנצערט,
מיט בטחון פאראנקערט,
געוואנדערט אין גלות אן מורא.

צייטן געווען,
געמיינט שוין אן ענק,

מיט יאוש און צווייפל געבליבן,
נאר פלוצים ערשינען
פון ניו־יארק איז הילף,
די נויט פון ישיבה פארטריבן.

איר אשוכט און באקליידט,
באזארגט און באנייט,
איר שארפט יידישע מוחות,
כדי אין אויסברוך פון שטורעם
אונדזערע שונאים באזיגן
מיט גייסטיקע כוחות.

טא העלפט אונדז אויך ווייטער,
ניו־יארקער לאנדסלייט,
צו שמידן די יידישע קייטן —
די קייטן פון דורות
וואס לערנען אונדז שטרענג
רחמנות און יושר פארשפרייטן.

ווישקאוו, 5 מאי 1936.

* א דאנק־בריוו (אין פערזן) די ווישקאווער אין ניו־יארק פאר דייער הילף דער ישיבה „בית־יוסף". פונעם זאמלבוך „דער לאנדס־מאן", ארויסגעגעבן צום פערציק־יאריקן יובילעום פון ווישקאווער אונטערשטיצונגס־פאראיין (1936—1896). ניו־יארק, 1936.

מיינע זכרונות פון דער ישיבה

שמעון זכריה מאלאוואנטשיק
תל־אביב

אונדזער ישיבה, הגם זי האט זיך געפינען אין ווישקאוו און אויסגעהאלטן געווארן דורך דער שטאט, האט געטראגן דעם נאמען נעוואדיקער ישיבה און איז געפירט געווארן אין גייסט פון ר׳ ישראל סאלאנטער, על־פי דרך המוסר. אין דער ישיבה האבן געלערנט איבער 200 בחורים, אין 6 כיתות.

פון 5 פרי ביז 9 אוונט זענען די תלמידים געווען באשעפטיקט. פון נאר באגינען האט מען אנגעהויבן לערנען ביז 7.30 פרי. דערנאך האט מען געדאוונט שחרית מיט גרויס התלהבות. א טייל בחורים זענען א גאנצע האלבע שעה געשטאנען שמונה־עשרה. נאכן דאוונען איז מען אוועק עסן פרישטיק אין דער קיך, וואס איז אויסגעהאלטן געווארן דורך א ריי ווישקאווער באלעבאטים און איז געפירט געווארן דורך א ספעציעלן פרויען־קאמיטעט, וואס איז געווען זייער אקטיוו אויף דעם נעביט. צום ועד פון די באלעבאטים האבן געהערט: ר׳ עלי ראזען, וואס האט טאג און נאכט זיך מוסר געווען פאר דער ישיבה; ר׳ אברהם לערמאן; ר׳ ברוך סטאלק, ר׳ אלתר סוקענניק. אין פרויען־קאמיטעט זענען געווען טעטיק: חוה מארקוסכאמער, לאה אסטראוויאק און דבורה די שטריקער־מאכערקע. זייער זארג איז געווען, אז די ישיבה־בחורים זאלן האבן אפצוטון צו דער זעט און אויך האבן ווו דעם קאפ אוועקצולייגן. זיי פלענן באשטימען ביי וועלכע ווישקאווער יידן די בחורים זאלן גיין „עסן טעג". די מיטגלידער פון ביידע קאמיטעטן זענען געווען די „פאטערס און מוטערס" פון די ישיבה־בחורים.

פון 9.30 ביז 2.30 האט מען מיט גרויס התמדה געלערנט.

די וועגט פון דער ישיבה און פון בית־המדרש, ווו די ישיבה האָט זיך געפונען, האָבן אַן אויפהאַלט אייגנגעוואָקסן אין זיך דברי תורה. עס האָט אויך פאַסירט, אַז אַ טייל ישיבה־בחורים פלעגן אין משך פון די לאַנגע ווינטער־נעכט לערנען. פאַר זיי איז די וועלט געווען נישט מער ווי אַ פרוזדור. דאָקטער דאָס ישיבה־לעבן — בלויזע רוהיגקייט. אויב אַ ווישקאָווער ייד האָט געוואָלט דערפילן דעם טעם פון רוהיגקייט, איז ער געקומען אין דער ישיבה און געהאָט די פולסטע באפרידיקונג.

1.30 האָט מען פאַר די כיתות געזאָגט שיעורים. פון מרכז אין ביאַליסטאָק זענען דורכן רבי ר׳ אברהם יפה שליט״א געשיקט געווארן קיין ווישקאָוו ספעציעלע מדריכים־גאונים, ווי ר׳ נחמן־דוד לאַנדינסקי, ר׳ לייזער לעווינסקי, ר׳ אהרון סטאַלנער, ר׳ נח סטאַלנער, ר׳ יוסף לאַמזשער, ר׳ אברהם ציטרין. זיי זענען געווען גוטע רעדנערס און דאָס לערנען האָבן זיי געפירט מיט גרויס פאַרנעס.

דער גייסטיקער אַנפירער פון דער ישיבה איז געווען ר׳ שמעון חפץ, דער מנהל, און אויך ר׳ אברהם ציטרין. ר׳ שמעון איז ממש געווען אַ צדיק. די אַרומיקע וועלט איז אים נישט אַנגענאַנגען, ער האָט געקאָנט לעבן אויף בריוט מיט וואַסער. דער עיקר זענען ביי אים געווען — מידות טובות. ר׳ שמעון האָט צוויי מאָל אין וואַך געפירט שמועסן. דערנאָך האָט ידער בחור ענטמען נאָך צוויי בחורים און זאָלבעדריט האָט מען שפאַציירט אַהין־און־צוריק און גערעדט ווי אַזוי צו זיין אַ ייד, אַז מען דאַרף זיין אסור מרע ועשי טוב. אַזעלכע שפאַצירן האָט מען גערופן „בירושעס״.

יעדן טאָג האָט מען איין שעה געלערנט מוסר. און יעדן ערב ראש חודש האָט מען איינגעאַרדנט איין וועד פון מוסר, די מדריכים האָבן געפירט אינטערעסאַנטע שמועסן. דערנאָך האָט מען געדאַוונט מנחה, מיט התפעלות און גרויס דבקות געזאָגט אבינו מלכנו.

אין די ערשטע יאָרן האָט די ישיבה זיך געפינען אין בית־המדרש. דערנאָך האָט מען אויבערן בית־המדרש צוגעבויט אַ ספעציעלן בנין פאַר דער ישיבה. די גאַנצע געבויד איז פאַר אונדז, ווישקאָווער, געווען ווי אַ בית־המקדש... פאַרשטייט זיך, אַז אויף דעם אַלעמען האָבן געשיקט געלט אונדזערע בני־העיר אין אַמעריקע.

אויך ר׳ אברהם ציטרין פלעגט האָלטן זייער שיינע דרשות מיט טערפלעכע משלים און פיל משפיע געווען אויף די בעלי־הבתים, וואָס פלעגן קומען הערן אים רעדן. איין בעל־הבית האָט שטאַרק געוואָלט אים האָבן פאַר אַן איידעם — און מצליח געווען. ער האָט אים איינגעאַרדנט און געהאָלטן ווי אַן אייגן קינד. ר׳ אברהם איז דערמאָרדעט געווארן דורך די דייטשן. מען גיט איבער, אַז אייידער די מערדער האָבן אים דערשאָסן, האָט ער צו זיי געהאָלטן אַ שוועדע באַשולדיקונגס־רעדע און זיי פאַראיסגעזאָגט אַ שלעכן סוף, ווייל זיי האָבן אַנגענהויבן מיט יידן. ער איז אומגעקומען אויף קידוש השם. יהיה זכרו מבורך!

שבועות ביינאַכט איז די גאַנצע ישיבה געווען אויף דער וואַך. אַ גאַנצע נאַכט האָט מען געלערנט מיט התמדה און געזאָגט תיקון שבועות. 4 פאַרטאָג איז מען געגאַנגען אין מקוה אַריין און דערנאָך האָט מען גענדאַוונט מיט גרויס התפעלות. נאָכן דאַוונען האָט מען געמאַכט אַ קידוש און עס זענען אַוועק ריקודים מיט אַזאַ ברען, אַז יעדן איינעם האָט זיך אויסגעווייזן, אַז אין דעם מאַמענט רעדט מיט אים דער בורא עולם אַליין... פון 12 בייטאָג ביז 5 פאַרנאַכט האָט מען גערוט, דערנאָך איז מען געקומען אין ישיבה, גענדאַוונט מנחה און ווידער פאַרברענגט ביים לערנען. מיט די שבועות־פייערונגען אין דער ישיבה האָבן אָנגעפירט: ר׳ אברהם ציטרין, ר׳ נח סטאַלנער און ר׳ שמעון חפץ.

אַז ס׳איז אונטערגעקומען דער חודש אלול, איז אין ישיבה שטאַרקער געוואָרן דער רוח המוסר. מען האָט מערער געלערנט שערי התשובה, מסילת ישרים, אורחת צדיקים און חובת הלבבות. מ׳האָט געזאָגט התעוררות און דערביי פאַר־לאָשן די ליכט, כדי יעדער זאָל קאָנען מאַכן מיט זיך

„בית־יעקב״ שול פון אגודת ישראל
ביה״ס „בית יעקב״ של אגודת ישראל

אַ חשבון־הנפש און זיך אויסווייזען פאַרן בורא עולם... מען האָט ממש געפילט דעם זיך דערנענטערנדיקן יום־הדין און אַז דער ניצוץ הקדושה צעפלאַקערט זיך מיט מער קראַפט.

מיט אַ באַזונדערער טרייקייט צו דער ישיבה האָבן זיך אויסגעציינט אַ ריי עסקנים, בראש מיט אברהם לערמאַן ז״ל. ער האָט געזאָרגט פאַר די משפחות פון די ראשי־הישיבה און פון די רבנים, וואָס האָבן דאָרט געלערנט. א. לערמאַן האָט איינגעשטעלט עטלעכע גרופן פון רעליגיעזע יידן, וועלכע פלעגן זאמלען וואַכן־געלט פאַר דער ישיבה, ביי פאַרשידענע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. און אַז מען האָט נישט געקאָנט גיין אויף דער זאמל־אַקציע, פלעגט אברהם לערמאַן אים פאַרטרעטן נישט נאָר מיטן באַזוכן די היימען, נאָר אויך — מיטן צוליגן פון זיין קעשענע גאַנץ באַדייטנדיקע סומען, וועג זיי האָבן צוגע־פעלט. און געפעלט האָט שטענדיק...

דאָס איינגעזאמלטע געלט פלעגט ער אַוועקטראָגן צו די פרוען פון די ראשי־הישיבה, זיי זאָלן צוגרייטן שבת. נישט איינמאָל האָט דער ראש־הישיבה, ר׳ שמעון חפץ, געזאָגט:

— ר׳ אברהם, גאָט זאָל אייך שטאַרקן פאַר דעם וואָס איר טוט פאַר אונדז. ווען נישט אייער איבערגעגעבנקייט, ווער וויסט, ווי מיר וואָלטן, חלילה, אויסגעזונקן. אין אַלע שוועריקייטן מאַמענטן קומט איר צו הילף. מיר וועלן דאָס שטענדיק געדענקען!

אַ דאַנק דער שטיקייט פון אַזאַלכע יידן, איז מעגלעך געווען אומגעשטערט צו דערהאַלטן די ישיבה אין ווישקאָוו און זיכערן די בחורים לימוד תורה.

אויף צו פאַרהערן און עקזאַמינירן די ישיבה־בחורים זענען געקומען קיין ווישקאָוו: ר׳ דוד באַדניק, ר׳ חיים סטעטשינער, ר׳ הלל ווייטקינד. צו די בחינות האָט מען זיך געגרייט יום ולילה, יעדנס אַמביציע איז געווען צו באַקומען אַ גוטע תעודה.

אַזא איז געווען די ווישקאָווער ישיבה.

די שומרי שבת אין שטעטל

אריה שטעלונג
בוענאס־איירעס

אין יאר 1922 איז אין ווישקאוו געגרינדעט געווארן די חברה שומרי־שבת. אין וועלכער מיין פאטער, חיים־העניך ז"ל, איז געווען איינער פון די אקטיוויסטע. זייער אויפגאבע איז געווען: אכטונג געבן מ'זאל נישט מחלל־שבת זיין אין שטעטל.

איך האב דאן געארבעט און געווינט אין וואַרשע. פון צייט־צו־צייט פלעג איך באזוכן מיינע עלטערן און משפחה. צו קומען קיין ווישקאוו איז מיר אמאל־קוועמסטן געווען מיט דער באן, וויל זי פלעגט קורסירן צוויי מאל אין טאג: אינדערפרי און פארנאכט.

איינמאל בין איך אנגעקומען פרייטיק פארנאכט אין שטעטל, ס'איז שוין געווען א 5 מינוט נאך ליכט־צינדן. מיין פאטער האט געווסט, אז כ'וועל אנקומען מיט „א שאך אין שבת", האט ער אנגעוואנט דער מוטער, זי זאל מיטן עסן נישט ווארטן אויף אים, נאר גלייך ווי כ'וועל אנקומען, זאל זי מיר געבן אפצוסן, אז ווען ער קומט פון דאוונען, זאל ער מיר מיר. דעם מחלל־שבתניק, נישט דארפן זיצן ביי איין טיש...

אזוי איז שאקא געשען. מיין מוטער האט זיך מיט מיר שטארק דערפרייט, וויל מיר האבן זיך נישט געזען א לענ־גערע צייט. זי האט מיר געווא"לט געבן אפצוסן, דער־ציילנדיק דערביי די גאנצע עשיכטע. איך האב בשום אופן נישט געווא"לט מסכים זיין: ס'טייטש, א זון קומט צו עלטערן אויף שבת און זאל נישט עסן מיט אלע ביי איין טיש? זענעדיק מיין איינגעשפארטקייט, האט מיר די מוטער געגעבן אן עצה, כ'זאל זיך שוין אוועקשטעלן דאוונען און ענדיקן אקוראט, ווען דער טאטע וועט קומען פון שול — און דאן זיין. מיין טאטע איז אבער געווען צו איינגעשפארט און דערצו נאך — אן איבערגעבענער מיסגלייד פון דער חברה שומרי־שבת, און האט נישט געקאנט זיך דערלויבן אפצוווייכן פון דעם באשלוס נישט צו נעבן קיין „שלום" און נישט עסן שבת ביי איין טיש מיט מחלל־שבתניקעס. אויסרוקדיק זיך שמונה־עשרה, בין איך צוגעגאנגען צום טאטן און אים דער־לאנגט די האנט, האט ער זי געלאזט הענגן אין דער לופט און דערביי צוגעגעבן, אז לויטן דין טאר ער נישט נעבן קיין „שלום" א מחלל־שבתניק, מיין מוטער האט ער באפוילן, זי זאל מיר געבן באזונדער עסן.

דאס האט מיך שטארק אויפגערעגט און כ'האב פארלאזט די שטוב. אבער ווהין גיין?

אין שטעטל האבן אויך געווינט מיינע צוויי עלטערע בריידער, בריידע פארהייראטע: משה (דער עלטערער) און יעקב. כ'האב באשלאסן אויך צו זיי נישט ארייצוגיין. כ'האב זיך א שטיקל צייט ארומגעדרייט אויף דער גאס אן דערנאך אוועק צו אברהמל מארקוסכאמער. וועלכער האט געהאט א רעסטאראן. צו אים פלעגן קומען מיטגלידער פון פארשידענע ארגאניזאציעס. דער עיקר — בונדיסטן, וויל ער איז אין געווען א בונדיסט.

ארייגקומענדיק צו אברהמלען אין א צייט, ווען אין אלע שטובן איז מען גענומען ביי דער פרייטיקצוגאבטס־סעודה, האט ער זיך שארק פארוווונדערט. כ'האב אים באלד אויס־גקלערט די סיבה פון מיין ווייזיק. ער מיט זיין פרוי האבן מיך אויפגענומען מיט גרויס פרייד און מיך אוועקגעזעצט עסן מיט זיי צוזאמען. כ'האב זיי דערנאך געוואלט באצאלן (דאס איז דאך געווען זייער פרנסה), אבער זיי האבן ביי מיט נישט געוואלט קיין געלט. (ער ווויגט היינט אין מעקסיקע און איך שיק אים איבער מיין דאנק).

דערנאך בין איך ארויס אין גאס אפזוכן מיינע חברים: זינדל עלבוים, אברהמקע בורשטיין, איטשע שייקע און אנד. (זיי זענען אלע אומגעקומען אין די יארן 45—1939).

א שפאציר אויף דער ווישקאווער בריק אין א זומער־נאכט, האט אין זיך געהאט א סך פארגעניגנס. ס'האבן אבער געשטערט די שומרי־שבתניקעס, וועלכע זענען יעדן איינעם פון אונדז נאכגעגאנגען ווי א שאטן, קאנטראלירט צי מען רויכערט נישט קיין סיגארעטן, און מיך האבן זיי געכאפט רויכערן. צומארגנס שבת, ביי שחרית אין בערער שטיבל, ווו מיין פאטער האט געדאוונט, האבן זיי אים איבערגעגעבן, אז איך, זיין זון, האב בעויכערט פרייטיק־צו־נאכטס. מיין פא־טער האט עס אפגעליקנט, ווייל ער האט געדענקט, אז איך רויכער נישט...

מוצאי־שבת האט אין ווישקאוו געשפילט טעאטער. דוכט זיך, אז יעקב וויסליץ מיט זיין טרופע. די פארשטעלונגען פלעגן פארקומען אין פייערלעשער־זאל און דער פארפארקויף פון בילעטן — אין „סאלאן" פון די פייערלעשער, וואס האט זיך געפינען קגגנאיבער דעם בערער שטיבל.

שבת אינדערפרי האב איך זיך געטראפן מיט מיין חברטע שרהטשע בושאזא (כיל בושאזע שוועסטער). ביידע זענען מיר אזוינע אין „סאלאן" קוינפן בילעטן. דארט איז שוין געשטאנען א שומר־שבתניק — מיינער א געוועזענער מלמד. ער שטעלט מיך אפ מיט א פראגע:

— ווהין גייסטו, אריה?

— כ'גיי זיך דערווייזן וועגן היינטיקן טעאטער.

ער לאזט מיך אבער נישט ארייגיין, כאפט מיך אן פאר ביידע לאצן און האלט פעסט. מיר איז אויסגעקומען לאגג זיך צו אמפערן אויף ארויסרייסן זיך פון זיינע הענט.

פארשטענדלעך, אז די געשעענישע איז באלד אויבערגעגעבן געווארן אין גערער שטיבל, ווווּ מיין פאטער האט זיך געפינען.

אזוי איז אדורך דער שבת. אויף טריט און שריט איז מיר אויסגעקומען זיך צו אמפערן מיט די שומרי־שבתניקעס. אויך די צווייטע נאכט בין איך נישט געשלאפן אין דער היים, נאר ביי מיין ברודער. זונטיק גאנץ פרי איז מיין פאטער געקומען אהין און געווארט ביז כ'וועל זיך אויפכאפן פון שלאף, דערנאך איז ער צו מיר צוגעגאנגען און מיר דערלאנגט די האנט אויף „שלום". כ'האב זיך דאן געווינקלט, אז אייגנטלעך טאר איך אים די האנט נישט געבן, וויל ס'איז... זונטיק. מיר זענען אוועק אהיים. ער האט מיר געגעבן צו פארשטיין, אז ער האט אנדערש נישט געקאנט האנדלען.

מיין פאטער האט געהערט צו די לומדים, געווען א קלו־גער מאן און געהאט פיל סענטימענט פאר זיין פאמיליע. נישט אין עזוילה האט ער פארשווינדן. ס'האט אים זייער וויי־געטאן דער גאנצער אינצידענט. אויך מיין מוטער האט געהאט פיל עגמת־נפש, וואס איר זון, קומענדיק אלס גאסט פון ווארשע, האט געמוזט עסן ביי פרעמדע טישן. מיין פאטער האט מיך געבעטן, כ'זאל אים צוליב טאן און נישט שבת מער נישט קומען קיין ווישקאוו...

דער חרם

ברוך ישמח
בוענאָס־איירעס

אין א האַרבסטיקן אוונט אין יאָר 1925 (אָדער 1926) איז אין גרויסן בית־המדרש, ביי אַנגעצונדענע שוואַרצע ליכט, דערקלערט געווארן א חרם קעגן א חשובן באַלעבאַטישן ייד אין שטאָט. די דאָזיקע געשעעניש האָט ארויסגערופן גרויס אויפרודערונג. איז עס דאָך געווען דער ערשטער פאַל פון א חרם אין דער געשיכטע פון וויישקאָוו; צווייטנס, האָט דער ייד געהאַט גרויסע פאַרדינסטן אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט: ער איז געווען פאַרזיצער פון קאַמיטעט אויסצוהאַלטן די ישיבה פון דיטווישע יונגעלייט, וואָס זענען אין די מלחמה־

„צעיר, מזרחי"

יאָרן 1914—1918 פאַרטריבן געווארן פון זייערע היימשטעט. זיי זענען שוין געבליבן אין וויישקאָוו. דער אויבנדערמאָנטער ייד האָט עס געזאָגט פאַר די ישיבה־בחורים זיי זאָלן האָבן אַלץ אין וואָס זיי האָבן געניטיקט.

אין שטעטל האָט מען בריוויס און פאַרשידנאַרטיק קאָמענטירט די געשעעניש. שווער געווען צו גלויבן, אז הרב מאַרגענשטערן ווערט אַנווענדן אזא האַרבן פסק־דין.

די געשיכטע האָט זיך אַנגעהויבן מיט א... שידוך. א זון פון דערמאָנטן ייד האָט חתונה געהאַט מיט א מיידל פון דעם שכנותדיקן שטעטל מאַלקין. די כלה איז געווען זייער א שיינע. אין די ערשטע צייט האָט דאָס יונגע פּאָרל געלעבט גליקלעך. אַבער דערנאָך איז דער שלום־בית צעשטערט געווארן. די קריגערייען זענען געווארן אַפטערע און שארפערע. ביז דער יונגערמאַן איז אַוועק פון דער היים. ממש אַלץ איבערגעלאָזט. די פרוי, פאַרשטיינענדיק אז דער מאַן איז פון איר אנטלאָפן, האָט אַלאַרמירט אירע קרובים אין שטאָט, וועלכע זענען געווען נאָענט צום רב. דער רב האָט באַשלאָסן צו רופן צו א דין־תורה דעם פאַטער פון אַנטלאָפענעם מאַן. זיי האָבן פון אים געפאַדערט ער זאָל צוריקברענגען זיין זון. טראָץ זיינע טענות, אז ער וייסט נישט וווּ דער זון געפינט זיך און אז ער איז שוין א פוליאַריקער און דערצו נאָך א חתונה־געהאַטער, אויף וועמען דער טאַטע האָט נישט קיין השפעה — איז דאָך געפאַלן דער פסק־דין: אין פאַרלויף פון 8 טעג מוז דער פאַטער צוריקברענגען דעם זון און גלייך־צייטיק צאָלן דער שנור א גרויסע סומע געלט. און אויב דער אורטייל וועט נישט אויסגעפירט ווערן מיט אַלע איינצלהייטן, וועט מען קיין פאַטער אַנגעמען די שטרענגסטע מיטלען.

אויספירן דעם אורטייל איז געווען אוממעגלעך בלויז דערפאַר, וואָס דער זון האָט זיך שוין געפונען אין אויסלאַנד.

אַז עס זענען פאַריבער די 8 טעג, איז ביים רב פאַר־געקומען אַן אסיפה, אויף וועלכער עס איז בעז"שלאָסן געווארן אַנצוווענדן די האַרבסטע שטראָף קעגן א ייד, וואָס האָט געוואָגט נישט אויספירן א רבנישן פסק־דין. אויב אין פאַר־לויף פון נאָך 3 טעג ער וועט נישט אויספירן דעם פסק־דין — וועלן ער אַריינגעלייגט אין חרם...

דער פאַרמשפּטער ייד, פונקט ווי דער רוב יידן אין שטעטל האָבן נישט געגלויבט, אַז דער האַרבער פסק וועט אַנגעוענדעט ווערן מיט דער פולער קראַפט. דערפאַר איז ער פרייטיק־צו־נאַכטס, ווי דער שטיגער, געגאַנגען אין גרויסן בית־המדרש מקבל־שבת זיין. ווי נאָר ער האָט זיך דערנענטערט אויף זיין שטענדיק אָרט (די „שטאָט"), האָט ער מיטאַמאָל דערהערט דריי קלעפ אין בעלעמער. א סימן, אז מען וויל אויסרופן עפעס וויכטיקס. און ס'האָט זיך גלייך דערהערט די שטים פון שמש:

— היינט וועט מען נישט מקבל־שבת זיין, ווייל דער בעל־חרם געפינט זיך אין בית־המדרש. מ'טאָר נישט שטיין אין זיינע ד' אמות!...

דער צעשראָקענער עולם איז זיך צעלאָפן אהיים. דער ייד, א צעבראָכענער און דערשלאָגענער, איז אַליין אהיימ־געגאַנגען. דער שבת אין שטעטל איז געווען א פאַרשטערטער נישט נאָר פאַרן פאַרמשפּטן, נאָר פאַר פיל פיל יידן. פס האָבן זיך געשאָפן צוויי צדדים: אייניער וואָס האָט געהאַלטן מיטן רב און א צווייטער וואָס האָט פראָטעסטירט קעגן דעם אומגערעכטן אורטייל. פס האָבן זיך אויך געפינען מענטשן, וואָס האָבן געזוכט א וועג בטל צו מאַכן דעם חרם און אויסגלייכן די צדדים. זיי האָבן אפילו געוואָגט איינאַרדענען ביי דעם ייד א מנין אין זיין שטוב, און נאָכן דאָווענען דאַרט דעם ערשטן שבת און אויסטרינקען א „לחיים" — איז דער חרם בטל געווארן...

גרשון־ברוך, דער מילד־ און עופות־הענדלער אויפן מארק
גרשון־ברוך, המוכר בשוק חלב ועופות

באגראָבן הינטערן פלויט...

י. מ. צעמבאַל
בוענאָס־אייראעס

1.

אין יאָר 1926 האָבן די שומרי־שבת, מיטן אַרטיקן רב בראש, זיך דערמאָנט, אַז מ׳דאַרף אַרויס אין קאַמף מיט די אַפּיקורסים. ווייל אויב אַזויפיל יידן שטאַרבן, אַדער אַז אַ סך קליינע קינדער גייען אָוועק פרי פון דער וועלט, איז עס אוודאי צוליב די זינד פון די דאָזיקע אַפּיקורסים...

ס׳איז געווען געווארן אַן אַסיפה ביים רב אין שטוב. דאָרט איז באשלאָסן געווארן, אז דעם ערשטן שבת חזון זאָל דער רב האַלטן אַ דרשה קעגן די אַפּיקורסים. און אַזוי איז טאַקע געשען. איידער מ׳האָט אַרויסגענומען די ספר־תורה צום ליינען, איז דער רב אַרויף אויפן בעלעמער, געגעבן אַ קלאַפּ אין טיש און אויסגערופן:

— יידן, ס׳ברענט!

אויפן דאָזיקן רוף איז אַנטשטאַנען אַ גרויס גערודער. יידן האָבן אויף שנעל אַנגעהויבן אייניצלייגן זייערע טליתים און זיך שטופן צום אַרויסגאַנג. די טירן זענען אָבער געווען פאַרמאַכט. דער ערשטער גבאי פון שטעטל, יחיאל־מאיר, האָט באַרואיקט די דערשראָקענע יידן:

— לויפט נישט! עס ברענט טאַקע, אָבער נישט אויף דער עדה, נאָר אין די הימלען. הערט זיך צו צום רבס רייד. ווו לויפט איר?

און דער רב? שטייענדיק אויפן בעלעמער, האַלט ער אין איין אויבערהזרן די וועטערע:

— יידן, ס׳ברענט! עס דראָט מיט אַ מגיפה. זי האָט זיך שוין אַרייַנגעכאַפט אין כשרע יידישע שטובן, וואָס טוט מען? די אַפּיקורסים לעבן אַ גוטן טאָג און פאַרשפרייטן די מגיפה אויף טרייס און שריט. איך וויל נישט ליגן אויפן בית־עולם נעבן אַזעלכע אַפּיקורסים. מיר דאַרפן נישט האָבן אַזעלכע שכנים אויפן עולם־האמת. מ׳טאָר זיי אויפן יידישן בית־עולם נישט אַרויפלאָזן. דערביבער דאַרף מען אויפן בית־עולם אַפּצוימען אַ שטיקל פלאַץ פאַר די דאָזיקע ימח־שמו־ניקעס — און דאָרט זאָלן זיי באַגראָבן ווערן. מאָרגן, זונטיק אינדערפרי, דאַרפט איר גלייך נאָכן דאָווענען קומען אויפן בית־הקברות, ווו מיר וועלן אַדורכפירן די אפצוימונג. אין דעם זכות וועלן מיר אַלע נעהאַלטן ווערן און דערלעבן ביז יומות המשיח, במהרה בימינו ונאמר אמן. איצט לאָמיר אַרויסנעמען די הייליקע תורה פון ארון־קודש און ליינען די פרשת השבוע.

צומאָרגנס, נאָכן דאָווענען, איז דער רב, צוזאַמען מיט נאָך אַ מנין יידן און אייניקע גבאים פון דער חברה קדישא, אַוועק צום בית־עולם. זיי האָבן דאָרט אַנגעצייכנט אַ קריין, נישט וויייט פון פלויט, אויסגעגראָבן קליינע גריבלעך און אריינגעהאַקט דרעגער. דעם פלאַץ האָבן זיי אַרומגעצוימט מיט אַ דראָט און אריינגעשטעלט אַ קליין ברעטל מיט אַן אויפשריפט:

זה המקום בשביל מחללי שבת

נאָכן אָפּזאָגן עטלעכע קאַפּיטלעך תהילים און קדיש — זענען זיך אַלע פונאַנדערגעגאַנגען מיט דער איבערציגונג, אַז מ׳האָט אַפּגעטאָן אַ הייליקע אַרבעט און אַרנטלעכע יידן, וואָס זענען שוין אַוועק נעבן שוכני עפר, ווי אויך די וואָס וועלן שטאַרבן — וועלן נישט דאַרפן ליגן בשכנות מיט די אַפּיקורסים...

ס׳איז איצט געווען אַ רעאַלע געפאַר, אַז די וועלטלעכע יידן זאָל טאָקע אויסקומען צו ליגן אויסערן פלויט. האָבן זיי באשלאָסן — — — נישט צו שטאַרבן. די צייט איז זיך רואיק געפלאָסן, דאָס גראָז פונעם אַפּגעזונדערטן פלאַץ איז געוואָרן אַלץ העכער און אינגאַנצן פאַרשטעלט דאָס אַנגע־קלאַפּטע ברעטל מיטן אויפשריפט. די חברה קדישא איז, נעבעך, געבליבן אַן אַרבעט...

2.

צו מיר אין שטוב פלעגט קומען אַ גרופּע חברים, טוער פון דער „עזשלשאָפט אָונטס־קורסן" און פון ספּאָרט־קלוב „שטערן". איך בין דאָן געווען פאַרוויצער פון דער דערמאָנטער עזשלשאָפט, פאַרוואָלטער פון ספּאָרט־קלוב און אינסטרוקטאָר פון גימנאַסטישע אינגנגען. צווישן דער גרופּע האָט זיך אויך געפונען אַ מיטגליד פון רוזשאַנער ספּאָרט־קלוב, וועלכער האָט געאַרבעט אַלס בעקער בייַ אַ וויישקאָווער יידן.

אויף אַזעלכע צוזאַמענטרעפן פלעגן מיר באַטראַכטן פאַר־שידענע עזשלשאפטלעכע ענינים. אינמאָל איז מען עקזעמען אויך צום ענין פון אַפּגעצוימטן פלאַץ אויפן בית־עולם. רופט זיך אַן דער רוזשאַנער חבר:

— אויב ס׳וועט אויסקומען צו פירן אַ קאַמף, וווּ דיך, חבר צעמבאָל, צו לייגן — וועל איך מיין קאָפּ געבן און נישט לאָזן דיך קובר זיין אויפן אַפּגעצוימטן פלאַץ. (דער רוזשאַנער חבר איז אַ גרויסער און פיזיש שטאַרקער מאָן).

איך האָב געענטפערט אין שפּאַס, אַז אויב ער וועט שטאַרבן, וועל איך, אַלס פאַרוויצער פון דער עזשלשאַפט, אים איינאַרדענען אַ פּינטע לוויה און נישט דערלאָזן אים באַגראָבן הינטערן פלויט.

3.

עס זענען ווידער אַפּגעלאָפן וואָכן און חדשים. די אַפּי־קורסים האָבן בכלל פאַרגעסן, אַז אויפן בית־עולם געפינט זיך אַן אַפּגעזונדערטער פלאַץ. די טעטיקייט פון אונזדזער „עזשלשאַפט אָונטס־קורסן" האָט זיך געהאַלטן אין איין אויס־בריטערן. יעדן שבת אינדערפרי, ווען פרומע יידן זענען געווען אין די בתי־מדרשים און גאַוואָונט, זענען מיר אַרויס אין וואַלד, געפירט שמועסן און גימנאַסטישע אינגנגען. נאָכן עסן איז מען אָוועק אין לאָקאַל פון דער עזשלשאַפט, וווּ מ׳האָט אַפּגעהאַלטן זיצונגען און באַהאַנדלט פאַרשידענע פראָגן פון קולטורעלן, עזשלשאַפטלעכן און עקאָנאָמישן כאַראַקטער. ס׳זענען אויך פאַרגעקומען פאַרלאָזונגען. דערנאָך זענען מיר אָוועק אין וועלדל, אַפּגעהאַלטן שמועסן. צום סוף האָט מען זיך פאַרמירט אין רייען און אַריינמאַרשירט אין שטעטל.

איינמאָל, אין אַ פרייטיקדיק טאָג, ווען די היץ איז געווען שטאַרק, האָט דער דערמאָנטער בעקער, נאָכן אַפּאַרבעטן דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאָכט, באשלאָסן זיך אויסצובאָדן אין בוג נעבן דער בריק, ווו דער וועג צעשיידט זיך אין צוויי ריכטונגען: איינער קיין וואַרשע, דורך ראָדזימין, און דער צווייטער — קיין לאָכאָוו—ביאַליסטאָק.

אין דער זעלבער צייט בין איך אָוועק צו מיין מוטער,

וועלכע האָט זיך דאָן געפינען אויף זומער־וווינונג אין א דאָרף נישט ווייט פון ווישקאוו. זי איז געווען א פרומע יידענע, נאָר אָלס אַרבעטער־פרוי האָט זי זיך אָפטמאָל אויסגעדרייט ליקט אין אָלע שמועסן, וואס מיר האָבן געפירט אין אונדזער שטוב. דערפאָר האָט מען זי געפרופן „די מוטער פון די צעמבאָלסטן". דער רב פלעגט זי נישט איינמאָל אויסשטראָפן צוליב איר אָנטייל אין אונדזער טעטיקייט — אָבער זי האָט אים נישט געפאָלגט.

כ׳האָב זיך דאָן פאַרווימט ביי מיין מוטער אין דאָרף. ערשט פארנאָכט בין איך צוריקגעקומען אין שטעטל. צוקו־מענדיק צו דער בריק, האָב איך באמערקט א גרויסע צאָל מענטשן, וועלכע קוקן אַראָפּ אויפן וואָסער. מיר איז באלד באַוווּסט געוואָרן, אַז אונדזער חבר, דער בעקער, איז דער־טרונקען געוואָרן. יידישע פישער האָבן געוזכט זיין טוטן קערפער. דערווייל איז אָנגעקומען א שליח פון רב, וועלכער האָט באָפוילן די יידישע פישער אויפצוהערן זוכן, וויל ס׳לוינט נישט מחלל־שבת זיין צוליב אַן אָפּיקורס...

כ׳האָב גלייך צוזאַמענגערופן א גמיינזאַמע וויצונג פון די פארוואָלטונגען פון דער געזעלשאפט אונטערקורסן און פון ספארט־קלוב. מ׳האָט באַשלאָסן וואס שנעלער אויפצוזוכן דעם טויטן קערפער, ווי אויך זיך וועגדן צו די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען וועגן דערקלערן א שטרייק אין דער צייט פון דער לוויה, וועלכע וועט דורכגיין איבער דער שטאָט. מ׳האט זיך אויך באדאַרפט פארשטענדיקן מיטן חברס פאַמיליע, וועלכע האָט געווילינט אין אונדזער שטעטל — זיינס א שוועסטער און שוואָגער. די לוויה האָבן מיר באַשלאָסן אליין אַדורכצופירן און נישט דערלאָזן, אַז חברה־קדישא זאָל זיך דערמיט פאַרנעמען. ס׳איז געווען קלאָר, אַז דער רב וואָלט אויפן ערשטן אפּיקורס. וועלכער זאָל אַריינפאַלן אין זיינע הענט, כדי אים קובר זיין אויפן אפּגעצוימטן פלאַץ, הינטערן פלויט...

שבת אינדערפרי האָבן מיר זיך פארשטענדיקט מיט די פוילישע פישער פון דאָרף ריבניקי, זיי זאָלן פאַרלייגן נעצן, כדי דער טויטער קערפער זאָל נישט אוועקשווימען צו ווייט. מיר האָבן זיי דערפאַר צוגעזאָגט א באלוינונג. דעם טויטן קערפער האָט מען טאָקע געפינען נישט ווייט פון יענעם פישער־דאָרף.

מוצאי־שבת האָט דער רב צונויפגערופן אַן אסיפה. ער האָט זיך געשראָכט, אַז אזוייוויי דער אומגעקומענער האָט נישט אין שטעטל קיין קרובים, וועט זיך קיינער נישט קענגשטעלן דער קבורה הינטערן פלויט. ער האָט אָבער אריינגעזאָגט, אַז מיר, דעם בעקערס חברים, וועלן נישט לאָזן דעם רב אדורכ־פירן זיינע פלענער.

זונטיק אינדערפרי האָבן מיר באַצאָלט דעם דאָקטאָר וווייכערט און אים אויפגעשיקט מיט א בריוטשקע, צוזאַמען מיטן פאָליציי־קאָמיסאָר, ער זאָל אָרויסגעבן א טויטן־שיין. מיט דער שוועסטער פון דערטרונקענעם האָבן מיר אפּ־געריידט, זי זאָל אונדז דערלויבן אַדורכפירן די באַערדיקונג. מיר האָבן איר בעגעבן צו פארשטיין, אַז אויב דער טויטער קערפער וועט אויבערגעגעבן ווערן דער חברה־קדישא, וועט זי אים קובר זיין אויפן אפּגעצוימטן אָרט, בעת מיר וועלן איינאַרדענען א שיינע לוויה און אים לייגן דאָרט ווו אלע יידן. זי האָט געגעבן איר הסכמה.

מיר האָבן זיך אויך געוואָרנדעט צום פאָליציי־קאָמיסאָר וועגן דערלויבן אַדורכפירן די לוויה. דער סטאַראָסטע־אָמט האָט זיך געפינען אין פולטוסק — און זונטיק אַרבעט מען נישט דאָרט.

דער רב פון זיין זייט האָט געוואָלן די שוועסטער פון פאַרשטאָרבענעם און איר צוגעזאָגט א גאָלד־שטיצע, ווי אויך א סך... עולם הבא. געוואָלן אויך דעם פאָליציי־קאָמיסאָר, אים אַרייַנגעשטעקט אין יד אַריין און געבעטן נישט דערלויבן דעם לוויה־צוג אַדורכגיין איבער דער שטאָט, ווייל דאָס קאָן אָרויסרופן א מגיפה צוליבן טראָגן דעם טויטן קערפער אויף א מיטה! צוליב היגיינישע טעמים דאָרף דער קערפער זיך געפינען אין דער פאַרמאַכטער עגלה פון דער חברה קדישא (און אַז זי וועט אונדז נישט געבן איר וואָגן, איז ער דאָך געווען יזכור).

דער קאָמיסאָר האָט צוליבן בעטאָן דעם רב. ווען דער לוויה־צוג איז צוגעקומען צו דער שטאָט, האָט דער קאָמיסאָר דערקלערט, אַז ער דערלויבט נישט דורכצוגיין דורך דער שטאָט, ווייל דאָס באַדראָט דער באַפעלקערונג, סיידן מיר וועלן דעם טויטן קערפער פירן אין א פאַרמאַכטן וואָגן. די לוויה האָט זיך אפּגעשטעלט און א דעלעגאַציע איז אוועק צו דער חברה־קדישא, פאַדערנדזיק אַרויסצוגעבן די עגלה. זיי האָבן אפּגעזאָגט און פון אונדז פאַרלאַנגט זיי אַרויסצוגעבן דעם בר־מינן — זיי וועלן אים שוין קובר זיין. האָבן מיר פון קאָמיסאָר אפּגעפאָדערט איינס פון די ביידע: אַדער ער צוזיצן די חברה־קדישא אונדז געבן דעם וואָגן, אַדער ער דערלויבן אַדורכצוגיין איבער דער שטאָט. דער קאָמיסאָר האָט זיך א ביסל דערשראָקן, ווייל ס׳פרשטא מאָל האָט ער געזען וויי ווישקאוו אַזא רויזיקע לוויה, מיטן אַנטייל פון מאסן מענטשן. ער האָט דעריבער באַפוילן דער חברה־קדישא אַרויסצוגעבן די עגלה.

דערווייל איז צום רב דערגאַנגען די ידיעה וועגן דער גרויסער לוויה. ער איז אַרויס אויפן באַלקאָן צו זען זי מיט די אייגענע אויגן. מיר זענען מיט דער עגלה פאַרבי זיין וווינונג — מיט אויפגעהויבענע און געביילטע פויסטן...

ביים בית־עולם האָבן מיר די טויערן געטראָפן פאַרמאַכט, צווישן מענטשן פון דער חברה־קדישא זענען גענוגן אין שהרה־שטיבל. מיר האָבן פון זיי פאַרלאַנגט די שליסלען פון טויער. זיי האָבן זיך אפּגעזאָגט דאָס צו טאָן. מיר זענען ווידער געווען עצוואָנגענען צו אינטערוועניר ביים קאָמיסאָר אין אויף זיין באַפעל האָט מען געעפנט דעם טויער. עטלעכע חברים פון לוויה־קאָמיטעט זענען אַרויף אויפן בית־עלמין, אפּגעקליבן אַן אָרט און גענומען גראָבן דעם קבר. מיר האָבן גענוטפ, אַז אַן אויסגעגראָבן קבר טאָר מען נישט צוריק פארשיטן, ביז מ׳איז נישט עמעצן אין אים קובר.

דער קאָמיסאָר האָט דערווייל פאַראַרדנט דער אַנוועזנ־דער פאַליציי אפּצוהאַלטן די קבורה און איז צוזאַמען מיט דער חברה־קדישא אַוועק צום רב. מ׳האָט נאָכאַמאָל גערופן די שוועסטער פון דערטרונקענעם און איר פארשפראָכן, אַז זיי וועלן איר ברוהעט מאַכן צו שהרה, הגם א דערטרונקענעם טוט מען דאָס נישט — און אין דעם זכות וועט ער גלייך פליען אין הימל אריין... זי דאָרף נאָר מסכים זיין, זיי זאָלן אים קובר זיין דאָרט ווו זיי ווילן, ווייל אויב נישט — פאַרלירט זי מיט איר מאָן און קינדער די עולם־הבא.

זי האָט זיך סוף־כל־סוף איינגעבראָכן און אונטער־געשריבן.

ביים אויסגראָבענעם קבר האָט מען געוואָרט אויפן פאָליציי־קאָמיסאָר. דער רב האָט געפסקנט, אַז אַזוי ווי ימח שמוניקעס האָבן געגראָבן דעם קבר — איז דער קבר קיין קבר נישט, נאָר א גרוב — און א גרוב מעג מען פארשיטן.

דער קאָמיסאַר איז צוריקגעקומען פון רב און אונדז איבערגענעבן, אַז די שוועסטער פון פאַרשטאַרבענעם האָט באַפולמעכטיקט די חברה־קדישא קובר צו זיין דעם ברר דער. ער ווייסט נישט וואָס צו טאָן. דעריבער פאַראַרדנט ער צו פאַרחתמענען דעם טויטן קערפער ביז מאָנטיק אינ־דערפרי, כדי זיך אָנפרעגן אין דער סטאַראָסטוע ווי אַזוי האָנדלען...

די דעציזיע פון סטאַראָסטע איז געווען: איבערגעבן דער חברה־קדישא דעם טויטן קערפער, אין אינקלאָנג מיטן ווילן פון דער שוועסטער.

אונטער אַ שטאַרקער פאַליצייַ־שמירה, מיט באַגלעטן אויף די ביקסן, איז דער בעקער באַערדיקט געוואָרן הינטערן פלויט.

דאָס איז געווען אַ נצחון פון די שומרי שבת.

ווישקאָווער חזנות און כאָרן

אליהו י. ברוכאַנסקי
תל־אביב

אין יאָר 1921, אויף דער איניציאַטיוו פון דריי ווישקאָווער הויפט־דאָזאָרעס — פרעזעס ישראל־יצחק וויסטיניעצקי, וויצע־פרעזעס שלמה באמאש און עלי־מאיר גאָלדמאַן, איז מיין פאָטער ר׳ חיים מליכאי ז״ל, וועלכער האָט דאָן געווינט אין זאָקראָשטשין, אַראָפגעבראַכט קיין ווישקאָוו אַלס חזן, שוחט און מוהל.

א טאָג נאָך סוכות איז קיין זאָקראָשטשין געקומען עלי־מאיר גאָלדמאַן ז״ל און פאַרענדיקט מיט מיין פאָטער די פאַרהאַנדלונגען וועגן אַננעמען די שטעלע. די פאַרהאַנד־לונגען האָבן נישט געדויערט. עלי־מאיר האָט איבער־געלאָזט מיין פאָטער א גרעסערע סומע געלט אויף רייזע־הוצאות פאַרן כאָר, וועלכן ער האָט באַדאַרפט מיטברענגען קיין ווישקאָוו. ס׳איז אָפגעריבט געוואָרן, אַז שבת פרשת לך־לך וועט ער קומען איבערנעמען די נייע שטעלע. ביזן באַשטימט טערמין דאַרף מיין פאָטער צוגרייטן דעם כאָר פון זאָקראָשטשין, א 12—15 פערזאָן יונגטלעכע און דערוואַקסענע.

צום באַשטימטן טערמין זענען נישט אַלע מיטגעפאָרן. אַבער די וויכטיקסטע מיטגלידער פון כאָר האָבן זיך יאָ צוגעשטעלט. צווישן אַנדערע איז געווען: מיין פעטער (פאָטערס ברודער) ר׳ מנחם ברוכאַנסקי ז״ל, וועלכער איז דאָן געווען חזן אין סעראָצק. פר האָט פאַרמאָגט אַ שיינע באַריטאָן־שטימע; מיין צווייטער פעטער פון לאָמזשע, ר׳ משה ברוכאַנסקי ז״ל, וועלכער איז געווען אַ גוטער זינגער. מיין פעטער משה פלעגט אין די שפעטערדיקע יאָרן קומען אויף די ימים־נוראים אַנטיילנעמען אין כאָר פון מיין פאָטער.

דעם ערשטן שבת איז דער כאָר באַשטאַנען פון 13 פערזאָן. מיר האָבן געווינט בייַ ר׳ שלמה באמאש אין שטוב. דער ערשטער אָריסטאָרט פון מיין פאָטערס כאָר האָט געמאַכט א באַצויבערנדיקן איינדרוק אויף די ווישקאָווער יידן, וועלכע זענען נישט געווינט געווען צו אזא סאָרט זינגען. זיי זענען ווי פאָרכישופט געוואָרן. יונג און אַלט האָט באַהאַלטן אין איין זינגען און איבערהזורן דיַ ניגונים, וועלכע מ׳האָט געהערט דעם ערשטן שבת. כדאי צו באַמערקן, אַז נישט אַנדערש איז אויך געווען אין שטעטלעך זאָקראָשטשין. קינדער פון רייכע באַלבאַטישע עלטערן האָבן זיך געמאַלדן אין כאָר און מיטגעזונגען לאָנגע יאָרן. דאָס חזנות האָט זיך פאַרוואַנדלט אין א מאָדע־זאַך. צוויי אַנדערע האָט זיך ביים כאָר געהאַלטן א לאָנגע צייט ר׳ אברהם בזשאָזע פון מאָקאָוו. דאָס איז געווען א ייִד מיט א שיינער טענאָר־שטימע, א גוטער סאָליסט. ער האָט דעם כאָר נישט פאַרלאָזט אַזוי לאָנג, ביז ס׳האָבן זיך נישט אויסגעבילדעט נייע זינגער.

נאָכן ערשטן שבת איז באַשטימט געוואָרן איינצוארדענען א חנוכה־קאָנצערט אין דער ווישקאָווער שול. דער כאָר איז אינישטודירט געוואָרן צוזאַמען מיטן אָרקעסטער, אין וועלכן ס׳האָבן געשפילט העכער אירליכט און יעקב יאָקובאָווישט. בייידע זענען זיי געווען באַגאַבטע פידלער. העכער אירליכט האָט געגעדיקט א קאָנסערוואַטאָריע און אויך זיך געלערנט ביי אָנגעזעענע פידל־מייסטער.

אינעם חנוכה־קאָנצערט האָבן אויך מיטגעזונגען ווישקא־ווער זינגער: שמשון אירליכט, פאַרמאָג א שיינע באריטאָן־שטימע און געזונגען מיט הארץ. דער עולם פלעגט זיין אָנטציקט פון זיינע סאָלא־געזאָנגען; בערעלע בזשאָזע, מיט זיין אַלט־שטימע, האָט זיך אויסגעצייכנט מיטן זינגען נאָך פון די קינדער־יאָרן. שפעטער האָט ער שוין אַזוינס אַלס טענאָר; ישעיהו גורני, וועלכער איז געווען פון די ערשטע זינגער (טענאָר).

פון די זאָקראָשטשימער זענען אין כאָר פאַרבליבן צוויי קינדער: נחמן דאַרשמבום און יהודה אסתרזון. די עלטערע זינגער פון זאָקראָשטשים פלעגן קומען קיין ווישקאָוו און פון צייט־צו־צייט אַנטיילנעמען אין כאָר, וועו דאָס איז געווען נייטיק. אין כאָר פלעגט אויך מיטאָכרבענען א נאָשעלסקער יינגערמאַן, מיין פאָטערס א תלמיד, ר׳ משה בנימין זשפאָקא. געהאָט האָט ער א באריטאָן־שטימע און געווען א גוטער סאָליסט (ביים היינטיקן טאָג איז ער חזן אין אַרגענטינע).

די דערמאָנטע צוויי קינדער פון כאָר זענען געבליבן אין ווישקאָוו. זיי זענען איינגעאַרדנט געוואָרן אין דער ווישקא־ווער „תרבות״־שול און געגעסן ביי אָנגעזעענע באַלבאַטים. די דאָזיקע צוויי קינדער זענען מיט אַלעמען געוואָרן באַאַרגט, אפילו מיט טאָשן־גאַלט. זיי האָבן געזונגען עטלעכע יאָר אין כאָר, ביז זייערע שטימעלעך האָבן זיך איבער־געאַנדערשט — און דאָן געמוזט אויפהערן זינגען. דאָס זענען געווען צוויי באַגאַבטע, מוזיקאַלישע קינדער.

דער ערשטער חנוכה־קאָנצערט האָט נישט געקענט פאַרקומען אין באַשטימטן טערמין. ער האָט זיך טאָקע אָנגעפאַנגען צו דער באַשטימטער צייט, אָבער ס׳איז נישט געווען מעגלעך פאַרצושטן, צוליב דער גרויסער ענג־שאפט. די נייגעריקייט פון דער שטאָט מיטן קאָנצערט איז געווען אזוי גרויס, אַז ניגן און אַלט איז געקומען אין שול זיך צוהערן. די שול איז געווען צו קליין אויף אזויך פרייַנזונעמען אזא גרויסן עולם. אין דרויסן איז געווען א שטאַרקער פראָסט, אַבער אינעווייניק איז געווען אזוי הייס, אַז די פידלען האָבן זיך ממש געווייקט אין וואַסער. צוליב דער שופעניש און נערעדערייַ, איז געווען אוממעגלעך פאַרצוועזן דעם קאָנ־צערט. נאָך ערגער איז געווען אין דער עזרת־נשים, אַלע ווייבער האָבן געוואָלט שטיין בייַ די פענצטער און פרייַנקוקן אין דער מענער־שול. שייטלעך זענען געפאַלויגן פון פיל ווייבערייַע קפּע, ס׳האָבן אויך נישט פאַרפעלט קיין עפּעס, קריגערייַען און פרויען־קולות. נישט געווען קיין אָנדערע

ברירה, ווי איבערריישן דעם קאנצערט און פארזעצן אים אויפן צווייטן טאג. ס׳איז באשלאסן געווארן צו מאכן געווי־מער די שול. מ׳האָ ארויסגעשראָגן אלע בענק און טישן, כדי ס׳זאל זיין מער ארט פארן עולם. שטייענדיק. די וויבער־שול האט מען צוגעשלאסן, ווייל די לעפסטע שטערונגען זענען געקומען פון דארטן.

דער קאנצערט איז טאקע פארגעקומען אויפן צווייטן טאג, ביי א פול־געפאקטן זאל. אלע זענען גשטאנען; אבער געווען באצויבערט פון די שיינע און הארציקע ניגונים פון כאר.

דער דאזיקער קאנצערט איז אתחלה פון מיין פאטערס חזנישער טעטיקייט אין ווישקאוו. פון דעמאלט אן האט עקזיסטירט אין שטעטל א שטענדיקער כאר, וואס איז באשטאנען פון ווישקאוער און זאקראטשימער יוגנטלעכע. צווישן אנדערע זענען געווען: איטשע האלאנד, פארמאגט א שיינע שטאנר־שטימע און געווען א גוטער זינגער; אברהם מארקוסאמער, שטנאר, גזעזונגען מיט הארץ און געפיל; ישראל בהרב, טענאר; קרישטאל חיים, סאפראן; אברהמל בהרב, סאפראן.

אין די שפעטערדיקע יארן זענען צוגעקומען: ישראל גראסבארד, באריטאן; ישראלקע בראנשטיין, טענאר; שמחה נאורעמינסקי, טענאר; מאשקע טויב, טענאר; דער קליינער מאטעלע אורליכט, דער יינגערער ברודער פון הענעך און שמשון, האט שוין דאן אויך געזונגען אין כאר. ער האט פארמאגט אן אלט־שטימע און געווען זייער מוזיקאליש. אין יענע צייטן האט אויך אנטיילגענומען אין כאר א פינסקער יינגערמאן, קאהאנאוויטש (פון די היימלאזע, ביז זיין אפפאר קיין אמעריקע); מיין שוואגער מיכאל בראמע האט אויך מיטגעזונגען אין כאר; יצחק נאדעל, טענאר; ישראלקע ראזבארד, באריטאן; יצחק־אהרון האלאנד, טענאר.

פון די ערשטע זינגער דארף מען נאך אויסרעכענען: מענדל שטעלונג — אלט, שולץ פנחס — אלט און שפע־טער — באריטאן.

אין פארשידענע צייטן האבן אין כאר מיטגעארבעט די

נאטן צום קאפיטל תהילים „מזמור לשיר", פארפאסט פון אליהו ברוכאנסקי.
תוים לפרק תהילים „מזמור לשיר". המלחין: אליהו ברוכנסקי.

די שומרי שבת איז נישט געלונגען

יאסל פאפאווסקי
בוענאס־איירעס

א.

אויף דעם רינעק, בײַ דער קאשטשושקע־גאס, איז געשטאנען דאס אינשטאלירקע הויז, ווו ס׳האט געווינט הרב מאראגשטערן. אין דעם הויז האט זיך אויך געפינען דער פריזיר־אנשטאלט פון חיים בורשטין — א קליין שמאל און לאנג געשפּט, מיט 3 פּאטעלן פאר די קליענט־ן און א שמאלע לאנגע באנק פאר די וואס האבן באדאפט וואַרטן.

נאך חיים בורשטינס טויט, האט דעם אנשטאלט איבערגענומען זיין זון משה־אברהם. די אלמנה מינדל האט אבער איינגעזונגן, אז איר זון קען נישט פירן דאס געשעפט, האט זי צוגענומען פאר א שותף מאראקוס שוואַרץ, וואס האט געארבעט ביים פעלדשער מאלאוואנטשיק.

איינמאל, פרייטיק אינדערפרי, קומט שמולע שמש צום פריזירער מיט בעט אים ארויפגיין צום רב, כדי אים אפּצושערן. איך האב דאן געארבעט אלס לערן־יינגל. שוואַרץ האט מיר באפוילן איינצופּאקן די כלים און א ליילעכל און ארויפגיין. איך האב זיך געפּילט זייער שטאַלץ: כ׳וועל לכבוד שבת אפּשערן דעם רב אליין, ר׳ חיים אויספּיץ!

ארויפקומענדיק אין דער הייך, איז מיר אנטקעגן געגאנגן שמולע שמש און מיך צרייניגעפירט אין א צימער נעבן דער קיך. דורך דער אפענער קיך־טיר האב איך געזען ווי מען גרייט פאַרשידענע מאכלים, פון וועלכע ס׳האבן זיך געטראגן גוטע ריחות. כ׳האב אין מיין לעבן נישט געפילט אזא געשמאק, כ׳בין געבליבן שטיין פאַרשיכורט פון די ריחות. מיטאמאל דערהער איך:

— וואס שטייסטו? נעם זיך צו דער ארבעט.

דאס האט מיך אויפגעוועקט פון חלום. איך האב געזען, ווי מיין קליענט, דעם רבס זון, זיצט און וואַרט איך זאל אים באַדינען.

כ׳האב אנגעהויבן שערן מיט דער מאשינקע און נישט באמערקט, אז די פאות פארלענגען זיך פונדערהייך, פון האלבן קאפּ. אז כ׳האב דערזען אויפן ליילעכל לאנגע, פאר־דרייטע האר, האב איך זיך געכאפט, אז דאס זענען די פאות. מיינע הענט האבן אנגעהויבן ציטערן, דער קליענט האט שוין פארשטאנען וואס דא איז געשען, און אויס־געשריגן:

— מיינע פאות!

אויף דעם געשריי איז געקומען צו לויפן די רביצין. דערזעענדיק די פאות אין דעם זונס הענט, האט זי זיך פארשטעלט דאס פנים און אויסגעקרעכצט:

— מיינע אויגן זאלן דאס נישט זען, מיין קינדס פאות! וואס האסטו געטאן?

כ׳האב ענטפערט ווי א פיש, נישט קעקאנט ענטפערן. נאכן ענדיקן שערן, האט מיר די רביצין געזאגט:

— נאך שבת קום ארויף, וועל איך דיר באצאלן.

צוריקקומענדיק אין פריזיר־אנשטאלט האט מיין באלע־באס אפּגעפּדרט כ׳זאל אים געבן די עטלעכע גראשן, וואס כ׳האב פארדינט. איך זאג אים, אז די רביצין האט מיר נישט באצאלט. רופט זיך אן א קליענט, וואס איז געווען אין ראזוב:

— דער חוב איז א פארפאלענער, אונדזער רביצין האט א שווער ענטעלע...

ב.

אין שטעטל האט צו יענער צייט זיך געגרינדעט אי חברה שומרי־שבת. א גרויסן פּריטיק פארנאכט, ס׳איז שוין געווען 10 מינוט נאך ליכט־בענטשן, קומט א ייד אין דער ראזוב און באפעלט זי צו שליסן — ס׳איז שבת. האט אים שוואַרץ געענטפערט:

— מיר וועלן נאר ענדיקן די ארבעט, וועלן מיר שליסן די ראזוב.

דער שומר־שבתניק איז אוועק. איך האב צוגעמאכט די דרויסנדיקע טיר. באלד האט זיך באויזן א צוויייטער ייד און זיך צעשריגן:

— גויים וואס איר זענט, איר האט נישט קיין בושה, איר זענט מחלל שבת.

ער האט א זעץ געגעבן אין דער טיר און איז אוועק.

אבי׳סל שפּעטער האט זיך באויזן א גרופע יידן, בראש מיטן רב מארגשטערן. אייניקע זענען געבליבן שטיין בייס אריינגאנג, אנדערע ווידער, מיטן רב, זענען אריין אינ־ווייניק. אלע צוזאמען האבן גערעדט, געשריגן און אפּילו געדראָסט מיט די פויסטן. ס׳האט זיך דערהערט א שטארקע שטימע פון א ייד:

— אין דאזיקן כאר האבן צווישן אנדערע אנטיילגענומען: די שוועסטערס יוכבד און גאלדע פרוימאוויטש, סאפראנען; די דריי שוועסטערס בושאוא (אסתר און רבקה — סאפראנען, יוכבד — אלט), אלע דריי מוזיקאליש־געשטימטע מיידלעך; חוה בלום — סאפראן, פארמאג א שיינע שטימע און גוט געזונגען; ישראל קאלוסקי — בארימאן; נישט זעלטן האבן אויך מיטגעזונגען, אויף די קאנצערטן, איניקע מענער, מיט־גלידער פון מיין פאטערס כאר. צווישן אנדערע — אויך הענער אורליכס.

אין די צייטן, וועו כ׳האב אין דער „תרבות״־שול געארבעט אלס געזאנג־לערער, פלעג איך מיט די שילער פון די עכסערע קלאסן אינפארדענען הערצל־אקאדעמיעס, ל״ג בעומר־אונטן. די הכנסות פון אזעלכע אונטן זענען געווען באשטימט פאר דער „תרבות״־שול.

— אין אונדזער רבינס הויז וואָגט איר מחלל שבת זיין?!

אין דעם קליינעם פריזיר־אָנשטאַלט איז געווען אַ געפילדער. מאָרקוס שוואַרץ האָט געפרוווט באַרויקן מיט גוטן, נאָר אַן דערפאָלג. זיי האָבן נישט געלאָזט עגדיקן די אַרבעט. שרין אַן אויפגערעגטער האָט שוואַרץ באָפוילן, איך זאָל רופן אַ פאָליציאָנט. כ׳האָב זיך קוים דורכגעשטופט דורך אַלע, אַרויס אין גאַס און געפונען דעם הויכן סאָבאָלעווסקי, וואָס איז גראָד געשטאַנען נעבן מאָנדריס שנק.

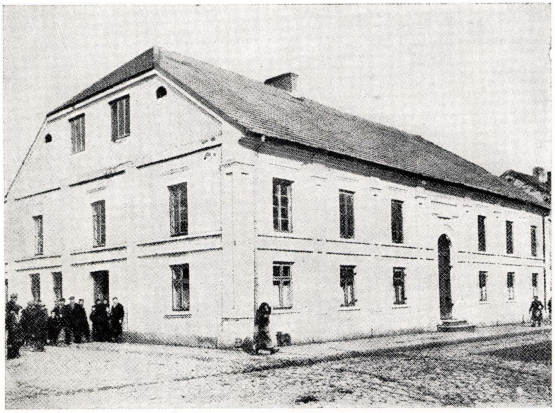

דאָס גרויסע בית־המדרש אין ווישקאָוו, וואָס איז דורך די דייטשן אונטערגעצונדן געווארן צוזאַמען מיט עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע זענען פאַרברענט געווארן לעבעדיקערהייט. בית־המדרש הגדול בוישקוב שהוצת ע״י הגרמנים, יחד עם כמה מאות יהודים שניספו חיים.

וועג סאָבאָלעווסקי איז צוגעקומען, האָט ער עהייסן זיך פונאָנדערגיין. שוואַרץ האָט אים געפרעגט, ווי שפעט מע זיין אָפן די ראָזורע? פאַרוואָס זענען זיי געקומען שטערן אין דער אַרבעט? ס׳איז ווידער געווארן אַ טומל. דער פאָליציאָנט האָט איינגעזען, אַז מיט גוטן וועט ער די יידן נישט באַרויקן, האָט ער זיך געזומען צום ביכלע, כדי פאַרשרייבן אַ שטראָף. ער האָט זיך אויך געפרעגט: „ראַבינאָ טעזש ?״ (דעם רבין אויך) — און שוואַרץ האָט געענטפערט „א״.

אין דעם מאָמענט האָט זיך געעפנט די טיר און ס׳האָט אַריינגעקוקט אַ יידל. אַז שוואַרץ האָט אים דערזען, האָט ער אים אַריינגערופן און זיך געווענדעט צו סאָבאָלעווסקין:

— פאַרשרייבט אים אויך!

דערהערנדיק דאָס, האָט דער יידל אָנגעהויבן ציטערן און זיך געבעטן:

— פאַניע שוואַרץ, איך בין נישט געקומען שטערן, נאָר געבן אַ קוק!

— אַ קוק קאָסט געלט — ענטפערט שוואַרץ.

סאָבאָלעווסקי האָט אויך אים פאַרשריבן און באָפוילן זיך פונאָנדערגיין. מיר האָבן בשלום פאַרענדיקט די אַרבעט.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט יעדער שומר־שבתניק באַדאַרפט באַצאָלן די שטראָף: 11 זלאָטע.

דעם אָנדערן פרייטיק פאַרנאַכט האָבן די שומרי־שבת אונדז נישט באָלעסטיקט, נאָר זענען אַוועק צו די בריידער טענענבוים, וואָס האָבן געפירט אַ פריזיר־אָנשטאָלט אויף דער יאַטקע־גאַס. אויך דאָרט האָבן זיי געשטערט אין דער אַרבעט. דעם דריטן פרייטיק האָט די חברה שומרי־שבת אויפגעהאָנגען אין בית־המדרש, נעבן ארון־קודש, אַ צעטל מיט אַ שוואַרץ רעמל, ווו ס׳וועט געמאָלדן, אַז די בריידער טענענבוים זענען מחלל־שבתניקעס און דערפאַר דאַרף מען זיי בויקאָטירן...

אַז די יוגנט אין שטעטל האָט זיך דערוווסט פון דעם צעטל, זענען זיי אַוועק אין בית־המדרש און עס אַראָפ־גערישן

אַ גאַנצע וואָך האָט מען געריידט פון די טענענבוימס און דעם באַיקאָט. אייניקע יידן האָבן יאָ אויסגעפאָלגט דעם רוף פון די שומרי־שבת, בעת אַנדערע זענען געגאַנגען זיך שערן צו די טענענבוימס — נאָר דורך דער הינטער־טיר.

שבת נאָכן עסן האָבן די שומרי־שבת זיך פאַרזאַמלט אויפן ריינעק, ביי דער בריק, און געשטערט דער יוגנט צו שפּאַצירן. זיי האָבן זיך אויך דערווויסט, אַז יידישע יינגעלייט שפּילן אין פוטבאָל אויפן פערד־מאַרק. זענען זיי אַהין אַוועק מיטן רב און גאַוואָלט שטערן. וועג די שפּילער האָבן זיי געזען אָנקומען, איז גאַווארן פריילעך. עטלעכע יונגעלייט האָבן זיי אפילו איינגעלאָדן צו שפּילן...

די שומרי־שבת האָבן זיך פאַרנומען אויף אַ פאַרבריי־טערטער אַרבעט, נאָר קיין דערפאָלג נישט געהאַט. ס׳איז שוין דאָן גאַווען אין וויישקאָוו אַ פאַרגעשריטענע יוגנט.

ד.

פערזענלעכקייטן, עסקנים
געשטאלטן און טיפן

ד.

אישים, עסקנים,
דמויות וטיפוסים

מרדכי אנילביץ', מפקד המרד בגיטו וארשה - יליד וישקוב

(קטעים מן הספר של ישראל גוטמן „מרד הנצורים" — מרדכי אנילביץ' ומלחמת גיטו וארשה", „ספרית פועלים", מרחביה, 1963).

(מתוך הפרק „ילדות בפובישלה")

...משפחת אנילביץ' לא היתה ותיקה ומעורה בוארשה העיר. הוריו של מרדכי הגיעו לבירתה של פולין בשלהי מלחמת העולם הראשונה, מעירה קטנה וישקוב — שנתקשרה מוזרות בגורל חייו של מרדכי. בעירה זו נולד, ובבוא הזמן החרוץ נמצאה העירה בין הקרבנות הראשונים. ובתום המרד הגדול בגיטו וארשה התרכזו שרידי הלוחמים ביערות וישקוב. ואף נוצרה כאן יחידה פארטיזאנית יהודית נושאת את שמו של מרדכי אנילביץ'.

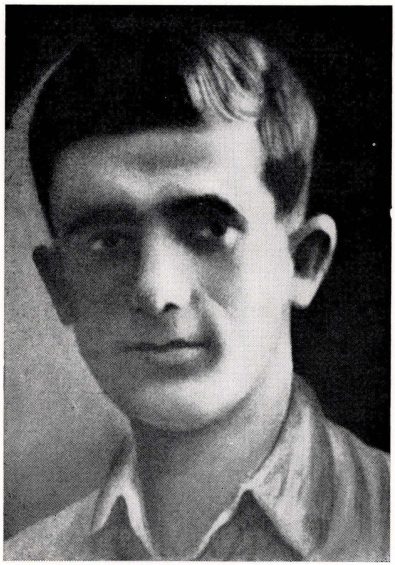

בעצם, רק אמו של מרדכי, צירל לבית זלטמן, בת וישקוב היתה. אביו, אברהם אנילביץ' נזדמן לכאן באקראי. הוריו של אברהם, בית הסבים של מרדכי, מוצאם מגליציה, בתהפוכות מלחמת העולם הראשונה נעקרו ממקומם, כרבים אחרים מבית ישראל בגליציה. אך שלא כזרם הפליטים הראשי אשר נע מגליציה לוינה ומעבר לים, עגנו האנילביצ'ים אצל קרובים בוישקוב הסמוכה לוארשה — עד יעבור זעם. כאן פגש אברהם בצירל זלטמן, ריבה אשר לחייה סמוקות וגוה מוצק וכול כולה כבת־כפר. היכרותם היתה קצרה, אך צירל לא היססה הרבה. אמנם אברהם רחוק מדמות אביר־חלומות של נערה, ואם לצד שני — גם לא היה אברך־משי בן תורה.

כנגד זה היטיבה צירל לדעת כי בית אביה החורג שקוע בעוני, ושלוש האחיות הבוגרות נצרכות גם להתנים ולנדוניה. ואלו משפחת פליטים זו אנילביץ' נודעה באמידותה, והשמועה אומרת שאין הם מקמצים ידם בכל הנוגע לבנם.

זמן מועט אחר החתונה חלו תמורות חשובות בעולם הרחב ובעולמם הפרטי של האנילביצ'ים. נגמרה המלחמה באירופה וחדל מצעד הצבאות על אדמת פולין. עם פרוץ המלחמה חנו כאן חיילי הצאר, „פוניה" המוכר והמאוס בתכלית.* ברחו קלגסי הצאר ובעקבותם באו הגרמנים, מגודלי הקומה, אדיבים ולבושי הדר. יהודים שמצפים תמיד לישועות ונחמות קיבלו את הכובשים החדשים בתקוה ובסבר פנים. החיילים הבאים מאשכנז מסמלים בהופעתם את ארצות הקידמה והסובלנות, מקום שהועניקו ליהודי שווין זכויות ורווחה כלכלית. ונוסף על כך דברו הגרמנים בלשון שקרובה לאידית העממית וכל יהודי יכול איכשהו לדבר עם השליטים החדשים. אולם עד מהרה נסתבר שבעלי הלשון הקרובה קרובים לשנאת ישראל. בגגים ושאר מקומות ציבור הופיעו שלטים — להודיע שכלבים ויהודים אינם רצויים. לבסוף הסתלקו אף הגרמנים ובקול תרועה הוכרזה פולין העצמאית. לאחר מאה וחמישים שנה שיעבוד, מרידות־נפל וטיפוחי חלומות, קמה פולין לתחייה. הפולנים היו שיכורים משמחה ושיכורים ממשתאות י"ש לכבוד המאורע. היהודים קבעו שהכל חולף — צבאות, משטרים, ערב לשונות — התמידה רק שנאת־יהודים.

הורי אברהם לא חזרו לגאליציה שבדרום. הם עברו לוארשה ופתחו חנות מכולת ומעדנים ברחוב טאמקי בתחום שכונת פובישלה. בניגוד למקובל היה הזוג הצעיר סמוך על שולחן הוריו של החתן ולא של הכלה, וכתום שנה תרמו בית האנילביצ'ים סכום נכבד כיסוד לפרנסתם של הצעירים. אף הזוג הצעיר השתקע בוארשה. אלא שעד מהרה גוייס אברהם לצבא הפולני המתיסד, וצירל נאספה לבית חמיה. האנילביצ'ים בוארשה, לאחר ישיבתם מאונס בוישקוב, חזרו לאורח החיים הטבעי והרגיל. הכל המה מעסקים, מעשי סוחרות ואף שיחות חולין שלהם נסובו על אותו הציר המרכזי, ואלו צירל לא הסתגלה לקצב המסחרר של הכרך. עד מהרה חלתה, בהיותה בחודשי הריונה הראשונים. הרופא מצא על ריאותיה כתמים זעירים ראשונים המבשרים רעות. ציוה על מזונות משובחים ואויר כפרי צח. כך הוצרכה צירל לנסוע לזמן מה אל קרוביה בוישקוב. זה כבר נכספה אל העירה המוקפת חורשות, אל בתי העץ העקומים והיהודים המתונים וישרי הלב. בוישקוב נחלצה מן תוגה ועכירות הרוח. צירל טיילה במשעולי היער, לקטה אוכמניות ודומדמניות ואכלה מזונות חלביים. אחיותיה וביחוד פייגה הבכירה, טפלו בה במסירות ובחיבה. בבית העץ הישן, המוקף שיחים, אשר למשפחת הוריה, ילדה צירל את בנה הבכור ושמו נקרא מרדכי, לזכר אביה המנוח. התינוק פקח עיניים תכולות זעירות וערניות, מביטות כאילו בריכוז ובתבונה, ועור גופו היה בהיר וצח. צירל חזרה ואמרה, כי בנה שנולד בעתות המלחמה (הפולנית־רוסית) וחזה במצוקתה — עתיד להיות אדם מאושר בחייו.

---

* „פוניה" — כינוי לגלגני לרוסים, מקובל בקרב היהודים.

*

(מתוך הפרק „עתונות ומבצעים")

..יונאס טורקוב, שחקן ותיק ובן למשפחת אמנים דגולה, היה בימי הגיטו פעיל בעזרה סוציאלית, ובזכרונותיו סיפר על פגישותיו עם מרדכי.

„הכרתי את מרדכי אנילביץ' בעת הכיבוש הגרמני, בראשית שנת 1940. הייתי אז ראש מחלקת הפליטים ונפגעי השרפות בעזרה סוציאלית העצמית (רימאַרסקה 20). בא אלי מרדכי אנילביץ' (יחד עם לאה שפירשטיין), בדבר המעון בלשנו 6, שהיה תפוס ע"י קיבוץ השומר־הצעיר. כיון שהמעון היה מצוי בקומה החמישית, רצינו להעבירו למקום אחר. מרדכי תבע שישאירו את הקיבוץ במקומו, משום שסודר מטבח והדבר היה כרוך בהוצאות גדולות.

„דרך משרד העזרה סוציאלית היו עוברים אלפי אנשים ושקשה היה לזכור את כל המבקרים בו. אך עד כמה שהדבר לא יהיה מוזר, מרדכי אנילביץ', מיד, מהרגע הראשון, כאשר אך התחיל לדבר עמי — הטביע עלי רושם יוצא מגדר הרגיל. הוא היה אדם צעיר גבה קומה, מבנהו חזק והתנהגותו עדינה. פניו היו נבונים, רוחשי טוב, ועם זאת הפיקו מרץ רב. עיניו המחייכות פלטו גיצים בעלי כוח סוגסטיבי.

„הוא פתח לדבר אלי בפולנית. לשאלתי, האם אינו יודע יידיש, השיב שקל לו להתבטא בשפה הפולנית. כל מלה שאמר היתה שקולה ומדודה. הוא נימק דבריו בהגיון ברזל. לכל נימוק שמנגד מצדי הוא התריס בשקט ובהרגעה אולם בבטחון רב כל כך, שניתן להבין, כי בסופו של דבר יקום ויהיה כרצונו. הוא באמת נתן לי להבין, כי הם את הדירה ברחוב לשנו לא יעזבו.

„אני הרגשתי כי הבחור הצעיר צובר בקרבו כוח שאין לעמוד כנגדו. בלי־משים חלפה במוחי המחשבה, שאותו צעיר עוד ימלא בקרבנו תפקיד חשוב. כאשר שוחחתי מאוחר יותר עם ד"ר ריינגלבלום ומסרתי לו איזה רושם הוא עשה עלי, העיר הלה: ‚כן, הבחור הזה יגרום לנו עוד נחת מרובה'."

*

(מתוך הפרק „מילא 18". מכתב של מ. אַנילביץ' ליצחק [אַנטק צוקרמן])

שלום יצחק,

איני יודע על מה לכתוב לך. ותר נא הפעם על פרטים אישיים. אין בפי אלא ביטוי אחד לציין את הרגשת חברי: נפל דבר שהוא למעלה מחלומותינו הנועזים ביותר. הגרמנים ברחו פעמיים מן הגיטו. פלוגה אחת שלנו החזיקה מעמד 40 דקה, והשניה — למעלה משש שעות. המוקש שהוטמן בשטח המברשתנים התפוצץ. מצדנו לא נפל עד עתה אלא קרבן אחד בלבד: יחיאל. נפל כחייל גיבור על יד מכונת־היריה.

משהגיעונו אתמול ידיעות, כי חברי פ.פ.ר. התקיפו את הגרמנים וכי תחת השידור „שוויט" שידרה ידיעה נפלאה על ההגנה העצמית שלנו — היתה לי הרגשת שלימות. עוד רבה אמנם לפנינו העבודה, אך כל מה שנעשה עד עתה, נעשה בשלימות.

המצב הכללי: כל הסדנאות בגיטו ומחוצה לו נסגרו, פרט ל„ורטרפאַסונג", „טרנסאוויא" ו„דיהרינג". על המצב אצל שולץ וטֶבֶּנס אין בידי ידיעות. הקשר נותק. סדנת המברשתים אחוזה להבות מזה שלושה ימים. אין לי קשר עם הפלוגות. שריפות רבות בגיטו. אחמול בער בית־החולים. גושי בנינים אחוזים להבות. המשטרה פורקה, פרט ל„ורטר־פאסונג". שמרלינג צף ועלה שנית. ליכטנבוים שוחרר מן האומשלאַג. מן הגיטו לא הוצא מספר רב של אנשים. מה שאין כן בשופים. פרשים אין בידי. ביום יושבים במחבואים.

מהערב אנו עוברים לשיטת פעולה פארטיזאנית. בלילה יוצאות שלוש פלוגות שלנו, שני תפקידים לפניהן: סיור מזוין והשגת נשק.

ודע, האקדח — אין לו כל ערך, כמעט שלא השתמשנו בו. נחוצים לנו: רימונים, רובים, מכונות־יריה וחומר־נפץ.

לא אוכל לתאר לפניך את התנאים בהם חיים היהודים. רק יחידי סגולה יחזיקו מעמד, כל השאר ייספו, במוקדם או במאוחר. הגורל נחרץ. בכל הבונקרים, בהם מסתתרים חברינו, אי־אפשר להדליק נר בלילה מפאת חוסר אויר. — — —

מכל הפלוגות שבגיטו נעדר רק איש אחד: יחיאל. אף זה נצחון הוא. איני יודע מה אוסיף ואכתוב לך. מתאר אני לעצמי ששאלה רודפת שאלה, אולם הפעם מסתפק־נא בכך. היה שלום, יקירי. אולי עוד נתראה. העיקר: חלום חיי קם והיה. זכיתי לראות הגנה יהודית בגיטו בכל גדולתה ותפארתה.

מרדכי

*

(מתוך הפרק „עד תום" — על מותו של אַנילביץ' בבונקר ברחוב מילא 18 בגיטו ורשה)

...וזאת אשר הצלנו מפי השרידים על הקורות:

„בצהרי יום אתמול, בעודם שוכבים ערומים למחצה על יצועיהם, הודיע פתאום המשמר שגרמנים מצויים בקרבת הבונקר וצעדיהם נשמעים. במקרים אלה נקטו הלוחמים היהודים בשתי שיטות. כיוון שהגרמנים נוהגים לקרוא תחילה ליהודים לצאת החוצה, תצא לראשונה פלוגה שלנו, נשקה חבויה עמה, ולאחר רגעי־מספר עליה להמם את הגרמנים ביריות פתאום ובשעת המהומה להתפזר לכל עבר. חלק ימלט את נפשו. שיטה שניה אמרה לבלי להיענות לתביעת הגרמנים, להשאר בפנים, ואם ינסו לחדור — לקדם את פניהם באש. במשך היום עוד אפשר יהיה להחזיק מעמד — הגרמנים לא יהינו להיכנס פנימה — ובלילה יש לחוש מפלט. ידענו אמנם שהגרמנים נוהגים להשתמש גם בגאזים, אבל על כך לא נתנו דעתנו ביותר. מישהו מסר, שאם הפנים שרויים בגזים, אין להם לגאזים שליטה.

„בקרוא הגרמנים את האנשים החוצה, יצאו האזרחים ועמהם מנהיגי הטומפים (בעלי הבונקר) והסגירו עצמם, ואלו מהלוחמים לא יצא איש. הוסיפו הגרמנים והכריזו שכל היוצא ייליקח לעבודה, והמסרב — יירה במקום. חברינו התבוננו ליד המבואות וחיכו עם נשק ביד לכניסת הגרמנים. הגרמנים חזרו והבטיחו שכל רע לא יאונה ליוצאים, אבל איש לא נואל לצאת. לבסוף התחילו להכניס גאזים, והרעה כלתה אל פני מאה ועשרים הלוחמים.

„הגרמנים לא דנוס למיתה מהירה. הכניסו כמות גאזים קטנה והפסיקו כדי לדכא את הרוח בחנק אטי וממושך. אריה וילנר ראשון היה שקרא לכל הלוחמים: בואו, נתאבד ואל ניפול חיים בידי הגרמנים. החלה פרשה של התאבדויות. קולות יריה בקעו כאן בפנים — לוחמים יהודים שלחו יד בנפשם. קרה שאקדח לא פעל ובעליו, אומלל ונבוך, ביקש

רחמים מחברו להמיתו, אבל איש לא ההין לשלוח יד בחברו. לזטק רוטבלאט, אשר היה כאן עם אמו ובת־דודתו — ירה ארבעה כדורים באמו ועדיין פרפרה פצועה וזבת דם. ברל ברודא, אשר ידו נפצעה לפני כמה ימים ולא יכול היה לאחוז באקדח, ביקש מחבריו שישימו קץ לחייו. מרדכי אניליביץ׳ בטח שהמים מפיגים את סכנת הגאזים והציע לנסות בדרך זה. פתאום בא מישהו והודיע שנתגלה מוצא סמוי מעיני הגרמנים. אבל רק מועטים יצאו מבעד לפתח זה, והנותרים נחנקו לאט.

„כך גוועה תפארת הגבורה של וארשה היהודית הלוחמת, הנאבקת, מאה לוחמים יהודים מצאו פה את מותם, ובתוכם מרדכי אניליביץ׳, האהוב על הלוחמים, המפקד אמיץ הלב, יפה התואר, שגם בשעות האימה רחפה בת שחוק על שפתיו..."

פֿאַסט־קאַרטל אַרויסגעשיקט דורך מ. אַניעלעוויטש פון ווַארשעוער געטאָ
גלויות־דואר ששלח מ. אַנילביץ׳ מגיטו ווארשה

מרדכי אניעלעוויטש, קאָמאַנדאַנט פון געטאָ־אויפשטאַנד אין ווארשע - א געבוירענער אין ווישקאָוו

(אויסצוג פון ישראל גוטמאַנס בוך „דער בונט פון די באַלאַגערטע" — מרדכי אַניעלעוויטש און די מלחמה פון די יידן אין ווַארשעוער געטאָ. „ספרית פועלים", מרחביה, 1963)

(פונעם קאַפּיטל „די קינדהייט אין פאַווישלע")

...די פאַמיליע אַניעלעוויטש איז נישט געווען קיין איינ־געזעסענע אין דער שטאָט ווַארשע. מרדכיס עלטערן זענען אַנגעקומען אין דער הויפּטשטאָט פון פוילן צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה פון קליינעם שטעטל ווישקאָוו — וואס האָט אויף אַ מאַדנעם אופן זיך פאַרבונדן מיטן גורל פון מרדכין. אין דעם שטעטל איז ער געבוירן געווָארן און מיט דער צייט איז דאָס שטעטל פון די ערשטע מלחמה־קרבנות. מיטן פאַרענדיקן דעם גרויסן אויפשטאַנד אין ווַארשעוער געטאָ, האָבן די רעשטלעך פאַרבליבענע קעמפער זיך צוגעוויפגעזאַמלט אין די וועלדער פון ווישקאָוו און דאָ איז אָפּילו געשאפן געווָארן א יידישע פאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג, וואס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון מרדכי אַניעלעוויטש.

בעצם איז נאָר מרדכיס מוטער, צירל (פון דער היים: זלאַטאָן) געווען א ווישקאָווערין. זיין פאָטער, אברהם אַניעלעוויטש, איז דאָ אהערגעקומען צופעליק. אברהמס על־טערן, מרדכיס זיידע־באָבע, שטאָמען פון גאַליציע. בעת די געשעענישן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן זיי פאַר־לאָזט דאָס אָרט ווי פיל אַנדערע יידן פון גאַליציע. אָבער נישט ווי דער הויפּט־שטראָם פון די פליטים, וואס האָבן פון גאַליציע געוואַנדערט קיין ווין און אויף יענער זייט אַקאַמן) געווען א ווישקאָווערין. זיין פאָטער, אברהם קרובים אין ווישקאָוו וואס איז געלעגן נאָענט פון וואַרשע — ביז דער צאַרן וועט אַריבער. דאָ האָט אברהם זיך געטראָפן מיט צירל זלאַטאָן, א יונג מיידל, וואס האָט מיט אירע רויטע בעקעלעך און פעסטן געבוי, אינגאַנצן דערמאָנט א דאַרפישע. זייער קאָנטשאפט איז געווען א קורצע, אָבער צירל האָט נישט געטראָפט לאַנג. אברהם איז טאָקע געווען ווייט פון יענער ריטערלעכער געשטאַלט ווי דאָס מיידל האָט געחלומט, און פון דער צווייטער זייט — איז ער אויך נישט געווען קיין זיידענער יונגערמאַנטשיק, א בן־תורה. אַנטקעגן דעם אָבער האָט צירל געווּוסט, אז די שטוב פון איר שטיף־טאָטן זינקט אין ארעמקייט און די דריי דערוואַקּ

סענע פון איר שוועסטערס נייטיקן זיך אין חתנים און אין נדן. בעת די אַמעריקע אַניעלעוויטש איז באַקאַנט מיט איר פאַרמעגלעכקייט, און קלאַנגען גיינען אַרום, אַז וואָס שייך זייער זון — זשאַלעווען זיי גאָרנישט.

אַ קורצע צייט נאָך זייער חתונה זענען פאַרגעקומען וויכטיקע עגדערונגען אין דער גרויסער וועלט און אין פערזענלעכן וועלטלעך פון די אַניעלעוויטשעס. די מלחמה איז אייראָפּע האָט זיך פאַרענדיקט און ס׳האָט אויפגעהערט דער דורכמאַרש פון אַרמייען איבער פוילנס ערד. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה, האָבן דאָ סטאַציאָנירט די צאַרישע חיילות, די באַוווסטע און פאַראַאָסטע „פאַניעס״. ווי נאָר ס׳זענען אַנטלאָפן די צאַרישע זעלנער, זענען גאָקומען די דייטשן — הויכגעוווקסיקע, העפלעכע און שיין־גאָקליידעטע. יידן, וואָס ווּאַרשן שטענדיק אויף ישועות און נחמות, האָבן די נייע דערוואַרער אויפגענומען מיט האָפענונג און ערנוויליק. די זעלנער וואָס קומען פון דייטשלאַנד, סימבאָליזירן מיט זייער דערשיינען די לענדער פון פראָגרעס און טאָלעראַנץ. אַ לאַנד ווו יידן האָבן גלייכע רעכט און עקאָנאָמישן ווויליזיון. אויסער דעם האָבן די דייטשן געוואָרט אַ שפּראַך וואָס איז צוועון נאָענט צום אַלטן־סטילכן יידיש, און יעדער יידּ האָט זיך געקענט פאַרשטענדיקן מיט די נייע הערשער. נאָר זייער שנעל איז קלאָר געווארן, אַז די וואָס באַנוצן זיך מיטן נאָענטן לשון, זענען אויך זייער נאָענט צו יידן־האָס. אויף די מערק און אַנדערע עפנטלעכע ערטער זענען באַלד דערשינען אויפשריפטן, אַז „הינט און יידן זענען אומ־ געווינטשן״. צום סוף האָבן אויך די דייטשן זיך אָפּגעטראָגן און מיט געשאַל איז פראָקלאַמירט געווארן די אומאָפּהענגיקע פוילן. נאָך הונדערט פופציק יאָר קנעכטשאַפט, טרוימען און דורכגעפאַלענע אויפשטאַנדן — איז פוילן צוריק אויפגע־ שטאַנען צום לעבן. די פאַליאָקן זענען געווען שיכור פון פרייד און פון בראַנפן לכבוד דער געשעענישּ. די יידן האָבן פעסטגעשטעלט, אַז אַלץ גייט פאַריבער — אַרמייען, רעזשי־ מען, שפּראַכן — עס בלייבט בלויז די שנאה צום יידּ.

אברהמס עלטערן האָבן זיך נישט אומגעקערט קיין גאַליציע, אין דרום פון לאָדז. זיי זענען אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע און געפּענט אַ שפּייז־ און קאָלאָניאַל־געשעפט אויף דער טאַמקי גאַס, אין פאַוויישליע. אין קעגנזאַץ צו דעם אַנגענומענעם כלל, איז דאָס יונגע פּאָרל געווען אויף קעסט ביי די עלטערן פון חתן — און נישט פון דער כלה. אין אַ יאָר אַרום האָבן די אַניעלעוויטשעס געשאַנקען אַ באַ־ דייטנדיקע סומע אַלס פונדאַמענט פאַר דער פּרנסה פון די יונגע. אויך דאָס יונגע פּאָרל האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע. נאָר נאָר שנעל איז אברהם מאַביליזירט געווארן אין דער זיך שאַפּנדיקער פּוילישער אַרמיי און צירל איז אינעגראַ־ גאַנגען וווינען צו דער שוויגער. די אַניעלעוויטשעס אין וואַר־ שע, נאָך אַ אָנצוווּנגענעם אויפהאַלט אין ווישקאוו, האָבן זיך אומגעקערט צו אַ נאַטירלעך און נאָרמאַל לעבן. אַלץ האָט דאָ געבּרויזט מיט געשעפט, מסחר און אַפילו די געוויינלעכע געשפּרעכן האָבן זיך גדדייט אַרום דער דאָזיקער צענטראַ־ לער אָקס. אָבער צירל האָט זיך נישט צוגעפאַסט צו דעם קאָפּשוינדלעריש טעמפּ פון דער גרויסער שטאָט. זי איז שנעל קראַנק געווארן, זייענדיק אין די ערשטע חדשים פון דער שוואַנגערשאַפט. דער דאָקטאָר האָט אויף אירע לונגען אויסגעפּינען פּלעקן וואָס זאָגן אַן שלעכטס. ער האָט רעקאָמענדירט ספּעציעל עסן און פּרישע דאַרפּישע לופט. אַזוי איז צירל געצוווּנגען צו פאָרן אויף

...יאָנאַס טורקאָוו, אַן אַלטער אקטיאָר און אַ זון פון אַ גרויסער קינסטלער־משפּחה, איז אין נעטאַ נעווען שטענדיק אין דער סאציאַלער הילף און אין זיינע זכרונות האָט ער דערציילט וועגן זיינע באַגעגענישן מיט מרדכין.

„איך האָב באַקאַנט מרדכי אַניעלעוויטשן בעת דער דיי־ טשישער אקופּאַציע, אַנהייב 1940. איך בין דאָן געווען פאַרוויצער פון דער פּליטים־אָפּטיילונג און פון געלטענע און שריפּות ביי דער זעלבשטענדיקער סאציאַלער הילף (ריימאַר־ סקע 20). ס׳איז געקומען צו מיר מרדכי אַנילעוויטש (צוואַמען מיט לאה שאַפּירשטיין) וועגן דער דירה אויף לעשנא 6, וואָס איז געווען פאַרנומען דורכן קיבּרע פון השומר הצעיר. צוליב דעם וואָס די דירה האָט זיך געפונען אויפן פינפטן שטאָק, האָבן מיר זי געוואָלט איבערפירן אויף אַן אַנדער אָרט. מרדכי האָט געפאָדערט איבערלאָזן דעם קיבּרע, ווייל מ׳האָט דאָרט איינגעאָרדנט אַ קוך און די זאָך איז געווען פאַראונדן מיט גרויסע אויסגאָבן.

„דורכן אמט פאר סאציאַלער הילף פלעגן דורכגיין טויזנטער מענטשן און ס׳איז שווער געווען צו געדענקען די אַלע באַזוכער. נאָר ווי מאָדנע עס זאָל נישט זיין, האָט מרדכי אַניעלעוויטש, פון ערשטן מאָמענט ווי ר׳האָט נאָר אַנגעהויבן מיט מיר רעדן, אינעגראַלאָזט אויף מיר אַן אויסערגעווייניעלעכן אייגדרוק. ער איז געווען אַ יונגער מאַן, הויך געווּוקסן, פעסט געבויט און איידעלער הא־לטונג. זיין פנים האָט אויסגעדריקט פאַרשטאַנד, גוטמקייט און אַ סך ענערגיע. זיינע שמייכלענדיקע אויגן האָבן גאָר געפינקלט מיט אַ סוגעסטיוון כוח.

„ער האָט אַנגענומען רעידן צו מיר פויליש. אויף מיין פראָגע צי ער קען נישט קיין ייִדיש, האָט ער געענטפערט, אַז ס׳איז אים לייכטער זיך אויסצודריקן אין דער פוילישער שפּראַך. ייִדיש וואָרט זיין איז געווען געווייגן און געמאַסטן. זיינע רייד האָט ער באַגרינדעט מיט אַן אייזערנער לאָגיק. אויף יעדן קעגן־אַרגומענט מיינעם האָט ער רעאַגירט שטיל און רואיק, נאָר מיט אַזויפיל זיכערקייט, אַז אין דער אונ־ אַ געווּסער צייט צו אירע קרובים קיין ווישקאָוו, זי האָט שוין פון לאָנג געבענקט נאָכן שטעטל, אַרומגערינגלט מיט וואַלד, נאָך די קרומע הילצערנע הייזקעס און נאָך די שטילע און גאָטטספּארכטיקע יידן. אין ווישקאָוו האָט זי זיך באַפרייט פון דער בענקשאַפט און שלעכטער שטימונג. צירל האָט שפּאַצירט ביי די ראַנדן פון וואַלד, געקליבן יאָגדעם און בערעלעך און געגעסן מילד־פראָדוקטן. אירע שוועסטערס, און באַזונדערס די עלטסטע פייגע, האָבן זיך מיט איר מטפל געווען מיט איבערגעגעבנקייט און ליבע. אין דעם אַלטן הילצערנעם הויז, אַרומגערינגלט מיט קוסטעס, וואָס האָט עהאערט צו דער משפּחה פון אירע עלטערן, האָט צירל גע־ בוירן איר עלטסטן זון, וואָס איז אַנגעוּרופן געווארן מרדכי, אויפן נאָמען פון איר פאַרשטאַרבענעם פאָטער. דאָס נייִ־ געבוירענע האָט געפּענט אַ פאָר קליינע בלאָע לעבעדיקע אויגן וואָס האָבן געקוקט ווי קאָנצענטרירט און מיט פאָר־ שטאָנד און די קאָליר פון דער הויט איז געווען העל און פריש. צירל פלעגט אָפט איבערהזרן, אַז איר זון, וועלכער איז געבוירן געווארן אין מלחמה־צייט (צוויישן די פאַליאָקן און די רוסן) און אַדורכגעמאַכט נויט — וועט זיין אַ גליק־ לעכער מענטש אין זיין לעבן.

(פּונעם קאַפּיטל „פּרעסע און אָקציעס״)

טערשטער שורה האסטו פארשטאנען, אז עס וועט זיין ווי ער וויל. ער האט מיר באמת געגעבן צו פארשטיין, אז די דירה אויף לעשנא וועלן זיי נישט פארלאזן.

„איך האב געפילט, אז דער יונגער בחור פארמאגט אין זיך א כוח וואס ס׳איז אוממעגלעך זיך קעגנצושטעלן. אין מיין מוח איז פון זיך אדורכגעפלויגן א געדאנק, אז דער דאזיקער יונגערמאן וועט ביי אונדז דערפילן א ווייכטיקע אויפגאבע. ווען איך האב אין א צייט ארום געשמועסט מיט ד״ר רינגעלבלום און אים אויבערגעגעבן א וואסער איינדרוק ער האט אויף מיר אויבערגעלאזט, האט ער באמערקט: „א. דער דאזיקער בחור וועט אונדז נאך ברענגען פיל נחת.״

(פונעם קאפיטל „מילא 18״. ברירו פון מ. אינעלעוויטש צו יצחק (אנטעק צוקערמאן))

שלום יצחק,

איך ווייס נישט וועגן וואס דיר שרייבן. דאס מאל זיי מווהר אויף פערזונלעכע פרטים. איך האב נישט אין מיין מויל קיין אנדערן אויסדרוק אריסצובערענגען מיין געפיל און דאס געפיל פון מיינע חברים: עס האט פאסירט א זאך וואס איז העכער פון אונדזערע סאמע גרויסגסטע חלומות. די דייטשן זענען צוויי מאל אנטלאפן פון גטא. איין גרופע אונדזערע האט אויסגעהאלטן 40 מינוט און די צוויטע — העכער זעקס שעה. די מינע וואס איז אונטערגעליגט געוואלן אין ראיאן פון די בערשטערס — האט אויפגעריסן. אויף אונדזער זייט איז ביז איצט נישט געפאלן ווי נאר איין קרבן: יחיאל. ער איז געפאלן ווי א זעלנער־העלד נעבן מאשינגעווער.

אז עס זענען צו אונדז נעכטן דערגאנגען ידיעות, אז די פ.פ.ר.־חברים האבן אטאקירט די דייטשן און אז די ראדיא־סטאציע „שוויט״ האט טראנסמיטירט א ווונדערבארע ידיעה וועגן אונדזער זעלבסטשוץ — האב איך עטאס א געפיל פון שלימותדיקייט. אונדזי דערוואוסט נאך א סך ארבעט, נאר אלץ וואס איז געטאן געווארן ביז איצט, איז געטאן געווארן מיט פולקאמקייט.

די אלגעמיינע לאגע: אלע שאפן אין גטא און אויסער אים, זענען געשלאסן, חוץ דער „וואכטערפאסטנע״, „טראנסא־וויא״ און „דיהרינג״. וועגן דער לאגע ביי שולץ־טעבענס האב איך נישט קיין ידיעות. די פארבינדונג איז אויבערגעריסן. דער בערשטער־שאפ איז זינט דריי טעג ארומגעגאפט פון פלאמען. כ׳האב נישט קיין קאנטאקט מיט די קאמפס־גרופן. פיל שריפות אין גטא. נעכטן האט געברענט דאס שפיטאל. בלאקן הייזער שטייען אין פלאמען. די פאליציי איז פונאנ־דערגעלאזט, אויסער דער „וועטערפאסטנע״. שמערלינג האט זיך ווידער באוויזן. ליכטענבוים איז באפרייט געווארן פון אומשלאג. פון גטא האט מען נישט ארויסגענומען קיין סך מענטשן — דאס וואס ס׳איז נישט געשען איז די שאפן. קיין פרטים האב איך נישט. בייטאג זיצט מען די בא־העלטענישן.

פון פארנאכט גייען מיר אויבער צו פארטיזאנישער טע־טיקייט. בייגאנג גייען ארויס דריי אונדזערע גרופן, וועלכע האבן צוויי אויפגאבן: באוועפנטער אויסשפיר און דערנאכערן געווער.

און וויסן זאלסטו, אז דער רעוואלווער האט נישט קיין שום וועדט; מיר האבן אים כמעט נישט באנוצט. מיר נייטיקן זיך אין גראנאטן, ביקסן, מאשינגעווער און אויפרייס־מאטעריאל.

איך קאן דיר נישט שילדערן די באדינגונגען, אין וועלכע עס לעבן די יידן. בלויז אויסדערוויילטע וועלן אויסהאלטן, אלע אנדערע וועלן פעריאר צי שפעטער אומקומען. דער גורל איז א נעתחמעטער. אין אלע בונקערס, וווּ אונדזערע חברים באהאלטן זיך, איז אומגלעיבּ אנצוצינדן אין די נעכט א ליכט צוליבן מאנגל פון לופט. — — —

פון אלע גרופן אין גטא איז פארשוווندן נאר איין מענטש: יחיאל. אויך דאס איז א נצחון. איך ווייס נישט וואס נאך צוגוועבן און דיר שרייבן. איך שטעל זיך פאר, אז איין פראגע יאגט די אנדערע, נאר דאס מאל וועל איך זיך באגונענען מיט דעם. זיי געזונט, טייערער. אפשר וועלן מיר זיך נאך זען. דער עיקר: דער חלום איז פארווירקלעכט געווארן. איך האב זוכה געווען צו זען יידישע פארטיידיקונג אין גטא אין איר גאנצער גרויסקייט אין פראכט.

מרדכי.

(פונעם קאפיטל „ביזן סוף — וועגן טויט פון אינעלעווישן אין בונקער, אין גטא ווארשע)

...און דאס האבן מיר ארויסגאקומען פון די איבערגע־בליבענע וועגן די געשעענישן:

„נעכטן אינמיטן טאג, וען זיי ליגן נאך האלב־נאקעטע אויף זייערע געלעגערס, האט פלוצים מדיע געווען די וואך, אז דייטשן געפינען זיך נאענט פון בונקער און מען הערט זייערע טריט. אין אזעלכע פאלן האבן די יידישע קעמפערס אנגעוועגדעט צוויי שיטות. אזוי ווי די דייטשן זענען זיך נוהג פריער צו רופן די יידן זיי זאלן ארויסגיין אינדרויסן, וועט צום ערשט פארלאזן דעם בונקער אונדזער גרופע מיט פארבארגן געווער און נאך עטלעכע סעקונדן אנהייבן מיט אמאל שיסן אויף די דייטשן און בעת דער מהומה זיך פונאנדערלויפן אומעטום. א טייל וועט זיך ראטעווען. די צווייטע שיטה האט געוואגט, אז נישט ענטפערן אויף דער פארערנג פון די דייטשן, בלייבן אינעווייניק און אויב זיי וועלן פרווון ארייַנדרינגען — זיי אויפצומען מיט פייער. אין משך פון טאג קאן מען נאך ווי ס׳איז אויסהאלטן — די דייטשן וועלן נישט וואגן ארייַנגיין אינעווייניק — און ביינאכט דארף מען זוכן א באהעלטענעש. מיר האבן געווישט, אז די דייטשן באנוצן זיך אויך מיט גאז, אבער דאס האט אונדז נישט אזוי אינטערעסירט. עמעץ האט אויבערגעגעבן, אז אויב דאס פנים איז אין וואסער, האבן נישט די גאזן קיין ווירקונג.

„אז די דייטשן האבן ארופן די מענטשן ארויסצוגיין, האבן פארלאזט די ציוויליע און די בונקער־איינגענומער און זיך איבערגעגעבן, דאקטער פון די קעמפער איז קיינער נישט ארויסגעגאנגן. די דייטשן האבן וויידער אויסגעפרוּפ, אז דער וואס גייט ארויס ווערט ענגומען צו דער ארבעט און דער וואס זאגט אפ — וועט אויפן ארט דערשאסן ווערן. אונדזערע חברים האבן זיך פארפאסטשיקט ביי די ארייַנגענג און מיט געווער אין האנט געוואלט אויפן ארייַנגיין פון די דייטשן. די דייטשן האבן וויידער איבערגעוחזרט, אז די וואס וועלן ארויסגיין, וועט גארנישט געשען, נאר קיינעם האט נישט געלאקט אריסצוגיין. צום סוף האבן זיי אנגעהויבן ארייַנ־לאזן גאזן אבער אלע 120 קעמפער זענען אומגעקומען.

„די דייטשן האבן נישט פארמשפט אויף א שנעלן טויט. זיי האבן ארייַנגעלאזט א קלייַנע צאל גאז און אויפגעהערט, כדי אונטערדריקן דעם גייסט מיט א פאמעלעכער אן לאנג־דויערנדיקער שיקעניש. אריה ווילנער האט דער ערשטער

געווען צו אַלע קעמפערס: קומט, לאָמיר באַגיין זעלבסט־מאָרד און נישט אַרײַנפאַלן לעבעדיקערהייט צו די דיישטן, ס׳האָט זיך אַנגאָהויבן די פרשה פון זעלבסטמאָרדן. ס׳האָבן זיך געהערט שאָסן פון אינעווייניק — יידישע קעמפערס האָבן זיך גענומען דאָס לעבן. עס האָט פאַסירט, אַז דער רעזשאָלוואר האָט נישט געשאָסן און זיין איינגעטימער, אומ־גליקלעך און פאַרלוירן, האָט געבעטן רחמים ביי זיין חבר ער זאָל אים טויטן. אָבער קיינער האָט נישט געוואָגט אומצוברענגען זיין חבר. ליוטענאַנט ראָטבלאַט, וועלכער איז דאָ געווען מיט זיין מוטער און קוזינע — האָט אויסגעשאָסן פיר קוילן אין זיין מאָמען וואָס האָט נאָר אַליין געפלאַטערט אַ פאַרווונדעטע און אָפּגייענדיקע אין בלוט. בערל בראַדאַ, וועלכער איז מיט עטלעכע שעג פריער פאַרוווונדעט געוואָרן אין האָנט און נישט געקאָנט האַלטן דעם רעוואָלוואָר, האָט געבעטן זיינע חברים זיי זאָלן אַ סוף מאַכן צו זיין לעבן. ס׳האָט אַזוי אויסגעזען, אַז אַלע זענען שוין אויף דער גרויסער אייביקייט, אַחוץ פון דעם יונגן בחור, וואָס איז אויסגעגאַנגען די פראַכט פון דער גבורה פון דער יידישער קעמפּנדיקער און זיך ראָגלעניקער ווי אַרשע, הונדערט יידישע קעמפערס האָבן דאָ געפונען זייער טויט און צוויי זיי — מרדכי אַניעלעוויטש, באַליבט פון די קעמ־פערס, דער מוטיקער קאָמענדאַנט, דער שיינער, וואָס אויך אין די שעהן פון שרעק האָט אויף זיינע ליפן געשוועבט אַ שמייכל...״

האדמו״ר רבי יעקב אריה מוישקוב־ראדזימין

מתוך הספר „הרבי מקוצק ושש״ים גבורים סביב לו״. גל־עד לתולדותם, תורתם ופעלם של הרבי, גדולי תלמידיו וצאצאיו עד הדור האחרון. ערוך בידי יחזקאל רוטנברג — משה שנפלד. הוצאת „נצח״, תל־אביב, 1959. כרך שני

מלכות קוצק, המסועפת בבנים ותלמידים, המשיכה לשזור את חוט־השני של מייסדה „האדמו״ר הזקן״, רבי מנחם מנדיל, שנים רבות אחרי פטירתו של הצדיק. ברם, בעוד ששושלת התלמידים מוסיפה עדיין להתקיים ולהפיץ מזוהר־קדושתה בכל פינות תבל, הרי שושלת הצאצאים נכחדה כמעט כליל ולא נשאר לה נצר.

בעת השואה האיומה, שניתכה על עם ישראל על־ידי קלגסי הצורר הנאצי ימ״ש, נקטף הנצר האחרון לבית קוצק — רבי יעקב אריה מורגנשטרן מרדזימין ושמונת בניו, אשר מסרו את נפשם על קדושת השם.

בוישקוב, עיירה קטנה בפולין, החל רבי יעקב אריה לכהן ברבנות, ומאז היו חייו שרשרת אחת של פעילות למען חסידיו־בניו. במשך מספר שנים שכיהן כרב בוישקוב, קנה לו שם שהיה הולך לפניו בכל ערי המדינה. מוניטין יצאו לו למר־חקים בזכות צדקתו המופלגת, דאגתו לכל באי ביתו ומסירתו שאינה יודעת ליאות ומעצורים, וכבר בחיי אביו הגדול זכה להערצתם הגלויה של אלפי החסידים אשר באו מכל קצוי פולין כדי להסתופף בצל קדושת אביו האדמו״ר מלאמאז זצ״ל.

בשנת תרפ״ו, ג׳ באלול, נתבקש האדמו״ר מלאמאז לישיבה של מעלה. מיד לאחר ההלוויה הכתירו החסידים את בנו בכורו רבי יעקב אריה לרבם ומנהיגם. מפה לאוזן עברה השמועה, כי כבר בשבת הראשונה להנותו, יערוך רבי יעקב אריה שולחן, אם כי עדיין לא תמו ימי השבעה, ואלפים מחסידי אביו נתקבצו ובאו לוישקוב כדי להסתופף אצלו בשבת. אמירת התורה שלו היתה מלווה התלהבות גדולה. ואכן, עוד באותה שבת הצטרפו אליו עוד חסידים רבים, אשר נוכחו לראות כי לפניהם אישיות נעלה ומרוממה, שאין לסור מדבריה ימין או שמאל.

חסידיו הנלהבים ראו בו לא רק אדמו״ר, אלא גם כעין אב רחום, הדואג לבניו והמתמסר באהבה לכל יחיד ויחיד מהם. הוא נתן דעתו לכל אחד, דאג לו בכל להט נשמתו והתענין במצבו הכללי והחומרי, בסייעו תמיד בעצותיו.

אהבתו לזולת היתה יוצאת מהכלל. מספרים עליו, שכה רבה היתה דאגתו לכל פרט, עד שכאשר חלה אחד מחסידיו, היה שרוי בדאגה עמוקה, שנתנה אותותיה בכל ישותו, והיה עושה הכל למען רפואתו השלמה.

חצרו וביתו היו שוקקים תדיר מהמוני חסידים שנהרו אליו מכל קצוי פולין, לשאול בעצתו ולהשתטח בישועה ורחמים, ומכולם היה הוא משכמו ומעלה גבוה. מקטרת גדולה היתה נתונה תדיר בין שפתותיו והופעתו האצילית עם מבטו הפקח הטילו אימה ויראת־כבוד על כל רואיו.

בביתו של רבי יעקב אריה שררה מזיגה נפלאה של וורקי—קוצק, שכן היה נכדו של הרבי מקוצק מחד גיסא וחותנו של האדמו״ר רבי מנחם קאליש מאמשינוב מאידך גיסא. אהבת־ישראל הזכה, שזכה בה בית וורקי, היתה נטועה בו וטבועה באופיו.

חלק הארי של חסידיו ומעריציו היה מרוכז בלודז׳, ומנהג היה בידי הרבי יעקב אריה שהיה נוהג אחת לשנה את משכנו בוישקוב ויוצא ללודז׳.

בהגיעו ללודז׳ היה זוכה תמיד לקבלת פנים נלהבת ביותר מצד חסידיו. כאן היה מתארח אצל הרה״ח ר׳ זישא הנדליס. ר׳ זישא זה הוציא־לאור את הספר „תורת הכהן״ להרבי זושא מפלוצק, ורבי יעקב אריה נתן לו מכתב הסכמה על הדפסת הספר.

בלודז׳ היה מהזק את חסידיו ומעוררם לעבודת השם, וזמן רב היתה השפעתו ניכרת בעיר. כך היה נוהג מדי שנה בשנה, ונסיעות אלו תרמו הרבה לקירוב הלבבות ולהילכוד בין החסידים.

כך חלפו שנים בוישקוב. החסידים הלכו והתרבו ומדי שבת בשבתו היתה החצר הומה מקהל החסידים. רבי יעקב אריה היה עורך את התפילה הזכה בצוותא חדא עם הקהל ואחר היו הכל סועדים על שולחנו. השולחן היה משאיר רושם עז בלב החסידים, כי היה מתובל בדברי־תורה רבים ומעמיקים, החודרים לנבכי הלב והנפש.

בשנת תרצ״ב נפטר האדמו״ר הזקן מרדזימין, וחסידיו נותרו מיותמים ללא מורה ומנהיג. שבעתיים היה גדול הכאב,

על כי רבם לא השאיר אחריו יורש וממלא־מקום, שיקבל את עול האדמו״רות ברדזימין.

כיוון שרבי יעקב אריה היה נכדו של האדמו״ר מרדזימין, נתנו בו עיניהם והפצירו בו, כי יאות לקבל עליו את האדמו״רות ברדזימין. אבל מאידך היו אנשי וישקוב מפציריס בו לבל ינטוש אותם. קשה היה עליהם לוותר על רבם הנערץ, אולם לבסוף גברו הפצרותיהם של חסידי רדזימין, וקיבל עליו את האדמו״רות של רדזימין. הוא עזב את וישקוב כשכל אנשי העיר מלווים אותו ברוב כבוד.

משנשארה וישקוב ללא רב, פנו אל בנו של רבי יעקב, רבי דוד שלמה, שנתפרסם כגדול בתורה, והציעו לו למלא את מקום אביו. רבי דוד שלמה נענה לבקשתם והוא נתמנה לרבה של וישקוב.

בפרוס מלחמת־העולם השניה הרגיש רבי יעקב אריה בסכנה החמורה המאיימת על יהדות אירופה והוציא מאמר מיוחד לחסידיו, בו פנה אליהם בקריאה היוצאת מעומק הלב שיתחזקו בעבודת השם ולא יפלו באמונתם. מאמרו זה הופץ בכל רחבי פולין ועורר הד חזק בין כל חסידי פולין.

בניו שניספו ג״כ על קה״ש (הי״ד): ר׳ ישראל יצחק אב״ד מרוצק, ר׳ אלימלך יהודה, חתנו של האדמו״ר ר׳ יוסף מאמשינוב, ר׳ מרדכי, רב בסקרז׳סק, ר׳ בריש חותנו של האדמו״ר מגרוכוב.

הרבנית איטה טובה קאליש, אשת הצדיק האדמו״ר רבי מאיר מאמשינוב שליט״א, היא הבת היחידה שנשארה לאוי״ט.

ר׳ חיים הענעך דער בעל־תפילה

מנחם שטעלונג
תל־אביב

געווידמעט דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין פאָטער, מוטער, שוועסטער און ברידער)

ווער האָט נישט געקאָנט אין ווישקאָוו ר׳ חיים־הענעך — דער טשערוויינער בעל־מוסף און בעל־תפילה פון געוועך שטיבל? האָט ער דאך מיט זיינע פינף זין, די משוררים, מחייה־נפשות געווען די וואָס פלעגן הערן זיינעם אַ כל־נדרי, אַ מוסף אין ראש־השנה און יום־כפור, אדער גאר אַ נעילה. זיין „יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים״ — האָט מען געזאָגט — שפאָלט די הימלען...

אַז ס׳איז געקומען צו נעילה, האָט מען פון די אַנדערע שולן, בתי־מדרשים און מנינים זיך אַ לאָז געגעבן צום נעוועך שטיבל, כדי זיך קוויקן מיט חיים־הענעכס זיסע שטים. אפילו אונדזער שכן, דער שוחט ציוויאָק ז״ל, ווועלכער איז אַליין געווען חזן אין דער גרויסער שול (ביזן אַנקומען פון חזן מלכיאל ברוכאַנסקי ז״ל), פלעגט זיך אויך אַראָפּכאָפּן צו נעילה, כדי הערן חיים הענעכס תפילה...

די מאָמע דערציילט...

דער חזנישער דערפאָלג פון מיין פאָטער און דאָס אָפּטע אַנווייזן אויף מיר אין שטעטל ווי אויף אייניגס פון זיינע זין און מיטהעלפער. האָט מיך פאראינטריגירט צו וויסן וויאַזוי האָט ער דערגרייכט די דאָזיקע קאַריערע. איך האָב זיך אַנגענומען מיט מוט און איינמאָל אַ פרעג געטאָן וועגן דעם מיין מאָמע, אסתר־מינדל ע״ה. צו מיין גרויס איבערראַשונג האָט די מאָמע זיך מיט מיר אַוועקגעזעצט און גערן אַנגעהויבן דערציילן די גאַנצע געשיכטע:

— חיים־הענעך איז אָפּט 15־יעריק יינגל געקומען פון טשערוויק קיין וויישקאָוו לערנען אין דער היגער ישיבה. יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס פלעגט ער דאָרט דאַוונענען פאַרן עמוד און זיין נגינה איז באָלד באָרימט געוואָרן אין שטעטל. פיל יונגע מיידלעך פלעגן זיך שטעלן הינטערן פענצטער און מיט באַגייסטערונג זיך צוהערן צום שיינעם געזאַנג. אויך איך פלעג זיין פון די אָפּטע געסט הינטערן פענצטער פון דער ווישקאָווער ישיבה, פונוואַנען עס האָט זיך געטראָגן דער קבלת־שבת פונעם טשערוויינער יונגערמאַנשטיק. איך פלעג צוזאַמען מיט אַנדערע מיידלעך ווארטן לאַנג נאָך דאַוונענען, כדי אים זען ארויסגיין פון דאָרט. נישט איצט וואָס אויסצוהאַלטן — דער דאָזיקער יינגער חזן איז מיר זייער געפעלן געווארן און מיינע עלטערן האָבן עס טאָקע דערפילט. און ווי ס׳האָט זיך געפירט אין יענע צייטן, איז מיין מוטער אָוועק צו איר פאָטער, ר׳ משה סאָקאָל, אַ ייד

ר׳ חיים־הענעך שטעלונג ר׳ חיים־הנוך שטולונג

אַ גביר. אַ וואַרט צו אַ וואַרט — מיין פאָטער האָט אונטערגעשיקט אַ שדכן און מיר האָבן אין אַ מזלדיקער שעה חתונה געהאַט. אַזוייוויי ר׳ חיים־הענעך האָט געשמַאַט פון געוועך חסידים, האָט ער אַנגעהויבן דאַוונען אין געוועך שטיבל. האָט מען אים איינמאָל פאַרבעטן צו דאַוונען פאַרן עמוד אין אַ פרייטיק־צו־נאַכטס — און די געוועך האָבן אים

גאַרנישט געקאָנט אָפּלויבן. פון דעמאָלט איז ער געוואָרן דאָרט דער שטענדיקער בעל־תפילה...

פֿאַרוואָס נישט קיין שוחט?

איך געדענק עס ווי היינט, הגם כ׳בין דאָן אַלט געווען נישט מער ווי אַ 5—6 יאָר: אין אַ שופלאָד פון דער שאַנק האָב איך צופעליק געפונען אַ חלה, פאַרוויקלט אין אַ טיכל. איך בין מיט דער מציאה אַוועק צו מיין פאַטער און אים געפרעגט פאַרוואָס אין ער נישט קיין שוחט, טראָץ דעם וואָס אין שטוב איז דאָ אַ חלה? ער האָט אונטערגעמורמלט עטלעכע ווערטער, פון וועלכע כ׳האָב גאָרנישט פאַרשטאַנען, נאָר גפֿילט, אַז ער ווייל פֿאַר מיר אויסגאַהאַלטן דעם סוד. מיין נייגיר איז אָבער געווען גרויס און וועג כ׳האָב דאָס זעלבע פֿראָגע, נאָר מיט יאָרן שפּעטער, געשטעלט מיין מוטער אסתר־מינדל ע״ה, האָט זי אויך דאָסמאָל נישט פאַרהוילט, און דערציילט:

— חיים־הענעך האָט נאָך דער חתונה, ווי דער שטייגער אין יענע יאָרן, געווען ביים שווער „אויף קעסט״ אין משך פון עטלעכע יאָר. ער האָט אָבער געשאָפן עטלעכע קאָמפּאַניצעס צו „לכה דודי״ און פאַרפאַסט אַנדערע הזנישע מעלאָדיעס. גלייכצייטיק האָט ער זיך אַנגענומען לערנען אויף שוחט — און אויך מיט דערפאָלג. אָבער פלעגט ער אַוועקטראָגן די אַנגעשאָרפטע חלפים צום רב און נאָכדעם, וועג יענער האָט זיי מיטן אויג בודק געווען, איז געפאָלן דער פסק: ער באַקומט היתר־שחיטה. פונדעסטוועגן איז ער קיין שוחט נישט געוואָרן... ער איז פֿשוט געווען צו איידל, געהאַט אַ שוואַכע נאַטור, נישט געקאָנט קוקן אויף פאַרגאָסן בלוט און אויף געשאָכטענע עופות, וואָס ווילן לעבן... דער איבערברוך זיינער איז פאַרגעקומען אין שעכטהויז, ווו מ׳האָט בעטווים בהמות. ער איז דאָרטן געקומען מיט אַ גוט אַנגעשאָרפטן חלף אין אין גרייס געווען צום ערשטן מאָל אַנהייבן זיין מלאכה. אָבער איז געווען פאַרטיק, נאָר — מיטאַמאָל האָט זי קו אויפגעהויבן איר קאָפּ און געגעבן אַזאַ טרויעריקן בליק אויפֿ פאַטער, אַז אים האָט זיך אויסגעווייַן ווי זי פרעגט: „פאַרוואָס קומט מיך צו שעכטן?״ — — — — ער האָט צוריק פאַרמאַכט דעם חלף, אים אַריינגעלייגט אין שיידל און — אַוועק אַהיים מיט אַ פעסטן באַשלוס נישט צו זיין קיין שוחט...

נייַע קאָמפּאָזיציעס

נאָכן מוותר זיין אויף דער שחיטה, האָט מיין פאַטער אינגאַנצן זיך צעווידמעט חזנות. ער פלעגט פאַרפאַסן נייַע מעלאָדיעס, וואָס זענען שנעל פאָפּולער געוואָרן אין שטעטל און דערנאָך זיך איבערטראָגן וויַיט־וויַיט איבער די גרענעצן פון ווייסקאָוו. אַז די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן, פלעגט ער אונדז אויסלערנען די נייַע ניגונים, שבת, ביי די זמירות, איז געווען פריילעך אין שטוב. מיר האָבן נישט נאָר געזונגען, נאָר אויך איינגעזונגען. געלערנט זיך די נייַע קאָמפּאָזיציעס. שלוש־סעודות פלעגן מיר פֿראָווען ביים מורה־הוראה. מיין פאַטער פלעגט מיך אָהין מיטנעמען, ווו כ׳האָב אים געהאַלפן אויספירן די נייַע ניגונים. מיר דערמאָנט זיך, אַז איינמאָל ביי אַזאַ שלוש־סעודות האָט ר׳ חיים־הענעך „דערלאַנגט״ אַ נייַע נגינה, אַז דער עולם איז געבליבן זיצן געפֿלעפּט. דערנאָך האָט מען לאַנג געדעדט וועגן דעם, און איך בין באַוונדערט געווען שטאַלץ מיט מיין טאַטנס אויפטו. דער מורה־הוראה אַליין האָט אויפן הויכן קול אויסגעגרופן: אַ יישר־כוח!...

עטלעכע וואָכן פֿאַר די ימים־נוראים איז ביי אונדז אין שטוב געווען לעבעדיק. אַ גאַנצע קאָפּעליע משוררים, מיט וועלכע עס האָט דיריגירט אונדזער ברודער אברהם־משה ז״ל, האָט אין משך פון שעהן, טאָג־איין טאָג־אויס, זיך געגרייט צו יענע טעג. מיין טאַטנס „ונתנה תוקף״ אַדער דער „הנני עני ממעש״ זענען נאָך בײַן היינטיקן טאָג טיף אייַנגעקריצט אין מיין זכרון. גייענדיק היינט הערן אַ חזן, פֿרוון איך שטענדיק מאָכן דעם פֿאַרגלייך מיט מיין פאַטערס נייַע קאָמפּאָזיציעס אַדער זיינע אינטערפּרעטאַציעס פון אַנגע־נומענע ניגונים. און שטענדיק וווייזט זיך מיר אויס, אַז דער ווישקווער בעל־תפילה ר׳ חיים־הענעך פֿאַרנעמט אַלץ דעם אויבנאַן...

נאָך אונדזער אַפֿאָווענען די ימים־נוראים — איז גלייך געקומען דער שכר. געריכט חסידים האָבן ממש געפירט צווישן זיך אַ מלחמה איבערן כבוד אונדז אייַנצולאָדן צו זייער טיש אויף קידוש. זיי איז געגאַנגען אין לעבן כאָטש אויף אַזאַ אופן אויסדריקן זייער אַנערקענונג און דאַנקבאַרקייט פאַר דעם פֿאַרגעניגן און הנאה, וואָס זיי האָבן געהאַט פון אונדזער דאָווענען פאַרן עמוד.

און אַזוי האָט אונדזער משפחה — צוזאַמען מיטן גאַנצן שטעטל — געלעבט ביזן אויסבריך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אין וואַרשע

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין קיין פּוילן, האָבן מיר באשלאָסן צו פֿאָרלאָזן וויישקאָוו און זיך אײַנבאַטראָגן קיין וואַרשע, ווו ס׳האָבן געווינט אונדזערע שוועסטערס חיה און ברכהטשע. עטלעכע טעג האָבן מיר זיך געשלעפּט מיט פערד און וואָגן צו דער הויפּטשטאָט פון פוילן. דער וועג איז געווען זייער אַ שווערער און פאַרמאַטערנדיקער. באַגדיזן זענען אונדז באַפֿאַלן און איך געדענק נישט ענגער צי מיין פאָטער האָט זיי געגעבן געלט, כדי זיך אויסצוקויפן דאָס לעבן. איינס געדענק איך יאָ: די רויבער האָבן מיך אײַנבאַ־גשראָקן און אין זייער אָנווענדונג האָב איך שטאַרק געווויינט און געשריגן. דאָך זענען מיר בשלום אָנגעקומען צו אונדזערע שוועסטערס.

מיט דער דערלויבעניש פון גערער רבין, איז מיין פאָטער געוואָרן דער בעל־מוסף אין גערער שטיבל אין וואַרשע, אויף דאָס 19. אויך דאָ האָט דער טאָטע מיט זיינע זין די משוררים גשפאָט, גרויס דערפֿאַלג. אָבער ר׳ חיים־הענעך האָט זיך זייער געבענקט אַהיים, צו די גערער אין וויישקאָוו. ער האָט אויך געווווסט, אַז פון אַ חזקה טאָר מען נישט אַוועי זענען רעזיגנירן. ער האָט געבעטן אויף אַ שנעלן פאַרענדיקן די טלחמה, כדי צוריק זיין אין דער היים.

אַ גלעגנהייט דערצו איז געקומען — אָבער פון אַ גאָר אַנדערער, אומגעריכטער און טראַגישער זייט. אונדזער שוועסטער יוכבד, אַ מיידל פון 15 יאָר, שטייענדיק איינמאָל אין דער ריי נאָך בריוו אַ גאַנצע נאַכט, האָט פון אַ דייטש באַקומען אַ זעץ אין קאָפּ מיטן פּריקלאָד פון דער ביקס. זי איז דערפון געשטאַרבן אויף אַ מוח־אַנציזונג. אין גרויס פֿאַרצווייפלונג צוליבן אומגליק, האָט מיין פאָטער געוואָגט, אַז מן־הסתם איז דאָס אַ שטראָף פון גאָט, וואָס ער האָט איבערגעריסן די חזקה — הגם דער רבי האָט אים דערלויבט. ער איז דאָן צוריקגעפֿאָרן קיין וויישקאָוו אויף די ימים־נוראים

און געדאונט פֿאַרן עמוד. און פון יענער צייט, ווו נאָר ער האָט זיך נישט געפּינען, פֿלעגט ער אויף יעדן ראש־השנה און יום־כּפּור קומען קיין ווישקאוו, אָפּילו ווען ער האָט געווינט אין אסטראָלענקע צי אין אַנדערע ערטער.

א סדר־נאַכט

בייַם סוף פון דער ערשטער וועלט־קריג זענען מיר צוריק געווען אין ווישקאוו. געווינט האָבן מיר אויף סטאָ־דאָלנע גאָס, אינעם גרויסן הילצערנעם הויז פון יאָקובאָוויטשן, ווו ס'האָט זיך אויך געפונען די דירה פונעם שוחט יאַנקל בורשטין. אונדזער ווינונג איז געווען אַ גרויסע, באַזונדערס האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון דער ריזיקער עס־זאָל, וואָס איז געווען געגרייט און סערווירט צו דער סדר־נאַכט. עס איז אָבער אַזוי געשען, אַז גראָד ערב פסח זענען די רוסן אַריין אין שטעטל און אַ טייל אָפּיצירן האָבן זיך אַרויס־געלאָזט אויבער די הייזער, כדי רעקווירירן דירות פֿאַר דער אַרמיי. אין יענער סדר־נאַכט, ווען מיין פאָטער האָט מיט זיין שוואַרקער מעלאַדיישער שטים געמאַכט קידוש, עפּנט זיך די טיר און עס קומט אַריין אַ רוסישער אָפּיציר. ער האָט געוואָלט אָנהייבן רעדן און אָוודאי פֿאַדערט די דירה פֿאַר זיך צי פֿאַר אַנדערע מיליטער־לייט. מיין פאָטער האָט אָבער נישט אויבערגעריסן דעם קידוש און דער אָפּיציר, אַ געפֿלעפֿטער און איבערראַשטער, האָט אַנשטאָט זיין פּאַדערונג, גאָר צוגעלייגט די האָנט צום היטל, סאָלוטירט און שטיל אַרויס־געגאַנגן. מיר אָלע האָבן אין דעם געזען אַ באַשיינפערלעכן נס. אין יענער סדר־נאַכט האָט מיין פאָטער מיט זיינע זין די משוררים זיך אָליין איבערגעשטיגן. ביז אין די לעלייע נאַכט־שעהן האָבן מיר געזונגען און זיך משמח געווען. באַ־זונדערס יומטובדיק איז אויסגעפֿאַלן דער ענטפער פון אונדזער פאָטער אויף דער „מה נשתנא"...

מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אז אָזעלכע „ווייזיטן" פֿון צאַריישע אָפּיצירן אין יידישע היימען, פֿלעגן בדרך־כלל זיך ענדיקן זייער טרויעריק. לויט דער שטימונג דאָן אין שטאָט, האָט געדאַרפֿט אַ געפּאַר נישט נאָר צוצוגעמען די דירה, נאָר אויך באַשטראָפֿן, צי אידעקעווען זיך, אויבער אירע אייגן־טימער. אָן אָפּיציר פון ניקאָליי אַרמיי האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט אבערייקער העפּלעכקייט כלפי אַ ייד, בפרט אין מלחמה־צייט, וועו ווישקאוו איז געווען נישט ווייט פון פֿראָנט. איך געדענק, ווי מיין קינדיש האַרץ האָט דאָן געפּלאַטערט אין שרעק און מיין גאַנצע משפּחה האָט מיט ציטער געוואַרט אויף דער אַנטשיידונג. און ווייל ס'איז אונדז אין יענער נאַכט גאָרנישט געשען — איז זי אונדז געבליבן אייגעקריצט אין זכרון. אונדזער גרויסע דירה איז דאָן געווען פון די אייגנציקע, וואָס איז נישט רעקווירירט געוואָרן דורך דער צאַריישער אַרמיי. צום אַנדענק פון יענער נאַכט, פלעגן מיר דערנאָך יעדן סדר איינאַרדענען און אַדורכפירן מיט באַזונדערע ניגונים און צערעמאָניעס. הינטער אונדזערע פענצטער זענען געשטאַנען פיל איינוווינער פון שטעטל און זיך צוגעהערט צו די פֿאַרפֿאַסונגען פון אונדזער פאָטער.

וועו איך בין אין אַנהייב פון די דרייסיקער יאָרן עולה געווען קיין ארץ־ישׂראל, האָט מיין פאָטער אין זיינע בריוו מיך אָנגעפֿרעגט צי איך געדענק נאָך דעם פסח פון ווישקאוו און דעם טאָטנס סדרים. אין יאָר 1935 האָב איך אַנשטאָט אַן ענטפער אויף זיין בריוו, אים איבערגעשיקט די וויי־טער־דיקע שורות:

מיין טאָטנס סדר

זיצט מיין מאָטע היינט בייַם סדר
און די מאַמע בייַ זיין זייט.
מראָכטן ביידע, ווי דער שטייגער,
וועגן קינדער אין דער ווייט.

געווען אַמאָל דער פּסח פֿריילעך,
דאָס גאַנצע הויז פול מיט געלעכטער.
דער טאָטע — אַן אמתדיקער מלך,
צווישן זיינע זין און טעכטער.

יעדעס קינד אַ צווייטע קשׂיא
פֿלעגט דעם ליבן טאָטן פֿרעגן.
און איצט — אַלע זיך צעפֿליגן
איבער ווייטע וואַנדער־וועגן.

זיצט מיין טאָטע היינט בייַם סדר
פֿונקט ווי איך דאָ — מיט געווינען.
ער אין דאָרט און איך — דאָ,
ביידע פֿלעגט ווי אַ שמיין...

אַזוי האָב איך אין אומבאַהאַלפענע שורות אויסגעדריקט מיין בענקשאפֿט און צוגעבונדנקייט צו טאָטע־מאַמע, וועלכע כ'האָב געוואָלט אַהערנעמען קיין ארץ־ישׂראל, אָבער נישט מצליח געווען, צוליב דער סערטיפיקאַטן־פֿאַליטיק פון דער מאַנדאַטן־רעגירונג און אויך צוליב דעם פאַקט, וואָס איך גופא בין אויך אַריינגעקומען קיין ארץ־ישׂראל אומלעגאַל (מיט עליה ב').

דער טויט אין וואַרשעווער געטאָ

זיינע לעצטע ימים־נוראים, אין יאָר 1940, האָט ר' חיים־העניך געדאָוונט פֿאַרן עמוד אין גערער שטיבל, אין געטאָ וואַרשע. דאָס מאָל האָט ער שוין נישט געהאָט זיינע משוררים און אויך נישט די מתפּללים. די צוויי מנינים יידן האָבן נישט אָלע געהערט צו די גערער חסידים. די איינצלנע וועמען עס איז געלונגען זיך אַרויסצוראָטוען פון היטלעריש נעגל, דערציילן ווי האָרצרייסנדיק און דערשיטערנדיק זענען דאָן געווען די תפילות פון ר' חיים־העניכן. אויך ער, אויפן מוסטער פון רבי לוי יצחק מבערדיטשעוו, האָט הויך זיך אויסגעזעגנט מיטן רבונו־של־עולם און געפֿרעגט: „וואָס ווילסטו פון דיין פֿאָלק ישׂראל?"

ער האָט זוכה געווען צו שטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט און געהאָט אַ גרויסע לוויה אין געטאָ וואַרשע. ער איז באַערדיקט געוואָרן אויפן גענשער בית־עולם, ווו אונדזערע טייערע מאַמע איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה נאָך אין יאָר 1935.

כבוד זייער ליכטיקן אַנדענק!

ר׳ חיים מלכיאל דער חזן

מיין פאַטער, ר׳ חיים מלכיאל ברוכאַנסקי ע״ה, האָט געשטאַמט פון לאָמזשע. דער זיידע, מיין פאַטערס פאַטער, ר׳ אליהו ברוכאַנסקי ז״ל, איז אויך געווען אַ חזן, שוחט, אַ גוטער מנגן און אַ פרומער ייד. אין זיינע יינגע יאָרן געווען ביי ניסן בעלזער. דער באַווּוסטער צדיק ר׳ זלמעלע חסיד, דער ערשטער לאָמזשער רב, איז געווען זייער עלטער־זיידע.

אַלס קינד האָט מיין פאַטער אַרויסגעווויזן גרויסע גאַבעגקענטנישן און פלעגט שוין דאַן מיטזינגען אין די גרעסטע שולן. ער האָט גאַזונגען ביי פּינע מינקאָווסקי אין אַדעס, ווי אויך אין כערסאָן, ווו ר׳האָט אויך בעלערנט מוזיק. זיינעדיק אַ פרומער ייד, האָט ער אויסגעקליבן צו זיין חזן, שוחט און מוהל.

זיין ערשטע שטעלע איז געווען דאָס שטעטעלע סעראַצק. דאָרט האָט ער געווּוינט נישט מער ווי אירע יאָר. דעס אויס, אַז קיין גרויסע פרנסה האָט ער דאָרט נישט געהאַט און זיך אַריבערגעצויגן קיין נאַוואַרודאָר. דאָרט אָפּגעווען צוויי יאָר. דאָ איז אויך נישט געווען צו פריילעך מיט פרנסה, און דערויבער האָט ער אויך די שטעלע פאַרלאָזט.

געווען נאָך אַ סיבה: דאָס איז געשען אין יאָר 1905, ווען די יידישע סאָציאַליסטן האָבן אים געוואָרנט, אַז אויב ער וועט ווייטער מאַכן „מי שברך״ס פאַרן צאָר — זענען זיי נישט פאַראַנטוואָרטעלעך פאַר זיין לעבן...

פון נאַוואַרודאָר איז ער אַוועק קיין מאַקאָווּ. אויך דאָ איז די פרנסה נישט געווען קיין פולע. מיין פאַטער האָט תמיד אָפּגעהיטן, אַז דער ניווּא פון דאָוועננ צי פון שופר־בלאָזן זאָל זיין אויף דער גשעפֿטריקער הייך. אויף דעם געביט איז ער געווען אַן אויסערגעווויינלעכער קפדן. אַנערקענענדיק, אַז דער מאַקאָווער רב, ר׳ ישראל־ניסן קופערשטאַק, איז אויסער זיין פרומקייט, געווען אויך אַן אויסערגעווויינלעכער בעל־תפילה, האָט מיין פאַטער צוגעהאַלפן, באַזונדערס — ביי נעילה, וועו דער רב האָט געדאַוונט אין דער באַווּוסטער מאַקאָווער שול. מיין פאַטער פלעגט זיך אויך קוויקן מיט די ריינע תקיעות פון אויבן־דערמאָנטן רב.

מיט מאַקאָווּ האָבן די וואַנדערונגען זיך נישט גע־ענדיקט. דאָס וווייטערדיקע שטעטל — גאָוואָראָווע, וואָס איז אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה גענצלעך חרוב געוואָרן. פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געבליבן אַ העלפט. אויך דאָ האָט ער אַנגעטראָפן אויף דעם באַווּוסטן בעל־קורא יענקל קלעפפיש. ער איז ספעציעל געגאַנגען אים הערן ליינען, ווען ער האָט נאָר געהאַט צייט. אין גאָוואָראָווע האָט אויך בעלעבט אַ מיוחסדיקע און לומדנישע פאַרטווייגטע משפחה גרודזקע. איינער פון דער משפחה — ר׳ חיים־בער גרודזקע מיט זיין פרוי ברריינע, זענען דערנאָך געוואָרן מיינע שווּיגער־עלטערן. ר׳ חיים־בער איז געווען אַ גוטער בעל־תוקע און מיין פאַטער האָט אים שטענדיק אויסגעקליבן צו בלאָזן שופר דאָרט, ווו ער האָט געדאַרפט דאָוועננ.

נאָך גאָוואָראָווע זענען מיר אַריבערגעפאָרן קיין זאַקראַטשים, דאָ איז שוין די שחיטה געווען שווער פאַר מיין פאַטער, ווייל ער האָט נאָך באַאַדאָרפט באַדינען מיט שחיטה די אַרטיקע פעסטונג. האָט ער זיך אַריבערגעקליבן קיין ווּוישקאָוו, ווו ער איז שוין געבליבן ביזן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דאָס דאָוועננ, די תקיעות און דאָס לייענען איז ביי מיין פאַטער געווען אַן עבודת הקודש. אַז די תקיעות אין ראָש־השנה זענען נישט אויסגעפירט געוואָרן ווי געהערק, פלעגט מיין פאַטער נישט פאַרזעצן די שמונה־עשרה, נאָר געבן מיט דער האַנט אַ צייכן נאָכאַמאָל צו בלאָזן.

ר׳ חיים מלכיאל איז געשטאָרבן אין לאָמזשע אַלס פליט, אין יאָר 1940.

ערע זיין אַנדענק!

י. ברוכאַנסקי

ישראל אסמאן

ער האָט געשטאַמט פון ווּוישקאָוו. בערך אין יאָר 1906 איז ער געקומען קיין לאָמזשע און זיך פאַרנומען מיט פּריוואַטע לעקציעס. ער איז געווען אַנגעזען אין די אינטע־ליגענטע ציוניסטישע קרייזן, ווייל ער איז געווען אַ ליטע־ראָן. ער האָט געשריבן דערציילונגען פון חסידישן לעבן אין צייטלינס „יידישע וואָכנבלאַט״. ער פלעגט זיך באַציילן אין אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען; רעדן אין שול פאַר ציוניזם; לערנען מיט דער יוגנט „עין יעקב״ און דערקלערן די „אַגדות״ פון „תלמוד״ לויט ווּוינשאַפט און לאָגישן דענקען. אין 1909 האָט ער עמיגרירט קיין אַמעריקע (לאָס־אַנזשעלעס). דאָרטן האָט ער פאַרגעזעצט זיין פעדאַגאָגישע און ליטעראַ־רישע אַרבעטן אין די „צוקונפט״ און „הדואר״. ער האָט אויבערגעזעצט אין יידיש קאַרליילס „העלדן און זייער דינסט״, אויך גדעדוקס דערציילונגען אין העברעיש מיט אַן אויס־געצייכנטן סטיל.

אין זיין הויז, וואָס האָט געדינט ווי אַ קלוב פאַר געלעגרנטע און שרייבער, פלעגט ער שטענדיק דערמאָנען לאָמזשע, ווו ער האָט אַליין פיל געלערנט און געלערנט מיט אַנדערע. ער האָט זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ישראל — אָבער נישט זוכה צוווּוען. ער איז געשטאָרבן פון אַ לאַנגער קרענק אין יאָר תש״א. אין לאָמזשע האָט ער געהאַט פיל פרייַנד און פאַרערער.

יוסף זיידענשטאַט

(פון בוך לאָמזשע — איר אויפקום און אונטערגאַנג ניו־יאָרק, 1957, ז׳ 80)

ישראל אסמאנס פאַלקס־לעגענדעס און פאַלקלאָר

דער יידישער פאַלקס־אוצר איז אין פאַרלויף פון דורות געווען ווי אַ פאַרחתמטער קוואַל. אינעוויניק האָט געשלאָגן, עברהויז און געשטורעמט — אָבער צום פאַרשן איז עס נישט דערגאַנגען.

ווער האָט זיך אמאָל אומגעקוקט אויף אַלעס „באַבע מעשיות״? פון דור צו דור האָבן זיך אַנגעקליבן ביים פאַלק גאַנצע אוצרות פון אמתן פאַלקלאָריסטישן רייכטום; שאָפּנ־

געו, וואס די פאלקס־מאסן שפינען און וועבן „בלא יודעים", אן קינסטלערישער אינספיראציע, נאר אינעם גייסט פון דער פאלקס־נשמה. בין ס'איז געקומען דער אויפשטייג און אויפ־שפראך פון דער יידישער פאלקס־מעשה, י. ל. פרץ האט אין זיינע „פאלקסטימלעכע געשיכטן" פונאנדערגעווינקלט פראכטפולע פאנאראמעס און בילדער, וואס שילדערן דעם „אמאל" מיט רייכע דראמאטישע עלעמענטן און געווען דעם אינטערעס ביי אנדערע שרייבער און קינסטלער.

נאך אים איז געקומען מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי, וואס האט אויסגעהאקט א פענצטער אין דער געטא־מויער פון מיטלאלטער. אין זיינע ווערק „צפונות ואגדות" און „מאוצר האגדה" האט ער אונדז געגעבן א וויכטיקן פאלקלאריסטישן מאטעריאל.

אין זייערע טריט — האט באצייכנט ד"ר חיים זשיט־לאווסקי — איז געגאנגען ישראל אסמאן, בעת ער פלעגט אין דער ניו־יארקער צייטונג „טאג" דרוקן רעגלמעסיק, יעדער וואך, זיינע „מעשיות פון קעלער — אלטע שמות (שיימעס)". אסמאן האט, נאך מער ווי בערדיטשעווסקי, געזען „ל"ו צדיקים", נישט נאר אין „בעלי מלאכות". נאר אויך אין „ארחי פרחי־ניקעס" און „מענטשן פון דעק". זשיטלאווסקי שרייבט, אז אין ישראל אסמאנס דערציילונגען און מעשהלעך האט באקומען א „תיקון" אויך דער פשוטער יידישער פון א גאנץ יאר.

יידישע פאלקס־פאנטאזיע אין מיטלאלטער — א טייל פון אסמאנס שאפונגען

י. אסמאנס „ספר הנסיונות", וואס איז דערשינען אין יידיש און אין העברעיש, איז נאר א קלייניער אפקלייב פון זיין גרויסן געזאמלטן אוצר פון פאלקס־משלעלך, וואס ער האט אין פארלויף פון יארן פארעפנטלעכט אין ניו־יארקער „טאג", און אין דאזיקן בוך זיינעם האט ער געגעבן נאר מוסטערן פון פארשידענע סארטן משלעלך, וואס א טייל פון זיי האט ער געהאט צוגעגרייט אין שריפט און האבן נישט זוכה געווען צו דערשיינען אין בוך־פארם.

אין זיינע וועכנטלעכע פאלקס־לעגענדעס אין „טאג" קומען צום אויסדרוק „מיסטישע פאלקס־פאנטאזיעס". „רבי יוסף דילה ריינה" איז נישט געווען קיין אויסנאם, א זעלטנ־הייט, נאר אן אויסדרוק פון פאלקס־לעבן און שטורמיש אינערלעכן געדאנק אין פארלויף פון דורות. ער שילדערט טאקע דעם דאזיקן מאמענט אין פארשידענע וואריאציעס.

די „משיח־אידעע" אין דער פאלקס־לעגענדע

די „משיח־אידייע" האט געטליעט אין דער פאלקס־נשמה און די בענקשאפט צו „גאולה" האט אויפגעבריוויט פון צייט צו צייט און מיט אירע געשעענישן באשעפטיקט די פאלקס־לעגענדע. די פאלשע משיחים, שבחי צבי און יעקב פראנק, האבן געהאט א רייכן אפקלאנג אין דער פאלקס־פאנטאזיע — און ישראל אסמאן שילדערט אייניקע אינטערעסאנטע פאלקס־לעגענדעס וועגן שבתי־צבי, אז ער פלעגט האבן התבודדות ביים ים און אז ר'האט מיטן „שם המפורש" דערטרונקען א שיף מיט ים־רויבער...

אויך וועגן וויכוח וואס יעקב פראנק האט געפירט אין יאר תקי"ט (1759) מיט ר' חיים כהן ראפאפארט און רבי ר' בער פון יאזלאוויטש, האט אסמאן א מעשהלע, ווי: זיי לאזן זיך אין וועג אריין און מיטן וועג וויל דאס פערד נישט גיין. בלייבן זיי שבת אונטערוועגס און פאר־שפעטיקן מיט זייער רייזע קיין לעמבערג. שפעטער האט זיך אריינגעווינקלט אן אין דער דאזיקער צייט האבן די פראנקיסטן איינגעאנדרעט א „שריפה" פון תלמוד־ספרים אויף דער גוישער גאס אין לעמבערג, וואס איז געווען צוגעגרייט צו זייער אנקומען. זיי האבן געהאט א גרויסע זכיה נישט צו

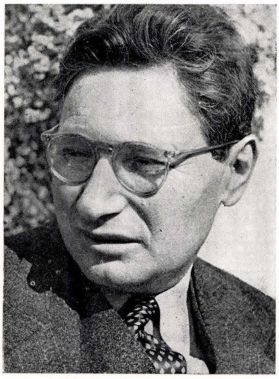

ישראל אסמאן אין לאס־אנזשעלעס
ישראל אסמן בלוס־אנ'לס

זען מיט זייערע אויגן דעם גרויסן חלול השם, ווייל דאס פערדל האט זיך פארעקשנט און נישט געוואלט גיין.

וועגן יעקב פראנק און זיינע אנהענגער

דער רוב לעגענדעס פון ישראל אסמאן זענען באזירט אויף היסטארישע פאקטן. זיין שילדערונג, ווי יעקב פראנק, דער פאלשער משיח, האט געשריבן זיין הייליקע שריפט „ביבליא באלאמוטנא" מיט רוישן טינט, איז באזירט אויפן בארימטן בוך פון אלעקסאנדער קראזויזאהר אין פויליש „פראנק אי פראנקיסטשי" און אויף זלמן שזרס „עקבות אחים עובדים". איינדרוקן פון אפענבאך און אנדז.

אזוי אויך זיין דערציילונג וועגן יעקב פראנק אנהענגער, באראן וואלף פאן אייבעשיץ, דער זון פון פראגער גאון רבי יהונתן אייבעשיץ, וויאזוי ער וועלט צוריק א בעל־תשובה נאכן טויט פון זיין פאטער ר' יהונתל פראגער, וואס פלעגט אים מיט פארשידענע חלומות נישט לאזן צורו אין די נעכט.

פאלקסטימלעכע פאנטאזיעס זענען איינהיימלעך

ליינענדיק י. אסמאנס „דאס בוך פון נסיונות", דוכט זיך, אז דאס איז עכטע יידישע פאלקס־שאפונג, לויט די יידישע מיסטישע נייגונגען אין מיטלאלטער. קומט אבער ש. פיעטרושקא אין זיינס אן ארטיקל אין וואשינגטאן „היינט" און שרייבט וועגן י. אסמאנס בוך, אז זיינע דער־ציילונגען זענען וואנדערנדיקע מאטיוון פון פאלקלאר, ווייל דער יידישער גענט אין מיטלאלטער איז לגמ'י נישט געווען איזאלירט פון אינפלוס פון די ארומיקע פעלקער. אויך

ש. פראָגער וווייז אַן, אַז דער סיפור „דוד מלך ישראל" פון אַסמאַן, איז ענלעך צו דער געשיכטע פון פֿליגאַן און טראַלס, וואָס האָט געלעבט אין צוויי־טן יאָרהונדערט און אויך צו „האריבאדרא". לויט יאָנאַן הערטעלס אינדישע מעשהלעך.

י. אַסמאַן האָט אַמאָל אַליין געשריבן וועגן זיין פאָלקלאָר־ריסטישער אַרבעט: „איך נעם נערן אַ מעשה, וואָס וווייזט מיר דעם סענסיטיוון יידישן גייסט, וואָס זויגט פון וואַנ־דערנדיקן פאָלקלאָר. יידישער פאָלקלאָר איז ענלעך צום וועלטלעכן פאָלקלאָר. מיט די פאָלקסטימלעכע מאָטיוון, האָבן־דיק גלייכצייטיק אייגנאַרטיקע שאָפונג פון אינערלעכן לעבנס־קוואל. אָלט־יידיש האָט געהאָט אָלס ערשטלינג דעם „אַרטור ראָמאַן" און אַ בוך וועגן פּרינץ בבא, וואָס איז דערנאָך געווארן אַ באַקאַנטע „בבא מעשה". אַזוי אויך — „אולענ־שפיגל" אין די „שפילמאַן־דיכטונג" — אַלץ וואַרצלען אין אַלטועלטלעכן פאָלקלאָר".

„אין איר אייגנאַרטיקער סביבה — שרייבט דער באַ־וווסטער עסייאיסט היים ליבערמאַן — האָט די יידישע ליטעראַטור נישט קיין שאָקאַ מיטגיין יענעם וועג, וואָס די איירלאַפּיגע ליטעראַטורן האָבן דורכגעמאַכט. דערפאַר טאָקע האָט זיך אַנטוויקלט דער אייגנאַרטיקער יידישער פאָלקס־גייסט, וואָס וווייזט אונדז אין דער פאָלקס־מעשה צו אייביקע מענטשלעכע פראָגן און די שייכות פון גאָט, וועלט און מענטש".

אַ נייעס צוגאַנג צום יידיש פאָלקלאָר געפונען מיר בייַ ישראל אַסמאַן. אין דער צייט וואָס אין פאָלקס־ספרל „עושה פלא", אַדער „מעשים פלאים", „נפלאות צדיקים" און אַנד. געפינען מיר שטענדיק אַ מאַלישן אַדער רעליגיעזן געדאַנק, האָבן י. אַסמאַנס מעשהלעך אַ וועלטלעכן תוכן. אויב בייַ אַנדערע פאָלקס־מעשהלעך קאָנען מיר זיי נישט אָפטיילן פון גענדאַנקענאַנג פון די וואָס האָבן זיי געשאַפן, איז בייַ אַסמאַן די פאַנטאַזיע פריי, נישט ענג צוגעבונדן צו קיין ראָם. היטל־דיק גלייכצייטיק קינסטלערישע די אויטענטישע פאָלקסטע־לעכע אייגנאַרטיקייט.

רעפעראַטן און געשפּרעכן וועגן זיינע שאָפונגען

בעת ישראל אַסמאַן איז געווען אין ישראל, בין איך מיט זיין בן־עיר מאָטל וועגנער געגאַנגען צו אַסמאַנס רעפע־ראַט וועגן זיינע שאָפונגען:

„איך האָב שטענדיק געווסט אין דער פאָלקס־נשמה — האָט ער געזאָגט — דעם סטעמפּל פון פאָלקס־גייסט און זיך דערווייטערט פון יעדער מעשה, ווו כ'האָב באַמערקט דרוק־פינגער פון אינדיווידואַליסטישן חותם, אַן פינגערדרוק פון אַ יחיד — דאָס איז דער סימן מובהק פון אַן עכטער פאָלקס־מעשה.

„כ'האָב די ל"ע צדיקים גראָד געווסט אין די פאָלקס־מעשיות וועגן כל־בוניקס. אַ להכעיסניק, אַ בעל־תאוהניק, אַן שום דרך־ארץ פאַר רבנים, דוכט זיך, ער איז אַן אויס־ווורף — און בייַ מיר אין האַרצן טליעט אַ טיפע ליבשאפט צום בורא עולם. שנאָרער, וואָס גיינן אירבער דער מדינה, נע־ונדינקעס — און זיי זענען געווען אין דער פאָלקס־פאַנטאַזיע פון די ל"ע צדיקים, וואָס אויף זיי שטייט די וועלט.

„אַז כ'האָב געווסט וואָס איז עכט יידיש און וועלכע מעשה שטאַמט פון פרעמדע פעלקער, האָב איך געהאַט דעם סימן, וואָס ש. אַנסקי האָט געגעבן: „אייביקייטס־באַגריף". נישט דאָס פאַרבייגיינדיקע, נאָר דאָס בלייבנדע, דאָס דזיערהאפטע, וואָס איז אַ שטיק נצחיות — דאָס איז עכט יידיש.

„אין דער יידישער פאָלקס־מעשה איז דער קריין־לויף — אין בטחון צום בורא עולם. דער מאָטיוו פון „בטחון" איז בייַ קיין שום פאָלק נישט אַזוי גרויס ווי בייַ יידן.

„אַז חוני המעגל זעט ווי אַ יידּ פלאַנצט אַ באָקסער־בוים, וואָס וועט ערשט אין 70 יאָר אַרום גענבן פרוכט, איז עס אויך דער מאָטיוו פון „בטחון", וואָס דער יידּ, וואָס לעבט אין שטענדיקן פחד צו דאַרפן טוישן זיין ווווין־ארט, פאַר־זאָרגט זיינע אייניקלעך, האָבנדיק בטחון, אַז זיי וועלן גענינ־פון זיין שאָפונג.

„דער גרויער הייַנט איז שטענדיק געווען בייַם יידּ אַ פרוזדור צום ליכטיקן מאָרגן.

„דוד המלך, דער יונגער פאָסטוך, איז מנצח גלילתן, וואָס איז באַוואָפנט פון קאָפּ ביז פיס — איז ווידער אַ נצחון־מאָטיוו, אַז יידישער גייסט וועט דאָך קאָנען באַזיגן דעם פיזישן כוח וואָס איז צו אים פיינטלעך."

אין „הצופה", האָט דער שריבער פון די שורות זשערי־בן וועגן י. אַסמאַנס רעפעראַט, אַז ער האָט אָפּגעשפּיגלט דעם גאַנצן ראָמאַנטישן חן פון יידישן וועלט־באַנעם מיט דער גאַנצער פאַנטאַסטיק, וואָס איז אייגן דער יידישער מענש־לישקייט. דער ייִד האָט אַן „עולם האגדה", לעבט מיט די זכרונות פון די פריערדיקע דורות און איז אויך אירבער־געטראָגן געוואָרן אין די „לעתיד לבוא" צייטן. דער יידישער גייסט האָט אין זיין לויף זיך דערווייטערט פון זיין צייט־קריין.

די אַסאָציאַציע פון צייט און שטח האָט פאַר דער יידישער מעשה נישט עקזיסטירט. מ'האָט איינגעשלעפערט די צוהערער מיט מעשהלעך פון וווייטן אַמאָל, די טעאַריע פון רעלאַטיוויטעט האָט בייַ אונדז יידן עקזיסטירט אַ סך יאָרן פאַר איינשטיין, אויף אַ גאַנץ ראָמאַנטישן אופן.

כ'וויל דאָ נאָך ציטירן ש. ניגערס אָפּשאַצונג וועגן י. אַסמאַנס מעשיות:

„ישראל אַסמאַן איז דער מייסטער פון דער יידישער לעגענדע פון אַמאָל. ער זוכט נישט די אידעען־וועלט, ווי י. ל. פרץ, נאָר ער וויל אונדז וווייזן ווי דער אָפּגערייסענער, אָפּגעשלייסענער יידישער אבֿיון האָט זיך טובל געווען אין גרויסן פאָלקס־קוואַל. נישט אַלעמאָל האָט בייַ אים אַ מעשה אַ ראָמאַנטישן כאַראַקטער, אַמאָל פונקט קאָפּויער: מגושמדיק, גראָב־יינגיש, אַדער גאָר — אַן אומבאַהאַלפענע בריאה. אַבער אויך אַזאַ באַשעפענישׂ איז גאָטט באַשאַף, אַ טייל פון דעי הויכע רעגיאָנען פון קאָסמאָס."

ישראל אַסמאַן איז געווען דער מייסטער פון דער יידי־שער פאָלקס־מעשה. ער האָט באַנוצט זיין אייגענע פאַנטאַזיע, כדי צו באָלויידן יעדע לעגענדע מיט אַ ליטעראַרישן לבוש. זיין קינסטלערישע שילדערן איז נישט בלויז דערציילערישׂ, נאָר ברענגט אַריין דעם ליינער אין דעם פאַנטאַסטישן כשוף־ריַיך, וואָס די געדופטע יידישע פאָלקס־מאַסע האָט זיך אַרומגערינגלט ווי אַ אַפּאַצערטער קריַיז קענן די פאַר־שידענע שטנס, וואָס זענען אויפגעשטאַנען קעגן זייער קיום. די פאָלקס־נשמה האָט שטענדיק געווסט גאָטט חסד אין באַגאַוט פון דורות און צוקונפט־חלומות. זיין אינטעלעק־טועלער באַגאַוט האָט אַ סך בייַגעטראָגן צו זיין קינסטלעריש־כות. און עס איז צו באַדויערן, וואָס ער האָט מיטגענומען מיט זיך אין דער טיפער אייביקייט דעם גרעסטן טייל פון זיינע אומשעצבארע שאָפונגען.

ער האָט אַליין אַמאָל אין אַ מעשה געשילדערט דעם מאַגיסן טונקעלן טויער פון בית הקברות, וואָס ער איז שפּעטער אַליין דורכגעגאַנגען, שטאַרבנדיק פאַר דער צייט, נישט באַווייזנדיק אַרויסצוגעבן זיינע וווּרק אין בוך־פאָרם.

טאָ זאָלן אָט די שורות זיין אַ מצבת־זכרון פאַר זיין ווירדיקן אַנדענק!

ש. ערנסט

ישראל אסמאן אין לאָס־אנזשעלעס

מיר, די ווישקאָווער אין לאָס־אַנזשעלעס, האָבן זיך זייער געגרייטעט מיט אונדזער לאַנדסמאַן ישראל אַסמאַן, ווען ער האָט דאָ געוווינט אין שטאָט אין משך פון עטלעכע יאָר, זיינעגדיק געאָפּטעט און געליבט ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג.

ער האָט געפירט אַ באַלעבאַטישע שטוב און איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער כּנים־אורח. פאַרשטייט זיך, אַז ווען אַ ווישקאָווער איז אַהערגעקומען, איז אַסמאַנס הויז געווען דער אַדרעס, וווּ מ׳האָט זיך געטראָפן, אַדער זיך נאָכגעפרעגט אויף אַנדערע לאַנדסלייט. זיין הויז איז אויך געווען דער אַדרעס פאַר אַלע יידישע שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס פלעגן קומען קיין לאָס־אַנזשעלעס. ווי נאָר אַ נויטאַדערפטיקער יידישער שרייבער האָט באַדאַרפט פאָר־קויפן זיינע ביכער, האָט ישראל גלייך זיך אַ נעם גענומען צו דער אַרבעט, אים אַרומגעפּירט מיט זיין אויטאָ פון אינדערפרי ביז שפּעט אין אָוונט, נישט נאָר צו העלפן דעם שרייבער, נאָר דער עיקר — פאַרשפּרייטן וואָס מער יידישע ביכער אין יידישע היימער.

ישראל אַסמאַן איז געווען דער בעל־הספר „פאַר עקסע־לאַנס״. דערצויגן ביי אַ טאַטן אַ למדן און גרויסן לערנער, האָט ישראל אין משך פון זיין גאַנצן לעבן נישט אויפגעהערט צו גרידלען און פאַרשן אין אַלטע יידישע ספּרים. ער איז געווען פאַרליבט אינעם יידישן ספר און יידישן פאָלק — דעם עם־הספר.

מיט יאָרן צוריק איז ער געווען לערער אין אַ יידישער תלמוד־תורה. ר׳האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט צו אינטע־רעסירן זיך מיט יידישן חינוך. ער איז געווען אויבנער פון די איניציאַטאָרן צו שאַפן דאָ די „ביורא פאַר יידישער דערציאונג״ ביי דער קהילה און דערנאָך — אויבנער פון אירע פירער.

ער האָט אויך געהערט צו די גרינדער פון היגן „יידישער קולטור־קלוב״, וועלכער טוט וויכטיקע קולטור־אַרבעט אויף דער יידישער נאַס.

אין משך פון עטלעכע יאָר איז ישראל געווען אַ מיט־אַרבעטער אין דער ניו־יאָרקער צייטונג „דער טאָג״, וווּ ער האָט געשריבן אינטערעסאַנטע חסידישע מעשהלעך. ער איז אויך געווען דער פאַרטרעטער פון דער זעלבער צייטונג פאַר די וווּיטע מערבדיקע שטאָטן. יעדעס יאָר פלעגט ער מאָכן אַ רייזע פון עטלעכע וואָכן אין איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך, אין די אינטערעסן פון דער צייטונג. ער איז אומעטום אויפגענומען גרויסאַרטיק מיט כבוד און ליבשאַפט. אויסער די געשעפטלעכע אַנגעלעגנהייטן, האָט ער זיך אפּ־געגעבן מיט פאַרלעזונגען אויף ליטעראַרישע טעמעס. באַזונ־דערס האָט ער ליב געהאַט צו רעדן וועגן י. ל. פרץ.

ישראל איז אויך דער מחבר פון אַ וויכטיק בוך, געבויט אויף חסידישע לעגענדעס און קבלה. דאָס בוך איז אויך דערשינען אין עבֿרית, אין זיין אייגענער איבערזעצונג („ספּר הנסיונות״).

אַ צווייטער כאַראַקטעריסטישער שטריך צו ישראלס פערזענלעכקייט איז געווען זיין צוגעבונדנקייט צו אונדזער טראַדיציע און זיין אַפּהיטן דעם שבת און יומטובֿים. יעדן פרייטיק איז ער געווען שטאַרק פאַרנומען מיטן גרייטן זיך אויף שבת. ער פלעגט טאָקע אַליין צוגרייטן די גע־פילטע פיש.

פרייטיק־צו־נאַכט, צו דער סעודה, זענען אַלעמאָל געווען ביי אים געסט. מ׳האָט אַמאָכט קידוש, אַזוונגען זמירות, געריידט תורה און זיך איבערדערציילט חסידישע מעשיות ביז שפּעט אין דער נאַכט.

זיינע פסחדיקע סדרים זענען געווען אַ שם־דבר. מען האָט עס געהאַלטן פאַר אַ סימן פון אַנערקענונג צו ווערן איינגעלאַדן אפּצוריכטן דעם סדר ביי אַסמאַנעס. יעדן ערב פסח פלעגט ער אַליין צוגרייטן די חרוסת פאַר אַלע פריינט און שכנים.

ישראל אַסמאַן איז געווען אַ טיפער דענקער און פאָר־שער, אָבער אין דער זעלבער צייט — אַ שטילער, רואיקער און גאָר באַשיידענער מענטש.

אין יאָר 1949 איז אַסמאַן געפאָרן אויף אַ באַזוך קיין ישראל מיטן געדאַנק זיך צו באַזעצן. ער ווערט אָבער דאָרט קראַנק און מוז זיך אומקערן אַהיים.

נאָך אַ לאַנגער און שווערער קראַנקייט, איז ער נפטר געווארן דעם 8־טן יוני 1951. ער האָט איבערלעבט 71 יאָר.

ער איז שלמה און זיין שוועסטער לאה.

ערע זיין אַנדענק!

יחיאל בזשאַזאַ

העוסקים בצרכי ציבור

(פון די ווישקאָווער געשטאַלטן)

דוד גורני. ער האָט געהאַלפן פיל נויטאַדערפטיקע יידן, זיי געצאָלט וואָכן־געלט. אייניקע פון זיי האָט ער אַליין אוועקגעטראָגן דאָס געלט אויף שבת. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געשעמט צעמצן צו דערציילן וועגן זייער נויט — אָבער פאַר דוד גורני האָט מען זיך יאָ פאַרטרויט און ער האָט אַלעמען געשטיצט, אפילו איבער זיינע כוחות... זאָלן די דאָזיקע עטלעכע שורות זיין אַ באַשיידענער קדיש פאַר דעם קדוש.

עלי־מאיר גאָלדמאַן. ער און זיין פרוי עלקע האָבן געגעבן אַ סך צדקה בסתר. נישט יעדער האָט געוווסט, אַז ער האָלט אויס עטלעכע פאַמיליעס מיט שטיצע און גמילות חסדים. אַלס פרעזעס פון דער „באַנק קופּיעצקי״ פלעג איך אים אפּטאָל רופן צו זיך, ווייל ער האָט געוויסרעט די וועקסלען פון פיל יידן, וואָס האָבן דערנאָך נישט געהאַט צו באַצאָלן. ער האָט אויפן ָרט אַרייַנגעטראָגן דעם באַזרעף און גלייך צעריסן דאָס וועקסל. אַזעלכע פאַלן האָבן אים נישט אפּגעהאַלטן נאָכאָמאָל צו זשיריין...

משה־יוסף אַברַאַמטשיק. אַן אַמשינאַוער חסיד, בעל־מוסף אין ראש־השנה און יום־כיפור. סעקרעטאַר פון דער קהילה און סעקרעטאַר פון סוחרים־פֿאַראיין, בוכהאַלטער אין „אַנאַ קופיעצקי". אַזוויי ער האָט אין קהילה געפֿירט דעם רעגיסטער פון די וואָס האָבן זיך געניטיקט אין סאַציא־לער הילף, האָט ער געווויסט אַלעמענס לאָגע. אים איז געווען באַקאַנט דער מצב פון יעדער קליינהענדלער, בעל־מלאָכה, מאַרק־פֿאַרער — אויף אַ פֿאַרטרויל־עכן און דיסקרעטן אופן פֿלעגט ער פון קהילה און פון דר באַנק אַרויסבאַקומען פֿאַר די נויטבאַדערפֿטיקע שטיצע צי הלוואות, וואָס האָט זיי צוריקגעשטעלט אויף די פֿיס. איינמאָל אַ פֿרייטיק־צו־נאַכט, געגוג שפּעט, האָב איך געטראָפֿן ר' משה יוספֿן, ער האָט געטראָגן אַ שוועדן קויש. אויף מיין פֿראָגע, האָט ער מיר דערציילט, אז ממש פֿאַר ליכט־בענטשן, ווען ער האָט שוין געוואָלט פֿאַרמאַכן די גמינע, איז צו אים געקומען אַ ייד (וועמענס נאָמען ער וויל נישט דערמאָנען), זיך פֿאַרטרויט אַז ער האָט נישט אויף שבת און געבעטן מען זאָל אים באָרגן 10 זלאָטעס. אַבראָמטשיק האָט אים גלייך געגעבן די געפֿאַ־דערטע סומע, אָבער עס איז שוין געווען שפּעט, די געשעפטן האָט מען געהאַט געשלאָסן. דער ייד האָט קוים באַווייזן צו קויפן ליכט, ברויט און הערינג. האָט ר' משה־יוסף מורא געהאַט, קוים חלילה, וועט אַ ייד מיט זיינע קינדער הונגערן אין שבת — האָט ער פון זיינע צוגעגעדרייטע מאַכלים אַראָפּ־גענומען אַ העלפּט, עס איינגעלייגט אין קויש — און איצט טראָגט ער עס צו אים אַהיים...

דוד־לייב האַלדאָק. ער איז מער געווען באַקאַנט אַלס דער בראַנשטשיקער בעקער, געווויזן און געהאַט די בעקעריי אויפֿן ריינעק, ביים פּעלדשער מאַלאָוואַנטשיק אין הויז. ער איז געווען אַ גרויסער בעל־צדקה. אַלײַן שוועד געהאַרעוועט, פֿלעגט ער אָבער יעדן נאָכט, נאָכן פֿאַרענדיקן דאָס באָקן, אַראָפּנעמען פֿיר בריי־טלעך און זיי צעשיילן צווישן אָרעמע. דאָקגלז יעדן פֿרייטיק פֿלעגט ער פון 12 בייטאָג אַרומגיין אין די גשעפטן און הייַמען און ערופֿן: „גיט יידעלעך אַ פֿאָר גראָשן פֿאַר אָרעמע יידעלעך!". ער איז געווען אַ קראַנקער מענטש, אַ דיקער, אים איז זייער שווער געווען דאָס גיין, פֿונדעסטוווגן האָט ער נישט מוותר געווען קיין שום פֿרייטיק צו טאָן זיך מצווה. אין שטאָט איז געווען באַקאַנט זיין ווערטל, ווען ער האָט געבעטן ביי עמעצן שטיצע: „זאָק פֿאַסמאַרויעש — טאָ פֿאַיידזשעש..." („אז וועסט אונטערשמירן, וועסטו פֿאַרן").

וועלוועלע קראַנענבערג. מערער באַקאַנט אַלס וועלוועלע יהושע וויינמאַכערס. אַ בערער חסיד. געלעבט האָט ער פון דעם וואָס זיינע קינדער האָבן אים עשיקט פון אַמעריקע. ער איז שטענדיק געווען אַ צופֿרידענער, פֿלעגט כסדר זיצן אין געריר שטיבל און נאָר געטראָכט ווי אַזוי און וועמען אַ טובה טאָן... צוליב דעם וואָס אין דער תלמוד־תורה האָבן געלערנט קינדער פון אַרעמע עלטערן, וואָס האָבן אפֿילו נישט געהאַט צו באַצאָלן דעם שכר־לימוד, האָט ר' וועלוועלע (אָן וועדן דערפֿאַר באָלונג!) איינקאַסירט ביי ווישקאָווער באַלעבאַטים וואָכן־געלט פֿאַר דער תלמוד־תורה. יעדער האָט געגעבן — אַרעם און רייך. וויפֿל איינער האָט עפּקעגט. ער האָט דאָס געהאַלטן פֿאַר אַ גרויסע מצווה, אַז אַרעמע יידישע קינדער זאָלן לערנען תורה און אויך קאָנען אָבאָל עפּעס נעמען אין מויל אריין. דריי טעג אין וואָך פֿון מיטוואָך ביז פֿרייטיק, פֿלעגט ער זומען און ווינטער, אויף די טרעפּן און אין קעלערס, גיין איינקאַסירן דאָס וואָכן־געלט.

אַט אזעלכע יידן האָט פֿאַרמאַגט ווישקאָוו.

יצחק בהרב

הענעך קאלוסקי

איינער פון די פֿאָפּולֶערסטע געשטאַלטן אין שטעטל, אָן אָנגעזעענער ציוניסטישער טוער, פֿאַר וועמען די איידעלן פון הערצל, העס און פינסקער זענען געווען נאָענט און באַליבט, ער האָט געגלויבט, אז מיר דערנענטערן זיך צו דער פֿאַרווירקלעכונג פון שיבת־ציון.

הענעך קאָלוסקי האָט פֿאַרמאַגט אַ גוואַלטיקע איבער־צייגונגס־קראָפֿט און אים איז לייכט אָנגעקומען אַרייַנצוציען נייע מענטשן אין דער באַוועגונג און זיי אקטיווירן אין די זאַכלונגען פֿאַרן קרן־היסוד, קרן־קימת און פֿאַרן אַרבעטס־דיקן ארץ־ישראל.

אין שטעטל האָט מען אויך געווויסט, אז הענעך קאָלוסקי איז תמיד גרייט צו העלפֿן אַ חבר מיט ראָט און טאָט און ברידערלעך זיך באַצייגן צו יעדן איינעם.

זיינע אויפֿטוען אויפֿן קולטורעלן געביט זענען געווען גאָר באַדײַטנדיק, דאָס שאָפֿן אַ ביבליאָטעק, אָונט־קורסן צו לערנען עברית און דאָס גרינדן די „תרבות"־שולן — איז פון די אומאפּפֿערגעסלעכע פֿאַרדינסטן פון הענעך קאָלוסקי.

געווען אַ צייט, ווען די ציוניסטישע באַוועגונג האָט געפֿירט אַן אָנגיטאַציע צו קויפן זיך אַ שטיקל נחלה אין ארץ־ישראל. קאָלוסקי האָט זיך שטאַרק אינערגענומען מיט דעם דאָזיקן עגדאָנק, ער האָט געטרויעט צו שיקן קיין א"י זיינע קינדער, כדי דערנאָך זיך באַזעצן מיט דער גאַנצער פֿאַמיליע. אין יאָר 1924 האָט ער אָהערגעשיקט זיין זון ישראל מיט דער שנור. טראָץ די שוועריקייטן מצד דער מאַנדאַטן־מאַכט און די שוועריקייטן פון די אָראַבער, האָט ער געגלויבט באַמונה שלימה, אַז דער ציוניסטישער אידעאַל וועט פֿאַרווירקלעכט ווערן.

אַלס שטעקטאָר פון דעם פֿאַראייניקטן ציוניסטישן קאָמיטעט אין ווישקאָוו, געדענק איך די אָפּפֿערווויליקייט, אומדערמידלעכע אקטיוויטעט און איניציאַטיוו פון הענעך קאָלוסקי.

ליידער, דער דאָזיקער אידעאַליסט און קעמפֿער האָט נישט זוכה געווען צו זען מדינת ישראל. ער האָט געטיילט דעם טראָגישן גורל פון דער יידישער באָפֿעלקערונג בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע און אומגעקומען אויף קידוש־השם.

כבוד זיין אָנדענק!

אביגדור מאַנדרי

ד"ר לייבער

ער איז געווען אַן אינטעליגענטער, פּעיקער און זייער אָנגענעמער מאָן אין שטאָט. געשטאַנען אין נאָענטן קאָנ־טאַקט מיט דער אַרטיקער פּוילישער אינטעליגענץ, נאָר תמיד זיך געהאַלטן פֿאַר אַ נאַציאָנאַלן ייד. נישט אויפֿנאַמאַל האָט פֿאַסירט, אז ביי אַן אָרעמען קראַנקן האָט ער נישט גענומען באַצאָלט פֿאַר דער וויזיט. אַלס פֿאַרוואָלטונגס־מיטגליד פון

דער שטאטישער קאסע, האט ד״ר לייכער זיך אינטערעסירט מיט דער יידישער ארעמקייט און געטראגן הילף דארט ווו זי איז באמת געווען נייטיק.

ווען די דיישטן האבן אקופירט פוילן, איז ד״ר לייכער, מיט נאך וויסקאווער יידן, אויסגעווינן געווארן קיין וועגראָוו אין געטא. דא האט ער אנטוויקלט א בריי־פארצווייגונג מעדיצינישע און געזעלשאפטלעכע טעטיקייט צווישן דער דערשלאָגענער יידישער באפעלקערונג. אלע זיינע כוחות האט ער געשאנקען אויף צו העלפן די ליידנדיקע און זיך מוסר־נפש געווען פאר די קראנקע.

אין וועגראָווער גטא איז ד״ר לייכער געשטאנען בראש פון אן אונטערגרונט־באָוועגונג.

א באָונדער קאפיטל איז זיין אקטיוויטעט אנטיל אין ארגאניזירן דעם אויפשטאנד אין טויטן־לאגער טרעבלינקע, וווען וועלכן עס שרייבט יאנקל ווייטרניק, וועמען ס׳איז געלונגען פון דארט צו אנטלויפן. א שאד וואס מיר האבן אזוי ווייניק ידיעות וועגן ד״ר לייכערס טעטיקייט אין די אקופאציע־יארן.

שמעון מאלאָוואנטשיק

ר׳ מאָטל בּראָדער

א גרויסער יראי שמים, מקבל געווען באהבה אלע צרות און ליידן, נישט געהאט צו קיינעמען קיין טענות, און צום רבונו־של־עולם — אוודאי און אוודאי נישט. מיטן ספר תהילים האט ער זיך קיינמאל נישט געשידט. פון זיין מויל האט מען נישט געקאנט הערן א וואָרט שלעכטס אויף עמעצן. אויף יעדן איינעם מלמד זכות געווען. שטארק אפגעהיטן אין זיינע רייד און איבערגערעכנט.

ר׳ מאָטל בראָדער איז געווען גבאי אין דער חברה קדישא און אלע האבן אים געזאָגט, אז דאס איז דער ריכטיקער מאָן אויפ ריכטיקן פלאץ.

זיין פרוי רייצע, די טאָכטער פון ר׳ שלמה שוחט פון נאָשעלסק, איז געווען די אמתע צדקית, שטענדיק מיט שמחה און מיט מידות טובות. ביידע האבן דערגרייכט צו דערציען זייערע קינדער אין זייער גייסט. אין איידעם איז געווען ר׳ משנדל קאלנער, א שוחט און גרויסער בן־תורה און ירא שמים.

ווען די דיישטן זענען אריין קיין ווישקאוו און ארויס־געפירט א סך יידן הינטער דער שטאָט, כדי זיי צו דערשיסן, האָט זיך צוויישן זיי גפעונען ר׳ מאָטל בראָדער. אין א צייט אָרום זענען אויך זיי אָנדערע משפחה־מיטגלידער זיינע אומ־געקומען אויף קידוש־השם, אויסער די צוויי זין, וועלכע זענען נאָך פאר דער מלחמה אוועק קיין אויסלאנד.

שמעון מאלאָוואנטשיק

ר׳ יעקב־דוד פשעטיצקי

עד האָט זיך שטענדיק מוסר־נפש געווען צו העלפן נויטבאדערפטיקע און געהאָט די זעלטענע מעלה פון אויס־הערן יענעמס צרות און זאָרג. זיין אויער און האַרץ זענען אזוי געווען אפן פאר א צוויי־טן — ווי זיין קעשענע. יעדן וואס האט זיך צו אים געוואנדעט נאך הילף און נאך אן עצה, האָט ער געוואָלט צוטראָכטן מיט וועלכע מיטלען איז אמבעסטן אנטקעגנצוטראָגן די הילף. דערביי האָט ער קיינמאל נישט אפגעלייגט אויף שפעטער דאס מטפל זיין זיך מיט דעם וואס איז שוין צו אים געקומען. ער האָט אין אזא פאל אינערגעלאָזט אלע זיינע געשעפטן און באשעפטיקונגען, נישט אין זין געהאט די אייגענע פאמיליע און צעבראכט די נייטיקע הילף — נאר מיט כבוד און אויף א דיסקרעטן אופן, אז יענער זאל זיך נישט זשענירן אדער בלייבן פאר־שעמט.

יעקב־דוד פשעטיצקי האָט ווי א פאטער ארויסגעוויזן זיין אינטערעס און זארג פאר די וואס האבן באדארפט אן הלוואה, אן איינמאליקע שטיצע, צי אנגריפן זיך אויף שבת צי יום־טוב, אדער באזאָרגן מיט א מלבוש צי מיט א ביסל קוילן אויף ווינטער.

ער איז געווען ראטמאן אין דער קהילה און פארזיצער פון דער גמילות־חסדים קאסע אין ווישקאוו. אויף די צוויי געביטן האָט ער בעקאנט אנטוויקלען זיין פילאנטראפישע און סאציאלע טעטיקייט און די וואס האבן גענאסן פון זיין הילף, וועלן אים שטענדיק געדענקען.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט זיך אנגעהויבן זיין נע־ונד לעבן. נאך פיל יארן ליידן און וואנדערונגען, האָט ער ענדלעך זוכה געווען צו רעאליזירן זיין טרוים: עולה זיין קיין ישראל. אויך דא האָט ער זיך געמוטמן צו זיין געזעלשאפטלעכער הילפס־טעטיקייט און ווידער געוואָרן אן אדערפס פאר דער וויש־קאווער שארית־הפליטה, וואס האָט אנגעהויבן קומען אין דער יידישער מדינה. ער האָט זיך באלד געשטעלט אין פארבינדונג מיט די וויישקאווער אין אמעריקע, געווען אקטיוו אין דער היגער הילפס־קאסע בים אירגון יוצאי וישקוב. ער איז געווען פון די גרינדער און קאסירער — ביז דער טויט האָט אים צוגענומען אין יאר 1956 אין תל־אביב.

יהי זכרו ברוך!

שמעון מאלאָוואנטשיק

מרדכי טשעכאנאָוו

מרדכי טשעכאנאָוו איז געווען א ווארשעמער מענטש און א טייערער ייד. א שטילער, רואיקער, גערעדט גלאָסן — נאר יעדעס וואָרט איז ארויסגעזאגט געווארן מיט שכל. אזוי שטילהרהיים, אן איבעריקן רעש, האָט ער אפגעטאן א וועלט מיט אָרבעט. זיין הויז איז געווען אן אינסטיטוציע

אן און פאר זיך. נישטא קיין וויכטיקע קערפערשאפט אויף דער יידישער גאס, וואס איז נישט געווען פארבונדן מיט אים אין מיט זיין לעבנס־באגלייטערין, די טרייע פרוי מאלי, וועלכע האבן מיט א בריייטער האנט געשטיצט די וואס האבן זיך צו זיי געווענ־דעט נאך הילף.

מרדכי איז געווען א קולטורעלער מענטש, מיט פיינער באָנעמונג, געאכטעט און געליבט דורך יעדן. ער האָט גע־גרינדעט און נעבויט די לאָנדסליים־ארגאניזאציע אין אמע־ריקע, יעדער איז צו אים געקומען נאך אן עצה, בייַ ז׳ער גאנצער משפחה האָט ער געהאָט פיל אויסאריטעט אין אנזען.

מיט זיין טויט איז נישט נאָר די נאָענטע פאַמיליע פאַרית־מט געוואָרן, נאָר אויך די ווישקאָווער לאַנדסלייט אומעטום.

זיין הויפּט־אויפּטו איז געווען — צדקה. יאָרן־לאַנג האָט ער אָנגעפירט מיט דער ווישקאָווער רעליעף־אַרבעט, געשיקט צענטליקער טויזנטער דאָלאַר קיין ווישקאָו אויף אויפצוהאַלטן דאָרט קיכן, אינסטיטוציעס, חדרים אאַז"וו. ער אַליין האָט געגעבן אַ סך צדקה, אַפילו דאַן ווען ר'האָט נישט געהאַט פאַר זיך צופיל. אַן איבערגעגעבענער ציוניסט אַלע יאָרן, אַ גרויסער שטיצער און אָנהענגער פון מדינת ישראל, ער האָט נאָך זוכה געווען צו באַזוכן די יידישע מדינה און זען די פאַוווירקלעכונג פון זיין טרוים. דער דאָזיקער באַזוך האָט אים נאָך מער אָקטיוויזירט אויפן נאַציאָנאַלן פראָנט, מער צו זיין טעטיק לטובת ישראל.

געשטאָרבן איז מרדכי מיט אַ שמייכל, וואָס ער וועט מער נישט ליידן קיין פיזישע יסורים און מיט דער זיכער־קייט, אַז זיין טרייע פרוי און קינדער וואָס זענען דערצוגיג געוואָרן אין נאַציאָנאַלן גייסט, וועלן פאָרזעצן זיין נאָבעלע טעטיקייט.

ערע זיין אָנדענק!

טש. (כאָנע) אָפּעלבוים

ר' שמעון ב"ר יחזקאל סרברניק

ברטש וביראת־כבוד מעלה אני את דמותו האצילה של מורי ורבי ר' שמעון ז"ל. הוא היה אחד מ„בני העליה" המועטים של דורנו. נערץ ואהוב על חוגים נרחבים ביותר בעירנו ובערי הסביבה, בהן יצאו לו מוניטין כתלמיד חכם אשר רבנים ברחבי פולין שמעו תורה מפיו.

בדהיי"ו ורחימו עולה לפני דמותו המאירה במסיבות והזדמנויות שונות. כאחד מן השרשים ואופנים הקדומים, זיו פניו ולהט דבריו, אמרותיו והגיגיו חוצבים שלהבת־יה' וכל כולו כאילו עוטר מר־כבה לשכינה. בהיותו עומד בתפילה בצקון־לחש, בפנ־תו הקבועה, עיניו פקחות, כאלו חודרות בחרדת תע־ארת „בההיות" לא מעלמא דין. בלא ניע וניד נשא תפילתו למרום, רק שפתו־תיו לוחשות כאילו חזרה נשמתו מעליותיה למרומי המחשבה. אכן, הצופה בו נוכח לדעת, כי „עבודה — זו תפילה".

ר' שמעון סרברניק ז"ל

מוכר היה בעירנו בשם ר' שמעון הצקיל"ס — ר' שמעון מלמד. הוא היה „מלמד תורה לעמו ישראל" במלא מובן המלה. מחנך ומורה לגדולים ולקטנים. ב„חדר" שלו למדו בחורים למודי גמ"ת, ופוסקים ראשונים ואחרונים, כמו־כן הקדיש מיספר שעות בשבוע לדקדוק עברי ותנ"ך. כ־40 תלמידים לערך למדו אצלו חמיד, בבית המדרש הקטן של „חברה תהילים". מעולם לא הרים ידו על תלמידיו, או גער בהם על התנהגות בלתי נאותה. די היה כי יתן מבטו באחד התלמידים והלה היה נכלם ומשפיל עיניו. ללב תלמידיו החדיר גם את הדאגה לצרכי הזולת. מדי שבוע היה אוסף תרומות על־ידי זוג תלמידים בשביל תלמיד שירד מנכסיו. ר' שמעון ז"ל היה נוהג להטיל על טובי תלמידיו להיות ערים בכל לילי חמישי בשבוע כדי שישננו את פרקם שלמדו במשך כל השבוע.

סדר יומו של ר' שמעון היה גדוש בלימודים תורניים בציבור. בערב בין מנחה למעריב היה לומד בבית המדרש הגדול, עם בעלי־בתים, אנשי חברה „מסילת־ישרים". מסביב לשולחן הלומדים הקבועים היו מתקבצים אנשים רבים, כדי להאזין לדבריו הכובשים כל לב. בהיותו במשך עשרות שנים גבאי קבוע של חסידי אלכסנדר, היה מעת לעת עורך במוצאי שבתות סעודת מלוה מלכה לחסידי אלכסנדר. אז היה מספר זכרונות רבי־עניין מעולם החסידות, דברים שאירעו בחדרו של הרבי בזמן שהותו שם או סיפורי חסידים מימי הבעש"ט. הוא היה גם ממיסדי חוג ללימוד „לקוטי תורה" של „הרבי מלאדי". עד שעה מאוחרת בלילה היה שקוע בלימודי ח"ן (חכמה נסתרת). עם שחר, אחרי טבילה במקוה, היה הוא ואנשיו סרים לבית המדרש הגדול וקוראים תהילים. בחגים ובשמחות או בימי אבל, עמד ר' שמעון במרכז החיים והיה מראשי דבריה. זכורני, בליל „כל נדרי" היה מוציא את ספר־התורה מארון הקודש, מקיף את הבמה ואומר בקול נרגש: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה". וכשהצצת בעיניו התכולות והנוצצות ראית את האור הפרוש והזרוע לצדיק, ואת שמחת הלב, באומרו את הפסוק „ולישרי לב שמחה". כזה היה גם בשמחת תורה, בקוראו את „אתה הראית" ובשעת ריקודיו עם ספר־תורה ב„הקפות" קרנו פניו מחדווה ואמונה.

נעלים במיוחד היו הרגעים בליל התקדש חג ראש־השנה, עת כל ישותו רחשה אהבה וחסד לנערי ישראל שבאו אליו שיברכם בשנה טובה. הוא היה מחזיק את ידו של הנער המתברך ואט־אט הרפה ממנה עם תום ברכתו. דומה היה לך, כי אין זה ר' שמעון המלמד, כי אם אביו מולידו הדואג לעתיד בנו. כולו היה להטו מהתרגשות ומדביק את הקהל בקדושת חג.

פרשת חייו

ר' שמעון, עוד בהיותו נער, בשנות ה־90 של המאה הקודמת, שלח אותו אביו ללמוד תורה בישיבות פולין. עיקר לימודו, בקיאותו וחריפותו הרבה, רכש בהיותו תלמידו של ר' אברהמ'לה מסוכַּצ'וב ז"ל. ועל־ידו גם הוסמך להוראה. כתבי־יד רבים הוא ירש ממנו, בחדושי תורה ובדרוש רבני, מסוגם של דרשות „הנודע ביהודה", אביו ז"ל היה אחד מחסידיו הנלהבים של הרבי מאלכסנדר מהבר „ישמח ישראל", ולחגים היה נוסע לרבי ולוקח אתו את בנו שמע'לה. הרבי היה מקרבו מאד. בהיותו עוד צעיר לימים נשאר „בחצרו" כדי שבני משפחתו יתהנכו על ידו וילמדו תורה מפיו. וכשנשא לאשה את בתו של אחד מחסידי אלכסנדר המהוללים, וחזר להקים ביתו בעירנו וישקוֹב, אשר לו הרבי, כי עד שיקבל משרה כל שהיא, הוא צריך לקבל עליו שתהיה „תורתו אומנותו". מפעם לפעם הוזמן ע"י הרבי מאלכסנדר להלוות לכמה חודשים לרבנים שנתמנו באחת מקהלות בפולין, להדריכם בהלכה ובהנהגה דתית. כשנתיים שימש גם ראש הישיבה בישיבת הרבי באלכסנדר. אך כיוון שהיה מטופל במשפחה גדולה, וחייב היה לדאוג לפרנסה ולחנך את בניו לתורה ולתעודה, חזר לקן משפחתו. על־אף דאגותיו וטרדות החיים הרבות, לא הטביעו אלה את חותמתם על אופיו. תמיד שמח בחלקו. חיוניותו ועירנותו היה משפיעים על כל מי שבא

עמו במגע או נמצא בחוגו. גם בשעת מחלוקת בין חסידי גור ואלכסנדר, היה אומר, כי לא לשררה על חיי הקהילה הוא נושא עיניו אלא לגורל הדור הצעיר, שהתחנך על ספרות מודרנית, שהתחילה לחדור לחוגי „צעירי אגודת ישראל". השפעתו הרוחנית היתה גדולה מאד. איש לא יכול היה להתנגד לו. הכול כבדוהו והעריצוהו.

דרכו האחרונה

בימי הזוועה שירדו על קהילת וישקוב, כשהעיר עולה באש, ברח עם משפחתו לעבר הנהר בוג לעירה קמנצ'וק, שם השיגוהו הגרמנים, התעללו בו, גלחו חלק מזקנו יחד עם הבשר. משם המשיך לביאליסטוק, שם הוא עודד את שארית הפליטה ויעץ להם לבל לחזור לפולין הכבושה, כי אם להמשיך במסעם לסיביר. הרוסים הגלוהו יחד עם קבוצה גדולה לארכנגלסק. הוא נלקח למחנה עבודה ביער. ואף־כי היתה זו עבודת־כפייה היה הוא היחיד שה־נ.ק.וו.ד. שחרהו מעבודה זו בהכירם בו כי רב גדול הוא. אך המצוקה לא הניחה לו, ואז אשתו, „אשת החיל", מצאה מקור פרנסה. גם בניו המבוגרים עבדו ותמכו בו במעט. הוא היה מעודד את אנשי המחנה בצערם הגדול. אנשים שהיו עמו במחנה העבודה מספרים עליו, כי אנשי הנ.ק.ו.ד. עקבו אחריו יומם ולילה, אך הוא הצליח להתחמק מעינם הפקוחה במצאו מקום מסתור בצריף כל שהוא. הוא ארגן פעולות תרבותיות רבות וערך תפילות בצבור ולכן רצו לתפסו. ר' שמעון יחד עם החזן גריניצקי מקילץ אירגנו את תפילת כל נדרי באחד החדרים. הם קמו ב־5.30 לפנות בוקר לתפילה וב־6.30 היו כבר במקום עבודתם. כאן היו מאיצים בהם תחת צליפות המגלבים, פעם באמצע התפילה הופיעו הנוגשים ומיד נגשו אל ר' שמעון ולקחוהו לצינוק. הוא שכב שם 10 ימים בקור עז. כשהוציאוהו ללא הכרה הזעיקו רופא כדי שיגיש לו עזרה רפואית, אולם נוגשיו לא הסכימו. הרופא ד"ר משרקין הביא אליו בסתר תרופות להצילו מדלקת הראות. הרופא עצמו נספה במחלת הטיפוס. ובימים ראשון, י"ג בניסן 1941, בשעה 9 בבוקר, כשתלמידו חנא נכנס להדר כדי לבקרו, הוא פקח את עיניו, קרא חנא והוציא את נשמתו. מיד קנו דרי המחנה תכריכים והשיגו רשיון לקברו על הגבעה. מניין אנשים, ביניהם החזן גריניצקי, העלו את ארונו אל הגבעה. הוא נקבר תחת עץ רענן ונסתם עליו הגולל.

לבנו דאב על אובדן נפש יקרה זו. מבלי משים עולה הזעקה: „זו תורה וזו שכרה?" עוד מהדהדים באזני הדי קינת „עשרי הרוגי המלכות" שאמרה ר' שמעון, כולו שכול ויתמות בליל ט' באב.

גורל אכזרי זה ציפה גם לו. 10 ימים, בהיותו מוטל בצינוק מכוסה שלג, מפרפר בין החיים והמוות, ניזון מפה לחם יבשה ומים לחץ. בכל זאת לא חלשה דעתו, וכשהוציאוהו מהבור כמעט ללא הכרה היה לוחש תפילה. אולי היתה זו תפילת נעים זמירות ישראל: „באו גויים בנחלתך... נחנו בשרם למים..." רוחו החזקה ואמונתו העמוקה נסכו בו הכוח לעמוד במחלת דלקת הראות, עוד כששה חדשים, עד שהוציא את נשמתו הטהורה בליל ערב פסח תשי"א — חבל דאבדין ולא משתכחין.

משרידי משפחתו: אשתו פיגה, בניו: הרב צדוק סילבר — ניריורק, מנחם וישראל כספי — ישראל.

ירחמיאל וילנסקי

מאָטל און שרה בהרב

ר' מאָטל בהרב האָט געהערט צו די באַקאַנטע פערזענ־לעכקייטן אין ווישקאָוו. גאָנצע 50 יאָר איז ער געווען שוחט אין שטעטל (צוליב דעם — זיין נאָמען מאָטל שוחט), אָן אַנגעזעענער געררער חסיד. זיין פאָטער ר' פייוול בהרב איז אין משך פון 15 יאָר געווען רב אין ווישקאָוו, דערנאָך האָט

ר' מאָטל בהרב (שוחט)

ער דעם כסא־הרבנות פאַרנומען אין אַ גרעסערער שטאָט — נאָווידוואָר, אין משך פון 25 יאָר.

שרה בהרב, די פרוי פון ר' מאָטל, איז געווען באַוווסט אין ווישקאָוו מיט איר ערלעכקייט, באַשיידנקייט און פרומ־

שרה בהרב

קייט. איר פאָטער, דער למדן און תלמיד־חכם, איז אין וואַרשע געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען ר׳ יאָסעלע קאפּטאל.

א פּאַרצווייגטע משפּחה

ביי מאָטל און שרה בהרב זענען געבוירן געוואָרן צען קינדער — 9 זין און 1 טאָכטער גיטעלע, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט חיים־לייב קליגער פון פולטוסק. ער איז דאָרט געווען שוחט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־קריג. די זין פון שרה און מאָטל בהרב האָבן געהייסן: לייבל, יוסף, משה, פייוול, ברוך, וועלוול, איטשע, הערשל, ישראליק. לייבל און יוסף זענען געשטאָרבן פאַר דער מלחמה. אומגעקומען מיט אַלע קדושים און טהורים — ווער אין טרעבלינקע, ווער אין עטאָ — זענען:

יוסף בהרב — אַ געלערר חסיד, פרעזעס פון פיל אינסטי־טוציעס אין סעראַצק (ער, זיין פרוי, צוויי זין און צוויי טעכטער זענען אומגעקומען). איין טאָכטער געפינט זיך איצט אין ישראל).

פייוול בהרב איז אומגעקומען מיט איין זון; נאָך איינער האָט זיך געראַטעוועט און געפינט זיך היינט אין ישראל און איינער — אין אַרגענטינע.

הערשל בהרב איז אומגעקומען מיט זיין פרוי, צוויי זין, זיין איין טאָכטער.

ישראליק בהרב אומגעקומען מיט זיין פרוי און אַ זון.

גיטעלע בהרב איז אומגעקומען אין טרעבלינקע מיט איר מאַן ר׳ חיים־לייב און צוויי זין און אַ טאָכטער. איין זון געפינט זיך היינט אין ישראל.

אין יאָר 1930 איז נפטר געוואָרן מאָטל שוחט. בעתן אַדורכגיין פון לוויה־צוג האָט מען אַלע געשעפטן פאַרמאַכט אין שטעטל. דעם ארון האָט מען געטראָגן אַ גאַנצן וועג. אינמיטן גאַס האָט צום ערשטן מאָל מספיד געווען דעם נפטר דער רב ר׳ יעקב־יהודה מאַרגענשטערן און דעם צווייטן הספד, ביים אָפּענעם קבר, האָט געמאַכט דעם נפטרס איידעם — ר׳ חיים־לייב קליגער.

נאָענט ביים ארון זענען נאָכגעגאַנגען די קינדער און די מאַמע שרה, וועלכע האָט אַ גאַנצן וועג אינגעטענהט: „מאָטל, מאָטל, איך בין דיך מקנא... הלוואי זאָל איך האָבן אַזאַ לוויה און מיינע 9 זין מיט דער טאָכטער און זייערע משפחות זאָלן מיך קאַנען באַגלייטן...״

לייַדער, שרה בהרב איז נישט באַשערט געווען געבראַכט צו ווערן צו קבר־ישראל. אין עלטער פון 83 יאָר איז זי צוזאַמען מיט אירע קינדער און אייניקלעך (צוזאַמען — 27 פערזאָן) אומגעקומען אויף קידוש השם...

די געראַטעוועטע

פון דער פאַרצווייגטער משפּחה האָבן זיך אָפּגעראַטע־וועט: וועלוול בהרב מיט זיין פאַמיליע (אין ישראל); איטשע בהרב מיט זיין פרוי פייגע (ישראל); רבקה בהרב מיט איר פאַמיליע (אַרגענטינע); יהושע בהרב ז״ל, וועלכער איז אין יאָר 1961, אין עלטער פון 39 יאָר, געשטאַרבן אין בועאַנאָס־אייַרעס פון אַ האַרץ־שלאָג און פאַריתומט זיינע צוויי זין, די פרוי און טאָטע־מאַמע; פון ברוך בהרב — אַ זון אין ישראל; פון לייבל בהרב — אַ זון אין אַרגענטינע.

יצחק בהרב

ר׳ חנוך (הינוך) קורנעט

הייתי בן חדשיים כשאבי ז״ל נפטר. הרבה ספרו לי על אישיותו וגם הוריש לי ספר שהוא חיברו — „האזרח בישראל״ ובו חידושי תורה, פרושים על גמרא, תהילים וכד׳. הספר יצא לאור בשנת תרפ״ח בבית הדפוס של ר׳ יצחק מאיר אלטר בוארשה, בהסכמת הרבנים המפורסמים: מוהר״ר הרב ר׳ יוסף לוינשטין מסרוצק ז״ל; מוהר״ר הרב ר׳ אשר גרשון מריפין ז״ל, ומוהר״ר הרב ר׳ מנחם מנדיל אלבק מז׳ירד־דוב ז״ל.

הוא כתב גם פירושים מפרשת בראשית עד פרשת ויחי מעניין לציין את שם הספר „האזרח בישראל״ — וזה לא במקרה, למרות שהיתה לו סמיכה לרבנות והיה מחסידי גור המפורסמים בעירנו. איש שומר מצוות, קנאי — ובכל זאת חשב אז לעלות לישראל, היות ובזמנו, מי שהיה ציוני — היה בעיניהם כאפיקורס. אמר אבא: „אולי הבחורים הציוניים שליחי הקב״ה הם... למשל, שישנה חתונה, רצים הראשונים הצעירים, קלי־הרגליים ואחר־כך באים המחותנים והנכבדים... יכול להיות שעל הצעירים להכין את הקרקע לעלות לישראל.״

*

אמי היקרה הצדקנית, מרת מרים בת מנדל מיזוזץ׳ ז״ל, מאוסטרולנקה, התאלמנה בגיל 40 ונשארה עם ששה ילדים — והמבוגרת היתה בת 17 ושמה חנה׳לה ז״ל. ואני — בן חודשיים. בכל זאת הקדישה את חייה לטובת הילדים. למרות שהייתה אשה צנועה ובעלת־השכלה, שידעה שש שפות בדבור ובכתב, לא נישאה שנית, ונטלה על עצמה את עול הפרנסה בשביל ילדיה שהתמסרה להם וחנכה אותם ברוח היהדות. לא זכתה לרוות נחת מהם. היא נרצחה בגיטו וורשה ע״י הקלגסים הנאציים.

בנם: משה קוראנט

סבא ר׳ ישראל־יצחק וסבתא פריידה־פרלה

ר׳ ישראל־יצחק פרלה, זקוף הקומה והתמיר, כל הופעתו אמרה כבוד. ואמנם מקובל ונערץ היה על כל שכבות העם, אפילו שלא מבני ברית, כי על כן נבחר היה למועצת העיריה של וישקוב.

עסקנותו הציבורית היתה שלא על מנת לקבל פרס, וגזלה את רוב זמנו הפנוי, מנעה ממנו תכופות להימצא ולבילוי בחיק המשפחה, ככה התרגלו, כביכול, בני הבית, לראותו כאורח בבית. למרות זאת, רחשו לו כבוד וחיבה. כי ידענו, שדאגתו נתונה לכל אחד מהמשפחה (לא רק לילדיו הוא), הרגשנו שבתוך תוכו פנימה פועם לב חם של אב רחום, לב שבו יוקדת אהבה עזה לכולם. וביקוד אהבה זו לבו נשרף ללא עת.

את סבתא פרידה (פרידה ר׳ שלומ׳ס קראו לה אנשי וישקוב) עודני זוכר כשהיא במיטב שנותיה. השנים טרם הספיקו למחות כליל את החן והיופי שקרנו מפניה. אנו הנכדים אהבנוה אהבת נפש והיינו נמשכים אליה.

סבתא פרידה היתה דמות של אֵם בעלת סגולות נדירות, אצילת נפש ובעלת לב טוב ורגיש, אף כי הגורל לא פינק

אותה וידעה צער וסבל בחיים. פעמיים נתאלמנה. ברוב ימיה רבץ עליה גם עול הפרנסה. בכל זאת מסירותה ודאגתה לבני משפחתה היו ללא גבול, היא היתה להם גם אם וגם אב.

לסבתא פריידה היתה נודעת חיבה מיוחדת לארץ ישראל ולרעיון הציוני בכלל. אף שהיתה אדוקה בדת ושומרת מצוות (לא תמיד דת וציונות גרו בכפיפה אחת) עזרה ככל שהיה לאל ידה לילדיה, שהתכוננו או לעליה לארץ־ישראל. ומה גדולה היתה אז שמחתה, כשקבלה מכתבים מארץ הקודש. אין לתאר את אושרה בקראה את המכתבים בדמעות גיל מאה פעמים ואחת. התגאתה בילדים שלה בישראל ועל חלקה בישוב ארץ ישראל.

ערגה נפשה מאד להצטרף לילדיה באי״י. אבל, לצערנו לא זכתה לכך. אולם זכות גדולה נתגלגלה לה, על שזכתה עוד בחייה (ובעזרתה הפעילה מאוד) שחלק ממשפחתה התישב בישראל. ויש לזקוף לזכותה גם את עליתם של שאר משפחתנו שעלה ארצה אחרי פטירתה ונצלו מהגיהנום הנאצי.

אין ספק לכן, שסבא ישראל־יצחק וסבתא פריידה ז״ל ראויים שנאמר עליהם דברי חז״ל: „כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב״ה סופרן ומניחן בבית גנזיו״. דמעותינו שאנו מזילין לזכרם לא תהיינה לשוא. זכרונם ישמש לנו לדוגמא ולמופת, לאהבת הזולת, לאהבת אדם.

יצחק בן נחום וייסמן (פרלה)

צום אָנדענק פון מיין פאָטער שמחה מושקאט

געווידמעט היינע עלפטערן, שוועסטער און בריידער, אומגעקומענע אין וואַרשעווער געטאָ.

ביים סוף פון סענאַטאָרס גאַרטן, מערב־זייט, איז געווען א וועג, וואָס האָט געפירט בײַם אַרײַפֿ צום בוג. דערנעבן איז געשטאַנען א הויז, ווו עס האָבן געווינט צוויי פאַמיליעס: מיר און אונדזער שכן וועלוול פישער, וואָס האָט געהאַט גרויסע זין און צוויי שיינע טעכטער.

די בית־המדרש בחורים פלעגן זומער אָפט קומען אַהער, כאָפּן א שווים און אפשר אויך וואַרפן א בליק אויפן פישערס טעכטער.

איינמאָל האָט מיין יינגערער ברודער זיך אַריינגעזעצט אין א שיפל, אַפּגעשטופּט עס פון ברעג מיט די רודערער און זיך אַוועקגעלאָזט אינמיטן טייך. צום גליק זענען גראָד אַנגעקומען עטלעכע בחורים זיך באַדן. דערזענדיק דאָס שיפל, האָבן זיי זיך אַוועקגעלאָזט מיטן שטראָם — און אָפּגע־ראַטעוועט מיין ברודער.

א צוויי מאָל האָט מיין פאָטער, שמחה מושקאָט, גע־ראַטעוועט א שיפל, הגם ער איז נישט געווען קיין שווימער, און... דערבײַ קוים אַליין אַרויס א לעבעדיקער.

דאָס איז געשען מיט עטלעכע זעכציק יאָר צוריק, ערב פסח. ס׳האָבן שוין געבלאָזן וואַרעמע פרילינגס־ווינטן. א גע־וויסן אַוונט האָט ביי אונדז אין שטוב אויסגעפעלט וואָסער און, ווי געווײַנלעך אין אַזעלכע פאַלן, האָט מיין פאָטער געמוטמעט דעם עמער און אַוועק צום נאָך פאַרפרוירענעם טייך, אויסהאָקן דאָרט א לאָך אין אייז און אַהיימברענגען וואָסער.

נאָך א שטיקל צייט, אַז דער טאָטע איז נישט צוריק־געקומען, איז די מאַמע אַוועק אים זוכן. איר קול האָט דורכגעריסן די נאַכט־שטילקייט: — שמחה! שמחה! נאָר קיין ענטפער איז נישט געווען. זי האָט דאָן אַלאַרמירט וועלוול פישער מיט די זין, וואָס זענען אויך אַראָפּ צום טייך און געפונען דעם טאָטן. נאָר אין קול ואין עונה. צום גרויסן אומגליק האָבן מיר דערזען, ווי דאָס אייז האָט געריסן. פון פאַרצווייפלונג האָט די מאַמע אַנגעהויבן נאָך העכער שרייען: שמחה! שמחה! — און זיך שטאַרק צעווײַנט. ביי יעדן געשריי פלעגט דער עכא זיך דערקייקלען ביזן וואַלד. אויף יענעם ברעג טייך, נאָר דאָסמאָל, צוליבן גרויסן רעש פונעם זיך בראָכנדיקן אייז, האָט מען נישט געהערט קיין צוריקענטפער פונעם וויידערקול. אָבער האָבן געמיינט, אַז מיין פאָטער איז שוין נישטא צווישן די לעבעדיקע.

אַן אַנטוישטע האָט די מאַמע אַנגעצונדן ליכט און זיי אַרײַנגעשעפּלט אין די פענצטער, כדי מ׳זאָל פונדעסטוווייניקסט זען דאָס באַלויכטענע הויז. מיר, קינדער, זענען א גאַנצע נאַכט אַרומגעגאַנגען ביים ברעג און געווײַנט.

אַז ס׳איז געוואָרן טאָג, האָבן מיר דערזען — דער טאָטע איז דאָ. מיט פרייד און שרעק זענען מיר אים באַפּאַלן מיט פראַגן: — ווו ביסטו געווען? וואָס האָט מיט דיר פּאַסירט?

און אָט־וואָס דער טאָטע האָט דערציילט:

ווען ער האָט זיך אַנגעבויגן אַנצושעפּן די עמער, האָט דאָס אייז אַנגעהויבן זיך ברעכן און ריירן פון אָרט, מיט־שלעפּנדיק א שיפל וואָס איז דאָרט געשטאַנען. דער טאָטע, זענענדיק אַז ס׳איז שוין צו שפּעט אַרויסצוקומען, אויפן ברעג, איז אַריין אין שיפל און דאָס אייז האָט עס געשלעפּט מיטן שטראָם.

ס׳האָט געדראָט א געפאָר, אַז דאָס שיפל זאָל צעקווטשט ווערן פונעם אייז, וואָס האָט געשפּאָרט און געדריקט פון אַלע זייטן. דער טאָטע האָט געזוכט א געלעגנהייט זיך אַנצוכאָפּן אין א „גלוווקע״ (וואָסער־ברעכער). דאָס איז אים געלונגען וועג ער איז שוין געווען ווייט, נאָכן פּריצק פאַלאַץ. מיט די לעצטע כוחות האָט ער זיך דערשלאָגן צום שטיינער־נעם ברעג און אויך אַרויסגעשלעפּט דאָס שיפל. דאָס איז געווען א גרויסער פּיזישער אַנשטרענג, ווייל ס׳איז האָט געריסן דאָס שיפל. נאָכן אַרויסשלעפּן עס אויף א הויך אָרט און פאַרזיכערן, אַז ס׳זאָל נישט אַוועקגעשלעפּט ווערן, האָט זיך דער טאָטע אַוועקגעזעצט א ביסל אָפּרוען.

דאָס אַלץ האָט פאַסירט אין א פינצטער נאַכט.

ה׳ מושקאט

מגיני המולדת / פאדטיידיקער פון פאטערלאנד

צביקה מוסברג

היו ימים ולא רחוקים הם עדיין, כשבחור בן 25 היה, „אדם בלי ביוגרפיה".

מסילת־חייו היתה סלולה וקבועה, ישרה וכמעט בלי חתחתים. רוב שנותיו, שנות הנוער והבגרות, היה סמוך על שולחן הוריו, אחר־כך שלח ידיו בעבודה, במלאכה, בפקידות, וגם התמסר לתורה ולמדע. ורק אז, בהגיעו לגיל „מבן עשרים שנה ומעלה" יצא לרשות עצמו, עשה לביתו, מצא לו משען

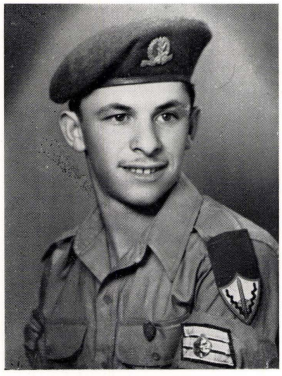

צוויקאַ מוסבערג אין ישראל־מיליטער
צביקה מוסברג בעת שירותו בצה"ל

מובטח על שולחן חותנו והקים לו לעצמו מעמד בחיים. ומאז ואילך שוב שטפו־זרמו להם חיי אדם זה, נושא בעול הבית הפרטי שלו, באפקים שונים, בשבילים ישרים או עקלקלים, הכול לפי המזל. כל מעשיו וכל סוד הצלחתו ממנו באו ואליו שבו.

בשנת ה־25 לחייו השתתף בסיור אווירי לגילוי עקבות מרצחים לרגלי „המצדה" לאחר תקרית. כסייר מעולה הכיר את כל שבילי הנגב והמרחב אשר כה אהבם. שם מצא גם את מותו הטראגי בהתרסק מטוסו בצוק הסלע.

כך ע"י מעשים תכופים ופעולות אינטנסיביות יום־יומיות, רשם הוא עצמו את הביוגרפיה שלו, אשר מן הראוי להעלותה על הנייר ולזכרה.

צביקה נולד ב־25.5.1934 בווישקוב, אשר בפולין. מיום לידתו היה מרהיב עין, קומתו הבינונית מתפתחת והולכת כלפי מעלה, בהתאם לגילו, כפפם בפעם שמנמן ומוצק, צוחק ומצחיק, אוהב שירים וחובב סיפורים, גם בשבתו בביתו וגם בלכתו לטייל.

כבר מראשית ילדותו נתבלטו בו כמה נקודות־משיכה, כמו כשרון דרמטי מובהק ובכל הזדמנות היה מדקלם ומציג. כאמור, תחילתו מוכיחה על המשכו.

בשנתו החמישית והשישית התחיל לגלות אורח מחשבה עצמאית ודברי הגיון. במשחקיו היה תמיד המנהיג והיה צועד בראש, ואז פרצה מלחמת העולם השניה. קמה מהומה גדולה וכמובן שכולם ברחו ואנחנו בתוכם. התחנה הראשונה שהתחבאנו בה היתה בבית הקברות הפולני ברא־דזימין. שם שכבנו ללא כל תנועה בין הקברות. צביקה צעק אז: „אמא, אבא! אל תרימו את ראשיכם, פן הגרמנים יהרגו אתכם".

כשוך הסערה הספקנו להיות עוד בראדזימין שלושה שבועות, אך המצב היה ללא־נשוא.

באישון־לילה החלטנו לברוח עם עוד משפחה אחת. שכרנו את הגוי קורצדקי עם עגלתו והוא העביר אותנו עד לגבול.

בדרך תפסו אותנו הגרמנים ולקחו מאתנו את כל רכושנו שהיה עמנו. צביקה בכה מאוד, היות והגרמנים רצו לערוך היפוש בבגדיו, אך בסוף עזבוהו לנפשו.

צביקה היה מציג כל הזמן שאלות, כגון: „למה בורחים? מתי נחזור הביתה?" הילד לא ידע על המתרחש סביבו ובכל העולם כולו. צביקה היה מקשיב בכל נימי נפשו לוויכוחים פוליטיים ואף אהב להביע את דעתו בכל מיני דברים. לצערנו הרב היינו מוכרחים לחוש על בשרנו מה זאת מלחמה. אך לא כן להבין את משמעות המלה: מלחמה. לרעוב לפת לחם טהור, וכשהיינו אוכלים את פרוסת הלחם לא היה גבול לשמחתנו.

לנגד עיני עולה תמונה: ישבתי עם צביקה וישיחקנו עם הלחם וכל פעם נגסנו חתיכה, כי היה חבל לאכלו. מי יזכור כמה פעמים שכבנו לישון רעבים וצמאים, כדי לשכוח את חרפת הרעב. אמא היתה מסתכלת בנו בעיניים מלאות דמע והיתה מנחמת אותנו, כי הנה מחר תיגמר המלחמה והכל יבוא על מקומו בשלום ולא נהיה עוד רעבים.

1945. נגמרה מלחמת העולם ואז היה צביקה בן 11 שנים. באנו לפולין, לעיר שצ'צ'ין ונכנסנו לקיבוץ „אחוד". היינו כשבועיים בלי ההורים. לפי הבטחת הקיבוץ צריכים היינו להיפגש עם ההורים בברלין.

בהגיענו לברלין חשבנו כי ההורים מחכים לנו, אך לצערנו הרב התאכזבנו קשות. את ההורים לא פגשנו, וכך היינו 6 חדשים בלעדיהם.

בברלין היה מצבנו מבחינה כלכלית טוב. הקיבוץ סיפק את כל מחסורנו. חסרה היתה לנו אהבת הורינו, אחרי הסבל הרב שסבלנו במלחמה. היינו שומרים אחד על השני, כי

צוויקאַ האָט צוזאַמען מיט אַ דזשיפּ זיך אַראָפּגעלאָזט פון עראָפּלאַן...
יחד עם דז'יפ צנח צביקה מאוירון...

אכן אהבנו מאד זה את זה. מברלין עבר הקיבוץ לבאוואריה שבגרמניה והיינו במושבה מולדורף, שם למדנו, שרנו ורקדנו. צביקה היה משתתף בכל ההצגות ותמיד בתפקיד ראשי, כשחקן מובהק. ערב אחד בא אלי המדריך ואמר לי שצביקה חולה. רצתי מיד אליו, צביקה שכב והתפתל מכאבי בטן. רצתי להשיג לו בקבוק חם, אך טוב שלמזלו לא היו מים חמים. היתה לו התקפת המעי העיוור, ובלילה העבירוהו לבית־החולים וניתוחהו, מבלי שאני אדע על כך. לא פסקתי לבכות ולמרר בבכי, עד שהמדריך לקח אותי אליו לבית־החולים לביקור. מצאתיו שוכב במיטה חיוור כסיד. פרצתי בבכי, אך הוא הרגיעני, כי זה שום דבר, „תראי, זה באמת שום דבר, מחר אוכל כבר ללכת. יש לי רק פצע קטן ברגל".

עד מהרה הוא חזר לאיתנו. היינו יוצאים ברשות, כמובן, מהמחנה ומסתכלים בחלונות ראווה ורוכשים לנו דברים קטנים מדמי־הכיס שהיינו מקבלים מהמדריך. קנינו כמה מתנות להורים בתקווה שביום מהימים ימצאו אותנו ונפתיע אותם במתנותינו.

זכורה לי עדיין ההרגשה המרה, בראותנו זוג הורים באים ולוקחים את ילדיהם בשמחה ומנשקים אותם. היינו עומדים שנינו מרחוק ומקנאים בשמחתם. אך צביקה תמיד היה מנחם אותי: תראי, שגם הם יבואו.

בשנת 1946 מצאנו את עצמנו חבוקים ושמחים בחיק הורינו. נסענו אתם למינכן, שם גרנו בבלוק גדול כשבועיים, יחד עם אלפי אנשים.

בסוף שנת 1946 נפתח מחנה חדש בחסות האמריקנים. המחנה היה: „טראונשטיין" שבבווריה ושם היינו עד תחילת 1949. שם היה בית־ספר עברי, בו למדנו קרוא וכתוב. בילינו שם תקופה יפה, כעין התפרקות מכל הסבל והטרדות שהוטרדנו במשך כל זמן המלחמה.

סופר לנו שם על מנהגי היהדות, חגי ישראל ועל ארץ הפלאות שהיא ארץ־ישראל, על קיבוץ ומושבה ועל זכותנו להילחם בעד מולדתנו. החלה העליה לארץ־ישראל, צביקה התלהיט שמספיק לו להיות בגלות. אחרי תגרות ומכות שהיו לו עם אחד ה„שקצים" בעיר התבטא ה„שגץ" באחד הכטויים שכה נפוצים היו לגיבנו: „פרפלוכטה יהדה", ואז בא אלי צביקה בהצעה: מחר אנחנו עושים שביתה, נישאר במיטות ונבכה, כי רצוננו לעלות לארץ־ישראל (ההורים לא רצו עדיין לעלות ארצה). וכך היה. ישבנו חצי יום ובכינו עד שההורים נכנעו והבטיחו לנו, שאכן יתחילו לטפל בדבר.

במאי 1949 באנו ארצה עם האניה „עצמאות". צביקה התאקלם מיד יפה. עברית ידע מבית־הספר בגרמניה וכולם חשבוהו ל„צבר". הוא התחיל ללמוד בשעורי־ערב תיכוניים, מטעם „הנוער העובד" קיבל מקום־עבודה כפקיד במחלקת־ההנדסה של עיריית נתניה. עד מהרה הצטיין בעבודתו במחלקה, לאמיתו של דבר, הוא לא מצא סיפוק רב בעבודתו כפקיד, כי תמיד היה אומר, שהוא לא נועד להיות פקיד. „אני לא יכול לשבת ולחמם את הכסא". כך התבטא, וחיכה בכליון־עיניים לרגע שיוכל להתגייס לצה"ל.

אכן, היום המאושר בחייו לא איחר לבוא, וצביקה התגייס ואף ערך מסיבת־פרידה יחד עם חברו הטוב נפתלי, שאף הוא יצא לשרות־חובה, ואף הדפיסו כרטיסי הזמנות למסיבת־הפרידה. כאמור, לא היה גבול לאושרו בהתגייסו לצה"ל. לאחר תקופת הטירונות בא צביקה הביתה לחופשה קצרה, פניו קרנו מרוב אושר, והתרגש מאוד בסיפוריו על האימונים שעבר ואף הביע את דעתו שהצבא זה בית־ספר מאוד חשוב לכל אדם, המלמדו את תורת־החיים.

לאחר זאת הועבר צביקה ל„חטיבת גבעתי", לחיל־רגלים.

על קברו של צביקה — אויף צוויקאַס קבר

שם מצא שטח נרחב לכל שאיפותיו הרבות. הוא יצא כמה פעמים לפעולת־תגמול שונות שאירעו ואף נפצע כמה פעמים, בלי שאנחנו נדע על כך. תמיד היה אומר לאמא: „אמא, אל תדאגי לי, את יודעת מה זה צבא? איני יודע מתי אבוא שניית". לא היה גבול לאושרו כשהזר לחופשה והוא טוראי ראשון.

כל פעם בבואו הביתה היה מספר לנו על הצטיינו בקורס זה או אחר, מראה את תעודותיו בתור הניך מצטיין וקורן מרוב אושר. זוכרת אני עדיין איך הייתי מגהצת את מדיו, בעומדו לידי ומלמדני בדייקנות איך כל קפל צריך להיות, באומרו שהוא צריך לשמש דוגמה לחיילים. אכן, תמיד היה מצוחצח ונקי וארשת פניו תמיד שמחה.

שרותו בצבא סדיר עבר חיש מהר וצביקה עמד להשתחרר מהצבא כסמל ראשון. הוא בא הביתה והביע את רצונו להישאר בצבא־קבע. אמא לא רצתה להסכים בשום אופן וכך הוא השתחרר מהצבא.

גם הפעם ערך מסיבה יחד עם חברו הטוב נפתלי לרגל שיחרורם מהצבא.

לאחר שיחרורו מהצבא הזר צביקה למקום־עבודתו הקודם בעיריית נתניה. ואם לפני לכתו לצבא השתעמם בעבודתו המרדית, הרי שעכשיו גבר השיעמום פי שבעה, והיה מוכיח את אמא מדי פעם בפעם שבחייו האזרחיים הוא אף פעם לא יתקדם, ואלו בצבא הוא יכול לעשות קריירה צבאית. מדי פעם בפעם היה יוצא לקורסים שונים על חשבון המילו־אים שהיה חייב לצבא, ושמח לקראתם ומלאם בנאמנות.

בסוף שנת 1957 נכנעה לו אמא, וצביקה התגייס לצבא־קבע. מיד עבר קורס קצינים שאף אותו גמר בהצטיינות. בהיותו קצין־קבע לא היה עוד אדם מאושר כמוהו. הוא השתתף אף במבצע סיני, למרות היותו בתקופה ההיא בקורס קצינים. בערב אחד מימי מבצע סיני נפתחה פתאום דלת ביתנו ונכנס אורח בלתי צפוי ובלתי מוכר לנו ברגע הראשון.

לפנינו עמד איש לבוש סגין של קצין. „שלום", פתח ואמר האורח בקול מוצק, וגילה שני טורים של שיניים צוחקות. מיד הכרנו את הקול וראינו כי הנה זה צביקה. לשאלתנו אם הוא לא בקורס ענה ואמר: „כשיש כל כך הרבה עבודה אתם רוצים שאשב בחיבוק ידיים ואלמד. אולי תחכו שהערבים ייכנסו לביתכם וישחטו אתכם". בבית ישן כשעתיים ומתוך שנתו יכולנו לשמוע מערכה שלמה במלחמה, במתן פקודותיו כמו: „אש, אש, בחורים!" בדמותו שהוא נמצא בשדה־הקרב.

לאחר קורס הקצינים הגיש צביקה בקשה שברצונו לצאת לערבה, למרחב, שלדעתו זקוקים לו שם, ביודעו ובהכירו את כל שבילי הנגב. ואכן, מבוקשו ניתן לו. שם לא הפריעו לו פקודות וחוקים. שליט יחיד היה שם, עם קבוצת בחורים אשר דמותו נבטה מהם. לבדם שוטטו באדמת הנגב הצחיחה ימים ושבועות, והם דאגו לבשתון הנוסעים בדרך הקשה. כן נזכרת אני בסיפוריו על מה כינוהו „פופסקי". כאשר ימים לא הצליחו לאתר את מקומו במדבר הנורא הזה ואז אמר לו מפקדו, „מה אתה חושב שזה צבאך הפרטי", ומני אז נקרא „פופסקי" ובשם זה הכירוהו כולם בערבה.

כן, „פופ" יצרת דמות מיוחדת במינה בין חבריך, דמות של בחור עליז, פיקח ועירני לכל המתרחש.

באותה תקופה הרגיש צביקה מיחושים ברגלו, והיה צורך לנתחו. צביקה סבל מ„דיסקוס" ברגלו, בהיותו פצוע כמה פעמים באותה הרגל. הוא הבריא במהרה, ואף יצא לבית־הבראה לשבועיים בערך, שם קיבל טיפול והבריא. כושרו הגופני היה מוגבל לשנה, אך צביקה צחק למישמע הוראה זאת והתעקש להמשיך בתפקידו. יום אחד חזר הביתה ובפי בשורה משמחת: „אמא אני מתחתן!" את חברתו מירה, אשותה הכיר באילת, הכרנו כשנה, אך החלטתו היתה כל כך פתאומית שבעוצר־נשימה אמרה אמא: „מזל טוב".

צביקה החליט להשתקע בבאר־שבע, שם קיבל דירה נאה ובמו ידיו סידר, קישט ותיקן את דירתו עד שהיתה דומה למוזיאון יפה. את הקירות קישט בתמונותיו היפות שצייר במו ידיו ובכל מיני דברים מקוריים. 5 חודשים שרר האושר בביתם של הזוג הצעיר, באחד הימים התרחש האסון הגדול, שגם עתה בכתבי שורות אלו, קשה מנשוא היא מחשבה זו, שצביקה איננו...

פנינה מוסברג

*

יאיר ביברמן (ג'רי), מפקדו של צביקה, כתב עליו:

עז רוח, בעל איפי סופר, השואף להתפרץ תמיד קדימה... לאחר תקופת שרות קצרה באחת הפיגות השקטות במרחב, שהיה לגביו תקופת נסיון, בה הוא עמד יפה, נשלח צבי לניצנה — הפינה הפרובלמטית במרחב, עד מהרה הוא השליט סדר במקום ובמרחב, שמש דוגמא ומופת לחייליו במסורותו, בחריצותו, באומץ לבו ובתבונתו... פעילותו המוג־ברת והנמרצת הרחיקה את הבדווים מאני הגבול או מעבר לגבול סיני...

גם בתור איש המטה לא יכול היה אדם זה לתכנן סיורים, להשיל על אחרים משימות, מבלי ליטול בהן חלק פעיל, וכך הוא יצא לחלק מהסיורים בתור משקיף או מפקד... אך את מותו מצא צבי בסיור אליו יצא מתוך דחף של אחריות פנימית...

*

מר שלום באוכמן מנתניה כתב על צביקה בעתון „חירות", במלאת שנה למותו:

...שירת חייך באמצע נפסקה, ועוד כל החיים לפניך. עברו רק חדשים ספורים מאז נשאת את בחירת לבך ובנית את ביתך בישראל. נתיתם ביתך אשר אליו היית כה קשור. נתיתמנו כולנו מצביקה החביב, נעים ההליכות, העליז והפציץ למופת. מכריך — מוקיריך ופקודיך יחסו לך כבוד והערצה לגבורתך ואומץ לבך אשר גילית בכל עת.

הסתלקותך הפתאומית השרתה אבל כבד על כל יודעיך. ובמה אנחם את הוריך? אין תמורה ואין מלים...

ינעמו לך רגבי המולדת אשר בדמך הצעיר הרווית אותם. יהי זכרך ברוך.

הודעת ראש־הממשלה ושר־הבטחון על מותו של צבי מוסברג:

מדינת ישראל

אנו מעלים בצער את זכרו של 236198 סגן צבי מוסברג ז"ל שנפל בשעת מילוי תפקידו ביום י"ט ניסן תשי"ט (27.4 1959). ממשלת ישראל, צבא ההגנה לישראל והאומה העברית ישאו תמיד בגאון ובאהבה את זכר צבי אשר קים תפקודו בנאמנות בהגנת המולדת.

ד. בן־גוריון
ראש הממשלה

זאב הולנד

זאב הולאנד נולד בוישקוב בשנת 1928 להוריו רבקה ומשה הולאנד. מימי ילדותו שאף לעלות לארץ ולבנותה. למד ב„חדר" ובבית הספר הכללי, הצטיין בלימודיו. היה נער פיקח וחרוץ, כולם אהבוהו וחיבבוהו. בהיותו בן 11, פרצה המלחמה והוכרח להפסיק את לימודיו. ברח עם הוריו לרוסיה. גם שם, בסיביר, בלטה ערנותו לכל הנזקקים לעזרה בצרה. כשחזר מסיביר בשנת 1941, הצטרף זאב לתנועת־נוער שהתכוננה לעלות לארץ. בשנת 1942 התכונן לנסוע עם עלית הנוער. כל הפצרות הוריו שלא יסע לבדו וימתין לעלייתם לא הועילו, בהוכיחו את הוריו, כי האמהות אינן רוצות להיפרד מבניהן, ומי יבנה את ארצנו? „עד שאתם תחליטו לעלות, כבר תהיה לנו ארץ משלנו ועל הנוער לסלול את הדרך לדור המבוגר, כי די נדדנו על פני תבל..." וכך נפרדנו ממנו, אך היתה זו פרידה לנצח. בעלותו לארץ הצטרף לקיבוץ ושם התנדב לפלמ"ח. בן 18 נשא אשה ונולדה לו בת.

במבצע צבאי בתל־אביב בשנת 1948 ביום ג' באדר תש"ח נפל זאב, והוא רק בשנת העשרים לחייו.

יהי זכרו צרור בזכר מגיני המולדת.

אברהם טננבוים

בנינו אברהם־חיים נולד בראש חודש אלול תרפ"ה (1925) בויישקוב. בפרוץ מלחמת העולם השניה הוא נמלט יחד עם כל משפחתנו לרוסיה. לאחר טלאות וטלטולים הגענו לסיביר. שם היה מצבנו קשה מנשוא, אך בננו אברהם־חיים הוא אשר הצילנו — התמסר, עבד ופרנס את כל המשפחה. בשנת 1942 התנדב לצבא הפולני שקם ברוסיה ועלה לדרגת סרג'נט. לרגל להיותו המסורה, הועבר לו אותות הצטיינות. בגמר המלחמה עבר עמנו לגרמניה, כשמטרתנו היא — ארגנטינה. בננו אברהם סירב להמשיך עמנו והוא עלה לארץ בשנת 1948. עם הגיעו ארצה נלקח לעתלית ושם הושבע לצה"ל. לאחר תקופת אימונים קצרה, השתתף בכיבוש באר־שבע, הגיע לתפקיד מפקד־כתה והשתתף במבצע „חורב". בכיבוש

משלט אבו־עגילה ע״י גדוד פלמ״ח 7, חטיבה 12, בתאריך 28.12.48 — נהרג כעבור מספר דקות להתחלת הקרב.

ברגעיו האחרונים מלמל לחבריו: „אני מת בשדה־הקרב ולא זכיתי ליהנות מהאושר שהוא שיחרור המולדת. אזכור את הורי״. הוא נקבר ברביבים. ב־14.8.50 הועבר למנוחת־עולמים בבית הקברות שבנחלת־יצחק.

ההורים: חנה וברוך־דוד טננבוים

יצחק זמיר

(מתוך ספרו „דברי ימי יצחק״ — שנה למות גבורים של יצחק זמיר ז״ל. קיבוץ עברון — תש״י — תל־אביב)

יצחק זמיר, בנם של רחל ואברהם זמיר מוישקוב נולד ב־ וארשה בשנת תרפ״ד. בא ארצה: ניסן תרצ״ג (1933). מיסיד קי־ בוץ עברון ליד נהריה. איש פלמ״ח בשנות תש״ח—תש״ט. קצין הסיי־ רים בחטיבת הנגב.

בכ״ו כסלו תש״ט (28.12.48), בסיורו האווירי בחזית הנגב, הות־ קף על־ידי האויב ואוירונו הת־ רסק...

בהודעת המטה הקרבי של חטיבה 12 על מותו של יצחק — נאמר:

מבצע „חורב״ מטה קרבי, חטיבה 12
יומן קרבי מס׳ 5
יום ד׳ כ״ז כסלו תש״ט
ג׳ דחנוכה, 29.12.48

החטיבה תזכור את חבריה שנפלו במלחמת השחרור של הנגב. לא אלמונים היו, יחד עמנו צמחו ויחד עמנו לחמו שכם אל שכם, ונתנו כמיטב יכולתם להאדרת החטיבה ולהגברת כשרה הקרבי, תוך ידיעת היעוד הגדול והמשימה הכבדה.

ביגון אנו נפרדים מהטוב בסיירנו יצחק זמיר, שמצא את מותו תוך מילוי תפקידו אשר לו כה התמסר, כבוד לנופלים על במתי הנגב.

גם ראש־הממשלה ד. בן־גוריון פרסם הודעה מיוחדת למותו של יצחק:

מדינת ישראל

הנגו מודיעים בצער עמוק כי

יצחק זמיר ז״ל

נפל בשעת מילוי תפקידו ביום כ״ז כסלו תש״ט (28.12.48) בקרב אוירי בנגב. ממשלת ישראל, צבא ההגנה לישראל והאומה העברית ישאו תמיד את זכר יצחק אשר נפל בהגנת המולדת ובמערכה על חירותה ועצמאותה.

ד. בן־גוריון
ראש־הממשלה

אלה מבני וישקוב אשר נפלו בהגנת המדינה העברית.

זיי דארפן פאראייביקט ווערן

וען מיר רעדן אַמאָל וועגן ווישקאָוו, דערמאָנען מיר שטענדיק די פראָכטפולע נאַטור אַרום דעם שטעטל: דער גרויסער וואַלד, דער שנעל־לויפנדיקער טייך, דאָס אייזערנע בריקל, די לאַנקעס אַרום אירע ברעגן א.אַ.וו.

אָוודאי זענען די נאַטירלעכע שיינקייטן איינע פון די הערלעכע דערינערונגען, וואָס מיר האָבן מיטגענומען פון אונדזערע שטעטל. עס פאַרדריסט אַבער, פאַרוואָס מיר ווידמען נישט מערער צייט אויף צו דערמאָנען די מענטשן, מיט וועמען מיר האָבן געלעבט און פאַרבראַכט אונדזער יוגנט; די באַווען־גונגען וואָס זענען געשאַפן געוואָרן און וואָס האָבן אַזויפיל צוגעטראָגן אין דער עקזאַמישער, פאַליטישער און בכלל קולטורעלער אַנטוויקלונג פון אונדזער דור.

עס ליגט א וועלט מיט מאַטעריאַל אין בעט זיך מען זאָל צוליינן א האַנט און עפעס שאַפן דערפון — להכעיס אונדזערע שונאים, וואָס האָבן זיי געוואָלט אָפווישן, נישט נאָר פון דער ערד, נאָר אפילו פון אונדזער באַוווסטזיין.

א גאַנצע לימעטער וואָלט מען דאָך געקענט שאַפן פון די פישקעס, פאַלוכלעך, דזשובאַגס, מעשט מיט זיין קאַפּעליע, דאָס גראָז־גענעלע, ערשינקע וואָסערטרעגער (דער תהילים־ רופער), שיע קאַלאָך, אורקע מיט דער קלאַניצע און אַנדערע. דאָס איז דאָך א גאָר קליינער פראַצענט פון דעם האַרע־ פאַשנעס ביז דעם גאָר ארעמען טיפ פון אונדזער שטעטל. און איצט די אַזוי געראָפענע באַלעבאַטים, די שיינע יידן, די דנס, יאַקאָבאָוויטשעס, שקאָרלאַטס און עלי־מאירס.

און פאַרוואָס טאָקע נישט דערמאָנען אונדזערע פירער, קולטור־טוער, ווי הענעך קאַלוסקי — מזרחי; ישראל אַסמאָן, איטשע שקאָרלאַט — אַלגעמיינע ציוניסטן; יורמאָן — פועלי־ציון; ישראל גאַלדוואַסער — פאַלקס־פאַרטיי; שמעון מאַלאָוואַנטשיק, שולם שידלעצקי, מרדכי פרידמאָן פון „בונד״; דזשאַנעק און מאַטל רינעק פונעם ארבעטער־קאָאָפעראַטיוו? דאָס אַלץ וואָלט באַדאַרפט אויף וועלכן ס׳איז אופן פאר־ אייביקט ווערן!

איניקע טיפן וועגן געשטאַלטן פון זיי וויל איך אַרויס־ ברענגען:

יחיאל־מאיר זוכאַנעק

ווער עס האָט אין וויישקאָוו יא געקאָנט סרולקע קא־ מישנאַכערס וון און ווער נישט — האָט ממש זיינע אויגן נישט געגלויבט, זענעדיק אים אין א שיינעם פרימאָרגן זיך אַרומדרייען אין מארק, אַנגעטאָן אין א רוסישן סאַלדאַטסטע שינעל, פאַרפוצט אין שיינעדיקע לאַקירטע שטיוועלעך און אויף זיין קאָפּ מיטן שוואַרצן טשוב — א סאַלדאַטסקע היטל.

יחיאל־מאיר זוכאַנעק איז געווען נישט צום דערקענען. ער איז ווי אויסגעוואַקסן, הויך און מיט לאַנגע האַרטע העגט; אַן אפגעברענט פנים מיט גרויסע ברוינע אויגן און א בריייטע דרייקאַנטיקע גאַמבע. דאָס איז נישט געווען דער זעלבער זוכאַנעק, וואָס איז אַוועק אין דער צאַריישער ארמיי ביים אויסברוך פון דער עשטער וועלט־מלחמה, מיט אַן אָפּענע געהאַקטע קאַפּאָטע, פונוואַנען עס האָט אַרויסגעקוקט דער ארבע־כנפות. נאָר דאָס יא: אַנשטאָט א גמרא הינטערן ארעם, האָט ער ערגעץ באַהאַלטענערהייט געוויס געטראָגן דעם קאָמוניסטישן מאַניפעסט. דאָס איז איצט געווען א מעגטש

מיט אַ זיכערן גאַנג און אַ קול, וואָס האָט געקאָנט געבן באַפעלן, אַנשטאָט זיי צו צומען.

פון די ערשטע עטלעכע באַגעגענישן מיט דער וויישקאָ־ווער יוגנט און אַרבעטער, האָט דזשאַנעק באַלד געווונען זייער צוטרוי. דאָס זענען געווען די יוגנטלעכע, וואָס זייערע נעמען ווייל איך דאַ אויסרעכענען לזכר עולם: מאָטל רינעק דער מאַליאָזש; בנימין, ישראל־מענדל בעקערס זון; מרדכי לאָקשטש; אורקע בעל־עגלה; לייזער שטריקמאַכערס זון, און נאָך עטלעכע יידישע אַרבעטער, פון וועמען עס איז באַשטאַנען דאָס ערשטע אונטערערדישע קרייזל, וואָס ער האָט געגרינדעט אין וויישקאָוו.

אין שטעטל האָט זיך געזומען רודערן. אין אַ שיינעם פרימאָרגן זענען צעטיילט געווארן פראָקלאַמאַציעס, וואָס האָבן גערופן די יידישע אַרבעטער צו אַ פאַראַמלונג, וווּ עס וועט אַרויסגיזירט ווערן אַן אַרבעטער־קאָאָפּעראַטיוו. און אַז דזשאַנעק וועט אָפּגעבן אַ באריכט פון אַ קאָמיטעט, וואָס וועט העלפן אין דער אַרבעט. די פאַראַמלונג איז געווען אַ גרויסער דערפאָלג. נאָך לאַנגע דיסקוסיעס איז אויסגעקליבן געווארן אַ פּראָוויזאָלטונג, אין וועלכער עס זענען אַריין מיט־גלידער פון „בונד", „צוקונפט", פּועלי־ציון און פון דער יידישער סעקציע פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי.

די אויפגאַבן, וואָס דער קאָאָפּעראַטיוו האָט זיך געשטעלט, זענען געווען: צו קומען צו הילף דער ליידנדיקער אַרבעט־לאָזער באָפּעלקערונג דורך איינקויפן שפייז־פּראָדוקטן צו ביליקע פּריייז, אין וועלכע די אַרעמקייט האָט זיך גענייטיקט, וווּ: ברויט, העריג, קאַרטאָפל, צוקער אדג"ל, אויך וואָס עס איז געווען אַ שרעקלעכער יקרות.

די פראַגע איז געווען: ווו נעמט מען די ערשטע עטלעכע

זישע טעפּהענדלער זישה מוכר סירים

טויזנט זלאָטעס אויף דעם ערשטן איינקויף? דזשאַנעק האָט אַ באַשטימטן פלאַן: מען זאָל אויסשטעלן אַ ליסטע פון פאַרמעגלעכע באַלעבאָטים אין שטאָט, וואָס וועלן מוזן צו־טראָגן אַ געוויסע סומע אַלע וואָך, ביז דער קאָאָפּעראַטיוו וועט קאָנען שטיין אויף זיינע אייגענע פיס, ד.ה. — ביז ער וועט האָבן גענוג פראָדוקטן צום פאַרקויפן און וועט זיך מער נישט נייטיקן אין זיינער הילף. איי, זיי וועלן זיך קעגג־שטעלן? וועט מען זיי שבת, צו קריאת־התורה, אַפשפּילן אַזאַ חתונה'קע, אַז זיי וועלן דאָס האָבן צו גדעטנקען.

און כך־הוא. עס איז געקומען אַ שבת, וואָס גאַנץ וויישקאָוו האָט לאַנג, לאַנג נישט געקאָנט פאַרגעסן. עטלעכע גרופּעס פון קאָאָפּעראַטיוו זענען אַריין אין גרויסן בית־המדרש. אורקע מיט מאָטלען האָבן זיך געשטעלט ביי די טירן. עטלעכע יוגנטלעכע זענען אַרויף אויפן בעלעמער. די אַנדערע האָבן זיך צעשאָטן אין די דורכגענג, און מען האָט נישט געלאָזט אַנגיין מיטן דאָוונען. ביז דער רב האָט צוגעזאָגט, אַז נאָך היינט, שבת־צו־נאַכטס, וועלן עטלעכע אַנגעזעענע באַלעבאָטים זיך צונויפקומען מיט די פאַרשטייער פונעם קאָאָפּעראַטיוו און אַדורכריידן וועגן דעם ענין.

פון דער ערשטער באַגעגענעניש מיט די באַלעבאָטים זענען קיין פראָקטישע רעזולטאַטן נישט געווען, דאָך איז דער זיג פון דעם קאָאָפּעראַטיוו געווען גאָזיכערט. די באַלעבאָטים האָבן זיך פאַרפליכטעט צו רופן אַ קאָנפערענץ פון אַלע פאַר־מעגלעכע יידן אין שטאָט. ביי דער קאָנפערענץ, וואָס איז פאַרגעקומען ביי די יאָקובאָוויטשעס אין הויז, איז שיער נישט געקומען צו פעטש, אָבער אַ צאָל באַלעבאָטים האָבן מיט עבראָכענע הערצער, נעבעך, געמוזט צוטראָגן שטעכע הונדערט זלאָטעס, פאַר וועלכע מען האָט באַלד געקויפט אַ וואָגאָן קאַרטאָפל.

דאָס איז געוועןווינטער, אַרום פעברואַר 1918. אין אַ פראָסטיקן טאָג איז אַנגעקומען דער ערשטער וואָגאָן קאַרטאָפל. נאָר ס'איז געווען אַ וווייטיק צו זען, אַז די קאַר־טאָפל זענען... שטיקער פאַרפּרוירענע אייז. צוליב דער שוידערלעכער הונגער־נויט, וואָס די באָפּעלקערונג האָט דע־מאָלט געליטן, איז נישט קיין וווּנדער, וואָס די פאַרפרוירענע קאַרטאָפל זענען גיך צעכאָפט געוואָרן.

דער וואָגאָן קאַרטאָפל האָט באַווירן די פראָקטישקייט און מעגלעכקייט פון אַזאַ אונטערנעמונג און געגעבן אַ שטויס די אַרבעט אַרום דעם קאָאָפּעראַטיוו, אַזוי, אַז זי איז געוואָרן די אייניקע גרויסע הילף פאַר דער ארעמער, פאַרהונגערטער יידישער באָפעלקערונג. און זאָל דאָ גלייך געזאָגט ווערן: די וויישקאָווער דערמאָנען מיט כבוד דעם נאָמען יחיאל־מאיר דזשאנעק, וואָס אַ דאָנק זיין אומדערמידלעכער אַרבעט, די איבערנעגבנקייט פון דעם ערלעכן אַרבעטער־קעמפער צו דער ארעמקייט און צו לינדערן זייער נויט, אַ דאָנק זיין קלוגער אָנפירונג אין דער גרינדונג און אין דעם וווּיטערדיקן פירונג פון דער אונטערנעמונג, איז מעגלעך געוואָרן דער גרויסער דערפאָלג פון דעם קאָאָפּעראַטיוו.

דזשאַנעק איז נישט געבליבן שטיין בלויז אַרום דער אַרבעט פון קאָאָפּעראַטיוו. ער איז דורך זיין אייפער און איבערגעגעבנקייט געוואָרן איינער פון די אָנגעזעענסטע פּי־רער פון דער אַלגעמיינער פּוילישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, וווּ קיין אַרבעט איז אים נישט געווען צו שווער אָדער צו נידעריק. מען פלעגט אים זען אין וואַרשע זיך חברן מיט די ברוקירער, וואָס פאַרריכטן זיי גאָסן. ער פלעגט זיך אַראָפּוצען אויף אַ שטיין צי אויף דער ערד נעבן איינעם, שפּעטער נעבן אַן אָנדערן, זיך פונאָנדערפרעגן וועגן זייער

לעבן, זייער פאַרדינסט, זייער היים; געוויינען זייער צוטרוי און זיי פרוּבירן צו אַרגאַניזירן.

די לעצטע גרופן וועגן דזשאַנעקן זענען פאַר זיינע חברים און מיטאַרבעטער געווען שוידערלעכע. עס איז פאַר אונדז געווען אַ שרעקלעכער קלאַפ זיך צו דערוויסן, אַז אַ מערדער־האַנט האָט זיין העלדיש לעבן פאַרלאָשן, און גראַד אין סאָוויעט־פאַראַנד.

כבוד זיין אַנדענק!

הענדע די קצבטע

אַנגעזאָן אין אַ וואַשאָוקע, אַרומגעבונדן מיט אַ גרויסן ליינוונטענעם פאַרטוך, לויפט הענדע די קצבטע אין אירע מענער־שטיוול, פאַרסאָפעט, און רעדט צו זיך:

— וואָס מיינען זיי? — און אַז זיי זענען מיר שולדיק עטלעכע גילדן, וועל איך זיי לאָזן גיין שבת צום טיש אַן אַ ביסל יוּיך, אַן אַ שטיקל פלייש? ניין, מענטשן, וויי איז מיר!

ס׳איז שפּעט, און הענדע לויפט מיט אַ פּעקעלע פלייש איינגעוויקלט אין וויייס פאַפּיר. דאָ — צו איין אַרעמער משפּחה פון איין גאַס, און באַלד דערמאָנט זי זיך פון אַן אַנדערער באַלעבאָסטע, וואָס איז נישט געקומען היינט קוּיפן קיין פלייש. זיך געשעמט צו באַרגן.

— וואָס איז זיך דאָ צו שעמען? — פלעגט זי איינטענהן מיט זיך פּרוּינן, אַוועקלייגנדיק אויפן טיש דאָס פּעקעלע וואָס זי האָט געבראַכט. — אַז איר וועט האָבן, וועט איר מיר גיוויס באַצאָלן, דערווייַלע, וואָס זענען די קינדער שול־דיק? איך אייל מיך — פלעגט זי זאָגן, שטייענדיק אין טיר. — נעמט נישט פאַר אומגוט. האָט אייך אַ גוטן שבת! — און איז וויטער געלאָפן, איר שייטל צעבלאָזן פון ווינט, און מיט אַ בלאָס, מיד פנים.

בעריש טשאַרנעס, איר שכן, פלעגט זיך מיט איר רייצן:

— וואָס לויפסטו, הענדע, פאַלירסט דאָך ס׳פאַרטעך!...

— פאַרליר נישט קיין ריידל, בעריש, גיי בעסער אַריין און העלף דיין יידענע מאַכן שבת... — פלעגט הינדע אים צוואַרפן, לויפנדיק וויייטער.

און בעריש האָט אַריינגעגרעדט אין זיין רויטער בארד: „זאָל מיר שוין זיין אַזא יאָר, וואָס פאַראַ שייער מענטש דאָס איז". און דאָס שטעטל פון איין בראַ ביזן אַנדערן האָט גוט געוווסט דעם טיערן, ברילאַנטענעם מענטש, וואָס לעבט צוויישן זיי.

עס איז שוין באַלד צייט צוריקצוגעבן די קראַמען, ווען הענדע האָט זיך צוריקגעקערט מידע און אַ שמייכל־דיקע. פון וויייטן האָט זיך שוין געהערט יצחק־יעקבס געשריי: „יידן, פאַרמאַכט די געווער! יידן, פאַרמאַכט די געועלבער!" זי האָט זיך צוגעזעצט אַביסל אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם, חנה, איר טאָכטער, איז געשטאַנען איבער איר און אומגעדולדיק געמרוקעט: „מאַמע, לאָמיר שוין פאַרמאַכן". נאָר הענדע איז שטאַרק פאַרנומען מיטן איבערציילן נאַכאַמאָל דעם מסחר און אירע קונדן, צי זי האָט וועמען נישט פאַר־געסן. „וואָרט, יאָג נישט!" — ענטפערט זי חנהען און ציילט וויייטער אויף די פינגער: — כינעקע־רחלען; יידל פאַלקער; עזריעלקען; פאַלוכלען; כאצקל דעם מלמד; דוד וואַלווי־טש — — — און אַזוי ציילנדיק וועדט איר פנים אלץ ליכטיקער און רואיקער.

— דוכט זיך, קיינעם נישט פאַרגעסן, גאָט־צו־דאַנקען.

נו, איצטער, חנה, קאָן מען שוין פאַרמאַכן די יאַטקע און מאַכן שבת.

הענדע מיט חנהען זענען אַוועק אַהיים, זיך אַרומגעוואַשן, אָנגעטאָן אין שבתדיקע קליידער און זיך גלעזעוּש אין שול. אויפן וועג האָבן מענטשן אָפּגעגעבן הענדען דעם שייגעס „גוט־שבת". ווי עס פאַסט אַ בעאַלטעטען מענטש אין שטעטל. אויף די טרעפ צו דער וויייבער־שול האָט זי באַגעגנט חוהן. מען האָט זיך באַגריסט, נאָר ביי הענדען אין האַרצן האָט חוהס „גוט־שבת" אַ מאַדנעם קלאַפ געטאָן. זי האָט חוהן אָפּגעשטעלט.

— זאָג מיר, חוהטשע־לעבן, פאַרוואָס האָסטו נישט גע־קויפט ביי מיר קיין פלייש אויף שבת?

חוה האָט זיך אַביסל פאַרוויטלט.

— וואָס אַן אמת, הענדע טייערע, איז מיר נאָך פאַרבליבן אַ שטיקל עוף פון נעכטן, און מען וועט שוין ווי עס איז דורכקומען...

אין שול האָט הענדע זיך געשטעלט אויף איר אָרט, געוועבט דעם סדור צו קבלת שבת, און ווען דער חזן האָט אָנגעהויבן „לכו נרננה", האָט זיך ביי הענדען אין קאָפּ עמעץ אַ פּרעג געטאָן: „וווּ האָט חוהלע פנומען אַן עוף?" זי האָט געוואָלט צוגיין צו חוהן, נאָר דער אין קאָפּ האָט וויייטער געראַטן: „דאָ קאָן מען נישט רעדן. און וואָס וועט העלפן? די ליבהאַרציקע חוהלע האָט גאָר נישט געקאָכט אויף שבת". — אַ וווייטיק איז מיר! — האָט זיך ביי הענדען אַרויס־גערוימן. — וואָס וועלן זיי היינט עסן, איר קראַנקער מאַן און אירע טיערע קינדערלעך? — האָט זי צו זיך עמעמורמלט.

— וואָס איז דיר? — האָט שטילערהייט געפרעגט דעם שמשס ווייב.

— ס׳איז מיר זייער היים און ס׳דריַיט זיך מיר אין ריַיצן: — וואָס לויפסטו, הענדע, פאַלירסט דאָך ס׳פאַרטעך!...

— פאַרליר נישט קיין ריַיד, בעריש, גיי בעסער אַריַין און העלף דיין יידענע מאַכן שבת... — פלעגט הינדע אים צוואַרפן, לויפנדיק וויייטער.

און בעריש האָט אַריַינגעגרעדט אין זיין רויטער בארד: „זאָל מיר שוין זיין אַזא יאָר, וואָס פאַראַ שייער מענטש דאָס איז". און דאָס שטעטל פון איין בראַ ביזן אַנדערן האָט גוט געוווסט דעם טיערן, ברילאַנטענעם מענטש, וואָס לעבט צוויישן זיי.

עס איז שוין באַלד צייט צוריקצוגעבן די קראַמען, ווען הענדע האָט זיך צוריקגעקערט מידע און אַ שמייכל־דיקע. פון וויייטן האָט זיך שוין געהערט יצחק־יעקבס געשריי: „יידן, פאַרמאַכט די געווער! יידן, פאַרמאַכט די געועלבער!" זי האָט זיך צוגעזעצט אַביסל אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם, חנה, איר טאָכטער, איז געשטאַנען איבער איר און אומגעדולדיק געמרוקעט: „מאַמע, לאָמיר שוין פאַרמאַכן". נאָר הענדע איז שטאַרק פאַרנומען מיטן איבערציילן נאַכאַמאָל דעם מסחר און אירע קונדן, צי זי האָט וועמען נישט פאַר־געסן. „וואָרט, יאָג נישט!" — ענטפערט זי חנהען און ציילט וויייטער אויף די פינגער: — כינעקע־רחלען; יידל פאַלקער; עזריעלקען; פאַלוכלען; כאצקל דעם מלמד; דוד וואַלווי־טש — — — און אַזוי ציילנדיק וועדט איר פנים אלץ ליכטיקער און רואיקער.

— דוכט זיך, קיינעם נישט פאַרגעסן, גאָט־צו־דאַנקען.

און פֿאַרט אַוועק, שוין קיינמאָל מער זיך נישט אומצוקערן ?״

אין אָרנט איז העגדע אַוועק צו מענדל דיין זיך אַן עצה האָלטן. ער האָט גוט געקאָנט העגדען, וואָס האָט געוויינט נישט וווייט, זי פלעגט אָפט צו אים קומען מיט איר ביטער האַרץ. ער האָט געווּוסט, ווי שווער ס׳איז פֿאַר הינדעל זיך אַרויסצורייסן פון דאָנען און איר בענקשאָפט נאָך די קינדער. מענדל דיין האָט צו איר געראַטן ווי אַן אייגענער ברודער.

— ווי לאַנג, העגדע, קאָנסטו אויסהאַלטן דא אַליין, אין דיין יאָטקע ? די פּאָנעס אין פּוילן ראָטן אויס דעם יידישן האָנדל און די טראָגטס אַלץ מער פּעקלעך פלייש אויף בּאַרג. די אַרעמקייט דא שרייט צום הימל ! אמת, דו האָסט אַ הארץ פון אַ צדקת, אָבער דו האָסט קינדער, זאָלן געזונט זיין. זיי אַ מאָמע צו דיינע קינדער ! ס׳איז אַ גרויסע מצוה. פֿאַר, העגדע, פֿאַר קיין אַמעריקע געזונטערהייט אין זיי מצליח.

ס׳איז געקומען די צייט פון העגדעס אַוועקפֿאָר. דאָס שטעטל איז געווען פֿאַראומערט ווי אין די ניין טעג. מען איז געקומען אין יאָטקע און צו העגדען אין שטוב זיך געזע־ענען. עס זענען אין די טעג געוגג טרערן פֿאַרגאָסן געווארן פון די פרויען, שכנים און פֿרייַנד, און פון די וואָס זענען העגדען שולדיק געווען פֿאַר פלייש און נישט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן, העגדע האָט מיט אַלעמען מיטגעווויינט, אַלעמען בעטרייסט, געבענטשט און גדאַנקט.

בייגאָט אויפן גלעזגער האָט העגדע נישט געקאָנט שלאָפן. זי האָט אַלץ געטראַכט, ווי אַזוי קאָן זי פּועלן בּיים רבונו־של־עולם, ער זאָל שפּייזן זיין פֿאָלק ישראל. זי האָט שוין אויסגעלייענט אַלע תחינות, אָבער עס האָט איר נישט געהאָלפֿן. זי מוז זיך אַליין אויסטענהן מיט גאָט, מיט איר אייגן לשון.

זי איז אַוועק אין גרויס בית־המדרש, אַריינגעפאַלן מיט פֿאַרמאַכטע אויגן אין ארון־קודש, און דאָס זענען געווען העגדעס וועטער, איר אייגענע תחינה !

„אַ דאָנק דיר גאָטעניו, ליבהאַרציקער טאָטע, פֿאַרן חסד וואָס דו טוסט צו מיר און מיינע קינדער. פֿאַרגיב אַ זינדיקע אשה, וואָס טוט קומען צו דיר, נישט פֿאַר זיך, נאָר פֿאַר כלל־ישראל. רבונו־של־עולם, דו וויייסט דאָך דעם אמת, אַז איך האָב נישט געוואָלט אַוועקפֿאָרן פון אונדזער שטעטל. דאָס זענען דאָך דיינע פֿלענער, וואָס דו האָסט צעזייט און צעשפּרייט מיינע קעלבלעך, מיינע קינדערלעך איבער די ימען. איצטער פֿאַדער איך אַון פֿאַרלאָזן פון דיר : דו זאָלסט, טאָטע עטרעייר, שפּייזן דיינע קינדער אין שטעטל. זיי זאָלן כאָטש האָבן אַ שטיקעלע פלייש אויף שבת !״

העגדע איז צוגעפֿאַלן מיטן פּנים צו אירע העגט, וואָס האָבן אַנגעהאַלטן דעם אַרון־קודש, און האָט לאַנג אַון ביטער געוויינט אַון גמכליפּעט.

אַזוי איז העגדע אַ צעוויייטיקט אַוועקגעפֿאָרן פון איר שטעטל.

מיר וועלן שטענדיק דערמאָנען איר נאָמען מיט גרויס ליבע אַון אַכטונג.

נוּיקע (נ׳ח׳קע)

ווי אַזוי דער תמוואָטער נוּיקע האָט זוכה געווען צו צוויי מלאכות — צו ווערן מיטאַמאָל אַ באַהעלפער אַון אַ וואָסערטרעגער — איז טאָקע אַ וווּנדער. מילא, אַ וואָסער־טרעגער קאָן זיין יעדער אייגער, אָבער אַ באַהעלפער וואָס קאָן נישט קיין שייטל עברי — איז אויך אין וויישקאַוו געווען טשיקאַווע.

די מעשה איז אָבער גאָנץ אַינפּאַך פֿאַר די וואָס האָבן געקענט יעקב־ישראל דעם מלמד מיט זיין שאָכטער, וואָס איז געווען שטום, טויב אַון בּלינד...

נוּיקע פלעגט שבת קומען אין דעם אָטוואָצקער שטיבל, צו קריגן וווּ אָפצוזעסן כאָטש איינמאָל אין וואָך, אַון יעקב־ישראל דער מלמד, אַליין אַ גרויסער אַרעמאַן, פלעגט אויסכאַפּן נוּיקען, טראָכטנדיק : אפשר האָט גאָט אַליין צוגעשיקט נוּיקען פֿאַר זיין שאָכטערס זיווג ? ס׳האָט טאָקע לאַנג נישט געגומען אַון נוּיקע האָט התחונה געהאַט מיט דער טויב־שטומער. איז וואָס האָט ער גע־טאָן, כדי צו האָבן חינוה ? האָט דאָס דער טאָטע, דער מלמד, געגעבן נוּיקען די צוויי מלאכות : סיי צו זיין אַ באַהעלפער ביי אים אין חדר אַון אויך צו טראָגן וואָסער צו די באַצאָבּאַטים.

דאָס טראָגן וואָסער איז נאָך געווען ווי עס איז. אָמאָל האָט ער אין איינעם פֿאַרגעסן, האָט ער דערפֿאַר אַן אָנדערן געבראַכט וואָסער — צוויי מאָל. נאָר מ׳איז אויסגעקומען. דערפֿאַר איז דער מין באַהעלפער געווען אַ פּולשטענדיקער דורכפֿאַל. ביי יעקב־ישראלן אין חדר זענען געווען שולטעפּע דערווּוסקסטע, דרייצן־פערצן יאָריקע יינגלעך, וואָס האָבן גוט געקענט דעם תמוואָטן נוּיקען. איז ווען דער רבי האָט מיט דרך־ארץ פֿארגעשטעלט נח׳ן ווי זיינעם אַ באַהעלפער, האָבן די גרעסערע יינגלעך אויסגעשאָפן אַ געלעכטער. נאָך זיי איז דער גאָנצער חדר אַוועק אין אַ טומלדיק כיכיקען, אַז אפֿילו נוּיקע האָט מיטגעלאַכט מיט די קינדער. דאָס איז געווען דער אָנהייב. אַון לאַנג וואָרטן אויפן סוף פון דער באַהעלפער־קאַריערע האָט מען נישט באַדאַרפט.

די יינגלעך האָבן זיך צוזאַמענגעדעט, אַז מען דאַרף מיט דעם באַהעלפער לערנען אַ פּרשה בלק, אָבע, פּייוול־משהס און קודאָק, אורקע פֿאַרכס זינדל, האָבן אויסגאַרבעט דעם פּלאַן. אַון עס איז געשען. איינמאָל, וועז דער רבי איז אַוועק דאָוועגן מנחה אין שטיבל אַון נוּיקע איז געזעסן אין וויכל אַון זיך געשאָקלט אויבער די לימדיקע עמער, זענען אים די חברה פּלוצים באַפֿאַלן, אים אויסצעציגן אויפן באַנק, זיך פּאַרפֿלאַכטן איבער אים ווי מיט שטריק אַון אים רייכטיק אַריינגעצייטלט, דערביי האָבן זיי אים צוווּאָרנט, אַז אויב ער וועט זיך דערוועגן דערציילן דעם רבין, וועלן זיי זיך מיט אים אָפּרעכענען אויף נאָך אַ שענערן אופן.

וועז יעקב־ישראל איז צוריקגעקומען אַון געטראָפן נוּיקען מיט אַ צעגראָטשטן פּנים אַון צעריסן קאַלאָטל, איז ער גלייך אַריינגעפאַלן אין דער מלמדישער רציחה, אַרויסגעקראָגן פון ערגעץ דעם קאָנטשיק אַון מיט אַ הייזעריק קול זיך צענומען פּונאַנדערפֿרעגן וועז ס׳האָט אָפּגעטאָן די נבלה. ער האָט געטרייסלט נוּיקען פֿאַר די אָקסלען אַון געשריען : „זאָג, זאָג מיר, וועז האָט דיך געשלאָגן ?״ נוּיקע האָט זיך שטאַרק דערשראָקן פֿאַר זיין שווער אַון צענומען פֿלאַנטערן : „זאָג, זאָג, ווי זאָגן ? זיי מיר אַנגעזאָגט, נישט זאָגן ! זיי וועלן דערלאַנגען מער פֿאַר זאָגן !״ יעקב־ישראל האָט זיך פֿאַר־מאָסטן אויף די דערוואָקסענע מזיקים. ער האָט פֿארשטאַנען, אַז דאָס איז געווען זייער שטיקל אַרבעט. נאָר דער קאָנטשיק האָט אַאר צעפּונען מיין פּלייצע, אויף וועלכער ער האָט אויסגעלאָזט זיין גאַנצן כעס... די סיבה פון דעם איז געווען, וואָס יענע באַלעבאָטים האָבן צעצאָלט — אַון מיין טאָטע האָט נישט געקאָנט צאָלן קיין שכר־לימוד.

אַז נוּיקע האָט דערזען ווי דער קאָנטשיק פֿאַסעווּעט מיך,

איז ער א פאַרצײטערטער צו מיר צוגעלאָפן, מיך אַרומגע־כאפט צו באַשיצן פון די שמיץ און געלעכטער:

— שוועך! שוועך! אים נישט שלאָגן, שוועך! אים נישט שלאָגן! — און דערביי האָט ער געדרייט מיטן קאָפּ און איבער מיר געכלאָפעט. איך האָב געווײַנט צוליב די אומזיסטע שמיץ און אויף אונדז קוקנדיק, האָט זיך דער גאַנצער חדר צעווײַנט.

אין חדר איז שוין געווען טונקל, אויסער דעם גראַבן יאַרצײַט־ליכט, וואָס האָט געברענט אויף דער פאַליצע, באַ־לײַכטנדיק א שטיקל פון דעם לאַנגן טיש. די קינדער זענען שומע געווען איבער זייערע ספרים. א מוראדיקע שטילקייט האָט עהערשט אין חדר. עס האָבן זיך נאָר געהערט די שאָרכלדיקע טריט פון רבין, וואָס איז אַרומגעגאַנגענען א צע־חושטער, מיט די הענט פאַרלייגט אויפן הינטן און א קאַנ־טשיק, וואָס האָט זיך נאָכגעשלעפט איבערן דיל.

פון דעמאָלט אָן האָט מען אין חדר מער קיין האָנט נישט אויפגעהויבן אויף נויקען, אָבער קיין באַהאלפער איז ער שוין מער נישט געווען.

געדאַוונט האָט נויקע נעבן זיין שוואַר אין אַטוואַקער שטיבל. עס רעדט זיך אַזוי: געדאַוונט. ווי קאָן מען דאָס אַנרופן דאַוונען, אַז דער מענטש האָט נישט געקאָנט קיין תמונת־אות? ער פלעגט זיך אַבער שאָקלען, מיט גרויס כוונה נאָכאָגן דעם שוואַר, אַדער זיך צוקלעבן צו א פאַר וועךער, וואָס דער חזן האָט אויסגעזוכט אין זיי מיט גרויס התמדה אויף גיך איבערזאָגן נאָכאָמאָל און נאָכאָמאָל, ביז די וועךער פלעגן זיך פאַרלירן אין א מאַרנעם פלאַנעך. אָמאָל פלעגט ער אַרויסברומען אַזעלכע אויסטערלישע קלאַנ־גען, וואָס אפשר נאָר ער און גאָט אַליין האָבן געקאָנט פאַרשטיין.

יצחק־בער דער חסיד, א ייד א למדן, פאָר וועמען אַלע האָבן געהאַט גרויס אַכטונג פאָר זיין ענווה און בריי־טע האַרצקייט, פלעגט אַרומגיין שבת און יומטוב נאָכן דאַוונען צווישן עמך, כאָפן א שמועס, מאַכן א לחיים. אַזוי פלעגט ער זיך אפט נאָכפרעגן ביי יעקב־ישׂראל וועגן זיין חדר און באַלד צוגיין צו נויקען און זאָגן מיט גרויס דרך־ארץ: „א גוט־שבת (צי: א גוט־יום־טוב) אייך ר׳ נח״. פון אַנפאַנג פלעגט נויקע שעמעווידיק געבן יצחק־בערן די האַנט, זי גיך צוריקכאָפן, נישט אויפהייבנדיק די אויגן פון דיל. נאָר שפּעטער, ווען ער האָט דערפילט, אַז יצחק־בער ווייל אים טאָקע מקרב־זיין, פלעגט נויקעס פנים באַלויכטן וועלן מיט א שמייכל, וואָס יצחק־בער אַליין גיט אים אַזא בריי־טן שלום־עליכם.

איינמאָל, דאָס איז אַזוועג שמחת־תורה צו הקפות, ווען יחדל קאָשעמאָכער האָט שוין אויסגערופן אַלע שיינע באַלע־באָטים אָן סתם יידן צו די הקפות — שטייט נויקע א צעטרא־גענער, זעט אַז עס ענדיקן זיך די הקפות און אים רופט מען נישט. ביי יעדער הקפה איז ער נאָכגענאָגענגן, זינגענדיק און טאַנצנדיק מיט גרויס התלהבות. און אָט, עס האָלט שוין דערביי, מען זאָל די ספר־תורות אַרײַנלייגן צוריק אין אַרון־קודש. איך בין גראָד געשטאַנען נעבן אים און געזען ווי זיין פנים בייט זיך אין אַלע קאָלירן: אָט איז ער רויט און באַלד וועךט עס באָלאָ און זיינע אויגן זענען פול מיט טרערן. פלוצים הערן מיר א קלאָפּ אין טיש און יצחק־בערס העלער קול זינגט אויס: „עמוד, נח בן צבי הלוי, צו דער הקפה!״ אָבער אין שטיבל זענען געבליבן פאַרנאָפּט. נויקע האָט זיך א ריס געטאָן פון אָרט, צוגעלאָפן, אַרומגעכאָפט א ספר־תורה מיט ביידע הענט, צוגעדריקט זי שטאַרק צום האַרץ און געמורמלן אַרומטאַנצן אָרום טיש, זינגעדיק מיט א ווײַל קול:

„אנא הושיעה — הושיעה נא! און איבער די באַקן האָבן זערונען גרויסע טרערן. באַלד האָט יצחק־בער אַרומ־געכאָפט נויקען און ביידע זענען אָנעפּ אין א פלאַמענדיקן טאַנץ. דער גאַנצער עולם איז מיטגעריסן געוואָרן און אַלע זענען אָנעפּ אין א קאַרעהאַד, זינגענדיק און טאַנצנדיק, אַזוי אַז דאָס גאַנצע שטיבל האָט זיך צעוויגט אין אויפגע־רויזטן עקסטאַזי פון שמחת־תורה.

*

עס ווערט דערציילט, אַז ווען די נאַציס, ימח־שמם, זענען באַפאַלן מיט שטעטל האָט שטעריין נויקען אין צינד־באַמבעס און ווען ווישקאָוו האָט אַנגעהויבן ברענען און מערדערישע עראָפלאַנען זענען געפלויגן נידעריק און באַ־שאָסן די מענטשן, איז נויקע געלאָפן איבער די גאַסן און געשריען: „יידן, ראַטעוועט זיך! יידן, יידן, ראַטעוועט זיך!״

און עס איז געשען, ווען דאָס שטעטל איז שוין געשטאַנען אין פלאַמען און די מענטשן האָבן זיך א לאָז געטאָן לויפן צו דער אַסטראָוער גאַס, איז נויקע מיטגעלאָפן. נאָר אָט שטעלט ער זיך אָפּ, ווי ער וואַלט זיך אָן עפּעס דערמאָנט, און נעמט באַלד לויפן צוריק אין שטעטל. ער לויפט קעגן דעם מענטשן־שטראָם. מען שרייט צו אים פון אַלע זיימן: נויקע, צוריק! ראַטעווע זיך, נויקע! נאָר ער הערט קיינעם נישט. ער לויפט צוריק אין דעם ברענענדיקן שטעטל. קומט צו צום אַטוואַקער שטיבל, רייסט זיך אַריין צווישן די פלאַמענדיקע וועגט און צעווארפענע ברענענדיקע ספרים. כאָפּט אַרויס צוויי ברענענדיקע ספר־תורות פון אַרון־קודש און לויפט מיט דעם, שוין אַליין אָן איינגעוויקלטער אין פלאַמען. שטיקלעך פון די מענטלעך און פון זיינע קליידער, ווי ברענענדיקע טובן, פליען אביבר אים. אָזוי איז ער דערלאָפן ביז דער אַסטראָוער גאַס. און ווען ער איז צעפאַלן, האָט זיך איין ספר־תורה אַליין צעשפּנט און, זיך קייקלענדיק, אינגאַנצן אים אינברענדיקט מיט די יריעות.

אָזוי האָט נויקע אפּגעגעבן זיין לעבן, ווי א העלד — על קידוש־השם.

הערשעלע וואסערטרעגער

ווער שטערט עס דעם שלאָף פון שטילע פרייטיק־צו־נאַכטסן מיט זיין וועקנדיקן געזאַנג? וואָס פאַרא קול ציט זיך עס פון ווייטקייטן, עפּנט טיר און לאָדן, עגבערט דורך פאַרטויבטע אויערן, רייסט אויף פאַרקלעפּטע אויגן, דרינגט אַרײַן אין מידע הערצער און פילט זיי אָן מיט כוח און פרישקייט? פונוואַנען נעמט זיך דער ברען, מיט וועלכן יידן, דערשלאָגענע פון א וואַך שוועךע אַרבעט און זאַרג, כאָפן זיך אויף שבת פרי־פאַרטאָג און פרישע און מונטערע, אין פראַסטיקע ווינטער־פאַרטאָגן און אין מחיה־דיקע אייג־שלעפערנדיקע וויינטעלעך פון די לעצטע מינוטן פון קורצע זומער־נעכט — לויפן מיט התלהבות אין אַלטן בית־המדרש צו תהילים? נישט דער האָן און נישט דער וועקזייגער האָבן זיי אויפגעוועקט, און נישט ווי אויפגעריסענע פון שלאָף האָבן זיי זיך אפּ, ווי אין אויפגעכאָפט פאַראומערט און פאַרדריסיק, נאָר מיט א היילייקער ציטערניש, לעבעדיק, פריש און פול מיט פרייד, ווי צו א מצווה־טאַנץ, גרייט צו זינגען און לויבן

גאָט און זײַן ליבן שבת־קודש. עס איז דאָס קול פון הערשעלע וואָסערטרעגער, וואָס שניידט דורך די טויטע שטילקייט פון דער נאַכט, וועקט און רופט:

„עורו נא, התעוררו נא, קומו נא! יידעלער, שטייט אויף צו עבודת־הבורא, הייבט זיך אויף צו ת־ה־י־ל־י־ם!"

יאָרנלאַנג האָט הערשעלע צעווקט צו תהילים, יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס; עס איז געווען בייַ אים אַ חזקה זײַן גאַנץ לאַנג לעבן. יונג איז ער געווען, ווען ער האָט אַנגעהויבן צו וועקן די שטאָט, יונג און קליין איז געווען די שטאָט, ווען זי האָט אַנגעהויבן אויפצושטיין פונעם קול פון זײַן וועקן. אָוועק איז הערשעלע וואָסערטרעגער און זײַן דור, פון דער אַלטער שטאָט איז שוין באַלד נישטאָ קיין זכר — און אויך היינטיקן טאָג הערט זיך יעדן שבת פאָרטאָג דאָס וועקגעזיק קול פון מיטן אַלטן מארק, דאָרט ווו די ראָד־ברונעס איז געשטאַנען, כאָפט זיך אויף און רייסט איבער דעם שלאָף — און עלטערן דערציילן זייערע אויפגעוואַכטע קינדער די מעשה פון הערשעלע וואָסערטרעגער.

יונג און קליין איז געווען דאָס שטעטל און עס האָט ערשט אַנגעהויבן צו וואַקסן. עס איז אַנגעקומען דער ערשטער רב, ר׳ אַבאָלע, אויף אַ שכירות פון פיר גילדן אַ וואָך און צוויי בינשלעד האָלץ. ער האָט געוומען בויען די קהילה, מאַכן זי פאַר אַ יידישע שטאָט. ער האָט אָלץ באַזאָרגט, נאָר פאַר דאָ מתים האָט ער קיין אָרט נישט געקאָנט געפונען. עס האָבן די פעלדער און לאָנקעס אָרום שטאָט באַלאַנגט צו אַ גלח אַ רשע און ער האָט פאַר קיין געלט נישט געוואָלט פאַרקויפן קיין לאַנד אויף אַ יידישן בית־עלמין. האָט מען געמוזט פירן אַ מת אין אַ דערבייאיק שטעטעלע, וואָס יידן האָבן געהאַלטן אין פאַרלאָזן.

איז געקומען אַ גרויסע מגיפה, באַהיט זאָל מען וועלן, און מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. האָבן אָנדערע שטעט און שטעטלעך נישט אַריינגעלאָזט קיין מתים און די אייגענע שטאָט האָט נישט געלאָזט מאַכן קיין שהיות. עטלעכע יידן זענען אָוועקגעקומען און מ׳האָט זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן. האָט ר׳ אבאלע געזומען די שנעסטע באַלעבאַטים און געגאַנגען צום גלח בעטן ער זאָל זיי דאָך פאַרקויפן אַ שטיק פעלד. דער גלח איז נישט געווען אין שטאָט און זיין פאַרוואַלטער האָט זיי געענטפערט, אַז ער וועט זיי פאַר־קויפן אַ שטיק פעלד מיט איין תנאי: אויב דער גלח וועט קומען און נישט באַשטיין, זאָל זיי ער געלט זיין פאַרפאַלן, די מתים זאָלן זיי מוזן אויסגראָבן און צוריקקערן דאָס פעלד.

קיין בריכה איז נישט געווען — און מ׳איז באַשטאַנען.

ווען דער גלח איז צוריקגעקומען, האָט ער אַנדערש געוואָלט, נאָר מ׳זאָל האַלטן וואָרט. עס האָט קיין זאָך נישט געהאָלפן, ער האָט נישט געלאָזט רעדן צו זיך, כלבים אַרויסגעשיקט. ר׳ אבאלע האָט זיך איינגעשטעלט און אייגער אַליין אָוועק צום רשע, געריידט מיט אים מיט גוטן און מיט בייזן — און ער האָט גאָרנישט געפונען. דער רשע האָט געזאָגט, אַז אויב זיי וועלן אַליין נישט אויסגראָבן דאָ מתים, וועט ער זיי הייסן אויסגראָבן און וואַרפן פאַר די הינט. איז ר׳ אבאלע אַהיימגעגאַנגען און געווייַנט. איז אים אַנגע־קומען אַנטקעגן אַ פרעמדער בחור מיט אַ קליין זעקעלע אויף די פלייצעס. ער האָט אָפּגעשטעלט דעם רב און געפרעגט וואָס ער וויינט. ר׳ אבאלע האָט פאַר אים אויס־געגאָסן דאָס גאַנצע ביטערע הארץ, דערציילט אָלץ. דער בחור איז געוואָרן אַן אַנגעצונדענער און האָט אויסגעשריען:

— איך וועל אים שוין וויַיזן דעם רשע! עס וועט אַריין אַ דונער אין זײַנע טריפּהנע קישקעס נאָך היינטיקן טאָג!

דער רב האָט אַנגעקוקט דעם משוגהדיקן בחור, פאַר־שעמט פאַר זיך אַליין וואָס ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויסגיסן דאָס הארץ פאַר אַזאָ גראָבן נפש.

שפּעטער, ווען רב און קהל זענען געשטאַנען אין שול, אין זייער גרויסער נויט צוויַיפלט און געבעטן צו גאָט, האָבן זיך פלוצים פאַרזאַמלט שוועדע וואַלקנס, עס איז געווארן אַ שטורעם, דונערן און בליצן, און ווי מיטן בליץ איז אַנגעקומען די בשורה, אַז אַ דונער האָט דערהרגעט דעם גלח.

ווען דער רב האָט עס דערהערט, האָט ער אויסגערופן מיט גרויס התפעלות:

— אַוואָ! אוי, אוי, אוי!...

ער האָט אַבער קיינעם נאָכגעשיקט געזאָגט, ביינאַכט האָט ער אויפגעזוכט דעם פרעמדן בחור, מיט אים אַרומגעפאַציירט אונטער דער שטאָט כמעט ביז טאָג, זיך געסודעט מיט אים. גלייך אויפצומאָרגנס האָט מען התונה געמאַכט דעם בחור הערשעלע מיט דער שטאָט־יתומה כינקע־רחלע. אויף דעם בית־עולם איז געווען די התונה, רב און קהל זענען געווען די מחותנים. נדן האָט מען אים נעגעבן אָלע יידישע הייַיזער פון שטאָט, דרשה־געשאַנק — „בידעס" און „בעמרס". דער רב אליינ האָט אים אריינגענומען אין חברת התהילים, געמאַכט אים פאַר דעם וועקער.

און די מגפה האָט זיך אויסגעשטילט.

פון דעמאָלט אָן האָט זיך הערשעלעס קול געהערט יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס. אָן אומרואיק קול, וואָס וועקט, רייסט שטיקער, צעברעכט דאָס הארץ, דערנענטערט צום פאַטער אין הימל.

און דאָך — אַזאָ ווילדער עם־הארץ, אַזאָ פראָסט נפש.

דער גאון רבי שלמהלע אייגער זכרונו לברכה איז געפאָרן פון וואַרשע אַהיים קיין פוריז; פון זיין זונס תנאים איז ער געפאָרן. דער וועג איז צוויי זייער א שלעכטער, אָן אַקס האָט זיך צעבראָכן, אַנדערע סיבות. קוים דערפאָרן ביז וויַיסקאָוו. דאָרט געמוזט בליַיבן איבער שבת. דער גביר ר׳ אליעזר קאַרפעל האָט אָפּגענעבן זיין גאַנץ הויז. אין שטעטל האָט זיך געטאָן. עס האָבן זיך דערווויסט די אַרומיקע שטעטלעך און דאַרטיקע יידן זענען זיך אַנגעקומען אויף שבת. דער עולם איז צוויי זייער א גרויסער און דער טיש האָט זיך פאַרצויגן ביז זייער שפּעט.

כמעט נאָר וואָס פּעהאָט איינגעשלאָפן און דאָס קול פון דעם תהילים־וועקער האָט זיך דערהערט. ר׳ שלמהלע אייגער האָט געהערט און זיך שטאַרק פאַרווונדערט. עס האָט אים נישט געלאָזט ליגן אויף זיין געלעגער און ער האָט זיך אויפגעהויבן און געגאַנגען אין בית־המדרש אַריין, מיטצוזאָגט תהילים מיטן גאַנצן עולם, מיט גרויס התלהבות און דבקות. דער ניגון פון תהילים־וועקער האָט געקלונגען אין בית־המדרש, ייַנדער איינער האָט אים אויסגעבראָכט אויף זיין שטייגער. ער האָט נאָך אַזאָ האַרציקן תהילים נישט געהערט. עס האָט זיך אים געדוכט, אַז דוד המלך מיט זיין גאַנצער קאַפּעלייע, די בני־קורח, אסף, ידותון, איתן האזרחי און אַלע איבעריקע, זענען מיט זיי אין בית־המדרש און זאָגן די מזמורים.

האָט ער פאַרשטאַנען, אַז נישט אומזיסט האָט מען צוגעשטאָכט פון הימל, אַז ער זאָל בלייבן שבת אין דעם פרעמדן שטעטל און ער האָט זיך געזומען אין דער שטיל אויספאַרשן דעם ענין. און ער האָט אים אויסגעפונען ווער דער תהילים־וועקער איז. פון רב האָט ער אַבער קיין וואָרט נישט

אַרויסגעקראָגן. ער איז אַבער דערמיט נישט פֿאַרטיק געוואָרן. עס איז אַדורך אַ שטיקל צייט און ס׳האָט זיך עהאָרט אין שטעטל זייער אַ גוטע בשורה: רבי שלמהלע פֿאַרלאָנגט פון מחותן, אַז די חתונה זאָל זיין אין ווישקאָוו — ווַארשע איז צו גרויס און צו פֿאַרשיידט. דער מחותן איז דערוויך באַשטאַנען און מ׳האָט אַראָפּגעשיקט מעגטשן צוצוגרייטן דאָרט אַ חתונה ווי עס פאַסט פֿאַר אַזעלכע לייט.

ר׳ שלמהלע אייגער איז געקומען צו פֿאָרן אין שטעטל אַריין און ווייטער אייגעשטאַנען ביי אליעזר קאַרפּעל. עס האָבן זיך געיאָגט לומדים, שיינע יידן, נעוואָלט האָבן די זכיה אים משמש צו זיין. ער האָט אַבער נישט צוגעלאָזט: נישט רעכט זיך משמש צו זיין מיט אַ תלמיד־חכם אַדער אַ בן־תורה. אַ פֿראָסטן יידל, אַן ערלעכן עם־הארץ ווייל ער. איז דער גורל געפֿאַלן אויף הערשעלע וואַסערטרעגער.

אַ געלעגער האָט ער געהייסן מאַכן פֿאַר הערשעלען אין אַ ווינקל אין זיין חדר. „אַזוי ארום האָט רבי שלמהלע אייגער זיך צוגעקוקט צו זיין הנהגה. ער האָט אַבער גאָרנישט געזען. ער האָט אים נעהיט בייטאָג — און גאָרנישט; ביינאַכט איז אַנגעפֿאַלן אויף אים אַ שטאַרקער שלאָף. פֿרייטיק־צו־נאַכט, נאָך די ערשטע שבת־ברכות, האָט ער זיך פֿאַרנומען: ער מוז דערגיין דעם סוד. האָט ער זיך צעמאַכט ווי ער וואָלט געוואָלן אַביסל מבוסימדיק, אַוועקגעפֿאַלן אויף זיין געלעגער טויט־שלעפֿעריק. פֿון צווישן די שפֿאָרעס פון פֿאַרמאַכטע אויגן האָט ער אַבער אַרויסגעקוקט און געזען אַלץ וואָס ס׳טוט זיך אין חדר. ער איז דאָמאָל נישט איינגעשלאָפֿן.

אינמיטן נאַכט האָט ער דערהערט ווי הערשעלע קרעכצט אויף זיין געלעגער און וואַרפֿט זיך אויף אַלע זייטן. אין דער פינצטערניש פון חדר האָט אויפֿגעשיינט אַ ליכט — עס איז הערשעלעס פּנים, עס פינקלען זיינע אויגן. ווי אַ לייב האָט ער אַ שפרונג געטאָן, זיך געשטאַרקט צו עבודת הבורא, ער איז שוין אַרויס פֿון הויז, אַ געוואָשענער, און זיין קול הערט זיך שוין אינדרויסן. אַ שטאַרקע התעוררות כאָפּט זיך אויף אין אַלע וועלטן.

אויפצומאַרגנס האָט רבי שלמהלע אייגער גוזר געווען אויף אים און ער האָט זיך געמרחט פֿאַר אים אוסגעבן.

און איידער רבי שלמהלע אייגער איז אוועקגעפֿאָרן, זענען געקומען די ראשי־הקהל ער זאָל בענטשן די שטאָט זי זאָל נישט ליידן אַוויפֿיל פון שרפות, ווייל עס פלעגט קיין יאָר נישט אַדורכגיין אָן עטלעכע פיירען. האָט ער צו זיי געזאָגט:

— צו פייער האָט דער רבונו־של־עולם באַשאַפֿן אַ סגולה — וואַסער. דער בוג גייט ביי אייך; אַ וואַסערטרעגער האָט איר זייער אַ גוטן. קויפט אים אַ פּעסל מיט אַ פערד־און־וועגעלע און דער וואָס איבער אונדז וועט טאָן דאָס זיניקע. אַז מ׳איז נזהר אין וואַסער, שאָדט נישט קיין פייער.

זעכציק יאָר זענען אַריבער, דער גאַנצער דור איז אַוועק, איינער פון זיי איז געבליבן — הערשעלע וואַסערטרעגער. איינער אַליין האָט ער געווינען אין זיין האַלב־איינגעפֿאַלן היזל הינטער דער שטאָט. אָלט איז געווען די שטאָט און אירע הייזער — איינגעבויגן פון עלטער. קיין פייער האָט איר נישט געשאַדט און קיין פֿאַרפֿלייצונג האָט אירע הייזער נישט אַוועקגעטראָגן. קיינער האָט שוין כמעט ריכטיק נישט געדענקט רבי שלמהלע אייגערס ווערטער; מ׳האָט נאָר געווווסט, אַז ער לעבענטשט די שטאָט און אַז דער אַלטער הערשעלע איז געווען דערבייַ.

דער אַלטער הערשעלע האָט נאָך אַלץ געפּירט וואַסער פֿאַר דער שטאָט. פֿאַר זיין היזל איז שטענדיק געשטאַנען גרייט אַ פּעסל וואַסער. פרייטיק־צו־נאַכט האָט ער מיט זיין ניגון אַוועקגעט דעם עולם צו תהילים. יונג און פריש איז געווען זיין קול און דער ניגון איז געווגנען געווארן מיט אַ ברען. די גאַנצע שטאָט האָט זיך געפֿלעגט אויפֿהייבן און אַנפּולן דאָס אַלטע בית־המדרש.

די חזקה האָט ער בשום נישט געווּאַלט אַפּטרעגן: מ׳האָט נישט געקאָנט ביי אים פּועלן ער זאָל אויפֿהערן צו פירן וואַסער אויף דער עלטער.

אין אַ טרויעריקן ווינטער־טאָג איז הערשעלע פֿלוצים געשטאַרבן. אין שטאָט האָט מען כמעט נישט געווווסט דערפון. געוואָר געוואָרן איז מען ערשט, וען עטלעכע צדיקים פון דער סביבה זענען צוגעקומען צו דער לוויה. זיי האָבן אים מספּיד געווען און באַגראָבן מיט גרויס כבוד.

אין אַ קורצער צייט שפּעטער איז דאָס שטעטל אַפּגעברענט געוואָרן.

ישראל אַסמאַן

הערשעלע קורלאפ

קורצגעוויסקיס, דיקלער, מיט אַ קורצן האַלדז: דאָס בריייטע טוכענע היטל מיט דער צעקנייטשטער דענקע — פֿאַריקט אויפן שפּיץ קאָפּ; פון פֿאַרנט שטאַרן אַרויס מאַס־בלאַנדע, קורץ־געשווירענע האָר און פון אונטן — אַ זויס פון אַ פֿארפֿעדערטער און פֿאַרשמאַלצענער יאַרמלקע. אַ הויכער שטערן מיט אייניקע טיף־אַינגעקריצטע קנייטשן, פון וועלכע ס׳קוקן אַרויס אַ פּאָר פֿאַרגליזטע גרויע אויגן; רויטע באַקן, אַ רויט פֿאַרזען נעוול מיט אַ פֿאַר דיקלעכע ליפּן, פון וועלכע ס׳העכט אַראָפּ אַ ליולקע מיט אַ קורץ צינבולק. דינע וואַנצעס מיט אַ קליין צוויי־שפּיציק בערדל, מאַס־בלאַנד און דאָ און דאָרט פֿאַרגרינט פון שמעק־טאַבאַק און ליולקע־זאָפט. אַנגעטאָן אין אַ פֿארשמאַלצענער וואַטענער קאַפּאָטע, אַ צוגעגאַרטלטע מיט אַ גרינעם גאַרטל.

ער האָט ריכטיק קיין עברי נישט געקענט. שבת פלעגט זיין וועייב ליינענען מיט אים דעם טייטש־חומש, און דאָך פלעגט ער שיטן מיט פסוקים און תורות, מיט וועלכע די גאַנצע שטאָט האָט זיך אַרומגעטאָן. לצים פלעגן אים גאָנץ אפט אַנצייגן און זיך פֿאַרווּיטן מיט אים אין אַ טרונק בראַנפן, ער זאָל געפּינען ווו זיינע פסוקים שטייען; זיי פלעגן לוירען אויף זיינע גרייזן, ווען ער האָט עהאָאַ־ער־צייט; פסח צום „סדר״ פלעגן זיי שטיין הינטערן פענצטער, הערן זיין הגדה און אריפֿכאָפּן די עברי. יום־כיפור פלעגן זיי אים דערגיין די יאָרן און שרעקן, אַז זיין ליכט איז אויסגעגאַנגען. האָט מען אים אַפֿאָל געגעבן אַן עליה, האָט מען אים געוואָגט, אַז ס׳איז די „תוכחה״ און אויפן גאַבי אַנגערייכט. ער פלעגט שרייען, שילטן און ענלעך זיך צעלאָכן. ער פלעגט גאָר האַרציק מיטלאַכן, ווען מ׳האָט זיך פון זיינער אַ תורה נעקאָשטשט פון גלעלכטער. „איך, הערשל קורלאַפֿ״ — פלעגט ער אפט אַ זאָג געבן, „אַרויפציענדיק דעם שטערן און פֿאַרמאַכנדיק דאָס רעכטע אויג און דערצו צושאָקלען מיטן בערדל, — „קאָן נאָך זאָגן בעסערע תורה פון אַלע אייערע לאַמדושובים״.

קיין גרויס דרך־ארץ האָט הערשל נישט געהאַט פֿאַר קיין לומדים. גבירים און יחסנים האָבן פון אים קיין גרויס כבוד נישט דערלעבט. נישט איינמאָל פלעגט פון אים הערן אַ שיינער ייד: „איך בין הערשל קורלאַפֿ, כ׳האָב דיך גאָנץ טיף אין דר׳ערד״. ער האָט ליב געהאַט אַרעמעלייט און

אויף זיין שטיגער האָט ער זיי באַהאַנדלט מיט ליבע און דרך־ארץ.

געווען אי״ז ער אַ פישער — און אין שילטן — דער רבי פון גאַנצן פישער־מאַרק, זיינע קללות האָבן געשמט אין דער גאַנצער נעגטע. כריסטיק האָט זיך זיין קול געהערט אויבערן גאַנצן פישער־מאַרק, זידלענדיק און שילטנדיק די ווייבער, וואָס האָבן זיך אַליין צוגעכאַפט קלייבן און צוריקקוואַרפן די לעבעדיקע פיש אין די צבעברס. גאַנץ אָפט פלעגט מען אים זען מקיים זיין די מצווה פון פאַטשן מיט אַ פיש איבערן פנים פון אַ באַלעבאָסטע, וואָס ער האָט זי געכאַפט ביי דער האַנט פון גנבענען פיש. מיט כללות פלעגט ער אויס־רעכענען דעם גאַנצן יחוס פון אַזאַ יידענע. ער האָט קיינמען נישט געשוינט. אָפילו די בריבער איז נישט זיכער געווען מיט אים זיך אַצוהייבן, דערפאַר פלעגט ער אַבער שטענדיק געבן אַ גרויסן איבערוואָג.

אָלע האָבן געוווסט, אַז הערשל וועט פאָר אַן אַרעמאַן אויסקומען דאָס לעצטע. אין שטעטל פלעגט מען אויף אים זאָגן: אַ מויל האָט ער ווי בלעם, דערפאַר אַבער אַ האַרץ — אַ יידיש, נישט אָפּצושאַצן. קיינער האָט זיך פון אים נישט באַליידיקט. מען האָט געוווסט, אַז ער מוז שילטן און זידלען. אויך האָט מען געוווסט, אַז ער נעמט אָפטאַ אַן איבעריק ביסל בראַנפן.

טיף אין האַרץ האָט אים יעדער איינער ליב געהאַט. זיינע תורות פלעגן גוטמוטיק נאָכגעזאָגט ווערן אין בית־המדרש און די חסידים־שטיבלעך. יידן לומדים אין חסידים פלעגן לאָכן פון זיינע עם־הארצישע אינפאַלן, וואָס האָבן שטענדיק פאַראַן אין זיך אַ פונק פון אַ געזונטן הומאָר. זיינע אריגינעלע קולות און זידל־וועריעטער פלעגן אויך גאַנץ אָפט איבערגעזאָגט ווערן מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל.

געוויסן האָט מען אים ר׳ הירשל, און גאַנץ אָפט פלעגט מען זען גיין די שענסטע באַלעבאָטים מיט אים שפּאַציר־ן איבערן שטעטל. שבת פלעגט ער שטיין אין שול, ביי דער „שטאָט״ פון גביר עלי דאָנס, קעגנאיבער דעם רב. אין די הייסע זומער־אָונטן, פרייטיק־צו־נאַכט נאָכן עסן, ווען די שענסטע יידן זענען גיזעסן אויפן טראָטואַר פון בריק, צעקוקט אויף די זילבערנע רונצלען פונעם בוג און פאַר־טיפט זיך איינגעהערט אין די צאָרט־טרויעריקע מעשיות, וואָס בונם־לייב מלמד האָט דערציילט, — פלעגט הירשל צוקומען, אַנהויבן שרייען און פילדערן און... שיטן מיט תורה. אָלע האָבן זיך פון בונם־לייבן אָפּגעריסן און זיך צוגעהערט צו הירשלס רייד אַ געלעכטער האָט זיך געטראָגן איבער דער גאַנצער בריק. דערנאָך פלעגן זיי ביז אים מיטגיין אַהיים און טרינקען קאָלטע וואַסער מיט זאָפט.

מען האָט געוווסט, אַז ביי הערשלען ליגט קיינמאָל נישט אַן איבערייקער רובל אין שטוב. וואָס ער דאַרף צום האַנדל, טראָגט ער אויף אַ גרויסרקטן יידישן אויף אַ גמילת־חסד. ער וואַרט נישט מ׳זאָל צו אים קומען בעטן. שילטנדיק און זידלענדיק, טראָגט ער איינעם אַריין אַ צענער רובל, אַזוי אויך אַ צוויינטן. ער וויין, אַז מאָרגן איז דער מאַרק־טאָג און זיי דאַרפן האָבן מיט וואָס אַרויסצוגיין אין מאַרק. אָט דוכט זיך, אַז ער האָט זיך געקריגט מיט וועלוועלע שיעס און אים געשאָלטן מיט טויטע קללות — און אָט זעט מען אים שוין גיין צו אים אין הויז אַריין און זאָגן צו דער וועלוועלכע: „נאָ, רביצין, האָב דיר אַ שווערע יאָר... גיב דיין מאָן דעם לאָמדושוק, זאָל ער האָבן צום מאַרק״. און נישט וואַרטנדיק אויף קיין דאַנק, גייט ער אַוועק, צומאָל אַן אַ „גוטן טאָג״.

הערשלע האָט גענעמט טאָן זאָכן וואָס קיין אַנדערער האָט נישט געטאָרט. מיט אים האָט מען זיך נישט ערעכנט אויף אַ האָר. ער האָט אינמיטן דאָוונענען און ליינען געמעגט שמועסן, טראָגן די תפילין פאַריקט אַן אַ זייט. אָפילו זכריה קאָפּלאָוויטש און מענדל קאָלב, וואָס פלעגן זיך דערביבער מיט דער גאַנצער שטאָט אַרומרייסן (דערפאַר האָט מען זיי גערופן „גאָסט רעווידאָרן״), פלעגן אים אויך נישט זאָגן קיין וואָרט. ס׳האָט אים קיינער נישט אויסגעדעדט אַ וואָרט, בעת ער פלעגט אפילו צוקומען צום גרויסן טיש אינדערפרי, ווען צוזאַמען מיט די קולות פון דאָוונענען, האָבן זיך פון דאָרט געטראָגן זיס־פאַרבענקטע גמרא־ניגונים — און צוי־ואַרפן זיינע פסוקים און טייטשן, נישט לאָזנדיק די בחורים לערנען. קיינער פון די בחורים האָט אים קיין שלעכט וואָרט נישט געענטפערט, ווען ער פלעגט אים רופן לאַמדושוק אדער באַנק־קוועטשער. אָלע האָבן געלאַכט און הערשלע פלעגט מיטלאַכן. גאַנץ אָפט פלעגט ער צוקומען און זיך פאַרהערן מיט זיי אין לשון־קודש וועדטער. זיי פרעגן: „ווי הייסן ציבעלעס מיט שמאַלץ אויף לשון־קודש?״ און אַליין ענטפערן: „כאָפיקים בנגב״. ווען זיי פלעגן זיך צעלאַכן, האָט ער זיך שטאַרק צעשרייען: „וואָס לאַכט איר, לאַמדושוקעס, באַנק־קוועטשער? ! האָט אייך אַ שווערע יאָר! אדרבה, זאָגט איר, פרעסער, זוללי וסובאס, וואָס זיצן גאַנצע טעג איבערן ילקוט הקודש, זאָגט — לאַמען, וואָס איז דער טייטש. כאָפּיקים בנגב? הא, נאָר לאָכן פון הערשל קורלאַפּ? שקצים, עכברושים, יונגאָשטעש! כי כמוך כפרעה — כ׳האָב אייך אין דר׳ערד מיט פרעהן צוזאַמען...״.

דערביי פלעגן זיך אָלע שטאַרק צעלאַכן און ער פלעגט ענדלעך מיט זיי מיטלאַכן. דערפאַר אַבער האָבן זיי געוווסט, אַז ווען זיי גייען פאָר אַ ייד קלויבן אַ נדבה, גיט הערשלע מיט אַ בריייטער האַנט און מיטן גאַנצן האַרצן.

הערשל איז קיינמאָל נישט געגאַנגען שבת צום טיש אָן אַן אורח. אויף זיין שפּראַך האָט דאָס געהייסן „אַ ייד״. גאַנץ אָפט פלעגט ער נעמען צוויי אורחים. אַרעמעלייט פלעגן אויף זיין הויז זאָגן: „אברהם אבינוס הויז ביי דעם יידן, זאָל אים גאָט בענטשן — און אָלע זיינע קללות זאָלן וועדן ברכות״.

צו האָבן אַ „ייד״ אויף שבת, פלעג ער שטאַרק אינזיגען האַלטן. פרייטיק אין דער פרי האָט ער דער שמשט צוגעשיקט אַ פישל אָדער אַנדערס: „נאָ, זאָגט יצחק־יעקבן ער זאָל מיר אויסקלייבן אַ גוטן ייד. ער זאָל קאָנען עסן, איר הערט; אַ העכט — נישט קיין שליינען...״

ווען ער פלעגט קומען אין שול אַריין אַן אויסגעצוואַ־נענער און אַן אַנגענעטענער אין דער אַטלאַסענער קאַפּאָטע, מיטן בריייטן סאַמעטענעם היטל אויפן קאָפּ, איז ער גלייך צוגעלאָפן צו יצחק־יעקבן און צונעמען דעם אורח, נישט אויסקלאָנדיק אים שוין דעם גאַנצן שבת. ווען ס׳האָט זיך געווראָפן, אַז אין גרויסן בית־המדרש איז קיין אורח נישט צו־ווען, פלעגט ער לויפן אין די אַנדערע בתי־מדרשים און געפינען קיין איבעריק חשק צו נעמען אַן אורח. „זיי טויג צו גאָרנישט, — פלעגט ער זאָגן. — שלייען... אַ ייד פון אַ חסידים־שטיבל — נאָר תורה און תורה. אָפילו די פיש בלייבן גאַנץ...״

איינמאָל אין אַן שטאָט נישט געווען קיין אורח. הער־שלע האָט שוין אויסגעזוכט אָלע בתי־מדרשים און מניינס און קיינעם נישט געטראָפן. אַ צייט איז ער אַרומגעלאָפן און געשאָלטן. אָלע זענען שוין געהאָט אַוועק פון שול און הערשלע האָט געמעגט טאָן זאָכן וואָס קיין אַנדערער האָט נישט געטאָרט. מיט אים האָט מען זיך נישט ענערגעכנט אויף אַ האָר. ער האָט אינמיטן דאָוונענען און ליינען געמעגט שמועסן, טראָגן די תפילין פאַריקט אַן אַ זייט. אָפילו זכריה קאָפּלאָוויטש און מענדל קאָלב, וואָס פלעגן זיך דערביבער מיט דער גאַנצער שטאָט אַרומרייסן (דערפאַר האָט מען זיי גערופן „גאָסט רעווידאָרן״), פלעגן אים אויך נישט זאָגן קיין וואָרט. ס׳האָט אים קיינער נישט אויסגעדעדט אַ וואָרט, בעת ער פלעגט אפילו צוקומען צום גרויסן טיש אינדערפרי, ווען צוזאַמען מיט די קולות פון דאָוונענען, האָבן זיך פון דאָרט געטראָגן זיס־פאַרבענקטע גמרא־ניגונים — און צוי־ואַרפן זיינע פסוקים און טייטשן, נישט לאָזנדיק די בחורים לערנען. קיינער פון די בחורים האָט אים קיין שלעכט וואָרט נישט געענטפערט, ווען ער פלעגט אים רופן לאַמדושוק אדער באַנק־קוועטשער. אָלע האָבן געלאַכט און הערשלע פלעגט מיטלאַכן. גאַנץ אָפט פלעגט ער צוקומען און זיך פאַרהערן מיט זיי אין לשון־קודש וועדטער. זיי פרעגן: „ווי הייסן ציבעלעס מיט שמאַלץ אויף לשון־קודש?״ און אַליין ענטפערן: „כאָפיקים בנגב״. ווען זיי פלעגן זיך צעלאַכן, האָט ער זיך שטאַרק צעשרייען: „וואָס לאַכט איר, לאַמדושוקעס, באַנק־קוועטשער? ! האָט אייך אַ שווערע יאָר! אדרבה, זאָגט איר, פרעסער, זוללי וסובאס, וואָס זיצן גאַנצע טעג איבערן ילקוט הקודש, זאָגט — לאַמען, וואָס איז דער טייטש. כאָפּיקים בנגב? הא, נאָר לאָכן פון הערשל קורלאַפּ? שקצים, עכברושים, יונגאָשטעש! כי כמוך כפרעה — כ׳האָב אייך אין דר׳ערד מיט פרעהן צוזאַמען...״.

דערביי פלעגן זיך אָלע שטאַרק צעלאַכן און ער פלעגט ענדלעך מיט זיי מיטלאַכן. דערפאַר אַבער האָבן זיי געוווסט, אַז ווען זיי גייען פאָר אַ ייד קלויבן אַ נדבה, גיט הערשלע מיט אַ בריייטער האַנט און מיטן גאַנצן האַרצן.

הערשל איז קיינמאָל נישט געגאַנגען שבת צום טיש אָן אַן אורח. אויף זיין שפּראַך האָט דאָס געהייסן „אַ ייד״. גאַנץ אָפט פלעגט ער נעמען צוויי אורחים. אַרעמעלייט פלעגן אויף זיין הויז זאָגן: „אברהם אבינוס הויז ביי דעם יידן, זאָל אים גאָט בענטשן — און אָלע זיינע קללות זאָלן וועדן ברכות״.

צו האָבן אַ „ייד״ אויף שבת, פלעג ער שטאַרק אינזיגען האַלטן. פרייטיק אין דער פרי האָט ער דער שמשט צוגעשיקט אַ פישל אָדער אַנדערס: „נאָ, זאָגט יצחק־יעקבן ער זאָל מיר אויסקלייבן אַ גוטן ייד. ער זאָל קאָנען עסן, איר הערט; אַ העכט — נישט קיין שליינען...״

ווען ער פלעגט קומען אין שול אַריין אַן אויסגעצוואַ־נענער און אַן אַנגענעטענער אין דער אַטלאַסענער קאַפּאָטע, מיטן בריייטן סאַמעטענעם היטל אויפן קאָפּ, איז ער גלייך צוגעלאָפן צו יצחק־יעקבן און צונעמען דעם אורח, נישט אויסקלאָנדיק אים שוין דעם גאַנצן שבת. ווען ס׳האָט זיך געווראָפן, אַז אין גרויסן בית־המדרש איז קיין אורח נישט צו־ווען, פלעגט ער לויפן אין די אַנדערע בתי־מדרשים און געפינען קיין איבעריק חשק צו נעמען אַן אורח. „זיי טויג צו גאָרנישט, — פלעגט ער זאָגן. — שלייען... אַ ייד פון אַ חסידים־שטיבל — נאָר תורה און תורה. אָפילו די פיש בלייבן גאַנץ...״

איינמאָל אין אַן שטאָט נישט געווען קיין אורח. הער־שלע האָט שוין אויסגעזוכט אָלע בתי־מדרשים און מניינס און קיינעם נישט געטראָפן. אַ צייט איז ער אַרומגעלאָפן און געשאָלטן. אָלע זענען שוין געהאָט אַוועק פון שול און

ער איז נאך אלץ ארומגעלאפן, שילטנדיק אין דער וועלט אריין. ער האט שוין געהאט געפועלט ביי זיך צו נעמען א „שליינע", א יידּ פון א חסידים־שטיבל. ער האט זיך געלאזט גיין צום גערער שטיבל, אבער דארט געטראפן עטלעכע היימישע חסידים. זיי האבן אים געזאגט, אז, דוקט זיך, ס׳איז עפעס געווען אן אורח, נאר זיי ווייסן נישט וועמען מאיר־ביניש האט אים אויפגעגעבן.

פול מיט האפענונג, איז הערשל אוועק צו מאיר־ביניש. א פאר־סאפעטער איז ער צוגעקומען צו זיין אפענעם פענצטער. מאיר־ביניש איז בריים געזעסן ביים טיש, זייערע־דיק פארטאן אין די פיש. הערשלע האט אים דורכן פענצטער אריינ־געווארפן א פארשלונגענעם „גוט־שבת" און איידער מאיר־ביניש האט נאך באווייזן צו פרעגן נאך וואס ער איז געקומען אזוי פלוצים, האט שוין הערשלע, אויף זיין שטייגער, נאר דאסמאל מיט א בעטנדיקער שטימע, זיך אנגערופן: „ר׳ מאיר־ביניש קרוין, זאגט מיר: ווו האט איר אהינגעטאן דעם יידּ? זיי האבן אים נאך באווייזן צו פרעגן נאך וואס ער איז געקומען אזוי פלוצים, האט שוין הערשלע, אויף זיין שטייגער, נאר דאסמאל מיט א בעטנדיקער שטימע, זיך אנגערופן: „ר׳ מאיר־ביניש קרוין, זאגט מיר: ווו האט איר אהינגעטאן דעם יידּ? בייניש האט נאך באווייזן צו פרעגן נאך וואס ער איז געקומען אזוי פלוצים, האט שוין הערשלע, אויף זיין שטייגער, נאר דאסמאל מיט א בעטנדיקער שטימע, זיך אנגערופן: „ר׳ מאיר־ביניש קרוין, זאגט מיר: ווו האט איר אהינגעטאן דעם יידּ? שוין די נאנצע שעה אויסגעלאפן און קיין יידּ אויף שבת

זענען געזעסן אויף דער פאדלאגע. צוגערופן יעדן יינגל האט מען מיטן גרויסן טאטל, די יינגלעך, אוועקגייענדיק פון רבין, האבן כמעט שטענדיק געווייזט. דער מלמד איז געווען א גרויסער בעל־כעסן, בעת מען מנדעלע, זיין זון, האט זיך געשפילט מיט די קינדער. די פרייד ביי די קינדער איז געווען זייער גרויס, ווען דער רבי האט אונדז אפגעלאזט אויף מיטאג, אדער ביינאכט. עס האט גמאכט דעם איינדרוק, ווי מען לויפט ארויס פון א טורמע. אבער דערפאר האט ער גוט אויסגעלערנט עברי.

דערנאך האט מען מיך אנגעדונגען צו דעם דאדושילא־ווער מלמד (אזוי האט מען אים גערופן). איך געדענק, אז ער איז געקומען צו אונדז אין שטוב חול־המועד, כדי אדדרכריידן זיך ווען מיר. דער דאדושילאווער מלמד האט געהאט זיין חדר אין גערער שטובל. דערמלמד, מיט אויסגעדרייטע פיס, ר"ל, איז געווען א כסדן און א סך געדעט צו זיך אליין, מיט די פינגער... דער דאזיקער מלמד האט שוין מיט אונדז געלערנט אויך חומש. (אין חדר זענען געווען צוויי גרופעס יינגלעך: איינע האט זיך געלערנט נאר עברי, און די צוויטע האט שוין געלערנט חומש. און צוויישן איין לימוד צום צוויטן, האט מען דערווייל געשפילט אין קווויטלעך...).

דערנאך בין איך אנגעקומען צום מלמד מענדל טראנעס. א גערער חסיד, בעווינט אויפן רינעק, ביי שלמה דלוגא־שאדלער אויפן הויף. מענדל טראנעס איז געווען א קליין יידעלע מיט א גרויסע לאנגע בארד און פארמאגע א גרויסן טאטל. ער האט בעווינט אין א צימער מיט א קוך. זיין ווייב טראנע האט א גאנצע טאג געהאט פרעטענסיעס צו די יינגלעך פאר דעם ארומרודערן. צום גליק איז דערט געווען א גרויסער פלאץ ווו זיך צו שפילן. די גרעסטע שטראף פאר דעם יינגל איז געווען, אז מען האט אים נישט ארויסגעלאזט אויפן הויף צו שפילן זיך. ביי ר' מענדעלען האט מען שוין געלערנט תנ"ך מיט א שטיקל גמרא. אלע פרייטיק האט מען מעבר סדרה געווען צוואמען „מנפח פשטא זקף גודל", מיט א זיסן ניגון, אז די גאנצע גאס האט געקלונגען. שבת פארנאכט האט מען אויך געלערנט אין הדר פרק אבות.

אויף דעם זעלבן הויף האט אויך געווינט נאך א דרדקי־מלמד, ר' אהרן מיטן קאזע־בערדל. עס איז ארומגעגאנגען א לעגענדע, אז די תלמידים האבן אים מיט סמאלע צוגעקלעפט די בארד, ווען ער האט עגדערימלט ביים טיש, און דערנאך האט מען אונטערגענומען פאסירן אונטערן טיש און מ'האט געשריגן: „רבי, ס'ברענט!..." ער האט קיין עמוטס אפרייסן א שטיק בארד פון איין זייט — און אזוי איז ער פארבליבן.

אין א צייט ארום האט מען מיך אנגעדונגען צו א העכערן מלמד, ווען מ'האט ברוכן דער לאדושער מלמד. ער האט מיט זיינע טעכטער געווינט ביים בוג, אין צווייי צימערן מיט א קיך. געווען א הויכער ייד מיט ברילן, א גערער חסיד, נאר א ביסל מאדערן. ער האט מיט אונדז געלערנט גמרא מיט רש"י און תנ"ך. אין מיטן טאג האט די טאכטער ראצע געגעבן א לעקציע אין שרייבן יידיש און א ביסל פוילישן. עס איז אויך אלע וואך געקומען ר' ברוך צייוואק, איטשע־מאיר שוחטס זון, צו פארהערן אונדז און שטעלן אויסצייכענונגען. אין א געוויסער מאס האט עס די חדר־יינגלעך געגעבן קוראזש צום לערנען.

שפעטער בין איך אנגעקומען אין א חדר אין קליינעם בית־המדרש, ווו ס'האבן שוין געלערנט גרעסערע בחורים גמרא מיט תוספות. געווען פאלן, אז אונטערן טיש ביים לערנען האט מען געשפילט אין „21" מיט קוויטלעך. ר' שמעון פלעגט לערנען אויף אויסנווייניק. אז ער האט באמערקט ווי מען שפילט אונטערן טיש אין קוויטלעך, פלעגט ער פרענן א יינגל: „ווי האלט מען אין לערנען?" דאס יינגל, זייענדיק צעטומלט, פלעגט ארויפלייגן די גאנצע האנט אויף דער גמרא, צו וויסן מיט אלע פינגער ווו מען האלט... צוש ערשטן מאל פלעגט דער רבי מוחל זיין, צום צווייטן מאל - - געהייסן ארויסגיין פון חדר. דער גרעסטער טייל האבן געהאט גרויס דרך־ארץ פאר ר' שמעונען.

אזוי געדענק איך אייניקע מלמדים פון אונדזער געבורט־שטעטל.

א הויז און זיינע איינווינער

אויפן עק סטראזשצקע און סטאראסקע, אנטקעגן דעם סטאראסט גארטן ביים בוג, איז געשטאנען אויפן בארג דאס גרויסע ווינקל־הויז פון יצחק־הערש וועגנגער, וואס א טייל דערפון האט געהערט צו יעקב־אריה קצב. דאס הויז האט געשטיט מיט זיינע אינווינער פון אלע שיכטן: דער גרויסער הורט־סוחר יחיאל־מאיר רובין, וועלכער האט באשפייזט די שטאט און אומגעגנט. טאג און נאכט זענען געקומען פורן אפצולאדן און אויפלאדן סחורות. ער האט פארמאגט גרויסע סקלאדן פון שפייז. טרעגערס האבן דארט געהאט פרנסה. ר' יחיאל־מאיר מיט זיין פרוי זענען געווען קינדערלאז און געלעבט זייער באשיידן. כארקטעריסטיש, אז א קינד איז אריינגעפאלן קוינפ פאר א גראשן — האבן זיי אים באדינט. זיי פלעגן זאגן, אז פון גראשנס שאפט זיך א געשעפט.

אין ערשטן פאדערהויז האט אין דער רעכטער זייט געווינט דער שטאט־מילנער איטשע־מאיר וויסאצקי מיט זיין פאמיליע. פאזאזרגט די שטאט מיט מעל, געפירט א באלע־באטישע שטוב, צעדאוונט אין צווייטן געערער שטיבל און געהאלפן א ייד מיט דער פולער האנט. דער נאענטסטער שכן זייערער איז געווען זילקע ראזנבערג מיט זיין פאמיליע, א שטיקל באנקיר (דיסקאנטירט וועקסלען פון סוחרים), געווען ירעפרעזענטאנט פון דער לעדער־בראנזשע אין ווארשע. א גוטער מענטש, בלב ובנפש געטאן א טובה. דערנאך איז אין זיין וווינונג אנגעקומען דער דאמען־שניידער יונגיש פון וואַרשע, וועלכער האט התחונה געהאט מיט שיינדלען, חיה די בעקערניס שוועסטער. אין דעם זעלבן פאדערהויז אויפן ערשטן שטאק האט בעווינט מיין משפחה, די פאמיליע וועגנגער. א וועגרטל זאגט: „הללך זר ולא פיך — דאס הייסט, אז א צווייטער זאל זאגן וועגן דיר... אזוי ווי אבער מיין טייערע משפחה איז אומגעקומען על קידוש השם — ווילט זיך עפעס זאגן פון דער שטוב, וואס אירע וועגט האבן אייגנצוואגט אין זיך תורה און נשמות פון חסידים און גוטע יידן. אונדזער שטוב איז געווען א רחבותדיקע, אפן פאר יעדן איינעם. אין דער שטוב האט זיך געפונען א סוכה. אויף סוכות האט מען אראפגענומען דעם סופיט און גלייגט סכך — און אלע שכנים האבן געגעסן ביי אונדז אין סוכה. דארט האט מען כמעט א גאנצע נאכט געפיירט מיט גזאנג דעם צוויטן טאג יומטוב, די שמחת בית השואבה.

אין דעם צווייטן פאדערהויז האט געווינט די פאמיליע בראדאטש, א פרוטקן־סוחר. זיין פרוי האט אים אין די לעצטע יארן געהאלפן מיט פרנסה, געפירט א שניידעריי אין זייער וווינונג. זיי האבן דערצויגן וווילע קינדער.

נעבן זיי האָט געווינט איטשע־מאיר זוזעל מיט זיין פֿאמיליע, חסיד פון שטיבל נומער 2. געאַרבעט אין דער האַלץ־בראַנוש אַלס בראַקוש און געקענט שיין לערנען. אין זעלבן פֿאַדערהויז האָט אויפן ערשטן שטאָק געווינט אברהמ׳לע, יעקב־אריה קצבס אייִדעם, מיט זיין פֿאמיליע. ער האָט געלערנט יום ולילה, געשטרעבט צו זיין רב און שאָקע באַקומען אין אַ שטעטל דעם כסא הרבנות.

אויף דער צווייטער זייט הויז איז מען אַראָפּגעגאַנגען מיט שטיינערנע טרעפֿלעך, דאָרט וווּ די פענצטער זענען געווען נידעריק, אין דריטן פֿאַדערהויז פון דער געבוידע האָט געווינט דער סטאָלער הערשל בראַק מיט זיין פֿאמיליע. געהאַט דעם וואַרשטאַט אין דער וווינונג. געלעבט באַשיידן, געווען אַן ארנטלעכער מענטש, געהערט צו דער חברה תהילים; דערצוגן גוטע קינדער, געזעלשאַפֿטלעכע טויער. זיין אייניקל, בנימין־חיים בראַק, איז געווען דער פירער פון „החלוץ הצעיר״ אין ווישקאָוו. בשכנות האָט געווינט חנה די אלמנה, דערנאָך האָט זיך דאָרט אַרײַנגעצויגן אַ ייִד פון ווישקאָווער אומגעגנט, אַ פּשוטער מענטש. זיין האַלטונג האָט אַרויסגערופן אַלעמענס רעספּעקט צו אים. כאַראַקטעריסטיש: ער איז געשאַרבן אין קליינעם בית־המדרש, וועו ר׳האָט אַרויסגענומען דעם ספר־תורה צום לערנען — אַוועקגעפאַלן מיט דער ספר־תורה און געשטאַרבן...

אַביסל ווייטער איז מען אַריין אין טויער פון הויז, וואָס האָט געפירט אין הויף. דאָרט האָט מען גלייך באַמערקט אַ בריטשקע און אַ דראָשקע מיט גומענע רעדער, וואָס האָבן געהערט צו שמואלקע אַסטראָוויאַק, וועלכער האָט געווינט אין דעם הויז מיט זיין פֿאמיליע. ער האָט געהאַט אין גרויסן צימער, ווו אויך שטאָלן פֿאַר די פערד. געווען אַ וווילער ייִד, אַ פּאָלק־מענטש, געהאַט גוט־דערציגענע קינדער. אין די עלטערע יאָרן האָט ר׳ שמואל נעהאַט אַ בן־זקנים. דער ווישקאָווער רב איז געווען סנדק. די געשעענישן געדענקט זיך גוט. ר׳ שמואלקע דער פּאָלק־מענטש האָט אַרויסגערופן צו זיך רעספּעקט פֿאַר זיין אַרנטלעכקייט.

דער הויף האָט געהאַט צו דערציילן געשיכטן: ר׳האָט אויסגעהערט דאָס פּריידיקע געלעכטער פון די קליינע קינ־דער, וואָס האָבן זיך דאָרט געשפּילט. אַ האַלבער הויף איז געווען בלאָקירט מיט שטיינער. אין די פּריערדיקע יאָרן האָט דער זיידע יצחק־הערש געוואָלט בויען אַ קור־אָרט אויפן הויף, ווייל דאָקטוירים האָבן פעסטגעשטעלט, אַז דאָס וואַסער נעבן הויף האָט מינעראַלן. ס׳איז שוין געווען אויפגעשטעלט אַ וואַנט פֿאַר דער געבוידע. ביז ס׳איז געקומען אַ פֿאַר־פלייצונג און אַלץ אָפּגעשוועמט.

אַרײַנגייענדיק דעם טויער, איז מען צוגעקומען צו דעם פֿאַדערהויז נומער 4. פון דער רעכטער זייט פון פֿאַדערהויז האָט געווינט די פֿאמיליע בראָמע, די בייטלמאַכערס. זיי האָבן אויסגעאַרבעט פֿאַרימענע בייטלען און זיי צוגעשטעלט אין פיל עפֿעפּטן פון שאָט. די בראָמעס זענען געווען ארנטלעכע מענטשן, די שאָט האָט זיך אין זיי עפּעפיגלט. אַנטקעגן האָט געווינט דער געלער הערשעלע וואָס האָט געהאַנדלט מיט לאָטעריע־צעטלען און אַנדערע זאַכן, ווי לולבים און אתרוגים. די פרוי איז געווען זייער אַ וווילע און געהאַט צוויי קינדערלעך. זיי האָבן געלעבט בצימצום. די שטוב האָט אויך איבערגעלעבט טראַגישע צייטן.

אויפן ערשטן שטאָק האָבן געווינט צוויי שכנים: משה רינגע מיט דער פֿאַמיליע, וועלכע זענען געהאַט אַן אינגעע פֿאַרזונקציע פון היימישע פֿאַפּיראָסן און פֿאַרקויפט דריי שטיק פֿאַר 5 גראָשן. טראָץ דעם וואָס ער מיט זיין פֿאַמיליע האָבן געלעבט באַשיידן פון זיינע פֿאַרדינסטן, איז ער שטענדיק געווען אַ פּריילעכער. דער צווייטער שכן, נאָר אויף לאַדושער מלמד מיט זיינע טעכטער, האָט געפּירט דאָס מלמדות אויף אַ מאַדערנעם אופן. די טעכטער האָבן צוגע־האָלפן צו דער פרנסה — זיי האָבן געגעבן לעקציעס די תלמידים אין פּוליש און אין יידיש, שרייבן און לייענען. ער איז געווען אַ גערער חסיד. אין דער פּרייער צייט האָט ער זיך פֿאַרטיפט אין זיינע חסידישע ספּרים און געלערנט אויפן קול.

דאָס הויז, וואָס האָט געשפּרודלט מיט יידיש לעבן און אייגנזוכאָס אין זיך די פּריידן און ליידן פון אירע אינוווינער, איז אָפּגעמעקט געוואָרן דורך די בעסטאַלע נאַצים.

מאָטל וועניגער

דער בלינדער רבי

דאָס איז געשען אין סאָמע אַנהייב פון היינטיקן יאָר־הונדערט. איך האָב שוין געאַרבעט אין וואַרשע, נאָר אויף די יומטובים בין איך געקומען אַהיים קיין ווישקאָוו. כ׳בין דאָן געווען אָן אפֿטער אינגייער אין מאָטל שוחטס שטוב, וועלכער האָט געווינט אין אפֿעלבוימס הויז. אַנטקעגן איז געשטאַנען וועגערס הויז, ווו ס׳האָט געווינט אַן אַלטער רבי, באַקאַנט אַלס בלינדער רבי. צי ער האָט אינגאַנצן נישט געווען, אַדער טיילווייז — איז שווער צוזוגן פעסטצושטעלן. ביים רבין האָט זיך אויך גפּעפּינען זיינער אַן איידעם (אַדער זון) מיט אַ פרוי און קינדער. קיינער האָט נישט געוווסט פונוואַנען דער רבי איז געקומען, דערפֿאַר איז אַבער געווען באַווּסט אין שטעטל, אַז ער איז אַ גרויסער אַרעמאַן און אַ נאָר גרעסערער באַדערפער.

האָבן יידישע פֿרויען אין שטעטל נישט פֿאַרגעסן אין דעם הונגעריקן רבין. ספּעציעל מישוואָך און דאָנערשטיק, ביים אייגנקויפן אויף שבת, האָט מען דעם רבין אַריינגעצויגן אין שטוב אַ חלה, וואָס מ׳האָט אַליין אָפּגעבאַקן, אַ שטיק פֿלייש, אַ פּישל, פֿראָדוקטן. קיין חסידים האָט מען נישט געזען קומען צום רבין, בלויז וווייבער.

אין אַ צייט אַרום האָבן אין שטעטל זיך אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן קלאָנגען, אַז דער בלינדער רבי האָלפט עקרות צו האָבן קינדער און אַז פּיל פֿרויען זענען אין זיין זכות געהאָלפן געוואָרן. פֿאַרשטייט זיך, אַז זיין צאָל אָנהענגער צווישן פֿרויען איז שטאַרק געוואַקסן — און דערמיט אויך זיין פרנסה. עס איז שוין נישט נייטיק געווען צו זאָמלען אויף שבת פֿאַרן רבין. דעם רבינס בני־בית זענען איצט געווען בעסער אָנגעשריבן.

מען האָט דערציילט, אַז דער רבי האָט געשטעלט אַ באַזונדערן פּריז פֿאַר עבֿוירן אַ יינגל און אַ באַזונדערן פּריז — פֿאַר אַ מיידל... זיין בני־בית האָט געפּירט אַ גאַנצע כוכהאָלטעריע, ווייל דעם פּדיון האָט דער רבי מסכים געווען מ׳זאָל אים אויסצאָלן איין ראָטעס.

אין אפֿעלבוימס הויז האָט געווינט אַ מיטלאָריק פֿאַר־פֿאַלק, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין קינדער. ער, אַ פֿאַר־ביסענער ליטוואַק, האָט נישט געהאַלטן פון קיין רבנים און זיך אויסגעלאַכט פון די כלומרשטע וווּנדער, וועלכע עס באַווייזן דער בלינדער רבי. דאָס פֿאַרפֿאַלק האָט זייער גערוואָלט האָבן אַ קינד — אַבער גלייכצייטיק האָט דער מאַן

נישט געגלויבט אין רבינס נסים. מיטאמאל האָט אין שטאָט זיך פאָרשפּרייט אַ סענסאַציע: דעם ליטוואַקס פרוי איז פאַראַנגען אין טראָגן. מען האָט עגשמועסט, אז אין געהיים האָט זי באזוכט דעם בלינדן רבין און, ווי דער שטייגער, זיך אונטערגעשריבן אין ראָטשט צו באַצאָלן דעם פדיון. מן־התּמה האָט די פרוי דערציילט איר מאַן וועגן דעם הסכם מיטן רבין — און ער האָט איר שטרענג פאַרבאָטן צו צאָלן די ווייטערדיקע ראַטעס.

אַז די פרוי איז געלעגן געוואָרן — האָט זי געבוירן אַ טויט קינד.

דאָס שטעטל האָט דערנאָך געהאַט צו רירידן וועגן דער געשעגעניש אין משך פון לאַנגע וואָכן. די אויטאָריטעט פון בלינדן רבין איז נאָך מער געוואַקסן...

ה. מושקאַט

אייזיקל מלמד

אייזיקלען מלמד האָבן אַלע געקאַנט אין ווישקאָוו, אָבער נאָר אויף אַזויפיל, ווי די אויגן האָבן אים געזען. דעם אמתן אייזיקל, דעם אינערלעכן, דעם פאַרהוילענעם פון מענטשלעכן חוש־הראיה, האָט קיינער, אַ חוץ דעם באַשאַפער, נישט געקאַנט. צו די אָרומיקע האָט ער זיך אזוי אויסגעווייזן: אַ ייד פון מיטעלער ווופק, מיט נישט קיין גרויסער בארד, מער גרוי ווי שוואַרץ, שטענדיק ריין אין פאַרקעמט. כאָטש אָרעם אָנגעטאָן, איז ער אָבער געווען אזוי ציכטיק, אז ער האָט שטענדיק אויסגעזען אַ שבתדיקער. איך פלעג אים זען עטלעכע מאָל אין טאָג פאַרבייגיין צום אין פון דאָוועגן, אויך אַמאָל געשעפטלעך — צום און פון מאַרק — און גאָפן, וואָס ער האָט קיין איינמאָל נישט פאַרפעלט צו זאָגן „גוט־מאָרגן". ער איז געווען אזא מין מומחה אין זאָגן „גוט־מאָרגן", אז ס'איז געגנג געווען, אז יענער זאָל אַ קוק טאָן אין זיינע אויגן, דאָס ער זאָל אים דערלאַנגען אַ „גוט־מאָרגן" מיט אַ „גוט־יאָר" פאר אַ צולאָג...

וועגן איך האָב אים געקאַנט, איז ער שוין קיין מלמד נישט געווען. צי ער איז אמאָל יאָ געווען — ווייס איך נישט. איין זאָך איז זיכער: מען האָט אים פרוכן איייזיקל מלמד.

ער האָט געהאָט אַ קליין קרעמל און געווינט אין שכנות פון קריסטן. ביי זיי האָט ער צוגהייסן „פאַניע אייזיק". וועגן איך פלעג אמאָל אַרייגקומען צו אים עפעס קויפן, כאָטש קיין גרויסן אויסואל האָט ער נישט געהאַט, פלעג איך אים שטענדיק טרעפן זיצן ביי אַ ספר. הגם ר'איז נישט געווען קיין גרויסער למדן, האָט ער אָבער אַלץ געווויסט וואָס ער דאַרף טאָן בין אדם למקום. און וואָס שייך בין אדם לחברו — פלעגט אים שוין דאָס דיקטירן זיין יושרדיקע פשטות. כ'האָב אים קיינמאָל נישט געזען קיין ברוגזן. אַ ליבער שמייכל האָט שטענדיק פֿון־געטעט אויף זיינע ליפן. אפילו דעמאָלט, וועג ס'איז מיר אויסגעקומען אַריינצופאַלן צו אים אין קרעמל, וועג זיין ווייב האָט זיך געהאַט צעלאָזט מיט איר ווילדן מענה־לשון. אָבער ער, אייזיקל, האָט צו איר נישט געהאַט דערפאַר קיין תרעומות. אדרבה, ער פלעגט טענה'ן, אַז זי איז די אמתדיקע צדקנית, מיט אַ גאָלדן האַרץ. אַז זי שרייט גאָרנישט אויף אים ווי זי וואָלט באַדאַרפט, ווייל ביי אים איז איר נעבעך זייער, זייער נישט גוט. איז זי דען נישט בערעכטן? גיי לייג עפעס ביי קונים, אַז די קראָם איז לוידיק. נו, שרייט זי שאָטש: „געלט צו באַרגן באַקומסטו דאָך, טאָ פאַרוואָס זאָל איך שטיין ביי פוסטע פאַלעצעס?"

אייזיקל מלמד פלעגט טאָקע זייער אפט דאַרפן אַ גמילות־חסד — און פלעגט זי אויך באַקומען. ביים באַרגן פלעגט ער אַרופן אַ ענגויע דאָטע, וועג ער וועט בעזרת השם יתברך אפּצאָלן. ער פלעגט זיך אויסנעמען בדיוק: מאַנטיק פרשת מקץ, אַדער גאָר דינסטיק פרשת ויגש — און זיין פינקטלעך מיטן אפּגעבן. ער פלעגט אבער נישט נוצן די גמילות־חסדים פאַר איינקויפן סחורה, נאָר — אַוועקבאַרגן אַנדערע.

אייזיקלען האָט צומאָל דעם בורא עולמס דרכים אויסגעזען מאַדנע: רשע ווען לו — אַ רשע זאָל גאָר זיין גוט; צדיק ורע לו — אַ צדיק זאָל גאָר זיין שלעכט?! נאָר ווי איז שייך צו פרעגן קשיות. זיינע טעכטער, אַ שטייגער, וועלכע מען האָט געהאַט „אויפגעקלערטע", האָבן טאָקע יאָ געפרוווט אַנווייזן וויפל נישט־יושר ס'איז דאָ אויף דער וועלט. און ווי מען האָט עגשמועסט, האָבן זיי אפילו געהאָט עצות וויאַזוי יושר זאָל זיך צעבלייַן אויף דער גאַנצער ערד. אים אָבער, אייזיקלען, איז שווער געווען דערין איבערצוצייגן. ער פלעגט זיי גוטמוטיק אויסהערן און איינשטימען, אז מען דאַרף אפשר מערער יושר אויף דער וועלט, נאָר אויף זייערע עצות האָט ער געוואָגט:

— קינדערלעך, לא זו הדרך! גלויבט מיר, אז דער רבונו־של־עולם האָט נאָך פאָר אייך געווויסט די דאָזיקע פלענער. אויב ער פאָלגט נישט אויס אייערע, האָט ער מסתמא אַנדערע און בעסערע פלענער.

איך האָב אַמאָל געוואָלט ביי אים פאַרזיכטיק אויספאָרשן וואָס חסיד ער איז — אַ געראָר, ראַדזימינער, צי גאָר פון אַן אַנדערן רבין. ער איז מיר פאַרלאָפן דעם וועג און שנעל אפּגעענטפערט, אַז ר'איז דעם רבונו־של־עולמס אַ חסיד. איינמאָל אין אַ שמועס האָט ער זיך פאָר מיר כמעט אַרויס־געכאפט, אַז די מצוה פון צדקה וואָלט געקאָנט זיין, אפילו ווען ס'וואָלטן געווען וווייניקער ארעמעלייט, און אפשר, ווער וויסט, אינגאַנצן נישט קיין ארעמע. אַז מען וואָלט געקאָנט שאפן אַ צווייטע. אַ וואַניקע מצוה, וואָס זאָל זיין „במקום" צדקה. ער האָט זיך אָבער גלייך געכאפט, אַז ער איז צו וויט אַוועק מיט זיין מחשבה און אַז דעם בורא־עולם טאָר מען נישט געבן קיין עצות.

אייזיקל מלמד איז בטבע געווען אַ רך־לב. ער פלעגט נישט קאָנען פאַרטראָגן עמעצנס וויי־טיק. און נישט נאָר דעם וויי־טיק פון אַ מענטשן, נאָר פון יעדן בעל־חי. אַז ער פלעגט אַמאָל זען ביי אַ קריסטלעכן שכן ווי אַ הון האָט אונטער־געהינקעט אויף אַ פיסל, פלעגט ער זיך צעיאַמערן:

— ס'איז דאָך ממש אַ רחמנות. סטייטש — צער בעלי־חיים!...

און ווער שמועסט נאָך, ווען ער פלעגט זען ווי זיינס אַ שכן וואַרפט אַ שטיין אויף אַ בהמה, כדי איר אַוועקצטרייבן פון גאַרטן, פלעגט ער שוין אוודאי ווערן אויסער זיך און שרייען צו זיך אליין: „גזלנישע הערצער". זומער, ווען ער איז געזעסן ביי אַ ספר און אַ פליג האָט אים אַנגעווהיבן דערקושטשן, האָט ער זי נישט אפּגעקטרינן פון זיך מיט רוגזה, נאָר מיט אַ קוים־באַמערקבאַרן ריר פון זיין איידעלער האַנט.

אזוי האָט געלעבט אייזיקל מלמד, ביז די מערדערישע נאַציס זענען אַריין אין ווישקאָוו. דעמאָלט איז אייזיקל געוואָרן גאָר אַן אַנדערער. מען האָט מער נישט געזען ביי אים אַ שמייכל. ער איז אַרומגעלאָפן אַן ערנסטער און אַרטאַכטער אין פלעגט צו זיך שטיל עפעס שפּשטשן. פון צייט צו צייט האָט ער אַ מאָל געטאָן מיט דער האַנט, גלייך ער וואָלט מיטן רבונו־של־עולם געפירט אַ וויכוח הלמאי ער

דערלאַזט צו די נאַצישע רציחות. ער האָט געפילט ווי הילף־לאָז ער איז אַליין עפעס צו טאָן. וואָס קאָן ער טאָן מיט ליידיקע הענט אָנטקעגן אַ געלאָדענער דייטשישער ביקס?

שטייענדיק איינמאָל אַזוי אַ פאַרטראַכטער און פראַגלי־ווערטער נעבן זיין הויז, האָט ער דערזען ווי אַ דייטש שטעלט אָן זיין ביקס אויף אַ קליין יידיש יינגל, וואָס איז געלאָפן פון איין בוים צום צווייטן, זוכנדיק שוץ פאַרן נאַצישן מערדער. די קולות און מוראדיקע יללות פונעם יינגל האָבן זיך געטראָגן עד לב השמים. דער דייטש האָט אַבער גלייכגילטיק געקירעוועט נאָך אים די לופּע פון ביקס. אָט, אָט, דוכט זיך, גיט ער אַ דריק אויפן צינגל. אייזיקל האָט פאַר־שטאַנען, אַז ער טאָר נישט פאַרלירן קיין צייט. ער האָט זיך געגעבן אַ בייג אָן, אויפגעהויבן אַ שווערן שטיין און מיט אַ שפרונג זיך אַ וואַרף געטאָן אויפן דייטש און אים צעפּעלט דעם שאַרבן. ווי אָן אונטערגעוועצטער דעמב איז דער דייטש אַוועקגעפאַלן צוואַמען מיט זיין ביקס און נישט־אויסגעשאַנענער קויל. אָנגעקומענע דייטשן האָבן דעם נאַצי אַוועקגעטראָגן אַ טויטן און אייזיקלען, אַ געשמידטן אין קייטן, אַרײַנגעווארפן אין אַ פינצטערן תפיסה־קעלער.

ער איז גלעזגן אין געפענקעניש און זיך געמאַכט אַ חשבון־הנפש:

„אַ לעבן אָפגעלעבט און אויף קיינעמען קיין האַנט נישט געהויבן — און איצט געהרגעט אַ מענטשן. האַ? אַ מענטשן? קאָנען דען אַזעלכע גזלנים אָנגערופן ווערן מיטן נאָמען מענטש?...“

ער האָט זיך דערמאָנט, אַז משה רבינו האָט אויך געהרגעט אַ מצרי. איז ער דאָך געווען משה, גאָטס שליח — וואָס ער קאָן דאָס אויף זיך נישט זאָגן. ווייל וואָלט דאָס געווען גאָטס שליחות, וואָלט ער דאָך נישט דערהרגעט נאָר איינעם. טויזנטער און טויזנטער נאַצישע קעפ וואָלט ער דאָך באַדאַרפט אַזוי צעשמעטערן. הייסט עס, אַז ר׳האָט דאָס געטאָן פון אייגענעם ווילן און אַז ער וועט דערפאַר דאַרפן אָפּגעבן דין־וחשבון פאַרן רבונו־של־עולם?

באַגינען, ווען מען האָט נאָך קוים דערקאַנט בין זאָב לכלב, האָט זיך מיטאַמאָל אויפגעפּענט די טיר פון תפיסה און עטלעכע באַוואָפנטע הענקערס זענען אַרײַן. זיי האָבן זיך אויף אים אַ וואַרף געטאָן ווי צעוויטעטע חיות און אים אַרויסגעשלעפּט אויף אַ בריטן פלאַץ. דאָ האָט שוין אויף אים געווארט אַן אָפּטיילונג דייטשישע סאָלדאַטן, צוויי זענען צוגעלאָפן צו אייזיקלען, אים צוגעשלעפּט צו אַ סלופּ, אַרונ־טערגעדרייט זיינע הענט און אים שטייף צוגעבונדן מיט פעסטע שטריק, אַן אפיציר האָט געגעבן אַ באַפעל אין די מערדער האָבן זיך שטייף אויסגעצויגן. נאָך אַ באַפעל, און... זיי האָבן אויפגעהויבן די ביקסן, צילנדיק אויף אים.

אייזיקל מלמד האָט די גאַנצע צייט באַוואָגט מיט די לעפּצן און שטיל געמורמלט: „בידך אפקיד רוחי“. פאַר זיינע אויגן איז אַדורכגעלאָפן זיין גאַנץ לעבן, כמעט פון דער ערשטער רגע וואָס ער האָט אָנגעהויבן צו באַגרייפן די וועלט, ביזן מאָמענט ווען ר׳האָט אויפגעהויבן דעם שטיין און דערהרגעט דעם דייטש — און דעם ספק וואָס האָט אַזוי געוועבערט זיין מוח: „צי איז ער יא אַדער נישט באַרעכטיקט מיט דעם וואָס ער האָט געהרגעט אַ מענטשן?“

דער אפיציר האָט אויפגעהויבן זיין שווערד און געפּענט דאָס מויל צו געבן דעם דריטן און לעצטן באַפעל. אייזיקל האָט דערזען אָנטקעגן זיך אַ שורה ביקסן. ער האָט דער־הערט אַן אויסגעשריי, דערנאָך אַ פייער און רויך מיט פלאַטערנדיקע אותיות אין דער לופט, וואָס האָט זיך צע־פלאַמט ווי בלוטיקע זונען:

„טוב שבנחשים רצוץ את מוחו!...“

מ. ראַבין

קבצים כאָפן אַ שמועס אין מאַרק שיחת קבצים בשוק

ווישקאָווער געשטאַלטן

איטשע מעטש — דער קלעזמער

אייגער פון די פאָפולערסטע געשטאַלטן אין ווישקאָוו. קינד־און־קייט איז געווען באַקאַנט זיין רונדיק פארשוירן בערדל פון ברוינלעכן קאָליר, דאָס אַלב־פאַרקייַלעכדיקטע בייכל, וואָס האָט אנשטענדיק קאַנסומירט אויף אַלע חתונות און שמחות, ווו ער האָט געשפּילט מיט זיין קאַפּעליע. ביידע וועסטל־קעשענעס זענען געווען פאַראייניקט מיט דער זיל־בערנער קייט פונעם טאָשן־זייגער — זיין חתונה־מתנה, אויף איין ארט האָט זיך נאַכגעאַמבלט דאָס שליסעלע אויף אַנצוציען דעם זייגער. און ער האָט שטאַרק געהיטן, אַז די ווייזערס זאָלן זיך קיינמאָל נישט אָפּשטעלן.

געוועדט האָט ער מיט אַ ליטוויישער אויסשפראַך. אַבער דאָס מערקווירדיקסטע בייַ אים — אַ שפּע פון פאַקט און פארשיידענע קענטענישן. נאָר דער גרעסטער מומחה איז ער געווען אין מוזיק. אַ באַזונדערע שוואַקייט האָט ער געהאַט צו האַדעוועט און פארנעמען זיך מיט ציגן. אויך האָט ער זיך פאַרנומען מיט שערעריי, אַבער קיינעמס בארד וואָלט ער נישט געגאָלט, מחמת זיין פרומקייט.

איטשע מעטש איז נישט געווען סתם אַ קלעזמער. ער האָט עפּעירט אָן אייגענע „מוזיקאַלישע שול“ אין שטעטל, זיין אויסגעאַרבעטע שמיעה האָט גלייך אויפגעכאַפט אַ אַלשן קלאַנג פון זיינעם אַ שילער. נישט־ריכטיקע טענער האָבן אים פאַרשאַפט עגמת־נפש.

דער שטאָלץ פון אונדזער העלד זענען געווען — זיינע גערעטענע זין. און דער סאָמע באַליבטסטער דורך אים —

חיים־העניך, דער עלטסטער און גרעסטנסטער קינסטלער און בדחן, אַ הויכער יונגערמאַנטשיק, אַ פּול, קיילעכדיק געזיכט, אַ שוואַרץ גלות־היטעלע מיט אַ בריי־טער טאַשמע, פּאַר־עגדיקס מיט צוויי זיידענע קנעפּלעך. קאַן זיין, אַז ניט שטענדיק איז אים געלונגען דער פּזמון. נאָר מבינים פלעגן זאָגן, אַז ביי די ווייבער האָט ער אַרויסגעוופן טערען...

דער צוויי־טער זון, ניסעלע, איז געווען אַ ספּעציאַליסט אויפן קאַרנעט. זיינע טענער האָבן זיך עהאַרט אין די ווייט מרחקים. אויך די אַנדערע דריי זין זענען געווען מוזיקאַנטן. אַזוי האָט די גאַנצע משפּחה געווען וויישקאַוו און די אַרומיקע שטעטלעך.

פּאַרשטייט זיך, אַז אויסער די פּינף זין, איז ער נאָך געווען געבענטשט מיט עטלעכע טעכטער. נאָר ווער געדענקט איצט זייערע נעמען?

דערפּאַר איז נישט שווער צו פּאַרשטיין, אַז ער האָט באַדאַרפט זוכן נאָך באַשעפטיקונגען, כדי מפרנס זיין די גרויסע פּאַמיליע. איז דען אַ וווּנדער, וואָס אימשע־מאיר מעשט האָט זיך געכאַפּט אויך צו... וועטערינעריי? אָלע קראַנק־געוואָרענע ציגן אין וויישקאַוו האָט ער עהיילט מיט אייגענע רעצעפטן און קרייטעכצער. און אויב אַ באַבערדלטע ציג איז נישט געהאָלפן געוואָרן — איז דאָס געווען אַ גאַט־זאָך.

אַז ס׳איז געקומען דער ליבער פּריילינג, האָט אונדזער מוזיקאַנט אויסגענוצט זיינע אַגריקולטור־פּעיקיטן. ער האָט זיך אוועקגעזעצט אויפן מאַרק און פּאַרקויפט כלערליי זריעות. ער האָט שטאַרק אויסגעלויבט זיינע „באַשיינעס״ און געגעבן עצות די פּויערים.

געווויינט האָט ער בסך־הכל אין איין צימער. אין ווינקל האָט זיך געפּינען די קיך מיטן גרויסן דעכל אַרייַנצונעמען דעם רויך. הגם קיין מאַנגל אין האַלץ איז נישט געווען אין שטעטל, פלעגט ער זומער קאָכן אויף אַ דרייפוס. געווויינלעך איז די שטוב, ווי דער מינהג ביי יידן, געקאָלטט געוואָרן יעדן ערב פסח. דערפּאַר האָט דאָס דעכל נישט געקאָנט אַרייַנגענומען דעם רויך און סאָזשע אין משך פון אַ גאַנץ יאָר. האָט די טונקלקייט אין שטוב זיך צעלייגט, ווי ביים טאָטן אין ווייַנגאָרטן.

און ווי אין רוב קיכן אין די שטעטלעך און דערפער, איז אויך ביי אישע מעשט געווען אַ „קישטע״ — די עפּע־נונג, ווו עס האָט געהאַלטן אייניקע הינער. ער האָט יעדן טאָג געוואָלט האָבן אַ פריש איי. זיכער איז עס אים אויך אויסגעקומען בילליקער, ווייל די שיריים פון עסן האָט ער נישט אַרויסגעוואָרפן, נאָר בעתן בענטשן. פלעגט ער גלייך פון טיש צוואַרפן די עופות די קרישקעס...

און דאָ קומען מיר צו אַ נייער ספּעציאַליטעט זיינע: אַן אירגן־דאָקטאָר. „אַז כ׳וויש זיך אויס די אויגן מיט אַן אָקערשט גלייזיגע וואַרעם פּריש איי — וועלן זיי קלאַרער און מער זעעוודיקער״.

צו זיין אַרקעסטער האָט ער צוגענומען דעם באַווסטן וויאָלאָנטשעליסט חיים פּאַליוך. דער אינסטרומענט איז געווען צוויי מאָל גרעסער פונעם מוזיקאַנט, ווייל חיים פּאַליוך איז געווען אַ קליין יידל מיט אַ בערדל, וואָס זיין אייגנטלעכע באַשעפטיקונג איז געווען — טרעגער. אַ גאַנצן טאָג האָט ער מיטן אינבערגרעבונדענעם שטריק געוואָרט אויף אַ פּאַר־דינסטל און ביינאַכט, אויב נאָר אַ שמחה — אַוועק מיט אימשע מעשט קאָפּעלע שפּילן. אגב, פלעגט זיין ווייב אים צוהעלפן אין דער פּרנסה אַלס... אָם. אַזויווי זי פלעגט אָפט געבוירן קינדער, איז אַ טייל פון איר מילך פּאַרקויפט געוואָרן...

רייזעלע די זאָגערין

ווישקאָוו איז געלעגן צווישן די הויכע, שלאַנקע סאָסנע־וועלדער, וואָס האָבן אין משך פון יאָרהונדערטער געגעבן שאָטן און קילקייט דעם שטעטל און געווען עדות וויאַזוי צענדליקער דורות גיינן אַוועק און קומען, אַפּלעבנדיק ווער אין נחת און פּריידּ, ווער גאָר אין צרות און פּיין. און דאָס טוישינער בערגל, דאָרט ווו ס׳האָט זיך געפּינען דער שטעטלדיקער בית־עולם, האָט באַאַמען מיט די פּאַרשטאַר־בענע אַריינגענומען אין זיינע קבֿרים די סודות פון די, וואָס זענען אַוועק אויפן עולם האמת...

צום טוישינער בערגל האָבן זיך צעזוגן אויך לעבע־דיקע. ווער עס פלעגט סתם אַוועק אויף אַ שפּאַציר מיט אַ פּריַיד צי פּריַינדין, כדי זיך אינטים אַנפּאַרטרויען אַיינער דעם צוויי־טן; ווער עס פלעגט צופּאַלן צו אַ גראָער מצבה זיך אויסוויינען ביי אַ יאָרצייט אַדער גאָר פּאַרבעטן דעם טוטן קרוב אויף אַ שמחה, צי פאַדערן זיין אינטערוועניע פּאַר אַ חולה־מסוכן אין דער משפּחה, צי מיען זיך פּאַר אַ קימפּאַרין וואָס האָט שוועדע געבורט־וויי־זן.

היינט איז דאָס וויישקאָווער הייליקע ארט פּאַרשפּעט און פּאַרשטומט. די קאַלטע שטייגער, וואָס האָבן אין זיך איינגעזאַפּט אַזויפיל הייסע טרערן, זענען אַרויסגעריסן גע־ווָארן דורך וואַנדאַליש הענט, וואָס האָבן דערמיט געפּלאַס־טערט טראָטוָארן. די בערגלעך זאָמד זענען אויסגעגלייכט געוואָרן און די הייליקע אוהל׳ס פון די רבֿיים האָט מען פּאַרניכטעט.

עס קומען איצט אויף אין זכרון די פּאַרהיילטקע קבֿרים אויפן טוישינער בערגל, ווו עס זענען באַערדיקט געוואָרן רבֿנים און צדיקים, גדולי הדור, מיט די אומצאָליקע קווי־טל, שטיקלעך האַלץ צי שטיין, דורכגעווייקטע מיט טרערן און בקשות — פּאַר געזונט, פּרנסה, אַ שידוך פּאַר דער טאָכטער, אַ היילונג דעם קראַנקן קינד...

די דייטשישע רוצחים האָבן אויך פון דעם נישט געלאָזן קיין שפּור. די הייליקע ביינער, וואָס האָבן געפּונען זייער אייבּיקע רו אין די קבֿרים, זענען אויסגעמישט אַוועקגע־וואָרן מיט דער צעאַקערטער ערד, ווו מ׳האָט פּאַרפלאַנצט פּרומטן־ביימער, וואָס גיבן שוין איצט אוודאי פּירות און זעטיקן

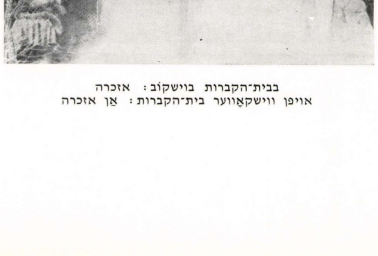

בבית־הקברות בוישקוב: אזכרה
אויפן וויישקאָווער בית־הקברות: אַן אזכרה

דערמיט די וואס האבן דעם פארברעכן געטאן, אדער געהאלפן צי גלייכגילטיק זיך צו אים צוגעקוקט.

ביים אריינגאנג אויפן בית־הקברות, וואס האט זיך גע־פונען אין אנהייב בערגל, איז עטוועלן אדורכצוגיין א פאר־הייזל, וואס האט זיך געפנט מיט צוויי הויכע, האלבע טירן, צוטויפגעשטיקטעטע פון פארשידענע ברעטלעך און אנדערן האלץ־אפאפאל. דאס דאזיקע טירל האט זיכער געטראגן אויף זיך אן עלטער פון צענדליקער יארן. אויף דער מזרח־וואנט האבן געהאנגען צוויי גרויסע שוואַרצע ראמען מיט געגילדעטע אותיות, עשריבענע אויף פארמעט, מיט די פארשידענע געלעגנהייטלעכע תפילות. אויף די אלע תפילות אין תחנות האבן די פרויען־וויינערינס אנגעווינן, ווען און פארוואס זי דארף געוואנט ווערן...

איינע פון די סאמע באקאנטסטע עשטאלטן צווישן די פרויען־קלאגערינס איז געווען — רייזעלע די זאגערין. א קליין אריסגעדאָרט ווייבעלע, מיט אן איינגעשרומפן פנים, גלייך זי וואלט אין זיך אינגעזאמלט אלע קלאגן און עווייגען פון די וואס זענען געקומען אויפן טהוישינער בערגל. די דאזיקע ריייזל האט אפילו נישט געווסט קיין צורת אות, דער אלף־בית איז אירי געווען אינגאנצן פרעמד. דערפאר האט זי אבער געדענקט ווו יעדער ליגט אין זיין אויבי־קער רו.

ווי נאר א קרוב פון פארשטארבענעם האט זיך באוויזן ביים בית־עולם, האט זי מיט איר אויסגעדארט העטעל דערלאנגט עטלעכע קלעפ אין טויער. דאס האט אויף אלעמען אנגעווארפן א פחד, גלייך זי וואלט מיט די קלעפ געהאט בדעה מחיה־מתים זיין דעם פארשטארבענעם. אבער שטאר־קער פון אירע קלעפ זענען געווען — די רייד. האט דאך יעדער פון די באזוכער געוואלט זיך אראפרעדן פון הארץ. נאר אויב רייזעלע די זאגערין האט ענגומען א וואנט אין מויל, האט מען זיך געמעגט אויף איר פארלאזן. יעדער איז מיטגעריסן געוואָרן מיט אירע רייד און תחינות. מען האט געפילט, אז אויף דער נשמה איז גרינגער געוואָרן און אז דאס הארץ באַרואיקט זיך.

רייזעלע האט איר בית־הקברות־לשון צעקאנט פון אויסן־וויניק. זי האט געווסט פון יעדן פסוק וואס דארף געזאגט ווערן ביי פארשידענע געלעגנהייטן: צי ביי א קראַנקייט פון א קינד, צי ערב דעם פריזיוו פון א זון און ווי דער שטיגער — פרנסה.

זי האט געבעטן אויף פרנסה פאר אלע אירע קונדז. אבער זי איליין האט געפירט אן אָרעם לעבן...

הערשל מלמד

מער באקאנט איז ער געווען אונטערן נאמען „דער שוואַרצער הערשל". א נידעריקער, עטוואס א נערוועזער — נאר דערפאר שטענדיק א ציכטיקער און רייניגער. ווייזט אויס, אז די רייניקייט האט געהערט צו איינעם פון זיינע פיל פרינציפן. די שוואַרצע בארד איז תמיד געווען צעקעמט און די גומי־קאמאשן זיין זומער, פונקט ווי די שטיוול זיין ווינטער, האבן קיין איינמאל נישט פארפעלט צו זיין אפ־געפוצט.

געווויינט האט ער אין א גרויס צימער, צעטיילט אויף צווייטע. איין העלפט האט גזעדינט אלס שלאפצימער, און די צווייטע העלפט — אלס חדר, ווו ס'האבן געלערנט ביי א פופצן תלמידים. אין דעם דאזיקן הדר האט זיך אויך געפינען א קליינע בעקעריי, אנגעפירט דורך זיין ווייב אסתר — א הויכע, מאגערע און אויסגעהארעוועטע פרוי צוליב איר שווערער ארבעט און פון דערציען א סך קינדער. אינעם גרויסן אויוויו האט זי געבאקן לאבעס ראזעווע ברויט, כדי העלפן איר מאן אין דער פרנסה. נאר סיי די בעקעריי, סיי דאס „חדר", האט נישט געגנגען. האט ר' הערשל נאך פארקויפט שנאפס אויף שבת און אסתר האט צוגעהאנדלט מיט ברויט קאשע... צווישן מאל אין יאר האט זי געהאט אויף דעם ארטיקל א „פראספעריטי": זומער, אין די ניין טעג, וען דער עולם עסט א סך קאשע מיט מילך; און ווינטער, חנוכה־צייט, וען מ'האט געבאקן די „גרישקעלעך" (פון גרעשענע מעל).

דער האנדל מיטן „ביטערן טראפן" איז אנגענאנגען אין א ווינקל פון צימער, ווו עס איז געשטאנען א שענקל מיט פארשידענע פלעשער משקה און מעסטלעך: א קרושטיק און א פערטעלע. א ווייסקאוועך ייד, ארעם צי ריידן, האט ליב געהאט צו טרינקען א לחיים נאך די שבתדיקע פיש, וואס זענען בשפע געפאנגען געוואָרן אין טייך בוג.

קלאר, אז דער חדר, ווי די בעקעריי, קאשע־האנדל און פארקויף פון בראנפן, איז געפירט געוואָרן אן די נייטיקע דערלויבענישן. דערביבער איז ר' הערשל שטענדיק געווען אין שפאנונג, אויפגערעגט און אין דערוואַרטונג אויפן באזוך פון אומגעבעטענע גאסט.

אז אונדזער מלמד איז געגאנגען עסן, האבן מיר אלע געמוזט ארויסגיין. ער האט נישט פארטראגן די אנווענדהייט פון די תלמידים בעתן עסן און ער איז אויך געווען אפגעהיטן, אז עפעס א טראפן זאל נישט פארפלעקן צי פארנעצן דאס גראבע, ווייסע טישטעך. מיר האבן זייער געוואלט, אז דער רבי זאל וואס לענגער זיך באשעפטיקן מיט דער אכילה, כדי קאנען פארברענגען אין דרויסן. אנטקעגן דעם חדר איז געווען א הויף, וואס האט באלאנגט צו יוסף פאכט, דעם אייגנטימער פון אן אלעיאַרניע, וואס האט צו יענער צייט שוין באזיצט כלומרשט מאדערנע אינערייכטונגען צו מאלן די פארשידענע קערנער און אויסצופרעסן דעם אייל. די מאשין איז באוועגט געוואָרן מיט דער הילף פון א פערד, איינגעשפאנט אין א קיערעס, מיט פארבונדענע אויגן, כדי דער קאפ זאל זיך אין נישט פארדרייען. אונדזער פארגענגן איז געווען, בעת די איבערריייסן אין לערנען, זיך אוועקצוצן אויפן דרעגל, מיט וועלכן דאס פערד איז געווען געשפאנט צום קיערעס און זיך דריין אין א ראד, כל־זמן די פרייע צייט און יוסף פאכט האבן דערלויבט. נאר בדרך־כלל פלעגט איבערריייסן דעם שפיל ר' הערשלע מלמד גופא. ער האט אונדז א רוף געטאן, און דאן איז געווארן קאלעמוטנע אויפן הארץ, באזונדערס א דאנערשטיק, ווען ער האט פאר־הערט די סדרה פון דער וואך און רש"י. ווייי איז געווען צו דעם קינד, וואס האט נישט געענטפערט אויף אלץ פליסיק. א מבול פון קלללות האבן א פליייץ געגעבן פון בריבנס מויל. צום גליק, פלעגט דאס אפט איבערגעריסן ווערן, ווייל באזונדערס אין א דאנערשטיקדיקן טאג פלעגן זיך אפט באוויזיין קונים אויף צו קויפן שנאפס אויף שבת. אין דעם זכות זענען איינגעשפארט געוואָרן פיל קללות און אפילו — קלעפ.

ר' הערשל האט געהאט נאך א וויכטיקע סיבה צו זיין באומרואיקט. עס איז דאן נייטיק געווען צו באזיצן א קאנ־צעסיע אויף צו פירן א חדר. קלאר, אז אזא דערלויבעניש האט אונדזער רבי נישט געהאט. אייגנטלעך, האט זיך נישט געהאנדלט אזוי אין דער עצם דערלויבעניש, ווי אין דער נויטווענדיקייט צו לערנען אין אזא קאנצעסיאנירט חדר

די בייגל־פֿאַרקויפֿערין מוכרת בעכים

אויך וועלטלעכע לימודים. און דערפֿאַר האָבן אונדזערע פֿרומע עלטערן זייער מורא געהאַט און נישט געוואָלט פֿאַרוואַנדלען די לימודי קודש אויף לימודי חול. רעגירונגס־באַאַמטע פֿלעגן אָפֿט קומען אויף באַזוכן, נאָר ר׳ הערשל האָט דערפון זיך באַצייטנס דערוווסט — און מיר זענען זיך צעלאָפֿן צו אונ־ דזערע שפּילערייען ביז די באַאַמטע זענען אַוועק.

און נאָך עפּעס האָט געהאַלטן ר׳ הערשלען אין כסדר־ דיקער געשפּאַנטקייט: די גרויסע צאָל טעכטער, וועלכע מ׳האָט באַדאַרפֿט גרייטן אַ נדן און קלערן וועגן חתנים. דערפֿאַר האָט ער געהאַט אַזויפיל באַשעפֿטיקונגען און... ערגערניש. און דעם כּעס האָט ער אויסגעלאָזט צו אונדז.

זענען מיר געווען איבערגלילקלעך, ווי נאָר דער רבי האָט אונדז געגעבן אַ מעגלעכקייט אַוועקצוגיין פֿון חדר און נישט אויסשטיין זיינע קאָפּריזן. ווי נאָר אַ מלוכהשע קאַמיסיע איז געקומען אויף קאָנטראָל — זענען מיר זיך צעלאָפֿן פֿיל שנעלער ווי ר׳ הערשל האָט געמיינט אונדז אַוועקצושיקן. בעת אַזעלכע איבערריישן האָט מען געשפּילט אין באַהעל־ טענישן און אין קנעפּ, באַזונדערס מיט די מעטאַלענע קנעפּ, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן אַ ספּעציפישן קלאַנג, וועג מ׳האָט זיי אָפּגעקלאָפּט אין די וועכט און דערנאָך געמאָסטן מיטן שפּאַן... אַזאַ שפּיל איז מעגלעך גווען נאָר אין זומער. ווינטער דאָקעגן, איז מען אַוועק זיך שליטלען אויפן טייכל סטי׳גע, וואָס איז פון די וווייטע פעלדער גיפֿאַלאָן פֿאַרט־ דעם רבינס הויף. מיט גלישערס און שליטעלעך פון אייגע־ נער אויסאַרבעטונג, האָבן מיר זיך גלאָזט בארג אַראָפּ מיטן פֿאַרפֿרוירענעם טייכל, אַדער אַרויפגעקראָכן צום קלויסטער מיטן גרין־קופֿערנעם דאַך, אויף וועלכן דער גגעלדעטער צלם האָט זיך געזען נאָר וווייט, — און פון די הויכקייט זיך לאָזן באַרג־אַראָפּ, אַז דער שניי האָט געשפּריצט אונטער

איר וועלטלעכע לימודים. און דערפֿאַר האָבן אונדזערע פֿרומע עלטערן זייער מורא געהאַט און נישט געוואָלט פֿאַרוואַנדלען די לימודי קודש אויף לימודי חול. רעגירונגס־באַאַמטע פֿלעגן אָפֿט קומען אויף באַזוכן, נאָר ר׳ הערשל האָט דערפון זיך באַצייטנס דערוווסט — און מיר זענען זיך צעלאָפֿן צו אונ־ דזערע שפּילערייען ביז די באַאַמטע זענען אַוועק.

און נאָך עפּעס האָט געהאַלטן ר׳ הערשלען אין כסדר־ דיקער געשפּאַנטקייט: די גרויסע צאָל טעכטער, וועלכע מ׳האָט באַדאַרפֿט גרייטן אַ נדן און קלערן וועגן חתנים. דערפֿאַר האָט ער געהאַט אַזויפיל באַשעפֿטיקונגען און... ערגערניש. און דעם כּעס האָט ער אויסגעלאָזט צו אונדז.

זענען מיר געווען איבערגלילקלעך, ווי נאָר דער רבי האָט אונדז געגעבן אַ מעגלעכקייט אַוועקצוגיין פֿון חדר און נישט אויסשטיין זיינע קאָפּריזן. ווי נאָר אַ מלוכהשע קאַמיסיע איז געקומען אויף קאָנטראָל — זענען מיר זיך צעלאָפֿן פֿיל שנעלער ווי ר׳ הערשל האָט געמיינט אונדז אַוועקצושיקן. בעת אַזעלכע איבערריישן האָט מען געשפּילט אין באַהעל־ טענישן און אין קנעפּ, באַזונדערס מיט די מעטאַלענע קנעפּ, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן אַ ספּעציפישן קלאַנג, וועג מ׳האָט זיי אָפּגעקלאָפּט אין די וועכט און דערנאָך געמאָסטן מיטן שפּאַן... אַזאַ שפּיל איז מעגלעך גווען נאָר אין זומער. ווינטער דאָקעגן, איז מען אַוועק זיך שליטלען אויפן טייכל סטי׳גע, וואָס איז פון די וווייטע פעלדער גיפֿאַלאָן פֿאַרט־ דעם רבינס הויף. מיט גלישערס און שליטעלעך פון אייגע־ נער אויסאַרבעטונג, האָבן מיר זיך גלאָזט בארג אַראָפּ מיטן פֿאַרפֿרוירענעם טייכל, אַדער אַרויפגעקראָכן צום קלויסטער מיטן גרין־קופֿערנעם דאַך, אויף וועלכן דער גגעלדעטער צלם האָט זיך געזען נאָר וווייט, — און פון די הויכקייט זיך לאָזן באַרג־אַראָפּ, אַז דער שניי האָט געשפּריצט אונטער

די שליטעלעך. די פֿאַרווייַלונג האָט אַנגעהאַלטן אַזוי לאַנג, ביז די קאָמיסיע האָט פֿאַרלאָזט דעם מלמד וווינונג.

צוליב די קורצע ווינטער־טעג, האָט מען געלערנט ביז אין דער נאַכט אַריין. אָהיים פֿלעגט מען גיין גרופּנווייז. כּמעט יעדעס קינד האָט געהאַט אַ לאָמטערן פון קאָלירט פּאַפּיר, אויך אייגענע אויסאַרבעטונג, דורך וועלכן עס האָט דורכגעלויכטן אַן אַנגעצונדן ליכטל... דאָס קאָלירטע פּאַפּיר האָבן מיר געקויפט ביי בערטשע האַלדאָק, וועלכער האָט געווויינט אויפן אַסטראָווער שאָסיי.

מאָטעס־פּיוול דער קרעמער

אָפּילו דאָס אַרעמסטע חדר־ייִנגל פֿלעגט פון זיין טאָטע־ מאַמע באַקומען פון צייט צו צייט אַ קאָפּיקע. מיר, פונקט ווי אונדזערע עלטערן, האָבן גענוי געווווסט צו וועמען דאָס געלט וועט אַריינקומען: צו מאָטעס־פּיוול דער קרעמער. ביי אים האָבן מיר געקויפט דעם „נאָש". פֿרייטיק פֿאַרנאַכט זענען פֿאַר זיין קראָם געשטאַנען באַלעבאַטישע יידן און געקויפט אַ ביסל ריצנאייל אויף אויסצושמירן די שטיוול. זומער האָט מען ביי מאָטעס־פּיוולען זיך געקאָנט דערקווויקן דאָס האַרץ מיט אַ ביסל זויערן ראָסל פון איינגעלייגטע אוגערקעס, בעת יעדן ערב ראש־חודש פֿלעגן די באָבעס און די מאַמעס קויפן ביי אים וועראָס־קרויט קעגן... די וועראָס אין מאָגן.

מאָטעס־פּיוול האָט זיינעם אַ קונה, פון קליין און גרויס, אויפגענומען מיט אַ שמייכל, אַ קלייַנגעווויקסיקער, מיט אַ פֿאַרשמאַלצענער קאָפּאָטע, האָט ער פֿאַר יעדן איינעם געהאַט אַ גוט ווארט.

הערש־לייב שינדלמאָכער

ווינטער זענען די חדר־קינדער געווען באַשעפֿטיקט ביים אויסאַרבעטן פֿאַר זיך דריידלעך אויף חנוכה. דעם צין האָט מען זיך איינגעשאָפֿט אויף דער באַן־סטאַציע, וווּ ס׳האָבן זיך געווואָלגערט די פּאַמבעס פון די אויסגעהאַמטערע וואָגג־ נען. ערגער איז געווען מיטן צעלאָזן דעם צין און אים אַרייַנגיסן אין דער פֿאָרעם. נישט איינמאָל איז אונדז דערביי אויסגעבּרענט געווארן אַ לאָך אין די הייזלעך און אָפּגעבּריט דאָס פּלייש. און אויב אַזוי מיט דריידלעך — טאָ פֿאַרוואָס נישט דאָס זעלבע טאָן מיט גרעגערס אויף פּורים? אויך דעם אַרטיקל דאַרף מען זיך אַליין אויסאַרבעטן. אין דעם געפּינען ר׳ משה דער טאַנדיטי־שניידער. ביי אים האָט מען ענגומען די לימדיקע קלעצלעך פון פֿאָדעם און זיי פֿאַרנוצט צום גרעגער. אַבער דאָס וויכטיקסטע איז געווען — די צינגלעך פֿאַר די גרעגערס. די סחורה האָט מען זיך געקאָנט איינשאַפֿן ביי הערשל־לייב דער גאַנצאַזש (שינדלמאַכער). ער האָט געווינט אויפן קאָלאָניע בעסל, אויפן וועג צו דער באַן־סטאַציע. ער איז נישט געווען קיין גרויסער גביר, אָבער אין שטעטל האָט מען אים באַטראַכט פֿאַר אַ בעל־מופֿת. צו זיינע זיבעציק יאָר, מיט דער צווייטער וווייב, איז ביי אים געבוירן געווארן אַ בן־זכר... הערש־לייב איז געווען אַ הויכער, עזותנטער ייִד, מיט אַ געלער, פֿאַרפלאַנטערטער באָרד. ער האָט נישט פּיינט געהאַט אַ גלעזל עכטן פּינף־ און־נייַנציקער. זיין באַשעפֿטיקונג איז געווען צו לייגן שינדלען אויף די דאַכער. ער האָט אויך צוגעגרייט שפּענער (שוואָבעס) פון די סאָסנע־בייַמער, וואָס זענען געוואָקסן אָרום

דער שטאָט. ער האָט אויך געליפערט „טילקעס" צו שטיוול פאַר די געגרייוועטע סוסטערס.

די צינגלעך צו די גרעגערס, וועלכע מיר האָבן זיך איינגעשאַפט בייַ הערש־לייבן, האָבן געטומלט און געליאַ־רעמט מיטן דערמאָנען המן הרשע, ווען מ׳האָט געלייענט די מגילה. אַהייַמקומענדיק פון שול, האָבן מיר באַקומען אונ־דזער שכר: אַ גוטן, פרישן, דרייַיעקיקן המן־טאַש, אַנגעפולט מיט מאַן, פון דרויסן באַשמירט מיט פרישן און ראַיעלן האַניק, וואָס מ׳האָט געקויפט בייַ פּיניע־מאַטעס אין קראָם.

די פישערס

אויף דעם קאַשטשעלנע געסל וואָס אויף יענער זייט הילצערנער בריק איבערן טייַך בוג, אין אַ היזיקע וועמענס ווענט און דאַך זענען געווען באַדעקט מיט גרינגס מאַך, האָט געווינט און געלערנט מיט די הדר־יינגלעך דעם „קאָמעץ אַלעף — או״ — דער מלמד יעקב־ישראל. מיט זיין לאַנג טייטל פלעגט ער אַנווייזן אויף די אותיות אויפן אָפּגערייבענעם שאָוול, שוין אַנגעמעקטע פון אַלטקייט און די פלעקן...

דאָרט, אין די הילצערנע הייזלעך, האָבן אויך געווווינט עטלעכע פישער־משפחות. צווישן זיי — די צוויי באַוווסטע פישערס: זעליק — אַ הויך־געוווקסיקער ייִד מיט אַ שוואַרץ געשוירן בערדל און אַ האַלב־רונדיק בייַכל, באַצירט מיט דער דיקער זילבערנער קייט. גוגעטשעפּעט צום זילבערנעם זייגער, וועלכן ער האָט אַלס חתן באַקומען.

די צווייטע משפחה פישערס מיטן נאָמען ראַזענבערג, האָט מען גערופן אויפן נאָמען פון דער פרוי און מוטער

חיים און פּייגע ראַזענבערג
חיים ופּייגה רוזנברג

נעכטשע די פישע־רין. זיי זענען גע־בענטשט געווען מיט אַ סך טעכטער און מיט אַן אייניציקן זון.

ערב שבת און אין די ערב יומטובדי־קע טעג זענען אין דעם שמאָלן געסל געווען אויסגע־שטעלט בענק מיט אַ סך הילצערנע באַליעס, אין וועל־כע ס׳זענען אַרום־געשווומען אַלערלייַ צאַפלדיקע פיש. עס האָבן זיך עהאַרט דאָרט פאַרשידענע קללות און צונעמען, ווייל יעדן פון זיי האָט זיך אויסגעווינן, אַז אייניער לייַט מער פון צוויי־טן... פרומע באַלעבאַטישע יידן, מיט זייערע לאַנגע כאַלאַטעך, ווילנדיק מקיים זיין די מצוה פון כבוד שבת, פלעגן פאַר זייער אַהייַמגיין אייניקופּן פיש, אַריינלייגן זיי אין אייניער פון די פאַלעס און אַזוי אויך אַנגעטאָן כבוד זייערע וויייבער, בערגענדיק די פיש אין שטוב אַריין...

נעכטשע די פישערין איז צווישן דער אמתער טיפ אין דער בראַנזשע. פון וווייטע דורות פישערס האָט זי געשטאַמט. איר אייניציקן זון זיך דערצויגן אויף דעם טייַך בוג, בייַ די ברעגעס פון טייַך זענען געווען צוגעבונדן פאַרשידענע שיפ־לער און טשולנעס — און דאָרט איז ער אויסגעוואַקסן.

אַנטקעגן דעם קאַשטשעלנע געסל איז געווען אַ געסל וואָס האָט געהייסן סענאַטאָרסקע, ווו ס׳האָט זיך געפונען דאָס גערער שטיבל, אַ קליין בית־מדרשל, ווו ס׳האָבן גע־דאַוונט די צוויי באַווווסטע טויב־שטומע, דער שנײדער און בעקער. זיי פלעגן יעדן פאַרנאַכט, צווישן מנחה און מעריב, זיך טרעפן אין שטיבל און „כאַפן אַ שמועס" אויף זייער סטום־לשון און האָבן־מימיק.

אין דעם זעלבן געסל האָט געווינט דער מפלג האַלצמאַן, אַ פאַרבער, נישט קיין קליינער קבצן, אַבער דערפאַר באַגאַבט מיט געראַטענע טעכטער און זין. די עלטסטע טאָכטער זייערע, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט שיינקייט און פעיקייטן, האָט מען פאַרשדכנט מיט חיימען, דעם איינציקן זון פון נעכט די פישערין. אַזוי האָבן זיי לאַנגע יאָרן געפירט זייער פאַמיליע־לעבן, ביז ס׳איז געקומען די צווייטע וועלט־קריג. חיים ראַזענבערג מיט זיין משפחה זענען אויף איינער פון די שיפלעך אַוועק אין דער צווייטער זייט בוג, אין דאָרף בזשיזא, צו זייערס באַקאַנטן, אַ קריסט. אויסגענומען האָט ער זיי מיט פריינדשאַפט און דערמאָרדעט האָט ער זיי ווי אַ צוריק, אַז מען וווייסט נישט ווו זייער געבוין איז אַהין־געקומען.

די אַרויסגעבראַכטע עפּעשאַלטן זענען געווען ווי אַריין־גוועקאָגן אין דער לאַנדשאַפט און אינעם שטייגער פונעם יידישן וויישקאָוו, און דאָס אַלץ איז אַוועק מיטן רויך, פאַר־ברענט און פאַרלענדט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים, ביי דער אָקטיווער מיטהילף פון דער אָרטיקער פּוילישער באַפעלקערונג, און באַזונדערס פון די סקוסעווער זאַבושנאָקעס, וועלכע זענען געווען באַקאַנט אַלס רוצחים און אַנטיסעמיטן.

יעקב מיטלסבאַך

דער „שפת אמת"

אַז ער פאַרדינט כשר דעם נאָמען „שפת אמת" — וועט איר אַליין מודה זיין, ווען איר וועט אויסהערן כאָטש אַ טייל פון זיינע גוזמאדיקע מעשיות.

געפאָרן בין איך בייַנאַכט פון וואַרשע קיין וויישקאָוו מיט דער לעצטער באַן. די וואַגאָנעס — ליידיקלעך, כמעט פוסטע. יידן פאָרן דאָך וויניץ — די היינטיקע געשעפטן מ׳שטיינסגעזאָגט...

און אַז מ׳פאָרט שוין יאָ, זוכט מען אַ באַקאַנט פנים מיט וועמען אַ וואָרט אויסצוריידן, דעם אומעט צו פאָר־טרייבן.

שפּרייַ איך פון איין וואָגאָן אין צוויייטן און זוך אַ באַקאַנטן ווי מיט ליכט.

צו מיין גרויסער שמחה איז קיין שיעור נישט געווען, ווען אין איין וואָגאָן האָב איך געפונען דעם וויישקאָווער „שפת אמת", איינגענורעט אין אַ ווינקל און אַ דרעמלדיקן.

מיט גיכע טריט זיך צוגעשאָרט און גלייך אַוועקגעזעצט זיך נאָענט צו אים און ווי אומגערן דערלאַנגט אים אַ שטורכע, מחמת עס האָט זיך געדוכט, אַז מיין „שפת אמת" מאַכט זיך בלויז שלאָפן.

אַז מיין חשד איז געווען אַ באַגרינדעטער, האָט דער „שפת אמת" אַליין מיר איבערציגט, ווייל ער איז מיט

אינמאל רעדעוודיק געווארן און פלוצים אויסגעשאסן מיט דער פראגע:

— איר קערט זיך אודאי וווּנדערן, וואס אזוי פרי און עס ווילט זיך שוין שלאפן? איר הערט דאך, — זאגט ער, — לעצטע נאכט האב איך קיין אויג נישט צוגעמאכט.

— וואס איז די מעשה? — מאך איך תמוואטע.

— א! — זאגט ער, — אלץ געשעפטן, געשעפטן און געשעפטן. נישטא קיין צייט זיך אויסצושלאפן אפילו. איין נאכט דא, איין נאכט דארטן; מ'האלט אין איין ארומלויפן. אט איז לעצטע נאכט אראפגעקומען צו מיין זון א גרויסער פראפעסאר פון וואַרשעווער קאנסערוואטאריום. און נישט אפגעלאזט מיין זון אויף קיין מינוט אפילו. נאר ער זאל שפילן, מיין זון הייסט עס — פאַרן פראפעסאר. ער איז שטארק באגייסטערט פון מיין זונס פידל שפילן. אזוי שפילן, האט ער, זאגט ער, נישט גע־הערט זינס ער לעבט. און, מאלט אייך, אז דער פראפעסאר איז נישט אבי־ווער. ער האט שוין גענוג פידלער איבערגעלעבט אין זיין לעבן.

— אזוי, — שפיל איך וווייטער מיין תמוואטע ראָל, — כ'האט גארנישט געווווסט, זאג איך, אז אייער זון איז אזא וווּנ־דערבארער פידל־קינסט־לער. אויב אזוי, טא פארווּאס, איך בעט אייך, איז אייער זון נישט מער ווי א פשוטער פייקלער אין וויישקאווער „מכבי"־ארקעסטער, אנשטאט אן ערשטקלאסיקער פידל־שפילער?

— א שיינער איינפאל, כ'לעבן — האט זיך דער „שפת אמת" געפינען באליידיקט. — וואס האט איר געווּאלט? מיין זון, דער באגאבטער פידל־שפילער, וואס אט־אט און די גאנצע מוזיקאלישע וועלט וועט מיט אים קלינגען, זאל פאר זיי דארט אין וויישקאוו שפילן פידל? זיי זענען דען מבינים אויף זיין שפילן, זענען זיי, די וויישקאווער קור־פיעס? !... א פייקלער, זעט איר, איז עפעס אנדערש: אויף א גוטן פייקלער פארשטייען זיך אלע, אפילו א סאלדאטסקער פערד אויך...

כדי אנצוהאלטן וווייטער דעם שמועס, רוף איך זיך אן צום „שפת אמת":

— זענט איר עס געפארן באגליטן אייער גאסט, דעם פראפעסאר?

— יא אוןניין. עטלעראן, אבער נישט אינגאנצן. געפארן טאקע צוזאמען מיטן פראפעסאר קיין וואַרשע, אבער נישט דורכאויס צוליב אים. מחמת נאך אין דער לעצטער וואך האב איך געקראנק א טעלעגראמע פון א וואַרשעווער באנק, אז פאר מיר איז אנגעקומען א סומע פון פופצן טויזנט פונט. איז מען דאך א פארנומענער מענטש. ווען איך העגדום־פענדום לויפן צוליב דעם קיין וואַרשע?... נאר אזוויי איך בין שוין יא געפארן באגליטן דעם פראפעסאר פון וואַרשע־ווער קאנסערוואטאריום, האב איך זיך שוין פאר איין ווע־ארייגגעכאפט אין באנק געווויר ווערן פון וועמען דאס געלט איז געשיקט. לאזט זיך אויס, אז די פופצן טויזנט פונט האט מיר געשיקט מיינער א קוזין, דער עלעקטרי־אינזשיניער אין פאלעסטינע. שוין כמה יארן מיט אים ברוגז, פלאגט דאס אים שטארק: הלמאי ברוגז זיין? כאפט ער און שיקט מיר פלוצים אריין פופצן טויזנט פונט און שרייבט מיר: „ליבער קוזין, איך שיק דיר פופצן טויזנט פונט און זיי נישט ברוגז".

— אזוי, — רוף איך אויס מיט געמאכטער איבערראשונג און קלאפ מיין „שפת אמת" איבער דער פלייצע, מעשה גוטער ברודער. — ווערט איר דאך מיטאמאל אן עושר, א גביר. איין קליניקייט — פופצן טויזנט פונט, מיין פריינד, וואלגערן זיך נישט היינטיקע ציימן אין די גאסן.

— עט, — גיט ער א מאך מיט ביטול. — איר מיינט דאך אויזדאי, אז כ'האב דאס געלט אפגענומען? ווייסיך־וואס! וועט וויל זיין געלט, וועט? כ'האב זיך נאר דערווויסט, אז די געלט איז פון מיין ברוגזן קוזין, האב איך געהייסן דער באנק זי זאל עס גלייך צורקשיקן.

כ'זע עס גייט ווי א מזמור, נעם איך מיין „שפת אמת" פריש אויפן צימבל:

— דווכט זיך, — זאג איך, — אז אין רוסלאנד האט איר נאענטע משפחה?

— אלץ הייסט נאענטע משפחה, מענטש איינער — קאכט ער זיך, — כ'האב דאך אין רוסלאנד א ליבלעכן ברודער; ער איז דארטן, הערט איר, דער גלאווונע אינזשעניער פון אלע באנען איבער גאנץ רוסלאנד.

— אזוי, — זאג איך — אויב אייער ברודער פארנעמט אין רוסלאנד אזא גרויסן פאסטן, מוז ער אייך אוודאי מיט גאלד אפשיטן?

— דאס איז דאך די מעשה, הערט איר, וואס מ'לאזט נישט ארויסשיקן קיין געלט פון רוסלאנד. אנישט וואלט ער מיר זיכער געשיקט א פאר מיליאן רובל. נאר גיי שיק, אז מ'לאזט נישט.

— אמת, מ'לאזט טאקע נישט, — דריק איך צו דעם וויישקאווער „באראן פאן מינכהאוזען" צום וואנט. — אבער אזא אנגעזעענער פערזאן ווי אייער ברודער אין רוסלאנד קאן זיך נאר קיין עצה נישט געבן?

— יא, — פרווווט זיך דער „שפת אמת" דרייען אויף אלע זייטן. — טאקע געשיקט אויך. אט ערשט נישט לאנג

דערהאַלטן פון אים אַ „פאַסילקע", אין וועלכער איך האָב געפונען אַן אָלטן פאַלטאָ, כלומרשט מיט אַ קאַראַקולענעם קאַלנער. ער שרייבט מיר, אַז ווען איך וועל דעם פאַלטאָ דערהאַלטן, זאָל איך פאַרזיכטיק אויפטרענען דעם קאַלנער, וועל איך אונטערן קאַלנער געפינען איינגעניט אַ מאַסע ווערטפולע בריליאַנטן.

— נו, — רוף איך זיך שוין אַן גלייכגילטיק. — אַ קאַל־נער מיט ווערטפולע בריליאַנטן קאָנען אויך וועלט זיין אַ היבש מטבע.

וועלט ער אַן אויפגעקאַכטער און שרייט אויף הויכע טעמער:

— וואָס ברילי־אַנטן, ווער ברילי־אַנטן! פאַניע גנב האָט זיך באַצייטנס געקאַפט און אויף דער „טאַמאַזשנע" אַרויס־געמונען אַלע ברילי־אַנטן — ביז איינעם.

— נאָך גוט, — טרייסט איך אים, — וואָס ביי אייך איז כאָטש דער ווינטער־מאַנטל געבליבן. היינטיקע ציי־טן וואַרעמער ווינטער־מאַנטל, אפֿילו אַן אַלטער, קומט אויך צונוץ.

מיט מיין אויפריכטיקער אָבער אומבאַרעכנטער באַמער־קונג, האָב איך געטראָפן גלייך אין שאַלצן פינטל. מיין „שפת אמת" האָט זיך גלייך אַנגעברוגזט און באַליידיקט, וואָס כ'האָב אים נישט געמומען ערנסט און אים מיט אַמאָל אַרונטערגעוואָרפן פון זיינע רייכע אילוזיעס אין תהום פון ווירקלעכן פינצטערן לעבן. דערפאַר האָט ער אויפגאַהאַנגען אַ שלאָס אויף זיינע שפת אמתדיקע ליפן און מער קיין וואָרט נישט אויסגערעדט.

דעם רעשט וועג, ביז וויישקאָוו, בין איך שוין געוועסן איינער אַליין. פאַרזונקען אין אייגענע מחשבות. אַזעלכע מחשבות וואָס האָבן געגבערט, געלעכערט און געמאַטערט מיין אָרעמע נשמה.

בילדער נאָך בילדער, איינער שרעקלעכער פונעם אַנדערן, האָבן אין דעם שוואַך־באַלויכטענעם וואַגאָן פאַרבייגעשוועבט מיינע האַלב־צוגעמאַכטע אויגן. „ער האָט דאָך רעכט" — האָב איך געטראַכט, — „אַז דער וויישקאָוער, שפת אמת', אונדזערער, מיט זיינע גוומאַדיקע איבערטריבענע לייגט דריקט ער אויס, נישט פילנדיק אַליין, דאָס היינטיקע דערשלאָגענע לעבן אין וויישקאָוו, וווּ עס שאָרן זיך אָרום הילפלאָזע שאָטנס, אנשטאָט מענטשן. געשאַלטן פון אַמאָליקע סוחרים און דערפאַלגרייכע באַלמלאָכעס דריינען זיך אָרום צוועקלאָזע, דערשלאָגענע, ציטראָגענע, דערנידערקטע און באַליידיקטע, פון דער געזעלשאַפט אויסגעשפיגענע, אַן אַ טראָפן בטחון, אַן דער מינדעסטער אויסזיכט אויף בעסערע צייטן. נאָר חלומען, פאַנטאַזירן, בילדן מיראָזשן אין זייערע שוואַרצע, פינצטערע גדאָנקפֿן, אַז נאָר דורך נסים קאָנען זיי אויפ־געריכט ווערן, אָנדערש נישט. אינער חלומט: זיין זון, דער פייקלער אין וויישקאָוער „מכבי"־ארקעסטער, זאָל דורך א נס פאַרוואַנדלט ווערן אויבער נאַכט אין אַ בארימטן פידל־ווירטואָז און די וועלט וועט מיט אים קלינגען. אַן אַנדערער פאַנטאַזירט: ער זאָל כאָטש קאָנען זיין זון אַוועקשיקן קיין פאַלעסטינע, וואָלט ער מיט זיינע פעאיקיין זיכער געווארן דער גרעסטער אינזשיניער אין רוטשנבערגס עלעקטריש־ער סטאַנציע. דער דריטער שטעלט זיך פאָר: ווי גוט וואָלט געווען, ווען זיין ברודער אין רוסלאַנד ווערט אַ גאַנצער מאַכער איבער רוסישע באַנען?

...טרייסט מען זיך כ'יא אַזעלכע פאַלשע האָפענונגען, צאַנקט מען אָן מ'כאַפט זיך אָן אין אַ שפינוועבס. אָן מיט אַזעלכע פאַלשע האָפענונגען טראָגט זיך אָרום די מערהייט פון דער באַפעלקערונג אין דער היינטיקער וויישקאָוו.

— סטאַציאַ וויישקאָוו! — האָט דעם קאָנדוקטאָרס געשריי אויבערגעריסן מיינע געדאַנקען.

מ. ראַבין

די צוויי שטומע

וועג אַ פרעמדער וואָלט אַמאָל אָפגעשטעלט אַ וויישקא־ווער יידן אָן אים אַ פרעג געטאָן „וווּ ווויניט דאָ מענדל בראַדאַטש"? — וואָלט דער שטעטלדיקער תושב אַ פאַר־וווּנדערטער אַ קוק געגעבן אויפן פרעמדן אָן אַ הייב טוענדיק מיט די אַקסלען, געגענטפערט: „קיינמאָל נישט עהפערט אַזא נאַמען". וואָלט אַבער דער פרעגער נאָר צוגעגעבן: „כ'גלויב, אַז מען רופט אים דאָ דער שטומער בעקער" — דאָן וואָלט זיך דער הייסישער ייד צעשמייכלט און גוטמוטיק אַ זאָג געטאָן: „קומט, ר' ייד, כ'וועל אייך צופירן צום שטומען בעקערס הויז".

איר דאַרפט וויסן, אַז דער שטומער בעקער איז געווען אַ שם־דבר אין וויישקאָוו. ייִנג און אַלט האָבן אים געקענט. ער איז געווען באַליבט ביי אַלעמען, אָפילו ביי די גוים.

פון מיטעלן וווקס, נישט קיין דיקער, אָבער גלייך ווי אַ סטרונע און שטאַרק ווי אַן אָקס. ער פלעגט גאַנצע נעכט אָפשטיין ביים קנעטן טייג און כאָפן אַ דרימל, ערשט וועג דאָס ברויט אַדער די זעמל זענען אַוועק אין אויוון. אייַדער די זון איז נאָך אויפגעגאַנגען, איז ער יעדן פרימאַרג געלאָפן אין קליינעם בית־המדרש, צום ערשטן מנין, מיט די באַלעגאַלעס און באַלמלאָכעס. דאָ־זענען האָט ער נישט געקענט (ער איז דאָך געבוירן געווארן טויב־שטום), פלעגט ער פונדעסטוועגן יעדן טאָג אָנטאָן טלית און תפילין, זיך שאָקלען ביים דאַווענען און „אויסגיין" ביי שמונה־עשרה גלייך מיט אַלעמען.

ער פלעגט אויך זיצן מיט דער חברה צווישן מנחה און מעריב, וועג דער רבי האָט פאַרטיגט אַ פרק משניות, אַדער די סדרה פון דער וואָך.

ער האָט באַלאַנגט צו דער חברה תהילים און חברה־

אַ גרופע פון יונגט־בונד „צוקונפט"
קבוצת חברים מהנוער הבונדאי „צוקונפט"

קדישא און ביי יעדער לוויה פלעגט ער אַרומלויפן און שאַקלען מיט דער גרויסער פושקע מיטן אויפשריפט „צדקה תציל ממות".

יעדן אינדערפרי פלעגט ער אין קליינעם בית־המדרש זיך טרעפן מיטן שטומען שניידער און נאָכן דאָוונען האָבן זיי זיך „דורכגערעדט" אויף שטוב־לשון וועגן די נייעסן און פאַסירונגען אין שטעטל.

אָט האָבן זיי זיך דערוויסט וועגן אַן אַרעמען שוסטער, וועמענס ווייב איז קראַנק און קיין גראָשן אויף שבת איז נישטא. זיי רעדן זיך אַפּ ווו שפּעטער צו טרעפן. דער שטומער בעקער ברענגט אַ פּאָר חלות און דער שטומער שניידער ברענגט ווײַן אויף קידוש. צוערשט גייען זיי אין פּישער־גסלע צו נחום פּישער. זיין ווייב, נעכע די פּישערקע, ברומט עפּעס אונטער דער נאָז ווי נאָר זי דערזעט די צוויי שטומע — אָבער זיי הערן זי דאָך נישט. דער שטומער בעקער פֿאַרשאַרצט אַן אַרבל און ציט אַרויס פון דער באַלי אַ צאַפֿלדיקן שליינן (דאָס לעצטע מאָל האָבן זיי געגומען אַ קאָרפּ ביי זעלקי פּישער). נחום פּישער קראַצט זיך אונטערן קורצן שיטערן בערדל און מאַכט צו זיי מיט ביידע הענט, כלומרשט אויף שטוב־לשון: „גייט אייך געזונטערהייט".

פון דאָרט גייען זיי אין מאַרק, אין עטלעכע רייכערע שפּייז־געוועלבן. פריידע שלום־מעלכס פרוווט פּראָטעס־טירן, זי שלעפּט זיי מיט אַלע כוחות צו דער טיר, ווילנדיק זיי איבערצייגן, אַז אויסער איר זענען נאָך פֿאַראַן אַנדערע שפּייז־קראָמען אויפן מאַרק. אָבער די צוויי שטומע האָבן זייערע אייגענע חשבונות. לויט זייער רעכענונג קומט אויס, אַז ס׳איז אײַנע איר ריי צו העלפן אַן אַרעמער משפּחה.

נאָכן אָפּדינגען זיך אַביסל, באַקומען זיי ענדלעך די נייטיקע שפּייז. דאָן פֿאַרנעמען זיי זיך צו דער יאַטקע־גאַס, צו יונה דעם קצב. ער נעמט זיי אויף מיט אַ ווײַל־ייִנגלערישן „ס׳קאָצל־קומט". ער ווערט אָבער ווייכער און גיט זיי אַ שיין שטיקל פלייש.

זיי קאָנטראָלירן נאָכאַמאָל צי זיי האָבן שוין אַלץ, וואָס מ׳דאַרף אויף שבת — און לאָזן זיך אַוועק צום אַרעמען שוסטער און זיין קעלער, ווו עס ליגט אין בעט די קראַנקע פרוי. דער שוסטער פֿאַרלאָזט אַ פּאָר אַלטע פּויערישע שטיוול.

זיי קאָנטראָלירן נאָכאַמאָל צי זיי האָבן שוין אַלץ, וואָס מ׳דאַרף אויף שבת — און לאָזן זיך אַוועק צום אַרעמען שוסטער און זיין קעלער, ווו עס ליגט אין בעט די קראַנקע פרוי. דער שוסטער פֿאַרלאָזט אַ פּאָר אַלטע פּויערישע שטיוול.

דערוועגנדיק די צוויי שטומע מיטן עסנוואָרג, פֿאַרלירט ער זיך, ווײַל זיי באַדאַנקען, נאָר טרערן שטיקן אים אין האַלדז.

דער שטומער שוסטער לאָזט אַרויס משונהדיקע קולות. ער פֿרובירט עפּעס זאָגן... דער שטומער בעקער ווייזט אים מיטן פֿינגער אויף דער קראַנקער פרוי, וואָס דאַרף באַדייטן: „די, ברודער, גיב בעסער אַטטונג אויף דיין ווייב, זי זאָל אינגיכן געוונט ווערן?" און אייַדער דער שוסטער קומט צו זיך, פֿאַרלאָזן די צוויי שטומע די אַרעמע קעלער־שטוב.

אַמאָל פֿאַסירט, אַז אַן אַלט, אויסגעמאַטערט פּערדל פון אַן אַרעמען באַלעגאָלע פֿאַלט אַוועק, און קיין געלט צו קויפן אַ צוויי־ט פּערד איז נישטא. טא וואָס טוט מען?

דאָן נעמען אונדזערע צוויי שטומע אַ רויטע פּאָטשיילע און לאָזן זיך אַרויס אין די הייזער צוגויפקלייבן אַ ביסל געלט. זיי דינגען זיך מיט יעדן איינעם, אויב מ׳גיט זיי נישט ענגונג. נאָכן אינבאַרציילן דאָס געוואַלטע געלט, ווייזט זיך אַרויס, אַז ס׳איז נאָך אַלץ ווינציק אויף צו קויפן אַ פּערדל. זענען זיך ביידע עסקנים מטרידע, גייען אַריין אין דער גמילות־חסדים־קאַסע, ווו זיי טרעפן עטלעכע שיינע באַלעבאָטים, וואָס זופן הייסע טיי. דער שטומער בעקער האָט אַלס „אויסטייטשער" מיטגעבראַכט זיין זון אברהמל. ער דערציילט טאָקע וויפל געלט זיי האָבן געזאַמלט און אַז זיי ווילן אין דער קאַסע אויסבאַרגן ס׳אינבאַריקע געלט, כדי קויפן אַ פּערד.

דער קאַסירער, אַ יוסטער באַלעבאָס, מיט אַ שיין צע־קעמטער בארד, דערקלערט אברהמלען: „גיב זיי איבער, אַז מיר וועלן דאָס באַטראַכטן אויף דער נאָענטסטער פֿאַרוואַל־טונגס־זיצונג און אַז דער באַלעגאָלע דאַרף זיך אויסזוכן אַ זשיראַנט".

די צוויי שטומע קאָנען דאָס נישט פֿאַרשטיין און ווילן גאָרנישט וויסן... זיי מוזן דאָס געלט האָבן שוין איצט, כדי דער באַלעגאָלע זאָל קאָנען פֿאַרדינען אויף ברויט פֿאַר זיין ווייב און קינדער.

נאָכדעם ווי יעדער פון די אַנוועזנדיקע פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער האָט באַווירן אויפצוקלערן זיין באַלערנטקייט אין ענין הלוואות, ווי אויך נאָך לאָנגע דינגענישן, פֿאַרזיכערט זיי דער שטומער בעקער, אַז ער וועט זשירען די הלואה — דאָן באַקומען זיי די געפֿאַדערטע סומע.

דער שטומער בעקער איז אויך געווען אַ זעלטענער שווימער. ער פלעגט ליגן אונטערן וואַסער לענגער ווי יעדער איינער פון אונדז. זיין בעקעריי האָט זיך גוט־פּינען ביי דער הילצערנער בריק. האָט זיך עמעצער קיין עטרונקען אין טייך, איז מען גלייך גלאָפּן רופן דעם שטומען בעקער — און ער טאָקע האָט אַפּגעראַטעוועט פון טויט צענדליקער מענטשן.

יחיאל בושאַזא

דער פעלדשער מאלאָוואנטשיק

דער פעלדשער מאַלאָוואַנטשיק האָט נישט געענדיקט דעם מעדיצינישן פאַקולטעט — דאָך האָט ער גוט־פּיילט קראַנקע און געווען באַליבט ביי זיינע פּאַציענטן. מען פלעגט וועגן אים דערציילן וווּנדער. אַפּילו ווען דאָקטוירים האָבן שוין געהאַט אַפּגעזאָגט דאָס לעבן — איז געקומען מאַלאָוואַנטשיק, גענומען אַ רפואה און די קראַנקייט איז אוועקגענומען געווארן ווי מיט דער האַנט...

מאַלאָוואַנטשיק האָט געוווסט וואָס פאַר אַ צוטרוי זיינע פּאַציענטן האָבן צו אים, דאָך האָט ער פּיינט געהאַט זיין באַשעפֿטיקונג. דערפאַר אַבער האָט ער ליב געהאַט די מעדי־צין אַלס וויסנשאַפֿט, אַבער נישט אַלס פּראַפעסיע, צו זיין דערפון פרנסה. דעריבער האָט ער זיך איינגעאַרבעט אַ פּריוור־אַנשטאַלט, אַלס געהילף אין געשעפֿט האָט ער זיך געבראַכט דעם הער מאַרקוס שווארץ פון וואַרשע.

מאַלאָוואַנטשיק אַ גוטער פּריינד האָט זיך אַמאָל פֿאַר־טרויט, אַז ער וויל דורכמאַכן אַ פעלדשער־עקזאַמען. האָט ער אים געוואַרנט, אַז ר׳זאָל נישט טאָן די נאַרישקייט, ווייל ער וועט עס באַדויערן אַ גאַנץ לעבן. ער אַליין האָט מיט לייב־און־לעבן צוגעקוקט פֿאַר די פעלדשער־אינטערעסן, הגם אין פּריוואַטן לעבן איז ער געווען אַ שונא דעם פעלדשער־פֿאַך. דאָקטוירים אַן דאָקטאָרטן, האָט ער געזאָגט, דאַרפן נישט עקזיסטירן... פֿאַרלאָנגען, פֿאַרלאָנגט מען פון אונדז ווי פון דאָקטוירים; אפשר נאָך מער — נאָר די באציאונג צום

פעלדשער איז אַ קלאַנעדיקע. מיר האָבן נישט קיין פרייַע הענט. מעגן מיר זיין גוט אַריינטירט אין דער קראַנקייט — טאָרן מיר נישט זיין זעלבשטענדיק. די דאָקטוירים האָסן אונדז צוליב דער קאָנקורענץ וואָס מיר פּאַרשאָפן זיי.

מאָלאָוואָנטשיק איז אין זיין פּאַס געשטאַנען אויף דער עהנהעריקער הייך. ער פלעגט אָפט ליב האָבן צו פּאַרהערן זיך מיטן יידישן דאָקטאָר לייכער, וואָס פלעגט אים זאָגן, אַז דאָקטוירים קאָנען נישט פאַרטראָגן קיין אינטעליגענטן פעלדשער...

מאָלאָוואָנטשיק איז אויך געווען אַ גוטער פריזירער און אַן אויסגעצייכנטער ציין־אַרויסנעמער. ער פלעגט שטענדיק דערציילן, וויצן פון זיינע דאָרפישע פּאַציענטן און דערביי געשילדערט ווי אַזוי ער האָט זיי אַרויסגערופן די ציין.

איינמאָל האָט פון הויז אויפן רינעק, ווו ס׳האָט געוווינט מאָלאָוואָנטשיק, זיך דערטראָגן אַ געשריי. עס גייט פאָרבי היה סורקעלעס און פרעגט זיך „וואָס וויינט מען אַזוי?״ ענטפערט מען איר: „מאָלאָוואָנטשיק איז געפאַרלעך קראַנק״. „אוי, וויי! אַלעמען היילט ער, נאָר זיך קאָן ער נישט העלפן. וואָס פאָר אַ פעלדשער איז ער?״

אין אַ קורצער אָרום איז ער געוווּנט געוואָרן — און וויטער גפֿיהיילט די קראַנקע אין שטעטל און אין די אָרומיקע דערפער.

יאָסל פּאָפּאָווסקי

ר׳ שלום רפאלקעס

פון בונד נאָווהלן „די מ״ל אויפן בּאָרג״ פון מ. פּעדערגרין (וועמענס אמתער נאָמען איז מ. גרינפּעד־ער). דאָס בונד איז דערשינען אין פּאַריזש „כוחות״, וואָרשע 1939 — און איז אונדז צוגעשיקט נעווּאָרן דורכן פּרייַנד ביאַלעס פון לאָס־אַנדזשעלעס. אין דערמאָנטן בונד סטאָנד די דער־ציילונג דעם נאָמען „פּאַרטאָג״ און איז באַזירט אויף אַן אמתער געשעענעניש אין וויסקאָנסין מיט ר׳ שלום מיכאַלקעס.

דורך די פּאַרמאַכטע לאָדנס האָט זיך אַריינגעריסן אַ דינער פּאָס ליכט.

דער אַלטער שלום רפאלקעס האָט זיך אַ רודער געטאָן אויפן גלעזענער. ער האָט אַרויסגעשלעפט אַ דאָרע, צעפּאַרעטע האָנט פון אונטערן פוכטענעם אויבערבעט, זיך הויך צעגעגעצט און געמומען רייבן די נאָך פון שלאָף האַלב־פאַרמאַכטע אויגן.

ער האָט זיך נאָך צוואָלט געבן אַ דריי אויס צו דער וואַנט און וווייטער זיך לאָזן אַרומשפּינען פון דעם פאַרטאָגיקן זיסן האַלב־שלאָף, האַלב־דרימל, אָבער פלוצים האָט ער זיך דערמאַנט דאָס זעלבע וואָס נעכטן, וואָס איינרנעכטן, וואָס אַלע טאָג שוין זינט פופציק יאָר: אַז לייזער אברהמס האָט שוין אָוודאי געפּנט די קראָם אין ער שטייט שוין אָוודאי און „זשאַבט״ פּולע קעשענעס געלט פאָר קלייטן און האָבער ביי די אָנגעפאַרענע פוירערס.

שנעל, מיט אימפּעט, האָט ער זיך אַ שטעל געטאָן אויף דער פּאַדלאָגע. די קאַץ אויפן קוימען האָט זיך אַזש דער־שראָקן און זיך בהלהדיק אַ לאָז געטאָן אונטערן בעט אַרונטער.

שלום רפאלקעס האָט געשווינד אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער, אויף דער גיך אַרויפגעצויגן אויף זיך די ווייסע אויסגעריבענע הויזן און דאָס פאַרמעליקטע כאַלאַט און שטיל, אין זיך, געמומען „שלינגען״ אַ פּאָר ווערטער פון „פּאַרנט״...

אין שטוב איז געווען אַזוי מנוחהדיק שטיל. דער טאָג האָט זיך מיט אַלע כוחות געריסן דורך די לאָדן־שפּאַרעס אין דעם פאַרשאַנעדיקן האַלב־טונקל אַריין, וואָס האָט זיך צעלייגט איבער אַלע שטוב־ווינקעלעך. שלומס וויב, קיילע, איז נאָך פעסט געשלאָפן און רייטמיש, באַזאָכט, געאַטעמט. אויף איר פּנים איז געווען צעגאַסן עפּעס אַזאַ שלוהדיקע רואיקייט, ווי עס וואָלט זי גאָרנישט אַנגעגאַנגען, ווי זי וואָלט אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז מען דאַרף עפּעננס אַ געווּאָלב, אַז מען דאַרף ליין אַ פּאָר גראָשן.

אויף דעם פּענצטער האָט געשומעט אַ פליג און זיך געריסן אין העלן דרויסן אַריין דורכן גאָלדיק־ליכטיקן פלעק אויף דער שויב.

שלום האָט שנעל אַ נעם געטאָן פון טיש־קעסטל די לאָנגע, פּאַרקאָפּטשעטע ליולקע, אַריינגעפּאָקט אין קעשענע דעם פענכער מיט טיטון און שטיל, מיט דראָבנע טריטעלעך, אַרויס אויף דער גאַס.

אַ שמעקדיק פּרימאָרגן־ווינטל, אויסגעמישט מיט ריחות פון דערנעבנדיקן טייך און די גרינע לאָנקעס אַרום, האָט אים מקבל־פּנים געווען.

אויפן גרויסן פירעקיקן מאַרק איז געווען שטיל און לידיק. די קליינע הילצערנע הייזלעך האָבן געדרימלט און זיך געשוליעט צום גרויסן צווישנשטאָקיקן הויז פון משהל בעקער. בלויז דער שטעטלשער באָק איז שוין געווען וואָך און האָט זאָכט און מיט גאווה שפּאַצירט איבערן מאַרק, צושאָקלענדיק מיט זיין לאַנגער בארד.

שלום איז צו זיין געווען, אַרויסגענומען די שליסלען און אַ דרייַ געטאָן אין שלאָס. אַ קלונג פון אַן אַראָפּגע־פאַלענעם פּרענט האָט זיך אַ טראָג געטאָן איבערן לידיקן מאַרק. דער שטאָטישער באָק האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ און אַ קוק געטאָן תמוואָטע, ווי ער וואָלט זיך עפּעס געווונדערט.

שלום האָט געעפּנט ביידע געוועלב־טירן און זיך אַוועק־גזעצט אויפן בריקל.

— אר־וואַ, — האָט ער זיך געטראַכט, — אַזאַ טעות צו האָבן. גאָרניט, אַ ס׳איז שוין גרויסער טאָג אינדרויסן, און דאָ איז ערשט סאָמע באַגינען. גאָט אַליין שלאָפט נאָך, כע, כע, אַזאַ טעות צו האָבן... ס׳ערשטע מאָל אין מיין לעבן... ער האָט פויל אַרויסגעשלעפט פון קעשענע די פּאַרקאָפּ־טשעטע, מיט טאַבאַק־זאָפט פאַרשמאַלצענע ליולקע און דאָס פענכערל טיטון און פאַרייכערט.

פון דער ליולקע האָבן זיך געמומען קנוילן געדיכטע רויך־וואָלקנס. ער האָט געפרווּוט כאָפן אַ בליק וויט, וויייט אויבער דער בריק אַריבער, פונוואַנען עס קומען שטענדיק אַן די פויערים אויף זיערע פורלעך אין שטאָט אַריין, אָבער ס׳איז גאָרנישט געווען צו זען. דער גאַנצער לאַנגער וועג אויבער דער בריק, וואָס האָט זיך צעצויגן ווי אַ לאַנגע, זילבערנע סטענגע טיף אין וואָלד אַריין, איז געווען לידיק. קיין שאָטן פון קיין פורל אַדער פון אַ מענטש.

שלום האָט אַ לאַך געטאָן צו זיך אַליין, זיינע גרויע, האַלב־פאַרגעלטע וואָנסעס האָבן זיך נערווּוט אַ הייב געטאָן. דאָס ערשטע מאָל אין לעבן טרעפט זיך אים אַזאַ טעות. אַזוי פרי אויפצושטיין! ער קוקט דאָך קיינמאָל נישט אויף קיין זייגער. אַזוי — די גאַנצע פופציק יאָר. עס וועקט אים עפּעס אַליין אויף, און שטענדיק — צו דער ריכטיקער צייט. זיין חוש איז דער בעסטער זייגער. פופציק יאָר! דאָס איז נישט קיין קליניקייט... און דאָ פלוצים אַזאַ זאַך... נו, יאָ, ער איז שוין נישט קיין יינגעלע. אַ שטיק אויבער די שבעים...

שוין מיט אַ סמיטשיק אַריבער. כמעט קיינמאָל קיין צייט נישט געווען אַ טראָכט צו טאָן וועגן דעם... שטענדיק פֿאַר־יאָגט מיט דער קראָם, צווישׂ שטיקלעך מענטשן — ביידע אַליין, זי און ער, ער און זי. האַרעווען צוליבן ביסל פרנסה, ווי די אייזלען... די קינדער — צעשפּרייט אירבער אַלע ימים... נישטאָ קיין צייט אַ טראָכט צו טאָן וועגן מאָרגנדיקן טאָג... אַזוי פרי אויפצושטיין, אַזאַ טעות צו האָבן...

פֿלוצים האָט ער אויפגעהערט. פונדערווייטנס, אויף דער אַנטקעגנאיבערדיקער זייט, האָבן זיך געלאָזט הערן טריט. ער האָט אַ פּסטן צי געטאָן פון דער לויפֿלע און אויסגעדרייט דעם קאָפּ צו זען ווער עס גייט.

ס׳איז געווען יצחק־יעקב שמש. ער איז געגאַנגען פֿאַמע־לעך און זאָכט מיט אַ שטיל געגעלע, אונטערגעשפּאַרט אויף זיין גראָבן שטעקן מיטן ווייסן ביינערנעם העפֿטל. ער איז געגאַנגען, ווי אַלע טאָג באַגיגען, עפּענען די שול.

שלום האָט זיך דערפֿרייט, אַבי מען זעט שוין אַ מענטש פֿאַר די אויגן. אַבער וואָס איז עפּעס יצחק־יעקב פֿלוצים שטיין געבליבן?... ער שטייט און קוקט אויף אים מיט אַזאַ מאָדנעם בליק, עפּעס מיט אַזעלכע אויפגערעסענע אויגן און רירט זיך נישט פון אָרט... אפֿשר איז אים שלעכט געוואָרן? שוין אָן אַלטער ייִד, דער יצחק־יעקב שמש, אַ סך עלטער פון אים און אַ חלוש דערצו. ער בעדענקט געניט דאָס יאָר, וועג... אַבער וואָס גייט יצחק־יעקב עפּעס צוריק? וואָס איז דאָ געשען? זאָגט אים נישט קיין גוט־מאָרגן — און גייט גאָר צוריק? טאָ ווער וועט עפּענען דאָס בית־המדרש? אַ מאָדנער ייִד, דער אַלטער.

ניין, ער האָט זיך שוין מיישב געווען, ער גייט שוין ווידער צו אים... וואָס פֿאַר אַ קונצן מאָכט ער עס פֿלוצים דאָ? וואָס קוקט ער אויף אים אָזוי דערשראָקן? פֿאַרוואָס זאָגט ער אים נישט קיין „גוט־מאָרגן״?...

פֿלוצים האָט זיך שלום אויפגעשטעלט פון בריקל. ער האָט זיינע אייגענע אויגן נישט געגלייבט. דער אַלטער יצחק־יעקב גייט נישט. ער לויפֿט צו אים. לויפֿט שנעל, מיט אַלע כוחות און מאָכט פֿאַרצווייפלט מיט די הענט, ווי עס וואָלט דאָ עפּעס אָן אומגליק געשען...

וואָס זאָל דאָס באַדייטן?... אָט האָט זיך שוין באַווײַן נאָך אַ ייִד פון דער אַנדערער זייט מאָרק; נאָך צוויי ייִדן... אַלע לויפֿן צו אים... זיי מאָכן עפּעס מיט די הענט. וואָס קומט דאָ פֿאַר? יצחק־יעקב סאָפּעט, קוים וואָס ער קאָן דעם אָטעם כאַפּן... ער שרייט... וואָס טוט זיך דאָ?...

שלום האָט נערוועז אַ צי געטאָן פון דער ליולקע און דערשראָקן געקוקט אויפן לוייפנדיקן שמש. וואָס קומט דאָ מיט אים פֿאַר?... ס׳איז דאָך נישט מעגלעך!... ס׳איז דאָך נישט מ—ע—ג—ל—ע—ך!...

יצחק־יעקב שמש איז געלאָפֿן מיט די לעצטע כוחות. ער האָט פֿאַרצוויפלט געמאַכט מיט די הענט.

— ר׳ שלום, — האָט ער געשריגן, — גאָט איז מיט אייך!... וואָס איז דאָ געשען? אַן אומגליק, נעבעך. ר׳ שלום!... ס׳איז דאָך היינט שבת!... געוואָלט! וואָס טוט אירע היינט אין געוועלב? אַ ליולקע?... יידן, געוואָלט! זעט נאָר, וואָס דאָ איז געשען!...

שלומען האָט באַאַסן אַ קאָלטער שווייס.

פון אַלע זייטן לויפֿן יידן. פונוואַנען האָבן זיך פלוצים אַלע ענומען? צו אים לויפֿט מען, וואָס? היינט איז שבת? — געוואָלט! אַזאַ פינצטער אומגליק אויף זיין קאָפּ. אויף זיינע אַלטע יאָרן. אַזאַ טעות!... טאָ וואָס פיפקעט ער נאָך די ליולקע?... וואָס וואַרפט ער זי נישט אַוועק?...

און אָט זענען שוין אַלע אַרום אים. יידן אין שבתדיקע קאַפּאָטעס; זיי קוקן אים אָזוי מאָדנע אָן, זיי רייַדן און מאָכן מיט די הענט. וואָס זאָל ער טאָן? שרייַען? ווײַנען? פֿאַר־ענטפערן זיך? וואָאָס?...

דער רויך פֿארשטעלט אים די אויגן. ער זעט קוים עמעצן. ווי אויף צו להכעיס האָט זיך די ליולקע צעוויכערט... גאָנצע וואָלקנס רויך... ער ווייל דאָך עפּעס זאָגן, אַבער ער זעט קיינעם נישט. ווו זענען די מענטשן?

שלום האָט זיך מיט אַלע כוחות אַ ריס געטאָן פון בענקל, אַ הייב געטאָן די האָנט, אַבער די ציין האָבן זיך אים עפּעס אָזוי עקשנותדיק צונויפגעקלאַפּט, אַז ער קאָן נאָר מויל נישט עפּענען.

פלוצים האָט ער זיך אַ וואָקל געטאָן. ער האָט פֿאַרלוירן דאָס גלייכגעווויכט, זיך אַנגעכאַפּט ביים האָרץ און אַ פֿאַל געטאָן אין זיין גאַנצער לענג.

אין זיין באַווסטזאַזיקייט האָט ער נאָך דערהערט אַ טויב עשׂרי׳ווי פון אַ סך העלדזער און דאָן איז אַלץ שרעקלעך שטיל געוואָרן.

וועג די אַנגעלאָפענע דערשטוינטע יידן זענען צו צום צוזאַמענגעבראַכענעם ר׳ שלום רפֿאלקעס, האָט שוין איבער זיין פנים געשוועבט די שלוהדיקע ריאיקיט פון טויט.

מ. פּעדערגרין

צווייטער טייל

חלק שני

חורבן ווישקאָוו

מצבה אויפן קבר פון די בייַנער פון 12 יידישע העלדן, וועלכע זענען געפאַלן אין שלאַכט מיטן היטלעריסטישן אַקופאַנט אין די ווישקאַווער וועלדער. די מצבה איז אויפגעשטעלט געווארן אין יאַר 1946 אויפן ענטשער בית־עולם אין וואַרשע, נאָכן אַדורכפירן די עקסהומאַציע פון די בייַנער.

מצבה על קברם של 12 גיבורים יהודים, שנפלו בקרב עם הכובש ההיטלראי ביערות וישקוב. המצבה הוקמה ב־1946 בבית־העלמין הוורשאי ברחוב גנשה, אחרי האֶכסהומציה של העצמות.

אין ווישקאָווער וואלד

קיין ביאליסטאָק ציט זיך דער וועג
דורך זוניקן דאָרף אָן דורך וואַלד.
אין אויטאָ, אינמיטן גייער
דערפילט האָב איך — עמעץ פאַרהאַלט.

צי האָב איך דערהערט אַ געשריי?
צי איז דאָס געווען אַ באַפעל?
אינמיטן פון אַספאַלט-שאַסי
דער אויטאָ האָט ראָש זיך געשטעלט.

וויבריר האָט די ליכטיקע לופט,
די זון האָט אויף שטאַמען געברענט.
אין לויטערע שטילקייט ווער רופט?
ווער האָט אויף דעם ווע מיך דערקענט?

א רגע, א צווייטע, איך הער:
דער וואַלד האָט אין כישוף דערוואַכט.
אין הילכן פון ווייטן געווער
וואקסט אָן דאָס גערויש פון א שלאַכט.

דאָס האַרץ ווערט פון וואַרטן פאַרקראַמפט,
א פרייד אין אָן אַנגסט מיך באַפאַלט.
דעם עכּא פון געטאָ אין קאמף
דערהער איך אין ווישקאָווער וואַלד.

דאָס זענען די העלדן פון מאי
ארויס פון פאַרשרפעטע טעג.
זיי גייען פון געטאָ אויפסניי
אַוועק קעגן פיינט אין געשלעג.

דאָס פייער האָט זיי נישט דערשטיקט,
דער ווידערשטאַנד איז נישט צעשטערט:
מען האָט זיי פון געטאָ געשיקט
פאַרטרייבן דעם פיינט פון דער ערד.

די לעצטע אין שיטערע ריי
פון קעמפער ווערט איבערגעציילט —
א טייל פון דער גרויסער אַרמיי,
פון „גווארדיא לודאַווא" א טייל.

דער וועג צו דעם דאַרף ווערט פאַרמאַכט —
עס־עס נעמט די גרופע אין קלעם.
זי פאַלט ביז דעם לעצטן אין שלאַכט —
און דאָס איז דער קלאַנג וואָס כ'פאַרנעם.

— — — — — — — — —

א ווייל — און די זעונג פאַרשווינדט,
דעם וואַלד נעמט א שטילקייט אַרום.
און פייערלעך הייבט אָן אין ווינט
צו רעדן דער אייביקער רום.

להזכיר ולזכור

מנחם כספי (סרברניק)
כפר־אונו

חובה מוסרית ואנושית מוטלת עלינו, על אלה שנשארו בחיים, לזכור ולהזכיר את ימי השואה.

צו החיים דורש וזועק — אל תעצמו עיניכם ואל האטמו אזניכם ואל תבקשו להימלט מן הכאב שעודנו וזועק!

עדיין מרחף עלינו צלה של העיירה וישקוב השסועה, הדווייה והשרופה. עדיין הם תועים, על־פני שדות ההריגה, מבטי עיניהם עוד חודרים ללבנו. קולות הזעם, ובקשת הרחמים של הרגע האחרון לפני דממת המות עודנו מהדהד בחלל עולמנו. צוותחם החרישית של תינוקות המתרפקים על אמו־תיהם ובכיתם, המתמזג עם ירי מטר הכדורים, הניתך על ראש הפעוטות עודנו מלווה אותנו בכל אשר נפנה. זעמם, כאבם, יגונם, חרונם, מוצת כאש שלהבת, אש־נקמה, מצווה עלינו לעולם לא לשכוח! ואם נשכחך יום אחד מימי חיינו, כפי שראינו אותך, וישקוב, בימי האימים, פרוצה ומופקרת להשמדה — תשכח ימיננו!

„דבר לא לשכוח — עד דור עשירי, עד שוך עלבוני — עד כולם עד כלהם. קונם אם לריק יעבור ליל זעם, קונם אם לבוקר אחזור לסורי ומאום לא אלמד גם הפעם!" עיירתנו וישקוב, השלווה והנעימה, חן מיוחד היה משוך עליה. יערות לה מסביב, והוד קדומים נטוי עליה. מימי הבוג הזורמים והרגועים בפאתי העיר, המביאים מפעם לפעם, משב־רוח מחיה, מרענן, והיהודים הישבים בה דורות על דורות בחרי־צותם, שקדנותם ועמלם, במלחמת־החיים הקשה, יהודים חרדים, למדנים לובשי הקפוטות השחורות, שכל חייהם הם „אמר אביי אמר רבא" ונפשם ומאודם קודש לעבודת הבורא. סוחרים ממולחים, בעלי־יוזמה ומרץ המוכנים לעיסקה בכל עת, ופרנסתם היא מיריד אחד למשנהו. ופשוטי העם — הנפחים, הנגרים, החייטים, הסנדלרים בעלי הידיים המיובלות והפנים המיואשות. רק הברק בעיניהם מביע אמונה ותקווה לעתיד טוב יותר.

עיירה זו, היא הראשונה אשר נדרסה תחת הצורר הארור. זה קרה בימים הראשונים של חדש אלול תרצ"ט — ספטמבר 1939. כבר בראשית פלישת הצבא הגרמני לפולין נפוצו שמועות, שהחיה הנאצית בהגיעה למקום כלשהו זורעת הרס ומוות. וטרם הספקנו להתוות על המרחש, התעוררה העיירה לקול רעש ההתפוצצות שהרגו עשרות אנשים, נשים וילדים, הרסו חלק גדול של העיר. והמשיכו לזרוע מות בכבישים על אלה שברחו על נפשם מהעיירה. בבית־הכנסת הגדול פרצה דליקה. כל אנשי העיירה והנוער בתוכם נזעקו לכבות השריפה הגדולה. חודש אלול הרי זה חודש ההתעוררות הגדולה, קול השופר הבוקע מבית־המדרש הגדול קורא לתת־קדש לקראת הימים הנוראים. הכול לבשו אדרת־פנים רצינית, כולם עומדים בפני הדין. בבית־המדרש התקבצו מניינים על מניינים, להודות, להלל ולשבח, לבקש סליחה, מחילה, וכפרה מבורא עולם; שבורים, רצוצים, מיואשים, מוסרים נפשם לכבות הדליקה של הבית־המדרש! שישאר לכל הפחות המקום הקדוש הזה לשפוך לבם, זעמם, כאבם לפני רבון העולמים! וכבר כעבור שמונה ימים מהכנס הצבא הנאצי צמא־דם וטורפי־אדם. לא צייפנו לגורל רע הצפוי לנו, לימי האימה ושואה הירודים עלינו. הרי אנחנו עם שבע־סבל ותלאות, ההיסטוריה שלנו מלאה רדיפות ונגישות והשפלה ופוגרומים ושחיטות, והקדוש ברוך הוא מצילנו. שוב נרגעים הרוחות וממשיכים להתקיים. גם הפעם היו יהודים שדימו בנפשם, כי עם תום המערכה נוכל שוב להמשיך בחיים הנורמאליים ויעצו לא לברוח. „יידן לוייפט נישט" — ומי יכול היה להעלות על דעתו השמדה כזו. אפילו השטן משאול־תחתיות אינו מסוגל להשמדה כזו שהיתה צפויה לנו.

בערב שבת בשעת הדלקת הנרות, החלו הגרמנים להצית בתי יהודים והבתים הבוערים היו כנרות שבת. הגרמנים הרגו ורצחו את מי שפגשו בדרכם, והיהודים פוסעים לעבר בית־הכנסת לקדש את השבת, לקדש את בית־המדרש ואת ה'. אך הגרמנים מקיפים את בית־הכנסת ויורים לתוכו. מאות יהודים מוצאים את מותם בלילה זה ומי שהצליח להימלט, הובל לטבח למחרת היום, בשבת, ב־9 לספטמבר במצעד המוות. יכולת לחוש בכל רמ"ח אבריך כיצד צועדת העיירה לקראת כליונה. עולים בזכרוני צערך, שמחתך, עיירתי! כל העיר השתתפה בחגיגת הכנסת ספר־תורה חדש לבית־המדרש הגדול. כל העיר צהלה, צעדה בשמחת לב, בעליזות התקדשת וצעדת עם התורה.

עוד שמורים בזכרוני תמונות מימים הנוראים עת העיירה כולה, פניה לעבר בתי הכנסת. עקב בצד הגדול, מכונס בתוך עצמך, נתון להרהורים, למחשבות, להתעלות, להתרוממות הנפש. כך צעדו האמהות שלנו בצעדים חפוזים, שמא נאחר את „ונתנה תוקף". כך נחפזו חסידי הרבי מגור „אין נערער שטיבל אריין" וחסידי אלכסנדר המישניים וחסידי ראדזימין, הולכים „די יידן פון גרויסן און פון קליינעם בית־המדרש"; כולם התקבצו על שפת הנהר ל„תשליך", לטהר עצמם ולהינקות מכל חטא ופשע. צעד הנוער עם הדגל הכחול־לבן בל"ג בעומר בעליצות וחדווה היערה, צעדו בדגל האדום בהאמינם בשוויון ובאחוות־עמים. ועתה, ברגע איום מחריד זה, צועדת העיירה כולה: חסידי גור, חסידי אלכסנדר, גרויסע יידן, קליינע יידן, אגודיסטים, ציוניסטים, רוויזיוניסטים, בונדיסטים, קומוניסטים — אנשים, נשים וטף; עזוב, בודד, מנודה, מוכה ומושפל, מבוזה במצעד המוות, מובל בידי מפלצות וחית־טרף. אין אדם שיזיל דמעה, שיספוד לך, כי לא נותר יתום ואלמנה. כולם מוצאים להורג — אתה, אשתך ובנך וכל משפחתך. קרני השמש מלטפים בנעימות ובאדישות את הרוצחים ואת הנרצחים. למי האומץ להצדיק הדין, למלמל „ברוך דין אמת"?

חובה עלינו לזכור ולא לשכוח, עד דור עשירי לא לשכוח. נזכור בכאב ובחרון את נשמות אחינו ואחיותינו, הקדושים והטהורים שנפלו בידי מרצחים טמאים, נטולי צלם האלוהים; נזכור את אבדן אוצרות התורה והחכמה אצילי בני ישראל, בחירי התרבות העתיקה והחדשה, תפארת האדם. נזכור את בנינו המומתים, קרבנות מלכת הרשע שעונו בעינויים קשים בגיטאות ובמחנות השמד. נזכור את יקירנו שגורשו לארץ גזירה ולא נודעו עקבותיהם. נזכור את אחינו ואחיותנו שנרצחו בשוקים וברחובות, שהובלו לטבח בקרונות מות, שנקברו חיים, שנשרפו יחד עם גווילי התורה, ודגל החופש בידם.

זכור אלה שנשחטו, שנטבעו ושנחנקו, שחולל כבודם ושופך דמם בידיים טמאות ורצחניות.

זכור ישראל את ילדי מחמדינו שנגזלו מחיק הוריהם והובלו כצאן לטבח, שנשרפו והומתו במיתות משונות, ונערמו ערמות בראש חוצות.

זכור את העוללים ויונקים שנופצו אל אבני קיר והושלכו חיים למצולות הנהרות וחייהם נקטפו ע"י ידיים אכזריות.

זכור ישראל את אנקת ילדיך, מתוך איש להבות של כבשני הגאזים.

זכור את אנקת שכול של אב ואם, דם לבם הקרוע עת מחמדיהם לעיניהם רוטשו לעפר. לזכור ולא לשכוח!

יזכור...

פאר דעם וואס מיר האבן מורא געהאט — איז געקומען און געברענגט ביט זיך דאס גרויסע אומגליק, דאס אומגליק האט אויך אונדז נישט אויסגעמיטן, נאר דערגרייכט באלד אין אנהייב. ווישקאוו איז געווען פון די ערשטע קרבנות. אין אויגנבליק איז אלץ צעטרעטן געוואָרן דורכן נאציש שטיוול. די מי פון דורות איז צעשטערט געוואָרן און די יידישע באפעלקערונג איז פארפיניקט געוואָרן מיט אלע מיתה־משונהס.

אפילו איצט, נאך דעם גרויסן בראך, איז דעם מוח נאך שווער צו באגרעפן, אז אזעלכעס האט געקאנט פאסירן. איך פרעג דעם קליינעם משהלע, וואס איז אנטלאפן פון ווישקאוו קיין ווארשע: „איז אמת, אז מיטן שטעטל האט פאסירט אזא אומגליק?" און ער ענטפערט מיר זייער טרויעריק: „יא, ס'איז אמת... אלץ פארברענט, דער רויך שלאגלט זיך נאך און פארדעקט דאס שטעטל...".

אט זיצט ער דער קליינער משהלע — א שאטן פון א מענטש. ס'איז אים נישט צו דערקענען. ער איז געווען א טיף־פארוואָרצלטער בוים אין שטעטל, נעהאט א פרוי, קינדער, א געשעפט. מען האט געגלייבט, אז קיין שום ווינט וועט אים נישט אַרויסרייסן. אבער איצט? דער בוים אונטער־געהאקט, די ווארצלען אינערגעריסן.

פארלעזדט אלע משהלעך...

מיין ווישקאוו! מיך האט באהערשט א גלוסטעניש דיך צו זען, איינאטעמען דיין לופט, ווידער באוונדערן דיין שיינע נאטור, אנטפטיקן זיך מיטן ריח פון סענאטארס גארטן, קוקן אריפן בריק ווי דער בוג פליסט, שפאצירן אויף די אלייען וואס זענען פון ביידע זייטן באשטעלט מיט קאשטאן־ביימער, קילן זיך אין דער גרינס־גדיקטעניש פון די ווישקאווער וועלדער, נאכאמאל באוועגן זיך איבער די גאסן פון שטעטל. איך האב נאך נישט משלים געווען מיטן ביטערן גורל פון א גאנצער יידישער קהילה. נישט אמת, מיין שטעטעלע, ביסט נישט פארניכטעט. דו לעבסט, עקזיסטירסט! איך זע דיך דורך און דורך, אטעמסט מיט באוועגונג, מיט פארמעסט. די קראמען, שטעלעס און ביידלעך אויפן מארק, די יאריד־טעג, דער געשריי און געפילדער, די פערד און וועגענער, די ארומקע פויערים און אונדזערע טייערע היימישע יידן — אלץ לעבט אויף אין מיין זכרון. דיינע שבתים אין זייער גאסטפאדכטיקער געמיטלעכקייט, די הדרת־פנימדיקע יידן, וואס גיינן מיט אזא פייערלעכקייט דאוונענען אין די בתי־מדרשים, שטיבלעך, מנינים.

אט זע איך ווי דאס גאנצע שטעטל, יונג און אלט, שטראמט צו כל־נדרי, כדי ברענגען צום אויסדרוק די חרטה אויף די באגאנגענע און נישט־באגאנגענע חטאים און גריינט זיך צום יום־הדין מיט ציטער און שרעק...

איך זע די מוטערס מיט טרויער און פארצווייפלונג אין די אויגן צוליב די ליידיקע קיישלעך אין די הענט. איך זע דעם הארעפאשניק, וואס יאגט זיך נאך זיין טאג פרנסה און פארלירט קיינמאל נישט דעם בטחון: ס'וועט נאך זיין גוט. איך זע די ווישקאווער גאסן און געסלעך, די הייזער און — די מענטשן. אבער נישט ווי אן אומבאקאנטע מאסע, נאר יעדעס געזיכט איז מיר אזוי נאענט און טייער. איך וויל זיך מיט אלעמען באגריסן, יעדערן דריקן די האנט, זאגן „שלום", ארייננקוקן אין ד' אויגן וואס פארמאגן אין זיך אזוויפיל ליבע, געמיטלעכקייט און דריקן אויך אויס שטורעם און צארן...

ניין, מען טאר נישט פארגעסן! דאס זענען שוין נישט קיין לעבעדיקע אויגן. איצט זענען זיי בלויז פארגליווערטער טויט, אויסגעלאשן, פארשטארט פונעם צופיל ווייטן, פון טרויער. דאס זענען מיט בלוט־פארלאפענע אויגן צוליב די אייגענע יסורים און פיין און צוליב דעם וואס זיי האבן צוגעזען וואס מען טוט מיט א גאנצער עדה יידן...

איך דרייי זיך ארום דיר, מיין שטעטל — און קאן נישט ארויסגיין אינעוויניניק. פאר מיר ביסטו איצט איין גרויס בית־הקברות. איך מאך נאך עטלעכע הקפות — און דער־ווייטער זיך אלץ מערער פון דיר. דאס איז נישט נאר א פיזישע דערווייטערונג, נאר אויך א גייסטיקע. נישטא מער די יידישע ווישקאוו.

יזכור...

ההפצצה הראשונה בוישקוב

גוּרני יוֹסף
רמת־גן

וישקוב — עיירה יהודית. עולם שלם, עולם העבר, שנהרס ולא הותיר אמונה משלו להווה, לרבים, אשר שרדו מתוך הלהבות, הוא הרבה — מסכת ארוגה מזכרונות על בית־אבא, הווי, חברה, לשון, נוף, זכרונות־נעורים וכל יתר הערכים הקושרים את האדם למקום הולדתו, אפילו נעקר ממנו ונשתל בנוף אחר ושונה לגמרי. לאחרים, ביחוד לצעירים, אינו יותר מאשר כמה זכרונות מטושטשים ומעורפלים מימי הילדות המוקדמות, ספק דמיון, ספק מציאות.

אולם, ישנם מאורעות הנחרתים עמוק־עמוק בזכרוננו, למרות ריחוק הזמן. עצמתם היא אשר אינה נותנת להשכיחם, עד כדי כך, שהם הופכים לחלק מאישיותנו. אולי רק עכשיו, לנוכח הפרספקטיבה של הזמן, אפשר להעריך את מלוא משמעותם וחרדתם. כזאת היתה לגבי „ההפצצה הראשונה".

הסימן הראשון למלחמה, באותו קיץ של שנת 1939, היה לי כילד בן שש, בחילוף מצב־רוחו של העולם. עולם הרוֹך, הפינוק, העליצות, הפך בן־יום לקודר. עצבני ומלא דאגה לאבא הנמצא בחזית.

בלי לתפוס את מלוא משמעותה של המלחמה, חייתי את ימיה הראשונים באווירה של לחישות מלאות יאוש וחרדה, אשר היוו ניגוד משוע לשירי הלכת והנאומים הפטריוטיים, אותם השמיע הרדיו במשך כל היום ושאני, הילד, כל כך האמנתי בהם.

החזית היתה רחוקה עדיין, ואני האמנתי, כי אין כוח אשר יעמוד בפני ה„אוֹלַנים" הפולניים המפוארים. אלא

שהמבוגרים חשבו אחרת. הם עסקו באריזת חבילות והכנות ליציאה לוארשה. אולי אף הם קיוו כי בשנת 39 יתרחש שוב „נס ואריש" כמלפני עשרים שנה.

וכך הגענו לאותו בוקר סתוי בהיר, בו השתי לראשונה מלחמה מהי. קשה לומר מה הניע את הטייס הגרמני להטיל פצצה דווקא ברחוב השקט שלנו. אולם לפתע התעוררתי לקול נפץ מחריש־אוזניים, צלצול זכוכית מתנפצת, חריקת קורות הבית. אבק סמיך מעורב בעשן חדר לחדר מבעד לחלונות הפרוצים. התגובה הראשונה היתה להתחבא מתחת לשמיכה, ליצור מחיצת־הגנה ביני ובין העולם המתגעש ומזדעזע. אמא, אשר אותו בוקר הקדימה לקום, כדי לסיים את אריזת החבילות, פרצה מן החצר לחדר חוורת־פנים, פרועת־שער וקרועת־עיניים, דומה יותר לנמרה משתוללת מאשר לתרנגולת נפחדת. רצה וכסתה אותי בגופה. אחרי שהות קצרה, בעוד את האוויר מנסר קולו הצורמני של האווירון הצולל, אספה אותי בין זרועותיה ושנינו התחבאנו מאחורי הארון הישן והכבד. שעמד בפינת החדר. ושוב נשמעה השריקה החדה של פצצה נופלת, ונפץ אדיר, אבק מחניק, טיח נופל מהקירות — ושתי נפשות חבוקות מאחורי הארון, לנוכח עולם מתמוטט...

אח"כ באה דממה. כבדה ומכאיבה; דממה של אי־אמון, כי אמנם נשארנו בחיים, של חוסר־ודאות, אם זהו הסוף או רק ההתחלה של ההפצצה. אולם כאשר ארכה הדממה, מופרעת מזמזום האווירון המתרחק, התעוררו האנשים שוב לחיים. קולות הקוראים בשמות ילדים או קרובים, בכי וזעקת־שבר עלו מכל עבר. האינסטינקט הראשוני, הרצון לחיות — ציווה עלינו לברוח מיד ממקום הפורענות הזה.

לבוש מכל הבא ליד יצאתי מן הבית, אוחז בידו החמה והרכה של סבא. מבלי להסב ראש ובלי לדעת, כי לא אשוב לראותו עוד. ושאר בני המשפחה צריכים היו להשיג אותנו עם החפצים מעבר לגשר שעל הנהר בוג.

מפוחד ומסוקרן נצמדתי לסבי, לא רק קירות הבתים, כמו מכשפות לבושות שחורים, חרושות פנים, עקומות־גוו וחוטם, זחלנו מתחת התמרות־עשן. ריח אבק־שריפה ומטלטלי־אדם שרופים עמד באוויר. מכיכר העיר הגיעו קולות המולה וצעקה, שום דבר לא הפליאני ולא זיעזעני יותר, לא הפצועים הזועקים אשר התגוללו פה ושם, לא המתים, שכבר הספיקו לכסותם, אף לא העגלון היהודי, אשר התקוטט עם גוי לבוש־מדים של מכביי־אש. הוא עמד על עגלתו, בידו האחת מותח הרסן על סוסו המשתולל, ובשניה — היכה בשוטו בגוי, אשר תפס בכנף בגדו וניסה למושכו למטה (כנראה ניסה להחריש את עגלתו). יהודי מכה גוי! — פלחה בברק מחשבה את מוחי; לרגע אפילו התמלאתי גאווה, בתוך השבר, מצאה גאוותי הילדותית הפצועה, סיפוק על רדיפתם המתמדת של ה„שקצים".

מעבר לגשר היה עולם אחר. הבוג גילגל את מימיו התכולים בשלווה נצחית. השדות היו ירוקים והשמים כחולים. העשן טרם הספיק לצבוע אותם בצבעו השחור. שכבנו בצידי הדרך וחיכינו לעגלה.

לוארשה הגענו לפנות ערב. זו קדמה אותנו ביללת צופרי האזעקה, טרטור מכוונות־יריה ואותחים אנטי־אווירים.

פולין המוכית והפצועה עדיין התגוננה...

אין די ערשטע טעג פון חורבן

מאַטל וועניגער
מאַנטעוויידעא

די באַמבאַרדירונגען

פרייטיק, דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939, בין איך אַנגע־קומען קיין ווישקאָוו, כדי זיין צוזאַמען מיט מיין פאַמיליע אין די שוועכ מאַעסטקו. אינדערפרי האָט דער ראַדיא אַנמאַלדן, אַז דיי דייטשן זענען באַפאַלן פוילן. פיל ווישקאָווער זענען גלאַפן צו חייקל הילער, דער צוישטעלער פון צייטונגען אין שטאָט, צו דערוויסן זיך די לעצטע נייעס. דעם זעלבן טאָג זענען שוין אַנגעקומען פליטים פון כאַושעל און פון אַנדערע שטעט בייַ דער גרענץ און דערציילט די שוידער־לעכע אכזריות פון די דייטשישע מערדער לגבי יידן.

אין ווישקאָוו האָט מען באַמערקט, ווי די פוילישע מאַכט־אַרגאַנען גרייטן זיך צו אַנטלויפן פון שטאָט. מיר זענען געבליבן ווי שאָף אַן אַ פאַסטער. שבת האָט מען באַמאַרדירט די אייזערנע בריק און אַנדערע אַביעקטן. זונטיק און מאַנטיק איז עפּעס רואיק. דינסטיק, דעם 5־טן, האָבן די דייטשישע עראָפּלאַנען באַמבאַרדירט ווישקאָוו און מען האָט שוין גע־הערט פון אַ גרעסערע צאָל קרבנות.

בייַ אונדז אין שטוב איז אונדזער שוועסטער כעלטשע קראַנק געווען אויף לעטאַרגיע, וואָס האָט שוין געדויערט אַכט חדשים. דערביי האָב איך מיין ברודער משה אַמאַג־ברעט אויף איבערצופירן אונדזער שוועס־טער אויפן ריינעק, אין משהל בעקערס הויז. אויפן זעלבן פלאַץ האָבן זיך פאַרזאַמלט פיל פאַמיליעס. מען האָט געמיינט, אַז דאָרט איז מען באַוואָרנט. די עראָפּלאַנען האָבן די גאַנצע צייט באַוואָרפן די שטאָט מיט צינד־באַמבעס און אַלע מענטשן זענען דורך דער הילצערנער בריק אַנטלאָפן אין די וועלדער. נאָר אונדזער פאַמיליע (מיין מוטער ריווועלע, דער ברודער משה, די קליינע שרהלע און איך) האָט באַשלאָסן צו בלייבן צוליב דער קראַנקער שוועסטער. שפּעטער האָט די קראַנקע זיך אויפגעכאַפּט פון די באַמבאַרדירונגען, זיך צעקושט מיט אַלעמען און געבעטן:

— נעמט מיך אונטער די אָרעמס, לאָמיר לויפן זיך ראַטעווען.

מיר זענען אַדורך די בריק און זיך פאַרנומען אין די וועלדער מיט נאָך ווישקאָווער פאַמיליעס; פון מלכיאל שוחט, לייביש פּשעטיצקי און אַנדערע. די עראָפּלאַנען האָבן באַשאָס־טן אַנטלויפנדיקע און געזויט טויט. מלכיאל שוחט האָט געהייסן זאָגן ווידוי. אָבער מינוט האָבן מיר זיך אויס־געצויגן אויף דער ערד. אויפהייבנדיק זיך, האָב איך באַמערקט ווי מיין מאַנטל איז אַדורכגעלעכערט פון קויל. וואַנדערנדיק דורכן וואַלד, האָבן מיר זיך געלאָזט קיין יאַדעווע.

דער וואַנדערער־וועג

אויף דעם וועג קיין יאַדעווע, גייענדיק אין וואַלד, האָט מען באַגעגנט נאָך פאַרוווונדעטע פון דער באַמבאַרדירונג. אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז צווישן זיי געווען רחלע

שקאַרלאַט. מען האָט איר אויף אַ וואָגן געפירט צו אַ דאָקטאָר. אָזוי האָט מען ארומגעוואַנדערט צווישן מעת־לעת. די גאַנצע צייט האָט מען געגעסן „אין קאָמונע", וווּהל לייביש פשעטיצקי האָט מיטגענומען פראַדוקטן פון זיין זיקגרניע.

פּאַרטאָג אין מען אַנגעקומען קיין יאַדאָוע. אויך דאָ האָבן די ערשטאַנען אונדז באַשאַסן. מען האָט זיך באַהאַלטן אין שטאַל, אין עמעצנס אַ שפּייז־געולבל. ליידער, געדענק איך נישט זיין נאָמען. אַ וווילער, טייערער ייד. ער האָט אונדז אַלעמען אַרייַנגענומען, געגעבן עסן, טרינקען און געלעגערט. אין דער צייט איז יאַדאָוע געבליבן אַן אַ מאָכט. דאָס פּוילישע מיליטער איז אַנטלאָפן און די דייטשן האָבן באַדאַרפט אַרייַנקומען. מיר זענען אָוועק פון דער שטאַט אויסגעוואַהלטן זיך אין די אָקאָפּעס, צוליב די האַרמאַטן־באַשיסונגען. ר׳ מלכיאל האָט, ווי זיין שוויגערע, אַלע מאָל געוואָגט ווידוי און געבעטן: „זאָלן שוין די דייטשן קומען" — ווייל די שרעק איז יעווען גרויס.

צומאָרגנס זענען די דייטשן אַרייַן אין שטאָט און גע־טראָפן פאַרקלאַפּטע טיר־אָן־טויער. נאָך אַ האַלבן טאָג האָבן זיי באַפּוילן אויפמאַכן אַלע געשעפטן און אַנגאַהויבן צו רעקווירירן די סחורות.

פּיל ווישקאָוער פאַמיליעס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין דער צייט אין יאַדאָוע און אומגעגענט. לייביש פשעטיצקי איז אָוועק קיין ווישקאָוו אַ קוק געבן צו זיין שטוב — און מער נישט צוריקגעקומען. די דייטשן האָבן אים אויפן וועג געהרגעט.

אין יענע טעג האָבן די דייטשן און פּאָליאַקן אין ווישקאָוו אויסגעהרגעט אַלע יידן, וואָס זיי האָבן דאָרט געטראָפן און אונטערגעצונדן די הייזער. מען האָט געוואָגט, אַז די דייטשן האָבן נקמה גענומען אין ווישקאָוו, וווּהל מען האָט דאָרט אויסגעשאָסן 15 פון זיערע שפּיאָנען.

אין יאַדאָוע האָבן מיר געזען פיל יידן־פּליטים פון פאָר־שידענע שטעט. די יידן האָבן מיר איבערהגעגעבן דעם טרויע־ריקן גרוס, אַז מיין מוטערס שוועסטער און די גאַנצע משפּחה יונגשטיין האָט מען אויסגעשאָסן אין קאַרלעשין.

בײַ די סאָוויעטן

ס׳האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאָנגען, אַז די רוסן דערנענטערן זיך צו אונדזערע מקומות. די שמחה איז געווען גרויס. איך און מיין ברודער משה האָבן ממש געטאַנצט פאַר פריידן. מ׳האָט זיך געגרייט זיי אָנצוקענן צו פאָרן דורך קאָסאָוע. קומענדיק קיין ווענגראָוו, האָבן מיר דאָרט געענטפּיקט בײַ דער פאַמיליע ריימאַן און אויך באַזוכט עטלעכע ווישקא־ווער: די משפּחה רובין און אויך פּייוועלע שראָגס פּרוי, איטע, וועלכע איז געווען אין אַ גפּערלעכן צושטאַנד (אַ שפּליטער פון אַ באָמבע האָט איר געטראָפן אין פּוס). איר מחותן, פייוועל בהרב, דער טייערער ייד, האָט נישט אפֿגעטרעטן און איר געהאָלפן, ביז זי איז געשטאַרבן. ביינאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין קאָסאָוע און זענען פאַרהאַלטן געווארן דורך דער רויטער אַרמיי. אין דער קאָמענדאַנטור האָבן מיר זיי געגעבן צו פאַרשטיין (מיט די ענטע אין מיט די פּיס), אַז מיר זענען אָנטלאָפן פון די דייטשן; אַז מיר האָבן דאָ פאַמיליעס און אויך אַרבעט. שפּעטער האָט מען אונדז באַפרייט.

די ערשטע טעג איז אין קאָסאָוע געווען זייער פּריי. די רויטע אַרמיי האָט געווירן אין די גאַסן קינאָ־בילדער, געפירט אַ פראַגאַנדע צווישן מיליטער ווי צו האַלטן זיך אין אַ פּרעמד לאַנד. אַבער קאָסאָוע איז נישט באַשערט געווען צו האָבן ביי זיך די רויטע אַרמיי, וווּהל לויט דעם אָפּמאַך, האָבן זיי באַדאַרפט זיך צוריקציען ביז צום טייך סאָן. זיי האָבן געגעבן די מעגלעכקייט מיטצופאָרן מיט מיליטער, צוגעשטעלט לאָסט־אויטאָס און געלאָזט אָפן די גרענעץ אין משך פון קאָרגע צוויי וואָכן. אָבער זייער אַ קליינער טעל אין מיטגעפאָרן, וווּהל מ׳איז געווען מיד פון אַרומוואַנדערן אין דער פּרעמד און מען האָט געגלויבט, אַז עס וועט זיך פאַרבעסערן.

אין יענע טעג האָט מיין שוועסטער באַלטשע זיך געגרייט צו פאָרן קיין ווישקאָוו. זי איז אין די וואַנדער־וואָכן געווארן און געדונגען אַ פּור ביז לאָכאָוו און פון דאָרט — מיט דער באַן קיין ווישקאָוו. איר שפּראַך אין אויסזען — ווי אַ נישט־יידישע. די רייזע האָט געדויערט 10 טעג — און זי איז צוריקגעקומען מיט שלעכטע נייעס: ווישקאָוו איז רואיניערט, אונדזער שטוב — צעשטערט. מען האָט עמעוט טראָכטן פון איינאַרדענען זיך. דערווייל איז דער דייטש אַריין אין קאָסאָוע, עטלעכּפּ צו דער אַרבעט, פונוואַנען פיל זענען מער נישט צוריקגעקומען. אונדזער פאַמיליע האָט עטהאָס אַ באַראָטונג און באַשלאָסן, אַז איך און מיין ברודער זאָלן אַריבער דער גרענעץ, אויסזוכן עפּעס אַ באַשעפטיקונג און דערנאָך וועט די גאַנצע משפּחה איבערוואַנדערן. מיר האָבן צוזאַמען מיט נאָך פאַמיליעס געדונגען אַ נעשפּאַנטן וואָגן ביז דער גרענעץ, געפאָרן דורך וועלדער, כדי אויסצומיידן די רויבער־באַנדעס. ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען צו דער דייטשישער גרענעץ־וואָך. מען האָט אונדז אַוועקגעשיקט אַלץ צוגענומען, יעדן איינעם געגעבן צו 10 זלאָטעס און צוגעפירט צום טייך אַדורכצושוימן די גרענעץ דורך אַן אַרטיקן פּוינקט, פאַר 2 זלאָטעס אַ פערזאָן. וווּן מיר זענען אַריבער אויפן צווייטן בראַג, זענען אונדז אָנטקעגן געקומען עטלעכע סא־וויעטישע זעלנער מיט אָנגעצילטע ביקסן און קלאָר און דייטלעך באַפּוילן, אַז מיר זאָלן צוריקגיין. מיין ברודער משה האָט גלייכפֿוס עטלעכע וועלטער רוסיש און דערקלערט, אַז מיר וועלן נישט צוריקגיין, וווּהל דאָרט וועט מען אונדז דערשיסן. האָבן די סאָלדאָטן געהייסן אונדז גיין צו דער קאָמענדאַנטור, דאָרט האָט מען אונדז נאָכאָמאָל רעווידירט און געהייסן וואַרטן אין הויף. ביינאַכט האָט מען אונדז אָוועקגעפירט. אויפן וועג האָט מען באַגעגנט נאָך גרופּעס יידן, קאָנווויאירט דורך סאָלדאָטן. מ׳איז אָנגעקומען אויפן א.ג. נייטראָלן פּאָס, ביי מאָלקין. דאָרט איז געווען דער אָמתער עמק־הבכה: בייַ דער מאָלקינער סטאַציע האָבן די סאָוויעטישע זעלנער אַרייַנגעטריבן ביי אַ 6000 מענטשן — אַלטע לייט, שוואַנגער־פרויען, קינדער, מענער און פרויען פון פאָרשידענע עלטער, אַן לעבנסמיטל, אויפן פרייַען פעלד, אין רעגן און קעלט. שפּעקולאַנטן האָבן דאָרט פאַרקויפט ברויט פאַר הויכע פרייַזן. געווען פיל פאַלן פון טויט, אַ סך קראַנקע, אַן מעדיצינישע הילף.

מיר האָבן געשיקט דעלעגאַטן אונדז צו באַפרייַען — אַבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. דאָן האָבן מיר באַשלאָסן אויפצורייסן דעם שלאָבאַן פון א.ג. נייטראָלן פּאָס און אַרויס אויף דער פריי. מען האָט אויסגעקוקט ווען די וואַך טוישט זיך, דאָן זענען דאָ וווינעקער זעלנער. פון פּארטע האָט מען אויסגעשטעלט מאַכּעס מיט קליינע קינדער, דערנאָך — עלטערע מענטשן. צו דער באַשטימטער שעה האָט מען אויפ־געריסן דעם שלאָבאַן און די מענטשן־מאַסע האָט זיך אַרויס־געשוטפּט. די יונגע מיידלעך האָבן זיך אַנגאַהויבן קושן מיט די זעלנער, וועלכע זענען געווארן צעטומלט פון דער

געשעעניש. דער גאַנצער עולם האָט געזונגען דעם „אינטער־נאַציאָנאַל" און די סאָלדאַטן אין די אָקאָפּעס נעבן דער גרענעץ האָבן אונדז באַגריסט מיט אויפגעהויבענע פויסטן. מיר זענען אַנגעקומען צו דער סטאַנציע זאַרעמבי קאָשטשעלנע אַרום צוויי ביינאַכט, אין וואַלד. געווען דאָרט עטלעכע טויזנט אַנטלאָפענע פון פוילן, זענען מיר געגאַנגען וווייטער ביז טשעכאָוצע, וווּ מ'האָט געווארט אַ מעת־לעת, ביז מ'האָט אונדז צוגעשטעלט אַ פראַכט־צוג קיין ביאַליסטאָק.

אין ביאַליסטאָק

מיר זענען אַנגעקומען קיין ביאַליסטאָק צום קאָמיטעט פאַר די היימלאָזע. מען האָט אונדז געטיילט צו אַ האַלב שווארץ בריייטל און געהייסן גיין אין פאָלוואַרק, 15 קילאָ־מעטער פון ביאַליסטאָק, בלית ברירה האָבן מיר אַנגענומען דעם פאַרשלאָג און אָוועק צו דעם פאָלוואַרק, וועלכער האָט נישט עקזיסטירט. מיר האָבן זיך אומגעקערט אין אַ גאַס־רעגן, קיינער האָט אונדז נישט אַריינגעלאָזט — מען האָט מורא געהאַט פאַר די „ביעושענצעס" (פּוליטים). דאָן האָבן מיר באַשלאָסן אַריינצוגיין מיט געוואַלט צו אַ יידישן בעקער. מען האָט אים געדראָט צו ראַבּינו די בעקעריי, אויב ער וועט אונדז נישט אַריינלאָזן. איך קאָן נישט באַגעמען די שלעכטקייט פון אַ טייל מענטשן אין ביאַליסטאָק. מיר האָבן זיך אויסגעטריקנט די מלבושים מיט די שיך, געקויפט ברויט צום עסן. מיר האָבן דערנאָך אַדורכגעמאַכט קאַשמאַרע טעג. נישט געווען קיין פלאַץ וווּ זיך אָפּצורוען — נאָר אין גאַס. אָפּילו אין די בתי־מדרשים איז געווען פול מיט מענטשן. מיר האָבן דאָרט געטראָפן די פאַמיליע פאַרבערג. זיי האָבן געוואָלט פאַר אונדז מאַכן אָרט נעבן זיך, אָבער מיר האָבן רעזיגנירט, ווייל אַ ים פליי און ליין האָט פאַרפליצט דאָס בית־המדרש. איז מען גלאָפן צום וואָקזאַל — אָבער אויך דאָרט איז נישט פּעסער געווען. אַזוי האָבן מיר זיך אַרומגעוואַלגערט, ביז מ'האָט באַקומען אָרבעט ביים אויפ־שטעלן בעדער צום וואַשן זיך. מיין ברודער משה האָט געקענט די מלאכה נאָך פון ארץ־ישראל. האָבן מיר שוין געהאַט ווו צו נעכטיקן אויף דעם אָרבעטס־פּלאַץ.

אין ביאַליסטאָק האָבן מיר זיך אַנגעקומען אויף פיל ווייסקאָווער: אָסטראָ מיט זיין פאַמיליע (ווי איך האָב געהערט, אין ער מיט זיין משפּחה געשאָרבן פון הונגער אין רוסלאַנד); טשערוואַנאַגורע מיט דער פאַמיליע, די משפּחה שולץ, סרעברניק מיט דער פאַמיליע, שרען מיט די זין און טאַכטער, איטשע בהרב, נייַמאַן מיט זיינע זין, פרייַמאַן און אויך די פאַמיליע סענאָל, וועלכע האָבן נעהאַט אַ ווּוינונג און פיל ווייסקאָווער האָבן געפונען ביי זיי אָן אָפּרו. אויך מיר האָבן זיי געגעבן אַן אָרט צום שלאָפן, צוואַמען מיט משה סטאָליק, עס איז אויך פאַרגעקומען אין ביאַליסטאָק אַ התנוה פון אַ ווייסקאָווער פאַרל — און אַלע האָבן זיך געפרייט.

אונדזערע ווייסקאָווער האָבן געאַרבעט און אויך זיך פאַר־נומען מיט האַנדל; מען האָט געקויפט אויף די באַזאַרן אַלטע זאַכן און זיי פאַרקויפט. מען איז געשטאַנען אין די ריייען צו באַקומען פראַדוקטן און מאַנופאַקטור, דערנאָך דאָס פאַרקויפט. פון די ווייסקאָווער האָט אייניגע דעם צוויישן עהאַלפן אַריינלאָזן אין דיייען. מיין ברודער משה האָט נישט געקאָנט מער זיין אין ביאַליסטאָק. פילנדיק זיך אַנטוויש, האָט ער זיך באַמיט מיט אַלע מעגלעכקייטן צוריק־צופאָרן קיין קאַסאָוויע, צו דער מוטער מיט די שוועסטער. אין אַ צייט אַרום האָב איך באַקומען אַ קאָרטל פון מיין פאַמיליע, כ'זאָל זען צוריק קומען. אין דער זעלבער תקופה איז אונטערגעקומען די רעגיסטראַציע פון דער סאָוויעטישער מאַכט; ווער עס וויל נעמען אַ פאַספּאָרט, מוז בלייבן אין פּסח"ר און פאָרן וווייטער, ווייל אין ביאַליסטאָק האָט מען נישט דערלויבט צו זיין קיין היימלאָזע. אַדער — פאָרן צוריק צום דייטש. אין מערסטן טייל האָט מען זיך פאַרשריבן צוריקצופאָרן צו די פאַמיליעס, וועלכע מען האָט איבער־גלאָזט אין פוילן. געווען אויך פיל פאַמיליעס, וועלכע זענען די ערשטע אָוועק מיט עשאַלאָנען אין טיף רוסלאַנד; נישט געקאָנט זיך איינלעבן און צוריקגעקומען קיין ביאַליסטאָק. אויך די דאָזיקע פאַמיליעס האָבן זיך פאַרשריבן צוריק צום דייטש. מען האָט געטראָכט, אַז אין פוילן וועט זיך סוף־כל־סוף בעסערן. דער סוף איז אַבער געווען, אַז מען האָט אונדז נישט צוריקגעשיקט. דער עולם האָט זיך אַנגעהויבן צוגעווויינען צו די באַדינגונגען; יעדער האָט געלעבט ווי ער האָט נאָר געקאָנט. ביז צו יענער טרויעריקער נאַכט, אַרום 12 אַ זייגער, וועו די אַלע היימלאָזע, וועלכע האָבן נישט אַנטקומען קיין סאָוויעטיש פאַספּאָרטן, האָט מען אַרעסטירט און גלייך אָפּגעשיקט מיט עשאַלאָנען אין די טייַגעס, אויף סיביר, אין טורמעס און לאַגערן.

ההפצצה בספטמבר 1939

(זכרונות של חיל מהדיביזיה הפולנית)

נפתלי קרצ'מר
תל־אביב

חילי הדיביזיה שלנו, צעירים מאומנים מתרברבים כגיבו־רים על חשבון הגרמנים העתידים לפרגשם בברלין הכבושה, בזים ולועגים ליהודים־האזרחים הנתקלים בהם בתחנות. אולם כבר במלקיניה חזינו מבשרנו את ההפצצות של הגרמנים; החיילים הרצינו, רבים נפגעו, פסקו הלעג וההתרברבות. התקרבנו לחזית.

טבילת האש ראשונה

הגענו לזישקוב בלילה, חשכה ברחובותיה וסימטאותיה, בכל מורגשת תנועת צבא גדולה. האזרחים מעמיסים בחיפזון

אחרי שעות של טלטולים נקבעה לבסוף עמדתנו בקצה הרחוב המוביל לפולטוסק, השתכנו באחד הבתים הנאים המוקף גינה מטופחת בעצים ופרחים. הבית הוא, כנראה, של אחד הפקידים הפולנים שברח עם משפחתו. הגינות סביב הבתים נתפסו תוך שעה קלה לתעלות־קשר ועמדות של מכונות־ירייה ואנטי־טאנקים. יום ולילה הפציצו הגרמנים את כל חלקי העיר, אולם נמנעו מלפגוע בגשר. היינו יוצאים להבטחת מסילת־הברזל וכל אורך הכביש. הצבא הגרמני התקדם מכיוון פולטוסק לאט ובזהירות. במשך ימים רעדה העיר מההתפוצ־צויות, רעש האירונים והאש האנטי־אירית הפולנית. לבסוף קבלנו פקודה: „לסגת״...

את הנסיגה יש לבצע במהירות. אחרי נסיגתנו יפוצצו הפולנים את הגשר שמעל לנהר ביג. נמנתי על כיתת מכונות־יריה כבדות ולפני עזיבת העיר פשטו החיילים בבתים וחנויות היהודים, בחנויות נותרו קופסאות ריקות, גפרורים, מסרקות ומראות. בשמחה התפארו החיילים על הביזה. גם אני נכנסתי לאחד הבתים שבפנת הרחוב והכבר המובילה לגשר, שמא אפגוש פני יהודי. סרקתי את החנות בה הכל היה מפוזר; מהחנות נכנסתי לדירה. באחד החדרים עמדו מיטות ומיטת ילדים, בשני התגוללו תמונות משפחתיות על הרצפה, רק על הקיר היו עוד תלויות תמונותיהם של סבא בעל הדרת־פנים המשקיפה לעבר תמונות הסבתא. על השולחן היתה פרושה מפה לבנה ועליה מלח, חמאה ושאריות של ככר לחם. זה עתה, כנראה, עזבה המשפחה את הבית. בית הורי עלה בזכרוני. החדר בו שהיתי רגע קט נהפך למקדש־מעט. ביראת כבוד יצאתי את הבית ובכאב הסתלחתי לעבר החדר שהופסקו בו החיים לפתע, הזועק בדממתו, המבשרת רעות מחרידות.

כתחנו על ציודה מיהרה לעבר הגשר, אולם לאחר־מכן כיוונו אותנו לחוף הנהר ושם עלינו על סירות. חצינו את הנהר תחת אש תותחים, וכ־50 מטר לפני הגדה קפצנו לתוך המים ובשחיה הגענו לחוף. מטוסי ה„מֶסֶרשמידט״ הגרמניים המטירו עלינו אש והכדורים נפלו בקרבתנו לתוך המים. בהגענו לחוף התאוששנו קמעה ועם הנשק שוב זחלנו לעבר הכביש הגבוה. זחלנו בין עגלות הפוכות על משענן, בין גופות בני אדם וסוסים פצועים ובזניקה עברנו את הכביש לתוך העיר.

זריעת מות על האוכלוסיה הבורחת

אחרי שהתחפרנו ותפסנו עמדות חדשות בתוך העיר, היתה לי שהות־מה להיווכח מה עוללו הגרמנים לאוכלוסיה, עוד טרם דרכו מגפיהם בוישקוב והסביבה. רוב יהודי וישקוב הספיקו כנראה לברוח לפני יומיים. חלק קטן מהם פגשתי ביער בצידי הכביש רעבים, רצוצים ועיפים. פשטו שמועות שהגרמנים חצו את הנהר ומקיפים אותנו. לקראת הערב גבר הלחץ הגרמני והחלה הסגזה בלתי־פוסקת על האוכלוסיה האזרחית הנמלטת על נפשה ועל הצבא. צהלת סוסים בהולים, צעקות ובכי של נשים וילדים, שאיבדו את הוריהם, גניחת העצים הנשברים ונופלים, ופקודות הצבא התערבבו בתוך ההבלה הגדולה. סו״ס נוכחו הפולנים לדעת — ורבים בסתר־לבם חכו לגרמנים כלגואלים — מה מצפה להם. בתוך המהומה הזאת סיפר לי חיל מהכתה, כי ראה יהודיה באפיסת כוחות ולצדה ילדה. הפשתיה ומצאתיה שוכבת רעבה וצמאה בתוך בור. אספתי צנימים ומים מבין הכתה והבאתי לה. היא אמרה לי שזה יומיים לא בא אוכל לפיהם, והוסיפה כי ביער נמצאים הוריה הזקנים תשושים ובאפיסת כוחות. הוספתי לה גם את מנת־הברזל שלי, ויעצתי לה לברוח מזרחה ובלבד לא להשאר כאן.

בלילה החל היער לבעור. ההפגזה התקרבה וגברה. המבוכה והבהלה השתלטו על הכול עד לאיבוד העשתונות.

אחרי חצות קבלנו פקודה לסגת, לעבר קאַלושין. שבועיים ימים ביום ובלילה שקענו בקרבות, תוך היחלצות מ„כיס״ אחד לשני. בסוף ספטמבר מצאתי את עצמי בין עשרות אלפי יהודים של הסביבה, ביניהם מתי־מעט מוישקוב, במסע ארוך, אכזרי וכושל, לפרוסיה, ומסביבנו הרוגים, מוכים ומוחלכים ועזובים על פני הכביש ובתעלות.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

דער „שוואַרצער פרייטיק״

לייבל פאַפאַווסקי
בוענאַס־איירעס

ערשטער טאָג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. מיר האָבן נישט פאַרגעפילט, וואס פאר אַ קאַטאַסטראָפע ס׳רוקט זיך אָן. ערשט שבת פאַרנאַכט, וען אויף אונדזער שטעטל האָט זיך אַראָפגעלאָזט די פינצטערניש, זענען די דייטשישע ערפאָלאַנען דורכגעפליגן און אַראָפגעוואָרפן עטלעכע באַמ־בעס אויף אַ דערבייאיקן ציגיינער־לאָגער. זיי האָבן דאָרט באַמערקט אָ פייער. דאָס איז ערשט קיין עוועון אָ פאַרשפיל.

זונטיק אינדערפרי האָבן זיך אַנגעהויבן באַווייזן פליטים פון מערב־פוילן. צו קיין אַרבעט און באַשעפטיקונג זענען מיר שוין נישט געגאַנגען, נאָר געהערט ראַדיאָ און באַגלייט חברים צום מילימעטער. די שוין־זענען געווען באַקלעפט מיט פאַפיר — אַבער נאָכן ערשטן שאָס זענען זיי אַרויסגעפאַלן; גריבער זענען געווען אַנגעגרייט אויף צו באַשיצן זיך פון די פאַלנדיקע באַמבעס — ס׳איז אַבער נישט אויסגעקומען צו באַנוצן זיך מיט זיי; מיר האָבן זיך באַאַרגט מיט שפייז אויף צווויי וואָכן — נאָר דעם זאַפאַס דעם ערשטן לופט־אַנפאַל.

מאָנטיק פרי האָבן מיר געהאַט דעם ערשטן לופט־אַנפאַל. נישט קיין סך טויטע און פאַרוווּנדעטע. אַרום 11 פרי בין איך געגאַנגען אויף דער פולטוסקער גאַס. דער פליטים־שטראָם האָט זיך פארשטאַרקט, דערנאָך איז פאַרגעקומען דער צווייטער לופט־אַנפאַל, ווען כ׳בין צוריקגעלאָפן, איז דער עלער חיים (קאַמאַשנמאַכער), וועלכער האָט מיט מיר געדינט מיט אייניקע מינוטן פריער — שוין געלעגן אָ טויטער אויפן טראָטואַר. נעבן אים איז געלעגן נאָך אַן אַלטער מאַן. פאַרוווּנדעטע האָבן אַ געבעטן הילף.

נאָכמיטאָג האָט זיך איבערגעחזרט דער לופט־אַנפאַל. וויידער טויטע און פאַרוווּנדעטע. שאול דאַן האָט געטראָפן זיין שוועסטער אָ פאַרוווּנדעטע. איז ער געלאָפן אין אַמבו־לאַנסאַריע אין דאָרט קיינעמען נישט געטראָפן. נעבן זייער הויז איז געלעגן אָ טויטער פאַליציאַנט, אומגעקומען פון דער זעלבער באַמבע.

דינסטיק פרי האָבן די דייטשן אַנגעהויבן וואַרפן צינד־באַמבעס. אַלץ ברענט. מענטשן לויפן פון איין אָרט צום צווייטן. איך מיט מיין טאַטן זענען אַראָפגעלאָפן אין קעלער

אַריין. די באַמבע וואָס אויפגעריסן אויפן קלויסטער־פּלאַץ, האָט אויפגעפּראַלט די טיר פון אונדזער קעלער. זענען מיר אַרויס פון קעלער און צוזאַמען מיט דער מאַמען געווען אַ צייט ביי יענעלך־דוד שוסטער. צו מיטאָג־צייט איז געוואָרן שטיל. די פיירען האָבן זיך פאַרשפּרייט. אין גאָס באַווייזן זיך בלויז אייניצלנע מענטשן. די פאַליציי איז אַנטלאָפן. אַ פאַליציאַנט זאָגט מיר: „שוין צייט צו אַנטלויפן".

מיין ברודער וועלווּל, וועלכער איז געשטאַנען ביים פישער־עסל, האָב איך אויף שנעל געזאָגט:

— גיב אביבר די עלטערן, אַז איך לויף קיין יאַדאָוו בראָנגען מיין קוזינס פערד־און־וואָגן. דאָן וועלן מיר אריבער קיין יאַדאָוו, ווייל דאָרט איז שטיל.

כ׳בין אַוועק, אַריבער די בריק און זיך געלאָזט אין וועג אַריין. אויפן וועג בראָנט אַלץ, אפילו דאָס גראָז. אין סקושעוו האָב איך בעטראָפן פּוליע שקאָלאָם מיט זיין פּרוי און טאָכטער. איר האַלדז איז פול געווען מיט בראַנד־ווונדן. כ׳האָב זיי געהאָלפן זי צופּרן צו אַ פויער. זיי האָבן זיך אויפגעזעצט אויף אַ וואָגן און אָפּגעפאָרן.

וועג כ׳בין שוין אָפּגענאָגנען האַלב וועג צו יאַדאָוו, האָב איך געטראָפן יוזעף קראָוויטשיק. ער האָט אביבר־געגעבן, אַז יאַדאָוו איז אויב באַמבאַרדירט און פאַרגעליגט מיט אים אביבר־צוגעטיקן אין וואַלד. אינדערפרי זענען מיר געגאַנגען זוכן עסן ביי די אַרומיקע פויערים.

אין וואַלד האָב איך געטראָפן זייער פיל וויישקאָווער יידן. ס׳האָט זיך מיר אויסגעווינן, אַז די גאַנצע יידישע קהילה האָט זיך פאַרקליבן אין וואַלד. כ׳האָב נישט געהאָט קיין מוט זיך נאָכצופרעגן אויף מיינע עלטערן. מען האָט מיר דערציילט, אַז זיי זענען דאָ געווען אַ גאַנצע נאָכט. אינדערפרי זענען זיי אַוועק קיין יאַדאָוו. דאָס הארץ איז מיר דערפרייט געוואָרן. כ׳בין אַוועק קיין יאַדאָוו. אויפן וועג — ווידער אַ באָמבאַרדירונג. אנקומענדיק קיין יאַדאָוו, דערוויס איך זיך, אַז מיינע עלטערן האָבן זיך אפּגעטראָגן אויף אַ מער „זיכערן" פלאַץ. כ׳בין צו זיי אַנגעקומען ביינאַכט, מיט נאָך עטלעכע מענטשן. מיר זענען געשלאָפן אויף אַ בוידעם מיט היי. פונדעסטוויניגער האָבן זיך געזען פּייערן.

נאָכן פרי זענען מיר אַנגעקומען קיין יאַדאָוו און זיך „איינגעאָרדנט" ביי פּריינד. דאָ זענען אויך געווען פיל יידן פון וויישקאָוו און פון פולטוסק, אַ דאַך איבערן קאָפּ האָט מען געפונען ביי די זייער פריינדלעכע יאַדאָווער יידן. די בעקערס האָבן אַוועקבעט בייטאָג און ביינאַכט, כדי צו באַזאָרגן די יידן מיט ברויט. אַז ס׳האָט זיי אויסגעפעלט מעל, זענען זיי געלאָפן צו די פויערים אין די אַרומיקע דערפער, איינ־שטעלנדיק דערביי זייערע בעבנס.

די דייטשן זענען אריין קיין יאַדאָוו, פאַרנומען דאָס שטעטל אַן אַ שאָס. דערביבער איז גאַרנישט פאַרניכטעט געווארן. די דייטשן האָבן גמאָלדן, אַז זיי מוזן פאַרלאָזן, ווייל די רוסן וועלן אינגיכן אנקומען. דאָס האָבן מיר אויך געליינט אין אַ דייטשישער צייטונג. די רוסן זענען שוין דאָן צוגענג אין ביאַליסטאָק, בריסק און זיך דערנענטערט צום בוג. דאָס איז פאַר אונדז געווען די בעסטע נייעס.

אין יאַדאָוו האָבן מיר, אַ גרופּע יידן, זיך צוזאַמענגעדעט וועגן אַוועקלאָזן זיך קיין וויישקאָוו, אין דער האָפענונג עפּעס אָפּצוראַטעווען. אויפן וועג האָבן מיר באַגעגנט בערל קאָוואַל, וועלכער האָט אונדז געוואָרנט:

— קומט שוין צוריק, אויב איר ווילט נישט, אַז די דייטשן זאָלן אייך פאַרפּיניקן, ווי ס׳איז געשען מיט לייביש פּשעטיצקי און דעם קצב. אויך זיי זענען געגאַנגען פון יאַדאָוו אַהיים. איבעריקנס, אין וויישקאָוו איז נישטאָ וואָס צו זוכן, אָלץ איז דאָרט חרוב געוואָרן. פאָראַן דאָרט איין באַרג אָש, אויסגעמישט מיט טויטע קערפערס. די לופט איז אַזוי פאַרפּעסטעט, אַז אפילו די דייטשישע פערד ווילן נישט דורכגיין יענע ערטער.

אין יאַדאָוו האָבן די דייטשן אונדז געהאָלטן אין שטענ־דיקער שרעק. זיי האָבן גערויבט, געשניטן בערד, פאַרגוואַל־דיקט.

ענדלעך איז צו אונדז דערגאַנגען די ידיעה, אַז די רוסן זענען שוין דאָ. אין סטאָק און אין קאָסאָוו, אַבער קיין יאַדאָוו וועלן זיי נישט קומען. איך מיט מיין חבר מאָטל גזשעגדע זענען אַוועק קיין סטאָק און דאָרט נישט געטראָפן קיין רוסן און קיין יידן. זענען מיר אַוועק קיין קאָסאָוו, ווו ס׳האָט געהערשט אויסערגעווינלעכע פרייד. דאָרט איז שוין יא אַ גוועלן די רויטע אַרמיי. מיר זענען אַריין צו אַ פריינד און מידע פון וועג זיך געלייגט שלאָפן.

אינמיטן דער נאַכט האָבן מיר געהערט מאַרשירן מילי־טער, אונזדזער פריינד איז אַרויס אין גאָס און באַלד צוריק־געקומען מיט דער שלעכטער נייעס, אַז די רוסן ציען זיך צוריק ביז אויבערן בוג, ווו ס׳וועט איינגעשטעלט ווערן די נייע גרענעץ. האָבן אויך מיר זיך געלאָזט ניין אינמיטן דער נאַכט, ווייל אינדערפרי קאָן שוין זיין שפּעט. אויפן וועג צום בוג זענען מיר דורכגעווייקט געוואָרן פונעם ביינאַכטיקן רעגן. אינדערפרי, ווען מיר זענען צוגעקומען צום בוג, האָט שוין די זון געלויכטן. אונזדז איז געווען פיל לייכטער, די רוסן האָבן צו אונדז געשמייכלט...

אין שטעטל דענער, אויף דער צווייטער זייט בוג, איז געווען ששון ושמחה. יידן האָבן זיך געפילט זיכערער, ווייל די רויטע אַרמיי וועט דאָ בלייבן. מ׳האָט געדענקט, אַז די גרענעץ וועט אַ שטיקל צייט זיין אָפן. מ׳וועט קאָנען גיין אַהין און צוריק. מיין חבר איז טאָקע אַוועק קיין יאַדאָוו, כדי ברענגען זיינע און מיינע עלטערן.

דערווייל בין איך געווען ביי גאַנץ־פרעמדע מענטשן, וועמען כ׳האָב נישט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן פאַר זייער גאַסטפרײַנדלעכקייט.

אויפן דריטן טאָג, נישט קאָנענדיק זיך דערוואַרטן אויף מיינע עלטערן, בין איך אַוועק קיין ביאַליסטאָק צו מיינע קוזינען, ווו כ׳האָב זיך אויפגאַהאַלטן ביז מיינע עלטערן מיטן ברודער וועלווּל און אַ שוועסטערן־טאָכטער זענען אויך אָנגעקומען. דאָן זענען מיר אַלע אַריבערגעפאָרן אין אַ קאָלאָניע, נישט וויים פון דער שטאָט.

אַלע עפּטלעכע זאָלן אין ביאַליסטאָק, אויך די שולן און בתי־מדרשים, זענען געווען געפּאַקט מיט מענטשן, אָנטאָפענע פון יענער זייט גרענעץ. מ׳איז געשלאָפן אויף דער בלויזער ערד. כ׳האָב זיך אַרויסגעלאָזט זוכן מיינע באַקאַנטע.

אין אַ וואַרעם האָבן די רוסן געמאָלדן, אַז ווער ס׳וויל פאָרן קיין שיף־רוסלאַנד — קאָן זיך פאַרשרייבן. אין שוין זענען די רעגיסטרירטע געווען אין פראַכט־וואַגאָנען, מיט אייזערנע אייזעלער און נאָרעם צום שלאָפן.

מיר זענען אָנגעקומען קיין טאַלאָטשין, וויסרוסלאַנד, און זיך אָנגעהויבן צוגעווינען צום נייעם לעבן.

מיט אַן אָנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער איז שוין דייטשלאַנד באַפאַלן דעם ראָטנפאַראַנד. מיך האָט מען מאַביליזירט אין דער רויטער אַרמיי. כ׳האָב זיך געמוזט שיידן מיט מיינע עלטערן. באַלד אין די דייטשע אַרמיי אריין קיין טאַלאָטשין, וווּ מיינע עלטערן זענען געבליבן. מער פון זיי האָב איך נישט געהערט.

כ׳האָב אָנטיילגענומען אין די שלאַכטן מיט די היטלע־
ריסטישע האָרדעס און געוואָרן פאָרווונדעט. אין מאָסקווער
שפיטאָל, ווו כ׳בין געווען אין פרילינג 1944, האָב איך דער־
הערט די נייעס, אַז די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט די שטאָט
טאָלאָטשין. כ׳האָב גלייך אָויפגעשיקט אַ בריוו צו דער
דאָרטיקער שטאָט־פאָרוואָלטונג, מיט אַן אָנפראָגע וועגן גורל
פון מיינע עלטערן. דער ענטפער איז געווען, אַז זיי ווייסן
גאָרנישט...

צוזאַמען מיט מיינע עלטערן זענען געווען: מיין ברודער
וועלוול; מיין שוועסטערס זון און טאָכטער. זייערע עלטערן
זענען, וואָרשיינלעך, אומגעקומען אין וואַרשע. מיין עלטסטער
ברודער משה און זיין טאָכטער, וועלכע האָבן געווינט אין
לונינעץ (קרעסן), וווהין זיי האָבן זיך איבערגעטראָגן, נאָכן
פאָרלאָזן וויישקאָוו, זענען אויך אומגעקומען פון די מער־
דערישע הענט.

ערע זייער אָנדענק!

די נאצי־מערדער אין שטעטל

ח. א.

וויישקאָוו איז אַזועצט געווען דורך די דייטשן באַלד
נאָכן פאַלן פון וואַרשע. די ערשטע מלאכה זייערע איז
געווען — ראָבאָווען ביי יידן, און אַלץ וואָס קומט אונטער
דער האַנט. אָפילו מעבל. איבערהויפט איז זיי געפעלן געוואָרן
דאָס בעטגעוואָנט. כמעט פון יעדער הויז האָבן זיי צוגענומען
די קישנס, קאָלדערס, איבערבעטן. שווער געווען צו פאַרשטיין
צוואָס זיי נייטיקן זיך אין אַזויפיל בעטגעוואָנט.

דערנאָך איז אַרויס אַ באַפעל, אַז קיין שום ייִד טאָר זיך
נישט באַווייזן אין גאַס. דער באַפעל איז געווען גילטיק
עטלעכע טעג. שפעטער — אַ נייע גזירה. אָלע יידן זאָלן
זיך צונויפזאַמלען אינמיטן מאַרק, באַוואָפנטע דייטשן זענען
ווי צעוישעטע בעסטיעס אַרומגעלאָפן איבער די הייזער
און צונויפגעטריבן די יידן. ווען אָלע זענען שוין געווען
אויפן מאַרק, האָט מען זיי געזונען יאָגן הינטער דער שטאָט.
קיינער האָט נישט געוווסט וווהין. ענדלעך האָט מען זיי
באָפוילן זיך אָפצושטעלן, כדי אַרייַנטרייבן אין סטאָדאָלעס,
וואָס זענען דאָרט געשטאַנען. אַז די יידן האָבן פאַרפולט
די שייערס, האָבן די מערדער אונטערגעצינדן איינעם פון
זיי. ריזיקע פלאָמען האָבן אַ זעץ געגעבן פון אָלע זייטן
און געדיכטע קנויל רויך. באַוואָמען מיט די געשרייען פון
די אומגליקלעכע, האָבן זיך געריסן צום הימל. די יידן,
וואָס זענען געווען פאַרשפּאַרט אין די אַנדערע סטאָדאָלעס,
האָבן אויפגעריסן דורכגענג און אַנגעהויבן לויפן. די היטלע־
ריסטן האָבן געפּפנט אַ מערדעריש פייער אויף די אַנטלויפנ־
דיקע. פיל זענען געפאַלן טויט. אַנדערע זענען פאַרוווּנדעט
געוואָרן. ביי יענער מאַסאַקרע זענען פאַרברענט און דערשאָס
געוואָרן 77 יידן. צווישן זיי — 8 קריסטן.

(פון די ייוו״א־מאַטעריאַלן אין ניו־
יאָרק — נומער 1140 וויישקאָוו)

וויישקאָוו אין פלאָמען

צבי יעקב גמרא
ניו־יאָרק

פרייטיק, דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר, ווען ס׳איז
אויסגעבראָכן די מלחמה, האָבן נאָכיש ערפּלאָנען זיך
באָוויזן איבערן שטעטל, אָבער נישט געוואָרפן קיין באָמבעס.
נאָר מיר האָבן געפילט דעם אומגליק אין די ערשטע טעג
פון קריג. דעם 5־טן סעפּטעמבער, פּנימ אַ זייגער אינדערפרי,
איז וויישקאָוו שוין געשטאַנען אין פלאָמען, אַרומגענומען
אין אָלע פיר זייטן. די שטאָט איז באַשאָסן געוואָרן מיט
מאַשינגעוועהר, עס זענען שוין געווען אַ סך טויטע און פאַר־
וווּנדעטע. צום באַדויערן, האָט אייגנער נישט געקאָנט העלפן
דעם צווייטן, יעדער האָט זיך געמוזט אַליין העלפן, ווי נאָר
ער האָט געקאָנט. מענער האָבן געזוכט זייערע פרויען;
פאַרצווייפלטע פרויען האָבן געזוכט זייערע מענער אין בייַדע
באַזאָמען האָבן זיך נאָכגעפרעגט אויף זייערע קינדער.
אַ שרעקלעכע יללה האָט זיך געטראָגן אויבערן גאַנצן
שטעטל — און אָלע זענען געלאָפן.

איך לויף אַדורך די גאַס ווו דער גרויסער בית־המדרש
האָט זיך געפונען. איך זע ווי דער בית־המדרש שטייט אין
פלאָמען און אָלטע קראַנקע לייט, וואָס האָבן זיך געפונען
אינעווייניק, שרייַען מיט פאַרצווייפלטע קולות:

— ראָטעוועט!

אָלע זענען זיי נעבעך אומגעקומען. די נשמות פון די
קדושים זענען צוזאַמען מיט די אותיות פון דער הייליקער
תורה אַוועקגעטראָגן גיהנום דורך די פלאָמען אין הימל
אַריין.

מיר לויפן ווייטער — און קוקן זיך אַרום. עס פעלן
שוין אַ סך פון אונדזערע וויישקאָווער יידן. שווער איצט
איינצורעכענען אָלע נעמען. מיר לויפן אַריין אין הויז, ווו
ס׳האָט געווווינט אונדזער רב זצ״ל. מיר באַאָכטן זיך מיט
אים וואָס צו טאָן. שווער געווען צו גיבן אַן עצה, ווו זיך
צו ראַטעווען.

שפּעטער האָט אַ רעגירונגס־באַאַמטער מיטגענומען דעם
רב. ווען ער איז אַוועקגעפאָרן פון שטעטל, האָט ער זיך
מיט אונדז געזאָגט און טרערן זענען געשטאַנען אין זיינע
אויגן. ער האָט אונדז געוווּנטשן מיר זאָלן געהאָלפן ווערן.
די דאָזיקע סצענע מיט אונדזער ווירדיקן רב איז מיר שווער
צו באַשרייבן.

מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן וויישקאָוו. אַן עולם
יידן האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין דער ריכטונג צו דער הילי־
צערנער בריק, אין וואָלד אַריין, כדי פון דאָרט ווייטער
לויפן. ווען מיר זענען שוין געווען אויף דער בריק, האָבן
מיר אינמיטן שרעקלעכן געדרענג דערזען, ווי עס קומען אַן
צו פליען דייטשע עראָפּלאַנען און וואַרפן אַראָפּ באָמבעס.

צום גליק זענען די באַמבעס געפאַלן אין וואַסער. מיט עטלעכע שעה שפּעטער, ווען מיר זענען שוין געלעגן אין וואַלד, האָבן מיר גהערט ווי די בריק איז געוואָרן אויפֿ־ גערייסן. מענטשן, וואָס האָבן זיך דערנאָך אַרויסגעריסן פון שטעטל, זענען מיט שיפלעך אַריבער אויפן צווייטן ברעג, אין וואַלד. זיי האָבן איבערגעגעבן, אַז די נאַציס בושעוועז שוין אין שטעטל. די בתי־מדרשים, בתי־תפילות, חסידים־ שטיבלעך זענען פאַרברענט געוואָרן, מיט עטלעכע טעג שפּע־ טער איז כמעט אַלץ פאַרניכטעט געוואָרן פון די באַמבעס, אַרטילעריע באַשיסונג און שריפות.

נאָך פיר טעג וואַנדערן אין די וועלדער, זענען מיר אָנגעקומען אין שטעטל יאַדוועז. אין דריי טעג אַרום זענען אויך די נאַציס אַריין קיין יאַדוועז. דאָס שטעטל איז פול געווען מיט יידישע פליטים פון דער אַרומיקער געגנט. ס׳איז געווארן אַ גרויסע פּאָניק. נישט געווען ווו אויבערצושלאָפן אָ נאַכט. אויך די נאָסן זענען געווען איבערפולט מיט פליטים. מען האָט פון ענגשאפט זיך געשטיקט אויף די בידעמער און אין די קעלערס. נישט געווען גענוג צו עסן. מ׳האָט זיך נישט געקאָנט ווי געהעריק ארומוואשן. האָבן זיך אָנגעהויבן פארשפרייטן עפּידעמיעס אין יאַדאַווע. דערווייל זענען צוגע־ פאָלן די ימים־נוראים.

שרעקלעכע ידיעות האָבן זיך דערטראָגן צו אונדז. יום־ כיפור איז דערהרגעט געווארן דער וועגנאַרווער רב זצ״ל. האָבן מיר באַשלאָסן גלייך נאָך יום־כיפור צו פאַרלאָזן יאַדאַווע און מיט גרויסע שוועריקייטן זיך דערשלאָגן צו דער גרענעץ.

אין גערענגל מיטן טויט

לעמל רובין
פּאַריז

די ערשטע טעג

דינסטיק, דעם 5־טן סעפּטעמבער 1939, אין פינפטן טאָג זינט דעם מלחמה־אויסברוך, איז וויישקאָוו באַמבאַרדירט געוואָרן. כמעט די גאַנצע באָפעלקערונג פון שטאָט האָט דורך דער בריק זיך געלאָזט לויפן אין וואַלד אריין און דאָרט געזוכט שוץ. איך מיט מיין פאַמיליע, וויי אויך אונדזערע שכנים — רחל פרומאָוויטש מיט אירע צוויי טעכטער חוה און פייגע, זענען צוזאַמען מיט די האַלדינס, וועלכע האָבן געהאַט אייגענע פערד־און־וואָגן, גענומען פאַרשטעקט אין וויישקאָווער וואַלד. וויייטער פאָרן האָט מען נישט געקענט, ווייל עס זענען געווען צוויל מענטשן אויפֿ וואָגן. צופעליק האָבן מיר אין וואַלד באַגעגנט אַ פאַליאַק פון פראַשניץ, וועלכער האָט גהאַט מיט זיך צוויי פערד און אַ וואָגן. צוריקפאָרן האָט ער נישט געוואָלט, ווייל אין זיין שטעטל האָבן זיך שוין געפונען די דייטשן. האָבן מיר אָפגערעדט, אַז ער שטעלט צו אונדזער דיספאָזיציע זיין וואָגן מיט די פערד, דערפאַר וועלן מיר אים מיט די פירפיסיקע אויסהאַלטן אָ גאַנצן וועג און ביים סוף פון דער נסיעה וועט מען אים שוין פאַרגיטיקן.

מיר האָבן זיך וויייטער געלאָזט אין וועג אַריין, נאָר אָ גרעסערע צאָל פאַמיליעס: אשר גאַלאַנסקי מיט זיין פרוי און קינדער, מיין שוואָגער יאָסל האַלאַנד מיט דער פרוי, ווי אויך מיין טייערע מאַמע ליבע־רויזע רובין, וואָס איז שפּעטער אומגעקומען; רחל פרומאָוויטש, אירע ביידע קינ־ דער, האַלאַנד מיט זיין פרוי און קינדער, שניאַדאָווער מיט זיין פרוי און קינדער.

אַרויסגעפאָרן איז מען ביינאַכט, נאָר געטראָכט האָט מען: אפשר וואָלט געוועז אָ יושר צו פאָרן צוריק? מיר האָבן געוווסט, אַז די שטאָט איז כמעט אינגאַנצן אָפּגעברענט, געבליבן איז נאָר דאָס הויז פון לערער דאַמב. פּיל אייגוווינער זענען אַנטלאָפן קיין ביאַליסטאָק, גראָדנע און אין די קליינע שטעטלעך.

געפאָרן זענען מיר ביינאַכט, בייטאָג געהט און גלייך־ צייטיק זיך אויסבאַהאַלטן. מיט עסן איז געוואָרן זייער שלעכט און מיט וואַסער — נאָך ערגער. מיר האָבן פון די קאָלו־ זשעס אין וואַלד געטרונקען פאַרעיפּושט און פאַראומ־

דורכפאָרנדיק וועגנראָוו, האָבן מיר דאָרט געטראָפן דעם וויישקאָווער גביר עלי־מאיר גאָלדמאַן און ביי דער גאָלאָגג־ הייט זיך אויסגעטענהט וועגן דער וועדט און וועראָטאָזיקייט פון אָנגעזאַמלטע פאַרמעגנס און גיטער, וואָס וועדן צונישט מיטן אויסברוך פון אָ מלחמה... דערבי האָב איך אים דערצײלט, אַז כ׳האָב אויפֿן וועג באָגעגנט אָ צווייטן וויי־ קאָווער ריידן ייד, יחיאל־מאיר רובין. צוזאַמען מיט זיין פרוי איז ער געגאַנגען צופוס און אויסגעזוכן וווי אָלע פליטים וואָס האָבן פאַרלאָזט אונדזער שטאָט.

מיר זענען אָנגעקומען אין דעם שטעטל לאָכאָוויטש. אַזויווי דאָס אָרט האָט זיך געפונען אויפֿן סאַמע גרענעץ, איז געווען אומגעלעך צו פארבליבן. אשר גאָלאָנסקי האָט געהאַט אין לאָכאָוויטש זיינע באַקאַנטע סוחרים, מיט וועלכע ער האָט געפירט מסחר — און זיי האָבן אונדז אָלע אייג־ גאָרדנט אין אָ דערבייאיק דאָרף. נאָכן אָפזיץ אין דאָרף איז געגאַנגען צום בית־המדרש, וואָס איז געווען אַ גרויסע שול. וויייל אין שטעטל איז אריין די רויטע אַרמיי. איצט נעמט אָ סוף צו אונדזערע לידן, מיר זענען באַפרייט.

צו יענער צייט האָט מען נאָך נישט געוווסט ווי אַזוי עס וועט אויסזען די נייע גרענעץ־לינע צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. עס זענען אַרומגעגאַנגען פאַרשידענע קלאַנגען. איז מען געוועט אין לאָכאָוויטש, נאָר דע־ביי געטראָכט, אַז עס וואָלט געווען אָ רעכט אַרויסצושיקן שטעלעס מענטשן קיין וויישקאָוו. באַזונדערס האָבן איך געהאַט פאַרגראָבן פיל לעדער, וואָס איז דאָך געווען זייער אָ וויכטיק אַרטיקל, באַזונדערס ביי די רוסן. מיין זון האָט באַדאַרפט צוריקפאָרן קיין וויישקאָוו. אַבער ווי אַזוי, אַז קיין באַנעז און אויטאָבוסן קורסירן נישט? דערפאָר האָבן אויף דיר שאַסיין כסדר זיך באַוועגט קאָלאָנעס סאָוויעטיש מיליטער. אָ פאָר שטיוול מיט אָ שטיק לעדער האָבן דערמעגלעכט מיין זון אויפצושטיגן אויף אָ סאָוויעטישן מיליטערישן אויטאָ און פאָרן אין דער ריכטונג פון וויישקאָוו. מיט אים זענען אויך מיטגעפאָרן אַנדערע קינדער פון משפחות, וואָס זענען געווען מיט אונדז צוזאַמען.

עס איז אַריבער אַ וואַך — און מיר האָבן נישט געהאַט קיין שום ידיעה פון די קינדער. די זאָרג אין אומרו זענען געווען אַקוראַט. מען האָט געהאַט צו זיך אַליין טענות, הלמאי מען האָט געווען ראַטעווען פֿאַרמגנס, און דערבייַ פֿאַר־געסן, אַז מען שטעלט אין די לעבנס פון די קינדער. מיט אַמאָל — אַ גרויסע שמחה! די קינדער האָבן זיך אומגעקערט, נאָר זיי האָבן געהאַט צו דערציילן שרעקלעכע אירבערלע־בונגען. אַנקומענדיק קיין אָסטראָווו, איז די שטאָט שוין געווען באַזעצט דורך דייטשן, וועלכע האָבן אין אָוונט אַרויסגעשלעפט עטלעכע הונדערט יידן און אַנגעהויבן שיסן. די קינדער זענען קוים אַנטלאָפן מיטן לעבן און זיך גערעטעוועט קיין זאַמבראָוו, ווו עס זענען געווען די רוסן. וועגן פֿאַרן קיין ווישקאָוו האָט שוין נישט געקאָנט זיין קיין רייד.

קיין באַראַנאָוויטש

שפּעטער איז אַנגעקומען קיין לאָכאָוויטש דער ווישקאָ־ווער איינוווינער יאַנקעלע, וואָס האָט געהאַנדלט מיט אָלטע זאכן, אַן איידעם פון דער געלער פֿייגע די פישערקע. ער האָט דערציילט, אַז אין מיין שטאָל איז אַריינגעפאַלן אַ באָמ־בע, אַנטפלעקט די באַהאַלטענע חורה, וואָס איז דורך די פֿאַליאָקן צעראַבירט געווארן. איצט האָט שוין נישט געהאַט קיין טעם צו טראָכטן וועגן דעם פֿאַרמגען אין ווייטקאָוו. מיר באַשליסן צו פֿאַרלאָזן לאָכאָוויטש און אַריינפאַרן קיין באַראַנאָוויטש.

אין באַראַנאָוויטש האָב איך אויפגעזוכט באַקאַנטע גאָר־בערס, געווען ביי זיי לעדער צום פֿאַרקויפן און מיט פרנסה בין איך געווען געזיכערט. מיט אַ צייט שפּעטער האָב איך אַנגענומען אַרבעטן ביי מיין פאָך, די קינדער געשיקט אין גימנאַזיע און מען האָט געלעבט מיט דער האַפענונג, אַז די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מיר וועלן זיך אומקערן אין אונדזערע היימען.

דערווייל האָבן די סאָוויעטן צעמאָלדן, אז ווער עס וויל צוריקפֿאָרן אין זיין פּריערדיקער היים, צו די דייטשן, קאָן זיך רעגיסטרירן. אַבער די וואָס ווילן נישט צוריקפֿאָרן, מוזן אַרויסנעמען סאָוויעטישע פאַספּאָרטן, ווערן רוסישע בירגער און זיי ווילן שוין נישט קאָנען פֿאָרן צוריק. די דאָזיקע מעלדונג האָט אַרויסגעריפן גרויס אויבערויז ביי די פֿליטים. שווער געווען צו דעציידירן. דערווייל איז דער אַנגעצייכנטער טערמין אָפּגעלאָפן אוך, ווי דער שטייגער, האָבן אַ טייל אַנטשיידט צו בלייבן ביי די רוסן און אַ צוויי־טער טייל — פֿאָרן אַהיים.

אַרבעטנדיק אַלס בראָקירער פון לעדער און פעלעכלעך אין אַ מלוכהשער אונטערנעמונג, וואָס איז געווען שפּעטיק גאָנגן ראַיאָן און אויסגעהאַלטן אירע 15 פאָמיליעס; זייענדיק פֿאַרזיכערט מיט פרנסה און אַ ווויינונג; ווי אויך דער פּאָקס, אַז די קינדער האָבן געלערנט אין גימנאַזיע — האָבן מיר באַשלאָסן צו בלייבן אין באַראַנאָוויטש. דאָרטן מיין משפּחה האָט זיך דעציידירט צוריק צו פֿאָרן. געשען איז אַבער דאָס וואָס איז היינט אַלעמען באַקאַנט: די רעגיסטרירטע אויף צוריק צו פֿאָרן האָט מען אין אַ פּינצ־טערער נאַכט צוגעהייסן צוזויפענעמען קליינע פּעקלעך און אין ספּעציעל צוגעגרייטע עשאָלאָנען אפּגעשיקט... אין טיף רוס־לאַנד. די בריוו, וואָס מיר האָבן שפּעטער באַקומען פון די אומגליקלעטע. האָבן דערציילט וועגן שוועריע ארבעט אין לאָגערן מיט פֿאַרבאָרבערע, וועגן הונגער־נאָרמעס און אומ־מענטשלעכע באַדינגונגען, אין וועלכע עס איז אויסגעקומען צו לעבן. זיי האָבן מקנא געווען די, וואָס האָבן זיך פֿאָר־שריבן צו בלייבן אויף די ערטער. אויך פון דער צווייטער זייט גרענעצן, פון פוילן, וואָס איז געווען אָקופּירט דורך דייטשלאַנד, זענען אַנגעקומען גרוסן און טרויעריקע ידיעות וועגן רדיפות, הונגער, ליידן און פיין. אין פֿאַרלייך מיט די דאָזיקע טרויעריקע באַריכטן האָבן מיר, איינגעאָרדנטע און זיכערע אין באַראַנאָוויטש, זיך געפּילט גליקלעך און געווען זייער אָפּטימיסטיש. אָבער אויך דאָ איז געקומען דער סוף.

זומער 1941 זענען די דייטשן אַנגעפאַלן אויפן ראַטע־פֿאַרבאַנד. איצט זענען מיר ווידער אין דער זעלבער לאָגע, ווי אין ווישקאָוו אין יאָר 1939: באַמבאַרדירונגען, שריפות, פּאַניק, פֿאַרפולטע וועגן מיט פּליטים, חרוב־געווארענע היימען. ווו זיך באַהאַלטן?

מען פֿאַרלאָזט די שטאָט און צופוס הייבט מען אָן וואַנדערן מיט אַלע. די וועגן ווערן באַמבאַרדירט, נאָר ביינאַכט איז מער זיכערער צו גיין. מיר זענען שוין נישט ווייט פון סלאָבּנים. מיר הערן, אַז אָרום דער שטאָט גייען אַן קאַמפּן, באַמבאַרדירונגען, אַרטילעריש באַשיסונגען, מען ליגט עטלעכע טעג אויף דיר פעלדער, אָן עסן און טרינקען, מ'האָט מורא דעם קאָפּ אויפצוהייבן. די שטאָט ברענט. ערשט ווען עס האָט זיך באַרואיקט און די מענטשן האָט זיך אויסגעווײַן, אַז מען קאָן שוין זיך אומקערן אין די שטובן — האָט מען פֿאַרלאָזט די פעלדער און פאַרשידענע באַהעלטענישן. אין שטאָט זענען שוין געווען די דייטשן.

אין סלאָבּנים

אין די ערשטע טעג פון דער דייטשישער אָקופּאַציע האָט געהערשט אַ פֿאַרהעלטנismעסיקע שטילקייט. דער איי־דרוק איז געווען, אַז טראָץ די מלחמה־באַדינגונגען, קערט זיך אַלץ צוריק צום נארמאַלן לעבן. נאָר איינמאָל ביינאַכט האָבן רעשטלעך פון סאָוויעטישן מיליטער, וואָס זענען געווען אויסבאַהאַלטן אין דער סביבה, אַדורכגעפירט אַן אומגעריכטן באָומאָפּנטן אירבערפאַל אויף דעם הויז, ווו ס'האָט זיך געפינען דער דייטשישער מיליטעריישער שטאָב. פיל אָפּציר־ן און זעל־נער פון דער היטלעריסטישער אַרמיי זענען אומגעקומען, די געבויידע איז געווארן אויפגעריסן און די רויטאַרמייער האָבן זיך צוריקגעצויגן. צומאָרגנס האָבן די דייטשן באַשלאָסן נקמה צו נעמען פֿאַר דעם נאַכט־אירבערפאַל. הונדערטער זענען אירבערפאַל האָבן אַדורכגעשטעדט יעדע שטוב און יעדן אַנג־טראָפענעם מאַן געהייסן גלייך פֿאַרלאָזן די היים. מיט אויפ־געהויבענע הענט, לויפנדזיק, האָט ער געמוזט צוקומען צום זאַמל־פּלאַץ אין עק שטאָט. די דייטשן האָבן געטענהט, אַז דעם אירבערפאַל האָבן אַדורכגעפירט די ציווילע איינווינער פון שטאָט — און דערפאַר ווערט מען באַשטראָפט אַלע דער־וואָקסענע מענער.

אויך איך מיט מיין זון יאַנקל זענען מיט אויפגעהויבענע הענט געלאָפן צום זאַמל־פונקט — אַ גרויסער פּלאַץ אין עק שטאָט, אָפּגעצוימט מיט שטעקל־דראָט, ווו עס זענען שוין געווען פֿאַרזאַמלט אירבער 20 טויזנט מענטשן. צווישן זיי — פיל רוסישע זענען אָפּציר־ן. מען האָט געשמועסט, אַז אויך אַ רוסישער גענעראַל איז פֿאַרן צווישן זיי געפאַנגענע.

דעם דאָזיקן ריזיקן עולם מענטשן האָט מען גהאַלטן אונטערן פריַיען הימל, אָן עסן און טרינקען. אַלע האָבן געמוזט זיצן אויף דער ערד; אויפשטעלן זיך האָט געדאַרפט מיט דערשאָסן ווערן אויפן אָרט.

עס איז פֿאַריבער דער טאָג, עס איז געקומען די נאַכט

און דער באַגינען האָט אַנגעזאָגט וועגן אָנקום פון צווייטן טאָג. וווייטן אויס, אַז אַ טייל פרויען איז געלונגען אויס־צופּרעלן אין דער דייטשישער קאָמענדאַנטור זיי זאָלן ברענגען עסן פאַר זייערע מענער. אין דער פרי האָבן זיך באַווייזן עטלעכע פרויען און מיידלעך מיט קיישלעך עסן. מיין טאָכטער מאַניע, וואָס איז געקומען צו מיר מיט מיין זון — האָט מען נישט אַרייַנגענומען. ערשט ווען זי האָט זיך געבעטן בייַם גלח, וואָס איז דאָרט געווען נעבן פלאַץ (ער איז געקומען זיך אינטערעסירן מיטן גורל פון זיינע גלויביקע קאַטאָליק), די פאַראַאָלטענע פאַליאַקן און וווייסרוסן), איז איר געלונגען אונדז אביבערצוגעבן דאָס עסן.

עס איז פאַריבער נאָך אַ מעת־לעת און ענדלעך האָט מען אַנגעהויבן איינציקווייז אַרויסלאָזן די מענטשן. יעדער אייניער איז גוט באַזוכט געווארן און זיי ווערטפולע זאַכן האָט מען בייַ אים צוגענומען. יעדער באַפרייטער איז שטאַרק צעשלאָגן געווארן דורך אַ „בראַנד" פון אויסגעשטעלטע זעלנער.

איצט האָט זיך אַנגעהויבן כלומרשט נאָרמאַליזירן דאָס לעבן אין שטאָט. די דייטשן האָבן אַרויסגעווויזן אינטערעס אין פאַרשטעדניגע פאַר מיין אַרבעט און אפילו פאַרגעלייגט משיך צו זיין אַלס בראָקירער פון לעדער און פעלעכלעך, ווי איך האָב דאָס געטאָן בייַ די סאָוועטן. די גאַרבעריייַן זענען פעלאָק אַוועקגעפירט אין גאַנג און אַלס אויפזיצער איבער מיר איז באַשטימט געווארן אַ דייטש. די אונטערנעמונג, ווו כ׳האָב איצט געאַרבעט, האָט זיך פאַרגרעסערט און אַרום־גענומען 175 אַרבעטער און אַנגעשטעלטע, וועלכע האָבן רעגולער באַקומען זייער געהאַלט.

נאָכן שאָפן דורך די דייטשן אַ יודענראַט, איז די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט באַפאַלן אַן אומרו. עס האָט זיך אויסגעווויזן, נאָך די פאַרשידענע גזירות און קאָנטריבוציעס, אַז ס׳איז נישט וווייט דער טאָג פון אומברענגען אַלע יידן. דערוויייל האָט מען אחינו בני ישראל געטריבן צו שווערער אַרבעט, פון פינצטער ביז פינצטער. אומקערנדיק זיך פון דער שלאָפן־אַרבעט, איז נישט געווען אָפצוסען צו דער זעט און אויך נישט ווו זיך אָפּצורוען, ווייל אין יעדער צימער האָבן איצט געווינען צו עטלעכע פאַמיליעס. די דייטשיי האָבן שוין געזאָרגט דערפאַר, אַז אין נעמט זאָל הערשן הונגער, נויט, שנעקאָפט, קראַנקהייטן און דעמאָראַליזאַציע. און איבער אַלעמען — דאָס שרעקלעכע, דאָס אומדער־וואַרטעטע, דאָס אומבאַווווסטע, וואָס איז געמאַכט אין דער לופט, וועגן וועלכן אַלע האָבן געריידט און פאַרגעפלט...

איינמאָל האָט מען באַפוילן דעם יודענראַט צושטעלן 60 קרעפּטיקע יידישע יונגלייט און מען האָט זיי אָוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער רייכטונג אויף אַרבעט. אין שטאָט האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז זיי גראָבן איצט גרויסע, טיפע גריבער. קאָן זיין — קיגן טאַנקן, און קאָן זיין... ווער וויסט, אפשר גאָר בריידער־קברים פאַר די יידן פון סלאָנים?

צו אונדז איז דערגאַנגן אַ ידיעה, אַז ערשט נישט לאַנג האָט מען פון אַ קליין שכונותדיק שטעטל אַרויסגעפירט אַלע 200 יידן, זיי דערשאָסן און באַגראָבן אין גרויסע גריבער. מיר האָבן געגלויבט, אַז אויך אונדזער גורל וועט זיין דער זעלבער.

מיט אַמאָל איז אַרויס אַ גזירה וועגן אַרויסנעמען ספּע־ציעלע שיינען, וואָס וועלן אַרויסגעגעבן ווערן אין דער דייטשישער קאָמענדאַנטור. און די, וואָס וועלן אַזאַ ש׳יין נישט האָבן — וועלן דעפאַרטירט ווערן. אין שטאָט האָט זיך אַנגעהויבן אַ וווסט גיינע נאָכן פאַפירל: ווער מיט געלט, ווער מיט פּראָטעקציע, ווער טאָקע אַלס פאַרלויפיק נוצלעכער פאַר די דייטשן — האָבן באַקומען די צייגניס. די אומגלייק־לעכע, וועמען מען האָט נישט אַרויסגענעמן דאָס פאַפירל — און אַזעלכע זענען געווען גאָר גאָר אַ סך! — האָבן אַנגעהויבן לעבן אין טויטשרעק. איך, אַלס פאַכמאַן, האָב אויך באַקומען אַ שיין. ריזיקירנדיק, האָב איך אין אונדזער קליינעם צימער אַרייַנגענומען נאָך 17 מענטשן, וואָס האָבן נישט באַווויזן זיך איינצושאָפן דאָס פאַפּירל, צוויישן זיי — די וווייסקאָווער רחל פרומאָוויטש מיט אירע ביידע טעכטער.

אַזוי איז פאַריבער אַ חודש צייט. 22 מענטשן זענען מיר אין איין צימער געשלאָפן אויף דער פאָדלאָגע. אין דער פרי פלענן די אויסבאַהאַלטענע זיך אומקערן אַהיים. אָבער געניצט־טיקט האָבן זיי ביי אונדז.

די ערשטע אקציע

דעם 14־טן אָקטאָבער 1942 איז דאָס געטאָ אַרומגע־שפּרעט געוואָרן פון אַלע זייטן דורך דייטשן און אוקראַיניער. דאָס אַרויסטרייבן די יידן — אַלטע לייט, פרויען, קינדער, אַרבעטספעיקע מענער, איז פאַרגעקומען אויף אַ זייער ברוטאַלן און אכזריותדיקן אופן. נאָך איידער מען האָט די אומגלייקלעכע צען טויזנט יידן אַוועקגעפירט צו די גריבער, האָט אין די גאַסן געשטראָמט יידיש בלוט פון די דער־שיסענגען און מערדעריייַן. מיר, די איבערגעבליבענע, האָבן געוווסט וואָס ס׳איז פאַרגעקומען מיט אונדזערע אומגלייקלעכע ברידער און שוועסטער. די מאַסן־קברים האָבן מיר פון עטלעכע טעג זיך באַוועגט — דאָס האָבן נישט־דערשאָסענע און האַלב־לעבעדיקע יידן נאָך געאַטעמט הינטערן שווערן ערד־צודעק...

9 מענטשן איז געלונגען ביינאַכט צוריק צו קומען אין שטאָט אַריין — שווער פאַרווונדעטע, אָפּגייענדיק אין בלוט. מען האָט זיי געגעבן די ערשטע הילף און איינגעאַרדנט אין שפּיטאָל. די דייטשן האָבן זיך דערווייוסט וועגן די ניצול־געוואָרענע און אין דער פרי זיי אַוועקגענומען פון שפּיטאָל, צוריק צו די גריבער, דאָרט זיי דערשאָסן און באַגראָבן.

דערנאָך איז אַלץ צוריק צום „נאָרמאַלן" גאַנג. די פאַר־בליבענע יידן זענען וווייטער געטריבן געוואָרן צו שקלאַפּן־אַרבעט. אין דער דייטישישער צייטונג האָט זיך באַווויזן אַ ידיעה, אַז אין שטאָט האָבן באַנדיטן אויסגעהרגעט עטלעכע יידן, נאָר זיי, די דייטשן, האָבן די באַנדיטן פאַרטריבן...

מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער האָט מען אויף דער יידישער באַפעלקערונג אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע: צושטעלן 100 קילא גאָלד! דער גאַנצער יודענראַט האָט זיך מאַביליזירט פאַר דער אַקציע. נאָך גרויסע אַנשטרענגונגען איז געלונגען צוצושטעלן דאָס געפאַדערטע — ווידער האָט מען געלעבט מיט דער אילוזיע, אַז דאָסמאָל וועט מען שוין מערער נישט טשעפּען.

עס זענען פאַריבער 9 חדשים נאָך דער גרויסער שחיטה. יידן האָבן דערווייל אַנגעהויבן בויען פאַרשידענע באַהאַל־טענישן, בונקערס, „סכראַנעס", אייַנגעאַרדנט קעלערס אין ביידעמער, אויפגעשטעלט דאָפּלטע וועגס.

יעדן 6 אינדערפרי האָט מען אַלע יידישע אַרבעטער און פאַכלייט אויסגעשטעלט אויף אַן אָפּעל אויפן פלאַץ זשאַבינקע. נאָכן אויבערציילן די שוסטערס, שניידערס, גאַר־בערס, סטאָלערס, מעכאַניקער און אַנדערע פאַכלייט, האָט מען זיי אויסגעשטעלט אין באַזונדערע גרופּעס און אַוועק־געפירט צו דער אַרבעט. די דייטשן האָבן אפט אַליין אַרויס־

געלאָזט קלאָנגען וועגן ליקווידירן דאָס גאַנצע אין אַ באַשטימטן טאָג — נאָר די זאַך נישט אַדורכגעפירט. די כוונה פון די דייטשן איז געווען אונדז צו אַנטוואָפענען און דעמאָלט קיינמאָל נישט וויסן ווי אייגנטלעך מען האָלט אין דער וועלט. די גאַנצע־אינווינער איז דאָס לעבן אין שרעק און הונגער פון לאַנג שוין פאַרמיאוסט געווארן און נישט איינער האָט אויסגעקוקט דעם טויט ווי אַ דערלייזונג. אַבער דער רוב האָט זיך געראַנגלט מיטן טויט, אים געוואָלט בייקומען און בלייבן לעבן.

די צווייטע אָקציע

די מערדער האָבן אַבער פון לאַנג געהאַט אַרויסגעטראַגן אַ טויט־אורטייל אויפן יידישן פאָלק, אַ געווינס טאָג (די דאַטע קען איך זיך נישט דערמאָנען), האָט מען אָרומגעשטעלט דאָס גאַנצע און דורך הילכערס אַרויסגערופן די גרופן־אָנפירער פון די יידישע פאַכלייט און דערנאָך אַלע גאַנצ־אייגנווינער, זיי צוגעזאָגט דאָס לעבן, אבי זיי זאָלן דערשיינען צום אָפּעל. מען דאַרף בלויז קאָנטראָלירן, ציילן און רעכענען. די יידן האָבן פאַרגעפילט, אַז איצט מיינען די רוצחים ענטגילטיק צו ליקווידירן דאָס גאַנצע. די וואָס זענען געזעסן אין די בונקערס, האָבן באַשלאָסן פון דאַרט זיך נישט צו רירן.

פונדעסטוועגן איז אַלגעמגען די דייטשן, באַוונדערט מיט דער הילף פון די גרופן־אָנפירערס, אַרויסצונאָרן אַ טייל יידן פון די באַאַלטערנישן, מיטן גלויבן, אַז מען מיינט נאָר רעגיסטראַציע... איך פאַליין האָב שוין געהאַט פאַרלאָזט די באַאַלטערניש מיטן גענדאָנק זיך צוצושטעלן — אַבער מיין טאָכטער מאָניע האָט מיר פאַרשטעלט דעם וועג און איך אַ קאָטעגאָריישן אופן דערקלערט, אַז זי וועט מיך נישט לאָזן גיין. „טאָטעשי, גלויב זיי נישט. איצט ווילן זיי בלויז אַרויסטרייבן נאָרן די מענטשן און זיי אַוועקפירן צו זיי גרייבער“...

איך האָב נאָכגעגאַנגן — און זיך אומגעקערט אין בונקער, ווו עס זענען געווען אויסבאַהאַלטן 17 פערזאָן, צווישן זיי — דער רב פון קאָזלאָוויטשיזע.

פונדעריסן האָבן זיך צו אונדז דערטראָגן דערשטיקטע אָפּקלאָנגען פון דער אָנגעפאַנגענער אָקציע. די דייטשן און זיינערע עהילפן פון דער אַרטיקער באַאַלקערונג האָבן סיסטעמאַטיש דורכגעזוכט יעדעס הויז. ווו ס׳איז געווען אַ פאַרדאַכט, אַז דאָרט זענען אויסבאַהאַלטן יידן — האָבן זיי דאָס הויז אונטערגעצונדן. מיר האָבן געהערט אויך שאָסן, ווילדע געשרייען פון די פאַרבעכער און געווינען מיט יללות פון קרבנות. די לופט האָבן אַלעמאָל דורכגעשניטן שאָסן און אויפרייסן.

8 טעג האָט געדויערט דער דאָזיקער מאָסן־מאָרד איבער אַ שטאָט יידן, וואָס איז ניצול געווארן פון די פריערדיקע אָקציעס און פון די אַנדערע מיתה־משונהס, וועלכע די דייטשן האָבן צוגעטראַכט, כדי אומברענגען אונדזער פאָלק, אין אונדזער באַאַלטעניש איז נישט קיין עסן, קיין בריוט און דער עיקר — קיין לופט צום אָטעמען. כ׳האָב מער נישט אויסגעהאַלטן און באַאַלאָמן אַרויסצוגיין כאָפּן אַ ביסל פרישע לופט. כ׳בין אַרויף אויפן בוידעם און פון דאָרט אַרויסגעקוקט. פאַר מיר האָט זיך אָנטפלעקט אַ מוראדיק בילד. די גאַנצע גאָס אין דער פלאָץ זשאַבינקע זענען אָפּגעברענט. עס שפּאַצירן נאָר מענטשן אין דער שטאָט, אַבער דאָס זענען נישט קיין יידן. אויף לאָסט־אויטאָ פירט מען נאָר יידן — מן־הסתמא אויפצורוימען די טויטע, דערנאָך וועט מען די אויפרוימער אויך דערשיסן. דאָן זענען מיר שוין געווען באַהאַוונט אין די ענג פון די מערדער.

כ׳בין צוריק אַראָפּ אין קעלער און דערציילט וואָס מיינע אויגן האָבן געזען. דערווייל האָט דאָרט איינע פון די פרויען געבוירן אַ קינד. אָבער 17 באַאַלטענע האָבן פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ נייַ־געבוירן עופעלע באַדאַרף אונדז אָבער. די מוטער, אַן אָפּגעשוואַכטע און אויסגעמאַטערטע פונעם געבורט זיך פון די שוועסטער באַדינגונגען פון זיין אין קעלער, האָט זיך אָנגענומען מיט די לעצטע כוחות און — — — דערשטיקט דאָס קינד. ביינאַכט האָט זי עס אַרויסגעטראָגן אויפן הויף...

כ׳האָב וויידער נישט געקאָנט אויסהאַלטן אין קעלער — און אַרויס אויף דער פרישער לופט. כ׳האָב באַשלאָסן זיך אָוועקצולאָזן צום אינזשיניער פאַשקאַרניק, וועלכער איז געווען מיין שוץ. ער האָט אָנגעפירט מיט אָפּע גאַרבערייַן אין שאָפּ. ביי אים איז שוטב האָב איך בלויז געטראָפן ליגן טויטע קערפערס, וועלכע זענען נישט אויפגעהויבן געווארן. די שטאָט האָט אויסגעזען ווי געשטאָרבן. גייענדיק צוריק צום קעלער, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף אַ באַוואָפנטן אוקראיִנער, וועלכער האָט אויף מיר אָנגעשטעלט די ביקס און אַראָפּגיטרט. דערנאָך האָט ער מיר געהייסן אויסטאָן מיינע נייַע, גוטע שטיוול, זיי צוגענומען און געהייסן גיין צו דער פאָליציי־קאָמענדאַנט. נאָר אויפן וועג האָט ער פאַרגעלייגט אים אויסזאָגן וווּ איך האָב באַהאַלטן געלט אַדער גאָלד, אָנטדעקן באַהעלטענישן פון יידן. אין ביידע פאַלן וועט ער מיר שענקען דאָס לעבן. מילא, האָב איך געטראַכט, דאָס וועטסו ביי מיר נישט דערלעבן... אָבער ווי אַזוי וועט מיין פרוי און קינדער זיך דערווייַז וואָס ס׳האָט מיט מיר בעטראָפן? „איר ווייסט וואָס — זאָג איך צום אוקראיִנער — אָט ווילן איך נישט ווייַט פונדאַנען. אין שטוב האָב איך באַהאַלטן אַ פאָר גאָלדענע אויערינגלעך. קום, כ׳וועל זיי דיר געבן“.

ער איז מיט מיר אַריין אין שטוב, ווו אונטער דער פאָדלאָגע האָט זיך געפונען די באַהעלטענישן. אין שטוב האָב איך כלומרשט געזוכט די אויערינגלך און דערביי גערעדט צום אוקראיִנער אויפן הויכן קול, זאָל מיין פרוי און קינדער וויסן, אַז כ׳בין אַ פאַרפאַלענער. פאַרשטייט זיך, אַז כ׳האָב קיין שום צירונג נישט געפונען — און ער האָט מיך געגנומען צו דער קאָמענדאַנט, און פון דאָרט — אין טורמע.

דאָ האָב איך געטראָפן פיל מענטשן, באַקאַנטע יידן, וועמען מען האָט אַנטדעקט אין די פאַרשידענע באַהעלטענישן. זייער גורל פונקט מיט מיינער, איז געווען אַ קלאָרער: דערשאָסן וועלן בייַ די גרייבער. כ׳האָב געהאַט שטאַרק פאַרדרוס אויף זיך אַליין, וואָס צוליב אַ לייכטזיניקן שריט בין איך אַריינגעפאַלן צו די רוצחים. האָבן דאָך אַלע מיך געוואַרנט נישט אַרויסצוגיין!

8 פרי זענען פאַרפאָרן אויטאָס און עטלעכע אָפּציר־האָבן אַנגעהויבן אָוועקפירן די יידן וואָס זענען געווען עטער פון 50 יאָר. מיט אַמאָל דערזע איך צוויישן די דייטשן דעם לייטער פון אונדזער אונטערגעמונג, וועמען איך פלעג אָפּט גאָבן פון אונדזער גאַרבעריי די בעסטע לעדער אויף שטיוול, אויף אַ מאַנטל און אַנדערע זאַכן. איך בין צו אים צוגעגאַנגען און געזאָגט:

— הער שיפמאַן, איך דאַרף דאָך גיין אין שעכטהויז נעמען די פעל צום איינזאָלצן...

— יאָ, הער רובין, זי גייען גלייך הערויס — ענטפערט ער מיר, אָפּמעסטנדיק מיך מיט אַ פילזאָגנדיקן בליק. —

אייער לייטער פֿאַשקאַרניק וואָרט אויף יענער זייט טויער און ער וועט אייך נעמען צו דער אַרבעט...

וועך קאָן אָזאַ איצט באַשרייבן מיין פרייד און טיפע איבער־לעבונג פון אָזאַ איבערראַשנדיקער ענדערונג? איך בין אַרויס פון תפיסה־הויף, ווו מען האָט שוין אויפגעלאָדעט די אומ־גלייקלעכע צום דערשיסן. בײַם טויער איז טאָקע געשטאַנען פֿאַשקאַרניק און באַגעגנדיק אים, האָב איך געלאָכט און געווײַנט פֿאַר פרייד. דאָס ערשטע וואָס ער האָט מיר דער־צײַלט, האָט נאָך מער מיך צעמוטיקט: אָז מיין זון יאַנקל לעבט און איז געזונט! איך האָב געבעטן פֿאַשקאַרניקן ער זאָל צוגיין צו מיר אין בונקער און דאָרט איבערגעבן מיין פרוי און קינדער די נייַסע און אויך, אָז איך בין ניצול־געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. דער פֿאַשקאַרניק האָט געהאַט אַ רעכט פריי זיך צו באַוועגן אײַבער דער שטאָט. איך זעלבסט האָב מיט אַ גרופּע אַנדערע אָפּגאַרשירט צו דער אַרבעט.

צומאָרגנס האָבן די דייטשן באַפֿיילן די 100 לעבנ־געבליבענע יידן צו שלאָפֿן אין דער שטוב וווּ איך האָב געוווינט און וווּ אונטער דער פּאָדלאָגע האָט זיך געפונען די באַהעלטנעניש. אין צימער האָבן זיך געמעגט געפינען נאָר מענער. האָבן מיר די פרויען אײַנגעאַרדנט אין קעלער, בעת די מענער האָבן אין עקאָנאָמיע אָפּגעשאָפֿן אונטן אין צוזויפֿדרענגען אין איין צימער און דאָרט שלאָפֿן, נאָך אַ טאָג קאַטאַרגע־אַרבעט.

צוריק קיין ביאַליסטאָק

מיט אַמאָל — מען רופֿט שוין נישט צו דער אַרבעט. נישט אַנדערש, איצט האַלט מען אונדז בלויז אויף אומ־צוברענגען. וואָס טאָן? איך האָב זיך דערווויסט, אָז אין שטאָט איז פֿאַראַן אַ פֿאַליאָק, וואָס פֿאָר געלט פירט ער אַריבער קיין ביאַליסטאָק, אין אַרטיקן געטאָ, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט. מיט גרויס שוועריקייטן און ריזיקע האָב איך אויפגעשוזכט דעם פֿאַליאָק און פֿאָרן פרייַז פון 5 טויזנט דאָלאָר האָבן מיר אָפּגערעדט, אַז צומערשט פירט עד אַריבער מיינע קינדער — דעם זון יעקב בן־ציון און די טאָכטער מרים. ווען מיר האָבן פון זיי באַקומען אַ צייטלע, אַז אָלץ איז אַדורך בשלום, האָבן אויך מיר, די עלטערן, מיט דער יינגסטער טאָכטער איטקע, באַשלאָסן צו לאָזן זיך אין וועג אַריין.

10 נאָכט האָבן מיר צוואַנדערט אײַבער פעלדער און וועלדער, ווײַל בײַטאָג האָט מען זיך צוגעזוכט אויסבאַהאַלטן. מיט די לעצטע כוחות זענען מיר אַנגעקומען אין ביאַליס־טאָקער געטאָ. דאָ איז אָלץ גענוי פֿאַרגעקומען ווי אין געטאָ סלאָנים: הונגער, נויט, קראַנקהייטן, דערשיסונגען אויף די גאַסן, אָקציעס און אײַבער אָלעמען — די אומזיכערקייט נישט נאָר מיטן מאָרגנדיקן טאָג, ווײַל אויך דער היינט איז שטעג־דיק פול צוזונג מיט אײַבערראַשונגען. אויך דאָ האָט מען פֿאַרשפּרייט כּלערלייַ קלאַנגען און ידיעות, כלומרשט פון זיכערע קווילן, וואָס האָבן אַנשטאָפּענען די אַזוי אויך דערשראָגענע יידן.

אין ביאַליסטאָקער געטאָ האָבן מיר בעטאָפּן חיים־שלמה, גאָלדע און באַלטשע פרומאָוויטש, וועלכע זענען די גאַנצע צייט בזונוג אין ביאַליסטאָק. צוואַמען האָבן מיר זיך אויס־גאָרדנט אַ בונקער און באַשלאָסן דאָרט זיך אויסצוהאַלטן, האָבנדזיק הינטער זיך די דערפֿאָרונגען פון סלאָנימער געטאָ. נאָכן אָפּזיץ פֿון 9 חדשים, האָבן אויף די גאָסן פון געטאָ זיך באַווײַזן מעלדונגען, אָז אָלע איינוווינער זאָלן זיך צושטעלן אויף אַ באַשטימט אָרט, כדי רעגיסטרירן און פונאַנדערטיילן אויף אַרבעט. מיר האָבן שוין געוווסט וואָס אָזאַ רעגיסטראַציע באַטייט און ער וועט אייך נעמען צו דער אַרבעט...

וועך קאָן אָזאַ איבערראַשנדיקער ענדערונג? איך בין אַרויס פון תפיסה־הויף, ווו מען האָט שוין אויפגעלאָדעט די אומ־גלייקלעכע צום דערשיסן. בײַם טויער איז שטאָק געשטאַנען פֿאַשקאַרניק און באַגעגנדיק אים, האָב איך געלאָכט און געווײַנט פֿאַר פרייד. דאָס ערשטע וואָס ער האָט מיר דער־צײַלט, האָט נאָך מער מיך צעמוטיקט: אָז מיין זון יאַנקל לעבט און איז געזונט! איך האָב געבעטן פֿאַשקאַרניקן ער זאָל צוגיין צו מיר אין בונקער און דאָרט איבערגעבן מיין פרוי און קינדער די נייַסע און אויך, אָז איך בין ניצול־געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. דער פֿאַשקאַרניק האָט געהאַט אַ רעכט פריי זיך צו באַוועגן אײַבער דער שטאָט. איך זעלבסט האָב מיט אַ גרופּע אַנדערע אָפּגאַרשירט צו דער אַרבעט.

צומאָרגנס האָבן די דייטשן באַפֿיילן די 100 לעבנ־געבליבענע יידן צו שלאָפֿן אין דער שטוב וווּ איך האָב געוווינט און וווּ אונטער דער פּאָדלאָגע האָט זיך געפונען די באַהעלטנעניש. אין צימער האָבן זיך געמעגט געפינען נאָר מענער. האָבן מיר די פרויען אײַנגעאַרדנט אין קעלער, בעת די מענער האָבן אין עקאָנאָמיע אָפּגעשאָפֿן אונטן אין צוזויפֿדרענגען אין איין צימער און דאָרט שלאָפֿן, נאָך אַ טאָג קאַטאַרגע־אַרבעט.

צוריק קיין ביאַליסטאָק

מיט אַמאָל — מען רופֿט שוין נישט צו דער אַרבעט. נישט אַנדערש, איצט האַלט מען אונדז בלויז אויף אומ־צוברענגען. וואָס טאָן? איך האָב זיך דערווויסט, אָז אין שטאָט איז פֿאַראַן אַ פֿאַליאָק, וואָס פֿאָר געלט פירט ער אַריבער קיין ביאַליסטאָק, אין אַרטיקן געטאָ, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט. מיט גרויס שוועריקייטן און ריזיקע האָב איך אויפגעשוזכט דעם פֿאַליאָק און פֿאָרן פרייַז פון 5 טויזנט דאָלאָר האָבן מיר אָפּגערעדט, אַז צומערשט פירט עד אַריבער מיינע קינדער — דעם זון יעקב בן־ציון און די טאָכטער מרים. ווען מיר האָבן פון זיי באַקומען אַ צייטלע, אַז אָלץ איז אַדורך בשלום, האָבן אויך מיר, די עלטערן, מיט דער יינגסטער טאָכטער איטקע, באַשלאָסן צו לאָזן זיך אין וועג אַריין.

10 נאָכט האָבן מיר צוואַנדערט אײַבער פעלדער און וועלדער, ווײַל בײַטאָג האָט מען זיך צוגעזוכט אויסבאַהאַלטן. מיט די לעצטע כוחות זענען מיר אַנגעקומען אין ביאַליס־טאָקער געטאָ. דאָ איז אָלץ גענוי פֿאַרגעקומען ווי אין געטאָ סלאָנים: הונגער, נויט, קראַנקהייטן, דערשיסונגען אויף די גאַסן, אָקציעס און אײַבער אָלעמען — די אומזיכערקייט נישט נאָר מיטן מאָרגנדיקן טאָג, ווײַל אויך דער היינט איז שטעג־דיק פול צוזונג מיט אײַבערראַשונגען. אויך דאָ האָט מען פֿאַרשפּרייט כּלערלייַ קלאַנגען און ידיעות, כלומרשט פון זיכערע קווילן, וואָס האָבן אַנשטאָפּענען די אַזוי אויך דערשראָגענע יידן.

אין ביאַליסטאָקער געטאָ האָבן מיר בעטאָפּן חיים־שלמה, גאָלדע און באַלטשע פרומאָוויטש, וועלכע זענען די גאַנצע צייט בזונוג אין ביאַליסטאָק. צוואַמען האָבן מיר זיך אויס־גאָרדנט אַ בונקער און באַשלאָסן דאָרט זיך אויסצוהאַלטן, האָבנדזיק הינטער זיך די דערפֿאָרונגען פון סלאָנימער געטאָ. נאָכן אָפּזיץ פֿון 9 חדשים, האָבן אויף די גאָסן פון געטאָ זיך באַווײַזן מעלדונגען, אָז אָלע איינוווינער זאָלן זיך צושטעלן אויף אַ באַשטימט אָרט, כדי רעגיסטרירן און פונאַנדערטיילן

די פּינצטערע בשורה

אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר געוואַנדערט מיט דער גרעס־טער פֿאַרזיכטיקייט און שרעק. דער ציל איז געווען: דערגרייכן די קינדער אין בלייבן מיט זיי צוזאַמען. אויף

דעם אָפּגערעדטן אָרט, אַ צוואַנציק קילאָמעטער הינטער בריאָלסטאָק, האָבן מיר קיינעמען נישט געטראָפן. אין מען אַוועק אין וואַלד, דאַרט זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ בוים און אַנגעהויבן באַטראַכטן די לאַגע. אונדזערע הערצער האָבן געקלאָפט האַסטיקער און אומרואיקער, דאַך האָט מען די האָפענונג נישט פאַרלוירן. מיר האָבן געוווסט, אַז ביים פויער מאַלינאָווסקי וואָס וווינט נישט וויַיט אין דאָרף, האָט מיין זון זיך באַדאַרפט אויסבאַהאַלטן. נאָר וויאַזוי קומט מען צו פויער, אַז אויף די וועגן דראָען סוויינטער געפּאָרן? כ׳האָב באַשלאָסן צו ריזיקירן, געגומען אַ פאָר שטיוול הינטערן אָרעם, כדי שאָפן דעם איינדרוק, אַז דאָס גייט אַ שוסטער וועלכער טראָגט אָפּ די אַרבעט צו אַ פויער — און אַוועק אין דאָרף.

די פויערים וואָס האָבן מיך געקענט און באַגעגנט אויפן וועג, האָבן געראָטן נישט גיין צו מאַלינאָווסקין. נאָר דער ווילן צו זען די קינדער איז געווען שטאַרקער פון אַלעמען — און כ׳האָב אַנגעקלאָפט ביי מאַלינאָווסקין אין טיר, אים אַנגעגנבן אַלע סימנים און געפּרעגט אויף מיין זון, טאָכטער און נאָך צוויי קינדער, וואָס האָבן באַדאַרפט ביי אים זיין. דאָ איז געקומען די שרעקלעכע בשורה: אַלע פיר קינדער זענען דורך די דייטשן דערשאָסן געוואָרן נעבן דער בריק...

איך געדענק נישט ווי אַזוי כ׳בין דערנאָך צוריקגעקומען אין וואַלד, צו מיין פּרוי און קווינע. אַנשטאָט זיי באַרואיקן, האָב איך אין פאַרצווייפלונג דערקלערט, אַז כ׳ווייל מער נישט לעבן און דער בעסטער אויסוועג — צו הענגען זיך אויף אַ בוים. נאָר ביידע פרויען האָבן געווויינט און געבעטן כ׳זאָל זיי נישט איבערלאָזן אויף הפקר. אַן מיר האָבן אויך זיי נישט וואָס צו לעבן. איז באַשלאָסן געוואָרן איבערצוריידן בין עס וועט צופאַלן די נאָכט און כ׳וועל נאָך אַמאָל גיין צו מאַלינאָווסקין. אַרויסגומענדיק צו אים צום צוויי־טן מאָל, האָט דער גוי אויף מיר זיך אַנגעבייזערט פאָרוואָס כ׳דריי אים אַ קאָפּ און שטעל איין זיין לעבן. כ׳האָב זיך ביי אים געבעטן, אפשר ווייסט ער ווו עס וווינט דער פויער מילעווסקי, ווייל ביי אים האָט מיין זון געהאַט אַמאָל צו־געגרייט אַ סכראָן. מאַלינאָווסקי האָט מסכים געווען מיך צוצופירן צו מילעווסקין, נאָר מיטן באַדינג, כ׳זאָל נישט דערציילן ווער ס׳האָט מיר געווינן דעם וועג.

וועג כ׳האָב אַנגעקלאָפט ביי מילעווסקין אין טיר, איז אַרויסגעקומען אַ הויכער, געוונטער פויער. כ׳האָב זיך דער־שראָקן פאַר זיין בלוינן אויסזען. אויף מיין פּראָצע צי ער ווייסט ווו עס געפינט זיך מיין זון, האָט ער געענטפערט, אַז ער ווייסט נישט, און ער האָט אויך באַשטעטיקט, אַז ביי דער בריק אין זלאָטעגראַיע זענען דערשאָסן געוואָרן פיר יידן — צוויי מענער און צוויי פרויען. ווידער איז דאָס הארץ פאַרקלעמט געוואָרן פון דער אייבּ־בשורה. איצט זענען שוין נישט געווען קיין שום האָפענונגען צו זען דיקינדער. כ׳האָב זיי געבעטן דעם פויער, אפשר וועט ער אונדז וועלן אַרייננעמען צו זיך. ער האָט דאָך אַ פאַרטיקן בונקער. ער האָט דערפון נישט געוווּסט, נאָר זענעריק מיין צוריקגעקומען. האָט ער מיך געהייסן אַרייַנגיין אין שטוב און דאָרט וועט ער פרעגן אַן עצה זיין פּרוי. איך האָב זיי צוגעזאָגט גוט צו באַלוינען פאַר דער באַהעלטעניש — און סוף־כל־סוף האָבן זיי מסכים געווען אונדז אַרייַנצונעמען אויפן בוידעם איבער דער שטאָל, ווייל דער בונקער איז שוין געווען פאַרשיט און זיי האָבן צוגעזאָגט אים צוגריייטן אין פאַרלויף פון עטלעכע טעג.

פאַר זייער גוט האַרץ האָבן מיר די מילעווסקיס באַלוינט מיט 10 קלייַדער און עטלעכע פאַר שטיוול. דערפאַר האָבן מיר באַקומען אַ באַהעלטעניש, צו עסן און מיר האָבן זיי געהאָלפן אויך אייַנאַדענען דעם סכראָן. דער אַרייַנגאַנג אַהין איז געווען פון אינעווייניק, פון דער סטאָדאָלע, און אויף דער טיר איז שטענדיק פלעגען פאַשע פאַרן פערד, וואָס איז געשטאַנען אין ווינקל. אין דרויסן איז געווען אַן ערד־אַנשיט, וווּ מ׳האָט געהאַלטן קאַרטאָפל. פון שטאַנדפונקט פון מאַס־קירונג, זענען מיר געווען מער־וווייניק זיכער. מיר זענען אין דעם סכראָן געלעגן עטלעכע וואָכן, ביז שמחת־תורה. אין די נעכט פלעגט מען אַרויסגיין, כדי איינאַטעמען פרישע לופט.

„איר מוזט גיין פונדאַנען!"

איינמאָל, אין האַלבער נאַכט, האָב איך באַשלאָסן אַרויס־גיין פון בונקער, כדי אויסצולייכן דעם קערפער און גענינסן פון אַ ביסל ריינער לופט. איך דערזע ליכט אין דער כאַטע פון אונדזער רעטער און דורך דער אָפענער טיר דערטהאָגן זיך צו מיר פאַרשידענע קולות מיט די ערגסטע זידלווערטער: „זאָג, ווו באַהאַלטסטו די דריי יידן? ביי דיר געפינען זיך אַ מאָן און צוויי פרויען. אויב דו גיסט זיי אויס — וועט מען דיר גאָרנישט טאָן". און ווידער — קללות, זידלערייַן און געמיינע רייד. מען דראָט דעם פויער מיטן ערגסטן. אַבער מילעווסקי דערקלערט אין אַ קאָטעגאָרישן טאָן, אַז ביי אים זענען נישטאָ קיין יידן. אדרבה, זאָלן זיי זוכן. אמת, מיט אַ צייט צוריק האָט זיך ביי אים באַווּיזן אַ ייד — נאָר ר׳האָט אים פאַרטריבן.

איך לויף שנעל צוריק אין בונקער און דערציילּ מיין פּרוי און דער קוזינע וועגן די אומגעבעטענע גאָסט. מיר בלייבן שטיל אין דער באַהעלטעניש, פול מיט אַנגסטיקער דערוואַרטונג און שפּאַנונג. באַלד דערהערן מיר אויבער אונ־דזערע קעפ אַ גערודער, רייד, מען פירט אַרויס דאָס פערד. איינער קלאָפט מיט אַ שטעקן אין דעם סכראָן פון סכראָן, מיר הערן דערנאָך ווי די קולות טראָגן זיך איבער אין דרויסן. אויך דאָ — אַ זוכענישּ, רייד, דראָונגען, זידלעריייַן. ענדלעך איז שטיל געוואָרן. מיר אין בונקער זענען איצט פאַרשטאַרט פון דער איבערלעבונג.

אין אַ פערטל שעה אַרום הייבט זיך אויף אונדזער צודעק און מילעווסקי זאָגט:

— איר האָט זיכער געהערט וואָס דאָ איז פאַרגעקומען, איך ווייל נישט נאָכאַמאָל אַזעלכעס איבערלעבן. איך באַדויער זייער, נאָר איר מוזט שוין גיין פונדאַנען. מער אייך האַלטן — וועל איך נישט...

מיר פרעגן אים ווו גיין, צו וועמען זיך וועגדן? זיין ענטפער: ר׳האָט נישט פאַר אונדז קיין שום עצה. ער ווייל נישט איינשטעלן זיין לעבן.

נישטאָ קיין אַנדערע ברירה, ווי פאַרלאָזן דעם בונקער און ווידער זיין נע־נד. די נאָכט־פינצטערניש דערמעגלעכט צוקומען צום נאָענטן וועלדל. דאָרט זענען מיר אַלע דריי געזעסן אַ גאַנצן טאָג, אַן עסן און טרינקען, יעדן האָט געשוידערט פון קעלט.

ווידער איז צוגעפאַלן די נאָכט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז איך גיי צו מילעווסקין בעטן הילף. אַז דער פויער האָט מיך דערזען, האָט ער אַנגעהויבן שרייַען, פאַרוואָס איך שפּיל זיך מיט זיין לעבן. כ׳זאָל מער צו אים נישט קומען. מיין טעגה איז אַבער געווען, אַז דריי מענטשן זענען אין

אַ וואַלד, אָן עסן, אָן שוּע, אויסגעשטעלט אויף אַלע געפאַרן. ער איז אַ גוטער מענטש, ביז איצט האָט ער אונדז נישט אויסגעליפערט די מערדער. פֿאַרוואָס מיטאַמאָל אַזאַ ענדע־רונג? איך בעט אים אונדז צופירן צו אַ געוויסער שימאַנ־סקאַ, אַ גוטע פּויערטע. ביי איר האָלט זיך אויף אַ יידיש מיידל (ביאַלאָסטאָצקע איז איר נאָמען). נאָך מער: איך בעט ער זאָל פּריער אַליין צוגיין צו דער שימאַנסקאַ און צומערשט ריידן פֿאַר אונדז. מיר וועלן וואַרטן אויפן רעזול־טאַט פון געשפּרעך. דער פּויער האָט מסכים געווען שיילווייז צו דערפילן אונדזער שליחות: בלויז אויפזוכן די פּויערטע. ער האָט אונדז עהיימען צוריקגיין אין וואַלד און צומאַרגנס אוּנטן קומט ער איבערגעבן איר אַדרעס און אויך צופּירן אויפן אָרט.

מילעווסקי האָט געהאַלטן וואָרט. פֿאַרנאַכט האָט ער זיך באַוויזן אין וועלדל, געבראַכט מיט זיך ברויט מיט מילך און נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך דערקווויקט די הערצער מיטן ביסל עסן, האָט ער אונדז באַפֿוילן צו גיין מיט אים. נאָכן אָפּגיין עטלעכע קילאָמעטער, זענען מיר אַנגעקומען צו דער כאַטע פון שימאַנסקאַ. אַ כ׳האָב אַנגעקלאָפט אין פֿענצטער, האָט זיך באַוויזן איר זון און אָפּילו נישט געוואָלט מיט אונדז רעדן. כ׳האָב אים געזאָגט, אַז ביי אים געפינט זיך אַ יידיש מיידל, בעלאַ ביאַלאָסטאָצקאַ, מיר האָבן געבראַכט פון אירע עלטערן גרעטל. דערהערט זאָלכע וועלטער, האָט דער יונגער פּויער קודם גלייקנט, אַז ביי זיי זאָל זיך ווער אויסבאַהאַלטן, נאָר נאָך אַ ישוב־הדעת, האָט ער באַשלאָסן צורופן זיין מוטער. אויך די פרוי האָט צומערשט גלייקנט וועגן אַן אויסבאַהאַלטן מיידל ביי איר, אָבער אַז מיר האָבן דערקלערט, אַז דאָס גלט וועט מען געבן נאָר בעלאַן, האָט זי סוף־כל־סוף דערלויבט אַריינגיין אין שטוב און פון דאָרט האָט זי פון קעלער גערופן דאָס מיידל, וועלכע האָט זיך שטאַרק דערפּריים מיט מיר. אויך זי האָט שוין געווווסט דעם טראַגישן גורל פון איר מוטער און שוועסטער, וועלכע זענען צוזאַמען אומגעקומען מיט מיין שאַכטער און זון (אָלע פּיר זענען געווען באַהאַלטן אין איין בונקער).

איצט האָב איך געזומען בעטן דעם קריסט ער זאָל אויף אונדז רחמנות האָבן און אויסבאַהאַלטן ביי זיך. פֿאַרשטייט זיך — פֿאַר באַצאָלט. נאָר אָלע ריידט זענען געווען אומזיסט. די שימאַנסקאַ מיטן זון האָבן אָפּילו נישט געוואָלט הערן דערפון. בין איך אַרויס צו מיין פּרוי און קוינע און זיי דערציילט, אַז וועגן בלייבן דאָ קומט נישט אין באַטראַכט. אָלע האָבן איצט געזומען בעטן מילעווסקין ער זאָל זיך דערבאַרעמען אויף דריי קערודפּסע מענטשן און ווידער וווייזן זיין מענטשלעכקייט מיטן צוריקגעמען צו זיך. דער פּויער האָט אָבער נישט געוואָלט אפֿילו הערן, נאָר אויף שנעל זיך אָפּגעטראָגן. איבערלאָגזדיק אונדז אין דרויסן, אין אַ פּינטערער. קאָלטער נאַכט.

אין גראָבניק

אונדזער פֿאַרצוויפלונג איז גרויס. בלויז מיין קוינע פֿאַרלירט זיך נישט. זי זאָגט, אַז מען טאָר נישט זיין געפאַלן ביי זיך, נאָר זוכן אַן אויסוועג. „לאָמיר צוגיין צו יאַנינען, זי האָט אַנומלט צוגעזאָגט צו באַהאַלטן אייער זון. ווער ווייסט — אפֿשר זענען די קינדער נאָך דאָ ביי איר?״ אין יענער קאָלטער נאַכט האָבן מיר זיך געלאָזט ריין אין דאָרף גראָבניק, אָבער צוקומענדיק צו אַ קליין וועלדל, האָבן בייידע פּרוינן דערקלערט, אַז זיי גייען נישט וווייטער צוליב דער מידקייט און דערשעפּטקייט. זיי זענען טאָקע באַלד אינגעשלאָפן אויף דער ערד, אונטער אַ בוים, נאָר איך בין אַ גאַנצע נאַכט אַרומגעגאַנגען נעבן זיי און נישט געקאַנט קיין אויג צומאַכן. אין דער פרי, ווי נאָר ס׳האָט אַנגעהויבן טאָגן, האָבן מיר זיך געלאָזט אין וווייטערדיקן וועג.

אַ באַגעגנטן פּויער האָב איך געפרעגט ווי אַזוי אַרויס־גיין אויפן וויינער שאָסיי. כדי אַנצוקומען קיין גראָבניק, האָט מען צעמוטט אַדורכגיין די בריק אין וויזנע — אַ קליין שטעטל נישט וווייט פון לאָמזשע.

צוויי נעכט האָט געדויערט דער מאַרש צום דערפל גראָבניק. בייטאָג האָט מען נישט געטאָרט גיין און איך ביינאַכט האָבן געלויערט טויזנטער געפאַרן. פונדעסטוועגן זענען מיר בשלום אַנגעקומען אין דערפל און ערשט דאָ האָט זיך אַנגענהויבן אַ סכנהדיק נאַכפֿרעגן אויף יאַנינע וועגן־דליאָווסקאַ. מען האָט אונדז געזאָגט, אַז זי וווינט אין עק דאָרף, אָרום זומפּן, דער צוגאַנג דאָרט איז געפערלעך. איין פּויער האָט דערלויבט זיין זונדל אונדז באַגלייטן אַהין. מיר האָבן אים הארציק באַדאַנקט און ענדלעך צוגעקומען צו דער כאַטע. די פרוי יאַנינע האָט נישט גלייך געוואָלט עפענען, נאָר אינעם שמועס דורכן פענצטער האָב איך דערמאַנט, אַז מיט 9 חדשים צוריק זענען מיר דאָ געווען, אויבערגעלאָזט ביי איר עטלעכע פידזשאַמעס און העמדער און זי האָט דאַן דערלויבט די קינדער צו בלייבן. ליידער, די קינדער זענען אומגעקומען און מיר בעטן אונדז לאָזן ביי איר אַ שטיקל צייט. איר ערשטע פֿראַגע איז דאַן געווען, צי וווייסט עמעץ, אַז מיר זענען געקומען אַהער. דערווייסנדיק זיך, אַז אַ יאָטל האָט אונדז דאָ אַהערגעפּירט, איז מצד איר געקומען אַ קאַטעגאָריישער אָפּזאָג. איר טענה איז געווען, אַז מיר זענען במילא פֿאַרמשפּט צום טויט, טאָ פֿאַרוואָס דאַרף זי איינשטעלן איר לעבן און אונדז אויסבאַהאַלטן? די דייטשן פֿאַרבענען די כאַטע וון מען געפינט אַ ייד און דער פּויער מיט זיין פֿאַמיליע וועלן דערשאָסן אָרט. איך האָב איר געענטפערט:

— העכט זיך איין, פּרוי יאַנינאַ. איך זאָג אייך דעם גאַנצן אמת. מיר האָבן געזאָגט דעם פּויער וואָס האָט דער־לויבט זיין זון אונדז וווייזן דעם וועג, אַז מיר קומען פון יעדוואָבנע, וווּ מ׳האָט אויסגעהרגעט אָלע יידן. מיר וווילן איצט אָנקומען צו דער וועגדילאָווסקאַ, כדי נעמען ביי איר אַ ביסל זאָכן, וועלכע מיר האָבן ביי איר געלאָזן. מיר גע־פינען זיך אין וואַלד און כדי דאָרט איבערלעבן דעם ווינטער. מוז מען פון צייט צו צייט קומען אין דאָרף אַריין. איך פֿאַרשטיי אייער לאָגע, אָבער אויך מיר וויל לעבן. איך לייג אייך פֿאַר אַזאַ פֿלאַן: מיר גייען אַוועק אויף אַ וואָך אין וואַלד און פֿאַר דעם צייט וועט איר זיך אַרומקוקן אין דאָרף און אַליין באַשליסן צי עס וועט זיך לאָזן אונדז אויס־באַהאַלטן ביי אייך.

זי האָט מסכים געווען. עס איז געווען 12 ביינאַכט און זי האָט אונדז פֿאַרבעטן צו זיך אין שטוב, אָנגעבן אָפּצוועסן און עהיימען זיך אפֿרוען, איידער מען לאָזט זיך אין וועייטער־דיקן וועג. וווייזן אויס, אַז די קריסטין האָט נישט געוואָלט אונדז אינגאַנצן אַוועקלאָזן און אָרום פּיר פֿאַרטאָג וועקט זי אונדז אויף אָן זאָגט, אַז זי האָט אַן אָנדערן פּלאַן. אין דער פרי וועט זי שיקן איר ברודער יוליק אין דאָרף ראַסטעק, כדי זיך דערווייסן וווּ אַזוי עס זעט דאָרט אויס. נאָך זיין אומקערן זיך, וועט זי ענטגילטיק באַשליסן צי אונדז לאָזן ביי זיך, אָדער אַוועקשיקן.

זי פּירט אונדז אָרויף אויפן בוידעם אין שטאַל. מיר

זיצן זיך אויס אויפן שטרוי און זענען אין יענעם מאָמענט די גליקלעכסטע מענטשן. בפרט נאָך, אַז די פּויערטע ברענגט אונדז עסן און אירע רייד זענען זייער האָרציקע און דער־מוטיקנדיקע. אינמיטן טאָג באָווייזט זי זיך ווידער און דער־קלערט, אַז דער גרוס פון ראָסטעק איז אַ גוטער און מיר מעגן דאָ בלייבן. ערשט איצט איז אונדזער שמחה נישט צום באָשרייבן. נאָר זי ווערט באַלד צעשטערט, ווען מיר הערן פון אונטן אַ וואָרענונג גוט זיך צו פֿאָרשטעקן אין שטרוי און ליגן שטיל, ווייל עס קומען אַן דייטשן. זיי זענען טאָקע געקומען די רוצחים, נאָר דאָסמאָל האָט מען נישט געמיינט די דריי אויסבאַהאַלטענע יידן. מען האָט פשוט אַדורכגעפירט אַן אַבלאָווע און געכאַפּט צו דער אַרבעט די מענער פון דאָרף. אַז די דייטשן זענען אַוועק, האָט מען אונדז באַלד צוויזן געגעבן — און מיר האָבן פרייער אָפּ־געאָטעמט. אונדזער לעבן איז גראָטעסקווע, בפרט נאָך, אַז די גוטע פּויערטע האָט אונדז דערקלערט, אַז מיר מעגן בייַ איר בלייבן.

אַזוי זענען מיר געווען אויסבאַהאַלטן אין דער שטאָל גאַנצע צוויי יאָר. איך בין נישט אימשטאַנד צו באַשרייבן די דאָזיקע תקופה, וואָס איז געווען רייך אָן שוער־מיש מיט פּשעאַנגיש, אינערלעכע ראַנגלענישן, טויט־שרעק און אויך — פיל קאָמישע מאָמענטן. איך ווייס נאָר, אַז אַדאָנק יאַניָנ וועניִדלאָווסקע און אירע קינדער, זענען דריי יידן געראָטעוועט געווארן פון אַ זיכערן טויט. גלייך נאָך דער באַפרייאונג און אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָב איך מיט אַלע כוחות אַרויסגעווייזן מיין דאַנקבאַרקייט פאַר די קינדער, זיי עהאַלפן חתונה האָבן, באַלוינט מיט אַלעמען און ביזן היינט־טאָג שטאַנ שטיי איך מיט זיי אין אַ בריוולעכן קאָנטאַקט און שיק זיי אָפט מתנות פון פּאַריז. איך האָף נאָך צו באַזוכן פּוילן, כדי ווידער אַמאָל אויסדריקן מיין דאַנקבאַרקייט די דאָזיקע קריסטן, וואָס האָבן אין יענע פּינצטערע צייטן אַרויסגעוויזן אַ סך מענטשלעכקייט און אידלקייט.

וועגן גורל פון אַנדערע ווישקאָוער

אינעם שטעטל אַנצעוויטש האָבן אַלס פּליטים פון ווייס־קאָוו זיך געפּינען: משה שטעלונג און זיין פרוי אסתר מיטן קליינעם איצעלע; מינדל פּינצייג מיט ביידע קינדער — פון גראַיעווע; שקאַרלאַט פּוליע, רבקה און זייער זון. זיי אַלע זענען דאָרט אומגעקומען אויף קידוש־השם.

אין נעטא אין סלאָנים זענען אומגעקומען על קידוש־השם: איטשע נייַמאַן, בינעק בראָנשטיין, אברהמל זאַווי־שאָנסקי (יאַנקל קצב איידעם), בונם בראָנשטיין. אין דער נעטא־תקופה אין סלאָנים איז איינמאָל געקומען צו מיר הענעל קאַלוסקי און דערציילט, אַז ער, זיין פרוי, דער זון מיט דער שנור און אַ קליין קינד, געפינען זיך אין אַ גרויסן וואַלד נישט וויט פונעם שטעטל ביטען. די פרייד פון טרעפן זיך מיט קאַלוסקין אין יענע צייטן איז נעווען גרויס. ער איז באָזונדערס נעווען צופרידן פונעם זאָגן מאָלצייט וואָס ר׳האָב אָפּגעגעסן. אויף מיין פראָגע, ווו זענען די טראָפּנס וואָס ער פלעגט שטענדיק טראָגן מיט זיך, איז געקומען אַן ענטפער, אַז אין די באַדינגונגען פון וואַלד נייטיקט ער זיך נישט מער אין טראָפּנס אַדער אין מעדיצי־מענטן. איך האָב אים פֿאַרגעליגט צו בלייבן ביי מיר. נאָר ער האָט אָפּגעזאָגט מיט דער טענה, אַז אין נעטא וועלן אַלע אומקומען, בעת אין וואַלד האָט ער נאָך אַ האָפענונג צו בלייבן לעבן. מיר האָבן זיך נאָר הארציק געזאָגט און כ׳האָב אויף אַ שליטן אַרויפגעלייגט 20 בריי־טלעך, פלייש און פראַ־דוקטן און צוגאַמען מיט אישטע ניימאַן, וועלכער איז די גאַנצע צייט געווען בייַ מיר, אַרויסגעפירט אין וואַלד אַריין פאַר די אויסבאַהאַלטענע יידן. קאַלוסקי האָט מיר דערציילט, אַז זיין פרוי איז געשטאָרבן אין וואַלד.

אין די יאָרן פון אומגליק און פיין

חנה סרעברא
לוד

1.

מיינע אינטימע זכרונות זענען בלויז אַ קליינער טייל פון די ליידן און פיין, וואָס כ׳האָב אַדורכגעמאַכט בימי היטלער. זייער אָנהייב — אין די סעפּטעמבער־טעג פון יאָר 1939, ווען דייטשישע ערשאָלאָנען האָבן אויפן פולטוסקער שאָסיי באַשאָסן די אַנטלויפנדיקע יידן פון פולטוסק און אַנדערע שטעטלעך. זיי זענען געלאָפן קיין ווישקאָוו מיט דער האָפענונג, אַז דאָ וועט זיין זיכערער. פון אַ פענצטער האָט אַ פּויליש יינגל געשאָסן מיט אַ ביקס צו די ערשטלאָנען.

פֿאַר די דייטשן איז, ווייזט אויס, וויניציק געווען דאָס באַמבאַרדירן ווישקאָוו פון דער לופט. ווי נאָר זיי זענען אַריין אין שטאָט, האָט מען זי אונטערגעצונדן פון אַלע זייטן. מיר האָבן נישט געוווסט וווהין צו לויפן. פּייער־צונגען האָבן זיך געשפּרייט אין דעם גאַנצן אָרום, אָלץ האָט געברענט, ווו זיך ראָטעוונען?

איך, מיין מוטער און צוויי שוועסטערס זענען אַרויס־געלאָפן פון אונדזער שטוב און זיך געלאָזט צום בעמויערטן הויז פון יאַנקל־דוד פשעטיצקי און דאָרט זיך אויסבאַהאַלטן אין קעלער. פון דער גאָס האָבן זיך דערשראָגן די געשרייען פון צעוישטעט דייטשן:

— פערפלוכטע יודען, ווער האָט געשאָסן?...

די פאַליאַקן האָבן דערציילט די דייטשן, אַז דאָס האָבן יידן געשאָסן. די ברוינע באַגדיטן האָבן פאַרהאַלטן די אָנס־לויפּדיקע יידן. זיי צונויפגעטריבן אויפן רינעק און דערט אויסגעשאָסן אָלע מענער, פרויען און קינדער. דאָס איז געווען די ערשטע מאָסן־שחיטה אויבער ווישקאָווער יידן. זיי זענען דעמאָלט אומגעקומען אין די פייער־פלאַמען אַדער פון די היטלעריסטישע קויל. און די וואָס די קויל האָט נישט מיטאַמאָל דערהרגעט, זענען לעבעדיקערהייט באַגראָבן גע־ווארן. אומשולדיק יידיש בלוט האָט געפלייצט אין שטעטל.

די גרופּע איינווינער, וואָס האָט זיך דאָן געפּינען אין פשעטיצקים קעלער, האָט אין טויט־שרעק זיך צוגעהערט און טיילווייז אויך צוגעזען וואָס עס קומט פאַר אין גאָס. די מענער האָבן זיך אַנגעטאָן טלית־און־תפילין און געבעטן גאָס. אינדרויסן האָבן קינדער געזוכט זייערע עלטערן און טאַטע־מאַמע האָבן געראָפן בייַ די נעמען זייערע פאַרלוירענע קינדער. נאָר דאָס האָט אַפֿילו אַזעלכע אזוי לאַנג, ביז אַ מער־דערישע קויל האָט זיי דערגרייכט.

די שיסעריי און די שריפות האָבן זיך צעציגן ביז אין שפעטן אָוונט. אַז ס׳איז געוואָרן פינצטער און אין שטעטל

אַ גרופּע פֿאַרטיזאַנער און וואַלד־איינוווינער: שלמה שליזאַנער, חנה וועניגעל, חיה־שרה שטשאנקא.

קבוצת פרטיזנים ו„אנשי היער": שלמה שליזנר, חנה ווינגל, חיה־שרה שצ'נקה.

האָט זיך עטוואָס באַרואיקט, האָבן פיל אויסבאַהאַלטענע אין קעלער אַנגעהויבן פון דאָרט אַרויסקריכן און זיך געלאָזט לויפֿן. איך מיט מיין מוטער און שוועסטערס זענען אַרויס אין גאַס, ווו ס'זענען געלאָגן פיל טויטע קערפּערס. מיר האָבן קיינעמען נישט דערקענט. די פּינצטערניש איז בלויז באַלויכטן געווארן מיט די פֿלאַמען פון ברענענדיקן שטעטל. מען האָט אונדז נאָכגעשאָסן, אָבער דאָך איז אונדז געלונגען צוצוקומען בשלום צו דער בריק — און פון דאָרט אויפֿן אָפענעם שאָסיי. דאָ איז דער גדראָנג געווען אויסערגעווינלעך. פֿליטים מיט געשפּאַנטע פערד־און־וואָגן, גאַנצע פאַמיליעס צופוס, מיט פּעק און ענדלעכן ס'איז באַגאַזש, האָבן זיך באַוועגט אין דער נאָכט־פינצטערניש. פון אַ סך הערט מען „שמע ישראל". און אַזוי אַ גאַנצע נאַכט.

אויך פֿאַרטאָג האָבן מיר נעזען די דאָזיקע מענטשן־מאַסע וואָס באַוועגט זיך פֿאַראויס אָן אַ ציל, אָן אַ צוועק. איך גיי קוים. אַז ס'בין אַ מידע און דערשעפּטע אַנידערגעפֿאַלן, האָבן מיינע שוועסטערס מיך אויפּגעהויבן און געבעטן כ'זאָל נישט אַרויסווייזן קיין שוואַכקייט אין אַזאַ מאָמענט, נאָר אַנשטרענגען אַלע כוחות און וווייטער גיין. דערשלאָגענע, הונגעריקע און דורשטיקע, האָבן מיר זיך דערשלעפּט קיין ווענגראָוו. אין איין יידישער שטוב האָט מען אונדז געבעטן צו עסן און אויך אַ נאַכטלאָגער. בכלל האָבן די ווענגראָווער ייִדן אונדז וואַרעם אויפֿגענומען. דאָ האָבן מיר צעטראָפן פיל ווייסקאָווער פֿאַמיליעס אין אַזאַ צושטאַנד, ווי מיר זעלבסט האָבן זיך געפּינען. און איינער האָט געפּרעגט ביים אַנדערן, צי ער האָט נישט געזען זיין פֿאָטער, מוטער, אַ שוועסטער צי ברודער? ווייל פיל משפּחות האָבן זיך באַלד פֿאַרלוירן אין צעשיידט. און ווען דער ענטפֿער איז געווען אַ נעגאַטיווער, האָט מען זיך שטאַרק צעווייַנט און זיך אַראָפּגערעדט פון דעם ביטערן הארץ.

אונדזער לאָגער איז געווען זייער אַ שלעכטע. אָן געלט, אָן זאָכן, ווייל אַלץ איז פֿאַרברענט געווארן צוזאַמען מיט דער שטוב. מיר האָבן אין וועגראָוו געטראָפן אונדזער ברודער אברהם וועגנגל. ער האָט נישט געוווסט ווו עס געפינט זיך זיין פּרוי און קינדער. זיי זענען פֿאַרשווונדן און ער ווייסט נישט פון זיי. מיר בעטן אים ער זאָל צושטיין צו אונדז, אָבער אין זיין אָנטשלאָסנקייט אויפֿצווונגן זיין פֿאַרלוירענע משפּחה, וואַרפט ער אָפּ אונדזער פֿאַרשלאָג. ער מוז צוריק געפינען זיין פּרוי און קינדער. ער איז פון אונדז אַוועק — אויף שטענדיק. אויך ער איז געפֿאַלן אַ קרבן פון דעם בעסטיאַלישן מאָרד, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעפירט אונדזער פאָלק.

מיין מוטער האָט געהאָט אַ שוועסטער אין קאַמאַראָוו, נעבן אסטראָוו־מאַזאָוויעצק. האָבן מיר באַשלאָסן צו דערשלאָגן זיך אַהין, אפשר וועט דאָרט זיין רואיקער. האָט מען זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן. ביינאַכט געגאַנגען און בייטאָג געלאָגן אין די וועלדער. אַנקומענדיק קיין קאַמאַראָוו, האָבן מיר געפונען אונדזער משפּחה, וועלכע האָט אונדז אַריינגענומען אין שטוב און געהאַלפן מיט אַלעס נייטיקן. אָבער אויך אין דעם שטעטעלע זענען שוין געווען די דייטשן. זיי האָבן געגעבן אַ פאַראַדענונג, אַז אַלע צוגעפֿרייזטע פון דער פרעמד זאָלן גלייך פֿאַרלאָזן דאָס אָרט. האָט מען וויידער געמוזט נעמען דעם וואַנדערשטאָק אין האַנט. איצט גייט מען קיין זאַמבראָוו, וואָס דאָרף לויטן דייטשישן־סאָוויעטישן אָפּמאַך, געהערן צו די סאָוויעטן. נאָך אַ שטרענגער קאָנטראָל זענען מיר אריבער דעם גרענעץ־פונקט און בשלום אָנגעקומען קיין זאַמבראָוו, און פון דאָרט — קיין ביאַליסטאָק.

.2

אין דער דאָזיקער גרויסער שטאָט האָט מען די פּליטים איינגעפֿרײַט אין בתי־מדרשים און שולן. יעדער פאַמיליע האָט זיך געהאַט איר ווינקעלע. איינמאָל איז אַ ביאַליסטאָקער יידישע פרוי געקומען אין בית־המדרש, ווו מיר האָבן זיך געפונען, און איך בין איר געפעלן געווארן אָלס גוווערנאַנטין פאַר איר קינד. זי האָט מיך צוגענומען אויף ארבעט און אויך געשיקט צוויי אַנדערע באַלעבאָסטעס, וועלכע האָבן גענעבען באַשעפטיקונג מיינע שוועסטערס. אָבער קיין איינע פון זיי האָט נישט דערלויבט מיטצונעמען אונדזער מאַמען, הגם עסן האָבן זיי פאַר איר יא געגעבן.

אין אַ שפּעטערדיקער צייט האָבן די רוסן אַנגעהויבן רעגיסטרירן אויף אַרבעט אין טיף־רוסלאַנד און אויך אויף צו באַקומען זיינערע פאַספּאָרטן. נאָכן אָפּשטיין לאַנגע שעהן אין דער רייַ, איז מיר געלונגען צו רעגיסטרירן זיך אויף אָפּצופֿאָרן קיין רוסלאַנד. מיט א ריזיקן עשׂאָן בין איך אַנגעקומען קיין טשעלאָבינסק, אויף אוראַל. מיר האָבן באַ־קומען אַ ווינטונג און אַרבעט. איך — אין אַ ביורא, ביידע שוועסטערס — ביים טראָגן ציגל. דערנאָך האָט מען מיך איבערגעפירט אין אַ שול צו לערנען. עס וואָלט שוין אַלץ גוט געווען, וווען נישט דער פאַקט, אַז אין די נעכט האָט מען געמוזט שטיין אין די ריייַן נאָך ברויט און עסנוואָרג און בייטאָג — אַרבעטן.

אין ביאַליסטאָק איז געהאָט פֿאַרבליבן מיין חבר לייבל יאָנושעוויטש, וועלכער האָט דערנאָך זיך באַזעצט אין דערע־טשין, ווייל אין ביאַליסטאָק האָט מען נישט דערלויבט צו בלייבן די פּליטים. אין זיינע בריוו צו מיר, האָט ער כסדר געפאָדערט איך זאָל צוריקקומען און אַפּילו געשיקט געלט אויף רייזע־הוצאות. ער האָט מיר פֿאַרזיכערט, אַז שפּעטער וועל איך קאָנען אויך אַראָפּנעמען מיינע שוועסטערס און מוטער. צוואַמען מיט נאָך אַ ווייסקאָווער, מרדכי יאָנאַדאָ, האָבן מיר באַשלאָסן אוועקצופֿאָרן פון טשעלאָבינסק אין דער צייט פון די שול־פֿערינן. און אַזוי איז טאָקע געשען.

אַנקומענדיק קיין קיעוו, האָט מען נאָך דריי וואָכן אויפֿ־האַלטן, ענדלעך אונדז געשיקט קיין דערעשטין. כ'האָב זיך איינגעאַדרעסט ביי דער משפּחה יאָנושעוויטש. אָבער נאָך נישט באַווייַן זיך אויסצורוען פון דעם וויייטן אויטאָ און שוועדן וועג. ווי די נ.ק.ו.ד. האָט מיך אַרעסטירט און אָפּגעשיקט קיין סלאָבוּדקע. ווייַט אויס, אַז דאָס איז געווען אַ מסירה. אין

סלאָנימער תפיסה בין איך געזעסן עטלעכע וואָכן און וועז ס׳איז פאָרגעקומען מיין פּראָצעס. האָב איך זיך אַליין אַזוי פֿאַרטיידיקט, אַז די רייד האָבן געקאָנט רירן אפילו אַ שטיין. ס׳האָט מיר טאָקע אפגענומען.

דעם 22־טן יוני 1941 זענען די היטלעריסטן באַפֿאַלן רוסלאַנד. אין דערשטיין האָבן מיר גלייך דערפילט די מלחמה. אויך דאָ, ווי מיט צוויי יאָר צוריק אין ווישקאָוו, האָבן די עראפּלאַנען אומגעשטערט בעקריייט איבערן שטעטל און גע־ווארפן זייערע פֿאַרניכטנדיקע באָמבעס. ווידער טויטע, פֿאַר־ווונדעטע, דערשראָקענע און הילפֿלאָזע מענטשן מיט קינדער. ווידער טאָג און שעהן פון שרעק, פֿאַרצווייפלונג, הונגער און פּיין. בין — די דיישטן זענען אריינגעקומען.

דער געשאָפענער יודענראַט האָט באַאַרפֿט צושטעלן אזא צאָל יידן, וואָס איז פּריער רעגיסטרירט געווארן צו אַרבעטן. אַזוי האָבן מיר אויך אַלטער מוטער: יאַנקל גרינבערגס קינדער; די פֿאַמיליע אַלדאָק. איך האָב געווויזט בייַ דער פֿאַמיליע יאַנושעוויטש. צו יענער צייט האָב איך זיך באַקאַנט מיט אַ ווארשעווער פֿאַמיליע ראָזע־צוויג. ער איז געווען דאָקטאָר אין דערעטשינער שפּיטאָל. אים איז געלונגען מיך איינצוארדענען אויף אַרבעט אין שפּיטאָל — און כ׳האָב שוין נישט געמוזט רייניקן די גאַסן.

ערשט אין שפּיטאָל האָב איך פון דער נאָענט דערזען דעם גאַנצן גרויל פון דער מלחמה. נישט ווייט פון דער דערעטשין איז פֿאַרגעקומען אַ פֿאַרבייטערטע שלאַכט צווישן דעם אָפּטרעטנדיקן אַוועיטשן מיליטער און דער דייטשישער ארמיי. אויפֿן שלאַכטפֿעלד זענען געלעגן הונדערטער שוטע. אַרווונדעטע, אַן הענט, אַן פֿיס, מיט צעשעדיקט אברים אַדער אויפֿגעריסענע בייכער. דער דאָקטאָר ראָזענצווייג האָט באָקומען אַ באָפּעל צונויפצוואָמלען די פֿאַרווונדעטע דייטשי־שע זעלנער און זיי היילן אין שפּיטאָל. מיר, אַ גרופּע יידישע מיידלער האָבן דעם דאָקטאָר געהאָלפֿן אין זיין שווערער אַרבעט.

אין דעם שפּיטאָל זענען אויך געלעגן פֿאַרווונדעטע רוסישע אפיצערן און זעלנער. מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז דאָס איז געווען אין סאָמע אָנהייב פון קריג, וועז דיי דייטשן האָבן נאָך דערלויבט צונויפֿזאַמלען נאָך אַ שלאַכט אויך דעם שונאס פֿאַרווונדעטע. דער דאָקטאָר ראָזענצווייג האָט געאַרבעט בייַ אַ קליינער און בייַנאַכט, אפּדירט אַון געהיילט אלע אַן אויסנאָם קראַנקע. איינמאָל האָט ער אפּדירט די צווייַ סאָוויעטישע אפיצירן באַריס בולאַק און פּיעדיא קאַמאַראָוו. בייַ דעם ערשטן האָט אַ שראַפּנעל אפּגעריסן די פּינגער ביזן ביין. איך האָב אפּסיטירט ביי דער אפּעראַציע און דערלאַנגט דעם דאָקטאָר ראָזענצווייג אלע אינסטרומענטן. אלץ איז אַדורך בשלום.

כ׳בין געווען באַשעפטיקט אין שפּיטאָל כמעט 24 שעה אין מעת־לעת. מיינע פֿאַרדינסטן האָבן מיר דערמעגלעכט צו העלפן וויישקאָווער פֿאַמיליעס.

אין דער דייטשישער געפֿאַנגענשאַפֿט איז אויך אריינ־געפֿאלן אַן אוקראַיניש קראַנקנשוועסטער מיטן נאָמען טאַניא. זי האָט זיך זייער שלעכט באַצויגן צו די קראַנקע און אפילו זיי געקאָרגט דאָס ביסל מאָגערע עסן. וויייזט אויס, אַז דערפֿאַר האָבן זי די דייטשן באַשטימט אלס הויפּט־קראַנקנשוועסטער. וועז איך האָב ביי איר געבעטן עסן פֿאַר די קראַנקע, האָט זי מיר געענטפֿערט אויף רוסיש: „זיי קאָענען פּגרן". פֿאַרשטייט זיך, אַז זי האָט געמיינט די רוסישע קראַנקע, וויייל אויף די דייטשישע פֿאַרווונדעטע וואָלט זי נישט געוואָגט אַזוי צו ריידן. אַזוי ווי אין דעם שפּיטאָל זענען אויך געלעגן פּויערים פון די אָרומיקע דערפֿער און זייערע פֿאַמיליעס, וואָס האָבן געבראַכט פֿאַר די קראַנקע עסן, פֿלעגן זיי פון צייט צו צייט מיר געבן אַ ביסל פֿאַר־דוקטן. איך האָב דערמיט געהאָלפֿן די סאָוויעטישע פֿאַר־וווندעטע, וועלכע זענען מיר דערפֿאַר זייער דאָנקבאַר געווען. אַבער ווי נאָר זיי זענען געווען געוואָרן, האָבן זיי די דייטשן אויסקראָגשטיקט אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן אויף קאַטאָרגע־אַרבעט אין — אומקום.

4

אָנהייב 1942 איז אין דערעטשין געשאפן געווארן דאָס געטא. אָהין האָט מען פֿאַרשפּאַרט אלע יידן, מיטן שטרענגן פֿאַרבאָט נישט צו פֿאַרלאָזן דעם אויסגעטיילטן ראַיאָן. פון די קלאַנגען, וואָס האָבן זיך געטראָגן אין שטעטל, ווי אויך פון די דייטשישע רמזים, האָבן מיר פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס געטא איז אייגנטלעך דער אָנהייב פון סוף צו ליקווידירן די יידישע באָפֿעלקערונג. מען האָט אָנגעהויבן טראָכטן וועגן אָנטלויפן. די דייטשן האָבן אַן רחמנות דערשאָסן יעדן יידּ, וועלכער האָט זיך געפּינען אויסערן געטא. און אַרויסגיין פון געטא האָט מען דאָך עמעזוט. פון דעם עסן, וואָס די דייטשן האָבן באַשטימט פֿאַר יעדן יידּ, האָט מען געליטן הונגער. פֿלעגט מען דערריבער ריזיקירן מיטן לעבן און אַוועקלאָזן זיך צו די פּויערים, כדי אַ לעצט העמד צו אַ קלייד אויסטוישן אויף אַ שטיק בּרויט. אַבער פיל פון די, וואָס האָבן ריזיקירט, זענען געפֿאַלן פון אַ דייטשישער קויל.

די היטלעריסטישע אכזריותן זענען געשטיגן. אין שטעטל האָט מען געפֿילט, ווי דער שטריק אַרום דעם האַלדז פון דער יידישער באָפֿעלקערונג האָלט זיך אין איין פֿאַרציען. אויך די סאָוויעטישע קריגס־פֿאַרווונדעטע האָבן אַנגעהויבן צו זיין אומרואיק. אויף וויפֿל כ׳האָב געקאָנט, האָב איך זיי געהאָלפֿן. איצט איז אַבער געוואָרן אָפּטויל צו אַרגאַניזירן זייער אָנטלויפן, וויייל אלעמאָל פלעגן די דייטשן קאָנטראָלירן ביים דאָקטאָר ראָזענצווייג דעם מצב פון די קראַנקע. ווי נאָר עמעץ איז געווגט געוואָרן, האָט מען אים אויסגעקומפּירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. מיר זענען געווען באַזאָרגט מיטן גורל פון באריס בולאַק און פּיעדיא קאַמאַראָוו. דערביבער איז אפּגערעדט געוואָרן, אַז ביינאַכט זאָלן זיי אָנטלויפן. דאָס שפּיטאָל איז געווען באָוואַכט פון דייטשן, זיי אָנטלאָפענע האָט מען נאָכגעשאָסן — אַבער זיי איז געלונגען צוצוקומען צום וואַלד, וואָס האָט זיך געפּינען נישט ווייט פון שפּיטאָל. די אָנטלאָפענע אפּציערן האָבן נאָך זייערע־נדיק אין שפּיטאָל צוגעזאָגט דעם דאָקטאָר ראָזענצווייג און מיר הילף. אויב מען וועט זיך נייטיקן. דערווייל האָבן מיר נישט געווּסט וווּ זיי זענען נעלם געוואָרן.

די אויסגעגראָבענע גריבער נישט וויט פון דערעטשין האָבן געווּאַרט אויף די יידישע קרבנות. די דייטשט פלעגן אַלעמאָל אַוועקפירן גרופּעס יידן — און מער האָט מען זיי נישט געזען. אַז עס זענען פאַרבּיבער עטלעכע וואָכן און די מענטשן זענען נישט צוריקגעקומען, איז שוין געווען קלאָר זייער גורל. עס האָט זיך אַנגעהויבן דאָס אַנטלויפן פון געטא. אַז די דייטשן האָבן זיך וועגן דעם דערוווסט, איז אַרויס זיערע אַ שטרענגער באָפעל, אַז די אַנטלאָפענע זאָלן זיך צוריק צושטעלן. פיל זענען טאָקע צוריק געקומען אין דערעשינער געטא, צווישן זיי — אויך דוד פלודע פון ווישקאָוו. מען האָט זיי אַוועקגעפירט צו די גריבער און דערשאָסן.

אסתר־דבורה פלודע, די פרוי פון דודן, האָט אַלע יאָרן נישט געוואָלט קיין קינד. אין דעם טאָג ווען מ׳האָט איר מאָן אַוועקגעפירט, איז איר עבֿירן געווּאָרן אַ מיידעלע. די גליקלעכסע זיידע־באָבע, הערש־מעכל און ליבע פלודע, זענען פון גרויס פרייד און איבערראַשונג אַוועק אין דער דייטישישער קאַמענדאַטור און געבעטן זיי צופירן צום זון, וויל זיי ווילן אים אַנזאָגן די בשורה. די רוצחים האָבן דאָס עלטערע פאַרשאָלן אריינגעפירט אין אַ באַזונדער צימער, זיי אויסגעפירט אַ טראָפּן קאָניאַק און דערשאָסן. די קימפּעטאַרין איז געבליבן מיטן נייַ־געבוירענעם קינד — נאָר אַן דעם מאָן און אירע שוויגער־עלטערן.

5.

אין געטא האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאָנג, אַז די צוויי אנטלאָפענע סאָוויעטישע אפיצירן — באַריס אַדאַמאָוויטש און פּיעדיא קאַמאַראָוו, האָבן אין דער סביבה געגרינדעט אַ פּאַרטיזאַנער־אפטיילונג, וואָס אָפּערירט אין דער עגגט פון רודע יאָוואָרסקא און רודע ליפּיטשינסקא. די אַרומיקע פּויערים האָבן אַפּילפּן די פּאַרטיזאַנער און דערבּיי זיי דערציילט וואָס עס קומט פאָר אין דערעטשינער געטא. די אָפּיצירן האָבן באשלאָסן מיך אַרויסצוטאָשוועון פון געטא. פאַראַכט איז צו דער וווינונג פאַרפאַרן אַ פויער אויף אַ וואָגן און, נאָכן אייספרעגן זיך וווּ עס געפינט זיך אנעטשקא וועגעל, מיר דערלאַנגט אַ בריוו עשעריבן אין רוסיש:

„אנעטשקא, אינקורצן וועט מען אויסשטכטן גאַנץ דערעטשין. קיין אירן יד וועט נישט בלייבן. מיר ווילן דיך ראַטעווען. אָנמלויף מיט וואָניָא פילידאָוויטש, דער אָפּגעבער פון דעם בריוו. ער איז אונדזערס אַ מענטש. איך שוועור דיר, האָב נישט קיין מורא.

באַריס״

די פאַמיליע יאנושעוויטש האָט מיך אַבער נישט געלאָזט אַליין אַוועקפאָרן, בין איך פאַרבליבן און דער פויער איז אַוועק מיט גאָרנישט. שפּעטער איז אונדזער לאַגע געוואָרן אלץ ערגער און ערגער. די דייטשן, צוזאַמען מיט די אוקראַינער, האָבן אפּגעשלאָסן דאָס גאַנצע שטעטל און נעמען נישט געלאָזט אַרויס אַדער אַריין. די געטא־איינוווינער האָבן איצט עזוכוכ באהעלטענישן. אַ גרופּע פון אַ 30 מענטשן זענען מיר אריין אין אַ שטוב, ווו עס האָט זיך געפּינען אַ גרויסער קעלער. צווישן דער גרופּע זענען געווען די פאַלגנדיקע ווישקאָווער יידן: ברוך און צביה יאָנושעוויטש, זלאָטע ווינסבער, לייבל און ראָזא יאָנושעוויטש, שרה און וואָלף קאָפּסמאַן און הנהטשע וועגעל. די פאַמיליע קאָפּסמאַן האָט געהאַט מיט זיך אַן אכט־חדשימדיק קינד.

פונדרויסן האָבן זיך צו אונדז דערטראָגן דערשטיקטע אפּקלאָנגען פון דער אויסראָטונג־אַקציע. די דייטשישע ווילדע געשריייען „הערויס, הערויס״ האָבן זיך אויסגעמישט מיט אַ פאַרצווייפלטן יידישן „שמע ישראל״. די אפּטע שיסעריייען האָבן אונדז קלאָר געמאַכט, וויפל יידן ס׳וועלן דערמאָרדעט אין געטא גופא. די דייטשן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און מיט ברוטאַלקייט און טעראָר אַרויסגעטריבן די אומגליקלעכע יידן אויף זאַמלפּונקט. דורך אַ קליינער עפענונג אין קעלער האָבן מיר אַפּילו געזען, ווי מ׳האָט שטלעכע יידן, אַנגעטונען אין טליתים, באפּוילן צו טאָנצן.

מיטאָמאָל דערהערן מיר ווי די באַגידזן זענען אַריין אין שטוב, וואָס האָט זיך געפּינען אויבער אונדזער קעלער. „יודען ראָוס, יודען ראָוס!״ לויפֿערמען די דייטשן מיט זייערע אוקראַינישע העלפּער. דאָס קליינשטיק קינד אין קעלער צעווויינט זיך. מיר וועלן פאַרשטאַרט פון שרעק, קוים וועלן די מערדער אינדערהייך דערהערן דאָס געווויין. עמעץ פון די באַאַלטענע האָט אויף אייביק אינגעשטילט דאָס וויינען־ דיקע עופּל. דריי טעג און דריי נעכט, אַן עסן און אַ ביסל וואַסער, זענען מיר אפּגעלעגן אין דעם קעלער, צוהערנדיק זיך צו די שיסעריייען און מערדעריייען אויבער אונדזערע אומגליקלעכע שוועסטער און ברידער. דערנאָך האָט מען זיי אויפגעלאָדן אויף אויטאָס און אַוועקגעפירט צו די צוגע־ גרייטע גריבער.

אויפן פּערטן טאָג האָט זיך אַלץ אינגעשטילט. אפּילו די ערד פון די צוגעשאָטענע מאַסן־קברים, ווו מען האָט אריינגעגראָבן האַלב־לעבעדיקע מענטשן — האָט זיך אויפ־ געהערט וואַרפן...

לינגדיק אַזוי אין קעלער, האָבן מיר נאָך דרייַ טעג דערהערט ווי די דייטשן רופן אויס דורך הילכערס, אַז די פאַרבליבענע יידן זאָלן אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן. די, וואָס זענען געבליבן לעבן — וועלן ווייטער לעבן. מיר האָבן נישט געגלויבט די דייטשן. לינגדיק אין קעלער, האָבן מיר ענטוי געוווסט וואָס ס׳איז געשען אין שטעטל און ביי די גריבער. ווי אַזוי?

אויפן צווייטן טאָג זינגט די אַקציע האָט זיך אַנגעהויבן, האָבן מיר געהערט ווי מען קלאַפּט אין קעלער און אַ שוואַך קול האָט זיך געבעטן: „יידן, עפּנט אויף!״. מיר האָבן נישט געהאַט קיין גרויסן צוטרוי צו אַזאַ רוף, אַפּילו ווען ער איז נעוועון אין יידיש. אַבער דאָס קלאַפּן און דאָס בעטן זיך האָט נישט אויפגעהערט. און ווען מיר האָבן געעפּנט דעם אריינגאַנג אין קעלער, האָט זיך באַוויזן אויף שוועל אַ קליין מיידעלע, אַ פּאָרווונדעטע און אפּגיינדיקע אין בלוט, אינ־ גאַנצן שוואַרץ פון קוימען־סאַדזשע. זי האָט דערציילט, אַז זי איז געשאָסן געוואָרן אין פוס און אַזוי אפּגעלעגן אין אַ וויגקל אויפן הויף העכער אַ מעת־לעת, וווייל די דייטשן האָבן באַמיינט אַז זי איז שוין טויט. ערשט ווען עס האָט זיך עטוואָס אינגעשטילט, האָט זי מיט די לעצטע כוחות זיך דערשלעפּט צום קעלער, וווייל זי האָט יאָ געוווסט, אַז דאָ באַהאַלטן זיך יידן. דאָס מיידעלע האָט אונדז דערציילט וואָס זי האָט נעוען און געהערט אין משך פון דער קאַקציע.

ליידער, האָט מען זי נישט געקאָנט אויפנעמען ווי עס געהער צו זיין. מיט אַ צעריסן העמד האָט מען איר בלויז פּאַרבונדן די וווּנד. מיט וואָס איר אָנצוטרונקען אַדער געבן אפּצוזעסן איז נישט געוווען, אַ פּאַרשמאַכטע, ווי מיר אַלע, איז זי געבליבן אין קעלער.

אַלע האָבן אַבער אינגעזען, אַז בלייבן אין אַזאַ לאַגע

אין קעלער, איז אָן אונזין. דאָס מיינט — אויסגיין פון הונגער און דורשט. האָט מען ביסלעכווייז אָנגעהויבן אַרויסגיין פון דאָרט, ווען די נאַכט־פּינצטערניש האָט איינגעהילט דאָס שטעטל. מיר האָבן אויך געווווסט פון דעם מיידעלע. אַז איצט דאָרט נישט קיין געפֿאָר דערשאָסן צו ווערן. די דייטשן פֿעלט פֿשוט אויס קוילן, אַזויפיל האָבן זיי פֿאַרנוצט ביים ליקווידירן דאָס געטא.

6.

אַרויסגייענדיק פון קעלער, האָבן מיר קודם איינגעאָטעמט אַ ביסל פֿרישע לופֿט. דאָס פֿאַרברענגען דרייַ טעג אין ענגשאַפֿט און שטיקעניש, אַן ברויט און וואַסער, האָט אונדז גענעלעך דערשוואַכט. איצט האָט מען זיך געלאָזט לויפֿן אויסער דעם שטעטל, וואָס וווייטער פון דעם אָרט ווו אונ־ דזערע נאַענטע זענען ערשט די טעג אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַזאַ אכזריותדיקן אופֿן, נאָך אייניקלע האָבן אָנגעהויבן אַרויסקריכן פון אַנדערע באַהעלטענישן און באַגעגנדיק זיי, האָט מען זיך דערציילט די נייַעס וואָס יעדער האָט געוווסט. מיר איז באַקאַנט געוואָרן, אַז אין דער לעצטער אָקציע זענען אומגעקומען די וויישקָאווער יידן: אייזיק וואַנסעווער מיט זיין פֿרוי און קינדער; שרה וואַנסאָווער; חוה עלבאַום; איר מוטער; די ברידער אָלדאַק מיט זייערע פֿאַמיליעס; דוד, הערש־מעכל און ליבע פֿלודע; אסתר־דבורה פֿלודע מיט איר מוטער (דער יינגסטער זון, לייבל פֿלודע, האָט זיך דאָן אָפּגעראַטעוועט, נאָר שפּעטער געפֿאַלן אין וואַלד).

איצט לויף איך מיט ראָזאַ יאָנושעוויטש. איך שלעפּ מיט זיך אַ קליין רענצל מיט זאַכן. דאָרט געפינט זיך אויך אַ זייגערל און אַ פּאָר אויערינגלעך, וועלכע מיין מוטער האָט מיר אין לעצטן מאָמענט געגעבן. מיטאַמאָל שטויס איך זיך אָן אויף אַ דייטשישן וואַך־פּאָסטן. זיי פֿרעגן גאָרנישט, נאָר איין זעלנער דערלאַנגט מיר מיט דער ביקס אַ זעץ אויבערן קאָפּ. ער שיסט נישט. האָבן זיי טאַקע נישט קיין קוילן? איך פּאַל אַוועק אויף דער ערד אַ צעבלוטיקטע און פֿאַרטובטע. דער דייטש כאָפּט ביי מיר צו דאָס רענצל. ראָזע יאָנושעוויטש בעט זיך בײַם דייטש: „דערשיס מיך, נאָר לאָז זיי אָפּ. דאָס איז נאָך אַ יונג קינד...". זי הייבט מיך אויף פון דער ערד און מיט די גרעסטע אָנשטרענגונגען לאָזן מיר זיך ווייטער לויפֿן. מיר זענען אַדורכגעגאַנגען עפּעס אַ וואָסער און אָנגעקומען אין וואַלד. דאָ האָבן מיר באַגעגנט פּיל פון די, וואָס זענען צוזאַמען מיט אונדז אַרויס פון קעלער.

איך לויף מיט נאָך עמעצן איבערן וואַלד, אַן אַ ציל — נאָר הונגעריק, צעבלוטיקט, דורשטיק, פּול מיט שרעק און אַ פֿאַרטובטע. קוים איך הער וואָס אָרום מיר טוט זיך. ענדלעך דערזע איך אַ כאַטקע און דערהער דאָס בילן פון אַ הונט. איך גיב זיך אָפּילו נישט אָפּ קיין חשבון, קוים זענען דאָ פֿאַראַן דייטשן. איך פּאַל צו צום פֿלויט און הייב אָן בעטן אַ שטיקל ברויט. עס באַווייזט זיך אַ פּויערטע, וועלכע דערלאַנגט מיר עפּעס אָפּצוטאָסן און אַ טרונק וואַסער. דערבײַ ווארנט זי מיך, כ'זאָל וואָס שנעלער אָנטלויפֿן פון דאָנען, ווייל די דייטשן זענען נאָענט. עס הייבט זיך ווידער אָן מיין נע־לויפֿ, דאָס לויפֿן און בלאָנדזשען אין וואַלד.

מיטאַמאָל דערהער איך אַ שיסערײַ. די שיסערײַ האָט געמוזט זיין אַ שטאַרקע, ווייל אָפּילו דורך מיין טויבקייט האָב איך גשמערט שטאַרקע אָפּהיללן פון די שאָסן. נישט אָנדערש, די דייטשן מיט זיינערע געהילפֿן האָבן אָנטדעקט דאָס ביסל אָפּגעראָטעוועטע יידן און פֿאַרניכטן זיי איצט אין וואַלד. דאָס איז אָוודאי דער סוף פון דער דערעטשינער יידישער קהילה און פון יענע פֿליטים, וואָס האָבן דאָ געהאָט אַ מקלט אין די ערשטע מלחמה־יאָרן.

איך מיט אַ חבר מאָכן די גרעסטע אָנשטרענגונגען, כדי זיך צו האַלטן אויף די פֿיס. דער עיקר גיין פֿאַראויס, נישט אָפּשטיין, אפֿשר וועט געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון דער אַרומרינגלונג. וועט זיך וויער אויף אונדז דערבאַרעמען און מיר וועלן זיך אָפּראָטעוון? איצט זענען מיר אַרויס אויפן פּריַיען פעלד. עס איז פינצטער. איך האָב אויסגעאָטעמט די שיך, וועלכע האָבן געקוועלט די פֿיס. די אָפּגעשנר־ טענע תבואה האָט שטאַרק געשטאָכן די פּאָטעפֿס. זיי זענען געווארן פֿאַרבלוטיקט. אָבער שטיין אויף אַן אָרט טאָר מען נישט. נאָר פֿאַראויס, אפֿשר וועט דאָרט, אין דער אומ־ באַקאַנטער און געדיכטער פינצטערניס, זיין די רעטונג.

מיטאַמאָל — שאָסן און געשרייען: „יודען, האַלט! פֿאַר־ פֿלוכטע יודען!" עס שטאַרקט זיך דאָס געביליגרייַ פון די הינט. מיר הייבן אָן לויפֿן, פֿאַלן און לויפֿן ווייטער. ווער ווייסט — אפֿשר וועלן מיר גאָר אַריינפֿאַלן גלייך אין די רוצחישע הענט? אָבער דער געדאַנק איז — צו ראָטעוון! זיך. מיין חבר מונטערט מיך: „חנהלע, קום, פֿאַל נישט, טאָרסט נישט איצט זיין שוואַך!" די קוילן פֿליען איבער אונדזערע קעפּ. „יודען, האַלט!" — הערט זיך ווידער זייער נאָענט. איך לויף ווייטער. אָבער וווּ זענען מיינע שוועסטערס, מיין מוטער?... גראָד אין דעם מאָמענט פון געפֿאַר טראַכט

איך פון זיי. נישט איך ווייס פון זיי אין זיי ווייסן אַוודאי נישט וועגן מיר, אויב זיי לעבן נאָך. נאָר איך מיר דראָט די געפאָר אומצוקומען דאָ, אויף די פרעמדע און קאַלטע פעלדער און וועלדער.

פונדעסווייניקס לייכטן זיך פייערלעך. מן־הסתמא ווײַנען דאָרט מענטשן. אָבער אַ וואָסערע מענטשן? וועלן זיי דיך אויפנעמען, אַדער פאַרטרייבן, צי גאָר איבערגעבן די דייטשן אַדער אַליין דיך דערמאָרדן? מיט די דאָזיקע געדאַנקען שלעפּ איך זיך מיט די לעצטע כוחות, הגם איך פילן, אַז דער וועג איז אַ ווייטער, די געפאָרן גרויס און די פיס קוימ ווּאָס זיי טראָגן מיר.

אַזוי פון יאָר 1939 האָלט איך אין איין ווַאַנדערן און ווַאַנדערן שטיקל לעבן. די אָרומיקע דוערטן אין פיינט־יאָגן זיך פאַרן שטיקל לעבן. די אָרומיקע דוערטן אין פיינט־לעך, וויל דיך פאַרטוכן ווי בייזע חיות. איך דערמאָן זיך דאָס אלטע ייִדישע פאַלקס־לידל:

מיטן וואַנדער־שטאָק אין האַנט,
אַן א היים, אַן אַ לאַנד,
אַן אַ גואל, אַן אַ פריינד,
אַן אַ מאַרגן, אַן אַ היינט.
נישט גדולדיק, נאָר גוטאַגט.
וווּ גענעכטיקט — נישט גוטאַגט.
שטענדיק גיי, גיי און גיי,
שטענדיק וויי, וויי אוּן וויי;
שטענדיק שפּאַן, שפּאַן אוּן שפּאַן —
כל־זמן כוח אין פאַראַן.
אַזוי אַ יאָר נאָך אַ יאָר,
אַזוי אַ דור נאָך אַ דור —
אַן אַ האַפענונג, אַן אַ פריינד,
אַן אַ מאַרגן, אַן אַ היינט...

מיט אזעלכע מחשבות האָב איך זיך דערנענטערט צו די פייערלעך. איצט ווייס איך שוין: דאָס זענען די דערפלעך רוּדאַ ליפּישטשאַנסקאַ און רודַא יאַוואָרסקאַ. די היגע איינ־וווינער סימפאַטיזירן מיט די פּאַרטיזאַנער, העלפֿן זיי. פון דאָנען ציען זיך די וועלדער, אין וועלכע מיר האָבן זיך נאָר־וואָס גערעטעוועט. דאָס נס איז געשען. מיר זענען צוויישן גוטע מענטשן. די פוירערס האָבן אונדז וואַרעם אויפגענומען. צווישן זיי — וואַניאַ פילידאָוויטש, דער זעלבער, וועלכער איז דורכן סאָוויעטישן אפּציר געשיקט געווען מיך צו ברענגען אין וואַלד אַריין.

דערווייל זענען אַנגעקומען נאָך אַנטלאָפענע יידן. זיי אָלע האָט מען אין דאָרף בעגעבן צו עסן און דערנאָך אַוועק־געפירט אין וואַלד אַריין, ווו מיר זענען געבליבן שוין א גאַנצע נאַכט.

גאַנץ פרי האָט דער פויער זיך אַוועקגעלאָזט אין פאַר־טיפֿענער שטאָב. מיט וועלכן ער איז געשטאַנען אין פאַר־בינדונג. אַנגעפירט מיט די פּאַרטיזאַנער האָבן באַריס אַדאַמאָוויטש בולאַק אין פעדיצע קאַמאַראָוו. דערווייסנדיק זיך, אַז עטלעכע דערעטשינער יידן האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט און געפינען זיך דאָ נאָענט, האָבן זיי אַריסגעשיקט צוויי שליחים אויף פערד, זיך צו פרעגן וועגן דער גרופּע. זייער ערשטע פראָגע איז געווען, צי ס'האָט זיך אויך אָפּגעראַטעוועט אַנעטשקא וועגעל. מען האָט זיי געענטפערט אַז יאָ, זי שלאָפט איצט אויף דער ערד — נאָר אַ קראַנקע, געשוואָלענע אן טויבע. די שליחים האָבן איבערגעלאָזט עסן פאַר די ניצול־געוואָרענע יידן און גלייך אַוועק צום קאַמאַנדיר דער־ציילן די נייעס.

איך בלייב איצט אין וואַלד — אַ פּיבערדיקע פון היץ, אַ קראַנקע און צעבראָכענע פון די אַלע איבערלעבונגען. בייזע חלומות און האַלוצינאַציעס לאָזן נישט אַפּ. מיר דוכט זיך, אַז אָט באַווייזן זיך דייטשן אויף פערד, איך הייב זיך אויף און לאָז זיך לויפן. נאָר מיטאַמאָל הערט זיך אַן אויס־געשריי אויף רוסיש:

„שוועסטער, ברידער! לויפט נישט, מיר זענען נישט קיין דייטשן, נאָר פּאַרטיזאַנער! מיר ווילן אייך העלפֿן.“

איך פּיל ווי עמעץ הייבט מיך אויף פון דער ערד, צעקושט זיך מיט מיר און די פרייד איז דערביי אויסער־געווינלעך גרויס. די מענטשן שפּרינגען אַראָפּ פון די פערד און מ'הייבט אַן זיך פאַרנעמען מיט די אָפּגעראַטעוועטע יידן. ווי דורך אַ נעפּל דערקענן איך מיינע צוויי רעטער: באַריס אַדאַמאָוויטש בולאַק און פיעדיע קאַמאַראָוו. זיי פרעגן מיך: „אַנעטשקא, דו לעבסט?“ — נאָר איך בין נישט אימשטאַנד צו ענטפערן. זיי לייגן מיר פאָר מיטפֿאַרן אין שאַבּ, נאָר מיין חבר איז קענן. זיי פאַרזיכערן אים, אַז מיר וועט נישט געשען קיין שום שלעכטס און אַז ער וועט מיך נאָך זען אַ געזונטע און פריילעכע. איך האָב געהאַט צוטרוי צו די סאָוויעטישע קאַמאַנדירן און מסכים געווען צוצופֿאַרן אין שטאָב.

7.

מיר האָבן זיך דערנענטערט צו אַ טייכל, וואָס איז געפֿלאָסן אין וואַלד. אויף אַ פּייף פון דעם קאַמאַנדיר, האָבן זיך באַווירן פּאַרטיזאַנער עקקלייידעט ווי רויטאַרמייער. זיי האָבן אריבערגעוואַרפן עטלעכע קלעצער איבערן וואַסער און מיר זענען אריבערגעגאַנגען אויף דער צוויייטער זייט. דאָ האָט זיך פאַר אונדז אָנטדעקט אַ פּאַרטיזאַנער־לאַגער. זיעמ־לינאַנקעס, גוט־פּאַרמאַסקירטע מיט ביימער און גרינס, האָבן אויסבאַהאַלטן אין זיך די מענטשן, עסנווארג, בעלי־חי און אַפּילו אַ שפּיטאָל. דאָ זענען געלעגן שווער־ און לייכט־פאַרווונדעטע פּאַרטיזאַנער, פּאַראַשוטיסטן און אויך פויערים, וואָס זענען געשאָסן געווארן פון דייטשן. אַריינקומענדיק אין דאָזיקן אונטערערדישן שפּיטאָל, האָב דערפֿילט ווי עמעץ כאָפּט מיך אָרום מיט גרויס פרייד, צעקושט זיך מיט מיר און שרייט אַן אויפֿהער: „אַנעטשקא, אַנעטשקא!“. אויך מיין פרייד און איבעראַשונג זענען איצט גרויס. נישט קיין אַנדערער, ווי ד"ר ראָזענצווייג איז געשטאַנען פאַר מיר, אַנגעטאָן אין ווייסן כאַלאַט. ער דערציילט מיר, ווי ר'האט איינמאָל דערזען ווי דייטשן מיט דער אוקראַינישער הויפּט־שוועסטער טאַניא לאָזן זיך גיין אינדערהיים, אויפֿן דרישן שטאָק פון דערעטשינער שפּיטאָל, ווו ער האָט זיך געפּינען. ער האָט גיעלט, אַז דאָס גייען זיי אים אַוועק־נעמען. עס איז שוין געווען נאָך דער שחיטה אין דערעשט־נער צעטאָ, בעת וועלכער עס איז אומגעקומען די פרוי און קינד פון ד"ר ראָזענצווייג. ער האָט שוין נישט געהאַט וואָס אָנצוהערן — און זיך אַראָפּגעלאָזט פון דרישן שטאָק. אים איז געלונגען צו אַנטלויפֿן אין וואַלד, אויפֿזוכן די פּאַרטיזאַנער און איצט פירט ער אַן מיטן פּאַרטיזאַנישן שפּיטאָל. אדרבה, איך וועל דאָ קאָנען פאַרבלייבן און העלפֿן אין דער אַרבעט.

נאָר אין דעם מאָמענט אינטערעסירט מיך נישט מיין פערזונלעכער גורל. איך וויייס, אַז אויף יענער זייט וואָס־פּענען זיך עטלעכע אָפּגעראַטעוועטע יידן, וואָס אויב די פּאַרטיזאַנער וועלן זיי איצט נישט געבן קיין שוץ און אַ מעגלעכקייט זיך איינצוואַרדענען אין וואַלד — זענען זיי

פֿאַרלוירן. איך דערצייל דעם דאָקטאָר פון מיינע לעצטע איבערלעבונגען און גיב אים אויך איבער וועגן די ניצול־געווארענע וואָס ווארטן אין וואַלד אויף פֿאַרטיזאַנישע הילף. ביידע סאָוויעטישע אפיציר׳ן זענען נישט נוטה צו נעמען אויף זיך די לאָסט פון באַזאָרגן אַ טייל פון דער ציווי־לער באפעלקערונג. דערצו נאָך אין באַדינגונגען פון וואַלד און פֿאַרטיזאַנקע. זיי זאָגן מיר אַבער אויפריכטיק, אַז זיי גדעניקען וואָס כ׳האָב פֿאַר זיי געטאָן, וועלן זיי זענען געלעגן פֿאַרוונדעטע אין דערעטשינער שפיטאָל און פֿאַר־שטייען אויך מיין איצטיקע האַנדלונג פון איינשטעלן זיך פֿאַר די אָפּגעראַטעוועטע יידן. אויס דאָקטאָרקייט זענען זיי גרייט צו נעמען אויף זיך די לאָסט און אחריות. צומאָרגנס זענען די עלטערע יידישע פֿאַמיליעס, רעשטלעך פון צעקלאַפּטע משפחות, געבראַנגט געווארן אין פֿאַרטיזאַנישן לאָגער.

ביסלעכווייז האָט מען די מענער איינגעגליידערט אין מיליטעריש איינהייטן און אַלס ערשטע גרעסערע מיליטע־ריש אקציע איז באשלאָסן געווארן: אַדורכפירן אַן איבער־פאָל אין דערעשטן, דערהרגענען די דאָרטיקע דייטשישע מאַכט און אַזוי אָרום נקמה נעמען פֿאַר דעם אומשולדיק פֿאַראָמטענעם בלוט פון אַ גאַנצער ידישער קהילה. קיין סך צוויער האָבן מיר נישט געהאַט. באַוואָפנט מיט ביקס, רעוואָלווערן, מעסערס, העק און אַפֿילו שטעקנס, האָט מען זיך ביינאַכט אַ לאָז געגעבן אויף דערעשטן. דער ערשטער אַנפאַל אין אַדורכגעפירט צוויזן אויפן פֿאַלציי־פאַסטערונק. נאָכן אויסהרגענען די וואָך, האָבן מיר צוגענומען דאָס נעווער און אונטערגעזונדן די געבליידע. שפּעטער איז מען אויף אין הויפּט־שטאָב, אַרייַנגעוואָרפן דאָרט גראַנאַטן, דערהרגעט דעם עלסטן און עטלעכע זעלנער. נאָכן צונעמען דאָס נעווער, האָט מען אונטערגעצונדן די מאַגאַזינען, נאָר פֿריער האָט מען זיי אויסגעליידיקט. באַלאַדנט מיט קאָסטנס, איז מען צוריק אין וואַלד. מיר האָבן גענפירט מיט זיך עטלעכע געפאַנגענע, צווישן זיי — די קראַנקגעשוטענטער טאַניא. פון אונדזער זייט זענען נעווען בלויז עטלעכע פֿאַרוווּנדעטע.

שטאָלצע, צופֿרידענע און מוטיקע האָבן מיר זיך אומ־געקערט אין אונדזער פֿאַרטיזאַנער־לאַגער. די פֿרייד איז נעווען גרויס, באַזונדערס ביי די דערעטשינער יידן, וואָס האָבן אַבסיל געשטילט זייער נקמה־דורשט און אויך בא־רעכטיקט זייער אנשליסן זיך צו די פֿאַרטיזאַנער. דער שפּח פון שטאָב האָט צומאָרגנס נאָך דער אקציע אויסגעשטעלט אַלעמען אין ריייַן און אויף רוסיש געהאַלטן אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט שטארק געלויבט די יידן — נייַע קעמפער. יעדן איינעם האָט ער גערדיקט די האַנט פֿאַר זייער העל־דישקייט.

8.

אונדזערע פֿאַרטיזאַנער זענען געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט מאָסקוע און אַ דאָקט דעם האָבן דעסאַנטן אונדז צוגעשטעלט אַלץ וואָס ס׳איז געווען נייטיק, אויך מעדיקא־מענטן און הייל־מכשירים. איך האָב געאַרבעט אין שפּיטאָל און יעדער פון די ניצול־געוואָרענע דערעטשינער יידן האָט אויפגאַבע זיין באַשעפֿטיקונג צו אויפֿגאָבע ביי די פֿאַרטיזאַנער. מיר האָבן אַנגעהויבן אַ נייַ לעבן, הגם פול מיט שפּאַנונג, אַבער דאָך ווי פריַיע מענטשן, וואָס וועלן זיך קעגנשטעלן אין שטאַרבן מיט געווער אין האַנט. ווען ס׳וועט זיין נייטיק.

אויף די פראַנטן איז פֿאַרגעקומען אַ רַאדיקאַלע ענדערונג. די מעכטיקע דייטשישע אַרמיי האָט אַנגעהויבן באַקומען קלאָפּ נאָכן צווייטן דעם דאָקטאָר פון מיינע לעצטע איבערלעבונגען און גיב אים אויך איבער וועגן די ניצול־געוואָרענע וואָס ווארטן אין וואַלד אויף פֿאַרטיזאַנישע הילף. ביידע סאָוויעטישע אפיצירן זענען נישט נוטה צו נעמען אויף זיך די לאָסט פון באַזאָרגן אַ טייל פון דער ציווי־לער באפעלקערונג. דערצו נאָך אין באַדינגונגען פון וואַלד און פֿאַרטיזאַנקע. זיי זאָגן מיר אַבער אויפריכטיק, אַז זיי גדעניקען וואָס כ׳האָב פֿאַר זיי געטאָן, וועלן זיי זענען געלעגן פֿאַרוונדעטע אין דערעטשינער שפּיטאָל און פֿאַר־שטייען אויך מיין איצטיקע האַנדלונג פון איינשטעלן זיך פֿאַר די אָפּגעראַטעוועטע יידן. אויס דאָקטאָרקייט זענען זיי גרייט צו נעמען אויף זיך די לאָסט און אחריות. צומאָרגנס זענען די עלטערע יידישע פֿאַמיליעס, רעשטלעך פון צעקלאַפּטע משפחות, געבראַנגט געווארן אין פֿאַרטיזאַנישן לאָגער.

ביסלעכווייז האָט מען די מענער איינגעגליידערט אין מיליטעריש איינהייטן און אַלס ערשטע גרעסערע מיליטע־ריש אקציע איז באשלאָסן געווארן: אַדורכפירן אַן איבער־פאָל אין דערעשטן, דערהרגענען די דאָרטיקע דייטשישע מאַכט און אַזוי אָרום נקמה נעמען פֿאַר דעם אומשולדיק פֿאַראָמטענעם בלוט פון אַ גאַנצער ידישער קהילה. קיין סך צוויער האָבן מיר נישט געהאַט. באַוואָפנט מיט ביקס, רעוואָלווערן, מעסערס, העק און אַפֿילו שטעקנס, האָט מען זיך ביינאַכט אַ לאָז געגעבן אויף דערעשטן. דער ערשטער אַנפאַל אין אַדורכגעפירט צוויזן אויפן פֿאַלציי־פאַסטערונק. נאָכן אויסהרגענען די וואָך, האָבן מיר צוגענומען דאָס נעווער און אונטערגעצונדן די געבליידע. שפּעטער איז מען אויף אין הויפּט־שטאָב, אַרייַנגעוואָרפן דאָרט גראַנאַטן, דערהרגעט דעם עלסטן און עטלעכע זעלנער. נאָכן צונעמען דאָס נעווער, האָט מען אונטערגעצונדן די מאַגאַזינען, נאָר פריער האָט מען זיי אויסגעליידיקט, באַלאַדנט מיט קאָסטנס, איז מען צוריק אין וואַלד. מיר האָבן גענפירט מיט זיך עטלעכע געפאַנגענע, צווישן זיי — די קראַנקגעשוטענטער טאַניא. פון אונדזער זייט זענען נעווען בלויז עטלעכע פֿאַרוווּנדעטע.

שטאָלצע, צופֿרידענע און מוטיקע האָבן מיר זיך אומ־געקערט אין אונדזער פֿאַרטיזאַנער־לאַגער. די פֿרייד איז נעווען גרויס, באַזונדערס ביי די דערעטשינער יידן, וואָס האָבן אַבסיל געשטילט זייער נקמה־דורשט און אויך בא־רעכטיקט זייער אנשליסן זיך צו די פֿאַרטיזאַנער. דער שפּח פון שטאָב האָט צומאָרגנס נאָך דער אקציע אויסגעשטעלט אַלעמען אין ריייַן און אויף רוסיש געהאַלטן אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט שטארק געלויבט די יידן — נייַע קעמפער. יעדן איינעם האָט ער גערדיקט די האַנט פֿאַר זייער העל־דישקייט.

8.

אונדזערע פֿאַרטיזאַנער זענען געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט מאָסקוע און אַ דאָקט דעם האָבן דעסאַנטן אונדז צוגעשטעלט אַלץ וואָס ס׳איז געווען נייטיק, אויך מעדיקא־מענטן און הייל־מכשירים. איך האָב געאַרבעט אין שפּיטאָל און יעדער פון די ניצול־געוואָרענע דערעטשינער יידן האָט אויפגאַבע זיין באַשעפֿטיקונג צו אויפֿגאָבע ביי די פֿאַרטיזאַנער. מיר האָבן אַנגעהויבן אַ נייַ לעבן, הגם פול מיט שפּאַנונג, אַבער דאָך ווי פריַיע מענטשן, וואָס וועלן זיך קעגנשטעלן אין שטאַרבן מיט געווער אין האַנט. ווען ס׳וועט זיין נייטיק.

אויף די פראַנטן איז פֿאַרגעקומען אַ רַאדיקאַלע ענדערונג. די מעכטיקע דייטשישע אַרמיי האָט אַנגעהויבן באַקומען

הייב איך אן שרייען: „מאמע, מאמע, ראטעוועט מיך! איך טרינק זיך י״ד ד״ר ראזענצוויג נעמט מיך באראויקן און גלייכצייטיק דראען, אז אזא אויפפרירונג וועט אויף אלעמען ברענגען אן אומגליק.

ערשט וען ס׳האט אנגענהויבן טאגן, זענען מיר דער־ גאנגען צום צוויטן ברעג. מיר זענן זיך אוועק אפרועון און אויסטריקנען די נאסע מלבושים. פונדערווייטנס הערן מיר א בילעריי פון הינט. אוודאי א דארף געפינט זיך נאענט פונדאנען. נאר ווער ווייסט? אפשר זענען אויך דא פראון דייטשן? מען לאזט זיך ווייטער אין וועג, נישט אין דער ריכטונג פון דארף, נאר אין וואלד. וואס טיפער — אלץ זיכערער.

מיטאמאל דערזעען מיר צווייי יונגעלייט. דאס זענען אונדזערע פארטיזאנער. זיי דערפריין זיך מיט אונדז, אבער לויט זייערע פארטרויערטע פנימער פילן מיר, אז עפעס איז נישט אין ארדנונג. מיר פרעגן וואס איז געשען און זיי דערציילן, אז אויף אונדז פיר האט דער שאנד, וואס געפינט זיך נישט ווייט פונדאנען, ארויסגעטראגן א טויט־אורטייל, ווייל מיר האבן דאס שפיטאל איבערגעלאזט אויף הפקר. אמת, דאס שפיטאל מיט זיי קראנקע איז נעראטעוועט געווארן, אבער מיר האבן נישט אויסגעהאלטן דעם עקזאמען און פארלאזן די פאזיציעס.

טראץ דער דאזיקער אויב־בשורה, האבן מיר זיך געהייסן פירן צום שאנד און דא געטראפן פיל פון אונדזערע פריינד און באקאנטע. אויך מיין חבר לייבל איז דא געווען, און אלע קוקן אויף אונדז מיט גרויס צער און באדויערונג צוליבן ארויסגעטראגענעם אורטייל.

מען פירט אונדז אוועק אין שטאב. דער עצם פאקט וואס מען גיט אונדז אפצוואון און מען הייסט אויסטוען אונדזערע נאסע קליידער אויף טרוקענע — דערוועקט האפע־ נונגען. דער קאמאנדיר באריס אדאמאוויטש מעלדעט טאקע וועגן דעם אורטייל, ער גיט אבער צו, אז מען וועט די פארווונדעטע און קראנקע פון שפיטאל פרעגן זייער מיינונג. מען שיקט צו זיי ספעציעלע שליחים, וועלכע קומען צוריק מיטן באשלוס:

— דעם דאקטער ראזענצוויג, די שוועסטער סאניע און איר מוטער — דערשיסן. חנהטשע וועננעל — נישט...

מיר וועלן אלע אויפלירט. מען טאר נישט צו אונדז צוגיין. מיר זענען פארלוירט. מיט שטילקע טעג באשעפטיגן אדרעסנע מען איין א פעלד־גאריטש, לויט אלע כללים און פראצעדור. איך פארשידיק זיך שטארק, פילנדיק, אז מיט מיין פארשידיקונג, וועל איך אפשר לייכטער מאכן די אנדערע דריי פארמשפט. מיין טענה איז געווען, אז בעתן אנגריף, האב איך זיך פארלוירן. כ׳האב צופיל איבערגעלעבט און אדורכגעמאכט, כדי איינצוהאלטן מיין גייסטיקע גלייכ־ געוויכט, ווען די רוצחישע דייטשן מיט אזויפיל געווער און הינט, זענען אנגעפאלן. און אויב כ׳בין געראטעוועט געווארן, איז עס נאר א דאנק דעם ד״ר ראזענצוויג. ער האט מיך געפינען אין וואלד און דערפירט אהער.

באריס אדאמאוויטש האט פארגעליגט דעם טריבונאל ארויסטראגן א טויט־אורטייל — נאר מיך, אויס דאנק־ באריקייט, אז ס׳האב אים געהאלפן אין דערעטשינער שפיטאל, איז ער גרייט צו אמנעסטירן. איך בין צוגעפאלן צו זיינע פיס, געקושט זיינע הענט און אנגעהויבן בעטן אן ווייטער פארן דאקטאר ראזענצוויג. איך האב אים דערמאנט, אז אויך דער דאקטאר האט פאר אים פיל געטאן אין שפיטאל אין דערעטשין און אויך אים דארף ער אריסווייזן זי זעלבע מאס דאנקבארקייט. בשעת־מעשה האב איך געטראכט, אז דער דאזיקער אפיציר טראגט א בייז הארץ אריפן דאקטאר דערפאר, ווייל ער האט אים חושד געווען, אז ער האט צו שנעל און מיט לייכטזין אים אמפוטירט א שטיק האנט אין דערעטשינער שפיטאל, בעת, לויט זיין מיינונג, האט מען דאן נישט גמזוט שניידן, נאר געקאנט ארבעראלאזן די פאר־ ווונדעטע האנט. כ׳האב אבער נישט געוואלט דערלאזן, אז צוליב א פערזענלעך נקמה־גפיפל זאל דער פארדינסטפולער דאקטאר און הארציקער מענטש דערשאסן ווערן אלס פאר־ רעטער און פחדן. ווייזט אויס, אז באריס אדאמאוויטש האט פארט נישט געהאט דעם מוט צו באשטעטיקן אזא אורטייל און דער סוף איז געווען, אז מען האט אונדז אלע פיר צוריק אפגעשיקט צו די קראנקע אין שפיטאל. אונדזער פרייד איז געווען גרויס צוליבן אפראטעווען יידי־ שע לעבנס.

9.

איצט האט זיך אנגעהויבן א שווערע תקופה, די אפ־ טרעטנדיקע דייטשן האבן פארפאלגט די פארטיזאנער־ אטריאדן און מיר האבן אלעמאל געמוזט וואנדערן מיט אונדזער לאגער פון ארט צו ארט. מען האט אונדז באגרופט און פארפאלגט. נישט איינמאל האבן מיר געטראכט: ווער ווייסט צי נאך אזעלכע איבערלעבונגען וועט אונדז נישט אויסקומען צו שיידן זיך מיטן לעבן, גראד ביים סוף פון דער מלחמה, וען דער נצחון איז אזוי נאענט?

דער פויער וואניא פילידזווייש האט ווייטער נעהאלפן די פארטיזאנער. פארקליידט פאר א האלצהעקער, מיט א זעג און האק, איז ער געקומען אין וואלד און אינפארמירט די פארטיזאנער וועגן די דייטשן און אויך אין אנדערע סדנות. א דאנק אים און נאך אנדערע גוטע פויערים, זענען מיר גראטעוועט געווארן פון א זיכערן טויט.

ליידער, נישט אלע האבן דערצו זוכה געווען. לייבל פלודע מיט נאך פינף פארטיזאנער זענען איינמאל ארויס אויף אויספיר. זיי האבן געהערט צו דער „ראזוויעדקע". אין עטלעכע שעה ארום האבן מיר דערהערט א שיסעריי. עס האט לאנג געדויערט — און די אויספיירער זענען נישט צורויקגעקומען. איך בין צוזאמען מיט א גרופע פאר־ טיזאנער אוועק זיי אויפזוכן. צומארגנס האבן מיר זיי געפונען אין וואלד דערשאסענע. די דייטשן זענען געווען באהאלטן אויף די ביימער און פונדערהייך צו זיי זענ געשאסן. לייבל פלודע איז נאך געווען אין גוססדיקן צושטאנד. ער איז אויסגעגאנגען אויף מיינע הענט.

מיר האבן פאר זיי אלע אויסגעראבן א קבר אין וואלד און געלאזט פאלן טרערן איבערן גורל פון די יינג־ פארשניטענע לעבנס.

דער נצחון האט זיך שוין געפילט אין דער לופט, אבער דער וועג צו אים איז נאך פול געווען מיט שטרויב־ לונגען, קרבנות, שרעקלעכע איבערלעבונגען.

איינמאל האט באריס אדאמאוויטש געמאלדן, אז דער פראנט איז שוין ווייט־ווייט אין פוילן און אז זיי לייגן אויף דעם שאנד מיט דער פארטיזאנער־אפטיילונג. דער שאנד וועט אפפעליגן קיין אסקווע און דער פארטיזאנער, ווי אויך דער „סעמיגינע לאגער", זענען פריי צו גיין ווו זיי ווילן. דער שאנד איז טאקע אוועק און מיר זענען גאנצליבן אויף גאסט באראט. דער עולם איז זיך צעלאפן אין פארשידענע ריכטונגען און יעדער האט געוזוכט א רעטונג פאר זיך. אין, מיט די דאקטוירים ראזענצוויג און מיאסניק, זענען

ביינאַכט אַוועק אין דאָרף, צו וואַניאַ פּילידאָווישט. ער האָט אונדז איינגעאַרדנט ביי זיך אין דער סטאַדאָלע, וווּ מיר זענען געווען באַהאַלטן עטלעכע חדשים, ביזן סוף 1944, וועלן די רויטע אַרמיי אין אַריין אין דאָרף.

איצט בין איך אויף דער פריי. גרויס איז געווען מיין דאַנק צו וואַניאַ פּילידאָווישט. ער האָט אויך באַקומען אויס־צייכענונגען פון דער סאָוויעטישער אַרמיי פאַר זייַנע פאַר־דינסטן. מיך און נאָך עטלעכע אָפּגעראַטעוועטע האָט מען אָפּגעפירט אינעם שטעטל שטשוטשין, נעבן גראָדנע. דאָרט האָט מען אונדז אויסגעשטעלט אויפן שטאַטישן פּלאַץ. דער בירגערמייסטער האָט געהאַלטן אַ רעדע, דערציילט אונדזערע אויטאָ, וואָס האָט אַלעמען פאַרנומען קיין ווּאַרשע. מיר זענען אַהין אַוועקגעפאָרן אויף אַ לאַסט־

סאוויעטישער מאכט, אין פארהעלטניסמעסיקער רו און האפע־נונג, אז מיט דער צייט וועט מען זיך נאך זען מיט די טייערע וואס זענען געבליבן ביים שונא. אבער דעם 22־טן יוני 1941 האט די ברוינע פעסט זיך ווידער אנגעהויבן צו פארשפרייטן.

דעם ערשטן טאג, ווען די דייטשישע מערדער זענען אריין קיין קאוונע, האבן זיי צוזאמען מיט די ליטווישע בירגער אדורכגעפירט א פאגראם אין סלאבאדקא. אומשולדיק יידיש בלוט האט זיך געגאסן טייכנווייז. אין דעם דאזיקן בלוט־באד זענען אומגעקומען אונדזערע טייערע פריינד פון טלושטש: דבורה גאלדוואסער, אירע מאן, קליין קינד און שוואגערס, מיט נאך פיל סלאבאדקער יידן, וואס זענען ממש געשאכטן גיוואלן אויפן סאמע אכזריותדיקן אופן... פון יענעם טאג האבן זיך אנגעהויבן די צרות און פיין פון די יידן אין קאוונע, אבלאווקס און ארעסטן אין אלע הייזער. איך מיט מיין מאמיליע זענען אפגעפירט געוואלן אויפן זיבעטן פארט. דאדט האט מען צעשיידט די מענער און פרויען באזונדער. די ליטווינער האבן זיך בעלעדנט צילן אין די מענער. דאס איז ביי זיי געווען א מין פארוויילונג. צענדליקער אומשולדיק דיקע יידן זענען דאן דערשאסן געווארן, צווישן זיי — מיין ברודער פון קאוונע, יצחק לערמאן ז"ל. מיר פרויען האבן אונדז באפרייט, כדי זיין עדות און קרבנות פון נאך שרעקלעכערע אינערלעבונגען.

.3

דעם 15־טן אויגוסט 1941 זענען מיר אריינגעטריבן געווארן אין סלאבאדקער גטא. דא האט זיך אנגעהויבן דער אמתדיקער גהינום־וועג. מיר האבן מורא געהאט פאר דער נאכט־פינצטערניס, ווי פאר דער טאג־ליכט. די אנטשטייאונג פון גטא איז סלאבאדקא איז געווען פארבונדן מיט אן אויסראטונג־אקציע פון 10 טויזנט יידן, די א.ג. „גרויסע אקציע". דער באפעל האט בעלויטעט, אז אלע אן אויסנאם געטא־איינוווינער זאלן זיך צונויפזאמלען אויף א גרויסן פלאץ. מען וויל אונדז איבערציילן אן פארטיילן צו פאר־שידענע ארבעטן. אבער די מערדער האבן זיך נישט פארלאזט אויפן בלוזן באפעל, נאר דורכגענישטערט יעדער הויז, שטוב, קעלער און בוידעם און אויפן ברוטאלסטן אופן ארויס־געשלעפט פון דארט אלע לייט, קראנקע פרויען און קינדער. די רעוואלווערן און ביקסן האבן געארבעט אן אויפהער.

אויפן זאמל־פונקט האט זיך אנגעהויבן דאס סאר־טירן — אויף רעכטס און אויף לינקס. די משפחות, וואס האבן נישט געהאט זייערע מענער — האבן באדארפט גיין אויף לינקס. איך מיט מיין פליטענצע זענען אהין אוועק. ווי לאנג כ'וועל לעבן, וועל איך נישט פארגעסן יענע שוידערלעכע נאכט, ווען מ'האט סארטירט די מענטשן. אזא חיהשע ברוטאליטעט זעט מען נישט אוודאי אין דזשונגל...

מיר זענען געווען די ערשטע וואס זענען איצט אנגע־קומען אין א.ג. קליינעם גטא. אין א צימערל ד' על ד' האט מען אויסער אונדז, אויך אריינגעשטופט מוטערס מיט קליינע קינדער. די ענגשאפט איז געווען אזוי גרויס, אז אפילו שטיין איז געווען אוממעגלעך. אינדרויסן קנאקט דער פראסט, עס איז קאלט, קיין עסן איז נישטא, די שיסערייען הערן נישט אויף און די קינדער־יללות פארפולן דאס קליינע צימערל. די מוטערס קרעכצן און ווייזן מיט ביטערע טרערן אויף דעם פינצטערן גורל. מיטאמאל ווערט די נאכט־שטילקייט אויבערגעריסן מיט א האסטיקן זעץ אין טיר. עס רייסן זיך אריין זעלנער מיט באוואפנטע ליטווינער און מען הייסט אונדז אלע ארויסגיין און מארשירן אין אן אומ־באקאנטער ריכטונג. מיר גיבן זיך איצט אפ א רעכענונג וואס עס באדייט דער דאזיקער גירוש. פונדעסטוועגן וואגט עמעץ צו פרעגן די באוואפנטע היטער, ווו גיייען מיר? אויף דעם קומט א צינישער ענטפער: „צו דער ארבעט". דער ליגן איז א בולטער. קראנקע, דערשוועפטע און הונגעריקע פרויען, מיט פיצלעך קינדער אויף די הענט און ביי די הענט — קאנען נישט זיין קיין ארבעטס־פעלמענט. שוין־זשע וועלן אט די אלטע לייט, די אומגליקלעכע קינדער און די צעבראכענע פרויען זיין פעיק צו ארבעט?

אין דעם מאמענט האב איך זיך דערמאנט א שבועה, וועלכער מיין פאטער פלעגט באנוגן ביי באזונדערס ווי־כטיקע ענינים, ער פלעגט זאגן: „כ'זאל אזוי זוכה זיין צו קומען צו קבר־ישראל". פאר אונדזערע עלטערן איז דאס קומען צו קבר־ישראל געווען איינער פון די וויכטיקסטע שטרע־בונגען נאכן טויט. מיין גאפיל איצט איז געווען, אז צו קבר־ישראל וועט מען נישט קומען. אויב אין נארמאלע צייטן איז עס נאר געווען א וווכטע פון יידן — איז עס אין די א'יצטיקע באדינגונגן א ווייטער, ווייטער הלום. איך מיט מיין פליטמענצע באשליסן צו אנטלויפן. מיר לייגן פאר דעם פלאן די נאענטסטע מיטגיי־ערינס, זיי זענען אבער צופיל מיד, דערשעפט און רעזיגנירט, כדי ריזיקירן אזא שריט. זיי גיייען ווייטער און אונדז געלונגט זיך ארויסצודרייען פון מלאך־המוות.

...דערנאך האט מען טעג און וואכן געפירט די קליידער פון די דערמארדעטע. קריסטן האבן שפעטער דערציילט, אז דער באַרג מיט די פארשאטענע מאסן־קברים האט אין משך פון שלעכע טעג זיך געהויבן און באוועגט. די נישט־דערשאסענע און האלב־לעבעדיקע קרבנות האבן אונטער דער פארשאנענער ערד נאך געאטעמט. א טייל אומגעקומענע אויף קידוש־השם, האט געהאט א פארלענגערטע גסיסה...

די דערשלאגענע רעשטלעך פון סלאבאדקער בעטא האבן איצט צעפארעט: „וווי זענען מיינע קינדער, מיין פרוי, מיין מאן, מיין טאטע, מאמע?" דער ענטפער האבן זיי געווויסט — מיט צוויי גרעלע לאשטס (פון היינטן און פון פארגנו). דאס האט זיך אזוי גרעזונגן ביז דער צוויי־טער גרויסער אקציע, די א.ג. „קינדער־אקציע".

הגם קיין אפיציעלע ציפערן זענען נישט פארעפנטלעכט געווארן, האט מען אין בעטא געשמועסט, אז די גרויסע מאסן־אקציע האט פארלענדט צען טויזנט יידן. צו דער דער־דריקטער שטימונג אין בעטא איז צוגעקומען נאך א פאק־טאר — דער הונגער. נישט געווען ביי וועמען צו קויפן א ביסל שפייז, אפילו די וואס האבן נאך געהאט פאר וואס צו קויפן. אזוי ווי מיר האבן שוין נישט באווייזן אפצושיקן א שפייז־פאקעט קיין פוילן, זענען פאר אונדז געבליבן א ביסל פראדוקטן, וועלכע זענען אויסגענוצט געווארן אויף א זייער קארגן און ראציאנעלן אופן.

די פארבליבענע ארבעטספעיקע מענער און פרויען זענען

טאָג־טעגלעך געטריבן געווארן צו בויען א פּלי־פּעלד. די קאַטאַרגע־אַרבעט, דער הונגער, די קעלט און פייניקונגען, וואָס האָבן גורם געווען צו א סך טויפֿאַלן, האָבן אַלעמען דערדרייקט און דערפּרעט צו יאוש. נאָר איבער דעם אַלעמען איז שטענדיק געווען די הויפּט־זאָרג — עסן. וווּ נעמט מען א שטיקל ברויט, א קאַרטאָפֿל, א ביסל פעטקייט?

איין גרופּע יידישע אַרבעטער איז געווען באַשעפטיקט אין א פאַרשטאָט פון קאָוונע, ווו מ׳האָט פאַר געלט געקאָנט קויפֿן עסנוואָרג. צופֿעליק איז מיר אויסגעקומען צו אַרבעטן אין דער דאָזיקער גרופּע און ווען מיר האָט זיך אויסגעווײַזן אַז קיינער זעט נישט, בין איך אַוועק זיך איינקויפֿן שפּייז. א ליטווינער געהיים־אָפּגענט אין ציווילער קליידונג האָט מיך דערקענט און אַרעסטירט. מיינע ײַעווייניגן און געבעט ער זאָל מיך אַפּלאָזן, האָבן נישט געהאָלפֿן. ער האָט מיך איבער־געגעבן דער דייטשישער קאָמענדאַנטור און כ׳בין געווען זיכער, אַז איצט נעמט א סוף צו מיין לעבן. זיי האָבן מיך אָבער פֿאַרשפּאַרט אין תפיסה, אין א קאָמער ווו ס׳זענען נאָך יידישע פֿרויען.

צווישן די פֿאַראַלעמענע דאַרט האָבן זיך געפֿינען: א באַריכטע קינדער־דאָקטאָרין, וואָס האָט נאָך פֿאַר דער מלחמה באַדינט די זעלבע קאוונער תפיסה, אין וועלכער זי איז איצט געזעסן. די גאָנצע פֿאַמיליע פון דער דאָקטאָרין (זי, איר מאַן און זייער זון, ווי אויך א קריסטלעכע הויז־דינערין) זענען אָפּגעמסרט געוואָרן פֿאַר באַנוצן זיך מיט אַרישע דאָקומענטן. אין קאָמער זענען אויך נאָך עטלעכע שוועסטערס און צוויי קריסטינס, וואָס האָבן געוואָלט זיי העלפֿן זיך אויסבאַהאַלטן; א מיידל וואָס האָט געהאַט איבערגעלאָזן אירע זאָכן בייַ א קריסטין, און ווען זי איז עקזאַמען עפּעס נעמען — האָט מען זי אַרעסטירט; א פּרוי וואָס האָט געאַרבעט אויף א פֿאַלוואַרק און אירע צוויי קינדער אויסבאַהאַלטן אויף א צוזייט אָרט. די פּרוי פֿון דעם פֿאַלוואַרק־אייגנטימער האָט אויס אייפֿערזיכט געמסרט די יידישע אַרבעטערין, וועלכע איז איינגעזעצט געוואָרן אין תפיסה. יעדער טאָג פֿלעגט זי א צעשלאָגענע און צעבלו־טיקטע צוריקקומען פון דער אָפּטע אויספֿאַרשונגען, וויייל מ׳האָט געוואָלט ביי איר דערגיין דאָס אָרט פון די אויס־באַהאַלטענע. זי האָט אָבער נישט פֿאַראַן אירע קינדער, טראָץ די אומגעהויערע ליידן וואָס זי האָט געהאַט דערפֿון אויס־צושטיין. אין „מיין״ קאָמער איז אויך געזעסן א לערערין פון געשיכטע, אויף וועלכער אַן אָנטיסעמיטישער שילער, וועמען זי האָט נאָך פֿאַר דער מלחמה געגעבן א שוואַכע צייכנגיס, האָט געמסרט אַז זי איז א קאָמוניסטין...

5.

מיט מיין אַריינקום אין קאָמער האָבן אַלע פֿאַראַלעמענע פֿרויען געוואָלט וויסן די נייַעס אין שטאָט און אויף די פֿראָנטן. צום באַדויערן, זענען מיינע באַריכטן געווען אָנטוישנדיקע, ווייל ינעע תקופה האָט זיך אויסגעצייכנט מיט היטלערס מלחמה־נצחונות אויפֿן סאָוויעטישן פֿראָנט און א פֿאַרשטאַרקטן שטאַנד פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

איצט זיך איך אין א ווינקל פון דער תפיסה־קאָמער און מיינע מחשבות זענען... אויף דער פּריי. מיינע נאָענטע זענען אָודאי איבערצייגט, אַז איך בין שוין נישט צווישן זיי לעבעדיקע. זיי האָבן מיט האָפֿענונג געוואָרט אויף מיין אָהיימקומען און אויף א שטיקל ברויט וואָס כ׳האָב באַדאַרפֿט ברענגען. מ׳האָט אונדז צעשיידט — און ווער ווייסט אויב נישט אויף שטענדיק.

אָבער דאָס זיצן אין תפיסה דערנענטערט שטאַרק מענטשן. די פּרויען אין קאָמער זענען געוואָרן איין משפּחה. אַז מ׳האָט עמעצן ענרופֿן צו אַן אויספֿאַרשונג, האָבן דאָס אַלע מיט־געלעבט און אויפֿגיכטיק זיך אינטערעסירט מיטן גורל פון דער אַרויסגערופֿענער. ערגער איז געווען, ווען די טיר פֿון דער קאָמער האָט זיך געעפֿנט אינמיטן דער נאַכט און מ׳האָט וועמען פון אונדז צוגענומען. נישט אַנדערש — דאָס פּירט מען די אומגליקלעכע צום טויט. און אַלע האָבן זי באַגלייט מיט מיטגעפֿיל און געשטיקטע טרערן. אַזוי איז פון טאָג צו טאָג קלענער געוואָרן די צאָל אַרעסטירטע.

די פּרויען, וואָס זענען שוין געווען אין תפיסה א לענ־גערע צייט, האָבן נאָכן אויסהערן די געשיכטע פון מיין אַרעסט, ממש נישט געוואָלט גלויבן, אַז צוליב דער סיבה זאָל מען מיך פֿאַרשפּאַרן און דערצו האָלטן אַן אַן אויס־פֿאַרשונג. פֿאַר אַזעלכע חטאים — האָבן זיי געטענהט — וווּרט מען גלייך באַפֿרייט. זיי האָבן מיר געעצטע צו וועגדן זיך צום טורמע־נאַטשאַלניק, בעת דעם אָוונט־אָפּעל, ווען ס׳איז דערלויבט געווען די אַרעסטאַנטינס איבערצוגעבן זייערע פּאַדאָרונגען דער תפיסה־אַדמיניסטראַציע, האָב איך געבעטן א געשפּרעך מיטן נאַטשאַלניק. ס׳האָט זיך אַרויס־געווייזן, אַז ס׳איז בכלל נישטא קיין באַשולדיקונגס־אָקט קעגן מיר. דערביי האָט דער נאַטשאַלניק מיך „געטרייסט״, אַז כ׳דאַרף זיין גלויקלעך וואָס כ׳זיץ דאָ, ווייל אין געטאָ איז די לאָגע א פּיל ערגערע. די מענטשן גיינען אַרום בארוועס, מיט צעריסענע בגדים, הונגערן און וועלן צוגרייטן. מיין ענטפער איז געווען, אַז אפֿילו א פֿאַרשלאָסענער פּויגל אין א שטייג, טראָץ דעם וואָס ער האָט אָלץ, רייסט זיך צו דער פּריי. אויסער דעם — בין איך נישט באַגאַנגען קיין שום פֿאַרברעכן.

ס׳האָט זיך אַנגערוקט דער פֿרילינג. איך האָב זיך אויך דערוווסט, אַז אינגאַנץ דאָרף זיין פּסח. א דערציִונגענע אין רעליגיעזן גייסט, האָב איך אָפּילו אין די תפיסה־באַדינגונגען באַשלאָסן נישט צו עסן קיין ברויט, און אויף דער צייט פון יומטוב אָנגאָנהויבן זאָמלען בורעקעס. אין מיין מאָנטל איז שוין געווען א היפּשער זאָפּאָס פון די דאָזיקע שפּיי, — נאָר מיטאַמאָל רופט מען מיך צו אַן אויספֿאַרשונג. מורא האָבנדיק פֿאַר א דורכפֿאַל מיט די בורעקעס, האָב איך געכאפט דעם מאָנטל פון א צווייטער אַרעסטירטער און פֿאַר־לאָזט די קאָמער. מ׳האָט מיך אָפּגעפֿירט אין דער עסטאָפּא־קאָמענדע. אַריינגעשטויסן אין א צימער, ווו עס זענען געווען פֿאַראַלעמען נאָך מענער און פֿרויען. אָלע זענען געשטאַנען מיט די פּנימער צום וואַנט, אויך מיך האָט מען געהייסן אַזוי זיך אָוועקשטעלן. מען פֿרעגט מיך צי כ׳בין געאַנגען קיינפֿ אַליין, אָדער עמעצן פון די אַרבעטער. מיטגענומען; וואָס האָב איך געקיפּט און ביי וועמען? דערנאָך האָט א עסטאָפּאָוויץ מיך אַראָפּגעפֿירט אין א קעלער, צוגעבונדן מיינע הענט צו צוויי אייזערנע רינגען וואָס האָבן זיך אַראָפּ־גלאָזט פון סופּט און מיט א לעדער־קאָנסטשיק מיך אָנגע־הויבן שלאָגן איבערן גאַנצן קערפּער. א צעקלאַפּטע און צעבלוטיקטע בין איך צוריקגעבראַכט געוואָרן אין תפיסה־קאָמער מען דעם לעצטן טאָג פסח, אין אָוונט, בין איך אַרויס־גלאָזט געוואָרן אויף דער „פּריי״ — צוריק אין געטאָ...

6.

א גרוויסן טאָג האָבן צעיושעטע עסטאָפּא־מערדערס און ליטווינער זיך אַריינגעריסן אין געטאָ אויף גרויסע לאָסט־אויטאָס און פון די פֿאַראָרגנטע ערטער איז זיי צעלונגען

אַרויסצושלעפן אֶלטע לייט און קליינע קינדער. פון אונטער מילשטיינער, פֿאַרמויערטע ווענט, פון קעלערס און ביידעמער, פון שענק און גריבער, פון קלאָזעטן און קאַנאַלן, האָבן די רוצחים אַרויסגעפירט זייערע קרבנות. די געוויינען און געשריייען פון די עופהלעך האָבן געקענט שטיינער רירן — אָבער נישט די פֿאַרשטיינערטע הערצער פון די מערדערס און סאָדיסטן. אויף צו שטילן דאָס אייגענע פֿאַרדאָרבענע געוויסן, אָדער אויף צו פֿאַרשרייַען די יללות פון די אומגליקלעכע, האָבן זיי דורך הילכערס געלאָזט הערן פריילעכע מוזיק...

אויף די מוטערס, וואָס האָבן נישט געוואָלט אָוועקגעבן זייערע קינדער און זיך צוגראָבלט מיט די מערדערס, האָבן די לעצטע אָנגעריייצט ספּעציעל אויסדערסירטע הינט. זיי האָבן צעריסן שטיקער פון דער פֿאַרצווייפלטער מאַמען. און ווען זי איז געפאַלן אין אָנמאַכט, האָט דער דייטש צי ליט־ווינער זיך אַ וואַרף גטשאָן אויפֿן קינד, וואָס איז נאָר וואָס באַפרייט געוואָרן פון דער מוטערס אָרעם און עס אָרויס־געשליידערט אויפֿן אויטאָ. טייל מאָמעס האָבן זיך געלאָזט דערשיסן אויפֿן אָרט, אָבי נישט שיידן זיך מיט זייער קינד; אָנדערע ווידער זענען געשפּרונגען אויפֿן אויטאָ, כדי טיילן דעם גורל פון זון אָדער טעכטערל...

נאָך דער דאָזיקער קינדער־אָקציע, האָב איך זיך געפּינען אין ייִדישן קראַנקנהויז. דערנאָך איז אין דעם שפּיטאָל גע־קומען אַ מוטער, וואָס האָט זיך נישט געוואָלט שיידן מיט אירע צוויי קינדער. איינע פון די שפּיטאָל־אָנגעשטעלטע האָט מיר דערציילט, אַז די דייטשן האָבן זי נישט געלאָזט מיטגיין מיט די קינדער. די פֿרוי האָט גשטאָלט אַ ווידער־שטאָנד, האָט מען אויף איר אָנגעריייצט די הינט. זי איז אַזוי צעבּיסן געוואָרן, אַז ליגנדיק אין קראַנקנהויז, האָט זיך אַלעמאָל געפּענט אַ וווּנד, ווען אַן אָנדערע איז אויסגעהיילט געוואָרן. זי האָט די גאַנצע צייט געשריגן צום דאָקטאָר: „ס׳וועט אייך גאָרנישט העלפֿן, איך וועל נישט לעבן אַן מיינע צוויי קינדער. אומזיסט אייער מי...״

צווויי טעג האָט געדויערט דער דאָזיקער אַראָפּציר־טער קינדער־מאָרד: דעם 27־טן און 28־טן מערץ 1944. טראָץ דעם וואָס די מערדער האָבן מיט אַזאַ פלייס געזוכט און גענישטערט, אויפֿגעריסן און צעשטערט באָאלעטנישן, זענען אין געטאָ נאָך געבליבן אַ ביסל קינדער. זיי האָבן זיך אָבער אַרומגעדרייט ווי שאָטנס, פֿאַרלוירן ייִדן אויסדרוק פון פּרייד און האָפֿענונג אין די אויסגעלאָשענע אויגן. אין די נעכט האָבן זיי געהאַט שרעקלעכע חלומות, ווי מען נעמט זיי אַוועק פון זייערע טאַטע־מאַמע.

אי־נמאָל ביינאַכט האָב איך דערהערט דאָס געווײַן פון מיין פֿלימענק, אַ 9־יאָריק ייִנגל. כ׳בין צו אים צו און דערזען ווי די מאַמע האָלט אים פעסט צוגעדריקט צו זיך. ביידע ווײַנען און דאָס קינד דערציילט זיין חלום, אַז מען האָט אים פון איר צוגענומען... „כ׳האָב זיך געבעטן בײַ די מערדער זיי זאָלן מיך איבערלאָזן, נאָר זיי האָבן מיך גע־שלעפט און געשלעפט אַן אַן איפֿהער...״ און דאָס קינד פרעגט:

— מאַמינקע, זאָג מיר צו, אַז אויב זיי וועלן קומען מיך נעמען — וועסטו מיך נישט אַוועקלאָזן. אַז מיר וועלן זיין צוזאַמען, וועט זיין לייכטער.

די מאַמע האָט צוגעזאָגט דעם קינד נישט צו צעשיידן זיך מיט אים — און געהאָלטן וואָרט. זיי זענען דערנאָך ביידע אומגעקומען אין אַ קאַנצענטראַציע־לאָגער. דאָס דאָ־זיקע ייִנגעלע האָט צעטיילט דעם גורל פון דעם מיליאָן ייִדישע קינדער וואָס זענען בעסטיאַליש אומגעבראַכט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע מערדערס...

אין אַ צייט אַרום בין איך מיט אַ טראַנספּאָרט יידן איבערגעשיקט געוואָרן אין אַ קאַנצענטראַציע־לאָגער. דאָ האָט זיך אַנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל צרות, פּיין און נויט — ביז דער באַפֿרייאונג. נאָר וועגן דעם וועט מען דאַרפן שרייבן באַזונדער.

מיינע איבערלעבונגען בעת דער אָקופּאַציע

פאַניע הערץ
עכו

געווידמעט דעם הילליקן אַנדענק פון מיין משפּחה, אומגעקומען אין קידוש־השם.

1.

וועז די קריג האָט אויסגעבראָכן אין יאָר 1939, בין איך דאָן אַלט געווען 18 יאָר. אפשר נאָך יונג אין יאָרן, נאָר רייך אין דערפֿאָרונג, צוליבן אַרבעטן אין וואַרשע גאַנצע דרײַ יאָר. און ווי נאָר די הויפּטשטאָט פון פוילן איז באמבאַרדירט געוואָרן און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ מאַסנווייז אַנשלופּן פון דאָרט, האָב אויך איך פֿאַרלאָזט די שטאָט מיט אַ פעסטן באַשלוס, אַז אירצט איז מיין היים — ווישקאָוו, אין יענעם הויז בײַ דער באַן, וואָס איז אַרומ־גערינגלט מיט פּרוכטבייגער, בולמען און גרינע לאָנקעס. דאָרט האָבן זיך געפּינען מיין מוטער, מיינע בריידער, שוועס־טער. דאָס איז געווען מיין זיידעס הויז, אברהם לייב רובינ־שטיין ז״ל. מיין שטרעבונג איז געווען — פון דער באַמ־באַרדירטער וואַרשע צו אָנטלופן קיין ווישקאָוו, זיין צוזאַמען מיט די נאָענטסטע און טיילן זייער גורל. איך האָב געהאַט שלעכטע פֿאַרבינדלן, ווי נאָר ס׳בין געקומען אין שטעטל, האָב איך געראָטן גלייך צו פֿאַרלאָזן די היים. מיר האָבן אַזוי געטאָן — אַבער שוין שפּעטער. נאָכדעם ווי ס׳איז געפֿאַלן דער ערשטער קרבן אין דער משפּחה, אונדזער עלטסטער ברודער פּישל.

אין אַ ליכטיקן ספּטעמבער־טאָג איז דער ווישקאָווער הימל מיטאַמאָל שוואַרץ געוואָרן פון דייטשישע עראָפּלאַנען. באמבעס און קויל־ן פון מאַשינגעוועהר זענען אַן אויפֿהער געפאַלן אויפֿן שטעטל. געצייטלט מינוטן פֿאַרן אַנהייב פון דייטשישן אַנפֿאַל, האָט מיין ברודערס שוועסטער, דער אַלטער ר׳ ישראלקע שלאָנטשיק, געזאָגט צו פּישלען:

— קום, לאָמיר גיין דאָווענען.

און דאָס איז געווען זייער לעצטער וועג. אַ באמבע האָט זיי ביידע צעריסן אויף שטיקער. באַלד האָט מען אונדז צוויישן געטאָן וועגן דעם אומגליק. מיר זענען אַרויס אין גאָס און אַנגעהויבן צוזאַמענקלויבן די נאָך וואַרעמע טיילן פון ביידע קערפּערס און זיי אַרויפֿגעלייגט אויף אַ פֿאַרלאָזטן וואָגן, וואָס איז געשטאַנען נישט וווייט פון אונדז. טראָץ דעם שוידער און אומגליק צוליב די צוויי קרבנות, און אויך צוליב דעם וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעשפּילט אָרום אונדז, האָבן מיר דאָך געהאַט אַ גפּיל, אַז מיר טוען אונדזערע טויטע

די לעצטע רעכט. אבער ווי נאר מיר האבן פארענדיקט די דאזיקע ארבעט, זענען ווידער אנגעפלויגן ערפאלענען, גע־ווארפן באמבעס און איינע פון זיי האט געראפן אינעם וואגן וואס האט אנגעהויבן ברענען.

פייערדיקע פלאמען האבן זיך גערייסן פון וואגן, עס האט געברענט דאס גאנצע שטעטל און א הליש פייער האט אויך געבראכט אין אונדזערע הערצער.

איצט דארף מען לויפן — אבער ווואהין? איך האב נאך אינזינען געהאט מיטצונעמען עטלעכע זאכן און איריין אין שטוב. א צינד־באמבע איז געפאלן נעבן הויז. מען האט נאך באווייזן מיך ארויסצושלעפן דורך א פענסטער.

מיר האבן פארלאזט וויסקאוו, וואס איז געשטאנען איינ־עהילט אין פייער און רויך. די אומגליקלעכע אינווויינער זענען גלאפן אין בהלה און שרעק, מיט בריי־־געפנטע אויגן. זיייערע געשרייען און ספאזמען האבן ווי שארפע מעסערס זיך ארייננגעשניטן אין חלל. קליינע קינדער האבן געזוכט שאטע־מאמע און די עלטערן האבן מיט פארצווייפלט־פארבראכענע הענט גערופן זייער קליינווארג. צוווילדוועטע קי און פערד זענען גלאפן אין די פלאמען, גלייך דארט וואלט זיי דערווארט רעטונג...

די פייערצונגען האבן זיך דערווייל געשטאן זייערס און פארשלונגען כמעט דאס גאנצע שטעטל. פארנאכט האבן שוין געשלייפט די אשן פון די חרוב־געוואקסענע הייזער. די נאכט א־ז געקומען. מיך האט דאן שטארק פארדראסן דער פאקט, וואס גראד אין יענעם שאג זענען מיינע צווייי ברידער, מאטל און גבריאל, אוועקגעפאלן קיין פולטוסק ברענגען פון דארט א קראנקע פרוי צו איר מאן, וואס איז געווען אין ווישקאוו.

ביינאכט זענען זיי בשלום צוריקגעקומען. איצט זענען מיר אלע געשטאנען ביים חרובן הויז פון אונדזער זיידן. נישטא מער די היים ווו מיר זענען געבוירן און דערצויגן געווארן, ווו טויזנטער געשיכטעס האבן זיך איינגעוועבט אין אונדזער זכרון — גוטע און שלעכטע, פריילעכע און טרויעריקע. נישטא מער די אומפארגעסענע הייזן וויישקאוו... די דאזיקע געדאנקען האט מיטאמאל איבערגעריסן מיין מאמע:

— א שאד וואס מען האט דיך נישט געפאלגט — האט זי זיך געוועדעט צו מיר און באלד אנגעווויזן אויפן פערד און וואגן וואס איז גאנץ געבליבן פון דער באמבארדירונג.

מיר זענען ארויפגעקראכן אויפן וואגן, אן זאכן. עס איז דאך במילא נישט געווען וואס מיטצונעמען. דאס פערד האט זיך פויל א צי געגעבן אין דער פינצטערער נאכט ארייַן. מיר האבן גלאזן הינטער זיך דאס פארברענטע שטעטל און אירע אומגלויקלעכע איינווויינער.

.2

איצט זענען מיר נע־ונד. דער געסקריפ פון די רעדער שניידט אין אריין אין דער פינצטערער נאכט. איך זינק אין מחשבות. פארוואס איז מיין פאטער נישט בורדער פישל געקומען אזא טויט? ווען מיין פאטער איז געשטארבן, בין איך אלט גענוג זעקס יאר. פישל איז געווען דער אינציקער שפייזער פון דער גאנצער פאמיליע, געזאלגט פאר יעדן באזונדער, געקויפט שיכלעך און קליידלעך, פאר יעדן געהאט א צערטלעך וואלט קושן. אזוי איז ער אויך געווען צו פרעמדע. ער איז גרייט געווען אויסצוטאן זיין אייגן העמד און עס אויסגעגעבן א פרעמדן, א נויוטבאדערפטיקן, פר האט גוט געווויסט אין שטעטל ווער עס נייטיקט זיך אין א שטיקל ברויט און זענען, אז יענער זאל נישט ליידן קיין הונגער. ער האט מער געלעבט פאר יענעם ווי פאר זיך.

מיט א נאכט פריער, איידער דער טויט האט אים צוגענומען אויף אזא גרויזאמען אופן, האט מען אנגעפלאפט אין טויער פון אונדזער הויז. מיין עלטסטער ברודער גייט אראפ, עפנט דעם טויער און דער גאנצער הויף ווערט פול מיט קינדער. זיי פארפולן דעם שייער און די שטובן. מיר דערווייזן זיך, אז דאס זענען צו אונדז געקומען נאענט מיט די קינדער פון א קריסטלעכן יתומים־הויז, וואס האט זיך עוואקואירט פון מערב־פוילן. פישל האט זיי שוין באהאלטן מיט עסן, מיט פריישן הייי צום שלאפן. אויסגעשלאפענע, אפגעגעסענע און אנגעטרונקענע, האבן די נעסט זיך אויפ־געהויבן אנדערפרי און איינע פון די נאענסט האט געבענטשט מיין ברודער:

— זאלסט קיינמאל נישט וויסן פון קיין צער, ווייל האסט געהאלפן אומגליקלעכע יתומים...

איך צעווייז זיך אויפן גענאנק וואס מיט אים איז פארגעקומען עטלעכע שעה שפעטער. ער איז אויך געווען זייער א פרומער. מיין שוועסטער, א ייד פון 96 אייניקלעך, האט אים ליבער געהאט אלע זיינע קינדער און קינדס־קינדער. דאס האט ער אים געבעטן מיטצוגיין דאוועווענען. און דאן איז געקומען זיין סוף. פארוואס? ווו איז געווען שטייקיט? טרערן רינען איבער מיינע באקן, און אפשר — האב איך געטראכט — איז דאס פון גאט? קוים איז אים איצט בעסער ווי אונדז (שפעטער האב איך נישט איינמאל געטראכט וועגן דעם). זאלן די דאזיקע ווערטער זיין פאר אים א מצבה, וואס איז קיינמאל נישט אויפגעשטעלט געווארן...

.3

דער וואנדער־וועג, וואס האט אלעמען נאך זיך אזוי פיל קרבנות, האט זיך אנגעהויבן. נאך היינט טראכט איך איבער דעם וואס איך, גראד די יינגסטע און שוואכסטע, בין געבליבן לעבן, די איינציקע פון א גרויסער משפחה וואס איז פאר־לעגדט געווארן אין פייער פון מלחמה. מיר פארן און גיין, מיר גייען און פארן. באדג־ארויף מוז מען שטופן דעם צערוודערטן וואגן, וואס איז אינגאנצן אויסגעטרוקנט. קיין שמירעכץ האבן מיר נישט, הגם מיין זיידע האט אלעמען דערמאן א פאבריק, ווערן די אקסן און רעדער געשמירט מיט פוטער, אבי עס זאל דעם פערד זיין גרינגער. איז דאך דער וואגן איצט געווען אונדזער היים אויף רעדער.

קליינע, יידישע קינדער האבן געבלאנדזשעט אויף די וועגן. הונגערעריק, באדוועסע, פארלאזטע. האבן מיר זיי אויפגענומען אויפן וואגן און אליין געשלעפט די פיס. געפארן איז מען נאר אין די נעכט, בייטאג האט מען גערוט אין וואלד. עס ווייזן זיך אבער עסן. ס׳איז שוין געווען פאר־נאכט, ווען איך און משה־לייב גאנטערס איניקל, 10 יאר אלט, זענען ארויס אויפן שאסי וואס צעטיילט אין צוויי־טע די סאקאלאווער ווילדער. מיטאמאל זענען אונדז אנטקעגן־געקומען טאנקן, זיי האבן זיך אפגעשטעלט. צוויי דייטשן זענען ארויסגעשפרונגען פון א טאנק און מיט אנגעצילטע רעוואלווערן אונדז געפרעגט:

— ווו איז דאס פוילישע מיליטער, שפיאנען?

פאר שרעק זענען מיר אנטשטומט געבליבן. ס׳איז דאך געווען מיין ערשטע באגעגעניש מיט דייטשן. מיטאמאל האט זיך געפאנט א שיסעריי פון דער צווייטער זייט. מיר זענען גלאפן צו דער ערד און אנגענהויבן צוריק אריינקריכן אין וואלד. אביבר אונדזערע קעפ זענען געפלויגן קוילן פון

פֿאַלייַקן, וואָס האָבן נאָך געפֿרווועט שטעלן אַ ווידערשטאַנד, און זיי ענטפֿער־שאָסן פון די דייטשן.

אָבער יענע שיסערייַ האָט אונדז גערַטעוועט דאָס לעבן.

4.

מערער דערקלעט די דייטשן האָב איך אין וועגרַוו. נאָך איצט גייט מיר אַזוך אַ שוידער איבערן לייב, וועג כ׳דערמאָן זיך יענע צייטן. אין וועגרַוו האָבן זיך דאָ געפינען פיל ווישקָוועך, נאָר איך קאָן זיך נישט דערמאָנען ווער. דער טאָג איז געווען פינצטער און די נאַכט — איז טויט־פֿחד. איך קאָן נישט פֿאַרגעסן די דייטשישע אכזריות־דיקייטן אין וועגרַוו. זיי האָבן באַפֿוילן דעם רב ער זאָל הייסן די בעקער באָקן ברויט אין יום־כיפּור. נאָכדעם ווי ער האָט געטאָן זיירע ווילן, האָבן זיי אים פֿאַרפֿיניקט פֿאַר מיינע אויגן.

איינמאָל האָבן זיי טויזנטער מענטשן צונויפֿגעטריבן אויף אַ גרויסן פלאַץ: גלחים, רבנים, זשלנער, ביַרגער. דער רעגן האָט געפֿלייצט אַ גאַנצן טאָג און זיי זענען געשטאַנען מיט די אַראָפּגעלאָזטע הענט צו דער ערד. ווער פון זיי עס האָט אויפֿהויבן דעם קאָפּ אַדער זיך נעגעבן אַ באַווע. איז דערשאָסן אַ־ַוואָרן אַדער באָקומען אַ זעץ מיט דער קאָלבע. מיר האָבן געווווסט, אַז די דאָזיקע מענטשן האָבן אַ גאַנצן מעת־לעת נישט געגעסן. אין אַ גרויסן קעסל פון ווועש, וואָס מיר האָבן געגומען אין אונדזער נייער קוואַרטיר, האָבן מיר אָפּגעקאָכט עסן און איך מיט מיין ברודער גבריאל זענען אַוועק צו די אומגלויקלעכע צו דערלאַנגען אַ לעפֿל געקאכטס. ווי נאָר מיר האָבן זיך דערנענטערט צום ערשטז קעסל, וואָך־פֿאַסטן, האָב איך באָקומען אַ זעץ מיט אַ גומי־שטעקן. גבריאל איז אַנטלאָפֿן, האָט מען אים נאָכגעשאָסן, אָבער צום גליק געפֿאָלן בלויז אינעם אָפּצאָס פון שטיוול. דעם קעסל מיטן עסן האָבן זיי אויבערגעקערט אין דער בלאָטע און געשריגן צו אונדז „פֿערפֿלוכטע יודע״. איך בין אוועק אהיים.

איינמאָל האָבן זיי דערלויבט די מענטשן צו נעמען קוילן־אָפּפאָל און קויל־שוויב. ווי נאָר די זעקלעד האָבן זיך אַ־ַגעפֿילט אויף די ציפֿרידענע מענטשן האָבן זיי אַרויפֿגעלייגט אויף די פֿלייצעס און זיך געלאָזט אַהיימגיין, זענען די דייטשן אויף זיי אַרויף מיט די פערד, געשרעקט, געשלאָגן און געשאָסן. בלוט איז גערונען אין די גאַסן.

נישט געווען קיין שוץ אויף אין וועגרַוו. מען דאַרף וווייטער פֿאָרן, וווהין? דאָס עטוואָס אויסגערוטע פערד און דער אויסגעשמירטער וואָגן פירן אונדז ווידער איבער פעל־דער און וועלדער — אין רעגן, אין זון, בייטאָג און ביינאַכט. הונגערריקע און באַרוועסע האָבן מיר אַדורכגעמאַכט דעם דאָזיקן וועג.

איך וועל קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן סאַדאָווינע און דאָס אַרט, וווּ עס ליגן די זין פון משה עלבוים (פון דער שענק). וווישקָוועך. דאָרט האָט מען זיי באַגראָבן לעבעדיקערהייט. די דייטשן האָבן דערנאָך באָפֿוילן זייער מוטער צו טאָנצן און זינגען אויפֿן קבר — און דערנאָך אויך זי פֿאַרפֿיניקט.

אין סאַדאָווינע האָט מען אונדז געזאָגט: „יידן, צוווואס זענט איר דאָ געקומען? די היינט איז אונדזער לעצטער טאָג. בין אינמיטן נאַכט מוזן מיר זיין גיפֿאָקט נעבן קלויסטער. די וועגן אַרום סאַדאָווינע זענען אָפּגעצוימט פון געטאָפּאָ״.

גבריאל האָט גוט געקענט יענע געגנט. ביינאַכט זענען מיר פון דאָרט אַוועק. און ווידער: סטאָק, ברוק, צעגדליקער ישובים, דערפער און שטעטלעך וואָס זיירע נעמען גדעניק איך שוין פון לאַנג נישט. אויף טריט און שריט — הונגער, ליידן, דייטשישע מערדער, עלנטע קינדער, קראַנקע זקנים, פֿאַרצווויפלטע פרויען. מיר נעמען אַרויף אויפן וואָגן שטעלעכע פֿאַריתומטע קינדער. קוים מיט צרות זיך דערשלעפט קיין אסטראָוו.

5.

טויזנטער פליטים זענען אין אסטראָוו געשטאַנען, געלאָגן, געוועזן, וואַרטנדיק אויף אַ נס. באַוואָנטע דייטשן האָבן זיך אַרומגעדרייט אין דעם ים־מענטשן. אַ קלאַנג האָט געזאָגט, אַז אויף אַ געוויס אָרט אין אסטראָוו, וווּ ס׳איז פֿאָרן אַ נידערייקער טויער, רעגיסטרירט מען צו פֿאָרן קיין רוסלאַנד. מען גייט דאָרט איינציקוויי אַריין — און קיינער קומט מער נישט אַרויס פון דעם טויער. מען בייגט נאָר אַראָפּ דעם קאָפּ — און עס ציט אים אַריין אינעווייניק. דער טויער האָט געאַרבעט בייטאָג און ביינאַכט. וואָס זאָלן מיר טאָן?

אויף אונדזער וואָגן זיצן צוזויפגעדרענגט עטלעכע קינדער. אַ קאָלטער רעגן שניידט אין פנים אַן רחמנות. וואָס צו נעמען אין מויל אַריין איז אויך נישטאָ. איך דערזע פונדערווייסונס אַ דייטש. איך וווייס נישט וואָס מיך האָט דאָן אונטערגעטריבן צוגיין צו אים. וווי דורך אַ נעפּל הער איך מיין מאַמעס פֿראָגע: „ווו׳ גייסטו?״ — נאָר איך שפּאָן וווייטער. דער דייטש האָט זיך אָפּגעשטעלט. מיר קוקן זיך ביידע אָן. „מיין הער״, וועגדע איך זיך צו אים, „וויפֿל אוהר איז יעצט?״ ער האָט מיך אָפּגעמאָסטן פון קאָפּ ביז פיס און אַרויסגעברומט: „דריי נאכמיטאָג״. „די קינדער האָבן נישט געגעסן״ — זאָג איך וווייטער און וווייז אים אויפֿ וואָגן. ער האָט געקוקט אויף מיר, אויפֿ וואָגן — און אויף זיין פנים זע איך נישט קיין שום צייכן פון רעאַגירונג. די עטלעכע מינוטן האָבן מיר אויסגעזוען אַן אייביקייט. „קאָמען זי״ דערהער איך מיטאַמאָל זיין שטים. די דאָזיקע צוויי וווערטער האָבן געקאָנט אָלץ באַדײַטן. מערער שלעפּטס ווי גוטס. נאָר איך גיי אים נאָך. אין וועג־פֿאָסטן בין איך, אַ קליינע און דריבנע, געשטאַנען אָנטפֿאַנג דעם בריוויק דייטש. „ברויט פֿאַר די קינדער״ — האָב איך געזאָגט. ער האָט גאָרנישט געזעגט־ספערט, נאָר אַראָפּגענומען פון דער פאָליצע פיר בריוויטלעך, אַ שטיק פוטער און אַ פעקל סיגאַרעטן. דאָס אַלץ האָט ער מיר אַוועקגעגעבן. איך בין נאָך אַלץ געשטאַנען. מיטאַמאָל פֿרעגט ער: „וויפֿל זייט איר?״ אַ פּאָפּיר, בעלייגט זיגלען און מיר אַוועקגענעבן דעם דאָקומענט אין האַנט. „אין איינע שטונדע טוישט מען די וואַכע, נעב איך איין צייכן — פֿאַרען זי לאָס״. די שעה האָט עגדיערט ווי אַ יאָר. אָבער מיר האָבן זיך דערוואַרט אויפֿ צייכן און אונגעהויבן רירן פון אָרט.

איך בין געגאַנגען פֿאַרויס, דערנאָך — דער וואָגן מיט די קינדער. מיין מוטער, ברודער, שוועסטער און פֿרעמדע זענען געגאַנגען הינטערן וואָגן. דער וועג פון אסטראָוו ביז פֿרושקאָוו, וווּ ס׳האָבן זיך געפֿינען די רוסן, איז פֿאַר אונדז געווען אפֿן. יעדער וואַכאסאָסטן האָט אַ דאַנק דעם דייטשישן פֿאַפּירל געלאָזט אונדז אומגעשטערט אַדורכגיין. די דייטן פון לעצטן פאָסטן האָבן אונדז אפֿילו געהאָלפֿן אונטערשטופֿ דעם וואָגן באַרג־אַרויף, נישט וווייט פון דער נייער גרענעץ.

6.

אויף די רוסן האָבן זיך געווונדערט, וווען זיי האָבן דערזען ביי מיר דאָס אויסטערלישע פאַפּירל.

נאך בין היינטיקן טאג קאן איך נישט פארשטיין, וואס ס׳האט דאן פאסירט מיטן דייטש, וועלכער האט אונדז ארויס־ געראטעוועט פון א זיכערן טויט. זעט אויס, אז דאס זענען מיר אריסגעראטעוועט געווארן אין זכות פון די קינדער.

איך בין געבליבן לעבן, כדי... ווייטער זיך מאטערן. פיל צייט נאך יענעם פאל, פלעג איך גאנץ אפט זיך אויפ־ כאפן פון שלאף מיט א געשריי און אויפוועקן אנדערע. מיר פלעגט זיך אריסוויינן, אז די צוויי, אויף וועלכער כ׳בין געשלאפן אין וואלד, ברעכט זיך איין און איך פאל אראפ; אדער אז איך שלעפ ארויס א פוס פון די אינגעווייד פון א טויטן קערפער — אבער דער טויטער האלט מיך און לאזט נישט באפרייען. כ׳קאן נישט פארגעסן דאס זינגען פון דער מאמע עלבוים אויף די קברים פון אירע דערמער־ דעטע זין. נישט איינמאל פלעג איך אויסברעכן מיט א ווייל געלעכטער. נישט צום פארגעסן איז אויך די סצענע, ווי די דייטשן האבן געצווונגען א פרומען יידן, מיט בארד און פאות, אנצופילן מיט וואסער פון א פלומפ א ליידיק פעסל, נאר דאס האט ער נעמוזט טאן מיט א... לעכערדיקן קאפע־ לויוש. די דייטשן האבן זיך דאן פריילעך געמאכט אויפן חשבון פונעם אומגלייכלעכן, איידער זיי האבן אים פאר־ פיניקט אויף טויט.

מיר האבן לאנג נישט גערוט, ווייל אט האט זיך דער הימל ווידער באדעקט מיט ראפלאנען און די גאנצע געגנט האט אנגעהויבן ציטערן פון די אויפרייסן. מיר זענען ווידער געווען צוגעווונגען זיך צו רירן פון ארט. אין דער זעלבער מינוט האט מיין מוטער מיך צוגעזרופן און אויסגעקרעכצט: „כ׳קאן שוין נישט מער״ — און אויף מיינע הענט איז זי געשטארבן...

מיין טייערע מוטער! זי איז דאך פאר אונדז געווען אי א טאטע, אי א מאמע. איר איבערגעגעבנקייט צו אונדז איז געווען אן א גרענעץ. ס׳דערמאנט זיך א פאל, וועז מיין עלטסטער ברודער פישל האט געדינט אין מיליטער אין פולטוסק. געווען דאן א שווערער ווינטער. דער וועג קיין פולטוסק — אינגאנצן פארשנייט. א סכנה געווען ארויס־ צושטעקן די נאז אויסער דער שטאט. האט זי איינגע־ פאקט א פעקל מיט עסנוואַרג, זיך געלאזט אין וועג ארײַן קיין פולטוסק, כדי מיט די אייגענע אויגן צו זען ווי מ׳איגז איר זון ארויס אויפן פראסט זיך צו וואשן אונטערן קראן.

זאלן די דאזיקע ווערטער דינען פאר מיין מוטער ווי א מצבה, וואס כ׳האב איר נישט געקאנט שטעלן.

7.

מיר האבן זיך ווידער געלאזט אין וועג ארײַן, געגאנגען איבער פעלדער און וועלדער. טרערן האבן געשטיקט אין האלדז. דער מידער קערפער טראגט נישט מער — נאר מען מוז גיין פאראויס. אפטמאל געשעט, וועז כ׳ליג בייטאג דוכט זיך מיר, אז מיין ברודער פישל קומט צו רייטן אויף א ווייס פערד און גיט מיר צו טרינקען, ווייז פון א קליין פלעשעלע. דערנאך הויבן מיר זיך אויף און וואנדערן ווייטער. באלד דערזען מיר, אז אויף דעם פריערדיקן ארט, וווּ כ׳בין געלעגן, איז געפאלן א באמבע. אט ליג איך און פארמאך מיינע מידע אויגן, כדי זיי שוין קיינמאל נישט אויפצושטעפענען. מענטשן האבן געמיינט, אז כ׳בין א טויטע. אבער אין אייניקע מינוטן שפעטער עפן איך ווידער די אויגן און וואנדער וויטער. מיינע מידע פיס האבן מיך געשלעפט נישט מיט זיינער כוח. זעט אויס, אז דאס האבן פאר מיר געטאן מיין פארשטארבענע מוטער, מיינע דערהרגעטע ברידער...

*

נאכן קריג האב איך זיך באמיט אויפצוזוכן מיינע נאענטע קרובים אין אמעריקע און ענגלאנד — אבער זיי נישט געפינען.

די דאזיקע ווערטער זענען פאר מיר א טרייסט און א פארגיטיקונג פאר די ליידן וואס כ׳האב אדורכגעמאכט ביי די דייטשן.

מיט פארטיזאנער אין וואלד

פייוול פולאר

געבוירן אין ווישקאוו אין י׳. 1931

אין סעפטעמבער 1939 זענען די דייטשן ארײַן אין ווישקאוו און האבן אלע יידן אריינגעטריבן אין א סטאדאלע, היינטער דער שטאט. א טייל האבן זיי געהייסן גראבן גריבער און א טייל — ברענגן שטרוי. מ׳האט אונז אזוי, אז מ׳וועט די יידן פארברענען אין סטאדאלע. די מענער האבן זיי אויסגעשפאלט אין ריירן און כמעט אלע אויסגעשאסן. די פרויען און קינדער האבן זיי געהייסן גיין אויף מזרח, צו די באלשעוויקעס. קיין ביאליסטאק זענען מיר אנגעקומען צופוס. פון דארטן זענען מיר אביערגעפירט גווארן קיין קראסנע סלאבאדע, א שטעטעלע אין מזרח־ווייסרוסלאנד. ס׳האבן זיך דארטן גפענגן א 300 יידן.

ביזן יאר 1941 האב איך גלעזערנע אין שול, אין צווייטן קלאס. אויפן דריטן טאג נאכן פארנעמען דאס שטעטל דורך די דייטשן (אין יוני 1941), האט מען אלע יידן צונויפ־ געזאמלט אין ראיספאלקאם. פאר די פארזאמלטע האט מען גלייענט עפעס באפעלן, דערנאך האט מען די יידן גענאגלען. די דייטשן, וואס האבן גשלאגן, האבן גטראגן אויף זייערע הילצלען טויטע־קעפ אפצייכענונגען. אין אונז האט מען גכאפט יידן באפרייט. דעם אנדערן טאג האט מען גכאפט יידן צו רייניקן די מאשינען, נאך דער ארבעט האט מען די מענער אויסגעשטעלט צו צען און זיי דערשאסן. די פרויען און מיידלעך האט מען גהאלטן אהיימגיין. מיין מוטער האט מיך ארומגעהילט מיט א שאל און ארויסגעפירט פון פלאץ אלס מיידל. צומארגנס האבן די פרויען באגראבן אויפן ביית־ עולם די טויטע מענער. אין קראסנע־סלאבאדע איז נאך נישט גווען קיין פאליציי. די דייטשן האבן גטיילט גווער פון פויערים אין זיי גההייסן כאפן יידן און הרגענען. די פויערים האבן גלויערט אויף די יידן, ווי אויף האזן. דעמאלט האבן זיי גההרגעט מיין פאטער, הגם ער האט גשטעלט א ווידערשטאנד. כ׳האב גהערט ווי אן אלטער ייד האט זיך געבעטן מ׳זאל אים ווא האט שנעלער טויטן, ווייל ער קאן נישט מער דאס צוזען. מיר האבן באגראבן דעם טאטן און זי מאמע האט מיך ווידער אביערגעטאן פאר א מיידל. מיר זענען אוועק אין טשויקאוויטש, א צענטער־ראיאן. דארט האבן מיר זיך דערווויסט, אז מען גראבט גריבער — און פאקטיש האט מען צומארגנס דערמארדעט אלע יידן. אונדז איז גע־ לונגען זיך אויסצובאהאלטן. אין גאנצן ראיאן זענען פארבליבן איינצלנע יידן. פאכמענער, צו וועלכע אויך מיר האבן זיך

פֿאַרעכנט. אָלע האָבן געווּוינט אין 7־8 הייזער, אַרומגעצוימטע מיט שטעקיקע דראָטן.

מיר האָבן געהערט, אַז אין ראָאוויעץ זענען טעטיק פֿאַרטיזאַנער. דער פֿאַליציאַנט קאָרזין האָט אין געטאָ געהאַט אַ יידיש מיידל, זיין כּלה. הגם אַ פֿאַליציאַנט, איז ער פֿאַקטיש געווען אַ פּאַרבינדלער פון די פּאַרטיזאַנער. ער האָט אונדז געראָטן צו אָנטלויפן צו די פּאַרטיזאַנער, ווייל אין אַ פּאָר טעג אָרום דאָרף ווידער פֿאַרקומען אַן אַקציע. איך מיט דער מאַמען זענען אָוועק אין וואַלד, ווו ס׳איז צו אונדז צוגעשטאַנען נאָך אַן 18יעריקער יידישער בחור. צוליב מיין גויישן אויסזען, האָב איך אומגעשטערט געקאָנט אַרומגיין און בעטן ברויט און מילך בײַ די אַרומיקע פויערים. מיר זענען אַרײַנער אין אַ גרויסן וואַלד, סמאָלענסקי. אַ געוויסן טאָג האָב איך באַגעגנט צוויי באַוואָפנטע מענער. זיי האָבן מיך פֿאַרהאַלטן און געפֿרעגט וואָר איך בין און פונוואַנען איך קום? דערוויסנדיק זיך אַז ס׳בין אַ ייִד, האָבן זיי מיך געהייסן רופן די מאַמען מיטן בחור, האָבן אונדז אָוועק־געפֿירט צו אַ גרופּע יידן, צווישן וועלכע ס׳האָט זיך געפֿינען אַ זייער שיין מיידל. אײַנער פון די פּאַרטיזאַנער האָט געזאָגט, אַז אויב דאָס מיידל וועט וועלן ווערן זײַן פֿרוי, וועט ער אונדז אַלע אָוועקפֿירן צו די פּאַרטיזאַנער. דאָס מיידל האָט נישט מסכים געווען. זיי האָבן אונדז דאָן פֿאַרלאָזט און זענען אָוועק טיף אין וואַלד. פּונדערוויַיטנס האָבן מיר באַמערקט אַן אַנגעצונדן פֿייער. ווען מיר זענען צוגעקומען נענטער, האָבן מיר דערזען אַ גרופּע באַוואָפנטע מענער, וואָס האָבן אונדז גהייסן אַריבערגיין אין טאָווארנער וואַלד.

קומענדיק אין דעם אַנגעוויזענעם דורך די פּאַרטיזאַנער וואַלד, האָבן מיר בלויז געפֿונען די שפּורן פון אַ פּאַרלאָזטן לאָגער. די פּאַרטיזאַנער זענען געהאַט אָוועק. ס׳האָב אַנגענומען אַ פּאָר לאָקירטע שיך מיט אַ בייטל און אָוועק אין דאָרף זיי אויסטוישן אויף עסן. די זאַכן זענען געפֿעלן די פּויערים, זיי האָבן עס געגרן געוואָלט קויפֿן. ס׳האָב געזאָגט אַ פּויער, אַז אויב ער וווינט מיר אַן וווּ ס׳געפֿונען זיך פּאַרטיזאַנער, וועל איך אים די זאַכן פֿאַרקויפֿן. האָט ער מיר געזאָגט, אַז די פּאַרטיזאַנער נעמען אַן נאָר דיר וואָס האָבן געווער. ער קאָן מיר פֿאַרקויפֿן אַ ביקס. דעם אָנדערן טאָג האָב ער פֿאָר די לאָקערקעס און בייטל מיר געגעבן אַ ביקס מיט קוילן. מיר זענען אָוועק קיין וואַלעשטשין, געטראָפן דאָרט פּאַרטיזאַנער און נאָך יידן פון קאָפּיט און סביבה.

אַ ייִד מיטן נאָמען גילטשיק האָט אַנגעהויבן אַרגאַניזירן דעם אָטריאַד. מען האָט צוווּיסן געטאָן, אַז די דייטשן דאַרפֿן קומען אין דאָרף רעיאָווסקי רעקווירירן קו. ווען זיי זענען שוין געווען אין דאָרף, האָבן די פּאַרטיזאַנער פֿאַרשטעלט אַלע וועגן, אָרומגערינגלט דעם כוטאָר און געפֿנט אַ שטאַרקן פֿייער אויף די דייטשן. נאָר אַ קורצן ווידערשטאַנד, האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין די ראָווּעס. די פּאַרטיזאַנער האָבן אַהין אַרײַנגעוואָרפן גראַנאַטן, זיי אַלע אויסגעהרגעט און צוגענומען זייער געווער. ווען ס׳האָב געוואָלט זיך נעמען אַ ביקס, האָבן די אַנדערע נישט געלאָזט, זאָגנדיק:

— האָסט נישט געקאָמפּט, האָסטו נישט קיין רעכט אויף געווער.

אין אַ פּאָר טעג אָרום זענען 182 דייטשן געקומען צונעמען די פּגרים פון זייערע קאָמעראַדן. דאָס דאָרף האָבן זיי אונטערגעצונדן.

גילטשיק איז באַשטימט געווארן אַלס קאָמענדאַנט פון אַ פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג און אין קורצן האָט ער דעראָבערט געווער פֿאָר זיין אָטריאַד.

זייענדיק אין זיין אָפּטיילונג, האָט גילטשיק מיך נישט געלאָזט אַנטיילנעמען אין די קאָמפּן מיט דער טענה, אַז איך בין נאָך צו קליין. ערשט אין סעפּטעמבער 1942, האָב איך, אַן דער דערלויבעניש פון גילטשיקן, אַנטיילגענומען אין אַ „באַמביאַשקע״. ד.ה. אין אַ ווירטשאַפֿטלעכער אָפּע־ראַציע, וואָס איז זייער געלונגען. מיר האָבן אַרײַנגענומען אַ חזיר, קעז, פּוטער, ברויט און אייער. דער קאָמענ־דאַנט האָט אויף מיר שטאַרק געשריגן, פֿאַרוואָס כ׳בין אָוועק אָן זיין דערלויבעניש. ער האָט מיך דאָן באַשטימט אַלס זיין אַדיוטאַנט.

אין מערץ 1943 בין איך ווידער אָוועק אויף אַן אויפ־גאַבע. אויפן וועג האָבן מיר אַנגעטראָפן אויף דייטשן, וואָס זענען געקומען אין וואַלד מאַכן אַן אַבלאָוּוע. מיר זענען זיך צעלאָפן אין אַלע זײַטן. כ׳האָב שפּעטער נישט געקאָנט געפֿינען מיין אָפּטיילונג, ווייל זיי האָבן שוין צעבינט דאָס אָרט. כ׳האָב נעווייַנט און שרעקלעך באַדויערט, וואָס כ׳האָב נישט געהאָרכט די מאַמען און מיטנעפֿאָרן אויף דער „וַאַדאַטשע״. כ׳האָב אויך מורא געהאַט פֿאָר וועלף. אַ פּאָר טעג האָב איך געבלאָנדזשעט אין וואַלד, דערנערנדיק זיך בלויז מיט פֿאַרשידענע קרייטעכצער. כ׳האָב ענדלעך אַנגע־טראָפן אויף זיי שפּורן פון די פּאַרטיזאַנער, וואָס זענען מיר אָזוי געווען באַקאַנט.

דורך אַ לאַנגעטע, וואָס כ׳האָב מיט זיך געהאַט, האָב איך באַמערקט אַ 9־יאָריק קינד, וואָס האָט אויך פֿאַרלוירן די אָפּטיילונג. כ׳האָב מיך צו אים דערנענטערט. ער האָט פֿאָר מיר שטאַרק געווויינט. צוזאַמען האָבן מיר וווייטער געזוכט די שפּורן. אויפן צוויייטן טאָג האָב איך באַמערקט אונדזערע פּאַרטיזאַנער. אָלע האָבן אונדז אַרומגערינגלט. די מאַמע האָט מיך געהאַלטן און געקושט און הויך געווויינט. כ׳האָב מיך שוין געשעמט מיט דער מאַמעס צערטלעכקייטן. מ׳האָט מיר דערלאַנגט אַ פּולע שיסל עסן. מיר האָט זיך געדוכט, אַז כ׳וועל אַלץ אויפעסן, אָבער כ׳האָב כמעט גאָר־נישט פֿאַרזוכט.

די אָפּטיילונג איז אָוועק קיין שטשאַרק. די דייטשע וואָך איז פֿאָר אונדז אַנטלאָפן. נאָך דעם האָט מען געבעטן דעם קאָמאַנדיר פון אונדזער אָטריאַד. אַנשטאָט גילטשיק איז געקומען בראַנאַוו. ער האָט מיר שוין דערלויבט אַנטיילצו נעמען אין אַלע קאָמפּס־אויפֿגאַבן און קריגס־אָפּעראַציעס. אַזוי אָרום האָב איך נישט פֿאַרפּעלט קיין איין אַקציע פון אונדזער אָפּטיילונג.

זומער 1943 האָב איך אונטערגעלייגט דינאַמיט אונטער באַן־רעלסן, כ׳בין אַלס „ראַווויעדשטיק״ געפֿאָרן אויסשפּירן אין ציגיינערישע לאָגערן, אַנטיילגענומען אין אויפֿרייסן די באַן־ליניע וואַרשע—מאָסקווע, כ׳בין אויך געלעגן אין לוּב־רונגען.

איינמאָל האָבן מיר עלעוועט אויפן וועג מיעדזשווע־דזשע—קורשינאָוויטשע. פֿאַרטאָג האָבן 12 פֿאַליציאַנט קאָנ־טראָלירט דעם וועג. זיי זענען געגאַנגען זינגנדיק: „מיר וועלן בערג און הויכקייטן אַדורכגיין, יידן און קאָמוניסטן וועלן מיר אַלע שטעכן...״ כ׳בין דעמאָלט געשטאַנען אויפן ערשטן פּאָסטן. מיט אַ האָסטיק פֿייער האָבן מיר אָפּט פון זיי דערהרגעט. כ׳האָב שוין דאָן פֿאַרמאָגט אַן אייגן מאַשינ־געווער.

נאָך דער באַפֿרייונג האָב איך באַקומען אַ צייגניש, אַ ראָנגע און אַ מעדאַל.

(לויט די ייוו״אָ־אָפּקס נר. 643)

די לעצטע בקשה פון א קדוש

ביי אייניגע פון די אומגעקומענע יידן אין ראָוונע, דעם ראש־הישיבה פון ווישקאָוו, וואָס איז שפעטער געווען רב אין ראָוונע, האָט מען אין קעשענע גפּינען אַ בריוו * מיט פאָלגנדיקן אינהאַלט:

ב"ה

לאחינו בני ישראל,

עס איז געקומען אונדזער צייט. מיר מוזן גלייך ווי אַלע יידן, וואָס זענען אונטער ממלכת הרשעה, גיין על קדושת שמו יתברך...

איך, אברהם בן ר' שמאי הלוי ציטרין, הנולד בעיר טראָכענבאַד, מיין פאָטער ר' שמאי ציטרין הנולד בבאלד, איז אַ זון להמפורסם ר' מאיר זאב. מיינע עלטערן האָבן געווּוינט אין ראָוונע. דער פאָטער איז געהרגעט געוואָרן פאַראַיאַרן אין ראָוונע, מיט זיין אייידם ר' יצחק טשעכניזער ש"ב וש"ץ. די מוטער שרה־רבקה, בר ר' אליקים געצל געלמאַן פון טראָכינבאַד, מיט דער גאַנצער פאַמיליע, זענען געהרגעט געוואָרן דורך דיי רוצחישע הענט אין ראָוונע. מיר האָבן קרובים אין אַמעריקע. מיין מוטערס ברודער, יוסף געלמאַן, מיין פרוי, ביילע בת ר' יעקב אריה שטיימאַן מעיר ווישקאָוו נעבן וואַרשע. האָט אַ גרויסע פאַמיליע אין אַמשילאָוו, שטיינמאַן. איך לאָז דאָ איבער אין פאברוסק צוויי הייזער מיט אַ סך זאַכן פאַרמויערט, אויך ביי דעם אוקראַינער כומר איז דאָ מיין מעבל מיט זאַכן. זוכט אויס אונדזערע קרובים, אַז אונדזערע ביינער זאָלן זיך נישט וואַלגערן, אונדזערע נעמען לאָזן כאָטש בלייבן לזכרון. די קרובים זאָלן נאָך אונדז קדיש זאָגן און האַלטן אונדזער יאָרציים. איך, אברהם בן ר' שמאי הלוי געוועזן זיך מיט דער נאָרישער

ר' אברהם ציטרין, ראש הישיבה אין ווישקאָוו, מיט זיין פרוי, ביידע אומגעקומען אין ראָוונע.

ר' אברהם ציטרין, ראש הישיבה בוישקוב, ואשתו, שניספו ברובנה.

וועלט און זוגתי ביילע בת ר' יעקב אריה, זי האָט אַ ברודער אין רוסלאַנד, צבי שטיינמאַן. מיין טייערער זון, מאיר־זאב — 9 יאָר אַלט, מיין טאָכטער חיה — 6 יאָר אַלט, מיין טאָכטער מאָשע — 3 יאָר אַלט, מיין שוויגער חוה־ולאָטע מיט איר זון משה, איר טאָכטער חיה־שרה און יענטע־הדסה, איר שנור אשת צבי הנ"ל וואָס איז אין רוסלאַנד מיט אירע דריי קליינע קינדער און מיט איר מוטער. מיר אַלע גייען על קדושת שמו יתברך, מיטן גאַנצן שטעטל פאברוסק פון 70 פאָמיליעס און פון פיאַסעטשני, 15—20 משפחות.

פאָרעפּסט נישט אין אונדז, נהרגים ונשחטים, על לא חמס בכפינו.

שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד!

אברהם בן שרה־רבקה.

* דעם דאָזיקן בריוו האָט געברענגט קיין אַמעריקע דער ברעסלעווער רב, הרב משה שטיינבערג, וועלכער האָט נאָך דער באַפרייונג באָזוכט ראָוונע, כדי דאָרט ווידער אַרגאַניזירן דאָס קהילה־לעבן. דער בריוו איז פאָרעפנטלעכט געוואָרן אין „טאָג" פון 16־טן דעצעמבער, פונוואַנען מיר דרוקן אים איבער. דאָס איז אַ דאָקומענט פון אַן אימהדיקער צייט. פון דעם בריוו הערט מען דאָס געשריי פון אַ לעבן וואָס ווייל נישט אונטערגיין, ווייל נישט פאַרשוווּנדן אַן שום סימן אין ווייל אויך נישט פאַרגעסן וועלן. דאָס וואָס אברהם בן שרה־רבקה האָט געפילט אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן, ווען ער האָט געוווּסט אַז קיין רעטונג איז שוין פאר אים נישטא, אַז ער וועט זיך נישט אַרויסדריען פון די רוצחישע הענט — דאָס האָבן אויך געפילט און בעווייסט קיין טויזנטער און הונדערטער טויזנטער אַנדערע יידן ווי ער.

ר' אברהם בן שמאי הלוי שרייט אויף דער שוועל פון זיין טויט מען זאָל אויסזוכן זיינע קרובים, אַז די ביינער פון אים און זיין משפחה זאָלן זיך נישט וואַלגערן אין אַז זיי ערן קדיש זאָגן צאָלן כאָטש בלייבן לזכרון. די קרובים זאָלן נאָך זיי קדיש זאָגן און האַלטן די יאָרציים.

פּאָליאקן געהאָלפן אומברענגען ווישקאָווער יידן

מיר זענען אָנגעקומען קיין ווישקאָוו, וואָס איז פאָר דער קריג געווען אַ טיפּיש יידיש שטעטל. איצט איז עס חרוב. דער עיקר איז די וואַרשעווער גאַס זענען אינגאַנצן פאַרניכטעט. דאָרט, ווו ס'זענען פריער געשטאַנען הייזער, שטעלן אויף די יורשים פון יידישן פאַרמעגן הילצערנע באַראַקן און בייטלעך, וואָס דינען אַלס געשעפטן. צוואַמען מיט אפיציר גיי איך אַריין אין אַ קיאָסק טרינקען טיי. כ'האָב געפרעגט אַ פוילישן אַרבעטער אויפן גורל פון די ווישקאָווער יידן. ער ענטפערט מיר נאָיוו:

— נאָך אין 1939 האָבן די דייטשן ליקווידירט אַלע

ארטיקע יידן און צו מיין גרויסן באַדויערן האָבן אויך אונדזערע מענטשן זיי געהאָלפן אין דעם. איצט איז דאָ נישט פאַראַן קיין איין יידּ. אונדזער שטעטל, וואָס האָט פריער געבליט עקאָנאָמיש — איז היינט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־הקברות.

דער יידישער אפיציר פון דער רויטער אַרמיי וועט שרעקלעך אויפגערעגט, ווען איך זעץ איבער דעם אינהאַלט פון מיין געשפּרעך מיטן פוילישן אַרבעטער:

— אויב אַזוי בין איך גערעכט, ווען כ'באַצי זיך צו זיי ווי צו הינט!

וועז ס׳האָבן זיך ווידער אַרום זיין אויטאָ כאַראַמלט אַ המון פּוילישע מענער אָן פּרויען אָן אים געבעטן ער זאָל זיי מיטנעמען מיט זיך, האָט ער אַ געשריי געטאָן:

— אָוועק פֿון דאָנען, באַנדיטן, חזירים, היטלעראָווצעס!... נאָר מיר ביידע זענען וויייטער געפֿאָרן אין דער ריכטונג פֿון אָסטראָווטשאַווייצק.

אויך דאָ דערקענט מען די שפּורן פֿון דער מלחמה. די הויפּט־גאַס, וואָס איז פֿריער געווען אַ יידישע גאַס, אַרום דער שיינער מאָגיסטראַט־געביידע, איז אינגאַנצן חרוב. אויפֿן אָרט פֿון די הייזער איז אינט אַ ליידיקער פּלאַץ, באַדעקט מיט שטיינער און גראָז. מיר האָבן זיך באַגעגנט מיט אייניקע אַנדערע אידן, וואָס וווינען אין שטאָט, אָבער זיי האָבן מיר נישט געקענט אָדער נישט געוואָלט דערקענען. ס׳איז שוין געווען דער 9־טער טאָג זינט די דייטשן האָבן אינגענומען וויטעבסק. זיי זענען אַלע אין אַ גרויסן פֿאַרבענקט. אַ סך פֿון זיי האָבן שוין נישט געהאַט וווּהין צו גיין. אַ סך פֿון זיי, מיין פֿעטער, הערשל אַלענבערג, האָט מיטגענומען אַ טלית ותפילין, האָט אים אָבער אַוועקגענומען אַ קלאַפּ מיט דער קאָלבע פֿון אַ ביקס, ער זאָל דאָס אויסקוויאַרפּן.

אונדז איז געלונגען צו אנטלויפן

וועלוול אַלענבערג
חיפה

ס׳איז שוין געווען דער 9־טער טאָג זינט די דייטשן האָבן אינגענומען וויטעבסק. די שטאָט איז געווען פֿאַרבענקט. די מענטשן זענען זיך צעלאָפן אין די וועלדער. נאָר אין עטלעכע קעלערס זענען געווען באַאַלטן פּיל פֿאַמיליעס. האָט מען אונדזער פֿאַמיליע און פּיל אַנדערע אַרויסגעשלעפּט פֿון די קעלערס אָן, בערך 350 פערזאָן, מענער, פֿרויען אָן קינדער, וואָס האָבן נישט באַווייַן צו אַנטלויפן, צונויפֿגעזאַמלט אויפֿן מאַרק אָן געריבן אויפֿן וועג קיין פּולטוסק. די ס.ס.־באַגלייטער האָבן אַלעמאָל געשאָסן עטלעכע פֿון זיי. מיין פֿעטער, הערשל אַלענבערג, האָט מיטגענומען אַ טלית ותפילין, האָט אים אָבער אַוועקגענומען מיט זיך, איז אונדז געלונגען צו אַנטלויפן אויף דער רוסישער זייט.

פּרטיזנים ולוחמי הגיטאות ביערות וישקוב

(מן ה„ספר מלחמות הגיטאות — בין ההזמות, במחנות, ביערות", ערוך בידי יצחק (אַנטק) צוקרמן ומשה בוסק. הוצאת הקיבוץ המאוחד, בית לוחמי הגיטאות ע״ש יצחק קצנלסון תל־אביב, 1954)

אלתרמן שלמה — מפעילי „דרור" בגיטו וארשה. נלחם בששת המברשתנים ובגיטו המרכזי. בין היוצאים מהגיטו ב־8 במאי 1943. פארטיזאן ביערות וישקוב. נפל בקרב עם הגרמנים. כבן 23.

ארבוז חיים — יליד וארשה. חניך השומר הצעיר, חבר אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. השתתף בהצתת מפעלי התעשיין הגרמני האַלמאַן. במרד אפריל נלחם בששת טאבאנס־שולץ. אחרי המרד — פארטיזאן ביערות וישקוב. נרצח עם כל חברי פלוגתו של מרדכי גרובאס על־ידי חיילי א.ק. („אַרמיה קראַיובה"). כבן 22.

ארליך אליהו — יליד וארשה. מפעילי פועלי־ציון שמאל. חבר אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. לחם בששת המברשתנים ובגיטו המרכזי. אחרי היציאה בתעלות־הביוב — פארטיזאן בסביבות וישקוב. נפל במרד הפולני.

גרובאס מרדכי (מאַרדאַק) — יליד וארשה. חבר השומר הצעיר. מפקד פלוגת אירגון לוחמים בגיטו וארשה. ביצע עם אליהו רוז׳אנסקי את פסק־דין־המוות על יעקב לייקין. עם המתגוננים בינואר 1943. במרד אפריל — בראש פלוגתו בגיטו המרכזי. ב־10 במאי עם היוצאים מהגיטו ללומאַנקי. מפקד פלוגה ביערות וישקוב. נתפתה ע״י א.ק. לשתף פעולה ונרצח ע״י אנשיה עם כל חברי פלוגתו, בקיץ 1943. כבן 22.

וואַצאַק (שמו ושם־משפחתו אינם ידועים) — חבר השומר הצעיר, שהצטרף בצד הארי בוארשה לאירגון הלוחמים ונתן ידו להצלת שארית לוחמי הגיטו. פארטיזאן בסביבות וישקוב. נפל מידי גרמנים בשעת סיור.

יונגהייזר יולאַק — חבר ה„בונד". איש אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. בימי מרד אפריל נלחם בפלוגתו של יוראַק בלונאַס בשטח המברשתנים ואחר־כך בגיטו המרכזי. ב־8 במאי 1943 — עם היוצאים דרך תעלות הביוב ללומאַנקי. פארטיזאן בסביבות וישקוב. בפלוגתו של מרדכי גרובאס. נרצח ע״י א.ק.

לאַבסקי איזיו — איש פ.פ.ר. חבר אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. בימי מרד אפריל נלחם בששת טאבאנס־שולץ, עם היוצאים ב־29 באפריל דרך תעלות הביוב ללומאַנקי. פארטיזאן ביערות וישקוב, בפלוגת מרדכי גרובאס. נרצח ע״י אנשי א.ק.

נובודבורסקי דוד — יליד וארשה, ממארגני תנועת השומר הצעיר במחתרת בוואַרשה. מפקד פלוגת אירגון הלוחמים בששת טאבאנס־שולץ. עם היוצאים דרך תעלות־הביוב

יידישע פּאַרטיזאַנער אין די ווישקאָווער וועלדער — האַרבסט 1943. יאַנעק בילאַק (לינקס) און יעקב פּוטערמילד, מיטגלידער פון דער יידישער קאָמפּס־אַרמאַניזאַציע (זיש. א. ב.) אין וואַרשעווער געטאָ, וועלכע האָבן דערנאָך געקעמפּט אין דער פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג פון דער „גוואַרדיע לודאָוא" א. נ. פון אַניעלעוויטש. בילאַק איז געפֿאַלן אין שלאַכט בעתן פּוילישן אויפֿשטאַנד אין וואַרשע, 1944.

(פּונעם אַלבום בילדער „מאַרטירערסון", אומקום פון די יידן אין פּוילן 1945—1939", אַרויסגענעבן אין דער פּוילישער שפּראַך דורכן פּאַרלאַג פון מיניסטעריום פֿאר נאַציאָנאַלער פֿאַרטיידיקונג — וואַרשע, 1960)

פּרטיזנים יהודיים ביערות וישקוב — סתיו 1943. יאַנק בילאק (משמאל) ויעקב פּוטרמילד, חברים של הארגון היהודי הלוחם (ז'. או'. ב.) בגיטו וארשה, שלחמו א"כ כפרטיזנים ב„גוורדיה לודובה" ע"ש אנילביץ'. בילאק נהרג בזמן המרד של הפולנים בוארשה, 1944.

(מתוך אלבום תמונות „מרטירולוגיה מאבק, חורבן יהודי פולין בשנות 1945—1939" (בשפה הפולנית), הוצאת ספרים של המיניסטריון להגנה הלאומית, וארשה 1960)

ללומיאנקי. ואח"כ — ביערות וישקוב. בקיץ 1943 החליטו הוא ועוד כמה חברים, להבקיע להם דרך להונגריה. הדור ללומיאנקי ומנטה בעזרת הפולני קוישצ'אק להתקשר עם מיפקד אירגון הלוחמים בצד הארי. אשה „פולקסדויטשה", שהורתה להם את הדרך לקוישצ'אק, הסגירה אותם לידי הגסטאפו. כבן 27.

סאַביצקי סטאַפּאַן — פולני, חניך „טור", אירגון הנוער של פ.פ.ס„ פעיל בקבוצת אירגון הלוחמים בווארשה בצד הארי, סייע בהעברת שרידי הלוחמים מלומיאנקי ליערות וישקוב. נרצח ביוני 1943 במסעדה בוארשה ע"י ז'אנדארמים גרמנים. דודתו וונחאלסקה אַננה.

סטאַלאַק אברהם — חבר פּועלי־ציון שמאל. חבר אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. נלחם בששה המברשתנים. ואח"כ — בגיטו המרכזי. עם היוצאים דרך תעלות הביוב. פּארטיזאן ביערות וישקוב. טבע בנהר בוג. בן 25.

פאפיאר פנינה — חברת אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. בבימי מרד אפריל נלחמה בששה טאַבאַנס־שולץ. ב־29 באפריל עם היוצאים דרך תעלות הביוב ללומיאנקי, ואחר כך ביערות וישקוב. בין הניצולים. בארץ.

פוטרמילך יעקב — חבר אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. בימי מרד אפריל נלחם בששה המברשתנים בפלוגתי של יעקב פיגנבלאט. עם היוצאים ב־20 באפריל ללומיאנקי ואח"כ ליערות וישקוב. חי בארץ.

פייגנבלאט יעקב — יליד וארשה. חבר „גורדוניה". מפקד פלוגת אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. בימי מרד אפריל נלחם בששה טאַבאַנס־שולץ. ב־29 באפריל — עם היוצאים דרך התעלה ללומיאנקי. פּארטיזאן ביערות וישקוב. בינואר 1944 חזר עם גוטה קב—ונקי לוארשה ונאספו לבית הפולני יאַבלונסקי, מאנשי א.ק. שוער ברחוב פרוז'אנה 14. כעבור כמה ימים הוקף הבית ושניהם נפלו תוך התגוננות. ועמהם גם הלוחם זיגמונט איגלה. יאַבלונסקי נתפס וגורש למחנה־ריכוז. כבן 23.

פרימאר חיים — מפעילי „עקיבא" בגיטו וארשה. חבר אירגון הלוחמים. בימי מרד אפריל נלחם בגיטו המרכזי. למן ה־10 במאי 1943 — בלומיאנקי ואחר כך ביערות וישקוב. הצטרף לפלוגות פּארטיזאנים סובייטיים ביערות מעבר לבוג מזרחה. בחיים. בארץ.

קאַנאַל ישראל — יליד בידגושץ'. חבר „עקיבא". בימי המלחמה — בגיטו וארשה. מראשוני לוחמי אירגון הלוחמים. ב־20 באוגוסט 1942 התנקש ביוזאַף שאַרינסקי, מפקד ה„אַרדענונגס־דינסט". ב־20 בינואר 1943 התגונן עם קומץ חברים בששה טאַבאַנס־שולץ. מראשית אפריל — מפקד הגיטו המרכזי. ב־10 במאי היה עם היוצאים ללומיאנקי, ואח"כ ליערות בסביבות וישקוב. באוגוסט חזר לוארשה ויצא

כנתין דרום־אמריקאי לבאַרגאַן־באלאָזן. באוקטובר 1943 גורש לאושבריץ ושם נרצח. כבן 23.

קליינוויים הניאָ — יליד וארשה. איש „גור־דוניה". חבר אירגון הלוחמים. בימי מרד אפריל נלחם בפלוגתי של יעקב פיינגבלאָט. בשטח טאבאנס־שולץ. עם היוצאים ב־29 באפריל ללומיאנקי ואח״כ ליערות וישקוב. בסוף יוני בקבוצתו של דוד נובודבורסקי, שניסתה להבקיע דרך להונ־גריה וניספתה מחמת הלשנה בכפר לומיאַנקי, בבקשה קשר עם מפקדת אירגון הלוחמים בווארשה. כבן 26.

רוזנפלד מיכאל — מפעילי פ.פ.ר. חבר מיפקדת אירגון הלוחמים בגיטו וארשה. בימי מרד אפריל נלחם בגיטו המרכזי. ב־10 במאי — עם היוצאים דרך תעלות־הביוב ללומיאַנקי, ואח״כ — לפאַרטיזאנקה שבסביבות וישקוב. נפל בהתנגשות עם גרמנים. כבן 30.

מיטן וואנדערשטאָק אין האנט

יצחק בהרב
תל־אביב

[אויפן שליאך ווישקאוו־ביאליסטאק־„פאשיאלעק"־סאמארקאנד־וואראצלאוו־פראג־פאריז־בוענאס־איירעס־תל־אביב]

1.

ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָב איך זיך געפינען אין ווישקאוו, וווּ כ׳בין אין משך פון פיל יאָרן געווען טעטיק אין פאַרשידענע ארגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס. דאָס שטעטל האָב איך פאַרלאָזט באַזאָמען מיט אַלע איינוווינער, נאָך דער שרעקלעכער באָמבאַרדירונג אין די ערשטע טעג סעפטעמבער 1939. יענער וואַנדאַליזשער אָנפאַל אויף אַ וראיק שטעטל, אָן וווילכע ס׳איז מיליטעריש אַביעקטן, האָט אָנגעוויזן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג צו נעמען דעם וואַנדער־שטאַק אין האַנט און זיך לאָזן לויפן. דעמאָלט האָט זיך אַנגעהויבן דער נע־נוד, וואָס האָט בייַ אונדז נאָך געדויערט עטלעכע יאָר נאָכן פאַרענדיקן דעם קריג. נישט אַלע זענען דערגאַנגען דאָרט וווּ מען האָט געוואָלט. דער וואַנדער־שליאָך פון וויישקאוער יידן׳טום האָט זינט סעפטעמבער 1939 זיך געצויגן איבער מזרח־פוילן, איבער די סטעפּעס, טייגעס, וועלכער און פעלדער פון גרויסן רוסלאַנד, דערנאָך צוריק אין פוילן, ווער עס איז באַלד געפאַרן קיין ארץ־ישראל, ווער עס האָט נאָך וווייטער ממשיך געווען דעם נע־נוד. אָבער נישט אַלע די וואָס האָבן דאָן פאַרלאָזט וויישקאוו, האָבן זוכה געווען זיך צו ראַטעווען. אונדזער שליאָך איז אויך געווען געציכנט מיט פיל אומגע־קומענע, געשטאַרבענע, פאַרפיניקטע. די וווייטערדיקע באַ־שרייבונג, הגם זי באַצויט זיך בלויז צו די איבערלעבונגען פון דעם מחבר, איז אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם רוב וויישקאווער יידן, וואָס האָבן אין יענעם בהלהדיקן טאָג פאַר־לאָזט דאָס שטעטל. און וווייל דאָ וועלן דערמאָנט ווערן פיל וויישקאווער, האָב איך געהאַלטן פאַר נויטיק צו דערציילן מיינע איבערלעבונגען בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה און נאָך אירע, כדי די ליינער זאָלן האָבן אַ בילד פון דעם וואָס ס׳האָט פאַסירט מיט אַ כמעט גאַנצער יידישער קהילה איז יענע שוידערלעכע יאָרן פון מלחמה.

2.

פרייטיק, 1־טער סעפטעמבער. דאָס גאַנצע לאַנד וווייסט שוין וועגן דער מלחמה וואָס היטלער־דייטשלאַנד האָט דער־קלערט פוילן. מיר אין וויישקאוו האָבן געווויסט, אַז נאָך 4 פאַרטאָג האָט פאַליצייַ שוין אַרומגעטראָגן מאָביליזאַציע־צעטלען צו אַלע רעזערוויסטן, זיי זאָלן 8 פרי זיך צושטעלן אין מאַגיסטראַט און פון דאָרט וועט מען זיי אָפּפירן קיין פולטוסק, שווער צו באַשרייבן וואָס פאַראַ סצענעס מען האָט געזען יעדן פּרימאַראַן. הונדערטער מאַמעס, טאַטעס, שוועס־טערס און ברודערס האָבן מיט געוויינען, געשרייען, מיט כליפּען און קרעכצן געזאָגט די מאַביליזירטע. מען האָט געפּילט, אַז דאָס איצטיקע געזאָגענען זיך מיינט צעשיידונג אויף שטענדיק...

פאַרנאַכט איז אין שטעטל געווען פינצטער. דער ברענע־דיקע שבת־ליכט האָבן שוין נישט קיין עלויכטן אין די פענצטער. אָלץ איז געווען פאַרשטעלט און פאַרמאַסקירט, אויס מורא פאַר נאַכט־אַפליען. שבת אין דער פרי, ווען אַ טייל יידן זענען צוריקגעגאַנגען פון בית־המדרש נאָכן דאָווענען, האָט אַן אַנדערער טייל זיך עווקואירט — ווער צופוס, וועט אויף פאַלאָקן, פון די מערב־געביטן פון פוילן, וווּ די דייטשישע אַרמיי האָט שוין געהאַט אַרייַנגעשטעלט איר בלוטיקן שטיוול, אַדער חרוב געמאַכט אַ ריי ערטער דורך לופט־באָמבאַרדירונגען. מיר האָבן געהייסן די יידן אַראָפּגיין פון די וועגענער און זיי אָלע איינגעאַרדנט אין פאַרשידענע היימען, געגעבן אָפּצוועסן, געלאָזט זיך אויסרוען. מיר האָבן שטאַרק רחמנות געהאַט אויף די דאָזיקע מענטשן, וואָס זענען מיט איינמאָל אַרויסגעריסן פון זייערע איינגעאַרדנטע נעסטן, ווער האָט זיך געפאַנט פאַרשטעלן, אַז אין 4 טעג אַרום וועלן אויך מיר זיין אין זייער לאַגע...

דער זונטיקדיקער טאָג איז אַדורך רואיק. בלויז די פאַר־בייגיינענדיקע און דורכפאָרנדיקע פליטים האָבן נישט געלאָזט פאַרגעסן קיין איין מינוט, אַז די מלחמה דויערט. מאַנטיק און דינסטיק זענען נאָך געקומען צו מיר די דעסטאָל־סוחרים פון דער דערפער פאַרמבע, ברייַנשטשיק, יאסנאָלן און קאָ־מענטשיק אייַנקויפן אין מיין הורט־געשעפט. דינסטיק פרי, ווען כ׳בין געשטאַנען און אייַנגעפּאַקט די סחורות פאַר אַ ריי סוחרים פון וויישקאוו און אומגעגנט, האָט זיך דערהערט אַ שטאַרקער פייף און געוואָר, שפּעטער — דער אויפּרייס פון צוויי באָמבעס. אָלץ אין געשעפט האָט זיך אַ טרייסל געטאָן. איך בין אַרויסגעלאָפן אויפן גאַס און דערזען, אַז איין באָמבע איז געפאַלן אויף דער פשעדמיינשטשע, נעבן הויז פון מאָטל נאָוואָגרודסקי, און די צוויי טייַ באָמבע — אויף סטאַראַלנע, בייַ ר׳ יצחק עפשטיין. מען טראָגט שוין פאַרוווּנדעטע, בלוט רינט אין די גאַסן, די געשרייען גרייכן בײַן הימל. די גע־שעפטן האָבן זיך מיט אַמאָל פאַרמאַכט, דאָס שטעטל איז געוואָרן ווי אויבערגעקערט. מען לאָזט זיך לויפן — ווער צופוס, ווער אויף פערד־און־וואָגן. וואָס מען באַווייזט צו כאַפּן מיט זיך, טראָגט מען אויף דער פלייצע, אין די הענט. אָבער אין די קינדער פאַרגעסט מען נישט. אָט זענען אייניקע נאָך בייַ דער מאַמעס ברוסט, אַנדערע פירן די טאַטעס בייַ די הענט, אַ טייל לויפן און זוכנדיק שרייַען זיי: „טאַטע מאַמע!". אין צעציילטע מינוטן ווערט יי בריק אויפן בוג

פֿאַרפּולט אינגאַנצן. מען לאָזט זיך אין דער ריכטונג פון יאַדאָווע, וועגנראָון און צום אַסטראָווער שאָסיי. מען אַנטלויפט פון וויטשקאָוו.

3.

אָבער ווו׳ לויפן?

אין אַלעמענס אויגן זעט מען שרעק און די פּאָניק איז גרויס. מען האָט מורא פֿאַר די באַמבעס, פֿאַר די דייטשן, וואָס אַט־אַט קומען זיי אַן, פֿאַר דעם אומבאַקאַנטן און פֿאַרמעג וועג, מיט אַלע זייערע צעפֿאָרן און איבערראַשונגען. אָט זעען די פֿליטים ווי עטלעכע שעה שפּעטער נאָכן וואַרפן די צוויי באַמבעס, איז ווידער איין באַמבע אַראָפּגעפֿאַלן אין וויקל פון אַסטראָווער שאָסיי, ווו עס האָט געווּינט ר׳ אברהם פּינצייג (וועלכער האָט געהאַט אַן איינ־צעשפּעט). איצט פֿילן אַלע, אַז קיין וועג צוריק איז שוין נישטאָ. לויפט מען אין וואַלד אַריין, דאָרט איז קיל, שאָטנדיק און מער זיכערער. עס זאָגט זיך נאָר — מען לויפט אין וואַלד אַריין... די דייטשישע לופט־פֿליאָטן יאָגן זיך נאָך דער אַנטלויפֿנדיקער ציווילער באַפֿעלקערונג און מיט מאַשינגעוועהר באַשיסן זיי די פֿליטים. דער שאָסיי ווערט באַדעקט מיט טויטע און פֿאַרוווּנדעטע.

איך, מיין פּרוי פּייגע און מיין 8־יאָריק טעכטערל רבקהלע לאָזן זיך לויפן אויפֿן אַסטראָווער שאָסיי. אָזוי ווי מיין זון יהושע געפּינט זיך דאָן אין וואַרשע, לאָז איך זיך אָוועק אין דער ריכטונג צו ראַדזימין. כדי אַנצוקומען אין דער הויפּטשטאָט. אָבער די באַנען פונקציאָנירן שוין נישט. בייטאָג איז געפֿערלעך צו וואַנדערן. מוז מען גיין נאָר אין די נעכט.

מיין פּרוי, מיט אַ גרופּע וויסקאָווער, זענען אָוועק קיין פֿאַרעמבע. אין דער גרופּע האָבן זיך געפֿונען: פֿעשע עלבוים מיט אירע זין: זונדל, לייזער און נחמן, איר טאָכטער, שנור און אייניקל. נאָכן אָפּזיין עטלעכע טעג אין פֿאַרעמבע, איז פֿעשע עלבוים אָוועק קיין סאַראָנוע צו מיין קוזין ר׳ ברוך גראָפּע, סאָקאָלס אידיסע. מיט עטלעכע טעג שפּעטער זענען די דייטשן אַריין קיין סאַראָנוע.

איין דייטשישער פֿאָטרול איז איינמאָל אַריינגעקומען צו גראָפּעז אין שטוב, ווו עס האָבן זיך געפֿונען 9 מענער מיט פֿרויען. זיי האָבן באָפֿוילן די פֿרויען אָוועקצוגיין און די מענער (די דריי ברידער און עטלעכע יידן) האָבן זיי אַרויס־ געפֿירט אין דרויסן, צוהייסן זיי אויסגראָבן גריבער — און דערנאָך זיי דערשאָסן. זונדל עלבוים האָט געהאַלטן זיין קינד אויף די הענט, האָט איין דייטש באָפֿוילן אים אָפּגעבן דאָס קינד דער מאַמען...

נאָך דעם אומגליק, איז פֿעשע עלבוים מיט איר שנור און טאָכטער צוריקגעקומען קיין פֿאַרעמבע און דערציילט מיין פּרוי וואָס מיט זיי האָט פֿאַסירט זינט דער צעשיידונג מיט איר. דערבייי האָט זי איבערגעגעבן, אַז איר זון זונדל, וואָס איר צעשאָסן געווּאָרן, האָט געהאַט ביי זיך זייער געלט און איצט איז זי געבליבן אָן אַ גראָשן (מיין פּרוי האָט איר דאָן געהאָלפן).

דער גליקלעכער צופֿאַל האָט געווּאָלט, אַז נאָך צוויי וואָכן צעשיידונג צווישן מיר און מיין פּרוי, האָבן מיר זיך געפֿונען: פֿעשע עלבוים מיט איר שנור און טאָכטער צוריקגעקומען קיין פֿאַרעמבע און דערציילט מיין פּרוי וואָס מיט זיי האָט פֿאַסירט זינט דער צעשיידונג מיט איר. דערבייי האָט זי איבערגעגעבן, אַז איר זון זונדל, וואָס איר צעשאָסן געווּאָרן, האָט געהאַט אין איבערראַשונגען. פֿרעמדע וועג, מיט אַלע זיינע צעפֿאָרן און איבערראַשונגען. אָט זעען די פֿליטים ווי עטלעכע שעה שפּעטער נאָכן וואַרפן די צוויי באַמבעס, איז ווידער איין באַמבע אַראָפּגעפֿאַלן אין וויקל פון אַסטראָווער שאָסיי, ווו עס האָט געווּינט ר׳ אברהם פּינצייג (וועלכער האָט געהאַט אַן איינ־צעשפּעט). איצט פֿילן אַלע, אַז קיין וועג צוריק איז שוין נישטאָ. לויפט מען אין וואַלד אַריין, דאָרט איז קיל, שאָטנדיק און מער זיכערער. עס זאָגט זיך נאָר — מען לויפט אין וואַלד אַריין... די דייטשישע לופט־פֿליאָטן יאָגן זיך נאָך דער אַנטלויפֿנדיקער ציווילער באַפֿעלקערונג און מיט מאַשינגעוועהר באַשיסן זיי די פֿליטים. דער שאָסיי ווערט באַדעקט מיט טויטע און פֿאַרוווּנדעטע.

איך, מיין פּרוי פּייגע און מיין 8־יאָריק טעכטערל רבקהלע לאָזן זיך לויפן אויפֿן אַסטראָווער שאָסיי. אָזוי ווי מיין זון יהושע געפּינט זיך דאָן אין וואַרשע, לאָז איך זיך אָוועק אין דער ריכטונג צו ראַדזימין. כדי אַנצוקומען אין דער הויפּטשטאָט. אָבער די באַנען פונקציאָנירן שוין נישט. בייטאָג איז געפֿערלעך צו וואַנדערן. מוז מען גיין נאָר אין די נעכט.

מיין פּרוי, מיט אַ גרופּע וויסקאָווער, זענען אָוועק קיין פֿאַרעמבע. אין דער גרופּע האָבן זיך געפֿונען: פֿעשע עלבוים מיט אירע זין: זונדל, לייזער און נחמן, איר טאָכטער, שנור און אייניקל. נאָכן אָפּזיין עטלעכע טעג אין פֿאַרעמבע, איז פֿעשע עלבוים אָוועק קיין סאַראָנוע צו מיין קוזין ר׳ ברוך גראָפּע, סאָקאָלס אידיסע. מיט עטלעכע טעג שפּעטער זענען די דייטשן אַריין קיין סאַראָנוע.

איין דייטשישער פֿאָטרול איז איינמאָל אַריינגעקומען צו גראָפּעז אין שטוב, ווו עס האָבן זיך געפֿונען 9 מענער מיט פֿרויען. זיי האָבן באָפֿוילן די פֿרויען אָוועקצוגיין און די מענער (די דריי ברידער און עטלעכע יידן) האָבן זיי אַרויס־ געפֿירט אין דרויסן, צוהייסן זיי אויסגראָבן גריבער — און דערנאָך זיי דערשאָסן. זונדל עלבוים האָט געהאַלטן זיין קינד אויף די הענט, האָט איין דייטש באָפֿוילן אים אָפּגעבן דאָס קינד דער מאַמען...

נאָך דעם אומגליק, איז פֿעשע עלבוים מיט איר שנור און טאָכטער צוריקגעקומען קיין פֿאַרעמבע און דערציילט מיין פּרוי וואָס מיט זיי האָט פֿאַסירט זינט דער צעשיידונג מיט איר. דערבייי האָט זי איבערגעגעבן, אַז איר זון זונדל, וואָס איר צעשאָסן געווּאָרן, האָט געהאַט ביי זיך זייער געלט און איצט איז זי געבליבן אָן אַ גראָשן (מיין פּרוי האָט איר דאָן געהאָלפן).

דער גליקלעכער צופֿאַל האָט געווּאָלט, אַז נאָך צוויי וואָכן צעשיידונג צווישן מיר און מיין פּרוי, האָבן מיר זיך געפֿונען: פֿעשע עלבוים מיט איר שנור און טאָכטער צוריקגעקומען קיין פֿאַרעמבע און דערציילט מיין פּרוי וואָס מיט זיי האָט פֿאַסירט זינט דער צעשיידונג מיט איר. דערבייי האָט זי איבערגעגעבן, אַז איר זון זונדל, וואָס איר צעשאָסן געווּאָרן, האָט געהאַט ביי זיך זייער געלט און איצט איז זי געבליבן אָן אַ גראָשן (מיין פּרוי האָט איר דאָן געהאָלפן).

דער גליקלעכער צופֿאַל האָט געווּאָלט, אַז נאָך צוויי וואָכן צעשיידונג צווישן מיר און מיין פּרוי, האָבן מיר זיך

אַרויסגעטריבן אויפֿן גאַס, אויסגעשטעלט אין אַ קריי, יעדן איינעם רעווידירט און ביי אים צוגענומען די וווערטפּולע זאַכן און געלט. שפּעטער — באָפוילן אונדז צו לויפן און דערבייי געשאָסן אין דער לופֿט. די דייטשן זענען שוין געהאַט דערמאָנגען ביז אַסטראָווע, די נייע דעמאַרקאַציע־ ליניע צווישן סאָווייע־רוסלאַנד און דייטשלאַנד.

הגם די גרענעץ איז געווען אָפֿן און מ׳האָט נאָך דאָן פריי געקאָנט אַריבערגיין אויף דער רוסישער זײַט, האָבן די דייטשן אונדז באַזוכט און אַלץ צוגענומען. דערבייי קאָן איך נישט פֿאַרגעסן ייִנגע וויילדקייט פון איין דייטשישן זעלנער, וועלכער האָט געפֿאַדערט דאָס קידושין־רייפל, וואָס ער האָט דערווען אויף מיין פּרויס פּינגער. אָלע באַמיאונגען אָראָפּצונעמען דאָס רינגל האָבן זיך געענדיקט מיט אַ דורכ־ פאָל, וווייזט אויס, אַז דאָס פּינגערל איז אַריינגעוואַקסן אין פלייש. דער דייטש האָט לאָנג נישט געטראָכט און אַרויס־ געכאַפט אַ מעסער, כדי אָפּשניידן דעם פּינגער צוזאַמען מיטן גאָלד. נאָך גרויסע יסורים און מי איז אונדז פֿאָרט געלונגען אָראָפּצוציען דאָס רייפל פון דער האַנט, דערבייי איז מיין פּייגע פֿאַרוווּנדעט געוואָרן. אָבער מיר זענען אריבער אויף יענער זייט גרענעץ, נאָר צעשלאָגענע און אויפגע־ טרייסלטע צוליב דעם דייטשישן סאַדיזם. דערבייי איז שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן דער 75־יאָריקער ייד פון דאָרף שעצער, ביי וועמען מען האָט נאָך אָפּגעשווירן די לאָנגע באָרד, אויבערלאָנדזיק בלוינ איין שפּיץ. אָזוי האָט מען אים געהייסן ווייטער גיין... שפּעט ביינאַכט זענען מיר אַנגעקומען קיין זאַמבראָווע.

4.

דאָס שטעטל איז פול געווען מיט פֿליטים פון פוילן. איבערהויפּט — יידן. כמעט אַלע הייזער און דירות זענען געווען פֿאַרנומען. אַ שטאַרקער רעגן האָט געפֿלייצט אַן אויפֿהער — און ס׳איז נישט געווען ווו אַריינצוגיין. אונדז איז געלונגען אויסצופֿולן ביי מענטשן מען זאָל אונדזער 8־יאָריק טעכטערל אַריינענעמען אונטער אַ דאַך, בעת אין, מיין פּרוי און אונדזער אומפֿאַרגעסלעכער זון יהושע זענען געשטאַנען אין דרויסן אַ גאַנצע נאַכט.

צומאָרגנס האָבן פֿיל יידן זיך געלאָזט קיין טיקטין — איז מען מעכאַניש מיטגענומען, נישט וויסנדיק קיין צייל און קיין וועג. בייגאַנצן האָט מען איבערגענעכטיקט אין דעם גרויסן בית־המדרש, וואָס האָט געהאַט הינטער זיך אַ בעשיץ־ טע פון עטלעכע הונדערט יאָר. אין דער פרי איז מען אַרויס אין גאַס זוכן אַ קילאָ ברויט.

אין אַזעלכע באַדינגונגען איז מען אָפּגעוווּנען אין טיקטין אַ צוויי וואָכן און דערנאָך אָוועק וווייטער — קיין ביאַליי־ סטאָק.

דער ערשטער „אַדרעס" איז געווען: די גרויסע שול. אָבער דאָ איז אַלץ געווען פֿאַרלייגט מיט פֿליטים. אַפֿילו דער פֿאָליש איז געווען איבערפֿולט, צוגעפּאַדעוועגנט קערפּער צו קערפּער. בלית־ברירה זענען מיר געבליבן נעכטיקן אויפֿן גאַס. אַ פֿאַרבייגיייקער ביאַליסטאָקער ייד האָט אויף אונדז רחמנות באָקומען און איינגעאַרדנט אין אַ קליין שטיבל. פּיר פֿאָלייש זענען מיר אָוועק צו אַ בעקערי, ווו מען האָט געשיילט ברויט. דאָרט איז שוין געווען אַ ריי פון הונדערטער מענטשן. זענען מיר אָפּגעשטאַנען אַ האַלבע נאַכט און אַ האַלבן טאָג און יעדן פון מיין משפּחה איז געלונגען צו באָקומען אַ קילאָ שוואַרץ ברויט. אַרויסגעווינן האָט זיך, אַז מיר זענען איצט אַזוי אָרעם, אַז אָפּילו פֿאַר דעם קילאָ ברויט וועט שוין מאָרגן נישט זיין צו באַצאָלן. בין איך אָוועק

אויפן באַזאָר אַ קוק געבן צי עס וועט זיך לאָזן עפּעס פֿאַרדינען. דאָ האָב איך עטלעכאפּן מיינע גוטע חברים אין פֿרייַנד, פֿריערדיקע גרויסע סוחרים פון ווישקאָוו: איטשע נייַמאַן — מיט 3 שטיקלעך זייַף אויף די הענט; ישׂראלקע דזשענגעווישט — מיט אַ פּאָר שטיוול צום פֿאַרקויפן; פּולע שקאַרלאַט — מיט אַ פּאָר נייַע כאַלעוועס; הענער קאַלוסקי און מרדכי־מענדל האַלענבערג, ווי אויך אַנדערע וויש־קאָווער, ווי: מאיר פֿראָגער און פּישל קאַפּלאָוויטש. אויך איך בין אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם מסחר, ווייל פון עפּעס אַנדערש איז נישט געווען צו לעבן. כּמעט יעדן שאַבן האָבן די רוסן אַדורכגעפֿירט אַבלאָווקעס, קאַנפּיסקירט די סחורה, וואָס איז געווען באַשטימט צום פּאַרקויפן און דעם אייגנטימער איינגעזעצט אין אַרעסט אויף 2 טעג.

דאָס לעבן אין ביאַליסטאָק איז געווען שווער און אומ־דערטרעגלעך. נאָך יעדער זאַך, אַנהייבנדיק פון דעם שטיקל ברויט, ביז אַ פּאָר שקאַרפעטן — האָט מען שׂהנה־לאָג באַאַרפֿט שטיין אין דער ריי. דאָס וואַרט „אַשערעד" איז דאָן געווען זייער פֿאַרשפּרייט. נאָר קיין בהירה איז נישט געווען, מען האָט געמוזט האַנדלען, כדי קאָנען דערנערן זיך און די משפּחה.

5.

איינמאָל האָבן זיך באָוויזן גרויסע מעלדונגען, אַז עס הייבט זיך אָן די רעגיסטראַציע פון די פּליטים וואָס ווילן ווערן סאָוויעטישע בירגער און אַריינפֿעמען אַפּאָסטראָן, אַדער זיי ווילן צוריקפֿאָרן קיין ווארשע, צום דייטש. די דאָזיקע מעלדונג האָט אַלעמען איבערראַשט. שׂאָקע דערפֿאַר ווייל מען האָט געגעבן צווייַ בירהה, איז שווער געווען צו אָנטשיידן. אויסער דעם, האָט מען נישט געוואָלט צוריק צום דייטש, פֿון וועלכן מען איז ערשט נישט לאַנג אָנטאָפּן. נאָר נעמען אויף זיך דעם עול פֿון סאָוויעטישער בירגערשאַפֿט — האָט מען זיך אויך נישט געאייַלט. מיר, די פּליטים, האָבן געווויסט, אַז פּיל ביאַליסטאָקער יידן, געווען סוחרים און פֿאַברי־קאַנטן, האָט מען פֿאַרשיקט קיין סיביר. דערווייַל נישט אַמאָל אויך אונדז אָזאַ גורל?

נאָך איידער די מעלדונג האָט זיך באָוויזן אויף די ביאַליסטאָקער גאַסן, פֿלעגן פּיל יוגנטלעכע ריזיקירן און אַריבערפֿאָרן קיין ווארשע, כדי פֿון דאָרט בערענגן סחורות און זיי פֿאַרקויפֿן אין ביאַליסטאָק, די דאָזיקע יוגנטלעכע האָבן דערציילט, אַז אין ווארשע צו יענער צייט (1940), איז די לאָגע נישט אָזאַ געפֿערלעכע. אין אַלגעמיין איז שטיל, דער מסחר גייט וויייטער אָן. אויפן סמך פון אָזאַ אינפֿאַר־מאַציע, האָבן אַ היפּשע צאָל יידן זיך רעגיסטרירט צוריק צו פֿאַרן אין דער אָקופּירטער פּוילן. נאָר דער רוב איז געווען צעטומלט און אומאָנטשלאָסן. אויך אונדזערע וויש־קאָוער אין ביאַליסטאָק — הענער קאַלוסקי, מרדכי־מענדל האַלענבערג, חיים רינג, רפאל שקאַרלאַט, איטשע נייַמאָן, ישׂראל דזשענגעווישט און אַנדערע, האָבן איינמאָל זיך געטראָפֿן און אָנגעהויבן אָרומרייַדן די פֿראָגע פון דער רעגיסטראַציע. הענער קאַלוסקי איז געווען בייַ דער מיינונג, אַז בעסער אַרויסנעמען סאָוויעטישע פּאַספּאָרטן. דאָס הייסט נאָך נישט — ווערן קאָמוניסטן. דאָקעגן איז ווארשע, בייַם דייטש, ווען אַלעמאָל ווערן עקראַנירט. יידן דאַרפֿן אַהין נישט פֿאָרן. לייַדער, דער רוב פּליטים אין ביאַליסטאָק האָט זיך דאָן פֿאַרשריבן צוריק צו פֿאָרן קיין ווארשע, בעת אַ מינ־דערהיינט האָט זיך דעצידירט אויף סאָוויעטישע בירגערשאַפֿט. און די האָט מען דערלויבט בלייבן ווויינען אין דער ביאַלי־סטאָקער וואַיוווידסטוווע, אין די קליינע שטעטלעך.

הייַנט דערמאָן איך מיט באַדויערנס, אַז אויך איך האָב געהערט צו די, וואָס האָבן זיך רעגיסטרירט צו פֿאָרן צום דייטש. אָוודאי זענען צו יענער צייט געווען דערצו פּיל סיבות. קודם־כל — דער מאָלאָוו־ריבעניצקאַפֿ אָפּמאַך און די פֿריינדשאַפֿט צווישן דייטשלאַנד און דעם ראַטנפֿאַרבאַנד. וועגן אַנטי־יידישע רדיפות אין גרויסן מאָשטאָב, האָט מען נישט געהערט. צו יענער צייט זענען קיין ביאַליסטאָק. געהאַט צוריקגעקומען פּיל אונדזערע יידן, וואָס האָבן שוין באַווייַן צו זיין אין רוסלאַנד עטלעכע חדשים און די גרונט, וואָס זיי האָבן געבראַכט פון דאָרט, זענען נישט געווען קיין פֿריילעכע. צו דער שווערער אַרבעט, לעבט מען אויך אין דחקות. אָן אַפּטע פּאַרשיקונגען קיין סיביר און געריכטן אויבער גע־וועזענע יידן, האָבן אוודאי נישט דערמוטיקט די פּליטים צו וווינען סאָוויעטישע בירגער.

איינמאָל האָט אין ביאַליסטאָק איז געווען שווער און אומ־דערטרעגלעך. נאָך יעדער זאַך, אַנהייבנדיק פון דעם שטיקל ברויט, ביז אַ פּאָר שקאַרפעטן — האָט מען שׂהנה־לאָג באַאַרפֿט שטיין אין דער ריי. דאָס וואָרט „אַשערעד" איז דאָן געווען זייער פּאַרשפּרייט. נאָר קיין בהירה איז נישט געווען, מען האָט געמוזט האַנדלען, כדי קאָנען דערנערן זיך און די משפּחה.

5.

איינמאָל האָבן זיך באָוויזן גרויסע מעלדונגען, אַז עס הייבט זיך אָן די רעגיסטראַציע פון די פּליטים וואָס ווילן ווערן סאָוויעטישע בירגער און אַריינפֿעמען אַפּאָסטראָן, אַדער זיי ווילן צוריקפֿאָרן קיין ווארשע, צום דייטש. די דאָזיקע מעלדונג האָט אַלעמען איבערראַשט. שׂאָקע דערפֿאַר ווייל מען האָט געגעבן צווייַ בירהה, איז שווער געווען צו אָנטשיידן. אויסער דעם, האָט מען נישט געוואָלט צוריק צום דייטש, פֿון וועלכן מען איז ערשט נישט לאַנג אָנטאָפּן. נאָר נעמען אויף זיך דעם עול פֿון סאָוויעטישער בירגערשאַפֿט — האָט מען זיך אויך נישט געאייַלט. מיר, די פּליטים, האָבן געווויסט, אַז פּיל ביאַליסטאָקער יידן, געווען סוחרים און פֿאַברי־קאַנטן, האָט מען פֿאַרשיקט קיין סיביר. דערווייַל נישט אַמאָל אויך אונדז אָזאַ גורל?

נאָך אייַדער די מעלדונג האָט זיך באָוויזן אויף די ביאַליסטאָקער גאַסן, פֿלעגן פּיל יוגנטלעכע ריזיקירן און אַריבערפֿאָרן קיין ווארשע, כדי פֿון דאָרט בערענגן סחורות און זיי פֿאַרקויפֿן אין ביאַליסטאָק, די דאָזיקע יוגנטלעכע האָבן דערציילט, אַז אין ווארשע צו יענער צייט (1940), איז די לאָגע נישט אָזאַ געפֿערלעכע. אין אַלגעמיין איז שטיל, דער מסחר גייט וויייטער אָן. אויפן סמך פון אָזאַ אינפֿאַר־מאַציע, האָבן אַ היפּשע צאָל יידן זיך רעגיסטרירט צוריק צו פֿאָרן אין דער אָקופּירטער פּוילן. נאָר דער רוב איז געווען צעטומלט און אומאָנטשלאָסן. אויך אונדזערע וויש־קאָוער אין ביאַליסטאָק — הענער קאַלוסקי, מרדכי־מענדל האַלענבערג, חיים רינג, רפאל שקאַרלאַט, איטשע נייַמאָן, ישׂראל דזשענגעווישט און אַנדערע, האָבן איינמאָל זיך געטראָפֿן און אָנגעהויבן אָרומרייַדן די פֿראָגע פון דער רעגיסטראַציע. הענער קאַלוסקי איז געווען בייַ דער מיינונג, אַז בעסער אַרויסנעמען סאָוויעטישע פּאַספּאָרטן. דאָס הייסט נאָך נישט — ווערן קאָמוניסטן. דאָקעגן איז ווארשע, בייַם דייטש, ווען אַלעמאָל ווערן עקראַנירט. יידן דאַרפֿן אַהין נישט פֿאָרן. לייַדער, דער רוב פּליטים אין ביאַליסטאָק האָט זיך דאָן פֿאַרשריבן צוריק צו פֿאָרן קיין ווארשע, בעת אַ מינ־דערהיינט האָט זיך דעצידירט אויף סאָוויעטישע בירגערשאַפֿט. און די האָט מען דערלויבט בלייבן ווויינען אין דער ביאַלי־סטאָקער וואַיוווידסטוווע, אין די קליינע שטעטלעך.

איינמאָל האָבן זיך באָוויזן גרויסע מעלדונגען, אַז עס הייבט זיך אָן די רעגיסטראַציע פון די פּליטים וואָס ווילן ווערן סאָוויעטישע בירגער און אַריינפֿעמען אַפּאָסטראָן, אַדער זיי ווילן צוריקפֿאָרן קיין ווארשע, צום דייטש. די דאָזיקע מעלדונג האָט אַלעמען איבערראַשט. שׂאָקע דערפֿאַר ווייל מען האָט געגעבן צווייַ בירהה, איז שווער געווען צו אָנטשיידן. אויסער דעם, האָט מען נישט געוואָלט צוריק צום דייטש, פֿון וועלכן מען איז ערשט נישט לאַנג אָנטאָפּן. נאָר נעמען אויף זיך דעם עול פֿון סאָוויעטישער בירגערשאַפֿט — האָט מען זיך אויך נישט געאייַלט. מיר, די פּליטים, האָבן געווויסט, אַז פּיל ביאַליסטאָקער יידן, געווען סוחרים און פֿאַברי־קאַנטן, האָט מען פֿאַרשיקט קיין סיביר. דערווייַל נישט אַמאָל אויך אונדז אָזאַ גורל?

נאָך אייַדער די מעלדונג האָט זיך באָוויזן אויף די ביאַליסטאָקער גאַסן, פֿלעגן פּיל יוגנטלעכע ריזיקירן און אַריבערפֿאָרן קיין ווארשע, כדי פֿון דאָרט בערענגן סחורות און זיי פֿאַרקויפֿן אין ביאַליסטאָק, די דאָזיקע יוגנטלעכע האָבן דערציילט, אַז אין ווארשע צו יענער צייט (1940), איז די לאָגע נישט אָזאַ געפֿערלעכע. אין אַלגעמיין איז שטיל, דער מסחר גייט וויייטער אָן. אויפן סמך פון אָזאַ אינפֿאַר־מאַציע, האָבן אַ היפּשע צאָל יידן זיך רעגיסטרירט צוריק צו פֿאָרן אין דער אָקופּירטער פּוילן. נאָר דער רוב איז געווען צעטומלט און אומאָנטשלאָסן. אויך אונדזערע וויש־קאָוער אין ביאַליסטאָק — הענער קאַלוסקי, מרדכי־מענדל האַלענבערג, חיים רינג, רפאל שקאַרלאַט, איטשע נייַמאָן, ישׂראל דזשענגעווישט און אַנדערע, האָבן איינמאָל זיך געטראָפֿן און אָנגעהויבן אָרומרייַדן די פֿראָגע פון דער רעגיסטראַציע. הענער קאַלוסקי איז געווען בייַ דער מיינונג, אַז בעסער אַרויסנעמען סאָוויעטישע פּאַספּאָרטן. דאָס הייסט נאָך נישט — ווערן קאָמוניסטן. דאָקעגן איז ווארשע, בייַם דייטש, ווען אַלעמאָל ווערן עקראַנירט. יידן דאַרפֿן אַהין נישט פֿאָרן. לייַדער, דער רוב פּליטים אין ביאַליסטאָק האָט זיך דאָן פֿאַרשריבן צוריק צו פֿאָרן קיין ווארשע, בעת אַ מינ־דערהיינט האָט זיך דעצידירט אויף סאָוויעטישע בירגערשאַפֿט. און די האָט מען דערלויבט בלייבן ווויינען אין דער ביאַלי־סטאָקער וואַיוווידסטוווע, אין די קליינע שטעטלעך.

14 הדשים צייט האָט זיך צעצויגן די קאָנפֿראַנס־אַרבעט בייַם אויסהאַקן וועלדער. די שוועדע האָבן אויסגעזוכט אַ קלאָנג, אַז עסן, די שלעכטע און אַנטיסאָציאַליסטישע באַדינגונגען, די נישט גענוגדיקע קליידונג אין די טעג פון שטאַרקע פּרעסט און קעלטן, האָבן שיטערער געמאַכט אונדזערע רייַזן, גורם צוועלן צו קראַנקהייטן און דעצענטראַציע. 5 פּאָרטאָג פֿלעגט מען זיך אויפֿהייבן, מאָרשירן 6 קילאָמעטער צופּוס אין וואַלד אריין און ערשט דאָ אָנהייבן זאָגן, האַקן און שלעפּן די ביימער און קלעצער. אין, אַלס עלטערער מענטש, האָב געאַרבעט אויפֿן „פּאָשיאָלעק" גופּא, ביים צונויפֿלייגן דאָס האָלץ. מיין יהושע האָט צוזאַמענגענומען די קלעצער אויף דער דווינע און מיטן „ספּלאָוו" זיי צעשיקט אינעם טייַך.

אין דער „סטאָלאָוויע" האָט מען באָקומען צווייי מאָל אין טאָג עסן אויף אַפּאַוויזאַציע־קאָרטן, וועלכע ס'האָט געהאַט נאָר דער וואָס האָט געאָרבעט. דערביבער האָבן אויך די פּרויען. אָפילו עלטערע, געמוזט גיין צו דער אַרבעט, אַנדערש וואָלטן זיי נישט געהאַט קיין שפייז־קאָרטן. די מיטאָגן זענען געווען זייער אַרעמע, אַן פּליישׂ, וועלכעס מען האָט באָקומען נאָר איין מאָל אין וואָך — זונטיק. איך אין מיין פּאַמיליע האָבן נישט געגעסן פון דער „סטאָלאָוויע", ווייל אָלץ איז געווען טריפה. מיר האָבן זיך באַגנוגנט מיט ברויט, טיי און קאָר־טאָפל, וועלכע מ'האָט זיך אַליין געקאָכט. ערגער איז געווען מיטן אינשאָפן זיך די קאַרטאָפל, ווייל די אינווווינער פון „פּאישאָלעק" האָבן נישט געוואָלט פּאַרקויפן פאַר רוסישע רובלס, נאָר פאַפּאָדערט אַ טויש־האַנדל — צו געבן זיי העמ־דער, שיך, שטיוול אדג'ל.

אין יאָר 1941 איז געשלאָסן געוואָרן דער א. ג. „שיקאַרסק־־ סטאָלע אָפּמאַך" צווישן דער פּוילישער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן און דער סאָוויעטישער רעגירונג. לויט דעם הסכם זענען אָלע געוועזענע פּוילישע בירגער, אַרעסטירטע אדער אינטערנירטע אין רוסלאַנד, באַפרייט געוואָרן פון זייערע פאַרשיקונגס־פלעצער אדער תפיסות. אַזוי ווי דאָס רעאַליזירן דעם אָפּמאַך איז אויסגעפאַלן אין די ווינטער־ חדשים, האָט דער רוב באַפרייטע יידן, צווישן זיי — אויך פון אונדזער „פּאשאָלעק", זיך געלאָזט אין די וואָרעמע לענדער. מיר זענען אָנגעקומען אין דער שטאָט סאַמאַרקאַנד, אין דער אובעקישער רעפובליק.

7.

אין די אובעקישע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך דאָס געפינען פיל יידן, עוואַקואירטע פון די אָקופּירטע סאָוויעטישע געביטן, באַפרייטע פון די לאָגערן און פאַרשיקונגס־ערטער, ווי אויך די א. ג. בוכאַרער יידן. די יאָרן תפיסה און לאָגער, דאָס נישט־דערזען און די שוועריע אַרבעט, האָבן איצט, נאָכ־ דעם וואָס קלימאַט און דאָס אָרט, געגעבן זייער טרויעריקע רעזולטאַטן. דער בושעוועדיקער טיפוס האָט שיטער געמאַכט די ריייען פון די באַפרייטע יידן. טויטע און דערשעפּטע זענען זיי געלעגן אויף די גאַסן פון אובעקיסטאַן.

און די וועמען די פּיס האָבן נאָך גוטגעגן, האָבן אָנגע־ הויבן ביסלעכווייז זיך איינאַרדענען אויף אַרבעט. די יוגנט איז מאַביליזירט געוואָרן אין דער פּוילישער אַרמיי פון גענעראַל אַנדערס, אדער אין דער רויטער אַרמיי. די עלטערע יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנדל. אָזוי האָט מען געוואָרט אויף דער פאַרענדיקונג פון דער בלוטיקער מלחמה, וואָס האָט געלאָזט אירע טיפע שפּורן אויף אין וווייט הינטער־ לאַנד, די סאָוויעטישע מיטל־אזיע.

מיין זון יהושע האָט זיך אָנגאָנשירט אָלס באַן־אַרבעטער, ווייל די ברויט־נאָרמע פון אַזאָ קאָטעגאָריע באַשעפטיקט איז געווען 800 גראַם א טאָג, אַנשטאָט 400 פאַר קינדער און נישט־אַרבעטנדיקע משפּחה־מיטגלידער. אויך האָט יעדער אַרבעטער צוגעקאָכט אָפּעסן א מיטאָג אין דער סטאָלאָווע פון זיין אַרבעט־פּלאַץ. איך אַבער, זייענדיק אָפּגעהיט נישט צו עסן קיין טריפות, פלעג מיין נעבעכדיק ברויט־נאָרמע פאַרקויפן אויפן באַזאַר און דערפאַר זיך איינשאָפן קאָרטאָפל, ציבעלעס, גרינוואַרג, כדי טועם זיין א ביסל געקאָכטס. אָוא רעזשים האָט מיך דערפרעט צו אַלגעמיינער דערשעפּונג און כ'בין קראַנק געוואָרן אויף א מוח־אַנצינדונג. א גאַנץ יאָר בין איך געלעגן צו בעט און די דאָקטוירים זענען נישט געווען אָפּטימיסטיש בנוגע מיין לעבן.

אין יאָר 1943 איז אונדזער לאַגע פאַרבעסערט געוואָרן צוליבן דערהאַלטן פון ארץ־ישראל און פון אַמעריקע פעקלעך פון קרובים און פרייַנד, דורך דער פאַרמיטלונג פון „דזשאָינט". אין די יאָרן 1944/45 האָט דער „דזשאָינט" געשיקט קיין סאַמאַרקאַנד פיל קאַסטנס קלייַדער און עסנוואָרג, וואָס האָט גלעזלנדערט די נויט פון די פּוילישע יידן דאָרט און אין אַנדערע שטעט פון רוסלאַנד.

8.

אין יאָר 1946, נאָכן אָפּמאַך מיט דער פּוילישער רעגי־ רונג, האָט מאָסקווע דערלויבט אָלע געוועזענע בירגער פון פּוילן ביזן יאָר 1939, זיך צוריקקערן אין זייער פריערדיקע היימען. עס האָט זיך אַנגעהויבן די גרויסע רעפּאַטריאַציע. די סאָוויעטישע רעגירונג האָט צוגעשטעלט ספּעציעלע באַנען, באַאָרגט די רעפּאַטריאַנטן מיט „צידה לדרך" און יעדע־ פון אונדז, הגם ר'האָט שוין געווווסט דעם גרויסן בראָד, האָט נאָך גלעלבט מיט דער אילוזיע, אַז אומקערנדיק זיך קיין פּוילן, וועט ער אפשר אין זיין שטאָט אדער שטעטל טרעפן וועמען פון דער פאַמיליע, די פּריערדיקע דירה אדער אַן אנדער פאַרמעגן, וואָס איז אויבערגעלאָזט גע־ וואָרן מיט 7 יאָר צוריק. ליידער, מיידאַנעק, טרעבלינקע, אוישוויץ און סאָביבאָר האָבן דערציילט וועגן דעם חורבן פון פּוילישן יידנטום, וועגן אַן אויסהאַרעוועט פאַלק וואָס איז אומגעקומען אויף קידוש השם. וועגן נאַזענען זיך צוריק אין די פּריערדיקע ווינקלעך, וועלכע האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד. דער אָנטישמיטיזם האָט געבושעוועט אומעטום - אין די גרויסע שטעט, ווי אין די קליינע ערטער. אויפן ניצול־גוואַרענעם ייד האָבן געליטערט טויזנטער געפאַרן.

דער רוב רעפּאַטריאַנטן איז געשיקט געוואָרן קיין ניידער־ שלעזיע, וואָס האָט זיך אויסגעלידיקט צוליבן פאַרטרייבן פון דאָרט די דייטשן. איך מיט מיין פאַמיליע זענען אָנגעקו־ מען קיין וראַצלאַוו און דאָ האָבן די פאַלאַקן אויף א צינישן און אומפאַרשעמטן אופן אונדז געשיקט „דאָ פאַלעסטינע" און דערביי זיך נעפרעגט מיט שטויגונג „פונוואַנען האָבן זיך געקומען אַזויפיל יידן?!"...

ווידער האָט זיך אָנטפלעקט די גרויסע הילפס־טשטיקייט פון „דזשאָינט" אין דעמאָלטיקן פּוילן. נישט נאָר עסן און מלבושים זענען צעטיילט געוואָרן די נויטבאַדערפטיקע, נאָר מ'האָט אויך אויפגעשטעלט קאָאָפּעראַטיוון, געשאָפן אַרבעס־ פּלעצער, געגרינדעט קיבוצים און פּינאַסירט עמיגראַציע און עליה. מיר זענען נישט לאַנג געווען אין וראַצלאַוו און דערנאָך אָרויסגעפאָרן (פאַרשטייט זיך, אַז אומלעגאַל) קיין פּראָג. אויך דאָ האָבן מיר געפּילט די זאָרגעוודיקע האָנט פון „דזשאָינט", וועלכע האָט נאָך 6 וואָכן פון אונדזער זיין אין דער הויפּט־שטאָט פון טשעכאָסלאָוואָקיי, אונדז איבער־ געשיקט קיין פאַריז.

נאָכן אָפּזיין ביי א האַלב יאָר אין א קיבוץ פון פּועלי אגודת ישראל הינטער פאַריז, איז מיר געלונגען אָנצוקונפּ א בריוולעכן קאָנטאַקט מיט מיינע שוואָגערס אין אַרגענטינע: וועלוול ראָטבאַרד און ישראל סאָקאָל. אָזוי ווי מיר זענען געווען די אייניציק לעבנגעבליבענע פון זייערע אַמאָליקס, האָבן זיי שטאַרק געדריקט אויף אונדז מיר זאָלן אַריבערפאָרן קיין בוענאָס־אייַרעס. זיי האָבן אונדז דאָרט אויפגענומען און אפילו פאַראָרגט מיט א קאָאָניאַל־געשעפט, אָבער ליידער האָב איך נישט געקאָנט דערפון ענגיסן, ווייל מ'האָט עס גמעוזט אפן האַלטן אין שבת. פאַר אָזא ייד ווי איך, וואָס האָט אין די שרעקלעכע באַדינגונגען פון נע־נד איבער לעבנדער און צוויישן אנדערע פעלקער, אפּגעהיטן דעם שבת,

האָב נישט געוואָלט איצט, נאָר דער באָפרייאונג, מחלל־שבת זיין אין אַן אייגן געשעפט. דער סוחר, וואָס האָט מיר איבערגעגעבן די קראָם, האָט געשטוינט. „ס'טיטשט — האָט ער געטענהט, — שבת איז דער גרעסטער לייז, און אויב איר בלייבט נישט אין געשעפט, מעגט איר ווערן אַ שמש אין אַ שול...“

א צעבראָכענער בין איך יענעם פרייטיק אָונט אַהיימ־ געקומען און באָשלאָסן ווערן אַן ארבעטער אין דער פאבריק פון מיין שוואָגער וועלוול ראָטבאָרד. ווען מיינע צוויי קינדער — דער זון יושוע און די טאָכטער רבקהלע — האָבן בכבודיק חתונה געהאָט אין אַרגענטינע און זיך איינ־ געאָרדנט, האָב איך שוין גישט באָדאָרפט ארבעטן. זיי האָבן פולשטענדיק מקיים געווען די מצווה פון כיבוד אב ואם (מיין זון יהושע האָט געהייראָט מיט דער טאָכטער פון גרויסן וואָלד־סוחר און טאָראָק־אייגנטימער פון ריפין — ר' שלמה ברון; מיין טאָכטער האָט חתונה געהאָט מיט יעקב שיימאָן, אַ זון פון גרויסן פאַבריקאַנט און הויז־באָזיצער אויף זי נאָלעווקע, ר' משה שיימאָן. מיין שנור און איידעם האָבן ווי מיר אדורכגעמאכט דעם נע־ונד אין די מלחמה־יאָרן).

9.

הושענה־רבה 1961 האָט מיך געטראָפן אַ גרויס אומגליק. מיין הייס־געליבטער און טייערער זון יהושע איז געשטאָרבן פון אַ הארץ־אַטאַק אין עלטער פון 39 יאָר. ער האָט פאָר־ יתומט נישט נאָר זיין פרוי רחלע, זיינע צוויי זין שלמה (10 יאָר אַלט) און מרדכי (5 יאָר אַלט) — נאָר אויך איך און מיין פרוי פייגע האָבן זיך דערפילט שטאַרק איינזאָם און דערשיטערט פון דער אומגעריכטער אבידה. ער איז געווען פון די יעלטערע אין איצטיקן דור, וואָס האָט אזוי געטרייַ און איבערגעגעבן געוואָרגט פאָר זייער טאָטע־מאָמע.

מיין שנור, טאָכטער און איידעם, צוזעענדיק דעם גרויסן צער צוליבן טויט פון יהושען, האָבן אונדז דערמעגלעכט אַ טוריסטן־רייזע קיין ישראל, כדי דאָ, אין יידישן לאַנד, פאָרגעסן אַביסל אין דעם אומגליק. קומענדיק קיין ישראל און זעענדיק וואָס דאָ קומט פאָר, איז ביי מיר און מיין פרוי געפאַלן דער באָשלוס: מיר בלייבן דאָ! אזוי אָרום איז ענדלעך מקויים געווארן דער גרויסער טרוים אונדזערער אין משך פון לאַנגע לאַנגע יאָרן, נאָך פון יענער צייט. ווען אין ווישקאָווי האָט זיך אין אונדז דערוועקט אַ בענק־ שאָפט נאָך ציון.

אין אָנהייב זענען מיר פול געווען מיט איינדרוקן און טיפע איבערלעבונגען פון דעם וואָס די אויגן האָבן געזען און די אויערן האָבן gehערט. פאָר אונדז האָט זיך אַנטפלעקט די יידישע מדינה אין איר דינאָמישקייט און מיט איר אופן פון אויפנעמען און אינאָרדענען די עולים פון פאַרשידענע לענדער. גלייכצייטיק האָבן מיר געהאָט נאָך אַן אַנגענעמע איבערראַשונג: די אָקטויוויטעט און לעבעדיקייט פון אונזדזר ווישקאָווער אַרגאַניזאַציע. מיר האָבן דאָ געטראָפן אונדזערע לאָנדסלייט — די ערשטע חלוצים פון ווישקאָוו, וואָס האָבן שוין איצט גראָע האָר און אויך די שארית־הפליטה פונעם גרויסן חורבן, וואָס האָבן עולה געווען אין לאַנד שוין נאָך דער אַנטשטייונג פון דער מדינה.

עס דאָרף גלייך געזאָגט ווערן, אַז דער אירגון יוצאי ווישקוב בישראל איז טריי געבליבן די שענסטע טראַדיציעס פונעם יידיש־געזעלשאַפטלעבן לעבן אין ווישקאָוו. מיטן אויפשטעלן אין תל־אביב דעם „בית וישקוב“, האָבן זיי אויפן סאַמע בעסטן אופן פאַראיביקט דעם אַנדענק פון יידישן שטעטל אויפן בוג. די ארבעט און צוגרייטונג פאָרום דעם יזכור־בוך האָט מיך גלייך פון אַנהייב געלאָזט גלויבן, אַז מיר וועלן מצליח זיין אַרויסצוגעבן אַ ספר־מאָנומענט נאָך דער אומגעראַכטער וווישקאָוו. דאָס זעלבע לאָזט זיך אויך זאָגן וועגן דער גמילת־חסדים קאַסע, וואָס העלפט שטעלן אויף די פיס פיל לאַנדסלייט, וועלכע נייטיקן זיך אין קאַנ־ סטרוקטיוון הילף. די הלוואות וועלן אַרויסגעגעבן אַן פרא־ צענט. עס איז אויך טעטיק אַ פרויען־קאָמיטעט, וועלכער וווייזט אַרויס אַ סך איניציאַטיוו און אַקטיוויטעט.

בראש פון דעם אירגון אין ישראל שטייט דער פרעזעס מנחם שטעלונג, דער זון פון די קדושים ר' חיים־העניך און אסתר־מינדל שטעלונג. סעקרעטאַר — דער שטילער און באַשיידענער ירחמיאל ווילענסקי, דער זון פון די קדושים בעריש און ביילע ווילענסקי. מיט די פינאַנסן פאַרוואָלטעט פנחס שולץ, דער זון פון קדוש און אַלעקסאַנדער חסיד ר' יחיאל שולץ ע"ה. דער בויאונטערנעמער אברהם ווילנער (ווילענסקי), וואָס אונטער זיין אָנפירונג איז אויפגעשטעלט געווארן דער בית וישקוב. דער וויצע־פרעזעס — יעקב מיטלסבאַך, זון פון מיכאל מיטלסבאַך ז"ל.

אינעם פרויען־קאָמיטעט זענען באַזונדערס שטעיק: רבקה ביסמאַנאוסקי, ליזע שטעלונג, צפורה כהן, חוה יחיאלי, חיה אוסטרי, סערעלע פשעטיצקי און אַנדערע. זאָלן מיר מוחל זיין די, וואָס כ'האָב נישט אויסגערעכנט זייערע נעמען. איך האָב נאָר געוואָלט אויבערגעבן מיינע ערשטע איינדרוקן ווי אַזוי כ'האָב געטראָפן אין ישראל די ווישקאָווער לאַנדס־ לייט.

(אויבערגעדרוקט פון „דער סאָג־מאָרגן־זשורנאַל“, ניו־יאָרק, 15.11.59, „מיין רייזע אויבער אָטאָ“ ליקע יידישע שמעס אין שטעטלעך אין פוילן“)

טויטע שאָטנס שפּאַצירן אין מארק... ד"ר חיים שאַשקעס

...און שוין זענען מיר אין דער שטאָט ווישקאָוו. וויי, וויי, וויפל זכרונות קנויללן זיך פון דער צייט, וועו איך בין דאָ דאָס ערשטע מאָל געקומען מיט 35 יאָר צוריק, כדי צו פאַרלייגן די קאַאָפּעראַטיוון באַנק.

נישט אַליין בין איך דאָן געווען אין אויטאָמאָביל. עס איז מימטגאָפאָרן דער דאָן נאָך גענעלעך אומבאַקאַנטער

קיין אלף־בית נישט געקענט. ער איז געווען אַנגעשטעלט דורך דער אויפבוי־אַפּטיילונג פון „דזשאינט" אַלס דער בוי־ספעציאַליסט אויפצושטעלן די חורבות אין אַ ריי יידישע ישובים. אָן אַזוי זענען מיר אייניקע יאָרן צוזאַמען געפֿאָרן. ער — כדי מיטהעלפֿן בויען הייזער, און איך — קאַאָפּעראַטיווע בענק.

אַריינפֿאָרנדיק אין ווישקאָוו, האָבן מיר זיך דאָן פֿאָרגעשטעלט אין אַ יידישן רעסטאָראַן, וואָס איז געווען באָרימט מיט זיינע פּיש.

און וועָן איך האָב מיט יאָרן שפּעטער ווידער באַזוכט ווישקאָוו, האָב איך געמיינט, אַז איך וועל אויך אַהין גיין. אָבער, וועמענס ברויט האָט גענאָסן, דעם לויבט מען.

אין איצט, נאָכן חורבן? דער ווישקאָווער מאָרק האָט אייניקע רעגירונגס־קראַמען: פון לעדער, פון עלעקטרישע מכשירים, פון שפּייז. אויך קיילעכדיקע שוואַרצע ברויטן, אַזעלכע ענלעכע אויף די, וואָס מיין בעקער האָט געבאַקן, לאַדעווען מען אָן אויף אַ וואָגן און אַ ביסל מענטשן דריינען זיך אין מאָרק אַרום פּויערישע פֿורן. אָבער אַלץ די נייע, די פֿרעמדע.

אַ שילדל ביי דעם גאַז־לאָמפּ אינמיטן מאָרק לאָדט אונדז איין אויף עסן און אַ שנאַפּס צום רעסטאָראַן אין געסל, אונטערן עטואָס מאָדנע קלינגעדיקן אין פּוילן איטאַליענישן נאָמען „לאַ בעללאַ דאַנגא" („די שיינע דאַמע"). דאָס הויז איז טאַקע דאָרטן, ווו מיר האָבן אַמאָל מיט טשערניאַקאָווון געגעסן די געפילטע פּיש. לאָז איך דעם שאָפער אַננעמען בענזין און אַליין פֿאָרדערי איך זיך אין געסל.

שטייט דאָס זעלבע גרויע הילצערנע הייזל צווישן אַסיגע־דיקע ביימער. שטיינן וואָאַנעלעך מיט רויטע בלימעלעך אויפן פענצטער. רוקט זיך אַרויס אַ צעקוד־לטער קאָפּ מיט שלעכט געפֿאַרבטע בלאָנדע האָר, וואָס הענגען אין קאָסמעס. מיט אַ ראָזלעך־דיקן פּרעך־לאַכעדיקן געזיכט. דער „קאָפּ" פֿרעגט מיך: „וועמען זוכט איר דאָ, פֿראָשען פאַנאַ?" ענט־פער איך: „די ‚לאַ בעללאַ דאַנגא' זוך איך". „קומט אַריין, זוכט נישט, דאָס בין איך די ‚פּינקנקא פאַני' (די שיינע דאַמע)" — זאָגט דער צניעותדיקער קאָפּ.

אַנטשולדיק איך זיך און גיי אַוועק. איך וויס, אַז דאָס וואָס איך זוך איז מער נישטא. טויטע שאָטנס שאָפֿצירן אין מאָרק, טרינקען דאָ אין שענק און איך קוק דאָך צורי־ק אויף די יאָרן, ווען צוזאַמען מיט טשערניאַקאָווון האָבן מיר אין חסידישן ווישקאָוו געגעסן געפילטע פּיש...

הרב בראָנשטיין באזוכט ווישקאָוו אין 1961

הרב בראָנשטיין, גבוי. תלמיד פון דער נעוואַרידקער ישיבה אין ווישקאָוו און איצט — רב אין שפּיטאָל „לבנון" אין בראָנקס (ניו־יאָרק), האָט אין די יאָרן 1958 און 1961 באַזוכט אַ ריי מזרח־אייראָפּעישע לענדער (רוסלאַנד, פּוילן און אַנד.), אין די ראַמען פון אַ רעליגיעזער שליחות אין אויפטראָג פון דער אַמעריקאַנער אגודת־ישראל. אין פּוילן האָט הרב בראָנשטיין אַדורכגעפֿירט דעם ברית־מילה אָפּצו ביי צוויי הונדערט יידישע קינדער און יונגטלעכע.

זייענדיק אין פּוילן, האָט אונדזער בן־עיר הרב צבי בראָנשטיין, געהאַלטן פֿאַר זיין הייליקן חוב צו באַזוכן אויך ווישקאָוו. מיר זענען אים דאָ אויפן בילד, ביים אַריינקום אין שטאָט. אויפן האַריזאָנט — די אַלטערטימלעכע ווישקאָ־ווער קירכע.

קיין ווישקאָוו איז הרב בראָנשטיין געקומען מיט נאָך אַ בן־עיר, נחום ציוויאַק, וועלכער וווינט היינט אין וואַרשע. אויפן בילד: נ. ציוויאַק באַגראָבט אויפן ווישקאָווער בית־עולם די ביינער וואָס האָבן זיך דאָרט אַרומגעוואַלגערט (זומער 1961).

אין אייניגע פון די פֿליסנדיקע וואָסערלעך אין ווישקאָוו, אין דער א. ג. „סטרוגע", האָט הרב בראָנשטיין געפונען אַ מצבה מיט אַ ייִדישן אויפשריפֿט, אויף וועלכער ער וויזיט אָן מיטן פינגער (בילד אויף זייט 202). אַ שטיק פון דעם שטיין האָט ער געבראַכט קיין ישראל און אים אויבערגעגעבן אין רשות פון „בית וישקוב" אין תל־אביב.

דאס בילד אונטן שטעלט פאר די געבוידע פון איצ־טיקן וווישקאוער מאגיסטראט (שטאט־פארוואלטונג), פאר־טאגראפירט דורכן הרב בראנשטיין.

כדאי אונטערצושטרייכן, אז די פוילישע מאכט־ארגאנען און דער ועד הקהילות הקדושות אין פוילן, האבן דעם הרב צבי בראנשטיין ארויסגעוויזן די ווייטגיינדיקע הילף און פארשטענדניש פאר זיין שליחות. אין ליגניץ האט ער אין א גוט אויסגעשטאטער אמבולאטאריע אדורכגעפירט דעם מילה־אקט איבער קינדער און יוגנטלעכע, דער רוב — פון רעפאטריאנטן פון רוסלאנד.

פאר דעם אויפטו, האט דער פארבאנד פון די רעליגיעזע יידישע קהילות אים באשאנקען מיט א ספעציעלן דאנק־בריוו, געחתמעט דורך ד"ר א. ליבא און י. פרענקעל. דער בריוו דערציילט בפרטיות וועגן זיין מסירותדיקער ארבעט דארט.

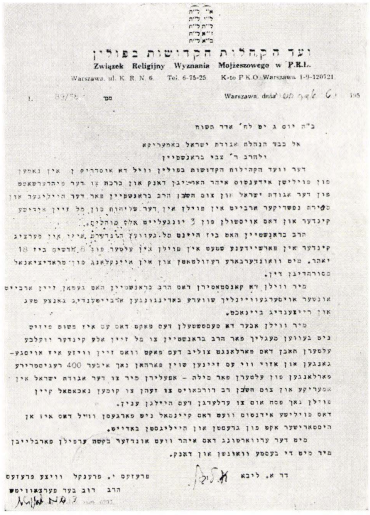

ועד הקהלות הקדושות בפולין
Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego w P.R.I.
Warszawa, ul. K. R. N. 6. Tel. 6-75-25. K-to P.K.O. Warszawa 1-9-120721

Warszawa, dnia

מר

ב"ה יום ג ים לח' אדר תשוח

אל כבוד הנהלת אגודת ישראל באמעריקא

וויהרב ר' צבי בראנשטיין

דער ועד הקהילות הקדושות בפולין וויל דא אוסדרוק ן אין נאמען פון פרובינצן אידענטום איהר האכיבן דאנק און כרכת עו דער ירושלים פון דער אגודת ישראל עון צום חשכן הרב בראנשטיין פאר דער הייליגער עון ספרה נשמירקער ארבייט אין פוילן אין דער שוויוות פון פל זיין ארויסיג קינדער און דאס אויספולן פון 3 יונגעלייט אלס קוהלים.

הרב בראנשטיין האט בין היינט פל־צווינק הערישן ארויי אין פערבינ קינדער אין פארשיידענע שטעט אין פוילן גיין פעשער פון 10 יאהר. טים וווינטערצארט רעזולטאטן צרן אין אויסגעצוג פון פארהיפאנאל סטרהיפן דין.

מיר ווילן דא קאנסטאטירן דאס הרב בראנשטיין האט בעפאלן זיין ארבייט מוטער אויסטרענגונגען פון פוערנגענגן אבריישנדיק באצוג מיט אוך הייצענדיג ביינאכט.

מיר ווילן אבער דא פעסטשטעלן דעם פאקט דאס עס איז פאסן פיוהס ניט בלויבן פעלליך פאר הרב בראנשטיין צו טל זיין אלע קינדער ווילכע צלטפון חאבן דאס פארלאנגט צוליב דעם פאקט דאס זיין ווידער איז אויסגע־נאנגן און אזוי ווי עס ווייגען פוין פארהאן נאך איבער 400 ייעדישקייט פארלאנגן פון לעטצלן פאר בילה – אפעלירן מיר צו דער אגודת ישראל אין אמעריקא און צום חשכן רב ווירקאוים צו זאלן צו קומען נאכאמאל קיין פוילן נאר אפה אום צו פרלעדגן דעם הייליגן ענין.

דאס פוילישע אידענטום וועם דאס קיינמאל ניט פארגעסן וויל דאס איז אן הויפארשער אקט פון בדפטען און קייליגמען באציוג.

מיט דער פרוואראטונג דאס איהר וועם אונדזער בשפה עריילן פארבליבן

מיר מים די בעסטע וואונשן און דאנק.

דר א. ליבא
פרעזעס י. פרענקל וויצע פרעזעס
הרב רוב בער פערקאוויטש

באזונדעריש ישראל, האט הרב בראנשטיין זיך געטראפן מיט דעם קאמיטעט פון אירגון יוצאי וישקוב און באריכטעט וועגן זיין באזוך אין דער אלטער היימשטאט, אין וועלכער ס'איז היינט נישטא קיין סימן פון א יידיש לעבן...

דריטער טייל

חלק שלישי

וישקאוועד אין ישראל
און אין דער וועלט

בני וישקוב בישראל ובעולם

קאָמיטעט פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל און דער בוך־קאָמיטעט. פון רעכטס: יחיאלי פנחס, אַסטרי חייה, קאָוויץ חיים, שטעלונג ליזאַ און מנחם, פּאַרבשטיין משה, ווילענסקי ירחמיאל, ביסמאַנאָווסקי רבקה, מיטלסבאַך יעקב און כספי מנחם.

ועד אירגון יוצאי וישקוב בישראל וועד־הספר. מימין: יחיאלי פנחס, אוסטרי חייה, קוביץ חיים, שטלונג ליזה ומנחם, פרבשטיין משה, וילנסקי ירחמיאל, ביסמנובסקי רבקה, מיטלסבך יעקב, כספי מנחם.

דער אָנהייב אין ישראל

משה פֿאַרבשטיין
לאָס־אַנדזשעלעס

ביז דער אָנטשטייאונג פון דער מדינה, זענען די וויש־קאָוור געקומען קיין ארץ־ישראל מיט דער דריטער און פערטער עליה, ווי אויך אויף אַן אינדיווידועלן אופן. יעדער איינער פון זיי האָט מיט זיינע מעגלעכקייטן און טעמפּע־

פֿרעזידיום פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל, בעת דער אזכרה אין תל־אביב, 1950.

נשיאות אירגון יוצאי וישקוב בישראל באזכרה בתל־אביב, 1950. פון רעכטס: חיים־נתן וועננראָו, בינה האָלצמאַן־ראכמאַן, יעקב־דוד פּשעטיצקי ז״ל, דער חזן, פֿאַרשטייער פון התאחדות עולי פולין, משה פֿאַרבשטיין, יעקב מיטלסבאַד.

ראַמענט געהאַלפן דאָ פֿאַרמירן דאָס נאַציאָנאַלע יידישן לעבן און באַטייליקט זיך אינעם גאַראַנטל פון ישוב מיט דער מאַנדאַטן־מאַכט. אונדזערע לאָנדסלייט פֿלעגן זיך פון צייט־צו־צייט צונויפטרעפֿן, אָבער דאָס זענען געווען צוזאַמענ־קונפֿטן פון אַ פערזענלעכן כאַראַקטער, הגם קיין זכרונות וועגן ווישקאוו האָבן נישט געפֿעלט...

ערשט מיטן פֿאַרנעמיקן די צווייטע וועלט־מלחמה און מיטן פֿאַרשטאַרקטן עליה־שטראָם פון די שארית־הפליטה, האָבן אונדזערע הערצער אַנגעהויבן שטאַרקער קלאָפֿן: האָט ווער פון די נאָענטע זיך אָפּגעראַטעוועט? וועט מען זוכה זיין צו זען אין יידישן לאַנד אַ ניצול־געוואָרענעם מיטגליד פון די פֿאַרצווייגטע וווישקאווער משפחות? און אויב זיי וועלן קומען אַהער — דערשלאָגענע און צעבראָכענע פון די שוידערלעכע מלחמה־איבערלעבונגען — וועט ווען פֿאַר זיי זאַרגן? פֿאַראָם זאָלן זיי נישט דערפילן די ברידער־לעכקע, וואַרעמע האַנט פון די לאַנדסלייט?

ערשט אין יאָר 1950 האָבן מיר געזען, אַז פון די אָפּגעראַטעוועטע פונעם בלוטיקן מבול אין אייראָפּע קומען אויך אין דער אויפגעריכטער יידישער מדינה אונדזערע בני־עיר, וווישקאווער יידן, וועלכע מען דאַרף אויפנעמען בריידערלעך און האַרציק. דער ערשטער אָפּיציעלער צוזאַמענ־קום פון כמעט אַלע וווישקאווער איז פֿאַרגעקומען אין דער ווינונג פון י. ד. פּשעטיצקי ע״ה, אין תל־אביב, מיטן אָנטייל פון בארימון ישראל אסאָן פון לאָס־אַנזשעלעס. די אויס־געקליבענע פֿאַרוואַלטונג האָט אַרויסגעלאָזט אַ קול־קורא צו אַלע וווישקאווער אין לאַנד און אין אויסלאַנד, וווּ עס איז דערציילט געווארן וועגן דער אָנטשטייאונג פון אונדזער אַרגאַניזאַציע און עס איז פֿאַרלאַנגט געווארן דרינגענדיקע ממשותדיקע הילף פון די וווישקאווער אין דער וועלט. גרויס זענען דאָן געווען די באַדערפענישן און די מעגלעכקייט צו העלפן — זייער באַגרענעצטע. דער קליינער קאַפּיטאַל האָט נישט געסטייעט פאַר די לויפֿנדיקע אויסגאָבן און הלוואות. פֿלעגן דעריבער די פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער פון צייט־צו־צייט זיך באַשטייערן פאַר דער קאַסע און אַזוי אַרום אָנטקעגנקומען מיט הילף די, וועלכע האָבן זיך אין איר געגייטיקט.

די געגרינדעטע ליי־קאַסע האָט אין ערשטן יאָר פון איר אנטשטייאונג (1950) אַרויסגעגעבן הלוואות אויף גינסטיקע באַדינגונגען. פֿאַרן נייי־געקומענעם איז דאָס געווען אַ פּינאַנ־סיעלע און מאַראַלישע הילף פון דער ערשטער מדרגה. דעם זעלבן יאָר האָבן די וווישקאווער אין לאָס־אַנזשעלעס אונדז אַריינגעשיקט 6000 דאָלאָר — און אַ דאַנק דער דאָזיקער געלט־אַריינשפּריצונג איז מעגלעך געווען אויסצובייטערן די הילפֿס־אַרבעט אויף פֿאַרשידענע געביטן. מיר האָבן אויך אָנגעהויבן ערטיילן יומטובֿ־הילף צווישן מאָל אין יאָר פאַר די נויטבאַדערפֿטיקע — ערב ראש־השנה און ערב פּסח.

אויך פון אַרגענטינע איז געקומען מאַטעריעלע הילף און אַזוי אַרום האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין אויסלאַנד זיך אָפּגערופן אויף דער וועגדונג פון די וווישקאווער אין ישראל. בעת די ערשטע הלוואות אין יאָר 1950 זענען אַרויס־געגעבן געווארן אין דער הייך פון 75 ל״י — איז מען שפּעטער, אין יאָר 1953, אַ דאַנק דער הילף פון אויסלאַנד, דערגאַנגען צו הלוואות פון 200 ל״י, וואָס אין יענע צייטן איז עס געווען אַ גאָר ערנסטע סומע. מיט אַזאָ סכום האָט יעדער נייער עולה זיך געקאָנט העלפן ביים שטעלן די ערשטע טריט אין מדינת ישראל.

די אַרבעט איז זיך פונאַנדערגעוואַקסן. אונדזער אַמביציע איז דערנאָך געווארן: אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך און אויפֿ־בויען אַ דויערהאַפטן מאָנומענט לזכר דער יידישער קהילה אין וווישקאוו. זייענדיק די ערשטע זיבן יאָר סעקרעטאַר פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל, בין איך צופֿרידן, וואָס אונדזער אַרגאַניזאַציע איז זיך אַזוי שיין פונאַנדערגעוואַקסן. סיי די הילפֿס־קאַסע, סיי דער בית וישקוב און דאָס ספר וישקוב מעגן אַנפֿילן מיט שטאָלץ יעדן לאַנדסמאַן אונדזערן, וווּ ער זאָל זיך נאָר נישט געפֿינען.

אזכרה בבית החלוצות בתל־אביב
אזכרה אין בית החלוצות אין תל־אביב

פון רעכטס: משה פֿאַרבשטיין, יעקב מיטלסבאַד, בראָמאַ, פֿאַרשטייער פון התאחדות עולי פולין, מנחם שטעלונג, יעקב־דוד פּשעטיצקי, ישראל קאַלישקי.

15 יאָר אירגון יוצאי וישקוב בישראל

ירחמיאל ווילענסקי
תל־אביב

15 יאָר ווישקאָווער פֿאַרבאַנד אין ישראל איז געווויס אַ באַשיידענע דאָטע אָון לגבי די פּיל צענדליקער יאָרן עקזיס־טענץ אָון אַקטיוויטעט פּון אונדזערע לאָנדסמאַנשאַפֿטן אַרגאַניזאַציעס אין אויסלאַנד. פּונדעסטוועגן איז אונדזער אירגון געווארן דער צענטער פּון ווישקאָווער טעטיקייט אין דער גאַנצער וועלט אָון אַ הויפּט־אַדרעס פֿאַר אַלע אונדזערע בני־עיר אין לאָנד אָון אין אויסלאַנד.

איינע פּון די הויפּט־אויפֿגאַבן פּון ווישקאָווער פֿאַרבאַנד אין ישראל איז געווען אָון איז נאָך איצט: דערלאַנגען אַ ווּאַרעמע, ברודערלעכע האַנט יעדן לאַנדסמאַן, נייעם עולה, וועלכער טרעט איבער די שוועל פּון דער יידישער מדינה; העלפֿן אים באַפֿריַיען זיך פּון זיינע איבערלעבונגען אין די גלות־לענדער אָון צוויילן דעם פֿראָצעס פּון זיין אַקלימאַטי־זירן זיך אָון איינאַרדענען אין לאַנד, כדי ווייטער זיך אויס־לעבן דאָ אין אַ היימישער סביבה. אָון נאָך עפּעס: פֿאַר־אייביקן דעם זכר פּון די ווישקאָווער קדושים אָון טהורים וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם — דורך אזכרה־אָונטן, „בית וישקוב", מאָנומענט־זאַל, יזכור־בוך אדג'ל.

אויף וויפֿל אונדז איז געלונגען צו פֿאַרווירקלעכן די דאָזיקע וויכטיקע אויפֿגאַבן — וועט דערציילן דער ווייטער־דיקער באַריכט פּון אונדזער טעטיקייט.

די אָנטשטייאונג פּון אירגון

דער פֿאַרבאַנד אין ישראל האָט זיין געשיכטע אויך ביז דער מדינה־אָנטשטייאונג. אין ארץ־ישראל זענען ווישקא־ווער יוצאי אין אַ גאַנץ אָנגעזעענער צאָל, בערך עטלעכע הונדערט נפשות. זייער הויפּט־פֿאַראַלעם איז געווען — שאָפן אַ נייע פֿאָרם פּון לעבן. אין אונטערשייד פּון אידעאָלאָגיע און פֿאַרטייאישער צוגעהעריקייט, האָבן אַלע געשטרעבט צו „תולדות קוממיות לארצנו ותעטנו בגבולנו", וואָס האָט די הונדערטער ווישקאָווער אין ישראל צוגעבונדן צו די נייע לעבנס־פֿאָרמען אָון באַדינגונגען. צי דאָס זענען יוצאי ווישקאָוו חברים פּון אַ נייַ־אָנטשאָנעטעם קיבוץ, אָדער קאָלעקטיו (מושב), צי אין וואַרשטאָט אָון פֿאַבריק — האָט מען אויסגעשמידט די מלוכהשע זעלבשטענדיקייט אין אייגענעם לאָנד.

אָבער יעדער איינער איז יוצאי ווישקאָווער פֿאַרבונדן מיט זיין שטעטל, האָט געשטרעבט אַהערבריינגען פּון דער אַלטער היים זיינע נאָענטע. פֿאַרשטענדלעך, אַז ביי יענע אימשטענדן איז נישט יוצאי ווישקאָווער מעגלעך, אָדער נייטיק צו שאָפן אַ לאָנדס־מאַנשאַפֿט. אָן ענדערונג איז יוצאי ווישקאָווער מיטן טרויעריקן אויס־גאַנג פּון דער צוויישטער וועלט־קריג.

ענדע 1946 האָבן מיר דערהאַלטן די ערשטע ידיעות ווען טראַגישן אומקום פּון ווישקאָווער יידנטום: פּון איבער 10 טויזנט נפשות, זענען נאָר הונדערטער ניצול געווארן. דער פֿולער פֿאַרנעם פּון אומגליק איז אונדז נישט יוצאי ווישקאָווער באַקאַנט. ס'זענען דאָן געקומען אין לאָנד די ערשטע גרופּע פֿון ווישקאָווער יתומים־קינדער פּון טעהעראַן. אויך עלטערע עו־לים, דערוואַקסענע, וואָס זענען אָנגעקומען אין 1947 געקומען קיין ארץ־ישראל פּון טעהעראַן, האָבן דערציילט ווען חורבן פּון אונדזער שטאָט. נישט באַזונדערס־דיק נאָך די גרויס פּון אומ־גליק, זענען ווישקאָווער אין א"י געפֿאַלן אין גרויס בהלה זיך דערוויסן ווען גורל פּון זיערע פֿאַמיליעס ביי דער יידישער אָנענט, אָדער צום „רויטן קריַיץ". אָנפֿאַנג 1948, ווען מ'האָט שוין דערוואָרט די אָנטשטייאונג פּון מדינת ישראל, איז קלאָר געווארן, אַז דאָס ראָטעווען די שארית הפליטה קאָן פֿאַרקומען נאָר דורך עליה קיין ישראל. אָבער ווער ווען זיין פּון די גליקלעכע, וואָס זיינען נאָענטע זענען געבליבן לעבן — האָט מען נאָך נישט געווווסט. ס'האָבן זיך ספֿאַראַדיש געשאָפֿן קאָמיטעטן צו העלפֿן די געראָ־טעווענע, דורך שיקן שפּייז־פּעקלעך און באַזוּרגן ערשטע עקאָנאָמישע הילף די ניי־געקומענע. פּרוי אָרענשטיין (גאָלד־וואַסער) פּעפּע, וואָס האָט דאָן אין חיפה זיך פֿאַרנומען מיט איינאַרדענען די ווישקאָווער קינדער פּון עלית הנוער, קומט קיין תל־אָביב און צוזאַמען מיט זמיר (בושאַזע) רחל, אָסענהאָלץ דוּושע, בהרב זאב, בראָמאַ שמואל, ליבער וויגאַדאַ און אַנדערע, האָבן זיי זיך געווענדעט צו אונדזערע לאָנדסלייט וועגן שאָפן עקאָנאָמישע הילף און העלפֿן מיט וואָס איינער קען.

אין 1948 זענען פֿאַרגעקומען קלענערע פֿאַרזאַמלונגען פּון לאָנדסלייט, אויף וועלכע ס'זענען פֿאַרגעלייענט גרויסערן בריוו פּון גערעטעוועטע איינצלהייטן, פּולע מיט איוב־בשורות און שוידערלעכע איינצלהייטן. זיי האָבן פֿאַרלאָנגט פּון אונדז צו אַרגאַניזירן אַ הילפֿס־פֿאַרבאַנד, וואָס זאָל שיקן הילף קיין אויסלאַנד אָון אויך אויפֿנעמען די נאָר־וואָס בעקומענע אין לאָנד. מיטן אויסברוך פּון דער באַפֿרייאונגס־מלחמה, האָט דער פֿאַרבאַנד נישט געקאָנט אָנטשטיין אין דער פֿאָרם ווי ער האָט געוואָלט: אַז ס'זאָלן אין אים זיין פֿאַרטרעטן די יוגנט פּון די ווישקאָווער אין ישראל; אָוועקשטעלן דעם הילפֿס־קאָמיטעט אויף דער געהעריקער הייך. אַלע זענען דאָן געווען פֿאַרנומען מיטן זיכערן דעם נצחון איבערן אַרַ־בישן אַגרעסאָר. מיטן אָנקומען פּון דער ערשטער גרופּע ווישקאָווער פֿאַמיליעס פּון די דייטשע לאָגערן אין דער אַמע־ריקאַנער זאָנע, זענען אונדז באַקאַנט געווארן כמעט אַלע אויסלאַהיין פּון טראַגישן אומקום פּון יידישן ווישקאָוו. די געקומענע פֿאַמיליעס: ראָזענבערג, פּשעטיצקי, וועגנגראָוו, פּאַסטאַלסקי, נייַמאַן און אַנדערע, אַלע לאַנגיריקע עסקנים אין ווישקאָוו (ראָזמענער, דאָזאָרעס א.א.וו.). זיי האָבן גערופֿן פֿאַראַמלונגען פּון אונדזערע לאָנדסלייט און געפֿאָדערט אַל־זייטיקע טעטיקייט. נישט באַגונגענען זיך מיט קליינע הילפֿס־ארבעטן.

די ערשטע אָפּיציעלע גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַר־געקומען דעם 4־טן מערץ 1950, אין הויז פּון ר' יעקב־דוד פּשעטיצקי ז"ל. די וויכטיקסטע באַשלוסן וואָס זענען דאָן אַנגענומען געווארן: שאַפֿן אַ גמילות־חסד קאַסע פֿאַר קאַנ־סטרוקטיוויטער הילף; ערטיילן שטיצע די נויטבאַדערפֿטיקע. ס'איז אויסגעווייזלט געווארן אַ קאָמיטעט פּון די חברים:

חיים־נתן וועגגראָוו, שמחה פֿאַרבשטיין, פּעפּע אַרענ־שטיין־גאָלדוואַסער פּון חיפה, ישראל קאָלוסקי, רחל זמיר (בושאַזע), אברהם קוויאַטעק, יעקב־דוד פּשע־טיצקי, שמואל בראָמאַ, יצחק נודעל, משה פֿאַרבשטיין, יעקב ניימאַן און חיים צעמבאַל.

צווויי הויפּט־שטריכן באַצייכענען די טעטיקייט און אָנט־וויקלונגס־וועג פּון פֿאַרבאַנד אין ישראל: א) די הילפֿס־

אַרבעט אין אירע פאַרשידענע פאַרמען; די באַמיאונגען צו פאַרבריימערן די טעטיקייט, אונטערשטעלן דעם פאַרבאַנד אויף אַ העכערן געזעלשאַפטלעכן ניוואָ. ב) דער קאָנטאַקט מיט די וויישקאווער לאַנדסמאַנשאפטן אויף דער וועלט. די קעגנזיטיקע הילף און צוזאַמענארבעט, ווי אויך די צעמיינזאַמע ריכטליניעס, וואָס זענען פלאַנירט און פארווירקלעכט געווארן אין פארלויף פון דער צייט, האבן אויך געגעבן בשותפותדיקע דערגרייכונגען. איך וועל שילדערן די דאָזיקע טעטיקייטן כראַנאָלאָגיש, כדי געבן אַ גענויעס אינערבליק פון דער אַקטיוויטעט און אויפטוען.

באַניטע טעטיקייט

דעם 8־טן מאַי 1950 זענען אָקציעפטירט געווארן די פלע־נער פון נייעם קאָמיטעט. ס׳זענען שוין געווען ערשטע סומען אַ דאָנק שפענדונגען און הלוואות פון פארמעגלעכע חברים אין ישראל. משה פארבשטיין, צוזאַמען מיט יעקב־דוד פּינצקי, ווערן באַשטימט אלס די פאַראַנטוואַרטלעכע צו שאפן אַ געלט־פאנד, זאַרגן ווענן אייגנקאַפּיטאל מיטגלידער־אפּצאָל ביי אלע וויישקאווער אין ישראל, ווי אויך זיך פארבינדן מיט די לאַנדסמאַנשאפטן אין אמעריקע און ארגענטינע, כדי שאפן דעם גההנריק פאַנד פאר אַ גמילות־חסד קאָמיטע. נייטאַן יעקב איז געווארן באַשטימט אלס פאראַנטוואַרטלעכער אויפ־צומאַנען דאָס מיטגלידס־אפּצאל.

סוף 1950 וויילט אין לאַנד ה׳ ישראל אסמאַן — א וויי־קאווער וואָס איז געקומען פון לאָס־אַנזשעלעס, באקאַנט אלס השובער ליטעראַט און פארשער פון לעגענדעס און פאלקלאָר, מיטאַרבעטער פון ניו־יאָרקער „טאָג״, מחבר פון עטלעכע ביכער. ער באַקענט זיך מיט די אַרבעטן פון קאָמיטע, באַטייליקט זיך אין אַ גרעסערער פאַרזאַמלונג פון וויישקא־ווער אין תל־אביב. ער דערציילט, אַז זיי טיכטיקע וויישקאווער גרופּע אין לאָס־אַנזשעלעס (יחיאל בושאַוּ, די טעפּס, מאַרקוסכאַמער, ראָטבלאַט, ביאַלאָס, און באַזונדערס דער אביבערגרעבענער טעקסטיל מושקאַ און אַנד.), זענען גרייט צו העלפן רעאַליזירן די עקאָנאָמישע און קולטורעלע פלענער פונעם פארבאַנד אין ישראל.

אין די חדשים אקטאָבער—דעצעמבער 1950 ווערן צו־קאַפּאַטירט צום קאָמיטע די חברים משה פּאַכט, ראַכמאַן (האַלצמאַן) בינה, יעקב מיטלסבאַך, ירחמיאל ווייסנסקי, לאה גאָלדשטיין (נאדעל) און מאיר פּאַסטאַלסקי.

די אַרבעט פון קאָמיטעט ווערט אויסגעבריימערט. דער קאָסיר, יעקב־דוד פּינצקי, באריכטעט וועגן די אַרויס־געגעבענע הלוואות און דער גרעסערער צאָל ביטעט אויף נייע הלוואות. דער סעקרעטאַר משה פארבשטיין באריכטעט וועגן קאַפּיטאַל פון דער ליי־קאָסע, וואָס באַשטייט דאָן פון 500 דאָלאַר (דאָן — נאָר 170 ישראל־פונט) פון לאָס־אַנזשעלעס; 85 פונט פון אַרגענטינע און דעם גרוּאַמלטן הלוואות־פאַנד אין ישראל — 265 ל״י. ער דערציילט אויך וועגן די פונאַנדעראַרבעטייטע שפּייז־פּעקלעך, וואָס זענען דערהאַלטן געווארן פון בונעס־אייערעס, ניו־יאָרק און לאָס־אַנזשעלעס. דערבייַ גיט איבער מ. פּאַרבשטיין וועגן דער וועגדנוג פון פארבאַנד אין לאָס־אַנזשעלעס, מ׳זאָל זיי איבער־געבן די נעמען פון די וואָס האבן באַקומען די פּעקלעך, אויך וועגן בריוון פון לאַנדסלייט אין ישראל צו די אמעריקאַנער קאָמיטעטן, מיט אנקלאַגעס אוירפן היגן קאָמי־טעט, מיט דער פאַדערונג צו שיקן זיי דירעקט די שפּייז־פּעקלעך. אין ישראל איז דאָן געווען צו „צנע״־תקופה: שפּייז האָט מען באַקומען נאָר לויט קאַרטן. אונזדיעט קאָמיטעט האָט נישט געקענט נאכקומען אַלעמענס פארלאַנגען און איבערציינגן די באַוועלכטע, אַז ס׳זענען פאַראן מער נויט־באַדערפטיקע פון זיי.

אויף אַ צווייטער זיצונג באַריכטעט דער סעקרעטאַר פארבשטיין, אַז לאָס־אַנזשעלעס ווט בקרוב שיקן נאָך 500 דאָלאַר פאר דער ליי־קאָסע, און אַז די ניו־יאָרקער בעטן אַ ליסט פון נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט פאר פסח־שטיצע. אַזוי שטיצע ווערט געגעבן יעדן לאַנדסמאַן וואָס האָט זיך געווענדן צום קאָמיטעט, און אויך די וואָס שעמען זיך צו וועגדן, הגם זיי בייטיקן זיך אין הילף.

קאָנסטרוקטיוויט און סאָציאַלע הילף

אין יאָר 1951 ווערט רעאַרגאַניזירט די טעטיקייט פון פארבאנד. באזונדערע קאָמיסיעס זענען פארגעטוואַרטלעך פאר די רעסאָרטן פון זייער טעטיקייט. אין דער ליי־קאָסע קאָמיסיע ווערן באַשטימט: ישראל קאַלוסקי, משה פּאַכט און משה פארבשטיין. די ארבעט פון סעקרעטאַר ווערט פאר־בריבערט מיטן צוקאָסיר ה׳ ירחמיאל ווייסנסקי אלס פראַזאַקאַלן־סעקרעטאַר. דער געדאַנק ווענן אַ יזכור־בוך איז נאָך נישט אקטועל, ווייל די עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד איז דאָן אַ שוועריע. דער כסדרדיקער שטראָם פון נייע עולים באַשעפּטיקט דעם קאָמיטעט מיט פיל ביטעט און וועגדונגען. מ׳זוכט וועגן און מיטלען ווי אזוי אַנטקעגנקומען די אלע בקשות. מיר באַקומען דאָן פון לאָס־אַנזשעלעס נאָך 3 טויזנט דאָלאַר. דער פאַנד פון דער ליי־קאָסע ווערט לאַ־קירט אין „באַנק דיסקאָנט״, מיר זוכן דאָן וועגן צו פאַר־גרעסערן די הלוואות־מעגלעכקייטן פאַר די לאַנדסלייט. מיר נעמען אָן דעם פארשלאַג פון באַנק „אוצר עממי״ צו האַלטן ביי זיי אונזדיער קאַפּיטאַל און דערפאַר באַקומען מיר פון זיי הלוואות אויף אַ דאָפּלטער סומע. דער רעגולאַמין פון דער ליי־קאָסע לויטעט: „הלוואות ווערן געגעבן אויף אַ מאַקסימום־סומע פון 100 ל״י (דאָן — 300 דאָלאַר). אויף יעדער בקשה ווענן אַן הלוואה דארפן זיין צוויי זשיראַנטן. יעדע וואָך באַשאַפט די קאָסע־קאָמיסיע די ביטעס, זשי־רירט זיי דער באַנק מיט איר דעפּאַזיט. באַשטימט אויך ווער ס׳זאָל פּרייער באַקומען די הלוואה און ווער שפּעטער״. די ליי־קאָסע באַרגט אויס דעם קאָמיטעט גענויסע סומען, נאָר פאַר סאָציאַלע באַדערפענישן און אין דרינגנדע נויט־פאַלן. די סאָציאַלע הילף ווט געפירט ווערן אין די ראָמען פון די מעגלעכקייטן, דער עיקר — פון דער שטיצע וואָס מ׳באַקומט אויף דעם צוווק פון די אַמעריקאַנער לאַנדסמאַ־שאפטן, אדער יחידים.

אין די יאָרן 1952—1953 ווערט פאַרגרעסערט די טעטי־קייט פון אירגון. מיר באַקומען דאָן פון לאָס־אַנזשעלעס נאָך 3 טויזנט דאָלאַר און אַ צוזאַג צו שיקן יערלעך נייע סומען אויף צו פאַרגרעסערן דעם פאַנד פון דער ליי־קאָסע, נאָכ־צוקומען די באַדערפענישן פון די הונדערטער נייע עולים צו באַזירן זייער לעבן אין ישראל. אין קאָמיטעט טרעטן אַריין נייע חברים: חנינא סטאַליק, בעריש סאפירשטיין; קאָנטראַל־קאָמיסיע: יוסף יאניש, אברהם קוויאַטקע. דער אירגון באַקומט אַנערקענונג פון אַלע לאַנדסלייט אין ישראל. חיים־נתן וועגנגראָון (פון חיפה) פארלאַנגט צו גרינדן אין חיפה אַן אפטיילונג פון דער ליי־קאָסע. דער קאָסיר יעקב־דוד פּינצטיצקי וויייט אויף, אַז הינפּטער לאַנדסלייט האבן אין לעצטן יאָר באַקומען הלוואות אויף אַ סומע פון 2.100 ל״י —

און זיי ווערן נישט באַשולדיקט. מען באַשליסט פֿאַרלייגטערן די תיפֿעדער לאַנדסלייט, זיי זאָלן נישט דאַרפן ספּעציעל פֿאָרן קיין תל־אָביב.

ס׳ווערט דאָן באַטראַכט דער פֿאָרשלאָג פון עטלעכע חברים, אַז די ליי־קאָמע זאָל ווערן א גמילות־חסד קאָמע. אויך ווערט אונדזערע לאַנדסלייט פון ווייט אַרום געבעטן צו שפּענדירן קומען אין ביזנע קיין תל־אָביב. אין פֿרינציפּ ווערט דער פֿאָרשלאָג אָנגענומען, נאָר מיטן באַדינג צו פֿאַרגרעסערן דעם פּאָנד ביז 20.000 ל״י, כדי נאָכצוקומען די פֿאַדערונגען אויף הלוואות. מיר האָבן דאָן אונטערהאַנדלט מיט די ווייסקאָווער קאָמיטעטן אין ניו־יאָרק, זיי זאָלן זיך באַטייליקן אין דעם ליי־קאָמע פּאָנד, אויסער זייער יערלעכע הילף אין באַזונדערע נויטפֿאַלן. אין יענעם יאָר גרינדעט זיך דער „אויפבוי־קלוב״ אין ניו־יאָרק, וואָס ברענגט אַריין אויפֿלעבונג ביי די אַרטיקע ווייסקאָווער לאַנדס־לייט, נאָר דערפּירט אויך צו פֿאַדרוס און מיספֿארשטענ־דעניש מצד די לאָנגיאַריקע ווייסקאָווער פֿאַרבאַנדן. דער „אויפבוי־קלוב״, וואָס באַשטייט פון יונגע כוחות, פֿאַרבינדט זיך אויך מיט אונזן און שיקט, אין א באַגרענעצטער פֿאָרם, שטרצ. נישט געקוקט אויף דעם וואָס זיי זענען פֿאַרנומען מיט לאָקאַלע פֿראָגן און שוועריקייטן, באַמיען זיי זיך פֿאַר־צושטעלן די אַמעריקאַנער טראַדיציע צו העלפֿן לאַנדסלייט. מיר וועלן זיך צו אַלע ווייסקאָווער אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק, זיי זאָלן זיך פֿאַראייניקן אין איין פֿאַרבאַנד, וואָס זאָל דינען די זעלבע אינטערעסן. אונדזער רוף איז געוואָרן אָנגענומען ערשט אין סעפּטעמבער יאָר אָרום. דער סעקרעטאַר פון „אויפבוי־קלוב״, ט׳ש. אָפּעלבוים, איז, צו אונדזער אַלע־מענס צופֿרידנהייט, געוואָרן סעקרעטאַר פון פֿאַראייניקטן ווייסקאָווער קאָמיטעט.

אויך דער פֿאַרבאַנד אין אַרגענטינע שיקט יערלעך צענדליקער שפּייז־פּאַקעטן פֿאַר די ניוטבאַדערפּטיק אין ישראל, לויט דער לויסטע וואָס ווערט באַשטימט דורך אונ־דזערס א ספּעציעלער קאָמיסיע.

פּלענער פֿאַר א „בית וישקוב״ און א יזכור־בוך

אין יאָר 1954 ווערט פֿאַרשטאַרקט די טעטיקייט פון פֿאַרבאַנד, דורכן אויסקלויבן אין קאָמיטעט די חברים: מנחם שטעלונג, אברהם ווילנער, יעקב פּאָטש און העניע גאָלדבארשט. ס׳ווערן דאָן באַטראַכט נייע פּלענער פֿאַר גרע־סערע אַרבעטן, ווי אויפשטעלן א מאָנומענט פֿאַר די ווייס־קאָווער קדושים: א) אַרויסגעבן א יזכור־בוך; ב) דער פּלאָן פון לאָס־אַנזשעלעס אויפצושטעלן אין תל־אָביב א „בית וישקוב״, וואָס זאָל דינען פֿאַר אַלע טעטיקייטן פון אירגון: די ליי־קאָמע, א זאָל אויך פֿאַרמאָלונגען אין א יזכור־זאָל.

סוף 1953 פֿאָרט אונדזער סעקרעטאַר, משה פֿאַרבשטיין, קיין אַמעריקע. ער באַקומט פולמאַכטן צו פֿאַרהאַנדלען וועגן אויפשטעלן די צוויי מאָנומענטן אין ישראל. אין יאָר 1954 באַקומען מיר נאָך 1000 דאָלאָר פון לאָס־אַנזשעלעס פֿאַר דער ליי־קאָמע.

אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג ווערט מנחם שטעלונג גע־וויילט אלס וויצע־פֿאָרזיצער. קאָמיסיע פֿאַר „בית וישקוב״: אברהם ווילנער — פֿאָרזיצער, ישראל קאָלוסקי און מנחם שטעלונג — מיטגלידער. יעקב פּאָטש ווערט צוקאָפּטירט צו דער קאָסע־קאָמיסיע (קאָלוסקי, פֿאַרבשטיין און פּשע־טיצקי). זכור־בוך קאָמיסיע: ישראל קאָלוסקי, מנחם שטע־לונג, ירחמיאל ווילענסקי, לאה נאדעל. פֿאָרזיצער, סעקרע־טאַר, פֿראָפֿעסאָר־סעקרעטאַר און אַנד. — ווי פֿריער.

לויט די באַריכטן פון משה פֿארבשטיין, זענען פֿאָרן וויכטיקע מאַטעריאַלן פֿאַרן יזכור־בוך אין ניו־יאָרק, אין ייוו״א־אינסטיטוט א. אַנד. וועגן „בית וישקוב״ ווערט א סך געטאָן אין לאָס־אַנזשעלעס: זיי שאָפֿן א סומע פון 10.000 דאָלאָר. זיי האָבן שוין געזאַמלט די סומע פון 3.900 דאָלאָר. נאָכן איבערשיקן קיין לאָס־אַנזשעלעס דעם פּלאָן פון בית־וישקוב, וויזיט זיך אַרויס, אַז זיי האָבן שוין 4000 דאָלאָר אויף דעם צוועק און אַז זיי זענען אין דער פֿראָגע אין קאַנטאַקט מיט די פֿארבאַנדן אין ניו־יאָרק און אַרגענטינע.

די פֿאַרוואַלטונג באַהאַנדלט דאָן די פֿראָגע פון לעגאַלי־זירן דעם אירגון. אַן אַדוואָקאַט אַרבעט אויס דעם רעגולאַמין, וואָס ווערט פיל דיסקוטירט, אויסגעבעסערט און — ווידער דיסקוטירט. די קאָמיסיע פֿאַרן „בית וישקוב״ שלאָגט פֿאַר צו קויפן בוי־פּלעצער אויף גוטע באַדינגונגען. די אַלע פֿאַר־שלאָגן, צוגעגרייט און באַטראַכט דורכן ה׳ אברהם ווילנער, ווערן באַשטעטיקייט און דערנאָך — אָפּגעלייגט צוליב מאַנגל אין געלט. די ליי־קאָסע גיט אַרויס הלוואות אין די יאָרן 55—1954 אויף א סומע פון איבער 18.000 ל״י ישראלער (איבער הונדערט הלוואות א יאָר).

אויך די יערלעכע יזכור־אָונטן נעמען אַנטייל איבער 400 לאַנדסלייט. מיטן פֿאַרגרעסערן די טעטיקייט, ווערט אָקטועל דאָס האָבן אַן אייגענע ביורא, ווייל מיט גרויסע שוועריקייטן ווערט געטאָן די אַרבעט פון פֿאַרבאַנד. ר׳ יעקב־דוד פּשעטיצקי נעמט אויף ביי זיך אין הויז לאַנדסלייט וועגן הלוואות און פֿאַרשידענע אַנדערע ענינים. אויך צו אַנדערע קאָמיטעט־מיטגלידער קומט מען אין שטוב. די זיצונגען פון דער פֿאַרוואַלטונג קומען פֿאַר אַלע וואָך ביי אַן אַנדערן מיטגליד. די פֿראָגע פון בויען אַדער קויפן א הויז ווערט דרינגענד און גלייכצייטיק — נאָענט צו פֿאַרווירקלעכן. לויט די באַריכטן וואָס מיר באַקומען פון אַלע לאַנדסמאַנשאַפטן, זענען באַשטימט געוואָרן באַזונדערע קאָמיסיעס פֿאַרן „בית וישקוב״ אין ישראל. אין יאָר 1955 פֿארנעמט זיך דער פֿאַר־באַנד אין ישראל מיטן אויסארבעטן דעם פּלאָן פון „בית וישקוב״ און אונטערהאַנדלען וועגן קויפן א בוי־פּלאַץ, אַדער אַלטע הייזער. אויך דער רעגולאַמין פון אירגון ווערט דורך אונדז באַשטעטיקט און איבערגעשיקט צום לעגאַליזירן ביי דער מאַכט.

א ספּעציעלע קאָמיסיע באַטראַכט באַזונדערע נויט־פֿאַלן און סאַציאַלע באַדערפֿענישן פון זיך וויישקאָווער אין ישראל. מיר באַקומען פון ניו־יאָרקער „ליידי׳ס אקויליערי״ די ערשטע סומע פון 50 דאָלאָר, אָלס סאַציאַלע הילף. אויך דער „אויפבוי־קלוב״ שיקט געוויסע סומען פֿאַר ספּעציעלע צוועקן, אַלטע הייזער. אויך דער רעגולאַמין פון אירגון ווערט דורך אונדז באַשטעטיקט און איבערגעשיקט צום לעגאַליזירן ביי דער מאַכט.

א ספּעציעלע קאָמיסיע באַטראַכט באַזונדערע נויט־פֿאַלן און סאַציאַלע באַדערפֿענישן פון זיך וויישקאָווער אין ישראל. מיר באַקומען פון ניו־יאָרקער „ליידי׳ס אקויליערי״ די ערשטע סומע פון 50 דאָלאָר, אָלס סאַציאַלע הילף. אויך דער „אויפבוי־קלוב״ שיקט געוויסע סומען פֿאַר ספּעציעלע צוועקן, אַקטי־וויטעט און מסירת־נפש פֿאַר די לאַנדסלייט האָט געדינט אָלס סימבאל פון ברידערלעכער הילף און קענגזייטיקן צו־טרוי. אויך דער זיצונג פון דער פֿאַרוואַלטונג דעם 23־טן

יאָנואַר 1956 וועלכע באַערט זיין אַנדענק און צו די שלו־שים — אַן אזכרה אויפן קבר.

אויף אַ ספעציעלער זיצונג וועלכע איינגעלאַדן ה' פנחס יחיאלי (שולץ) און מ'באַשטימט אים אלס קאַסיר פון אירגון. ער פלעגט נאָך ביים לעבן פון זיין שווער ע"ה מיטהעלפן אים פירן די ליי־קאַסע.

דעם 28־טן פעברואַר 1956, אויף אַ זיצונג וועלכן דער ליי־קאַסע, גיט איבער ה' יחיאלי, אז דער קאַפיטאַל פון קאַסע באשטייט:

אין באַנק „אוצר עממי"	8460.80	ל"י
אין „בנק דיסקונט"	875.74	"
וועקסלען	2342.75	"
סה"כ	11679.29	ל"י

לעצטנס דערהאַלטן פון לאָס־אַנזשעלעס 1000 ל"י.

אין חודש פעברואַר זענען געגעבן געלטן וועלכע 12 הלוואות אויף אַ סומע פון 2.431 ל"י.

דער לעצטער ירעלעכער באריכט פון ה. פּשעטיצקי ז"ל האט אונדזערע:

אין פאַרלויף פון יאָר, ביז ספעטעמבער 1955, זענען געגעבן געווארן 116 הלוואות אויף אַן אלגעמיינער סומע פון 20.900 ל"י. דער קאַפּיטאַל אין ביידע בענק, נאָכן דערלייזיקן די אַלטע חובות, איז 9.000 ל"י. פאַרשטייט זיך, אַז די באַ־דערפענישן זענען פיל גרעסער.

די פאַרוואַלטונג באַשליסט צו שאַפן אַן אינערלעכן פאַנד אויף צו פאַרגרעסערן דעם קאַפּיטאַל פון דער ליי־קאַסע. אויפן פאַרם שפּענדן די חברים פון דער פאַרוואַלטונג 105 ל"י און מ'באַשטימט פאַרצוזעצן די באַשטייערונג מיט אַ ירלעכן אָפּצאָל.

אין אַפּריל 1956 וועלן איבערגעגעבן דעם רעדאַקטאָר, ה' דוד שטאַקפיש, ער זאָל אַנהייבן זאַמלען מאַטעריאַל פאַרן „ספר יזכור". מיר באַשטימען דאָן די אויפגאַבן פון „בית וישקוב", וואָס זאָל דינען אַלע באַדערפענישן פון די לאַנדס־לייט אין ישראל — סיי אַלס מאַנומענט, סיי פאַר דער טעטיקייט פון פאַרבאַנד. די איינקונפטן וועלן דינען דער ליי־קאַסע און סאַניאַלע אויסגאַבן. דער פּלאַן פון דער „בית וישקוב" קאַמיסיע, בראש מיטן ה' ווייזנער, לויטעט: די קאַסטן וועלן באַטרעפן 10.000 דאָלאַר, דאָס ברוטן ביז 8.000 דאָלאַר. אין אויגוסט 1956 וועלן אויפגעמאַכט אַלטע חובות. די חברים פון דער פאַרוואַלטונג שאַפן אַ ספעציעלן אינער־לעכן פאַנד.

דער באריכט פון די 7 מאַנאַטן 1956 (פעברואַר—סעפ־טעמבער): מיטגלידס־אָפּצאָל — 371 ל"י, ספעציעלער פאַנד — 1230 ל"י, הלוואות — 10.400 ל"י.

יולי 1956 פאַרט ה' פאַרבשטיין צום צווייטן מאָל קיין לאָס־אַנזשעלעס. ער פאַרבאַנדלט מיט די פאַרבאַנדן אין ניו־יאָרק און לאָס־אַנזשעלעס וועגן יזכור־בוך און וועגן באַקומען מאַטעריאַלן פון ייוו"א. אויף דער ירלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, סעפּטעמבער 1956, גיט אָפּ אַ באריכט ה' דוד שטאַקפיש וועגן זיינע שריט צו זאַמלען מאַטעריאַלן און צוגרייטן צום דרוק דעם „ספר וישקוב". אויף דער קאַנטס־טוואירונג־זיצונג וועלן געווייזלט אַ ספּציעלע קאַמיסיע פאַרן יזכור־בוך: קאַלוסקי ישראל, שטעלונג מנחם, ווייזנסקי ירחמיאל, יחיאלי פנחם און פאַרבשטיין משה. פאַרזיצער — קאַלוסקי ישראל. וויצע־פאַרזיצער — שטעלונג מנחם. קאַסע־קאַמיסיע: קאַלוסקי, שטעלונג, ווילנער. סעקרעטאַר — פאַרב־שטיין משה. קאַסירער — יחיאלי פנחם. בוי־קאַמיסיע — שטעלונג, ווילנער, מיטלסבאַך. פראַטאַקאָלן־סעקרעטאַר — ווילענסקי. קאַנטראָל־קאַמיסיע: יאניש יוסף, ראַכמאַן בינה.

אין די חדשים יאַנואַר—אַפּריל 1957 זענען עולה קיין ישראל פיל וויישקאָווער. דער קאַמיטעט באַשטימט צו זעבן יעדן פון זיי די סומע פון 20 ביז 40 ל"י. די בוך־קאַמיסיע באַהאַנדלט די פּראַגע פון געלט, פּאַפּיר, רעדאַקציע. ס'וועט באַשטימט אַ ספּציעלע אינערלעכע זאַמלונג פאַרן בוך, כדי נישט באַלעסטיקן מיט די אויסגאַבן די ליי־קאַסע. אַ ספּציע־לער צירקולאַר צו אַלע לאַנדסלייט פאַדערט שיקן מאַ־טעריאַלן און אַ באַשטייערונג. ה' יחיאלי נעמט אונטער אַן אָפּציע אויפצומאַנען חובות פון די הלוואות, וואָס איז געווען פאַרנאַכלעסיקט די גאַנצע צייט.

צוליב דער קראַנקהייט פון פאַרויצער קאַלוסקי, אַמטירט מ. שטעלונג אלס פאַרויצער. צוליב דער אָפּוועזנהייט פון סעקרעטאַר פאַרבשטיין, פאַרטרעט אים יחיאלי, שפּעטער — ווילענסקי. דעם 26־טן יוני 1957 קומט ה' פאַרבשטיין צוריק קיין ישראל. אויף אַ ספּציעלער זיצונג אין הויז פון ה' שטעלונג, גיט ער אָפּ אַ באריכט פון די ווייטקאָווער פאַרבאַנדן אין ניו־יאָרק און לאָס־אַנזשעלעס: זיי האָבן שוין אין באַנק 6.000 דאָלאַר און נאָך 4.000 דאָלאַר וועט אייַ־פליסן אין דער נאָענטסטער צייט. די ווייקאָווער אין ניו־יאָרק וועלן פינאַנסירן דעם „ספר יזכור" און דעם „בית וישקוב". דער „אויפבוי־קלוב" האט שוין עטלעכע הונדערט דאָלאַר פאַרן יזכור־בוך.

דעם 4־טן יולי 1957 קומט פאַר אַ פאַרוואַלטונג־זיצונג אין הויז פון בינה ראַכמאַן. משה פאַרבשטיין גיט איבער, אַז ער פאַרט צוריק קיין אַמעריקע אויף אַ לענגערע צייט. ער וויל, אַז ביז זיין פאַרן זאָלן מיר קויפן אַ פלאַץ פאַרן „בית וישקוב". אויך דאַרפן מיר באַשטימען אַ סעקרעטאַר און קאַסע־קאַמיסיע, צוליבן אַפּפאַרן פון דרייַ פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער קיין אויסלאַנד: קאַלוסקי — קיין איירלאַנד, שטעלונג — קיין אַרגענטינע, פאַרבשטיין — קיין אַמעריקע. לייב האַלצמאַן (פון אַרגענטינע), וועלכער האָט אַנטיל גע־נומען אין דער זיצונג, פאַרזיכערט דעם צושטייער פון ביידע ווייקאָווער פאַרבאַנדן אין אויפשטעלן די מאַנומענטן אין ישראל.

ס'וועט געוויילט אַ קאַסע־קאַמיסיע: ווילנער אברהם, ראַכמאַן בינה און פאַסטאַלסקי מאיר. אלס סעקרעטאַר — ווילענסקי ירחמיאל. צו דער בוי־קאַמיסיע וועלן צוקאַפּאַ־טירט ה' פאַרבשטיין, און זיי פאַרפליכטן זיך אין פאַרלויף פון 2 וואָכן צו קויפן אַ פלאַץ. אַבער לד' לאָס־אַנזשעלעסער ווילן וואַרטן ביזן אַנטיל פון אַרגענטינע און ניו־יאָרק אין דאָזיקן פלאַן, פון ניו־יאָרק שרייבט מען אונדז, אַז די אַרטיקע חברה תהלים וויל דורכאויס, אַז אין „בית וישקוב" זאָל זיך אויך גספּונען אַ שול צום דאָוונען, דאָן וואָלטן זיי זיך באַשטייערט פאַרן דאָזיקן פלאַן. מיר באַשליסן דאָן אַפּ־צוווארטן מיטן „בית וישקוב" און פאַרשטאַרקן די ארבעט פאַרן יזכור־בוך.

יולי 1957 אַרדענען מיר אויך אַן אַפּשייד־אוונט לכבוד דעם אַרויספאָר פון מ. שטעלונג קיין אַרגענטינע. ער באַקומט די פולמאַכטן פון אירגון צו פאַרהאַנדלען מיטן פאַרבאַנד אין בועגאַס־איירעס וועגן יזכור־בוך און „בית וישקוב", ווי אויך פאַרזעצן די באַמיאונגען פון סעקרעטאַר ווילענסקי צו פאַראייניקונג — זאָלן זיי זיך פאַראייניקן אין די פּראָגן פון דעם יזכור־בוך (וואָס טראָגט נישט קיין פּאָליטישן כאַראַק־

טער). ער דערפילט די דאזיקע שליחות געוויסנהאפט, הגם זיין וויזיט טראגט א פריוואטן כאראקטער. אויף אן אויפנאמע לכבוד אים, וועלכע באשטימט א זאמל־אקציע פון 5000 דאלאר פאר בוך און דעם הויז, אויך זיינע באמיאונגען פאר א פאר־אייניקונג האבן געגעבן פרוכטן.

אנהייב פון דער פארווירקלעכונג

דאס יאר 1958 איז דער אנפאנג פון פארווירקלעכן די צוויי גרויסע אונטערנעמונגען. מערץ 1958 קומט קיין ישראל אונדזער בן־עיר הרב בראנשטיין, אלס דעלעגאט פון אמערי־קאנער יידישן רעטונגס־קאמיטעט, אויף זיין וועג צו יידישן קינדער אין פולן, געבויערעט אין די מלחמה־יארן, ער באַ־ריכטעט אונדז וועגן דער באַגייסטערונג פון די ווישקאווער אין ניו־יארק בנוגע די מאַנומענט אין ישראל און אז די ניו־יארקער וועלן זאַמלען פיל מער ווי דער פארבאנד אין לאס־אנזשעלעס. ס׳קומט דאן קיין ישראל א גרעסערע דעלע־גאציע פון די פירער און גרינדער פון פארבאנד אין לאס־אנזשעלעס, אפ מיט זיי עטלעכע זיצונגען, גע־ווידמעט דעם קאסע־באריכט, וואס לויטט׳ט:

אין פארלויף פון יאר 1957 זענען געגעבן צעווארן 120 הלוואות אויף אן אלגעמיינער סומע פון 23 טויזנט פונט. דער קאפיטאל:

אין די בענק	—10.020.	ל״י
וועקסלען	—1.811.	״
פארלענגטע חובות	—97.	״
יזכור־בוך	—111.	״
שטיצע אין פארם פון הלוואות	—350.	״
סה״כ	—12.389.	ל״י
פון באשטייענדען און מיטגלידס־אפצאל	—2.306.	ל״י
אויסגאבן און אונטערשטיצונג	—2.306.	״
פארפאלענע חובות	—401.	״

די דאזיקע סומען שטעלן נישט צופרידן די לאנדסלייט, וואס זייערע ביטעס אויף הלוואות ווערן נישט באשטעטיקט. די פארוואלטונג נעמט אונטער אן אקציע צו פארגרעסערן די ליי־קאסע מיט נאך 5000 ל״י, מעגלעך מיט דער הילף פון ניו־יארק. די בוי־קאמיסיע האלט אפ עטלעכע זיצונגען מיט די דעלעגאטן, אויך די קאמיסיע פארן יזכור־בוך. זיי באקענען זיך מיט דער פארצווייגטער ארבעט און באַדערפענישן פון פארבאנד אין ישראל. דעם 29־טן אפריל 1958 ארדענען מיר פאר זיי איין א פייערלעכע אויפנאמע אין „בית סוקלוב״, מיט באַגריסונגען לכבוד די גרינדער און טורע פון די ווישקאווער לאנדסמאנשאפטן אין אמע־ריקע. ס׳קומט אויך פאר א דיסקוסיע וועגן די ווייטערע צילן פון אונדזער טעטיקייט. צום שלוס וועלן פייערלעך זיי ווערן פרעזענטירט מיט א פלאקעט פון לאס־אנזשעלעס, צו פארווירקלעכן דאס בויען דעם „בית וישקוב״ און איבערשיקן די סומע פון 10.000 דאלאר פאר דעם צוועק.

די טעטיקייט פון פארבאנד וועלן אפגעשוואכט, נאכן אנווילירן דעם קאנטראקט פון קיפן דעם „בית וישקוב״ אויף רחוב ברנר. ה׳ קאלוסקי איז דאן שוויר קראנק און נעמט נישט אנטייל אין די וועכנטלעכע זיצונגען. דער קאסירער ה׳ יחיאלי געפינט זיך אין אייראפע און ה׳ שטעלונג אמטירט אויך אלס ליי־קאסע. די ארבעט פארן יזכור־בוך טרעפט אן אויף גרויסע שוועריקייטן. מיר רופן א גרעסערע פארזאמלונג פון די טעטיקע לאנדסלייט. די צוקאמאפטירטע מיטגלידער באקומען די מיסיע, יעדער אין זיין געגנט: אלענבערג — אין חיפה; פרוי גאלדבארשט — אין נתניה; מיטלסבאך — אין פתח־תקוה. דער עיקר — זאמלען מאטעריאלן און געלט פארן יזכור־בוך. ווילענסקי וועט באשטימט צו ארגאניזירן די געלט־זאמלונג און שאפן דעם פאנד פארן בוך. אלס וויצע־סעקרעטאר וועט באשטימט ה׳ בראך בנימין־חיים, געווען סעקרעטאר פון „החלוץ״ אין ווישקאוו. ס׳וועט געפונט א ספעציעלע קאנטא אין באנק הפועלים פארן פאנד פון יזכור־בוך און „בית וישקוב״. מיר באקומען אויך נייע מאטעריאלן פארן בוך.

מיר פארשטעדיקן זיך מיטן פארבאנד פון פוילישע יידן און זיי שטעלן צו אונדזער דיספאזיציע זייער זאל אויף בן־יהודה נאס 100. דארט האלטן מיר אפ אונדזערע זיצונגען, דער סעקרעטאר נעמט אפ אויף די לאנדסלייט צווישן מאל אין וואך, אין די אונט־שעהן.

דער ציל — אן אייגענע גמילות־חסד קאסע

די רעאגאניזירונג פון קאמיטעט, אונטערן פארזיץ פון מנחם שטעלונג, ברענגט ארויף באנייאונג און פארבריטערונג פון דער טעטיקייט אויף אלע געביטן.

דער פראגראם פארן יאר 1959 לויטט׳ט:

1. פארגרעסערן די ליי־קאסע און שאפן אן אייגענע גמילות־חסד קאסע, כדי אויסצעסערן די פעלערהאפטע טעטי־קייט פון דער ליי־קאסע, וואס האט געהאט שוידנס צוליב די באנק־אויסגאבן, אומצופרידנהייט פון די לאנדסלייט, וואס יעדע אומפינקטלעכקייט אין זאלן די ראטעס פלעגט זיי אריינטרייבן אין גרויסע קאסטן (פאר יעדן בריוו — 2 ל״י, אויסער פראצענטער א. א. וו.). דאס אלץ האט די באנק אראפגעזעצט פון קאפיטאל פון פארבאנד, וואס פלעגט זיין פארגאנטוואלטער פאר יעדער הלוואה. פיל מאל איז דאס אריפמאכן די חובות געווען אומעגלעך, ווייל מ׳האט אונדז געמאלדן ווען יענער איז שוין געווען אין אויסלאנד, אדער אנדערע סיבות. אויך האט די גמילות־חסד קאסע פארשפארט די לאנדסלייט אויבערצולאזן אין באנק א טייל פון זייער הלוואה אלס מיטגלידס־אפצאל, באנק־פראצענט און אנדערע אויסגאבן. אנשטאט דעם צאלן זיי מיטגלידס־אפצאל דעם פארבאנד — 10 ל״י פון יעדער הלוואה אויף 200 ל״י. ווען זיי וועגדן זיך צו דער קאסע־קאמיסיע אפצולייגן דאס צאלן א ראטע אויף שפעטער, קאסט דאס נישט קיין שום געלט. דער קאסע־לייטער, ה׳ יחיאלי, באקומט דעם אויפטראג אויס־צוארבעטן דעם נייעם פראגראם און קומען אין קאנטאקט מיט דער באנק הדואר (פאסט־באנק) און אריבערפירן דאס געלט פון „אוצר עממי״ אין באנק הדואר.

מיר שאפן דעם פרויען־קאמיטעט, וועלכער העלפט אונדז אין די ארבעטן פון פארבאנד, וויי: סאציאלע הילף, זאמל־אקציעס, אויפנעמען לאנדסלייט, פארשידענע טעכנישע אר־בעטן, ארגאניזירן אויפנאמעס פאר געסט און פארשידענע פייערלעכקייטן.

מיר באקומען פארן בוך גרעסערע ארבעטן פון ניו־יארק, לאס־אנזשעלעס, ארגענטינע. ה׳ ווילענסקי גיט איבער די סומע פון 3.000 ל״י (פאר נעקראלאגן) פון ניו־יארק, לאס־אנזשעלעס, און פון ישראל — איבער 2.000 ל״י, אלס א קאנ־טא אויף גרעסערע פארפליכטונגען. פאר דעם געלט קויפט מען פאפיר פארן ספר, אויף א סומע פון קארגע 5.000 ל״י.

די בוי־קאמיסיע באנייט איר טעטיקייט, באקומענדיק הבטחות פון ארגענטינע וועגן איבערשיקן די ערשטע 1.000 דאלאר קיין לאס־אנזשעלעס און אז זיי וועלן מיט דער צייט צושיקן נאך 4.000 דאלאר. לאס־אנזשעלעס זאגט צו גלייך איבער־שיקן די 10.000 דאלאר פארן „בית וישקוב".

דעם 29־טן מערץ 1959 וועלן אויפגענומען די אויסלענ־דישע גענסט: ה' ראזימינסקי און פרוי, ה' צימערמאן און פרוי, הרב בראנשטיין, אויך ה' לייבל ראזענבערג און פרוי, וואס זענען דאן געקומען זיך באזוצן אין ישראל, נעמען אנטייל אין דער זיצונג פון דער פארוואלטונג. נאך די באַ־גריסונגען און דעם באהאנדלען די ביטעס אויף פסח־שטיצע און הלוואות, גיט איבער ה' ראזימינסקי 1.200 ל"י פסח־שטיצע און 1.000 ל"י צו שאפן די גמילות־חסד קאסע. דער גאסט דערציילט, אז ער האט אין די עטלעכע טעג באקומען גינסטיקע אינפארמאציע וועגן דער ארבעט פון פארבאנד אין ישראל. הרב בראנשטיין דערציילט וועגן די אויפזוען פון ה' ראזימינסקי און זיין פרוי רחל אין ניו־יארק. אויך ה' צימערמאן באריכטעט וועגן פיליאריקער טעטיקייט אויף אלע גביטן פון דער „סאסיעטי" און דעם נייעם אינטערעס פון די לאנדסלייט אין ניו־יארק צו העלפן די לאנדסלייט אין ישראל. ה' ווילענסקי באגריסט די גאסט און גיט איבער אין קורצן די אויפגאבן פון פארבאנד אין ישראל. די קאמיסיע־מיטגלידער ווידמען זייער צייט דעם קאמיטעט פרייוויליק. אבער די באדערפענישן זענען פיל גרעסער ווי די מעגלעכקייטן. וועגן דער טעטיקייט פון דער ליי־קאסע גיט אפ א באריכט ה' יחיאלי. ה' ראזימינסקי פארפליכטעט זיך צו שטעלן די מצבה אויפן הר־ציון אין ירושלים (וואס דער פארבאנד אין ישראל האט באשלאסן, לויטן באריכט פון טעקרעטאר) און ער ווינשט זיך צו טרעפן מיט א גרע־סערע צאל לאנדסלייט, כדי הערן זייערע פאדערונגען און באריכטן וועגן דעם אין ניו־יארק. אזא צוזאמענטרעף איז פארגעקומען חול־המועד פסח, אין זאל פון „התאחדות עולי פולין", מיטן אנטייל פון א 200 לאנדסלייט. ה' ראזימינסקי זאגט־צו העלפן פריער אויפשטעלן די גמילות־חסד קאסע, דערנאך דעם „בית וישקוב" און ספר יזכור. אין דער צייט פון זייער וויזיט, שטעלן זיי דער מארמארענעס אנדענק־טאוול פאר די וויישקאווער קדושים אויפן הר־ציון.

אין יוני 1959 דערהאלטן מיר פון זיי 2.400 ל"י פאר דער גמילות־חסד קאסע (וואס זיי האבן צוגעזאגט בעת דעם אפשיידס־באנקעט פאר זיי אין הויז פון סעקרעטאר ה' ווי־לענסקי). מיר באקומען דאן פון ארגענטינע בערך 5.000 ל"י פאר די צוועק פון ספר יזכור און „בית וישקוב". מיר באשליסן דערווייל אויסצובאַרגן דער גמילות־חסד קאסע די דאזיקע סומע און ארויסציען דעם פאנד פון „אוצר עמי". מיר פאנגען אן צו פירן די גמילות־חסד קאסע לויטן נייעם רעגולאמין.

דעם 13־טן פעברואר 1960 האט דער פרויען־קאמיטעט איינגעארדנט א „חמשה־עשר בשבט פייערונג", מיט א רייכן פראגראם. אין דער פייערונג האבן זיך באטייליקט הונדערטער לאנדסלייט פון גאנצן לאנד, זייענדיק גליקלעך, וואס זיי האבן די מעגלעכקייט זיך צונויפצוטרעפן אויף היימישע, אינטימע אונטן. די איינקונפט איז באשטימט פאר סאציאלער הילף און יומטוב־שטיצע.

דעם 26.7.59 וועלן מיט דער מיטהילף פון פארבאנד אין ארגענטינע, בעגרינדעט דער וויישקאווער פראאיין אין מאנטע־וויידעא. זיי פארבינדן זיך גלייך מיט אונדז. מיר בעטן זייער צוזאמענארבעט ביים ספר יזכור און „בית וישקוב". דעם 21־טן מערץ 1960 דערהאלטן מיר פון זיי די ערשטע הונדערט דאלאר אלס קאנטא פארן בוך, אויך מאטעריאלן און בילדער.

יוני 1960 קומען קיין ישראל ה' ביאלאס און פרוי פון לאס־אנזשעלעס און געסט פון ארגענטינע און מאנטעווידעא. אויף א גרעסערער פראוואלונג ווערט באהאנדלט די וויייטערע טעטיקייט און די באציאונגען צווישן ביידע לאנדסמאנשאפט־ארגאניזאציעס. ה' ביאלאס זאגט צו, אז דאס קומען דעם „בית וישקוב" ווערט פארווירקלעכט ווערן.

אקטאבער 1960 דערשיינט דאס בוך „לאנדסמאנשאפטן אין ישראל", מיט א שילדערונג פון סעקרעטאר י. ווילענסקי וועגן דער טעטיקייט פון וויישקאווער אין ישראל. צום בא־דויערן זענען אביבארגאנדערשט געווארן עטלעכע שטעלן אין דעם ארטיקל וועגן פארבאנד אין ארגענטינע, אנשטאט אין מאנטעווידעא.

געסט פון ארגענטינע

די דעלעגאציע פון וויישקאווער לאנדסמאנשאפטן צום וועלט־קאנגרעס פון די פוילישע יידן, פארגעקומען אין תל־אביב, יאנואר 1961, איז געווען פארטרעטן: אין דער קא־מיסיע פאר ארגאניזאציע — אריה שטעלונג, פארזיצער; משה קווייטקע — מיטגליד. אין דער סאציאל־קאנסטרוקטי־ווער קאמיסיע — מנחם שטעלונג — מיטגליד. זיי נעמען אנטייל אין עטלעכע זיצונגען פון קאמיטעט און פארשידענע קאמיסיעס, ווי: ליי־קאסע, יזכור־בוך און „בית וישקוב". דעם 28־טן יאנואר 1961 איז איינגעארדנט געווארן א גרויסע חמשה־עשר בשבט פייערונג אין זאל פון „בית הסופר", מיטן אנטייל פון העכער 400 לאנדסלייט. די דעלעגאציע פון ארגענטינע איז געווען באגייסטערט פון דער וויישקאווער לאנדסמאנשאפט אין ישראל.

דעם 12־טן פעברואר 1961 ווערט אויף אן אויסער־ארדנטלעכער זיצונג פון קאמיטעט באשטעטיגט דאס קויפן דעם „בית וישקוב" אין א הויז וואס מ'האלט ביים בויען אויף בוגראשאוו־גאס 25.

דער קאמיטעט גיט איבער די פולמאכטן דעם פארזיצער פון דער בוי־קאמיסיע, ה' אברהם ווילנער, אויפצובויען דעם „בית וישקוב". גלייכצייטיק פירן מיר אדורך פארהאנדלונגען פון לאנדסלייט און אין פארלויף פון עטלעכע חדשים ווערן געמאלט איבער 2 טויזנט ל"י. ה' ווילנער ווידמעט פיל צייט פארן אויפשטעלן דעם „בית וישקוב". א דאנק זיין פאס־מעניסקיים איז פארבריייטערט געווארן דער זאל פון „בית וישקוב" און אויך איינגעשפארט באדייטנדיקע אויסגאבן.

דער וויישקאווער צענטער אין ישראל — „בית וישקוב" וועלן א פאקס באטייליקט זיך אין דאזיקן מאנומענט האבן די וויישקאווער אין

לאס־אנזשעלעס	—	מיט	20.000.— ל"י
ניו־יארק	—	"	9.500.— "
ארגענטינע	—	"	6.000.— "
מאנטעווידעא	—	"	500.— "
ישראל	—	"	3.000.— "

אין סעפטעמבער 1961 וועלן שוין אין זאל פון „בית וישקוב" איינגעארדנט דער ערלעכער „יזכור"־אוונט. עס באטייליקן זיך אביבער 400 לאנדסלייט. דער זאל איז נאך נישט פארענדיקט, נישטא קיין שטולן צו זיצן, נישט קיין טישן. אבער די פרייד פון אונדזערע לאנדסלייט איז גרויס.

פרעזידיום פון דער חנוכת־הבית פייערונג, 12 מאי 1962. פון רעכטס: ד. שטאקפיש, רעדאקטאר פון „ספר וישקוב"; יחמיאל ווילענסקי, נעציראל־סעקרעטאר פון דער וויסקאווער לאנדסמאנשאפט אין ישראל; מנחם שטולונג (רעדנר), פארזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט; פנחס יחיאלי (שולע), קאסיר; י. מיטלסבאך און מ. כספי — פארוואלטונגס־מיטגלידער.

נשיאות בחגיגת חנוכת־הבית, 12 במאי 1962. מימין: ד. שטוקפיש, עורך „ספר וישקוב"; יחמיאל וילנסקי, המזכיר הכללי של אירגון יוצאי וישקוב בישראל; מנחם שטולונג (נואם), יו"ר האירגון; פנחס יחיאלי (שולע), גזבר; י. מיטלסבך ומ. כספי — חברי הוועד.

צוזאמען מיט די געפילן פון דעם טרויער־אונט, וועלט אויסגעדריקט די אפעענונג, אז דאס הויז זאל דינען די גייס־טיקע וועלט פון וויסקאווער יידנטום. די וועלטער פון חזון ברוכאנסקי (מלכיאלס זון) „ולא יוסיפו לדאבה עוד" — בא־קומען א ממשותדיקן אינהאלט...

דעם 5־טן דעצעמבער 1961 האבן מיר איינגעארדנט אן אויפנאמע פארן הרב סילווער, ניי־דערוויילטער פרעזידענט פון „חברת תהילים אנשי וישקוב" אין ניו־יארק. נאכן בא־קענען זיך מיט אונדזערע אויפטרעג, לייגט ער פאר עטלעכע פארשלאגן צו פארבעסערן די טעכניקעס פון אונדזער אירגון דורך גרינדן א ספעציעלן פאנד פאר קאנסטרוקטיווער הילף. ער פארפליכטעט זיך פאר דעם צוועק צו העלפן שאפן געלט אין ניו־יארק און טראגט צו די שפענדונג פון דער „חברת תהילים" פארן „בית וישקוב".

אנהייב 1962 איז ענדלעך אדורכגעפירט געווארן די אי־נערליכע אינעריכטונג פון זאל. דעם 22־טן מערץ 1962 איז פארגעקומען א קבלת־פנים פארן סעקרעטאר פון לאס־אנזשעלעסער פארעין פון די וויסקאווער — משה פארב־שטיין. דער גאסט באטייליקט זיך אויך אין עטלעכע זיצונגען פון דער פארוואלטונג און קאמיסיעס. ס'ווערן ארומגערעדט פראגן וואס האבן א שייכות צום יזכור־בוך, גמילות־חסד קאסע, סאציאלע הילף און אנד.

פייערלעכע דערעפענונג פון „בית וישקוב"

דעם 12־טן מאי 1962, ביי דער אנווועזנהייט פון 500 לאנדסלייט און גאסט פון איסלאנד, איז פארגעקומען די פייערונג, פארבונדן אויך מיטן 15־טן יום העצמאות פון מדינת ישראל. די פארשטייער פון וויסקאווער פארבאנד אין איסלאנד ווערן מכבד מיט אנצינדן 6 „נרות זכרון" לכבוד די קדושים. אין זיין דערעפענונג־רעדע האט דער פאר־זיצער פון אירגון, מנחם שטעלונג, אונטערגעשטראכן די וויכטיקייט פון אן אייגן הויז אין ישראל פאר אונדזער שאריתה־הפליטה און דערביי געדאנקט די וויסקאווער אין דער וועלט פאר זייער אפפערווילליקייט און אינטערעס אויפ־צושטעלן דעם „בית וישקוב" אין תל־אביב. די איינדרוקספולע רייד האט דער פארזיצער פון אונט פאראנדיקט מיט א „שהחיינו".

דער סעקרעטאר פון אירגון, יחמיאל ווילענסקי, רעפע־ריט וועגן די אויפגאבן אין אויפטוון פון דער וויסקאווער לאנדסמאנשאפט אין ישראל אין דער פארגאנגענהייט און די פלענער אין ניר צוקונפט. ער האט דערציילט וועגן דער פרייד פון אלע לאנדסלייט אין דער וועלט אין שייכות מיט דער פייערונג און די ברכות וואס זיי האבן געשיקט. פאר־ענדיקט האט ער מיט דעם וווינטש, אז די דאזיקע שמחה, וואס איז געמישט מיט טרויער, צום אנדענק פון אונדזערע טייער־סטע, די קדושי וישקוב, זאל אין דער צוקונפט ברענגען צו פולקאמע פרייד. „אז ימלא שחוק פינו... והיינו שמחים"...

עס באגריסן: אינזש' אנשל רייס, פארזיצער פון התאח־דות עולי פולין אין ישראל; די ה"ה ברוך ישמח, בראנשטיין און יעקב פאלוך — פון ארגענטינע; ראטבלאט — פון לאס אנזשעלעס; שלום גראפע — אורוגוויי, פרוי מאנדרי —

דעטרויט, ה׳ חשמאל — ניו־יאָרק, און אויך געסט פון מעק־סיקע און קאַנאַדע.

ווייטער האָבן באַגריסט: מרגלית — פון דער לאַנדס־מאַנשאַפט אַסטרוווי־מאַזאָוויעצק, וואַרשאָווסקי — פון אירגון יוצאי סעראָצק, דירעקטאָר — פון פולטוסק, אשר בן־אונו (ז״ל) — פון אירגון יוצאי מיזאָטש.

דער ארטיסטישער פראָגראַם, די טענץ, פאַרווירקלונגען אין לייכטער כיבוד, האָבן אינטערעסאָנט דעם בעסטן איינ־דרוק אויף אַלע אַנוועזנדיקע.

נאָכן חנוכת־הבית איז מען צוגעטרעטן מיט מער ענער־גיע צו פאַרעדיקן די אַרבעטן ביים אַריינגעבן דאָס בוך אין דרוקערייַ. די רעדאַקציע־קאָמיסיע קומט זיך אפט צונויף אין בריענגט אַרויס אירע מיינונגען וועגן די פאַראַנענע מא־טעריאַלן. עס ווערן באַשטעלט די קלישעס. אויך אין סעפ־טעמבער 1962, צום יערלעכן יזכור־אָונט, האָבן נאָך פיל לאַנדסלייט געבראַכט מאַטעריאַלן פאַרן בוך.

איצט, האָבנדיק אַן אייגן הויז, צעוואַקסט זיך די אַרבעט. אויך די גמילות־חסד קאַסע וווייזט אַרויס פיל אַקטיוויטעט. צוליב מאַגל אין צייט און אין געלט, לייגן מיר אפּ אויף אַ שפּעטערע צייט דאָס איינאַרדענען דעם יזכור־זאַל. מיר גלויבן, אַז דער פאַרקויף פון בוך וואָס דאָרף דערשיינען סוף 1963, וועט אונדז דערמעגלעכן אַדורכפירן די ווייטערדיקע אינוועסטיציעס אין הויז: אַ בית־תפילה מיט אַן ארון־קודש, אַ ביבליאָטעק און דעם מאָנומענט־זאַל. „ועשו לי משכן ושכנתי בתוכם...״

צום פאַרענדיקן דעם באָריכט, איז כדאי צו פאַרצייכענען די פאַלגנדיקע סטאַביל אַקטיוויטעטן פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל:

גמילות־חסד קאַסע: ס׳ווערן אַרויסגעגעבן הלוואות אין דער הייך פון 200—300 ל״י, וואָס אין יערלעכן אומזאַץ באַ־טרעפט עס אַ 22,200 ל״י.

מאַצאַלע הילף: צוויי מאָל אין יאָר, אויף פּסח און סוכות, ווערט אַרויסגעגעבן שטיצע פאַר נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט. אויך אין משך פון יאָר, אין אויסערגעווייַנלעכע פאַלן, ווערט ערטיילט הילף.

„בית וישקוב״: יעדן דינסטיק, איינמאָל אין וואָך, קומען פאַר צוזאַמענטרעפן און זיצונגען פון דער פאַרוואַלטונג, קאָמיסיעס און אַקטיוויסטן פון אירגון. אין דעם אָוונט דער־ליידיקן אויך אונדזערע לאַנדסלייט אַלע זיידערע ענינים מיטן אירגון. אין „בית וישקוב״ קומען אויך פאַר די יערלעכע אזכרות, פאַרזאַמלונגען און מיר פלאַנירן דאָ אויפצושטעלן אַ ביבליאָטעק.

יזכור־אָונט: יעדעס יאָר, אין איינעם פון די עשרת ימי תשובה, פירן מיר אַדורך דעם יערלעכן אָונט לזכר דער אומגעברענטער ירדישער קהילה אין וווישקאָוו. דורך איינ־לאַדונגען און מעלדונגען אין דער פרעסע און ראַדיאָ, גיבן מיר צו וויסן וועגן דעם אָונט. נאָכן יזכור־טייל קומט פאַר די יערלעכע אַלגעמיינע פאַראַזאַמלונג פון אירגון, מיט באַריכטן פון דער טעטיקייט און וואָלן צו די אינסטאַנצן.

בית־תפילה: מיר פלאַנירן איינצואַרדענען אַ בית־תפילה אין אונדזער הויז, אַראָבערגעגנג פון ניו־יאָרק אַ וווישקאָווער ספר־תורה, איינשאַפֿן זיך אַן ארון־קודש פון מאַרמאָר און אַ ספרים־שאַנק.

יזכור־בוך: ווען די שורות ווערן געשריבן, גיפינט זיך שוין אונדזער ספר אין דרוק, אמת, מיטן דערשיינען פון יזכור־בוך איז פאַרגעקומען אַן אפהאלט. מיר ווייסן אַבער, אַז דאָס לאַנגע ווארטן וועט קאַמפענסירט ווערן מיטן אינ־האַלט, אויסזען און פאַרנעם פונעם בוך.

מאָנומענט־זאַל: דאָס אויסצנדיקן דעם „בית וישקוב״ וועט נישט זיין פּולקאָם, אויב ס׳ווערט נישט ווי געהעריק איינגעאַרדנט ווערן דער מאָנומענט־זאַל צום אייביקן אַנדענק פון די פאַרפיינקטע וווישקאָווער קדושים. אין דעם צימער

פּרויען־קאָמיטעט אויף דער חנוכת־הבית־פייערונג פון „בית וישקוב״ ועדת־נשים בחגיגת חנוכת־הבית של „בית וישקוב״

ווערט יעדער לאַנדסמאַן זיך קאַנען מתייחד זיין מיטן הייליקן אַנדענק פון זיינע נאָענטע, אויך לערנען אַ פּרק משניות, לייענען אונדזער יזכור־בוך.. פאַר דעם צווערט האָבן מיר שוין דערהאַלטן פון „ווישקאָווער ליידיס אקזיליערי״ אין ניו־יאָרק די סומע פון 1,200 ל״י.

אונדזערע אינסטאַנצן

די פאַרוואַלטונג פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל באַ־שטייט פון פאַלגנדיקע פערזאָנען:

פאַרזיצער — שטעלונג מנחם. וויצע־פאַרזיצערס — קאָוויץ חיים, מיטלסבאַך יעקב. סעקרעטאַר — ווילענסקי ירחמיאל. וויצע־־סעקרעטאַר — כספי מנחם. גמילות־חסד קאָמיסיע: שטעלונג מנחם, יחיאלי פנחס. ביסמאַנאָווסקי רבקה, ווילענסקי ירחמיאל. קאָמיסיע פון „בית וישקוב״: שטעלונג מנחם, ווילנער אברהם, יחיאלי פנחס. בוך־קאָמיסיע: שטעלונג מנחם, ווילענסקי ירחמיאל, יחיאלי פנחס, כספי מנחם. קאָנטראָל־קאָמיסיע: יאַניש יוסף, קוויאַטעק אברהם.

מיט אַ געפיל פון סאַטיספאַקציע, שליסן מיר אפּ די 15 יאָר אַקטיוויטעט און שפּעריישע טעטיקייט פון אירגון יוצאי וישקוב בישראל.

15 שנה לאירגון יוצאי וישקוב בישראל

ירחמיאל וילנסקי
תל־אביב

חמש־עשרה שנות קיום אירגון יוצאי וישקוב בישראל הוא ודאי תאריך צנוע, לעומת עשרות שנות קיום ופעילות של אירגוני יוצאי־וישקוב בחו״ל. למרות זאת נהיה אירגוננו בישראל מרכז הפעילות והכתובת העיקרית לכל יוצאי העיר ברחבי העולם.

אחד התפקידים העיקריים של אירגון יוצאי וישקוב בישראל היה והווה: הושטת יד־אחים המה ועזרת לכל יוצא העיר — לעולה החדש אשר רגלו דרכה זה עתה על אדמת ישראל — לסייע לו להשתחרר מהוויותיו בארצות הגולה ולהחיש את תהליך השתרשותו וקליטתו בחברה קרובה לו. זאת ועוד תפקיד: הנצחת זכרם של קדושי וישקוב הטהורים אשר נפלו על קידוש־השם, ע״י העלאת זכרם בעצרות אזכרה ב„בית־וישקוב״, בהקדשת אולם הנושא את שמם, בהוצאת ספר יזכור וכד׳.

על מידת הצלחתנו בביצוע המטרות הנעלות האלה - יספר הדו״ח המוגש בזה.

ייסוד האירגון

ראשיתו של אירגון יוצאי וישקוב היא בימים שלפני קום המדינה. כבר אז היו וישקובאים במיספר ניכר בארץ, בערך כמה מאות נפש. בעייתם העיקרית היתה — יצירת צורת חיים חדשה. כולם שאפו, ללא הבדל השתייכות ואידיאולוגיה למטרה משותפת — ל„יתולימיות קומיות לארצנו ותשענו בגבולנו״ מטרה אשר קשרה את מאות הווישקובאים לאורח־חיים חדש ולתנאים החדשים. ולא היו מחיצות בין חבר קיבוץ צעיר או חבר מושב, בין העובד בסדנא או בבית־חרושת — כי כולם שאפו לחשל את עצמאות ישראל בארצו המשוחררת.

עם זאת קשור היה איש־איש בכל נימי נפשו עם עיירתו — וישקוב, כל אחד שאף להביא אליו את קרוביו־יקיריו מביתו הישן. מובן, שבתנאים ההם לא היתה אפשרות וצורך להקים אירגון יוצאי העיר. התמורה חלה עם המצב הטראגי שנתגלה לפנינו לאחר מלחמת עולם השניה.

בשלהי שנת 1946 הגיעו אלינו הידיעות הראשונות על כליונה של יהדות וישקוב: מקהילה של כעשרת אלפים נפש. ניצלו מאות ספורות. היקפו המלא של האסון טרם נודע לנו. אז הגיעה ארצה מטהראן הקבוצה הראשונה של יתומי וישקוב. בראשית שנת 1947 הגיעו גם כמה מבוגרים מטהראן, שסיפרו על חורבן עירנו. מבלי להשיג את ממדי האימה הגדולה התדפקו הווישקובאים על דלתות הסוכנות היהודית ו„הצלב־האדום״ וביקשו להיוודע על גורל משפחותיהם. בראשית 1948, עת צפוייה היתה הקמת המדינה היהודית, התברר כי הצלת שארית הפליטה תתכן רק בעלייתה ארצה. אך מי יהיה המאושר, שקרוביו ניצלו — זאת לא ידע איש. באורח מקרי קמו ועדי־עזרה לסייע לניצולים ע״י משלוח חבילות־מזון לחו״ל והושטת סיוע כלכלי למקרוב באו. הגב׳ ארנשטיין (גולדווסר) פסה, שטיפלה בחיפה בסידורם של ילדי וישקוב שהגיעו בעליית הנוער, באה לתל־אביב ויחד עם זמיר (בז׳וזא) רחל, אוסנהולץ דבושה, בהרב זאב, בראמא שמואל, ליבר ויגודא ואחרים, פנו ליוצאי עירנו בדבר אירגון עזרה כלכלית כמידת יכולתו של איש ואיש.

בשנת 1948 נערכו אסיפות מצומצמות במספר יוצאי העיר, כהן הוקראו מכתבים של אחדים מניצולי העיר, מלאי בשורות איוב ופרטים מזעזעים. במכתבים נדרש מאתנו לארגן ועדי־עזרה לאלה שנשארו בחו״ל ולקבל את העולים המגיעים ארצה. אך עקב פרוץ מלחמת השחרור, נבצר היה להקים את האירגון בצורה כפי שהתווה לעצמו: כלומר — אירגון שתהיה בו נציגות של צעירי וישקוב בישראל ולהעלותו לרמה הנדרשת, כי הרי כולם היו שקועים בהבטחת נצחונה של המדינה בפני הפולש הערבי. עם בוא הקבוצה הראשונה של אנשי וישקוב, מהאזור האמריקני בגרמניה, נודעו לנו, כמעט פרטים מלאים על כליונה הטראגי של יהדות וישקוב. המשפחות שבאו: רוזנברג, פשטיצקי, ונגרוב, פוסטולסקי, ניימן ואחרים, כולם עסקנים ציבוריים במשך שנים רבות. הם קראו לאסיפות של יוצאי העיר ודרשו פעילות עניפה ולא להסתפק עיד בעזרה פעוטה.

אסיפת־היסוד הראשונה נתקיימה ב־4 במארס 1950, בביתו של ר׳ יעקב־דוד פשטיצקי ז״ל. ההחלטות החשובות שנתקבלו אז היו: הקמת קופת גמילות־חסד להושטת עזרה קונסטרוק־טיבית; וסעד ראשון לנצרכים. כן נבחר ועד בהרכב הנ״ל: חיים־נתן ונגרוב, שמחה פרבשטיין, פסה ארנשטיין־גולדווסר — תושבי חיפה וישראל קאלוסקי, רחל זמיר (בז׳וזא). אברהם קוויאטק, יעקב־דוד פשטיצקי, שמואל בראמא, יצחק נודל, משה פרבשטיין, יעקב ניימאן וחיים צימבאל.

שני קווים אופייניים מציינים את הפעילות ודרך התפת־חותו של האירגון בישראל: א) הושטת הסיוע בצוותיות השונות; המאמצים להרחבת הפעילות; העלאת האירגון לרמה חברתית גבוהה יותר. ב) הקשרים עם אירגוני יוצאי וישקוב ברחבי העולם; העזרה ההדדית, שיתוף־פעולה והתוויית תוכ־נית לעתיד שבוצעו במרוצת הזמן ואשר הביאו להישגים משותפים. אציין כאן את פעילותנו באופן כרונולוגי כדי למסור סקירה מדוייקת על המעשים ותוצאותיהם.

פעילות מחודשת

ב־8 במאי 1950 אושרו התוכניות של הוועד החדש. נתקבלו הסכומים הראשונים מתרומות והלוואות מחברים אמידים בישראל. משה פרבשטיין יחד עם יעקב־דוד פשטיצקי נתמנו כאחראים להקמת קרן־כספית, לאיסוף דמי־חבר אצל כל יוצאי וישקוב בישראל וכן לקשירת קשרים עם אירגון יוצאי העיר בארצות־הברית וארגנטינה — כדי להקים קרן ליסוד קופת גמילות־חסדים. יעקב ניימאן נתמנה לאחראי לגבייית דמי־חבר.

בסוף שנת 1950 ביקר בארץ מר ישראל אסמאן יוצא וישקוב, מלוס־אנג׳לס, ידוע כסופר וחוקר חשוב של אגדות ופולקלור, סופר ה„שאג״ הניו־יורקי ומחבר כמה ספרים. הוא מתוודע לפעולת האירגון ומשתתף באסיפה גדולה של הוויש־קובאים בתל־אביב. הוא מוסר כי הוישקובאים הפעלתניים בלוס אנג׳לס (יחיאל בז׳וזה, האחים טעף, מרכוסכמר, רוטבלאט. ביאלאס ואחר׳ ובמיוחד המזכיר המסור מושקאט) נכונים לסייע בביצוע התוכניות הכלכליות והתרבותיות של האירגון בישראל.

בחודשי אוקטובר—דצמבר 1950 צורפו לוועד החברים: משה פאטס, רכמן (הולצמן) בינה, יעקב מישלסבאך, ירחמיאל וילנסקי, לאה גולדשטיין (נאדל) ומאיר פוסטולסקי.

חנוכת־הבית פון „בית־וישקוב" אין תל־אביב, 1962. דער עולם אין זאל.
חנוכת „בית וישקוב" תל־אביב, 1962. הקהל באולם.

פעולת הוועד מסתעפת. הגזבר יעקב דוד פשטיצקי מדווח על מתן ההלוואות ועל ריבוי מיספר הבקשות להלוואות. המזכיר משה פרבשטיין מדווח על הון קופת ההלוואות שהסתכם אז בסך 500 דולר (170 לירות ישראליות — דאז) מלוס־אנג׳לס; 85 לירות מארגנטינה ו־265 ל״י שנאספו לקרן ההלוואות בישראל. כן הוא מוסר על חלוקת חבילות המזון שנתקבלו מבואנוס־איירס, לוס־אנג׳לס וניו־יורק, ועל הפנייה של האיר־גון בלוס־אנג׳לס למסור להם את שמות מקבלי החבילות. בהמשך דבריו מספר מ. פרבשטיין על מכתבי יוצאי וישקוב בישראל ששוגרו לאירגונים האמריקניים בקובלנות על האיר־גון המקומי ומבקשים לשלוח את חבילות המזון ישר, לפי כתובתם. ובישראל שורר אז משטר ה„צנע": מצרכי מזון חולקו לפי כרטיסים אישיים. הוועד שלנו לא יכול היה למלא את דרישות כל חברינו ולשכנע את המקופחים כי מצויים נצרכים גדולים מהם.

בישיבה השנייה מוסר המזכיר, כי האירגון בלוס־אנג׳לס ישלח 500 דולאר נוספים לקופת ההלוואות וכי הניו־יורקים מבקשים רשימת הנצרכים לקראת חג הפסח. תמיכה זו נתנה לכל יוצאי העיר שפנה לוועד.

עזרה סוציאלית וקונסטרוקטיבית

ב־1951 מתארגנת מחדש פעולת האירגון. וועדות מיוחדות אחראיות לשטחי פעולתן. לוועדת קופת־ההלוואות נתמנו: ישראל קאלוסקי, משה פאכט ומשה פרבשטיין. עבודת המזכיר מסתעפת עם צירופו של ירחמיאל וילנסקי כרושם הפרוטוקול. הרעיון על הוצאת ספר יזכור טרם בשל, כי המצב הכלכלי בארץ עדיין קשה. אך הוועד עסוק וטרוד בזרם הבקשות הבלתי פוסק המגיע אליו מהעולים החדשים. אז קיבלנו מלוס־אנג׳לס עוד שלושת אלפים דולארים. כספי קופת ההלוואות הופקדו אז ב„בנק דיסקונט", ומבקשים דרכים להגדיל את סכום ההלוואות לחברים. אנו מקבלים הצעת בנק „אוצר עממי" להפקיד אצלו את ההון ובתנאי זה יתנו הלוואות בסכום כפול. התקנון של קופת ההלוואות אומר: „הלוואות ניתנת עד 100 ל״י (אז — 300 דולאר). כל בקשה חייבת להיות חתומה על־ידי שני ערבים, ועדת הקופה בוחנת את הבקשות אחת לשבוע, ומאשרת אותן בשביל הבנק. כמרכז מחליטה הוועדה על התור בקבלת ההלוואות". קופת ההלוואות לווה לוועד סכומי כסף המיועדים לעזרה סוציאלית ולמקרים דחופים ביותר. העזרה הסוציאלית ניתנת בגבולות היכולת, בעיקר — ממקורות הסיוע שמתקבל מיוצאי וישקוב באמריקה.

בשנים 1952—1953 מתרחבת פעולת האירגון. שוב אנו מקבלים שלושת אלפים דולאר נוספים מלוס־אנג׳לס, עם הבטחה לשלוח מדי שנה סכומים נוספים, כדי להגדיל את הקרן של הקופה, ולמלא הצרכים של מאות העולים החדשים ולבסמס בישראל. לוועד מצטרפים חברים חדשים: חנינא סטוליק; בעריש ספירשטיין: לוועדת־הביקורת: יוסף יאניש, אברהם קוויאטק. האירגון רוחש את הכרתם של כל יוצאי וישקוב בארץ. חיים־נתן וגרוב (מחיפה) דורש לייסד סניף הקופה בחיפה. גזבר הקופה, יעקב דוד פשטיצקי מוכיח, כי החברים מחיפה קבלו בשנים האחרונות הלוואות בסך 2.100 ל״י ואין הם מקופחים כלל. הוחלט על הקלות לאנשי חיפה כדי למנוע מהן הצורך בנסיעות לתל־אביב.

הועלתה לדיון הצעת מיספר חברים, להפוך את קופת ההלוואות לקופת גמילות־חסד. במקום „בנק דיסקונט" ו„אוצר

עממי" יינתנו ההלוואות ע"י קופת גמילות חסד שלנו, דבר שיחסוך הריבית שהבנקים נוטלים לעצמם. כמו־כן ימנע ההסדר החדש את הזדקקותם של החברים מרחוק לבאנק בתל־אביב לקבלת ההלוואה. ההצעה נתקבלה באופן עקרוני, אך בתנאי להגדיל את הקרן ל־20.000 לירות, כדי למלא את הבקשות להלוואות. פתחנו אז במו"מ עם יוצאי וישקוב בניו־יורק שיתנו יד לקרן של קופת ההלוואות, נוסף לתמיכתם השנתית במקרים דחופים. בשנה ההיא נוסד בניו־יורק ה„אויפבוי־קלוב", שהביא להתעוררות בקרב הוישקובאים שם, אך גרם למורת־רוח ואי־הבנות מצד אירגוני יוצאי־וישקוב ותיקים. ה„אויפבוי־קלוב", שרובו מורכב מכוחות צעירים, בא במגע אתנו ושולח לנו תמיכה מוגבלת, אף־כי טרודים הם בעניינים מקומיים משלהם, הם משתדלים להמשיך במסורת האמריקנית בתמיכה ליוצאי־עירם. אנו פונים אז לכל האירגונים הוישקו־באיים בניו־יורק שיתאחדו לאירגון אחד אשר ישרת את האינטרסים של כולם. קריאתנו נתקבלה על־ידם כעבור מיספר שנים. מזכיר ה„אויפבוי־קלוב", טש. אפלבוים, נתמנה לשביעת־רצון כולנו, למזכיר האירגון המאוחד של יוצאי וישקוב.

גם האירגון בארגנטינה שולח מדי שנה חבילות מזון לחברים נצרכים, לפי רשימה שנקבעה על־ידי ועדה מיוחדת.

תוכניות להקמת „בית וישקוב" ולהוצאת „ספר־יזכור"

ב־1954 הוגברה הפעילות ע"י בחירת החברים דלקמן לוועד: מנחם שטלונג, אברהם וילנר, יעקב פאכט והניה גולדברשט. נידונות הצעות חדשות למען הנצחת זכרם של קדושי ויש־קוב. א) הוצאת ספר יזכור, ב) הצעת הוישקובאים בלוס־אנג'לס להקים „בית וישקוב" בתל־אביב שישרת את כל הפעולות של האירגון: קופת ההלוואות, אולם אסיפות ואולם יזכור.

בסוף 1953 נוסע המזכיר משה פרבשטיין לאמריקה, שם מיפים את כוחו להקים שני מפעלי הנצחה בישראל. ב־1954 מקבלים אנו מלוס־אנג'לס עוד 100 דולאר לקופת ההלוואות.

בהנהלה החדשה נבחר מנחם שטלונג לסגן היושב־ראש. לוועד להקמת „בית וישקוב": אברהם וילנר — יו"ר, ישראל קלוסקי ומנחם שטלונג — חברים. יעקב פאכט צורף לוועדת הקופה (קלוסקי, פרבשטיין, פשטיצקי): ועדת ספר־יזכור: ישראל קלוסקי, מנחם שטלונג, ירחמיאל וילנסקי, לאה נאדל. היו"ר, מזכיר, רושם הפרוטוקולים וכו' — כמקודם.

לפי הדיווחים של משה פרבשטיין מצוי חומר רב לספר יזכור בניו־יורק ב„ייוו"א־אינסטיטוט" ואח'. בלוס־אנג'לס נעשה רבות למען „בית וישקוב": הם הציבו לעצמם מטרה לאסוף סך של 10.000 דולאר וכבר יש ברשותם סכום בסך 3.900 דו'. לאחר ששלחנו להם את התוכנית של הבית, נתברר כי ברשותם נמצא סכום של 4.000 וכי הם עומדים במגע עם האירגונים בניו־יורק ובארגנטינה בקשר להקמת „בית וישקוב".

ההנהלה דנה בעניין ריישום רשמי של האירגון. עורך־דין מעבד את התקנון שרבות התווכחו עליו, תוקן ושוב דיון עליו. ועדת „בית וישקוב" מציעה לרכוש מגרש בנייה בתנאים נוחים. כל הצעות שהוכנו והוגשו ע"י אברהם וילנר אושרו — אך לא הוצאו לפועל בשל מחסור בכסף. קופת ההלוואות מלווה בשנים 1954—1955 סך של 18.000 ל"י מדי שנה (יותר ממאה הלוואות לשנה).

בערבי האזכרה השנתיים משתתפים כ־400 חברים. עם הרחבת הפעולה נעשה אקטואלי הקמת משרד, כי העבודה המסתעפת נתקלת בקשיים רבים. ר' יעקב דוד פשטיצקי מקבל בביתו את הפונים בקשר להלוואות ובענינים אחרים. כן באים לביתם הפרטי של חברי ההנהלה האחרים. הישיבות של ההנהלה נערכות מדי שבוע בבתים הפרטיים של חברי ההנהלה. שאלת הבנייה או שכירת בית בנשית אקטואלית יותר ויותר. לפי הדו"חות שמגיעים אלינו מהאירגונים בחו"ל נקבעו שם ועדות מיוחדות למען הקמת „בית וישקוב". ב־1955 דנה ההנהלה בתוכנית לרכישת מגרש לבניית הבית. כן אושר התקנון של האירגון ונשלח לרשויות כדי לאשרו.

ועדה מיוחדת דנה במקרי חירום ועזרה סוציאלית של הוישקובאים בישראל. מה„ליידיס אקזילרי" בניו־יורק, אנו מקבלים את הסכום הראשון בסך 50 דולאר, כעזרה ראשונה. גם ה„אויפבוי־קלוב" שולח סכומים מסויימים למטרות מיוחדות, בצירון שמות האנשים להם הם מיועדים.

ב־16 בינואר 1956 — ג' שבט תשט"ז — הלך לעולמו העסקן רב הפעלים והגזבר המסור של ארגוננו בשנים האחרונות — ר' יעקב דוד פשטיצקי ז"ל. פעילותו הנאמנה והמסורה לטובת יוצאי עירנו היתה לסמל ולמופת של עזרת אחים ואמון הדדי. בישיבה מה־23 לינואר 1956 כובד זכרו ובשלושים למותו נערכה אזכרה על קברו.

ר' יעקב דוד פשטיצקי ז"ל

בישיבה מיוחדת הוזמן ה' פנחס יחיאלי (שולץ) ונבחר כגזבר הארגון. עוד בימי חייו של חמו סייע לו בנהול קופת ההלוואות.

בישיבה מה־28 בפברואר 1956, מוסר ה' יחיאלי כי הון הקופה מורכב:

ב„בנק אוצר עממי"	8.460.80 ל"י
ב„בנק דיסקונט"	875.74 "
שטרות	2.342.75 "
ס"ה	11.679.29 ל"י

לאחרונה נתקבל מלוס אנג'לס סכום כסף בסך 1000 ל"י. בחודש פברואר ניתנו 12 הלוואות בסך 2.431 ל"י.

בדו"ח האחרון של ה. פשטיצקי ז"ל נאמר: במשך השנה, עד ספטמבר 1955, חולקו 116 הלוואות בסכום כולל של 20.900 ל"י. ההון בשני הבנקים לאחר סילוק חובות ישנים הוא 9.000 ל"י. מובן שהצרכים גדולים פי כמה. ההנהלה מחליטה לייסד קרן פנימית כדי להגדיל את הון קופת ההלוואות. בו במקום תורמים החברים 105 ל"י ומחליטים להמשיך במיסוי שנתי של החברים.

באפריל 1956 נמסר יפוי כוח לעורך ה' דוד שטוקפיש לאסוף חומר ל„ספר יזכור". כמו־כן קובעים אנו את מטרות „בית וישקוב" אשר ישרת את כל הצרכים של יוצאי וישקוב בישראל — הן כיד לזכר הנרצחים והן לשירותו של האירגון. תוכנית ועדת „בית וישקוב" בראשותו של ה' וילנר קובעת: ההוצאות יעלו 10.000 דולאר, הבנייה עד 8.000 דולאר. באוגוסט 1956 נגבים חובות ישנים. חברי ההנהלה מקימים קרן פנימית.

דו"ח משבעה חודשי 1956 (פברואר—ספטמבר): דמי־חבר 371 ל"י; קרן מיוחדת — 1230 ל"י, הלוואות — 10.400 ל"י.

ביולי 1956 נוסע ה' פרבשטיין שנית ללוס־אנג'לס, שם הוא מנהל מו"מ עם האירגונים בניו־יורק ובלוס־אנג'לס על הוצאת ספר יזכור ומשיגים חומר מ„ויוו־א". באספיה השנתית הכללית בספטמבר 1956 מוסר ה' דוד שטוקפיש דו"ח על מאמציו לאיסוף החומר ועל הכנת הספר לדפוס. כן נבחרה ועדה מיוחדת להוצאת הספר בהרכב הנ"ל: ישראל קלוסקי, מנחם שטלונג, ירחמיאל וילנסקי, פנחס יחיאלי ומשה פרבשטיין. גזבר — פנחס יחיאלי, ועדת הבנייה — שטלונג, וילנר, מיטלסבאך. מזכיר הפרוטוקולים — וילנסקי. ועדת הביקורת — יוסף יאניש ובינה ראכמאן.

בחודשי ינואר—אפריל 1957 עולים לארץ יוצאי וישקוב רבים. הוועד מחליט לתמוך בכל אחד מהם בסכום של 20—40 לירות. ועדת הספר דנה בעניני כספים, נייר ומערכת. הוחלט על מגבית פנימית למען הספר, כדי לא להכביד בהוצאות על קופת ההלוואות. חזור מיוחד שנשלח לחברים מבקש מהם לשלוח חומר לספר ותרומות כספיות להוצאתו. ה' יחיאלי פותח בפעולת גביית חובות־הלוואה ישנים שלא טיפלו בהם זמן רב.

עקב מחלתו של היו"ר קלוסקי נקבע מ. שטלונג כיושב־ראש. בגלל היעדרו של המזכיר פרבשטיין ממלא את מקומו יחיאלי, ואחרי־כן וילנסקי. ב־26 ביוני 1957 חוזר ה' פרבשטיין ארצה. בישיבה מיוחדת בביתו של מ. שטלונג, הוא מדווח על פעילות האירגונים בניו־יורק ובלוס־אנג'לס. כבר יש ברשותם, בבאנק 6.000 דולאר ועוד 4.000 דולאר ייגבו בזמן הקרוב. הווישקובאים בניו־יורק יממנו את „ספר יזכור" ואת „בית וישקוב". ברשות ה„אויפבוי־קלוב" מצוי סכום של כמה מאות דולאר קודש ל„ספר יזכור".

ב־4 ביולי 1957 מתקיימת ישיבת ההנהלה בבית בינה ראכמאן. משה פרבשטיין מודיע, כי הוא חוזר לאמריקה לזמן ממושך ומבקש שעד נסיעתו יירכש המגרש ל„בית וישקוב". כמו כן עלינו למנות מזכיר וועדת־קופה, בגלל נסיעתם של שלושה חברי ההנהלה: קאלוסקי — לאירופה, שטלונג — לארגנטינה, פארבשטיין — לאמריקה. לייב הולצמן (מארגנטינה) שהשתתף בישיבה מבטיח את שיתוף־הפעולה של שני האירגונים הווישקובאיים במפעלי ההנצחה בישראל.

נבחרה ועדת־קופה: אברהם וילנר, בינה ראכמאן, ומאיר פוסטולסקי. המזכיר — ירחמיאל וילנסקי. לוועדת הבנייה צורף ה' פרבשטיין והם מתחייבים לקנות מגרש במשך שבועיים. אז מבקשים אנשי לוס־אנג'לס לעכב את קניית המגרש בניגוד כי יש לחכות להשתתפותם של סניפי ארגנטינה וניו־יורק בתוכנית. מניו־יורק מודיעים לנו, כי „חברת תהי־לים" המקומית דורשת במפורש, כי ב„בית וישקוב" יימצא גם בית־כנסת ואז הם ישלו חלק במימון התוכנית. לכן מחליטים אנו להמתין בביצוע תוכנית „בית וישקוב" ולהתמסר ביתר־שאת להכנת ספר יזכור.

ביולי 1957 אנו עורכים נשף פרידה לם. שטלונג לרגל נסיעתו לארגנטינה. אנו מייפים את כוחו לנהל משא־ומתן עם האירגון בארגנטינה על אודות ספר היזכור ועל הקמת „בית וישקוב", וכן להמשיך במאמציו של המזכיר וילנסקי על איחוד — בעניין ספר היזכור (שאינו נושא אופי פוליטי). הוא ממלא שליחות זו בנאמנות, אף־כי ביקורו נושא אופי פרטי. בקבלת פנים שנערכה לכבודו הוחלט על מגבית בסך 5000 דולאר למטרות בניית הבית והוצאת הספר. כן נשאו פרי מאמציו לאיחוד.

ראשית ההגשמה

שנת 1958 היא ראשית הגשמת שני המפעלים הגדולים. בחודש מארס אותה שנה מגיע לארץ, בן עירינו, הרב ברונשטיין, כציר יהדות אמריקה בועד־העזרה, להכנסתם בבריתו של אברהם אבינו של ילדי פולין היהודיים שנולדו שם בשנות המלחמה. הוא מוסר לנו על ההיענות של יוצאי וישקוב לשני מפעלי ההנצחה היזומים על־ידינו בישראל, וכי הניו־יורקים יאספו יותר מכפליים מאשר האירגון בלוס־אנג'לס. אז מגיעה לארץ נציגות מורחבת של האירגון בלוס־אנג'לס המורכבת ממנהיגי ומייסדי האירגון שם. אנו מקיימים עמם כמה ישיבות המוקדשות לדו"ח הקופה, לפיו מתברר כי: בשנת 1957 ניתנו 120 הלוואות בסכום כולל של 23 אלף ל"י.

ההון:

בבאנקים	10.020 ל"י
שטרות	1.811 "
חובות	97 "
ספר יזכור	111 "
תמיכה בצורת הלוואות	350 "
סה"כ	12.389 ל"י
מיסוי ודמי־חבר	2.306 "
הוצאות ותמיכה	2.306 "
חובות אבודים	401 "

סכומים אלה אינם מספקים את יוצאי־העיר, שבקשותיהם להלוואות אינן מתמלאות. ההנהלה יוזמת פעולה להגדלת קופת ההלוואות ב־5000 ל"י נוספים, בסיוע אנשי ניו־יורק. כן מקיימת המשלחת מיספר ישיבות עם ועדת הבנייה ועם ועדת ספר יזכור. הם מתוודעים לפעולה הענפה ולדרישות של האירגון בישראל. ב־29 באפריל 1950 אנו עורכים לציגות נשף חגיגי ב„בית סוקולוב", בו נישאו ברכות לכבוד המייסדים והפעילים של אירגוני יוצאי־וישקוב בארצות־הברית. כן נערך ויכוח על המשך פעולתנו. בסיום הוחלט חגיגית ע"י כל הצירים מלוס־אנג'לס לתת יד בהגשמת תוכנית בניית „בית וישקוב" ולהעביר לישראל סך של 10.000 דולאר למטרה זו.

פעילות האירגון נחלשה, לאחר שבוטל החזוח על קניית „בית וישקוב" ברח' ברנר. מר קלוסקי חלה אז מאוד ולא השתתף בישיבות השבועיות. ה' יחיאל, הגזבר, שוהה באירופה וה' שטלונג מכהן עתה גם כמנהל הקופה. גם הפעילות סביב ספר היזכור נתקלת בקשיים. אנו קוראים לאסיפה של פעילי האירגון והחברים המצורפים מקבלים תפקידים, איש־איש במקומו: אולנברג — בחיפה; גב' גולדפרב — בנתניה; מיטלסבאך — בפתח־תקוה. המטרה העיקרית היא — איסוף חומר וכספים לספר. וילנסקי נתמנה לארגן איסוף הכסף כדי ליצור את הקרן להוצאת הספר. כמזכיר־מישנה נתמנה ה' בנימין־חיים בראך, המזכיר לשעבר של החלוץ בווישקוב. נפתח חשבון מיוחד ב„בנק הפועלים" לקרן של ספר היזכור ו„בית וישקוב". כן מגיע אלינו חומר חדש בשביל הספר.

בהסכם עם אירגון יוצאי פולין, הועמד לרשותנו האולם שלהם ברח' בן־יהודה 100. שם אנו מקיימים את ישיבותינו ושם מקבל המזכיר את יוצאי עירנו פעמיים בשבוע.

המטרה — קופת גמילות חסדים עצמאית

אירגונו מחדש של הוועד בניהולו של מנחם שטלונג מפיחה רוח חיים חדשה ומסתעפת הפעילות בכל השטחים.

תוכנית העבודה לשנת 1959 קובעת:

1. הגדלת קופת ההלוואות ויצירת קופת גמילות חסד עצמאית, כדי לתקן שיבושים בפעולות הקופה, שסבלה הפסדים עקב הוצאות העמלה של הבנקים ומניעת אי־נעימות לחברים, שאי הדיוק בסילוק חובם לבנק גרם להוצאות נוספות (כל מכתב שנשלח ע"י הבנק אליהם — עלה 2 ל"י מלבד ריבית וכו'). כל מיני הוצאות כאלה נזקף ע"ח הבנק ע"ח הון האירגון אשר היה ערב לכל ההלוואות. לעתים קרובות מן הנמנע היה לגבות את החוב, כי נודע לנו על בעל החוב זמן רב לאחר שהוא היה כבר בחו"ל, או בגלל סיבות אחרות. קופת גמילות חסד עצמאית תחסוך מהחבר את הוויתור על חלק מהלוואתו, כדמי חבר בבאנק, ריבית והוצאות אחרות. תחת זאת משלם החבר 10 ל"י מכל 200 ל"י הלוואה כדמי חבר בקופת גמילות־חסד. ובפגייתם לוועדת הקופה בבקשה לדחיית התשלום החודשי — אין הדבר עולה להם מאומה. על מנהל הקופה ה' יחיאלי הוטל התפקיד לעבד את התוכנית החדשה ולבוא במגע עם באנק הדואר כדי להעביר אליו את הכספים מ„אוצר עממי".

אנו מקימים את וועדת הנשים שעוזרת לנו בעבודת האירגון: עזרה סוציאלית, מגביות, קבלת־פני חברים, פעולות טכניות שונות, אירגון קבלת פני אורחים ועצרות שונות. אנו מקבלים חומר נוסף בשביל הספר מניו־יורק, לוס־אנג'לס וארגנטינה. ה' וילנסקי מוסר סך של 3.000 ל"י (תמורת מדעות אבל) מניו־יורק, לוס־אנג'לס ומישראל — יותר מ־2.000 ל"י על חשבון התחייבויות גדולות יותר. תמורת הכסף אנו קונים נייר לספר בסכום של 5000 ל"י בערך. ועדת הבנייה מחדשת פעולתה, בקבלה החלטות מארגנטינה על משלוח 1.000 דולאר הראשונות וכי במרוצת הזמן ישלחו עוד 4.000 דולארים נוספים. לוס־אנג'לס — לשם הועבר הכסף הנ"ל — מבטיחה לשלוח את 10.000 הדולאר לקרן „בית וישקוב".

ב־29 במארס 1959 אנו מקבלים בישיבת ההנהלה את פני האורחים מחו"ל: ה' ראדזימינסקי ורעייתו, ה' צימרמן ורעייתו, הרב ברונשטיין, וכן נוטלים חלק בקבלת הפנים ה' לייבל רוזנברג ורעייתו שהגיעו זה מקרוב כדי להשתקע בארץ. לאחר הברכות והדיון בבקשות ל„סיוע חג הפסח" ובהלוואות מוסר ה' רדזימינסקי סך של 1.200 ל"י כסעד לנצרכים לחג הפסח ו־1.000 ל"י ליצירת קופת גמילות חסד. האורח אומר כי במשך הימים הספורים שהותו בארץ שמע דעות חיוביות של פעולות האירגון בישראל. הרב ברונשטיין מספר על פעולותיו של ה' ראדזימינסקי ורעייתו בניו־יורק. גם ה' צימרמן מדווח על פעולת רבת השנים של ה„סוסייטי" בניו־יורק והעניין שמגלים שם לתמוך ביוצאי־העיר שבישראל. ה' וילנסקי מברך את האורחים ומוסר בקצרה על פעולות האירגון בישראל. חברי הוועדות מקדישים מזמנם לפעולות אלה בהתנדבות, אך הצרכים גדולים פי כמה מונים מהאפשרויות. על פעולת קופת ההלוואות מדווח ה' יחיאלי. ה' ראדזימינסקי מתחייב להקים את המצבה בהר ציון (אותה החליט להציב האירגון בישראל, לפי הדו"ח של המזכיר). ומביע את רצונו להיפגש עם מיספר רב יותר של יוצאי העיר כדי לשמוע מפיהם את בקשותיהם ולדווח על כך בניו־יורק. פגישה כזו נתקיימה בחול־המועד פסח באולם „התאחדות עולי פולין". בהשתתפות כ־200 חברי האירגון. ה' ראדזימינסקי מבטיח להקים תחילה את קופת גמילות החסדים ולאחר מכן את „בית וישקוב" ואת הוצאת „ספר יזכור". בימי שהותו נקבע לוח השיש לזכר קדושי וישקוב בהר ציון.

ביוני 1959 קיבלנו מהם 2.400 ל"י למען קופת גמילות־חסד (אותם הם הבטיחו בשעת נשף הפרידה שנערך לכבודם בביתו של המזכיר וילנסקי). כן קיבלנו מארגנטינה כ־5.000 ל"י למימון „ספר יזכור" ו„בית וישקוב". אנו מחליטים להלוות סכומים אלה לקופת גמילות חסד ולמשוך את הקרן המופקדת ב„אוצר עממי". אז החילונו לנהל את קופת גמילות חסד לפי התקנון החדש.

ב־13 בפברואר נערך על־ידי וועדת־הנשים „נשף טו־בשבט" עם תוכנית עשירה. בנשף זה השתתפו מאות חברים מכל הארץ בהיותם מאושרים שניתנה להם ההזדמנות להיפגש באווירה ביתית וראינטימית. ההכנסה של הנשף הוקדשה לעזרה סוציאלית וסעד לנצרכים לחג.

ב־26.7.59 נוסד במונטיבידיאו אירגון יוצאי־וישקוב שהוקם בעזרת האירגון בארגנטינה. מיד לאחר התארגנם הם מתקשרים אתנו ומבקשים לשתף אותם בפעולות להוצאת ספר יזכור ובהקמת „בית וישקוב". ב־21 במארס 1961 אנו מקבלים מהם 100 דולאר הראשונים על חשבון השתתפותם בספר וכן חומר ותמונות.

ביוני 1960 מגיע לארץ ה' ביאלאס ורעייתו מלוס־אנג'לס וכן באים אורחים מארגנטינה וממונטיבידיאו. בישיבה מורחבת נדון המשך הפעולה והיחסים בין שני האירגונים. ה' ביאלאס מבטיח כי קניית „בית וישקוב" יתגשם.

באוקטובר 1960 מופיע בישראל הספר „לאנדסמאנשאפטן אין ישראל" ובו תיאור פעולתו של אירגון יוצאי־וישקוב בישראל, שנכתב ע"י המזכיר י. וילנסקי. לצערנו שונו כמה קטעים במאמר זה על האירגון בארגנטינה, במקום מונטי־בידיאו.

אורחים מארגנטינה

לקונגרס העולמי של יהדות פולין שנערך בתל־אביב בינואר 1961 נבחרה משלחת של יוצאי וישקוב בהרכב הבא: בוועדת האירגון — אריה שטלונג, יו"ר: משה קוויאטק — חבר. בוועדה הסוציאלית־קונסטרוקטיבית מנחם שטלונג — חבר. הם משתתפים בכמה ישיבות ההנהלה ובוועדות שונות כמו: ועדת הקופה, ספר יזכור ו„בית וישקוב". ב־28 בינואר 1961 נערך נשף „טו־בשבט" חגיגי בהשתתפות 400 חברים. המשלחת מארגנטינה היתה נלהבת מאוד מהאירגון הישראלי.

ב־12 בפברואר 1961 הוחלט בישיבה מיוחדת של ההנהלה על קניית „בית וישקוב" בבניין שעומד בבנייתו ברח' בוג־רשוב 25. ההנהלה מייפה את כוחו של יו"ר ועדת הבנייה ה' אברהם וילנר לבנות את „בית וישקוב". בו בזמן מקיימים אנו ישיבות של יוצאי העיר ואוספים יותר מאלפיים לירות. ה' וילנר מקדיש הרבה מזמנו לבניית „בית וישקוב" והודות למומחיותו (קבלן בנין) נבנה מועדון נוח ורחב. וחסכון סכו־מים ניכרים בהוצאות הבניה. „בית וישקוב" נהיה לעובדה. במפעל הנצחה זה משתתפים הוישקובאים ב:

לוס־אנג'לס	בסך	20.000 ל"י
ניו־יורק	"	9.500 "
ארגנטינה	"	6.000 "
מונטיבידיאו	"	500 "
ישראל	"	3.000 "

בספטמבר 1961 כבר נערך, „ערב יזכור" השנתי ב„בית וישקוב". משתתפים למעלה מ־400 חברים. האולם לא הושלם עדיין, חסרים כסאות ושולחנות, אך שמחת החברים היא גדולה. בד בבד עם הבעת הצער ב„ערב יזכור" מובעת המשאלה כי „בית וישקוב" ישמש את ערכי הרוח של יהדות וישקוב. דבריו של החזן ברוכאנסקי (בן מלכיאל) „ולא יוסיפו דאבה עוד" מקבלת משמעות ממשית...

ב־5 בדצמבר 1961 אנו עורכים קבלת פנים להרב סילוור, הנשיא הנבחר החדש של „חברת תהילים אנשי וישקוב בניו־יורק. לאחר שהתוודע לפעולותינו הוא מציע כמה הצעות להרחבת פעולת האירגון על־ידי יצירת קרן מיוחדת לעזרה קונסטרוקטיבית. הוא מתחייב לגייס כספים בניו־יורק למטרה זו ותורם את תרומת „חברת תהילים" ל„בית וישקוב".

בראשית 1962 הושלם ציידו של „בית וישקוב", וב־22 במארס 1962 נערכה קבלת־פנים למזכיר אירגון וישקוב בלוס־אנג'לס — משה פרבשטיין. כן הוא משתתף בכמה ישיבות של ההנהלה והוועדות. נערך דיון על ציודו של אולם יזכור „בבית וישקוב", לחזות השיש וכן דובר על ספר יזכור, קופת גמילות חסד, עזרה סוציאלית ועוד.

פתיחה חגיגית של „בית־וישקוב"

ב־12 במאי 1962 בנוכחות של 500 איש ואורחים מחו"ל, נערכה הפתיחה שחלה סמוך ליום העצמאות החמישה עשר של מדינת ישראל. נציגי ארגוני וישקוב מחוץ־לארץ מתכבדים בהדלקת 6 נרות זכרון לקדושי האומה, ובניהם קדושי עירנו וישקוב. בדברי פתיחתו ציין היו"ר מנחם שטולנג את חשיבותו של הבית לשארית הפליטה והודה לכל הוויש־קובאים בעולם כולו בעד תרומותיהם והעניין שהם גילו בבניית הבית בתל־אביב. את דבריו רבי הרושם סיים היו"ר בברכת „שהחיינו". המזכיר ה' יחמיאל וילנסקי מדווח על התפקידים והפעולות של אירגון יוצאי וישקוב בישראל בעבר ובעתיד. מספר על הרושם הרב של חגיגת חנוכת „בית וישקוב" באירגוני יוצאי וישקוב בכל העולם, החוגגים ערב זה, ועל הברכות הרבות שנתקבלו מהם, ומסיים: „שמחתנו זו המהולה בחוגה, לזכר קדושינו, וצער שארית הפליטה על אבדן נפשות יקרות, ואשר מהווה ראשית דרך להנצחת זכרם ואת עברם המפואר של קהלתנו. אנו מקווים, כי בהמשך פעולותינו תוגשם שאיפתנו העתיקה „ואז ימלא שחוק פינו", „והיינו שמחים".

מברכים: יו"ר התאחדות עולי פולין בישראל, ה' אנשל רייס, בהרצאה מקיפה על מלחמת העצמאות, חורבן יהדות פולין; השאיפות המדיניות של עם ישראל בגולה והתגשמות השאיפה אחרי המציאות האכזרית של חורבן יהדות פולין; הקמת ארגוני ערים, המאוחדים בהתאחדות עולי פולין בישראל, ושמחתו הגדולה על ההישגים הרבים של ארגון יוצאי וישקוב בישראל, וחנוכת „בית וישקוב" המהווה מרכז לפעולה צבורית. בשם האירגון מארגנטינה — ה"ה ברוך ישמח, ברונשטיין יעקב ופאלוך יעקב. בשם הארגון מלוס־אנג'לס — ה' רוטבלט. בשם הארגון ממונטבידיאו — ה' שלום גרפה. בשם הארגון מניו־יורק — ה' ריישמן. וכן ה"ה מונדרי מדטרויט, ואורחים מקנדה ומקסיקו. בשם ארגוני ערים בישראל: ה' מרגלית — אוסטרוב־מאזובייצק; ה' ורשבסקי — סרוצק; ה' דירקטור — פולטוסק; ה' אשר בן־אוני ז"ל — מיזוץ', ואחרים.

החלק האמנותי, הריקודים והכיבוד הקל — השאירו רושם נאה על כל הנוכחים.

לאחר חנוכת הבית החלה פעולה רבת־מרץ לסיום העבודה להבאת הספר לדפוס. ועדת המערכת מתכנסת לעתים קרובות ודנה על החומר שמגיע לספר, כן מוזמנות גלופות. עוד בספטמבר 1962 לערב הזכרון השנתי מגישים חברים רבים מפרי עטם לספר.

עתה, כשברשותנו בית משלנו מסתעפת הפעולה. גם קופת גמילות החסד מגלה עירנות רבה. עקב מחסור בכסף ובזמן הוצע לדחות את סידור אולם היזכור. אנו מאמינים כי הפצת הספר אשר עומד להופיע בסוף שנת 1963 תאפשר לנו ביצוע השקעות נוספות: בית־תפילה וארון קודש, ספריה באולם הנצחה, כנאמר: „ועשו לי משכן ושכנתי בתוככם". לסיום הדו"ח כדי לציין את הפעולות הקבועות הבאות של אירגון יוצאי וישקוב בישראל:

קופת גמילות־חסד: ניתנות הלוואות בסך 200—300, שמסתכמות במחזור שנתי בסך 22,000 לירות.

עזרה סוציאלית: פעמיים בשנה, לימי חג הפסח וחג הסוכות ניתנת תמיכה לנצרכים, כן במשך כל ימות השנה ניתנת תמיכה למקרים מיוחדים.

„בית וישקוב": בימי יום ג' בשבוע, פעם בשבוע נערכות פגישות וישיבות של ההנהלה וועדות ופעילי האירגון. בערב זה מסדרים חברינו את ענייניהם. כמו־כן נערכות ב„בית וישקוב" האסיפות והאזכרות השנתיות. כן יש בתוכניתנו להקים ספריה בבית.

ערבי־יזכור: מדי שנה באחד מעשרת ימי התשובה נערך „ערב האזכרה" לקהילת וישקוב שנכחדה. ע"י מודעות בעתונות ובראדיו מודיעים אנו על התאריך „הערב". אחרי ה„יזכור" מתקיימת האסיפה הכללית השנתית של האירגון, בו נמסר דו"ח על הפעולות ונערכות הבחירות למוסדות.

בית־תפילה: בדעתנו להקים בית תפילה בביתנו, להביא מניו־יורק ספר תורה של קהילת וישקוב, ולהקים ארון־קודש מישי.

ספר־יזכור: בשעת כתיבת שורות אלה נמסר הספר לדפוס. אכן, בהופעת הספר חל עיכוב, אך יודעים אנו כי העיכוב הממושך יפוצה ע"י תוכנו והיקפו העשיר של הספר.

אולם ההנצחה: סידורו הסופי של „בית וישקוב" לא יבוא על תיקונו כל עוד לא נסיים את ריהוטו של אולם ההנצחה לזכר המעונים הקדושים של קהילתנו. באולם זה יוכל כל אחד להתייחד עם זכר קרוביו־יקיריו, ללמוד פרק משניות לעילוי נשמתם, ולקרוא פרק ב„ספר יזכור". למטרה זו קיבלנו מה„וישקובר ליידיש אוקזילרי" בניו־יורק סך של 1.200 ל"י.

מוסדותינו

ההנהלה של אירגון יוצאי וישקוב בישראל מורכבת כלהלן:

יו"ר — מנחם שטולנג; סגן יו"ר — חיים קאוויץ, יעקב מישלסבאך; מזכיר — יחמיאל וילנסקי; סגן־מזכיר — מנחם כספי. ועדת קופת גמילות־חסד: מנחם שטולנג; פנחס יחיאלי; רבקה ביסמונובסקי; יחמיאל וילנסקי: ועדת „בית וישקוב": מנחם שטולנג; אברהם וילנר; פנחס יחיאלי; ועדת־הספר: מנחם שטולנג; יחמיאל וילנסקי; פנחס יחיאלי; מנחם כספי; ועדת הביקורת: יוסף יאניש, אברהם קוויאטק.

ברגשי סיפוק מסיימים אנו חמש־עשרה שנות פעולה יוצרת של אירגון יוצאי וישקוב בישראל.

האבן הזאת תהיה לנו לגל-עד
למזכרת נצח לזכר הורינו אחינו
אחיותינו נשינו וטפינו הקדושים

בני קהילת וישקוב

והסביבה (ע"י נהר בוג פולין)
שנהרגו ושנשחטו בשרפו ונקברו חיים
אתרי עבויים קשים ע"י האכזרים הנאצים
הגרמנים וגרורי־הם הארורים ימ"ש בשנות
ה'תרצ"ט ה'תש"ה, ארץ אל תכסי דמם
וזכרם הטהור לא ימוש מקרבנו, תנצב"ה

מנציחים יוצאי וישקוב בישראל ובגולה

אַנדענק־טאָוול אויפן הר־ציון אין ירושלים צו פאַראייביקן דעם זכר פון דער פאַרשניטענער יידישער קהילה אין ווישקאָוו.
לוח הזכרון על הר־ציון בירושלים להנצחת הקהילה היהודית בוישקוב שניספה ע"י הגרמנים.

ווישקאָווער פאַראיין אין ניו־יאָרק

יחיאל בורשטין
ניו־יאָרק

1.

אונדזער ווישקאָווער פאַראיין אין ניו־יאָרק איז איצט אין די זעכציקער יאָרן. דאָס איז אַ גאַנץ בכבודיקער עלטער. אונדזערע מיטגלידער האָבן פאַר דער אַרגאַניזאַציע אַוועק־געגעבן אַ סך מ׳ציי און געזונט. זיי האָבן אויסגעהאַלטן, אָפּגעהיט ליבע זכרונות.

ווען מיר קומען זיך צונויף, דערמאָנען מיר זי אַמאָליקע וויישקאָוו מיט אירע יידן, איר קהילה, אירע שיינע יידישע אינסטיטוציעס, אירע יידישע גאַסן און געסלער, די הייזער, ווו עס זענען געשטאַנען אונדזערע וויקלעך. מיר באַטראַכטן אונדזער ווישקאָווער פאַראיין ווי אַ לעבעדיקן דענקמאָל, וואָס מיר האָבן אויפגעשטעלט אויף דער פרייער אַמעריקאַנער ערד נאָך אונדזער אַמאָליקן שטעטל, וואָס איז מער נישטאָ. דעם דענקמאָל וויל מיר אָפּהיטן און כסדר זיין אים אַריינגעבן ניי לעבן, פונקט אַזוי ווי אונדזער לאַנדס־מאַנשאַפט האָט דורך דער הילף, וואָס מיר גיבן פאַר ישראל, דורך דעם הויז, וואָס מיר האָבן דאָרט אויפגעבויט אויף אונדזער נאַמען, געשאַפן אַ לעבעדיקן זכרון נאָך ווישקאָוו אין דער באַפרייטער יידישער מדינה. איצט האָבן מיר געשאַפן דעם ספעציעלן פאַראיינקטן ווישקאָווער הילפס־קאָמיטעט פאַר ישראל, וועגן וועלכן איך וועל נאָך שרייבן אין דעם איצטיקן איבערזיכט.

2.

פאַר די איבער זעכציק יאָר פון דער עקזיסטענץ און אַרבעט פון אונדזער פאַראיין, האָבן מיר געהאַט גרויסע און וויכטיקע צייטן. די גרינדונג אַליין איז געווען אַ וויכטיק געשעעניש, וואָס האָט זיך אָפּגעשפילט אין אַ גאַנץ אַנדערער תקופה, ווי די, וואָס מיר האָבן איצט אין דעם שטאַרק אַנטוויקלטן און מעכטיק־פונאַנדערגעבויטן יידישן לעבן אין אַמעריקע. עס איז כדאי אין דעם בוך אויפצוווירישן דאָס בילד פון יענער עפּאָכע, וועו אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַראיין אין ניו־יאָרק האָט זיך געגרינדעט צוזאַמען מיט אַ רייַ אַנדערע פאָלקס־אַרגאַניזאַציעס.

דער איינגעוואַנדערטער ייִד פון שאָס און שטעטל אין מזרח־איירָפּע, האָט זיך דעמאָלט פּונקטלעך איינזאַם אויף דער ניו־יאָרקער אינסל־סאיד. די פּירנדיקע כלל־טוער אויף דער יידישער גאַס זענען דאַן געווען די „יאָהודים״, וואָס האָבן זייער הויפּט־אויפגאַבע געזען אין פילאַנטראָפּיע. זיי האָבן זיך נישט קיין סך געדאַנקט מיט דער שטימונג פון די ניַיע אימיגראַנטן און מיט זייער מיינונג, ווי אַזוי צו בויען זייערע אינסטיטוציעס און אנשאַלטן. נישט קיין בעסערע באַציאונג האָבן געהאַט צום „עמד״־אימיגראַנט די ראַדיקאַלן פון יענער צייט אין יידיש ניו־יאָרק, דער ארעמער פּעדלער איז אין זייערע אויגן שיעור נישט אויסגעווען אָפּקס צו אַ „בורגשוי״, וואָס דאָרף פאַרשווינדן. און צו זיינע רעליגיעזע הצטרכותן האָבן זיי אַוודאי און אַוודאי נישט געהאַט קיין באַציאונג.

האָבן די אימיגראַנטן אַליין זיך גענומען צו אַרגאַניזירן. די בענקעניש נאָך די מינהגים און טראַדיציעס פון דער עלטער היים און די איינזאַמקייט, האָבן געשאַפן די נויט־וועגדיקייט פאַר אַזעלכע לאַנדסמאַנשאַפט־אַרגאַניזאַציעס. און פון דערי געשפילט אַ גרויסע ראָל דער מאַמענט פון אַרויסהעלפן אייגער דעם צוויי־טן אין אַן עת־צרה, פון זיין בייהילפיק אַ ניי־אָנגעקומענעם זיך אייַנצוואַרדזענן און שפּעטער אַראָפּברענגען זיין משפּחה. אַזוי אַרום זענען דעמאָלט אין משך פון אַ קורצער צייט אַטאַשאַנען אין ניו־יאָרק הונדערטער לאַנדסמאַנשאַפטן־אַרגאַניזאַציעס מיט הונדערטער טויזנטער מיטגלידער. און וואָס מער נייער אימיגראַנט האָט זיך „אויסגעגרינט״ און זיך צוגעפאַסט צו דער נייער סביבה אין אַמעריקע, אַלץ שטאַלצער און זיכערער האָט ער זיך געפילט. ס׳איז פאַרשוווּנדן די שפּלות, זיין מינדערוווערטיקייט־גפֿיל. און די לאַנדסמאַנשאַפט, צו וועל־כער ער האָט געהערט, האָט אים אין דעם פיל מיטגעהאָלפן.

די באַדייטונג פון די לאַנדסמאַנשאַפטן־אַרגאַניזאַציעס אין דעם אַלגעמיינעם יידישן לעבן אין אַמעריקע האָט דאַן אַנגענומען וואַקסן און זייער השפּעה האָט זיך כסדר אויסגעברייטערט. דא דאַרף באַמערקט ווערן, אַז אַ גרויסן קרעדיט פאַר הייבן די חשיבות פון אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפטן־אַרגאַניזאַציעס קומט דעם געווערקשאַפט־קאָמפּיין אין אַמעריקע פאַר דער הסתדרות אין ישראל. דער געווערקשאַפט־קאָמפּיין פאַר דער הסתדרות איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט צוגעצויגן די לאַנדסמאַנשאַפטן צו דער אַרבעט און ביזן הייַנטיקן טאָג פאַרנעמען דאָרט אונדזערע אַרגאַניזאַציעס אַ בכבודיק אָרט. זינט יאָרן עזקיסטירט אויך ביים פאַראיינקטן אָפּטל אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג פאַר לאַנדס־מאַנשאַפּטן־אַרגאַניזאַציעס. אויך אונדזער גרויסער יידישער דערציונגס־אָנשטאַלט אין ניו־יאָרק, ווי די ישיבה־אוניווערסיטעט, האָבן פאַרשטאַנען די וויכטיקייט פון צוציען די לאַנדסמאַנשאַפטן צו דער אַרבעט פאַר העלפן אויסהאַלטן די אינסטיטוציעס.

אַזוי איז אויך דער אופּן פון גרינדן אין יאָר 1896 אונדזער ווישקאָווער פאַראיין אין ניו־יאָרק געווען דער זעל־בער ווי די גרינדונג פון ענלעכע פאַראייַנען. די ערשטע צייט פלעגן די ווישקאָווער לאַנדסלייט זיך צונויפקומען ביי אַ גלעזל ביר אָדער שבת־צונאַכטס, כדי זיך טיילן מיט זכרונות פון דער אַלטער היים און אויך צו באַזאָרגן דעם „גרינעם״ מיט אַ קוואַרטיר; באַצאָלן אין „שפּאָ״, כדי דעם פּריש אימיגראַנט אויסלערנען אַ פאַך. אייגער פון די גרעסטע מכּניסי־אוראיס אין יענער צייט איז געווען אונדזער לאַנדס־מאַן הערש־מאיר קאַטשאָוויץ, וועלכן אַ סך פון אונדז געדענ־קען נאָך ביזן הייַנטיקן טאָג. כאָטש ער איז אַליין געווען געשעפטען אָפּן פאַר די ניי־אָנגעקומענע אימיגראַנטן און ער האָט זיי געדינט מיט ראַט און טאַט.

צוליבן כסדרדיקן צופלוס פון נייַע אימיגראַנטן, האָבן זיך די לאַנדסלייט־קליילעך שטאַרק פאַרמערט און פאַר־גרעסערט, אָבן זיי האָבן שוין געמוזט דינגען אַ ספּעציעלן זאַל פאַר זייערע וועכנטלעכע צוזאַמענקונפֿטן. די הוצאות זענען געווּאַרן גרעסער. אָנשטאָט צו קלייבן אַלע מאָל באַ־שטייערונגען, האָט מען שוין איינגעפירט אַ ספּעציעלן אָפּצאָל. ביסלעכווייז איז מען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז מ׳דאַרף גרינדן אַ פאַראיין מיט אַ אָפּאַרוּאַלטונג און ס׳עזהאָב צו זיין. אין דעצעמבער 1904 איז געגרינדעט צוווּאַרן אין ניו־יאָרק דער „אינדעפּענדענט וויישקאָווער אימיגרייאַנט אָאונטערשטיצונגס־פאַראיין״ (ווי ער האָט דעמאָלט עהייסן).

עס איז אויסגעווייטלט געווארן פאלגנדיקע פארוואלטונג: אברהם מיטעלסבערג — פרעזידענט; יחזקאל פאראוויער — וויצע־פרעזידענט; שמואל גמרה — פינאנס־סעקרעטאר; מאריס טאפפעל — פראטאקאל־סעקרעטאר און שמואל ווידעלעץ — קאסירער.

דער הויפט־צוועק פון דער נייער וויסקאווער ארגאניזאציע איז געווען צו שטיצן מאראליש און פינאנסיעל די נאר־וואס זעקומענע „גרינע" לאנדסלייט. מיט דער צייט האבן די מיטגלידער זיך איינגעארדנט אין נייעם לאנד און אריבער־געבראכט זייערע פאמיליעס. דאן זענען אנטשטאנען נייע פראבלעמען, ווי די נויטווענדיקייט צו באזארגן מיט מעדי־צינישער הילף, שאפן א בית־הקברות א.א. אגב האבן מיר דעמאלט עטהאס אלס א יערליך־אונגעשטעלטן דאקטאר, וואס האט געגעבן פריינ מעדיצינישע הילף דיי מיטגלידער, דעם גוט־באקאנטן כלל־טוער ד"ר נתן ראטנאוו. ער האט שפעטער פארנומען א וויכטיק ארט אין ירושלימער אוניווערסיטעט. ד"ר ראטנאוו איז אויך א לאנגע צייט געווען אן אקטיוער מיטגליד אין וויסקאווער פאראיין.

דער אלטער וויסקאווער אונטערשטיצונגס־פאראיין, וואס איז אינגאריגדעס געווארן אין יאר 1896, האט שוין געהאט אן אייגענעם בית־הקברות און פינאנסיעל איז ער געווען בעסער אויפגעשטעלט. צו דעם אלטן וויסקאווער פאראיין האבן געהערט די סאמע ערשטע אימיגראנטן פון אונדזער שטעטל. איינער פון זיי איז געווען דער פארשטארבענער דוד פיינגלאד, וועלכן א טייל פון אונדז גדעניקען נאך ביזן היינטיקן טאג. א סברה, אז נאך פריער, פארן אלטן פאראיין, איז עפעס אפן אויפגעקומען אימיגראנטן פון אונדזער שטעטל, איינער פון זיי איז געווען דער פארשטארבענער דוד פיינגלאד, וועלכן א טייל פון אונדז גדעניקען נאך ביזן היינטיקן טאג. א סברה, אז נאך פריער, פארן אלטן פאראיין, איז עפעס אפן אויפגעקומען אין ערשטע וויסקאווער חברה אונטערן נאמען „עזרת אחים". אזוי האט דערציילט אונדזער פאר־שטארבענער לאנדסמאן חיים אהרן יאסקאוויטש, וועלכער איז אויך געווען וויצע־פרעזידענט פון דער חברה. אבער „עזרת אחים" האט עקזיסטירט בלויז א קורצע צייט.

די נייע אויפגאבן האבן דערפירט צו דער פאראייניקונג פון ביידע ארגאניזאציעס: דעם אלטן וויסקאווער פאראיין פון 1896 און דעם נייעם פאראיין פון 1904. די פאראייניקונג איז אדורכגעפירט געווארן אין מאי 1906. דאס פארמעגן פון דער נייער פאראייניקטער ארגאניזאציע איז באשטאנען פון פיר הונדערט און אכט דאלאר מיט 31 סענט. די צאל מיטגלידער איז געווען צוזאמען 142. די פאראייניקטע ארגאניזאציע האט אנגענומען צו זארג מאטעריעל פאר אירע מיטגלידער און באשטימט די סומע פון זעקס דאלאר א וואך פאר אין פאל פון א קראנקהייט, א חוץ דער שיצע פאר נויטבאדערפטקיט.

אונדזער וויסקאווער פאראיין איז דאן אויך געווען פון די ערשטע לאנדסמאנשאפטן־ארגאניזאציעס, וואס האט אנגע־הויבן זארגן פארן קולטור־מצב פון די מיטגלידער. דער פאראיין האט נעקומפט קעגן דער דייטשמערישקייט, וואס האט זיך דעמאלט אריינגעכאפט אין די יידישע פאראיינען, סיי אין דער פירונג און סיי אין דער שפראך גופא. מיט זענען געווען כמעט די איינציקע, וואס האבן געזארגט דער־פאר, אז דער סטאטוט פון אונדזער פאראיין זאל אנגעשריבן ווערן אין א גוטן, ריינעם יידיש. פאר דעם צוועק האבן מיר אנגאגאשירט דעם דעמאלט באקאנטן יידישן זשורנאליסט יעקב פפעפער, וואס האט אנגעשריבן אונדזער סטאטוט, וועלכן מיר האבן ביזן היינטיקן טאג (מיט קלייַנע ענדערונגען). דאס איז געווען להיפוך צו די סטאטוטן פון אנדערע פאראיינען, וואס־רינען אין א גמישטן דייטשמעריש לשון.

די פירער פון אונזדזער פאראיין האבן אויך באקומפט די דעמאלטיקע אפיקורסישע באוועגונגען און מיאוסע מינהגים, וואס האבן זיך באווייזן אויף דער יידישער גאס אין ניו־יארק. מיר האבן נישט צולאזט אונדזערע לאנדסלייט מיטמאכן די פריילעכע הוליאנקעס אין יידיש נאציאנאלן טרויער־טאג, אין תשעה־באב. מיר האבן אויך נישט דערלאזט אויפצוקומען ביי אונדז דעם אפשטויסנדיקן מינהג פון פראווען א סעודה נאך א פארשטארבענעם מיטגליד א.א.ו.ו.

3.

נאכן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, האט דער וויי־קאווער פאראיין זיך שטארק באשיילויקט אין אלע מלחמה־אקטיוויטעטן: אינוועסטירט געלט אין די „ליבערטי־באנדס", אין די אפשפארונגס־מארקעס, בייגעשטייערט באדייטנדיקע סומעס פאר דעם רויטן קרייץ און אויך פאר דער הילפס־ארבעט לטובת די מלחמה־געליטענע אין אייראפע. דער פאראיין האט אויך געהאלפן די מיטגלידער, וואס זענען אויטאך אין דער ארמיי. צוליב דער מלחמה האט זיך דאן ליקווידירט די יונגע ארגאניזאציע „די וויסקאווער יאנגמען" וואס האט זיך געהאט געשאפן און זיך אנגעשלאסן אין פאראייניקטן וויסקאווער פאראיין. אויסער די צוגעקומענע „יאנגמען", זענען צוגעטרעטן נייע מיטגלידער. אונדזער פאראיין האט געדונגען א גרעסערן זאל פאר פארזאמלונגען. אין יענער צייט האט דער וויסקאווער פאראיין אויך אנגע־הויבן זיך אינטערעסירן מיט דעם אלגעמיינעם יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן אין אמעריקע. לויט אונדזערע פי־נאנסיעלע כוחות, האבן מיר געשטיצט א ריי וויכטיקע אינסטיטוציעס און אקציעס. מיר האבן, אין איין פאל, אויך געגעבן הילף דער ארגאניזאציע פון העמדער־ארבעטער, וואס זענען ארוים אין א שטריק.

באזונדערס האט אונדזער פאראיין זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ארבעט לטובת די וויסקאווער מלחמה־געליטענע פון יענער צייט. מיר האבן צונויפגעזאמלט צווישן די מיטגלידער טויזנטער דאלאר. און גלייך נאך דער מלחמה איז אונדזער לאנדסמאן בעני דאבריס געפאנן אלס אונדזער ספעציעלער שליח צו ברענגען הילף דער פארארמטער יידישער באפעל־קערונג אין וויסקאוו. מיר האבן אויך אנטיילגענומען אין גרינדן (בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה) דעם אמעריקאנער יידישן קאנגרעס זענען געווען די לאנדסלייט בעני דאבריס און פאול קרעמער. פאר דער אויסגעבריי־טערער טעטיקייט פון וויסקאווער פאראיין, וואס האט זיך דאן אנגעהויבן, פארדינט א סך אנערקענונג דער פרעזידענט מאריס טאפפעל, וואס איז צום ערשטן געווארן אויף דעם אמט אין יאר 1914.

4.

איינע פון די סיבות, וואס האט געשטויסן צו גרינדן לאנדסמאנשאפטן־פאראיינען אין ניו־יארק, איז געווען — ווי שוין דערמאנט — דאס פראבלעם פון א בית־הקברות. אויב אין די קליינע שטעטלעך איז נאך מעגלעך אן אלגעמיי־נער בית־הקברות, ווי אין דער אלטער היים, איז עס אין ניו־יארק, צוליב דער גמישטער יידישער באפעלקערונג, נישט מעגלעך. אונדזער וויסקאווער פאראיין האט אין די

ערשטע יארן פארמאגט אַ קליינעם בית־עולם, ווי אַ טייל פון דעם „הר ציון" בית־עלמין אָרום ניו־יארק, אין יאָר 1911 האָט דער פאראיין געקויפט אַ גרעסערן שטח אויף דעם בית־עולם „הר חברון". צוליב מאַנגל אין געלט, האָבן מיר ביזן יאָר 1923 נישט געשטעלט קיין גדר אָרום דעם נייעם בית־עולם. דער דעמאָלטיקער פרעזידענט מאָקס באסלאוו איז ענערגיש צוגעטרעטן צו דעם ענין. אין 1923 איז אויסגעווייזלט געווארן אַ ספעציעלער גדר־קאָמיטעט וואָס האָט דעם פלאַן פארווירקלעכט. דער ענין איז אָבּ וויכטיקער, אַז ביזן הייַנטיקן טאָג זענען די וויישקאָווער לאָנדסלייט דאָנקבאָר דעם קאָמיטעט פאַר דער גוטער אַרבעט, וואָס ער האָט געטאָן אויפצושטעלן דעם גדר און אויך מיטן באַרייכערן (ביי דער געלעגנהייט) די קאָסט פון פאראיין מיט זעקס הונדערט דאָלאָר.

דער דערפאָלג ביים דורכפירן די אַרבעט אָרום דעם גדר האָט גיפּירט צום גדאַנק צו זאָרגן נישט בלויז פאַר די לעבעדיקע, נאָר אויך — טאָן נוצלעכע אַרבעט פאַר די לעבעדיקע. געווען אַן אינציאַטיוו אויפצושטעלן אַן אייגענע געבּיידע, אַ „וויישקאָווער צענטער" אין ניו־יארק, ווו אַלע לאָנדסלייט זאָלן זיך גרופירן און פירן געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. אָזאַ שטימונג האָט דאַן בכלל געהערשט אין יידישן לעבן אַ דאַנק דעם גוטן עקאָנאָמישן צושטאַנד און דער וואַקסדיקער כלל־אַרבעט. כדי צו פארווירקלעכן דעם פלאַן וועגן אַ „וויישקאָווער צענטער", האָט אונדזער פאראיין אָנטווילקלט אַ גרויסע טעטיקייט. דער דאָזיקער פעריאָד איז דער שענסטער און אינטערעסאַנטסטער אין לעבן פון דער וויישקאָווער לאָנדסלייט.

5.

עס האָבן זיך אָבער אָנגעהויבן אינערלעכע סיכסוכים. אַ טייל גרויסע באַשטייערער האָבן שטילערהייט געזומען אַנטיירן קעגן דעם פלאַן. אין מאַי 1925 איז אַרויסגעקומען גרוואָרן דער פארשלאָג אויפצולייזן דעם בוי־פאָנד, וועלכן מיר האָבן שוין געהאַט צונויפגעזאַמלט. עס זענען אומגעקערט גרוואָרן די געלטער צו די אינדיווידועלע מנדבים. אָבער פון די פאַרשידענע אונטערעמונגען, וואָס מיר האָבן געהאַט אייניגאַרדנט פאַר דעם בוי־פאָנד, זענען עטלעכע טויזנט דאָלאָר געבליבן אין דער קאָסע פון פאראיין.

בעת דעם עקאָנאָמישן קריזיס אין אַמעריקע, נאָכן יאָר 1929, האָט אונדזער פאראיין נישט אָפּגעשטעלט זיין הילפס־אַרבעט פאַר די וויישקאָווער לאָנדסלייט און פאַר אונדזער היימשטעטל גופא. דער פאראיין האָט פינאַנסיעל געהאָלפן זיינע מיטגלידער און פלעגט וויטער איינאַרדענען פרייַע חנוכה־קאָנצערטן און אָנדערע פאַרווייַלונגען פאַר די מיט־גלידער און זייערע משפחות.

אויך בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אונדזער פאראיין אָנגעפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט. מיר האָבן געקויפט פאַר דרייסיק טויזנט דאָלאָר רעגירונגס־באָנדס. הונדערט יונגלייט פון אונדזערע מיטגלידער זענען געווען אין דער אַרמיי. מיר האָבן זיך באַשטילט מיט אונדזערע באַשטייערונגען אין פאראיינקטן יידישן אָפּיל און אין די אקציעס פאַר דער האָספּטרות, האַאָס, ישיבות, א.א.

איצט דערפילן מיר וויייטער אונדזערע פליכטן פון אַ לאָנדסמאַנשאַפט. אמת, מיר טיילן דעם גורל פון די אָנדערע לאָנדסמאַנשאַפטן־אַרגאַניזאַציעס, ווו דער עלטערער עלעמענט איז דער רוב מנין ובנין, און דער יונגערער דור קומט נישט צו — כאָטש מיר האָבן געמאַכט גרויסע אַנ־

שטרענגונגען און אַ סך הצלחות אַרייַנצוציען די יונגע כוחות — אָבער אַן דערפאָלג. מיר קאָנען בלויז זאָגן מיט צופרידנקייט, אַז אין אונדזער וויישקאָווער פאראיין צייכענען מיר זיך אויס מיט דעם, וואָס ביי אונדז איז שטאַרק פאַר־וואַרצלט דער יידיש־נאַציאָנאַלער גייסט און די צוגעבונדנ־קייט צו די יידישע טראַדיציעס, וואָס מיר האָבן אָפּגעאָכט פון דער אַלטער היים.

ווי פריער, באַטייליקן מיר זיך וויייטער אין די קאָמפּיינס פאַרן פאראיניקטן יידישן אָפּיל, הסתדרות, „האַאָס", פאַר די ישיבות אין ניו־יארק א.א. מיר זענען באַזונדערס צופרידן דערפון, וואָס אונדזער לאָנדסמאַנשאַפט האָט לויט אירע כוחות צוגעטראָגן אַ ציגל צום בנין פון דער יידישער מדינה. מיר האָבן דורכן פאראייניקטן יידישן אָפּיל צוגעשטעלט דעם פאָנד פאַר אויסבויען אַ ווויזונג, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון אונדזער וויישקאָווער לאָנדסמאַנשאַפט.

אָזוי באַמיען מיר זיך מיט אַלע כוחות אויפצוהאַלטן די שיינע טראַדיציעס פון אונדזער וויישקאָווער פאראיין אין ניו־יארק, זינט זיין גרינדונג — בין היינט־צו־טאָג.

6.

אַ באַזונדערער אויבערבליק דאַרף בייַ דער געלעגנהייט גיגעבן יוערן וועגן דער טעטיקייט פון דעם אַלגעמיינעם פאראייניקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט, וואָס איז געגרינ־דעט געוואָרן ביים סוף פון דער עשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1918, אויף דער איניציאַטיוו פון אונדזער וויישקאָווער פאראיין אין ניו־יארק. ווי אין אונדזער גאַנצער אַרבעט, האָבן מיר אויך אין דער טעטיקייט פון אונדזער פאראייניקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט אָפּגעהיטן די אלטע שיינע טראַדיציעס, אין וועלכע מיר זענען אויפגעוואַקסן. מיר האָבן געטאָן אונדזער הילפס־אַרבעט באשיידן, אָן טומל, אָן דערבייַ תמיד געדענקנט וואָס מיר האָבן געלערנט אין די חדר־יארן, אז „לא על הלחם לבדו יחיה האדם". מיר האָבן געהאָלפן די נויטבאַדערפטיקע אין אונדזער היים־שטעטל, וועו מיר האָבן זיי געקאָנט העלפן און מיר האָבן עשטיצט די ישיבה „בית יוסף" און אַנדערע אנשטאַלטן אין וויישקאָוו, וועו זיי זענען נאָך דאָרט געווען.

גלייַך ווי אונדזער פאראייניקטער הילפס־קאָמיטעט איז געגרינדעט געוואָרן, האָבן מיר אָנגעהויבן אָן ענערגישן און טיכטיקן קאַמפּיין — און גאַזאַמלט טויזנטער דאָלאָר. אין יאָר 1920 האָט דער קאָמיטעט, ווי דערמאָנט, געשיקט דעם

וויישקאָווער פרויען־פארבאנד אין ניו־יארק
אירגון נשים של יוצאי וישקוב בניו־יורק

לאָנדסמאַן בעני דאבריס אַלס ספעציעלן דעלעגאַט צו ברענגען און פאַרטיילן הילף צווישן די נויטלייַדנדיקע. יידן אין וויי־קאָוו. מיר זענען אָנגענאָגנען מיט אונדזער הילפס־אַרבעט ביז די לאָגע האָט זיך עטוואָס סטאַביליזירט אין דעמאָלטיקן

פּוילן און די וווּנדן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אַ ביסל פֿאַרהיילט געוואָרן. די טעטיקייט פון וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט איז דאָן אָפּגעשוואַכט געוואָרן, אָבער נישט אויף לאַנג.

אין די יאָרן 1927—1928 האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן טראָגן הילפס־רופן פון שטעטל. אונדזער קאָמיטעט האָט דערהאַלטן אַ צאָל טרויעריקע בריוו פון דער ווישקאָווער קהילה, פון די באַזונדערע אינסטיטוציעס און אויך פון סתם יידן אין שטעטל, וואָס האָבן זיך באַקלאָגט אויף זייער מצב. זיי האָבן דערציילט, אַז נויט און דחקות פֿאַרשפּרייטן זיך ווידער צווישן זיי יידן אין שטעטל. די ווירטשאַפֿטלעכע און פֿאָליטישע לאָגע פון די יידן אין פּוילן איז דאָן געוואָרן אַ קריטישע, אין לאָנד זענען אויסגעבראָכן מאַסן־אומרויקן קעגן יידן. די יידישע פֿרנסות האָבן זיך שטאַרק אַ וואָקל געמאַכט.

די אָנפֿירער און טויער פון פֿאַראייניקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט זענען דאָן גלייך צוגעטרעטן צו ענטפֿערן אויף די הילפס־רופן פון אונדזער שטעטל. בראש פון הילפס־קאָמיטעט האָבן זיך דאָן געפונען די אָקטיוויע טויער: מאָריס טאַפּפּעל — פֿאַרזיצער, פֿרוי שטעפֿאַניאַ — וויצע־פֿאַרזיצעריו; שמואל ווידעלעץ — קאַסירער; לעאָ שטערנין — פּינאַנס־סעקרעטאַר, בעני צימערמאַן — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר. צום עקזעקוטיוו־קאָמיטעט האָבן גענעהרט: דזשייק זילבערשטיין, מאָקס האָלאַנד, ווילהעלם ראַדזימינסקי, אייזיק בענגאַל, רחל ראַדזימינסקי, פּאָל קרעמער, פרוי מאַלי פֿאַראָווער, מאָריס בערנשטיין, אברהם גאָלדשטיין, משה בערנשטיין, דזשייקאַב זשאַלאַנקע, מאָריס לעווי, אברהם אַלדאָק, חיים־אהרן יאָקובאָוויטש, אברהם גאָלדמאַן און סאַם יאָגאָדאַ. זיי האָבן אַרגאַניזירט אַ טעאַטער־אונטערנעמונג און אָנגעפירט אַן ענערגישן קאַמפּיין. אין אַ קורצער צייט איז געוואָלט געווארן אַ גרעסערע סומע. מיט וועלכער מיר האָבן געהאָלפֿן דער גמילות־חסדים־קאַסע, דער ישיבה, תלמוד־תורה, ביקור חולים און הונגערטער משפחות אין וויישקאָוו.

7

אונדזער פֿאַראייניקטער וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט האָט זיך נאָך פריער געזונדעט צו דער קהילה אין וויישקאָוו מינן פֿאַרלאָגן, אַז ס׳זאָל דאָרט עפּעס אָפּפאַן ווערן אַ קאָמיטעט, וואָס זאָל רעפּרעזענטירן אַלע טיילן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג, אָווי, אַז די עזוּמלטע געלטער זאָלן פֿאַרטיילט ווערן פֿאַר די גענהעריקע צוועקן אויף אַ דעמאָקראַטישן אופֿן. אַזאַ פֿאַראייניקטער קאָמיטעט איז קאַנסטיטואירט געוואָרן דורך דער קהילה אין וויישקאָוו, און אונדזער וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק האָט דערהאַלטן וועגן דעם אַן אָפּיציעלע מיטטיילונג. צו דעם קאָמיטעט אין וויישקאָוו האָבן גענהערט: משה ארסטי, משה פּשעמיאָווער, יעקב גמרא (געפּינט זיך איצט אין ניו־יאָרק), יוסף בינדוסקי, משה שטערן, יהודה־יוסף מאַלטשיק, הערשל באַרשטיין, ניסן בושעשינסקי, יצחק־בער ראָזענבערג, ברוך סטאָליק און מרדכי־מענדל אַלענבערג. זיי האָבן אונדז צוגעשיקט אַ גרופּן פֿאַטאָגראָפֿיע פון קאָמיטעט, וואָס מיר האָבן פֿאַרעפנטלעכט אין אונדזער פֿאַראייניס־זשורנאַל.

צווישן די הילפס־אַרבעטן פֿאַר אינדזער שטעטל האָבן מיר שטאַרק אָפּגעהיט די טראַדיציאָנעלע מעות־חיטים אָקציע (צו שיקן הילף אויף פּסח). אונדזערע וויישקאָווער לאָנדסלייט (צו שיקן הילף אויף פּסח). אונדזערע וויישקאָווער לאָנדסלייט האָבן ניו־יאָרק האָבן אַראַנזשירט אַלערליי אונטערהאַלטונגען אין דער פֿאַרם פון פּורים־סעודות און פּורים־קאָנצערטן, צו וועלכע אונזערע איבערגעגעבענע טוער וויליאָם און רחל ראָזומינסקי האָבן אַ סך בייגעשטייערט. די דאָזיקע אונטערנעמונגען פלעגן אַריינברענגען אַ גרויסן ריווח און אַ דאָנק דעם פלעגט טאָקע דער הילפס־קאָמיטעט קאָנען שיקן יעדעס יאָר באַדייטנדיקע סומעס מעות־חיטים פֿאַר די אַרעמע יידן אין וויישקאָוו. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז מיר האָבן זיך נישט באַגרענעצט בלויז מיט אָזעלכע מינים הילפס־אַקציעס. מיר האָבן אָפּגעזוכט צו העלפן אויף אַ קאָנסטרוקטיוון אופן די נויטליידנדיקע אין אונדזער שטעטל אין משך פון אַ גאַנץ יאָר.

אין 1937—1938 האָט אונדז די קהילה אין וויישקאָוו געשריבן, אַז הילף איז נייטיק נישט נאָר פֿאַר די אַרעמע יידן אין שטעטל, נאָר אויך פֿאַר די אַרויסגעטריבענע יידן פון שכנותדיקן דאָרף שטאַנקע, וועלכע זענען אָנגעקומען קיין וויישקאָוו. מיר האָבן געדאַרפט אויסברייטערן אונדזער אַקציע, און דער הילפס־קאָמיטעט איז פֿאַר דעם צוועק ראָגאַנזירט געוואָרן. יחיאל בורשטין איז אויסגעווײַלט געוואָרן אָלס פּינאַנס־סעקרעטאַר און רחל ראָדזימינסקי אָלס וויצע־פֿאַרזיצעריו. מיר האָבן אָנגענומען אַ נייע ענערגישע אַקציע, דער אָפּרוף פון די לאָנדסלייט איז געווען אַ ווּאַרע מער. דערמוטיקט פון דעם, האָבן מיר אויך דאָן איינגעאָרדנט אַ טעאַטער־פֿאַרשטעלונג אין מאָריס שוואַרצ׳ס יידישן קונסט־טעאַטער, וואָס האָט אויפֿגעפֿירט י. י. זינגערס „די בריידער אשכנזי״. די אונטערנעמונג האָט אונדז אַריינגעבראַכט אַרום דריי טויזנט דאָלאָר פֿאַר דער הילפס־אַרבעט.

אין משך פון די אָלע יאָרן האָבן מיר רעגולער (דריי מאָל, אָפט אויך — פּיר מאָל אין יאָר) געשיקט הילף פֿאַר די אויבנדערמאָנטע אינסטיטוציעס אין וויישקאָוו. ווינטער־צייט האָבן מיר געשיקט שטיצע אויף באַהייצונג פֿאַר אַרעמע יידן. פון דער טראַדיציאָנעלער מעות־חיטים אַקציע פלעגן גענישן עטלעכע הונדערט משפחות. אַ סכום פון צוויי הונדערט דאָלאָר האָבן מיר געשיקט אויף צו פֿאַריכטן דעם גדר פון בית־עולם. אַ חתן אונדזער יערלעכער באַשטייערונג פֿאַר דער גמילת־חסד־קאַסע, האָבן מיר איבערגעגעבן דעם אַמעריקאַנער גמילות־חסד־קאַסע, האָבן מיר איבערגעגעבן דעם אַמעריקאַנער „דזשאָינט״ האָט פון זיין זייט צוגעלייגט טויזנט דאָלאָר. אַ דאַנק דעם האָט די וויישקאָווער ליי־קאַסע באַקומען אַ ספּעציעלע סימע פון צוויי טויזנט דאָלאָר.

די וויכטיקע הילפס־אַרבעט, וואָס די וויישקאָווער גמילות־חסדים־קאַסע האָט אָנגעפירט מיט די געלטער, וועלכע מיר האָבן געשיקט, איז אין יענע יאָרן באַדייטנדיק געווילדערט געוואָרן אין דעם זשורנאַל „פֿאַלקס־הילף״, וואָס איז אַרויס־געגעבן געוואָרן דורך דער אָנפֿירונג פון דער גמילות־חסדים באַוועגונג אין פּוילן. אין דער באַשרייבונג איז באַוונדערט דערמאָנט געוואָרן, אַז מיט די געלטער זענען געהאָלפֿן געוואָרן די יידן, וואָס זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די שכנותדיקע דערפער שטאַנקע, בריאָנטשיק, פֿאַרמבאַ און דיבקי. עס איז זיי געגעבן געוואָרן הילף זיך אויפצובויען פרנסות. אַזוי האָבן מיר אַרויסגעהאָלפן די אַרעמע יידן אין אונדזער שטעטל און אין דער אומגעגנט ווי לאָנג ס׳איז נאָר געווען אַ מעגלעכקייט צו שיקן די הילף. מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז די וויישקאָווער פֿאַראייניקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט אָפּגעשטעלט גע־וואָרן אויף אַ צייט.

8.

סוף 1944 האָבן מיר אָנגעהויבן אויפֿלעבן דעם הילפס־קאָמיטעט. מיר האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז מיר דאַרפן זיך גרייטן

צו דערלאַנגען הילף דער שארית־הפליטה פון דער וויס־קאָווער קהילה, וועו די מלחמה וועט זיך ענדיקן, גלייך נאָכן סוף פון קריג, האָבן מיר איינגעשטעלט אַ קאָנטאַקט מיט די פון אונדזערע לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך דעמאָלט געפינען אין שלעזיע און מיט די וואָס זענען געווען אין די פליטים־לאַגערן אין דייטשלאַנד. אונדזער ערשטע הילף איז באַשטאַנען אין אַרויסשיקן שפייז־פעקלעך צו איינצלנע לאַנדסלייט. וועמענס אַדרעסן מיר האָבן באַקומען. מיר האָבן זיך דעמאָלט דערוווסט, אַז אויך אין שוועדן און איטאַליע האָבן זיך אפגעזוכט גערעטעוועט לאַנדסלייט. גלייך האָבן מיר זיי אַרויסגעשיקט שפייז־פעקלעך און אַנדערע הילף. עס זענען געווען פאַלן, וועו אפגערעטעוועט ווישקאָווער יידן האָבן אונדז געבעטן זיי שיקן אַ טלית מיט אַ סידור. איז עס געווען אַ נחת פאַר אונדז אַליין צו דערפילן אויך אַזעלכע בקשות. וועו די שארית־הפליטה פון דער ווישקאָווער קהילה האָט באַצייטנס פאַרלאָזט די שטעט פון שלעזיע און צוזאַמען מען מיט אונדזערע לאַנדסלייט פון די פליטים־לאַגערן אַנגעקוויבן זוכה צו זיין קיין ישראל, האָבן מיר גאָראיילט זיי צו שיקן די נייטיקע הילף אין יידישן היימלאַנד.

מיר האָבן אויך מיט גרעסערע סומעס אַרויסגעאַלפן אַ צאָל אַריבערגעקומענע ווישקאָווער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, פאַר עטלעכע האָבן מיר געשאָפן וווינונגען און מעבל. אונדזער פאַראיינקטעד הילף־קאָמיטעט גיט אויך וויייטער זיינע ירלעכע באַשטייערונגען פאַרן פאַראיינקטן יידישן אָפּיל, בעת דעם אַראָבישן אָנפאַל אויף מדינת ישראל, אין 1948, האָבן מיר געגעבן אַ ספעציעלע באַשטייערונג פון 1,500 דאָלאָר. פון דעם יאָר 1919 ביז 1948 האָט אונדזער פאַראיינקטער ווישקאָווער הילפס־קאָמיטעט געזאַמלט און צעטיילט די סומע פון זעכציק טויזנט דאָלאָר. אין די לעצטע יאָרן גראַנטירירן מיר זיך אויף דער הילפס־אַרבעט פאַר דער גראָטעווטער שארית הפליטה פון ווישקאָוו, וואָס געפינט זיך אין מדינת ישראל.

.9

כדאי אויך צו דערמאָנען אונדזער „חברה תהלים אנשי וישקוב", וואָס איז אַ סך עלטער פון אונדזער פאַראיין. ווי טראַדיציאָנעלע יידן, וואָס זענען וווייטער אַנגעגאַנגען מיט זייער לעבנס־שטייגער, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק געגרינדעט די „חברה תהלים אנשי וישקוב", וואָס האָט אויך איצט אַ שול אויף דער אַלטער איסט־סאַיד אין ניו־יאָרק.

די „חברה תהלים אנשי וישקוב" אין ניו־יאָרק האָט אַן אַלטע און שיינע געשיכטע. דאָקומענטן, וואָס זענען אפגעהיט געווארן ביזן היינטיקן טאָג, באַווייזן, אַז די חברה איז געגרינדעט געווארן אין ה' תרכ"ד, מיט אַ הונדערט יאָר צוריק. די שול, וואָס שטייט נאָך ביז איצט אויף דער איסט־סאַיד, האָט די חברה אויפגעבויט מיט אַ זעכציק יאָר צוריק, אין ה' תרס"ד. די שול איז געבויט געווארן דורך אונדזער לאַנדסמאַן משה פליישמאַן ע"ה און זיין אייידעם, יהודה ראַטקאָווסקי. דער גרינדער פון דער שול, ר' משה פליישמאַן, איז אין משך פון פּ אַך יאָרן געווען פרעזידענט פון דער „חברה תהלים אנשי וישקוב". ביי דער שול איז אויך געגרינדעט געווארן אַן אייגענע חברה קדישא, נאָר מיט אויבער נייניציק יאָר צוריק, וועו די חברה האָט נאָך נישט געהאַט קיין אייגענעם בנין פאַר דעם בית־המדרש. אין משך פון פיל יאָרן איז געווען צוזאַמען מיט אונדז אין דער חברה דער שעפסער רב, הרב יהושע בר' משה יוסף זצ"ל. מיט זיין טויט האָבן מיר געליטן אַ שווערע אבידה און מיר היטן־אַפּ זיין טייערן אַנדענק.

די שול פון דער „חברה תהלים אנשי וישקוב" האָט זיך דערווארבן אַ גוטן נאָמען אויף דער איסט־סאַיד. מיר האָבן אַלס שטענדיקע מתפּללים זייער בכבודיקע באַלעבאַטים, גע־טרייע און איבערגעגעבענע עסקנים. אונדזער חברה האָט אַלע יאָרן דערפילט אַ וויכטיקע אויפגאַבע פאַר האַלטן צוזאַמען די לאַנדסלייט און פרייַנד. אין אונדזער שול קומען פאַר חתונות און אַנדערע שמחות צווישן אונדזערע לאַנדסלייט, וואָס פילן זיך אין דער שול ווי אין דעם בית־המדרש פון דער אַלטער היים. אויך קומען זיך צונויף אונדזערע לאַנדס־לייט אין דער שול ביי טראַדיציאָנעלע חנוכה־פייערונגען, פורים־שמחות און שמחת־תורה. נאָך ביזן היינטיקן טאָג, אויב מען וויל אויסגעפינען אונדזערע לאַנדסמאַן, קאָן מען זיך נאָכפרעגן אין דער שול — און מען וועט וויסן צו ענטפערן.

אונדזער „חברה תהלים אנשי וישקוב" האָט אַלע יאָרן געשטיצט פאַרשידענע צדקה־אינסטיטוציעס און ישיבות אין ניו־יאָרק, אַ גרויסן אַנטייל אין דער וויכטיקער אַרבעט האָט אונדזער „עזרת נשים"־אַרגאַניזאַציע. די וויישקאָווער „ליידיס אקזילערי", וואָס האָט אויך אַלע יאָרן זיך שטאַרק באַטייליקט אין אונדזער פאַראיינקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט גיט אויך אַ גרויסע סומע פון זעכציק טויזנט דאָלאַר. אין די לעצטע יאָרן גראַנטירירן מיר זיך אויף דער הילפס־אַרבעט פאַר דער גראָטעווטער שארית הפליטה פון וויישקאָוו, וואָס געפינט זיך אין מדינת ישראל.

.9

כדאי אויך צו דערמאָנען אונדזער „חברה תהלים אנשי וישקוב", וואָס איז אַ סך עלטער פון אונדזער פאַראיין. ווי טראַדיציאָנעלע יידן, וואָס זענען וווייטער אַנגעגאַנגען מיט זייער לעבנס־שטייגער, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק געגרינדעט די „חברה תהלים אנשי וישקוב", וואָס האָט אויך איצט אַ שול אויף דער אַלטער איסט־סאַיד אין ניו־יאָרק.

די „חברה תהלים אנשי וישקוב" אין ניו־יאָרק האָט אַן אַלטע און שיינע געשיכטע. דאָקומענטן, וואָס זענען אפגעהיט געווארן ביזן היינטיקן טאָג, באַווייזן, אַז די חברה איז געגרינדעט געווארן אין ה' תרכ"ד, מיט אַ הונדערט יאָר צוריק. די שול, וואָס שטייט נאָך ביז איצט אויף דער איסט־סאַיד, האָט די חברה אויפגעבויט מיט אַ זעכציק יאָר צוריק, אין ה' תרס"ד. די שול איז געבויט געווארן דורך אונדזער לאַנדסמאַן משה פליישמאַן ע"ה און זיין אייידעם, יהודה ראַטקאָווסקי. דער גרינדער פון דער שול, ר' משה פליישמאַן, איז אין משך פון פּ אַך יאָרן געווען פרעזידענט פון דער „חברה תהלים אנשי וישקוב". ביי דער שול איז אויך געגרינדעט געווארן אַן אייגענע חברה קדישא, נאָר מיט אויבער נייניציק יאָר צוריק, וועו די חברה האָט נאָך נישט געהאַט קיין אייגענעם בנין פאַר דעם בית־המדרש. אין משך פון פיל יאָרן איז געווען צוזאַמען מיט אונדז אין דער חברה דער שעפסער רב, הרב יהושע בר' משה יוסף זצ"ל. מיט זיין טויט האָבן מיר געליטן אַ שווערע אבידה און מיר היטן־אַפּ זיין טייערן אַנדענק.

די שול פון דער „חברה תהלים אנשי וישקוב" האָט זיך דערווארבן אַ גוטן נאָמען אויף דער איסט־סאַיד. מיר האָבן אַלס שטענדיקע מתפּללים זייער בכבודיקע באַלעבאַטים, גע־טרייע און איבערגעגעבענע עסקנים. אונדזער חברה האָט אַלע יאָרן דערפילט אַ וויכטיקע אויפגאַבע פאַר האַלטן צוזאַמען די לאַנדסלייט און פרייַנד. אין אונדזער שול קומען פאַר חתונות און אַנדערע שמחות צווישן אונדזערע לאַנדסלייט, וואָס פילן זיך אין דער שול ווי אין דעם בית־המדרש פון דער אַלטער היים. אויך קומען זיך צונויף אונדזערע לאַנדס־לייט אין דער שול ביי טראַדיציאָנעלע חנוכה־פייערונגען, פורים־שמחות און שמחת־תורה. נאָך ביזן היינטיקן טאָג, אויב מען וויל אויסגעפינען אונדזערע לאַנדסמאַן, קאָן מען זיך נאָכפרעגן אין דער שול — און מען וועט וויסן צו ענטפערן.

אונדזער „חברה תהלים אנשי וישקוב" האָט אַלע יאָרן געשטיצט פאַרשידענע צדקה־אינסטיטוציעס און ישיבות אין ניו־יאָרק, אַ גרויסן אַנטייל אין דער וויכטיקער אַרבעט האָט אונדזער „עזרת נשים"־אַרגאַניזאַציע. די וויישקאָווער „ליידיס אקזילערי", וואָס האָט אויך אַלע יאָרן זיך שטאַרק באַטייליקט אין אונדזער פאַראיינקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט. די וויישקאָווער פרוינען־אַרגאַניזאַציע מעג באמת שטאָלצירן מיט איר וויכטיקער הילפס־אַרבעט, געפירט אין גייסט פון די שענסטע יידישע טראַדיציעס.

.10

איך וויל פאַרענדיקן מיט אַ קורצן איבערזיכט וועגן דער נייער אינסטיטוציע, וואָס מיר האָבן געשאַפן — דעם פאַר־אייניקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט פאַר ישראל, דורך וועלכן מיר צענטראַליזירן אונדזער ארבעט פאַר אונדזערע געראַטעוועטע לאַנדסלייט אין דער יידישער מדינה. דער פאַראייניקטער וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט פאַר ישראל איז אַרגאַניזירט געווארן אין יאָר 1957. פאַרוויצערן פון דעם קאָמיטעט איז פרוי רחל ראַדזימינסקי, וואָס האָט אויך פריער אַ לאַנגע צייט אָנגעפירט מיט אונדזערע הילפס־טעטיקייטן. ווי. ראַדזימינסקי איז קאַסירער און טשערלז אפּעלבאַום איז עזקוטיוו־סעקרעטאַר. אין דעם קאָמיטעט זענען אָנגעשלאָסן פאַלגנדיקע וויישקאָווער אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק:

1. חברה תהלים אנשי וישקוב;
2. דער וויישקאָווער פאַראיין, פון וועלכן מאָריס שאפּעל איז איצט פרעזידענט און דזש. זיידענבערג — וויצע־פרעזידענט;
3. דער וויישקאָווער צווייג פון אַרבעטער־רינג;
4. די ערשטע וויישקאָווער „ליידיס אקזילערי"־אַרגאַני־זאַציע, פון וועלכער פרוי מאַלי פאַראָווער איז פרעזידענטין און פרוי עני פיין — סעקרעטאַרין;
5. די „ליידיס אקזילערי" פון „חברה תהלים אנשי וישקוב", וווּ רחל ראַדזימינסקי איז פאַרזיצערין;
6. דער וויישקאָווער קלוב „אויפבאו", וואָס איז אַן אַרגאַני־זאַציע פון גוואַטעמאַלע, וואָס איז אויך אַ מיטגליד פון דער הילפס־קאָמיטעט פאַר ישראל.

מיר לייגן איצט אַ סך האָפענונגען אויף דעם פאַראייניקטן וויישקאָווער הילפס־קאָמיטעט פאַר ישראל, אַז ער וועט שטיין

אויף דער הויך פון זיין אויפגאבע און אַרגאַניזירן די גרויסע אַרבעט, וואָס איז נייטיק צו העלפן אונדזערע לאַנדסלייט אין דער יידישער מדינה. זיך היימען אין אייגענעם לאַנד. דורך דעם וועלן מיר אויך פאַראייביקן דעם הייליקן נאָמען פון אונדזער אומגעקומענער ווישקאָווער קהילה און שאָפן פאַר איר אַ זכר עולם אין דער באַלייטער יידישער מדינה.

גלייכצייטיק דערוואַרטן מיר, אַז די פאַראייניקונג פאַר דער אַרבעט לטובת ישראל וועט אויך ברענגען אַ גרויסן נוצן אונדזערע באַזונדערע וויישקאָווער אַרגאַניזאַציעס, וואָס מיר האָבן געשאַפן אין ניו־יאָרק. ווי אין דעם גאַנצן הייליקן ענין פון ישראל, איז אויך בנוגע אונדזער וויישקאָווער לאַנדס־מאַנשאַפט ריכטיק דער כלל, אַז מיר וועלן העלפן ישראל און ישראל וועט אונדז העלפן. מיר ווייסן, אַז די אַרבעט פאַר ישראל קאָן אונדז איצט האַלטן צוזאַמען, כדי אונדזערע אַרגאַניזאַציעס זאָלן ווייטער בלייבן עקזיסטירן און אַז מיר זאָלן אויך להבא קאָנען אָפהיטן די טראַדיציעס און טעם זכר פון אונדזער שטעטל.

ווישקאָווער אין ניו־יאָרק

איבערגעדרוקט פון „מאָרגן־זשורנאַל", 28 דעצעמבער 1939, ניו־יאָרק. אָפּגייב: באַרוכט, באַמערקונגען און באַלוכטונגען פון אהרון בענדשאַמין „וואָס מען הערט און וואָס מען טוט ביי די יידישע פּאָלקס־אַרגאַניזאַציעס — 700 הייזער חרוב געווארן אין זייער היימשאַפט".

אַ באַזוך ביי דער ווישקאָווער בענעוואָלענט סאָסייטי: ווישקאָוו איז אַ שטעטל נעבן וואַרשע. בעת די נאַציסע חיילות האָבן באַלאַגערט די געגנט און געהאַלטן טאָג און נאַכט מיט שראַפּנעלן און באָמבעס, איז דאָס שטעטל חרוב ונחרב געווארן.

פון באַרוכטן — אומדירעקט פאַרשטייט זיך — וואָס די לאַנדסלייט האָבן דערהאַלטן, דערווייסט מען זיך, אַז אַן ערך 700 הייזער זענען אַוועק מיטן רויך. גרויס איז געווען די צאָל קרבנות, די צאָל אומגעקומענע. אָקוראַט ווי גרויס דער שאָדן איז און ווי גרויס דער אומגליק איז, קאָן מען נאָר נישט שאַצן. אָבער וויבאַלד עס האָט נאָכגעפאָלגט די אַנטוויקלונגען פון די שלאָכטן הינטער וואַרשע וווייסט, אַז די געבראַכטע ציפערן זענען זיכער נישט אינגרעסטירן.

דער פאַראייניקטער רעליף־קאָמיטעט, אין וועלכן עס גייען אַריין די וויישקאָווער בענעוואָלענט סאָסייטי און איר

פאַראייניקטער וויישקאָווער קאָמיטעט אין ניו־יאָרק הויעט המאוחד של יוצאי וישקוב בניו־יורק

ליידיס אקזילערי, דער אַרבעטער־רינג ברענטש, די שול „חברה תהלים אנשי וישקוב" און איר ליידיס אקזילערי, האָט זיך אונטערגענומען צו שאָפן אַזוי שנעל ווי מעגלעך אַ מינימום פון 5 טויזנט דאָלאַר. לויט ווי די סאָסייטי־באַאַמטע גיבן אינפארמאציע, איז די ווישקאָווער בענעוואָלענט סאָסייטי די אָקס פון דער רעליף־אַרבעט און אירע מיטגלידער — פון די אָקסיוויסטע טוער אין רעליף־קאָמיטעט פון סאָמע ערשטן טאָג. מאַריס טאָפּפּעל, פרעזידענט פון דער סאָסייטי, איז טשערמאַן פון רעליף־קאָמיטעט פון סאָמע ערשטן טאָג — אַ קימאַ־לן פון 22 יאָר. זייער אָקטיוו אין דער אַרבעט פאַר זייער שטאָט זענען: שמואל ווידזלער, יעקב זילבערשטיין, מאָקס האַלאָנד, מר און מרס ראָזימינסקי און די טשערלידיס פון די צוויי אקזילעריס — מאַלי פאַראָווער און רבקה רישטמאַן.

דורך דער צייט האָבן די וויישקאָווער לאַנדסלייט איבער־געשיקט אַרום 60 טויזנט דאָלאָר. זיי שיקן איבער העכער 3 טויזנט דאָלאָר יערלעך און שטיצן די אַרטיקע ישיבה, תלמוד־תורה, ביקור־חולים, האָנטווערקער־פאַראיין, קראַנקן־קאַסע און די גמילות־חסדים־קאַסע. פאַראַיאַרן האָבן זיי איבערגעשיקט פאַר דער גמילת־חסדים־קאַסע טויזנט דאָלאָר, צו וועלכע דער „דזשאיינט" האָט צוגעטראָגן נאָך טויזנט דאָלאָר. זיי האָבן לעצטנס פאַרהאָנדלט מיטן „דזשאיינט" וועגן פלענער פאַר קאָנסטרוקטיווער אַרבעט אין וויישקאָוו, אָבער די מלחמה האָט עס צוגישט געמאַכט.

אין פאַרבינדונג מיט זייער נייער רעליף־אַקציע, האָט דער טרעזשורער פון זייער רעליף־קאָמיטעט צוגעזאָגט, אַז ער וועט פון זיין אייגענער קעשענע געבן אַ באַשטייערונג, וואָס וועט באַטרעפן פונקט אַזוי ווייפל די אָקציע וועט אריינטראָגן.

אַ גרויסער טייל פון דער אריינגעבראַכטער אינפאַרמאַציע האָט מיר געגעבן דער פרעזידענט מר מאַריס טאָפּפּעל און דער סעקרעטאַר הערי בורשטיין.

די סאָסייטי העלפט אַרעמע און קראַנקע מיטגלידער. זיי האָבן אַ שווינדזיכטיקן מיטגליד געגעבן אויף צו קוירין זיך און ווען ער איז אַרויסגעקומען אַ גזוונטער, האָבן זיי אים געקויפט אַ באַרדינג־הויז אין די מאָנטעיינס, ווייל דער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אַז די שטאָט איז פאַר אים סם־המוות. ער האָט זיך מיט דער צייט אַרויפגעאַרבעט און פיל פאַר־גרעסערט דעם פלאַץ. אַן אנדערער מיטגליד האָט געהאָט אַ האַרץ־פעלער, האָבן זיי אים אויסגעקויפט אין קאַנטרי זיך קוירין און געצאָלט ביים גראָסער און בוטשער די בילס פאַר זיין משפחה. זיי שטיצן דעם מושב זקנים בני ישראל אויף דושעפערסאָן סטריט, די יוניטעד ישיבה פאונדיישאַן, געווארקשאפטן־קאָמפּיין, צדקה־פעדעראַציע, דענווער־סאַנאַטאריע, אַמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס.

לאס־אנזשעלעס ווישקאווער פאראיין

אברהם־דוד טוף
לאס־אנזשעלעס

די באלדיקע און ענערגישע הילף וועלכע מיר האבן גע־
געבן אונדזערע ווישקאווער, וואס האבן זיך געראטעוועט פון
היטלערס חורבן אין פויל און דייטשלאנד, האט מעגלעך
געמאכט, אז אונדזערע לאנדסלייט זאלן ארייגקומען קיין
ישראל געזונטער, בעסער גע־קליידעט, גייסטיק דערהויבן און
פול מיט האפענונג און באוווסטזיין, אז זיי האבן א גרויסע
משפחה לאנדסלייט אין דער גלילקלעכער אמעריקע וואס פילט
מיט זייער גרויסן צער און איז גרייט צו העלפן זיך איי־
נרדענען און ווערן א טייל פון די וואס בויען און שטארקן
מדינת ישראל — און מיר האבן זיי נישט אנטוישט.

מיר האבן גלייך געגרינדעט א ליי־קאסע, וואס פונקציא־
נירט דערפאלגרייך אונטער דער אנפירערשאפט פון א גרופע
אלט־איינגעזעסענע ווישקאווער, וואס זענען איבערגעגעבן
דער הומאניטארער ארבעט צו העלפן די ניי־געקומענע
לאנדסלייט. דורך דער ליי־קאסע זענען פיל געהאלפן געווארן
צו ווערן אליין פראדוקטיוו, אזוי אז זיי דארפן נישט מער
אנקומען נאך שטיצע. מיר האבן איבערגעשיקט געגנג פאנדן
און די קאסע גיט איצט ארויס הלוואות זאגאר פאר נישט־
ווישקאווער אויך.

אבער אונדזער ארבעט איז נאך נישט פארענדיקט. אין
אונדזער שטרעבונג צו העלפן די איבערגעבליבענע, האבן
מיר אויך נישט פארגעסן אן אונדזערע קדושים — די טויזנ־
טער ווישקאווער, וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצים
בלויז דערפאר וואס זיי זענען געווען יידן און נישט געהאט
די מעגלעכקייט זיך צו ראטעווען. דעריבער איז אונדזער
היילקע פליכט זיי נישט צו פארגעסן. פאר דעם צווק
האבן מיר געשאפן א קאמיטעט, וואס העלפט רעאליזירן
דעם פראיעקט פון אויפשטעלן אין ישראל א הויז, וואס זאל
דינען אלס דענקמאל נאך אונדזערע קדושים און גלייכצייטיק
דינען די קולטורעלע, גייסטיקע און פיליכט מאטעריעלע
אינטערעסן פון אונדזערע לאנדסלייט. פאר דעם דאזיקן ציל
האבן מיר שוין געשאפן א געוויסע סומע געלט, הגם א נאך
נישט גענוגדיקע. דאס איז א גרויסע און הייליקע ארבעט
און דארף פארוואנדלט ווערן אין ערנהאפטע הייליקע
פליכט פון יעדן ווישקאווער ייד, ווו ער זאל זיך נאר נישט
געפינען און געבן זיין צושטייער צו רעאליזירן דעם וויכטיקן
פראיעקט.

עס איז פאר מיר א גרויסע ערע און פארגעניגן צו שטיין
אין שפיץ פון א גרופע, וואס יעדער מיטגלידד אירער האט
אזוי גערן, פריייוויליק און הארציק, לויט זיינע כוחות און
מערער, בייגעטראגן צום דערפאלג פון אונדזער פאראיין
נישט נאר בנוגע דער שטיצע, וועלכע מיר האבן געגעבן,
נאר אויך דערמיט וואס מיר האבן מיטגעהאלפן פארוואנדלען
אונדזער ארגאניזאציע אין איינער פון די שענסטע און קול־
טורעלסטע אין לאס־אנזשעלעס.

אין נאמען פון אונדזער מיטגלידערשאפט וויל איך בא־

קאמיטעט פון פארבאנד יוצאי ווישקאוו אין לאס־אנזשעלעס

ועד אירגון יוצאי וישקוב בלוס־אנג'לס

גריסן אלע לאנדסלייט אין ישראל, ספעציעל די עזקעקוטיווע פון דער ליי־קאסע, וואס זענען ערלעך איבערגעגעבן דער טעטיקייט פון לינדערן די נויטן פון אונדזערע וויסקאווער. איך וויל אויך באגריסן די לאנדסלייט אין דעטראיט, שיקאגא, ארגענטינע און מעקסיקע, וועלכע האבן בייגעטראגן צו דער ערשטער הילף וויי אויך צו דער ליי־קאסע. כ׳וויל אויך איבערשיקן א וואָרעמע באגריסונג דער ניו־יאָרקער אויבובי־גרופע, וואס האט אביסל שפעטלעך, דאך נישט צו שפעט, איינגעזען די נויטוועדיקייט פון העלפן אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל אויף אן ארגאניזירטן אופן. איך וויינטש זיי דערפאלג און מעקסיקע, וועלכע האבן בייגעטראגן צום פראיעקט וועט זיין א באדייטנדיקער.

וויסקאָווער אין לאָס־אנזשעלעס

ה. מושקאט
לאָס־אנזשעלעס

וואר איז געווען דער ערשטער וואנדערער פון פאלק ישראל? א סברה, אז דאס האט אברהם אבינו געמאכט דער אנהייב. טריי דעם „לך־לך מארצך ומולדתך" — האט ער אויסגעוואנדערט אין אנדערע מקומות.

מיר, אויפגעוואקסענע און דערצויגענע אין אונדזער ליב שטעטל, זענען געווען געצווונגען צו פארלאזן וויסקאווו און אויסוואנדערן ווו די וועלט האט נאר אן עק. געווען פאר־שידענע סיבות פון אזא וואנדערן. א טייל האט געוזכט מער פרייהייט פאר זיך, מער תכלית אין לעבן, מער מעגלעכקייטן מאטעריעל זיך אריינצוארבעטן. מיר האבן געוואנדערט, כדי איינמאל פאר אלעמאל א סוף מאכן צו דער לאגע פון א גערודפטן.

דאס איז געשען מיט 70 יאר צוריק. א גרופע יינגעלייט האט זיך פארנומען צו פארלאזן דאס שטעטל, זיי האבן אנגעקלאפט אין לאדן פון מיין פאטערס ווילנונג. ער האט באדארפט מיט זיי אויסוואנדערן. אין דער לעצטער מינוט, שוין ביים עזעגענגען זיך מיט זיין יונגער פרוי און דעם ניי עבויירענעם ערשטן זון, האט ער זיך באדענקט און באשלאסן זיי נישט אויבערצולאזן. דערפאר איז זייער זון, שוין אין די שפעטערדיקע יארן, יא אזוינע אין א פינצטערער נאכט און אויבערגעלאזט זיינע עלטערן, וועלכע האבן געווארט אויף א שטיקל נחת פון אים.

אונדזערע וויסקאווער לאנדסלייט האבן זיך פונאנדער־געשפרייט אויבער אלע גרויסע אמעריקאנער שטעט. אויבער־הויפט האבן דאס געטאן די, וואס האבן געהערט צו דער גאלוויעסטאנער גרופע. אין יענע צייטן האבן נישט געפעלט קיין נאיווע יידן, וואס האבן זיך געלאזט אויינרעדן פון די דעמאלטיקע פילאנטראפן, וועלכע האבן ארויסגעווינן א שטארקע מורא, קרים וועלן יידן ווידער זיך וועלן קאנ־צענטרירן אין די גרויסע צענטערן. דערויבער האבן זיי געוואלט לענקען די עמיגראציע אין די אגראר־געגנטן, אין וויי־טן מערב פון אמעריקע. ליידער, האט מען דארט, אין מערב, נישט געפונען דאס וואס מ׳האט געוזכט. נישט געווען קיין באשעפטיקונג, אפילו פאר די ארטיקע אמעריקאנער. און אויב מ׳האט יא געפונען ארבעט, איז דאס געווען שקלאפן־ארבעט, צו וועלכער די וויסקאווער זענען נישט געווינט געווען. האט מען פארלאזט די נייע געגנטן און טיימאל צופוס, אפילו הונדערטער און טויזנטער מיילן, און אוועק צו א גרויסן צענטער, ווו מ׳האט געהאפט צו געפונען לאנדסלייט. און דער עיקר — מ׳האט געוזכט פרנסה... מ׳איז אויך געלאפן אין וואָרעמע געגנטן. אזוי ארום זענען וויי־קאווער אנגעקומען קיין לאס־אנזשעלעס און דא שוין פאר־בליבן.

בייַ די וויסקאווער תושבים איז אנטשטאנען אן אינער־לעכע בענקשאפט זיך אויסצולעבן אין א היימישער סביבה, צו שאפן אן אייגענע לאנדסמאנשאפט, ווי אין ניו־יאָרק, אויף דער ערשטער פארזאמלונג פון וויסקאווער אין לאס־אנזשעלעס, איז גרויס געווען די איבערראשונג, ווען מ׳האט דערזען די גרויסע צאל אנווענדע.

אין אויגוסט 1946 איז באשטימט געווארן צו גרינדן א לאנדסמאנשאפט־ארגאניזאציע, וועלכע זאל זיך פארנעמען מיט ערטיילן הילף פאר אלע וויסקאווער אין דער וועלט. דער פראציז האט אנגענומען דעם כארקטער פון אן אומ־פארטייישער אינסטיטוציע, וואס דארף זארגן פאר אלע, אן אויסנאם, וויסקאווער. ס׳איז אויסגעווייזלט געווארן צו פאר־וואלטונג, מ׳האט באשטימט די עהאריקע באאמטע און ס׳האט זיך אנגענהויבן דאס אויפזוכן וויסקאווער, צעבליבענע נאכן גרויסן חורבן.

אין דער יידישער צייטונג, וואס איז דערשינען אין לאדזש („דאס נייע לעבן"), האבן מיר אפגעדרוקט אן אנאנס, אז מיר זוכן וויסקאווער, וועלכע נייטיקן זיך אין הילף. ס׳האט נישט לאנג עדזויערט און מיר האבן באקומען א בריוו פון פוילן מיט א רשימה פון 210 וויסקאווער נעמען. דאס זענען געווען די שארית־הפליטה, וועלכע האבן זיך געראַ־טעוועט אין רוסלאנד. אינעם בריוו האט זיך געשריבן, אז זייער לאגע איז א שרעקלעכע. זיי זענען נאקעט און בארוועס. אין וויסקאוו האבן זיי זיך נישט געקאנט באצאָלן, נישט געבליבן דארט קיין אין גאנץ הויז. צווייטנס, האט מען זיי געהייסן פארן קיין שלעזיע, ווו ס׳זענען געבליבן פיל הייזער נאך די דייטשן, וועלכע מ׳האט ארויסגעשיקט פון פוילן.

אונדזער פראיין, וואס איז באשטאנען פון איבער צוואנ־ציק פערזאן, האט זיך ערגעריש געזומען צו דער ארבעט. מ׳האט באדארפט שאפן דאס נייטיקע געלט אויף איינצויקופן פארשידענע זאכן. די ארבעט איז געווען פארבונדן מיט שוועריקייטן. מיר האבן דאס אדורכגעפירט מיט דער גרעס־טער איבערראשונג־בנקייט און מסירת־נפש. ס׳וועט זיך קיינמאל נישט פארגעסן אזא עפיזאד: איינע פון אונדזערע פרויען, וואס האבן זיך פארנומען מיטן צוגרייטן די פעקלעך, האט זיך געפילט נישט געזונט, פשוט נישט געקאנט זיך איינבייגן. זי האט אבער נישט געוואלט רעזיגנירן פון דער הייליקער ארבעט און קראנקערהייט דערפילט איר פליכט. זיצנדיק אויף דער פאדלאגע, האט זי זיך ערווקט פון איין קעסטל צום צוויייטן, כדי דארט ארייניליגן די זאכן פאר די נויט־בארעדטיקע.

די מענער האבן אפגעפאקט און צעבונדן די פעקלעך, גע־שריבן די אדרעסן מיט רשימות פון די זאכן, וואס מ׳האט אריינגעליגט אין יעדער פעקל. מ׳האט אויך צוגעשריבן עטלעכע וואָרעמע ווערטער.

מיר האבן דערהאלטן א בריוו פון א לערער, אז מ׳האט געפאנט א שול, ס׳איז אבער נישטא קיין יידיש בוך פאר

פֿאַרבאַנד פון ווישקאָוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע

אריה שטעלונג
בועאנאָס־אייַרעס

דער וווייטערדיקער באריכט נעמט אָרום די אַרגאַניזאַציעלע און געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט פון דער ווישקאָווער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין אַרגענטינע אין משך פון 40 יאָר.

נאָך אין יאָר 1921 האָט אין בועאנאָס־אייַרעס זיך אָנגעגרינדעט דער ערשטער פֿאַראיין פֿון ווישקאָווער יידן. דער פֿאַראיין האָט אין די ערשטע יאָרן פֿון זיין עקזיסטענץ געהאַט אַ ברייטן קולטורעלן אינהאַלט. ער האָט אָרגאַניזירט לימודים, לעקציעס, ליטעראַרישע אָוונטן, דראַמאַטישע סעקציע, כאָר, אָרקעסטער, ביבליאָטעק, לייענצימער, אַ ייִדישע שול, אַ ספּאָרט־קלוב, אַ פֿרויען־סעקציע, אַ יוגנט־סעקציע, אַ פֿרייַ־באַנק, אַ קאָאָפּעראַטיוו, אַ קראַנקן־קאַסע, אַ בית־עולם, אַ בית־קברות, אַ בית־טהרה, אַ שומרים־אָרגאַניזאַ

זיין עלטע. אין די דאָזיקע הייליקע אַרבעטן האָט אים אַ סך מיטגעהאָלפן זיין פרוי פייגע ע"ה.

אין יאָר 1928 האָט די אימיגראַציע קיין אַרגענטינע זיך פאַרשטאַרקט. מיטן אָנקומען פון נאָך לאָנדסלייט איז דער קאָמיטעט רעאַרגאַניזירט געוואָרן. ס'איז אָנגעשטאַנען אַ גמילת־חסדים־קאַסע צו ערטיילן קליינע הלוואות דעם אימיגראַנט. די דאָזיקע אַרבעט האָט זיך געפירט — מיט קליינע אויסנעמען — ביזן יאָר 1939.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די וויישקאָווער אין אַרגענטינע, וואָס האָבן אַליין געפילט אויף זיך די גרויזן פון קריג, באַשלאָסן ממשותדיק צו העלפן זייערע לאָנדסלייט אויף יענער זייט אָקעאַן, אויב זיי וועלן אָפ מלחמה־קרבנות זיך נייטיקן אין הילף און דערמוטיקונג. קיינער פון אונדז האָט נישט געקאָנט פאָראויסזען די גרויזאַמע פאַרניכטונג פון פוילישן יידנטום און צווישן זיי — אונדזער יידישע וויישקאָוו. קלאָר, אָז אין משך פון די מלחמה־יאָרן האָבן מיר נישט געהאָט קיין שום פאַרבינדונג מיט אונדזערע היימשטאָט און באַגנוגנט זיך מיט פירן אַ לאַקאָלע טעטיקייט. אויך דאָ זענען געווען פיל אומפאַרמעגלעכע וויישקאָווער און קראַנקע, וועלכע האָבן זיך גענייטיקט אין שטיצע. מיט דער הילף פון דער ליי־קאַסע האָט מען ערטיילט קליינע, אָפראַצענטיקע הלוואות.

פון די ערשטע ידיעות וואָס זענען אָהערגעקומען פון לאָנדסלייט אין דער גרויסער וועלט, האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אונדזער וויישקאָוו איז נאָך אין אָנהייב קריג כמעט אינגאַנצן פאַרניכטעט געוואָרן, אַז אונדזערע טייערע און נאָענטסטע זענען אומגעקומען מיט אַ שוידערלעכן טויט. מיר האָבן אָפילו נישט געהאַט די עלעמענטאַרסטע מעגלעכקייט זיי צו העלפן.

מיר האָבן געהערט, אַז פיל וויישקאָווער איז געלונגען זיך אָפצוטיטווען אין רוסלאַנד, אָבער אַ גרויסער טייל פון זיי האָט זיך געפונען אויף פאַרשיקונג אין אין די וויטיע ערטער. ווי נאָר מיר האָבן געהאַט פון דאָרט אַ ידיעה, אַדער אויסגעפונען אַן אַדרעס פון אונדזערס אַ לאָנדסמאַן — איז אים געשיקט געוואָרן אַ פעקל. ליידער, נישט יעדער פעקל איז דערגאַנגען צום ריכטיקן אַדרעסאַט און מיר האָבן דערפון געהאַט גרויס עגמת־נפש.

אַז די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט, זענען מיר געווען פון די ערשטע לאָנדסמאַנשאַפטן־ארגאַניזאַציעס, וואָס האָט זיך אָפגערופן אויף די נויטן פון די וואָס האָבן אַלס רעפאַטריאַנטן זיך אומגעקערט פון רוסלאַנד אַדער זענען געקומען פון די וועלדער און „אַרישער" זייט, צי זיך אָפגערעטעוועט פון די טויט־לאָגערן. די טרויעריקע באַריכטן פון די שרעקן־הפליטה אין פוילן און דייטשלאַנד, האָבן אונדז געגעבן אַ קלאָר בילד פון דער גרויסער טראַגעדיע, וועלכע אונדזערע וויישקאָווער האָבן אַדורכגעמאַכט אין די מלחמה־יאָרן. מיר האָבן גלייך מאַביליזירט הילף אין גרויסן מאָס־שטאָב: פעקלעך קליידונג קיין פוילן און דייטשלאַנד און געלט־שטיצע פאַר קראַנקע און אומפעיקע צו דער אַרבעט.

אַ גרויסער טראַנספאַרט מלבושים (195 קילאָ) איז איבערגעשיקט געוואָרן צו די וויישקאָווער אין נידערשלעזיע. אַ גרויסער טייל פון די מלבושים איז אייגנהענטיק אויפגענייט געוואָרן דורך וויישקאָווער שנידער אין בוענאָס־איירעס. שפעטער זענען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות, אַז כמעט אַ העלפט פון דעם טראַנספאַרט קליידער, שיך און וועש, האָט נישט דערגרייכט אונדזערע וויישקאָווער.

מיטן אָנשטיין פון דער מדינה, האָט אונדזער אַרגאַניזאַציע נישט געקאָנט זיין גלייכגילטיק צו די גרויסע נאָציאָנאַלע פראָבלעמען פון דער מדינה און פון יידישן פאָלק און זיך באַטייליקט אין אַלע קאַמפיינען. אַזוי האָבן מיר דער שליחה פון דער הגנה, רות קליגער, וועלכע האָט באַזוכט בוענאָס־איירעס אין יאָר 1948, מיטגעגעבן אַ גרעסערע באַשטייערונג אין אויך געזאַרגט דערפאַר, אַז יעדער וויישקאָווער

פאַרוואַלטונג פון פאראייניקטן פאַרבאַנד פון וויישקאָוו און אומגענט אין ארגענטינע — 1957-59
ועד האירגון המאוחד של בני וישקוב והסביבה בארגנטינה — 1957-59

אין ישׂראל, וואָס איז נעקומען אין לאַנד, זאָל באַקומען אַ שפּיין־פּעקל און אַנדערע פֿאַרמען פֿון הילף.

די אַלע אָקציעס זענען געפֿירט געוואָרן בײַ דער באַגלײַ־טונג פֿון אָפּטע רייסערייען אין דער פֿאַרוואַלטונג מצד אַנטי־נאַציאָנאַלע עלעמענטן, וואָס האָט דערפֿירט אין יאָר 1949 צו אַ שפּאַלטונג. מיר האָבן דאָן אַ נאָמען געגעבן אונדזער לאַנדסמאַנשאַפֿט „פֿאַרבאַנד פֿון ווישקאָוו און אומגעגנט אין בוענאָס־אײַרעס", און אויך זײַן אָנגעשלאָסן אין צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון די פּוילישע יידן פֿון דעם נאָציאָנאַלן ראָט. פֿאַרבאַנד פֿון די פּוילישע יידן פֿון דעם נאָציאָנאַלן ראָט.

בײַ וועלכע אומשטענדן ס׳איז פֿאַרגעקומען די שפּאַלטונג, דערצײלט דער וויייטערדיקער אופֿרוף, וואָס איז צו יענער צייט דערשינען אין דער יידישער פּרעסע אין בוענאָס־אײַרעס:

עפּנטלעכע דערקלערונג פֿון ווישקאָווער לאַנדסלײַט־פֿאַראײַן

מיר, די אונטן אונטערגעשריבענע מיטגלידער פֿון ווישקאָווער לאַנדסלײַט־פֿאַראײַן, האַלטן פֿאַר אונדזער חוב אויפֿצוקלערן פֿאַר דער עפֿנטלעכקייט וועגן דער אַנדזלונג פֿון דער פֿאַרוואַלטונג פֿון פֿאַראײַן. אויף דער לעצטער געז. פֿאַרזאַמלונג, שבת, דעם 30־סטן פּ.מ., זײַנען דיק־צוונגלונג דורך אַ מערהײט שטימען אָוועקצושטעלן אויפֿן סדר־היום די פֿראַגע וועגן הילפֿס־קאַמפּיין פֿאַר מדינת ישׂראל, האָבן זיי אָבער מיט גוואַלדן און טומל, טערא־ריזירנדיק ממש די פֿאַרזאַמלונג, דורכגעזעצט אַ באַ־שלוס מיט אַ מערהײט בלויז פֿון 2 שטימען נישט צו שטיצן דעם פֿאַראײניקטן קאַמפּיין־קאַמיטעט, נאָר פֿאַרבלייבן נײַ־טראַל (פֿאַר דעם דאָזיקן פֿאַרשלאָג האָבן נעשטימט סך־הכל 25 מיטגלידער). באַטראַכטנדיק דעם דאָזיקן באַשלוס פֿאַר אַן אָנטי־נאַציאָנאַלן, וואָס דאָס איז קעגן די אינטערעסן פֿון דער מערהײט מיטגלידער פֿון ווישקאָווער לאַנדסלײַט־פֿאַראײַן, וועלכע זענען נאָציאָנאַלע יידן און ווילן זיך מיטן גאַנצן האַרץ מיטאַטײליקן מיט אַלע יידן און מיט דעם גאַנצן אַרגאַניזירטן ישוב אין דער הייליקער אַרבעט פֿון דער פֿאַראײניקטן קאַמפּיין־קאַמיטעט, האָבן עטלעכע פֿון אונדזערע מיטגלידער אויף דעם, וואָס כמעט אַ העלפֿט אָנטיילנעמער פֿון דער פֿאַרזאַמלונג איז אָוועק און דורך דעם איז נישט געבליבן קיין קוואָרום, האָט די פֿיינערדיקע פֿאַרוואַלטונג פֿאַרגעוואָגט די פֿאַרזאַמלונג אין אויך אויסגעווײַלט אַ נײַע לייטונג. מיר, די אונטן אונטערגעשריבענע, וועלכע זענען אַ מערהײט פֿון דער מיטגלידערשאַפֿט, דעמאָלט־טאַריזירן די נײַ־באַשטימטע פֿאַרוואַלטונג, וועלכע מיר באַטראַכטן אַלס נישט לעגאַל אויסגעווײַלט, מיר פֿאָדערן אויף דער פֿיינערדיקער פֿאַר־וואַלטונג במשך פֿון פּופּצן טעג רופֿן אַ נײַע פֿאַרזאַמלונג אויף אויסצוווײַלן אַ פֿאַרוואַלטונג. ביז עס וועט נישט גערופֿן ווערן קיין נײַע פֿאַרזאַמלונג און עס וועט נישט אויסגעווײַלט ווערן קיין לעגאַלע פֿאַרוואַלטונג, אין נישטאָ קיין שום רעכט פֿאַר דער נישט לעגאַל־אויסגעווײַלטער פֿאַרוואַלטונג אירגענ־צוצונעמען די אָנפֿירונג און דאָס פֿאַרמעגן פֿון דער לײַ־קאָסע און אויך די געלטער פֿון דעם הילפֿס־פֿאָנד ביים פֿאַראײַן.

מיר רעזערווירן זיך דאָס רעכט אָנצונעמען די געהעריקע געזעלשאַפֿטלעכע מיטלען אין פֿאַל, ווען די פֿיינערדיקע פֿאַר־וואַלטונג וועט נישט דערפֿילן אונדזערע געערכטע פֿאָדע־רונגען.

יעקב בראָנשטיין	שיע ראָטבאַרד
ברוך אויסמאַך	איטשע גרושקע
(וישמח)	מאָשל גרושקע
ישׂראל צעמבאָל	י. גרושקע
יעקב שטאָלונג	הערשל שטיימען
וועלוול ראָטבאַרד	יוסף פֿאָקטאָר
וועלוול סענדעראָוויטש	אברהם בראָמבערג
אברהם זגרזיזק	יעקב אָלטמאַרק
סענדער האָלצמאַן	יידל ראָטבאַרד
מאיר אויסמאַך	שמואל וויאָטער
פֿישל זגרזיזק	יידל דזשיק
יצחק מיימאַן	מענדל וועגעל
יקותיאל אָלטמאַרק	משה שוסטאַק
ישׂראל דייק	יעקב מאַנקיטא
אהרן צעמבאָל	ס. סאָקאָל
יוסף פֿאָפֿאוסקי	שמערל מאָלטשיק
שמחה קריסטאָל	משה מאָלטשיק
הערשל אויסמאַך	ב. גאָלדפֿאַדער
אברהם בערענשטיין	שמחה פֿאָסקאָוויטש
שמעון אָראָנסאַן	שלמה פּראָנער
אברהם בלאָסקע	אשר מיטלסבאַך
לייבל וויליענסקי	מרדכי טאַנדעטער
יצחק זלאָטאָגוראָדע	אריה שטעלונג
ישׂראל טענענבוים	אברהם דובנער
הערשל רינעק	כאָסע הוטענסקי
יוסף נאָוואָמינסקי	יחיאל וויינ
יצחק בהרב	אליהו שרייידער
מרדכי אויסמאַך	נחום גרינבערג

צו יענער צייט האָבן מיר אויך באַקומען באַריכטן פון ישׂראל, אַז די רעגירונגסיזירטע לאַנדסמאַנשאַפֿט (אירגון יוצאי וויישקוב בישׂראל) האָט זיך געשטעלט אַלס ציל צו העלפֿן די נייע עולים. דער ערשטער אויפֿטו זייערער איז געווען: אויפֿשטעלן אַ ליי־קאָסע פֿאַר קאָנסטרוקטיוועד הילף די נייע עולים. מיר האָבן אויף אַ פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג באַשלאָסן בייהילפֿיק זיין אין שאַפֿן אַ וויכטיקע אינסטיטוציע און גלייך אויבערגעשיקט די נייטיקע מיטלען. נאָך היינט־צו־טאָג העלפֿן מיר אינגלנע וויישקאָווער אין ישׂראל און אין פּוילן, פֿירנדיק גלייכצייטיק אין בוענאָס־אײַרעס אַן אייגענע ליי־קאָסע פֿאַר נויטבאַדערפֿטיקע דאָ.

מיטן אָוועקשטעלן אויפֿן סדר־היום די פֿראַגע פֿון אַ יזכור־בוך, האָבן מיר באַשלאָסן אויפֿן סמַע אָקטיוויטסן אופֿן מיטן גאַנצן האַרצן שיצן די דאָזיקע איניציאָטיוו. אויך דער געדאַנק וועגן אויפֿשטעלן אין תל־אָביב אַ בית וויישקוב האָט אונדז געגעבן אַ שטויס צו נייע אָקטיוויטעטן. מיר זענען צופֿרידן, וואָס אין די צוויי וויכטיקע אויפֿטוען פֿון אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפֿטן אין ישׂראל און אין דער וועלט — ספֿר וישקוב און בית וישקוב — האָט אַרגענטינע געגעבן אירע מאָטאָריעלע און מאָראַלישע הילף. די צוויי טויזנט דאָלאָר, ווי אויך מאָטעריאָלן, בילדער און זכרונות פֿאַרן בוך, זענען אַ ווערטפֿולער צושטייער צום אויפֿטו פֿון די וויישקאָ־ווער אין ישׂראל.

מיט באַדויערן וויל איך אונטערשטרייכן, אַז די וויישקאָ־ווער פֿון צוויי־טן פֿאַראײַן אין בוענאָס־אײַרעס, האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנטיילצונעמען אין די אַלע הייליקע אַרבעטן און געפֿאָוועט שבת פֿאַר זיך.

די אָקטיוויטעט און איניציאָטיוו פון ווישקאָווער אין אַרגענ־
טינע סיי אין די ראָמען פון דער לאָנדסמאַנשאַפט, סיי אין
די ראָמען פון די אַלגעמיינע, נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס און
אינסטיטוציעס אין אַרגענטינע, ווי: די שלום־עליכם שול,
קרן־קימת מגבית, צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן,
נאַציאָנאַל־ראָט, דאיא (יידישע קהילה), קולטור־צענטער
א.נ. פון ד"ר רינגעלבלום, „יוואָ" א.אַנד.

לויט אונדזער אָפשאַצונג, געפינען זיך אין אַרגענטינע
איבער 250 וויישקאָווער פאַמיליעס, צוזאַמען מיט ראָזאַריע
און קאַרדאָוע — צוויי גרעסערע פראָווינץ־שטעט. אונדזער
פאַרבאַנד ציילט ביי א 200 מיטגלידער. אין די ערשטע יאָרן
זענען געווען טעטיק אין דער הויפט־אָנפירונג די ח"ח יהושע
דובנער ע"ה און וועלוול ראָטבאַרד. מיטן אָנשטייג פון
אונדזער פאַרבאַנד, איז גלייכצייטיק אויסגעבילדעט געווארן
א פרויען־קאָמיטעט, וועלכע איז טעטיק ביזן היינטיקן טאָג.

אויף אונדזער איניציאָטיוו איז אויך אין ראָזאַריע אָנט־
שטאַנען א וויישקאָווער לאָנדסמאַנשאַפט. אין יאָר 1959 איז
אונדז גלונגען אין מאַנטעווידעא (אורוגוויי) אויפצושטעלן
א לאָנדסמאַנשאַפט־ארגאַניזאַציע, וואָס ציילט א פופציק
פאַמיליעס און איז זייער אַקטיוו.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָבן מיר אַדורכגעפירט אַן
אָקציע פאַרן יער הקדושים און אַריינגעטראָגן פאַר דעם צוועק
די סומע פון 16 טויזנט פעזעס. מיר האָבן זיך געווענדעט
צום צווייטן פאַראיין פון די וויישקאָווער אין בועענאָס־איירעס

וויישקאָווער פרויען־קאָמיטעט אין אַרגענטינע
ועדת נשים של אירגון יוצאי וישקוב בארגנטינה

זיי זאָלן צוזאַמען מיט אונדז פלאַנצן א חורשה (וועלדל) אין
יער הקדושים — האָבן זיי זיך אָפגעזאָגט. אַן ענלעכע
באַציאונג האָבן זיי אַרוים־גענומען ביים וועגן זיך צו זיי וועגן
צוזאַמענארבעטן ביים העלפן אַרויסגעבן אונדזער יזכור־בוך.

פון אונדזער זייט האָבן מיר באַשטימט א רעדאַקציע־
קאָמיסיע אין די פערזאָנען פון ישראל־משה צעמבאַל, אריה
שטעלונג, ברוך ישמח, יעקב שטעלונג, אלתר קאָפלאָוויטש
און משה קוויאַטעק.

אונדזערע אינסטאַנצן אין די יאָרן 1949—59

פאַרוואַלטונג אין יאָר 1949: ברוך ישמח — פרעזידענט;
בראַנשטיין — סעקרעטאַר; ישראל־משה צעמבאַל — קאַסיר;
סענדער האַלצמאַן — וויצע־פרעזידענט; יעקב שטעלונג —
פראָס.־סעקרעטאַר; שמחה קריישטאַל — אָקטן־סעקרעטאַר.

לייט־קאָמיסיע: וועלוול ראָטבאַרד — סעקרעטאַר; יקותיאל
אַלטמאַרק — קאַסיר; אברהם זגריזעק, יצחק בהרב, מרדכי
טאַנדעטשאַוש, אריה שטעלונג, יצחק נייטאַן, יעקב מאַנקיטא,
שמעון אַראַנאָן — פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער; משה קוויא־
טעק, הערש רינגע און שלמה פראָגער — רעווידיר־קאָמיסיע.

פרוען־קאָמיסיע ביים פאַרבאַנד (געשאַפן אין יאָר 1949):
פרעזידענטין — הינדע פראָגער; סעקרעטאַרין — מלכה
רינגע, לאה שטעלונג; קאַסירערין — הענדל ראָטבאַרד;
וואָקאַלן: עווא ישמח, זלאָטקא בראַנשטיין, נחמה בערנשטיין,
דבורה וועגגער, ברכה רינגע, חנה רייטשיק, פייגע בהרב,
רחל צעמבאַל.

1950: פרעזידענט — ברוך ישמח; וויצע־פרעזידענט —
משה קוויאַטעק; סעקרעטאַר — יעקב בראַנשטיין, פראָס.־
סעקרעטאַר — יעקב שטעלונג, אָקטן־סעקרעטאַר — שמחה
קריישטאַל; קאַסיר — ישראל־משה צעמבאַל; פראָ־קאַסיר —
אריה שטעלונג.

לייט־קאָמיסיע: וועלוול ראָטבאַרד, יקותיאל אַלטמאַרק און
יוסף פאַפאָוויטסקי; וואָקאַלן: שלמה פראָגער, מרדכי ישמח,
שמואל רייטשיק, אברהם זגריזעק, סענדער האַלצמאַן, שמחה
פאַסקאָוויטש, אַנשל רובינאָוויטש, יעקב מאַנקיטא.

פרוען־קאָמיסיע — די זעלבע ווי אין יאָר 1949.

1951: פרעזידענט — ישראל־משה צעמבאַל; וויצע —
אַנשל רובינאָוויטש; סעקרעטאַר — אריה שטעלונג; פראָ־
סעקרעטאַר — יוסף פאַפאָוויטסקי (אויך אָקטן־סעקרעטאַר);
קאַסיר — משה קוויאַטעק; פראָ־קאַסיר — מרדכי ישמח.

לייט־קאָמיסיע: יקותיאל אַלטמאַרק און וועלוול ראָטבאַרד.
וואָקאַלן: יעקב שטעלונג, ברוך ישמח, סענדער האַלצמאַן,
עליאָס שרייבער, יעקב בראַנשטיין, נחום גרינבערג, סענדער
וועגגער, שלמה פראָגער, אלתר קאָפלאָוויטש, יעקב פלודא.

רעווידיר־קאָמיסיע: שמחה קריישטאַל, אברהם זגריזעק,
שמחה פאַסקאָוויטש.

פרוען־קאָמיסיע — די זעלבע ווי אין יאָר 1949.

1953: פאַרזיצער — ישראל־משה צעמבאַל, וויצע־
פאַרזיצער — וועלוול ראָטבאַרד; סעקרעטאַר — אריה
שטעלונג, פראָ־סעקרעטאַר — אלתר קאָפלאָוויטש; קאַסיר —
משה קוויאַטעק, פראָ־קאַסיר — שמואל רייטשיק; אָקטן־
סעקרעטאַר — יוסף פאַפאָוויטסקי.

לייט־קאָמיסיע — מרדכי ישמח, סענדער וועגגער,
יקותיאל אַלטמאַרק. וואָקאַלן: ברוך ישמח, אנטאל רובינא־
וויטש, בצלאל רובינאָוויטש, יעקב בראַנשטיין, יצחק גרושקא,
לייבל וויליאנסקי, יעקב מאנקיטא, אברהם רובין, אברהם
בערנשטיין.

רעווידיר־קאָמיסיע: יעקב שטעלונג, ישראל סאַקאַל,
שמחה פאַסקאָוויטש.

פרוען־קאָמיסיע: פרעזידענטין — עווא ישמח, סעקרע־
טאַרין — לאה שטעלונג, קאַסירערין — תמה בערנשטיין;
דאָרא וועגגער, חנה רייטשיק, זלאָטע בראַנשטיין, רחל צעמבאַל,
שרה אַלטמאַרק, הענדל ראָטבאַרד, פעליסא רובינאָוויטש,
רעבעקא רובינאָוויטש, עטא זגריזעק.

1956: פרעזידענט — אריה שטעלונג, וויצע־פרעזידענט —
שמואל רייטשיק, סעקרעטאַר — אלתר קאָפלאָוויטש, אמט.־
קאַסיר — משה קוויאַטעק, פראָ־קאַסיר — סענדער וועגגער,
אָקטן־סעקרעטאַר — יוסף פאַפאָוויטסקי; וואָקאַלן: ישראל
צעמבאַל, ברוך ישמח, יעקב שטעלונג, מרדכי ישמח, אברהם
בערנשטיין, קאַרלאָס רובינאָוויטש, יקותיאל אַלטמאַרק, יצחק
גרושקא, יואל גוזידאַלסקי.

רעווידיר־קאָמיסיע: וועלוול ראָטבאַרד, יעקב פּאַליוך, יוסף פּושעשטשעלעניעץ.

ליי־קאָסט: מרדכי ישמח, אלתר קאָפּלאָוויטש, יעקב זגריזעק.

פּרויען־קאָמיסיע: פּרעזידענטין — עווא ישמח, דאָרא וועגגעל, חמה בערנשטיין, חנה רייטשיק, דאָרא גוויזדאָלסקי, פּעליסא רובינאָוויטש, זלאָטע בראָנשטיין, ליובּא קאָפּלאָוויטש, רחל פּרעמבאַל, ליבע דייַך, הענדל ראָטבאַרד, לאה שטעלונג.

1959 : פּרעזידענט — ברוך ישמח; ויצ־פּרעזידענטן: י. מ. צעמבאַל, משה פּאַסטאָלסקי. סעקרעטאַרן: יוסף פּאָפּאָוו־סקי, אלתר קאָפּלאָוויטש, הערשל רינעק. קאַסירערס: אריה שטעלונג, סענדער וועגגעל, מרדכי ניעדזוויצקי. וואָלאָן: יעקב לעווין, אברהם בערנשטיין, יואל גוויזדאָלסקי, שמואל רייטשיק, מאיר־לייב האָלצמאַן, לייבל ליסאָוויצקי.

ליי־קאָסט: מרדכי ישמח, אלתר קאָפּלאָוויטש, יעקב זגריזעק, ברוך ישמח, מאיר־לייב האָלצמאַן, משה קוויאָטעק, אריה שטעלונג.

רעווידיר־קאָמיסיע: יעקב שטעלונג, משה קוויאָטעק, לייבל ליסאָוויצקי.

פּרויען־קאָמיסיע — די זעלבע ווי אין יאָר 1956.

באָזונדערע אקטיוויטעטן פון די וויישקאָווער לאָנדסלייט — לויט דער יידישער פּרעסע אין אַרגענטינע

דעם 28־טן יולי 1953, איז ביי דער אַנוועזנהייט פון אַ גרויסער צאָל מיטגלידער דורכגעפּירט געווארן די יערלעכע אַלגעמיינע אַפּרוּפירונג אונטערן פּאָרזיץ פון פּרעזידענט י. מ. צעמבאַל. דער פּרא־סעקרעטאַר י. פּאָפּאָווסקי לייענט דעם פּראָטאָקאָל פון דער פּריערדיקער פּאַרזאַמלונג, וואָס ווערט גוטגעהייסן. דער סעקרעטאַר, אריה שטעלונג, האָט געגעבן אַן אינספירלעכן באריכט פון דער טעטיקייט פון גאַנצן פּעריאָד און שטרייכט אונטער, אַז פּאַר די לאָנדס־לייט אין ישראל האָט מען געשיקט שפּייז־פּעקלעך פּאַר דער סומע פון צוויי און צוואַנציק טויזנט פּעזעס, געהאָלפן די לאָנדסלייט אויפן אָרט מיט דער סומע פון העכער זעקס טויזנט פּעזעס, בייגעשטייערט פּאַר שולן און קולטור־אינסטיטוציעס מיט אַריבער צוויי טויזנט פּעזעס, פּאַר ישראל־אַנדז — צוויי טויזנט פּעזעס. דעם בילאַנס פון דער קאַסע האָט געלייענט דער קאַסיר, מ. קוויאָטעק, און באָווייז מיט ציפערן דעם פּאַרטיי פון דער אַרבעט פון דעם פּעריאָד. פון דער ליי־קאָסע האָט אָפּגענעבן א באריכט א. ראָטבאַרד. עס זענען אַרויסגעגעבן געווארן 41 הלוואות צו פּינף הונדערט פּעזעס.

מען האָט אויך געלייענט א שריפטלעכן באריכט צוגעשיקט פון „אירגון יוצאי וישקוב בישראל", פון זייער אַרבעט פּאַר די ערשטע 5 חדשים פון יאָר, וואָס ווערט געטאָן אין א גרויסער מאָס מיט דער מאַטעריעלער מיטהילף פון אונדזער פּאַרבאַנד. זייער ליי־קאָסע האָט אַרויסגענעבן הלוואות פּאַר 107 פּערזאָן צו הונדערט פּונט, צוזאַמען צען טויזנט זיבן הונדערט פּונט. פּינף הונדערט פּונט פון נויט־פּאַנד פּאַר הילף. נאָך דעם ווי די רעווידיר־קאָמיסיע באָשטעטיקט, אַז די ביכער זענען אין אָרדענונג, ווערט אויסגעשטימט אַנגענומען דער פּאַרשלאָג פון פּ. א. זגריזעק צו באַגריסן אין אויסדריקן צופּרי

דער אַוועקגייענדיקער פּאַרוואַלטונג פּאַר דער אָפּגעטאָנער אַרבעט.

דער מיטגליד־אָפּצאָל ווערט באָשטימט אויף 2 פּעזעס א חודש מינימום. דורך אָפּלאָמאָציע ווערט אָנגענומען די אייניקע קאַנדידאַטן־ליסטע צוגעשטעלט פון דער פּרעמאַנענץ־קאָמיסיע אין דער וויטערדיקן באָשטאַנד:

י. מ. צעמבאַל, א. שטעלונג, מ. קוויאָטעק, א. רובינאָ־וויטש, א. ראָטבאַרד, ב. ישמח, א. קאָפּליאָוויטש, י. פּאָפּאָוו־סקי, מ. ישמח, י. בראָנשטיין, ק. אָלטמאַרק, ס. וועגגעל, ש. רייטשיק, ב. רובינאָוויטש, ש. וואָלינסקי, י. מאַנקיטא, י. גרושקא און א. רובין. רעווידיר־קאָמיסיע: ישראל סאָקאָל, יעקב שטעלונג און שמחה פּאָסקאָוויטש.

פּרויען־קאָמיסיע: עווא ישמח, חנה רייטשיק, נחמה בערנשטיין, דאָרא וועגגעל, לאה שטעלונג, זלאָטקע בראָנ־שטיין, רוכטשע צעמבאַל, עטע זגריזעק, עמא ראָטבאַרד, פּעליסא רובינאָוויטש, שרה אָלטמאַרק און רעבעקא רובינא־ויטש.

באָשלוסן פון דער פּאַרוואַלטונג

דעם 15־טן יולי איז פּאַרגעקומען די ערשטע זיצונג און די נייַ־געוויילטע פּאַרוואַלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פּאָלגנדיקן אופן:

י. מ. צעמבאַל — פּרעזידענט; א. ראָטבאַרד — וויצ־פּרעזידענט; א. שטעלונג — סעקרעטאַר; א. קאָפּליאָוויטש — פּרא־סעקרעטאַר; מ. קוויאָטעק — קאַסיר; ש. רייטשיק — פּרא־קאַסיר; י. פּאָפּאָווסקי — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר.

פּאַר דער ליי־קאָסט: מ. ישמח — קאַסיר; ס. וועגגעל און ק. אָלטמאַרק.

פּרויען־קאָמיסיע: עווא ישמח — פּרעזידענטין; חנה רייטשיק — סעקרעטאַרין; נחמה בערנשטיין — קאַסירערין. נאָכן באָשטעטיקן די אַרייַנגעקומענע אָנשלוסן צו ווערן מיט־גלידער און אַרויסגענעמען הלוואות, ווערט געלייענט די קאָ־רעספּאָנדענץ און עס ווערן באָשטימט צוויי דעלעגאַציעס, אייניע צו דעם באַרונגס־אָונט פּאַרן אַרטיסט לעאָן ברעסט צו זיין פּענסיאָנירן זיך, און א צוויייטע פּאַר דעם יובּיליי און אָפּשיד־אָונט פּאַרן דיכטער א. סוצקעווער.

אויף די צוגעשיקטע אַדרעסן פון „אירגון יוצאי וישקוב בישראל", איז אָפּגעשיקט גענוארן א טראָנספּאָרט פון דריסיק שפּייז־פּעקלעך צו צען קילא.

אונדזערע פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער האָבן דערפילט זייער חוב לגבי דעם פּאַראַיניקטן קאָמפּיין און רופן אַלע ווייַ־קאָווער וואָס שנעלער דערפילן זייערע פליכטן צו מדינת־ישראל, אין דער צענטראַלער אויף פּויערע־דאָן 667 איז יעדן אָונט טעטיק א ספּעציעלע קאָמיסיע פּאַר דעם צוועק.

די פּאַרוואַלטונג גרייט צו אויף זונטיק, פּאַר יום־כּפּור, דעם 13־טן סעפּטעמבער, אויפן בית־עולם אין סאַבאַלאַ ביים מאָנומענט פון די קדושים, א יזכור־צוזאַמענקום צום אַנדענק פון אונדזערע עלטערן־ברידער, שוועסטער און פּרייַנד, וואָס זענען אומגעקומען פון די נאַצישע מערדער על קידוש השם ועל קידוש העם.

ערשטער פּאָמיליאַרער צוזאַמענקום

מיט גרויס דערפּלאָג איז אַדורך דער ערשטער פּאָמיליאַרער צוזאַמענקום, אייַנגעאָרדנט פון דער נייַ־געווילטער פּרויען־קאָמיסיע בראש מיט איר פּרעזידענטין, עווא ישמח, פּאַרגע־קומען דעם 16־טן אויגוסט, אין הויז אויף שטראדא 4421.

נישט געקוקט וואס א נאנצן טאג האט אנגעהאלטן דער רעגן און קעלט, זענען זיך צוואמענגעקומען א זעכציק מיטגלידער, פרויען און מענער.

די מסיבה האט געעפנט די מיטגלידערין פון דער פרויען־קאמיסיע, עטע זגרזיזק, די באלעבאסטע פון הויז וואס האט געשאנקען דעם טיי צו דער גלעזענהייט וואס עס איז עבוירן געווארן אן איינציקל. אויפן פארשלאג פון קרן־קימת־עסקן, א. שטאלונג, האבן די זיידעס א. זגרזיזק און י. מאנקיטא איינגעצאלט די סומע פון צוויי הונדערט פינעס צו פאר־שרייבן דאס נייע־געבוירענע קינד אין ספר הילד, און דער פאטער פישל זגרזיזק האט זיך באשטיימט מיט הונדערט פינעס פארן פארבאנד. דער צוואמענקונפט איז געווען געווידמעט מעש אויך דאס איבערנעמען די אמטן און איז מיסטערהאפט אנגעפירט געווארן פון פרעזידענט י. מ. צעמבאל, וועלכער האט ביי דער גלעזענהייט זיינער גלוקנען געוועדט וועגן דער באדיינונג פון א לאנדסמאנשאפטלעכע ארגאניזאציע און וועגן פאמיליארע צוזאמענקונפטן. וועגן וווייטערדיקע ארבעט האט געוועדט דער ח׳. שטאלונג, וועגן מדינת ישראל — מ. ישמח. א באגריסונג האט געהאלטן דער מיטגליד אהרון צעמבאל. דאס לעצטע ווארט האט געהאט די פרעזידענטין פון דער פרויען־קאמיסיע, עווא ישמח, וועלכע האט עדאנקט אלע אנווענדיקע וואס זענען זיך צוזאמענגעקומען צום ערשטן טיי פון דער פרויען־קאמיסיע.

געזאנג־נומערן האבן אויסגעפירט אונדזערע באליבטע חברים ש. אריה, ח. משה און פ. יאסל. די מסיבה האט איבערגעלאזט א שיינע סומע פאר דער קאסע פון פארבאנד. צום סוף האט די פרוי קאפלאוויטש געמאלדן, אז זי שטעלט צו דער דיספאזיציע פון דער פרויען־קאמיסיע איר הויז מיט כיבוד לטובת דער הילף־ארבעט פון פארבאנד.

אנדערע אקטיוויטעטן

אויף דער זיצונג פון 28־טן אפריל, אנגענפירט פון וויצע־פרעזידענט א. רובינאוויטש, האט מען גלייענט א גרויסע צאל קארטעספאנדענץ, וואס איז באשטאנען פון בריוו פון דא הי פון פארשידענע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי: דאיא, ליטעראטור־ און זשורנאליסטן־פאראיין, קק״ל, צענ־טראלע פון לאנדסמאנשאפטן און בריוו פון נ. אמעריקע און פון מדינת ישראל. אלע בריוו זענען דערלידיקט געווארן אויף א צופרידנשטעלנדיקן אופן. דער סעקרעטאר האט אפגעגעבן א בארימט פון די ערשטע פיר מאנאטן פון יאר 1953. ער מערקט אן, אז הגם אין דעם צייט־אפשניט געפינען זיך חדשים פון דעם אזוי גערופענעם „אונגערקעס־סעזאן״, דאך האבן מיר צו פארצייכענען א גאנץ נישקשהדיקע אקטי־ויטעט. דאס ערשטע דארף פארצייכנט ווערן די קינא־אונטערנעמונג, פארגעקומען אין יאנואר, וואס א דאנק דער אהרות פון דער נאצבער פארוואלטונג איז זי געווען א דער־פאלג און דערמעגלעכט, אז מיר זאלן העלפן די נויט־באדערפטיקע מיט טויזנטער פונקטן. די צווייטע ארבעט איז געווען די אפשיידט־מסיבה פאר די פארוואלטונגס־מיטגלידער ברוך און עווא ישמח צו ערמך פון עווא ישמח צו זייער פארן באזוכן מדינת ישראל. פארגעקומען אין מאנאט פעברואר, וואס נישט געקוקט אויף די גרויסע היצן, איז זיך צוזאמענגעקומען אן עולם וואס האט אנגענפילט דעם סאלאן פון דער קאנפיטעריע „תל־אביב״, צווישן זיי פארשטייער פון א גרויסער צאל אינסטיטוציעס. דער דאזיקער אקט איז געשטאנען אויף א געהעריקער הויך, וויייל א חוץ די באארונג און אנערקענונג פאר די אפפארב־דיקע, איז געקומען צום אויסדרוק דער קשר פון אונדזער פארבאנד צו מדינת ישראל דורך די אלע אופנים פון ארבעט פאר ארץ־ישראל. די דרייטע ארבעט איז געווען דאס ארויס־שיקן אין די ערשטע טעג פון מאנאט מערץ א טראנספארט פון דריסיק שפייז־פעקלעך צו 10 קילא פאר די לאנדסלייט אין מדינת ישראל.

די ליי־קאסטע האט פאר דער צייט ארויסגעגעבן א גרע־סערע צאל הלוואות צו פינף הונדערט פיעזעס. מען האט מבקר חולה געווען קראנקע מיטגלידער און זיך פארזיכ־טערסירט מיט זייער מצב. דער פארבאנד איז געווען אנגע־שלאסן אין דער אפשייד־מסיבה פאר דעם מנהל פון קק״ל, פריינט מ. גרייווער און פרוי, צו זייער עולה זיין קיין ישראל מיט א דעלעגאציע.

אויף דער איינלאדונג פון „ייוא״ האבן מיר געהופן די גאנצע פארוואלטונג און אלע אונדזערע מיטגלידער צו זיין אנווענדיק ביי דעם פייערלעכן אקט פון דער דערעפענונג פון דער קאלעקטיוויזער אויסשטעלונג פון בילדער און סקולפטורן, ארבאניזירט פון דער סעקציע פון פלאסטישער קונסט לזכר אונדזערע פאלקס־מארטירער אין שייכות מיט צענטן יארטאג פון אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא. מיר זענען געווען פארטרעטן מיט א דעלעגאציע ביי דער געזעלשאפטלעכער באראטונג וועגן העלפן ארויסגעבן דאס הונדערטסטע בוך פון פארלאג „דאס פוילישע יידנטום״. אונדזערע מיטגלידער זענען געווען אויף דעם צענטראלן אקט פון כ״ז ניסן, צו דערמאנען די העלדן פון אויפשטאנד אין די געטאס, איינגעארדנט דורך דער דאיא און צענטראלע פון די לאנדסמאנשאפטן. דער פארבאנד האט זיך אנגעשלאסן אין דער פייערונג פון דרייסיק יאריקן יובל פון יידיש ליטעראטור־ און זשורנאליסטן־פארא־יין „ה. ד. נאמבערג״ און געווען פארטרעטן מיט א דעלעגאציע אויפן באנקעט. א דעלעגאציע אין באשטאנד פון צעמבאל, שטאלונג און קוויאטעק האבן באזוכט די ביורא פון קק״ל, זיי האבן אינערגעגעבן א גרעסערע סומע אויפן חשבון פון שטעלן א מצבה דער קהילה ווייסקאווי אין יער הקדושים. לויטן קאנטראל פון סעקרעטאריאט, האבן פארוואלטונגס־מיטגלידער אין משך פון דער צייט געזאמלט ביי פארשיידענע שמחות די סומע פון 8,274.50 פ׳ פארן קק״ל. מיר האבן אינערגעגעבן אין דער אדמיניסטראציע פון זשורנאל „דאס נייע ווארט״ א ליסטע פון קנאפע הונדערט אדרעסן פון אבאנענטן. אין דעם פארגקומענעם קאנגרעס פון פאראיי־ניקטן קאמפיין זענען דריי פארוואלטונגס־מיטגלידער געווען פארטרעטן ווי דעלעגאטן.

א גרוס פון ישראל

דער קבלת־פנים, וואס דער פארבאנד האט איינגעארדנט פאר די פארוואלטונגס־מיטגלידער ברוך און עווא ישמח צו זייער צוריקקומען פון מדינת ישראל, האט צוגעציגן א גרויס עולם לאנדסלייט, וואס האבן זיך פארזאמלט ארום גדעקטע טישן אין דעם סאלאן פון דער צענטראלע, פועירע־דאן 667, פון אין עק ביז דעם צוויטן. פריינט שלינגער האט מיט א בריטער האנט דערלאנגט א פיינעם טיי מיט געבעקס און דער עולם האט זיך אונטערגעהאלטן מיט שירה בציבור, אנגענפירט פון די פריינד קוויאטעק און שטאלונג. דעם אונט האט געעפנט דער פרעזידענט י. צעמבאל מיט א באגריסונג פאר די צוריקגעקומענע ברוך און עווא ישמח. ער שטרייכט אונטער די פרייד, וואס די ריייזע איז אדורך בשלום און דריקט אויס די זיכערקייט, אז זייער באזוך אין ישראל וועט

זיי געבן מער אימפּעט צו פֿאַרשטאַרקן די אַזוי וויכטיקע און נייטיקע אַרבעט, וועגן וועלכער זיי אַליין האָבן זיך אינעראַייִק דאַרט.

נאָכן אינערלייענען פון לאַנדסמאַן יאַנקל פֿאַליוך אַן אייגענע אַרבעט ספּעציעל פֿאַר דעם קבלת־פּנים, באַקומט דאָס ערשטע וואָרט די פֿרוי עווא ישמח, וועלכע ברענגט דעם גרוס פון דער פֿרויען־קאָמיסיע בײַם אירגון יוצאי ווישקוב בישראל פֿאַר אַלע וויישקאָווער פֿרויען אין אַרגענטינע און פֿאַדאַרט אויף, אַז מען זאָל העלפֿן מקים זײַן דעם צוואָג וואָס זי האָט געגעבן אין ישראל אין נאָמען פון די פֿרויען אין אַרגענטינע צו שאַפֿן די מיטלען פֿאַר זייער גרויסער הילף־אַרבעט.

ס׳וועט דורכגעפֿירט בײַ דער געלעגנהײט אַ זאַמלונג פֿאַר דעם זשורנאַל „דאָס נייַע וואָרט״, און עס באַקומט דאָס וואָרט ברוך ישמח, וועלכער האָלט גשפּאַנט דעם עולם אַנדערטהאַלבן שעה צײַט מיט זײַן שילדערן דאָס לעבן פון די וויישקאָווער און די גרויסע אַרבעט צוהילף די לאַנדסלײַט, וואָס דער „אירגון יוצאי ווישקוב״ טוט דאָרט.

פֿינף הונדערט פֿאַמיליעס רעכענט זיך די וויישקאָווער משפּחה אין ישראל, דערפון 100 נײַ אָנגעקומענע. כּמעט אַלע פֿריש געקומענע נייטיקן זיך אין הילף: וואָר אין נויס־פֿאָגד אויף חיי שעה און וואָר אין דער ליי־קאָסע אַרויסצונעמען אַ הלוואה אויף איינצוואַרטענען זיך אַ דירה, קויפֿן אַרבעט־מכשירים אא״וו, און איבער אַלץ — די מאַראַלישע הילף, וואָס דער נײַ־געקומענער דערפֿילט, אַז ער איז נישט עלנט, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ קרעפּערשאַפט וואָס טראָכט וועגן אים, אַן בודק זײַן זײַן פֿאַליטישע אָנשויונג, די מיטלען צו העלפֿן זײַנען אָבער קליין אין פֿאַרגלייך מיט די באַדערפֿענישן. ביז היינט איז אָנגעקומען הילף פון לאָס־אַנזשעלעס, דעטראָוט און פֿון אונדזער פֿאַרבאַנד, דאָקעגן דער אַזוי גערופֿענער „פֿראָגרעסיוויער״ וויישקאָווער פֿאַראיין פון קאַנינג 122 האָט אויף די אַלע וועגדונגען פון אירגון יוצאי ווישקוב גאָרנישט געענטפֿערט. אָפֿילו די ערשטע ליסטע מיט 22 אַדרעסן פון די סאַמע נויטבאַדערפֿטיקסטע פֿליטים, געבראָכטענע, אומפּעיקע צו דער אַרבעט, געשיקט צו זיי מיט עטלעכע יאָר צוריק צו באַזאָרגן שפּייז־פּעקלעך — איז געבליבן בײַ זיי אין סקרעטאַריאַט נישט דערפֿליידיקט. איז דעריבער דער חוב אויף אונדזער פֿאַרבאַנד צו פֿאַרשטאַרקן די אַרבעט און שאַפֿן וואָס מער מיטלען צו זייער הילף־אַרבעט. אויך די וויישקאָווער אין ראָזאַריע, קאַרדאָבאַ, מאַנטעווידעאָ און אין בראָזיל טאָרן נישט בלייבן רויק, נאָר דאַרפֿן שאַפֿן די מיטלען פֿאַר דער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין ישראל, וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט די נויט־ליידנדיקע וויישקאָווער פֿליטים און איבערשיקן די הילף דורך אונדזער פֿאַרבאַנד אָדער דירעקט צום „אירגון יוצאי ווישקוב בישראל״.

פֿאַרצווייגטע טעטיקייט

מיט דער אָנוועזנהייט פון אַ גרויסער צאָל אַקטיוויסטן איז, מיטוואָך דעם 27־טן פ. ח., פֿאַרגעקומען אַ פֿאַרבייטערט זיצונג צוואַמענצושטעלן אַ קאַנדידאַטן־ליסטע פֿאַר אַ נייער פֿאַרוואַלטונג און אַ פֿרויען־קאָמיסיע צו דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג, וואָס וועט פֿאַרקומען דעם 28־טן ד. ח. ס׳זענען אויך באַאַנדלט געוואָרן פֿאַלגנדיקע פונקטן:

פֿאַראינקסנער קאָמפּיין: ביז צו דער אַלגעמיינער פֿאַר־זאַמלונג דאַרפֿן אַלע מיטגלידער, אין דער ערשטער רייַ די נייַע קאַנדידאַטן, האָבן דערלייַדיקט זייער חוב פֿאַר מדינת ישראל. זיי קענען דאָס טאָן אין די סוב־קאָמיטעטן ווי אויך ביי דער ספּעציעלער קאָמיסיע אין דער צענטראַלע אויף פּוערירע־דאָן 667. אָן דער קבלה פון פֿאַראינקטן קאָמפּיין, איז אַ באַשלוס פון דער „דאַיאַ״, קאָן מען נישט זיצן ביי קיין שום געזעלשאַפֿטלעכן טיש.

קק״ל: מיר זענען פֿאַר די זאַמלונג אויפֿצושטעלן אַ מצבה פֿאַר אונדזער שטאָט וויישקאָוו אין יער־הקדושים. נאָכן איבער־געבן די ערשטע קוואָטע, זענען שוין אַריינגעקומען נייַע ביישטייערונגען, אָבער כדי צו געבן אַ גרעסערע סומע פֿאַר דער צוויייטער קוואָטע, דאַרפֿן די מיטגלידער און בכלל אַלע לאַנדסלייט, מיט מער רירעוודיקייט איינצאָלן זייער בייטראָג אין סקרעטאַריאַט אָדער דירעקט אין ביירא פון קק״ל, אויף דער קאָנטע „יער־הקדושים וישקוב״.

יידישע קונסט־בינע: מיר נעמען אויף מיט צופֿרידנקייט די שאָפֿונג פון דער קונסט־בינע אונטער דער לייטונג פון רעזשיסאָר דוד ליכט. מיר זענען אין דער קונסט־בינע די אמתע נאַציאָנאַל־פֿראָגרעסיווע געזעלשאַפֿט פֿאַר טעאַטער. מיר זענען זיך מתחייב זיי צו שטיצן מאַראַליש און מאַטעריעל. מיר רופֿן דיך לאַנדסלייט אָנטייל צו נעמען אין אַלע אירע אויפֿטרעטן און ספּעציעל אין דער פֿאַרשטעלונג פון דער צענטראַלע מיט אַלע אירע נאַציאָנאַלע לאַנדסמאַנשאַפֿטן.

קולטור־אַרבעט: נישט האָבנדיק די מעגלעקקייט אַליין אָנצופֿירן אַ קולטור־טעטיקייט, רופֿן מיר די מיטגלידער צו באַזוכן די קולטור־אָונטן וואָס די צענטראַלע אַרדנט איין פֿאַר אַלע אירע אָנגעשלאָסענע לאַנדסמאַנשאַפֿטן און אין דער ערשטער רייַ די לעקציעס פון פֿאַלקס־אוניווערסיטעט אינבער יידיש געשיכטע און ליטעראַטור.

הילף פֿאַר עליה: אויף דער וועגדונג פון אַ יוגנטלעכן לאַנדסמאַן, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַ הכשרה און איז עולה ווי אַ חלוץ קיין ישראל, פֿון באַשטימט געוואָרן אַ געוויסע ביישטייערונג פֿאַר דער נסיעה.

ליי־קאָסע: ס׳איז באַשטימט געוואָרן אָנצוהויבן אָן אַק־ציע צו פֿאַרגרעסערן דעם גרונט־קאַפּיטאַל פון דער ליי־קאָסע, כדי מ׳זאָל אינגיכן אַרויסגעבן הלוואות צו 1,000 פּעזעס.

אויף דער פֿאַוואַלטונגס־זיצונג פון 29־טן סעפּטעמבער זענען באַשטעטיקט געוואָרן 4 נייַע מיטגלידער און אַ צאָל וועגדונגען. נאָך הלוואות. ס׳זענען אָנגעקומען בריוו פון „אירגון יוצאי ווישקוב בישראל״ מיט אַ באַריכט פון דער הייַ־יאַריקער טעטיקייט. זיי האָבן אַרויסגעגעבן 114 הלוואות אויף אַ באַטרעף פון אַריבער 15 טויזנט פונט. פון נויט־פֿאָגד זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן 5 הונדערט פונט פֿאַר 28 פֿעברואַר וויי אַן אינוואַליקער שטיצע. אויך אַ באַריכט פון דער נסיעה פון סעקרעטאַר פֿאַרבשטיין קיין נאַרד־אַמעריקע, וועלכער האָט מיטגעהאָלפֿן צו דער זאַמלונג פון 5,000 פונט פֿאַר דער ליי־קאָסע.

זונטיק, דעם 13־טן סעפּטעמבער, איז אויפֿן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ ביים מאָנומענט פֿאַרגעקומען דער יערלעכער קרעמיר־זונטאָג. יזכור־צוזאַמענקום נאָך דין קדושים פון וויישקאָוו. ס׳זענען בייגעווען אַריבער 150 לאַנדסלייט זיך מתיחד צו זיין מיט זייערע אומגעקומענע. וועגן חורבן וויישקאָוו, אין באַדייט פון אַ קאָלעקטיוון דערמאָנונג, האָט געריידט דער קרעזיידענט, י. מ. צעמבאַל. וועגן יער־הקדושים, צום אייביקן אַנדענק פון די אומגעקומענע, האָט געריידט ב. ישמח. דעם רעליגיעזן טייל האָט דורכגעפֿירט אַ חזן.

וועגן צוויי טוער אין ווישקאוו־פּארבאנד אין ארגענטינע

י. מ. צעמבאל

(צו זיין 60־סטן געבוירנטאג)

די טעטיקייט פון אונדזער לאָנדסמאַנשאַפט אין אַרגענטינע איז ענג פֿאַרבונדן מיטן נאָמען פון איינעם פון אירע איבערגרעגעבנסטע חברים — ישראל משה צעמבאל.

געבוירן בײַ פּרומע, האַרעפֿאַשנע עלטערן, ווערט ער נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה מיטגעריסן מיטן שטראָם נייע געדאַנקען, אַז די וועלט קען אויך זיין אַ שענערע און בעסערע. ער העלפֿט גרינדן די פּועלי־ציון, ווו עס ווערט געפֿירט אַ בריטער אויפֿקלערונגס־קאַמפּעט. צוליב דער מלחמה פון פּוילן מיט די באָלשעוויקעס, מוז ער דינען אין מיליטער. זיין פֿאַרטיאישע אַרבעט ווערט צוליב דעם איבערגעריסן. ווען ער קומט צוריק, טרעפֿט ער שוין די פֿאַרטיי אַ געשפּאַלטענע אויף רעכטע און לינקע פּועלי־ציון. ער שליסט זיך אָן אין די לעצטע, באָלשעוויקס זיך אין דער גרינדונג פון דער „ענעשאַפֿט אונטערקורסן פֿאַר אַרבעטער", ווו עס ווערט געפֿירט אַ גרויסע קולטור־אַרבעט, ווי: לעקציעס, ביבליאָטעק, ספּארט א.א.ו. ער אַרבעט מיט אין דער פֿאַרוואַלטונג פון דער גרויסער שטאָטישער ביבליאָטעק, גיט לעקציעס אין די קריזיז פון דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע. זיין שטוב ווערט דאָס אויפֿהאַלטפּלאַץ פון אַלע אַנפֿירנדיקע חברים און רעפּע־רענטן וואָס קומען פון וואַרשע קיין וווישקאוו.

וועגן אין שטאָט איז געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע פֿאָלקס־שול פון צישׂ, וועלכע ער געווייליט אַלס וויצע־פֿאַרזיצער פון דער שול־פֿאַרוואַלטונג.

ער באַטייליקט זיך אַלס דעלעגאַט, אַדער שפּעטער אייז־געלאָדענער, אין פֿאַרשידענע צוזאַמענפֿאַרן און באַראַטונגען, וואָס דער צ.ק. פּועלי־ציון רופֿט קיין וואַרשע. ער באַטייליקט זיך אַלס דעלעגאַט אויפֿן 1־טן פּרא־פּאַלעסטינע קאָנגרעס, וואָס איז צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון פּוילן פֿאַרגעקומען אין זיצונגס־זאָל פון וואַרשעווער שטאָט־ראָט. ער איז פון די געציילטע פֿראָווינצער חברים, וואָס דער וועלט־פֿאַראַמט האָט אַרויסגעשטעלט אויף דער וועלט־קאָנגרעס־ליסטע פון דער פֿאַרטיי צום וועלט־קאָנגרעס פֿאַר אַרבעטנדיקן ישראל, פֿאַרגעקומען אין בערלין אין יאָר 1927.

אין משך פון 8 יאָר (1925—1933), ד.ה. — צוויי קאָדענצן, איז ער דער פֿאַרשטייער פון די יידישע אַרבעטער אין פּאָלקס־מענשטן אין דעם וויישקאָווער שטאָטראָט. ער איז קיינמאָל נישט געשטרויכלט געוואָרן, שטענדיק געשטימט פֿאַר די אינטערעסן פון די אַרבעטער און פּאָלקס־מאָסן און לויט דער ליניע פון זיין פֿאַרטיי — לינקע פּועלי־ציון.

ביז זיין פֿאַרלאָזן פּוילן, אַרבעט ער אויך מיט אין די אַלגעמיין־יידישע אינסטיטוציעס, ווי: יידישע פֿאָלקס־באַנק, מיטגלידּ אין ראָט אין פֿאַרזיצער פון דער גמילת־חסד קאַסע, וואָס האָט באַדינט פּופּציק פּראָצענט פון דער גאַנצער יידישער באָפֿעלקערונג.

זיין שטרעבונג איז געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. אָלס פֿאָכמאַן (בעקער) וועגדעט ער זיך צום פּאָלעסטינע־אָמט נאָך אַ סערטיפֿיקאַט, האָלט אויס דעם עקזאַמען. אָבער דער סערטיפֿיקאַט ווערט אים נישט געגעבן, ווייל ער איז אַ לינקער פּועלי־ציוניסט. אַזוי אָרום איז ער געצוווּנגען מיט יאָרן שפּעטער צו עמיגרירן קיין אַרגענטינע.

אין יאָר 1936 פֿאַרלאָזט ער פּוילן און קומט קיין בוענאָס־איירעס, איבערלאָזנדיק אין דער אָלטער היים אַ פּרוי מיט אַ קינד. ער דאַרף זאָרגן פֿאַר פּרנסה און אויך אַריבער־ברענגען די פֿאַמיליע. דאָך שטעלט ער זיך גלייך צו דער פֿאַרטיי־אַרבעט. ער טרעט אַריין אין דער פֿאַרוואַלטונג פון דער שולום־עליכם שול, ווערט געווייליט אָלס מיטגלידּ אין צ.ק. פון דער פֿאַרטיי, איז אָקטיוו אין דער אַמאָליקער גזעלשאַפֿט „פּריינד פון אַרבעטער־פֿאָלעסטינע", פֿאַרוואָל־טונגס־מיטגלידּ אין דער ליגע פֿאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישׂראל. הייַנט טרעפֿן מיר אים אָלס מיטגלידּ פון צ.ק. פון דער פֿאַרטיי, עקזעקוטיוו־מיטגלידּ פון דער צענטראָלער שולום־עליכם שול, ערשטער וויצע־פֿאַרזיצער פון סוב־קאָמיטעט פון ק.ק.ל. פון סוב־קאָמיטעט פון פֿאַראיינקטן קאָמפּיין, מיט־גלידּ פון פּלענום פון לאָנד־סעקרעטאַריאַט פון ק.ק.ל. מיט־גלידּ פון פּלענום פונעם מגבית. ער אַרבעט אויך אָקטיוו אין דער לאָנדסמאַנשאַפֿט פון זיין שטאָט וווישקאוו, ווו ער פֿאַרנעמט אָנפֿירנדע אָמטן אין פֿרעזידיום.

הייַנט איז ער דער פֿרעזידענט פון פֿאַרבאַנד פון וווישקאוו און אומגעגנטע, ער האָט אויך געהאָלפֿן שאַפֿן דעם נאַציאָנאַל־ראָט פון די לאָנדסמאַנשאַפֿטן און געווען איינער פון אירע וויצע־פֿאַרזיצערס.

י. לייַעלעס

יעקב שטעלונג

(50 יאָר פון אַ גענעלשאַפֿטלעכן טוער)

יאָנקל שטעלונג איז געבוירן געוואָרן אין וווישקאוו, בײַ זייער חסידישע עלטערן. דער פֿאָטער, ר' חיים־הענעך ע"ה, אַ גערער חסיד, האָט אַגאָרבעט אָלס שרייבער אין דער האָלץ־באַאַנושע. געווען איינער פון די אַנגעזעענסטע באָלעבאָטים אין שטעטל. אָלע יאָרן — אַ פּריוויליקער בעל־מוסף אין די ימים־נוראים אין גערער שטיבל.

יאָנקל איז געווען דאָס פערטע קינד (פון זיבן), געהאָט אַ גוטן קאָפּ צום לערנען אין חדר און שפּעטער — אין דער ישיבה. די עלטערן זענען געווען זיכער, אַז פון אים וועט אויסוואַקסן דער אמתער בן־תורה. אָבער צו יענער צייט האָבן אין פוילן אַנגעהויבן בלאָזן אַנדערע ווינטן, וועלכע האָבן אויך אַריינגעדרונגען קיין וווישקאוו. יאָנקל שטעלונג איז דער ערשטער אין זיין שטוב, וואָס ברענגט אַריין די נייע ווינטן אין דער דאָזיקער פעסטונג פון חסידות.

אָלט זייענדיק בסך־הכל 15 יאָר, זענען מיר אים אָלס גרינדער פון דער פּועלי־ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין וווישקאוו. ער ווערט גלייך דער אַנערקענטער מנהיג אין אידעישן ווי אין פּראַקטישן זין. אים דעלעגירט מען צום ערשטן לאָנד־צוזאַמענפֿאָר פון דער יוגנט, וואָס איז אין יאָר 1919 פֿאַרגעקומען אין וואַרשע.

אין יאָר 1920, ווען די באָלשעוויקעס פֿאַרעמען וווישקאוו, טרעט חבר יאָנקל אַריין אין דער בירגערלעכער מיליץ, וווּ העלפֿט שאַפֿן דעם רעווקאָם (רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט) און איז טעטיק ביים אינישטעלן די נייע מאַכט. מיטן פֿאַרלאָזן די שטאָט דורך די באָלשעוויקעס, ווערט ער דערנאָך אַרעס־

טירט דורך די פאָליאָקן אויסער ווישקאָוו און מען שטעלט אים פאָר אַ קריגס־גערעכט. אים דראָט טויט־שטראָף, נאָר אַ דאָנק פיל אינטערוועניגן און אויך דער פּאָקט וואָס ר׳איז מינדערהיריגער — דערמעגלעכן אים צו פאָרלאָזן די תּפיסה־מויערן נאָכן אָפּזיצן זעקס חדשים.

אין יאָר 1921, בעת דער שפּאַלטונג אין פּועלי־ציון, איז ער פון די ערשטע און אָקטיוויסטע ביים אויפשטעלן די יוגנט־ארגאניזאַציע פון די לינקע פועלי־ציון. אין יאָר 1921 טרעט ער אָריין אין דער פּאָרטיי און בלייבט דער פאָרשטייער און אָנפירער פון דער יוגנט.

אין יאָר 1922 מוז ער איבערייסן זיין פאָליטיש־געזעל־שאַפטלעכע טעטיקייט, ווייל ער ווערט גערופן צום מיליטער־דינסט אין דער פוילישער אַרמיי. דער בונטאָרער גייסט זיינער קאָן נישט פאָרטראָגן די אָנטיסעמיטישע דערשיינונגען אין דער אַרמיי. אויף אַ וועגדונג צו די ייִדישע סיס־דעפּוטאַטן וועגן אָנטיסעמיטיזם אין מיליטער, איז דער ערשטער אונטער־סע׳ארינג... יעקב שטעלונג. דאָרט איז דערציילט געווארן, אַז ברייוו צו זעלנער, געשריבן אין דער ייִדישער שפּראַך, וועלן צעריסן און נישט איבערגעגעבן דעם אַדרעסאַט. פאָר דער דאָזיקער וועגדונג איז י. שטעלונג געשטעלט געווארן און אין דער אינערלעכן קעריכט פון זיין פולק און באָקומען די העכסטע שטראָף וואָס זיי האָבן גמעגט געבן.

אומקערנדיק זיך פון מיליטער־דינסט, איז ער וווייטער אקטיוו אין דער באַוועגונג און צייכנט זיך באַזונדערס אויס ביי וואַל־אָקציעס צו דער קהילה, שטאָראָס. ער איז אפּטער דעלעגאַט אויף קאָנפערענצן און צוזאַמענפאָרן אין ווארשע. ביי דער צווייטער קאָדענץ פון ווישקאָווער שטאָראָס, איז ער שוין פולייעריק און ער ווערט אָלס קאַנדידאַט אַרויס־גשטעלט אויפן צווייטן אָרט פון דער פועלי־ציון רשימה.

זיין שטרעבונג עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל האָט ער רעאַליזירט נאָך אין יאָר 1925, פּאַרנדיק אַהין אומלעגאַל, ווייל לינקע פועלי־ציון, ווי באַווּוסט, האָבן נישט באַקומען קיין סערטיפיקאַטן. ער קומט אין לאָנד אַריין וועג פּס הערשט אַ גרויסער קריזיס. פונדעסטוועגן ראַנגלט ער זיך מיט אַלע כוחות, כדי זיך אינערדעסנען און אַראָפּברענגען זיין פרוי מיטן קינד. אָלס אומלעגאַלער עולה איז פאָר אים געווען אומגלעך אַראָפּצוברענגען די פאָמיליע — און ער איז געצוווּנגען צו פאַרלאָזן ארץ־ישראל און צוריק קומען קיין פּוילן.

אומקערנדיק זיך קיין ווישקאָוו, האָט ער, נאָך איידער ר׳האָט באָקומען אַרבעט און זיך איינגעאַרדנט, זיך אַריינ־געווארפן אין דער אַרבעט אָלס פּאַרטיי־סעקרעטאַר, קאָרעס־פּאָנדענט פון דער פאַרטיי־פּרעסע. ער איז דער פאַרטייאישער אַדרעס אין בריוססל זיין פון וואָרט פאָר די חברים אויפן אָרט און פאָר די וואָס פלעגן קומען פון דער צענטראָלע.

ער האָט פיל ענערגיע אַרויסגעווויזן ביים אַראָנזיירן די טרעפֿער־אַרבעטער און אָלס טעכנישער סעקרעטאַר זיי באַ־דינט אַן וועלכן ס׳איז געפאָלט.

די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען אין ווישקאָוו צווינ־גען אים דאָך צו עמיגרירן. דאָס־מאָל — קיין אַרגענטינע. אין יאָר 1934 איז ער צוואַמען מיט זיין פרוי און קינד אָנגעקומען קיין בועֿנאָס־אייִרעס. אויך דאָ האָט זיך איבער־גוחזרט דאָס זעלבע וואָס אין געבורט־שטעטל. נאָך אייִדער ס׳איז אים געלונגען רעכט זיך איינאַרדענען אין נייִעם לאַנד, שטעלט ער זיך קודם אין פּאַרבינדונג מיט די פאַרטיי־חברים, העלפט בויען די שלום־עליכם־שול אין עטלעכע ראַיאָנען פון שטאָט. אַרבעט אין דער שול־פאַרוואַלטונג און אין דער פאַרטיי. ער „גייט אויבער די הייזער״, כדי געווינען יידישע קינדער פאַר דער יידישער שול. ערשט אַ לענגערע קראַנק־הייט האָט אים אָפּגעריסן אויף אַ געוויסער צייט פון זיין פרוכטבאַרער צוזאַמענאַרבעט.

שוין פיל יאָרן ווי ער איז מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון לינקע פועלי־ציון, מיטגליד אין פּלענום פון צווישׂ״א, מיטגליד אין דער קולטור־קאָמיסיע פון דער שול און אין דער פאַרלאָגס־קאָמיסיע פון דער פאַרטיי. באַזונדערע פאַרדינסטן האָט ער אין אונדזער ווישקאָווער לאַנדסמאַנשאַפט־פאָראיין, ביים אַראָנזיירן הילף די מלחמה־געליטענע, פּליטים אין רעפאַטריאַנטן אין פוילן, דיסטשלאָנד און אין ישׂראל. ער איז אויך אקטיוו אין דער צענטראַלער אינסטאַנץ פון די פוילישע יידן אין אַרגענטינע, אין דעם נאַציאָנאַל־ראַט

50 יאָר לעבן פון יעקב שטעלונג (ביז 120!) מיינט 35 יאָר שפּעציעל דעלעגירט פון די ווישקאָווער אין אַראָבר־טינע. אויך דער צווייטער צוזאַמענטרעף אונדזערער איז פאַרגעקומען מיטן אַנטייל פון אַ דעלעגירטן פון אַרגענטינע — ה׳ אריה שטעלונג. די אויפגאָבן, וועלכע מיר האָבן זיך גשטעלט, זענען געווען זייער קלאָרע און פּרעציזע: שטיצן די ווישקאָווער לאַנדסלייט אומעטום ווו זיי וועלן זיך נייטיקן אין הילף; פאַראייביקן דעם אַנדענק פון דער אומגעקומענער יידישער ווישקאָוו, דורך העלפן אקטיוו ביים אַרויסגעבן דאָס

ווישקאָווער אין אורוגוויי

ש. גראַפֿא, ח. וועניגער
מאָנטעווידעאָ

אויך קיין אורוגוויי, אין איינעם פון די דרום־לענדער אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט, איז אַנגעגאַנגען די יידישע אויסוואַנדערונג פון פוילן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה,

ווישקאָווער אין אורוגוויי בני וישקוב באורוגואי

יזכור־בוך. אויף אן אלגעמיינער פאראמלונג פון די ווישקאָ־ווער אין מאנטעווידעא אין באשלאסן געווארן צו גרינדן די לאנדסמאנשאפט און באזונדערס זיך וויכטיג דער אקציע פארן יזכור־בוך.

עס איז דאן אויסגעקליבן געווארן א קאמיטעט פון 11 פערזאָן אוּן א פרויען־קאמיסיע פון 7. עס איז אויך באשלאסן געווארן צו ארגאניזירן אינערלעכע, קעגנזיטיקע הילף אוּן געזעלשאפטלעכע אקטיוויטעט, ווי ביקור־חולים, צוזאמען־קונפטן אוּן קאנטאקטן.

די צאל ווישקאווער אין אורוגוויי איז נישט קיין גרויסע (עטלעכע פערציק פאמיליעס). דאך האבן מיר אפט איינ־געארדנט צוזאמענטרעפן ביי געדעקטע טישן, ווי אויך רעפעראטן אוּן קולטור־אונטערנעמונגען, צווישן דעם — א פארשטעלונג פון שלום־עליכמס „מאטל פייסי דעם חזן׳ס״ אין די ראמען פון „שלום־עליכם יאר״. יעדעס יאר אין חודש אלול האבן מיר אדורכגעפירט דעם אזכרה־אקט נאך אונדזערע אומגעקומענע ברידער אוּן שוועסטער.

מיר האבן אויך געהאלפן אויפשטעלן דעם „בית ישקוב״ אין תל־אביב.

ווישקאָווער אין קובאָ

טש. אפעלבוים
ניו־יארק

אין די צוואנציקער יאָרן איז אנגעגאנגען א גרויסער עמיגראציע־שטראָם פון פוילן. צוליב דעם באגרענעצטן אריינ־פאָר אין די פאראייניקטע שטאטן, האט זיך דער שטראָם צעצויגן אין די דרום־ און צענטראל־אמעריקאנער לענדער. פיל ווישקאווער האבן דאן פארלאזט אונדזער שטעטל אוּן געקומען קיין קובא.

דאס געזעלשאפטלעכע לעבן אין קובא איז נישט איינ־געשטעלט געווארן איבער נאכט. דאס האט געפאדערט יארן פון פיאנערישער אוּן אהריותדיקער ארבעט, אין וועלכער אונדזערע לאנדסלייט האבן זיך אויסגעצייכנט אויף יעדן געביט, צום שבח פון אונדזער וויישקאוּ, איז אויך כדי צו פארצייכענען די ארבעט פון אונדזערע לאנדסלייט ביים בויען א נייעם יישוב.

אונדזערע א לאנדסמאן האט געהאלפן גרינדן די „אגודת ישראל״ אוּן געווען דער איניציאטאר פון אויפבויען א מקוה אוּן שאפן מניינים צום דאווענען שבת אוּן יומטוב; מיר האבן אויך געזומען אן אנטייל אין דער פירערשאפט פון דעם איינציקן אנגעזעענעם קולטור־פארײַן; מיטגעהאלפן, אויף דער שפאניישער גאס ארייַנברענגען דעם גייסט פון ארגאניזירן פארײַנען, קאמף פאר יושר אוּן פראפעסיאנעלע אינטערעסן.

דער גרינדער פון דער פועלי־ציון ארגאניזאציע אין קובא איז טאקע געווען אונדזערס א לאנדסמאן. געווען א מיטגליד אין דעם פאלעסטינע־אמט. געפארן אלס דעלעגאט צו א קאָ־פערענץ אין די פאראייניקטע שטאטן. איינגעארדנט צום ערשטן מאל אין קובא דעם (9־טן) יאריַיט נאך בער בראָאָווּ. ער איז אויך געווען אנפירער פון א זעלבסט־בילדונגס־קרייז. אנגעזעהן אין פארשידענע ארגאניזאציעס, אויפגעטרעטן מיט רעפעראטן, אייגענע שאפונגען א.א.וו.

וויישקאווער אין קובא זענען געווען אומגעפער א 80—90.

שווער געווען קעגנצושטעלן זיך דער אסימילאציע, וואס האט אריינגעציגן די אין קובא געבוירענע קינדער. מ׳איז אנטלאפן אין גרעסערע יידישע ישובים, ווי מעקסיקע, קיין ישראל אוּן דער עיקר — אין די פאראייניקטע שטאטן.

היינט איז אין קובא געבליבן א הייפל. מאטעריעל זיך ארויפגעארבעט, אבער דערווייטערט אינער פון צוויטן, אפגעריסן פון וועלכער ס׳איז פארבינדונג מיט וויישקאווער.

ווישקאָווער אין דייטשלאנד בעטן הילף

(איבערגעדרוקט פון „פֿאָרווערטס״, 3 יאנואר 1946. אפטייל: די נעראטעוועטע זענען עלנט אוּן זיי נייטיקן זיך אין הילף — פון י. מ. שעפּס. קעפּל: אין וויישקאוּ האבן פון 5 טויזנט יידן זיך נעראטעוועט אָרום 100.)

מר הערי בורשטיין, דער סעקרעטאר פון דער וויישקאווער בענעוואלענט סאסייטי, וואס וווינט אויף 501 וועסט 189־טע סטריט ניו־יארק, האט באקומען א טרויעריקן בריוו פון עטלעכע לעבנגעבליבענע יידן אין וויישקאוּ. זיי שרייבן:

„מיר וויישקאווער, וואס זענען געקומען פון רוסלאנד, צוזאמען זיבן פערזאָן, שרייבן אייך, אז מיר האבן אין דער היים געטראפן נאר קריסטן אוּן נישט קיין איין יידּ. אונדזערע עלטערן, שוועסטער אוּן ברידער האבן די דייטשע מערדער געשאסן אוּן דערנאך פארברענט. מיר זענען נישט אימשטאנד אלץ ארויסצושרייבן. א וויישטערדיקער מענטש קאן דאס צומאל נישט גלויבן. מיר, זייענדיק אין רוסלאנד, האבן דאס אויך נישט געגלויבט. עס גיסט זיך בלוט פון אונדזערע הערצער, שרייבנדיק צו אייך דעם בריוו. פון אזא שטאט ווישקאוּ, וואס האט געציילט 5 טויזנט יידן, זענען געבליבן אָרום 100. אפשר א 20 זענען אין פוילן צעזויט אוּן צעשפרייט אוּן די רעשט געפינען זיך אין רוסלאנד. מיר ווייסן פון אלע. ווער עס איז פאראינטערעסירט, קאן צו אונדז שרייבן, וועלן מיר ענטפערן.

מיר געפינען זיך איצט אין דייטשלאנד, אין דער געגנט וואס אין אקופירט פון די אמעריקאנער. עס געפינט זיך דא דער הער יאסקאוויטש, וואס פארײַנטערעסירט זיך מיט די וויישקאווער. מיר זענען ספעציעל אהערגעקומען פון פוילן, וויייל מענטשן האבן אונדז געזאגט, אז אין דער שטאט וויידען פרעגט זיך יאסקאוויטש נאך אויף וויישקאוּער. מיר בעטן אייך אונדז מיטצוהאלפן מיט וואס איר קענט. מיר בלאנקען אָרום ווי די ציגיינער. אונדזער געבורט־שטאט וויישקאוּ עקזיסטירט נישט מער. מיר האבן גמאכט א באזוך אין וויישקאוּ. עס איז דארט נישטא קיין אידן הויז. אפילו דער בית־עלמין איז אויך צעקלאפט, עס וואקסט דארט תבואה.

אין פוילן איז פאר אונדז קיין ארט נישטא, ווייל ביי די פאליאקן איז שוין איינגע־ווארצלט דער דייטשישער דור. ביי די געציילטע פולישע יידן וואס זענען גע־בליבן, געשען פאלן, אז מען באפאלט זיי און מען הרגעט די רעשט. מיר האבן נישט קיין היים, מיר זענען אין יידישן קאמיטעט. מיר שלאפן אויף בענק, אזוי־ווי מיר וואלטן קיינמאל נישט געהאט קיין היים. מיט איין ווארט — ערגער קאן שוין קיינעמען אויף דער וועלט נישט זיין, ווי עס איז אונדז — איבער־געבליבענע, צעבראכענע. מיר בעטן אייך נאכאמאל אין אונדז נישט צו פארגעסן.

מיר בעטן אייך אויך אויפזוכן אברהם ניימארק און משה ניימארק, זיי ווינענען אין ניו־יארק. שמואל־לייב בזשעזשינסקי שרייבט צו זיי. זיי זענען זיין מוטערס ברודער.

פוילן איז מער קיין היים נישט פאר יידן. געפונען איצט אין פוילן דער־שאסענע יידן — איז א טאג־טעגלעכע דערשיינונג. די יידן פארן, אדער בעסער געזאגט — אנטלויפן פון פוילן. מען לאזט אלץ איבער, ווייל מען מוז דאך שוואַרצן גרע־נעצן. קיינער לאזט אונדז נישט אריין. עס טרעפט, אז ביי דער גרענעץ נעמט מען ביי אונדז צו די לעצטע פאר גראשן. קיין איין יד ווינט נישט אין ווישקאוו. אין פולטוסק האט געווינט א יידישער בעקער, האט מען מיט דער גאנצער פאמיליע ביינאכט דערשאסן."

א גרופע פון דער ווישקאווער שארית־הפליטה אין מינכען, דייטשלאנד — 1946. עריטע ריי, פון רעכטס: א. פ. שולץ, אומבאקאנט. צווייטע ריי: וועננראוו, וויסאצקי, מארקוסכאמער, פאסטאלסקי, קראווע. דריטע ריי: שרעדני, פאכט, שווארצבארד, וויסאצקי.

קבוצת משארית־הפליטה של בני וישקוב במינכן, גרמניה — 1946. שורה ראשונה, מימין: א. פ. שולץ, בלתי־ידוע. שורה שניה: ווענרוב, ויסוצקי, מרקוסכמר, פוסטולסקי, קראווה. שורה שלישית: א. שרדני, פאכט, שוורצברד, ויסוצקי.

דאס זענען די אונטערגעשריבענע אויפן בריוו:

איטשע־מאיר וויסאצקי, משה פאלעקס זון מיט זיין פרוי שפרה אן צווי זין וועלוול
און ישראל; שמואל־לייב בזשעזשינסקי;
עליע מיכאלקעס און זיין פרוי פיגע, חיים
ניסנס א טאכטער; גדליה דאברעס — שלמה
גדליהוס אין מרדכי־יאסלס אן איניקל.

פערטער טייל

חלק רביעי

יזכור

יזכור

זכור את שואת ישראל
זכור את האבדון ואת המרי
יהי לך לאות ולזכר
לשנות דור ודור
ונלוה הזכרון הזה
אליך תמיד
בלכתך בדרך
ובשכבך ובקומך.
ושוויות לנגד עיניך
זכר אחים אשר אינם עוד
ובא הזכר בכשרך, בדמך ובעצמותיך:
חרוק שיניך וזכור:
באכלך את לחמך זכור
בשתותך את מימיך זכור
שיר כי תשמע זכור,
בזרח השמש זכור
ובבא הלילה זכור
וביום חג ומועד זכור תזכור!

ד"ר מ. דבורז'צקי

יזכור עם ישראל את בניו ובנותיו חילי צבא ההגנה לישראל, הנאמנים והאמיצים אשר חרפו נפשם במלחמה על תקומת ישראל; יזכור ישראל ויתברך בזרעו ויאבל על זיו העלומים וחמדת הגבורה וקדושת הרצון ומסירות הנפש, אשר נספו במערכה הכבדה; יהיו גבורי מלחמת השחרור והנצחון התומים בלב ישראל לדור דור.

ש. שלום

קדיש...

בחרדת קודש אנו נגשים לאמור „קדיש" על הורינו, אחינו, אחיותינו, ילדינו היקרים, וכל בני עירנו בקהלה קדושה וישקוב.

אחינו ואחיותינו הנאהבים והנעימים, משפחות קדושות ומכובדות, יהודים יקרים ועסקני צבור מפלאים — שעונו, הושפלו ונרצחו, ושמסרו נפשם על קדוש השם, ביחד עם שאר קהלות ישראל באירופה, שהצוררים גזרו עליהם שחיטה וכליה, ואפרם מפוזר בכל קצוי תבל, ולא נודע לנו אפילו מקומות קבורותיהם.

תתגדלנה ותתקדשנה נשמותיהם, תתגדל ותתקדש קהלתנו, שנחרבה בידי הרוצחים הנאצים ימ"ש.

עירנו וישקוב, שמאות בשנים חיו בה אלפי משפחות על ברכי היהדות המסורתית, חיים טהורים וקדושים, בהוותם סמל החברה האנושית, תפארת האדם; קהלתנו ועסקניה שהיו למופת — שרופים כסוחים באש, וחלק גדול משרידיה מתו בנדודים, או נרצחו במקומות מחבואיהם בתחנות נדודיהם השונות — מי באש ומי במים, מי ברעב ומי בצמא, מי בחרב ומי במגפה ומי בתאי הגזים...

מי יתן ראשינו מים ועינינו מקור דמעה, ונבכה יומם ולילה את חללי קהלתנו, אשר גורלם היה כגורל קדושי כל הדורות, מאז הורבן ביתנו הלאומי, בקדושי ספרד, קדושי מסעי הצלב, קדושי גזירות ת"ח ות"ט, קדושי פרעות חמילניצקי ופטלורה והפוגרומים השונים.

שכול כל הדורות, דמעת היתומים והאלמנות, האמהות השכולות, יסורי הורים על טרף פרי בטנם לעיניהם בידי הרוצחים ימ"ש.

— ישאר נא לזכרון עד, יגון עמנו הגדול בדורנו, שאין לו נוחם

— כל אלה יוחקו בספר

לא נשכחם כמו ירושלים!

בשם ועדת ספר-יזכור

ירחמיאל וילנסקי

רשימה פון אומגעקומענע, געפאַלענע און
געשטאַרבענע ווישקאַוער יידן אין די יאַרן
פון דער 2־טער וועלט־מלחמה און נאָך איר

רשימת יהודי וישקוב שניספו, נפלו חללי
ומתו בשנות מלחמת העולם השנייה ואחריה

א

אַבראַמטשיק אברהמטשע
אַבראַמטשיק חיים
אַבראַמטשיק משהׂ־יוסף
אַבראַמטשיק סימע
אַבראַמטשיק פּינע־מאַלע
אַבראַמטשיק שיינדל
אַבראַמטשיק שמאי
אויסלענדער איטע און קינדער
אויסלענדער ברוך
אַזמאַן מרדכי, פּרוי און קינדער
אַזמאַן פישל, פּרוי און קינדער
אייזמאַן בנימין און פּרוי
אייבעגבוים ביילע
אייבעגבוים יעקב און פּרוי
אַלאַנד ביוניש און פּרוי
אַלאַנד ניטע בת צירל
אַלאַנד דוד
אַלאַנד חיים־בער
אַלאַנד יצחק
אַלאַנד יצחק, פּרוי און קינדער
אַלאַנד יאַנקל בן צירל
אַלאַנד טעמע
אַלאַנד מאַטל
אַלאַנד פישל בן צירל
אַלאַנד פּריידע בת צירל
אַלאַנד שוע
אַלאַנד שרהׂ־רויזע
אַלאַנד צירל
אַלאַנד מלכה
אַלדאַק בונם, פּרוי און קינדער
אַלדאַק בערישׁ, פּרוי און קינדער
אַלדאַק גרשון
אַלדאַק דוד־לוב
אַלדאַק הערשל
אַלדאַק חנה־מלכה
אַלדאַק טובה
אַלדאַק טשאַרנע
אַלדאַק יוסף
אַלדאַק ישׂראל, פּרוי און קינדער
אַלדאַק מענדל, פּרוי אין קינדער
אַלדאַק קלמן
אַלדאַק שׂרה
אַלטמאַן אבא
אַלטמאַרק זועלוול
אַלטמאַרק יעקב, פּרוי און קינדער
אַלטמאַרק שמעון, פּרוי און קינדער
אַלענבערג אברהם־יצחק, פּרוי און קינדער
אַלענבערג אהרון
אַלענבערג גדליה, פּרוי און קינדער
אַלענבערג חיה
אַלענבערג ישׂראל
אַלענבערג מלכה
אַלענבערג מנוחה
אַלענבערג מרדכי־מענדל
אַלענבערג משהׂ־בער און פּרוי
אַלענבערג מרים
און איר מאַן שמחה בורשטין
אַלענבערג נעמי
אַלענבערג נתן, פּרוי און קינדער
אַלענבערג פּעסע
אַלענבערג קרושא
אַלענזערג רייזע
אַלשאַקער יחיאל, פּרוי און 6 קינדער
אַלשאַקער יעקב, פּרוי און 6 קינדער
אַמאַוועצקי יהושע־יצחק
אַמאַוועצקי יצחק, פּרוי און קינדער
אַמאַוועצקי לאה
אַמאַוועצקי ליב, פּרוי און קינדער
אַמאַוועצקי לייזער, פּרוי און קינדער
אַמאַוועצקי פּינע און פּרוי
אַמטראַוויאַק בנימין
אַמטראַוויאַק חיים
אַמטראַוויאַק חנה
אַמטראַוויאַק פּועה
אַמטראַוויאַק פּעלטע
אַמטראַוויאַק פּעסע
אַמטראַוויאַק ראובן
אַמטראַוויאַק שמואל
אַמטראַוויאַק רחל
אַמטרי בנימין־משה
אַמטרי דוד־הערש און פּרוי
אַמטרי חבֿיבה
אַמטרי חיה־זעכע
אַמטרי ישׂראל־מאיר
אַמטרי לוב
אַמטרי מלכה
אַמטרי משהׂ־זעלוג און פּרוי
אַמטרי משהׂ־יוסף, פּרוי און קינדער
אַמטרי פּינע
אַמטרי שושנה
אַרענשטיין שמחה, פּרוי און קינדער

ב

באַגדאַן יעקב
באַגדאַן רבֿקה
באַגדאַן רייזעלע
באַדער מאַטל און פּרוי
באַרמאַן איטשע און פּרוי
באַרמאַן זלמן
באַרנשטיין אברהם
באַרנשטיין בערל
באַרנשטיין וועלוול, פּרוי און קינדער
באַרנשטיין חנהׂלאה
באַרנשטיין מירטשע
באַרנשטיין מלכה
באַרנשטיין מנחם
באַרנשטיין פּינע
באַרנשטיין פּעסע
באַרנשטיין ראובן
באַרנשטיין שׂרה
באַרנשטיין שלום
באַרנשטיין שׂרה — די מאַמע
בוגדוסקי יוסף און פּרוי
בורשטין אברהם, פּרוי און קינדער
בורשטיין איטשע
בורשטיין בונם, פּרוי און קינדער
בחרב מאַניעלע
בחרב משה, פּרוי און קינדער
בחרב פּינעלע
בחרב פּייוול בן הערשל
בחרב פּייוול בן יוסף
בחרב פּייוול, פּרוי און קינד
בחרב פּערל
בחרב רבֿקה
בחרב רייזעלע
בחרב שלום
בחרב שׂרה — די מאַמע
בוגדוסקי יוסף און פּרוי
בורשטין אברהם, פּרוי און קינדער
בורשטיין איטשע
בורשטיין בונם, פּרוי און קינדער

בורשטין בונם און פרוי
בורשטין ביילע־רחל
בורשטין בנציון און פרוי
בורשטין חנה
בורשטין חנה
בורשטין חנהרחל
בורשטין יחזקאל, פרוי און קינדער
בורשטין יעקב און פרוי
בורשטיין ישראל־יצחק
בורשטיין מיכאל
בורשטין שלמה
בורשטיין שמעל
בורעק יצחק
בורעק פייוול
בושאַצ אפתר
בושאַצ יעקב
בושעזשינסקי אבא
בושעזשינסקי נתן און פרוי
ביאַלאַסטאַצקי יצחק־העריש
ביאַלאַסטאַצקי פנחס און פאַמיליע
ביאַלאַסטאַצקי רבקה
בלום אבא
בלום הערשל
בלום עמע
בלום צבי־הגיטל
בלומענשטיין יהושע (שוחט) און פאַמיליע
בלומענשטיין יצחק און פאַמיליע
בלומענשטיין יעקב (שוחט) און מאַטעער
בלומשטיין לייזער
בענגעלסדאָרף אורקע
בענגעלסדאָרף גענדל, מאַן און קינד
בענגעלסדאָרף חיים, פרוי און קינדער
בענגעלסדאָרף חנה־הינדע
בענגאַלסדאָרף מישקע
בענגאַלסדאָרף משה, פרוי און קינדער
בערלינערבלוי דוד־העריש
בערלינערבלוי הודה
בראַדאַטש דוד
בראַדאַטש לאהטשע
בראָדער אפתר
בראָדער הדסה
בראָדער חיה
בראָדער יחזקאל און פאַמיליע
בראָדץ מאַטל און פרוי
בראָדער רחל
בראָדער שלמה
בראָדער שרה מוט די קינדער
בראַמאַ ברוינדל בת מלכיאל
בראַמאַ חנה מוט די קינדער
בראַמאַ מאַטל
בראַמאַ מיכאל
בראַמאַ רבקה
בראַמאַ שיינעשרה
בראַמבערג אייזיק
בראַמבערג שלמה, פרוי און קינדער
בראַנשטיין בונם, בן ר׳ אישעע שוחט
בראַנשטיין בערל
בראַנשט זעלדע־מלכה בת יעקב־דוד
בראַנשטיין חוה
בראַנשטיין יעקב־דוד און פרוי רחל
בראַנשטיין יצחק־יעקב, זון פון בונם
בראַנשטיין פישל
בראַנשטיין שלמה, בן יעקב־דוד
ברוכאַנסקי מלכיאל, פרוי און קינדער
ברוק נחום און פרוי
ברוק משה, פרוי און קינדער
ברעסלער זעלדע

ג

גאַזשעלצאַני העניע
גאַזשעלצאַני זיסקע
גאַזשעלצאַני יהודה־לייב
גאַלדבאַרשט יהושעאלעזר
גאַלדוואַסער
גאַלדמאַן אריה
גאַלדמאַן מאַניע
גאַלדמאַן מלכה
גאַלדמאַן עלי־מאיר און פרוי עלקע
גאַנגגלאַז — פאַטער, מוטער און קינדער
גומאַן אליהו (עלי), פרוי און קינדער
ד״ר גומשטאַט און פרוי
גורמאַן אפתר
גורמאַן בילע
גורמאַן חיוקע
גורמאַן יוסף
גורמאַן מרדכי
גורני דוד
גורני יוסף
גורני שאשקע
גורני שפרה
גיבור חנה
גיבור יוסף
גיבור לאה
גיבור שרחקע
גלאָוואַטש שמואל
גלאָוואַטש שמואל
גלאָווינסקי רחל און קינדער
גלאָווינסקי רחל
גלאָווינסקי שמואל און פרוי
גלאָווינסקי שמואל
גלויקסבערג ישראל
גלויקסבערג ישראל
גערשאַנאָוויטש אברהמל
גערשאַנאָוויטש יוסף
גערשאַנאָוויטש יעקב און פרוי
גערשאַנאָוויטש יצחק
גערשאַנאָוויטש מיכאל
גערשאַנאָוויטש רויזע
גערשאַנאָוויטש שרה
גערשאַנאָוויטש שמחה און פרוי
גראַבינא אברהם־העריש
גראַבינא אליעזר
גראַבינא זאב
גראַבינא זכריה
גראַבינא יעקב
גראַבינא ישראל
גראַבינא שלום
גראַמאַן ברוינע
גראַמאַן וועלוול
גראַמאַן מענדל
גראַנאַט אברהם־דוד
גראַנאַט ראובן און פרוי
גראַנעק חוה
גראַנעק יצחק
גראַנעק שעפסל
גראַסווירט
גראַסווירט אימשע
גראַסווירט מאיר
גראַסווירט קאַפל
גרושקא טובה
גרושקא יחושע־בערל און פרוי חיה
גרויזעק אברהם
גרויזעק אברהם, פרוי און קינדער
גרויזעק יצחק, פרוי און קינדער
גרויזעק מענדל
גרויזעק מענדל, פרוי און קינדער
גרויזעק מענדל, פרוי און קינדער
גרינבערג אבא
גרינבערג אברהם־מאיר
גרינבערג ברוך
גרינבערג גאַלדע

גרינבערג דבורה
גרינבערג העשיפנחם
גרינבערג חפצה
גרינבערג יחזקאל, פרוי און קינדער
גרינבערג יעקב
גרינבערג יעקב
גרינבערג יידל
גרינבערג משהימענדל
גרינבערג פעסע
גרינבערג צירל
גרינבערג ראובן
גרינבערג רחל
גרינבערג שלום
גרינבערג שמואליצחק

ד

דאברעם ברוךדוד און קינדער
דאברעם חנחטובה
דאברעם יענטע
דאברעם לאחטשע
דאברעם רבקה
דאברעם שרהמינדל
דאברעם שלמהיעקב
דאמב באשע
דאמב יחיאלמאיר, פרוי און קינדער
דאמב דודילוב
דאן אורקע, פרוי אסתר און קינדער
דאן איצל
דאן אסתר
דאן גאלדע
דאן דודילוב
דאן חיים, פרוי און קינדער
דאן חיים
דאן יהושע
דאן רבקה
דאן שאול
דובאנעק אסתר, מאן און פאמיליע
דזשענאל גיטל
דזשענאל טובה
דזשענאל יוסף
דזשענאל יידל
דזשענאל יצחק
דזשענאל משה
דזשענאל רבקה
דזשענאל רחל
דזשענקעוויטש באריס
דזשענקעוויטש חנה
דזשענקעוויטש יאקפע
דזשענקעוויטש ישראל
דזשענקעוויטש משה
דזשענקעוויטש פייגע
דזשענקעוויטש פרוידע
דזשענקעוויטש רחל
דערען ישראל מיט א זון.

ה

האלאנד בערל
האלאנד יצחק, פרוי און קינדער
האלאנד ביניש און פרוי
האלאנד יהושע
האלאנד מאטל
האלאנד שרחדוויזע
האלאנד פישל
האלאנד רויזע
האלצמאן אסתר
האלצמאן ברכה
האלצמאן גאלדע
האלצמאן דאבע
האלצמאן הינדע
האלצמאן העשל
האלצמאן העריש מיט דער פאמיליע
האלצמאן זלמן
האלצמאן חיהשרה
האלצקענער חיים מיט דער פאמיליע
האלצמאן חיים, פרוי און קינדער
האלצמאן יעקב
האלצמאן יעקב, פרוי און קינדער
האלצמאן לאה
האלצמאן ליבע
האלצמאן מנחם
האלצמאן משהייצחק מיט 5 קינדער
האלצמאן פייגע
האלצמאן פייגעלאה
האלצמאן שלמהיעקב
האלצמאן שמחהיצחק, פרוי, קינדער
האלצמאן שרה
האלצקענער משה און קינדער
האלצקענער פרוידע, מאכטער פון מינכשען
הילליר חיסקל
הילליר רחל
הילליר רעלטשע
הילליר חנה און זון
הירלימבט שמעון

ו

וואנסאוער אשר און פרוי
וואנסאוער אייזיק
וואנסאוער אלטע מיט די קינדער
וואנסאוער ברוך
וואנסאוער חיים
וואנסאוער יעקב
וואנסאוער פייגעלאה
וואנסאוער פישל און פאמיליע
וואנסאוער רבקחילאה
וויאטער רחלילאה
וויאטער שרה
וויאטער אהרון
וויאטער גיטל
וויאטער דוד, פרוי און קינדער
וויאטער חנחטשע
וויאטער יעקב
וויאטער ליבע
וויאטער לאחטשע
וויאטער ציפע
וויגאדא זיסל מיט די קינדער
וויגאדא חיה
וויגאדא יחודה
וויגאדא יחושע
וויגאדא ישראל
וויגאדא מנוחה
וויגאדא מענדל
וויגאדא ראובן

וויגאדא שמואל
וויגאדא שרה
וויגאדע חיה
וויגאדע יהודה
וויגאדע ישראל
וויגאדע ראובן
וויולענסקי איטקע
וויולענסקי בעריש
וויולענסקי ביילע
וויולענסקי דוד
וויולענסקי פעסע
וויולענסקי מענדל
וויינטער מרדכי, פריי און קינדער

וויינבערג איטקע
וויינבערג אסנה
וויינבערג זעלדע
וויינבערג חיים־הערש
וויינבערג טשארנע־דייזל
וויינבערג משה, פריי און קינדער
וויינבערג נח, פריי און קינדער
וויינבערג שעפסל, פריי און קינדער
וויינבערם בונם און פריי
וויינבערם חנח־דחל
וויינבערם חוה
וויינבערם ישעיהו
וויינבערם יעקב

וויינבערם שלמה
וויינבערם שרח־איטע
וויינברם חנה און מאן
וויינברם נעמי, מאן און קינדער
וויינברם שמואל, פריי און קינדער
וויינבערם ראובן
וויינגאזש אסתר
וויינגאזש בעלא, מאן און קינדער
וויינגאזש יוסף
וויינגאזש משה
וויינגאזש שרה
וויינגראזו שמחה־יעקב
וויינגעל

ז

זאטארסקי אברהם־יוסף
זאטארסקי חיים
זאטארסקי יעקב־דוד
זאטארסקי יצחק
זאלאוויטש איצל, פריי און קינדער
זאלאוויטש בעריל, פריי און קינדער
זאלאוויטש עלי, פריי און קינדער
זאלאוויטש יחזקאל־ליוב, פריי און קינדער
זאלצבערג אברהם
זאלצבערג ברכה
זאלצבערג חנה
זאלצבערג מענטשע
זאלצבערג משה מוט די קינדער
זאלצבערג שמחה
זאלצשטיין אברהם
זאלצשטיין הערשל
זאלצשטיין פערל

זארעמבסקי הערשל
זבישאנסקי אברהם און קינדער
זבישאנסקי דינה
זבישאנסקי שרה
זבישאנסקי משה־ברוך, פריי, קינדער
זוויעל אברהם, פריי און קינדער
זוויעל ארקע, פריי און קינדער
זוויעל זאב, פריי און קינדער
זוויעל משה, פריי אין קינדער
זוגעלבוים אסתר־מלכה
זוגעלבוים דבורה־לובע
זוגעלבוים חינדע
זוגעלבוים חוה
זוגעלבוים יענטע
זוגעלבוים מרדכי
זוגעלבוים רבקה
זולבערבערג איטשע
זולבערבערג שרה

זולבערבערג חיים, פריי און קינדער
זולבערמאן מלכה־פערל
זוממאן זעלדע
זוממאן חוה, מאן און קינדער
זוממאן יחושע
זוממאן שלום און פריי
זופקינד דוד
זופקינד מלכה
זלאטמאן שלמה
זלאטמאן יוסף
זלאטמאן יצחק
זלאטמאן
זמיר רחל
זעדערלאנד יחודית
זעדערלאנד מלכה
זעדערלאנד שלום און פריי
זעדערלאנד שרה און פאמיליע

ט

טאיב אסתר
טאוב יונה
טאוב לאהטשע
טאוב שלמה
טייטלבוים באשקע, טאכטער פון בנימין דאמב, און איר מאן
טייטעלבוים בעלא
טישקעוויטש אשר, פריי און קינדער
טישקעוויטש יחושוע, פריי, קינדער
טישקעוויטש שמואל, פריי, קינדער
טענטשא אסתר־שרה
טענטשא גדליה

טענטשא דוד
טענטשא דוואשע
טענטשא יוסף
טענטשא יצחק־יעקב
טענטשא מנחם
טענטשא רעכל
טענענבוים חומה־ברכה
טענענבוים יאשע
טענענבוים יהודה
טענענבוים רבקה
טענענבוים רויזע און קינדער
טרעמבלינסקי איטשע־מאיר און פריי

טרעמבלינסקי יצחק, פריי און קינדער
טרעמבלינסקי ישראל און פריי
טרעמבלינסקי שמחה און פריי
טשעבאנאוויעצקי גיטל
טשעבאנאוויעצקי לאה, איר מאן אברהם און זון יעקב
טשעבאנאוויעצקי מרים
טשערוויאנאגורא בעריש
טשערוויאנאגורא דוד
טשערוויאנאגורא יודלינחום
טשערוויאנאגורא חוה־טובה
טשערוויאנאגורא לאה און 3 קינדער

ז

יאבלאנקא אברהם
יאבלאנקא פייגע
יאבלקא דבורה
יאבלקא חיים
יאבלקא יחזקאל
יאבלקא לאה
יאבלקא מיטע
יאגאדא אברהם — זון פון אפרים
יאגאדא אברהם
יאגאדא אפרים און פרוי
יאגאדא ביילע
יאגאדא חינדע
יאגאדא חיים, פרוי און קינדער
יאגאדא יחזקאל־אלימלך און פאמיליע
יאגאדא יעקב־יהושע
און זיין פרוי חיהטשע
יאגאדא יצחק
יאגאדא לאהטשע
יאגאדא מינדל
יאגאדא מלכה, טאכטער פון ראדזימינסקי
יאגאדא משה, זון פון שמעון
יאגאדא פייגעלע
יאגאדא רויזע
יאגאדא שמעון
יאגאדא שרה
יאגאדא שרה־הינדע
יאזשעמפסקי משה
יאזשעמפסקי פייגע־צירל
יאנושעוויטש ליבע פלודע
יאניש אשר און קינדער
יאניש יעקב, פרוי און קינדער
יאניש משה און צוויי טעכטער
יאניש רחל
יאסקאוויטש אברהם, פרוי, קינדער
יאסקאוויטש דאבע און דרוי קינדער
יאסקאוויטש איטקע און א זון
יאסקאוויטש ליבע, מאן און קינדער
יאסקאוויטש רחל און פיר קינדער
יאקוכאוויטש אברהם
יאקוכאוויטש זיכל
יאקוכאוויטש יעקב
יאקוכאוויטש בעלע
יאקוכאוויטש משה
יאקוכאוויטש פייגע
יאקוכאוויטש רחל
יאקוכאוויטש רחל, מאן און זון
יאקוכאוויטש שלמה
יאקוכאוויטש שרה
יורמאן
יעדוואב אברהם
יעדוואב חנחכיל׳ע און קינדער
יעדוואב יעקב
יעדוואב טענדער־אליעזר
יעדוואב שמואל
ישמח יוסף

כ

כוטניצקי דוד
כוטניצקי מענדל
כוטניצקי פעסע
כושאן ברוינדל
כושאן יצחק
כושאן ישראל
כושאן שרה
כץ דינה
כץ רפאל און טאכטער

ל

ליבערמאן גריגע
ליבערמאן רבקה
ליטערע העניך
ליטערע זעליק, פרוי און קינדער
ליכטמאן חנה
ליכטמאן יאסל
ליכטמאן מרדכי
ליכטמאן פייגע, פרוי פון יצחק
ליכטמאן שלמה
ד״ר ליכער און פאמיליע
לים אברהם־מרדכי און פרוי
לים שרה
לעווין אסתר
לעווין יעקב
לעווין ראובן
לעווין שלום
לעווינער אליעזר
לעמבערגער אברהם און פרוי
לעמבערגער יאסל
לעמבערגער יהודית
לעמבערגער שרגא
לערמאן אברהם און קינדער
לערמאן איטשע, פרוי און קינדער
לערמאן דבורה, מאן און קינדער
לערמאן חיה־שרה, פרוי פון יעקב־דוד
לערמאן יעקב־דוד, פרוי און קינדער
לערמאן מרדכי
לערמאן פייגע, פרוי פון יצחק
לערמאן רחל, מאן און קינדער
לערמאן שלמה
ד״ר לעשטשינסקי, פרוי און פאמיליע

מ

מאלינא גאלדע
מאלינא העניך
מאלינא יואל
מאלינא יוסף
מאלינא ישראל, פרוי און קינדער
מאלינא שיינדל
מאלאוואנטשיק שרחדבקה
מאלאוואנטשיק אסתר
מאלאוואנטשיק חיה־עטל
מאלאוואנטשיק זעליג
מאלאוואנטשיק יהודה
מאלאוואנטשיק כיינע
מאלאוואנטשיק חנה
מאלאוואנטשיק טוביה (פעלדשער)
מאלאוואנטשיק טריינע־איטע
מאלאוואנטשיק יעקבדוד
מאלאוואנטשיק פייגע
מארגנשטערן חרב יעקב־אריה

מאַרגנשטערן חרב דודישלמה
מאַרגנשטערן בנימין
מאַרגנשטערן רחמיאל
מאַרגנשטערן חרב ישראלימצחק
מאַרקוסהאַמער חוה
מאַרקוסהאַמער יעקב
מאַרקוסכאַמער ישראלמענדל
מאַרקוסכאַמער מיטע
מיטעלסבאַך אברהם־גרשון
מיט דער משפחה

מייכעמער בנימינטשע (בימטשע)
מייכעמער מינדל
מייכעמער מרים
מייכעמער מענדל
מייכעמער עטל
מינסקי הערשל
מינסקי יעקב
מינסקי מרדכי
מינסקי מרים
מינסקי לייבל

מלאַטע פייוול
מלינאַזשעוויטש שמואל
מלינאַזשעוויטש פיגע
מלינאַזשעוויטש רחל
מלינאַזשעוויטש לייבל
מלינאַזשעוויטש בעריש
מלינאַזשעוויטש חיה־נאַלדע
מעסינג בעריש
מעסינג גיטל
מעסינג לייזער

נ

נאַגעל חיה
נאַגעל יוכבד
נאַגעל יעקב
נאַגעל פעסע
נאַגעל שלום
נאַוואַגרוד בריינע
נאַוואַגרוד יצחק
נאַדעל דוד
נאַדעל לייבוש
נאַדעל משה

נאַדעל נחמה
נאַדעל פריידע
נאַדעל צבי
נייטאַן הערשל
נייטאַן מרים מיט צווייי קינדער
נייטאַן פאַוועל
נייטאַרק בעלא
נייטאַרק זלמן
נייטאַרק חיה
נייטאַרק טאַבטשע

נייטאַרק יעקב
נייטאַרק מאַטל
נייטאַרק מיכאל
נייטאַרק פייגע
נייטאַרק פעשע
נייטאַרק ציפּע, מאַן און קינדער
נייטאַרק צירל
נייטאַרק שלום
נייטאַרק שרה
(שוועסטער פון שמואל בראַמאַ)

ס

סאַדעק ראובן
סאַדעק אברהם
סאַדעק אימשע־מרדכי
סאַדעק חנה־לאה
סאַכאַטא אברהם
סאַכאַטא רחלילאה
סאַפערשטיין אליעזר
סאַפירשטיין ברוך
סאַפירשטיין חוה
סאַפירשטיין טובה־דויזע, מאַן און קינדער
סאַפירשטיין יעקב
סאַפירשטיין מלכה־דחל
סאַקאַל אברהם
סאַקאַל אברהם, פרוי און קינדער
סאַקאַל אהרון־יצחק
סאַקאַל הירשיזוסק, פרוי און קינדער
סאַקאַל, זון פון אהרון

סאַקאַל מאיר־אהרון, פרוי און קינדער
סאַקאַל משה, זון פון אברהם
סאַקאַל פייגע־יעטע
סוקענניק אהרון
סוקענניק יחודה־אריה
סוקענניק יחודית און זייער קינד
סוקענניק יוסף
סוקענניק לאה און פיר קינדער
סוקענניק צדוק
סוקענניק שינע־רבקה
סמאַליק אימשע
סמאַליק ברוך
סמאַליק גוטמאַן
סמאַליק מנחם
סמאַליק פערל
סמאַליק צבי־יוסף
סמאַליק רחל

סמאַלאַזש יחושע־חיים
סמאַלאַזש לייבוש
סמאַלאַזש מענדל
סמאַלאַזש משה
סמאַלאַזש שיינע־יעטקע
סמאַלאַזש שרה און קינדער
סמאַלאַרטשיק יעקב
סעראַק בוילע
סעראַק יהושע
סעראַק לייבל
סעראַק פייגלע
סרעברניק אסתר
סרעברניק חוה
סרעברניק יחזקאל
סרעברניק יאַבל
סרעברניק שמעון
סרעברניק שרה

ע

עלבוים אליעזר
עלבוים זונדל, פרוי און קינדער
עלבוים חוהשע
עלבוים נחמן

עלבוים פעשע
עלבוים שמואל
עפשטיין העניע
עפשטיין יצחק

עפשטיין פייגע
עפשטיין דאַבקע, מאַן און קינדער
עפשטיין רחלע
עפשטיין שלום

פ

פאזור יעקב־אריה
פאזור מאַטל
פאזור שלמה
פאזור שמעון
פאטאש יהושע
פאטאש נעמי
פאכט טעמע און קינדער
פאכט נטע
פאכט נטע און פאמיליע
פאכט שרה
פאלויך אסתר
פאלויך חיים, פרוי און קינדער
פאלויך ישראל, פרוי און קינדער
פאלויך פייוול, פרוי און קינדער
פאלויך רבקה
פאניארטשוק מארטשע
פאניארטשוק, אירע עלטערן
פאסקאוויטש מאיר
פאסקאוויטש רבקה־רחל
פאסקאוויטש זעליג
פאסקאוויטש יצחק
פאסקאוויטש מלכה
פאסקאוויטש גאלדע
פאסקאוויטש פאיע
פאפאוסקי אברהם, פרוי און קינדער
פאפאוסקי גיטל

פאפאוסקי גישע
פאפאוסקי דבורה
פאפאוסקי העניך
פאפאוסקי חיה־שרה
פארטאוויץ יעקב, פרוי און קינדער
פאפאוסקי ישעיהו
פישעלסזשטיין אסתר
פישעלסזשטיין העניך
פישעלסזשטיין חנה
פישעלסזשטיין לאה
פישעלסזשטיין מרדכי־יודל
פישעלסזשטיין משה
פישעלסזשטיין נעמי
פישעלסזשטיין פייגע
מאן און קינדער
פיינינק
פיינינק פיניע
פיינינק יעקב
פיינינק שמחה
פיינינק בינם
פיינינק העניע
פיינינק זיסע
פיינינק מענדל, פרוי און קינדער
פיינקאוש דבורה
פיינקאוש העניעך
פיינקאוש משה
פיינקאוש נעמי

פיינקאוש צפורה
פיינקאוש רחל־לאה
פלאטקא יהודה־לייב
פלאטקא יוסל
פלאנטשאק יעקב־יוסף און פרוי
פלאנטשאק שרה־גיטל
פלאנטשאק נחמה
פלאנטשאק משה
פלאנטשאק שמחה
פלאצקער אברהמל
פלאצקער זעלדע
פלאצקער יאסל
פלויגער שמחה
פשעמויצקי חוה־שובה
פשעמויצקי טויבה און פאמיליע
פשעמויצקי יודל־נחום
פשעמויצקי לאה
פשעמויצקי לויביש
פשעמויצקי פייוול
פשעמויצקי שרה
פשעמיראוויער ביילעיפיגע
און פאמיליע
פשעמיראוויער חומה
פשעמיראוויער יעקב
פשעמיראוויער משה

פ

פארבשטיין דאבע
פארבשטיין יעקב
פארבשטיין ישראל
פיאלקאוו דוד
פיאלקאוו מלכה מיט די קינדער
פיינזילבער חיים־בריך
פיינזילבער יאסל
פיינזילבער יוסף
פיינזילבער יעקב
פיינזילבער נתן
פיינזילבער משה
פילער אברהם
פילער בלומע
פילער זלמן
פילער חוה
פילער משה־הירש
פינקלשטיין נחמה
פינקלשטיין רחל
פינקלשטיין שמואל־חיים
פישמאן שלמה

פישמאן מאנעס
פישביין שמחה
פישביין דבורה־נעבע
פעלנער זלמן
פעלנער מרים
פעלנער רחל
פעלנער אברהם
פעלנער חנה
פעלנער איטע
פעלנער מלכה
פעלנער ישראל־יצחק
פעלנער שלמה
פרומאוויטש בעלטשע
פרומאוויטש חיה
פרומאוויטש פייגע
פרומאוויטש רחל
פרומאוויטש שלמה
פרידמאן יאסל
פרידמאן יוסף
פרידמאן יחזקאל

פרידמאן מענדל
פרידמאן שרה
פרידמאן שרה
פרידמאן שרה
פרידער אברהם־יצחק
פרידער ברוך
פרידער ברכה
פרידער דוד, פרוי און קינדער
פרידער יהודית
פרידער יוסף און פרוי
פרידער מלכה
פרידער משה, פרוי און קינדער
פרידער פנינה
פרידער שלמה
פרידער שרה
פרידשטערן וועלוול און קינדער
פרייזמאן שמחה, פרוי און קינדער

צ

ציוויאַק בריך
ציוויאַק יוסף,
זון פון אימשע-מאיר שוחט
ציוויאַק נחמה
ציוויאַק רבקה אין קינדער
ציטאַק רחל
צינאַמאַן משה־בער
צינאַמאַן רייזע
צעמבאַל אהרון
צעמבאַל אייזיק
צעמבאַל בונים
צעמבאַל בערל
צעמבאַל באשע
צעמבאַל דודי־יוסף
צעמבאַל זלאַטע
צעמבאַל חוה אין קינדער
צעמבאַל חנה
צעמבאַל חנה־פייגע
צעמבאַל יוסף
צעמבאַל יענטע
צעמבאַל לייבל
צעמבאַל מלכה אין קינדער
צעמבאַל משה־ברוך
אין זיין פרוי חוה
צעמבאַל נחמן־לייזער
צעמבאַל פרומע
צעמבאַל פייגע־יענטע
צעמבאַל פנחס
צעמבאַל רודה
צעמבאַל רבקה
צעמבאַל רבקה
צעמבאַל שבתאי
צעמבאַל שלמה

ק

קאַבלאַזש חיה־רחל
קאַבלאַזש משה
קאַלא נח
קאַלופקי העניך
קאַלופקי זישע אין פרוי
קאַלופקי חנהלע
קאַלופקי יאַכל, פרוי אין קינדער
קאַלופקא טובה אין קינדער
קאַלופקא לייבל אין משפחה
קאַמאַוער בערל, פרוי אין קינדער
קאַפלאַוויטש בעריש
קאַפלאַוויטש ברכה אין מאן צבי
קאַפלאַוויטש הינדע,
מאן יעקב אין זון ישראל
קאַפלאַוויטש חוה
קאַפלאַוויטש יעקב
קאַפלאַוויטש ישראל אין זון
קאַפלאַוויטש צבי
קאַראש אברהם
קאַראש חיה
קאַראש יוסף
קאראש לאה־יטל
קאראש שיינע
קוויאַטעק איטע
קוויאַטעק בערל־דוד
קוויאַטעק חנה
קוויאַטעק חנן
קוויאַטעק טובה
קוויאַטעק יענטע
קוויאַטעק עטע
קאַלענר מנחם, שוחט
קירשענבוים מרדכי
קירשענבוים רחל
קליינמאַן יעקב־שלמה אין קינדער
קליינמאַן נתן
קליינמאַן פייגע אין קינדער
קליינמאַן פייגע
קליינמאַן קריינדל
קליינמאן רחל
קנאסטער משה
קערש יוסף
קערש אברהם
קערש לאה־יטל
קערש שיינע
קערש חיה
קליינמאַן שרה אין קינדער
קראָזוז חנה
קראָזוז יעקב־אריה
קראָזוז שאַשע
קרוג זעלדע
קרוג פסח
קרעמקעוויטש ברכה
קרימקעוויטש שלמה
קרימקעוויטש יוכבד
קרימקעוויטש יהושע
קרישטאַל חיים
קרישטאַל טעשע
קרישטאַל יחודה מיט צווויי קינדער
קרישטאַל פנחס
קרישטאַל פרייד־קע אין קינדער
קראָנענבערג וועלוול
קראָנענבערג זעלוג
קראָנענבערג רבקה

ר

ראָזען אליהו
ראָזען דוד
ראָבינאָוויטש אסתר
ראָבינאָוויטש גענדל, מאן און קינדער
ראָבינאָוויטש הינדע
ראָבינאָוויטש יעקב־אריה
ראָבינאָוויטש לאה, מאן און קינדער
ראָבינאָוויטש נטע, פרוי אין קינדער
ראָזענבוים העניך
ראָזענבוים חיים
ראָזענבוים לייבל, פרוי אין קינדער
ראָזענבוים מינטשע
ראָטהאָלץ אהרון־לייב,
פרוי אין קינדער
ראָטהאָלץ דוד
ראָטהאָלץ פסח
ראָבוויץ שמריהו
ראָבוויץ רבקה
ראָזענבערג חיה
ראָזענבערג יחיאל־מאיר
ראָזענבערג משאַרנע
ראָזענבערג יודל
ראָזענבערג יעקב אין קינדער
ראָזענבערג יצחק־בער
ראָזענבערג לאה אין קינדער
ראָזענבערג פייגע
ראָזענבערג שמחה
ראָזענבערג שרה,
קינדער אין איניקלעך

ראַפאַפּאָרט שמעיה, פּרוי און קינדער
ראַקיטע חנה
ראַקיטע ליבער
ראַקיטע דוד
רובינאָוויטש חיה
רובינאָוויטש יוסף
רובינאָוויטש מלכה
רובינאָוויטש ראובן
רובינאָוויטש שרה
רובין אברהם, פּרוי און קינדער
רובין יחיאל־מאיר און פּרוי
רובינסקי הערשל און פּרוי
רובינסקי טויבה
רובינסקי יוסף
רובינסקי מאיר
רובינסקי משה און פּרוי
רובין עלקע
רוזשע אלתר
רוזשע אפתר
רוזשע הערשל
רוזשע יוסף
רינג אברהם
רינג חיים
רייכמאַן הערש־לויב און פּרוי
רייכמאַן יעקב־מאיר
רייכמאַן מרדכי
רייכמאַן רבקה
רינגע אברהם
רינגע איטקע
רינגע גאַלדע
רינגע משה
רינגע פּערקע
רינגע צירל, מאַן און קינדער

ש

שאַכנאָווסקי אברהם־מענדל
שאַכנאָווסקי לאה
שאַפּראַן יידל
שאַפּראַן מינדל, מיט בין
שאַפּראַן פּייגע
שוואַרצבאַרט אברהם
שוואַרצבאַרט איטע
שוואַרצבאַרט אסתר און קינדער
שוואַרצבאַרט בינם
שוואַרצבאַרט לייזער
שוואַרצבאַרט מרים
שוואַרצבאַרט צביה
שולץ אברהם־פינחס בן הערשל
שולץ אברהם־פינחס בן חיים
שולץ איטע
שולץ אסתר
שולץ בלומע
שולץ דוד
שולץ הערשל
שולץ חיה
שולץ חיים
שולץ חנה
שולץ יוכבד
שולץ יחיאל
שולץ יעקב
שולץ ישראל
שולץ מענדל
שולץ מענדל בן הערשל ויוכבד
שולץ פּערל
שולץ צביה
שמאַרקעס ישראל
שמאַרקעס הערשל
שלאַפּמאַן איזיק
שמיימאַן בויל, מאַן און קינדער
שמיימאַן חוה־זלאַטע
שמיימאַן חיה־שרה
שמיימאַן יעניטע־חודעס
שמיימאַן יעקב־אריה
שמיימאַן משה
שמיינבערג העניע
שמיינבערג ליבטשע
שמיינבערג שרה אין מאַן
שמיקעל גאַלדע
שמיקעל חנה־מלכה
שמיקעל לייזער
שמיקעל יצחק, פּרוי און קינדער
שמיקעל עמקע
שמיקעל פּייגע־דאַבע
שמעלונג חיים העניך
שמעלונג אסתר־מינדל
שמעלונג אברהם־משה
שמעלונג אפתר — זיין פּרוי
שמעלונג ברכהשע, מאַן, קינדער
שמעלונג חיה, מאַן און קינדער
שמעלונג יוכבד
שמעלונג יאַסל, פּרוי און 2 קינדער
שמעלונג מענדעלע
שמעלונג יצחקל
שמשיגעל מאיר
שמשיגעל טובה
שמשיגעל מיכאל
שיקע יעקב, פּרוי אסתר און קינדער
שייקע איטשע
שייקע הערשל
שייקע מענדל
שייקע עלקע
שייקע שרה
שיקאַרא אברהם
שיקאַרא גאַלדע
שלאַפּמיץ גימל און קינדער
שלאַפּמיץ משה און קינדער
שמועטאַנקע דאַבע אין מאַן
שמועטאַנקע חינדע
שענע טשארנע
שענע שמחה
שעדלעצקי יצחק
שעדלעצקי ירחמיאל
שעדלעצקי משה
שעדלעצקי שרה
שמיעטאַנקע הערשל
שעמבערג אברהם
שעמבערג אברהם־יצחק
שעמבערג אהרון
שעמבערג אפרים
שעמבערג בענדעט
שעמבערג גאַלדע
שעמבערג הלל
שעמבערג הערשלייזער
שעמבערג חיתטשע
שעמבערג חיתקע
שעמבערג חייבזוועלוול
שעמבערג טובה
שעמבערג יוסף־ליוב
שעמבערג מלכה און טאַפּטער פּרומא
שעמבערג משה־אהרון
שעמבערג משה
שעמבערג פּסח
שעמבערג קלמן
שעמבערג רבקה־רחל
שעמבערג שלמה
שעמבערג שמואל
שעמבערג שמחה
שעמבערג שמעון
שעפּטעל גאולה
שעפּטעל פּייגע
שעפּטעל
שרון איטע
שרון אלימלך
שרון ליבע
שרון פּיווול
שרון רות

הרבנים בוישקוב

ר׳ אבא׳לה ז״ל

בילדותי שמעתי מספרים על הרב ר׳ אבא׳לה ז״ל, שהיה צדיק גדול, חי בפשטות ובענוי כל ימיו. היה בעצמו מכין עצים לתנור בחצרו. כשהיו באים אליו לדין־תורה או לשאול שאלות כשרות וכדומה, הניח את הגרזן והיה לובש את מגבעתו והקפוטה, ונכנס לחדר הרבנות. פוסק את הדין וחוזר לעבודתו. שכר לא היה מקבל, רק הרבנית היתה מוכרת שמרים לאפיה („הייוון״). היה מפורסם בעולם הרבנים, כותב „תשובות״ לגדולי הדור וגם מחזיק „ישיבה״, ובחורים מכל ערי הסביבה היו באים אליו ללמוד. חי בוישקוב בערך בשנים 65—1830.

הרב ר׳ ישראל בן ציון רוזנבוים ז״ל

הרב הזקן ז״ל, כפי שהיו קוראים לו בילדותי, היה בעל הדרת פנים. זקן שיבה ארוך עושר את פניו, מצח גבוה, עינים פקחיות וחיוך לא מש מעל שפתיו. היה מקבל את כל אחד בסבר פנים יפות. היה נצר משושלת רבנים גדולה ומסועפת. אחיו היה רב ברדיז־מין שע״י ורשה. בשעות הלילה המאוחרות היינו שומעים אותו לומד בניגון ערב. בשעות הבוקר המוק־דמות התפלל עם הציבור בבית המדרש הגדול ואוסף תרומות לעניים. גם את שכרו היה מחלק לעניים וחי בדחקות, ואשתו, הרבנית היתה מתאוננת ומ־בקשת שיתנו לידה חלק ממשכורתו. נשארו אחריו שאלות ותשובות ארוכות לגדולי הרבנים, לחותנו הרב הצדיק מברוך ז״ל להרה״ג ר׳ יוסף מסרוצק ז״ל, להרב מלומזה, בעל „דברי מלכיאל״ (ראה: דברי מלכיאל, חלק חמישי סימן נ״ה, סימן ק״פ וסימן קצ״ג ורע״ג), בענין ילדים שמתו מחמת מילה ועניני גירושין וכו׳ והוא פונה אליו: „לכבוד ידידי הרב הגאון המפורסם וכו׳ ר׳ ישראל בן ציון, רב בווישקאו״ וכו׳.

הרב ר׳ מנחם מנדל׳ה ברסלר זצ״ל

ר׳ מנדל׳ה מורה הוראה, כפי שהיו קוראים לו, היה בנו של הרב הצדיק מברוך ז״ל וחתנו של הרב ר׳ ישראל בן ציון ז״ל. תלמיד־חבר של הרבי הזקן מגור בעל ה„שפת אמת״ ז״ל. היה אהוב ומכובד על כל החוגים בעיר. בפקחותו הרבה בפסקי דינים שהיה פוזק רכש לו חסידים גם מחוגי המתנגדים. מראשית בואו לוישקוב, עוד בהיותו סמוך על שולחן חותנו הרב, היה לומד עם טובי הבחורים בעיר שעור יומי בתלמוד ופוסקים, מינויו כמורה הוראה בעיר היה מלווה במחלוקת גדולה. באי כוח המתנגדים, ובראשם ר׳ מאניש, הציעו את נציגם, דרשן בעל קול ערב וייפה, ליטאי, למרות שלא היה תלמיד חכם בעל שיעור־קומה. לעומתם, כל בתי החסידים בעיר, תמכו בר׳ מנדל׳ה.

המחלוקת החריפה כל כך, עד כי פעם אחת בהו־שענה רבה, אחרי הדרשה של נציג המתנגדים בבית־המדרש הגדול, קמה מהומה רבה, ריב ומכות. ארבעה השוטרים שבאו להשתיק את ההמון לא יכלו להשתלט על המהומה. הם קראו לעזרתם גדוד היילים רוסיים (קוזקים) שחנו בגן העיר של סנטור סולובוי, והם פיזרו במכות את כל המתפללים וסגרו את בית המדרש עד אחרי החגים. הדי המחלוקת וריישומיה הורגשו עוד הרבה שנים, מצד אחד זה גרם ליצירת גושים גושים, ומצד שני — התלכדות של כל הקבוצות בינם לבין עצמם והקמת „חברות״ שונות: חברת „עין יעקב״, שהעמידה בראשה את המשכיל ר׳ חיים יהושע, אשר כל ערב היה לומד אתם אגדות חז״ל; חברת „תורה״, שבראשה עמד ר׳ מרדכי קויפמן ז״ל; חברה „חק לישראל״, שבראשה עמד ר׳ זישע קלוסקי ז״ל; חברת „בקור חולים״ ו„לינת הצדק״, שבראשה ר׳ משה גולדשמיד ז״ל, ועוד.

אחרי ששככה המחלוקת הכירו כולם בגדולתו של ר׳ מנדל׳ה. הוא היה מפורסם בין רבני הדור, ב„שאלות ותשובות״. כמו כן מופיעים בספר „דברי מלכיאל״ של הרב הגאון מלומזה כמה „תשובות״ אליו (חלק ה׳ סי׳ ר׳ ר״ג וסימן ר״פ בענין זיוף עדים בשטרות וכו׳) והוא פונה אליו „להרב הגדול וכו׳ מו״ה מנחם מנדיל מו״צ בווישקאון״. נכדיו — משרידי משפחתו, חיים בישראל.

הרב ר׳ יעקב אריה מורגנשטרן ז״ל

בשנים 8-1907, אחרי פטירתו של הרב הזקן, נבחר הרב ר׳ יעקב אריה מורגנשטרן כרב העיר. גם לבחירה זו קדמה התנגדות גדולה. הפעם היתה זו מחלוקת שקשה בין בתי החסידים בעיר. חסידי גור ואוסבוצק תמכו במועמדותו של ר׳ מנדילה ואילו חסידי רדזימין ואמשינוב תמכו במועמדותו של הרב מורגנשטרן. אנשי ההמון והמתנגדים לא העמידו מועמד משלהם והיו חפשים לתמוך באחד המועמדים שהוצעו. הרב מורגנשטרן היה נצר מגזע יוחסין מפואר. דור חמישי לר׳ מנדילה מקוצק, חתנו של ה„רבי״ הזקן מאמשינוב, גיסו של הרב מאוסטרוב, בן דודו של ה„רבי״ מסו־קולוב, בנו של ה„רבי״ מלומזה ובן אחותו של ה„רבי״ מרדזימין. זה האחרון, ה„רבי״ מרדזימין, אליו היו נוסעים גם המתנגדים בעיר, לקבל ממנו עצות וברכות, הכריע לטובת בן אחיו הרב מורגנשטרן.

משנבחר לרב נהג את רבנותו ביד תקיפה ובקנאות. היו מקרים שהטיל גם „חרם״ שגרמו למחלוקות בעיר. כשנוסדה ישיבת הרבי מרדזימין, בה למדו כ־50 תלמי־דים, תחת הנהלתו של ראש הישיבה ר׳ אברהמ׳לה קוצקר, היה הוא האפוטרופוס והדואג לקיום הישיבה, שהיתה בשכנותו, בבית החסידים דרדזימין. משפחתו גדלה, 9 בנים ובת אחת. בנו ר׳ ישראל יצחק מונה לרב בסרוצק, גם הרב האחרון בוישקוב היה בנו ר׳ דוד שלמה ז״ל, שמונה לרב בחייו, אחרי פטירתו

של הרבי מרדזימין, ונתמנה במקומו. בתו — היחי־דה שנשארה ממשפחתו הענפה, היא אשת הרבי מאַמ־שינוב, זכתה לעלות עם בעלה לירושלים ולהקים בה בית ישיבה ואולפנא לתלמידי חכמים.

הרב מפוֹרמבה „מורה הוראה" בוישקוב

בשנת 21־1922 בערך, נבחר הרב קרלינשטיין, רבה של העיירה הסמוכה פוֹרמבה, כמו״צ בוישקוב, אחרי פטירתו של הרב ר׳ מנדילה. הוא היה תלמיד חכם גדול, חריף ובקי בש״ס ופוסקים, מחסידי ה„רבי״ דאלכסנדר. לפני שחסידי אלכסנדר ואוטבוצק הציעו את מועמדותו, שביקשו למנות את בנו של ר׳ מנדילה, ר׳ שלום, כמו״צ. אבל נוכח מועמדותו של הרב הזקן מפורמבה, שהיה מפורסם כ„גדול בתורה", הוסרה מועמדות זו. חסידי אלכסנדר היו נוהגים לחסות בצל קורתו כל יום שבת לסעודה שלישית, להנעים זמירות ולשמוע מפיו דברי תורה ואמרות חסידים. היה נוהג להזמין אליו את בחורי הישיבות בעיר, שלמדו בישיבות הגדולות, שיגידו לפניו „חדושי תורה" והוא היה תמיד חוזר על אותן הסוגיות ב„תלמוד" בשנינות גדולה, אשר הפליאה את שומעיו.

הרב ר׳ גדליהו בוכלר, מו״צ בוישקוב

בשנת 1932, אחרי פטירתו של הרב מפוֹרמבה, נבחר הרב ר׳ גדליהו בוכלר כמו״צ. הוא היה מחסידי ה„רבי" מאוטבוצק. תמכו בו בבחירות גם חסידי אלכסנדר ונציגי החברות של המתנגדים, נגד הנציג של חסידי גור. בימיו נתנסתה העיר קשות במלחמות כלכליות מצד „הנאַצֶרֶ". הוא היה שקוע ראשו ורובו ב„דיני תורה", משפטים רבים שהתנהלו בין תושבי העיר. בהיות הרב מורגנשטרן, שנתמנה להיות ממלא מקום אביו, הרבי מלומז, עזוב את העיר לכמה חדשים, ומשאיר את המו״צ לבדו. מצב זה נמשך כמה שנים, עד הבחרו של הרב דוד שלמה מורגנשטרן לרב העיר, במקום אביו, בשנת 1934.

הרב ר׳ דוד שלמה מורגנשטרן — אחרון הרבנים בקהלת וישקוב

הרב ר׳ דוד שלמה נבחר כרב בהיותו בן 30. התחבב על הרבה בעלי בתים בענוותנותו הרבה, בבקי־אותו המפליאה בש״ס ופוסקים, ובהוויות החיים של הדור. משכילי העיר ראו בו סמל להתקדמות של החיים הצבוריים, לעומת אביו הקנאי, אשר העמיד כתנאי לעזיבתו את הרבנות, התמנותו של בנו ר׳ דוד־שלמה.

בימיו התרחשו המאורעות הטרגיים, של חורבן העיר. אתו יחד אבדה ב־1939 תפארתה של קהלה קדושה בישראל, מזה מאות בשנים. בניה הובלו כצאן לטבח והעיר שרופה כסוחה באש התופת הנאצית ושרידיה נבזים בדרך לא דרך.

תהי נפשם צרורה בצרור החיים של האומה.

מנכבדי העיר

ר׳ דב בעריש ב״ר שלום צבי הכהן וילנסקי ז״ל מרת חיה בילה לבית יעקב יחזקאל גרפה ז״ל

היו סמל לחיים ישרים וטהורים, חדורי אהבה ואמו־נה, דבקים במסורת היהדות ובקיום מצוותיה קלה כחמורה.

„אין עושין נפשות לצדיקים" נאמר, לחיי צדיקים, ישרים ושהורים, שזכרונם נחרת בזכר העם שחיו בתוכם ונעדרים רק במובן גופני, ונפשם נשארת צרורה בזכרון העם. לא כן בחיים של הקדושים, שמסרו נפשם על קדושת השם, שמתו מות קדושים יחד עם רובם של בני עדותם, ורק שרידים מעטים נשארו לפליטה. עליהם נאמר: „זכור", „לא תשכח" ומשום כך עלינו להנציח זכרם שלא ימוש מאתנו לנצח.

אין די מלים בפי לתאר את האבידה הגדולה לעמנו ע״י כליונה של קהלת וישקוב המעטירה. עיר מלאה תלמידי חכמים, צדיקים וטהורים, עסקני צבור מופ־לאים, עושי צדקה וחסד, ישרי לב תמימים ונחמדים. אלפי תושביה ובני נוער שאין לסלאם בפז. משפחות ענפות, אישים יקרי המציאות, אנשי דת ודעת, נפשות יקרות, ילדים טהורים ותמימים, שנספו ואינם עוד. לבנו דווי בהזכרנו בם ואת מותם אנו מבכים ואין לנו נחם. בתוכם בני משפחתי היקרים. יהיו נא דברי אלה ציון לזכרם, גם בשם אחי ובני משפחתנו.

אבינו ז״ל, דבוק במדותיו של אהרן הכהן, אוהב שלום ורודף שלום וחן של תמימות ויושר נסוך תמיד על פניו. כל דבורו בנחת עם הבריות. כל שבא עמו במשא ומתן היה נותן בו אמון מלא. היה מתרחק מן השררה, בהיותו בן של ראש הקהל בעיר מולדתו סטוק, הכיר את כל עניני הצבור ואת כל בעיותיהם. למרות עסקו במסחר כל היום וטרדותיו הרבות, קבע עתים לתורה. ערב, ערב, היה לומד את דף היומי בתלמוד ומפרשים ומעיין בספרים כל שעה פנויה. בלילות החורף היה קם באשמורת האחרונה, ולאור הנר, כדי לא להעיר את בני ביתו משנתם, היה נרכן על הגמרא ולומד בנעימה שקטה. קבע עתים לתורה גם בשבתות וחגים, לקיים „חציו לה׳ וחציו לכם". הרבה משפחות ראו ככבוד להם להזמינו ל„פדיון הבן", והיו מוסרים לו כדמי הפדיון את התכשיטים היקרים ביותר. והוא נהג תמיד להחזירם, כעבור זמן מה, כמתנה לבן הנולד. היה אהוב וחביב על הבריות וסמל לעוסקים במשא ומתן באמונה.

אמנו ז״ל, עמלה תמיד בבית ובמסחר. כל בני העיר, הן יהודים והן פולנים, העדיפו לקנות אצלה, בהיותה מחוננת בטוב טעם ובהבינה את צרכי הזר־לת. היו באים גם לשאול בעצתה בעניני משפחה, מסחר וכדומה. כולם העריצוה וכיבדוה. בהיות לבה ער ופתוח לכל נצרך וזקוק, ועצתה אמונה. היתה אם

מסורה ומתגאה בבניה, שמתמסרים ללמוד התורה. תמיד שאפה לעלות לארץ עם בני ביתה ולהצטרף לבניה בארץ.

בהתחלת המלחמה, בשעת כבוש העיר ע״י הנאצים, ברחו ההורים ליער יחד עם רבים מתושבי העיר. נדדו ממקום למקום עד שהגיעו לעיר וונגרוב, ביחד עם אחינו מנדיל ז״ל ואחותנו איטקה ז״ל. הספיקו עוד לרוות נחת מבתם היחידה, שנישאה שם לבחור ממשפחה מיוחסת, תלמיד חכם ושו״ב בוונגרוב. בשנת 1943 בא הכורת גם על קהלה קדושה זו, בה מצאו מקלט זמני מאות מבני עירנו. הורינו, אחינו ואחותנו ז״ל נמנים עמהם.

לבנו דוד על אבדנם, יהי זכרם ברוך!

הרב יחיאל וילנסקי
חבר ב״ד בבית הדין הרבני האזורי
בתל-אביב—יפו

ר׳ משה וויאטר ז״ל

לו היו שייכים כל הבתים לאורך רחוב קוש־צ׳וישקה, מצד ימין, מכיוון רחוב רינק, הוא תרם מגרש לבנית בית המדרש הגדול, וכן נשא בכל ההוצאות של בנית קיר המזרח עם הארון־קודש. היה זה כמה שנים אחרי שנשרף בית הכנסת ע״י ה״סטריגע״. בילדותי עוד היו מתולכים סיפורים שונים על בית הכנסת הישן, בו שכנו ״שדים״ ו״רוחות״ ז״ל ואגדות שונות ומשונות, אשר הטילו פחד בלבותינו הרכים.

פרנסי הקהלה התחילו לבנות את בית המדרש הגדול בשנת 1870 בערך. הם בנו את 3 הקירות גבוהים מאד, שיוכלו להכיל גם עזרת נשים, תלמוד תורה לעניים וישיבה, בית הרב ומשרדי ועד הקהלה וכו׳, והוא ר׳ משה וויאטר בנה על חשבונו את קיר המזרח והארון־קודש המקושט בחיטובי עץ ותמונות אמנותיות, אריות ונמרים וכו׳. הוא הגיע לזקנה מופלגת. אחד מבתיו רשם כמתנה ל״רבי״ מרדזימין. בגיל 80 נשא אשה צעירה בת גישה׳לה והיא ילדה לו, כמה חדשים אחרי מותו, בת בשם מאשה, על שמו. אחרי מותו ניהלה משפטים עם המשפחה שרצו לסלקה מהירושה. היתה זו משפחה ענפה. בשנים האחרונות לפני חורבן העיר היו סוחרי תבואה גדולים. שריד אחד מהמשפחה הצליח להגיע לארץ.

י. בודנה ז״ל

היה עשיר גדול, בעל טחנות־רוח וסוחר תבואה גדול, בן אחד היה חתנו של ר׳ דוד זאווישינסקי (עליו יסופר להלן). הבן השני היה נציגו בוורשה, שם ניהל עסקים גדולים. היו אומרים עליו בוורשה, כי הוא מרויח יותר מהר את הכסף מאשר מצליחים להדפיסו. היה ספק הממשלה הרוסית והיה גם בעל מאפיות מכניות וכו׳. בשנות גרבסקי ניהלו נגדו מל־חמה כלכלית זגבו ממנו מסים מעל לכל שיעור. כש־קהלת וורשה הזמינה אותו אליהם שיתן סכום גדול ל״מעות חטים״ לעניי וורשה, ענה להם: ״לפני שנים נתתי סכומים ל״מעות חטים״ מרוחי׳; לפני שנה נתתי סכום גדול מהוני׳; השנה עלי לתת מהון זרים. מי יודע, אולי בעוד שנה אהיה זקוק בעצמי לפנות אליכם לתמיכה?...״

ר׳ דוד זאווישינסקי ז״ל

היה אקספדיטור ומוביל של הסחורות בכל האיזור, בעל הרבה ״עגלות״ וסוסים ומפורסם היה כ״מכניס אורחים״ ואוהב תלמידי חכמים. כל חתניו היו ״בני תורה״. דן גרינצייג, תלמיד חכם מחסידי אלכסנדר, חריף ושנון, אכל אצלו כמה שנים ״קעסט״ ואחר כך נהיה סוחר קמח גדול, בא־כוח של הטחנה הגדולה בזעגזשע. חתנו השני היה דיין בקהלת ורשה. השלישי, ר׳ אבא, היה תלמיד חכם גדול, בנו ר׳ אברהם הירש, היה חסיד גדול, נוסע ל״רבי״ מגור לעתים קרובות לזמן רב ובנו היה מפרנס את כל המשפחה.

ר׳ יוסף יקובויץ ז״ל

מנכבדי העיר ועשיריה. היה סוחר עצים גדול. בעל מנסרה ובעל טחנת קמח. מחסידי הרבי מרדזימין. היה מנדב הרבה צדקה. בעיקר תמך בישיבת הרבי מרדזי־מין, וידו היתה פתוחה לכל הנזקקים ופונים לעזרתו. בתו ובניו נמצאים בארץ.

ר׳ יהושע סוקול ואחיו ר׳ ברוך ז״ל

מנכבדי העיר. מחסידי גור האריסטוקרטים. היו סוחרי עצים ושותפים למנסרה. משפחות ענפות ומבוס־סות. עשרות מנכדיהם בארצות אמריקה ובישראל.

ר׳ משה אהרן אולשקר ז״ל

אחד העסקנים המופלאים. עוסק בצרכי צבור באמונה. גבאי חברה קדישא וחברת משניות. בעל הדרת פנים, תמיד שרוי בשמחה, כדי לקים ״עבדו את ה׳ בשמחה״ — היה אומר. אהוב ומכובד על הבריות. גיסו של ר׳ בריש וילנסקי.

ר׳ יצחק־איצ׳ה אולשקר ז״ל

מנכבדי העיר ומחסידי גור האריסטוקראטים. שו־תף למנסרה ביחד עם גיסו ר׳ יהושע סוקול, ר׳ העניך קאלוסקי ור׳ יוסל שפירא ז״ל. שני בניו באמריקה הדרומית ובן אחד בישראל.

ר׳ אהרן פיירשטין ז״ל

תלמיד חכם גדול. היה שוקל כל מלה שיצאה מפיו. בהיותו עשיר היה מתמסר כל ימיו ללמוד התורה. בעלי הכשרונות מבין בחורי העיר היו באים אליו

להבחן ועם אחדים היה לומד כמה פעמים בשבוע שעור בסוגיות הש״ס. חתנו —

ר׳ יוסף שפירא ז״ל

היה סמוך על שולחנו כמה שנים ולומד תורה. נחשב לעילוי ומצויין בנימוסים טובים. מחסידי גור הנכבדים. כשמשפחתו גדלה נהיה שותף למנסרה עם ר׳ יצחק אולשקר ז״ל. לבנותיו נתן חנוך מסורתי וכללי. בהיותו עוסק בלמודי ״קבלה״, ״גלגולי נשמות״ וכדומה, נטרפה דעתו עליו.

ר׳ לייב וואלפיש׳ס ז״ל

היה אחד מנכבדי העיר ועשיריה. בנו ר׳ בעריש סערקא, בצעירותו היה עילוי ואחר כך נסע לורשה ופתח בית מסחר לברזל. התעשר מאד. היה יותר עשיר מהסוחר פריוועס, שהיה בשעתו מעשירי ורשה. לרגל עסקיו נסע למצרים והשתקע שם. הרבי מגור בהיותו במצרים בשנות ה־30 התאכסן בביתו. בשנה האחרונה, לפני המלחמה העולמית השניה, חזר לורשה ונספה במחנות ההשמדה.

ר׳ ברוך צייטאג ז״ל

תלמיד חכם גדול, מחסידי גור. למדו אצלו מטובי התלמידים מבית המדרש שעור בגפ״ת. בנו ר׳ אריה נסע פעם עם סחורה מורשה ברכבת, אחרי חצות השליכו אותו חברי ״נאראָ״ מקרון הרכבת סמוך לוולומין, ובבוקר מצאוהו מת ע״י פסי הרכבת. חתנו ר׳ לייביש הולצקנר, היה כמה שנים סמוך על שולחנו של ר׳ ברוך. כשגדלה משפחתו, עבר לוורשה ופתח שם בית מסחר למנופקטורה. התעשר מאד והיה תומך בכל המשפחה הענפה. אחדים מהם העסיק בחנותו וברבים תמך בתמיכה חדשית. הוא גם תמך בבני גיסו, שאחד מהם היה תלמיד חכם גדול, ר׳ קאפיל נכדו של ר׳ ברוך קאפיל׳ס כפי שהיו קוראים לו.

ר׳ זכריה קופלוביץ ז״ל

אחד מעשירי העיר וממעצבי דמותה. הוא תרם את הבית שלו ברחוב סטראשאקא, ע״י בית המדרש הקטן, למען בית תפלה לחסידי גור. בית זה נהפך אח״כ למרכז תורני לכל תלמידי חכמים בעיר ולנוער החרדי. בעליתו נמצא המועדון של ״צעירי אגודת ישראל״ והספריה שלהם. שם הוציאו גם עתון קיר וכו׳.

אחרי מותו ניהלה אשתו אשת חיל את העסקים (היו קוראים לה ״די זכריה׳ליכע״). חיתנה את כל הילדים. אחד מחתניה היה ר׳ בנימין וינטר ז״ל, אברך משכיל, מעסקני העיר, מפקח על בתי הספר של הקהלה, חבר הנהלה בבנק ועוד. משרידי המשפחה, נכדיהם בארץ.

ר׳ חיים־דוד גולדווסר ז״ל

מנכבדי העיר. נציג בעיריה, בועד הקהלה, גבאי בבית החסידים דגור ועוד. אשתו חנה־באשה ז״ל היתה אשת חיל ומנהלת את כל המסחר, את המסעדה שהיה תמיד הומה מאנשים ואת המסחר בבירה ועוד. היה עוסק בצרכי צבור, בידעו שיש לו על מי לסמוך. שני פרטים מענינים היו מאפיינים את אישיותו ואורחותיו.

כשנבחר שנית לעיריה ומצב בריאותו היה רופף, השתדלה חנה־באשה לשחררו מהעול הצבורי. היא קיבלה אישור מהד״ר ריבקה, שהוא חולה ובאישור העיריה שלחה בקשה למשרד המושל המחוזי בפולטוסק שישחררוהו מלהיות נציג בעיריה. היא גם הבטיחה לסדר חגיגה גדולה לחסידי גור, אם בקשתה תתקבל. וכשנתקבלה בקשתה, עשתה ״קידוש״ לחסידי גור, בו נאם ר׳ איצ׳ה־מאיר שוחט: ״מה נפלאים דרכיך חנה־באשה. כל אשה, ואפילו היו לו אלף נשים כמו לשלמה המלך, היתה מסדרת ״קידוש״ עם הבחרו של הבעל להיות נציג בעיריה וכדומה. ואילו את בורחת מן הכבוד ועושה ״קידוש״ עם התפטרותו מלהיות נציג בעיריה״.

בגמר המלחמה בין הפולנים והסובייטים בשנת 1919/20, אסרו אותו הפולנים אחרי שחזרו לוישקוב, יחד עם קבוצת יהודים, בעלילה, שהם עמדו לצד הסובייטים והיו עלולים להוציאם להורג. ידידו, ראש העיר פאבלובסקי, כששמע על מאסרו, בא למרתף בו הם היו אסורים ורצה לשחררו, אבל ר׳ חיים־דוד ז״ל לא רצה ללכת לבדו, כי אם יחד עם כל האסירים, בצעקו: אתם יודעים כי איש אינו אשם. עמידתו האיתנה הצליחה להציל גם את יתר האסירים. אחרי שחרורו ממאסרו לקה בלבו, וכעבור חצי שנה נפטר לעולמו. משרידי משפחתו, בן אחד ישראל, בניו יורק, ממארגני החוג הדרמטי בוישקוב. בתו, פעסיה אורנשטיין, עם משפחתו בישראל, ממיסדי ״כפר חסידים״ ומן העולים הראשונים עם ה״רבי מיאבלונה״.

ר׳ חיים חייקל הילר ז״ל

איש משכיל, תלמיד חכם מחסידי גור, היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, מדבר במתינות ובאצילות, בפקחות ובחבנה. התפרנס מכירת עתונים וספרים. היה אהוב ומכובד בחוגים רחבים בעיר. למרות היותו מטופל במשפחה גדולה ודאגות פרנסה, לא מש חיוך מעל פניו. חינך את בני ביתו ליהדות והשכלה. ארבע בנותיו בישראל.

ר׳ איצ׳ה־מאיר השו״ב ז״ל

מעמודי התווך והרוח החיה בבית החסידים דגור. היה בעל קול ערב ועמוק, ומנעים זמירות גם על שולחנו של ה״רבי״ מגור. היה בעל תפלה בימים הנוראים

בבית המדרש הגדול, כשהיה אומר את התפלה „הנני העני ממעש" בקולו הבריטוני החזק, עבר רעד בלבות המתפללים ואפילו הקירות רעדו מקולו. מספרים עליו הרבה תעלולים חסידיים וסידורי „מלוה מלכה" וכו'. בנו ברוך ציוויאק ז"ל היה הראש ל„אגודת ישראל", מנהל את ה„תלמוד תורה" של הקהלה. שרידי משפחתו, בניו ונכדיו בניו־יורק, ונכד אחד בוורשה.

לקט: ירחמיאל ויינפקי, תל־אביב
מפי: לייבל רוזנברג, ממפיס, בני־ברק

ר' מרדכי קוימן ז"ל

תלמיד חכם וצדיק, מחסידי אלכסנדר. היה מסור בלב ונפש לזולת. בשנים האחרונות היה לו „חדר" ובערב היה „רבי" ב„חברה תורה" בבית־המדרש הגדול. מכל משפחתו הענפה נותרה בת אחת בישראל.

ר' יעקב בלומשטין ז"ל

ר' יענקיל שוחט היו קוראים לו, מחסידי גור. נעים הליכות ומכובד על הבריות. היה לומד דף יומי בתלמוד כל ערב בפני 40—50 איש, בבית החסידים דגור. נספה במלחמה יחד עם בני ביתו. שרדו: בן בבלגיה ובת בפריז.

ר' גדליה טנצ'ה ז"ל

היה שו"ב מחסידי אוטבוצק, תלמיד חכם וירא שמים מכובד על הבריות. בעל־תפלה בימים הנוראים. כל משפחתו נספתה במלחמה.

ר' מאָטל יוסקוביץ' ז"ל

כולם הכירו אותו בשם „מאָטל קאָוואָל". הוא היה נפח במקצועו ועבד קשה על פרנסתו, ומקיים „יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". משפחתו היתה ענפה ומכובדת. דאג לחינוך הבנים ולהשיא בנותיו לתלמידי חכמים. בנו, אברהם יוסל יוסקוביץ, היה תלמיד חכם וקבלן בנין. הוא בנה הרבה בתים בוישקוב, ברחוב קושצ'ושקו („וואַרשעווער גאַס"). בתו הבכירה של ר' מאָטל נישאה לר' יחזקאל פרידמן, בעל חנות ברזל, תלמיד חכם מחסידי אלכסנדר. בתו השניה נישאה לר' זישה קלוסקי ז"ל, תלמיד חכם, בקי בש"ס ופוסקים, בסדר קדשים, מחסידי אלכסנדר. היה מגיד שעור יומי בחברה „חק לישראל". כנדוניה קנה לו חותנו ש"ס גדול של וילנה, והיה מיסב על שולחן חותנו, עד שמשפחתו גדלה ואז נהיה למסגר. עבד חלקות במשכורת חדשית בעיריית וישקוב כאחראי על תקון משאבות־המים בעיר. היה גם ממציא כל מיני מסגרות ברזל ומנעולים לפי הצורך. בתו השלישית נשואה לר' לייביש פשטיצקי ז"ל, אחד ה„בעלי בתים" המכובדים, מעסקני ה„ציונים". בביתו של מוטל קובאל היה גר „שמש" בית־הדין של הרב הזקן, ר' יצחק־יעקב, שהיה קצר ראיה וממושקף במשקפים עבות. כל יום היה נוהג ר' מוטל לכבד אותו בכוסית יי"ש. וכפי שהיו מספרים, היה נוהג לפני שתיתו למדוד את הכוסית באצבעו. מנכדיו של מוטל עלו ארצה: חיים קוביץ ואחותו, האניה פשטיצקי, יחיאל קלוסקי — עם משפחותיהם.

ר' זלמן גרוסברד ז"ל

תלמיד חכם ואציל נפש. סוחר סיטונאי ואכספדיטור. היה „בעל קורא" בבית חסידי דגור. בהיותו מעורב במשא־ומתן עם הבריות ומוכר בשלטונות העיריה, בבחר פעם, מטעם הרשימה המאוחדת של ה„ציונים" ו„בעלי המלאכה", כחבר העיריה. דבר זה גרם למחלוקת גדולה בבית החסידים דגור. הקנאים, ובראשם ר' איצ'ה־מאיר שו"ב, לא נתנו לו לקרוא בתורה. במקומו נגש ר' אבא בלום להיות „בעל קורא". באמצע התפילה בשבת, עזב ר' זלמן ואתו עוד שלושה אברכים את בית החסידים ובאותו שבוע יסדו „בית החסידים דגור מס' 2". המיסדים היו: ר' אליעזר לווינר, ר' חיים קרמר, ר' פסח נייטרק, ר' זלמן גרוסברד, ר' לעמיל רובין, ר' לייבל רוזנברג, ר' איצ'ה־מאיר ויסוצקי, ר' משה אוסטרי, יעקב־ליב הולנד, זלמן קוניאז'. אליהם הצטרף: ר' בריש ספירשטין מחסידי אלכסנדר. הם שכרו בית־תפלה בביתו של משה ברל צינאמון (משה־בעריל סטעלמאך).

ר' משה בעריל צינאמון ז"ל

היה אחד מ„בעלי הבתים" האמידים ובעל הליכות מוזרות. דאג להשיא בנותיו ל„בני תורה" ונתן להם „נדוניה". משנות ה־20 היה משה־בריל נודד בעולם, עלה לארץ־ישראל ואחרי שנתיים נסע לניו־יורק ומדינות אחרות באה"ב — ושוב חזר לישראל. התפרנס ממסחר גרוטאות, בודד ועזוב ורחוק ממשפחתו. זכה לראות בהקמת מדינת ישראל — וכאן מת.

ר' איצל ראדזימינסקי ז"ל

אבי ז"ל היה מהמכובדים בין בני מקצועו. בעל אטליז ברחוב קושצ'ושקו, בעל בית מכובד ומקובל על הבריות בחוגים הכי רחבים, ירא שמים ונותן צדקה. בת אחת היתה נשואה לרב. עזב את וישקוב אחרי המלחמה העולמית הראשונה בגלל מקרה, שכדאי להנציחו בספר, אחרי שבמשך שנים לא ידעו את הסיבה. היה זה בשנת 1910, עת עבר בוישקוב גדוד קוזקים ובראשם מפקד הגדוד. בעברם ברחוב קושצ'ושקו נפל על הקצין עציץ גדול ופצעו קשה. כל דיירי הבית ובניינים אבי ז"ל נאסרו. לא ניתן לאף אחד לגשת אליהם ולדבר אתם, כי נחשדו בהתנקשות בחיי המפקד, או נגד החזקת צבא קוזקים בפולין. כפי שהתברר אחר כך היה זה מעשהו של אחד הדיירים („דער בלינדער אהרון") שהיה עוור. כששמע קול תזמורת צבאית נגש לחלון דירתו ופתחו, ותוך כדי

כך נפל העציץ. אבל אנשי המשמר רצו לנצל את המקרה ולסחוט כספים מכולם, ולא נתנו לעוור אפילו לפצות פיו. אולם כולם היו עניים ורק אבי ז"ל נחשב לעשיר. אחרי כמה ימים התלחשו 7 האסירים ביניהם והחליטו, כי כולם יעלילו על אבי ז"ל, שהוא עשה את המעשה הזה, כדי שישחררו אותם. בהיותם בטוחים, כי לאבי יהיו הסכומים שנדרשו כדי לתת להם שחרור זמני. וכך היה, בחקירה אמרו כולם כי אבי הוא שהשליך את העציץ. כולם שוחררו ואת אבי ז"ל הובילו ל„מצר־דה" בוורשה. בחקירה המוקדמת הכינו נגדו משפט מן החמורים ביותר. הקטיגור אמר לשופט, כי זהו פשע שעונשו דין־מוות, או במקרה שהמפקד יבריא, ויהיו תנאים מקילים, להגלותו לסיביר. בעיר לא ידעו לאן העבירו את אבי, ועל המשטרה נאסר להודיע דבר עד שתיגמר החקירה. היו גם שמועות, שיעבירו אותו לפסטבורג, לדונו שם, או שכבר אינו בחיים... במקרה, הצליח אבי לזרוק פתק מן ה„פאוויאק" ובו רשם את כתבתו עם כל הסיפור על מצבו הטרגי, והבטחה, שכל מי שימסור את הפתק יבוא על שכרו. היהודי שהביא לי את הפתק בא על שכרו. נסעתי תיכף לוורשה, וע"י סכום כסף גדול ניתן לי בעזרת עורך־דין להגיע אליו ולדבר אתו. הצלחתי להגיע בשוחד של כמה אלפי רובל לאחד המפקדים הכי גדולים, וסודר כי הוא יסדר, שהמשפט ידחה לשנה שלמה וכי העורך־דין יגיש בקשה לשחררו בערבות. בדרך בחזרה מבית המשפט סוכם עם השוטרים שאבי יצא לבדו לפרוזדור ומשם עליו יהיה להיעלם. המפקד היתנה תנאי, שלא יחזור לוישקוב לעולם. הכל הוכן להעבירו תיכף ולשחררו. כשחזר אבי אחרי זמן מה לוישקוב, היה עלינו לשחד את מפקד המשטרה, שלא ילשין על אבי שהוא נמצא בעיר, והוא את שלמוניו קבל חדשית. הוא הבטיח, כי במקרה שתסודר בקורת, יודיע מקודם לנו ועל אבי יהיה לברוח. לאף אחד מבני משפחתנו לא סופר דבר על המצב, רק אני ידעתי מזה. חיינו תמיד בפחד, ואני התחלנו להתכונן לנסוע לאמריקה, תוכנית שהגשמנו כעבור כמה שנים והגענו לארץ החופש והדרור — לניו־יורק.

משפחתו היתה ענפה. בת אחת היתה נשואה לרב והיגרו לארה"ב בשנת 1928. בערוב שנותיו, בסוף 1959 עלה לארץ ישראל בהיותו משותק. מת ברמת־גן בשנת 1961. בנו, ר' זאב רדזימינסקי, נמצא בניו־יורק ביחד עם אשתו מרת רחל לבית פרידר. הם הקימו שם משפחה ענפה ועוסקים מזה שנים בצרכי צבור ועומדים בראש הארגונים של יוצאי וישקוב. הודות להם נשלחו במשך עשרות שנים תמי־כות שנתיות למען קיום מוסדות צדקה, „תלמוד תורה" ו„ישיבה". בשנים האחרונות תמכו בנצרכים מבין הער־לים, ע"י משלוח „מעות חטים" לפסח, ואחרי בקורו בארץ, בשנת 1959, נשלחו על ידו כמה אלפים דולר למען יסוד קופת „גמילות חסד" והקמת „בית ישקוב" בישראל.

זאב רדזימינסקי, ניו־יורק

ר' פנחס פיניק

אבי ז"ל היה מתפרנס מחנות של עורות וצרכי סנדלרות. מחסידי הרבי מאוטבוצק. היה תלמיד חכם וירא שמים, קפדן במצוות ובמעשים טובים. מי שהיה זקוק ל„גמילות חסד" ידע את כתבתו של אבי ז"ל — החנות שע"י הפלומפ". שם היתה גם הדירה. היה מוכר כאיש פקח ומעורב בין הבריות. היו באים אליו להתייעץ ולבקש עצה והדרכה בכל מיני בעיות. היה חבר בוועד הקהלה וגבאי שני ב„חברה קדישא". בשמיני עצרת היה נוהג לסדר את ה„קידוש" השנתי לחברה קדישא בביתנו. חביות בירה ויי"ש, עוגות וקטניות ופירות משופרא דשופרא וכו'. שתו ושרו בדביקות ניגונים חסידיים ערבים לאוזן. דאג תמיד לנצרכי העיר, שיהיה להם שולחן ערוך בשבת. כן דאג לאורחים ממקומות אחרים, שבאו ליום־יומיים לוישקוב. את בניו חינך לתורה ולתעודה. את בנו ר' שמחה בונים ז"ל שלח ללמוד תורה ל„ישיבת לומזה". אשתו היה ז"ל לבית ויגודה, היתה ה„עזר כנגדו", מחנכת את הילדים ודואגת גם להשכלתם הכללית.

הם נספו בחורבן וישקוב יחד עם שני בנים ובת. משרידי המשפחה, בן אחד בארה"ב ו־2 בנים בארץ.

ר' יצחק בער רוזנבערג ז"ל

תלמיד חכם ועסקן צבורי למופת. בעל הדרת פנים. זקן ארוך ולבן יורד על פי מדותיו. בעל פנים שמחות, חייכני, אבהי, כאילו השכינה שורה עליו. חבר בוועד הקהלה מטעם חסידי אוטבוצק וחבר בוועדת החינוך של הקהלה. התענין בנוער ובעל השפעה ע"י גישה אישית והתענינות בהם. כשצבט בלחיו של נער, היו מרגישים כאילו מעביר בהם „זרם של קדושה" מיוחדת. כולם היו מקדמים פניו ב„שלום" בעברו ברחוב. זמן מה היה גבאי ב„חברה קדישא", והיו מתלוצצים, כי אם הוא ישאר זמן רב ה„גבאי", אז ה„חברה קדישא" תצטרך לפשוט את הרגל. כי גם במותם של עשירים לא היה דורש הרבה מבני המש־פחה, כשהיו טוענים, כי נשאר מעט מאד כסף והם זקוקים לכסף הזה ל„הכנסת כלה" וכדומה. הוא היה מאמין להם. באמרו, כי יש להאמין לבני הנפטר הרר־צים בכבוד המשפחה. לעת זקנתו, כשחיתן כל בניו ונשאר לבדו בביתו עם אשתו שרה לבית ויגודה, היה מקדיש כל זמנו ללימוד התורה. קם בחצות הלילה ללמוד וממשיך עד השעות המוקדמות של הבוקר בתורה ותפלה. אשתו היתה מנהלת את חנות המנופקטורה שהיתה להם.

ר' הענוך רוון ז"ל —
דער לאַדושער „מלמד"

סמוך לנהר בוג היה לו „חדר" של תלמידים מתחילים בגפ"ת. היה תלמיד חכם ומשכיל. בתו היתה עוזרת לו בזה שהיתה נותנת לתלמידים שעורים בשפה

העברית וגם בפקוח על התלמידים, שהיו מאד שובבים ומנצלים את קוצר־ראייתו. הרבה סיפורים מספרים על תעלוליו התלמידים בו. כמעט לא היה נער בוישקוב בשנות העשרים והשלושים של המאה הנוכחית שלא למד ב„חדר" שלו. היה קפדן גדול ומרביץ לתלמידיו ברצועה. ואם בתו לא היתה נוכחת במקרה, היה תמיד מרביץ לחפים מכל אוון. כי היה נדמה לו שראה ממנו התנהגות שלא כשורה, במקום תעלוליו של השני. משרידי משפחתו, בת אחת בארץ.

הענע גאזשעלצאני ז״ל

אשה אלמנה, בעלת חנות קטנה של מנופק־טורה ע״י המסבאה של „קורא". מפרנסת את שני בניה, יהודה ליב, שהיה אחד הבחורים הנכבדים בעיר, מן האינטליגנציה החסידית, ראש הוועד של „צעירי אגודת ישראל"; ובן אחד בשם „סינקא", שהייה מוכר לכולם בגלל שובבותו ותעלוליו המרובים. הם נספו בימים הראשונים של הפצצת העיר ע״י הגרמנים.

ר׳ שמואל ויגודה ז״ל

מחסידי אוטבוצק. תלמיד חכם וירא שמים, שכל מחשבותיו היו טהורות. ה„טלית קטן" שלו היתה ארוכה מדי ובולטת מתחת ל„קפוטה" שלו. בהליכתו היה תמיד מחזיק בטלית קטן, כאילו להבריח את ה„רוחות" ר״ל. כל ויכוחיו נסבו על דף גמרא. אף פעם לא התוכחה עם מישהו בחוויות העולם. חי בדוחק ומסתפק במועט. מתפרנס ממסחר בבדים, בעיקר מ„מי השוק". אשתו מנוחה ז״ל השלימה עם מצבה, בלי להתאונן על גורלה ומפרנסת איך שהיא את בני ביתה, 3 בנים ו־3 בנות. הם נספו בתחילת השואה, רק בת אחת, רחל, ניצלה, בעלותה לארץ בשנת 1935.

ר׳ שמחה שניעג ז״ל

היה תלמיד חכם גדול, בקי בש״ס ופוסקים, ופומיה לא פסק מגירסא. היה מתפרנס ממסבאה קטנה ע״י הגשר, ברחוב רינק, אותה היה אשתו מנהלת והוא היה עוזר לה רק בימי ה„שוק". כל יום אפשר היה לראותו בבית החסידים דאוטבוצק לומד בשקידה רבה. למרות היותו למדן ומכובד על הבריות, כאחד האישים המופלאים, היה מאד „ענוותן" ובעל צדקה. בעיניו היו משתקפים פקחות של תלמיד חכם ועצר על גלות השכינה. הוא נספה יחד עם אשתו בהפצצה הרא־שונה.

מנחם פיניק, תל־אביב

נוער לומדי תורה ז״ל

בעירנו היו רובם של בני־הנוער שקועים רוב ימיהם בלימוד התורה. מאז שנת 1870 היתה ישיבה בוישקוב. בתקופה שלנו ידועים ישיבת הרבי מרדזימין, שנתחדשה בשנת 1921, תחת הנהלתו של ר׳ אברהמ׳לה קוצקר.

ובשנת 1928 נוסדה בוישקוב „ישיבת נוברדהוק" בהנהלתו של ראש הישיבה ר׳ שמעון חפץ ז״ל. הנוער העירוני היווה חלק חשוב של תלמידי ישיבה אלה, אשר בעיקר היו בהם בחורי ישיבה מערים ועיירות ממרחבי פולין.

הנוער הזה לא הסתפק בישיבות המקומיות, ועז חפצם היה להיות מתלמידי הישיבות המפורסמות בפר־לין וליטה. מהם גם לקיים „הווה גולה למקום תורה".

לישיבת לומזה המפורסמת נהרו הרבה מבחורי וישקוב, ומהם הצליחו להיות מן המצויינים שבתלמי־דים. הרבה מהם עלו לארץ. נזכיר כאן את הקדו־שים, ר׳ דוד בז׳וזה, חיים יצחק קרימלובסקי, שמחה פיניק, שלמה טאוב, צבי אולדק, צבי ברוכנסקי ועוד. מהם קיוו לגדולות, ומהם קיוו להיות נושאי משרות אישי ציבור ואנשי חברה מן המעולים והמצטיינים ברוחב השגתם וחדורי אמונה בעתידו של העם. בישי־בת חכמי לובלין הצטיין ר׳ מנשה קווה, שנחשב ל„עילוי". מהם שנסעו לעשרות לישיבות גבוהות שהתפשטו בפולין, לאוסטרוב, ביאליסטוק וורשה וכו׳. ביניהם אחי הצעיר יוסף סרברניק ז״ל שלמד בוורשה, ואח״כ נסע לריגה מטעם ישיבת ליובאביץ׳, להיות מיסד חוגי משפיעים בתורת חב״ד. הוא היה בעל כשרון גדול ומתמיד. אבדן נוער זה, מהם נוער תוסס במפלגות הנוער בעירנו, אוצר יקר לעתידו של העם. אנו מבכים ומנציחים לעד את זכרם.

מנחם כספי

האופים בוישקוב

ר׳ שואל׳קה האופה

זכורני, כי בימי זקנתו הפסיק להיות אופה ובניו, דוד׳ל ומשה, נהיו לאופים. בתו („חנה האופה", או חנה טיק), שניישאה לר׳ חיים יענקיל טיק, מחסידי גור, עשתה אותו לאופה. הוא היה בעלה השני. בעלה הראשון, היה כל ימיו לומד בבית־המדרש. מספרים, כי מימיו לא ראה צורת מטבע ולא היה מסתכל מחוץ לד׳ אמותיו. כשהיה צריך לחזור מבית־המדרש הביתה, היה שואל: „איפה גר כאן שואלקה האופה?"

חתנה היה תלמיד־חכם גדול, ר׳ חיים־מאיר ליס ז״ל, מחסידי הרבי מלובאוויץ׳ ומפיץ תורת החב״ד ברבים. למרות היותו עסוק בפרנסת הבית, הקדיש כל זמנו הפנוי לייסד חוגים ללימוד תורת החב״ד. היה שובה את הלב בנעימות דיבורו. אחד הטפוסים הנדי־רים באופיו, בהבנתו ובתלמודו שהיה בידו. כולם העריצוהו וכיבדוהו.

דוד־לייב האופה

נחשב בעירנו כאחד מל״ו הצדיקים. כל הלילה היה אופה ומזמר בניגון, לפנות בוקר היה הולך לבית־המדרש, עובר על כל ספר תהלים, מתפלל ואח״כ

אוסף תרומות לעניים ומחלקם. הביתה היה חוזר בשעות הצהריים. אשתו טובה היתה מקבלת את פניו בצריחות וצעקות. הוא היה רק מחייך ומקבל הכל באהבה. עיסקי המאפייה — קניית קמח, תשלומים לשעורין, מכירה לחנויות — התנהלו ע״י אשתו.

ישראל־מנדיל האופה

ר׳ ישראל־מנדיל מרקוס היה מומחה במקצועו. אשתו מייטה ובנותיהם עזרו לו במסחר. תמיד היה מספר סיפורים מימי מלחמת הרוסים והטורקים, בה השתתף. המאפייה היתה במרתף, בפינת הרחובות רינק ופולטוסקה. מדי פעם היו הגשמים מציפים את המרתף. תמיד שמח וטוב־לב.

משרידי משפחתו: שתי בנות בארץ ואחת בארצות־הברית.

ר׳ אברהם פרבשטיין

„אברהמ׳ל דער טרעגער״ היו קוראים לו. גבוה, חסון, כתפיים רחבות, זקן רחב ומסורק. לבושו נקי, על־אף עבודתו. היה נבדל מכל בני אומנותו, בדבורו השקט והמנומס. ושמר תורה ומצוות. מתפלל בהשכמה בבית־המדרש הקטן של „חברה תהלים״. את בנו־יחידו, יעקב, חינך אצל מורים הכי טובים והיה נחשב כאחד הבחורים המשכילים והמצטיינים בתורה ודרך ארץ, משכיל ויודע ספר. התחתן לראדזימין והיה מיסב כמה שנים על שלחן חותנו. בהיותו לעצמאי, חזר לוישקוב עם אשתו דובה, אשת־חיל. למרות היותה עסוקה בכל־כלתם וחינוכם של בני ביתה המרובים, מצאה עוד פנאי לעזור לבעלה במסחר. בשנותיו האחרונות עבד ר׳ אברהמל פרבשטין אצל משפחת חיים־דוד גולדווסר. לידו נמסרו המפתחות של המסעדה ובית הקרור לשכר ומשקאות, משרידי משפחתם עלו לארץ 3 נכדיו ו־2 נכדותיו, מבנו יעקב ז״ל.

ר׳ יעקב מרקוסכמר

היה תלמיד־חכם ועילוי בבחרותו. היו קוראים לו „ינקיל ישראל גרשון׳ס״. היה „בעל בית״ של 2 בתים ברחוב רינעק ובעל מאפייה של „בעכים״ ו„חנור״ ל„צולענט״ בשבתות. אשתו חוה ז״ל ניהלה את כל העסק. היו עוסקים בצרכי צבור וצדקה. חוה היתה מנהלת את המטבח של ישיבת „בית־יוסף״ ודואגת לכל צרכיהם. בעלי משפחה מרובת בנים ובנות. מכור בדת ומקובלת בין הבריות. משרידי משפחתם בארצות אמריקה , בניהם ובנותיהם עסקני צבור ואנשי חברה, ממשיכים במסורת אבותיהם בפעולות צבור בהתאם לתקופתנו. לזכותם יש לזקוף את ההצלחה של ארגון יוצאי וישקוב בלוס־אנג׳לס ופעולותיו.

ר׳ אברהמ׳קה ה„מלמד״

היה לו „חדר״ מתלמידי דרדקי ועד מתחילים ללמוד „חומש״, בבית המדרש הקטן של „חברה תהי־לים״. הוא היה משרידי חיילי הצאר, ששירת בצבאו שלושים שנה. עבר את כל המזרח הרחוק. בהיותו מחסידי הרבי מאלכסנדר, היו אצלו כמה שנים (בשבתות), בית־התפילה של חסידי אלכסנדר. הוא היה מספר סיפורי נפלאות מהנדודים שלו בסין, מנ־דז׳וריה, קאווקז, אוזבקיסטן ועוד. סיפורים על יהודים נודדים המחנכים את החיילים בדת אבותיהם במסי־רות נפש. אף הוא עצמו היה נותן ידו להצלת הנדחים שלא יהיו אובדים לעמם. היה יהודי בעל הדרת־פנים, זקן שיבה ארוך עוטר את פניו. חסון ובריא. את סעודות „שלוש סעודות״ בשבת היה מקדיש כל פעם לסיפורי שנות השבעים למאה ה־19. משרידי משפחתו, בתו שפרינצה בארץ.

לייבל רוזנברג, בני־ברק

ר׳ יצחק אפשטין ז״ל

ראש קהילת וישקוב במשך עשרות בשנים. מחסידי גור הנכבדים. דואג לתקוני החיים וסדרי הקהלה. נושא בעול הצבור וצרכיו. למרות עמדתו הציבורית והמפ־לגתית רחשו לו כולם כבוד והערצה. בעל הדרת פנים ובעל יחס אבהי לבני קהילתו. במקרים שונים ידע לנהוג גם בתקיפות, כשהדבר היה דרוש. נהג את העדה במתינות ובכובד ראש. הקים משפחה ענפה. מבניו — בניו־יורק ; שתי בנותיו בישראל.

ר׳ זלמן פלנר ז״ל

מחסידי אלכסנדר הנכבדים, איש משכיל ותלמיד־חכם. אחד מחלוצי תעשיית הבנין בוישקוב. בעל בית־מלאכה למרצפות, מדרגות ובלוקים, היחיד בכל הסביבה. אצלו עבדו פועלים יהודים בתנאים נוחים, לפי מושגי הזמן.. לבנותיו נתן חינוך גבוה. משרידי משפחתו — בן ובת בישראל.

ר׳ בעריש צ׳רבונוגורה ז״ל

מחסידי גור הנכבדים, תלמיד־חכם, קפדן במצוות קלות כחמורות, מצניע לכת. מתמסר לתורה ולתפילה ולחינוך בניו ובנותיו. את החנות ניהלה אשתו הצדק־נית מרת גולדה ז״ל, אשת חיל. בפרוץ המלחמה לקחה משפחתו את מקל הנדודים, לערבות סיביר. ר׳ בעריש ז״ל מת בארכאנגלסק. אשתו הצליחה בערוב שנותיה להגיע לארץ ולהיות אצל בתה בתל־אביב כמה שנים.

ר׳ יצחק הירש רוטברד ז״ל

מחסידי אלכסנדר הנכבדים. בעל־תפילה בימים הנוראים. כל ימיו ידע עוני ומחסור. בעל מזג טוב ולב חם. מקבל את סבלו באהבה. בעל פנים מאירות. משרידי משפחתו — 2 בנים ובת בארץ.

ר׳ שמואל ברמה ז״ל

אחד מעסקני ציבור המופלאים. בעל בית־מלאכה. טרוד במלאכתו כל היום ובערב מתפנה לתורה, לתפי־לה ולעניני ציבור הרחבים. עלה לארץ עם משפחתו בשנת 1936. מת ב־1957.

המיסדים וההנהלה של בנק לודובי במשך עשרות בשנים

עסקני צבור לשיפור החיים המסחריים והכלכליים בוישקוב

פאַרוואַלטונג פון באַנק לודאַווי

ערשטע שורה, פון רעכטס: אברהם מארקוסאַמער, יעקב פשעמיראַוועץ; אין מיטן: פישל בראַנשטיין, שמואל בראַמאַן, משה־דוד יאַסקאַוויטש, נחמן דאַברעש, עלי־מאיר גאַלדמאַן; אויבן: ע. בורשטין, כושאַן, מרדכי ווינטער.

יהי זכרם ברוך!

מחסידי אומות העולם

סטניסלאַב וולסקי, ראש העיר

בשנת 1930 נבחר כיושב־ראש הנהלת עיריית ויש־קוב מר וולסקי. למרות היותו מועמד מפלגת השלטון הפולנית „סאַנאַציה", מיסודו של המארשל פילסודסקי, שבחלקה היתה נוטה לקיפוח המיעוט היהודי בפו־לין — הוא התייחס באהדה ליהודי העיר ולבעיו־תיהם ודאג לסדרי חיים הוגנים וליחסים חברתיים תקינים בעירייה, שגם האוכלוסייה היהודית נהנתה מהם.

מר וולסקי הפגין את אומץ־לבו ואצילותו בימי השואה. ידוע לנו על פעולות ההצלה למען היהודים הווישקובאים. הוא עצמו החביא שתי ילדות־יתומות של יוסף־יחיא רובינוביץ' ז"ל, בסכנו בכך את חייו ואת חיי משפחתו. לבסוף הצליח להעבירן, בעזרת תעודות מזוייפות, לעבודה בבית־חרושת בגרמניה. הבנות של י. י. רובינוביץ' שוחררו בשנת 1945 ע"י האנגלים — והגיעו אח"כ לישראל.

ס. וולסקי מת בשנת 1946. שארית הפליטה של יהודי וישקוב תזכור לעד את דמותו האצילה של אחד מחסידי אומות העולם.

סטאַניסלאַוו וואַלסקי, בירגערמייסטער פון ווישקאַוו

אין יאַר 1930 איז אַלס פאַרזיצער פון ווישקאַווער שטאַטראַט אויסגעקליבן געווארן ה' סטאַניסלאַוו וואַל־סקי. טראַץ דעם וואָס ער אין געווייזלט געווארן אויף דער רשימה פון דער הערשנדיקער פאַרטיי „סאַנאַציע", וואָס אַ טייל פון זיי האָט דיסקרימינירט די יידישע מינדערהייט אין פוילן — האָט ער זיך באַצוגן מיט סימפאַטיע צו די יידן אין ששאָ און זייערע פראַבלע־מען און געוואַרגט אינצושטעלן גוטע באַציאונגען אין שטאַטראַט און אירע אינסטיטוציעס. פון וועלכע ס'האָבן אין אַ גלייכער מאָס נעמאָן די יידישע אינ־ווינער.

זיין דרייסטקייט און אייגלקייט האָט הער וואַלסקי אַרויסגעווינען אין דער תקופה פון חורבן. אונדז איז באַווּוסט וועגן זיין רעטונגס־טעטיקייט פאַר וויישקאַווער יידן. ער האָט אויסבאַהאַלטן צוויי מיידלעך־יתומות, די טעכטער פון יוסף־יחיא רובינאַוויטש ז"ל, ריזי־קירנדיק מיט זיין אייגן לעבן און מיט די לעבנס פון זיין פאַמיליע. צום סוף איז אים געלונגען זיי אַריבערצושיקן אין אַ פאַבריק קיין דייטשלאַנד, אַ דאָנק געפעלשטע דאָקומענטן. די טעכטער פון רובינאַוויטשן זענען אין יאַר 1945 באַפרייט געווארן דורך די ענגלענדער און דערנאָך עולה געווען קיין ישראל.

ס. וואַלסקי איז געשטאַרבן אין יאַר 1946. די שארית הפליטה פון ווישקאַווער יידנטום וועלן שטענ־דיק געדענקען די איידעלע געשטאַלט פון איינעם פון די חסידי אומות העולם.

נעקראַלאַגן
מודעות אבל

דער ווישקאָווער אונטערשטיצונגס־פאַראיין (סאַסייטי) אין ניו־יאָרק

וואָס פונקציאָנירט שוין 70 יאָר, טרויערט אויפן טויט פון

ר׳ מרדכי טשעכאנאָוו ז״ל

(געבוירן — 1891, געשטאָרבן — 21 נאָוועמבער 1960)

איינער פון די חשובסטע מיטגלידער אין די לעצטע 45 יאָר; פאָרדינסטפולער, איבערגעבענער טוער פאַרן ווישקאָווער רעליעף.

אין טרויער אויפן גרויסן פאַרלוסט

וו. ראַזימינסקי — פרעזידענט
דזש. זיידענבערג — וויצע פרעזידענט

אַ וואָרט אויף זיין קבר

צדק לפניו יהלך —
האָט באַגלייט זיין לעצטער שפּאַן אויף דער ערד.
צענדליקער יאָרן מיט מרדכי׳ן. ווי גליקלעך
וואָס אין אונדז געווען באַשערט.

געווען איז מרדכי אונדזער לערער —
געדאַרפט האָבן מיר אים פאַרשטיין,
אַז ס׳איז נישט אין מענטשלעכן לעבן שענער
ווי ליב האָבן אויך אַנדערע, נישט נאָר זיך אַליין.

זיין האַרץ האָט געבלוטיקט פאַר מענטשלעכע ליידן,
זיין האַרץ האָט געציטערט פאַר ייִדישער פּיין;
דאָך האָט דער שמייכל נישט געוואָלט זיך מיט אים שיידן,
געפילט האָט ער: ס׳ייִדישע פאָלק וועט נישט אונטערגיין.

געהאָט האָט מרדכי אַ האַרץ און אַ ווילן
פאַר יענעמס ליידן, צרות און נויט,
נישט נאָר צו העלפן מיט זיינע געפילן
נאָר אויך זיך טיילן מיטן שטיקל ברויט.

מיר באַערן און גיבן כבוד זיין נאָמען —
מרדכי דער וואָרעמער מענטש און הייסער ייִד.
צום קראַנץ בלומען לייג איך צו
מיינס אַ בלימל, מיינס אַ ייִדיש ליד...

טש. אַפּעלבוים

מיין טיף באַדויערן אויף דעם גרויסן פאַרלוסט פון טויזנטער ווישקאַווער לאַנדסלייט, קדושים, וואָס זענען אומגעקומען פון די היטלער־רוצחים און זענען מער נישטאָ מיט אונדז.

אויף זייערע אומבאַוווסטע קברים — מיינע הייסע טרערן.

ערץ זויער אָנדענק!

מאָריס טאפעל, ניו־יאָרק

פרעזידענט פון דער ווישקאַווער סאָסייטי, ניו־יאָרק, וואָס האָלט אָן זיין אָמט זייט צענדליקער יאָרן. באַוווסט צווישן אַלע לאַנדסלייט אויך אויסער ניו־יאָרק אָלס ענערגישער געזעלשאַפטלעכער טוער. יאָרן לאַנג געווען פאָרזיצער פון רעליף־קאָמיטעט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איבער־געשיקט צענדליקער טויזנטער דאָלאָרן קיין ווישקאַוו, צו פאַרגרינגערן די נויט און אויסגעהאָלטן אָ סך אינסטיטוציעס.

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער ליבער און אומפאַרגעסלעכער מאַן און פאָטער

אברהם מרדכי (מאקס) טשעכאנאוו ז״ל

(געבוירן אין ווישקאָוו 1891 — געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, 21 נאָוועמבער 1960)

האָט אַ סך בייגעשטייערט פאַר געזעלשאַפטלעכע צוועקן, פיל יאָרן אָנטייל גענומען אין דער טעטיקייט פון די ווישקאָווער פאַרבאַנדן אין ניו־יאָרק, געווען סעקרעטאַר פון ווישקאָווער פאַראייניקטן רעליף; זיין פאַמיליע דערצויגן אין זיין גייסט, זעצט פאָר זיינע טראַדיציעס און האָבן אויך פאַראיביקט זיין נאָמען דורך פלאָנצן ביימער אין קרן־קיימת וואָלד אין ישראל.

מיט צער און כבוד וועלן מיר שטענדיק דערמאָנען זיין נאָמען.

אויך די אָלע וואָס האָבן אים געקאָנט און צוזאַמענגעאַרבעט, וועלן נישט פאַרגעסן זיין איבערגעגעבנקייט פאַרן פאָלק און פאַר אונדזערע לאָנדסלייט.

פאַראייביקן:

זיין פרוי: **מאַלי טשעכאַנאָוו**, ניו־יאָרק
די קינדער: **כעני טשעכאַנאָוו** און **מיניאַ גאַלדמאַן**, ניו־יאָרק
שוועגערין: **פייגע יאַקובאָוויטש** און **קינדער**, ישראל

צום אייביקן אַנדענק

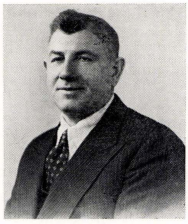

ה׳ יעקב זילבערשטיין הכהן ז״ל

איינער פון די איבערגעבליבענסטע טויער אין די ווישקאווער סאסייטי און בכלל פאר ווישקאווער לאנדסלייט. קיין ארבעט איז פאר אים נישט געווען צו שווער. רעגן און קעלט האבן אים נישט אפגעהאלטן דורכצופירן זיין שליחות. ער האט פארנומען פיל אמטן, געווען פרעזידענט פון די סאסייטי, פארזיצער פון רעליף־קאמיטעט, קאסירער, און אנדערע. ער איז געווען אגריגגדיק פאר אנדערע. אליין געגעבן מיט א ברייטער האנט און באוויזן אנדערע צו געבן.

מיט 12 יאר צוריק האבן די פאמיליע זילבערשטיין און אלע ווישקאווער לאנדסלייט פארלוירן דעם זייער באליבטן און געאכטעטן יעקב זילבערשטיין. ער פעלט אויס די ווישקאווער לאנדסלייט און ס׳איז שווער צו געפינען ווער ס׳זאל קאנען פארנעמען זיין אמט, וואס זאל מיט אזא ענערגיע און דערפאלג דורכפירן די ארבעט פאר די ווישקאווער לאנדסלייט.

יעקב זילבערשטיין ע״ה וועט נישט פארגעסן ווערן.

זיין ארבעט פאר די סאציאלע צוועקן ווערט פארגעזעצט דורך זיין פרוי מאלי און די קינדער, וואס זענען אלע יארן אין טרויער נאך זייער טייערן פאטער און ליבן מאן, זיי נעמען אויך אנטייל מיט געשרייאפט אין אלע ווישקאווער פראבלעמען. האבן זיך אויך באשטייערט מיט 100 דאלאר פארן יזכור־בוך.

ערע זיין אנדענק!

די ווישקאווער סאסייטי, ניו־יארק;
פרוי מאלי זילבערשטיין און קינדער

פאראייניקטער ווישקאווער הילפס־קאמיטעט פאר ישראל

מיר ווישקאווער לאָנדסלייט אין ניו־יאָרק, פאַרזאַמלט דעם 29־טן נאָוועמבער 1959 בעת אַ יזכור־פאַרזאַמלונג, איינגעאָרדנט דורכן פאַראייניקטן ווישקאווער הילפס־קאָמיטעט פאַר ישראל — צו דערמאָנען דעם 20־טן יאָרטאָג פון דער מאַסן־שחיטה אין אונדזער שטאָט ווישקאוו, דורכגעפירט דורך די נאַצישע רוצחים אין דער צווייטער וועלט־מלחמה —

דריקן אויס אונדזער צער אויף די טויזנטער אומגעקומענע קדושים, אונדזערע לאָנדסלייט, אונדזערע אייגענע;

מיר שרייען אויס אונדזער ווייטיק אויף די מיליאָנען קדושים פון אונדזער פאָלק, פאַרטילקטע דורך די נאַציס בלויז דערפאַר וואָס זיי זענען געווען קינדער פון יידישן פאָלק,

און מיר פאַרפליכטן זיך צו העלפן די לעבן־געבליבענע לאָנדסלייט אין ישראל, וואָס נייטיקן זיך אין הילף.

אין דער זעלבער צייט באַגריסן מיר אונדזערע לאָנדסלייט אין ישראל פאַר זייער איניציאַטיוו און מיפולע אַנשטרענג ביים אַרויסגעבן דעם ווישקאווער יזכור־בוך, וואָס וועט געהאַלטן ווערן הייליק.

און מיר וועלן זיך באַמיען דוכצופירן דעם לאָזונג: דער ווישקאווער יזכור־בוך אין יעדן ווישקאווער הויז.

פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג:
מאָריס טאָפּעל

סעקרעטאַר פון פאַראייניקטן ווישקאווער קאָמיטעט:
משאָרלס (חנא) אָפּעלבוים

ניו־יאָרק, 29 נאָוועמבער 1959.

דעם הייליקן אַנדענק פון אונדזער מאַן און פאַטער

טשארלס (יחזקאל) פאראוער ז"ל

געשטאַרבן: אָקטאָבער 1937.

געווען אַן אַנגעזעענער פירער פון די לאַנדסמאַנשאַפטן, געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר די ווישקאָווער לאַנדסלייט, פאַרנומען די חשובע אַמטן: פינאַנס־סעקרעטאַר פון ווישקאָווער רעליעף, יאַרן לאַנג געווען פרעזידענט און סעקרעטאַר פון דער ווישקאָווער סאַסייטי. לעצטנס — פינאַנס־סעקרעטאַר פון רעליעף און פראַטאָקאָל־סעקרעטאַר פון דער סאַסייטי.

מיר דריקן דאָ אויך אוים אונדזער צער אויפן גרויסן פאַרלוסט
פון יידישן פאָלק און אויך דער פאַרניכטונג פון טויזנטער
ווישקאָווער לאַנדסלייט אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

כבוד זייער הייליקן אַנדענק!

פאַראייביקן מיט ערן־געפיל

מאלי, אייב און מעקס פאראוער און פאמיליעס
ניו־יאָרק

צום אייביקן אַנדענק

פון אונדזערע ליבע עלטערן

דוד פּאַראָווער ז״ל
געשטאָרבן 17 יוני 1957

חיה־טובה פּאַראָווער ז״ל
געשטאָרבן 10 יאַנואַר 1959

ביידע זענען געווען אָן געאַכטעט ביי די ווישקאָווער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק

כבוד אין ערע זייער אַנדענק!

עס פּאַראייביקן זייערע קינדער —

זון: **אברהם פּאַראָוער, פרוי אין קינדער**
די טעכטער: **בעלאַ מיזיקער, רייזע דענקער,**
יעטא טעלינגער אין פּאַמיליעס

צום אייביקן אַנדענק

פּאַר די מיליאָנען יידישע קדושים, געפּאַלענע אין צוויטן וועלט־קריג
אין די חיליקע נעמען פון די פּאַרשטאָרבענע אין אומגעקומענע משפּחה

מיין מאַן: **טשאַרלס (בצלאל) פּראָסט** — געשטאָרבן 1 מערץ 1952 אין ניו־יאָרק.
עלטערן: ר׳ **ניסן** און **רויזע ליס** ע״ה — זייערע קברים פּאַרניכטעט אין ווישקאָוו.
ברידער: **אברהם ליס** און פרוי **פייגע־רייזל** — אומגעקומען אין רוסלאַנד.
זייער יונגע טאָכטער **חיה־שרה ליס** — אומגעקומען אין וואַרשע.
אהרן־יעקב ליס און פרוי **פעשע** מיט זייערע פיר קינדער —
אומגעקומען אין רוסלאַנד

כבוד זייער אַנדענק!

פּאַראייביקט: **חוה פּראָסט**, ניו־יאָרק
אַקטיוע טוערין אין ווישקאָוער אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק

צום אייביקן אַנדענק

מאקס האלאנד ז״ל

געווען פיל יאָרן פון די איבערגעגעבנסטע טוער פאַר דער סאָסייטי. א דאַנק אים האָבן די אונטערנעמונגען פון פאַראיין געהאָט גרויס דערפאָלג און דערמעגלעכט צו שיקן טויזנטער דאָלאָר הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע ווישקאָווער לאַנדסלייט.

זיין טויט איז א גרויסע אבידה פאַר זיין פאַמיליע און פאַר אַלע לאַנדסלייט.

זיין געזעלשאַפטלעכע ארבעט ווערט איצט פאָרגעזעצט דורך זיין פרוי **פייגע האָלאַנד** — איר צו לענגערע יאָר. זי האָט כסדר געהאָלפן איר מאַן אין זיין דערהויבענער טעטיקייט, געווען אַן „עזר כנגדו".

פאַראייביקט:

פייגע האָלאַנד און פאַמיליע, ניו-יאָרק

אייביקן כבוד מיינע ליבע עלטערן

ר׳ שמואל מאיר און חיה ברכה ווידעלעץ ז״ל

חשובע כלל־טוער, מוסטערהאפטע מענטשן

דאָס ליכט פון זייער טראָדיציאָנעלן גייסט און מענטשן־ליבע ווערט פאָר אונדז שטענדיק לייכטן.

מיט גרויס כבוד פאָר זיי:

טאָכטער **מאַלי לייבאָוויטש** אי״ן **פאַמיליע**, ניו-יאָרק

צום אייביקן אַנדענק

מיין מאַמע: **איטקע**

מיין באָבע: **רבקה־רחל**

מיינע שוועסטער: **פייע** און **רוינע**, מיט זייערע מענער און קינדער

אומגעקומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

פאָראייביקן:

יאַנקל אַראָנעק אין פרוי, בראָנקס, ניו-יאָרק

צום אַנדענק נאָך אונדזער ליבע מוטער און פרוי

פּאיע רחל טאפּעל נ"ע

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, 1946

יאָרן לאַנג געווען פּאָרבונדן מיט ווישקאָווער רעליעף־אַרבעט; גרינדערין און ערשטע פּרעזידענטין פון „ווישקאָווער לייַדיס אקזילערי" ביי דער חברה תהלים אנשי ווישקאָוו, ניו־יאָרק, אָנהאַלטנדק דעם פּרעזידענטן־אַמט ביזן לעצטן טאָג.

איר טויט איז אַ פּאַרלוסט פאַר די ווישקאָווער לאַנדסלייט און פאַר איר גאַנצער פאַמיליע.

מיר דריקן דאָ אויס אונדזער טרויער אויף די אומגעקומענע מיליאָנען קדושים פון יידישן פֿאָלק, אויף די טויזנטער אומגעקומענע ווישקאָווער קדושים.

ערע זייער אַנדענק!

פּאַראַייבּיקט —

דער מאַן: מאָריס טאָפּעל, ניו־יאָרק	
זין: סאַמועל און פּריוו געריטריוד טאָפּעל	GERTRUDE & SAMUEL TOFFEL
מאיר און פּריוו שאַרלאָט טאָפּעל	CHARLOTTE & MERVIN TOFFEL
טעכטער: שרה און מאָן ד"ר יוסף וויסבראָט	SHIRLEY & Dr JOSEPH WEISBRODT
בּאַשע און מאָן לואיס גוטמאַן	GRACE & LOIS GUTMAN
מרים אין מאָן טעד ראָבינסאָן	MIRIAM & TED ROBINSON

צום אייביקן אַנדענק

אונדזערע ליבע עלטערן

ר׳ **שמואל־מאיר ווידעלעץ** ז״ל

חייה־ברכה ווידעלעץ ז״ל

פון די וויכטיקע טוער אין פירער פון ווישקאָווער פאַראיין אין ניו־יאָרק; באַקאַנט מיט זייער האַרציקייט און בריטע הילף פאַר פיל נויטבאַדערפטיקע; באַליבט און געאַכטעט אין די בריטסטע קרייזן.

די זין: **יעקב ווידעלעץ** אין **פאמילע**, ניו־יאָרק
בנימין ווידעלעץ אין **פאמילע**, ניו־יאָרק
ווידעלעץ פאמילע, ניו־יאָרק

לזכר עולם

אונדזערע ליבע עלטערן,

ר׳ **איצל** און **ריקל ראַדזימינסקי**

געשטאַרבן אין ווישקאוו — ר״ד אלול תרצ״ח — 1935.

געשטאַרבן אין ניו-יאָרק — סיון תש״ב — 1943.

חנה־לאה פרידער

געשטאַרבן אין ניו-יאָרק

ד׳ טבת תש״ח — 1958.

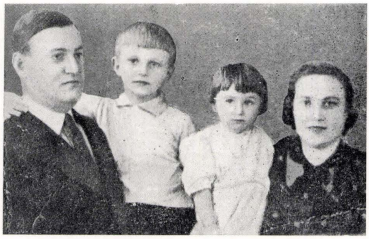

די אומפאַרגעסלעכע שוועסטער און ברודער מיט זייער פאַמיליעס.

מלכה, שמעון יאַגאַדע און די קינדער

זכריה ראַדזימינסקי

די זין פון זכריה ראַדזימינסקי

רויזע ראַדזימינסקי

פרוי פון זכריה

זייערע יינגע פאַרשניטענע לעבנס דערמאָנען מיר מיט צער און וויטשק און אין שטענדיקן טרויער אויף זייער טראַגישן אומקום דורך די נאַצי־מערדער.

כבוד זייער הייליקן אָנדענק!

פאַראייבּיקן:

זיעלווילן, רחל ראַדזימינסקי און פאַמיליע

ניו-יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

מיר דריקן אויס אונדזער טיפן צער אויפן גרויסן פאַרלוסט פון 6 מיליאָן יידישע קדושים, אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט-מלחמה

מיר דערמאָנען מיט גרויס וויכטיק דעם פאַרלוסט פון אונדזערע איינעם:

אונדזער ליבער פאָטער — **לייבל אפּעלבוים** ז"ל

און שוואָגער **אברהם שניצער** ז"ל
אומגעקומענע אין פּלאָנסקער געטא.

אונדזער ליבע מוטער — **טאָבע אפּעלבוים**

געשטאָרבן פאַר דער מלחמה, איר קבר פאַרניכטעט דורך די נאַציס.

אונדזערע שוועסטער — **ליפּטשע שניצער** מיט איר 19 יאָריקן זון **מרדכי** ז"ל
אומגעקומענע אין די גאַז־קאַמערן אין אָשוויענטשים.

בעלטשע ניימאַן, געשטאָרבן אין רוסלאַנד פון צער און גרויסע שמערצן; איר עלטסטע טאָכטער **חנה**, 13 יאָר אַלט, פאַרלוירן געגאַנגען נאָך א באָמבאַרדירונג פון די נאַציס, אויפן וועג קיין רוסלאַנד.

אונדזער ברודער — **שלמה אפּעלבוים** מיט זיין פרוי און 2 קינדער
זייער גורל אומבאַקאַנט.

פאַראייביקט דורך זייערע קינדער, שוועסטער און ברידער

מרים, אברהם און חנא אַפּעלבוים
פאַראייניקטע שטאַטן

צום אַנדענק

מיט גרויס וויטיק אין האַרצן דערמאַנען מיר דאָ, צווישן די זעקס מיליאָן קדושים, וואָס זענען געפאַלן פון די נאַצישע רוצחישע הענט, אויך אונדזערע אייגענע קדושים:

ליבע מוטער

רבקה־רחל רייכמן

ליבע שוועסטער **איטקע** מיט אירע טעכטער: **פייע, רויזע** און אייניקלעך
אומגעקומען אום יום-כּפּור 1942, אין ווענגראָוו.

די זין פון ברודער אברהם־משה רייכמאַן:
יעקב־מאיר און **מרדכי רייכמאַן**
אומגעקומען אין דער מאַסן-שחיטה אין ווישקאָוו, סעפטעמבער 1939.
דעמאָלט איז אויך געפאַלן אונדזער קוזין **חיים־שעפסל גאלאַנסקי**.

מיר דערמאַנען אויך אונדזערע קוזינס, די בריידער:
אברהם און **אהרון ליס**, וואָס זענען אויסגעגאַנגען פון הונגער
אונטערוועגס; און שוועסטער־קינד **כאַצקל בראָדער**, געפאַלן בעת
דער ערשטער באָמבאַרדירונג אין וואַרשע.

די שוועסטער פון רבקה־רחל רייכמאַן:
חנה־פייגע צעמבאַל —
אומגעקומען אין איר איגן הויז, נאָכן ערשטן באָמבאַרדירן ווישקאָוו.

און ליבע מוטער **מינדל** — אויך אַ שוועסטער פון רבקה־רחל.
איר קבר איז פאַרניכטעט געוואָרן. דאָס זעלבע איז געשען מיטן קבר
פון ליבן ברודער אהרון רייכמאַן.

מיר דערמאַנען דאָ, צום אַנדענק, אויך אונדזערע פאַרשטאָרבענע פאַטערס:

אהרון רייכמאן און שמשון אראנעק

ערע זייער אַנדענק!

אין שטענדיקן טרויער פאַר די משפחות רייכמאַן און אַראַנעק —

יצחק און איטקעלע רייכמאַן
ברוקלין, נ. י.

די אקטיוט, אנגעזעענע לאנדסלייט אין ניו־יארק, די ברידער:

בעני צימערמאן און פרוי, יאנקל צימערמאן און פרוי, משה צימערמאן און פרוי
די שוועסטער: **טילי (טאבא) טשערנין, אנא פיין און איר מאן —**

דריקן אויס זייער צער אויפן גרויסן יידישן חורבן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה און פארבייקן מיט גרויס כבוד, לזכרון עולם, די ליכטיקע נעמען פון

זייער פאטער:

ר׳ **מרדכי־אלתר צימערמאן** ע״ה
געשטארבן אין ניו-יארק, ערשטער סעקרעטאר פון ווישקאווער סאסייטי אין ניו-יארק ביז זיין טויט.

זייער מוטער:

עטל צימערמאן ע״ה
געשטארבן אין ניו-יארק, שטענדיק זיך אפגעגעבן מיט צדקה פאר נויטבאדערפטיקע.

ברודער: **יעקב צימערמאן**

טילי׳ס מאן און שוואגער: **לואי (לייבל) טשערנין** ע״ה
געשטארבן 1947, פארנומען דעם אמט פון וויצע-פרעזידענט און אויך אנדערע בכבודיקע אמטן אין דער ווישקאווער סאסייטי.

זון פון טילי און
לואי טשערנין
אין עלטער פון 23 יאר געפאלן אלס העלדישער קעמפער אין דער אמעריקאנער ארמיי, אויף די שלאכט-פעלדער פון האלאנד אין 1945.

כבוד זייער אנדענק!

איבערגעגעבן דורך:
בעני און ראזו צימערמאן אין פאמיליע, ניו-יארק

צום אַנדענק

מיין ליבער פאַטער

ר׳ **שמחה בונים** ב״ר **ישראל גראסבארד** ז״ל

אַ חשובער עסקן, גרינדער פון גערער שטיבל נומער 2

געשטאַרבן אין ווישקאוו תשעה־באב תרצ״ט

מיין ליבן מאַן

ר׳ **משה שמואל** ב״ר **דב בערל ריימי** ז״ל

געשטאַרבן אין דעטראָיט דעם 16־טן נאָוועמבער 1957 — כ״ב חשון תשי״ח.

פאַראייביקט:

ריזיע ריימי, דעטראָיט

צום אַנדענק

אונדזערע ליבע עלטערן

פנחס און **גיטל שטיינבערג** ז״ל

פאַראייביקט:

זון **שאול שטיינמעץ** און פאַמיליע

ניו־יאָרק

צום אַנדענק

ה׳ **פינע פיינצייג** ז״ל

געהאַלפן גרינדן דעם „אויפבוי״־קלוב

שטענדיק זיך באַשטייערט אויף אַ שטילן אופן

מיט אַ בריטער האַנט און אפן האַרץ

פאַראייביקט:

חנה פיינצייג, ניו־יאָרק

זיין פרוי, וואָס זעצט פאָר זיינע

גוטע מדות און טראַדיציעס —

אין טיפן צער דערמאָנען מיר

ה׳ אייב פאראוער ז״ל

געשטאָרבן אין עלטער פון 61 יאָר, 9-טן פעברואר 1962

ערע זיין אָנדענק!

פאָראייביקן:

מאלי און מעקס פאָראָוער אין פאמיליע

ניו-יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער ליבער פאָטער

משה הוטניצקי ז״ל

פאָראייביקן:

מאלי מירסקע, טעקסאס

חוה העפיע, „

רבקה ראבין, טעלפא

לאה בוראק, „

רחל שערמאן, „

צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע

מאָן אין פאָטער, זיידער און בריידער

אברהם יעדוואָב

יעקב יעדוואָב

שמואל יעדוואָב

אין סענדער־לייזער

אומגעקומען אין ווילנער געטא

פאָראייביקן:

ביילע יעדוואָב — טעקסאס

חנה לעוויט — טעקסאס

פייגע טעמקין — מינעסיי, מעקסיקע

לזכרון עולם

צום אַנדענק נאָך אונדזערע משפחות און פריינד, וועלכע זענען אומגעקומען בעת דעם חורבן ווישקאָוו, ווי אויך די וועמענס קברים זענען צעשפרייט איבער דער וועלט

מיר טרויערן אויף דעם גרויסן חורבן פון אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך — און אונדזער היימשטאָט ווישקאָוו

מיר טרויערן נאָך די אַלע יידן, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער לעצטער מלחמה

ווישקאָווער פאַראייַן אין לאָס־אַנזשעלעס, קאַליפאָרניע

י. אײַזן	יצחק מאַרקום
לאה אַסכאַן	העירש־בער מישקאַט
יחיאל בושאַזאַ	א. מאנן
חיים ביאַלעם	סענאַל
איטשע בושאַזאַ	רבקה פאַלאָוש
בראָדער	משה פּאַכט
העלען בראָון	משה פּאַרבשטיין
בערענשטיין	וו. ניובערגער
מ. האַלצמאַן	ד. קאַהאַן
יצחק וויסאָצקי	חיה קלוגמאַן
שלמה וואַרשאַווסקי	קאיטין
ב. ווינער	פערל קיפער
א. ד. טעף	אברהם ראָטבלאַט
יצחק טעף	מ. שלעזינגער
חנה לעווקאָוויטש	יוטאַן שרה (וועגנראָו)

לזכרון עולם

צום אַנדענק נאָך די, וועלכע האָבן אַנטויל גענומען אין אונדזער הילפּס־אַרבעט פאַר אונדזערע ווישקאָווער, פאַר ישראלדיקע און היגע אינסטיטוציעס, וועלכע זענען מער נישטאָ מיט אונדז

ישראל אַסמאַן
הערש סאַקאַל
מרדכי (מאָטל) דאָן
יודל יאָבלאָנקע (בונם־לייב מלמדס זון)
בלומע ניימאַרק
איר טאָכטער אסתר אַיאַן
שמואל פּסח און מרים גורמאַן
אברהם־פישל און פייגע ניומאַן
רבקה טעף
צביה ביאַלעס
משה און פרוי פרידמאַן און זייערע צוויי טעכטער
ענדע (די קצבטע) גאָלדבערג
שפרה וויסאָצקי
יעקב שיגער
דוד פאלארז
יחיאל בושאָזא

ווישקאווער פאראיין אין לאס־אנזשעלעס

מיר, די צוויי איבערגעבליבענע קינדער פון אונדזער גרויסער משפחה, וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן:

מענדל שקאַרלאַט אונדזער פאַטער
געשטאַרבן פון הונגער אין ווארשעווער געטא;

גאַלדע שקאַרלאַט אונדזער האַרציקע מוטער

ברכה קאַלוסקי אונדזער שוועסטער מיט איר משפחה;

רחל יאניש מיט איר משפחה
איטשע ניימאַן מיט זיינע קינדער;
רפאל מיט זיין משפחה
איטשע — דער גייסטרייכער געזעלשאַפטלעכער טוער

די אַלע זענען אומגעקומען על קידוש השם דורך די נאַצישע מערדער ערגעץ ווו אין פוילן.

אויך דערמאַנען מיר אונדזער שוועסטער **חנה**, וועלכע איז פון אונדז אַזוי ייִנג אַוועק,

כבוד איר אַנדענק!

פּעפּע קיין (שקאַרלאַט) און פאַמיליע
מלכה מאַרקום (שקאַרלאַט) און פאַמיליע
לאַס-אַנושעלעס

16 יאָר זינט די נאַצישע מערדער האָבן פאַרשניטן דיין שיין, ערלעך לעבן. האָסט אונדז, דייַנע קינדער, געלערנט ליב האָבן מענטשן, ליב האָבן אונדזער פאָלק און אקטיוו העלפן בויען און אפהיטן אונדזער קולטור. מיר וועלן דיך קיינמאל נישט פאַרגעסן און אויך נישט פאַרגעסן די מערדער, וועלכע האָבן אומגעבראַכט זעקס מיליאָן פון אונדזער פאָלק.

כבוד דיין נאָמען

יעקב בן שמואל מרדכי מארקוסכאמער

מיר וועלן אויך די מאַמע **חוה בת ישראל גרשון** אייביק געדענקען מיט ליבע און פאַרערונג. דו האָסט אויך דיין לעבן אָפּגעגעבן אין דינסט פון אונדזער פאָלק, ביסט געווען צו אונדז נישט נאָר אַ גוטע, טרייַע מאַמע, נאָר אויך צו אַנדערע קינדער, וואָס זענען געקומען לערנען אין אונדזער שטעטל, האָסט זיי פאַרוואַרגט מיט עסן און שלאָפן ווי אַ מאַמע —

כבוד דיין אַנדענק!

אין אַוודאי וועלן מיר נישט פאַרגעסן **פייגעלען**, אונדזער האַרציקע שוועסטער, וואָס האָט איר ייִנג לעבן געווידמעט אונדזער פאָלק. האָסט אין אונדזער שטעטל געהאָלפן ארגאַניזירן די ארעמע פאָלקס־מאָסן. האָסט געלערנט זיי קעמפן פאַר אַ בעסערע און שענערע וועלט. אַזוי אויך אין מעקסיקע האָסטו מיט מער ענערגיע פאַרנעוענט דעם קאַמף און בין די לעצטע מינוטן פון דיין לעבן ביסטו געשטאַנען אויף דיין פאָסטן. דיין נאָמען וועט שטענדיק דערמאָנט ווערן מיט ליבע און כבוד —

פייגעלע יאַגאַדע (מאַרקוסכאַמער), געשטאַרבן דעם 17טן אויגוסט 1946.

קינדער, ברידער און שוועסטער —

העירש־מענדל, אברהמל, יצחק, שמואל־מרדכי, גיטל, משה, חיים־לייב און רבקה'לע

צום אַנדענק

רבקה טעף

In everlasting memory of our Beloved Mother

REBECA TAFF

LYNN BLANCHE JULIA
A. D. TAFF
לאס אַנזשעלעס

צום אַנדענק

משה און חיה פעשע אַיאַן

(דער לערער)

In memory of our Beloved Father and Mother

MOSES AND BESSIE HAIN

May the memories of your life inspire us to carry on the ideals
and principles which you have taught

your children

JOSEPH, FLORENCE, CAROLYN, MICHAEL
Los Angeles — New York — Montreal

צום אָנדענק

נאָך מיינע ליבע עלטערן

אברהם־הערש (זייגערמאַכער)

און העלע־מרים בראָדער

שוועסטער חיה־טובה

ברידער שמואל־יצחק, זכריה,

הענעך־מאיר, זיין פרוי, צוויי טעכטער

העלא, שרה און זון אברהם־הערש

און ברודער חיים־יעקב מאַרגולים

זיין פרוי, קינדער און אייניקלעך

און די גאַנצע משפחה

אפרים בראָדער און זין

לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אָנדענק

מיין פאָטער דוד בזשאָזע — געשט. אין ווישקאוו

מיין מוטער חנה — געשטאָרבן אין אָמעריקע

מיין שוועסטער ביילע סעראַק — אומגעקומען

מיט איר מאַן און קינד דורך די בלוטיקע הענט פון

היטלערס מערדער —

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יצחק בזשאָזע און פאַמיליע

לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

IN MEMORY

of our Beloved Father and Mother

Max and Bluma Najmark

and in Memory of our Beloved Sister

Esther N. Hain

From

RUTH N. STEIN and Family

Los Angeles, California

צום אָנדענק

אונדזער טאָטע, מאַמע, שוועסטער, ברודער און קינדער

בנימין חיים טעף, יאספה

לאהטשע, ראָכטשע און זייערע קינדער

אברהם יעלין, מלכה

שרהטשע, דוד און זייערע קינדער

איטשע און ביילטשע טעף (יעלין)

און זייערע זין

לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אָנדענק

IN MEMORY

of our Beloved
Husband and Father

JOSEFH DAVID

PALARZ

נאָך מיינע ליבע עלטערן

גדליה און **ליבע ראכמאן**

שוועסטער **טאָבע,**

איר מאַן **אברהם־יצחק אַלענבערג**
און זייערע קינדער:

שוועסטער **חיה־שרה,**

איר מאַן **גאָלדשמידט** און קינדער;

שוועסטער **חיה־ברכה אַלענבערג**

REBECA and SONS
Los Angeles

רבקה פּאָלאָזש און קינדער
לאָס אַנזשעלעס

צום אָנדענק

נאָך מיינע ליבע עלטערן

יהודה און **ענדע** (ענדע די קצבטע)

זיידע **שמחה־משה** (גלעזער)

באָבע **רייזל גאָלדבערג**

און די גאַנצע משפחה

חנה לעפקאָוויטש
לאָס־אַנזשעלעס

צום אָנדענק

נאָך מיינע ליבע עלטערן

חיים־מרדכי און **גיטע־יוכבד איגלאָוויטש**

שוועסטער **רבקה־רחל,**

איר מאַן **נפתלי וואַטענבערג** און זייערע קינדער

שוועסטער **מרים,** איר מאַן **שמואל־פסח גורמאַן**

און שוועסטער **צביה ביאלעס**

עטל ניבערגער און פאַמיליע
לאָס־אַנזשעלעס

צום אָנדענק

נאָך מיינע ליבע עלטערן

יעקב זעליג אוו פייגע ראָטבלאַט

(די עפטשאָזשעס)

מיינע ברידער מרדכי, יונתן, שמחה־בונם

פעטער׳ מרדכי־יודל (דער טאַקאָזש), מומע חנה

און די גאַנצע משפחה

אברהם־יצחק און פאַמיליע ראָטבלאַט
לאָס־אַנדזשעלעס

צום אָנדענק

נאָך מיינע ליבע עלטערן

יוסף און גישא פאַכט

ברודער שלמה און שרה גישא

שוועסטער פרומעט

איר מאַן מרדכי־יוסף אַפעלבוים
און זייער זון

די גאַנצע משפחה און פרייַנד

משה פאַכט און פאַמיליע
לאָס־אַנדזשעלעס

צום אָנדענק

נאָך מיינע ליבע עלטערן

הערש־לייב און חיה־רבקה האַלצמאַן

ברידער אליעזר בונם, שמואלקע

מרדכי האַלצמאַן און פאַמיליע
לאָס־אַנדזשעלעס

צום אָנדענק

נאך אונדזערע ליבע עלטערן

שמחה און **שרה מושקאטענבליט**
אונדזער שוועסטער **רויזע** איר מאן **חנינה**
זיערע טעכטער **רחל** און **גיטל גאלדשטיין**
אונדזער ברודער **אהרן־מאיר** —

וועלכער האט נישט געוואלט איבערלאזן די אלטע עלטערן, וועז מ'האט זיי ארויסגעפ.ט פון זייער היים. ער האט זיי אפט געמוזט טראגן, ווייל זיי האבן נישט געקענט מער גיין... אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא.

אונדזער ברודער **יעקב (יאנטשע)** —

וועלכער איז אומגעקומען אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

מיינע טייערע קינדערלעך **משה** און **לאה**

אונדזער נאנצע משפחה, קרובים און פרייַנד —

הערשבערג מושקאס, לאס־אנזשעלעס
רבקה קאס, ניו־יארק

צום אָנדענק

נאך אונדזערע ליבע עלטערן

העניע און **מלכה בזשאזא**
אונדזער שוועסטער **רחל**, איר מאן **זמיר**
זייער זון — **יצחק** —

וועלכער האט אויסגעגעבן זיין לעבן פאר ישראל

יחיאל בזשאזא, לאס־אנזשעלעס
שרהטשע, האוואנא

צום אָנדענק

נאך **צביה ביאליס**

לאס אנזשעלעס

צום אָנדענק

נאך מיינע ליבע עלטערן **נחום** און **ביילע**
שוועסטער **חוה** און פאמיליע
ברודער **חיים־נתן** וועגנגראָוו
ברודער **שמחה־יעקב**
חייטשע ניטצאן (וויגנגראָוו)
לאס־אנזשעלעס

צום אָנדענק

נאך מיינע ליבע עלטערן
משה און **איטע ארנשטיין**
ברודער **שמחה** און זיין פאמיליע
פערל ארנשטיין, לאס־אנזשעלעס

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן **מענדל** און **עטע אסמאן**
מיין שוועסטער **חוה**, איר מאן **חיים קרעמער** און קינדער
און מיין ברודער **ישראל אסמאן**
לאה אסמאן, לאס־אנזשעלעס

צום אָנדענק

נאך מיינע ליבע עלטערן
יצחק־הערש און **ראצע ביאלאסטאצקי**
(משה־לייב קאשע־מאכערס זון)
שוועסטער **רבקה** און ברודער **פנחס**

איר מאן **פייוול זילבערשטיין** און קינדער
יוכבד, איר מאן **אליעזר** און זייערע קינדער
שוועסטער **חנה**, ברודער **דוד**
און די נאנצע משפחה
חיים ביאליס, לאס־אנזשעלעס

לזכרון עולם

שפרה ויסוצקי

נפטרה כ"ח מרחשון ה'תש"ז אחרי מחלה קצרה וכבדה

י. ויסוצקי ובנ', לוס־אנזילס

צום אָנדענק

נאך אונדזערע ליבע עלטערן
ישראל־יצחק און **שרה וועסטיניעצקי**
שוועסטער **זיסקע, אסתר** און זייערע משפחות
ברודער **פייוול־אהרן** און משפחה
שלמה און רבקה וואַרשאווסקי
לאס־אנזשעלעס

צום אָנדענק

נאך מיינע ליבע עלטערן **משה** און **פערל האלאנד**
ברודער **וועלוול**, שוועסטער **חנה־רויזע**
זיידע **איטשע**, באבע **חיה־שרה**
מומע **מלכה גאלדבערג**
זיידע **יצחק־אייזיק**, באבע **אסתר ראזנער**
און די נאנצע משפחה
חוה־פריע קלוגמאן, לאס־אנזשעלעס

יידל דזשיק

פאראייבקט:

מומע **אסתר ברויטמאן**

מומע **חוה ברויטמאן** און קינדער

זועלוול נאוואגראדזקי און פרוי

פאראייבקן:

יחיאל־מאיר דאמב און פרוי **גאלדע**, זון **מענדל**

באבע **באשע דאמב**

זיידע **בנימין דאמב**

טוביה נאוואגראדזקי מיט דער פרוי **חיה־פעשע**

מרדכי ישמח און פרוי **פעשע**

פאראייבקן:

איר פאטער **בונם ברשטיין**

מוטער **מלכה־טובה**

שוועסטער **בלומע־ביילטשע**

זיין פאטער **יוסף ישמח**

שוועסטער **לאה**

פעטער **אברהם פאפאווסקי**

שמעון האלעמבערג

פאראייבקט:

זיינע קינדער **דבורה, יהודית**

זיין ברודער **בנימין** און פאמיליע

שוועסטער **חייה, פייגע**, שוואגער און קינדער

לייבל שטשיגעל און פרוי **ענין בראק־שטשיגעל**

פאראייבקן:

טאטע **מאיר־יצחק שטשיגעל**

מאמע **דאבע שטשיגעל**

ברודער **מיכאל שטשיגעל**

שוועסטער **גיטל, רחל**

איר פאטער **יצחק־אריה בראק**

מוטער **יאספע בראק**

ברודער **משה־לייב בראק**

שמואל ריימשוק

פאראייבקט:

זיין שוועסטער **רבקה** און מאן **יצחק באבין**

מיט זייער זון **יעקב**

ישראל־משה צעמבאל און פרוי **רחל**

פאראייבקן:

איר פאטער **אלתר זשעלישעווסקי** פון ראדזימין

און אירע ברידער, שוועסטער און פאמיליעס

חמה און **אברהם בערנשטיין**

פאראייבקן:

איר ברודער **לייביש פשעטיצקי**

ברודער **יחזקאל**, פרוי און קינדער

שוועסטער **הענדל פשעטיצקי־ראזענבערג**

שוועסטער **שייבע**

שוואגער **שלמה ראטענבערג** און זייערע קינדער

האדעס, צירל, ישראל, זיסל, הענדל

ער פאראייבקט זיינע ברידער, שוועגערינס און קינדער

אלע אומגעקומען אויף קידוש־השם

אויך **יצחק אייזיק** און **משה־בינם בערענשטיין**

זייערע פרויען און קינדער

שמחה פאפקאוויטש און פרוי

פאראייבקן:

איר משפחה פשעטיצקי —

משה, מאיר, לייביש

יחזקאל און פרוי **שיינטשע** און קינדער

הענדיל פשעטיצקי דע **ראזענבערג**

שייבע דע **ראטענבערג**

שלמה ראטענבערג

און קינדער **ישראל, צירל, זיסל** און **הינדל**

ער פאראייבקט:

זיין פעטער **אברהם־יצחק גארפינקעל**

און פרוי **מרים־רבקה**, טאכטער **שרה־בלימע**

פעטער **הענוך פיעקאוש** און קינד **משה'לע**

מומע **צפורה** מיט די קינדער **נעמה, רחל־לאה**

יקותיאל אלטמארק און פרוי **שרה**

פאראייבקן:

איר פאטער **יעקב קערשענאוויטש**

מוטער **גאלדע־רבקה** מיט זייערע דריי קינדער

משה קוויאטעק

פאראייבקט:

זיין פאטער **יצחק** פון קאמענטשיק

דעם זיידן **חנא** פון ווישקאוו

נחום גרינבערג אין פאַמיליע

פאַראייביקן:
פאָטער יעקל גרינבערג
ברודער ברוך
שוועסטערס: חייה־מלכה
שרה
אסתר
מיט זייערע פאַמיליעס

ברוך ישמח

דערמאָנט די אומגעקומענע קדושים:
פאָטער אברהם
מוטער גיטל
ברידער שלמה, וועלוול, יאָסל
מומעס, פליימעניקעס, קוזינען און קרובים

יקותיאל אַלטמאַרק

פאַראייביקט:
זיין ברודער אברהם־הערש און פאַמיליע
שוועסטער רבקה און פאַמיליע

לייבל ליפאַוויצקי

פאַראייביקט:
פאָטער יוסף, מוטער שרה־רבקה
ברידער בערל, אברהם־צאַלקע, ישראל־יצחק
שוועסטערס ענינ גיטל, חייה, בלומע, פייגע

זיסל ק. בורשטיין אין פאַמיליע

פאַראייביקט איר מאַן
אברהם־לייב בורשטיין ע"ה
נפטר געווארן דעם 14־טן איר 1944 אין בוענאָס־אירעס

יצחק זלאָטאָגוויאָזדא אין פרוי נעמי

פאַראייביקן:
איר פאָטער דוד ווילענסקי
איר מוטער חיה־ביילע

יצחק נייפאָן אין פאַמיליע

פאַראייביקט:
מוטער חוה
שוועסטער רויזע גאַרנעק
חייה נייפאָן
אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא

יעקב מעפינג

פאַראייביקט:
רחל פעלנער
מאַניע פעלנער
זלמן פעלנער
אומגעקומען אין וויישקאָוו

לעאָן נאָוואָגראָדזקי
אין שוועסטער בינע נאָוואָגראָדזקי־קורזשנער

פאַראייביקן:
מוטער נחמה
שוועסטער יהודית
רייזל
ברודער מאָטל אין פאַמיליעס

יעקב און שלמה זילבערמאַן

מיט זייערע פאַמיליעס

פאַראייביקן:
מוטער מלכה־פערל זילבערמאַן
ברודער אייזיק "
שוועסטער חיה־שרה "
שוועגערין ביילע מיט זייערע קינדער

אברהם בראָמבערג

פאַראייביקט:
שוואָגער יוסף בינדוסקי
שוועגערין רחל בינדוסקי

ישראל ברויטמאַן

פאַראייביקט:
ברודער דוד, פרוי אין קינד

שמואל רייטשיק, פרוי חנה אין קינדער

פאַראייביקן:
איר פאָטער ישראל פראָגער
אירע ברידער שמחה פראָגער אין פאַמיליע
מענדל פראָגער

ישראל טענענבוים אין פרוי ביילטשע

פאַראייביקן:
זיין מוטער איטע
ברודער יידל
איר מוטער פריידע
שוועסטער יאָספע

פישל קאָפלאָוויטש אין פאַמיליע

פאַראייביקן:

פאָטער יוסף־אריה
מוטער חיה־ריווע
ברודער דוד מיט דער פאַמיליע
שוועסטער אסתר־חנה
פערל
פייגע־הינדע

אומגעקומען אין דער מלחמה אין פוילן

רבקה און פעשע בוליו פון טעכלין נעבן ווישקאוו

פאַראייביקן:

מוטער דבורה כוליו
ברידער ראובן
נחמיה
שכנא
שוועסטער גיטל
איידל און פאַמיליעס

חנה גאָלדפאַבער

פאַראייביקט:

פאָטער אברהם־יצחק קאַרוואַט
שוואָגער ישראל פאָפלאָוויטש און קינדער

מירל מאַנדרי

פאַראייביקט:

פאָטער יצחק מאַנדרי
מוטער חיה

שלום סאַלאַמאַן

פאַראייביקט:

מוטער חוה
שוועסטער מאַשע־רחל
ברודער שלמה
שוואָגער אברהם יאָגאָדאָ
און קינדער

ברוך אוטניצקי

פאַראייביקט:

מוטער פריידע
ברידער שלמה, מענדל, דוד
שוועסטער גאָלדע
שוואָגער גרשון זאַרעמבסקי
און קינדער

לייבל ליסאָוויצקי און פאַמיליע

פאַראייביקן:

פאָטער יוסף
מוטער שרה־רבקה
ברידער בערל, צאַלקע און ישראל־דוד
שוועסטער חיה־בלומע

יוסף פאָפאָוסקי און פאַמיליע

פאַראייבינקן זייער משפחה

פאָטער מענדל
מוטער חוה
שוועסטער פייגע, מאַן און קינדער
ברידער משה־אברהם מיט דער פאַמיליע
ברודער וועלוול

יעקל וואַקסמאַן

פאַראייביקט:

שוועסטער פייגע־יענטע

נחמן וואַלמאַן פאַראייביקט:

פאָטער שעפסל
מוטער איטע־רחל
ברודער לייבל און פאַמיליע

אלתר קאָפלאָוויטש אין פאַמיליע

פאַראייביקן:

פאָטער בעריש
מוטער חוה
שוועסטער הינדע
שוועסטער ברכה

די ברידער **מאיר־לייב, סענדער** און **שמחה האַלצמאַן און פאַמיליע**

פאַראייביקן:

פאָטער יעקב האַלצמאַן
שוועסטער בלימע, שוואָגער ישראל שולץ
שוועסטער אסתר האַלצמאַן

יעקב און אריה שטעלונג און פאמיליע

פאראייביקן:

פאטער חיים הענעך
מוטער אסתר מינדל
שוועסטער חיה נחמה ראזענבערג
„ ברכה דבורה קרימקעוויטש
ברודער אברהם־משה שטעלונג
„ יוסף שטעלונג
שוואגער יחיאל־מאיר ראזענבערג
„ שלמה קרימקעוויטש
שוועגערין אסתר
„ די פרוי פון יוסף שטעלונג
מיט זיערע קינדער, וואס זענען
אומגעקומען על קידוש השם ועם
זייער אנדענק וועט שטענדיק בלייבן אין אונדזערע הערצער

וועלוול און הענדל ראטבארד

פאראייביקן:

אירע ברידער הערשל־יוסף סאקאל
משה סאקאל
אברהם סאקאל
זיין פעטער חיים בלום
מומעס נעכע
פריידע נאוויומינסקי
מיט זיערע פאמיליעס

יצחק און מאטל גרישקא און פאמיליע

פאראייביקן:

טאטע יהושע־דב
מאמע חיה
ברודער טוביה

מרדכי נישדזשוויעצקי און פרוי

פאראייביקן:

שוואגערס יעקב האלצמאן
וועלוול אלטמארק
הערשל רוזשע
מיט די פאמיליעס

יצחק בהרב פאראיביקט:

מוטער שרה בהרב
ברידער יוסף, משה, הערשל און ישראל
שוועסטער גיטל, מאן חיים לייב שו״ב
מיט זיערע פאמיליעס

משה פאסטאלסקי און פאמיליע

פאראייביקט זיין פלימעניק
מרדכי־מענדל פאסטאלסקי

ישראל סאקאל פאראיביקט:

זיינע ברידער אברהם
הערש־יוסף
משה סאקאל
מיט זיערע פאמיליעס

יוסף נאוואמינסקי אין פאמיליע

פאראייביקן:

ברודער יעקב־אריה
שוועסטער נעכע, שוואגער חיים בלום
„ פריידע און טאכטער יאספע
„ מרים, מאן און קינדער

אשר מיטלבאך און פרוי פריידע קאפלאוויטש

פאראייביקן:

זיין שוואגער ברוך דאברעס
איר מאמע חוה, טאטע בעריש
איר שוועסטער הינדע־ברכה
מיט זיערע פאמיליעס

מאטל וועגעל
און פרוי גיטל פאסטאלסקי־וועגעל

פאראייביקן:

זיין מוטער עלקע וועגעל
ברודער אברהם אין פאמיליע
איר פאטער הערשל פאסטאלסקי
מוטער ליפטשע־גאלדע
שוועסטערס לאה, מרים, יענטע און אסתר

צפיה שטיינמאן־איזענעוויטש

פאראייביקט:

פאטער יעקב־אריה שטיינמאן
מוטער חוה־זלאטע
שוועסטער ביילע מיט איר מאן הרב ר׳ אברהם ציטרין ז״ל און קינדער
ברודער משה, זיין שוועסטער חיה־שרה „ „
יענטע־הודעס
מיט זיערע פאמיליעס

שמואל פשעטיצקי און שוועסטער סערל

פאַראייבקן:

פאָטער **טוביה פשעטיצקי**
מוטער **חיהטשע**
ברידער **יעקב, פייוול, מענדל**
שוועסטער **רבקה**

מרדכי טאַנדעצאַזש
און פרוי אסטר־איטע סאַקאַל־טאַנדעצאַזש

פאַראייבקן:

איר טאָטע **אברהם סאַקאַל**
ברודער **מאיר־אהרן**
שוועגערין **רחל**
זיין פאָטער **שמואל־אליעזר טאַנדעצאַזש**
מוטער **מינדל**

שייע גרושקא און פאַמיליע

פאָטער **מרדכי־מענדל**
מוטער **חוה־פייגע**
ברידער **אברהם, יחיאל**
שוועסטער **שרה, עטקע** (אומגעקומען אין מרעבלינקע)

שואל און דוד גרינבערג אין אורוגוויי

פאַראייבקן:

מאַמע **מנוחה־דבורה**
טאָטע **שמואל־יצחק גרינבערג**
ברידער **הערש־פנחס, אברהם־מאיר, יעקב** און **אבא גרינבערג**
מיט זייערע פאַמיליעס

גימל קרישטאַל פאַראייבקט:

פאָטער **ישראל־דוד**
ברודער **יידל** און פאַמיליע
שוועסטער **זלאָטע** און פאַמיליע

יעקב פאַלוך פאַראייבקט:

מוטער **מירקע־לאה**
ברידער **חיים־נח, נחמן**
שוועסטער **חוה,** שוואגער **משה ווידעלעץ**
מיט זייערע פאַמיליעס

עטקע ראָטבאַרד־שוואַרצמאַן

פאַראייבקט:

איר פאָטער **יידל ראָטבאַרד**
געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס אין 1958 יאָר

אברהם און עטע זגריזעק

פאַראייבקן:

ברודער **אהרן־בינם בורשטיין** און קינדער
קוזינע **בלימע בורשטיין** און קינדער

אייזק רובין

פאַראייבקט:

די באָבע **ליבע־רויזע רובין**

מאָטל זשולקאָווער־בורשטיין

פאַראייבקט:

שוואָגער **אפרים זאלאוויטש** און קינדער

אסתר־רחל נאָוויגראד־בזשעזשיניאק

פאַראייבקט:

זיידע **יצחק נאָוויגראד**
באָבע **בריינע**

אברהם בלאָשקא

פאַראייבקט:

ווועלוול בלאָשקא

געשטאָרבן אין רוסלאַנד אין 1942 ר.

העריש צימערמאַן און פרוי

פאַראייבקן:

מלכה צימערמאַן
איטקע צימערמאַן
הערש־לייב קאפער
יידל צימערמאַן

אהרן צעמבאַל אין קינדער

פאַראייבקן:

שוויגער **שמעון יאָקובאָוויטש**
שוויגער **רבקה**
שוואָגער **מענדל**
שוועגערין **לאה**

יוסף פּוזשעשטשעלניצע און פאַמיליע

פאַראייביקן:

פאָטער **מרדכי־יידל**
מוטער **לאה**
שוועסטער **אסתר**

גדליה בענגעלסדראָרף

פון פּראָוויזן קאַראַבאָבּאָ, ארגענטינע

פאַראייביקט:

פאָטער **משה**

אומגעקומען אין ווישקאָוו אין דער מלחמה

חיים זילבערשטיין און פאַמיליע

פאַראייביקן:

פאָטער **משה זילבערשטיין**
שוואָגער **יעקל מענטעל**
שוועגערין **טובה דאַן**

אברהם רובין און פאַמיליע

פאַראייביקן:

מוטער **ליבע**
שוועסטער **רבקה**
פּליימעניק **אייזיק רובין**

הינדע האַלאַנד־פּראָגער, שלמה פּראָגער און קינדער

פאַראייביקן:

פאָטער **שמואל־לייב האַלאַנד**
מוטער **חוה**
שוועסטער **דבורה־רחל**
שוועסטער **רויזע, רחל, שרה, טוביה, חנה**
זיין פאָטער **ישראל פּראָגער**
ברודער **שמחה**, פּרוי **רחל**
ברודער **מענדל**

נתן אָסטרי און פאַמיליע

פאַראייביקן:

פאָטער **דוד־צבי אָסטרי**
מוטער **שרה**
ברודער **משה־יוסף**
שוועסטער **פייגע**
„ **מלכה**
„ **חייה־נעכע**
„ **ליבע־רבקה**

יצחק (איטשע) פאַקאַל און פּרוי

פאַראייביקן:

איר פאָטער **ראובן קליינמאַן**
איר מוטער **מלכה**
שוועסטער און ברידער:
רחל, יעקב־שלמה, קריינדל, שרהלע, פייגעלע

פייגע וויס־אוטניצקי

פאַראייביקט:

מוטער **פריידע אוטניצקי**
שוועסטער **גאָלדע**
ברידער **מענדל**
דוד
שלמה

שמערל מאַלטשיק און פּרוי הינדע

פאַראייביקן:

פאָטער **הערשל האַלצמאַן**
מוטער **חיה־רבקה**
ברידער **משה**
אליעזר
שאולקע
מיט די פאַמיליעס

יעקב מאנקיטא

פאַראייביקט:

נתן מאנקיטא
רבקה פאַפאַווסקי

הינדע שאַפּירא

פאַראייביקט:

פאָטער **זלמן האַלצמאַן**

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן
ר׳ וואלף־מאיר און פעשע־רחל וועגגער
פרוי שיינע
שוועסטער ביילע־גיטל
הערשל יוסף וועגגער

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן
ר׳ זעליק און ליבע־שרה זילבערמאַן
שוועסטער און זון: אסתר און אייזיק
גדליה זילבערמאַן

צום אָנדענק

אונדזערע ליבע עלטערן
ר׳ מרדכי און חנה דייטשער
פאָטער מענדל מיטזענמאַכער
ברודער יענקל
שוועסטער ציפע און פערל
אסתר דייטשער
יצחק מיטזענמאַכער

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ אברהם און אסתר־הינדע ריבנער
ברודער הערשל יענקל
רחל ריבנער־לוזער

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן
ר׳ אבא און אסתר־הינדה אַלטמאַרק
ברידער שמעון און יענקל
שוועסטער רויזע
יוסף אַלטמאַרק

צום אָנדענק

מיין ליבע פרוי
אסתר שרה לעמבערג
שמעון העריש ראפטקיער

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן
בעריש און גאַלדע טשערוואַנאַגורא
אביגדור סעגאַל
אונדזערע שוועסטער, ברודער, שוואָגער
און זיידע קינדער:
רייזל, מלכה, חוה סעגאַל
דוד, לייטשע טשערוואַנאַגורא
און קינדער אסתר, ישראל אין מענדל
האשקא און זינדל סעגאַל

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן:
יוסף־מאיר און מלכה גראפא
אונדזער ברודער און שוועסטער:
שלמה, ברכה און קיילע
שלום גראפא

צום אָנדענק

מיין ליבער מוטער דבורה
זיידע אברהם־משה
ברודער מאַטל
מנוחה קאהן

צום אָנדענק

מיינע ליבע שוויגער־פאָטער און מוטער
שלום און ברריינע זענדעראַנד
ברידער און שוועסטער:
ישראל, משה, חיים, חוה, שרה,
יהודיתל און מלכה
אברהם גליקסבערג

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן
ר׳ יהודה און חיה־שרה ניעסטעמפאַווער
שוועסטער און ברודער:
באַשע, דבורה, רחל, שיינדל און משה
שמואל ניעסטעמפאַווער

צום אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן
ר׳ ברוך און אסתר בריסק
מאַן בנימין
שוויגער־עלטערן:
אייזיק־מאיר און יוכבד קרישטאַל
באַשקע קרישטאַל

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע ליבע עלטערן:
בעריש און גאַלדע טשערוואַנאַגורא
אביגדור סעגאַל
אונדזערע שוועסטער, ברודער, שוואָגער
און זיידע קינדער:
רייזל, מלכה, חוה סעגאַל
דוד, לייטשע טשערוואַנאַגורא
און קינדער אסתר, ישראל אין מענדל
האשקא און זינדל סעגאַל

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ חיים־שמואל און רויזע שיקער
ברידער און שוועסטער:
יעקב, מאָטל און אייניקלעך:
חיה, רבקה, אסתר און רחל
משה שיקער

צום אייביקן אָנדענק!
אונזערע ליבע עלטערן:
ר׳ משה־הערש און פרייד־שרה פילער
ר׳ הערשל און צביה־גיטל בלום
ברידער און שוועסטער:
שמעון, מרדכי, רבקה־חיה, זיסל
שלמה פילער

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ שמואל־יצחק און דבורה גרינבערג
ברידער:
אבא, חאָצקל, אברהם־מאיר,
הערש־פנחס און יעקב
שאול גרינבערג

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ חיים־שעפסל און איטע גאָלונסקי
ברידער און שוועסטער:
בערל, הענדל, יענקל און שרה
שמעון גאָלונסקי

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
בונעם און שפרה אלדאק
ברידער און שוועסטער:
מענדל, מאָטל און צביה
יעקב אָלדאק

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ מרדכי און חוה דייטשער
שוועסטער און שוואָגער:
ציפע און לייזער פרידמאָכער
חנה און מאָן
הערשל דייטשער

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
גדליה און פייגע בראָנשטיין
שוועסטער מעכטשע
בונים בראָנשטיין

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ אבע און אסתר־הינדע זעלטמאָן
ברודער יענקל און שוועסטער חיה־פייגע
חיה אָלטמאָרק (זעלטמאָן)

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
יהושע און רבקה וועגגער
שוועסטער און ברידער:
בעלטשע, שרה־מלכה, משה און זכריה
מרדכי־יוסף וועגגער

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ יצחק־יוסף און מלכה אלשאקער
ברודער יעקב און פאָמיליע
ברוך אלשאקער

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ פייוול און יוטע שרון
ברודער מלך, זיין פרוי און קינד
שמחה־בונים שרון

צום אייביקן אָנדענק!
מיינע ליבע עלטערן:
ר׳ חאָצקל און עטל רומיאָנעק
ברודער, פרוי און קינד:
אברהם, נחמה און וועלוול רומיאָנעק
שוועסטער זעלדע, שמחה יאָקובאָוויטש
און קינדער
וואָלף רומיאָנעק

צום אייביקן אָנדענק!
מיין ליבע פּרוי
ראַשקע בראַנשטיין
גדליה העמבינסקי

צום אייביקן אָנדענק!
מיין ליבן פּאַטער
ר׳ זלמן ראַדזימינסקי
יידל ראַדזימינסקי

לזכרון עולם

מיסדי ארגוני יוצאי וישקוב וחברי הנהלתה שנאספו אל עמם

חיים נתן וונגרוב, ישראל
רחל זמיר לבית בז'וזה ישראל
יעקב־דוד פשטיצקי, ישראל
שייקה פוסטולסקי, ישראל
שמואל בראמה, ישראל
בריש ספירשטיין, ישראל
וועלוול רוטבארד, ארגנטינה

שנים רבות הקדישו את זמנם לעבודה צבורית ועזרה לבני עירנו

יהי זכרם צרור לנצח בחיי אומתנו

ארגון יוצאי וישקוב בישראל

על אלה אנו בוכים:

וינקמו נקם בשאט נפש, למשחית איבת העולם...
(יחזקאל כ״ח)

ר׳ **חיים הנוך שטלונג** ז״ל
נפטר בגיטו ורשה י״ב כסלו תש״א

המצבה בבית-הקברות ברח׳ גנשה
בורשה

אמנו **אסתר מינדל** ע״ה
נפטרה בורשה, ט״ז שבט תרצ״ד

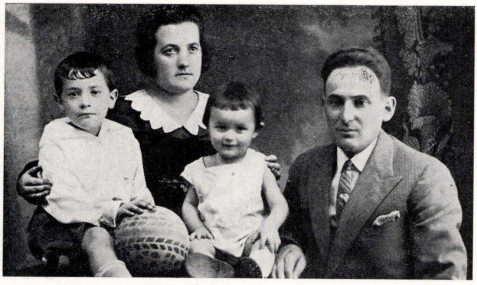

אחינו **משה** ואשתו **אסתר** והילדים **מנדלה ויצחקל שטלונג**

אחינו **יוסף שטלונג** ז״ל

גיסנו **שלמה קרימקביץ׳**
נפל בעת חיסול גיטו ורשה

אחותנו **ברכה׳צה קרימקביץ׳**
נספה ב״אקציה״ הראשונה בגיטו ורשה

נרצח עם אשתו ושני בניו
בגיטו יאַדווו

מנציחים:

יעקב שטלונג ומשפ׳ — בואנוס-איירס
אריה שטלונג ומשפ׳ — בואנוס-איירס
מנחם שטלונג ומשפ׳ — תל-אביב

אבינו היקר

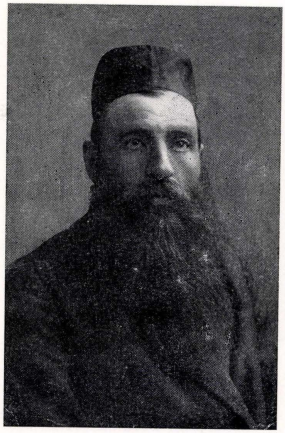

ר׳ **יצחק אפשטיין** ז״ל

מנכבדי העיר ומנהיגיה, ראש הקהל עד יומו האחרון.

לזכרון נצח

אחיותינו היקרות:

הניה עם 2 ילדיה **אברהם וחוה**
שניספו בשואה בצרפת

דובקה ובעלה **בנימין** וילדתם **רבקה**
רחל׳ה אפשטיין

גיסנו: **שלום אפשטיין** ז״ל

יהי זכרם ברוך!

הנמציחים: **משה אפשטיין**, ניו-יורק
מנדל אפשטיין, ניו-יורק
ביילע, בראזיל
מלכה קאלוסקי, ישראל
מיטה דיוניג, ישראל
אסתר, פאריז

צום אָנדענק

אונדזער ליבער זון, פאטער,
מאן אין ברודער

יהושע בהרב ז״ל

מיר וועלן דיך תמיד באווייזען, אונדזער טייערער, וואס איז פלוצלונג
געשטארבן אין 39־טן יאר פון זיין לעבן, אין בועגאס־איירעס.

דיין הייליקער אָנדענק וועט שטענדיק זיין אייגעקריצט אין אונדזערע
צעברעכענע הערצער. דיינע מעשים טובים פאר דיינע עלטערן, פרוי
און פאמיליע וועלן קיינמאל נישט פארגעסן ווערן.

מצבה צום יאָרצייט, הושענא רבה 1961

פאראייבקן —

עלטערן: **יצחק און פיינע בהרב** — ישראל
פרוי: **רחל בהרב** — בועגאס-איירעס
קינדער: **שלמה און מרדכי בהרב** „
שוועסטער: **רבקה שיינמאן (בהרב)** „

לזכרון נצח

בעלי ואבינו

ר׳ יעקב דוד פשטיצקי ז״ל

נפטר ביום 15.1.1956

היקר באדם, מסור בלב ונפש למשפחתו ולצרכי הצבור,
אהוד ומכובד על כל הבריות.

מיסד קופת גמילות חסד בוישקוב ובישראל; אחד מן המיסדים
של אירגון יוצאי וישקוב ומנהל הקופה עד יומו האחרון.

יהי זכרו ברוך!

מנציחים:

אשתו: **שיינדל פשטיצקי**
בנותיו: **דבורה מלובנצ׳יק, הדסה כפפי, חוה יחיאלי,**
הניה נגל, צפורה הולצמן, רחל פשטיצקי,
זהבה דודנשטון, משה חורובין
בניו: **ישראל ויוסף פשטיצקי**

לזכרון עולם

הורי היקרים

גישה־רחל ניימרק ר׳ **פסח ניימרק** ז״ל
מבית קופלוביץ׳

יהי זכרם צרור בצרור החיים של האומה

מנציחה: **חיה קול (ניימרק)**
קיבוץ יפעת — ישראל

אחותי היקרות

פיגה ניימרק ז״ל

אסתר ניימרק ז״ל

צום אייביקן

אונדזער אומפאַרגעסלעכער פעטער,
ר׳ **ברוך סאַקאַל** ז״ל

אונדזערע ליבע עלטערן
ר׳ **יוסף־מאיר** און **מלכה גראפא**
אונדזערע שוועסטערלעך:
ברכה און **קיילטשע**

אָנדענק

אונדזער מומע
קיילע ניימאַרק

פאַראייביקן:
שמואל גראפא, מעקסיקע
שלום גראפא, מאַנטעוויידעא
יהודה גראפא, מעקסיקע
חנה דרוינסקי, מעקסיקע

לזכרון נצח

אבינו היקר ר׳ **דב בריש** הכהן **וילנסקי** ז״ל
תלמיד־חכם צנוע הליכות, אהוב על הבריות, מחסידי הרבי מאלכסנדר

אמנו היקרה מרת **בילה וילנסקי** לבית **גרפה**
אשה צדקנית, מעורבת במשא־ומתן עם הבריות לעזרה והדרכה, אמונה על הצבור

אחינו היקר ר׳ **מנחם־מענדיל וילנסקי** ז״ל

אחותנו היקרה
איטקה וילנסקי ז״ל
מחנכת במסורת אבות

נספו ע״י הנאצים בוונגרוב 1943

יהא זכרם צרור בצרור החיים של האומה!

מנציחים:
אברהם וילנר, תל-אביב
הרב יחיאל וילנסקי, "
ירחמיאל וילנסקי "

לזכרון עולם, הורנו היקרים ואחיותינו

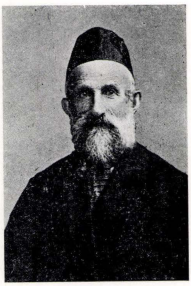

ר׳ **חיים־חייקל הילר** ז״ל

רחל הילר ע״ה

רלצ׳ה הילר

אנו מקדישים דף זה לזכרכם
ברגשות הערצה העמוקה.

לנצח נזכירכם אמנו האמיצה, אשת־חיל;
אבינו, האציל הישר באדם;
אהותנו ברוכת הכשרונות.

אחותנו **חנה** עם בנה

המנציחים:

טוכה קרישטל
מלכה וולנר
שרה קפלן
לאה רייצ׳יק

לזכרון עולם

הורנו היקרים **זלמן ואסתר־ברכה הולצמן** ז״ל (שנפטרו ב־26.9.1937, וישקוב)

דודנו היקר **צבי הולצמן**, אשתו ו־3 הבנים

שנספו בשנות השואה

המנציחים:

כינה הולצמן־ריכמן, תל־אביב
יעקב הולצמן, קנדה
ליב הולצמן וחינדה שפירא, ארגנטינה
צפורה קראוזה, קנדה

לזכרון עולם

אבינו היקר | סבנו היקר | אחינו היקר ומשפחתו | דודנו היקר ומשפחתו

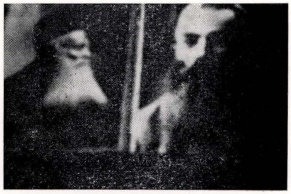

ר׳ **יצחק־יוסף אלשקר** ז״ל
נפטר כ״ה תמוז תרפ״ה

ר׳ **משה־אהרון אלשקר** ז״ל
גבאי בחברה קדישה ובחב׳ משניות
נפטר י״א תשרי תרפ״א

ר׳ **יעקב אלשקר** ז״ל
אשתו **ליבה** ו-6 ילדיהם
נספו בשואה הנאצית.

ר׳ **יחיאל אלשקר** ז״ל
אשתו ו-6 ילדיהם
נספו בשואה הנאצית.

מנצחים: **יחזקה אילן (אלשקר) ומשפחתו**, ישראל
שמואל אלשקר ומשפחתו, בואנוס-אירס
ברוך אלשקר ומשפחתו, מונטבידיאו
פישל אלשקר ומשפחתו, ברוקלין, ניו-יורק
שמואל בורוביץ׳ ומשפחתו, ניו-יורק
בצלאל בורוביץ׳ ומשפחתו, ניו-יורק

לזכרון עולם

הורנו היקרים | דודנו היקר

שלמה וינברג ז״ל
עלה ארצה בשנת 1921.
נפטר ב״ד אדר תרפ״ט

שינדל וינברג ז״ל
נפטרה כ׳ תמוז תש״ג

שמואל־יעקב וינברג ז״ל
עלה ארצה בשנת 1909.
ממיסדי שכ׳ גבעת־שאול בירושלים.
חקים דור ממשיכים לבנין הארץ.

באו למנוחות עולמים בהר הזיתים, ירושלים.

המנציחים: **שרה סגל ומשפחתה, מלכה צחורי ומשפחתה,**
חנה שבנאי ומשפחתה, טובה רבה ומשפחתה,
לאה לפובסקי ומשפחתה

הבנים, הבנות, הנכדים, והניגים של ר׳ שמואל־יעקב וינברג ז״ל

צום אייביקן אַנדענק

אונדזערע טייערע, אומפאַרגעסלעכע עלטערן, ברידער און שוועסטער — די קדושים:

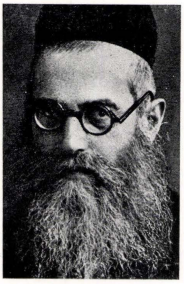

ר׳ יצחק מאַנדרע

זיין פרוי

יידל מאַנדרע

הענעך מאַנדרע

פאַראייביקן:

אבינדור מאַנדרע, ישראל
הערשל מאַנדרע, דעטראיט
אסתר ספּאַרטא, ישראל
מלכה זילבערבערג, ארגענטינע

לזכרון עולם

בעלי ואבינו היקר

ר׳ **יצחק־מאיר יעקובוביץ׳** ז״ל
1940—1886

בתי ואחותנו היקרה

שרה יעקובוביץ׳ ז״ל
1941—1920

ניספה בלודמיר ע״י הנאצים ימ״ש
תלמידת האוניברסיטה בלבוב, הבטיחה גדולות.
אנו מבכים את אסון אבדנה בדמי חייה.

מנציחים:

אשתו ואמה: **פייגה יעקובוביץ**, ישראל
הבנות והאחיות: **בינה טבק ומשפחתה**, ישראל
חנה סוקולר ומשפחתה, ישראל
רחל סוקולר ומשפחתה, ישראל
הבן והאח: **פנחס יעקובוביץ׳ ומשפחתו**, ישראל

לזכרון עולם

בעלי היקר

ר׳ **שמואל אליהו אורנשטין** ז״ל
נפטר כ״ז אייר, 1956, בכפר חסידים,
אחד ממיסדי כפר חסידים

אבי היקר

ר׳ **חיים־דוד גולדווסר** ז״ל
נפטר בשנת תר״ם כ״א אדר 1920

אהותי ובעלה

בילה־פיגה ויעקב פשמירובר ז״ל
ובניהם **שאול וישראל**

אחיותינו: **לאה צ׳רבונוגורה**, בעלה **דוד** וילדיהם **אסתר, מנחם וישראל**;
מלכה שמברג, בעלה **יוסף־ליב** ובתם **פרומה**
גיסו: **אורנשטין שמחה**, אשתו עם ארבעת ילדיהם

מנציחים: **פסיה אירנשטין**, ישראל
ישראל גולדווסר, ניו־יורק

לזכרון עולם

אבינו
משה־זליג אוסטרי
גבאי בחברה „מסילת ישרים"
חבר ועד „גמילות חסד";
צנוע הליכות
ואהוב על הבריות.

אחנו
ישראל־מאיר אוסטרי

יום הזכרון:
השעטנא רבה תשי"ח.

אמנו היקרה **חוה** ז"ל — נפטרה בהושענא רבה תשי"ח

מנציחים:
פייבל אוסטרי, פתח־תקוה
חינציה, תל־אביב
גיטל, פתח־תקוה

לזכרון עולם

השו"ב **מלכיאל ברוכנסקי** ובני־משפחתו

המנציח:
ברוכנסקי אליהו, ישראל

לזכר הורנו היקרים:
חיה ודוד שרדני

דוד שרדני ז"ל

חיה שרדני
שמואל מאלצ'יק, דודנו

סבא וסבתא:
יהודה־יוסף ומינדל מלצ'יק

יהודה־יוסף מאלצ'יק ז"ל

המנציחים: **אליהו שרדני**
יעקב שרדני
חינדה שרדני, ישראל

לזכרון עולם

הורנו היקרים

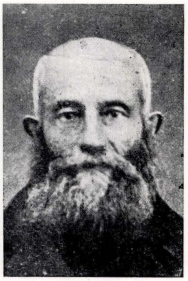

בריש צ'רבונוגורה
נפטר ביערות ארכנגלסק.
מחסידי גור, איש צנוע, עסק כל ימיו בתורה ותפילה, בחנוך ילדיו, אשתו עזר כנגדו, מנהלת את העסק ודואגת לפרנסת המשפחה

גולדה צ'רבונוגורה
זכתה לעלות ארצה ולחיות בה 8 שנים

אחינו היקר, אשתו והילדים

דוד ולאה צ'רבונוגורה
הילדים:
אסתר, מנדיל וישראל
ניספו בגיטו וארשה

המצטיינים:
שוינדיל רוטברד, ישראל
מנדיל צ'רבונוגורה, בלגיה
יואל צ'רבונוגורה, לונדון
אלי צ'רבונוגורה, בלגיה
חשקה סגל, מונטביריאו

יהי זכרם ברוך!

לזכרון עולם

אבינו היקר ואחיותינו היקרות

ר' יצחק־הירש רוטברד
והילדים
איטה־בילה, רבקה וגיטל
נספו בשואה בבושקוב, 1939

היה מחסידי אלכסנדר, בעל תפילה נעים ומקדיש רוב זמן לתורה ולתפילה. למרות סבלו בפרנסת המשפחה, לא מש החיוך מעל פניו.

מצטיינים:
מרדכי ריטברד ומשפחתו, ישראל
ישראל רוטברד ומשפחתו, ישראל
צפורה שטרן ומשפחתה, ישראל

לזכרון עולם

הורנו היקרים

ר' **יהושע** בר' יצחק־הירש **וונגר** ז"ל
ואשתו הצדקנית מרת **רבקה** ז"ל בת הרב מסטרדין
מחסידי אלכסנדר, תלמיד חכם ועסקן צבורי, שו"ב בוישקוב

אחותינו היקרות:
בלצ'ה, שרה־מלכה
ואחינו **משה וזכריה**

שנספו בשואה

בלטשה וונגר ז"ל

מצטיינים:
צפורה ואשר וונגר, גבעת ברנר, ישראל
מרדכי וונגר, מונטביריאו

לזכרון עולם

לייביש פשעטיצקי

פאראייביקס:
זיין פרוי
העניע פשעטיצקי

עלטערן: אברהם־יוסף און חייה־פייגע
שוועסטער דאבע־איטקע

טובה קרישטאל
מבית יאסקאוויטש

פיניע קרישטאל
און קינד אברהמ׳לע

פאראייבקן:

זין: משה יאסקאוויטש
מענדל יאסקאוויטש
חיים יאסקאוויטש
איטשע יאסקאוויטש

טעכטער: העניע פשעטיצקי
לייטשע יאסקאוויטש

לזכרון עולם

פריידה פרלה
אצילת נפש, בעלת לב טוב ורגיש. ערגה תמיד לציון ועזרה לנכדיה לעלות ארצה.

ישראל־יצחק פרלה
עסקן צבורי מסור, אהוב על כל הבריות, חבר מועצת העיריה.

בהערצה וכבוד לזכרם!

שרה בן־שחר, ישראל
פרלה משה ומשפחתו, מכסיקו
ברונצ'ה קיזל ומשפ', ישראל
אטשטין רבקה ומשה, ישראל

לזכרון עולם

פופובסקי גיטל

פופובסקי דבורה

פופובסקי גישו,

קרוננברג זעליג
נהרג ע"י הנאצים ברוסיה

מנציחים:
קרוננברג נחום ויפה

לזכרון עולם

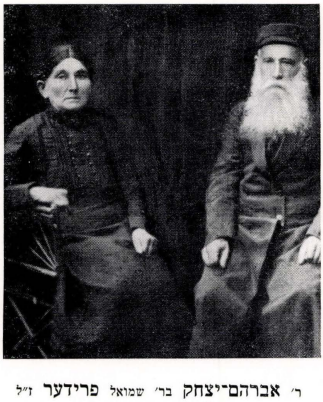

ר' **אברהם־יצחק** בר' שמואל **פרידער** ז"ל
מרת **ברכה** בת ר' וועלוול ע"ה

מנציחים:
בתם ותתנם **ברגנזון מנדל וחוה**, חיפה

לזכרון עולם

שרה־רבקה
ברונשטיין מבית קרוננברג

שמחה־בונם
ברונשטיין

יעקב־יצחק ברונשטיין

מנציחים:
יהושוע ברונשטיין, ניו־יורק
רחל ברמה, תל־אביב

לזכרון עולם

הורי היקרים: ר׳ **יחיאל אברהם ולאה שולץ** ז״ל

אחי: **מנחם**, **דוד** ו**יעקב**
אחיותי: **צביה** ו**פרלה**
דודי: **חיים שולץ** ורעיתו **הנדל** וילדים
הרשל ורעיתו **יוכבד** והילדים
סבתא: **איטה שולץ**

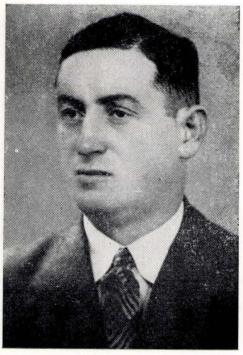

דזינקביץ ישראל
ורעיתו **מלה** ובתם **חנה׳לה**

חנה׳לה

יוכבד שולץ
(מבית **דזינקביץ**)

ברצ׳ה דזינקביץ

אברהם־פנחס בן **חיים שולץ**

המנציח:
פנחס יחיאלי (שולץ), תל־אביב

לזכרון נצח

יקירינו שנפטרו ונרצחו בידי הנאצים

אבינו מוהר״ר **חנוך הנוך קורנט** ז״ל שנפטר בדמי ימיו

אמנו, האשה הצדקנית
מרת **מרים קורנט** ז״ל

אחיותינו: **חנה מייזליץ**

רחל סרברניק

צפורה (פייגה) ז״ל

אחינו: **יהושע׳לה קורנט** ז״ל

מתאבלים: **אסתר ׳משה קורנט ומשפחתם**
קרית בורוכוב

לזכרון עולם

אונדזערע ליבע עלטערן
משה־יעקב און **אַלטע־כינקע יאַגאַדע**

אונדזער ברודער און קוזין
אברהם יאַגאַדע

חיים־לייב יאַגאַדע
פישל שעמבערג

פאַראייביקט: **יאַגאַדע מרדכי**, חברה

מצבה ונר זכרון

הורנו היקרים

חיה־נחה ור׳ יהודה־ארי׳ (לייביש) נאדל ז״ל

אחותנו ואחינו היקרים

רחלה וצבי (הערשל) נאדל ז״ל

אחינו היקר דוד נאדל ז״ל

אחותנו היקרה פרידה נאדל

אחינו הצעיר משה׳לה נאדל

אחותנו
שרה ז״ל

לבנו דווי על הורנו, אחיותינו ואחינו היקרים, ששי כלנו אותם באופן כה מחריד ע״י רוצחי עם ישראל

אבינו — מוה״ר ר׳ **יהודה אריה לייביש** בר׳ חיים משה **נאדל** ז״ל, היקר
איש רב המדות והסגולות, טוב־לב למופת.

אמנו — הצדקנית **חיה־נכה** בת ר׳ יהושע־אברהם ז״ל,
היקרה והמסורה ללא גבול למשפחתה

אחותנו — **שרה** ז״ל ומשפחתה היקרים וכה נחמדים
לא נשכח אותם לעולם, ובמיוחד את בקורינו הנעימים אצלם.

אחינו — **צבי (הערשל)** ז״ל, היקר ועדין־הנפש, מסור למשפחה.

אחותנו — **פרידה** ז״ל, היקרה והנחמדה.

אחינו — הצעיר **משהלה** ז״ל, היקר והתמים. כה מעט זכינו לראותו בהתפתחותו.

זכרם לא ימוש מאתנו לנצח
ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלים מרה:
יצחק נאדל ומשפחתו
לאה גולדשטין ומשפחתה
יעקב נאדל ומשפחתו
בישראל

לזכרון עולם

הורינו היקרים:
ר׳ מרדכי־מנדל וריבה אולנברג נ״ע

אחינו: **אהרון וישראל**

אחיותינו: **קרוסה, נעמי, חיה, פסיה, מנוחה, מלכה, מרים** ובעלה **שמחה בורשטין**

יהא זכרם צרור לנצח בקדושי האומה הי״ד

מנצחים:
וולוול אולנברג — חיפה
יצחק אולנברג — ניו־יורק

לזכרון עולם

הורינו: **אלקה רוזה ומשה בנימין אוסטרי**

אחותנו
אהובה אוסטרי

מנצחים:
בניהם: **שרגא, יצחק,**
בנותיהם: **רחל, שרה,**
אסתר, פנינה —
במדינת ישראל

לזכרון נצח

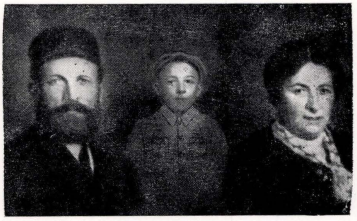

הורינו היקרים: **יעקב ודבורה פרבשטין** ז״ל
ואחינו: **ישראל**

מנצחים:

בניהם: **משה פרבשטין** — לוס אנג׳לס
שמחה ומרדכי פרבשטין — חיפה

בנותיהם:
ציפה אולנברג, חיה אוסטרי — ישראל

לזכרון עולם, יקירינו

אבינו: **מענדל פרידמן** ז״ל
אחינו **וולוול** ואשתו **חיה** וילדיהם נ״ע

מנצחים:

אשתו: **פשה,**
הבנים: **יעקב פרידמן** — ישראל
שלמה, שיינדיל ומיכלה — ארה״ב

את יקירינו ואהובינו לא נשכח

לזכרון נצח

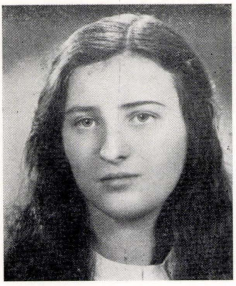

פיגה'לה בהרב ואחיה **אהרון** ז"ל

מנציחים —

אמם: **דוושה**

אחיהם: **שמואל בהרב ומשפחתו**

ישראל

את יקירינו ואהובינו לא נשכח

לזכרון עולם

אחינו: **יצחק שטיקל** ז"ל **ואליעזר** ז"ל

אמי: **פיגה־רוזה שטיקל** ז"ל

אחיותי: **חנה־מלכה, גולדה, אטקה**

מנציחים:

שטיקל מאיר ומשפחתו, ישראל

לזכרון נצח

ציון לזכר הורי ואחי היקרים

אבא **ישראל** — ישר דרך ונקי כפיים

אמא **חיה** — נפש עדינה ואם מסורה

האח **יהודה** — צעיר מלא שאיפות

ישראל, חיה ויהודה ויגודה ז"ל

שנספו בשואה

האח **ראובן**, שנקטף באיבן

לנצח נשא בכבוד ובאהבה את זכרונם

מנציח:

ליבר ויגודה ובני ביתו, תל-אביב

נר תמיד

לנשמותיהם הטהורות של הורנו ואחיותינו היקרים

אבא **בריש** — עסקן צנוע ואהוב על הבריות

אמא **חוה** — בת הרב מוישקוב משלושת הרבנים

האחות **הינדה** ובעלה **יעקב** ובנם יחידם **ישראל**

האחות **ברכה** ובעלה **צבי**

שנספו בשואה

מנציחים —

הבת והאחות: **רחל ויגודה לבית קופלוביץ**

ובני ביתה — תל-אביב

הבן והאח: **אלתר קופלוביץ ובני ביתו** —

הבת והאחות: **פרידה קרוננברג לבית קופלוביץ**

ובני ביתה — בואנוס-איירס

לזכרון עולם

הורנו היקרים

ר׳ יעקב־דוד ורחל ברונשטיין ז״ל

אחנו ואחותנו הקדושים
שלמה וולדה־מלכה
ברונשטיין

הכנצייחים:

הבנים הרב **שמחה בונים**, טורונטו
הרב **צבי ברונשטיין**, ניו־יורק
גדליה ברונשטיין, ארגענטינה
ישראלליזר נורפילק
פיגה גרוסבארד, כפר־סבא

צום אייביקן אָנדענק

פישל און **חוה בראַנשטיין**
זייערע קינדער **בונים**, **איטשע** און **אסתר׳ל**
אומגעקומען אין יאַדאַוו, 1943

אונדזערע ליבע עלטערן,
ברידער און שוועסטער

פאַראייביקט
דורך זייערע קינדער:
יעקב בראַנשטיין, ארגענטינע
בריינדל ווילענסקי, ארגענטינע
מנחם בראַנשטיין, ניו־יאָרק

לזכרון עולם

אבינו היקר

ר׳ **שלום יוסף דוד** ז״ל
בן הרב הגאון ר׳ **מנחם זאב ברסלר** ז״ל
מו״צ בוישקוב
נפטר בשנת א׳ בה״ר בדמי ימיו
בהיותו בשנת הל״ח לחייו.

יהי זכרו ברוך!

מנציחים:
בנו: **אריה ברסלר**, קבוץ עינת
בתו: **פרידה ברסלר**, קבוץ עינת

צום אייביקן אַנדענק

אונדזער ליבן מאַן און פאַטער

יוסף ראַקיטאַ ז״ל

אומגעקומען דורך די נאַצים

ערע זיין אַנדענק!

פאַראייביקן:
זיין פרוי: **חוה ראַקיטאַ**, נתניה
זיין זון: **יצחק ראַקיטאַ**, נתניה

צום אייביקן אַנדענק

אונדזער ליבן פאַטער און מאַן

ר׳ **שלמה פישמאַן**

געשטאַרבן אין קאַסטעריקא כ׳ שבט תש״ח — 10.2.58

פאַראייביקן:
זיין פרוי **נחמה פישמאַן**
די טאכטער **רחל לאַנג**
דער זון **ישראל פישמאַן**

אונדזער ליבן ברודער און פעטער אין זיין פאַמיליע

חיים און **פאַיאַ זילבערבערג**
אין זייערע קינדער ישראל און **חיים**.
חיים — אומגעקומען אין ווישקאוו בעת דער ערשטער באַמבאַרדירונג, 5 סעפטעמבער 1939; די פרוי מיט די קינדער — אין רוסלאַנד, דורך די נאַצים.

אונדזער מוטער **חיה־שרה זילבערבערג**
געשטאַרבן אין ביאליסטאָק, 1939.

ערע זייער אַנדענק!

פאַראייביקן:
נחמה פישמאַן און פאַמיליע
מנוחה ניימאַן און פאַמיליע

לזכרון עולם

אמנו היקרה

מרת **רבקה רוזנבוים** ז"ל

זכתה להגיעה לישראל חלשה ושבורה
מתלאות הנדודים.
נפטרה ביום ג' תמוז תש"כ (27.6.60)

אבינו היקר: **אברהם־חיים רוזנבוים** ז"ל
משושלת רבנים וגדולי תורה

סבתנו: **מינצ'ה רוזנבוים** ז"ל
אחינו: **הנוך רוזנבוים** ז"ל
דודתנו: **פרידה הולצקנר** ז"ל ומשפחתה
דודנו: **לייבל רוזנבוים** ז"ל ומשפחתו
לובה וזלדה ברסלר ז"ל

שנספו בשואה

יהי זכרם ברוך!

מנציחות:
חיה פרשטמן לבית **רוזנבוים**
שרה הכט לבית **רוזנבוים**

לזכרון עולם

הורי היקרים

גולדה ויוסף מאַלינה
נספו בנדודים בשנת 1941

דודתי היקרה

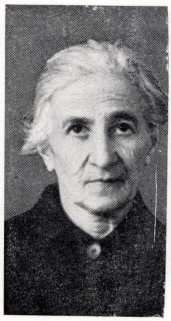

שרה־רבקה ז"ל
אשת ר' הנוך מאַלינה

מנציחה:
חוה מאַלינה — בת־ים

לזכרון עולם

אמנו היקרה

פסיה וילנסקה
אשת ר' מרדכי וילנסקי ז"ל

אחותנו **פיגה** ז"ל
מעליית החלוצים הראשונים
עלתה לארץ, 1921
נפטרה בתל־יוסף, 1929

אחינו היקר
אברהם וילנסקי
ומשפחתו
ניספו בשואה בורשה

מנציחים:
חיים שוידלו ומשפחתו, תל־אביב
יהודית שרפחרין ומשפ', תל־אביב
עזרא וילנסקי ומשפחתו, פאריס
דוד וילנסקי ומשפחתו, פאריס

לזכרון עולם

הורנו היקרים: **יהודל־נחום פשטיצקי**
אשתו **לאה**
שניספה בימי השואה
ילדינו:
ידל־נחום, נולד ב־1937; **חוה־טובה**, נולדה ב־1939
שנספו בנדודים

מנציחים:
אלטה וצבי צ'רבינוגורה, ישראל
משה פשטיצקי, ארגנטינה

לזכרון עולם

רבקה־לאה לבנר — **קלמן לבנר**
יחיאל וחיים לבנר — ואשתו **זלטה**

מנציחים:
ידל ליב לבנר ומשפחתו, ישראל

לזכרון עולם

יוסף־מאיר וחיה־שרה רובינוביץ
מחסידי אלכסנדר הנכבדים

המנציחים —
נכדיהם: **שרון זלמן**, ישראל
שרון בוגים, ארגנטינה
מריס, ארגנטינה
קלמן, כריות־המועצות

לזכרון נצח

אייזיק ברומברג ז"ל, אבינו היקר

מנציחים
שרה לוינקופף
מלה ברומברג

לזכרון עולם

הורינו היקרים:

ר׳ **בריל־דוד ואיטה קוויאַטק** ז״ל

אחיותינו: **אסתר** ובעלה **יהודה קרישטל**

וילדיהם **חיים** ו**שושנה** ז״ל

פנינה ז״ל

יהי זכרם ברוך!

מנציחות:

רבקה קוויאַטק, תל-אביב

מאַטל קוויאַטק, תל-אביב

לזכרון עולם

אחיותי היקרות:

גיטל ובעלה **משה שלפמיץ** ז״ל

וילדיהם: **חיה**, **אלטה**, **ישעיהו** ו**מנחם** ז״ל

לאה רוזנברג ובניה **לאה** ו**משה** ז״ל

טובה קוויאַטק ז״ל

דודה: **אלקה** ובנה **אברהם רובין** ז״ל

בן־דודי: **יחיאל רובין** ואשתו **חוה** ז״ל

דודה: **רחל פינקלשטיין** ובעלה ובתם **נחמה** ז״ל

מנציחה:

טעשה קוויאַטק, תל-אביב

צום אַנדענק

אונדזער טייערע שוועסטער

לאה יאַבלקאַ

מיט אירע קינדער:

יחזקאל, **חיים**, **מייטע** און **דבורה**

פאַראייבקן:

זאַלצשטיין יוכבד, תל-אביב

זשאַבנער חוה, תל-אביב

לזכרון עולם

אמי היקרה: **מרים צ׳כנוביצקי** ז״ל

אחיותי היקרות: **לאה** ובעלה **אברהם** ובנה **יעקב** ז״ל

גיטל צ׳כנוביצקי ז״ל

מנציחה:

אלטה קוויאטק לבית **צ׳כנוביצקי**

תל-אביב

צום אַנדענק

פון פרוי

ח. קיוויייקעס

דויטשער

פאראייבקן

די משפחה

ווישקאווער

פארמאנד

מאנטעווידעא

לזכרון עולם

בעלי היקר

בני הבלתי־נשכח

קרשנוביץ יצחק קרשנוביץ אלתר
שנרצחו ע״י הנאצים.

משה־דוד קרשונוביץ
יוסף ואשתו פרומת והילדים:
חיה, איצ׳ה קרשונוביץ.
יעקב, רויזה, מיכל, אברהם ושרה קרשונוביץ

מנציחים:
גולדה ומאיר קרשונוביץ, תל-אביב

צום אייביקן אַנדענק

אונדזער ליבע מוטער

אונדזער פאַטער:
יוסף־מאיר
רובינאָוויטש

ברודער:
ראובן רובינאָוויטש

שוועסטער:
מלכה און שרה
רובינאָוויטש

אומגעקומענע דורך די נאַצים

חיה רובינאָוויטש

פאַראייביקן:
וווּרצהייזער רחל, ישראל
גלאַם ברכה, ישראל

לזכרון עולם

אבי היקר
הרשל שצ׳יגל ז״ל
נפטר י״ט כסלו תרצ״ו

יהי זכרו ברוך

מנציחה
בתו: פריגר ברוינה — תל-אביב

לזכרון עולם

אונדזער ליבער פאַטער

ר׳ חיים־יהושע
ראָזענבערג ז״ל

פאַראייביקן:
לייבל, חיימשע ראָזענבערג און פאַמיליע
מעמפיס — בני-ברק

לזכרון עולם

אבי היקר
יוסל צמבל
אמי היקרה
זלאטה צמבל
אחותי היקרה
ריצה צמבל
אחי היקר
שלמה צמבל
נספו בגדודים ע״י הגרמנים
בעיר לובאן, מחוז מינסק.

מנציח: צמבל צבי — נס-ציונה

לזכרון עולם

הורי היקרים
לייזר וגיטל מסינג ז״ל
אחיותי היקרות
מאניה ופרל, שנספו במחנה אושוויינצ׳ים

יהי זכרם ברוך

מנציח:
יוסף מסינג ומשפחתו, נתניה

לזכרון עולם

אבינו היקר: בורנשטין בערל ז״ל
נספה בשנת 1941 בגיל 57

אחינו היקר: בורנשטין יעקב ז״ל
הבר ״הפועל המזרחי״ ממייסדי קבוצת הכשרה בלומן ה ובנישטט

אחינו היקרים:

חיים ויצחק ז״ל
בחייהם ובמותם לא נפרדו

נולדו תאומים ב-1925,
מתו בנדודים ב-1941.

אחותנו לאה ז״ל
עלתה לארץ ב-1935, מתה ב-1952

יהי זכרם ברוך

מנציחות:
סטמפלר בריינה ומשפחתה, ישראל
הלפרן פולה ומשפחתה, ישראל

צום אייביקן אַנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן און ברודער

יהושע־בערל און **חוה גרושקאַ** ז״ל
טוביה גרושקאַ
אומגעקומען אין רוסלאַנד
פון הונגער

אונדזערע פעטערס:
איטשע־מאיר גרושקאַ און פאַמיליע
יאַנקל גרינבערג און פאַמיליע
אומגעקומען אין יאַדאָוו צוזאַמען מיט די עלטערן.

מיר וועלן זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

פאַראייביקן:
איטשע, מאַטל, אברהם־העריש
אין פאַמיליעס — ארענטינע
שלמה גרושקא, ישראל
חנה (גרושקא) רובין, אמעריקע

צום אייביקן אַנדענק

אונדזערע עלטערן

ר׳ **יהושע־אהרן** ב״ר יעקב־צבי **מליצינובה**
נעמי, פון דער היים **יאַסקאָוויטש**
שוועסטער: **רחל־לאה צוקראָוויטש**

אונדזער פאַטער יהושע האָבן די דייטשן געכאַפט דעם ערשטן זונטיק, וועו ער איז געגאַנגען פון בית־המדרש, צוזאַמען מיט נאָך 42 פערזאָן, און זיי געפירט קיין פאַלאָוועס. דאָרט האָט מען זיי אויסגעטאָן נאַקעט, דער־שאָסן און אַריינגעוואָרפן אין א גרוב און זיי פאַרברענט. מיין ברודער דוד איז געלונגען פון דאָרט צו אנטלויפן, מיט א קינד אויף די הענט, און געפינט זיך אין אַמעריקע.

פאַראייביקט:

זון און בריידער:
פאַטאש משה־העריצקע, בני־ברק
פאַטאש דוד, ניו־יאָרק
צוקראָוויטש, ישראל

הורינו היקרים

שמעון־מאיר ושיינדל נובומינסקי ז״ל

אחינו: **יעקב** ואשתו **מרים** עם 3 ילדיהם
יוסף ואשתו **פסיה** מבית פרוק, עם 2 ילדותיהם
שלמה, אשתו ו־2 ילדיהם
אחותינו: **חיה** ז״ל

שנספו ע״י הנאצים.

יהי זכרם ברוך!

מנציחים:
בלה איזנברג ומשפחתה, רמת־גן
משה נובומינסקי ומשפחתו, דטרויט
שמחה נובומינסקי ומשפחתו,
פאן־פראנציסקו

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער מיטער אין טויערע קינדער

ליבע רובין

יענקל רובין
געשט׳ אין ביאַליסטאָק, 14.9.1943

איטקע רובין
געשט׳ אין ביאַליסטאָק, 14.9.1943

מאַניע רובין
געשט׳ אין ביאַליסטאָק, 10.2.1943

חייה־שרה רובין
געשטאַרבן אין ווישקאָוו, 1936

פאראייביקן:

לעמל און אסתר רובין, פאריז

לזכרון עולם

הורי **ראובן ושרה־רבקה**

אחי **אברהם־דוד גרנט**

סבא ואשתו

משה־ברוך וחנה צמבל

המנציח:

ישראל גראָאָטן, בת־ים

לזכרון נצח

הורינו, אחינו ואחיותנו היקרים

משפחת ר׳ **זלמן פעלנער**

המנציחים:

רייזיל פלנר — בת

אהרן פלנר — בן

לזכרון עולם

הורי היקרים

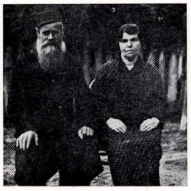

ר׳ **יעקב־יהושע וחיה יגודה** ז״ל

אחי: **שמעון יגודה**, אשתו **מלכה** וילדיהם

מנציח:

אברהם יגודה ומשפחתו

נתניה

לזכרון עולם

ר׳ **שמואל בראמה** ז״ל

רבקה בראמה, נספתה בגיטו

המנציחים:

הבן **דוד בראמה**

הבנות:

צפירה

מרגלית

אסתר

ישראל

נזכור לעד את יקירינו שנספו בשנות השואה

זכרם לא ימוש מאתנו

משפחת לרמן

הורינו היקרים: **אברהם לרמן** ז"ל, בן תורה וירא שמים, מחסידי גור וממיסדי ישיבת „בית יוסף", מסור בלו"נ לצרכיהם, שמח בשמחתם וכאב את כאבם.

פיגה לרמן ז"ל, אשה יקרה ואם מסורה לילדיה, שבעת סבל ויסורים כל ימי חייה. נפטרה בשנת 1929, בגיל 53.

אחותנו היקרה: **רחל לרמן** — נספה בגיטו ורשה עם בעלה **דוד בידרמן** וילדותיהם.

אחינו: **יעקב דוד** ז"ל, תלמיד חכם וירא שמים, תלמיד ישיבת „בית יוסף" במאקוב;
אשתו **חיה־שרה** לבית **פריימן** מסטוק, עם ששת ילדיהם ניספו בגיטו ורשה.
יצחק ז"ל, בן מסור להוריו, עדין נפש ואיש יקר. נספה בפורט ה־9 בקובנה.
אשתו **פניה** ובנם בן 11 **ישראל**, ניספו במחנה רכוו שטוטהוף.
מרדכי ז"ל, ניספה בהפצצה הראשונה בוישקוב ע"י הגרמנים.
שלמה ז"ל, ניספה בגיטו וילנה.

דודתנו: **דבורה** לבית **לרמן**, עם בעלה ובנם היחיד.

אנו מכבים את מותם לפני זמנם מתוך יגון וצער רב. יהי זכרם ברוך!

מציחים:

לויבל לרמן — ארגנטינה
לאה דירקטיר (לרמן) — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן,
שוועסטער און פאמיליע

עלטערן:

אסתר מלכה
און לייבל העגדל ז״ל

שוועסטער: שרה־ברײַנע און לייבל דאָן; חיה און אברהם פאסקאוויטש און קינד
פּרוי: אסתר און די קינדער רחל און העניע

פאראייביקט:
העגדל (ליטמאן) אליעזר און פאמיליע, תל־אביב

לזכרון נצח — משפחותינו היקרות

ר׳ **יעקב לוין** וב״ב: **אסתר, ראובן ושלום** ז״ל

הרשל מישאר וב״ב: שרה, רבקה, משה, פיגה־לה ואהרן. את שכנינו: משפחת קלוסקי ושקו־לט.

לעולם לא נוכל להבליג על הצער, הכאב והחרון,
שפאלה נרצחו על־ידי פראי האדם הנאצים.

מנציחים:
חיים לוין, גבעת השלושה
בתיה פרידמן, ניו־יורק
זלוק לוין, ניו־יורק

אונדזערע ליבע עלטערן

לייבל און שרה־ברײַנע דאָן ז״ל

אומגעקומען אין רוסלאנד
תשעה־באב 1942

אומגעקומען אין וואַרשע
יום־כיפור 1939

ערע זייער אָנדענק!

פאראייביקן:
די קינדער **איטשע, יחיאל און אדא ישראל**

לזכרון עולם

הורי היקרים: **הולצמן אהרון וחנה־אלטה**
אחותי: **חיה־שרה** ובעלה **דניאל ארוניאק**
קרובי: ר׳ **ישראל־יצחק פרידמן**
משה שטייפמן, אשתו **העניה** וילדיהם
גולדה שטייפמן, בעלה וילדיהם
שושקה שטייפמן, בעלה וילדיהם
שלמה שטייפמן

מנציחה:
הרבנית **עטע אדלר** לבית **הולצמן**, ירושלים

לזכרון עולם

זאב הולנד ה״ד

(1948 — 1928)

עלה לארץ בשנת 1945.

נפל במבצע בתל־אביב, במלחמת השחרור, ג׳ אדר ב׳ תש״ח, בשנת העשרים לחייו.

מנציחים:

אשתו, בתו והמשפחה

לזכרון עולם

מדהבה ושלמה שכנאי

ה׳׳ד

נפלו בשעת המצור על ירושלים כ״ח לחדש אייר תש״ח

מדהבה היתה חברת הגדנ״ע ופעלה רבות למען הגנת ירושלים. בת 17. תלמידת גימנסיה „רחביה״ בירושלים.

שלמה, בן 10, היה תלמיד מצטיין בכיתה ד׳ בבי״ס „תחכמוני״ בירושלים.

היו בנים יחידים להוריהם, נכדיהם של **שלמה ושיינה וימברג** מוישקוב.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

יהי זכרם צרור לנצח בנשמת האומה ולוחמי חרות ועצמאות ישראל

מנציחים ההורים השכולים:

חנה ומאיר שכנאי, תל-אביב, רח׳ דוד המלך 10

הורי היקרים

ר׳ **יחיאל־מיכל מיטלסבד**
ואשתו **איטה** (לבית הולצמן)
עלו ארצה בשנת 1933
אבי נפטר ביום י״א כסלו תרצ״ח
אשתו נפטרה ביום 6.5.1953

דוד היקר:
אברהם־גרשון מיטלסבד
בניו ונכדיו הנחמדים

דודתי היקרה:
פריידה־ברכה פרצ׳ק ז״ל
ניספו ע״י הצוררים הנאצים בפראָשנויץ, יחד עם קדושי פולין, במחנות וכבשני הגאזים.

אנו מבכים את מותם האכזרי

יהי זכרם ברוך

מנציח:
יעקב מיטלסבד, פתח־תקוה

לזכרון עולם

הורינו, אחינו ואחותנו היקרים ובני משפחתנו שנספו בשואה הנאצית

הורינו ר׳ **פנחס וחיה פיניק** ז״ל

אחינו: **שמחה־בונים ויעקב** ז״ל; אחותנו **זיסל** ובעלה **יהושע ויגודה** עם 2 ילדים

בני משפחתנו:
שמואל ויגודה, יצחק־בר ושרה רוזנברג, מנדיל ויגודה, יהודה־ליב וזיסקה גוז׳לצאני

יהי זכרם צרור בצרור החיים של האומה

מנציחים:
מנחם פיניק ומשפחתו, ישראל
יצחק פיניק ומשפחתו, ישראל

לזכרון עולם

הורנו היקרים

גיטל שטינברג ע״ה
ב׳ סיון תשט״ו

ר׳ **פנחס שטינברג** ז״ל
ט׳ טבת תרפ״ט

מנציחים:
אברהם שטינברג, רעננה
יהודה שטינברג, תל-אביב

לזכרון עולם

אבי, אחי היקרים
ואהותי ז״ל

הרב **שמעון סרברניק** ז״ל

יוסל סרברניק ז״ל

המנציחים:
מנחם כספי, קריית-אונו
זלמן צדוק, ניו-יורק

לזכרון עולם *

* דאָס אָרט איז באשטימט צו פאראייביגן דעם אָנדענק פון יענע משפחה׳ס מיטגלידער, וועלכע זענען צוליב פארשידענע סיבות ניט דערמאָנט אין דעם בוך.
* מקום זה מיועד להנצחת זכרם של קרובי משפחה ששמותיהם לא הוזכרו בספר זה.

פינפטער טייל

חלק חמישי

דערגענצונגען

מילואים

„די פּוירסט ווישקאָווער ליידיס אָקזילערי"
(ערשטער ווישקאָווער פרויען־פאַראיין)

געגרינדעט דורך מאַלי פּאַראָוער אין 1922 און געקריגן דעם טשאַרטער (אָנערקענט דורכן געזעץ) אין 1924, און פון דאַן אָן פונקציאָנירט די „פּוירסט", גייט אָן מיט איר אַרבעט רעגלמעסיק, פּריער געשיקט הילף קיין ווישקאָוו, אויך איצט טוט זי הילפּס־אַרבעט פאַר לאַנדסלייט און פּאַרן כלל.

פון רעכטס, אויבן: יעטא ריטשמאַן, טילי טשערנין; אונטן רעכטס: מאלי פּאראָווער, חוה פּראָסט, אנא פּיין.

די אַרבעט פון די „פּוירסט" ווערט אָנגעפירט פון די פאַרזיצערין **מאַלי פּאַראָוער** און די באַאַמטע:

וויצע־פאַרזיצערין	—	**חוה פּראָסט**
פינאַנס־סעקרעטאַרין	—	**עני פיין**
פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַרין	—	**טילי טשערנין**

טילי טשערנין איז איצט פינאַנס־ און פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַרין

קאַסירערין	—	**איטקע ריטשמאַן**
טראָסט (קאָנטראָלער)	—	**פרענסים מאַרגאָליס**

פאַראייניקטער וויישקאָווער קאָמיטעט אין ניו־יאָרק.

אויבן: ריטשמאַן (רייכמאן יצחק); **צוויטע ריי פון רעכטס:** הרב צ. בראָנשטיין, וועלוול ראדזימינסקי, לייבל בראָמבערג, איטקע רייכמאן, רבקה ראזען; **ערשטע ריי פון רעכטס:** טש. אָפּעלבוים, חוה פּראָסט, מאָקס קאוויטש, שאול און מינדל סטיינמארק, משה פרידמאן און מאלי לייבאָוויטש (ווידעלעץ).

אינדעקס פון געאגראפישע
נעמען און באצייכענונגען

א

אבו-עגילה — 137.
אדעס — 124.
אוזבעקיסטאן — 199.
אויטווויץ — 196, 199.
אונגארן — 195, 196.
אוסאונע — 12.
אוראל — 178.
אורוגוויי — 6, 8, 212, 232, 237, 238.
אזוואצק — 22, 53, 98, 99, 141.
אילאליע — 64, 225.
אלעקסאנדער — 19, 22, 26, 58, 96, 97, 98, 99, 130, 162.
אמעריקע — 38, 44, 45, 46, 70, 72, 80, 85, 99, 100, 103, 109, 124, 128, 129, 139, 140, 191, 193, 199, 207, 208, 209, 210, 215, 217, 221, 222, 223, 228, 234, 235.
אמשילאוו — 193.
אמשינאוו — 22, 58, 98, 120, 121, 128.
אנצעוויטש — 177.
אסטראו (אסטראוע) — 35, 36, 37, 171, 185, 190, 197.
אסטראוויעצק — 61.
אסטראו-מאזאוויעצק — 41, 64, 178, 194, 213, 219.
אסטראלינקע — 11, 14, 38, 57, 90, 123, 132.
ארגענטינע — 6, 8, 44, 86, 89, 108, 132, 136, 199, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 228, 229, 232, 235, 236, 237.
ארכאנגעלסק — 131, 198.
ארץ-ישראל — 26, 52, 58, 61, 62, 63, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 79, 81, 96, 99, 123, 128, 133, 135, 199, 205, 206, 222, 234, 236, 237.
אשטשעושע — 12.

ב

„באבסקע בארג" — 47.
באוואריע — 135.
באזשע — 12.
באלד — 193.
באצק — 61, 76.
באראנאוו — 192.
באראנאוויטש — 171.
באר-שבע — 136.
בוג — 11, 12, 14, 17, 25, 45, 47, 50, 58, 82, 101, 131, 143, 146, 164, 167, 168, 195, 200.
בוענאס-איירעס — 33, 37, 60, 73, 84, 87, 89, 91, 99, 104, 105, 106, 110, 196, 209, 215, 229, 230, 231, 232, 237.
ביאליסטאק — 38, 46, 61, 97, 103, 106, 130, 161, 166, 168, 170, 174, 175, 178, 185, 191, 196, 197, 198, 200.
בידגאשטשט — 195.
ביטען — 177.
בני-ברק — 81.
בערגען-בעלזען — 196.
בערדיטשעוו — 123.
בעלינא — 11.
בערלין — 134, 166, 236.
בראזיל — 235.
בראנשטיק — 11, 12, 61, 71, 128, 196, 224.
בראנסק — 201.
ברוק — 190.
בריסק — 51.
ברייזנסק — 39.

ג

גאוואראוע — 124.
גאלווועסטאן — 228.
גאליציע — 115, 117, 118.
גאנגעס — 13.
גבעת-השלושה — 51, 70.
גבעת מיכאל — 65.
גורא — 11.
געי — 19, 22, 26, 58, 96, 97, 99, 121, 122, 123, 128, 131, 132, 146, 148, 153, 162.
גראבינקע — 39.
גראבניק — 176.
גראדישיסק — 12.
גראדנע — 170, 185.
גראיעווע — 177.
גראמאוו — 53, 121.
גרעמבקאוו — 12.

ד

דאדזשילאוו — 146.
דאלעפקע — 55, 57.
דאמברא־וע — 12.
דווינע — 198.
דיבקי — 224.
דייטשלאנד — 44, 46, 57, 64, 137, 168, 171, 214, 225, 227, 230, 237, 239.
דלוגאשאדלא — 57, 61, 79, 86.
דפנה — 63, 65.
דעטרויט — 213, 219, 228, 235.
דענער — 168.
דערעשען — 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185.
דרום-אמעריקע — 45, 58, 72, 196.

ה

הרי אפרים — 65.

ו

וואלעשטשין — 192.
וואריקע — 99, 120.
וואַרשע — 11, 12, 14, 26, 29, 33, 34, 38, 42, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 53, 56, 58, 60, 61, 64, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 96, 97, 104, 106, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 125, 132, 137, 138, 142, 143, 147, 153, 154, 157, 160, 163, 164, 169, 185, 188, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 226, 236, 237.
וויאנקי — 12.
וויילנע — 82, 117, 176, 185.
ווין — 115.
וויעליטשקע — 14.
וויידען — 238.
וויסל — 19, 50.
וויסרוסלאנד — 44, 168, 191.
וולאצלאוועק — 71, 80.
וועגגראוו — 42, 43, 129, 165, 178, 190, 197.
וואצלאוו — 196, 199.

ז

זאלעשע — 12.
זאמבראוע — 171, 178, 197.
זאקראשעס — 108, 124.
זאראמבי־קאשטשעלנע — 166.
זלאטעגאריע — 175.
זשאמאקי — 12.
זשיראדאוו — 101, 132.

ח

חיפה — 80, 98, 194, 206, 207, 208, 210, 214, 215, 217.

ט

טאוואריע — 192.
טאלאשטשין — 168, 169.
טאראגוע — 11.
טבריה — 99.
טוכלין — 11.
טוריגא (טוזשין) — 11.
טורקעסטאן — 43.
טיקטין — 197.
טלושטש — 14, 186.
טעהעראן — 206, 214.
טראונשטיין — 135.
טראכענבאד — 193.
טרעבלינקע — 174, 199.
טשיוקאוויטש — 191.
טשיזשעוע — 185.
טשעכאטשינסק — 99.
טשעכאנאוועצ — 166.
טשעכאנאוו — 90.
טשעכאסלאוואקיי — 199.
טשעלאבינסק — 178.
טשעראוינ — 121.
טשעראוינסק — 12.
טשענסטאכאוו — 14, 71.

י

יאבלאנגע — 11.
יאדאוו (יאדאוע) — 38, 39, 42, 43, 46, 76, 86, 165, 168, 170, 185.
יאנושעוויטש — 178.
יריחו — 65.
ים המלח — 65.
יעדוואבנע — 176.
יאסצאלט — 196.
ירושלים — 52, 65, 101, 211, 220, 222.
ישראל — 4, 6, 8, 38, 52, 82, 89, 96, 97, 99, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 136, 137, 200, 201, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 226, 226, 227, 228, 231, 233, 234, 235, 237, 238.

כ

כאזשעל — 164.
כפר-אונו — 14, 162.
כפר-חסידים — 69.
כענטשין — 79.
כערסאן — 124.

ל

לאדי — 130.
לאדזש — 53, 64, 120, 146, 185, 228.
לאטיין-אמעריקע — 89.
לאכאו — 25, 47, 51, 106, 165.
לאכאוויטש — 170, 171.
לאמזוע — 95, 120.
לאמזוש — 108, 124, 176.
לאמיאנקע — 194, 195, 196.
לאנדאן — 199.
לאס-אנושעלעס — 6, 8, 50, 55, 57, 124, 127, 157, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 221, 225, 227, 228, 229, 235.
לובאוויטש — 96.
לוד — 177.
לובלין — 96.
לונינעץ — 169.
ליגניץ — 202.
ליטע — 12, 44.
לייפציג — 14.
לעמבערג (לוואוו) — 33, 45, 125.

מ

מאזאוושע — 11.
מאלקין — 105, 165, 166.
מאנטעוידעא — 59, 95, 164, 211, 218, 219, 232, 235, 237, 238.
מאנישעוויטש — 41.
מאסקווע — 183, 184, 192, 199.

מאקאוו — 31, 82, 90, 108, 124.
מיזאטש — 213, 219.
מיזדאנעק — 199.
מינסען — 135.
מיעדזשוויעדזשא — 192.
מכתשים — 65.
מלאווע — 59, 71, 75.
מעברות — 65.
מעלה עקרבים — 65.
מעקסיקע — 104, 213, 219, 228, 238.
מצדה — 65.
מראטשקי — 12.
מרחביה — 115, 117.

נ

נאדגרושע — 13.
נאוויזואר — 124, 131.
נאריעו — 50.
נאשעלסק — 108, 129.
נגב — 134, 137.
נהריה — 137.
נחלת-יצחק — 137.
נחל הדן — 65.
נידערשלעזיע — 199, 230.
ניו-יארק — 6, 8, 38, 43, 48, 53, 83, 85, 89, 99, 101, 102, 124, 125, 127, 131, 169, 200, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 238, 239.
ניעמאן — 183.
ניצנה — 136.
נס-ציונה — 65.
נעוואריטקע — 99, 102, 201.
נתניה — 65, 135, 136, 210, 217.

ס

סאבינאר — 199.
סאדאוועג — 190, 197.
סאן — 165.
סאמאטשעוו — 130.
סאמארקאנד — 37, 196, 199.
סאקאלאוו — 189.
סאקאלי — 64.
סדום — 65.
סוכאדאלי — 12.
סטאק — 168, 190.
סטאקהאלם — 33.
סטעריזין — 97.
סטרוגע — 201.
סיביר — 43, 136, 198.
סיני — 135, 136.
סלאבאדקע — 186.
סלאנים — 171, 172, 174, 177, 178, 179.
סמאלניק — 192.
סעראצק — 11, 18, 86, 90, 91, 108, 124, 132, 213, 219.
סקארושיסק — 121.
סקושעוו — 25, 100, 168.

ע

עברון — 137.
עין-גדי — 65.
עינת — 70.
עכו — 188.
ענגלאנד — 191.
עתלית — 136.

פ

פאברויסק — 193.
פאוויטלע — 115, 118.
פאלעסטינע — 44, 74, 77, 88, 154, 157.
פאלקאוו — 12.
פאפאלאוועס — 43, 88.
פארין — 14, 177, 196, 199.
פארעמבא — 60, 61, 62, 97, 98, 196, 197, 224.
פאר. שטאטן — 77, 82, 85, 238.
פויזן — 55, 142.
פולטוסק — 11, 13, 14, 28, 29, 30, 43, 57, 59, 60, 75, 76, 78, 90, 91, 98, 107, 132, 167, 177, 189, 194, 196, 213, 219, 239.
פוילן — 5, 6, 7, 8, 11, 12, 44, 48, 59, 61, 70, 71, 84, 86, 91, 101, 115, 118, 120, 123, 131, 132, 140, 162, 164, 166, 171, 177, 185, 188, 189, 196, 199, 200, 201, 202, 205, 210, 211, 218, 224, 227, 228, 230, 236, 237, 238, 239.
פיאטרקאוו — 13.
פיאסעטשני — 193.
פינסק — 33, 43, 51, 100, 109.
פישעשטאלי — 12.
פלאצק — 11, 12, 120.
פסס"ר — 166.
פעטערבורג — 14.
פראג — 196, 199.
פראגע — 82.
פראנקרייך — 6, 8.
פראשניץ — 170.
פרושעוו — 12.
פרושעווסקע ווולקע — 12.
פרושקאוו — 190.
פריימן — 167.
פתח-תקווה — 39, 70, 210, 217.

צ

צפון-אמעריקע — 58.

ק

קאוונע — 185, 186, 187.
קאטלאס — 198.
קאלושין — 167.
קאליש — 120.
קאמאראוו — 178.
קאמיאן — 11.
קאמיסארקע — 35.
קאמינענשטשיק — 11, 61, 91, 130, 196.
קאנאדע — 99, 213, 219.
קאסאוו(ע) — 165, 166, 168.
קאסטעריקא — 89.
קאפ"ט — 192.
קאצק — 53, 120.
קארדאבא — 235.
קארטוז-בערעזע — 19.
קדש-נפתלי — 65.
קובא — 89.
קורשינאוויטשע — 192.
ק'יעלץ — 131.
קיעוו — 178.
קלאסאוו — 71.
קראקע — 12.
קראסנע סלאבאדע — 191.

ר

ראדזימין — 22, 47, 51, 53, 58, 63, 64, 91, 95, 98, 101, 106, 120, 121, 134, 148, 162, 185, 197.
ראדזאלאוו — 96.
ראוונע — 193.
ראזאריע — 235.
ראטנפארבאנד — 75, 168, 171.
רעיאוויטץ — 192.
ראסטעק — 176, 177.
רביבים — 65, 137.
רודא-יאוואסקא — 180, 182.
רודא-ליפישינסקא — 180, 182.
רוחמה — 65.
רוזשאן — 76, 88, 106.
רוכנא — 12.
רוסלאנד — 31, 43, 97, 99, 136, 166, 168, 178, 179, 198, 228, 230, 238.
ריבניקי — 107.
ריבינקא — 13.
ריפין — 132, 200.
רמת-גן — 11, 78, 80, 163.
רעיאווסקי — 192.

ש

שוועדן — 225.
שטשאנקא — 61, 224.
שטשארק — 192.
שטשושטשין — 185.
שטשעטשין — 134.
שיקאגא — 228.
שלעזיע — 225, 228.
שעצער — 197.

ת

תל-אביב — 4, 6, 8, 14, 26, 33, 40, 52, 69, 70, 102, 108, 120, 121, 129, 136, 137, 166, 185, 194, 196, 200, 201, 205, 206, 208, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 234, 238.
תל-מונד — 70, 80.

זוכצעטל פון נעמען*

מפתח השמות*

---

* נעמט אָרום בלויז די נעמען וואָס זענען פֿאַרעפֿנטלעכט אינעם רעדאַקציאָנעלן טייל פון בוך (ז"ז 1—240) — און נישט די נעמען פון יזכור-אָפּטייל (נעקראָלאָגן) אין פון דער רשימה פון די אומ-געקומענע ווישקאָווער, וואָס איז במילא צוזאַמענגעשטעלט לויט א"ב.

* כולל רק את השמות המתפרסמים בעמודים 1—240 — ולא את אלה מן המדור „יזכור" ומן רשימת בני וישקוב שניספו, נפלו חלל ומתו — שממילא מודפס לפי א"ב.

אבאלע, רב — 142
אבע — 100
אבעלמאן מינע — 76
אברהם אבינו — 40, 144
אברהם-ברוך דער שוסטער — 49
אבראמטשיק פייגע-מאלע — 100
אבראמטשיק משה-יוסף — 28, 29, 30, 33, 96, 98, 128
אברהם-יצחק (שנייידער) — 38
אברהמל (ספארטלער) בן יעקב השוחט — 17, 18
אברהמלע — 147, 156
אברהמלע מסאבאטשעוו — 130
אברהמקע מלמד — 96
אהרון מיטן קאזע-בערדל — 146
אויספיץ חיים — 110
אוימאל חיים — 101
אוסטרי חייה — 200
אוסישקין מ. מ. — 70, 82
אורליכט הענעך — 109, 110
אורליכט מאטעלע — 109
אורליכט שמשון — 109
אורקע בעל-עגלה — 138
אורקע מיט דער קלאניצע — 137, 138
אורקע פארך — 140
אייבעשיץ אליעזר הלוי — 97
אייבעשיץ וואלף פאן, באראן — 125
אינלץ יגמונט — 195
אייזענשטאט, ד"ר — 76
אייגער שלמהלע — 54, 55, 142, 143
אייזיק מלמד — 32, 148
אייזענשטאט פייגע — 50
איטע-צביה — 15
איאן חיים — 91
איאן משה — 26, 28
איאן שייע — 91
איטע מאטעס — 145
ר' איטשע — 18, 19
איטשע-מאיר מעטש — 149, 150
איטשע-מאיר שוחט — 53, 146
איטשע שייקע — 104
אייכענבוים יעקב — 31
איל יהודה — 63
איינהארן אהרון — 55
איינשטיין אלבערט, פראפ' — 126
איסער (קלעזמער) — 56
אירליכט הענעך — 108
אירליכט מאיר — 26
אירליכט שמשון — 89, 90, 108
אירליך (סטודענט) — 27
איתן האזרחי — 142
אלבעק מנחם-מענדל — 132
אלטמאן יחיאל-מאיר — 69
אלטמאן ריוושטע — 79
אלדאק אברהם — 224
אלדאק בעריש — 86, 96, 98
אלדאק — 179, 181
אלטמארק אבע — 43
אלטמארק יעקב — 231
אלטמארק יקותיאל — 231, 233, 232
אלטמארק שמעון — 43
אלטמארק שרה — 232, 233
אלטר יצחק-מאיר — 132
אלענבערג — 89, 210, 217
אלענבערג הערשל — 194
אלענבערג וועלוול — 98, 194
אלענבערג מרדכי-מענדל — 30, 32, 95, 98, 99, 198, 224
אלענבערג נעמי — 194
אלענבערג קראסע — 194
אלשאקער בוטשע (ברוך) — 64
אלשאקער יהודה — 89
אלשאקער יצחק-יוסף — 63
אלשאקער יעקב — 64
אלשאקער משה-אהרון — 98
אלשאקער רוחמה — 65
אלשאקער שיינע-פרומע-מלכה — 63
אלתר (בוטשע בעקערס איידעם) — 31
אלתרמן שלמה — 194
אנדערס, גענעראל — 199
אניעלעוויטש אברהם — 115, 117, 118
אניעלעוויטש מרדכי — 115, 116, 117, 119, 120, 195
אניעלעוויטש פייגע — 115, 118
אנסקי ש. — 126
אסטער משה — 32
אסטראוויאק ביניש — 42, 52
אסטראוויאק ברכהטשע — 82
אסטראוויאק (דאראושקאוש) — 53
אסטראוויאק לאה — 102
אסטראוויאק ריווטשע — 31
אסטראוויאק שמואלקע — 147
אסטרי — 85, 166
אסטרי משה — 30
אסטרי משה-זעליק — 83, 84, 85
אסטרי פייוול — 82
אסמאן ישראל — 69, 124, 125, 126, 137, 143, 145, 205, 229, 214, 207
אסמאן לאה — 127
אסמאן פנינה — 127
אסמאן שלמה — 127
אסענהאלץ דוואשע — 206, 214
אסף — 142
אסתר (הערשל מלמדס ווייב) — 151
אסתרזון אברהם-מרדכי — 69
אסתרזון יהודה — 108
אפלבוים — 147
אפלבוים טש. — 216, 225
אפעלבוים חנא (טש.) — 65, 130, 208,
אפענבאך — 125
אפענבאך חנא (טש.) — 65, 130, 208, 238
אראנסאן שמעון — 232
אראנסאן שמעון — 231
ארבוז חיים — 194
אריה טרעפער — 71
ארסטי משה — 224
ארענשטיין (גאלדוואסער) פעסע — 50, 206, 214
ארענשטיין פערל — 50
ארענשטיין שמואל-עלי — 50, 69
אשכנזי — 224
אשר גרשון (רב) — 132
אש שלום — 87

באבעק יצחק — 83
באדניק דוד — 103
באוכמאן שלום — 136
באלטסלאוו כראברי — 13
באלפור — 62
באמאש שלמה — 108
באמוץ נחום — 55
באנאך אברהם — 89
באסלאוו מאקס — 223
באראבאוו — 64, 73, 75, 77, 238
בארוך חיים-בנימין — 30, 147
בארענץ — 48
בארון פאן מינכהאוזען — 154
באראן משה — 35, 36
בארבאשעוויטש יולי'אן — 12
בארבאוו — 192
בארענשטיין משה — 224
בארענשטיין שעפסיל — 32
בארשטיין הערשל — 224
באשע, פרוי פון ר' בנימין — 97
בהרב אברהם — 90, 109
בהרב ברוך וועלוול — 132
בהרב גיטעלע — 132
בהרב זאב — 206, 214
בהרב חיים — 30, 80
בהרב יהושע — 132, 197, 198, 199, 200
בהרב יוסף — 132
בהרב (בארוי) יצחק (איטשע) — 26, 27, 28, 29, 32, 36, 37, 38, 50, 53, 98, 128, 132, 166, 196, 231, 232
בהרב מאטל (שוחט) — 32, 38, 131, 132, 147
בהרב ישראל — 109, 132
בהרב לייבל — 132
בהרב מרדכי — 200
בהרב משה — 28, 311, 38, 132
בהרב פייגע — 132, 197, 200, 232
בהרב פייוול — 131, 132, 165
בהרב רבקה — 132, 197, 200
בהרב רחלע — 200
בהרב שלמה — 200
בהרב שרה — 131
בוגראשאוו — 211, 218
בוטשע דער בעקער (סטאליק) — 31, 53, 98
בונם-לייב מלמד — 144
בולאק באריס אדאמאוויטש — 179, 180, 181, 184
בוקסבוים נ. — 76
בוקשטיין — 26
בורשטיין אברהמקע — 104
בורשטיין בונם — 86
בורשטיין ברוך-מענדל — 32
בורשטיין הערי — 226, 238
בורשטיין חיים — 110
בורשטיין יאנקל — 19, 123
בורשטיין יחיאל — 221, 224
בורשטיין מינדל — 110
בורשטיין משה-אברהם — 110
בורשטיין קרייזדל — 32
בורשטיין שלמה — 59
בושאזע — 74, 76, 89
בושאזע אברהם — 108
בושאזע אלטע — 50
בושאזע אסתר — 80, 110
בושאזע בערל — 80, 81, 108
בושאזע הענעך — 98
בושאזע יוכבד — 110
בושאזע יחיאל — 28, 39, 40, 50, 104, 127, 156, 207, 214
בושאזע מ. — 73, 76
בושאזע רבקה — 110
בושאזע שרהטשע — 89, 104
בושעזשינסקי — 72, 76
בושעזשינסקי ניסן — 31, 224
בושעשינסקי שמואל-לייב — 239
ביאלאס — 207, 211, 214, 218
ביאליק ח. נ. — 19, 69, 82

ביאליסטאקא בעלא — 176
ביאליסטאק (ביאלאס) חיים — 69
ביאליסטאק יצחק-הערש — 32, 35, 36, 38, 69
ביבערמאן יאיר („דושערר") — 136
בילאק יאנעק — 195
ביילים — 62
בילע דער קליינער — 50
ביניש טרעגער — 49
בינדוסקי יוסף — 59, 224
בינדוסקי רחל — 59
ביסמאנאווסקי רבקה — 200, 213, 219
בלאסקא אברהם — 231
בלום חוה — 110
בלומשטיין — 89
בלומשטיין יעקב — 32
בלומשטיין נחמה — 89, 90
בלינדער רבי — 147
בן-אונו אשר — 213, 219
בן-גוריון דוד — 136, 137
בנדוב יוסף — 33
בנימין (ישראל-מענדל בעקערס זון) — 138
בסוק משה — 194
בענדשאמין אהרון — 226
בענגאל אייזיק — 224
בערדישעווסקי מיכה-יוסף — 125
בעריש טשארנעס — 139
בערל קאוואל — 168
בערנשטיין מאריס — 224
בערנשטיין מרדכ' וו. — 33
בערנשטיין נחמה — 232, 233
בערעגשטיין אברהם — 231, 232, 233
ר' בער פון יאזלאוויטש — 125
בראדא בערל — 116, 120
בראדאשש — 146
בראדאשש אברהם — 26, 27
בראדע בנימין — 32
בראדער מאטל — 129
בראדער רייצע — 129
בראדער שלמה (שוחט) — 129
בראטמאכער (לערער) — 76
בראמא — 83, 85, 147, 205
בראמא מיכאל — 90, 109
בראמא פייע — 82
בראמא שמואל — 31, 85, 206, 214
בראמבערג אברהם — 231
בראנשטיין בונם — 177, 237
בראנשטיין בינעק — 177
בראנשטיין זלאטקא — 232, 233
בראנשטיין יעקב — 212, 219, 231, 233, 232
בראנשטיין ישראלקע — 109
בראנשטיין מנחם — 81, 82
בראנשטיין פייגע — 89
בראנשטיין פישל — 28, 31, 84
בראנשטיין צבי, הרב — 201, 202, 210, 211, 217, 218, 225
בראק — 41, 53
בראק בנימין-חיים — 89, 210, 217
בראק הערשל — 147
ברוכאנסקי אליהו — 108, 109, 124, 212, 219
ברוכאנסקי חיים-מלכ'אל — 108, 121, 124
ברוכאנסקי י. — 124
ברוכאנסקי מנחם — 108
ברוכאנסקי משה — 108
ברון שלמה — 200
ברעסט לעאן — 233
ברעסלער לייבל (אריה) — 65, 70
ברעסלער מענדעלע — 33, 38
בשבש בנימין — 97

גאבליב, ד"ר — 63, 72
גאלאמב אליהו — 70, 71
גאלאנסקי אשר — 170
גאלדואסער דבורה — 186
גאלדבארשט העניע — 208, 210, 216, 217
גאלדוואסער ישראל — 28, 39, 41, 137
גאלדוואסער חיים-דוד — 28, 35, 36, 38
גאלדמאן — 84, 89
גאלדמאן אברהם — 224
גאלדמאן אליהו-מאיר — 26, 28, 32, 53, 70, 82, 96, 98, 108, 127, 170
גאלדמאן עלקע — 100, 127
גאלדבערג אליהו-מאיר — 84
גאלדפאדן — 57
גאלדפאדער ב. — 231
גאלדשטיין אברהם — 224
גאלדשטיין (נאדעל) לאה — 78, 207, 214
גאלדשטיין רחלע — 79
גאנטאר משה-לייב — 189
גארנצע חיים — 42
גבעתי — 135
גדליהו שוחט טעניטש — 32, 96
גוויזדאלסקי דאדא — 233
גוויזדאלסקי יואל — 232, 233
גוטמאן ישראל — 115, 117
גוטמאכער אליהו — 82
גוטשטאט, ד"ר — 84, 86
גוטשטאט (דענטיסטין) — 30, 52
גוסטאוו אדאלף — 12
גורני (גורנער) דוד — 28, 97, 98, 127
גורני יוסף — 163
גורני פאלעק — 30
גורני רפאל — 80, 81
גורני שמעיה — 30
גורני שייקע — 65, 70, 108
גורנער — 89
גורנער ישעיהו — 70
גורשטיין פייוול — 42
גזשעגדע מאטל — 186
גיטערמאן — 84, 86
גילבערט שלמה — 50
גילטשיק — 192
גלאס ח. — 76
גלית — 126
גמרא צבי-יעקב — 83, 169, 224
גמרא שמואל — 222
געלער חיים (קאמאשנאכער) — 167
געלמאן אליקים-געצל — 193
געלמאן יוסף — 193
געלמאן שרה-רבקה — 193
געלערנטער שמחה — 101
גערשאנאוויטש שמחה — 42
גערשקאוסקי הערש-פייוול — 31
גראבינא וו. — 99
גראויצקי יוסף — 34, 36, 38
גראן-גענזעלע — 137
גראנאט ישראל — 41, 42
גראסבארד זלמן — 98
גראסבארד ישראל — 65, 70, 109
גראסבארד מרים — 50
גראסבארד שאול — 89
גראפע ברוך — 197
גראפע שלום — 212, 219, 237
גרובאס מרדכי (מארדאק) — 194
גרודקע — 124
גרודקע ברריינע — 124
גרודקע חיים-בער — 124
גרושקא יצחק — 232
גרושקע איטשע — 231
גרושקע י. — 231, 232, 233
גרושקע מאטל — 231
גרייזער מ. — 234
גרינבוים יצחק — 27, 33
גרינבערג יאנקל — 179
גרינבערג משה-מענדל — 35, 36, 38
גרינבערג נחום — 231, 232
גרינבערג פייוול — 89, 90
גריניצקי (חזן) — 131
גרינפעדער מ. (מ. פעדערגרין) — 157

דאברעס — 43
דאברעס גדליהו — 239
דאבקין אליהו — 70
דאברעס ברוך (בענע) — 99, 222, 223
דאדזישלאווער מלמד — 146
דאמב — 89
דאמב דוד-לייב — 32
דאמב יחיאל-מאיר — 31, 95
דאמב (לערער) — 170
דאמב מרדכי-מענדל — 95, 98
דאנטשיבע די גראבע — 55
דאן שאול — 167
דאסטאיעווסקי — 87
דאראעמבוס נחמן — 108
דבורה די שטריקערמאכערקע — 31, 102
דובנער אברהם — 231
דובנער יהושע — 229, 232
דוד המלך — 24, 126, 142
דוד וואלוויישעס — 139
דודשטע (באלעגאלע) — 57
דוד-שלמה (רב) — 33
דויטשער חנה — 78
דובאנעק יחיאל-מאיר — 28, 41, 75, 137, 138
דושובאג — 137
דושיגאן — 59
דושיק יידל — 231
דושענגאוויטש ישראלקע — 198
דייטשער חנה — 80
דירעקטאר — 213, 219
דירעקטאר (לערמאן) לאה — 185
דייק ישראל — 231
דייק ליבע — 233
דמאווסקי — 58
דן — 50, 58, 137
דן עלי — 144
דערגיטש — 73, 74
„דער היטלמאכער" (עברי-מלמד) — 145
דער שטומער בעקער — 155, 156
דער שטומער שניידער — 156
דראזדאווסקי — 11

האלאנד אברהמטשע — 33
האלאנד איטשע — 109
האלאנד ביניש — 43
האלאנד זאב — 136
האלאנד יאסל — 170
האלאנד יצחק-אהרון — 109
האלאנד לייב — 36

האלאנד מאקס — 224, 226
האלאנד משה — 136
האלאנד פייגע-צירל — 43
האלאנד רבקה — 136
האלאנד שמואל-לייב — 31, 38
האלאנד שרה-רויזע — 43, 82
האלדאק דוד-לייב — 128
האלדין — 170
האלצמאן בינע — 80
האלדאק בעריש — 83, 152
האלצמאן הערשל — 31, 57
האלצמאן יעקב — 28, 31
האלצמאן לייב — 209, 217
האלצמאן מאיר-לייב — 91, 233
האלאנד מיכאל — 89
האלצמאן משה — 50
האלצמאן סענדער — 231, 232
האלצמאן (פאַרבער) — 153
האלצמאן-ראכמאן בינע — 205
האר־טגלאס, דעפוטאט — 33
הוסיניצקי ברוך — 83
הוסטענסקי כאסיע — 231
היטלער — 21, 177
היילער חיים-חייקל — 32, 35, 36, 38, 164
היילער גיטעלע — 89
היילער לאה — 53
הירשביין פרץ — 87
המן הרשע — 153
הנה מלכה — 50
העלער בינם — 161
העמדעלים זושע — 120
העמדע די קצבטע — 139
העס משה — 128
הערטעלס יאהאן — 126
הערי — 55
הערץ גבריאל — 189, 190
הערצל שעאדאר-זאב — 82, 90, 128
הערץ מאטל — 189
הערץ פאניע — 188
הערץ פישל — 188, 189, 191
הערשל דער בעלער — 58, 147
הערש-לייב שינדלמאכער (גאנצאזש) — 152, 153
הערשל מלמד — 151, 152
הערשעלע קורלאפ — 143, 144
הערשענקע (הערשל) וואסערטרעגער — 31, 32, 54, 55, 57, 95, 137, 145, 143, 142, 141

וואזא — 12, 13
וואיעוודזקי — 35, 37
וואלינסקי בעריש — 32
וואל — 76
וואלמאן יעקב — 30, 42, 77, 86
וואלסקי — 29
וואלערעק — 59
וואנכאלסקא אננא — 195
וואנסאוער אייזיק — 181
וואנסאוער שמואל-חיים — 81, 82
וואנסאוער שרה — 181
וואצעק (געסא-קעמפער און פאַרטיזא-נער) — 194
וואשאווסקי — 213, 219
וויאשער שמואל — 231
וויגאדע חייה — 40
וויגאדע ישראל — 40
וויגאדע ליבער — 40, 206, 214
וויגאדע ראובן — 40
ווידעלעץ שמואל — 222, 224, 225
וויטקינד הלל — 103
ווילנסקי ביילע — 97, 200
ווילנער אריה — 116, 119
ווילנער (ווילענסקי) אברהם — 200, 208, 209, 211, 213, 215, 219, 218, 218, 217
ווילענסקי בעריש — 53, 97, 200
ווילענסקי ירחמיאל — 4, 6, 8, 131, 200, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219
ווילנסקי לייבל — 231, 232
ווינינריך, ד"ר — 76
ווינטער מרדכי — 30
ווינסטראוס יעקב — 185
ווינסבער זלאטע — 180
וויסאצקי — 239
וויסאצקי אישטש-מאיר — 239
וויסאצקי יצחק-מאיר — 30, 32, 146
וויסטינעצק(י)א — 50, 76, 82
וויסטענעצקי חנה — 41
וויסטינעצקי ישראל-יצחק — 108
ווייס יחיאל — 231
ווייסליץ יעקב — 104
ווייסמאן (פרלה) יצחק בן-נחום — 133
ווישרניצקי יאן — 90
ווישרניץ חיים-בנימין — 30, 96
ווישרניץ יאנקל — 86
וועלוול פישער — 133
וועלוועלע שיעס — 144
וועלוועליכע — 144
וועגנאזש יוסף — 28, 29, 32
וועגנגל אברהם — 178
וועגנגל דבורה — 232, 233
וועגנגל חנה (אנעטשקא) — 178, 180, 181, 184
וועגנגל מענדל — 231
וועגנגל סענדער — 232, 233
וועגנער — 147
וועגנער באלטשע — 165
וועגנער ח. — 237
וועגנער יהושע — 97, 99
וועגנער יצחק-הערש — 97, 146
וועגנער כעלטשע — 164
וועגנער מאטל — 95, 126, 147, 164
וועגנער משה — 164, 165, 166
וועגנער רייזעלע — 97, 164
וועגנער שרהלע — 164
וועגנראוו — 239
וועגנראוו חיים-נתן — 26, 27, 29, 39, 52, 57, 82, 85, 85, 98, 205, 206, 207, 214, 215
וועגנראוו שמחה-יעקב — 27, 41
וועגנדילאוסקא יאנינא — 176, 177
וועגנדילאוסקי יולעק — 176

זאוויטשאנסקי אברהמל — 177
זאזורסקי יעקב-דוד — 101
זאלאַרסקי שמואל — 81, 82
זאלוסקי לודוויג — 13
זאראמבער מענדל — 16
זאר — 76
זגרזיזק אברהם — 231, 232, 233, 234
זגרזיזק פישל — 231, 234
זגרזיזק יעקב — 233
זגרזיזק עטא — 232, 233, 234
זוזעל אברהם — 43
זוזעל איטשע-מאיר — 147
זוזעל בלומע — 89, 90
זוזעל משה — 20, 21
זוזעל (שניידער) — 53
זוזעל שרה — 42
ר' זונדל — 20
ר' זושע, פלאַצקער רבי — 120
זיגמונט אוגוסט — 13
זיגמונט דער דריטער — 12
זיגמונט דער ערשטער — 12, 13
זיידענבערג דוש. — 225
זיידענשטאט יוסף — 124
זילבערבערג חיים — 42
זילבערמאן-ניעסטענפאוער נעכע — 59
זילבערשטיין דוייזיק (יעקב) — 224, 225
זינגער י. י. — 224
זיסמאן שלום — 28, 32, 96
ר' זישע — 97
זישע טעפהענדלער — 138
זלאטאגוויאדא יצחק — 231
זלאטמאן (אניעלעוויטש) צירל — 115, 117, 118
זמיר אברהם — 137
זמיר (בזשאזא) רחל — 137, 206, 214
זמיר יצחק — 137
זעלטמאן — 89
זעלטמאן יוסף — 42
זעליק פישער — 16, 59, 153

ח. א. — 168
חוה — 139
חוני המעגל — 126
חייה די בעקערין — 146
חייה-נעשע — 41
חייה סורקעלעס — 156
חייט — 75
חיים — 55, 56
חיים דער פישער — 59
חיים-העניך — 150
חיים-העניכל — 56
חיים ניסן — 239
חינקעלע — 31, 32
חנא — 131
חנא-יידל (בעקער) — 42
חנה — 139
חנה די אלמנה — 147
חפץ שמעון ארי' — 31, 95, 99, 101, 102, 103
חשמל — 213, 219

טאוב יונה — 53
טאלסטאי — 87
טאנדעטשאוש — 89
טאנדעטשאוש מרדכי — 232
טאניא (קראנקנשוועסטער) — 179, 183
טאנדעטער מרדכי — 231
טאפפעל מאריס — 222, 224, 225, 226
טוביה (שמש) — 95
טויב מאשקע — 109
טונקעלער, דער — 72
טורקאוו יאנאס — 116, 118
טזשישעוער וועלוול — 50
טיק בנימין — 50, 73, 74
טיק ישראל-יצחק — 99
טעבענס-שולץ — 194, 195, 196
טעגענבוים — 90, 111

טענענבוים אברהם — 136
טענענבוים אברהם-חיים — 136
טענענבוים ברוך-דוד — 137
טענענבוים חנה — 137
טענענבוים ישראל — 89, 231
טעף — 207, 214
טעף אברהם-דוד — 227
טעף (העלין) בעלא — 51, 229
טראָנע (מענדל מלמד ווייב) — 146
טרונק י. י. — 23
טריידאָם — 11, 12
טרעמבלינסקי חיים — 41
טשלענאָוו, ד"ר — 69
טשעכאַנאָוו — 224
טשעכאַנאָוו מאלי — 129
טשעכאַנאָוו מאָקס (טשעכאַנאָווסקי אברהם-מרדכי) — 22, 26
טשעכאַנאָוו מרדכי — 129, 130
טשעכיזיער יצחק — 193
טשעכאַנאָווצקע אלטה — 53
טשערוויאַנאַגורא בעריש — 32
טשערוויאַנאַגורא דוד — 26
טשערוויאַנאַגורא יואל — 42
טשערוויאַנאַגורא יואל — 53, 166
טשערנאָוויעצקי — 65
טשערניאָקאָוו אדאָם — 200, 201
טשערנין לעאן — 224
טשערקין, ד"ר — 131

יאָגאדא יחזקאל — 26
יאָגאדא אברהם — 28
יאָגאדא חיים — 81, 82
יאָגאדא — 89
יאָגאדא מרדכי — 178
יאָגאדא סעם — 224
יאבלאָנסקי — 195
יאושזון ב. (איטשעלע) — 23
יאושעמסקי מ. — 76, 77
יאָנקעלע (פייגע פישערקעס איידעם — 171
יאָנקל שוחט — 20, 53
יאָניש רחל — 30
יאניש — 82
יאניש יוסף — 207, 209, 213, 219, 215, 217
יאָנושעוויטש ליבל — 178, 179, 180, 184
יאָנושעוויטש — 178, 179, 180
יאָנושעוויטש ברוך — 180
יאָנושעוויטש צביה — 180
יאָנושעוויטש ראָזא — 180, 181, 183
יאָנאָוויטש — 43
יאָנקל (שמיד) — 21
יאָנעק (פאָרטיאָנער) — 174
יאָנקל קצב — 177
יאָסקע (נעריטנער) — 20
יאָסל קצב — 15
יאָסעלע דער גרויסער — 56
יאָסקאָוויטש משה-דוד — 28, 70, 82, 84
יאָסקאָוויטש חיים-אהרון — 222
יאָסקאָוויטש אברהם-יאָסל — 72
יאָסקאָוויטש לילי — 225
יאָסקאָוויטש — 238
יאָקובאָוויטש יעקב — 29, 82, 86, 98, 108
יאָקובאָוויטש — 50, 123, 137, 138
יאָקובאָוויטש-טאָבאָק בינע — 80
יאָקובאָוויטש חנה — 80, 89, 90
יאָנאָסאָוויטש חיים — 84, 85, 86
יאָקובאָוויטש יוסף — 101
יאָקובאָוויטש וועלוול — 110
יאָקובאָוויטש דניאל — 110
יאָקובאָוויטש חיים-אהרון — 224
יודותן — 142
יהונתל פראָגער (יהונתן אייבעשיץ) — 125
יהושע בר' משה יוסף, הרב — 225
יונה קצב — 156
יוניש (דאָמענו-שניידער) — 146
יודקס — 78
יחיאל פ. — 78
יחיאל מאיר (גבאי) — 106
יחיאל (נעטא-קעמפער) — 116, 119
יחיאלי חוה — 200
יחיאלי (שולץ) פנחס — 4, 209, 210, 211, 213, 216, 217, 218, 219
יידל קאָשעמאָכער — 141
יידל פאלקער — 139
יידל פאלקער — 56
ר' יוסף מאָמשינוב — 121
יונגהייער יולעק — 194
יונגשטיין — 27, 50, 57, 165
יורמאן — 39, 73, 74, 137
יזדוואב אברהם — 28, 12
יעקב שמילקעס — 31
יעקב (ישראל שניידערס זון) — 39
יעקב-יודל קאָשעמאָכערס — 69
יעקב פ. — 78
יעקב-יוסף — 109
יעקב פראָנק — 125
יעקב-ישראל מלמד — 140, 141, 153
יעקב-אריה קצב — 146, 147
יפה אברהם, רבי — 103
יצחק שניידער — 41
יצחק דער שוואַרצער — 50, 57
יצחק — 55
יצחק-יעקב — 139, 144
יצחק-בער חסיד — 140
יצחק-הערש — 147
יצחק-יעקב שמש — 158
ישמח מרדכי — 232, 233, 234
ישמח עווא — 232, 233, 234, 235
ישמח (איסמאָן) מרדכי — 231
ישמח (איסמאָן) הערשל — 231
ישמח ברוך — 77, 87, 105, 212, 219, 231, 232, 233, 234, 235, 237
ר' ישראל — 20
ישראל שניידער — 39

כאָנאָוויטש לעאן — 33
כאצקל מלמד — 139
כהן בעריש — 17
כהן צפורה — 200
כושאן יצחק — 28
כושאן — 84
כילעס חמה-בעשע — 76
כינענקע-רחל — 139, 142
כלעבאָווסקי בראָניסלאָו — 11
כספי ישראל — 131
כספי (סרברניק) מנחם — 4, 14, 131, 162, 212, 213, 219
כעלענאָווסקי — 74

לאדושער מלמד — 53, 146
לאה-איטשע די גראָבע — 55
לאהלע די משוגענע — 56
לאָיעק — 61
לאָכער יאָסקע — 32
לאָמושער יוסף — 103
לאנדא יוסף — 26, 27
לאָנדענסקי נחמן-דוד — 103
לאָקשעטש מרדכי — 138
ליבא א., ד"ר — 201
ליבערמאן חיים — 126
לייבל דער לאָנגער — 97
ליחמן — 17
ליטערע זעליק — 185
ליכטמאן דוד — 53
ליכטענבוים — 116, 119
ליכטענשטיין — 50
ליכט דוד — 235
לייכער, ד"ר — 18, 28, 29, 30, 31, 52, 84, 86, 107, 128, 129, 156
לייזער שטריקמאכער — 138
לייזער אברהם — 157
ליס — 53
ליס חיים-מאיר — 19, 30, 82, 96
ליסמאן — 76
לייעלעס י. — 236
ליסקיעוויטש — 35, 36, 37
לייקין יעקב — 194
ליסאָוויצקי לייבל — 233
לעווין אברהם-משה — 26, 28
לעווין יעקב — 30, 32, 233
לעווין — 30, 74, 75
לעווי מאָריס — 224
לעווין שרה — 50
לעווין חיים — 51
לעווין ראובן — 53
לעווין חיים-שלמה — 65, 69, 72, 73
לעוו יצחק — 76
לעווינער — 89
לעווינסקי לייזער — 103
לעווינשטיין יוסף — 132
לעווסקי אישא — 194
לעווינער יוסף — 53
לעמבערג מרדכי-מענדל — 29
לערנער אברהם — 31
לערמאן יצחק — 186
לערמאן מרדכי — 185
לערמאן שלמה — 185
לערמאן אברהם — 102, 103
לעשטשינסקי (דענטיסט) — 30, 52

מאָהלער רפאל, ד"ר — 76
מאטל קאָוואַלס — 97
מאטל — 138
מאטעס-פייוול דער קרעמער — 152
מאטשויש — 62
מאלאָוואנטשיק (פעלדשער) — 52, 110, 128, 156, 157
מאלאטשק רוזשקע — 31
מאלאָוואנטשיק — 76
מאלטשיק יהודה-יוסף — 31, 82, 85, 86, 224
מאלטשעק לאה — 72
מאלטשיק — 85, 110
מאלטשיק שמערל — 231
מאלטשיק משה — 231
מאלינג רחל — 73
מאלינג ישראל — 89, 90
מאלאָוואנטשיק שמעון-זכריה — 102, 129

מאלאוואנטשיק שמעון — 137
מאלינאווסקי — 175
מאנדרי יצחק — 28, 29, 32, 98
מאנדרי-בייניש — 145
מאנדרי — 110, 111, 212, 219
מאנדרי אביגדור — 128
מאנקיטא יעקב — 231, 232, 233, 234
מאריליא (פאַרטיזאַנערין) — 174
מארכעווקע חיים — 31, 53
מארכעווקע סימע — 82
105, 110, 120, 121
מאסטבוים יואל — 76
מאסקאוויטש — 110
מארקוסכאמער חוה — 31, 102
מארקוסכאמער יעקב — 32
מארקוסכאמער משה — 42
מארקוס סימע — 42
מארקוסכאמער יצחק — 51, 55, 141, 207, 214
(עלפי טעות ארויסגעפאלן אלס מחבר פון דער ארבעט „זיי דארפן פאראייביקט וועלן" — ז' 141).
מארקוסכאמער אברהמל — 51, 104, 109
מארקוסכאמער — 239
מארגנשטערן יעקב-אריה — 33, 53, 95
מארגנשטערן (רביצין) — 100
מארגנשטערן יעקב-אריה, הרב — 101,
מארגנשטערן ישראל-יצחק — 121
מארגנשטערן אלימלך יהודה — 121
מארגנשטערן מרדכי — 121
מארגנשטערן בעריש — 121
מארגנשטערן דוד-שלמה — 121
מארגנשטערן יעקב-יהודה (הרב) — 132
מארגענטוי הענרי — 45
מאנטעפיאַרע משה — 45
מארקיש פרץ — 40, 72
מארקס קאַרל — 77
„מוישעליכע" — 53
מאַסנינ, ד"ר — 184
מידלאַשש קורנעט מרים — 132
מיטלסבאך יעקב — 4, 39, 51, 65, 70, 72, 73, 74, 75, 153, 200, 205, 207, 209, 210, 211, 214, 217, 219
מיטלסבאך מיכאל — 200
מיטלסבאך אשר — 231
מיטלסבערג אברהם — 222
מיימאן יצחק — 231
מיכאלקעס שלום — 145, 157, 158
מיכאלקעס עליע — 239
מיכאלקעס פיגע — 239
מילעווסקי — 175, 176
מינץ מאַטעס — 117
מיאַרע — 89
מינקאווסקי פיגע — 124
מיקאליי דער צוויי־טער — 23
מישאריק אברהם-יוסף בן אליעזר — 39
מוסבערג צביקה — 134, 135, 136
מוסבערג פנינה — 136
מושקאַט — 207, 214
מושקאַט שמחה — 133, 148
מושקאַט ה. 133, 228
מלכה (אלשאקער) — 64
מלכיאל שוחט — 53, 164, 165
מנחם-מענדל, אלעקסאַנדער רבי — 97, 120
„מסינג" לייזער — 17
מעטש מיטן פידל — 55, 56, 137
מעסינג — 89
מענדל מורה-הוראה (ברעסלער) — 40, 99, 100, 140
מעיער — 14
מענדעלסאַן שלמה — 76
ר' מענדל — 16
מענדל קאַלב — 144
מענדעלע (מלמד) — 145, 146
מענדל טראַנעס — 146
מענדל בראַדאַטש — 155
מרגלית — 213, 219
מרדכי חנתם — 32
מרדכי-יאַסל — 239
משהל בעקער — 157, 164
משה טאַנדייט-שניידער — 152
משה רבינו — 149
משהלע, דער קליינער — 162
משה הנפח (קאַוואַל) — 15

נאגל מנחם (מענדל) — 81
נאַדעל יצחק — 89, 109
נאַוואַגרודזקי מאַטל — 196
נאַוואַגראַדזקי וועלוול — 76, 77
נאַוואַגרודזקי משה-מאיר — 82
נאַוואַדוואַרסקי דוד — 194, 196
נאַוואַמינסקי שמחה — 109
נאַוואַמינסקי יוסף — 231
נאַוואַמינסקי חייה — 50
נאַוואַמינסקי — 50
נאַוואַמינסקי משה — 26
נאַמבערג ח. ד., — 27, 87, 234
נאַסעלע (קלעזמער) — 55, 56
נודעל (נאַדעל) לאה — 53, 208, 216
נודעל יצחק — 206, 214
נוזיק (נח'קע) באַהעלפער, וואַסערטרע־ גער — 140, 141
נחום פישער — 156
נחום סטאַליער — 41
ניגער ש. — 126
ניזווזיצקי מרדכי — 233
ניימאן איטשע (יצחק) — 26, 36, 37, 38, 50, 177, 197, 232
ניימאן יעקב — 26, 98, 206, 207, 214
ניימאן — 166, 206, 214
ניימאן שמחה-משה — 43
ניימאַרק שלמה — 65
ניימאַרק חיה — 80
ניימאַרק גיטל — 89
ניימאַרק אברהם — 239
ניימאַרק משה — 239
ניסענבוים יצחק, הרב — 26, 27
ניסן בעלזער — 124
ניסעלע (קלעזמער) — 150
ניסטענפאַווער שמואל — 59
נעכטשע (נעכע) די פישערין — 153, 156

סאַבאַלעווסקי — 111
סאַוויצקי סטעפאַן — 195
סאַלאַנטער יוסף — 31
סאַלאַנטער ישראל — 102
סאַנע שוסטער — 41
סאַניע (קראַנקנשוועסטער) — 183, 184
סאַפירשטיין מאַטל — 42
סאַפירשטיין לייזער — 98
סאַפירשטיין בעריש — 207, 215
סאַקאַל — 50, 197
סאַקאַל אסתר-מינדל — 121
סאַקאַל הערש-יוסף — 64
סאַקאַל יהושע — 28, 32
סאַקאַל ישראל — 199, 232, 233
סאַקאַל משה — 26, 76, 77, 121
סאַקאַל ס. — 231
סאַקאַלאַוו נחום — 23, 82
סטאַליק משה — 52, 53, 166
סטאַניסלאַווער משה-טוביה — 23
סטאַשוינסקי — 37
סטאַלין — 41, 199
סטוליק צבי-יוסף — 53
סטאַליק בוטשע (ברוך) — 98, 102, 224
סטאַלאַק אברהם — 195
סטאַליק חנינא — 207, 215
סטאַלנער אהרון — 103
סטאַלנער נח — 103
סטאַראַוויעצקי משה — 77
סטאַניסלאַוו אוגוסט — 12
סטעטשינער חיים — 103
סילווער צדוק — 131
סילווער, הרב — 212, 219, 225
סיראַטא גרשון — 46, 99, 100
סענאל בערטשע — 27
סענאל חוה — 27
סענאל יחיאל — 50
סענאל — 74, 166
סענאַלאַוויטש ז. — 76
סענדעראַוויטש וועלוול — 231
סעווערין פון ווישקאַוו — 12, 13, 14
סרעבראַ חנה — 177
סרעברניק — 166
סרעברניק (סרעבניק) שמעון (שמעון מלמד) — 17, 20, 21, 31, 32, 95, 97, 131, 130
סרעברניק יאַסל — 17
סרעברניק פייגע — 131
סרולקע קאַמאַשנמאַכער — 137
סקלאַדקאַווסקי — 58
סקימבאַראַוויטש היפאַליט — 12

ע
עדעלמאן חוה — 89
עזריאלקע — 139
עלבוים נחמן — 197
עלבוים ליייזער — 197
עלבוים פעשע — 197
עלבוים משה — 190
עלבוים חוה — 179, 181
עלבוים, — 86, 191
עלבוים מלכה — 38
עלבוים שמואל — 28, 24, 38, 98
עלבוים זונדל — 29, 84, 86, 89, 90, 104, 197
עליע-מאיר בעקער — 59, 137
עלקע-שאשע די באַלעגאַליעט — 59
עפשטיין מענדל — 99
עפשטיין הענעך — 50
עפשטיין ציינאַמאן דוד — 50
עפשטיין אלתר — 50
עפשטיין יצחק — 20, 21, 27, 29, 30, 32, 53, 86, 95, 98, 99, 196
עפשטיין משה — 27, 50
עפשטיין הענגיע — 27
עפשטיין מלכה — 65, 70
ערליך אליהו — 194
ערנשטיין פייוול — 77
ערנסט ש. — 127

ג׳אולאוסקי סטאניסלאוו — 18, 35, 37
פאזור שמעון — 81, 82
פאט א. — 53
פאטאוכל (קלעזמער) — 56, 137, 139, 150
פאלייוך יעקב — 60, 212, 219, 233, 235
פ(א)לאצקער יאסל — 84, 86
פאמט יוסף — 151
פאמט נאטע — 42
פאמט משה — 207, 208, 214, 215
פאמט יעקב — 208, 216
פאמט — 239
פאניע גנב — 155
פארניאזש (מלמד) — 53
פארעניאזש אברהמל — 59
פיניאמשטיק מיישטע — 89, 90
פאניאטאוסקי מיכאל — 12
פארבער — 166
פארבשטיין — 235
פארבשטיין משה — 57, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 219
פארבשטיין ה. 33
פארבשטיין מאטל — 82
פארבשטיין שמחה — 206, 214
פאסטאלסקי שייקע (ישעיהו) — 29, 42, 83, 84, 85, 86, 99
פאסטאלסקי — 85, 86, 206, 214, 239
פאסטאלסקי מאיר — 207, 209, 214, 217
פאסטאלסקי משה — 233
פאסקאוויטש שמחה — 231
פאסקאוויטש שמחה — 232, 233
פאפאוסקי אלתר — 42
פאפאוסקי אברהם — 76
פאפאוסקי וועלוול — 76, 168, 169
פאפאוסקי יאסל — 110, 157
פאפאוסקי לייבל — 167
פאפאוסקי משה — 168
פאפאוסקי יוסף — 231, 232, 233
פאשקארניק, אינזשענער — 173, 174
פאפיר פנינה — 195
פאקטאר יוסף — 231
פאקטאר יוסף — 231
פארוועך יחזקאל — 222
פארוועך מאלי — 224, 225, 226
פאעקס משה — 239
פאעקס שפרה — 239
פאעקס וועלוול — 239
פאעקס ישראל — 239
פולאר פייוול — 191
פונס — 50
„פופסקי״ („פופ״) — 136
פופערמילך יעקב — 195
פזשעמיראוועך יעקב — 28
פייגע די בלינדע — 53
פייגנבלאט יעקב — 195, 196
פייגע די פישערקע — 171
פייוול משחס — 140
פיניק יעקב — 185
פילידאוויטש וואניא — 180, 181, 184, 185
פילסודסקי יוזעף — 18, 82
פילפאוווסקי — 27
פילער (פולאר) פייוול — 43
פילער רחל — 43
פינג-מאטעס — 153
פיינציג פנחס — 26, 29, 50
פיינציג מינדל — 177
פינסקער לעא — 128
פיינשטיין אברהם-אשר — 33
פינקעלשטיין לעא — 76
פיעניק פנחס — 28, 32
פיעטרושקא שׁ. — 125
פיצעניק (לערערין) — 50
„פישקע מיט דער קישקע״ — 101
פלאצקער יוסף — 86
פלאנטשאק יעקב-משה — 30
פלאנטשיק יעקב-דוד — 32
פלאנטשאק יעקב-יוסף — 96
פלודע הערש-מעכל — 180, 181
פלודע ליבע — 180, 181
פלודע אסתר-דבורה — 180, 181
פלודע דוד — 180
פלודע לייבל — 179, 181, 184
פלודע דוד — 179, 181
פלוסקאלאווסקי — 76
פליישמאן משה — 225
פ. מ. ר. — 100
פעטערזיל י. — 76
פעטשעניק יוסף — 100
פעטשעניק — 26
פעפקע דער שוסטער — 59, 96
פערדמאן אברהם — 39
פערלע משה — 65
פעדערגרין מ. (גרינפעדער) — 157, 158
פעלנער זלמן — 82, 83, 98
פערלע ישראל-יצחק — 132, 133
פערלע פריידע — 132, 133
פפעפער יעקב — 222
פערצאוויטש דוב-בער — 202
פראגער ש. — 126
פראגער מאיר — 198
פראגער שלמה — 231, 232
פראגער הינדע — 232
פראגער יידל — 71
פראגער — 89
פרוימאוויטש גאלדע — 110, 174
פרוימאוויטש יוכבד — 110
פרומאוויטש רחל — 170, 172
פרומאוויטש חוה — 170
פרומאוויטש פייגע — 170
פרומאוויטש חיים-שלמה — 174
פרומאוויטש באלטשע — 174
פריימאן — 166
פרידמאן יהושע-חיים — 31
פרידמאן שלמה — 98
פרידמאן מרדכי — 137
פרידמאן ישראל — 6, 8
פרידער אברהם — 41, 42
פריידע שלום-מעכלס — 156
פריינט אברהם (לערער) — 71, 74
פרימער חיים — 195
פרעה — 144
פרענקעל י. — 202
פרץ י. ל. — 57, 81, 87, 125, 126, 127
פרישמאן דוד — 81
פרישמאן חיים-יהושע — 82
פשעמיראוועך — 53
פשעמיראוועך משה — 234
פשעצקי יעקב-דוד — 29, 82, 84, 86, 99, 129, 177, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 215, 216
פשעטקי לייביש — 26, 27, 53, 98, 164, 165, 168
פשעטקי — 53, 206, 214
פשעפקי סערעלע — 200
פשעשטשעלענייע משה — 28, 32
פשעשטשעלענייע (טאקער) — 186
פשעשטשעלענייע יוסף — 233
פשערעמבסקי ווינצענטי — 12, 13

צ׳וקערמאן יצחק (אנטפק) — 116, 119, 194
ציוקער (לערער) — 76
ציוויאק נחום — 201
ציוויאק איטשע-מאיר — 32
ציוויאק ברוך — 30, 82, 95, 96, 146
ציוויאק (שוחט) — 121
ציויטאג ברוך — 32
צייטלין הלל — 23, 46, 48, 50, 54, 124
ציטרין אברהם — 31, 103, 193
ציעמט דוד-יוסף — 43
ציטרינצק — 71
ציטרין שמאי — 193
ציטרין מאיר-זאב — 193
ציטרין חייה — 193
ציטרין מאשע — 193
צימערמאן — 211, 218
צימערמאן בעני — 224
צעמבאל ישראל — 232
צעמבאל ישראל-משה — 29, 30, 41, 42, 76, 77, 78, 82, 84, 85, 86, 106, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237
צעמבאל אהרון — 42, 77, 87, 231, 234
צעמבאל — 73, 74, 75, 76, 85, 86
צעמבאל יוסף — 76, 77
צעמבאל חיים — 206, 214
צעמבאל רחל — 232, 233

קאהאנאוויטש — 109
קאוויג חנה — 80
קאוויץ חיים — 15
קאופמאן שרה — 180
קאופמאן וואלף — 180
קאזלאוויסקא — 40
קאזשימיעוש — 12
קאטאוויץ הערש-מאיר — 221
קאלוסקי ברכה — 30
קאלוסקי ישראל — 30, 51, 53, 65, 69, 70, 110, 128, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 215, 216, 217
קאלוסקי הענעך — 26, 27, 30, 32, 98, 99, 128, 137, 177, 197
קאלוסקי זישע — 32, 96, 97, 98
קאלוסקי — 73, 74, 75
קאלוסקי יחיאל — 98
קאליש איטע-טובה — 121
קאליש מנחם, רבי — 120
קאלישער צבי-הערש — 82
קאליש מרדכי-מנחם — 99
קאלנער מענדל — 129
קאן משה-לייב — 26, 27
קאנאל ישראל — 195
קאפלאוויטש הינדע — 99
קאפלאוויטש פריידע — 99
קאפלאוויטש יוסף — 81, 82
קאפלאוויטש שלום — 81, 82
קאפלאוויטש זכריה — 32, 144
קאפלאוויטש אלתר — 232, 233
קאפלאוויטש ליובא — 233
קאפלאוויטש פישל — 198
קארל פערלינאנד — 12
קארפעל אליעזר — 142, 143
קאמאראוו פידאיא — 179, 180, 182

קאפטאל יוסף — 132
קארליל — 124
קארזון (פאליציאנט) — 192
קארטאפעל — 42
קאציזע אלתר — 72
קאראל — 75
קארנעט אסתר — 89, 90
קאשטשושקא — 17, 19, 52, 74, 75, 79, 80, 82, 95, 100, 110
קאהן בלומע — 50
קאן מנוחה — 42
קוויאטעק בערל-דוד — 98
קוויאטעק — 53
קוויאטעק משה — 211, 218, 232, 233, 234
קוויאטעק אברהם — 20, 219, 215, 214, 213, 207
קוריפמאן ישראל — 97
קודאק — 140
קורנעט חנוך (הינוך) — 132
קורנעט חנהלע — 132
קורנעט (על פי טעות אפגעדרוקט קוראנט) משה — 132
קוריפמאן מרדכי (מרדכי חנ׳ס) — 97
קופשטיקאווא — 53
קופער פערל — 51
קופשטיק — 15
קופערשלאג ישראל-ניסן — 124
קורצדקי — 134
קורת — 142
קיריס שמעון — 43
קירזשנער — 50
קיילע שלומס — 145, 157
קיריטשאק — 195
קב—ונקי גוטא — 195
קליגער רות — 230
קליגער חיים-לייב — 132
קליינוויים העניעך — 196
קלעפפיש יענקל — 124
קנאסטער — 59
קנאסטער משה — 59
קערנער ליפע — 30
קערנער בערל — 52, 101
קערש י. מ. — 238
קצנלסון יצחק — 194
קראוטשיק יוזעף — 168
קראוץ — 239
קראזא חנה — 42
קראנענבערג וועלוועלע — 128
קראנענבערג מרדכי (מרדכי יהושע ווייניאכערס) — 69
קראסנקי, ד״ר — 76
קרוק י., ד״ר — 76
קרויזהאר אלעקסאנדער — 125
קריס(ש)טאל שמחה — 231, 232
קרישטאל איציק-מאיר — 35, 36, 38
קרישטאל ישראל-דוד — 32
קרישטאל חוה — 89
קרישטאל חיים — 109
קרישטאל ברוך — 53
קרעמער פאול א. — 83, 101, 222, 224
קרעמער חיים — 32
קרעשמער נפתלי — 166

ראבין מ. — 43, 149, 155
ראבינאוויטש יעקב-אריה — 28
ראדזימינסקי רחל — 99, 211, 224, 225, 226
ראדזימינסקי — 211, 218
ראדזימינסקי וויליאם — 224, 225, 226
ראזענצוויג, ד״ר — 179, 182, 183, 184
ראדזימינסקי ארצל — 99
ראזען עלי — 31, 102
ראזען יוסף — 76
ראזענבוים בן-ציון — 33
ראזענבלאט — 41
ראזענבערג פייגע — 153
ראזענבערג חיים — 153
ראזענבערג שלמה — 26, 36, 37, 38
ראזענבערג יצחק-בער — 28, 29, 30, 32, 38, 95, 98, 99, 194, 224
ראזענבערג צירל — 29
ראזענבערג הדסה — 29
ראזענבערג — 206, 214
ראזענבערג צבי — 32
ראזענבערג מענדל — 50, 72, 89
ראזענבערג לייבל — 69, 211, 218
ראזענבערג — 75, 153
ראזענבערג מנחם — 82
ראזענבערג זעלקע — 96, 146
ראזענצוויג (שוסטער) — 52
ראזענשטיין דינע — 89, 90
ראטבארד וועלוול — 199, 200, 231, 232 233
ראטבארד א. — 233
ראטבארד שיע — 231
ראטבארד יידל — 231
ראטבארד הענדל — 232, 233
ראטבארד ישראלקע — 109
ראטבארד יצחק-הירש — 98
ראטבלאט — 207, 212, 214, 219
ראטבלאט לוטעק — 116, 120
ראטענבערג יחזקאל — 120
ראטענבערג — 89
ראטנאו נתן ד״ר — 222
ראטמאן (האלצמאן) בינע — 207, 209, 214, 217
ראמפע יחיאל-מאיר — 95
ראסנער פייגע — 80, 81
ראסנער אסתר — 80
ראפאפארט שמעיה — 26, 27, 32, 82
ראפאפארט חיים-כהן — 125
רגב (גראוויצקי) יוסף — 38
רובין יחיאל-מאיר — 28, 32, 146, 170
רובין לעמל — 30, 32, 170, 172
רובין ליבע — 31
רובין אברהמל — 39, 40
רובין אלתר — 39
רובין — 75, 165
רובין ליבע-רויזע — 170
רובין יאנקל — 171, 174
רובין מאניע — 171, 172, 174
רובין איטקע — 174
רובין אברהם — 232, 233
רובינשטיין אברהם-לייב — 188
רובינאוויטש אנשל — 232, 233, 234
רובינאוויטש בצלאל — 232, 233
רובינאוויטש פעליסיא — 232, 233
רובינאוויטש רעבעקא — 232, 233
רובינאוויטש קארלאס — 232
ראזענפעלד מיכאל — 196
רוזשאנסקי אליהו — 194
רוזשע וועלוול — 76, 77
רחל די הערשעליכע (הערשענקעס ווייב) — 145
רחב הזונה — 21
רוטענציצקי ברוך — 42
רוטענבערג — 155
ראזענצוויג, ד״ר — 179, 182, 183, 184
ראזענבלאט — 41
ראזענבערג פייגע — 153
ראזענבערג חיים — 153
ראזענבערג שלמה — 26, 36, 37, 38
ראזענבערג יצחק-בער — 28, 29, 30, 32, 38, 95, 98, 99, 194, 224
ראזענבערג צירל — 29
ראזענבערג הדסה — 29
ראזענבערג — 206, 214
ראזענבערג צבי — 32
ראזענבערג מענדל — 50, 72, 89
ראזענבערג לייבל — 69, 211, 218
ראזענבערג — 75, 153
ראזענבערג מנחם — 82
ראזענבערג זעלקע — 96, 146
ראזענצוויג (שוסטער) — 52
ראזענשטיין דינע — 89, 90
ראטבארד וועלוול — 199, 200, 231, 232 233
ראטבארד א. — 233
ראטבארד שיע — 231
ראטבארד יידל — 231
ראטבארד הענדל — 232, 233
ראטבארד ישראלקע — 109
ראטבארד יצחק-הירש — 98
ראטבלאט — 207, 212, 214, 219
ראטבלאט לוטעק — 116, 120
ראטענבערג יחזקאל — 120
ראטענבערג — 89
ראטנאו נתן ד״ר — 222
ראטמאן (האלצמאן) בינע — 207, 209, 214, 217
ראמפע יחיאל-מאיר — 95
ראסנער פייגע — 80, 81
ראסנער אסתר — 80
ראפאפארט שמעיה — 26, 27, 32, 82
ראפאפארט חיים-כהן — 125
רגב (גראוויצקי) יוסף — 38
רובין יחיאל-מאיר — 28, 32, 146, 170
רובין לעמל — 30, 32, 170, 172
רובין ליבע — 31
רובין אברהמל — 39, 40
רובין אלתר — 39
רובין — 75, 165
רובין ליבע-רויזע — 170
רובין יאנקל — 171, 174
רובין מאניע — 171, 172, 174
רובין איטקע — 174
רובין אברהם — 232, 233
רובינשטיין אברהם-לייב — 188
רובינאוויטש אנשל — 232, 233, 234
רובינאוויטש בצלאל — 232, 233
רובינאוויטש פעליסיא — 232, 233
רובינאוויטש רעבעקא — 232, 233
רובינאוויטש קארלאס — 232
ראזענפעלד מיכאל — 196
רוזשאנסקי אליהו — 194
רוזשע וועלוול — 76, 77
רחל די הערשעליכע (הערשענקעס ווייב) — 145
רחב הזונה — 21
רוטענציצקי ברוך — 42
רוטענבערג — 155
ראסקאווסקי יהודה — 225
רופין ארטור — 70
ריבקא, ד״ר — 35, 37
רייזין אברהם — 57, 87
רייזמאן — 165
רייזעלע די זאגערין — 150, 151
ריטטער — 14
רייטשיק חנה — 232, 233
רייטשיק שמואל — 232, 233
רייטשיק יצחק — 85
ריטשמאן רבקה — 226
רייכמאן אברהם — 35, 36, 38, 41
רייכמאן אברהם-משה — 41
רינג חיים — 198
רינעק מאטל — 28, 42, 138
רינעק הערשל — 42, 231, 232, 233
רינעק יעקב — 50
רינעק משה — 147
רינעק מלכה — 232
רינעק ברכה — 232
רינגעלבלום עמנואל, ד״ר — 76, 116, 119
ריינעס, הרב — 82
רייס אנשל — 212, 219
רמב״ם — 24
רעטקע — 100
רפאלקעס (מיכאלקעס) שלום — 157, 158

שאפירא (לערער) — 26, 27, 100
שאפאר — 27
שאפירא חנהטשע — 30
שאפירא ישראל (סרוליק) — 39
שאפירא מאיר, הרב — 96
שאפירשטיין לאה — 116, 118
שארקיעוויטש, ד״ר — 35, 37
שאשקעס חיים, ד״ר — 200
שבתי צבי — 125
שוואראבארד — 239
שוואריץ מארקוס — 110, 111, 156
שולץ א. ס. — 239
שולץ-שטבענס — 116, 119
שולץ פנחס — 109, 200
שולץ הערשל — 98
שולץ — 38, 166
שולץ יחיאל — 32, 98, 200
שומאכער — 59
שוסטאק משה — 231
שופטער יענקל-דוד — 168
שוקרין (שניידער) — 53
שורעק — 77
שזר זלמן — 125
שטאקפיש דוד — 4, 6, 8, 11, 209, 212, 217
שטוב עלע — 59
שטיינמאן יענטע-הדסה — 193
שטיינבערג משה — 193
שטיינבערג זיסקע-משה — 28
שטיינמאן יעקב-אריה — 193
שטיינמאן ביילע (ציטרין) 193
שטיינמאן צבי — 193
שטיינמאן חוה-זלאטע — 193
שטיינמאן משה — 193
שטיינמאן חייה-שרה — 193
שטיינמארק שאול — 225
שטיינמארק מינדל — 225
שטיינבארג לייבטשע — 110

שטיינבאַרג שאול — 89
שטיימען הערשל — 231
שטעלונג חיים-העניך — 32, 53, 104, 121, 123, 200, 236,
שטעלונג אסתר-מינדל — 177, 200
שטעלונג לאה — 232, 233
שטעלונג אברהם-משה — 30, 104, 122, 177
שטעלונג איצעלע — 177
שטעלונג יעקב — 30, 51, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 104, 231, 232, 233, 234, 236, 237
שטעלונג אריה — 104, 211, 218, 229, 231, 232, 233, 234, 237
שטעלונג מענדל (מנחם) — 4, 6, 8, 89, 91, 109, 121, 200, 205, 208, 209, 210, 211, 213, 216, 217, 218, 219
שטעלונג ליזע — 200
שטעלונג חייה — 121
שטעלונג ברכהשטש — 121
שטעלונג יוכבד — 121
שטערן משה — 29, 86, 224
שטערן נחמה — 100
שטשיגעל מאיר — 26, 53
שטשאַנקע חייה-שרה — 178
שידלעצקי שולם — 137
שייגדל — 146
שייגא יצחק — 42
שימין ב. — 23
שיימאַן משה — 200
שיימאַן יעקב — 200
שילער — 81
שימאַנסקע — 176
שיפער י., ד"ר — 27
שיץ קאַלאַץ — 137
שיפמאַן (דייטש) — 172
שיקאַר יחיאל — 42
שיקאַרסקי — 199
שלאַנטשיק ישראלקע — 188
שלום-עליכם — 57, 87, 237, 238
שליזאַנער חייהטשע — 59
שליזאַנער שלמה — 178
שליגגער — 234
שלמה דלוגאַשאַדלער — 146
שלמה-גדליהו — 239
שמואל (שמולע) „מווי" — 31, 95, 110
שמואל (שמש) — 95
שמואל המנקר (טרייבערער) — 16
שמחה פ. — 79
שמיעטאַנקע — 100
שמעון מלמד — 58, 146
שמערלינג — 116, 119
שניאַוועור — 170
שעדלעצקי (שניידער) — 53
שעדלעצקי משה — 81, 82
שנעק שמחה — 32, 96
שענבערג — 99
שענפעלד משה — 120
שעראק פנחס — 42
שעמבעק קריסטאַף הילאַרי — 13
שערינסקי יוזף — 195
שפירא חנה — 80
„שפת אמת" — 16, 153, 154, 155
שקאַרלאַט איטשע (יצחק) — 26, 27, 32, 39, 69, 100, 137
שקאַרלאַט רבקה — 30, 50, 177
שקאַרלאַט רפאל — 26, 27, 50, 69, 198
שקאַרלאַט מענדל — 28, 38
שקאַרלאַט ישראל — 42, 89
שקאַרלאַט — 50, 57, 137
שקאַרלאַט פעסיע — 50
שקאַרלאַט בלומע — 50
שקאַרלאַט בריינע — 50
שקאַרלאַט מלכה — 51
שקאַרלאַט חנה — 76
שקאַרלאַט רחלע — 165
שקאַרלאַט פוליע — 168, 177, 197
שראַן — 166
שראַן איטע — 165
שראַן פייוול — 32, 96, 165
שריק — 50
שריידער אליהו — 231
שרייבער עליאַס — 232
שרעדני דוד — 78, 86
שרעדני — 239
ש. ש. — 89

באַמערקטע דרוקפעלערן

זייט	שפאלט	שורה	אפגעדרוקט	דאַרף זיין
23	א׳	16 פון אונטן	יענער פרומע ייד	יענער פרומער ייד
24	ב׳	28 ״ אויבן	ווי דער פעפער וואקסט	ווו דער פעפער וואקסט
26	ב׳	11 ״ ״	155 פון וואַרשעווער ,,היינט״	15 פון וואַרשעווער ,,היינט״
31	ב׳	2 ״ ״	קאַמיטיט	קאַמיטעט
31	ב׳	25 ״ ״	שמש שמואל). הערשענקעס געהאַלט איז געווען פון דעם וואַס	שמש שמואל ענטפערן די באַאַמטע: ,,שמולע מווי״, (שמולע,
33	ב׳	36 ״ ״	צוויי באַזונדערעס	צוויי באַזונדערס
38	ב׳	1 ״ ״	ישראל-רעגירונג.	ישראל-רעגירונג.
43	ב׳	22 ״ ״	שפרענגען	שפרינגען
55	א׳	8 ״ אויבן	פויזנער גאון	פויזנער גאון
64	א׳	9 ״ ״	בהצלחה ממלאה	בהצלחה מלאה
98	א׳	1 ״ ״	אין שטובל	אין שטיבל
101	א׳	17 ״ ״	ותיקף	ותיכף
104	ב׳	3 ״ ״	מיט	מיר
105	א׳	10 ״ ״	צעיר	צעירי
107	ב׳	24 ״ ״	דערלויבן	דערלויבט
107	א׳	11 ״ אונטן	ווייכערט	לייכער
119	א׳	9 ״ אויבן	ברענגען	פארשאפן
131	א׳	9 ״ ״	קמנצ׳וק	קאַמנשצ׳יק
136	א׳	10 ״ אונטן	יאאיר	יאיר
136	ב׳	1 ״ אויבן	והפצין	והקצין
141	ב׳	35 ״ ״	(פעלט דער אונטערשריפט פון מחבר)	י. מאַרקוסזאַמער
179	א׳	25 ״ ״	ברוים.	ברויט.
184	א׳	29 ״ ״	אויסטוען	אויסטאַן
193	א׳	15 ״ ״	בר ר׳ אליקים	בת ר׳ אליקים
194	א׳	10 ״ אונטן	מרדכי גרובאם	מרדכי גרובאס
195	א׳	14 ״ ״	בוואַרשה	בוואַרשה
196	א׳	2 ״ ״	ברודערס	ברידער
198	א׳	7 ״ אויבן	מרדכי-מענדל האַלענבערג	מרדכי-מענדל אַלענבערג
214	א׳	1 ״ אונטן	כהן	בהן
217	ב׳	11 ״ ״	יחיאל	יחיאלי
217	ב׳	7 ״ ״	גולדפרב — בנתניה	גולדברשט — בנתניה
218	ב׳	8 ״ ״	וחסכון	וחסכו
219	א׳	25 ״ אויבן	על-פי-טעות: דריי דאַפלטע שורות ביז שורה 28	
219	ב׳	12 פון אויבן	כדי	כדאי
224	ב׳	23 ״ אונטן	גמילות-חסד קאַסע, האַבן מיר איבער-געגעבן דעם אַמעריקאַנער	,,דזשאָינט״ די דורך אונדזי צונויפגעזאַמלטע טויזנט דאָ-לאָר. דער
231	א׳	10-11 אויבן	2 איבעריקע (דאַפלטע) שורות	
231	א׳	11 ״ אונטן	דער	די
239	א׳	6 ״ ״	לוט	לאָזט

אינהאלט פון בוך — תוכן הספר

זייט

מנחם שטעלונג — הקדמה 5

ערשטער טייל

א. געשיכטע פון שטעטל, אלגעמיינע זכרונות און שילדערונגען קורות העיירה, זכרונות כלליים ותיאורים

ד. שטאקפיש — דער יחוס-בריוו פון ווישקאוו 11
מנחם כספי (סרברניק) — זכרוניתי על וישקוב 14
מאקס טשעכאנאוו — דאס שטעטל אין די יארן 1891—1913 22
יצחק בהרב — 30 יאר געזעלשאפטלעך לעבן 26
מרדכי וו. בערנשטיין — בלוטיקע „זאבאוע" פון פאליאקו אין יאר 1920 33
י. מיטלסבאך — פויליש-באלשעוויסטישער טעראר אין 1920 39
ליבער ווייגאדא — א דערמאנונג פון „ענעם יאר" 40
ישראל גראנאט — ווישקאווער דערינערונגען 41
מ. ראבין — ווישקאוו אין ליידן און אין פריידן 43
באראנעק — בילדלעך פון דעם שטעטל 48
יחיאל בזשאזא — ראמאנטיש, געזעלשאפטלעך, אידעאליסטיש 50
חיים לוין — צרור זכרונות מהימים ההם... 51
משה סטאליק — דערמאנונגען פון דער אלטער היים 52
א. פאט — א ווישקאווער ניגון 53
יצחק מארקוסכאמער — די ווישקאווער קאפעליע; דאלעקסס 55
משה פארבשטיין — א טאג אין דעם שטעטל 57
שמואל ניעסטענפאווער — זכרונות פון די יוגנט-יארן 59
יעקב פאלוך — אונדזער וואקזאל; דער ישוב פארעמבא 60
יהודה אילן — מוישקוב עד קיבוץ דפנה 63

ב. פארטייען, געזעלשאפטן, ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס מפלגות, חברות, אירגונים ומוסדות

מרדכי קרונענבערג — ייסוד אגודה ציונית בוישקוב 69
ישראל קאלוסקי — די ערשטע חלוצים אין שטעטל 69
יעקב שטעלונג — לינקע פועלי-ציון און איר יוגנט 73
לאה גולדשטיין — בשורות השומר הצעיר בוישקוב 78
בינע יאקובאוויטש-טאבאק — אין דער יוגנט-באוועגונג השומר הצעיר 80
מנחם נאגל — מן הפעולות של השומר הדתי 81
ערב די קהילה-וואלן אין יאר 1931 82
פאול א. קרעמער — ווישקאווער ליי-קאסא אין יאר 1931 83
י. מ. צעמבאל — גמילות-חסד קאסע ביים סאציאליסטישן האנטווערקער-פארײן 84
ברוך ישמח — ספארט-קלובן און זעלבסטשוץ 87
ש. ש. — דער ספארט-קלוב „מכבי" 89
מאיר-לייב האלצמאן — ארבעטער ספארט-קלוב „סקאלא" 91

ג. דאס רעליגיעזע לעבן החיים הדתיים

מאטל וועגער — רעליגיעזע אינסטיטוציעס און „שטיבלעך" 95
וועלוול אלענבערג — א פרום שטעטל 98
פריידע קאפלאוויטש — מיינע קינדער זענען נישט קיין אפיקורסים 99
פ. מ. ר. — דער ערשטער חדר מתוקן 100
חיים אומיאל — זכרונות של תלמיד ישיבת „דרכי נעם" 101
פאול א. קרעמער — די ישיבה „בית יוסף" 101
הרב שמעון ארי' חפץ — יידישע קיישן 102
שמעון זכריה מאלאוואנטשיק — מיינע זכרונות פון דער ישיבה 102
אריה שטעלונג — די שומרי שבת אין שטעטל 104
ברוך ישמח — דער חרם 105
י. מ. צעמבאל — באגראבן הינטערן פלויט... 106
אליהו י. ברוכאנסקי — ווישקאווער חזנות און כארן 108
יאסל פאפאווסקי — די שומרי שבת אין נישט געלונגען 110

ד. פערזענלעכקייטן, עסקנים, געשטאלטן און טיפן
אישים, עסקנים, דמויות וטיפוסים

ישראל גוטמן — מרדכי אנילביץ', מפקד המרד בגיטו וארשה — יליד וישקוב . 115
יחזקאל רוטנברג, משה שנפלד — האדמו"ר רבי יעקב אריה מוישקוב-ראדזימין 120
מנחם שטעלונג — ר' חיים הענעך דער בעל-תפילה 121
י. ברוכאנסקי — ר' חיים מלכיאל דער חזן 124
יוסף זיידענשטאט — 'ישראל אסמאן 124
ש. ערנסט — ישראל אסמאנס פאלקס-לעגענדעם און פאלקלאר 125
יחיאל בזשאזא — ישראל אסמאן אין לאס-אנזשעלעס 127
יצחק בהרב — העוסקים בצרכי ציבור (ווישקאווער געשטאלטן) 127
אביגדור מאנדרי — הענעך קאלוסקי 128
שמעון מאלאוואנטשיק — ד"ר לייבער 128
שמעון מאלאוואנטשיק — ר' מאטל בראדער 129
שמעון מאלאוואנטשיק — ר' יעקב דוד פשעטיצקי 129
ש. (כאנע) אפעלבוים — מרדכי טשעכאנאוו 129
יחמיאל וילנסקי — ר' שמעון ב"ר יחזקאל סרברניק 130
יצחק בהרב — מאטל און שרה בהרב 131
משה קורנעט — ר' חנוך (הינוך) קורנעט 132
יצחק בן נחום וייסמן (פרלה) — סבא ר' ישראל-יצחק וסבתא פריידה-פרלה 132
ה. מושקאט — צום אנדענק פון מיין פאטער שמחה מושקאט 133
פנינה מוסברג — צביקה מוסברג 134
זאב הולנד 136
חנה וברוך-דוד טננבוים — אברהם טננבוים 136
יצחק זמיר 137
יצחק מארקוסכאמער — זיי דארפן פאראייביקט ווערן 137
ישראל אסמאן — הערשעלע וואסערטרעגער 141
ישראל אסמאן — הערשעלע קורלאפ 143
מאטל וועניגער — מיינע מלמדים 145
ה. מושקאט — דער בלינדער רבי 147
מ. ראבין — אייזיקל מלמד 148
יעקב מיטלסבאך — וויישקאווער געשטאלטן 149
מ. ראבין — דער שפת אמת 153
יחיאל בזשאזא — די צוויי שטומע 155
יאסל פאפאווסקי — דער פעלדשער מאלאוואנטשיק 156
מ. פעדערגרין — ר' שלום רפאלקעס (מיכאלקעס) 157

צווייטער טייל

חורבן וויישקאוו

בינם העלער — אין וויישקאווער וואלד 161
מנחם כספי (סרברניק) — להזכיר ולזכור 162
גורני יוסף — ההפצצה הראשונה בוישקוב 163
מאטל וועניגער — אין די ערשטע טעג פון חורבן 164
נפתלי קרצ'מר — ההפצצה בספטמבר 1939 166
לייבל פאפאווסקי — דער „שווארצער פרייטיק" 167
ח. א. — די נאצי-מערדער אין שטעטל 169
צבי יעקב גמרא — וויישקאו אין פלאמען 169
לעמל רובין — אין געראנגל מיטן טויט 170
חנה סרעברא — אין די יארן פון אומגליק און פיין 177
לאה דירעקטאר (לערמאן) — היטלעריסטישע קינדער-מערדער 185
פאניע הערץ — מיינע איבערלעבונגען בעת דער אקופאציע 188
פיירוול פולאר — מיט פאטרזיאנער אין וואלד 191
די לעצטע בקשה פון א קדוש 193
פאליאקן געהאלפן אומברענגען וויישקאווער יידן 193
וועלוול אלענבערג — אונדז איז געלונגען צו אנטלויפן 194
פרטינים ולוחמי הגיטאות ביערות וישקוב 194
יצחק בהרב — מיטן וואנדערשטאק אין האנט 196
ד"ר חיים שאשקעס — טויטע שאטנס שאפצירן אין מארק... 200
הרב בראנשטיין באוטט וויישקאוו אין 1961 201

דריטער טייל

ווישקאָווער אין ישראל און אין דער וועלט
בני וישקוב בישראל ובעולם

משה פּאַרבשטיין — דער אָנהייב אין ישראל 205
ירחמיאל ווילענסקי — 15 יאָר אירגון יוצאי וישקוב בישראל 206
יחיאל בורשטין — ווישקאָווער פּאַראיין אין ניו-יאָרק 221
אהרון בענדזשאמין — ווישקאָווער אין ניו-יאָרק 221
אברהם-דוד טעף — לאָס-אַנזשעלעס ווישקאָווער פּאַראיין 227
ה. מושקאָט — ווישקאָווער אין לאָס-אַנזשעלעס 228
בעלטשע טעף (יעלין) — פילוזיטיקע טעטיקייט 229
אריה שטעלונג — פּאַרבאַנד פון ווישקאָוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע . . 229
י. לייעלעס — י. מ. צעמבאַל 236
י. מ. צעמבאַל — יעקב שטעלונג 236
ש. גראפּא, ח. וועגגער — ווישקאָווער אין אורוגוויי 237
ט ש. אפּעלבוים — ווישקאָווער אין קובאַ 238
ווישקאָווער אין דייטשלאַנד בעטן הילף 238

פערטער טייל

יזכור

ד״ר מ. דבורז׳צקי — 243
ש. שלום — 243
ירחמיאל וילנסקי — קדיש 244
רשימה פון די אומגעקומענע ווישקאָווער יידן 245
נעקראָלאָגן 267
נעקראָלאָגן פון ניו-יאָרק 269
„ „ לאָס-אַנזשעלעס 287
„ „ אַרגענטינע 294
„ „ אורוגוויי 300
„ „ ישראל 303

פינפטער טייל

דערגענצונגען — מילואים

אינדעקס פון נעמען און באַצייכענונגען 337
זוכצעטל פון נעמען 341
באַמערקטע דרוקפעלערן 351